શ્રી સિદ્ધર્ષિગણિવિરચિતા—

ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.

અવતરણ.

卐 卐 卐

વિભાગ ૧ લો. પ્રસ્તાવ ૧–૨–૩

સંયોજક,

મોતિચંદ ગીરધરલાલ કાપડિયા.

બી, એ એલ્ એલ્, બી સોલિસિટર

હાઇકોર્ટ–મુંબઇ

દ્વિતીયાવૃત્તિ પ્રત ૨૦૦૦

વીરાત્ ૨૪૫૧
વિક્રમ ૧૯૮૧
ઇ. સ. ૧૯૨૫

પ્રસિદ્ધ કરનાર,

શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા.

ભાવનગર.

પ્રકાશક
શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા
ભાવનગર

ભાવનગર
ધી 'આનંદ' પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં
શાહ ગુલાબચંદ લલ્લુભાઈએ છાપ્યું

શેઠ શ્રીયુત ગિરધરલાલ આણંદજી, ભાવનગર

વડીલશ્રી ગિરધરલાલ આણંદજી.

તીર્થસ્વરૂપ પરમ પૂજ્ય પિતાશ્રી !

આપે મને અનન્ય વાત્સલ્યભાવે ઉછેર્યો, મારામાં નીતિ, ધર્મ અને અધ્યાત્મના બીજ રોપ્યા, આધુનિક શિક્ષણના સર્વ સાધનો મને સુલભ્ય કરી આપ્યા, આપના નિર્મળ ચારિત્ર અને ધર્મપરાયણ જીવનવડે આદર્શજીવનની મને ઝાંખી કરાવી, મારી પ્રસંગોપાત થતી સ્ખલનાઓ સુધારી ધર્મમાર્ગે સ્થિર રાખવા આપે નિરંતર પ્રયત્ન સેવ્યો, અનુકૂળ સુલભતા છતાં સંતતિપરના વાત્સલ્યભાવે અને આત્મહિતાર્થે ભરયૌવનમાં આપે બ્રહ્મચર્યનો આદર કર્યો આવા મારી ઉપરના અગણિત ઉપકારોના સ્મરણોની ઋણબુદ્ધિથી નમ્ર બનતું મારૂં હૃદય આપને ભક્તિભાવે નમન કરે છે !

'ઉપમિતિ ભવપ્રપંચ' મૂળ ગ્રંથ આપના વાંચવામાં તાં તે તરફ આપે મારૂં ધ્યાન ખેંચ્યું, તેમાં રહેલી અ ાકિક ઘટનાનો આપે મને પરિચય કરાવ્યો અને તેનું ગુજરાતી ભાષામાં અવતરણ કરવા આપે મને પ્રેરણા કરી તેના પરિણામે ઉક્ત અનુવાદનો પ્રથમ ભાગ આપને અર્પણ કરી હું મારી જાતને અંશે કૃતકૃત્ય માનું છું આશા છે કે સ્નેહભાવે મારૂં આ નૈવેદ્ય આપ સ્વીકારશો અને આત્મશ્રેયના અનેક કાર્યો સાધવાનું આતરબળ મને સવિશેષ પ્રાપ્ત થાય એવા આપના શુભ આશીર્વાદથી મને કૃતાર્થ કરશો.

આપનો સેવક
બાળ મૌક્તિક

જબ લગ ઉપસમ નાહિ રતિ તબ લગે જોગ ધરે ક્યું હોવે,
નામ ધરાવે જતી   જબ૦ ૧

કપટ કરે તું બહુવિધ ભાતે ક્રોધે જલે છતી,
તાકો ફલ તું ક્યા પાવેગો, જ્ઞાન વિના નાહિ બતી   જબ૦ ૨

ભૂખ તરસ ઓર ધૂપ સહતુ હે કહેતુ બ્રહ્મવ્રતી,
કપટ કેળવે માયા મંડે મનમે ધરે વ્યક્તી   જબ૦ ૩

ભરમ ભગાવત ઠાગ રહેવત કહત હૈ હું વસતી,
જંત્રમંત્ર જડી બૂટી ભેષજ લોભ વશ મૂઢમતી   જબ૦ ૪

બડે બડે બહુ પુરવધારી જિનમે સકતિ હતી
સોભી ઉપસમ છોડી બિચારે પાવે નરક ગતી   જબ૦ ૫

કોઉ ગૃહસ્થ કોઉ હોવે વૈરાગી, જોગી ભગત જતી
અધ્યાતમ ભાવે ઉદાસી રહેગો પાવગો તબહી મુકતી   જબ૦ ૬

શ્રી નયવિજય વિબુધવર રાજે જાને જગ કીરતી
શ્રી જસવિજય ઉવઝાય પસાયે હેમ પ્રભુ સુખસતી   જબ૦ ૭

જસવિલાસ

પ્રસ્તાવના.

ઉપદેશનું પ્રબળ સાધન કથાનુયોગ છે કથાવાર્તા કરનાર લેખકમાં જ્યારે વિવિધ વિષયગ્રાહી લોકોત્તર આદર્શોથી નિયંત્રિત અદ્ભુત બુદ્ધિચાતુર્ય, અસાધારણ પ્રતિભા, ઉત્તમ કાવ્યકુશળતા અને અપૂર્વ રસપોષકતા જોડાયલા હોય ત્યારે જે કાર્ય કથાનુયોગ સાધી શકે છે તે શુષ્ક ઉપદેશ કદિ પણ સાધી શકતો નથી એ નિસંદેહ છે ભારતવર્ષના કથાસાહિત્યમાં જૈન કથાનુયોગ અગ્રપદ ભોગવે છે એમ ઘણા વાચન અને વિવેચનને પરિણામે જણાતા અને સમગ્ર સમાજપર એ સાહિત્યની એકસરખી અસર નીપજાવી શકાય છે એમ નિર્ણય થતા આ ગ્રંથને અંગે જૈન અને જૈનેતર વિદ્વાનો પાસેથી તપાસ કરતા એમ જણાયું કે કથાની અદ્ભુત સંકલના સાથે આંતર ધ્વનિમાં ઉપદેશનું અસાધારણ ગૌરવ ધરાવનાર આ ગ્રંથ આખા સંસ્કૃતસાહિત્યમાં પ્રથમ સ્થાન ધરાવે છે, એટલે તે વારંવાર વાંચ્યો અને વાંચતા ઉક્ત નિર્ણયની સાર્થકતા અને સત્યતા સમજાણી

કથાસાહિત્ય બાળકથી માંડી વૃદ્ધપર્યંત સર્વને ઉપકારી બને છે દરેક પ્રાણી પછી તે સામાન્ય બુદ્ધિશાળી હોય કે વિશેષ અભ્યાસી હોય તે સર્વને એ સાહિત્યઅભ્યાસ ગ્રાહકતા અને શીઘ્ર વેદિત્વના પ્રમાણમાં ઓછો વધતો લાભ કરે છે, એટલા માટે આ ઘણા મોટા ગ્રંથનું ભાષામાં અવતરણ કરવા વિચાર થયો અને એ કાર્ય સંવત્ ૧૯૭૧ મા શરૂ કર્યું એ પ્રયત્નના પરિણામનો પ્રથમ વિભાગ આજે જાહેર પ્રજા સમક્ષ ધરવામાં આવે છે એ પ્રયત્નના શુભ પરિણામ કે લોકપ્રિયતા માટે જરા પણ શંકા નથી, કારણ કે એક અવાજે મૂળગ્રંથની વિશિષ્ટતા એનો લાભ લેનાર ગાઇ રહ્યા છે માત્ર જો ભાષાઅવતરણમાં કાંઇ ક્ષતિઓ આવી ગઈ હોય, તદ્દન સરળ ભાષા રાખવાનો ઇરાદો રાખવા છતાં કોઇ સ્થાને તે અઘરી થઈ ગઇ હોય તો તે દોષ મારો છે મારી ભાવના ગુજરાતી પાંચ ચોપડી ભણેલી સ્ત્રી પણ આ ગ્રંથ સમજી શકે તેટલો

સરળ બનાવવાની હતી તે કેટલે દરજ્જે સફળ થઇ છે તે વિચાર વાનુ કાર્ય વાચનારાઓનુ છે

આ ગ્રથના કર્ત્તા ક્યારે થયા, એમનુ જીવનવૃત્ત કેવું હતું, એમનો આદર્શ કેટલો શુદ્ધ હતો, એમણે ગ્રથકર્ત્તા તરીકે કેટલુ બુદ્ધિચાતુર્ય બતા સું હતુ, એમનો અનુભવ કેટલો સર્વગ્રાહી હતો, એમનું જ્ઞાન કેટલા વિષયોમા વ્યાપી રહેલુ હતુ અને એમનો જન સમાજનો અભ્યાસ, માનસશાસ્ત્રની ઊંડાઇએ ઉતરવાની શક્તિ અને ભાષાપરનો કાબુ કેટલા મજબુત હતા તે ઉપર એક સવિસ્તર ઉપોદ્ઘાત ત્રીજા ભાગમા આપવામા આવશે. એમના સમયના સબ ધમા ઘણો મતભેદ છે, પ્રો જેકોબી સાથે મારે આ વિષયમા ઘણો પત્રવ્યવહાર થયો હતો તે આખો પત્રવ્યવહાર શ્રી જૈન કોન્ફરન્સ હેરલ્ડના ખાસ અકમા બહાર પાડવામા આ યો છે, ત્યારપછી મને એ વિષયપર વધારે અજવાળુ પાડે તેવા અનેક સાધનો મળ્યા છે, તે પર સવિસ્તર વિવેચન ત્રીજા ભાગમા થશે ગ્રથ સમજવા માટે તેની ઉપયુક્તતા તો ગણાય, પણ તે સિવાય પણ ગ્રથ સમજવામા અગવડ નહિ આવે અને હજુ ઉપોદ્ઘાત લખાયેલ નથી, તેથી આ પ્રથમ વિભાગ માત્ર સાદી પ્રસ્તાવના સાથે જ બહાર પાડવામા આવેલ છે અહીં એટલુ જણાવી દેવાની જ રૂ છે કે આ ગ્રથમા બતાવી છે તેવી સરળ ભાષામા માનસશાસ્ત્રના ઊંડામા ઊંડા ભાવો બતાવવાની અપૂર્વતા અન્યત્ર પ્રાપ્ત થવી મુશ્કેલ છે આ અતિ મહ ત્વની બાબતપર ઉપોદ્ઘાતમા વિવેચન કરવાનુ છે તેથી અત્ર માત્ર તેનો નિર્દેશજ કર્યો છે

શ્રી સિદ્ધર્ષિગણિનો ઇરાદો ઉપમિતિદ્વારા સસારનો સર્વ પ્રપચ બતાવવાનો છે એક વાર્તા કહી તેની અદરના રહસ્ય તરીકે સસારમા મનોવિકારો, દોષો અને ઇંદ્રિયો કેવી રીતે કામ કરે છે તે બરાબર બતાવી તેદ્વારા સસારપરથી ચિત્તને ફેરવી એના યોગ્ય માર્ગે લઇ આવવાનો છે અને તે કાર્ય તેઓ બહુ સફળ રીતે કરી શક્યા છે વિષયને ખીલવવાની તેમની શક્તિ અદ્ભુત છે અને પોતાને કહેવાનો આશય તેઓ બહુ સુદર અને સચોટ રીતે કહી શક્યા છે મનોવિકારોનું જો માત્ર વર્ણન કરવામા આવે તો વાચ નાર કે શ્રોતાને તેમા મજા આવતી નથી અને વિષય તદ્દન લુખ્ખો

લાગે છે આથી તેમણે કથાદ્વારા મનોવિકારો વર્ણવ્યા છે અને સાથે એમણે અદર એવા એવા પાત્રો રજુ કરી દીધા છે કે તેમનો કહેવાનો આશય તેઓ બહુ સારી રીતે વ્યક્ત કરી શક્યા છે

આધુનિક પદ્ધતિએ આપણે જેમ પ્રસ્તાવના અને ઉપોદ્ઘાત મોટા ગ્રથમા લખીએ છીએ તેમ તેમણે પણ કર્યું છે આખા ગ્રથમા આઠ પ્રસ્તાવ રાખ્યા છે તે આઠ પ્રસ્તાવમા આવવાની હકીકતનો ટુકો સાર પ્રથમ કહી દીધો છે આવા પ્રકારની ગ્રથશૈલી આગમ પ્રમાણયુક્ત છે તેમ બતાવ્યું છે ગ્રથભાષા સસ્કૃત રાખવાનું કારણ કહી દીધુ છે અને સર્વ વાતનો મેળ આઠમા પ્રસ્તાવમા મળી જશે એમ જણાવ્યુ છે આટલી પ્રસ્તાવના કરી પ્રથમ પ્રસ્તાવમા પોતાનું ચરિત્ર કહ્યુ છે અને તેના પ્રત્યેક શબ્દમા રહેલ ઊડો આશય પ્રાતે બતાવ્યો છે આ સર્વ હકીકત કથાના ટુકા સારમા સાથે આપી છે તેથી અત્ર તેનુ પુનરાવર્તન કરવાની જરૂર નથી અત્ર વક્તવ્ય એ છે કે તેઓએ આ રીતે આધુનિક પદ્ધતિ પ્રમાણે ઉપોદ્ઘાત લખ્યો છે અને પોતાની લઘુતા પોતાને 'નિષ્પુણ્યક' તરીકે બતાવી જણાવી દીધી છે, સાથે તેઓશ્રીએ આ ગ્રથને લાકડાની પેટીમા મૂકવા યોગ્ય ગણાવ્યો છે, એટલે સોના રૂપા કે બીજી મૂલ્યવાન્ વસ્તુઓની પેટીને યોગ્ય ગ્રથો તો પૂર્વાચાર્યરચિત જ હોય એમ જણાવી દીધુ છે તેમના મનની કેટલી વિશાળતા હશે તે આ પ્રસગે વિચારવા જેવુ છે આવો અપૂર્વ ગ્રથ રચી જાહેરને અર્પણ કરતા તેઓ વાચન માટે તેમને આમત્રણ કરે છે અને તે પણ તેમના ઉપર ઉપ કાર કરવા સારૂ વાચવા પ્રેરણા કરે છે અહીં નમ્રતા ગુણ પરાકાષ્ઠાને પામે છે પ્રથમ પ્રસ્તાવમા આવી રીતે તેઓ પ્રસ્તાવના અને ઉપો-દ્ઘાત પૂરા કરે છે એની રચના ચોક્કસ પ્રકારની હોવાથી માગથી પ્રથમ પ્રસ્તાવના પ્રકરણો પાડી શકાયા નથી અને ઉપોદ્ઘાતને પ્રકરણ હોઇ શકે પણ નહિ

બીજા પ્રસ્તાવમા ખરી વાર્તા શરૂ થાય છે કર્મપરિણામ રાજા અને કાળપરિણતિ દેવીને ચીતરી તેમને ત્યા સુમતિ નામના પુત્રને ઉત્પન્ન કરે છે, પ્રજ્ઞાવિશાળા જેવી બુદ્ધિશાળી ધાત્રીને તેને ઉછેરવા સોપે છે અને અગ્રહીતસકેતા જેવી સખીને ભોળી બનાવે છે, મહાન્ ચક્રવર્તીને ચોરનો આકાર આપી વધ્યસ્થાનકે લઈ

જતા તેને સદાગમ પાસે લાવી તેની પાસે પોતાનુ ચરિત્ર કહેવરાવે છે અને તે તેનુ ચરિત્ર આઠમા પ્રસ્તાવ સુધી ચાલે છે, બીજા પ્રસ્તાવમા સર્વથી નીચા નિગોદ નામના વિભાગમાથી નીકળી વિકાસક્રમમા તેને મનુષ્યની ગતિ સુધી ઉપર લઇ આવે છે એ રચનામા નિગોદ વિગેરે સ્થાનોના અદ્ભુત વર્ણન આવે છે અને તે સર્વ શાસ્ત્રશૈલીને અનુરૂપ છે

ત્રીજા પ્રસ્તાવમા એજ સસારીજીવ રાજપુત્ર નદિવર્ધન નામે થાય છે, તેના ઉપર ક્રોધ નામનો મનોવિકાર કેવું કાર્ય કરે છે અને પ્રાણાતિપાત-હિંસા તેને કેવી ભયકર સ્થિતિમા મૂકે છે તેનું લબાણ વર્ણન છે એક મનોવિકાર અથવા દોષ પ્રાણીને કેટલો અધમ બનાવે છે તેનો વિસ્તારથી હેવાલ અત્ર આપ્યો છે અતર કથા તરીકે સ્પર્શેન્દ્રિયની આસક્તિ પ્રાણીને કેટલો ત્રાસ આપે છે અને તેનો ત્યાગ પ્રાણીને કેવી ઉચ્ચ સ્થિતિપર મૂકે છે તે પર બાળ, મધ્યમ અને મનીષીની વાર્તા એક રાજપુરૂષના મુખમા મૂકી છે વિચારીને કાર્ય કરવાપર એક મિથુનદ્વયની કથા પણ કહી નાખી છે અને સ્પર્શનનું મૂળ શોધવા પ્રયત્ન કર્યો છે એક પ્રસગે ચાર પ્રકારના પ્રાણીઓપર વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું છે અને ખાસ પ્રસગને પ્રાસ કરીને પ્રબોધનરતિ નામના આચાર્યના મુખમા ખાસ ઉપદેશ મૂક્યો છે એમા અનેક પાત્રો અને સ્થાનો આવે છે તે સર્વ ગૂઢાર્થ અને બહુ વિચારીને નિર્માણ થયેલા જણાય છે ક્રોધના ભયકર પરિણામ-હિંસાના આકરા વિપાકો છેવટે કથાદ્વારા જ બતાવ્યા છે

આ બીજા અને ત્રીજા પ્રસ્તાવની કથાનો ઉપનય બતાવ્યો નથી, પણ મૂળ વાર્તા એટલી સારી રીતે કહી છે કે દરેક વાચનાર પોતાની યોગ્યતાના પ્રમાણમા તેની અંદર રહેલો ભાવાર્થ સમજી જાય છે કથાના પ્રવાહમા તણાતા પણ ભાવાર્થ મગજપર અસર કર્યા વગર રહે તેમ નથી અને તેની અસર જેટલે દરજ્જે હૃદયપર થાય તેટલે અશે આ કથાવાચન સફળ છે

બીજા અને ખાસ કરીને ત્રીજા પ્રસ્તાવથી અતરગ અને બાહ્ય સૃષ્ટિના પ્રકારો શરૂ થાય છે, તેનો તફાવત ગ્રથકર્ત્તાએ સારી રીતે બતાવ્યો છે અને તે બહુ મુદ્દાસરનો છે અનરગ રાજ્યને સમજવાનું છે અને તે માટે હજુ આગળના પ્રસ્તાવોમા બહુ વિવેચન

થવાનું છે આ બાહ્ય અને અંતરંગ રાજ્યને અલગ રાખવા, સ્પષ્ટ રીતે જૂદા રાખવા અને તેનો પ્રત્યેકનો અવકાશ ક્યાં અને કેટલો છે તે સમજવું એટલે જનસ્વભાવનો ઊંડામાં ઊંડો અભ્યાસ થઈ જશે આ અતિ મહત્વની બાબત છે

ગ્રંથકર્ત્તાએ ઉપદેશના પ્રસંગો એવી સુંદર રીતે યોજ્યા છે કે એ મગજ ઉપર દબાણ ન કરતા શાંતિ પાથરે અને પોતાનું કાર્ય બરાબર કરી આપે

કથા ઘણી લાંબી છે અને પાત્રો તથા સ્થાનો ઘણા છે, તેથી જરૂર પડે ત્યારે સંક્ષેપમાં પૂર્વનો ભાગ યાદ કરી લેવાય તેવી સરળ યુક્તિ માટે **કથાનો સાર** શરૂઆતમાં આપ્યો છે એ બહુજ જરૂરી છે, જે કથા વાચતા જણાશે

સંસ્કૃત ભાષાપરનો અસાધારણ કાબુ, હકીકત કહેવાની સ્પષ્ટતા, વક્તવ્ય પદાર્થની પ્રતીતિ અને હકીકત, પાત્રો અને સ્થાનોને જરૂર પડે ત્યાં કાવ્યચાતુર્યથી અને માહેન્દ્ર વર્ણનથી શોભાવવાની કર્ત્તાની અદ્ભુત ખુબી ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવા છે આથી પણ વધારે ચમત્કાર ચોથા પ્રસ્તાવમાં આવનાર છે એમાં મામા ભાણેજ નગરચર્ચા જોવા નીકળે છે ત્યાં કઈ કઈ અદ્ભુત આશ્ચર્યો તેમણે જોયેલા વર્ણવ્યા છે જો આ પ્રથમ વિભાગમાં રસ પડે તો આગળના ભાગો વાંચવા તૈયાર થઈ રહેવું આગળ હજુ પણ વધારે આશ્ચર્યો અને હૃદયદ્રાવક પ્રસંગો આવનાર છે આ ગ્રંથમાં પ્રકરણો મેં પાડ્યા છે, મથાળાઓ મેં બાંધ્યા છે—એ માત્ર વાંચનારની સગવડ ખાતર છે પાત્રો ઘણા આવ્યા છે અને હજુ ઘણા આવનાર છે તેથી દરેક પ્રસ્તાવની શરૂઆતમાં તેનું પત્રક આપ્યું છે ભાષા જેમ બને તેમ સાદી રાખવા પ્રયત્ન કર્યો છે, જૈનેતર વાચનાર પણ સમજી શકે તે માટે બને તેટલી જરૂરી જગોએ પારિભાષિક શબ્દોપર નોટ આપી છે અને શ્લેષો સામાન્ય વાચનારની માહિતી માટે છોડી બતાવ્યા છે અક્ષરશઃ ભાષાંતર નથી કર્યું, ભાષાસૌષ્ઠવ જળવાય અને કર્ત્તાનો આશય બરાબર બન્યો રહે તેવી લખાણમાં છૂટ લીધી છે

આ ગ્રંથના આઠ પ્રસ્તાવો પૈકી આ વિભાગમાં પ્રથમના ત્રણ પ્રસ્તાવોનું ભાષાંતર આપવામાં આવ્યું છે એક બુક ઘણી મોટી થઈ જાય તેથી આખો ગ્રંથ ત્રણ વિભાગે બહાર પાડવા ધાર્યો છે

ગ્રથ અદ્ભુત છે, શાતિ આપે તેવો છે, ઘણીવાર વાચવાથી દરેક પ્રસગે નવું નવુ વધારે અજવાળુ પાડે તેવો છે, આખા સસ્કૃત સાહિત્યમા અદ્વિતીય છે અને વાચતા મનને વિચારમા પાડી નાખે તેવો છે એનાપર વિસ્તૃત વિવેચન હાલ મુલતવી રાખી વાચનારને એકજ વિજ્ઞપ્તિ કરવાની છેવટે રહે છે અને તે એ છે કે આ ગ્રથમા જ્યા જ્યા સ્ખલના જણાય, જ્યા જ્યા ક્લિષ્ટતા જણાય ત્યા ત્યાથી તારવીને તે તે મને લખી જણાવવા, જેથી તેનો દ્વિતીયાવૃત્તિમા ઉપયોગ થાય

મારા કાકાશ્રી કુવરજી આણદજીએ આખુ અવતરણ વાચી સુધારી આપ્યુ છે તેમજ ભાઇ પરમાનદ કુવરજી કાપડિયાએ પ્રુફ જોવામા સહાય કરી છે અને શ્રી જૈનધર્મ પ્રસારક સભાએ આ ગ્રથ બહાર મૂકવા ઇચ્છા દર્શાવી છે, તેથી તે સર્વેનો આભાર માની સ્ખલના માટે ક્ષમા યાચી વાચકને ગ્રથમા પ્રવેશ કરવા વિજ્ઞપ્તિ કરી અત્ર વિરમુછુ

વીલાપારલા, વસતવિહાર
સવત ૧૯૭૭, અક્ષયતૃતિયા

સેવક
મોતીચદ ગિરધરલાલ કાપડિયા

બીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના

પ્રથમ આવૃત્તિ બહાર પડ્યા પછી ચાર માસમાજ તેની હજાર કોપી ખપી ગઇ, તેથી આ બીજી આવૃત્તિ બહાર પાડી છે આ બીજી આવૃત્તિમા ઘણો ફેરફાર કર્યો છે આખુ અવતરણ આચાર્ય શ્રી વિજયમેઘસૂરિજીએ સપૂર્ણ તપાસી આપ્યુ છે અને ખાસ કરીને પ્રથમ પ્રસ્તાવના પરિશિષ્ટોમા મોટો ફેરફાર કરાવ્યો છે, તેથી હુ તેમનો બહુ આભારી થયો છુ

પ્રથમ પ્રસ્તાવમા પ્રકરણોનુ સ્થાન લે તેવી નબરની સખ્યા દાખલ કરવામા આવી છે, જે બહુ ઉપયોગી થવા સભવ છે

આખુ અવતરણ હુ ફરી તપાસી ગયો છુ અને ઘણી ભાષાશુદ્ધિ કરી છે આ સિવાય બીજી સર્વ રીતે આ બીજી આવૃત્તિ પ્રથમ આવૃત્તિનુ પુન મુદ્રણ ગણી શકાય

પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ–નાળીએરી પૂર્ણિમા
મુબઇ તા ૪–૮–૧૯૨૫ સ ૧૯૮૧

મો ગિ કા

પ્રથમ પ્રસ્તાવ–કથાસાર

ગ્રંથકર્ત્તાની પ્રસ્તાવના. આદિ મંગળ, (પૃ. ૧) હેય કર્તવ્ય, શ્રાવ્ય અને શ્રોતવ્યના વિચારણા (૩). શ્રોતવ્યમા સર્વજ્ઞવચન (૪) કથાના ચાર પ્રકાર –ધર્મ, અર્થ, કામ અને સંકીર્ણ (૫) ચાર પ્રકારના શ્રોતાઓ (૬) સંકીર્ણ કથાની સાર્વજનિક આકર્ષક શક્તિ (૭) સંસ્કૃત ભાષા અને સર્વમન જન (૮) ગ્રંથરચનાનુ કથાશરીર (૮) અંતરંગ કથાશરીર (૯) આઠ પ્રસ્તાવની આંતર કથાનો ટુંક સાર (૯–૧૧) સૂત્રમા રૂપકો (૧૧) બહિરંગ કથાશરીર (૧૨) આ કથાના અધિકારી (૧૩) પૃ ૧ થી ૧૪

ઉપોદ્‌ઘાત રૂપે દૃષ્ટાન્ત કથા

(૧) **અદૃષ્ટમૂલપર્યન્ત** નામના નગરમા (૨) **નિષ્પુણ્યક** નામનો એક ભિક્ષુક રહે છે, (૩) તેને શરીરે ફાટેલા તૂટેલા કપડા છે, અને ભિખ માટે આખા નગરમા ફરે છે, તે વખતે તોફાની છોકરાઓ તેને ત્રાસ આપે છે (૪) એકંદરે એ ભિખારી સજ્જનને દયાનુ પાત્ર બની રહ્યો છે (૫–૬) ઘેર ઘેર ભિખ માગતા છતા એને ટુકડાઓ મળતા તે તરત જ ખાઇ જતો તેથી તૃપ્તિ થતી નહિ, ભૂખ ઉલટી વધારે લાગતી અને પેટમા દુખાવો થતો આખા નગરમા ફરતા અને રખડતા તેનો ઘણો કાળ ચાલ્યો ગયો (૭) સાતમે માળે રાજભુવનમા સુસ્થિત મહારાજ બેઠેલા છે તેના હુકમથી એ રખડતા ભિખારીને **સ્વકર્મવિવર** નામના દ્વારપાળે રાજમહેલમા દાખલ કર્યો (૮–૧૦) રાજમંદિરમા દાખલ થયા પછી નિષ્પુણ્યકને થયેલ આહ્લાદ અને જિજ્ઞાસા (૧૨) તે વખતે સુસ્થિત રાજાએ તેના ઉપર નજર કરી (૧૩) તે નજર **ધર્મબોધકર** નામના રસોડાના ઉપરીએ પડતી જોઇ અને તે પર તર્ક કરી તેણે ભિખારીને ભિક્ષા આપવા ઇચ્છા જણાવી એટલે તોફાની છોકરાઓ જે નિષ્પુણ્યકના પછવાડે પડ્યા હતા તે નાસી ગયા, નિષ્પુણ્યકને દાન આપવાનો ધર્મબોધકરે હુકમ આપ્યો (૧૪) ધર્મબોધકરની **તદ્દયા** નામની દીકરી હતી, તે **મહાકલ્યાણ** નામનુ સુંદર ભોજન ભિખારી પાસે લઇ આવી પણ ભિખારીને વિચાર થયો કે 'પરાણે ભોજન આપવા આ કન્યા આવી છે તેથી તેની અંતર ભાવના જરૂર મલીન હશે, પોતાનુ (મારૂ) ભિક્ષાનુ અન્ન લઇ લેવા માટે એ તેની યુક્તિ હશે, આ પ્રમાણે તે તો વિચારમા પડી ગયો, તેથી તદ્દયા ભોજન લેવાનો આગ્રહ કરે છે તે તરફ તે જરા પણ ધ્યાન આપતો નથી (૧૫) આવો અઘટિત બનાવ જોઇ વિચાર કરી ધર્મબોધકરે જોરાવરીથી તેના આંખમા (૧૬–૧૮) **વિમળાલોક** અંજન આંજી દીધુ અને **તત્ત્વપ્રીતિકર** પાણી પાઇ દીધુ (૧૯) વ્યાધિઓ દૂર કરવાનો આ અદ્‌ભુત પ્રયોગ હતો (૨૦) તે બન્ને વસ્તુથી ભિખારીને ઘણી શાંતિ થઇ, (૨૧) પોતાના ઠીકરાને છોડવાનુ હજુ એનુ મન થયુ નહિ તેમજ તેનું ઠીકરૂ,

ધર્મબોધકર લઈ લેવા પ્રયત્ન કર્યો છતાં એ વાત પણ દૂર થઈ નહિ (૨૨) ધર્મબોધકરે ભોજન લેવાનો આગ્રહ કરવાનું કામ ચાલુ રાખ્યું અને તેના ખરાબ અન્નને તજી દેવાની સમજાવટ પણ ચાલુ રાખી. (૨૩) નિષ્પુણ્યક છેવટે એક શરતે ભોજન સ્વીકારવા તૈયાર થયો અને તે શરત એ હતી કે પોતાનું તુચ્છ ભોજન પોતાની પાસે રહે અને ધર્મબોધકરનું સુંદર ભોજન પણ થોડું થોડું તે લે.' (૨૪) ધર્મબોધકરે તેને સમજાવ્યું કે તેના શરીરમાં સર્વ વ્યાધિઓ એ ખરાબ ભોજનને અંગે થયેલા છે અને તે તજી દેવા યોગ્ય છે. ભિખારીની દરેક શંકાઓનો જવાબ ધર્મબોધકરે આપ્યો પણ નિષ્પુણ્યક એકનો બે થયો નહિ. (૨૫) આખરે ધર્મબોધકરે વિચાર કર્યો કે 'એ શરતે પણ એને ભોજન લેવા દેવું, (૨૬–૨૮) આગળ જતા એ ભોજનના લાભ સમજશે ત્યારે સર્વ સારા વાના થશે' પછી તદ્દયાને મંજૂર કરતા તેણે ભિખારીને તે શરતે સારું ભોજન–મહાકલ્યાણક આપ્યું એ ભોજન ખાતા ભિખારીને અપૂર્વ શાંતિ થઈ (૨૮) ધર્મબોધકરે ત્યાર પછી ભોજનનો મહિમા વિસ્તારથી કહ્યો અને તેની પાસેથી વારંવાર ભોજન લેવા સૂચના કરી અને ભોજન જળ અને અંજનનો ઉપાય તેના વ્યાધિનાશ માટે કેટલો અકસીર છે તે જણાવ્યું નિષ્પુણ્યક પોતાના તુચ્છ ભોજનનો આગ્રહ કોઈ રીતે તે વખતે છોડી શક્યો નહિ અને અસ્તવ્યસ્ત જવાબ આપવા લાગ્યો એટલે ધર્મબોધકરે એને ખાતરી આપી કે તેઓ કાંઈ તેનું (ખરાબ) અન્ન લઈ લેવા માગતા નથી (૨૯) આવી ખાતરી મળતા નિષ્પુણ્યકે જણાવ્યું કે આખી વાત દરમ્યાન તેની વિચારશ્રેણી પોતાના (તુચ્છ) ભોજન ઉપરથી જવાના ભય તરફ હતી તેથી તે ધર્મબોધકરની વાત સમજ્યો જ નથી એટલે પોતાના ભોજનની સૂચના કરતાં ધર્મબોધકરને વિજ્ઞપ્તિ કરતાં ધર્મબોધકરે ત્રણે ઔષધોનો મહિમા ફરીવાર વિસ્તારથી કહ્યો (૩૦) ઔષધના અધિકારી પ્રાણીઓના ત્રણ વિભાગ પાડી સુસ્થિતરાજના આરોગ્ય કહી બતાવ્યા, પ્રયાસ વગર ઔષધ લેનારને સુસાધ્યની કક્ષામાં મૂક્યા ધીમે ધીમે–ઔષધ વાપરનારને કૃચ્છ્રસાધ્યના વિભાગમાં મૂક્યા અને ઔષધ વાપરનાર પર દ્વેષ કરનારને અસાધ્યની ગણનામાં મૂક્યા નિષ્પુણ્યકને તેમણે વચલા વર્ગમાં મૂક્યો અને તેને સુસ્થિતરાજની ભક્તિ કરવાનું કહી વારંવાર ઔષધોનો ઉપયોગ કરવા સૂચવ્યું અને તદ્દયાને એની પરિચારિકા બનાવી (૩૧) નિષ્પુણ્યકે સર્વ વાત કબૂલ કરી પણ તે સારું ભોજન થોડું લેતો હતો અને ખરાબ ભોજન વધારે લેતો હતો આથી તેના ભોજનમાં વધારો થતો ગયો પણ તે શાથી થાય છે તે તે સમજી શક્યો નહિ. તેના વ્યાધિઓ ભોજન જળ, અને અંજનના પ્રયોગથી ઓછા થતા ગયા પણ મૂળમાંથી ગયા નહિ (૩૨) એક વખત તેણે તદ્દયાને હજુ પણ વ્યાધિઓ તદ્દન ઓછા ન થવાનું કારણ પૂછ્યું એટલે તદ્દયાએ જણાવ્યું કે અપથ્ય સેવવાનું એ પરિણામ છે નિષ્પુણ્યકની ખાતરી થતા તેણે ધીમે

ધીમે કુભોજનનો ત્યાગ કરવા વિચાર બનાવ્યો તદ્દયા રાજી થઇ વિશેષ પ્રકારે સારા ભોજનના ઉપયોગથી વ્યાધિઓ ઘટતા ચાલ્યા, છતા તદ્દયા જરા દૂર જાય એટલે પાછો નિષ્પુણ્યક પોતાનુ તુચ્છ અન્ન ખાવા લાગી જતો (૩૩), તદ્દયાને ઘણા માણસો સભાળવાના હતા તેથી જ્યારે નિષ્પુણ્યકે ધર્મબોધકર પાસે માગણી કરી ત્યારે તેની પાસે નિરતર હાજર રહી શકે અને સલાહ આપી શકે એવી એક સદ્દબુદ્ધિ નામની પરિચારિકા તેને આપી સદ્દબુદ્ધિની હાજરી પછી નિષ્પુણ્યકમા બહુ ફેર પડી ગયો અને તુચ્છ ભોજનપરની તેની આસક્તિ ઘટી ગઇ ત્રણે ઔષધોનો પ્રયોગ એણે મોટા પ્રમાણમા કરવા માડ્યો અને તેને પરિણામે એના વ્યાધિઓ ઓછા થતા ગયા (૩૪) પછી તો એણે સદ્દબુદ્ધિ સાથે વાતો કરવા માડી સદ્દબુદ્ધિએ વ્યાધિના કારણોમા ભિખારીનુ તુચ્છ ભોજન અને તેનો ઉપયોગ જણાવ્યો એટલે તુરત નિષ્પુણ્યક ઠેકાણે આવ્યો અને તુચ્છ ભોજનનો સર્વથા ત્યાગ કરી દેવા ઇચ્છા જણાવી સદ્દબુદ્ધિએ એને જણાવ્યુ કે ' સરથા ત્યાગ કરવા પહેલા પાકો નિર્ણય કરવાની જરૂર છે, એક વાર ત્યાગ કર્યા પછી તેના પર મન જાય તો બેવડુ નુકસાન થાય ' (૩૫) એટલે વળી નિષ્પુણ્યક વિચારમા પડી ગયો છેવટે એણે કુભોજન ત્યાગ કરવાનો પાકો નિર્ણય કર્યો, ત્યારે તેને મક્કમ જોઇને (૩૬) સદ્દબુદ્ધિએ તે સબધમા ધર્મબોધકરનો અભિપ્રાય લેવાની સલાહ આપી સદ્દબુદ્ધિ અને નિષ્પુણ્યક ધર્મબોધકર પાસે ગયા, ધર્મબોધકરે સમતિ આપી પણ નિશ્ચય પાકો કરવાની જરૂરિયાતપર વધારે ભાર મક્યો આખરે ભિખારીનુ ઠીકરૂ ફેકી દીધુ અને તેનામા સુદર પરમાન્ન સારી રીતે ભર્યુ તે દિવસે ધર્મબોધકરને ઘણો આનદ થયો, તદ્દયા ઘરખુશી થઇ ગઇ, સદ્દબુદ્ધિ રાજી થઇ ગઇ અને આખુ રાજમદિર ખુશી થઇ ગયુ તે દિવસથી તેનુ નામ ફેરવીને સપુણ્યક કરવામા આવ્યુ (૩૭) પછી સપુણ્યક રાજમદિરમા જ રહેવા લાગ્યો, તદ્દયા અને સદ્દબુદ્ધિના પ્રતાપ અને પરિચયથી આખો વખત ત્રણે ઔષધોનો ઉપયોગ કરતો રહ્યો અને તેની અસર તેની તદુરસ્તીપર ઘણી સારી થઇ, તેના વ્યાધિઓ ઘટી ગયા અને તેનો આકાર સુદર થયો (૩૮) સદ્દબુદ્ધિને પૂછતા એને જણાયુ કે ' ત્રણે ઔષધો કે જેના ઉપયોગથી પોતાને ઘણો લાભ થયો હતો તેનુ ઘણુ દાન દેવાને માટે તે તેને હમેશ મળ્યા કરશે ' એટલે જે માગે તેને ત્રણે ઔષધોનુ દાન કરવાનો તેણે નિર્ણય કર્યો (૩૯) એ સપુણ્યક જેવા ત્રણે ઔષધોનો ઉપયોગ કરનાર અને દેનાર તે મદિરના ઘણા હોવાથી તેની પાસે કોઇ ઔષધ લેવા આવતુ નહિ, (૪૦) તેથી વળી તેણે સદ્દબુદ્ધિને પૂછ્યા તેણે જણાવ્યુ કે ' જાહેર રીતે તેણે જણાવવુ કે જે માગે તેને ઔષધો આપવામા આવશે ' તેણે તે પ્રમાણે ત્રણ વેર ફરી આઘોષણા કરી પણ પૂર્વનુ દરિદ્રીપણુ યાદ કરી કોઇ તેની પાસે લેવા આવતુ નહિ પોતાની ભાવના ઘણાને દાન

આપવાની હતી તે આ રીતે ભમ થતી જોઇ તેણે સદ્‌બુદ્ધિને પૂછ્યું એટલે જ્યારમાં તેણે ત્રણે ઔષધો લાકડાની પેટીમા દાખી દાસાને ભરી નગર નામે બજારમા તે પેટી મૂકી દેવા જણાવ્યુ અને કહ્યુ કે જ્ઞાનમય પાત્ર તાગ ઔષધનો ઉપયોગ સ્વયમેવ કરશે. (૪૧–૫૦) સંક્ષિપ્ત ઉપનયમા દરેક સ્થાન અને પાત્રનો ત્યાર પછી નિદશ કરવામા આવ્યો છે

દાર્ષ્ટાન્તિક યોજના અને કથાનો ઉપનય પૃષ્ઠ–૫૦

પૃષ્ઠ ૫૧ થી ઉપરની કથાના દરેક શબ્દનો વિસ્તારથી ઉપનય બતાવવામા આવ્યો છે આખુ પોતાનુ ચરિત્ર સર્વ પ્રાણીને લાગુ પડે તેવા આકારમા સમજાવવામા આવ્યુ છે એમા નીચેની ખાસ બાબતો લક્ષ્ય ખેંચવા યોગ્ય છે

અદૃષ્ટમૂલપર્યંત નગરપર વિવેચન (૫૨) નિષ્પુણ્યક દરિદ્રી (૫૩) તોફાની છોકરાઓ (૫૫). ચાર ગતિના દુખો (૫૭). રોગોના ઉપાદાન કારણો (૬૦) ભિખારીની વિવિધ પાત્રતા (૬૨) ભિખારીના ફાંફાં (૬૪) ભિખારીનો આતર ભાવ રૌદ્રધ્યાનના દૃષ્ટાન્તો. (૬૫) ભિક્ષાભોજનના આદર્શો (૬૯) ભિખારી શા માટે અને ક્રમ ? (૭૧) સામાન્ય જીવનપ્રસંગો અને ભિખારીપણુ (૭૫). ધનવાનની ખરી દશાનુ વર્ણન (૭૬) સ્ત્રીઆસક્તની ચેષ્ટાઓ (૭૮) તૃપ્તિનો અભાવ (૭_) પેટનો દુખાવો (૮૦) અનંત કાળથી રખડપાટ (૮૧). પુદ્‌ગલપરાવર્તપર નોટ (૮૨) સુસ્થિત મહારાજા અને સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળ (૮૫) યથાપ્રવૃત્તિકરણપર નોટ (૮૮) રાજમાર્ગપર નોટ (૯૭) મંદિરમા રાજા મંત્રી યોદ્ધા કામદાર કોટવાળ વૃદ્ધ સુભટો રમણીઓ વિગેરે (૯૭) મંદિર દર્શનની અસર (૧૦૭) સુસ્થિતરાજાની નજર (૧૦૯) ધર્મબોધકરની તેપર વિચારણા (૧૧૨) ભિખારીનપર વિચારો અને તત્ત્વાનુસધાન (૧૧૬) ધર્મનો ઉપદેશ (૧૧૯) તદ્દયા (૧૨૦) ઉપદેશકપર વહેમ (૧૨૨) ઉપદેશ ની નિઃસ્પૃહતા (૧૨૫). ત્રણે ઔષધોની વિચારણા (૧૨૭) દીક્ષા ઉપર અદ્‌ભુત પ્રેમ (૧૩૪) અર્થપુરુષાર્થ (૧_૭). કામપુરુષાર્થ (૧૩૮) ધર્મપુરુષાર્થ (૧૪૧) સમ્યગ્દર્શનસ્વરૂપ (૧૪૭) ઉપદેશકની મહાનુભાવતા (૧૪૯) વિચિત્રના પ્રકારો (૧૫૧) મૂર્છા અને ત્યાગની બીક (૧૫૩) ઉપદેશકનો અસરકારક ઉપદેશ (૧૫૬) આસક્તનો વિપરીત દૃઢ પ્રેમ (૧૫૮) પ્રતીતિમાટે ખાસ પ્રયાસ (૧૬૦) રસોઆની શરત અને સ્વીકાર (૧૬૫) ઉપદેશનો મર્મ અથવા દેશત્યાગને અંગે ક્રમ (૧૬૬) ઉપદેશની ગંભીરતા (૧૭૧). કાંઇક સરળતાથી સ્વીકારવાની મૂંઝવણ (૧૭૭). ત્રણ પ્રકારના અધિકારી (૧૭૫). અલ્પ સ્વીકારમા પણ મોટો લાભ (૧૮૦). રોગો અને સ્થિરીકરણ (૧૮૪). સદ્‌બુદ્ધિ (૧૮૮) પોતાના પર આધાર રાખવામા વિશિષ્ટતા (૧૯૧). મમત્યાગ (૧૯૫) નિષ્પુણ્યક સપુણ્ય (_૦૦) રોગગ્રસ્તના

દ્વિતીય પ્રસ્તાવ–કથાસાર.

પ્રકરણ ૧ લું–મનુજગતિ નગરી સર્વ મનોરથ પૂરનાર, અનેક આશ્ચર્યો અને બનાવોથી ભરપૂર મનુજગતિ નામની અદ્ભુત નગરીનું વિસ્તારથી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે એ નગરીના મહોલ્લા પરા વિગેરે વિસ્તારથી બતાવવામાં આવ્યા છે અને છેવટે એ નગરીની અદ્ભુતતા વર્ણવી છે પૃ ૨૫૨–૨૫૭

પ્રકરણ ૨ જું–કર્મપરિણામ અને કાળપરિણતિ એ મનુજગતિ નગરીનો રાજા કર્મપરિણામ નામનો છે એનો હુકમ ત્રણે લોકમાં ચાલે છે, એ ઘણો બળવાન છે અને એનું શાસન પ્રચંડ છે એને નાટક જોવાનો ઘણો શોખ છે અને લોકોને (જીવોને) તેથી તે નવા નવા વેશો લેવરાવે છે અને અનેક પ્રકારના ચાળા તેમના પાસે કરાવે છે એનું સંસારનાટક અતિ વિચિત્ર પ્રકારનું છે અને એના નાટકનો સાજ આખો સમજવા યોગ્ય છે રાજકાર્યમાં સલાહ આપનાર, લાવણ્યનો નમુનો અને અત્યંત પ્રીતિ સંપાદન કરનાર કાળપરિણતિ નામની તેની રાણી છે, તે પતિની બાજુમાં રહી નાટકના હુકમો આપે છે અને લોકો મુગે મ્હોઢે રાણીના હુકમો અમલમાં મૂકે છે પૃ ૨૫૮–૨૭૦

પ્રકરણ ૩ જું–ભવ્યપુરુષ સુમતિજન્મ રાણીને પુત્ર નથી તેથી મનનું દુ:ખ થાય છે પતિનો મત મળતા પુત્ર જરૂર થશે એમ રાણીની ખાતરી થાય છે શુભ સ્વપ્ન આવ્યા પછી યોગ્ય કાળે પુત્રનો જન્મ થાય છે, જન્મનો સુંદર મહોત્સવ આખા નગરમાં થાય છે અને ત્યારપછી તેનું ભવ્યપુરુષ નામ પાડવામાં આવે છે, રાણી તેને સુમતિ (ડાહ્યો) એવું ઉપનામ આપે છે પૃ ૨૭૧–૨૭૪

પ્રકરણ ૪ થું–અગૃહીતસંકેતા અને પ્રજ્ઞાવિશાલા એજ નગરીમાં અગૃહીતસંકેતા નામની બ્રાહ્મણી રહેતી હતી. તેણે પોત.

વિશાળાને પૂછ્યું કે રાજા અને રાણી વંધ્ય કહેવાય છે છતાં તેને પુત્ર કેમ થયો? પ્રજ્ઞાવિશાલાએ જણાવ્યું કે રાજાના નિર્બીજતા તો તેના અવિવેક વિગેરે મંત્રીઓ હેતુપૂર્વક જાહેર કરી છે બાકી તો સર્વ પ્રાણીઓ તેનાજ પુત્રો છે છતાં પુનર્જન્મનો આવો મહોત્સવ થવાનું કારણ પૂછતાં પ્રજ્ઞાવિશાલાએ જણાવ્યું કે આ નગરમાં એક સદાગમ (શુદ્ધ જ્ઞાન) નામનો ડાહ્યો પુરુષ છે તે રાજા રાણીના મર્મ જાણનાર છે, તેણે એ વાતનું રહસ્ય પોતાને કહ્યું છે તેમાં રાણીના ખાસ આગ્રહથી વંધ્યાપણાનું મ્હેણું ટાળવા પુનર્જન્મ થયો છે એમ તેમનું કહેવું થયું છે એ પુત્રના જન્મથી સદાગમ પણ રાજી થયા છે અંતરમાં સદાગમે તેના જન્મથી આનંદ જણાવ્યો તે વાત અગૃહીતસંકેતાએ સાંભળી હતી તેથી તેણે પણ તે વાતમાં સંમતિ બતાવી વળી અગૃહીતસંકેતાએ જણાવ્યું કે લોકો એના જન્મથી બહુ રાજી થયા છે સદાગમ ખાસ છે તેના સમાચાર મેળવવાની અને રાજપુત્રના જન્મથી તેના આનંદનું કારણ જાણવાની તેની વધારે ઇચ્છા હતી તે સબબથી તેણે પછી પ્રજ્ઞાવિશાલાને સવાલ કર્યો. પૃ ૨૭૪–૨૮૦

પ્રકરણ ૫ મું—સદાગમપરિચય પ્રજ્ઞાવિશાલા જવાબમાં સદાગમની ઓળખાણ આપતાં બોલી કે તે મહાપુરુષ છે અને સર્વ ભાવને કહેનારા છે સદાગમ સાચો ઉપદેશ આપનાર છે છતાં લોકો તેને બરાબર ઓળખતા નથી સાતજ મનુજરાજપુત્ર તેને બરાબર ઓળખશે અને અનુક્રમે તમારા નાથથી સદાગમને આનંદ થયો છે સદાગમનું માહાત્મ્ય જબરું છે વળી તેણે કર્મપરિણામ રાજાની જાળમાંથી છોડાવ્યા છે અજ્ઞાન કેમ છોડાવ્યા નથી' તેના વિસ્તારથી તેઓ સઘળું બતાવે છે સદાગમના સ્વરૂપનો અદ્ભુત હેવાલ સાંભળતાં અગૃહીતસંકેતાને પણ તેનાં દર્શન કરવાનું મન થાય છે. પૃ ૨૮૦–૯૪

પ્રકરણ ૬ ઠ્ઠું—સમારોહિતસંસ્કાર ઉપરના વાતને પરિણામે મહાવિદેહ અંતરમાં સદાગમ મહાત્મા અનેક જનોથી વેષ્ટિત બેઠા હતા ત્યાં બન્ને સખીઓ ગઈ તેને નજરે જોતાં અગૃહીતસંકેતા રાજી થઈ ગઈ અને પોતાને ત્યાં લઈ આવવા માટે સખીનો આભાર માન્યો અને તેને પણ સદાગમની આરાધના કરવા તીવ્ર ઇચ્છા થઈ ત્યારપછી બન્ને સખીઓ અવારનવાર સદાગમ પાસે આવવા લાગી સદાગમે એક દિવસ પ્રજ્ઞાવિશાલાને રાજપુત્રના પાત્ર થવાનું કહ્યું તે તેણે કબુલ કર્યું ત્યારપછી તે રાજપુત્રને સદાગમ પાસે લાવી અને અધ્યાપક તરીકે તેમની નિમણુંક કરી રાજકુમાર સદાગમ પાસે અભ્યાસ કરવા લાગ્યો એક વખત અગૃહીતસંકેતા સદાગમ પાસે આવી અને પ્રજ્ઞાવિશાલાના કુશળ સમાચાર પૂછ્યા તેવામાં રસ્તા પર મોટો કોલાહલ થયો અને જણાયું કે કોઈ ચોરને ફાંસી દેવા લઈ જાય છે ચોરે સદાગમનો આશ્રય લીધો સદાગમે તેને અભય આપ્યું એટલે તે છુટો થઈ ગયો અગૃહીતસંકેતાએ ત્યારે પૂછ્યું કે આ ગુન્હાને અંગે તેને ફાંસીની સજા થઈ હતી

તેના જવાબમાં ચોર પોતાના ગુન્હાની વાર્તા વિસ્તારથી કહે છે, જે અગૃહીતસંકેતા, પ્રજ્ઞાવિશાલા, સુમતિ અને સદાગમ સાંભળે છે હવે પછીની આખી વાર્તા ચોરે (જેનુ નામ સંસારીજીવ છે તેણે) કહેલી છે પૃષ્ટ ૨૯૩ થી ૨૯૯

પ્રકરણ ૭ મુ—અસંવ્યવહાર નગરે અસંવ્યવહાર નગરમા મહારાજા કર્મપરિણામના તાબાનો અત્યંતઅબોધ નામનો સેનાપતિ અને તીવ્રમોહોદય નામનો મસ્સુબો રહે છે ત્યાના લોકોને તેઓ તદ્દન અંધકારમા રાખે છે, નિગોદ નામના ઓરડામા તેમને ભરી રાખે છે ત્યા સંસારીજીવ પણ વસતો હતો એક વખત તત્પરિણતિ પ્રતિહારીએ કર્મપરિણામ રાજાના દૂત તન્નિયોગને પેલા બે અધિકારીઓએ રાજસભામા દાખલ કર્યો તેણે જણાવ્યુ કે ' મહારાજાના બહેન લોકસ્થિતિ જેનુ કામ સદાગમે નિર્વૃત્તિનગરીએ મોકલેના લોકોની ખાલી પડેલી જગા પૂરવાનુ હતુ તેણે મને અહીં મોકલ્યો છે ' તીવ્રમોહોદયે પોતાના નગરની વિશાળતા અને જીવોની બહુલતા બતાવવા માટે દૂતને નગરમા ફેરવ્યો અને મહારાજાને ભય દૂર કરવાનુ કહેના જણાવ્યુ બોધ ગોળાઓ અને પ્રાસાદોમા રાસી કામીને ભરેલા જીવો બતા યા અને સદાગમની મશ્કરી કરી. પછી ત્યાથી કોને મોકલવો તે કાર્ય ભવિતવ્યતા જે સંસારી જીવની સ્ત્રી થતી હતી તેને સોપ્યુ ભવિતવ્યતાનુ વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું તેણીએ સંસારીજીવને એકાક્ષનિવાસનગરે મોકલવાના બંદોબસ્ત કરી પૃષ્ટ ૩૦૦–૩૧૨

પ્રકરણ ૮ મુ—એકાક્ષનિવાસનગરે. ભવિતવ્યતા પણ સંસારીજીવ સાથે ચાલી એકાક્ષનિવાસનગરના પહેલા પાડા ' બાદર વનસ્પતિ 'મા પ્રથમ તે પોતાના પતિને લઈ ગઈ, ત્યા સાધારણ અને પ્રત્યેક—એ વિભાગોમા ખૂબ ફેરવ્યો. પ્રત્યેક થયા પછી એક એક ગોળી આખા ભવ સુધી ચાલે તેવી આપવા માંડી ગોળીની અસરથી આખા ભવમા સંસારી જીવને અને નાટકો કરવા પડતા ગોળી પૂરી થાય ત્યારે ભવિતવ્યતા નવી ગોળી આપી નવો વેશ કરાવતી પછી તેને પૃથ્વીકાય નામના બીજા પાડામા લઈ ગઈ, ત્યા તે પત્થર આદિ પાર્થિવ ઘણીવાર થયો ત્રીજા અપ્કાય નામના પાડામા આપ્યકુટુંબીના ઘણા વેશો તેણે લીધા. ચોથા તેજસ્કાય પાડામા અગ્નિના રૂપો અનેક લીધા અને પાચમા વાઉકાય પાડામા પવનના રૂપો લીધા 'આ દરેક પાડામા વારવાર નવી નવી ગોળીઓ તેને ભવિતવ્યતા આપતી રહી. પૃષ્ટ ૩૧૩–૩૨૦

પ્રકરણ ૯ મુ - વિકલાક્ષનિવાસનગરે ત્યારપછી ભવિતવ્યતા સંસારી જીવને વિકલાક્ષનિવાસ નગરે લઈ ગઈ ત્યા તેને ત્રણે પાડામા ખૂબ ફેરવ્યો અને તેની પાસે નવા નવા રૂપો લેવરાવ્યા પ્રથમ દ્વિહીક (બેઇંદ્રિય) પાડામા કૃમિ વગેરે રૂપમા નાખ્યો આ આખા નગરના સુમા ઉન્માર્ગોપદેશ અને તેની સ્ત્રી માયાદેવીએ તેને ઘણો રખડાવ્યો બીજા ત્રિકરણ (તેઇંદ્રિય) પાડામા માકડ થયો ત્રીજા ચતુરસ (ચૌરિંદ્રિય) પાડામા માખી ડાંસ વિગેરે થયો આમ ખૂબ રખડાવ્યો

પ્રકરણ ૧૦ મુ –પચાક્ષપશુસ્થાને પછી ભવિતવ્યતાએ સસારી જીવને પચાક્ષ પશુ સરયાનનગરે આણ્યો ત્યાં ગર્ભજસમૂર્છમપણે તેને જળચર સ્થળચર અને ખેચર બનાવ્યો અનેક રૂપો આપ્યા છેવટે હરણ બનાવી ગીતો સભળાવ્યા. પછી હાથી બનાવ્યો અને દાવાનળ વખતે કુવામા પાડ્યો ત્યા કમની (અકામ) નિર્જરા થઈ પુણ્યોદય નામનો મિત્ર પ્રગટ થયો અને દેવીએ તેને વધારે સારી નગરીમા લઇ જવાનુ વચન આપ્યુ (અહીં સસારી જીવ સબધી કેટલાક જરૂરી ખુલાસા અગૃહીતના પૂછવાથી પ્રજ્ઞાવિ૦ કરે છે) ઉપસહાર પૃ ૩૨૪ ૩૨૧

નિગોદ સ્વરૂપ–પરિશિષ્ટ પૃ ૩૩૨–૩૩૫

તૃતીય પ્રસ્તાવ–કથાસાર.

પ્રકરણ ૧ લુ –નદિવર્ધન અને વૈશ્વાનર હવે સસારીજીવ નવી ગોળી લઇને મનુજગતિ નામની નગરીના ભરત નામના મહોલ્લામા જયસ્થળનગરે પદ્મરાજા અને નદાराણીને ત્યા પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો તેનુ નદિવર્ધન નામ પાડયુ પુણ્યોદય તેનો સહચારી મિત્ર થયો અસવ્યવહાર નગરથી સસારીજીવ આવ્યો સરાથી તેની સાથે અતરગ અને બાહ્ય એમ બેવડો પરિવાર હતો અંતરગ પરિવારમાથી અવિવેકિતા બ્રાહ્મણીએ તેજ દિવસે વૈશ્વાનર નામના પુત્રને જન્મ આપ્યો તેનું આખુ શરીર અનેક દુર્ગુણોથીજ ભરેલું હતું વૈશ્વાનર અને નદિવર્ધનને ઘણી દોસ્તી થઇ–જામી–તે જોઈ પુણ્યોદયને ઘણો ખેદ થયો એ દોસ્તીને પરિણામે નદિવધન તેના મિત્રને પણ ઘણો ભારે થઈ પડ્યો પિતાએ તેને અભ્યાસ કરવા બુદ્ધિસમુદ્ર નામના કળાચાર્ય પાસે મૂકયો. ત્યા તેના રાજમિત્રોને પણ તે સતાવતો રહ્યો અને ગુરુ ઉપર પણ તેણે પોતાનો ધાક બેસારી દીધો. વૈશ્વાનર ઉપર તેનો પ્રેમ વધતોજ ચાલ્યો એટલે વૈશ્વાનરે એને ક્રૂરચિત્ત નામના વડા ખાવા આપ્યા અને જરૂર પડે ત્યારે પ્રસાદ આરોગવા જણાવી દીધુ રાજાએ એક વખત વિદુર નામના વફાદાર સેવકને કુમારના અભ્યાસ સબધી ખબર લાવવા આજ્ઞા કરી વિદુર તો કુમારનો ધમધમાટ અવલોકી આભોજ બની ગયો અને પદ્મ રાજાને બધી હકીગત જણાવી રાજાએ કળાચાર્યને બોલાવ્યા અને સત્ય હકીકત જણાતા વૈશ્વાનરનો સગ ચૂકવવાના ઉપાયની ચિંતવના કરી કળાચાર્યે જિનમતજ્ઞ નામના નિમિત્તિયાની એ બાબતમા સલાહ લેવા સૂચના કરી તે રાજાએ સ્વીકારી પૃ૯ ૩૪૪–૩૬૦

પ્રકરણ ૨ જુ –ક્ષાતિકુમારી જિનમતજ્ઞ નિમિત્તિયાને ઉપાય પૂછતા તેણે જણાવ્યુ કે ચિત્તસૌન્દર્ય નામના અતિ પવિત્ર નગરમા એક બહુ ભલો શુભ પરિણામ નામે રાજા રહે છે તેને અતિ પવિત્ર નિષ્પ્રકપતા નામની રાણી છે એ રાણીને ગુણોનુ ધામ ક્ષાતિ નામની દીકરી છે એની સાથે જો નદિવર્ધનના

ક્ષમ થાય તો તેને વૈશ્વાનરનો સગ મટે ' રાજાને તે વાત ગળે ઉતરી એટલે કન્યા માટે કહેણુ મોકલવા વિચાર કર્યો નિમિત્તિયાએ જણાવ્યુ કે 'એ નગર, રાજા અને પુત્રી અંતરંગ છે ત્યા આપણો પ્રવેશ નથી, ત્યા તો કર્મપરિણામ રાજા જે સર્વનો ઉપરી છે તેનું જોર ચાલે છે અને તે પોતાની બ્હેન લોકસ્થિતિ, ભાર્યા કાળપરિણતિ અને સ્વભાવ તથા ભવિતવ્યતાની સલાહ પ્રમાણે કામ કરે છે તે રાજા જ્યારે પ્રસન્ન થઇ ઉક્ત કન્યા પરણાવશે ત્યારે નંદિવર્ધન ઠેકાણે આવશે ' રાજા તે વાત સાભળીને નિરાશ થયો પણ કળાચાર્યનો અને નિમિત્તિયાનો આભાર માન્યો રાજાએ આમ છતા પણ બનતો પ્રયત્ન કરવા વિદુરને ફરી મોકલ્યો વિદુરને કુમારે એક દિવસ વચ્ચે આવવાનુ કારણ પૂછતા પોતે સાભળેલી વાત કહેવા માડી. તે વાર્તા ઘણી લાબી છે નીચેની વાર્તા વિદુર કહે છે અને સંસારી જીવ (નંદિવર્ધન) સાભળે છે પૃ ૩૬૧-૩૭૩

—✻—

સ્પર્શન-કથાનક.

પ્રકરણ ૩ જુ—મનીષી અને બાળ ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરમા કર્મવિલાસ નામનો રાજા હતો, તેને શુભસુંદરી અને અકુશળમાળા નામની રાણીઓથી અનુક્રમે મનીષી અને બાળ નામના પુત્ર થયા હતા સ્વદેહ નામના બગીચામા બને ભાઇઓ એક વખત રમતા હતા, ત્યા કોઈ પુરૂષ ફાસીએ લટકવાની તૈયારીમા દેખાયો બાળે ઝટ દોડીને દોરડુ કાપી નાખ્યુ અને આપઘાત કરવાનું કારણ પૂછ્યુ તે પુરૂષે જણાવ્યુ કે તેનુ નામ સ્પર્શન હતુ, તેને એક ભવજંતુ નામનો મિત્ર હતો, તેનાપર તે બહુ પ્રીતિ રાખતો હતો અને પોતે કહે તેમ કરતો હતો, પણ એક સદાગમ નામના માણસે તેને ભ્હેમ ચો પછી તો ભવજંતુએ તેનો પરિચય ઓછો કર્યો અને આખરે તેનો સગ તદ્દન છોડી દઇને તે નિર્વૃત્તિ નગરીએ ચાલ્યો ગયો તેના વિરહે પોતે આપઘાત કરે છે સ્પર્શનને બાળે દિલાસો આપ્યો અને પોતાની સાથે મૈત્રી જોડવા કહ્યુ સ્પર્શને તે વાત કબૂલ કરી વાત ચિત દરમ્યાન મનીષી તો વિચારજ કર્યા કરતો હતો પણ લોકરૂઢી ખાતર તેણે પણ સ્પર્શન ઉપર પ્રેમ દેખાડ્યો ત્રણે જણા નગરમા પાછા ફર્યા અને સ્પર્શનની ઓળખાણ થયાની વાત કરવા લાગ્યા તે હકીકતથી કર્મપરિણામ રાજા રાજી થયા, અકુશળમાળા પણ ખુશી થઈ, પણ શુભસુંદરી તો વ્યાકુળ થઈ ગઈ પૃષ્ટ ૩૭૪-૩૮૩

પ્રકરણ ૪ થુ—સ્પર્શનમૂળશુદ્ધિ સ્પર્શન તો હવે બન્ને રાજપુત્રોનો મિત્ર થયો, પણ મનીષીને તેની સાથે બરાબ ઘાટ બેઠો નહિ પછી એ સ્પર્શન કોણ છે તેની બરાબર બાતમી મેળવવા પોતાના અગરક્ષક બોધને મનીષીએ આજ્ઞા કરી બોધે પોતાના માણસ પ્રભાવને આજ્ઞા કરી, એટલે તેણે પરદેશમા ફરી તપાસ કરી આવી નીચે પ્રમાણે સ્પર્શનનો અહેવાલ કહ્યો—

અંતરંગમા રાજસચિત્ત નગરે રાગકેશરી રાજા રાજ્ય કરે છે તેને વિષયા ભિલાષ નામનો અમાત્ય છે તે નગર હું ગયો. ત્યા મોટો ખળભળાટ જોયો ત્યાં વિપાક નામના એક રાજપુરૂષને તેનુ કારણ પૂછતા તેણે કહ્યું કે અમારા રાજાને આખી દુનિયાપર જય મેળવવાની ઈચ્છા થઇ છે, તેથી મંત્રીએ પોતાના સ્પર્શન વિગેરે પાચ પુત્રોને બધે મોકલી આપ્યા છે તેઓ વિજય મેળવતા ચાલ્યા પણ માર્ગમા એક સંતોષ નામનો તેમનો દુશ્મન મળ્યો. તે કેટલાકને નિર્વૃત્તિપુરીએ મોકલી આપે છે રાગકેશરીરાજાને એ વાતની ખબર પડતા પોતે લડાઇમા જવા તૈયાર થયા. આ વખતે પોતાના વૃદ્ધ પિતા મહામોહને પગે પડવા ગયા એ મહામોહ બહુ જબરો સત્તાધારી છે પણ ઘડપણને લઇને તેણે પુત્રને રાજ્ય સોંપ્યું છે તેણે રાગકેશરી પુત્રની વાત સાભળી એટલે પોતે પણ લડવા તૈયાર થઈ ગયો, અને એમ ઠર્યું કે પિતા અને પુત્ર બંને સાથે લડવા જવું—તેનું લશ્કર લડવા જવાનું છે તેની તૈયારીનો આ અવાજ છે, એમ કહી વિપાક વિદાય થયો આ પ્રમાણે સ્પર્શનનું ઉત્પત્તિસ્થાન જાણીને પ્રભાવે બોધને જણાવ્યું અને બોધે તે વાત મનીષીને કહી બતાવી ૫૯ ૩૮૩–૩૯૬

પ્રકરણ ૫ મું—સ્પર્શનની યોગશક્તિ વાતનો મેળ મેળવવા એકવાર મનીષીએ સ્પર્શનને પૂછ્યુ કે 'ભવજતુ સાથે કોણ હતું ? તેના જવાબમા કેટલીક આનાકાની પછી સ્પર્શને જણાવ્યું કે તેની સાથે સતોષ હતો ' મનીષીએ તે વખતે મનમા નિર્ણય કર્યો કે સ્પર્શનનો વિશેષ પરિચય સારો નથી ઉપર ઉપરથી સ્નેહ કરવા યોગ્યજ તે છે એકવાર સ્પર્શને ચાલાકી કરવા માટે સુખ આપવાને બ્હાને યોગશક્તિનો આવિર્ભાવ કર્યો અને સમાધિનો ડોળ કરી બંનેના શરીરમા પ્રવેશ કર્યો બાળ તો સ્પર્શસુખમા રાચી ગયો ઊંડો ઊંડો ઉતરતો ચાલ્યો અને તેમા સુખ માનવા લાગ્યો મનીષી તો પ્રથમથી ચેતેલો હતો તેથી ઉપરથી હેત બતાવે પણ સ્પર્શનને મચક આપે નહિ. બાળ સ્પર્શન ઉપર વધારે આસક્ત થતો ગયો, પણ મનીષી તો તેની ગૂઢ રીતે મશ્કરીજ કર્યા કરતો હતો બાળની મૂર્ખાઇમા તેની માતા અકુશળમાળાએ વધારો કર્યો અને સ્પર્શનની સોબત વધારે કરવા સૂચના કરી વિચક્ષણ શુભસુંદરીએ પોતાના પુત્ર મનીષીને તેનાથી સાવધ રહેવા ભલામણ કરી અને વખત આવ્યે તેનો સબધ તદ્દન તોડી નાખવા ભલામણ કરી બાળનો વિશ્વાસ દરરોજ વધતો ચાલ્યો અને તેથી શિખામણને તે અવગણવા લાગ્યો ૫ ૩૯૭–૪૦૭

પ્રકરણ ૬ ઠું—મધ્યમબુદ્ધિ કર્મવિલાસ રાજાને ત્રીજી સામાન્યરૂપા નામની રાણી હતી તેનો પુત્ર મધ્યમબુદ્ધિ પરદેશ ગયો હતો, તે પાછો આવતા તેનાપર સ્પર્શને જાળ પાથરવા માડી પણ મનીષીએ તેને ચેતવ્યો તેથી પોતાની માતા સામાન્યરૂપાને પૂછતા તેણે કહ્યું કે એવી સશયવાળી બાબતમા માળક્ષેપ કરવો સારો તેનાપર તેણે એક નાની વાર્તા કહી તે આ પ્રમાણે—

મિથુનદ્વય અ તર્કથા—તથાવિધ નગરમા ઋજુ રાજા અને પ્રગુણા રાણી હતા તેને મુ ધ નામનો પુત્ર હતો તેની સ્ત્રીનુ નામ અકુટિલા હતુ મુગ્ધ અને અકુટિલા એકવાર બગીચામા ક્રીડા કરવા ગયા. ફુલના છાબડી પ્રથમ કોણ ભરે છે તે પર હોડ કરતા બન્ને જૂદી જૂદી દિશાએ ગયા હવે તે વખતે આકાશમા કાળજ્ઞ અને વિચક્ષણા નામના વ્ય તર અને વ્યતરી આવ્યા. તેમને અનુક્રમે અકુટિલા અને મુગ્ધકુમાર તરફ રાગ થયો પરસ્પર એક બીજાથી તે હકીકત છાની રાખવા ખાતર બ્હાના કાઢી બન્ને છૂટા પડયા. કાળજ્ઞે મુગ્ધકુમારનુ રૂપ લીધુ અને અકુટિલા પાસે ગયો, ત્યારે વિચક્ષણાએ અકુટિલાનુ રૂપ લીધુ અને મુગ્ધ કુમાર પાસે ગઇ બનાવ એવો બન્યો કે લતામડપમા બને જોડના એકઠા થઇ ગયા. બન્ને જોડલાને ઘણુ આશ્ચર્ય થયુ અને મુગ્ધકુમાર તો માન્યુ કે દેવકૃપાથી પોતે અને ભાર્યા એકના બેવડા થઇ ગયા છે ત્યાથી પિતા પાસે ગયા, વાત કરી એટલે સર્વને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયુ કાળજ્ઞને પોતાના સ્ત્રીનુ બેવડાપણુ જોઈ ઘણો ગુસ્સો થયો, પરન્તુ પોતાનો પણ દોષ હોવાથી તે મૌન રહ્યો વિચક્ષણા પણ એવાજ નિર્ણય ઉપર આવી, ઘણુ શરમાણી, પણ મનને સમજાવી ત્યાજ રહી.

પૃ ૪૦૮–૪૧૬

પ્રકરણ ૭ મુ—અ તર્કથા ચાલુ—પ્રતિબોધકાચાર્ય તથાવિધ નગર મ હાર મોહવિલય નામના ઉદ્યાનમા પ્રતિબોધક નામના આચાર્ય પધાર્યા ઋજુ રાજા આખા પરિવારને અને બન્ને પુત્ર તથા પુ ત્રવધૂઓને લઇને વદન કરવા ગયા આચાર્યે મોક્ષસુખપર દેશના આપી તે વખતે કાળજ્ઞ અને વિચક્ષણાને ઘણો પ સ્તાવો થયો અને તે વખતે તેમના શરીરમાથી એક કદરૂપી સ્ત્રી બહાર નાકળી દૂર જઇને બેરી કાળજ્ઞે બહુ પસ્તાવો કર્યો, એટલે ભગવાને એના કારણ રૂપે પેની કદરૂપી સ્ત્રી જેનુ નામ ભોગતૃષ્ણા હતુ તેને ઓળખાવી અને તેનુ સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહ્યુ, તેમજ તેને સર્વ પાપોનુ કારણ જણાવી એના પાસમાથી છૂટવાનો ઉપાય પૂછતા આચાર્યે સમ્યગ્દર્શનરૂપ મુદ્ગરનો ઉપયોગ કરવા સૂચવ્યુ આ વાત સાભળતા રાજા રાણી અને કુમાર તથા વધૂને બહુ ખેદ થયો અનર્થ થઈ જવા માટે પશ્ચાત્તાપ થયો તે વખતે તેમના શરીરમાથી એક સુંદર બાળક બહાર નાકળ્યુ અને ભગવાન્ સામે બેસી ગયુ, તેની પછવાડે બીજુ કાળુ બાળક બહાર નાકળ્યુ તેજ બાળકમાથી ત્રીજુ ઘણુ બેડોળ બાળક બહાર નીકળતુ અને વધતુ જતુ જણાયુ પેલા પ્રથમના રૂપાળા બાળકે વધતા જતા ત્રીજા બાળકના માથામા મુઠ્ઠી મારી વધતુ અટકાવી દીધુ, એટલે બન્ને બેડોળ બાળકો સભામાથી બહાર નીકળી ગયા આચાર્યે જણાવ્યુ કે પ્રથમનુ સુદર બાળક આર્જવ હતુ, બીજુ અજ્ઞાન હતુ અને ત્રીજુ પાપ હતુ આર્જવ પાપને વધતુ અટકાવી અજ્ઞાનને ઘેરી દે છે આ સર્વ ગોટાળો કરનાર અજ્ઞાન છે પોતાના કર્તવ્યનો યથાર્થ ઉપદેશ સાભળી ચારેએ આચાર્ય પાસે દીક્ષા લીધી, વ્યન્તર વ્યન્તરીએ તેમના

શરીરમાથી નીકળી જઇ પ્રગટ થઇ સમ્યકત્વ આ્ અને અરસ્પરસ ખુલાસા કર્યા પછી કાળવિલબથી કેવ્લો લાભ છે તે પર વિચાર કર્યો. (અતરકથા સંપૂર્ણ)

આ વાત કહીને સામાન્યરૂપા મધ્યમબુદ્ધિ પુત્રને કહે છે કે એવી ધુચવણ થાય ત્યારે વખત કા વો હકીકત તપાસવી અને પછી નિશ્ચયપર આવવુ મધ્યમબુદ્ધિએ માતાની આજ્ઞા માથે ચઢાવી પૃ ૪૧૭-૪૩૧

પ્રકરણ ૮ મુ-મદનકદળી બાળ તો સ્પર્શનના સબધમા વધતો જ ચાલ્યો ઓછામા પૂરૂં એની માતાએ એને પોતાની યોગશક્તિ બતાવી એના શરીરમા પ્રવેશ કર્યો અને જ્યારે ઇચ્છા થાય ત્યારે યોગશક્તિ બતાવવા વચન આપ્યુ. ત્યારપછી હલકી જાતની સ્ત્રીઓને પણ બાળ ભોગવવા લાગ્યો વિવેકભ્રષ્ટ થયો અને લોકમા મોટા અપયશને પાત્ર થયો મધ્યમબુદ્ધિની સલાહ એણે અવગણી નાખી અન્યદા વસંતસમય આવ્યો લીલાધર ઉદ્યાનમા લોકો ક્રીડા કરવા ગયા બાળ પણ મધ્યમબુદ્ધિને સાથે લઇ બગીચામા ગયો તેરસનો દિવસ હતો કામદેવના મંદિરમા તે દાખલ થયો બાજુમા વાસભુવન હતું તેમા અતિ કોમળ કામદેવની શય્યા હતી તે પર તે સુતો દેવશય્યા ઉપર આળોટી સ્પર્શનું સુખ અનુભવવા લાગ્યો હવે તેજ નગરમા બહિરગ રાજ્યમા શત્રુમર્દન રાજા હતો તેની મદનકદળી નામની અ યત સૌંદર્યવાળી રાણી હતી તે ત્યા કામદેવની પૂજા કરવા આવી તેને બાળનો સ્પર્શ થઇ ગયો બાળને તેનાપર અત્યત મોહ થયો રાણી વિદાય થઇ ગઇ પણ બાળ તો વિરહના નિસાસા નાખતો રહ્યો મધ્યમબુદ્ધિ મંદિરના દ્વારપર અ યાર સુધી ઊભો હતો તે હવે અદર આવ્યો બાળને કામશય્યાપર જોયો, તેને ઠપકો આપ્યો પણ બાળે તેને જવાબ ન આપ્યો તે વખતે મંદિરનો અધિષ્ઠાયિક વ્યતર ત્યા આવી પહોચ્યો તેણે બાળને ખૂબ કૂટકાવ્યો બહાર ધકેલી મૂકયો અને તિરસ્કાર્યો લોકોમા તેની ગેરઆબરૂ થઇ મધ્યમબુદ્ધિ વચ્ચે પડ્યો ન હોત તો બાળના આજે બાર વાગી જાત બાળે મધ્યમબુદ્ધિ પાસેથી એ સૌંદર્યવાન સ્ત્રીનુ નામ જાણ્યુ અને તેની પાછળ ગાંડો થઇ ગયો મધ્યમબુદ્ધિએ એને ઘણી સલાહ આપી પણ બાળ તો મદનકદળી પાછળ ઘેલો જ થઇ ગયો પૃ ૪૩૨-૪૪૨

પ્રકરણ ૯ મુ-બાળમધ્યમમનીષી અને સ્પર્શન મદનકદળીપર આસક્ત થયેલો બાળ તેજ રાત્રે તેના મહેલમા જવા નીકળ્યો મધ્યમબુદ્ધિ બંધુપ્રેમથી તેની પછવાડે ગયો રસ્તામા કોઇ આકાશચારી પુરૂષે બાળને અદ્ધર ઉપાડ્યો. મધ્યમબુદ્ધિ જમીનપર તેની શોધ માટે તેજ દિશાએ ગયો સાત દિવસ ફર્યો પણ બાળનો પત્તો લાગ્યો નહિ આખરે બંધુસ્નેહથી કુવામા પડી આપઘાત કરવાનો તેણે નિર્ણય કર્યો ત્યા નદન નામના વણિકે તેને તેમ કરતા અટકાવ્યો અને બાળનો પત્તો આપ્યો ત્યાના રાજા હરિશ્ચંદ્રનો તે નોકર હતો તે રાજાએ વિદ્યા સાધવા રતિકેલિ વિદ્યાધર મારફત બાળનુ હરણ કરાવ્યુ હતું

અને તેના લોહી માસથી સાત રાત્રી સુધી હવન કર્યો અને હવે બાળ તો તદ્દન શુષ્ક અને લોહી માસ વગરનો નિર્મળ થઇ ગયો છે બાળને ખાધપર ઉપાડી મધ્યમ બુદ્ધિ રાજભયથી જગલોમા ચાલ્યો. બાળને જે દુખનો સાત રાત અનુભવ થયો હતો તે તેણે ઘરે આવ્યા પછી વિસ્તારથી કહી સંભળાવ્યો, મનીષી પણ લોકાચાર અનુસાર ખબર પૂછવા આવ્યો તેણે બાળને સ્પર્શનનો સગ મૂકવા કહ્યું બાળે સલાહ માની નહિ. મધ્યમબુદ્ધિએ ત્યારપછી મનીષીની વાત વિચારી બાળની અધમ દશાના કારણ તરીકે સ્પર્શનનો સગ જાણી લીધો અને લોકોમા તેની કેટલી માનહાનિ થઇ છે તે સમજાતા બાળનો સમાગમ તજી દેવાનો નિશ્ચય કર્યો પૃ ૪૪૩-૪૫૫

પ્રકરણ ૧૦ મુ-બાળના હાલહવાલ માતા અકુશળમાળા બાળ ઉપર પોતાના ખરાબ અસર જમાવતી રહી આગલુ દુખ બાળ તે અસરમા ભૂલી ગયો રાત્રે ચોરીથી મદનકદળીના વાસભુવનમા દાખલ થઇ ગયો શયન ગૃહમા જઇ શય્યા ઉપર સુતો સભા વિસર્જન કરી થોડી વારમા શત્રુમર્દન રાજા તે તરફ આવ્યા સત્વહીન બાળ સય્યામાથી જમીનપર પડી ગયો, અવાજ થયો, પકડાઇ ગયો વિલ્લીપણ નામના સેવકે રાજાના હુકમથી તેને આખી રાત બહુ ત્રાસ આપ્યો તેના આક્રન્દથી લોકો સવાર આવી પહોચ્યા, તેને દાર કરવાની માગણી કરી રાજાએ બાળને ફાસીએ ચઢાવવાનો હુકમ કર્યો ગધેડે બેસાડી નગરમા ફેરવી તેને ફાસીએ લટકાવ્યો દૈવયોગે ફાસીનુ દોરડુ તૂટી ગયુ અને બાળ નપાતો છુપાતો ઘેર આવ્યો અને ગુપ્તપણે રહ્યો મધ્યમબુદ્ધિએ દયાથી તેને આશ્રય તો આપ્યો પણ તેનો પરિચય છોડી દીધો પૃ ૪૫૬-૪૬૨

પ્રકરણ ૧૧ મુ-પ્રબોધનરતિ આચાર્ય હવે તે વખતે નગર બહાર નિજવિલસિત ઉદ્યાનમા પ્રબોધનરતિ નામના આચાર્ય પધાર્યા ત્રણે ભાઇઓ -મનીષી, મધ્યમબુદ્ધિ અને બાળ-પણ ઉદ્યાનમા જોવા આવ્યા અને આચાર્યની નજીક ગોઠવાઇ ગયા શત્રુમર્દન રાજા પોતાના સુબુદ્ધિ મત્રી અને રાણી મદનકદળી સાથે ત્યા વદન કરવા આવ્યા નજીકમા આદિનાથનો પ્રાસાદ હતો, તેમા સુબુદ્ધિએ પૂજા કરી અને શુદ્ધ ભાવે અદ્ભુત સ્તુતિ કરી પછી સર્વે આચાર્યની દેશના સાભળવા બેઠા આચાર્યશ્રીએ કર્મબધના કારણો અને નિર્વાહપર વિદ્વત્તાભરેલુ વિવેચન કર્યું પૃ. ૪૬૩-૪૭૩

પ્રકરણ ૧૨ મુ ચાર પ્રકારના પુરૂષો સામાન્ય ધર્મદેશના થઇ રહ્યા પછી રાજા શત્રુમર્દનના સવાલના જવાબમા આચાર્યશ્રીજીએ ધર્મઆચરણ અને સુખનો સબધ બતાવ્યો ધર્મારાધનને અગે ઇંદ્રિયજયની મુખ્યતા બતાવી અને ઇંદ્રિયનુ સ્વરૂપ બતાવતા તેનું દુર્જયપણુ બતાવ્યુ પછી પાચમાથી એક સ્પર્શેન્દ્રિયનો વિષય લઇ તેને અગે ચાર પ્રકારના પુરૂષોનુ વર્ણન કર્યું ઉત્તમોત્તમ ઇંદ્રિયસગ ત્યાગ કરી મતોષની સાથે સબધ કરે છે, દીક્ષા લે છે અને નિવૃત્તિ

નગરીએ જાય છે આવા જીવો બહુજ થોડા હોય છે મનીષી સમજી ગયો કે આ કક્ષામા મૂકવા યોગ્ય તો ભરતજ જણાય છે અને જે ઇન્દ્રિયનું વર્ણન કર્યું તે સ્પર્શન જણાય છે મધ્યમબુદ્ધિને તેણે આ અર્થ સૂચવી દીધો બાળ તો આચાર્યની વાત પણ સાભળતો ન હોતો તે તો મદનકંદળીને રાગદૃષ્ટિથી નીહાળી રહ્યો હતો તેનાજ વિચારની આકૂળતામા તે તો મૂઢ જેવો થઇ ગયો બીજા વિભાગમા ઉત્તમ પુરુષો હોય છે તેઓ સ્પર્શેન્દ્રિયથી ચેતતા રહે છે તેની જાળમા ફસાતા નથી એમ આચાર્યશ્રીએ જણાવ્યુ આ વિભાગનુ વર્ણન મનીષીને બરાબર લાગુ આવ્યુ ત્રીજા વિભાગના પ્રાણીઓને આચાર્યશ્રીએ મધ્યમ કહ્યા તેવા પ્રાણીઓ કાળક્ષેપ કરે છે મોટા પાપ કરતા નથી અને સંદેહમા રહે છે વળી કોઇ સત્ય શિખામણ આપે છે ત્યારે ચાકે છે હલકાની સોબત કરે છે તેથી સુખદુઃખ પામ્યા કરે છે પ્રસંગ મળતા તેઓ ઠેકાણે પણ આવે છે મધ્યમબુદ્ધિને લાગ્યુ કે આ વર્ણન પોતાને લાગુ પડે છે ચોથા જઘન્ય પ્રકારના પુરુષો તો ઇન્દ્રિયને તાબે રહે છે, સર્વ પ્રકારના પાપો કરે છે ઉપદેશ આપનાર તરફ કાન પણ આપતા નથી, સંસારમા ઊંડા ઉતરતા જાય છે આવો પ્રાણી બાળ છે એમ સમજાવવામા આવ્યુ

ચાર પ્રકારના પ્રાણીઓ જૂદા જૂદા વિભાગમા કર્મની વિચિત્રતાથી આવે છે પ્રથમ સિવાયના ત્રણે વિભાગના પ્રાણીઓની બાબતા તેમને તે પ્રકારે ફેરવે છે પ્રથમના વર્ગવાળા તો પોતાના સ્થાનમા સ્થિત રહે છે બાકીના ત્રણે વિભાગવાળા સંયોગ પ્રમાણે એક બીજા વર્ગમા જાય છે અને આવે છે પ્રાણી પોતાના વીર્યથી જ પ્રથમ વર્ગમા સ્થિત થાય છે એના ઉપાય તરીકે આચાર્યશ્રીએ દીક્ષા બતાવી મનીષી તે માટે તૈયાર થઇ ગયો મધ્યમબુદ્ધિ તેની રીત પ્રમાણે કાળક્ષેપ કરતો રહ્યો અને ગૃહસ્થધર્મ આદરનાના વિચારવાળો થયો

પૃ૮ ૪૭૪–૪૮૨

પ્રકરણ ૧૩ મુ—બાળનુ અધમ વર્તન—તેપર નિવારણા આચાર્યના આખા ઉપદેશ દરમ્યાન બાળ તો મદનકંદળી સામુ જ જોઇ રહ્યો હતો એણે દેશનાનો એક શબ્દ પણ સાભળ્યો નહિ મરની સમક્ષ સ્પર્શનની અસર તળે આવી બાળે મદનકંદળીપર સભામા જ ધસારો કર્યો એને જોઇ ઓળખી રાજાએ હોકારો કર્યો એટલે બાળનો મદનજ્વર ઉતરી ગયો અને તે પાછો પાછો હઠ્યો સ્પર્શન તેના શરીરમાથી બહાર નીકળી દૂર બેઠો રાજાને એનાપર દયા આવી આચાર્યે જણાવ્યુ કે સ્પર્શન અને અકુશળમાળાએ બાળની એ દશા કરી હતી કેટલાક કર્મો એવા આકરા હોય છે કે જે મહાત્મા પુરુષોની હાજરી છતા પણ દબાઇ જતા નથી તેઓ તો ખુદ તીર્થંકર ઉપર પણ ઉપદ્રવ કરે છે બાળનુ શુ થશે? તેના જવાબમા ભગવાને કહ્યુ અહીંથી નાસીને દૂર એક સરોવર પાસે જશે તેમા ન્હાવા પડશે અદ્દર ચડાળની સ્ત્રીનો સ્પર્શ થશે તેના ઉપર તે લપટ થશે તેનાપર બળાત્કાર કરશે બહાર રહેનો ચડાળ બાળને બાણથી વીંધશે અને મરીને નરકમા જઇ ત્યા અને ત્યારપછી બીજી ગતિઓમા તે મહા દુઃખ પામશે.

પૃ. ૪૯૩–૫૦૦

પ્રકરણ ૧૪ મું—અપ્રમાદયંત્ર-મનીષી શત્રુમર્દન રાજાએ પછી આચાર્યને પૂછ્યું કે એ સ્પર્શન અને અકુશળમાળાની શક્તિ બાળપર જ ચાલતી હશે કે બીજા પ્રાણી ઉપર પણ ચાલે ? તેના જવાબમા આચાર્યે કહ્યું કે એની શક્તિ સર્વ પ્રાણીઓપર ચાલે છે એટલે રાજાએ સ્પર્શન અને અકુશળમાળાને દેહાન્ત કરવાનો હુકમ કર્યો જ્યારે આચાર્યે જણાવ્યું કે એ બન્ને તો અંતરંગ નગરના રહેવાસી છે, તેથી તેની ઉપર તમારો હુકમ ચાલતો નથી, એટલે રાજાએ તેના નાશનો ઉપાય પૂછતા આચાર્યશ્રીએ તેના નાશ માટે અપ્રમાદયંત્રનુ વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું અને છેવટે મનીષીને જણાવ્યું કે અપ્રમાદયંત્ર અને ભાવ દીક્ષા એક જ છે ' એટલે મનીષીએ પોતાને દીક્ષા આપવા આચાર્યશ્રીને વિજ્ઞપ્તિ કરી આચાર્ય કર્મવિનામના રાજ્યનો પરિચય કરાવ્યો અને એના અખંડ સામ્રાજ્યનો વિસ્તાર બતાવ્યો મધ્યમબુદ્ધિને રાજાની ઇચ્છાથી આચાર્યે ગૃહસ્થ ધર્મ બતાવ્યો અને તેની પાસે એ સ્વીકારાવ્યો પૃ ૫૦૧–૫૧૨

પ્રકરણ ૧૫ મું—શત્રુમર્દનાદિનો આંતર પ્રમોદ શત્રુમર્દન રાજાએ ઉત્સવ કરવા નિમિત્તે મનીષીને જરા ઢીલ કરવા વિજ્ઞપ્તિ કરી. દીક્ષા લેનાર મનીષીએ દાક્ષિણ્યથી તે માગણી સ્વીકારી રાજાએ દેવવિમાનની જેવી ઉત્તમ અદ્ભુત રચના કરાવી સ્નાન કરીને મનીષીને અગ્રસ્થાન આપી શ્રી જિનબિંબને મહા અભિષેક તેની પાસે રાજાએ કરાવ્યા રાજાએ મનીષીના પ્રભુતાસ્થાનની ઉદ્ઘોષણા કરાવી અને મોટા આડંબર સાથે તેને નગરમા પ્રવેશ કરાવ્યો આખા નગરમા ચોમેર આનંદ પ્રસરી રહ્યો મનીષીના સ્નાન, ભોજન વિગેરે માટે બહુ સુંદર વ્યવસ્થા થઇ પણ મનીષીનુ મન એમા જરા પણ આસક્ત બન્યુ નહિ. રાજાએ આજનુ કાર્ય સુંદર કરી આપવા માટે અને આચાર્યનો યોગ સાધી આપવા માટે સુબુદ્ધિમંત્રીને અભિનંદન આપ્યુ પૃ ૫૧૩–૫૨૩

પ્રકરણ ૧૬ મું—નિજવિલસિત ઉદ્યાનપ્રભાવ હવે સુબુદ્ધિ મંત્રીને ઘરે સ્નાનાદિ કરી મધ્યમબુદ્ધિ પણ રાજા પાસે આવી પહોચ્યા અને રાજા સાથે પોતાની મધ્યમ રૂપતાપર વિચાર ચલાવી રહ્યો રાજાને મંત્રીએ પ્રમોદશેખર ચૈત્યનો અને નિજવિલસિત ઉદ્યાનનો પ્રભાવ કહી સમજાવ્યો બાળ જીવોપર ક્ષેત્રની અસર થતી નથી તે વાત પણ તેણે જણાવી દીધી ક્ષેત્રપ્રભાવમા સહકારી કારણો ક્યા ક્યા છે તે પર વિવેચન કર્યું અને કર્મવિનામ રાજાના આખા પરિવાર પર દૃષ્ટિપાત કરી નાખ્યો મનીષીપર રાજાને બહુ પ્રેમ થયો, અને દીક્ષા લેવાનો સમય લબાવવા ફરી માગણી કરી, પણ સુબુદ્ધિએ જવાબ આપ્યો કે દીક્ષાની મહત્તા અદ્ભુત છે અને તે લેવાની ઇચ્છાવાળા આ સંસારના કીચડમા રગદોળાતા નથી. રાજાએ દીક્ષાનો પ્રભાવ વિચારી અવસરયોગ્ય મહોત્સવ કરવા નિર્ણય કર્યો. પૃ ૫૨૪–૫૩૪

પ્રકરણ ૧૭ મું—નિષ્ક્રમણોત્સવ-દીક્ષા-દેશના મનીષીની દીક્ષાનુ

મુહૂર્ત જોવરાવ્યું, આઠ દિવસ સુધી તન્નિમિત્તે મોટો ઉત્સવ કરવામાં આવ્યો મોટી સવારી અને આખા રાજ્યના મંત્રીમંડળની સાથે મનીષી બહાર નીકળ્યા નગર નરનારીઓ ટોળાબંધ જોવા આવ્યા. સવારી નિજવિલસિત ઉદ્યાન તરફ ચાલી. એક પણ આનંદ કે આક્રંદ પ્રસંગની અસર મનીષીના ઉદાત્ત મન પર થઇ નહિ. રાજા પણ આ વાત ધારી ધારીને જોતા હતો. તેને વિચાર થયો અને અરસપરસ તેઓ તાણ થઇ ગયા પછી યોગ્ય વિચારણાને પરિણામે શત્રુમર્દન રાજા અને મદનકંદળી શુદ્ધિ મતી અને અનેક નગરજનો દીક્ષા લેવા તૈયાર થઇ ગયા રાજપુત્ર સુલોચનને રાજ્યચિન્હ આપી સૂરિ આચાર્ય પાસે આવ્યા આચાર્યે પણ અવસરોચિત દેશના આપી પછી શુભસુંદરીના છોકરાઓને ઓળખાવ્યા મધ્યમબુદ્ધિ જેવા ઘણા લોકો છે એમ જણાવ્યું અને છેવટે કર્તવ્યનો ઉપદેશ કર્યો દુર્જનની સોબત ન કરવા ખાસ વિવેચન કર્યું સર્વેએ દીક્ષા લીધી મનીષી તેજ ભવે મોક્ષે ગયો રાજા આદિ મધ્યમ જીવો દેવલોકે ગયા પૃષ્ઠ ૫૩૫–૫૪૫

(સ્પર્શન કથાનક સંપૂર્ણ)

પ્રકરણ ૧૮ મું — કરોળિયા ૯૧ અમર વાર્તા આગળ ચાલે છે પ્રકરણ ૩ જા સાથે સબંધ છે વિદુર અનર થાકી છે વિદુર વાર્તા કહી ગયા પછી તેનો સાર કહેતા કુસંગતિથી દૂર રહેવા કુમાર નંદિવર્ધનને બતાવવા કરતો આ પણે હવે જોઇએ છીએ નંદિવર્ધન સમજ્યો પણ ત્યાં વૈશ્વાનરની સંગતિ મૂકવાની વાત વિદુરે કહી ત્યાં તે સમજ્યો ના તલવારથી વિદુરને એક તમાચો ખેંચી કાઢ્યો વિદુર સમ ખાઇ ગયો પણ પદ્મરાજાને તેણે જણાવ્યું કે નંદિવર્ધનને કુસંગતિ છૂટવી મુશ્કેલ છે

નંદિવર્ધન હવે યુવાન થયો તેને રહેવા માટે તેના પિતા પદ્મરાજાએ જૂદું વાસભુવન આપ્યું ત્યાંથી તે દરરોજ પિતાને નમન કરવા સવારે જતો હતો. એક વખત પિતાને નમીને આવ્યો ત્યાર પછી તુરત જ ધવલ નામનો સેનાપતિ તેને પાછો તેડવા આવ્યો અને જણાવ્યું કે કુશાવર્તપુરના રાજા કનકચૂડનો પુત્ર નગર બહાર વનમાં આવ્યો છે તેને તેડી લાવવા રાજા સાથે કુમારે પણ સામે જવાનું છે ' કુમાર આતા સાથે ચાલી અને તપાસ કરતાં જાણ્યું કે કનકશેખર પોતાના મામાનો છોકરો થાય છે કનકશેખરને નંદિવર્ધનના વાસભુવનમાં ઉતારો આપવામાં આવ્યો

પૃ ૫૪૮–૫૫૧

પ્રકરણ ૧૯ મું — ખાપરી દુર્મુખ અને કનકશેખર નંદિવર્ધન અને કનકશેખરને ઘણી સારી મિત્રતા થઇ એક વખતે નંદિવર્ધને કનકશેખરને આવવાનું કારણ પૂછ્યું, એટલે કનકશેખરે પોતાની વાત નીચે પ્રમાણે કહી—

એ વખત દત્ત નામના જૈન સાધુ મારા નગર બહાર આવ્યા તેમનો ઉપદેશ મને ઘણો સારો લાગ્યો તેમની મેં ધર્મનો સાર પૂછતાં તેમણે અહિંસા ધ્યાન

યોગ, રાગાદિપર અંકુશ અને સાધર્મીપર પ્રેમ–એ ચાર વાત કહી મને સાધર્મી પર પ્રેમની વાત ઘણી રૂચી અને કર્તવ્યરૂપે થઇ ગઈ તેથી લાગી પિતાને જણાવી ને સાધર્મીપર–જૈનીઓપર કર કાઢી નાખ્યો અને તેમને અનેક રીતે મહાય કર વા માડી લોકો પણ એથી ધર્મસન્મુખ વધારે થયા અમારે ત્યા એક દુર્મુખ નામનો ખટપટી કારભારી હતો તેણે રાજાના કાન ભંભેર્યા, મારા ભોળપણુનો ફાયદા લોકો ગેરલાભ લે છે એમ જણાવ્યુ, મારા પિતાને એ ખટપટીએ ખોટે માર્ગે દોર્યા. પછી એ મારી પાસે આવ્યો અને સ્વામીવાત્સલ્યના ગેરલાભ કહે વા લાગ્યો મેં તેના મુદ્દાસર જવાબ આપ્યા મારી ચુસ્તતા જોઇ દુર્મુખે બાજી બદલી નાખી પણ મને તેમા રોગ જણાયો, એટલે મારા સેવક ચતુરને મેં તપા સ કરવા કહ્યુ તેણે તપાસ કરી જણાવ્યુ કે દુર્મુખ તો જૈનો પાસેથી પણ કર લે છે અને પિતાશ્રીની તેને સમતિ મળી છે એ વાત જાણતા મને ઘણો ખેદ થયો અને કુશાવર્તનગર છોડી અપમાન થવાને લીધે અહીં ચાલ્યો આવ્યો.

પૃ ૫૫૪–૫૬૩

પ્રકરણ ૨૦ મુ –વિમલાનના અને રત્નવતી ઉપરની વાત થયાને દશ દિવસ થયા ત્યા તો કનકશેખરને તેડવા તેના પિતાના માણસો આવ્યા નદિવર્ધન અને કનકશેખર પદ્મરાજા પાસે આવ્યા. ત્યા તો સુમતિ, વરાગ અને કેશરી–કનકશેખરના પિતાના પ્રધાનો બેઠા હતા તે કનકશેખરને નમ્યા પછી વાત ઉપરથી સમજાયુ કે કનકશેખરના વિદાય થયા પછી રાજા કનકચૂડ બહુ દુ ખી થયા, ચતુરના કહેવાથી કુમાર ગયાના સમાચાર જાણ્યા અને અનુમાનથી તે જયસ્થળે ગયેલ હશે એમ ધાર્યુ માતાએ ભોજનનો ત્યાગ કર્યો રાજાએ દુર્મુખને દેશવટો આપ્યો તે વખતે વળી એક બીજી વાત બની વિશાળાનગરીના નદન રાજા તરફથી એક દૂત કુશાવર્તપુરે આવ્યો એ નદનરાજાને બે રાણીઓ હતી તેમા પ્રભાવતીથી વિમલાનના પુત્રી થઇ અને બીજી પદ્માવતીથી રત્નવતી પુત્રી થઈ એ પ્રભાવતી રાણીને પ્રભાકર નામનો ભાઇ હતો જે કનકપુરનો રાજા હતો એ ભાઇ બહેને સતતિ થયા પહેલા નિર્ણય કર્યો હતો કે જો તેમને પુત્ર પુત્રી થાય તો તેમને વિવાહ સબધથી જોડવા એ હિસાબે વિમલાનના અને વિભાકર (પ્રભાકરના પુત્ર) નો સબધ થવો જોઇએ હવે બન્યુ એમ કે વિમલાનના એ કનકશેખરનુ નામ જાણ્યુ ત્યારથી તેનાપર પ્રેમમા પડી ગઈ અને તેનેજ વરવાનો નિશ્ચય કરી બેઠી હતી તેના પિતાએ જોયુ કે પુત્રી તેના ધારેલા પતિને વર્યા સિવાય જીવે તેમ નથી તેથી તેણે વિમલાનનાને કુશાવર્તપુરે મોકલી આપી, તેની સાથે તેની બહેન રત્નવતી પણ ત્યા આવી ત્યા તો કુમાર ન હોતા એટલે કુમારના પિતા કનકચૂડને ચિંતા થઇ તેથી પોતાના ત્રણે મુખ્ય પ્રધાનોને તેડવા સારૂ જયસ્થળ નગરે મોકલ્યા હતા

પદ્મરાજા સમક્ષ આ વાત ત્રણે પ્રધાનોએ કહી હતી અને કનકશેખરને

મોકલવા તેમજ તેની સાથે નંદિવર્ધનને પણ રત્નવતીનું પાણિગ્રહણ કરવા માટે મોકલવા વિજ્ઞપ્તિ કરી કુંવરની સંમતિ લઈ પદ્મરાજાએ વાત સ્વીકારી અને તેને કુશાવર્તપુરે મોકલ્યા પૃ ૫૬૪-૫૭૦

પ્રકરણ ૨૧ મું–રૌદ્રચિત્તે હિંસા લગ્ન નંદિવર્ધન ચાલ્યો ત્યારે તેની સાથે પુણ્યોદય અને વૈશ્વાનર પણ ગયા હવે રૌદ્રચિત્ત નગરમાં દુષ્ટાભિસન્ધિ નામના રાજા અને નિષ્કરુણતા નામની રાણીથી હિંસા નામની પુત્રી થઈ હતી નંદિવર્ધનના મિત્ર વૈશ્વાનરની માતા અવિવેકિતા હતી તે દ્વેષગજેન્દ્રની સ્ત્રી થાય અને દ્વેષગજેન્દ્ર મહામોહનો પુત્ર થાય નંદિવર્ધન કહે છે કે એ મારા મિત્રની માતા પોતાનું તામસચિત્ત નગર છોડી રૌદ્રચિત્તપુરે થોડા વખતને માટે આવી હતી. તે મારા મિત્રની માતાના આગ્રહથી મારું હિંસાદેવી સાથે રસ્તામાં લગ્ન અવિવેકિતાએ કરાવી આપ્યું હિંસાની સાથે પ્રેમ વધારવાના હેતુથી વૈશ્વાનરે નંદિવર્ધનને સલાહ આપી કે ગમે તેને વિના કારણે પણ મારી નાખવામાં સંકોચ ન કરવો, જેથી હિંસાદેવી વધારે પ્રેમ રાખશે વૈશ્વાનરની આ સલાહને નંદિવર્ધને માન્ય કરી અને શિકાર કરવા દ્વારા તે સલાહને અનુસરવાની શરૂઆત કરી પૃ. ૫૭૧-૫૭૮

પ્રકરણ ૨૨ મું–અંબરીષ બહારવટીઆનો નાશ અને લગ્ન નંદિવર્ધન અને કનકશેખર આગળ ચાલ્યા કનકશેખરના ગામ કુશાવર્તપુરના સિમાડામાં અંબરીષ જાતિના બહારવટીઆઓ સાથે મોટી લડાઈ થઈ તેમનો આગેવાન પ્રવરસેન આખરે નંદિવર્ધન સાથે લડતાં પડ્યો અને એ વિજયનું માન પુણ્યોદયને ઘટતું હતું છતાં નંદિવર્ધને તો એ સર્વ માન દેવી હિંસાને આપ્યું બન્ને કુમારો આનંદ પૂર્વક કુશાવર્તનગરમાં દાખલ થયા વિમલાનનાનું લગ્ન કનકશેખર સાથે થયું અને રત્નવતી નંદિવર્ધન સાથે પરણી પૃ ૫૭૯-૫૮૧

પ્રકરણ ૨૩ મું–વિભાકર સાથે મહાયુદ્ધ ઉપરના બનાવને ત્રણ દિવસ થયા પછી વિમલાનના અને રત્નવતી નગર જોવા માટે બહાર નીકળ્યા બગિચામાં ફરતા બન્નેનું કોઈએ હરણ કર્યું મોટો શોરબકોર થઈ રહ્યો નંદિવર્ધન અને કનકશેખરનું લશ્કર તેની પુંઠે પડ્યું જણાયું કે એ કન્યાઓને હરી જનાર પ્રભાકર રાજાનો પુત્ર વિભાકર છે વળી તેની સહાયમાં કલિંગ દેશનો રાજા સમરસેન અને વંગદેશનો રાજા દ્રુમ છે બન્ને લશ્કર ભેગા થતા ભયંકર લડાઈ થઈ કનકચૂડના લશ્કરમાં ભંગાણ પડવાની તૈયારી હતી તે વખતે નંદિવર્ધન ઘૂમ્યો સમરસેનને શક્તિવડે જમીને પાડી દીધો દ્રુમને અર્ધચન્દ્ર બાણવડે ઠાર કર્યો અને બીજી બાજુએ કનકશેખરે વિભાકરને હરાવ્યો પણ જીવતો પકડી લીધો વિજયનું આખું માન નંદિવર્ધનને મળ્યું નંદિવર્ધને તે માન હિંસાદેવીની ક્રૂરતાને અને વૈશ્વાનરને આપ્યું અને મોટા વિજયના ભવ્ય દેખાવ સાથે તેનો નગરપ્રવેશ થયો પૃ ૫૮૨-૫૮૮

નગરપ્રવેશપ્રસંગે જ્યારે નન્દિવર્ધનનો રથ રાજગઢ પાસે આવ્યો ત્યારે તેણે ઝરૂખામાં કનકચૂડરાજાની પુત્રી-કનકશેખરની બહેન-કનકમંજરીને જોઈ અને જોતા જ તે તેના ઉપર આસક્ત થઈ ગયો. ચતુર સારથિ ચેતી ગયો-સમજી ગયો અને લોકની ફજેતી ન થાય માટે રથને હંકારી ગયો. નન્દિવર્ધન મુકામે પહોંચ્યો અને એણે આખી રાત બહુ વ્યાકુળપણે ગુજારી. કનકમંજરીની સૌન્દર્યલાવણ્યમય મૂર્તિ એના હૃદયપર ચોટી રહી અને તેણે એને ગાંડો બનાવ્યો. સવાર સારથિ આવ્યો અને નન્દિવર્ધને વણા ગોટા વાળ્યા પણ એણે ચતુરાઈથી નન્દિવર્ધન પાસેથી વાત કઢાવી. તેણે છેવટ કહ્યું કે એ દુઃખનું ઔષધ તે જાણે છે એટલે નન્દિવર્ધનની આતુરતા વધી પડી. સહજ મશ્કરી કરીને પછી સારથિએ વાત કરી કે જ્યારે તે કુંવર પાસે આવતો હતો ત્યારે તેને એક વૃદ્ધ નામી કપિંજલા મળી. તેની પાસેથી તેની શેઠાણી દેવી મદનમંજરી અને કુંવરી કનકમંજરીના સંબંધમાં ગઈ રાતે શું બન્યું હતું તે પોતાના જાણવામાં આવી ગયું. વાત એમ બની કે સવારી પૂરી થતી વખતે તે દાસીએ કનકમંજરીને તદ્દન મુંગી અને એકાગ્ર મને ધ્યાનસ્થ સ્થિતિમાં જોઈ તેને બોલાવવા પ્રયત્ન કર્યો. આખર થાકીને તેણે દેવી મદનમંજરીને ત્યાં બોલાવ્યા. અનેક બાહ્ય ઉપચારો કર્યા પણ કનકમંજરીના સ્થિતિ વધારે વધારે સગડતી ચાલી. એનો ગાન્ધર્વ રોગ વધતો જ ચાલ્યો અને એ સ્થિતિ વધારે દુઃખી થતી જણાઈ. દેવી એને ફરમાં સાગારીમાં લઈ ગયા, પણ એની સ્થિતિ વધારે વધારે બગડતી ચાલી. ગણીએ કનકમંજરીની આ પ્રેમાગ્નિની સ્થિતિનું કારણ શોધવા માંડ્યું. નન્દિવર્ધનને જોયા પછી એ સ્થિતિ ઉત્પન્ની થઈ ગઈ છે એમ તેને બીજી દાસીએ કરેલા અનેક નની વાતથી જણાયું. હવે તેજ વખતે ત્યાં કનકમંજરીની મોટી બહેન મણિમંજરી આવી પહોંચી, તે હરખાતી હરખાતી કનકમંજરીની મોટી પૃચ્છા જણાયું કે તે તે વખતે કનકચૂડ મહારાજા અને ભાઈ કનકશેખર પાસેથી આવી હતી, પિતાપુત્રે વાતચીત કરમ્યાન ગઈ રાતે નન્દિવર્ધનને દેખાડેલા પરાક્રમના સંબંધમાં તરીકે કનકમંજરીને નન્દિવર્ધન સાથે પરણાવવાનો નિર્ણય કર્યો હતો અને તેને પોતાને નન્દિવર્ધનના સેનાપતિ શ્રીવર્ધન સાથે પરણાવવાનો નિર્ણય કર્યો હતો. આ વાત સાંભળી પણ માની નહિ. આથી તેને આનંદ થયો હતો. કપિંજલાના આટલી વાત સારથિને કહી અને કનકમંજરીએ આ વાત સન્નેનો જલદી મેળાપ કરવાની જરૂર જણાવી. સારથિએ આ વાત નન્દિવર્ધનને કહી અને છેવટે કહી ગયો અને જણાવ્યું કે એ દુઃખનું ઔષધ છે-મતલબ એને કનકમંજરીના રતિ રૂપ દુઃખ છે, એનું ઓસડ બન્નેના મેળાપમાં છે અને હાલ તુરત સગી ચામાં બન્નેએ મળવું એવો તે સંકેત કરી આવ્યો છે. નન્દિવર્ધન તો તૈયાર જ હતો. રતિમન્મથ બગીચામાં તે ગયો ત્યાં શોકગ્રસ્ત સુંદરી (કનકમંજરી) ને આપઘાત કરતી જોઈ આખર બન્નેનો મેળાપ થયો અને અત્યંત શોકથી

સુ રીતે નરવિર્ધનને અગ્નીતે વખતે બચાવી લીધી પ્રેમવચનથી એને શાંત કરી તે વખતે સા કુપિંજલા ભળી અને સારથિ પણ આવી પહોંચ્યા આનંદ થયો. કુંવરી પિતાને ઘરે ગઇ વિરહ તો થયો પણ મહુ ટુંકો વખત ચાલ્યો. કનકચૂડ રાજાએ તેજ દિવસે પુત્રી કનકમંજરીને નરવિર્ધન સાથે પરણાવી દીધી અને વિજયની બીજી રાતે નરવિર્ધન દેવી કનકમંજરી સાથે રાતી આનંદમા પસાર કરવા ભાગ્યશાળી થયો. પૃ. ૫૮૯-૬૧૩

પ્રકરણ ૨૫ મુ-હિંસાની અસરતળે વિભાકરને લડાઇમા ઘા વાગ્યા હતા તે હવે રૂઝાઇ ગયા તેને માનપૂર્વક તેને દેશ વિદાય કર્યો ચારોને યોગ્ય માન આપ્યુ તેઓ દામ થઇ ગયા અને તેમને પણ વિદાય કર્યા. કનકમંજરી રત્નવતી સાથે નરવિર્ધને કુશાવર્ત નગરમા રહી આનંદ કરવા માંડ્યો પોતાના માન અને ઉત્કર્ષના કારણ તરીકે તે તો વૈશ્વાનર અને હિંસાને જ માનવા લાગ્યો અને તેની સાથે સ્નેહ વધારવા માંડ્યો પ્રથમ વૈશ્વાનરે ખૂબ વડા આપી તેને ક્રૂર બનાવ્યો અને પછી હિંસાદેવીએ તેને શિકારને વ્યસને ચડાવ્યો. કનકશેખર સહન ન કરતો. તેને આ વૈશ્વાનર હિંસા સાથેનો સંબંધ ઘણો ખરાબ લાગ્યો અને તેના ઉપાય તરીકે પિતા પાસે નરવિર્ધનને મનાઇ અપાવવાનુ યોગ્ય ધાર્યુ રાજસભામા એકવાર તાગડો માંડ્યો પિતાજી પાસે નરવિર્ધનના વખાણ કર્યા અને પછી એના પરિચયથી વૈશ્વાનર હિંસાની નિંદા કરી રાજા કનકચૂડે નરવિર્ધનને એ સંબંધ છોડવા સૂચના કરી એટલે નરવિર્ધનનો ક્રોધ ઉછળી પડ્યો અને તુચ્છ ભાષા સાથે બે ચાર ચોપડી દીધી કનકશેખર નેતો મન રહ્યુ એટલે ક્રોધમા રાજસભા વચ્ચે નરવિર્ધને તરવાર પર હાથ નાખ્યો વાત તે વખત તો એટલેથી પતી પણ કનકશેખર અને નરવિર્ધન વચ્ચેનો સંબંધ તે વિસરી તૂટી ગયો. પૃષ્ઠ ૬૧૪-૬૧૮

પ્રકરણ ૨૬ મુ-પુણ્યોદયથી વંગાધિપતિપર વિજય તે વખત પછી તુરતમા જ પિતાના જયસ્થળ નગરથી એક દૂત આવ્યો તેણે જણાવ્યુ કે જયસ્થળનગરપર વંગરાજ યવનરાજાએ ઘેરો ઘાલ્યો છે અને પ્રધાનોના મત પ્રમાણે કુમારે ત્યાં જઇ પરાક્રમ બતાવવુ જોઇએ રાજા ઇચ્છે છે પણ પુત્રસ્નેહથી તેને બોલાવતા નથી વિગેરે નરવિર્ધન ઉપડ્યો કનકચૂડ કે કનકશેખરને આવતી વખતે મળવા પણ ન ગયો યવનરાજ સાથે મોટી લડાઇ કરી પ્રથમ તો હારી જતો હતો પણ પછી પૂણ્યોદયના ગમન સાથે લડતા તેણે તેનુ માથુ ઉડાવી દીધુ માતાપિતાને ખબર પડી તેમના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ અત્યંત માન આનંદ સાથે નરવિર્ધનનો જયસ્થળ નગરમા પ્રવેશ થયો અને તે બનાવથી વૈશ્વાનર હિંસાપર નરવિર્ધનનો પ્રેમ વધ્યો પુણ્યોદયનો ખરા પ્રતાપ નરવિર્ધને ઓળખ્યો નહિ. પૃ ૬૧૮-૬૨૪

પ્રકરણ ૨૭ મુ-દયાકુમારી જયસ્થળ નગરમા નરવિર્ધન આવ્યો

વિદુરના કહેવાથી પદ્મરાજાને ખબર પડી કે હિંસાને પરણ્યા પછી કુમાર શિકારને વ્યસને ચઢી ગયો છે અને આખો વખત જીવોને મારવામાં મજા માને છે વૈશ્વાનર સાથે હિંસા પણ આવી છે એ જાણી રાજાને ખેદ થયો અને એનો ઉપાય શોધવા માટે ફરીવાર જિનમતજ્ઞ નિમિત્તિઆને બોલાવ્યો તેણે કહ્યું કે ચિત્તસૌંદર્યનગરે શુભપરિણામ રાજા છે, તેની એક બીજી ચારૂતા રાણી છે, તેની દયા નામની દીકરી છે, તેની સાથે કુમારના લગ્ન થાય તો હિંસાના અસર જાય પણ સાથે જણાવ્યું કે એ સર્વે અંતરંગ રાજ્યના પાત્રો છે અને તે લગ્ન તો જ્યારે કર્મપરિણામરાજાની કૃપા થાય ત્યારે થાય તેમ છે કમને રાજાએ મૌન ધારણ કરવાની અને થાય તે જોયા કરવાની સલાહ માન્ય કરી પૃ ૬૨૫-૬૨૮

પ્રકરણ ૨૮ મું—વૈશ્વાનર હિંસાની ભયંકર અસરતળે કેટલાક દિવસ પછી પદ્મરાજાએ નંદિવર્ધનને યુવરાજપદે સ્થાપવાનો નિશ્ચય કર્યો શુભ દિવસે સર્વ તૈયારીઓ થઇ રહી. બરાબર તેજ વખતે એક દૂત આવ્યો તેણે જણાવ્યું કે શાર્દૂલપુરના અરિદમન રાજાને મદનમંજૂરા નામની દીકરી છે, તેના નંદિવર્ધન સાથેના વેવિશાળનું કહેણ દેવા હું આવ્યો છું રાજાએ મંત્રી ઓની સલાહથી કહેણ સ્વીકાર્યું ત્યાં નંદિવર્ધન અને દૂત સ્ફુટવચન વચ્ચે જય સ્થળ અને શાર્દૂલપુરના અંતરની વાત થઇ સ્ફુટવચને ૨૫૦ યોજન કહ્યા અને નંદિવર્ધને એક ગાઉ ઓછું કહ્યું દૂતે ખરું અંતર માપ્યું હતું તેથી તે મક્કમ રહ્યો નંદિવર્ધનને એવા અપમાન લાગ્યું પોતે તો કોઈ પાસે સાંભળ્યું હતું તે વીગરી ગયો અને વૈશ્વાનરના અમર તળે આવી ગયો તે વખતે પુણ્યોદય રીસાઇ ચાલ્યો ગયો નંદિવર્ધને તરવારના એક ઝટકાથી દૂતના બે કટકા કરી નાખ્યા પિતા વચ્ચે પડ્યા તેને પણ તરવારથી મારી નાખ્યા, રડતી માતાપર તેજ તરવારનો ઝટકો મારી તેને દેવલોક પહોંચાડી દીધી, મણિમંજરી ને તેના પતિ શીલવર્ધનને અને બીજી રત્નવતીને એક પછી એક વચ્ચે પડવા માટે ઠાર કર્યા અને છેવટે દેવી કનકમંજરીનું પણ ખૂન કર્યું નગરમાં ભાગંભાગ પડી, યાવરાજ્ય મહોત્સવ તો દૂર રહ્યો પણ બીજા અનેક ખૂન કર્યાં, લોકોએ પકડી તેને આખરે કેદખાનામાં નાખ્યો એક માસ ત્યાં રહ્યો, ભૂખ્યા તરસ્યા દિવસો કાઢ્યા, રાત્રે અકસ્માત્ બંધન ઉંદરવડે તૂટ્યા, બહાર આવી આખા નગરને સળગાવી મૂક્યું, ઓતરફ કોલાહલ ગડબડ અને બુમો વચ્ચે નંદિવર્ધન ભાગ્યો.

પૃ ૬૩૩-૬૪૧

પ્રકરણ ૨૯ મું—ખુની ક્રોધીના રખડપાટો નંદિવર્ધને નાસતા નાસતા જંગલમાં આગળ ચલાવ્યું ભૂખથી થાકથી આખરે તે પડ્યો, બેભાન થયો, ભીલ લોકોએ તેને હૃષ્ટપુષ્ટ જાણીને વેચવા માટે ઉપાડ્યો અને કનકપુર નજીકના પલ્લીમાં તેને ઉપરી પાસે આણ્યો ઉપરીએ તેને એક ભીલને સોંપ્યો અને તેને સારી રીતે ખવરાવી પીવરાવી વેચવા માટે જાડો બનાવવા કહ્યું તે ભીલ તેને

ઘરે લઈ આવ્યો એટલે પાછો એ (નંદિવર્ધન)નો ગાળો ગાવા લાગ્યો પરિણામે ખૂબ માર ખાધો હવે કનકપુરથી બીજાપર તરફ આવી તેમાં ઘણા માણસ ગયા અને બીજા પકડાઈ ગયા ૫ જણના માથે નંદિવર્ધન પણ હતો મને નિભાકર રાજા પાસે આવ્યા રાજાએ નંદિવર્ધનને ઓળખ્યા અને પિતા જેટલું સન્માન આપ્યું આવી દશાનું કારણ પૂછતા નંદિવર્ધનના વૈશ્વાનરે ઉત્તર જ્યારે વિભાકર તેને માતપિતાના ખૂન માટે વાતો ત્યારે તો તેના ક્રોધની સીમા ન રહી રાજા વિભાકર વિવેક બતાવવા સાવ ગયો. તરત જ તેને જમીનપર પટકી મારી નાખ્યો ગનોરાત નાઠા નંદિવર્ધન ભાગ્યા અને કુશાવર્તનગરે આવ્યો સુતકન શેખર તો તેનો આદર કર્યો અને આવી સ્થિતિનું કારણ પૂછ્યું મકટાગાભરે વાત સાંભળતાથી ઉત્કર્ષ નંદિવર્ધન કનકશેખરની માફી માગી. તેનાપર તાકી કનકચૂડ લઈ આવ્યા દેવતાએ નંદિવર્ધનને પકડી લીધા અને આકાશમાર્ગે ઉપાડી દેશપારની હદ પર મૂકી દીધા તે ગમડીક ચોરોની પલ્લીમા જ આવ્યો ચોરોના નાયક વીરસેન તેને ઓળખ્યો આ સ્થિતિનું કારણ પૂછ્યું એટલે ભાઈશ્રી ઉકળી પડ્યા ચોરોએ તેને મજબૂત બાંધ્યા ગાડા સાથે જકડ્યા અને દૂર આવતા નાનકપુરને સીમાડે ગામમદારે મૂકી ચાલ્યા ગયા. આવી રીતે ખૂની-ક્રોધી નંદિવર્ધનની રખડપટ્ટી થઈ

પૃ ૧૪૧-૨૫

પ્રકરણ ૩૦ મુ-મનવિલય ઉદ્યાનમાં વિવેક કેવળી જયસ્થલપુરને પાદરે **મનવિલય** નામનું ઉદ્યાન હતું ત્યાં અનંત ઓજસ્વી વિવેક નામના કેવળી પધાર્યા તે વખતે તેમને વંદન કરવા રાજા અને નગરના ઘણા મનુષ્યો આવ્યા રાજાએ અપૂર્વ શબ્દોમાં સ્તુતિ કર્યા પછી આચાર્યશ્રીએ ધર્મ દેશના આપી. જેમાં તેમણે ધર્મપ્રાપ્તિની દુર્લભતા બહુ સારી રીતે બતાવી. પછી રાજાએ પ્રસંગ જાણી નંદિવર્ધન સંબંધી અનેક સવાલો પૂછ્યા આચાર્યે જણાવ્યું કે ભવચક્રના વાગે પુરની પશ્ચિમની બહાર છે તે જ નંદિવર્ધન છે તેણે જઘન્યતમ સ્થિતિ મૂક્યું હતું અને તેના હીન કાર્યની પ્રેરણા કરનાર પાપી વૈશ્વાનર અને હિંસા હતા પછી વિસ્તારથી એ બન્ને દુષ્ટાત્માઓની ઓળખાણ આપવામાં આવી અને તે બન્નેએ બાળપણથી છેવટ સુધી નંદિવર્ધનપર કેટલી માઠી અસર કરી હતી તેનું વર્ણન કર્યું અગાઉ પુણ્યોદયનો સહચાર હતો તેથી તેમની અમુક જણાતી નહોતી, બાકી એનો સંબંધ તો ઘણો જુનો હતો એમ જણાવ્યું ભવપ્રપંચ કેવી રીતે થાય છે તે જાણવાની રાજાએ અને જિજ્ઞાસા બતાવી. પૃ૨ ૧૫૦-૬૬

પ્રકરણ ૩૧ મુ-ભવપ્રપંચ અને માનુષ્યધર્મદુર્લભતા અરિદમન રાજાની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવા આચાર્યશ્રીએ આખો સંસારનો પ્રપંચ બતાવ્યો અસંવ્યવહાર નગરથી માંડીને રખડપટ્ટી થતા પ્રાણી કેટલો રોગન થાય છે તેનો વિસ્તાર કરી બતાવ્યો અને ધર્મપ્રાપ્તિ કેટલી મુશ્કેલ છે અને મનુષ્યપણુ

કેટલુ દુર્લભ છે તેપર લબાણુ વિવેચન કર્યું, ક્રોધહિંસામા આસક્ત પ્રાણીઓ એવી સુંદર જોગવાઈને કેવી ખોટી રીતે ફેંકી દે છે તેનો વિસ્તાર સમજાવ્યો અને એને વશ પડેલા પ્રાણીઓ સસારમા કેવી રીતે ડુબી જાય છે તે સ્પષ્ટ કર્યું વૈશ્વાનર એકલો નદિવર્ધનનો જ મિત્ર થાય છે એમ નથી પણ બીજા પ્રાણીઓને પણ તેવી જ રીતે અનેક વાર ફસાવે છે એમ જણાતા રાજાએ વળી અનેક સવાલો કર્યા, એટલે આચાર્યશ્રીએ ત્રણ કુટુબનો હેવાલ નીચે પ્રમાણે કહી સભળાવ્યો

પૃ ૧૧૪-૧૬૯

પ્રકરણ ૩૨ મુ–ત્રણ કુટુબો ક્ષમા માનત્યાગ વિગેરે **પ્રથમ** અતરગ કુટુબ છે, ક્રોધ રાગદ્વેષાદિ **બીજુ** અતરગ કુટુબ છે અને બાહ્ય માતાપિતાદિનુ ત્રીજુ બાહ્ય કુટુબ છે **પ્રથમ** કુટુબ સ્વાભાવિક છે, **બીજુ** આગતુક છે, પણ દોર એવો ચલાવે છે કે સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કરી બેસે છે અને ત્રીજુ કુટુબ તો તદ્દન અસ્થિર છે પ્રથમ કુટુબ દબાયલી સ્થિતિમા રહે છે ત્યા સુધી પ્રાણી ઊંચો આવતો નથી, બીજાને હરાવી પ્રથમનો જય થાય ત્યારે પ્રાણી પ્રગતિ કરે છે અને આખરે સિદ્ધ થાય છે બન્ને અતરગ કુટુબના ગુણદોષના જ્ઞાનની અનત જરૂર છે અને તે જ્ઞાન સાથે વર્તન હોય ત્યારેજ સાધ્ય સાધી શકાય છે બન્ને અંતર કુટુબો વચ્ચે અનાદિ કાળથી યુદ્ધ ચાલ્યા કરે છે તેમા નિર્ણય બહાર આવે છે અને પરિણામો જાણવા જેવા નિપજાવી શકાય છે, બીજા અતર કુટુબને ઓળખી તેનો નિર્ણયપણે નાશ કરવાની ખાસ જરૂર છે ત્યાગ પહેલા તૈયારી કરવાની જરૂર છે અને પોતાની શક્તિ માટે બરાબર ખ્યાલ રાખવાની જરૂર છે બીજા કુટુબના વિજય વગર બાહ્ય કુટુબનો ત્યાગ નકામો છે

પૃષ્ઠ ૧૭૦-૧૭૯

પ્રકરણ ૩૩ મુ–અરિદમનનુ ઉત્થાન ત્રણ કુટુબના વાત સાભળી અરિદમન રાજાને તો વિચાર થઈ પડ્યો તે મહદય હતો. આચાર્ય પણ વખત જોઈને વાત આગળ ચલાવતા રહ્યા હતા તેઓશ્રી પ્રથમ કુટુબનો સ્વીકાર, બીજા પરનો વિજય અને ત્રીજાના ત્યાગની વાત નવા નવા આકારમા કરતા ચાલ્યા પછી તેમણે તત્ત્વજ્ઞાનની જરૂરીઆત અવિરોધપણે કરી અને તે વગર ત્યાગ કે વિજયના અશક્યતા જણાવી રાજા અરિદમન જાગ્યો, દીક્ષા લેવા ઉદ્યુક્ત થયો, સાથે બુદ્ધિશાળી પ્રધાન વિમળમતિ પણ તયાર થઈ ગયો અને અતપુરની સન્નારીઓ, અન્ય રાજપુરુષો અને જનસમાજનો કેટલોક ભાગ પણ ત્યાગ કરવા–દીક્ષા લેવા તૈયાર થઈ ગયો, પ્રસગાનુરૂપ સ્નાત્રમહોત્સવ થયો અને અનેક લઘુકર્મી જીવો સાથે રાજાની દીક્ષા થઈ

પૃ ૧૮૦-૧૮૩

પ્રકરણ ૩૪ મુ–નદિવર્ધન મરણ–ઉપસહાર નદિવર્ધન–સસારી જીવ તો તે નો તે જ રહ્યો એને તો વિવેક કેવળીની વાતો ટાયલા જેવી લાગી

પોતાના વગોવણી, કરનાર આચાર્ય તરફ ઘૃણા ઉત્પન્ન થઇ અને સભા વિસર્જન
થતા તે ત્યાંથી વિજયપુરને માર્ગે નિકળ્યો રસ્તે વિજયપુરનો રાજકુંવર ધરાધર
મળ્યો તે પણ ક્રોધી હતો બન્નેને નજીવી બાબતમાં બોલાચાલી થતા લડાઈ
થઈ પરસ્પર ઘા માર્યા અને આખરે કપાઇ મુઆ નંદિવર્ધન અને તે મરીને
નરકે ગયો ત્યાં પણ ખૂબ ... પછી ... થયો, પાંચમી નરકે
ગયો, પછી સિંહ થયો, આયુઓ ગયા પછી બાજ થયો, ત્રીજી નરકે ગયો
નોળીઓ થયો, બીજી નરકે ગયો અને દરેક સ્થાને અને ખાસ કરીને નારકી
તરીકે બહુ દુઃખ પામ્યો હિંસા વૈશ્વાનરના વિપાક અનુભવી આખરે શ્વેતપુરે
આહેર થયો ત્યાં ગાઇક અગમ નિર્જરા થઇ અને શુભપ્રાપ્તિ થઇ ગઇ દૈવી ભ
વિતવ્યતાએ આખરે સંસારી જીવને સિદ્ધાર્થપુરે જવા આદેશ આપ્યો અને પુણ્યો
દયને તેનો સહચર બનાવ્યો સિદ્ધાર્થપુરનું તેનું જીવન ચોથા પ્રસ્તાવમાં વિસ્તારથી.

પૃ. ૧૮૪-૧૯૨

અનુક્રમણિકા.

પ્રસ્તાવ પહેલો

પ્રસ્તાવ બીજો

પ્રસ્તાવ ત્રીજો

किं हारै किमु कङ्कणै किमसमै कर्णावतंसैरलं,
केयूरैर्मणिकुण्डलैरलमलं साडम्बरैरम्बरैः ।
पुंसामेकमखण्डितं पुनरिदं मन्यामहे मण्डनं,
यन्निष्पीडितपार्वणामृतकरस्यन्दोपमा सूक्तयः ॥

' ગળાના હારથી શું અને હાથના કંકણોથી શું? નાના મોટા કાનના
" ઘરેણાથી શું અને બાજુબંધથી શું? હીરાના કુંડળથી શું અને ભારે ભારે
' કપડાઓથી શું? એ સર્વથી સર્યું ! અમારી માન્યતા પ્રમાણે તો પુરુષોનું
' અખંડ ઘરેણું એકજ છે અને તે અમૃતકિરણથી ભરેલા પૂર્ણચંદ્રને દાબીને
" કાઢેલા રસના ઝરણા સાથે સરખાવી શકાય તેવી પંડિતની ઉક્તિ
' (વાણી) છે —સુભાષિત

खिन्नं चापि सुभाषितेन रमते स्वीयं मनः सर्वदा,
श्रुत्वान्यस्य सुभाषितं खलु मनः श्रोतुं पुनर्वाञ्छति ।
अज्ञान्ज्ञानवतोऽप्यनेन हि वशीकर्तुं समर्थो भवेत्,
कर्तव्यो हि सुभाषितस्य मनुजैरावश्यकः संग्रहः ॥

' મન ગમે તેટલું નારાજ થયેલું હોય કે થાકી ગયેલું હોય પણ
સુભાષિતવડે તે રમવા આનંદ કરવા મંડી જાય છે અન્ય સુંદર વાત
કરે તો વારવાર સાંભળવા ઇચ્છા થયા કરે છે, એનાથી જ્ઞાની અને અજ્ઞાની
વશ થઇ જાય છે તેટલા માટે માણસે સુભાષિત (સારા લેખ કે કાવ્ય)
' નો જરૂર સંગ્રહ કરવો —સુભાષિત

सत्यं तपो ज्ञानमहिंसता च, विद्वत्प्रणामं च सुशीलता च ।
एतानि यो धारयते स विद्वान् न केवलं यः पठते स विद्वान् ॥

' જે પ્રાણી સત્ય બોલે છે તપ આચરે છે જ્ઞાન ધારણ કરે છે,
અહિંસા પાળે છે વિદ્વાનને (નમ્રતાથી) નમે છે ઉત્તમ વર્તન રાખે છે
તે **વિદ્વાન** છે માત્ર જે ભણી ગોખી જાય તે ખરો વિદ્વાન નથી
—પ્રાચિના

मानुष्यं विफलं वदन्ति हृदयं व्यर्थं वृथा श्रोत्रयो
र्निर्माणं गुणदोषभेदकलना तेषामसंभाविनी ।
दुर्वारं नरकान्धकूपपतनं मुक्तिं बुधा दुर्लभां,
सार्वज्ञः समयो दयारसमयो येषां न कर्णातिथिः ॥

સર્વજ્ઞ આગમ જે દયારસથી ભરપૂર છે તે જેના કર્ણગોચર થતું
" નથી તેનો મનુષ્યજન્મ ડાહ્યા માણસો નકામો ગણે છે તેના કાનો નિર-
' ર્થક છે તેઓને સારા ખરાબનો વિવેક અસંભવીત છે તેઓને નરકના
અંધકુવામાં પડવું અનિવાર્ય છે અને મુક્તિ તેઓને માટે દુર્લભ છે
—સિંદુરપ્રકર

ॐ परमात्मने नमः

ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.*

ગુજરાતી અવતરણ

પ્રથમ વિભાગ.

સિદ્ધર્ષિ ગણિની પ્રસ્તાવના.

×નમસ્કાર અને મંગળ—

"જે પરમાત્માએ મહામોહની સર્વ કઠી[1] પીડાઓનો નાશ કર્યો છે અને જે લોકાલોકના વિશુદ્ધ દર્શન કરાવવા માટે સૂર્ય સમાન છે તે પરમાત્માને નમસ્કાર થાઓ જે પરમાત્મા શુદ્ધ ધર્મમા રત છે, જેઓ સ્વરૂપસ્વભાવની પરાકાષ્ઠાએ પહોચી ગયા છે અને જે મહાસત્ત્વોની મૂર્ત્તિ સાંસારિક [2]વિકારના વિસ્તારથી દૂર થઇ ગયેલી છે એટલે કે જેમના સર્વ વિકારો નાશ પામી ગયા છે તે પરમાત્માને નમસ્કાર થાઓ

"નાભિરાજાના પુત્ર શ્રી આદિનાથ ભગવાન (ઋષભદેવ સ્વામી) જેઓએ સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળના જીવોને ત્રાસ

---

* જે કથામા સસાર (ભવ)ની પ્રપચજાળનુ રહસ્ય અનુમાન દ્વારા બીજાને કહે તે કથા પ્રથમ પ્રસ્તાવ-ઉપોદ્ઘાતરૂપે છે, તેમા પણ પ્રથમનો ભાગ પ્રસ્તાવના જેવો છે ભાષાન્તર અક્ષરે અક્ષર કર્યું નથી પણ અવતરણરૂપ છે આ સબધી વિશેષ હકીકત માટે જુઓ અવતરણકારનો ઉપોદ્ઘાત

× ગ્રથની નિર્વિઘ્ન સમાપ્તિ માટે મગળાચરણ કરવાનો સપ્રદાય પ્રથમથી ચાલ્યો આવે છે

1 મોહની પીડાને કઠી પીડા ગણવામા આવી છે, કારણ કે પ્રેમથી ત્યા પીડા થાય છે પરિણામે પીડામા તો ઉકળાટ જ થાય છે, પણ તેનુ કારણ કઠુ છે યાદ રાખવુ જોઇએ કે કઠી પીડા હમેશા વધારે સખ્ત હોય છે, અને તે બહુ ત્રાસ આપે છે શરીરના દુઃખનો ઉપાય છે શરીરનો ઉપાય નથી

2 મોક્ષમા ગયા પછી-પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયા પછી ઇન્દ્રિયોના કે મનના કોઇ પણ પ્રકારના વિકારો રહેતા નથી એ ભાવના હૃદયમા સ્થિર કરવા માટે જે પરમ પુરુષોએ પોતાના વિકારો દૂર કર્યા છે તેમને શરૂઆતમા નમસ્કાર કર્યો છે

આપનાર [1]રાગકેશરીનો નાશ કરી નાખ્યો છે અને જેઓ શાંતરસ અમૃતપાનથી તૃપ્ત થયેલા છે, તેઓશ્રીને મારો નમસ્કાર હો

“ બીજા શ્રી અજિતનાથથી ત્રેવીશમા શ્રી પાર્શ્વનાથ પર્યંતના પવિત્ર તીર્થંકર મહારાજાઓ જેઓએ દ્વેષ નામના હાથીરૂપ શત્રુના કુંભસ્થળોને ભેદી નાખ્યા છે તે સર્વને નમસ્કાર થાઓ.

“ ચરમ તીર્થંકર શ્રી વીર પરમાત્મા જેમણે પોતાના સર્વ દોષોને દળી નાખ્યા છે, જેમણે મિથ્યા દર્શન કાપી નાખ્યું છે, જેમણે કામદેવનો નાશ કરીને તેના પર વિજય મેળવ્યો છે અને જેમના શત્રુઓ નાશ પામ્યા છે [2]તેમને નમસ્કાર થાઓ

“ અંતરંગ મહાસૈન્ય[3] (જેનું વર્ણન આ ગ્રંથમાં આગળ બહુ વિસ્તારથી આવવાનું છે) જે સર્વ પ્રાણીઓને સંતાપ આપનાર થાય છે તેને લીલામાત્રથી-રમતમાં જે કોઇ [4]મહાત્માએ હણી નાખ્યું હોય તેને નમસ્કાર કરું છું

“ જિનેશ્વર ભગવાનની વાણી જે [5]સર્વ વસ્તુઓ (પદાર્થો) નો વિચાર કરી શકે છે અને જે વસ્તુસમુદ્રના બન્ને કાંઠા સુધી પહોંચી જાય છે તેમજ જે સર્વ પાપોને ધોઇ નાખે છે તેને હું નમસ્કાર કરું છું

---

૧ રાગમાં જવામાં પ્રત્યવાય કરનાર રાગ-મોહનો મુખ્ય આવિર્ભાવ છે વીતરાગત્વને માર્ગ તેના પર જય મળે છે અને તે વાત મુખ્યપણે બતાવવા આ વિશેષણ મૂક્યું જણાય છે

૨ દોષો દૂર કરવાથી પોતાને લાભ થયો છે, મિથ્યાદર્શન દૂર કરવાથી અનેક પ્રાણી ઉપર ઉપકાર થયો છે કામદેવ પર વિજય મેળવવો એ સર્વથી વધારે મુશ્કેલ બાબત છે અને તીર્થંકર મહારાજના શત્રુઓ હતા તે નાશ પામવાની વાતથી તીર્થંકરઋદ્ધિ બતાવી છે-આ ચાર વિશેષણો બહુ ઉપયોગી છે

૩ અંતરંગ મહાસૈન્યમાં ક્રોધ માન માયા, લોભ રતિ અરતિ શોક, ભય વિકાર વગેરે આદિ અનેક વિભાગોનો સમાવેશ થાય છે એને ઓળખાવવા એ આ ગ્રંથનો ખાસ વિષય છે અહીં નમસ્કાર સામાન્ય કહીને કર્યો છે (જિન શબ્દથી તે ઓળખાય છે)

૪ ગ્રંથકર્તાની આદર્શ ભાવના શું છે તે આ વાક્ય બતાવે છે જે કોઈ મહાત્માએ જય કર્યો હોય તેને નમસ્કાર કરી લેવા થયા અથવા તે સ્થિતિએ પહોંચવાની એમની ભાવના છે પરમાત્મભાવનું આ અતિ વિશિષ્ટ આદર્શ છે

૫ એવો કોઈ પણ પદાર્થ નથી, એવી કોઈ વસ્તુ નથી એવો કોઈ વાચ્ય ભાવ નથી કે જે જિનેશ્વરની વાણીનો વિષય થઈ ન શકે અમુક ભાવ કહી શકાય નહિ એ સમજવું આ વાણીના ગુણો છે આવા વાચ્ય ભાવોને બતાવનાર વાણીને અહીં નમસ્કાર કરવાથી પોતે પણ ઘણા વાચ્યભાવો બતાવી શકે તે માટે બળ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા જણાવી છે

"સરસ્વતી દેવી જે[1] પોતાના ચંદ્ર જેવા સુંદર અને ગોળ મુખના કિરણોથી વિકસિત થયેલ કમળને અચિન્ત્ય તેજથી હાથમાં ધારણ કરે છે તેને નમસ્કાર કરું છું

"મારા જેવો (સામાન્ય મનુષ્ય) પણ જે ગુરુમહારાજના[2] પ્રભાવથી અન્યને ઉપદેશ દેવા તત્પર થઈ જાય છે તે ગુરુમહાત્માને ખાસ કરીને નમસ્કાર થાઓ"

આવી રીતે નમસ્કાર-મંગળાચરણ કરવાથી ગ્રંથ પૂર્ણ કરવામાં આવતી મારી મુશ્કેલીઓ શાંત થઈ ગઈ છે હવે હું આકુળતા રહિત થઈ સ્વસ્થપણે મારે કહેવાની વસ્તુનો પ્રસ્તાવ જણાવું છું

કર્તવ્ય સૂચન

અતિ મુશ્કેલીથી પ્રાપ્ત થઈ શકે એવું દુર્લભ મનુષ્યપણું પામીને તેમજ શુભ કર્મોના ઉદયથી કુળ વિગેરે સારી [3]અનુકૂળતાઓ પ્રાપ્ત કરીને ભવ્ય પ્રાણીએ તજવા યોગ્ય ભાવોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, કરવા યોગ્ય કર્મો કરવા જોઈએ, પ્રશંસા કરવા યોગ્ય બાબતો અથવા ભાવોના વખાણ કરવા જોઈએ અને સાંભળવા યોગ્ય બાબતો સાંભળવી જોઈએ (આ પ્રમાણે હેય, કર્તવ્ય, શ્લાઘ્ય અને શ્રોતવ્ય એ ચાર બાબત પર ધ્યાન આપવાનું કહ્યું તે ચારનું કાંઈક વિશેષ વર્ણન કરે છે આ ચારે બાબતો મુમુક્ષુએ બરાબર વિચારવા યોગ્ય છે)

જે કાંઈ ચિત્તની સહજ પણ મલિનતા કરે તેવું હોય અને મોક્ષને અટકાવે તેવું હોય-પછી તે મન સંબંધી હોય, વચન સંબંધી હોય કે શરીરસંબંધી હોય-તે સર્વને જે પ્રાણી પોતાનું હિત કરવા ઇચ્છતો હોય તેણે તજી દેવું જોઈએ (આ હેય ભાવ વિચારણા થઈ)

જે કર્મ કરવાથી મન [4]મોતીની માળા, બરફ, ગાયનું દૂધ,

---

1 સરસ્વતીને વાણીની દેવી ગણવામાં આવેલ છે તેના હાથમાં પદ્મ-કમળ આપવામાં આવેલ હોય છે ચંદ્ર જેવા ગોળ અને આહ્લાદક મુખમાંથી તે દેવીનું તેજ હાથમાં રહેલ કમળપર પડે છે તે ભાવ અત્રે બતાવ્યો છે

2 આવી રીતે તીર્થંકર મહારાજ સિદ્ધના જીવો વાગ્દેવી અને ગુરુને નમસ્કાર કરી ગ્રંથની શરૂઆત બહુ સારી રીતે કરવા માટે પ્રથમ મંગળાચરણ કરે છે આ શિષ્ટાચાર બહુ આકર્ષણીય અને અનુકરણીય છે

3 અનુકૂળતાઓ અનેક પ્રકારની છે આર્યક્ષેત્ર, ઉત્તમ કુળ, નીરોગી શરીર ઇન્દ્રિયસુખ બુદ્ધિ મનોબળશક્તિ, સદ્ગુરુનો યોગ, તત્ત્વશ્રવણેચ્છા આળસાદિ કાઠિયાનો નાશ વિગેરે વિગેરે

4 મન એવ મનુષ્યાણાં કારણં બન્ધમોક્ષયોઃ સંસારબંધ અને મોક્ષનું કારણ મન [illegible] બહુ અગત્યનો ભાગ [illegible] વિચારણામાં [illegible] પરિ[illegible]

ડોલરનું પુષ્પ કે ચંદ્ર જેવું નિર્મળ થાય તેવું કર્મ બુદ્ધિવાન્ માણસોએ કરવું જોઇએ. (આ કર્તવ્ય વિચારણા થઇ)

વિશુદ્ધ અંતરાત્માવડે ત્રણ લોકના નાથ, તેમનો બતાવેલો સદ્ધર્મ અને તેને આદરનાર મહાત્માઓના નિરંતર વખાણ કરવા, તેઓની વારંવાર પ્રશંસા કરવી (સુદેવ,[2] સુગુરુ અને સુધર્મની પ્રશંસા કરવાની અત્ર જરૂર બતાવી શ્લાઘ્ય વિચારણા કરી)

સર્વ દોષોનો નાશ કરવા માટે શ્રદ્ધાથી શુદ્ધ થયેલ બુદ્ધિપૂર્વક સર્વજ્ઞ મહારાજના કહેલા વચનો ભાવપૂર્વક સારી રીતે સાંભળવા (અત્ર શ્રોતવ્ય વિચારણા થઈ)

આ ચારમાંથી શ્રોતવ્ય હકીકત સાંભળવી જોઇએ, કારણ કે તેથી જગતના પ્રાણીઓનું હિત થાય છે, તેથી સર્વજ્ઞ મહારાજનું વચન અત્ર શ્રોતવ્ય વિભાગમાં પ્રસ્તુત ગણવામાં આવ્યું છે એ પ્રમાણે હોવાથી મહામોહ વિગેરે અંતરંગ શત્રુનો નાશ કરનારી અને આ સંસારનો વિસ્તાર બતાવનારી આ કથા કહેવામાં આવે છે

શ્રોતવ્યમાં સર્વજ્ઞવચન

શ્રોતવ્ય વિભાગમાં સર્વજ્ઞવચન કેવા ભાવ બતાવે છે, તેનો વિચાર કરતાં જણાશે કે તે પાંચ આશ્રવના[3] મહાદોષો, પાંચ ઇંદ્રિયો,[4] મોહના આવિર્ભાવરૂપ ચાર કષાયો[5] તથા મિથ્યાત્વ અને રાગદ્વેષરૂપ અંતરંગ લશ્કરના દોષોને બતાવે છે એ આશ્રવ ઇંદ્રિય, કષાય વિગેરે અંતરંગમાં રહી આ પ્રાણીને કેવો

કરવાની અને તેના પર આ [illegible] નાખવાની બાબત જરૂર અને તેની ઉપાસના નિર્ણયપૂર્વક આદરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે

૨ સમ્યક્ત્વની યોજનામાં સુદેવ સુગુરુ અને સુધર્મની જરૂરીઆત મુખ્યપણે છે એને બરાબર ઓળખવા આદરવા અને માનવા એ સમ્યક્ત્વ છે જે યોગમાં બહુ આગળ પડતો ભાગ લે છે

૩ અન્ય જીવને દુખ ઉપજાવવું તેનો પ્રાણનાશ કરવો તે પ્રાણાતિપાત અસત્ય વચન બોલવું તે મૃષાવાદ પારકી વસ્તુ લઇ લેવી તે અદત્તાદાન વિષયાસક્તિ તે મૈથુન અને વસ્તુ, ધન હવેલી પર મૂર્છા તે પરિગ્રહ આ પાંચ **આશ્રવ** કહેવાય છે અને તેથી બહુ દોષો ઉત્પન્ન થાય છે કર્મગ્રહણ કરવાના માર્ગો-પ્રણાલિકા-દ્વારનાળાને **આશ્રવ** કહેવાય છે

૪ સ્પર્શન રસ (જિહ્વા) નાસિકા ચક્ષુ અને શ્રોત્ર-એ પાંચ ઇંદ્રિયો છે અને તેના વિષયો કેવા અને કેવી રીતે નાશ કરનારા છે તે સર્વજ્ઞવચન બતાવે છે

૫ ક્રોધ માન માયા અને લોભ એ ચાર કષાયો છે સંસારને વધારનાર છે અને બહુ રીતે ત્રાસ આપનાર છે આ પાંચ આશ્રવ પાંચ ઇંદ્રિય અને ચાર કષાય પર બહુ વિસ્તારથી વાતો આ ગ્રંથમાં આવશે

સંસારમાં રખડાવે છે તેનું સ્વરૂપ 'સર્વજ્ઞ વચન' સ્પષ્ટ રીતે બતાવે છે. તેમજ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, સંતોષ, પ્રશમ, તપ, સંયમ, સત્ય વિગેરે કરોડો લડવૈયાવાળું બીજું અંતરંગ લશ્કર છે, તેના ગુણસમૂહની શ્રેષ્ઠતા પણ 'સર્વજ્ઞવચન' પગલે પગલે બતાવે છે. એક બાજુએ જ્યારે તે વચન મોહ મિથ્યાત્વરૂપ અંતરંગ લશ્કરના દોષો બતાવે છે, ત્યારે બીજી બાજુએ શમ-સંયમરૂપ અંતરંગ લશ્કરના ગુણો બતાવે છે. આ ભવ (સંસાર) નો પ્રપંચ એકેંદ્રિય આદિ જાતિમાં કેવા પ્રકારનો થાય છે, તે કેવી રીતે દુઃખરૂપ છે અને કેવી રીતે અનંત કાળ સુધી ચાલ્યા કરે છે, તે સર્વ હકીકત પણ સર્વજ્ઞવચન બહુ સારી રીતે બતાવે છે. આવી મહાન્ ભીંતનો સુંદર ટેકો મેળવીને મારા જેવો કોઈ બોલે (લખે) તે સર્વજ્ઞ સિદ્ધાન્તના નિઝરણાં છે એમ સમજવું. (આ વાર્તા શ્રોતવ્યમાં સમાય છે એમ અત્ર બતાવ્યું.)

* * *

કથાના પ્રકાર

લોકમાં અર્થ સંબંધી, કામ સંબંધી, ધર્મ સંબંધી અને સંકીર્ણ (અર્થ કામ ધર્મ મિશ્ર) એમ ચાર પ્રકારની કથા કહેવાય છે. સામાદિ[1] નીતિ સંબંધી, ધુસ્તર વિદ્યા ને કૃષિવિદ્યાના વિષયોને બતાવનારી, ધન ઉપાર્જન કરવાની બાબતોથી ભરેલી કથાને અર્થકથા કહેવામાં આવે છે, એ કથા મનને ખરાબ કરનારી હોવાથી પાપ સાથે સંબંધ કરાવનારી છે અને તેટલા માટે તેને દુર્ગતિના માર્ગ પર લઈ જનારી ગણવામાં આવે છે. વિષયનું ગ્રહણ થાય એવો અર્થ જેમાં સમાયેલો હોય તે, વય સંબંધી દક્ષતા સૂચવન કરનારી અને પ્રેમ તથા ચેષ્ટાથી ઉત્પન્ન થતી કથાને કામકથા કહેવામાં આવે છે, એ કથા પણ અત્યંત મલિન વિષયો ઉપર રાગને વધારનારી અને વિપર્યાસ (ઉલટાપણું) કરાવનારી હોવાથી દુર્ગતિની હેતુ અવશ્ય થાય છે. જે કથા દયા, દાન, ક્ષમા આદિ ધર્મના અંગોમાં ખ્યાતિ પામેલી હોય છે અને જેમાં ધર્મ કેવી

---

[1] વ્યવહાર માં દુશ્મન મેળવવા માટે કરવી નીતિઓ ઉપયોગી ગણવામાં આવી છે. મુખ્ય ચાર નીતિ ગણાય છે: સામ (અન્યને મીઠા વચને સમજાવવું), દામ (પૈસા સંબંધી લાલચ આપવી), દંડ (શિક્ષાનો ભય બતાવવો-દંડ આપવો) અને ભેદ (શિક્ષા કરવી).

રીતે આદર કરવા યોગ્ય છે તે હકીકતનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હોય છે, તે કથાને ડાહ્યા માણસો ધર્મકથા કહે છે આ કથા ચિત્તને નિર્મળ કરનારી હોવાથી પુણ્યનો બંધ અને કર્મની નિર્જરાનો[1] કરે છે, તેથી તેને સ્વર્ગ અને મોક્ષના કારણભૂત સમજવી. જે કથા અનેક પ્રકારના [2]રસયુક્ત ધર્મ, અર્થ, કામ એ ત્રણે વર્ગના સાધનભૂત ઉપાયોનું પ્રતિપાદન કરનારી હોય છે તેને સંકીર્ણ કથા કહેવામાં આવે છે વિચિત્ર પ્રકારના અભિપ્રાયને બતાવનાર આ કથા અનેક પ્રકારના જુદા જુદા ફળ આપનારી છે અને પ્રાણીઓને વિદ્વાન્ બનાવવામાં હેતુભૂત થાય છે

* * *

શ્રોતાના પ્રકાર.

આ કથાઓના સાંભળનાર શ્રોતાઓ પણ ચાર પ્રકારના મનુષ્યો હોય છે, તેનું લક્ષણ ટુંકામાં કહું છું તે સાંભળો માયા, શોક, ભય, ક્રોધ, લોભ, મોહ અને મદથી યુક્ત જે પ્રાણીઓ 'અર્થકથા' સાંભળવા ઇચ્છે છે તેને તામસી પ્રકૃતિવાળા અધમ મનુષ્યો જાણવા જે પ્રાણીઓનું મન રાગમાં રચીમાચી રહેલું છે અને જેઓ વિવેકરહિત છે તેવા રાજસી પ્રકૃતિવાળા પુરૂષો 'કામકથા' સાંભળવા ઇચ્છે છે તેને મધ્યમ મનુષ્યો સમજવા. જે સાત્વિક પ્રકૃતિવાળા મહા પુરૂષોની ઇચ્છા મોક્ષ મેળવવા માટે એકતાન થઈ રહી હોય છે અને તે સારૂ જેઓ અંતઃકરણ પૂર્વક શુદ્ધ 'ધર્મકથા'જ સાંભળવાને ઇચ્છે છે તેને ઉત્તમ પ્રાણીઓ જાણવા. જેઓ આ લોક અને પરલોક બન્નેની અપેક્ષાવાળા હોય છે અને કાંઇક સત્ત્વવાળા (તેજી) હોય છે તે 'સંકીર્ણ કથા' સાંભળવા ઇચ્છા રાખે છે તેવા પ્રાણીઓને 'વર મધ્યમ' મનુષ્યો ગણવા

રાજસી અને તામસી પ્રકૃતિવાળા પ્રાણીઓ ધર્મશાસ્ત્ર અને કામ અને અર્થકથાનું નિવારણ કરનાર મહાપુરૂષોની અવગણના કરીને પોતે અર્થ અને કામકથા કરવામાં આનંદ માને છે એવા પ્રાણીઓનો રાગ, દ્વેષ અને મહામોહરૂપ ત્રણ અગ્નિ અર્થ કામકથારૂપ

---

૧ પુણ્ય વિશિષ્ટ દૃષ્ટિએ સોનાની સાંકળ છે તેનાથી સ્વર્ગ મળે છે સુખ મળે છે સંબંધ મળે છે વિપાકથી ભોગવ્યા વગર કર્મને બારોબાર દૂર કરી દેવા તેને નિર્જરા કહેવામાં આવે છે. તે બાહ્ય અને અભ્યંતર તપથી થાય છે એ તપ ધર્મકથાનો વિષય છે તેથી ધર્મકથા પુણ્ય અને કર્મનિર્જરા કરે છે એમ અત્ર કહ્યું

૨ રસ નવ છે શૃંગાર હાસ્ય કરુણ રૌદ્ર વીર ભયાનક બીભત્સ અદ્ભુત અને શાંત-સંકીર્ણ કથામાં આ નવે રસ હોય છે

ઘૃતની[1] આહુતિથી ઘણો વૃદ્ધિ પામે છે જેમ મયૂરના ટહુકા શરીરના રોમરાયને વધારે વિકસિત કરે છે, તેમ કામ અને અર્થકથા પાપકાર્યમાં ઉત્સાહની વૃદ્ધિ કરે છે તેટલા માટે કામકથા અને અર્થકથા કદાપિ પણ કરવી નહિ કયો ડાહ્યો માણસ [2]ક્ષત ઉપર ક્ષાર નાખવાનો વિચાર કરે ? પરોપકાર કરવામાં તત્પર વિચક્ષણ પ્રાણીઓએ તેવું કામ કરવું જોઇએ કે જેથી સર્વ પ્રાણીઓનું આ ભવ અને પરભવમાં હિત થાય આ પ્રમાણે હોવાથી લોકોને કામકથા અને અર્થકથા સારી લાગે છે, તોપણ સમજુ પ્રાણીઓએ તેનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો ઉચિત છે, કારણ કે તે બન્ને પ્રકારની કથાઓ જો કે કરતી વખતે જરા ઠીક લાગે છે, પણ પરિણામે બહુ ભયંકર છે પરિણામે દુ ખ આપનારી વસ્તુ કોઇપણ રીતે આદરવી ઉચિત ગણાય નહિ આ પ્રમાણે હકીકત સમજીને ભાગ્યવાન્ પ્રાણીઓ આ લોક અને પરલોકમાં સર્વ પ્રાણીઓનું હિત કરવાની ઇચ્છાથી અમૃત જેવી શુદ્ધ ધર્મકથા કરે છે

સંકીર્ણ કથાનો આશય

કેટલાક આચાર્યો ધર્મ-અર્થ-કામ મિશ્ર સંકીર્ણ કથા આકર્ષણ કરનારી હોવાથી અને માર્ગ પર લઈ આવનારી હોવાથી તેને પણ સારી માને છે જે કોઈ પ્રકારે પ્રાણીને બોધ આપી શકાય તે પ્રકાર આદરીને તેને ઉપદેશ આપવાનો પ્રયત્ન હિતેચ્છુઓએ કરવો યોગ્ય છે સંસારનિમિક મોહામત્ત મુગ્ધ પ્રાણીઓના મનમાં શરૂઆતમાં ધર્મ ભાસમાન થતો નથી-ઝળકતો નથી-તેના તરફ આકર્ષણ થતું નથી અને તેમ હોવાથી કામ અને અર્થ સબંધી વાતો કરીને તેઓના મનનું આકર્ષણ કરી શકાય છે એક વખત આવી રીતે કામ અને અર્થની કથાદ્વારા તેઓને ધર્મકથા તરફ દોર્યા હોય તો પછી તેઓ ધર્મગ્રહણ કરવાને શક્તિમાન્ થાય છે આવી રીતે [3]વિક્ષેપદ્વારથી સંકીર્ણ કથાને પણ સત્કથા કહેવામાં આવે છે તેટલા માટે આ (ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા) શુદ્ધ

---

૧ અગ્નિમાં ઘી પડવાથી જેમ તે વધારે જોરથી બળવા માંડે છે, પ્રજ્વલિત થાય છે તેમ રાગ દ્વેષ ને મોહરૂપ અગ્નિ ઉપરોક્ત કથાઓ જે ઘી જેવું કામ કરે છે તેનાથી બહુ સખ્ત થઈ વધારે આકરા થઈ પડે છે

૨ ક્ષત=ઘા, ઝખમ ક્ષાર=ખાર મીઠું ઘા ઉપર મીઠું નાખવાથી બળતરા બહુ વધી જાય છે

૩ જેના જે મા યતા હોય તેમાંથી તેને દૂર કરવો, ખેંચી લઇ આવવો આશય વિશુદ્ધ હોવાથી આની પણ જરૂર

ધર્મકથાજ છે, પણ કોઇ કોઇ સ્થાનકે તે સંકીર્ણ રૂપ લે છે ત્યા ત્યા તે ધર્મકથાના ગુણની અપેક્ષા રાખે છે એમ સમજવુ

* * *

ભાષા વિચારણા

સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત બન્ને ભાષાઓ પ્રાધાન્યને યોગ્ય છે, તેમા પણ દુર્વિદગ્ધ[1] મનુષ્યોના હૃદયમા સંસ્કૃત ભાષા તરફ વલણ વધારે હોય છે પ્રાકૃત ભાષા જો કે બાળજીવોને સુદર બોધ કરનારી અને કાનને સુદર લાગે તેવી છે, છતા દુર્વિદગ્ધ પ્રાણીઓને તે (પ્રાકૃત) ભાષા તેવી લાગતી નથી ઉપાય જો વિદ્યમાન હોય તો સર્વના મનનુ રજન કરવુ યોગ્ય છે, તેટલા માટે તેવાઓની ખાતર આ કથા સંસ્કૃત ભાષામા રચવામા આવી છે અહી સંસ્કૃત ભાષા વાપરવામા આવી છે, પણ તે મોટા મોટા વાકયો અને અપ્રસિદ્ધ અર્થથી અતિગૂઢ અર્થવાળી નથી તેથી તે સર્વ પ્રાણીઓને ઉપયોગી થાય તેવી (લોકપ્રિય) છે

* *

કથા શરીર (અંતરંગ)

કથાશરીર આ કથાના નામથીજ પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યુ છે આ કથાનું નામ ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા છે તેનો એવો ભાવ છે કે કોઇ પ્રકારના બ્હાનાએ કરીને આ સંસાર (ભવ)નો વિસ્તાર (પ્રપંચ) બતાવવો એટલે કે કોઇક હકીકત દ્વારા આ સંસારનો વિસ્તાર કેવો છે, કેમ થાય છે, અને કેવી રીતે થાય છે, તેનુ ઉપમાન-તોલન થઇ શકે તેવી સર્વ હકીકત શ્રોતાના સમક્ષ રજુ કરવી. આ સંસારનો પ્રપંચ-વિસ્તાર જો કે દરરોજના અનુભવનો વિષય છે, સર્વ પ્રાણીઓ તેને અનુભવે છે, તો પણ જાણે તે પરોક્ષ હોય, જાણે તેની સાથે પોતાનો કઈ સબંધ ન હોય તેમ લાગે છે અને તેટલા માટે તેના પર વિસ્તારથી વર્ણન કરવાની અને તેના સબંધમા વ્યાખ્યાન કરવાની જરૂર લાગે છે કોઇ પણ પ્રકારની ભ્રાન્તિ કે ગેરસમજુતી ન થાય અને યાદશક્તિ-સ્મૃતિરૂપ બીજ તાજુ રહે તેટલા માટે આ કથાના નામનો અર્થ વિચારી

---

[1] અલ્પજ્ઞ પંડિતમન્ય ભાષાપાંડિત્યનુ અભિમાન કરનારા પર આ આક્ષેપ હોય તેમ જણાય છે સિદ્ધર્ષિ ગણિના સમયમા ભાષા સબંધી જૈન વિચાર કેવો હતો તે બતાવવા માટે આખો પેરેગ્રાફ ઉપયોગી છે આના સબંધમા જુઓ ઉપોદ્ઘાત

હવે આ કથાના વિષયો પર ટુકામા વિવેચન પ્રસ્તાવનારૂપે કરૂ છુ આ કથા બે પ્રકારની છે અતરગ અને બહિરગ આ બે પ્રકાર માથી અતરગ કથાશરીર શુ છે તે પ્રથમ કહુ છુ

આ કથાના આઠ પ્રસ્તાવો (વિભાગો) સ્પષ્ટ રીતે પાડવામા આવશે. તે પ્રત્યેકમા જે હકીકત કહેવામા આવશે તેનો સાર આ પ્રમાણે છે તે ધ્યાનમા રાખશો **પ્રથમ પ્રસ્તાવમા** જે હેતુથી આ કથા આ પ્રકારે અને આ આકારમા રચવામા આવી છે તે હેતુનુ સ્પષ્ટપણે પ્રતિપાદન કરવામા આવશે (આખો પ્રથમ પ્રસ્તાવ ઉપોદ્ઘાત જેવો છે)

બીજા પ્રસ્તાવમા એક 'ભવ્યપુરૂષ' સુદર મનુષ્યપણુ પામીને આત્મહિત કરવા તત્પર થઇ 'સદાગમ'ની સોબત મેળવે છે અને તેની પાસે રહે છે સદાગમના સૂચવવાથી 'અગૃહીતસકેતા'ને ઉદ્દેશીને તેના બહાનાથી સદાગમની સમક્ષ રહીને એક સસારી જીવ પોતાનુ ચરિત્ર કહે છે અને 'પ્રજ્ઞાવિશાલા[1]' સહિત ભવ્યપુરૂષ તે સાભળે છે આ બીજા પ્રસ્તાવમા [2]તિર્યંચ ગતિમા બનેલા સસારી જીવના અનેક ભાવો પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યા છે, તે સર્વ પર તે વિચાર કરે છે, તેનુ અત્ર પ્રતિપાદન કરવામા આવશે

ત્રીજા પ્રસ્તાવમા હિંસા અને ક્રોધને વશ થવાથી તેમજ સ્પર્શેંદ્રિયમા મૂઢ થવાથી અનેક દુખો પ્રાપ્ત થવાને લીધે અત્યત પીડા પામવાથી સસારી જીવ મનુષ્યજન્મથી ભ્રષ્ટ થઇ જાય છે તે સર્વ હકીકત સસારી જીવના [3]મુખથીજ નિવેદન કરવામા આવશે. અહી

---

૧ **સદાગમ**—શુદ્ધ શ્રુતજ્ઞાન **અગૃહીતસકેતા**—ભોળા લોક, દીર્ઘ વિચાર રચના, ગતાનુગતિક વ્યવહારૂ પ્રાણીને બતાવનાર પાત્ર **પ્રજ્ઞાવિશાલા**—તીવ્ર દીર્ઘ વિચાર કરનાર વિચક્ષણ પાત્ર આ સર્વ પાત્રો બીજા પ્રસ્તાવમા આવશે ત્યારે તેનુ સ્વરૂપ બરાબર સમજાશે એ બીજા પ્રસ્તાવથી ખરેખરી ભવપ્રપચની કથા ચાલે છે પ્રથમ પ્રસ્તાવમા ગ્રથકારનો ઉપોદ્ઘાત છે

૨ એકથી ચાર ઇંદ્રિયવાળા સર્વ જીવો તથા જળચર સ્થળચર અને ખેચર જનાવરો, પશુઓ, પક્ષીઓ અને પ્રાણીઓને જૈન પરિભાષામા **તિર્યંચ** કહે છે એકેન્દ્રિયપણાથી વિકાસક્રમમા પાચ ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચ થતા સુધી કેવી સ્થિતિ થાય છે તે બીજા પ્રસ્તાવમા બતાવે છે ત્રીજા પ્રસ્તાવથી મનુષ્યજાતિનો વિકાસ બતાવ છે અને અતિમ વિકાસક્રમ આઠમા પ્રસ્તાવમા બતાવે છે

૩ જે પાઠ છાપેલ બુકમા તથા પ્રતમા છે તે પ્રમાણે અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે 'તે સર્વ સસારીજીવ સુખથી જણાવે છે' મુખેન એવો પાઠ જોઇએ એમ સબધ પરથી મન લાગે છે ભા

પ્રથમ અવ્રત હિંસા, પ્રથમ કષાય ક્રોધ અને પાચ ઇદ્રિયમાથી પ્રથમ ઇદ્રિય સ્પર્શ ઇદ્રિય પર સ્પષ્ટ વિવેચન થશે અને તેનો પ્રપચ બતાવવામા આવશે

ચોથા પ્રસ્તાવમા માન, જિહ્વા ઇદ્રિય અને અસત્યમા આસક્ત થઈ સસારી જીવ દુ ખથી કેવી પીડા પામે છે અને અનેક દુ ખોમા ડુબેલો તે અપાર અનત સસારમા કેવી રીતે વારવાર રખડે છે તે સર્વ બતાવવામા આવશે. અહી દ્વિતીય અનત અસત્ય, દ્વિતીય કષાય માન અને પાચ ઇદ્રિયમાથી બીજી ઇદ્રિય રસેદ્રિય પર વિવેચન થશે અને તે સર્વનો પ્રપચ બતાવવામા આવશે

પાચમા પ્રસ્તાવમા ચોરી, માયા તથા ઘ્રાણેદ્રિયનો વિપાક સસારી જીવ વિસ્તારથી કહેશે. અહી ત્રીજા અનત સ્તેય, ત્રીજા કષાય માયા અને પાચ ઇદ્રિયમાથી ત્રીજી નાસિકા ઇદ્રિય પર વિવેચન થશે અને તે સર્વનો પ્રપચ બતાવવામા આવશે.

છઠ્ઠા પ્રસ્તાવમા લોભ, મૈથુન અને ચક્ષુ ઇદ્રિયનુ પરિણામ સસારી જીવ કહેશે અહી ચોથા અવ્રત મૈથુન (શ્રીસગ), ચોથા કષાય લોભ અને પાચે ઇદ્રિયમાથી ચોથી ચક્ષુ (આખ) ઇદ્રિય પર વિવેચન થશે અને તે સર્વનો પ્રપચ બતાવવામા આવશે.

સાતમા પ્રસ્તાવમા મહામોહ તરફથી પરિગ્રહ અને શ્રવણ ઇદ્રિયને લઈને કેવો પ્રપચ થાય છે તે બતાવવામા આવશે. અહી પાચમા અવ્રત પરિગ્રહ (વસ્તુઓ પર માલીકપણુ) અને પાચ ઇદ્રિયમાથી છેલ્લા શ્રવણેન્દ્રિય પર વિવેચન થશે અને તે બન્નેનો પ્રપચ બતાવવામા આવશે

આ પ્રમાણે ત્રીજાથી સાતમા સર્ગને પાચ પ્રસ્તાવમા હિંસા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન તથા પરિગ્રહ એ પાચ આશ્રવોથી તથા ત્વચા, જિહ્વા, નાસિકા, ચક્ષુ અને કાન એ પાચ ઇદ્રિયોથી અને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર કષાયોથી તથા મહામોહના વશવર્તી પણાથી સસારી જીવ ઉપર અનેક દુ ખો પડે છે તેનુ વર્ણન કરવામા આવશે એ સર્વ હકીકતમાની કેટલીક સસારી જીવે પોતે અનુભવેલી છે એટલે તેને પોતાને તેવીજ રીતે પ્રાપ્ત થયેલી છે અને કેટલીક બીજાઓએ તેની પાસે નિવેદન કરેલી છે, પણ તે સર્વની તેને પોતાને પ્રતીતિ થયેલી હોવાથી તે સર્વ સસારી જીવની પોતાની છે એમ અત્ર કહેવામા આવશે.

આઠમા પ્રસ્તાવમા પૂર્વે સૂચવેલી સર્વ હકીકતનો મેળ મળે છે અને સસારીજીવ પોતાના આત્માનુ હિત કરે છે તેમજ ત્યા કહેવામા

આવશે કે સંસારીજીવનું નસાગ્પર અત્યંત વિરાગ ઉત્પન્ન કરે તેવું ચરિત્ર સાંભળીને ભવ્યપુરૂષ બોધ પામે છે સંસારીજીવે વારંવાર પ્રેરણા કરેલી અગૃહીતસંકેતા ઘણી મુશ્કેલીથી બોધ પામે છે એમ પણ ત્યાં જણાવવામાં આવશે કેવળજ્ઞાનરૂપ સૂર્યથી ભાસમાન નિર્મળાચાર્યને પૂર્વ ભવમાં મળેલ તે વખતે સંસારીજીવે પોતાનો મર્મ વૃત્તાંત પૂછીને સારી રીતે સમજી રાખ્યો હતો અને સદાગમે સંસારીજીવને વારંવાર સ્થિર કરવાથી તેને અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું હતું, તેથી આ સર્વ વાત તેણે પ્રતિપાદન કરી છે

* * *

<u>રૂપક કથાની પરિપાટી</u>

આ કથામાં અંતરંગ લોકોના જ્ઞાન, અરસપરસ બોલચાલ, ગમન, આગમન, વિવાહ, સગપણ વિગેરે સર્વ લોકસ્થિતિ કહેવામાં આવી છે, તેને કોઇપણ પ્રકારે ગેરવાજબી ન ધારવી, કારણ કે ગુણાન્તરની અપેક્ષા રાખીને ઉપમા દ્વારથી બોધ કરાવવા માટે તેનું નિવેદન કરવામાં આવ્યું છે વિદ્વાનો કહી ગયા છે કે 'પ્રત્યક્ષથી કે અનુભવથી જે સિદ્ધ થતું હોય અને યુક્તિથી જેમાં કોઈ પણ પ્રકારનો દોષ આવતો ન હોય તે [1]સત્કલ્પિત ઉપમાન કહેવાય છે અને સિદ્ધાન્તમાં પણ એવા ઉપમાન ઘણી જગોએ કરેલા જોવામાં આવે છે દાખલા તરીકે શ્રીઆવશ્યક સૂત્રમાં મગશેળીઆ પાષાણ અને પુષ્કરાવર્તકના વરસાદની સ્પર્ધા-હરીફાઇ બતાવવામાં આવી છે અને તેજ સૂત્રમાં નાગદત્તના ચરિત્રમાં ક્રોધ વિગેરેને સર્પનું ઉપમાન આપવામાં આવ્યું છે તે ઉપરાંત પિંડૈષણા અધ્યયનમાં માછલાએ પોતાનું ચરિત્ર કહ્યું છે, અને શ્રીઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં સૂકા (ખરી જતા) પાંદડાઓએ સંદેશો કહ્યો છે મૂળ સિદ્ધાન્તમાં આ પ્રમાણે હોવાથી આ કથામાં જે હકીકત કહેવામાં આવશે તે યુક્તિયુક્ત છે એમ સમજવું અને ઉપમાનથી સર્વ કહેવામાં આવેલ છે એમ જાણવું - આ પ્રમાણે અંતરંગ કથાશરીર આ ગ્રંથનું શું છે તે કહેવામાં આવ્યું, હવે બહિરંગ કથા શરીર કહીએ છીએ

* * *

---

[1] કલ્પના પર આધાર રાખનાર સુંદર અનુમાન ઉપમાન દ્વારા આ કાર્ય બહુ ફત્તેહમંદીથી થાય છે

* ઉપમા દ્વારા ઉપદેશ આપવાની પદ્ધતિ આગમસંમત છે તે બતાવવા આ ચાર દાખલાઓ ગ્રંથકર્ત્તાએ આપ્યા છે આ ચારે દાખલાઓ ઘણા સુંદર છે મૂળ સૂત્રમાં છે, અત્રે નોટમાં તે લખતાં નોટ બહુ લાંબી થઇ જાય તેથી તે

<u>કથા શરીર (બહિરંગ)</u>

મેરૂ પર્વતની પૂર્વ દિશાએ આવેલા મહાવિદેહ[1] ક્ષેત્રમાં કચ્છ નામનો એક વિજય છે તે વિજયમાં ક્ષેમપુરી નામની એક નગરી છે, જે તે વિજયની રાજધાનીનું શહેર છે આ વિશાળ નગરમાં સુકચ્છ વિજયના પ્રભુ અનુસુંદર નામે ચક્રવર્તી ઉત્પન્ન થયા એ અનુસુંદર ચક્રવર્તી પોતાના આયુષ્યના છેવટના ભાગમાં પોતાનો દેશ જોવાની ઈચ્છાથી આનંદ કરતા બહાર નીકળી પડ્યા. એ પ્રમાણે ફરતા ફરતા તે એક વખત શંખપુર નામના નગરમાં આવી પહોંચ્યા તે નગરની બહાર મનને અત્યંત આનંદ ઉપજાવે તેવું ચિત્તરમ નામનું ઉદ્યાન છે તે સુંદર બગીચાની વચ્ચે મનોનંદન નામનો એક સુંદર જૈન પ્રાસાદ છે આ બગીચામાં આવેલા સુંદર પ્રાસાદમાં એક વખત સમન્તભદ્ર નામના મહા ધુરંધર આચાર્ય પધાર્યા. તેમની પાસે મહાભદ્રા નામની પવિત્ર સાધ્વી, સુલલિતા નામની અતિ ભોળી અને પવિત્ર રાજકુંવરી, પુંડરિક નામનો રાજપુત્ર અને બીજા અનેક લોકોની મોટી સભા મળી છે અનુસુંદર ચક્રવર્તીએ મહાપાપ કર્યું છે એમ જ્ઞાનદૃષ્ટિવડે જોઈને તે વખતે તે વિદ્વાન્ સમન્તભદ્ર સૂરિએ આ પ્રમાણે કહ્યું–"બહાર લોકોમાં જેનો મોટો કોલાહળ અત્યારે સંભળાય છે તે સંસારી-જીવ નામનો ચોર છે અને તેને [2]વધ્ય સ્થાનકે લઈ જવામાં આવે છે" આચાર્ય મહારાજનું આવું વચન સાંભળીને મહાભદ્રા સાધ્વીએ વિચાર કર્યો કે જે જીવનું સૂરિ મહારાજે આવી રીતે વર્ણન કર્યું

ચાર પરિશિષ્ટમાં આપ્યા છે મતલબ આ પ્રકારની કથા કરવી તે શાસ્ત્રસંમત છે એમ બતાવવાનો ગ્રંથકારનો આશય છે વિસ્તાર માટે પુસ્તકને છેડે આપેલ પરિશિષ્ટ ક જુઓ

(૧) આવશ્યક સૂત્રમાં મહરોહિણીઆ ચોરનું અને રૂપ્યરાજન મેગાની રચના
(૨) આવશ્યક સૂત્રમાં નાગદત્ત કથા
(૩) પિંડ નિર્યુક્તિમાંથી મત્સ્ય ચરિત્ર
(૪) ઉત્તરાધ્યયનમાંથી–દ્રુમપત્રક અધ્યયન

૧ **મહાવિદેહ**–જૈન ભૂગોળ પ્રમાણે મેરૂ પર્વતની પૂર્વ તથા પશ્ચિમ દિશાએ મહાવિદેહ ક્ષેત્ર શ્રીજંબુદ્વીપમાં આવેલ છે તે ક્ષેત્રમાં સર્વદા ચોથા આરાના ભાવો વર્તે છે તેના ૩૨ વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે જેને **વિજયના** નામથી ઓળખવામાં આવે છે ચક્રવર્તી આખા વિજય પર જય મેળવી તેના પર રાજ્ય ચલાવે છે

૨ **વધ્ય સ્થાનક**–મારી નાખવાનું સ્થાન ફાંસી દેવાની અથવા શૂળીએ ચઢાવવાની જગ્યાને વધ્ય સ્થાનક કહેવામાં આવે છે

તે કોઇ નરકગામી જીવ હોવો જોઇએ આવા વિચારથી [illegible]
તે જીવ ઉપર કરૂણા ઉત્પન્ન થઈ, તેથી તે વધ્ય સ્થાનકે [illegible]
તે જીવની પાસે ગયા સાધ્વીના દર્શનથી તે જીવને [illegible]
થયુ પછી તેણે સાધ્વી પાસેથી આચાર્ય મહારાજ [illegible]
સાભળી, એટલે વૈક્રિય લબ્ધિથી[૧] તેણે ચોરનો વેષ [illegible]
સાધ્વી સાથે આચાર્ય મહારાજ સમક્ષ તે આવ્યો[૨] [illegible]
જે આચાર્ય સમક્ષ બેઠી હતી તેણે આ નવા આવનાર [illegible]
અને તેની યોગીનો વૃત્તાત પૂછયો સૂરિ મહારાજે [illegible]
કહ્યુ, તે ઉપરથી તે ચોરે આ રાજપુત્રીને બોધ થવા [illegible]
ઉત્પન્ન થાય તેવુ પોતાનુ ભવસ્વરૂપ ઉપમા દ્વારે [illegible]
રાજપુત્ર લલિતાગ જે બાજુએ બેઠો બેઠો પ્રસગને [illegible]
સાભળતો હતો તે લઘુકર્મી હોવાથી તુરત બોધ [illegible]
ભોળી રાજપુત્રી સુલલિતામા પૂર્વનો અજ્ઞાન (કર્મ) [illegible]
તેથી વારવાર તેને ઉદ્દેશીને વાત કહેવામા આવતી [illegible]
બોધ પામતી નહોતી, તેને વિશેષ પ્રેરણા થતા [illegible]
લીએ તે પણ બોધ પામી, ત્યારપછી એ સર્વેએ [illegible]
હિત કર્યુ અને આખરે સર્વે મોક્ષે ગયા આ કથા [illegible]
બર ધારણ કરી રાખવુ—લક્ષમા રાખવુ આ સર્વ [illegible]
ખુલાસો અને સ્પષ્ટીકરણ આઠમા પ્રસ્તાવમા થશે.

આ ગ્રંથના અધિકારી

સર્વજ્ઞ મહારાજના નિરૂપણ કરેલા સિદ્ધાન્ત [illegible]
તુ ય આ કથા તે મહાસમુદ્રમાથી એ ચીને બહાર [illegible]
એમ સમજવુ દુર્જન માણસ તેટલા માટે આ [illegible]
નથી અમૃતબિન્દુ અને કાળકૂટ ઝેરનો સયોગ [illegible]
કરવા લાયક નથી દુર્જન—અધમ મનુષ્યના [illegible]
કરવી નહિ એવી પાપને પેદા કરવાવાળી પાપી [illegible]
પણ શી જરૂર છે ? કદાચ દુર્જનની સ્તુતિ કરવા [illegible]

તે કાવ્યમાંથી તે દોષો જ શોધી કાઢશે અને તેને વિશેષ જાહેરાત આપશે અને તેઓની નિંદા કરવામાં આવી હોય તો ઉલટો વિશેષે કરીને તે પ્રમાણે કરવા પ્રયત્ન કરશે. આ પ્રમાણે હોવાથી એવા પ્રાણીઓ તરફ બેદરકારી ગણવી એજ ઉચિત છે " અધમ દુર્જન પ્રાણીની નિંદા કરવામાં પોતામાં કાંઇક દુર્જનપણું આવે છે અને તેઓની સ્તુતિ કરવામાં અસત્ય ભાષણ થાય છે, માટે તેઓના સંબંધમાં તો આંખ આડા કાન કરવા તેજ વધારે યોગ્ય છે " તેટલા માટે ક્ષીર સમુદ્ર જેવા નિર્મળ અને વિશાળ મનવાળા, ગંભીર હૃદયવાળા, લઘુકર્મી, ભવ્ય સજ્જનો આ કથાના અધિકારી છે આવા અધિકારી સજ્જન પ્રાણીઓની નિંદા કરવી નહિ, તેમજ તેની પ્રશંસા કરવાની જરૂર નથી, તેઓના સંબંધમાં મૌન ધારણ કરવું તે હિત કરનાર છે એનું કારણ એમ છે કે એવા અનેક ગુણથી ભરેલા મહા પુરૂષોની નિંદા કરવી એ તો મહા પાપ છે અને મારા જેવો જડબુદ્ધિ તેઓનું યોગ્ય સ્તવન કરી શકે, તેઓની પૂરતી પ્રશંસા કરી શકે તે તદ્દન અશક્ય છે આવા સજ્જન પુરૂષોની ખાસીઅત એ હોય છે કે તેઓની સ્તુતિ કરવામાં આવી ન હોય તોપણ કાવ્યમાં જે ગુણ હોય છે તો તે તેઓ પોતાની જાતે જોઇ શકે છે, સમજી શકે છે અને કોઇ દોષો હોય તો તેને ઢાંકી દે છે, એટલે પ્રકૃતિથી તેઓ દૂધને ગ્રહણ કરી પાણીને ફેંકી દેનારા હોય છે, અને તેમ કરવામાં પોતાની પ્રશંસાની તેઓ રાહ જોતા નથી. તેઓની સ્તુતિ કરવાની તેટલા માટે ખાસ જરૂર નથી. માત્ર આવા વિશાળ બુદ્ધિવાળા સજ્જનોને વિજ્ઞપ્તિ કરવાની છે કે તેઓએ આ કથા બરાબર સાંભળવી અને એટલી વાત કરવા માટેજ આટલી હકીકત અહીં કહેવામાં આવી છે

હે ભવ્ય પ્રાણીઓ ! તમારૂં મન સ્થિર કરી કાન દઇ મારા ઉપર કૃપા કરી હું જે કહેવા માગું છું તે થોડી વાર બરાબર સાંભળશો ![1]

ઇતિ ગ્રંથકર્ત્તાની પ્રસ્તાવના.

---

[1] મંગળ વિષય પ્રયોજન સંબંધ અને અધિકારી એ પાંચ બાબત ગ્રંથની શરૂઆતમાં જણાવવાનો વિશિષ્ટ સંપ્રદાય આ રીતે અમલમાં મૂકી ગ્રંથકર્ત્તા ઉપોદ્ઘાત કરે છે. પ્રસ્તાવના વર્તમાન શૈલીને અનુરૂપ છે તે માટે વિવેચન આ ક ની ઉપોદ્ઘાતમાં જુઓ

કે તેના જોરથી તે સુઆઇ ગયો હોય એમ લાગતુ હતુ તેને ઠંડીની, ગરમીની, ડાસની, મચ્છરની, ભુખની, તરસની–એમ અનેક પીડાઓ થતી હતી અને તેથી હેરાન થતો, દુખ પામતો, ત્રાસ પામતો નારકીના જીવોના જેવી વેદનાઓ તે સહન કરતો હતો

૪ એ નિષ્પુણ્યક દરિદ્રીને જોઇને સજ્જન પુરૂષોને મોટી દયા આવે તેવુ હતુ, અભિમાની પુરૂષોને તે મશ્કરી કરવાનુ સ્થાન થઇ પડ્યો હતો, બાળકોને તે રમત કરવાનુ રમકડુ થઇ પડ્યો હતો અને પાપ કરનારાઓને એક દાખલો પૂરો પાડે તેવો થઇ ગયો હતો [1]

૫ આ અદૃષ્ટમૂલપર્યંત નગરમા બીજા પણ ઘણા દરિદ્રીઓ વસતા હતા, પણ એ નિષ્પુણ્યક એટલો દુખી હતો કે તેના જેવો નિર્ભાગી બહુધા તે આખા શહેરમા બીજો કોઇ નહિ હોય એમ લાગતુ હતુ

૬ તે નિષ્પુણ્યક મનમા અનેક સંકલ્પ વિકલ્પ કર્યા કરતો હતો, રૌદ્રધ્યાન[2] કરતો હતો અને વારવાર વિચારતો હતો કે 'મને આ ઘરમાથી ભિખ મળશે, ત્યાથી મળશે ' એવી રીતે આખો વખત દુર્ધ્યાન કર્યા કરતો હતો એ પ્રમાણે કરવા છતા તેને કાંઇપણ મળતુ નહિ, માત્ર પરિતાપજ પામતો હતો કોઇ જગોએ માગતા ભિખતા જરા એઠુ જૂઠુ અન્ન મળી જાય તો જાણે પોતાને રાજ્ય મળી ગયુ હોય એમ માની તે મનમા રાજી રાજી થઇ જતો હતો. અનેક પ્રકારે અપમાન કરીને આપેલ એઠુ જૂઠુ અન્ન જે જથ્થામા બહુજ થોડુ હતુ તે ખાતા જાણે કોઇ બળવાન્ મારૂ આ અન્ન લઇ જશે એવી શંકા જેવાની પણ તેને રાત્રદિવસ ચિંતા કરતી હતી વળી તે બાપડાને એવા ભોજનથી કોઇ દિવસ તૃપ્તિ થતી નહોતી અને ઉલટી તેની ભુખ વધારે વધારે જોર પકડતી જતી હતી તે અન્ન પચતા પચતા વળી તેના

(ભિખારીના હવાતીઆ)

---

૧ અહીં જે પેરેગ્રાફ પાડવામા આવ્યા છે તે ઉપનય સાથે સબંધ ધરાવે છે, તેથી પાનાઓમા અવ્યવસ્થા જેવુ જણાય તો તેનો ખુલાસો આગળ ઉપનય વાચવાથી સ્પષ્ટ થઇ જશે બીજા પ્રસ્તાવથી તો બરાબર નિયમસર પેરેગ્રાફ અને પ્રકરણો પાડવામા આવ્યા છે વાંચક તેની સખ્યાપર ધ્યાન આપવુ

૨ ક્રૂર આચારથી ઉત્પન્ન થનાર દુર્ધ્યાનને રૌદ્રધ્યાન કહેવામા આવે છે એનાથી હિંસાના અસત્ય બોલવાના ચોરી કરવાના અને વસ્તુરક્ષણના મનમા વિચારો થયા કરે છે

છે તેનાથી તે સર્વને વિસ્મય પમાડે છે તે નગરના કિલ્લાની બાજુમાં અથવા નજીકમાં એવા મોટા ઘોર ભયંકર અંધ કુવાઓ છે કે જે શત્રુઓને મોટા ત્રાસનું કારણ થઇ પડે છે ચોતરફ ભમતા ભમરાઓના ગણગણાટ કરતા અવાજના તારરૂપ સંગીતથી સુંદર લાગતા અને જુદા જુદા અનેક પ્રકારના ફૂલ ફળથી ભરપૂર અનેક દેવવનો[1] તે નગરની બહાર શોભી રહ્યા છે આ પ્રમાણે અનેકાનેક આશ્ચર્યોવાળું અને ચમત્કાર ઉત્પન્ન કરે તેવું અદૃષ્ટમૂળપર્યન્ત નામે મોટું નગર છે

૨ તે નગરમાં નિષ્પુણ્યક નામનો એક ગરીબ માણસ રહે છે તે

નિષ્પુણ્યક દરિદ્રી	નિષ્પુણ્યક દરિદ્રી મોટા પેટવાળો છે, સગાંવહાલાં વગરનો છે, મંદ દુર્બુદ્ધિ છે તેની પાસે કાંઇ પણ દ્રવ્ય નથી, કાંઇ પણ વસ્તુ મેળવવાને માટે પુરૂષાર્થ[2] કરવાની તેનામાં શક્તિ નથી, ભુખથી તેનું શરીર

તદ્દન લેવાઇ ગયેલું છે, અને હાડપિંજર જેવો તે દેખાય છે તે ભાંગેલું ઠીકરૂં લઇને ભિખ લેવા માટે રાતદિવસ ઘર ઘર ભટકે છે, ત્યાં સર્વત્ર તેની નિંદા થાય છે અને તેથી તે રાંક-ગરીબડો દેખાય છે તે અનાથ છે, જમીન પર સુવાથી તેના પડખાના હાડકાંઓ બહુ ઘસાઇ ગયા છે, ધૂળથી તેનું આખું શરીર મલિન થઇ ગયું છે અને ફાટેલા તૂટેલા વસ્ત્રથી તેનું શરીર નહિ જેવું ઢંકાયલું જણાય છે

૩ આ દરિદ્રીને જોઇને અનેક દુર્દાન્ત[3] છોકરાઓ વારંવાર તેને મારતા હતા અને તેઓના લાકડી, મુઠ્ઠી અને માટીના ઢેફાના પ્રહારથી તે અધમુઓ થઇ ગયો હતો આવી રીતે તેના સર્વ અવયવો પર ઘા લાગવાથી તે બહુ દુઃખી થઇ ગયો હતો અને 'આય મા ! મરી ગયો, મને બચાવ, બચાવ ' એના એવા શબ્દો તે વારંવાર બોલતો હતો તેને ઉન્માદ[4] થયેલો હતો, તેના શરીરમાં સખ્ત તાવ રહેતો હતો, તેના અંગ ઉપર કુષ્ઠ રોગ[5] થયો હતો, શરીર ઉપર ખુજલી થઇ હતી, હૃદય ઉપર શૂળની પીડા થતી હતી અને જાણે તે સર્વ રોગોનું ધામ હોય તેવો થઇ ગયો હતો તેને એટલી બધી વેદના થતી હતી

---

૧ દેવવનો—આરામ બગીચાઓ

૨ પુરૂષાર્થ—મહેનત-જેને લોકામાં પુરૂષાતન કહેવામાં આવે છે તે

૩ દુર્દાન્ત—તોફાની [illegible] તમાં રાખવામાં ઘણી મહેનત પડે તેવા આ સર્વ વિશેષણો શ્લેષ છે તે ઉપનયથી જણાશે

૪ ઉન્માદ—સનિપાત વખતે જે સ્થિતિ થાય છે તે

૫ કુષ્ઠ—[illegible]—અનેક પ્રકારના થાય છે

કે તેના જોરથી તે સુઆઇ ગયો હોય એમ લાગતુ હતુ તેને ટાઢની, ગરમીની, ડાંસની, મચ્છરની, ભુખની, તરસની-એમ અનેક પીડાઓ થતી હતી અને તેથી હેરાન થતો, દુ ખ પામતો, ત્રાસ પામતો નારકીના જીવોના જેવી વેદનાઓ તે સહન કરતો હતો

૪ એ નિષ્પુણ્યક દરિદ્રીને જોઇને સજ્જન પુરૂષોને મોટી દયા આવે તેવુ હતુ, અભિમાની પુરૂષોને તે મશ્કરી કરવાનુ સ્થાન થઇ પડ્યો હતો, બાળકોને તે રમત કરવાનુ રમકડુ થઇ પડ્યો હતો અને પાપ કરનારાઓને એક દાખલો પૂરો પાડે તેવો થઇ ગયો હતો [1]

૫ આ અદૃષ્ટમૂલપર્યંત નગરમા બીજા પણ ઘણા દરિદ્રીઓ વસતા હતા, પણ એ નિષ્પુણ્યક એટલો દુ ખી હતો કે તેના જેવા નિર્ભાગી બહુધા તે આખા શહેરમા બીજો કોઇ નહિ હોય એમ લાગતુ હતુ

ભિખારીના હનાતીઆ

૬ તે નિષ્પુણ્યક મનમા અનેક સંકલ્પ વિકલ્પ કર્યા કરતો હતો, રૌદ્રધ્યાન[2] કરતો હતો અને વારંવાર વિચારતો હતો કે 'મને આ ઘરમાથી ભિખ મળશે, ત્યાથી મળશે ' એવી રીતે આખો વખત દુર્ધ્યાન કર્યા કરતો હતો એ પ્રમાણે કરવા છતા તેને કાઇપણ મળતુ નહિ, માત્ર પરિતાપજ પામતો હતો કોઇ જગોએ માગતા ભિખતા જરા એઠુ જૂઠુ અન્ન મળી જાય તો જાણે પોતાને રાજ્ય મળી ગયુ હોય એમ માની તે મનમા રાજી રાજી થઇ જતો હતો અનેક પ્રકારે અપમાન કરીને આપેલ એઠુ જૂઠુ અન્ન જે જથ્થામા બહુજ થોડુ હતુ તે ખાતા જાણે કોઇ બળવાન મારૂ આ અન્ન લઇ જશે એવી શંકા જેવાની પણ તેને શંકા રહ્યા કરતી હતી વળી તે બાપડાને એવા ભોજનથી કોઇ દિવસ તૃપ્તિ થતી નહોતી અને ઉલટી તેની ભુખ વધારે વધારે જોર પકડતી જતી હતી તે અન્ન પચતા પચતા વળી તેના

---

૧ અહી જે પેરેગ્રાફ પાડવામા આવ્યા છે તે ઉપનય સાથે સબંધ ધરાવે છે તેથી પારાઓમા અવ્યવસ્થા હાલ જણાય તો તેનો ખુલાસો આગળ ઉપનય વાચવાથી સ્પષ્ટ થઇ જશે બીજા પ્રસ્તાવથી તો બરાબર નિયમસર પેરેગ્રાફ અને પ્રકરણો પાડવામા આવ્યા છે હાલ તેની સંખ્યાપર ધ્યાન આપવુ

૨ ક્રૂર આશયથી ઉત્પન્ન થનાર દુર્ધ્યાનને રૌદ્રધ્યાન કહેવામા આવે છે એનાથી હિંસાના અસત્ય બોલવાના ચોરી કરવાના અને વસ્તુરક્ષણના મનમા વિચારો થયા કરે છે

શરીરમા વાતવિસૂચિકા[1] ઉત્પન્ન કરીને તેને બહુ પીડા ઉપજાવતુ હતુ વળી તે ભોજન સર્વ રોગોનુ કારણ હતુ અને પૂર્વ વધેલા નવ વ્યાધિઓને વધારનાર હતુ આ પ્રમાણે હકીકત હોવા છતા તે નિષ્પુણ્યક તો તેનેજ સારૂ માનતો હતો અને તેથી વધારે સુદર ભોજન તરફ નજર પણ કરતો નહોતો આથી થયુ એમ કે ખરેખર સુદર અને ટકોરત આપનાર ભોજનનો સ્વાદ ચાખવાનો તેને પ્રસગ પણ કદિ આવ્યો નહિ અને તેનો સ્વાદ કેવા હશે તેનુ તેને સ્વપ્ન પણ આવ્યુ નહિ આવી રીતે ભિખ માગતો અને ત્રાસ પામતો અદૃષ્ટમૂલ પર્યન્ત નગરના ઉંચા નીચા ઘરોમા, જૂદા જૂદા આકારવાળી શેરીઓમા અને ગલીઓમા જરા પણ થાક ખાધા વગર બહુ વખત તે નિદ્રા ભટકયો એ મહા દુર્ભાગી જીવને એવી રીતે રખડતા રખડતા કેટલા કાળ ગયો તેની પણ ખબર પડતી નથી

સુસ્થિત મહારાજા
સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળ
ધર્મબોધકર મત્રી

૭ હવે તે નગરમા સુસ્થિત નામે એક અતિ પ્રખ્યાત રાજા છે તે પોતાના સ્વભાવથી સર્વ પ્રાણી સમૂહ પર બહુ પ્રેમ રાખે છે એકદા પેલો નિષ્પુણ્યક ભિખારી રખડતો રખડતો તે સુસ્થિત મહારાજાના મદિર પાસ જેમ તેમ કરીને આવી પહોચ્યો હવે તે મદિરના દરવાજા પર સ્વકર્મવિવર[2] નામનો દ્વારપાળ છે તે દ્વારપાળે અત્યત કરૂણા ઉપજાવે તેવા આ ભિખારીને જોઇને તેના પર અત્યત કૃપા કરી અને તેને અપૂર્વ રાજમદિરમા દાખલ કર્યો

૮ અનેક રત્નોની પ્રભાના તેજથી તે મદિરમા કોઇ જગ્યાએ અધ કારનુ તો નામજ નહોતુ કટિમેખલા (કેડનો કદોરા)

રાજમદિરનો વૈભવ

અને પગના ... રાગો તે રાજ મદિરમા ... સુભાકૃતની ... માળાઓ ... ચદર...

ઠેકાણે ઠેકાણે તે મદિરમા બા તાબુલ ચાવવાથી મનોહર ર મદિર બહુ શોભતુ ન જે

---

૧ ...

૨ સ્વકર્મ ... થાય છે સુસ્થિત ... સ્પષ્ટ થશે હાલ

પાડવામાં આવ્યા હતા, જેમાંથી સુગંધી પ્રસર્યા કરતી હતી, જેનો રંગ સોના જેવો આકર્ષક દેખાતો હતો અને જે કલરવ કરતા ભમરાઓના [1]ગીતથી ગાજી રહી હતી તેવી અનેક માળાઓ આ અતિ સુંદર રાજમંદિરના આંગણામાં આવી રહી હતી. શરીર પર વિલેપન કરવાની સુંદર વસ્તુઓ જમીન પર એટલી બધી પડી હતી કે તેનો જાણે કાદવ થઇ ગયો હોય એમ લાગતું હતું. તે રાજમંદિરમાં રહેનાર સર્વ પ્રાણીઓ હર્ષથી સંતુષ્ટ થયેલા હોવાથી નિરંતર આનંદના વાજિંત્રો વગાડતા હતા. અનેક રાજપુરુષો જેઓના અંતરમાં બળતા તેજથી તેઓના શત્રુઓ પલાયન કરી ગયા હતા અને જેઓના બાહ્ય વ્યાપારો સર્વ શાંત થઇ ગયા હતા એવાઓવડે આ રાજમંદિર વસાયેલું હતું. અનેક મંત્રીઓ જેઓને આખા જગતની ચેષ્ટા સાક્ષાત્ જણાઇ રહેલી હતી, જેઓએ પોતાની બુદ્ધિથી પોતાના શત્રુઓને પણ બરાબર ઓળખી લીધા હતા અને જેઓ સર્વ નીતિશાસ્ત્રનો પાર પામી ગયા હતા તેવાઓ આ અતિ વિશાળ રાજમંદિરમાં વસતા હતા. જેઓ પોતાની આગળ યમને[2] લડાઇના મેદાનમાં જોઇ જરા પણ ગભરાતા નહોતા તેવા અસંખ્ય યોદ્ધાઓ એ રાજમંદિરમાં રહેતા હતા.

૯ એ વિશાળ રાજમંદિરમાં અનેક નિયુક્તકો[3] હતા, જેઓ જરા પણ વ્યાકુળતા વગર કરોડો નગરોનું તથા અસંખ્ય ગામ અને ખાણોનું પરિપાલન કરતા હતા અને તેનો સર્વ પ્રબંધ ચલાવતા હતા. ત્યાં સ્વામી ઉપર અત્યંત પ્રીતિવાળા અને ઘણા બળવાન્ તેમજ ખરેખરા ડહાપણવાળા તલવર્ગિકો[4] અનેક રહેલા હતા. તે મંદિરમાં અનેક સ્થવિરા[5] રહેતી હતી, જેમણે પોતે વિષયનો સર્વથા ત્યાગ કર્યો હતો અને જેઓ મદોન્મત્ત[6] થયેલી યુવાન સ્ત્રીઓને યોગ્ય અંકુશમાં રાખવાને શક્તિવાન્ હતી. તે રાજમહેલની ચોકી કરવા માટે અનેક સુભટો ચારે તરફ વીંટાઇને રહેતા હતા. વિલાસ કરતી અનેક રમણીય સુંદર સ્ત્રીઓથી તે મંદિર દેવલોકને પણ જીતી લેતું હતું.

૧૦ આ રાજમંદિરમાં[7] સુંદર કંઠવાળા, પ્રયોગ જાણનારા ઉસ્તાદ ગાયકો વીણા-વેણુ સાથે સુંદર આલાપોવડે મધુર રાગ ગાઇ શ્રોત્રે-

---

૧ ભમરાઓ ફુલની આસપાસ ગુંજારવ કર્યા કરે છે તેના પર આ રૂપક જણાય છે

૨ યમ-મરણનો દેવ, જેને જમ કહેવામાં આવે છે તે. ૩ નિયુક્તકો-કામદાર રાજસેવકો ૪ તલવર્ગિકા-કોટવાળ ૫ સ્થવિરા-વૃદ્ધ-ઘરડી સ્ત્રીઓ ૬ મદોન્મત્ત-જોરેસા(?)રાણી, વિષયી ૭ સર્વ ઇંદ્રિયોને આનંદ થાય-તૃપ્તિ થાય તેવા સાધનો આ રાજમંદિરમાં હતા તે યુક્તિપુરઃસર બતાવે છે

દ્રિયને અનેક પ્રકારે શાંતિ પમાડતા હતા. મનને આકર્ષણ કરે તેવા અનેક સુંદર જુદી જુદી જાતના ચિત્રો એવી સુંદર રીતે ત્યાં ગોઠવવામાં આવ્યા હતા કે જેને જોઇને આંખો તેના પર સ્થિર થઇ જતી હતી અને ત્યાંથી તેને ખસેડવી ન ગમે તેવી રીતે તે નિશ્ચળ થઇ જતી હતી. ત્યાં ચંદન, અગર, કપૂર, કસ્તૂરી, વિગેરે સુગંધી દ્રવ્યો એટલા બધા ચારે તરફ પડી રહેલા હતા કે તેનાથી નાસિકાને ઘણી તૃપ્તિ મળતી હતી. કોમળ વસ્ત્ર, કોમળ શય્યા અને સુંદર લલનાઓના યોગથી તેને યોગ્ય સર્વ જનોની સ્પર્શેદ્રિય ત્યાં પ્રસન્ન થતી હતી. ત્યાં મનને પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરનાર અને જીભને સ્વાદિષ્ટ લાગે તેવા અતિ ઉત્તમ પ્રકારના ભોજનથી સર્વ પ્રાણીઓ સ્વસ્થ થઇ જતા હતા.

મંદિરદર્શનથી સ્ફુરણા

૧૧ સર્વ ઇંદ્રિયોને તત્ત્વથી [1]નિર્વાણનું કારણ એવા તે રાજમંદિરને જોઇને 'આ શું હશે ?' એમ તે રંક આશ્ચર્યપૂર્વક વિચારવા લાગ્યો. તેનામાં હજુ ઉન્માદ ઘણો હતો, તેથી આ રાજમંદિર સંબંધી વિશેષ તાત્ત્વિક હકીકત તે જાણતો નહોતો, પરંતુ હવે તેને ચેતના પ્રાપ્ત થવા માંડી તેથી વિચાર કરતા કરતા તેના મનમાં આ પ્રમાણે સ્ફુરણા થવા લાગી. તે વિચાર કરે છે કે 'જે રાજમંદિરમાં નિરંતર ઉત્સવ થઇ રહ્યા છે અને જે મંદિર દ્વારપાળની કૃપાથી હું આજેજ જોઉં છું તે અત્યાર સુધી મારા જોવામાં કદિ પણ આવ્યું નહોતું. આ રાજમંદિરના દરવાજા પાસે અગાઉ પણ હું ઘણી વાર રખડતો રખડતો આવી પહોંચ્યો હતો એમ મને યાદ આવે છે, પણ હજુ તેની નજીક આવું ન આવું ત્યાં તો મહાપાપી દ્વારપાળો મને ત્યાંથી હાંકી મૂકતા હતા. ખરેખર મારૂં નામ નિષ્પુણ્યક છે તે પ્રમાણે હું પુણ્ય વગરનોજ છું, જેને લઇને આવું દેવોને પણ મળવું મુશ્કેલ સુંદર રાજમંદિર મેં અત્યાર સુધી અગાઉ કદિ જોયું પણ નહિ અને તેને જોવાનો ઉપાય પણ કર્યો નહિ ! ! મોહને લીધે મારી વિચારણાશક્તિ એટલી બધી મંદ પડી ગઇ હતી કે આ રાજમંદિર કેવું હશે તે જાણવાની મને જિજ્ઞાસા[3] પણ અત્યાર સુધી ઉત્પન્ન થઇ નહિ ! ચિત્તને અત્યંત આહ્લાદ ઉત્પન્ન કરનાર આ સુંદર રાજમંદિર બતાવનાર અને મારી ઉપર મોટી કૃપા કરનાર આ દ્વારપાળ

---

૧ નિર્વાણ—શાંતિ પામે ઇંદ્રિયોને તૃપ્તિ થવાની બાબત બહુ યુક્તિસર લખી છે તેનાથી ઇંદ્રિયનું નિર્વાણ થઇ જાય છે એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે એનો આધ્યાત્મિક ભાવ વિચારવા યોગ્ય છે નિર્વાણનો અર્થ વિશાંતિ થાય છે અને વિનાશ પણ થાય છે એ બરાબર લક્ષમાં લેવું ૩ નવું જાણવાની ઇચ્છા હોય

મારો ખરેખરો બંધુ છે હું નિભાગી છું, છતાં મારી ઉપર આ ભાઇએ ઘણી મોટી કૃપા કરી છે સર્વ પ્રકારના કલેશથી રહિત થઇને અને ચિત્તમાં પરિપૂર્ણ હર્ષ લાવીને આ મંદિરમાં રહેવાને આનંદ જેઓ ભોગવે છે તેઓ ખરેખરા ભાગ્યશાળી છે

૧૨ એ નિષ્પુણ્યક દરિદ્રીને કાંઇક ચેતના પ્રાપ્ત થવાથી ઉપર પ્રમાણે પોતાના મનમાં તે વિચાર કરે છે તે વખતે ત્યાં એક બનાવ બન્યો તે સાંભળો -આ સુંદર રાજમંદિરના સાતમા માળ ઉપર સર્વથી ઉપરની ભૂમિકાએ લીલામાં લીન થઇ સુસ્થિત મહારાજા બિરાજમાન થયા છે ત્યાં બેઠા બેઠા પોતાની નીચે આવી રહેલ આખા નગરના લોકો જૂદા જૂદા વ્યાપાર કરી રહ્યા છે અને અનેક પ્રકારના આનંદોમાં મચી રહ્યા છે તે સર્વ એકી વખતે એક સાથે જોઇ રહ્યા છે તે નગરની બહાર અથવા નગરમાં એવી કોઇ વસ્તુ કે એવો કોઇ ભાવ નથી કે જે સાતમી ભૂમિ ઉપર બેઠેલા પરમ ઐશ્વર્યવાળા સુસ્થિત રાજાની નજર બહાર હોય અથવા જેના ઉપર તેઓશ્રીની નજર ન પહોંચી શકતી હોય અત્યંત બીભત્સ દેખાવવાળા, અનેક રોગોથી ભરેલા શરીરવાળા અને સારા માણસોને અત્યંત દયા ઉપજાવે તેવા તે વખતે મંદિરમાં દાખલ થયેલા નિષ્પુણ્યક દરિદ્રી ઉપર તે મહારાજાની નિર્મળ નજર કરૂણાપૂર્વક પડી અને તેની દૃષ્ટિ પડવા માત્રથી જ તે દરિદ્રીના પાપ કેટલેક અંશે ધોવાઇ ગયા [1]

સુસ્થિત મહારાજાની નજર

૧૩ એ સુસ્થિત મહારાજે રસોડાના ઉપરી તરીકે ધર્મબોધકર નામના રાજસેવકની નિમણૂક કરેલી છે તેણે તે વખતે એ દરિદ્રી ઉપર મહારાજાની કૃપાદૃષ્ટિ થઇ છે એમ જોયું, એટલે તે વખતે તે કાંઇક આશ્ચર્યપૂર્વક વિચારવા લાગ્યો કે-'અહો! હું શું અદ્ભુત નવાઇ ઉપજાવે તેવી હકીકત જોઉં છું! જેની ઉપર આ રાજાની નજર-દૃષ્ટિ ખાસ કરીને પડે છે તે તુરત જ ત્રણ લોકનો રાજા થઇ જાય છે અને આ નિષ્પુણ્યક તો ભિખારી છે, રાંકડો છે, આખા શરીરે રોગથી ભરેલો છે, લક્ષ્મીને અયોગ્ય છે, મૂર્ખ છે અને આખા જગતને અનેક પ્રકારના ઉદ્વેગ કરાવે

ધર્મબોધકરની વિચારણા

[1] પાપ તન ધોવાઈ જવાને હજુ વખત લાગવાનો છે પણ ધોવાઈ જવાના માર્ગ પર ચઢી જવાની શરૂઆત થઇ અને સુસ્થિત મહારાજાની કૃપા થઇ એ વાતનું નદીત્વ બતાવવા આ પ્રમાણે લખ્યું જણાય છે

તેવો છે એવા દીન રંક ઉપર મહારાજાની દૃષ્ટિ પડી તે આગળ પાછળનો વિચાર કરતા કેમ બેસતુ આવી શકે ? એવાની તરફ પરમાત્મા નજર કેમ કરે ? અરે હા ! પણ બરાબર છે ! એની તરફ નજર કરવાનો એજ હેતુ જણાય છે કે એને સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળે અહીં દાખલ કર્યો છે એ સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળ બહુ ચોકસાઇથી પરીક્ષા કરીને પછી જ કોઇ પણ પ્રાણીને મંદિરમા દાખલ કરે છે આ પ્રમાણે હોવાથી રાજાએ [1]સમ્યગ્દૃષ્ટિથી તેના તરફ જોયુ હોય એમ જણાય છે વળી એમ પણ જણાય છે કે જે પ્રાણીનો આ રાજભુવન તરફ પક્ષપાત થાય છે તે મહારાજ સુસ્થિતરાજને વહાલો થઇ પડે છે આ દરિદ્રી નિરંતર આંખોની પીડાથી હેરાન થતો હતો તે મહેલના દર્શનથી પોતાની આંખો સારી રીતે ઉઘાડે છે, અત્યાર સુધી તે દરિદ્રીનુ મોઢુ અત્યંત બીભત્સ દર્શનવાળુ દેખાતુ હતુ તે અત્યારે સુંદર રાજમંદિરના દર્શનથી ઉત્પન્ન થયેલા પ્રમોદને લઇને કાંઇક સારૂ થઇ ગયુ જણાય છે, તેના ધૂળથી ખરડાયલા અંગો વિકસ્વર થઇ ગયા છે અને તેને વારંવાર રોમાંચ થયા કરે છે, તેથી તેને આ રાજભુવન ઉપર ખરેખરી પ્રીતિ થઇ હોય એમ જણાય છે આટલા ઉપરથી એમ લાગે છે કે જો કે એ દરિદ્રી ભિક્ષુકનો આકાર ધારણ કરે છે, પરંતુ હુમણા તેના ઉપર મહારાજાની કૃપાદૃષ્ટિ થઇ છે તેથી તે [2]'વસ્તુપણાને પામી જશે' આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે ધર્મબોધકર કામદાર પેલા દ્રમક ઉપર કરૂણા કરવામા તત્પર ચિત્તવાળા થયા લોકોમા વાસ્તવિક રીતે કહેવાય છે કે ' યથા રાજા તથા પ્રજા ' રાજાનુ જેવુ વર્તન એક પ્રાણીના સબંધમા થાય તેવુ સાધારણ રીતે પ્રજાનુ પણ તેની તરફ થઇ જાય છે આવી રીતે વિચાર કરીને તેના ઉપર આદર ભાવ લાવી ધર્મબોધકર મંત્રી તેની નજીક ગયા અને ' આવ, આવ, તને (ભિક્ષા) આપીએ ' એ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. તે વખતે પેલા નિષ્પુણ્યકને અનેક પ્રકારની પીડા કરવા માટે તોફાની છોકરાઓ પાછળ પડ્યા હતા તે ધર્મબોધકર મંત્રીના આવા શબ્દો સાભળીને તુરત નાસી ગયા પછી ધર્મબોધકર મંત્રી

---

૧ સમ્યગ્દૃષ્ટિ—સારી નજર સમ્યગ્દૃષ્ટિ એ પારિભાષિક શબ્દ છે છેલ્લા પુદ્ગલપરાવર્તમા જ્યારે ગ્રંથિભેદ થાય ત્યારે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે તે વખતની સ્થિતિને—તે યોગબળને સમ્યગ્દૃષ્ટિ કહેવામા આવે છે આ બાબત ઉપર આગળ વધારે વિવેચન આવશે સમ્યક્ શબ્દ અહીં શ્લેષ છે

૨ વસ્તુપણુ—રાજાપણુ રાજાપણુ વસ્તુપણાને પામવુ તેનો અર્થ સમ્યગ્ બોધ થઈ છેવટ અનંત સુખ પ્રાપ્ત કરવુ એમ પણ થાય છે એ શ્લેષ છે

ભિક્ષા લેવા આવનારને બેસવા યોગ્ય જગ્યાએ તે દ્રમકને લઇ ગયા અને તેને યોગ્ય દાન આપવા માટે પોતાના સેવકોને તેણે હુકમ કર્યો

તદ્દયા.

૧૪ ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વરને એક તદ્દયા[1] નામની અતિ સુંદર સુશીળ દીકરી હતી પોતાના પિતાના ઉપર જણાવેલા વચનો સાભળીને તે તુરત જ ઉભી થઇ અને મહાકલ્યાણક[2] નામનું સુંદર પરમાન્ન[3] લઇને પેલા દ્રમકને તે ભોજન આપવા માટે જલદી તેની પાસે આવી પહોચી આ મહાકલ્યાણક ભોજન સર્વ વ્યાધિઓનો નાશ કરે તેવું, શરીરના વર્ણ (રૂપ), શક્તિ અને પુષ્ટિને વધારનાર, સુગંધી, સારા સ્વાદવાળુ, દેવતાઓને પણ મળવુ દુર્લભ અને અત્યંત મનોહર હતુ હવે તે દરિદ્રીના વિચારો હજુ ઘણા હલકા છે અને તેના મનમા હજુ અનેક પ્રકારની શંકાઓ છે તેથી જ્યારે તેને ભોજન લેવા માટે આ પ્રમાણે બોલાવવામા આવ્યો ત્યારે તે મનમા વિચાર કરવા લાગ્યો કે 'મને જાતે ચાલી ચલાવીને-બોલાવીને આ માણસ ભિક્ષા આપવા માટે આટલો બધો પ્રયત્ન કરે છે તે વાત મને કોઇપણ રીતે ઠીક (લાભકારી) લાગતી નથી અને લાગે છે કે આ મારૂ ભિખ માગવાનુ ઘડાનુ ઠીકરૂ ભિક્ષાના અન્નથી ભરેલુ છે તે આ (ધર્મબોધકર) મને કોઇ એકાંત જગોએ લઇ જઇને તોડી નાખશે, ભાગી નાખશે અથવા તે પોતે ઉપાડી જશે ત્યારે શુ હુ અહીંથી નાસી જઉં ? કે અહીં એક સ્થાને બેસીને મારૂ ભોજન કરી લઉં ? અથવા મારે કાંઇ ભિક્ષાની જરૂર નથી એમ કહીને ચાલ્યો જાઉં ?' આવા આવા અનેક સંકલ્પ વિકલ્પોથી તેના ભયમા વધારો થતો ગયો અને તેને લઇને પોતે કયા આવ્યો છે અને કયા બેઠો છે તેનુ પણ તે ભાન ભૂલી ગયો પોતાની વસ્તુ ઉપર તેને એવી ગાઢ મૂર્છા આવી ગઇ કે તેના સંરક્ષણ નિમિત્તક રૌદ્રધ્યાનમાં[4] તે પડી ગયો અને

---

૧ તદ્દયા—તેના ઉપર ની દયા-કરુણા આ તદ્દયા નવીન પાત્ર છે એનુ કામ પ્રત્યેક પ્રાણી તરફ પ્રેમ બતાવવાનુ છે એના સબંધી દૃષ્ટાંત યોજના વખતે સ્પષ્ટ થશે

૨ મહાકલ્યાણક—અત્યંત મોટા કલ્યાણને કરનાર ભવિષ્યમા બહુ સા[illegible] કરનાર

૩ પરમાન્ન—ક્ષીર ખીર એનો અર્થ પક્વાન્ન પણ થાય છે બન્ને અર્થ અહીં લાગુ પડે છે

૪ પોતાની વસ્તુઓ જાળવવા માટે દુર્ધ્યાન થાય તે રૌદ્રધ્યાનનો ચોથો ભેદ છે. એના વધારે વિસ્તાર માટે જૈન દૃષ્ટિએ યો। વિ [illegible]

તે દુર્ધ્યાનમા તેની બન્ને આખો મીચાઇ જાઇ તેના મનપર આ વિચારની એટલી બધી અસર થઇ ગઇ કે તેની સર્વ ઇદ્રિયોના વ્યાપારો જાણે થોડો વખત તદ્દન બધ થઇ ગયા અને લાકડા જેવો ચેતના વગરનો તે થઇ ગયો અને તે જરાકે હાલતો ચાલતો પણ બધ થઇ ગયો પેલી તદ્દયા તેની પાસે ઉભી ઉભી વારવાર 'આ ભોજન લે, આ ભોજન લે' એમ કહેતી કહેતી થાકી ગઇ, પણ નિષ્પુણ્યક દ્રમક તો તેના તરફ જરા ધ્યાન પણ આપતો નથી અને પોતાની પાસે રહેલુ તુચ્છ ભોજન આખી દુનિયામા કોઇ જગ્યોએ થવુ નથી-મળવુ નથી એવા વિચારમા ગુચવાઇ ગયેલો તે દરિદ્રી તદ્દયાએ આણેલા અમૃત ભોજનની કિમ્મત પણ સમજતો નથી

૧૫ આવો તદ્દન અસભવિત બનાવ બનતો જોઇને ધર્મબોધ મત્રીશ્વર પોતાના મનમા વિચાર કરવા લાગ્યા કે 'આ

અણ ઔષધની વિચારણા

રાકને આવુ પ્રત્યક્ષ સુદર ભોજન આપીએ છીએ તો પણ તે લેતો નથી અને કાઇ ઉત્તર પણ આપતો નથી તેનુ કારણ શુ હશે ? ઉલટુ તેનુ મોઢુ ઝાખુ પડી ગયુ છે, તેની આખો મીચાઇ ગઇ છે અને મોહથી જાણે તેનુ સર્વસ્વ લુટાઇ ગયુ હોય નહિ તેમ લાકડાની ખીલી જેવો તે ચેષ્ટા વગરનો થઈ ગયો છે ! એટલા ઉપરથી આ પાપાત્મા આવા સુદર ભોજનને લાયક હોય એમ લાગતુ નથી, અથવા બીજી રીતે જોઇએ તો તેમા એ બાપડાનો કાઇ પણ દોષ નથી એ બાપડો શરીરની અદરના અને બહારના એટલા બધા વ્યાધિઓથી ચોતરફ ઘેરાઇ ગયેલો છે અને તેની પીડાથી એટલા બધો મુઝાઇ ગયો છે કે તે કાઇ પણ જાણી શકતો નથી, સમજી શકતો નથી, વિચારી શકતો નથી, જો એમ ન હોય તો તે પોતાના અત્યત હલકા તુચ્છ ભોજન પર એટલી બધી પ્રીતિ શામાટ કરે ? અને જો તેનામા જરા પણ સમજણ હોય તો આવુ અમૃત ભોજન નામાટે ગ્રહણ ન કરે ? ત્યારે હવે એ બાપડો નિરોગી કેવી રીતે થાય તેને માટે મારે કાઇ ઉપાય કરવો જોઇએ અરે હા ! બરાબર છે, તેને નિરોગી કરવા માટે મારી પાસે ત્રણ સુદર [1]ઔષધો છે –

---

૧ આ અજન જળ અન ક્ષીર તરો બરાબર સમજવા યાગ્ય ઔષ ા છે અના પર વિવેચન તાર્ત્તાન્તિક યોજનામા થશે અના પર અનેક પ્રસગે વિવેચન આવે છે, તેથી તે બરાબર ધ્યાનમા રાખવા

વિમળાલોક અંજન
તત્ત્વપ્રીતિકર પાણી
મહાકલ્યાણક ભોજન

૧૬ 'તેમાં પ્રથમ તો મારી પાસે વિમળાલોક નામનું મજાનું આંજણું[1] છે, તે આંખના સર્વ વ્યાધિઓ દૂર કરવાને શક્તિમાન છે તેને બરાબર વિધિપૂર્વક આંખમાં આંજ્યું હોય તો સૂક્ષ્મ વ્યવહિત (પડદા પાછળ રહેલા અથવા દૂર રહેલા) અતીત અને અનાગત એટલે ભૂત કાળના અને ભવિષ્ય કાળના સર્વ ભાવોને જોઈ શકે તેવી સુંદર આંખો તે બનાવી શકે છે

૧૭ 'વળી મારી પાસે બીજું તત્ત્વપ્રીતિકર નામનું તીર્થજળ[2] છે, તે સર્વ રોગોને એકદમ ઓછા કરી શકે છે ખાસ કરીને શરીરમાં જે કાંઈ ઉન્માદ હોય તેનો એકદમ તે નાશ કરે છે અને પંડિત પુરુષો કહે છે કે સમ્યગ રીતે જોવામાં તે મજબૂત કારણરૂપ થાય છે

૧૮ 'વળી આ તદ્દયા અહીં લઈને ઊભી છે તે મહાકલ્યાણક નામનું પરમાન્ન છે, તે સર્વ વ્યાધિઓનો મૂળમાંથી નાશ કરવાને શક્તિમાન છે તેને બરાબર વિધિપૂર્વક સેવવામાં આવ્યું હોય તો તે શરીરનો વર્ણ વધારે છે, પુષ્ટિ કરે છે, ધૃતિ આપે છે, બળ પ્રાપ્ત કરાવે છે, મનને આનંદમાં રાખે છે, પરાક્રમીપણું લાવી આપે છે, નિરંતર યુવાવસ્થા ટકાવી રાખે છે, વીર્યમાં વધારો કરે છે અને અજરામરપણું પ્રાપ્ત કરાવે છે એમાં જરા પણ શક જેવું નથી એ પરમાન્ન એટલું બધું સારું ઔષધ છે કે તેના કરતાં વધારે સારું ઔષધ આ દુનિયામાં બીજું હોય એમ હું માનતો નથી

અંજનનો અદ્ભુત પ્રભાવ

૧૯ 'આ પ્રમાણે હોવાથી આ બાપડાને આ ઔષધોવડે ઉપચાર કરીને તેને સમ્યગ્ રીતે વ્યાધિથી છોડાવું'—આ પ્રમાણે ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વરે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો પછી તે મંત્રીશ્વરે શલાકા[3] આણીને અંજન ઉપર મૂકી, તેમાં જરા અંજન લીધું અને પેલો દ્રમક તો માથું ધુણાવતો રહ્યો, છતાં જોરાવરીથી તેની આંખમાં તે અંજન આંજી દીધું તે અંજન અત્યંત આનંદને ઉત્પન્ન કરે તેવું હોવાથી, બહુ ઠંડું હોવાથી અને જે ધારી પણ ન શકાય તેવા અનેક ગુણવાળું હોવાથી પેલા

---

1 આંજણું—આંખમાં આંજવાની દવા 2 તીર્થજળ—પવિત્ર જમીનનું પાણી 3 શલાકા—અંજન આંજવાની સળી

ભિખારીને જેવુ તે આજયુ કે તેની ચેતના-સમજશક્તિ ચાલી ગઇ હતી અને તેથી તે જડભરત જેવો થઇ ગયો હતો તે ચેતના પાછી આવના માડી પરિણામ એ થયુ કે થોડી વારમા તેણે આખો ઉઘાડી, તેના વ્યાધિઓ જાણે નાશ પામી ગયા હોય તેવા થઇ ગયા અને તેના મનમા પણ જરા આનદ થયો તેને પોતાને પણ એમ થવા માડયુ કે આ તે શુ થઇ ગયુ ? આટલો લાભ જણાયો છતા પણ પોતાના ભિખના ઠીકરાને જાળવી રાખવાનો તેનો વિચાર પૂર્વકાળના લાબા અભ્યાસને લઇને હજુ જતો નથી, હજુ તેને સરક્ષણ કરવાનો વિચાર વારવાર થયા કરે છે આ એકાન્ત સ્થાન છે, તેથી પોતાનુ ભિક્ષાપાત્ર કોઇ ઉપાડી જશે એનો વિચાર પણ વારવાર તેને હજુ આવ્યા કરે છે, અને નાસી જવા માટે લાગ શોધવા ચારે તરફ તે નજર નાખ્યા કરે છે

જળના અદ્ભુત પ્રભાવ

૨૦ દ્રમકને અજન આજવાથી કાઇક ચેતના પ્રાપ્ત થઇ છે એમ જોઇને ધર્મબોધકર મત્રી હવે મીઠા વચનોથી તેની સાથે વાત કરવા લાગ્યા તેણે વાત શરૂ કરતા કહ્યુ "ભાઇ ! તારા સર્વ તાપોને શમાવી દેનાર આ પાણી જરા પી આ પાણી પીવાથી તારા આખા શરીરમા સમ્યગ પ્રકારની સ્વસ્થતા થઇ જશે" ધર્મબોધકર મત્રી આ પ્રમાણે તેને પ્રેરણા કરે છે ત્યારે પેલો ભિખારી પોતાના મનમા શકા હોવાથી વિચાર કરે છે કે એ પાણી પીવાથી શુ થશે તેની કાઇ ખબર પડતી નથી એવા એવા વિચાર કરીને તે પાણી પીવાની ઇચ્છા કરતો નથી ધર્મબોધકર મત્રીશ્વરે આવી તેના સ્થિતિ જોઇ ત્યારે તેને તેની ઉપર વધારે દયા આવી અને દયાને લઇને તે ભિક્ષુકનુ એકાત હિત કરવાની બુદ્ધિથી તેની મરજી નહોતી તોપણ તેનુ મોઢુ જોરથી ઉઘાડીને તેમા પાણી રેડી દીધુ તે પાણી (જળ) તદ્દન ઠડુ હતુ, અમૃતના જેવુ સ્વાદિષ્ટ હતુ, ચિત્તને અત્યત આહ્લાદ ઉપજાવે તેવુ હતુ અને સર્વ સતાપ દૂર કરે તેવુ હતુ તેને પીવાથી તે તદ્દન સ્વસ્થ જેવો થઇ ગયો, તેને જે ઉન્માદ હતો તે લગભગ નહિ જેવો થઇ ગયો તેના વ્યાધિઓ નરમ પડી ગયા અને તેના શરીરમા દાહની પીડા થતી હતી તે સર્વ શમી ગઇ, તેમજ તેની સર્વ ઇદ્રિયો પ્રસન્ન થઇ આવી રીતે તેનો અતરાત્મા સ્વસ્થ થવાથી કાઇક વિમળ ચેતનાવાળો થઇને તે પોતાના મનમા વિચાર કરવા લાગ્યો —

૨૧ 'અહો ! આ અત્યત કૃપાળુ મહાત્મા પુરુષને મે મહામોહના જોરથી મૂર્ખાઇને અગે ઠગારા ધાર્યા હતા એ મહાપુરુષે મારા ઉપર

મોટો ઉપકાર કરીને મારી આંખો પર અંજનનો પ્રયોગ કર્યો, મારી આંખો તદ્દન સારી બનાવી દીધી અને મારી ટુંકી નજર હતી તે દૂર કરી! વળી તેણે મને પાણી પાઇને અત્યંત સ્વસ્થ બનાવી દીધો ખરેખર તે મારા ઉપર મોટો ઉપકાર કરનાર છે મેં તો અત્યાર સુધીમાં તેઓ ઉપર શું ઉપકાર કર્યો છે ? તેઓએ મારા ઉપર આટલો ઉપકાર કર્યો તેમાં તેઓના મહાનુભાવપણા સિવાય બીજું કાંઇ પણ કારણ નથી.

ભોજન લેવાનો આગ્રહ

૨૨ આવા આવા સારા વિચાર તે દરિદ્રી કરે છે તોપણ પોતાની સાથે લાવેલા તુચ્છ ભોજન ઉપર તેનું ચિત્ત ઘણું લાગી રહેલું હતું, તેથી તેના ઉપરની તેની [1]મૂર્છા કોઇપણ રીતે નાશ પામતી નથી અને પોતાની નજર વારંવાર તે (પેલા તુચ્છ ભોજન) ની ઉપર નાખ્યા કરે છે આ પ્રમાણે તેને તુચ્છ વસ્તુ ઉપર નજર નાખતો જોઇ તેના મનનો આશય સમજી જઇને ધર્મબોધકર તેને કહેવા લાગ્યા કે "અરે મૂર્ખ [2]દ્રમક! આ કેવું તારૂં વિચિત્ર વર્તન! આ કન્યા તને અતિ સુંદર ભોજન આપે છે તે શું તું જોતો નથી? આ દુનિયામાં પાપી ભિખારીઓ ઘણા હોય છે, પણ મને તો નિશ્ચય થાય છે કે ઘણે ભાગે તારા જેવો નિર્ભાગી તો બીજો કોઇ નહિ હોય, કારણ કે તને તારા તુચ્છ ભોજન ઉપર એટલું બધું લંપટપણું છે કે જેથી આ મારૂં ભોજન અમૃત જેવું છે તે તને આપી દેવામાં આવે છે છતાં તેને તું લેતો નથી તને એક બીજી વાત કહું આ રાજમહેલની બહાર અનેક દુઃખી માણસો રહે છે, પરંતુ તેમને આ મહેલ જોઇને આનંદ થયો નથી અને અમારા મહારાજની તેના ઉપર મીઠી દૃષ્ટિ પડી નથી, તેથી અમારો તેઓ તરફ ખાસ આદર હોતો નથી, અમે તેની વાત પણ પૂછતા નથી, તારે માટે તો અહીં પ્રવેશ થયા પછી આ રાજભુવન જોઇને તારા મનમાં આલ્હાદ થયો અને અમારા રાજાની તારા ઉપર દૃષ્ટિ પડી તે કારણથી અમારો તારા પ્રત્યે આદર છે પોતાના સ્વામીને જે પ્રિય હોય તેનું હિત સ્વામી ભક્ત સેવકોએ કરવું જોઇએ એ ન્યાયથી અમે તારા તરફ દયાળુ નજરથી જોઇએ છીએ અમને અત્યાર સુધી ચોક્કસ વિશ્વાસ હતો કે અમારા રાજા યોગ્ય પ્રાણી શોધીને તેના ઉપર જ પોતાની દૃષ્ટિ નાખે છે અને તેના લક્ષ્યમાં કોઇ મૂઢ આવતો જ નથી એવી અમને ખાતરી હતી તે વિશ્વાસ પણ આજે તું ખોટો પાડે છે તારા અત્યંત તુચ્છ ભોજન ઉપર તારૂં મન ચોટ્યું છે, તેથી તું આ અતિ સુંદર અમૃત જેવા

---

૧ પ્રેમ ગાઢતા   ૨ ભિખારી દરિદ્રી

સ્વાદવાળા પરમાન્નને લેતો નથી, પણ તેમાં તારી મોટી ભૂલ થાય છે એ ભોજન સર્વ વ્યાધિનો નાશ કરે તેવું છે અને મધુર તેમજ સ્વાદિષ્ટ છે, તેને તું શા માટે લેતો નથી? માટે દુર્બુદ્ધિ દ્રમક ! તારી પાસેનું કુભોજન તજી દે અને આ સુંદરસ્વાદિષ્ટ ભોજન જેના પ્રતાપથી આ રાજમંદિરમાં રહેલા પ્રાણીઓ લહેર કરે છે તેને સારી રીતે વિશેષ પ્રકારના આદર સહિત ગ્રહણ કર અને તે અન્નના માહાત્મ્યથી થયેલો આ મંદિરમાં રહેલા પ્રાણીઓનો આનંદ ભવજરા અવલોકન કરીને જો."

૨૩ ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વરના આવા વચનો સાંભળી તેને કાંઇક વિશ્વાસ આવ્યો અને મનમાં કાંઇક નિર્ણય પણ થયો કે આ પુરુષ મારૂં હિત કરનાર છે, તોપણ પોતાની પાસેના ભોજનના ત્યાગની વાતથી તેના મનમાં ખેદ થવા લાગ્યો આખરે તેણે જવાબમાં દીન વદને ધર્મબોધકર મંત્રીને કહ્યું, "આપસાહેબે જે વાત કહી સંભળાવી તે સર્વ તદ્દન સાચી હોય એમ મને લાગે છે, પણ મારે આપને એક બાબતની પ્રાર્થના કરવી છે તે આપ બરાબર સાંભળો આ મારા ઠીકરામાં ભોજન છે તે સ્વાભાવિક રીતે મને મારા પ્રાણથી પણ વધારે વહાલું છે, એને મેં બહુ મહેનત કરીને મેળવેલું છે અને ભવિષ્યમાં એના ઉપર મારો નિર્વાહ થશે એમ હું ધારૂં છું વળી આપનું ભોજન કેવું છે તે ખરેખર હું જાણતો નથી આ પ્રમાણે હોવાથી હે સ્વામિન્! મારૂં પોતાનું ભોજન છે તે તો કોઇ પણ રીતે છોડવું નહિ એવો મારો નિશ્ચય છે, માટે મહારાજ ! જો આપને આપનું ભોજન મને આપવાની ઇચ્છા હોય તો મારૂં ભોજન મારી પાસે રહે અને આપનું ભોજન મને મળે એવી ગોઠવણ કરી આપો"

તુચ્છ ભોજન પર દૃઢ પ્રેમ

૨૪ ધર્મબોધકર મંત્રી તેના આવા વચનો સાંભળીને મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા—'અહો ! અચિંત્ય શક્તિવાળા મહામોહની ચેષ્ટા તો જુઓ ! એ બિચારો દ્રમક સર્વ વ્યાધિ કરનાર પોતાના તુચ્છ ભોજનમાં એટલો બધો આસક્ત થઇ ગયો છે કે તેના મનમાં મારા ઉત્તમ ભોજનની એક તૃણ જેટલી પણ કિમ્મત કરતો નથી, છતાં હજુ પણ બની શકે એટલા શિક્ષાવચન એ બાપડા રાંક જીવને કહી સંભળાવું, કદાચ એનો મોહ તેથી નાશ પામશે કે ઓછો થશે તો એ બાપડાનું હિત થશે ' આ પ્રમાણે પોતાના મનમાં વિચાર કરીને ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વરે ભિખારી નિષ્પુણ્યકને કહ્યું, "અરે ભાઇ ! તું એટલું

પ્રતીતિ માટે ફરી પ્રયત્ન.

પણ જોતો નથી કે આ તારે શરીરે હાલ જે વ્યાધિઓ છે તે સર્વ તારી પાસેના તુચ્છ ભોજનના સબંધથી થયેલા છે ? તારી પાસે જે ભોજન છે તેને વધારે ખાવામા આવે તો તેથી તારા સર્વ વ્યાધિઓ એકદમ વધી જાય તેમ છે, તેથી સારી બુદ્ધિવાળા પ્રાણીઓએ તેનો એકદમ ત્યાગ કરી દેવો જોઇએ તારા ભોજન ઉપર તને અત્યારે પ્રેમ આવે છે અને તેને તુ તારૂ ગણે છે, પણ તેમા તારી મોટી ભૂલ થાય છે, તને વસ્તુ અત્યારે ઉલટી સમજાય છે, તેથી તુ એમ માને છે, પરતુ જ્યારે મારા ભોજનનો એક વાર બરાબર તત્ત્વથી સ્વાદ લઇશ ત્યારે તને અટકાવવામા આવશે તોપણ તારી પોતાની ઇચ્છાથી આ તારૂ કુભોજન તુ તજી દઇશ અમૃત પ્રાપ્ત કરીને પછી કોણ એવો મૂર્ખ હોય કે જે ઝેર પીવાની ઇચ્છા કરે ? વળી હુ તને પૂછુ છુ કે તે મારા અજનની શક્તિ અને પાણીનો મહિમા શુ હમણાજ જોયા નથી ? છતા તને મારા વચન ઉપર પૂરતો વિશ્વાસ કેમ નથી આવતો ? તુ એમ કહે છે કે 'તે ભોજન મે બહુ મહેનતે મેળવ્યુ છે, તેથી મારાથી તેનો ત્યાગ કરી શકાય તેમ નથી' તેના સબધમા હુ તને ખુલાસો કરૂ છુ તે ધ્યાન રાખીને સાભળ એ ભોજનને મેળવવામા બહુ ક્લેશ થાય છે, એના અનુભવમા અનેક ક્લેશો રહેલા છે અને એનાથી ભવિષ્યમા પણ અનેક પ્રકારના ક્લેશ ઉત્પન્ન થાય છે તેટલા માટે જ તેનો ત્યાગ કરવાનુ કહેવામા આવે છે તે ત્યારપછી એમ કહ્યુ કે 'ભવિષ્યમા મારો તેના ઉપર નિર્વાહ[1] છે, તેથી હુ તેનો ત્યાગ કરી શકતો નથી' તેનો ખુલાસો પણ મનની ઘુચો છોડી દઇને સાભળ એ ભવિષ્યમા અનેક દુખનો નિર્વાહ[2] કરે તેવુ ભોજન છે, તેથી કદાચ તુ માને છે તેમ તેના ઉપર તારો ભવિષ્યનો આધાર હોય તોપણ દુખમા ડુબેલો તુ તેને સર્વદા રાખી શકીશ ? (રાખી શકીશ નહિ) વળી તે કહ્યુ કે 'આ આપનુ સુદર ભોજન મને આપવામા આવે છે તે કેવુ છે તે હુ જાણતો નથી' તે બાબતમા હુ તને ખુલાસો કરૂ છુ તે બરાબર ધ્યાન રાખીને વિશ્વાસ લાવીને સાભળ[3] તને કોઇ પણ જાતનો ક્લેશ ન થાય તેવી રીતે હમેશા તારી જેટલી ઇચ્છા હશે તેટલુ આ સુદર ભોજન હુ તને આપ્યા કરીશ, માટે તુ જરા પણ મુઝવણ રાખ્યા સિવાય આ પરમાન્નને ગ્રહણ કર આ સુદર ભોજન તારા સર્વ દરદોને મૂળમાથી

---

૧ નિર્વાહ—ભરણપોષણ　૨ નિર્વાહ—પોતાના પ્રેરણા

૩ અહીંથી જે ગોલ્ડ એશીઆટિક સોસાયટીવાળા મૂળ પુસ્તકનુ પૃષ્ઠ ૨૯ શરૂ થાય છે

દૂર કરી નાખે તેવુ છે અને ઉપરાંત શરીરને અને મનને સંતોષ આપે છે, પુષ્ટ કરે છે, બળ વધારે છે, શરીરનો વર્ણ સુધારે છે અને વીર્યમા વૃદ્ધિ કરે છે એ ભોજન સારી રીતે ખાવાથી અનંત આનંદથી ભરપૂર થઇ અક્ષય સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી જેવી રીતે અમારા રાજા સુસ્થિત મહારાજ સુખમા રમણ કરે છે તેવી રીતે તેના જેવો તુ પણ થઇ જઇશ, તેટલા માટે હે ભદ્ર ! તુ આગ્રહ તજી દઇને તારૂ ભોજન જે અનેક રોગોનુ કારણ છે તેને છોડી દે, તજી દે, મૂકી દે અને આ પરમ ઔષધ જેવુ મહા આનંદનુ કારણ સુંદર ભોજન લે, ગ્રહણ કર અને તેનો ઉપયોગ કર "

શરત અને સ્વીકાર

૨૫ ધર્મબોધકર મંત્રીએ આટલો લંબાણ ખુલાસો કર્યો તે સાંભળીને નિષ્પુણ્યકે જવાબ આપ્યો "ભટ્ટારક મહારાજ ! મને મારા ભોજન ઉપર એટલો બધો સ્નેહ છે કે તેનો ત્યાગ કરવા માત્રથી તેના પ્રેમના ગાડપણમા હુ મરી જઇશ એમ મને લાગે છે, માટે મહારાજ ! આ ભોજન મારી પાસે રહેવા દઇને આપ મને આપનુ ભોજન આપો " તેનો આ પ્રમાણે અત્યંત આગ્રહ જોઇને ધર્મબોધકરે મનમા વિચાર કર્યો કે 'આ બિચારાને સમજણ આપવાનો હાલ તો બીજો કાંઈ ઉપાય નથી, માટે તે તેનું ખરાબ ભોજન તેની પાસે ભલે રાખે અને આ આપણુ ભોજન તેને આપીએ, પછી જ્યારે તેને આ સુંદર ભોજનનો રસ લાગશે ત્યારે તે પોતાની મેળે જ પેલા ખરાબ ભોજનનો ત્યાગ કરી દેશે ' આ પ્રમાણે પોતાના મનમા વિચાર કરીને ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વરે તેને કહ્યુ, "ભાઇ ! તારૂ ભોજન તારી પાસે રહેવા દઇને આ સુંદર ભોજન હાલ તુ લે અને લઇને તેનુ ભક્ષણ કર " દરિદ્રીએ જવાબ આપ્યો "ભલે, તેમ કરીશ " આવો તેનો જવાબ સાંભળીને ધર્મબોધકરે તદ્દયાને સંજ્ઞા કરી, એટલે તેણીએ તે દરિદ્રીને ભોજન આપ્યુ તે ભોજન દરિદ્રીએ તુરત ગ્રહણ કર્યું અને ત્યા બેઠા બેઠા જ તેનુ ભક્ષણ કર્યું આ ભોજન કરવાથી તેની ક્ષુધા શાંત થઈ ગઈ, તેના શરીર ઉપર અનેક વ્યાધિઓ થયા હતા તે વિશેષ ઓછા થઈ ગયા અગાઉ આંખમા અંજન આંજવાથી અને પાણી પીવાથી જે સુખ તેને થયુ હતુ તેના કરતા અનંતગણુ સુખ આ સુંદર ભોજન કરવાથી તે નિષ્પુણ્યક દરિદ્રીને થયુ અને હૃદયમા અતિ આનંદ થયો આ પ્રમાણે થવાથી તે દરિદ્રીને ધર્મબોધકર મંત્રી ઉપર ભક્તિ ઉત્પન્ન થઇ, તેના મનમા જે શંકા હતી તે દૂર થઇ ગઇ અને તે હર્ષ પામીને બોલ્યો, "હુ ભાગ્યહીન છુ, સર્વ પ્રાણી કરતા ઘણો અધમ છુ અને આપના ઉપર

કોઈ પ્રકારનો મે ઉપકાર કર્યો નથી, છતા આપ મારા ઉપર આટલી બધી દયા દેખાડો છો તેથી તમારા સિવાય હે પ્રભો ! મારો બીજો કોઈ નાથ નથી ”

૨૬ તેને આ પ્રમાણે બોલતો સાભળીને ધર્મબોધકર મત્રીશ્વર બોલ્યા, “ જો એ પ્રમાણે છે તો હુ કહુ તે થોડી વાર અહીં બેસીને બરાબર સાભળ અને સાભળીને તે પ્રમાણે આચરણ કર ” દરિદ્રી વિશ્વાસ લાવીને ત્યા બેઠો એટલે તેનુ હિત કરવાની ઇચ્છાથી તેના મનને આનદ પમાડે તેવા સુદર શબ્દોમા ધર્મબોધકર બોલ્યા—“ તે કહ્યુ કે મારો આપના સિવાય બીજો કોઇ નાથ નથી, પણ એવુ તારે બોલવુ યોગ્ય નથી, કેમકે રાજાના રાજા મહા ઉત્તમ ભૂપાળ આપણા શ્રીસુસ્થિત મહારાજ તારા સ્વામી છે એ મહારાજ સ્થાવર અને જગમ સર્વ પ્રાણી અને પદાર્થોના નાથ છે, ધણી છે, સરદાર છે, અને તેમા પણ આ રાજભુવનમા જે પ્રાણીઓ રહે છે તેના તો તેઓશ્રી ખાસ કરીને નાથ છે જે ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓ એ મહારાજાનુ દાસપણુ સ્વીકારે છે તેઓની સાથે આખુ ભુવન થોડા કાળમા દાસની જેમ વર્તે છે એટલે કે આ ભુવનના સર્વ લોકો તેના દાસ થઈ જાય છે જે પ્રાણીઓ અત્યત પાપી હોય છે અને ભવિષ્યમા પણ જેનો ઉદય થવાનો સભવ નથી તેઓ બાપડા આ મહારાજાનુ નામ પણ જાણતા નથી જે ભાવિભદ્ર[1] મહાત્માઓ આ રાજભુવનમા દેખાય છે તેને પ્રથમ તો સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળ અદર પ્રવેશ કરાવે છે અને તેઓ કોઇપણ પ્રકારની વાકા વગર આ રાજાને વસ્તુત સ્વીકારે છે અદર દાખલ થનારમા કોઇ મુગ્ધ (મોહને વશ પડેલા, સામાન્ય બુદ્ધિવાળા) હોય છે તેઓને અદર પ્રવેશ કરાવ્યા પછી જ્યારે હુ તેને બધી વાત કહુ છુ ત્યારે વિશેષ હકીકત તેઓ સમજે છે આ પ્રમાણે હોવાથી તારા સદ્ભાગ્યને યોગે આ વિશાળ રાજમદિરમા જ્યારથી તારો પ્રવેશ થયો છે ત્યારથી આ સુસ્થિત મહારાજા તારા સ્વામી થયેલા છે હવે તારે મારા વચનથી શુદ્ધ આત્માવડે જ્યાસુધી તુ જીવે ત્યાસુધી આ રાજાને તારા મહારાજા તરીકે–નાથ તરીકે સ્વીકારી લેવા જેમ જેમ તુ તેઓના ગુણોનો ઉપભોગ કરતો જઈશ તેમ તેમ તારા શરીરમા જે અનેક વ્યાધિઓ થયેલા છે તે નરમ પડતા જશે. તને જે રોગો થયેલા છે તેને ઘટાડવાનો અને

ઔષધ સેવનનો ઉપદેશ

---

૧ ભાવિભદ્ર—ભવિષ્યના જેમનુ કલ્યાણ થવાનુ છે તેવા ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓ

તેનો છેવટે સર્વથા નાશ કરવાનો ઉપાય સદરહુ ત્રણે ઔષધોનો વાર વાર ઉપયોગ કરવો એ જ છે, તેથી હે ભાઈ! સર્વ પ્રકારના સંશયને છોડી દઈને આ રાજભુવનમાં નિરાંતે રહે અને દરેક વખતે વારંવાર અંજન, જળ અને અન્નનો ઉપયોગ કર એવી રીતે એ ત્રણે ઔષધનો ઉપયોગ વારંવાર કરવાથી તારા સર્વ વ્યાધિઓ મૂળમાંથી નાશ પામી જશે અને તું એ મહારાજાની વિશેષ સેવા કરતાં કરતાં આખરે પોતે પણ નૃપોત્તર (મહારાજા) થઈ જઈશ આ તદ્દયાને હું ભલામણ કરૂ છુ, તે તને દરરોજ ત્રણે ઔષધો આપતી રહેશે હવે મારે તને વધારે તો શું કહેવું ? પણ તને ફરીનાર પુનરાવર્તન કરીને કહું છુ કે તારે ત્રણે ઔષધનો બરાબર ઉપયોગ નિરંતર કર્યા કરવો "

દરિદ્રીનો આગ્રહ

૨૭ ધર્મબોધકર મંત્રીની ઉપરની વાત સાભળીને દરિદ્રી ખુશી થઈ ગયો અને મનમાં વિચાર કરીને બોલ્યો, " સ્વામિન્! આપે આટલી બધી વાત કહી તોપણ હજુ હું મારૂ તુચ્છ ભોજન તજી શકતો નથી, એ સિવાય મારે જે કરવાનું હોય તે આપ મને ઘણી ખુશીથી ફરમાવો "

ઉપદેશની ગંભીરતા

૨૮ દરિદ્રીનો આવો વિચાર સાભળીને ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વરને મનમાં વિચાર થવા લાગ્યો કે 'આને તો ત્રણ ઔષધનો ઉપયોગ કરવાની વાત કહેવામાં આવી તેના જવાબમાં આ શું બોલવા મંડી ગયો છે ? પણ અરે ! હવે સમજાય છે કે અત્યારે તેના મનમાં એવો જ વિચાર આવે છે કે હું હાલ તેની સાથે જે વાત કરૂ છુ તેમાં મારો ઉદ્દેશ ગમે તેમ કરીને તેની પાસેથી તેના ખરાબ ભોજનનો ત્યાગ કરાવવાનો છે આ વિચાર તે તુચ્છપણાને લીધે કરે છે ક્લિષ્ટ[1] ચિત્તવાળા પ્રાણીઓ આખા જગતને દુષ્ટ માને છે અને શુદ્ધ વિચારવાળા પ્રાણીઓ આખા જગતને પવિત્ર માને છે' આવી રીતે પોતાના પ્રયત્નનો ખોટો અર્થ દરિદ્રીને કરતો જોઈ ધર્મબોધકર જરા હસ્યા અને તેને કહ્યુ, " ભાઈ ! તું જરા પણ ગભરાઈશ નહિ હું તારી પાસેથી તારૂ અન્ન હાલ છોડાવવા માગતો નથી, તારે ગભરાયા વગર તારા ભોજનનો ઉપયોગ કરવો હું તને પહેલાં તે ખરાબ ભોજન તજી દેવાનું વારંવાર કહેતો હતો તે માત્ર તારૂ ભલું કરવાની ઈચ્છાથી જ કહેતો હતો, પણ હવે જ્યારે તને તે વાત પસંદ આવતી નથી તો હાલ હું એ બાબતમાં તદ્દન ચુપ રહીશ, પણ વારૂ, તારે શું કરવા

---

૧ મલિન મેલવાળા

યોગ્ય છે તે સબધી મે તને અગાઉ અહીં ઉપદેશ આપ્યો હતો અને મહારાજાના ગુણ વિગેરેનુ કથન કર્યું હતુ, તેમાથી કાઈ તે તારા હૃદયમા ધારણ કર્યું છે કે નહિ ?"

ભીખારીની કબુલાતો

૨૯ દરિદ્રીએ કહ્યુ–"આપે કહ્યુ તેમાથી કોઇ પણ હકીકત મે ધ્યાનમા રાખી નથી. માત્ર તમે તે વખતે કાનને પસદ આવે તેવુ બોલતા હતા તે સાભળીને હુ મારા મનમા રાજી થતો હતો સજ્જન પુરૂષોના વાણીનો આશય સમજાયો ન હોય તોપણ તે વાણી જાતે જ અતિ સુદર હોવાથી મનુષ્યોના ચિત્તને પ્રસન્ન કરે છે બીજુ જ્યારે આપ બોલતા હતા ત્યારે મારી આખો આપની સન્મુખ રહેતી હતી, પણ મારૂ મન બીજી જગ્યોએ ભટકતુ હતુ, તેથી આપ જે બોલતા હતા તે એક કાનમા પેસીને બીજે કાનેથી બહાર નીકળી જતુ હતુ મારા મનની એવી તદ્દન ખરાબ સ્થિતિ થવાનુ તે વખતે એક કારણ હતુ તે વખતે મને જે બીક લાગતી હતી તેનો હવે નાશ થઇ જવાથી તે વખતે એવી સ્થિતિ મારા મનની થઇ હતી તેનુ જે કારણ હતુ તે આપને કહેવામા મને કાઇ વાધો નથી મારા મનની ચચળ સ્થિતિનુ કારણ આપ સાભળો આપે મારા ઉપર અત્યત કરૂણા કરીને મને ભોજન આપવા માટે પ્રથમ બોલાવ્યો ત્યારે મારા મનમા એમ થવા માડ્યુ કે આ માણસ ભોજન આપવાને બ્હાને મને કોઈ જગ્યો પર લઇ જઇને મારૂ ભોજન લઇ જશે આવા વિચારને વશ થઇને હુ તે વખતે તદ્દન મુઝાઈ ગયો હતો આપે ત્યારપછી મારા ઉપર પ્રેમ લાવી મારી આખમા અજન આજી જ્યારે મને જાગ્રત કર્યો અને મારી મુઝવણ કાઇક દૂર કરી ત્યારે અહીથી કેવી રીતે જલદી નાસી જઉ એવો વિચાર કરવા લાગ્યો હતો ત્યાર પછી આપ સાહેબે જ્યારે જળ પાઇને મારા શરીરને શાત કર્યું અને મારી સાથે વાતચીત કરી ત્યારે મને કાઇક તમારો વિશ્વાસ આવ્યો તે વખતે મે વિચાર કર્યો કે 'જે પ્રાણી મારા ઉપર આટલો બધો ઉપકાર કરે છે અને જેની પાસે આટલી મોટી વિભૂતિ (દોલત) છે તે મારી પાસેથી મારા અન્નને ચોરી જનાર કે મૂકાવી દેનાર કેમ હોઇ શકે ?' ત્યારપછી જ્યારે આપે 'આ (તારૂ ખરાબ ભોજન) છોડી દે અને આ (મારૂ સારૂ ભોજન) ગ્રહણ કર' એમ કહ્યુ, ત્યારે વળી પાછુ શુ કરવુ એવા વિચારની ગુચમા પડીને હુ મુઝાઇ ગયો અને વિચાર કરવા લાગ્યો કે 'તે પોતે તો મારૂ ભોજન લઈ લેતા નથી, પણ મારી પાસેથી તેનો ત્યાગ કરાવે છે, પણ મારાથી તો તેનો ત્યાગ

થઇ શકે મ નથી ત્યારે હવે તેમને ઉત્તર શુ આપવો ?' છેવટે 'મારૂ ભોજન મારી પાસે રહે અને આપનુ ભોજન મને મળે' એવી મે આપને વિજ્ઞપ્તિ કરી આપે તે સ્વીકારી સુદર ભોજન મને આપવા હુકમ કર્યો અને તેનો જ્યારે મે સ્વાદ ચાખ્યો ત્યારે મને વિશેષ પ્રતીતિ થઇ કે આપ મારા ઉપર અત્યત પ્રેમવાળા છો તે વખતે વળી મને વિચાર થવા લાગ્યો કે 'આપના કહેવાથી મારા ભોજનનો ત્યાગ કરી દઉ ? પણ ના, જો હુ તેને છોડી દઇશ તો તે ભોજનપરની મૂર્છાથી આકુળવ્યાકુળ થઇને હુ જરૂર મરી જઇશ આ ધર્મબોધકર વાત કરે છે તે તત્ત્વથી ખરેખરી છે, પણ હુ તેનો ત્યાગ કરી શકુ તેમ નથી, અરે ! આ તો મારે માથે મોટુ ધર્મસકટ આવી પડ્યુ !' આવા આવા અનેક વિચારો મારા મનમા થયા કરતા હતા, તેથી આપ તે વખતે જે બોલતા હતા તે જેમ ભરેલા ઘડા ઉપરથી પાણી ચાલ્યુ જાય તેમ ઉપર ઉપરથી ચાલ્યુ જતુ હતુ આપસાહેબે મારૂ મન જાણી લઇને મારા ભોજનનો ત્યાગ કરાવવામા આવશે નહિ એમ ફરમાવ્યુ ત્યારે કાંઇક સ્વસ્થતા થવાથી આપના કહેવાનો આશય મારા જાણવામા સહજ આવ્યો છે મારૂ ચિત્ત આવુ અસ્થિર છે અને હુ પાપી છુ, તેથી મારે શુ કરવુ જોઇએ તે આપ સાહેબ હવે મને જણાવો કે જેથી આપની કહેવી હકીકત હુ મારા મનમા ધારણ કરૂ "

ઔષધના અધિકારીનું લક્ષણ

૩૦ નિષ્પુણ્યકની આ સર્વ હકીકત સાભળીને દયાના સમુદ્ર ધર્મબોધકરે પ્રથમ જે વાત ટુકામા સમજાવી હતી તે પાછી ફરીવાર અતિ વિસ્તારથી સમજાવી ત્યાર પછી પોતાના વિમળાલોક અજન, તત્ત્વપ્રીતિકર પાણી અને મહાકલ્યાણક અન્નની અને ખાસ કરીને સુસ્થિત મહારાજ સબધી અને તેના અનેક ગુણો સબધી હકીકતથી તેને અજાણ્યો જાણીને તેને આ પ્રમાણે કહ્યુ, "હે ભાઈ ! મને મહારાજા સાહેબે અગાઉ હુકમ કર્યો છે કે તેના ત્રણે ઔષધો મારે યોગ્ય માણસોનેજ આપવા જો એ ત્રણે ઔષધો કાઇ અયોગ્યને આપવામા આવશે તો તે ઉપકાર નહિ કરે, એટલુજ નહિ પણ ઉલટા અનેક પ્રકારના અનર્થોને ઉત્પન્ન કરશે અમારા મહારાજનો આવો આદેશ સાભળીને અમુક પ્રાણી પાત્ર છે કે નહિ તેને કેવી રીતે ઓળખવો એવી મુશ્કેલીનો મે સવાલ પૂછ્યો હતો. તેના જવાબમા મહારાજાધિરાજે આ ઔષધને યોગ્ય પ્રાણીના લક્ષણો બતાવ્યા તે આ પ્રમાણે —

"જે રોગી પ્રાણીઓ આ ઔષધ લેવાને હજુ સુધી યોગ્ય થયા નથી તેને સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળ આ રાજમદિરમા દાખલજ કરતો નથી મે સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળને હુકમ આપી રાખ્યો છે કે જે આ

ત્રણે ઔષધને યોગ્ય હોય તેવા પ્રાણીનેજ ગજભુવનમા ખલ કરવારૂ અને જેઓ એ ઔષધને યોગ્ય ન હોય તેને દાખલ જ કરવા નહિ તેમ છના કોઇ પ્રાણી આ મદિરમા દાખલ થઇ ગયેલ હોય, પણ જે મારો મહેલ જોઇને આનદ પામે નહિ અને જેઓના ઉપર મારી દષ્ટિ ખાસ પડે નહિ, એવા પ્રાણીઓને કોઇ બીજા દારપાળે ગમે તેમ કરીને અદર દાખલ કરેલા છે એમ તારે તેઓના ચિહ્ન ઉપરથી સમજી લઇને તેઓનો મભાળથી ત્યાગ કરવો જેઓ મારૂ મદિર જોઇને પોતાના મનમા આનદ પામે છે-હર્ષમા આવી જાય છે અને જેઓના આત્મા વિકસ્વર થાય છે તેવા રોગીઓનુ ભવિષ્યમા મારૂ થવાનુ હોવાથી તેવાઓ ઉપર હુ ખાસ કૃપાદષ્ટિ કરૂ છુ સ્વકર્મવિવરે જેને મદિરમા પ્રવેશ કરાવ્યો હોય અને જેના ઉપર મારી કૃપાદષ્ટિ પડતી હોય તે પ્રાણીઓ આ ત્રણે ઔષધને યોગ્ય છે એમ તારે સમજવુ આ ત્રણે ઔષધો તે પ્રાણીઓની કસોટી કરનારા છે એ ઔષધ પ્રાણીઓને આપવાથી તેનો તે પ્રાણી ઉપર કેવો ગુણ થાય છે તે જાણવા ઉપરથી તે આ મદિરમા રાખવા યોગ્ય છે કે નહિ તેની ખબર પડી આવે છે આ ઔષધ ઉપર જે પ્રાણીઓના મનમા પ્રેમ થાય અને તેનો ઉપયોગ કરવાથી ગુણ કરનાર થાય અને તેમ થવામા પ્રયાસ કરવો ન પડે તે પ્રાણીઓને સુસાધ્ય[1] વિભાગના જીવો તારે સમજવા જેઓ શરૂઆતમા ઔષધોને ગ્રહણ કરે નહિ, પરતુ જેઓને પ્રયાસ કરીને ઔષધો વાપરવા માટે સમજાવવામા આવે અને જેઓ વખતના વહેવા સાથે ધીમે ધીમે ઔષધો વાપરે તે કૃચ્છ્રસાધ્ય[2] વિભાગના પ્રાણીઓ છે એમ તારે સમજવુ જેઓને આ ઔષધ ઉપર જરા પણ પ્રેમ ન થાય, જેઓને ઔષધ આપવાની ગોઠવણ કરવામા આવે તે પડી ભાગે અને જેઓ ઔષધ આપનાર ઉપર ઉલટા દ્વેષ કરે તેઓને અસાધ્ય[3] વિભાગના પ્રાણીઓ સમજવા '

" આ પ્રમાણે અમારા મહારાજાધિરાજ સુસ્થિતરાજે મને સપ્રદાયથી[4] કહી રાખ્યુ છે તે ઉપરથી તુ વચલા કૃચ્છ્રસાધ્ય વર્ગનો પ્રાણી છે એમ તારા લક્ષણ ઉપરથી જણાય છે બીજી પણ તને એક વાત કહુ તે સાભળ મારી આ ઔષધ કરવાની ક્રિયા જે અનત શક્તિથી ભરપૂર છે અને જે સર્વ વ્યાધિઓનો નાશ કરે તેવી છે તે

૧ સુસાધ્ય સહેલાઇથી સમજી શકે તેવા પ્રાણીઓ

૨ કૃચ્છ્રસાધ્ય કૃચ્છ્ર=મુશ્કેલી પ્રયાસ કરવાથી મહેનતે સમજી શકે તે કૃચ્છ્રસાધ્ય પ્રાણીઓ

૩ અસાધ્ય ન સમજી શકે તેવા પ્રાણીઓ

૪ સપ્રદાય — ચાલતો આવેલો પ્રવાહ ઉત્તરોત્તર

જે પ્રાણીઓ અમારા મહારાજાને પોતાની આખી જીદગી સુધી ખાન કરીને ભાવથી રાજા તરીકે સ્વીકારે છે અને તે સબધમા પોતાના મનમા કોઇ પણ પ્રકારની શકા રાખતા નથી તેને જ ગુણ કરે છે, ફાયદો કરે છે, લાભ કરે છે, તેથી તુ અમારા મહારાજાને તારા નાથ તરીકે સ્વીકાર,[1] કારણ કે મહાત્મા પુરૂષો ભાવપૂર્વક ભક્તિથીજ પોતાના થાય છે અનેક રોગી પ્રાણીઓ અગાઉ આ મહારાજાનો નાથ તરીકે ભક્તિપૂર્વક સ્વીકાર કરીને આનદ પામ્યા, રોગ રહિત થઇ ગયા અને પોતાનુ કામ સાધી ગયા તેના દાખલાઓ મોજુદ છે તારા રોગો ઘણા આકરા છે, તારૂ મન તુચ્છ ભોજન ઉપર હજુ લાગેલુ છે, તેથી મને એમ લાગે છે કે તારા સબધમા અસાધારણ પ્રયત્ન કર્યા સિવાય તારા વ્યાધિઓ નાશ પામી જશે નહિ તેટલા માટે હે ભાઇ! સાવધાન થઈ યત્ન કરી તારૂ મન સ્થિર કરી આ વિશાળ રાજભુવનમા રાજી ખુશીથી રહે અને આ મારી દીકરી તને વારવાર ત્રણે ઔષધો આપ્યા કરે તે લઇને તારા આત્માનુ આરોગ્ય[1] કર."

૩૧ ધર્મબોધકર મત્રીશ્વરે આટલી વિગતથી જે લબાણ વાત કરી તે તેણે બરાબર સ્વીકારી લીધી અને મત્રીશ્વરે પોતાની દીકરી તદ્યાને તેની પરિચારિકા[2] બનાવી.

અલ્પ સ્વીકારનો મોટો લાભ

નિષ્પુણ્યકે પોતાના ભિક્ષા માગવાના પાત્રને એક સ્થાનકે હમેશને માટે મકી દીધુ અને તેની પાલના-જાળવણી કરતા તેનો કેટલોક કાળ એ પ્રમાણેની સ્થિતિમા ત્યા નીકળી ગયો તદ્દયા-મત્રીશ્વરની દીકરી તેને રાત દિવસ ત્રણે આપધો આપ્યા કરે છે, પરતુ આ નિષ્પુણ્યકને પોતાના કુભોજન ઉપર હજુ આસક્તિ ઘણી છે, તેથી તેના ઉપર જોઇએ તેટલો પ્રેમ થતો નથી મોહથી પોતાની પાનેનુ તુચ્છ ભોજન તે વધારે ખાતો હતો અને તદ્દયાએ આપેલ ભોજન બહુ થોડુ ખાતો હતો, તદ્દયા તેને સભારી આપે ત્યારે કોઇ વખત જરા અજન આખમા આજતો હતો અને તીર્થજળ પણ તદ્દયા વારવાર કહે ત્યારે કોઇ વખત જરા પીતો હતો. તદ્દયા એને હોશથી મહાકલ્યાણક ભોજન બહુ સારી રીતે આપતી હતી, ત્યારે તેમાનુ જરા ખાઇને બાકીનુ અન્ન તે પોતાના ભિક્ષાપાત્રમા નાખી દેતો હતો તેના તુચ્છ ભોજનની સાથે આ સુદર ભોજન મળવાથી તેના અનમા નિરતર વધારો થયા કરતો હતો અને તેથી તેનુ અન્ન દરરોજ રાત દિવસ ખાધા કરે તોપણ પૂરૂ થતુ નહોતુ

---

૧ આરોગ્ય—તદુરસ્તી અત્ર આત્મિક આરોગ્ય કરવાનુ છે તે ધ્યાનમા રાખવા યોગ્ય છે ૨ સેવા કરનારી ચાકરડી દાસી

પોતાના ભોજનમા આવી રીતે વધારો થતો જોઇને તે મનમા બહુ રાજી થતો હતો, પણ કોના પ્રતાપથી અને શા કારણથી પોતાના ભોજનમા વધારો થાય છે તેનુ કારણ તે કદિ વિચારતો નહોતો. પોતાના ભોજનમા આસક્ત થયેલો નિષ્પુણ્યક સુદર ભોજન તરફ ઓછા ઓછા આદરવાળો થતો જતો હતો અને પોતે કાઇક સમજતો હતો છતા જાણે તદ્દન અજાણ્યો હોય તેમ સામાન્ય મોહમા કાળ ગાળતો હતો પોતાનુ તુચ્છ ભોજન તે રાત દિવસ ખાતો હોવાથી શરીરે હૃષ્ટપુષ્ટ થતો ગયો, પણ ત્રણે ઓષધો આદર વગર માત્ર જરા જરા કોઇ વખત વાપરતો હતો, તેથી તેના વ્યાધિઓનો સમૂળો નાશ થયો નહિ મહાકલ્યાણક અન્ન તે એટલુ થોડુ થોડુ લેતો હતો તેનાથી પણ તેને ફાયદો તો ઘણો થયો અને તેના વ્યાધિઓ તેથી ઓછા તો થતા ગયા, પણ વસ્તુસ્વરૂપનુ બરાબર ભાન ન હોવાને લીધે અને અપથ્ય ભોજનનુ જોર વધારે હોવાને લીધે તેના શરીર ઉપર કુભોજનનો વિકાર વારવાર દેખાતો હતો, અપથ્ય ભોજનના વિશેષ ઉપયોગથી કોઇ વાર તેને શૂળ[1] નીકળતુ હતુ, કોઇ વખત શરીરે દાહ થઇ આવતો હતો, કોઇવાર તેને મુઝવણ[2] થઇ આવતી હતી, કોઇ વખત તાવ આવી જતો હતો, કોઇવાર શરદી થઇ આવતી હતી, કોઇવાર જડપણુ[3] જણાતુ હતુ, કોઇ વાર છાતીમા અને પડખામા વેદના થઇ આવતી હતી, કોઇ વાર [4]ઉન્માદની પીડા થઈ આવતી હતી અને કોઇ વાર શરીરને પથ્ય વસ્તુ ઉપર [5]અરૂચિ થઇ આવતી હતી આવી રીતે એ સર્વ રોગો તેના શરીરમા વિકાર ઉત્પન્ન કરીને કોઇ કોઇ વાર તેને ત્રાસ આપતા હતા

વસ્તુવિચારણા તદ્દયા સ્વિરીકરણ

૩૨ આવી રીતે વ્યાધિઓની પીડાથી ઘેરાયલા અને રડતા નિષ્પુણ્યકને એક વખત દયાળુ તદ્દયાએ જોયો અને તેના સબધમા વિચાર કરીને તે બોલી, “ભાઇ! પિતાજીએ તને પ્રથમથીજ કહ્યુ છે કે તારા શરીરે આ સર્વ વ્યાધિઓ છે તે ખરાબ ભોજન ઉપર તને પ્રીતિ છે તેને લઇને જ છે અમે આ તારી સર્વ હકીકત જોઇએ છીએ, સમજીએ છીએ, પણ તને આકુળતા ન થાય તેટલા સારૂ તને તારી ખરાબ ભોજનનુ ભક્ષણ કરવાથી વારતા નથી આ ત્રણે સુદર ઔષધો

૧ શૂળ બન્ને બાજુના પડખામા ચસકા આવે તેને શૂળ કહે છે

૨ મુઝવણ મૂર્છા આવી જાય તેને દીલગીરીઆનો વ્યાધિ કહે છે

૩ જડપણુ જાડ્ય એનાથી સુસ્તી લાગે છે, કાર્યપર અરૂચિ થાય છે

૪ ઉન્માદ સનેપાત જેવુ ગાંડપણુ ૫ અરૂચિ મદવાડમા શરીરને લાભ કરે તેવા ભોજન ઉપર અરુચિ—અનિચ્છા થવી એ બહુ સાધારણ છે માદાને અપથ્ય ઉપરજ બહુધા રૂચિ થાય છે

[illegible] શક્તિ [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] નહિ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આપે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પણ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] થઈ [illegible] નથી [illegible] [illegible] [illegible] પણ આ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નહિ."

આ પ્રમાણે [illegible] [illegible] નિરુપક [illegible] [illegible] રોગ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ભોજન [illegible] [illegible] [illegible] આરામ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ભોજનનો [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] " [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે" આ પ્રમાણે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] વારંવાર તે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ભોજનનો [illegible] [illegible] [illegible] પણ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] વ્યાધિઓ [illegible] પણ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હોય ત્યાં નિરુપક [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] ભોજન [illegible] છે, તેથી વ્યાધિઓ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તેનામાં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] રોગ [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] નહિ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] વિકાર થઈ જાય.

[illegible] પોતાના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હતી, તેથી તેને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તેને [illegible] આ નિરુપક [illegible] તો કોઈ [illegible] આવી શકી, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તે [illegible] [illegible] [illegible] હતો. [illegible] [illegible] [illegible] ભોજન [illegible] તેને [illegible]

1 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

વારતુ નહિ, તેને લીધે વ્યાધિ સબંધી વિકારો પાછા ઉછળવી નીકળતા હતા, જેથી પાછું 'એ ભગવાન્ એના એ'-એના જેવું થઇ જતુ હતુ એ તો પછી તેજ ખાડો અને તેજ મેંઢાવાળી વાત થતી હતી[1]

૩૩ આવી રીતે વ્યાધિઓથી તેને પીડા પામતો ધર્મબોધકરે એક વખત જોયો તે વખતે ધર્મબોધકરે તેને આ પ્રમાણે હજુ પણ પીડા પામવાનું કારણ પૂછ્યું એ સવાલના જવાબમા નિષ્પુણ્યકે પોતાની સર્વ હકીકત તેને જણાવી અને પછી કહ્યુ, "સાહેબ! આપની દીકરી તદ્દ્યા મારી પાસે દરરોજ રહી શકતી નથી અને તેની ગેરહાજરીમા આ મારા વ્યાધિઓ બહુ વધી જાય છે, તેટલા માટે પ્રભુ! આપ મારે માટે પ્રયાસ કરીને કાંઇ એવી ગોઠવણ કરો કે મને સ્વપ્નમા પણ જરાએ પીડા થાય નહિ"

ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વરે જણાવ્યું "ભાઇ! તારે શરીરે વારંવાર પીડા થઇ આવે છે તેનું કારણ અપથ્ય ભોજનનું સેવન છે આ તદ્દ્યાને ઘણા કામો સોંપેલા હોવાથી તે તો આખો વખત એક યા બીજા કામમા વ્યાકુળ રહે છે, તેથી તને અપથ્ય સેવતા વારંવાર વારે એવી કોઇ સ્ત્રી હોય તો તેને તારી પરિચારિકા નીમી આપું તું તારા આત્માને હિત શું કરવાથી થાય છે તે જાણતો નથી, પથ્ય ભોજન કરવાથી દૂર દૂર નાસતો ફરે છે અને તારૂ તુચ્છ ભોજન કરવામા નિરંતર પ્રેમ રાખ્યા કરે છે, તેથી મારે તારા સબંધમા શું કરવુ?" નિષ્પુણ્યક ધર્મબોધકરના આવા વચન સાંભળી ઉત્તરમા બોલ્યો "પ્રભુ! આપ આવુ હવે કદિ બોલશો નહિ આપનો હુકમ હવે કદિ ઉથાપીશ નહિ, ફેરવીશ નહિ, આપની આજ્ઞા બરાબર માન્ય કરીશ."

નિષ્પુણ્યકનું ભલુ થાય તેના ખ્યાલમા થોડો વખત ધર્મબોધકરે તેની વાત સાંભળ્યા પછી વિચાર કર્યો અને પછી તેઓ બોલ્યા "એક સદ્‍બુદ્ધિ[2] નામની મારા હુકમમા રહેનારી છોકરી છે તેને બીજુ બહુ કામ નથી, મારો વિચાર તેને તારી [3]પરિચારિકા (દાસી) બનાવવાનો છે તે મારી બાળિકા તારી પાસે નિરંતર રહેશે અને તને

---

[1] સાંજે ગોવાળ બૂમ મારે તો બકરા એકઠા થઈ જાય છે પણ મેંઢા ચાલ્યા આવતા નથી પણ મેંઢાની ખાસીયત એવી હોય છે કે તે દરરોજ અમુક ખાડામાંજ બેસે છે અને સાંજે ગોવાળ તેને હાંકી લેવા લાગે જાય છે મતલબ એ છે કે તેજ ખાડા તરફ મેંઢા જાય છે જેવા–તેવા એ રીતે આ અર્થ જોડવાનો છે

[2] આ સદ્‍બુદ્ધિ તે Conscience છે એના પર બરાબર ખ્યાલ કરવો

[3] પરિચારિકા—નોકરડી કે દાસી, પાસે રહેનાર a female attendant

પથ્ય-હિત કરનાર શું અને અપથ્ય શું છે તેનો વિચાર બતાવશે. આવી સારી દાસી હું તને આપું છું તેથી હવે તારે તારા મનમાં જરા પણ ગભરાવું નહિ તે ઘણી જાણકાર હોવાથી તેનાથી ઉલટી રીતે ચાલનાર અને આદર વગરના પ્રાણી ઉપર જરા પણ ઉપકાર કરતી નથી, તેથી જો તને સુખ મેળવવાની ઇચ્છા હોય અને દુઃખથી તને ભય ઉત્પન્ન થયેલ હોય તો તે જે કહે તે પ્રમાણે તું દરરોજ કરજે, એ પ્રમાણે હું તને ખાસ હુકમ કરૂં છું, ભલામણ કરૂં છું અને તને ભાર દઈને કહું છું કે તારે તેના કહેવા પ્રમાણેજ કરવું તેને જે પસંદ ન આવે તે મને પણ પસંદ નથી જ એમ તારે સમજી લેવું તદ્દયાને અનેક જગ્યાએ કામ હોય છે તો પણ વચ્ચે વચ્ચે કોઈ કોઇ વાર તે પણ તારી પાસે આવી જઇને તને જાળવી રાખ્યા કરશે. માત્ર તારૂં હિત કરવાની બુદ્ધિથી અમે તને ટુંકામાં સારભૂત વાત કહીએ છીએ કે જો તારે સુખ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તો સદ્બુદ્ધિને રાજી રાખવા માટે તારાથી બની શકે તેટલો પ્રયત્ન તું કર્યા કરજે જે મૂર્ખ પ્રાણીઓ સારી રીતે આરાધના-સેવા કરીને સદ્બુદ્ધિને પ્રસન્ન કરતા નથી તેના ઉપર આપણા મહારાજા, હું પોતે, કે આ મંદિરમાં રહેનાર બીજું કોઈ પ્રસન્ન થતું નથી જેના ઉપર તે સદ્બુદ્ધિની અવકૃપા થાય છે તે પ્રાણીઓ દુઃખ ભોગવવાને લાયક ગણાય છે એના પ્રસાદ સિવાય લોકમાં સુખ આપનાર બીજું કોઈપણ કારણ નથી મારી જેવા તો તારાથી છેટા રહેનાર હોય છે, પણ આ સદ્બુદ્ધિ તો દરરોજ આખો વખત તારી પાસે જ રહેશે, માટે તારા પોતાના સુખ માટે તારે તેની આરાધના કરવી સર્વ રીતે ઉચિત છે " નિષ્પુણ્યકે આ બાબતમાં સંમતિ આપવાથી ધર્મબોધકરે સદ્બુદ્ધિને તેની પરિચારિકા બનાવી અને ત્યારથી ધર્મબોધકર નિષ્પુણ્યકના સંબંધમાં નિશ્ચિંત થયા

૩૪ હવે થોડા દિવસ સદ્બુદ્ધિ પેલા દ્રમકની પાસે રહી, તેટલા વખતમાં તેના સંબંધમાં જે બન્યું તે ખાસ જાણવા લાયક હોવાથી અહીં કહેવામાં આવે છે તે સાંભળો અત્યાર સુધી તે દરિદ્રી બહુ રાગપૂર્વક તુચ્છ ભોજન ઘણું ખાતો હતો, છતાં ધરાતો નહિ, તેટલું બધું તુચ્છ ભોજન હવે તે ખાતો નહિ અને તેના સંબંધી ચિંતા પણ જે તેને બહુ રહેતી હતી તે હવે નાશ પામી હતી ઘણા કાળથી તેને ટેવ પડી ગઇ હતી તેથી કોઇ કોઇ વાર હજુ પણ તુચ્છ ભોજન કરતો હતો, પરંતુ તે તૃપ્તિ પૂરતું જ કરતો હતો, અને તે પણ બહુ ગૃદ્ધિ-આસક્તિથી કરતો નહોતો, તેથી તેના મનની શાંતિનો નાશ થતો નહોતો.

સદ્બુદ્ધિનું પરિણામ

અત્યાર સુધી બહુ આગ્રહ કરવામા આવે ત્યારે ત્રણે ઔષધોનો ઉપયોગ તે કરતો હતો, તેને બદલે હવે તે પોતાની મેળે ગજીખુશીથી ત્રણે ઔષધો વાપરવા લાગ્યો અને તે લેવામા તેને હોશ પણ વધારે વધારે થવા લાગી પોતાની જાતને નુકશાન કરે તેવા અપથ્ય ભોજન ઉપર તેની પ્રીતિ ઓછી થવાને લીધે અને પોતાની જાતને લાભ કરે તેવી ત્રણે વસ્તુઓ ઉપર તેની પ્રીતિ વધવાને લીધે તેને જે લાભ થયો તે હવે કહેવામા આવે છે અગાઉ જે વ્યાધિઓના નામો ગણાવ્યા હતા તે હવે તેના શરીરને પીડા કરતા નહોતા અને કોઈ કોઈ નરમ પણ પડવા લાગ્યા હતા તેને કદાચ કોઈ વખત સહજ પીડા થઇ આવતી તો તે પણ થોડા વખતમા ઓછી થઇ જતી અને આખરે મટી જતી હતી એ દરિદ્રીને હવે ખરા સુખનો રસ કેવો છે તેનો સ્વાદ આવવા લાગ્યો, તેનુ ભયંકર રૂપ હતુ તે દૂર થતુ ગયુ અને તેનામા શાંતિ આવી ગયેલી હોવાથી તેના મુખ ઉપર સંતોષ પણ બહુ દેખાવા લાગ્યો

૩૪ એક દિવસ એકાન્તમા રહેલો તે પોતાના મનમા અત્યંત રાજી થઇને નિરાકુળપણે સદ્બુદ્ધિ સાથે વાત કરવા લાગ્યો, "ભદ્રે ! મારા શરીરમા આ શુ બધુ નવાઈ જેવુ લાગે છે ? તુ જો તો ખરી, અત્યાર સુધી જે શરીર સર્વ દુખથી ભરપૂર હતુ તેજ શરીર હવે સુખથી ભરપૂર થઇ ગયુ જણાય છે" સદ્બુદ્ધિએ જવાબ આપ્યો, "ભાઈ ! સારી રીતે પથ્ય સેવવાથી અને તારા શરીરને નુકશાન કરનાર વસ્તુ ઉપરના રાગને દૂર કરવાથી એ સર્વ લાભ થયો છે લાંબા વખતની ટેવથી ખરાબ ભોજન કદાચ કોઇ વાર તુ કરે છે ખરો, પણ તે વખતે હુ નજીકમા હોવાથી તને તેમ કરતા બહુ શરમ આવે છે એ ખરાબ ભોજનનો ઉપયોગ જ્યારે શરમ સાથે કરવામા આવે છે ત્યારે તેની અસર નહિ જેવી થઇ જાય છે, ઉપરાંત તેના ઉપર તિરસ્કાર હોવાથી–ગૃદ્ધિ નહિ હોવાથી વારંવાર તે ખાવાની ઇચ્છા પણ થયા કરતી નથી આવા પ્રકારની વૃત્તિ થઈ ગયા પછી તેવુ ખરાબ ભોજન કદાચ થોડુ ખાઇ લીધુ હોય તો તેથી શરીરે વ્યાધિઓને વધારનાર તે થઇ જતુ નથી તારા મનમા આનંદ અને સુખ થાય છે તે આ કારણથી થયેલ છે"

સદ્બુદ્ધિ સાથે વાતચિત

૩૫ નિષ્પુણ્યકે કહ્યુ, "જો એમજ હોય તો તે ખરાબ ભોજનનો હુ સર્વથા ત્યાગ કરી દઉં કે જેથી મને ઉંચા પ્રકારનુ સુખ સારી રીતે પ્રાપ્ત થાય."

સદ્બુદ્ધિએ જવાબમાં કહ્યું, "વાત તો તદ્દન યોગ્ય છે, પરંતુ તેનો ત્યાગ બરાબર વિચાર કરીને કરજે, કારણ કે

સર્વથા ત્યાગને અંગે સાવચેતી

તજ્યા પછી તેના ઉપરના પૂર્વ પ્રેમને લઈને અગાઉના જેવી આકુળવ્યાકુળતા તને થવી ન જોઈએ એક વાર એનો ત્યાગ કર્યા પછી વળી ફરીવાર તેના ઉપર સ્નેહ થઈ આવે તેના કરતા તો ત્યાગ ન કરવો એજ વધારે ઠીક ગણાય, કારણ કે એ તુચ્છ ભોજન ઉપર સ્નેહ રાખવાથી વ્યાધિઓ બહુ વધી જાય છે ખરાબ ભોજન થોડુ થોડુ કરવાથી અને ત્રણે ઔષધનો વધારે વધારે ઉપયોગ કરવાથી તારા વ્યાધિઓ નરમ પડ્યા છે અને તને શાંતિ થયેલી છે, તેટલુ થવુ પણ અત્યંત દુર્લભ છે એક વાર સર્વથા ત્યાગ કર્યા પછી તેવા તુચ્છ ભોજનની ઇચ્છા કરનારા તો મહામોહના પ્રતાપથી વ્યાધિઓની લાઘવતા[1] પણ જલ્દી મેળવી શકતા નથી આ બાબતનો સારી રીતે વિચાર કરીને મનમાં જો ખરેખર ત્યાગ કરવા યોગ્ય લાગે તોજ ઉત્તમ મનુષ્યોએ તેનો સર્વથા ત્યાગ કરવો ઉચિત છે" સદ્બુદ્ધિનો આવો જવાબ સાંભળીને તેનુ મન જરા ગભરાટમાં પડી ગયુ, તેથી શુ કરવુ તેનો બરાબર નિશ્ચય તે કરી શક્યો નહિ

૩૬ ત્યારપછી એક દિવસ એમ બન્યુ કે મહાકલ્યાણક ભોજન ખૂબ સારી રીતે ખાધા પછી લીલામાત્રથી તેણે ખરાબ ભોજન જરા લીધુ તે વખતે સુંદર ભોજન ખાવાથી તે ધરાઈ ગયેલો હોવાને લીધે અને સદ્બુદ્ધિ તેની પાસે હોવાને લીધે સુંદર ભોજનના ગુણો તેના મન ઉપર બહુ અસર કરવા લાગ્યા, તેથી તે વિચાર કરવા લાગ્યો-'આ મારૂ પોતાનુ તુચ્છ ભોજન છે તે અત્યંત બગડી ગયેલુ, શરમ ઉપજાવે તેવુ, મેલથી ભરેલુ, કંટાળો ઉપજાવે તેવુ, ખરાબ રસવાળુ, નિંદવા યોગ્ય અને સર્વ દોષોનુ સ્થાન છે આવુ હુ જાણુ છુ છતા તેના ઉપરનો મોહ હજુ નાશ કેમ પામતો નથી? મને એમ લાગે છે કે એનો સર્વથા ત્યાગ કર્યા વગર મને સંપૂર્ણ સુખ કદિ મળશે નહિ હુ એનો ત્યાગ કરી દઉં અને અત્યાર સુધીના તેના પરના રાગથી કદાચ પાછો હુ તેને ત્યારપછી યાદ પણ કરૂ તો તે પણ દુઃખનુ કારણ છે એમ સદ્બુદ્ધિએ મને કહ્યુ છે અને જો તેનો એકદમ ત્યાગ નથી કરતો તો દુઃખના દરિયામા હુ હમેશા પડ્યોજ રહુ છુ, ત્યારે મારે શુ કરવુ? હુ તદ્દન શક્તિવગરનો નિભાગી છુ અથવા તો મોહને લીધે

1 લાઘવતા-ઓછાશ

આવા સંકલ્પ મને થયા કરે છે, પણ તેમ કરવાની જરૂર શું છે? હું તો આ કુભોજનનો સર્વથા ત્યાગ કરી દઉં, પછી જે થવાનું હશે તે થશે, અને વાસ્તવિક રીતે એમાં બીજું થવાનું પણ શું છે? ત્યાગ કર્યા પછી તુચ્છ ભોજનનું મને નામ પણ યાદ આવશે નહિ રાજ્ય પ્રાપ્ત થયા પછી પોતાનું અગાઉનું ચંડાળપણું કોણ યાદ કરે?" આ પ્રમાણે મનમાં નિશ્ચય કરીને સદ્બુદ્ધિને કહ્યું, "આ મારૂં ભોજન ભરવાનું વાસણ લે અને તેમાંથી ખરાબ ભોજન ફેંકી દઇને તેને ધોઇને સાફ કરી આપ." સદ્બુદ્ધિએ તેને જવાબમાં કહ્યું, "આ બાબતમાં તારે ધર્મબોધકરને પૂછવું વધારે સારૂં છે સારી રીતે વિચાર કરીને કરેલા કામમાં પાછળથી ફેરફાર કરવો પડતો નથી"

નિષ્પુણ્યક-સપુણ્યક

દૃઢ નિશ્ચય
ત્યાગાનંદ

પછી તે દ્રમક પોતાની સાથે સદ્બુદ્ધિને લઇને ધર્મબોધકરની પાસે ગયો અને ત્યાં જઇને તેની પાસે પોતાની સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી ધર્મબોધકરે કહ્યું "તે બહુ સારો વિચાર કર્યો છે અને વાત બહુ સારી છે માત્ર જે કરવું તે ચોક્કસ નિશ્ચય કરીને કરવું કે જેથી ભવિષ્યમાં કોઇપણ દિવસ લોકોમાં હાસીને પાત્ર થવાનો વખત આવે નહિ' દરિદ્રીએ જવાબ આપ્યો, "નાથ! વારંવાર તેને તેજ વાત મને શામાટે કહ્યા કરો છો? મારો હવે એ બાબતમાં એટલો નિશ્ચય થઇ ગયો છે કે કુભોજન ખાવા તરફ મારૂં મન જરા પણ જતું નથી" તેનો આવો જવાબ સાંભળીને વિચક્ષણ ધર્મબોધકરે બીજા ડાહ્યા માણસો સાથે વિચાર કરી તે દ્રમકની પાસે ઠીકરાનું વાસણ હતું તે તજાવી દીધું, તેને ચોખા પાણીવડે સારી રીતે સાફ કર્યું અને તેમાં મહાકલ્યાણક ભોજન સારી રીતે ભર્યું પેલા દ્રમકને તેમાં પ્રમોદ થવાથી તે દિવસથીજ તેમાં વધારો થવા માંડ્યો આ પ્રમાણે થવાથી ધર્મબોધકર બહુ રાજી થયા, તદ્દયા હરખઘેલી થઇ ગઇ, સદ્બુદ્ધિના આનંદમાં ઘણો વધારો થયો અને આખું રાજમંદિર ખુશી ખુશી થઇ ગયું તે વખતે લોકો આ પ્રમાણે બોલવા લાગ્યા-" આ નિષ્પુણ્યક જેના ઉપર સુસ્થિત મહારાજાની કૃપાદૃષ્ટિ થઇ હતી, જે ધર્મબોધકરને પ્રિય હતો, જેનું તદ્દયા લાલનપાલન કરતી હતી, જે સદ્બુદ્ધિથી દરરોજ અધિષ્ઠિત હતો અને થોડો થોડો અપથ્ય ભોજનનો જે ત્યાગ કર્યા કરતો હતો તે ત્રણ ઔષધના સેવનથી અત્યારે અનેક વ્યાધિઓથી રહિત-જેવો થઇ ગયો છે અને તેથી

હવે તે નિષ્પુણ્યક નથી, પણ સપુણ્યક છે" ત્યારપછીથી લોકો તેને નિષ્પુણ્યકને બદલે સપુણ્યકના નામથી ઓળખવા લાગ્યા પુણ્ય વગરના પ્રાણીઓને આવી અનુકૂળતાઓ અને સગવડો ક્યાથી મળી શકે? જે જન્મથી દરિદ્રી અને ઓછા નશીબવાળો હોય છે તે ચદન તીર્થપણાને યોગ્ય થતોજ નથી

રાજમંદિરમા સપુણ્યકસ્થિતિ

૩૭ ત્યારપછી તે સપુણ્યક સદ્‌બુદ્ધિ અને તદ્દયાની સાથે રાજમંદિરમા રહેવા લાગ્યો, ત્યારથી તેની જે સ્થિતિ બની તે હવે કહીએ છીએ તે શરીરને નુકશાન કરે તેવું અપથ્ય ભોજન કરતો નહિ હોવાથી તેના શરીરે પ્રગટપણે મોટી પીડા ઘણુ ખરૂ તો થતીજ નહોતી અને કદાચ પૂર્વના દોષથી સહજ પીડા થઇ આવતી તો તે બહુ થોડી અને થોડા વખત સુધી રહે તેવી થતી હતી એને હવે કોઇ પ્રકારની ઇચ્છાઓ રહેલી ન હોવાથી તે લોકવ્યાપારનો વિચાર પણ કરતો નહિ અને અત્યત આનદમા આવીને પૂર્ણ હોશથી વિમળાલોક અજન પોતાની આખોમા વારવાર આજતો હતો, જરા પણ થાક્યા વગર તત્ત્વપ્રીતિકર પાણી દરરોજ પીતો હતો અને પેલુ સુદર મહાકલ્યાણક ભોજન દરરોજ સારી રીતે ખાતો હતો આ અજન, જળ અને ભોજનના ઉપયોગથી દરેક મીનિટે તેના બળમા વધારો થવા લાગ્યો, ધૈર્યમા વધારો થવા લાગ્યો, શાતિમા વૃદ્ધિ થવા લાગી, તેમજ રૂપમા, શક્તિમા, પ્રસન્નપણામા તેમજ બુદ્ધિની અને ઇદ્રિયોની પટુતામા ઘણો વધારો થવા લાગ્યો તેના શરીરમા રોગો બહુ હોવાને લીધે હજુ સુધી તેને તદ્દન આરામ થયો નહોતો, છતા તેના શરીરપર ઘણો મોટો ફેરફાર થયેલો દેખાતો હતો. અત્યાર સુધી જે ભૂત પ્રેત જેવો અત્યત ભયકર અને કદરૂપો લાગતો હતો અને કોઇને તેના સામું જોવુ પણ ગમતું નહોતુ તે હવે મનુષ્યનો સુદર આકાર ધારણ કરનાર થઇ ગયો હતો અગાઉ દરિદ્રીપણામા તુચ્છતા, અધૈર્ય, લોલુપતા, શોક, મોહ, ભ્રમ વિગેરે હલકા ભાવો તેનામા બહુ હતા તે ત્રણે ઓષધના આસેવનથી લગભગ નાશ પામવા જેવા થઇ ગયા હતા અને તે તેને જરા પણ પીડા કરતા ન હોવાથી તે નિરતર આનદી મનવાળો ગઇ ગયો હતો

ઓષધદાન નિર્ણય કથાની ઉત્પત્તિનો પ્રસગ

૩૮ એક દિવસ અત્યત આનદમા આવી જઇને સદ્‌બુદ્ધિને તેણે પૂછ્યુ, "ભદ્રે! આ સુદર ત્રણે ઓષધો મને કયા કર્મના યોગથી

મળ્યા ?" સદ્દબુદ્ધિએ જવાબ આપ્યો, "ભાઇ ! અગાઉ જે આપ્યુ હોય છે તેજ પાછુ મળે છે એમ લોકોમા કહેવાય છે, તેથી એમ જણાય છે કે અગાઉ તે કોઇ વખત અન્યને એ વસ્તુઓ આપી હશે " સદ્દબુદ્ધિનો આવો જવાબ સાભળીને સપુણ્યક વિચાર કરવા લાગ્યો. " જો કોઇને દીધેલુ હોય તે જ પાછુ મળતુ હોય તો અનેક પ્રકારે કલ્યાણ કરનાર આ ત્રણે ઔષધો હુ યોગ્ય પાત્રોને સારી રીતે આપુ કે જેથી ભવિષ્યમા—અન્ય જન્મમા તે ન ખુટે તેટલા મને મળ્યા કરે. "

૭૯ તેના મનમા આવા પ્રકારનો નિશ્ચય થયો તે સુસ્થિત મહારાજે સાતમે માળે બેઠા બેઠા જોયો, ધર્મબોધકરને તે બહુ પસંદ આવ્યો, તદ્દયાએ તેને વધાવી લીધો, સર્વ લોકોએ તેની પ્રશંસા કરી અને સદ્દબુદ્ધિને તો તે બહુજ ગમી ગયો. આ હકીકત તેના જાણવામા આવવાથી તેને પોતાને (સપુણ્યકને) પણ એમ લાગવા માડયુ કે ' હુ પુણ્યવાન્ હોવાથી લોકોમા બહુ ઉત્તમ સ્થાન ભોગવુ છુ હવે કોઇ મારી પાસે આવીને આ ત્રણે ઔષધો માગશે તો તેને હુ જરૂર આપીશ ' એવા વિચારથી આપી દેવાની ઇચ્છાપૂર્વક તે દરરોજ લેવા આવનારની રાહ જોઇને બેસી રહેતો હતો પ્રાણી પોતે અત્યંત નિર્ગુણી હોય, પણ મહાત્મા પુરુષો જો તેની મોટાઇ વધારે છે તો તે આ અધમ દરિદ્રીની પેઠે અભિમાની થઈ જાય છે હકીકત એવી હતી કે મંદિરમા જે લોકો રહેતા હતા તે દરરોજ ત્રણે ઔષધોનો સારી રીતે ઉપયોગ કરનારા હતા અને તેના જોરથી કોઇ પણ પ્રકારની ચિંતા પીડા વગરના હોઇને પરમ ઐશ્વર્યવાળા થઈ ગયેલા હતા જેઓએ તુરતમાજ એ રાજમંદિરમા પ્રવેશ કર્યો હતો અને જેઓ દ્રમકની જેવા (પોતાનુ ત્રણ ઔષધરૂપ ધન જેઓ પાસે કાઇ ન હોય તેવા નિર્ધનીઓ) હતા તેઓ બીજા પાસેથી ત્રણે ઔષધો સારી રીતે મેળવી શકતા હતા આ પ્રમાણે હોવાથી મંદિરમા ઘણા કાળથી આવી રહેલા અથવા નવા આવનારમાથી કોઈ પણ ઔષધો લેવા માટે તેની પાસે આવતા નહિ અને તે સપુણ્યક ચોતરફ યાચના કરનારની રાહ જોતો ચક્ષુ ફેરવતો બેસી રહેતો હતો.

૮૦ આવી રીતે ઘણો વખત રાહ જોઇને બેસી રહેવા છતા જ્યારે ઔષધનો અર્થી કોઇ તેની પાસે આવ્યો નહિ ત્યારે વળી તેણે એક દિવસ સદ્દબુદ્ધિને આ પ્રમાણે થવાનુ કારણ પૂછયુ સદ્દબુદ્ધિએ કહ્યુ, "ભાઈ ! તારે બહાર આવીને ઘોષણાપૂર્વક આ ત્રણે ઔષધો પોકારી પોકારીને જે કોઇ લે તેને આપવા અને એમ કરતા જો કોઇ લેનાર મળી આવશે તો બહુ સારૂ થશે. " સદ્દબુદ્ધિની આવી સલાહથી " ભાઇઓ ! મારી

પાસેથી આ ઔષધો ગ્રહણ કરો, ગ્રહણ કરો " એ પ્રમાણે ઉચા સ્વરથી બોલતો તે ઘરે ઘરે ફરવા લાગ્યો તેની આવી આઘોષણા સાભળીને જે અત્યત હલકા પ્રાણીઓ હતા તે કોઇ કોઇ વખત જરા જરા ઔષધ તેની પાસેથી લેતા હતા અને બીજા તેવાજ હલકા પ્રાણીઓ મનમા વિચાર કરતા હતા કે ' અહો ! અગાઉ આ ભિખારીને આપણે જોયો હતો, તે અત્યારે ગાડો થઈ ગયો હોય એમ જણાય છે જુઓ તો ખરા ! રાજસેવક પાસેથી ઔષધ મેળવીને હવે તે આપણને આપવા નીકળી પડ્યો છે ! ' આવો વિચાર તેના સબધમા કરીને તે માણસો તેની મશ્કરી કરતા હતા, કેટલાક તેને ઉડાવતા હતા અને કેટલાક તેના તરફ બેદરકારી બતાવી તેના તરફ તદ્દન નિરાદર ભાવ બતાવતા હતા

સદ્બુદ્ધિએ કરેલ સમાધાન

આવી રીતે સપુણ્યકને અન્ય પ્રાણીઓને દાન આપવાની થયેલી રુચિ તેમજ તેના ઉત્સાહને ભાગી નાખે એવી તુચ્છ લોકોની વર્તણૂક જોઇને તે સદ્બુદ્ધિને કહેવા લાગ્યો, " ભદ્રે ! મારૂ ઔષધ તો જે ભિખારીઓ હોય છે તેજ માત્ર ગ્રહણ કરે છે, કોઇ મોટા માણસો તો મારી પાસેથી લેતા નથી અને મારી ઇચ્છા તો એવી છે કે સર્વ લોકો મારા ઔષધનો ઉપયોગ કરે વિશુદ્ધ દર્શન કરનાર મહાશયા ! ભૂત ભવિષ્યની વિચારણા કરવામા તુ ઘણી પ્રવીણ છે, તો મહાત્મા પુરૂષો મારી પાસેથી ઔષધો ગ્રહણ કરતા નથી તેનુ કોઇ કારણ હોવુ જોઇએ તે તુ શોધી આપ "

દાનનો માર્ગ અને લેવાની પ્રાર્થના

આવો સપુણ્યક તરફનો પ્રશ્ન સાભળીને ' સપુણ્યકે મને મોગ્ય કામમા જોડી ' એવો વિચાર કરતી વિચક્ષણ સદ્બુદ્ધિએ મહા ધ્યાનમા પ્રવેશ કર્યો અને એ પ્રમાણે કામ બનવામા અતરગ કારણ શુ છે તેનો પોતાના મનમા નિર્ણય કરીને તે બોલી, "સર્વ પ્રાણીઓ તારા ઔષધોને ગ્રહણ કરે તેવો એકજ ઉપાય છે અને તે એ છે કે જે રાજમાર્ગમા લોકોની આવજા બહુ થતી હોય ત્યા લાકડાના વિશાળ પાત્રમા આ ત્રણે ઔષધો મૂકીને પછી પોતાના મનમા વિશ્વાસ રાખીને તારે દૂર બેસી રહેવુ તારૂ અગાઉનુ દરિદ્રીપણુ સભારીને જે લોકો આ ઔષધો તારા હાથથી ગ્રહણ કરતા નથી તેઓમા બીજ કોઇ કોઇ તેના અર્થી હશે તે ત્યા કોઇને નહિ દેખવાથી પોતાની મેળેજ પાત્રમાથી ઔષધો ગ્રહણ કરશે તેમાથી કોઇક ખરો ગુણવાન્ પ્રાણી પણ તારૂ ઔષધ લેનારો નીકળી આવે તો તુ તરી ગયો (તારો મનોરથ પૂર્ણ

થઇ જશે) એમ હું માનું છું, કારણ કે કોઇ જ્ઞાનમય પાત્ર આવશે, કોઇ તપમય પાત્ર આવશે, એમાથી ગમે તે પાત્ર આવશે, તે તને તારશે.” સદ્બુદ્ધિના આવા કુશળ જવાબથી સપુણ્યકના આનંદમા સારી રીતે વધારો થયો અને સદ્બુદ્ધિએ તેને જે પ્રમાણે કહ્યુ તે પ્રમાણે તેણે કર્યું તેટલા માટે આ હકીકત કહેવામા આવી છે કે એ દરિદ્રીએ બતાવેલા ઓષધને જે પ્રાણીઓ ગ્રહણ કરશે તે સર્વ રોગ વગરના થઇ જશે, કારણ કે નીરોગી થવાના કારણભૂત તે ત્રણે ઓષધોજ છે જે હકીકત અહી કહેવામા આવી છે તે તમામને માટે (જે આવે તે સર્વને માટે) કહી છે અને તે ગ્રહણ કરવાથી રચનાર ઉપર ઉપકાર થાય તેમ છે, માટે તે વિષયમા મારી ઉપર દયા (કૃપા) વાળા સર્વેએ તે (ત્રણે વસ્તુઓ) લેવાની કૃપા કરવી, સર્વ તે લેવાને યોગ્ય છે

આ પ્રમાણે દૃષ્ટાન્ત આપની પાસે ટુંકામા કહી સંભળાવ્યુ, હવે તેનો ઉપનય (ગર્ભિત આશય-રહસ્ય-સાર) કહેવામા આવે છે તે સાભળો [1]

---

૧ અહીં સુધી ઉપોદ્ઘાતરૂપે સિદ્ધર્ષિ ગણિએ પોતાની વાર્તા કરી એ વાર્તાનો દરેક શબ્દ અર્થગર્ભિત છે તે ઉપનયની યોજનાથી જણાશે આ ઉપોદ્ઘાત તેવી રીતે અર્થવિચારણાથી પૂર્ણ કરી આ પ્રાથમિક વિષય બંધ કરવામા આવશે અને તેવી રીતે શ્રોતાઓને તૈયાર કરી પછી મહાકથાની શરૂઆત કરવામા આવશે આ પદ્ધતિ ચાલુ ઉપોદ્ઘાતની પદ્ધતિને કેટલી મળતી છે તે માટે ઉપોદ્ઘાત જુઓ

સંક્ષિપ્ત ઉપનય.

અહીં જે અદૃષ્ટમૂલપર્યંત નામનું નગર કહેવામાં આવ્યું છે તે આ સંસાર જેની શરૂઆત અને છેડો કોઇ દેખાતો નથી તે છે એમ સમજવું. ત્યાં એક દરિદ્રીનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તે મહામોહથી હણાયેલો, અનંત દુઃખથી ભરેલો અને પુણ્ય વગરનો પૂર્વકાળનો માગેલ જીવ સમજવો. ભિક્ષા લેવા માટે તેની પાસે એક ઠામડું છે એમ જે અગાઉ બતાવવામાં આવ્યું હતું તે ગુણ અને દોષના આધારરૂપ આયુષ્ય[1] સમજવું. તે નિષ્પુણ્યકને તોફાની છોકરાઓ ત્રાસ આપતા હતા તે કુતીર્થીઓ સમજવા, તેને વેદના થાય છે એમ કહ્યું તે તેના મનની ખરાબ સ્થિતિ સમજવી, રાગ વિગેરે રોગો સમજવા અને અજીર્ણ-અપચો તેને થતો હતો તે કર્મનો સંચય[2] સમજવો. ભોજનનો ત્યાં વાત કરવામાં આવી છે તે સ્ત્રી પુત્ર વિગેરે સમજવા. તે જીવની અત્યંત આસક્તિનું નિમિત્ત હોવાથી સંસાર વધારનાર ગણાય છે અને તેથી તેને કદન્ન-તુચ્છ અધમ ભોજન તરીકે ઓળખવામાં આવ્યું છે. ત્યાં સુસ્થિત મહારાજ રાજમંદિરના ઉપરના માળ ઉપર બેઠા છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે તેને પરમાત્મા સર્વજ્ઞ શ્રી જિનેશ્વર ભગવાન્ સમજવા. આનંદને ઉત્પન્ન કરનાર અને અનેક પ્રકારની રાજલક્ષ્મીથી ભરપૂર રાજમંદિરનું ત્યાં વર્ણન કર્યું છે તે જિનશાસન સમજવું. એ રાજમંદિરમાં સ્વકર્મવિવર નામે દ્વારપાળ છે તે પોતાના કર્મોનો ઉચ્છેદ-નાશ સમજવો. તે કર્મવિવર સિવાય અન્ય દ્વારપાળો પણ ત્યાં છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે તે મોહ, અજ્ઞાન, લોભ વિગેરે છે એમ તત્ત્વવિચારકોએ સમજી લેવું.

તે રાજભુવનમાં રાજાઓ તે આચાર્યો સમજવા, મંત્રી ઉપાધ્યાય સમજવા, યોદ્ધાઓ તે ગણની ચિંતાનું કાર્ય કરનાર વિદ્વાન્ ગીતાર્થો સમજવા, તલવર્ગિક (ભાયાત-ગરાસદારો) તે સામાન્ય સાધુઓ સમજવા, શાંત પ્રકૃતિની વૃદ્ધ સ્થવિરાઓ તે આર્યા સાધ્વીઓ સમજવી, સેનાનીઓ તે રાજભુવનનું રક્ષણ કરવા માટે પ્રાણ આપે તેવા શ્રાવકો સમજવા. ત્યાં વિલાસીનીઓ બહુ છે એમ કહ્યું તે ભક્તિ કરવાની રૂચિવાળી શ્રાવિકાઓ સમજવી. એ રાજભુવનમાં શબ્દ વિગેરે

૧ Span of Life ૨ સંચય-એકઠું કરવું તે

વિષયમા બહુ આનદ થાય છે એવુ વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે, તેવી જ હકીકત વિશુદ્ધ ધર્મના પ્રભાવથી મારી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે અને પ્રતિબોધ કરનાર સૂરિ મહારાજ તે ધર્મબોધકર મત્રી સમજવા અને તેઓની મારા ઉપર કૃપા થઈ તે તદ્દયા સમજવી વિમળાલોક અજનની વાત કરી તે જ્ઞાન સમજવુ, તત્ત્વપ્રીતિકર જળ તે સમ્યક્ત્વ સમજવુ અને (વિદ્વાન્ માણસોએ) મહાકલ્યાણક ભોજન તે ચારિત્ર સમજવુ, સદ્બુદ્ધિને પરિચારિકા બનાવી તે સારે માર્ગે પ્રવર્તાવનારી સારી બુદ્ધિ સમજવી અને એ ત્રણે વસ્તુઓને ધારણ કરનાર કાષ્ઠનુ પાત્ર કહેવામા આવ્યુ તે આ ઉપમિતિ ભવપ્રપચા કથા સમજવી. આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે યોજના કરી બતાવી. હવે એજ હકીકત વિસ્તારથી કહેવામા આવે છે [1]

---

[1] મૂળ ગ્રથમા અહી સુધી પદ્ય છે, હવેથી ગદ્ય આવે છે અને પ્રથમ પ્રસ્તાવના બાકીના આખા વિભાગમા ગદ્ય છે આ ગ્રથનુ ખરેખરૂ ગૌરવ શુ છે તે આ ઉપોદ્ઘાત જેવા પ્રથમ વિભાગથીજ જણાય છે આ વિશેષાર્થ યોજના અગાઉની વાર્તા સાર નાખીને વાચવાથી બહુ આનદ આવશે સગવડ માટે પછવાડેના પૃષ્ઠોના અક આપ્યા છે અને પેરેગ્રાફને સખ્યા આપી છે આ પ્રથમ પ્રસ્તાવ વાચ્યા પછી આખા ગ્રથ સમજવા ઘણો સહેલો થઈ જશે

દાર્ષ્ટાન્તિક યોજના—કથાનો ઉપનય.

અવતરણ —તત્ત્વવેદી પુરુષોનો એ માર્ગ છે કે અન્યનુ કલ્યાણ કરવામા જોડાયલા હોવાથી કારણ વગર તેઓ કાઇ વિચાર[1] કરે નહિ કદાચ અજાણપણામા તેઓના મનમા કોઈ વિચાર પ્રયોજન વગર આવી જાય તોપણ તેઓ નિમિત્ત વગર કાઇ બોલે[2] નહિ, તત્ત્વને નહિ જાણનાર માણસોની વચ્ચે તેઓ રહેતા હોય અને કદાચ કાઇ બોલે તો તેઓ હેતુ વગર ચેષ્ટા[3] તો કરેજ નહીં, તેઓ જો કારણ વગર ચેષ્ટા કરે તો પછી તત્ત્વ નહિ જાણનારમા અને તેઓમા કાઇ તફાવત રહેતો ન હોવાથી તેઓનુ તત્ત્વજ્ઞપણુ નાશ પામી જાય છે આ પ્રમાણે હોવાથી જેઓ પોતાની ગણતરી તત્ત્વના જાણકાર પ્રાણીઓમા કરાવવા ઇચ્છતા હોય તેઓએ દરેક વખતે પોતાના વિચાર, વાણી અને વર્તનનુ સાર્થકપણુ[4] વાર વાર વિચારવુ અને આ હકીકત જેઓ સમજી શકતા હોય તેઓની પાને તે કહી સમજાવવી. આવા તત્ત્વવેદી પુરુષો નકામા વિચાર, ઉચ્ચાર અને વર્તનમા ખોટી રીતે સાર્થકપણું માનનારાઓને તેમ કરતા કૃપા કરીને વારે છે-અટકાવે છે આ પ્રમાણે હોવાથી હુ પણ મારી પ્રવૃત્તિનુ સાર્થકપણુ પ્રથમથી જણાવુ છુ મારી ઇચ્છા ઉપમિતિ ભવપ્રપચા કથાનો આરભ કરવાની છે તે તમે જાણો છો, તે વાત મે બીજુ દૃષ્ટાત આપીને તમને બતાવી છે તે હકીકત જો તમારા ધ્યાનમા આવી ગઇ હોય તો હે ભવ્ય પ્રાણીઓ ! મારા ઉપર કૃપા કરી બીજા વિક્ષેપોનો ત્યાગ કરીને આ કથાનો આતરગ અર્થ સાભળો કે જેથી તેનો આશય-અભિપ્રાય શો છે તે આપના ધ્યાનમા આવે

---

૧ સકલ્પ આ મનોયોગની પ્રવૃત્તિ થઈ

૨ આ વચનયોગની પ્રવૃત્તિ થઈ

૩ આ કાયયોગની પ્રવૃત્તિ થઈ

૪ ઘો ય બાબતમા મન વચન અને કાયાના યોગની પ્રવૃત્તિ

(૧)

અદૃષ્ટ મૂલપર્યન્ત નગર.

દૃષ્ટાન્તમા અનેક પ્રાણીઓથી ભરપૂર અને સદા સ્થિર રહેનારૂ અદૃષ્ટ મૂલપર્યંત નામનુ નગર કહ્યુ તે આ આદિ અને અંત વગરનો અવિચ્છિન્ન રૂપવાળો અને અનંતા પ્રાણીઓના સમૂહથી ભરેલો સંસાર સમજવો

આ સંસારનુ નગરપણુ[1] કલ્પ્યુ છે તે બરાબર છે એ નગરમા ધોળા ઘરોની હાર બતાવી છે તે આ સંસારનગરમા દેવલોક વિગેરે સ્થાનો સમજવા, તે નગરમા બજારના માર્ગો કહ્યા છે તે આ સંસારનગરમા એક જન્મમાથી બીજા જન્મમા અવતાર લેવાની પદ્ધતિ સમજવી, જૂદા જૂદા વેપાર કરવાના કરિયાણારૂપ નાના પ્રકારના સુખદુ ખો સમજવા, તેની (ચીજોની) કિમ્મત સમાન અહીં અનેક પ્રકારના પુણ્ય-પાપ[2] સમજવા, તે નગરમા વિચિત્ર પ્રકારના ચિત્રોથી ઉજળા લાગતા અનેક દેવકુળો કહેવામા આવ્યા છે તે આ સંસારનગરમા આગળ પાછળની હકીકતનો વિચાર નહિ કરનારા, મૂળથી ભ્રમમા પડી જનારા, ભોળા મનુષ્યના ચિત્તને આક્ષેપ કરનારા સુગત,[3] કણભક્ષ,[4] અક્ષપાદ,[5] કપિલ[6] વિગેરેએ બતાવેલા કુદર્શન-

---

૧ પૃ ૧૫ પરનો આખો પેરા ન ૧ વાચી લેવો ગ પ્રમાણે હવે પછી પારીગ્રાફોની સંખ્યા સરખાવતા જવી

૨ બજારમા વસ્તુ ખરીદવા માટે જેમ પૈસાની જરૂર પડે છે તેમ અહીં પુણ્ય અને પાપથી સુખ અને દુ ખ અનુક્રમે ખરીદ ગ્ગાય છે

૩ **બુદ્ધદેવ** આ બૌધ વિગેરે સર્વ મતોનુ સ્વરૂપ **આનંદઘન પદ્યરત્નાવલી** (પ્રથમ ભાગ) મા પૃ ૩૮૧ પર વિસ્તારથી આપ્યુ છે બૌદ્ધો ક્ષણિકવાદી છે આ મતના સ્થાપક બુદ્ધદેવને **સુગત** કહેવામા આવે છે આ મતો પર ચોથા પ્રસ્તાવમા પુષ્કળ વિવેચન આવશે (જુઓ વિભાગ ૨-પરિશિષ્ટ ન ૦૩)

૪ **કણભક્ષ** વૈશેષિક દર્શનના સ્થાપનારને કણભક્ષ અથવા કણાદ કહેવામા આવે છે સદર પુસ્તકના પૃ ૩૮૮ પર આ સબંધમા વિશેષ હકીકત બતાવવામા આવી છે એ મત **પરમાણુવાદીના** નામથી ઓળખાય છે

૫ **અક્ષપાદ** ન્યાયદર્શનના પ્રણેતા તે **ગૌતમના** નામથી પણ પ્રસિદ્ધ છે નૈયાયિકો સાત પદાર્થ માને છે વૈશેષિકો સોળ માને છે જુઓ સદર પુસ્તક પૃ ...

૬ **કપિલ** સાંખ્યદર્શન બતાવનાર કપિલના નામથી ઓળખાય છે આ દર્શન

કુમતો સમજવા, એ રાજમંદિરમાં ક્રીડામાં કલકલ અવાજ કરનારા બાળકોની વાત કહેવામાં આવી છે તે આગળ પાછળની હકીકતનો વિચાર નહિ કરનારા, મોહથી ભ્રમમાં પડી જનારા બાળ લોકો-ભોળા અજ્ઞાની જીવો સમજવા, બીજી રીતે એ કુમત પોતે પણ કલકલ કરતા બાળક જેવી ચેષ્ટા કરે છે અને આગળ પાછળનો સંબંધ વિચાર્યા વગર જેમ આવે તેમ પરસ્પર વિરોધી વાક્યો પણ કહી દે છે

નગર વર્ણન વિવેક

એ નગરમાં ઊંચા ઊંચા કોટ-કિલ્લાઓ કહ્યા તે આ સંસારનગરમાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભરૂપ ચારે કષાયો છે, એને કિલ્લા જેવા ગણવાનું કારણ એ છે કે જેમ કિલ્લાઓથી ઘેરો ઘાલવા આવનાર શત્રુઓના મનમાં ઉદ્વેગ થાય છે તેમ આ ચારે કષાયો વિવેકી મહાપુરુષોના મનમાં પણ ઉદ્વેગનું કારણ ઉત્પન્ન કરે છે તે નગરની આસપાસ ઓળંગી ન શકાય એવી ખાઇ કહેવામાં આવી છે, તે રાગદ્વેષ અથવા તૃષ્ણારૂપ હોવાથી કદી પણ ઓળંગી ન શકાય તેવી સમજવી, કારણ કે જેવી રીતે સાધારણ ખાઈ પણ ચોર વિગેરેથી ઓળંગી શકાતી નથી, માત્ર પ્રબળ શત્રુજ તેના પર સામ્રાજ્ય મેળવી તેને ઓળંગી શકે છે, તેમ આ તૃષ્ણારૂપ ખાઇ સંસારનગરને બરાબર ચોતરફ વીંટાઇ રહી તેનું રક્ષણ કરે છે અને મહામોહમાજ એટલું સામર્થ્ય છે કે તે તેને ઓળંગી જાય છે, એટલે એ ખાઇ કરતા પણ મહામોહનું જોર વધારે છે તે નગરમાં મોટા સરોવરો છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે તે શબ્દ વિગેરે વિષયો સમજવા, કારણ કે તે વિષયજળથી કદિ ભરાઈ શકાતા નથી અને ઘણા ગંભીર છે, એટલે જેમ મોટા સરોવરો જળથી કદિ પૂરા ભરાઈ શકાતા નથી તેમ આ ઇંદ્રિયોના વિષયો પણ વિષયરૂપ જળથી કદિ પૂરા ભરાઇ શકાતા નથી, એટલે એને ભોગવનાર કદિ તૃપ્ત થઈ શકતા નથી અને સરોવરોની પેઠે તે બહુ ઉંડા હોય છે એટલે તેના મૂળ સુધી પહોંચવામાં બહુ મુશ્કેલી પડે છે તે નગરમાં શત્રુને ત્રાસ કરે તેવા મોટા ભયંકર કુવાઓ કહ્યા તે આ સંસારનગરમાં પ્રિય[1] (વસ્તુ અથવા વહાલા)-નો વિયોગ, અનિષ્ટ (પસંદ ન પડે તેવા પદાર્થો અથવા સંબંધીઓ)નો

રપ તત્ત્વ માને છે આ ઉપરાંત પાંચમું જૈમિનીય દર્શન આવે છે આ દર્શન સંબંધી વિસ્તારથી હકીકત શ્રીષડ્દર્શનસમુચ્ચય ગ્રંથમાં શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ બતાવી છે છએ દર્શન તથા બીજા સંપ્રદાયોની હકીકત એકતાળીશમા પદના વિવેચનમાં અવતરણરૂપે કરી છે

૧ પ્રિયવિયોગ અનિષ્ટસંયોગ। એ આર્તધ્યાનના ભેદો છે એનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ જાણવાના ઈચ્છકે જૈન દૃષ્ટિએ યોગ (પ્ર ભાગ) પૃ ૧૩૧-૧૩૩ ની હકીકત વિચારણાપૂર્વક મનન કરવી

સંયોગ, સંબંધીનું મરણ, ધનનું હરણ વિગેરે ભાવો સમજવા, કારણકે અંધકૂપોમાં જેમ પાણીના કલ્લોલ થયા કરે છે અને અનેક પક્ષીઓ ત્યાં આવીને વસે છે તેવી રીતે આ સંસાર પણ ઇષ્ટવિયોગ અનિષ્ટ સંયોગ વખતે પડેલા આંસુઓથી ભરપૂર રહે છે અને મિથ્યાત્વવાસિત પ્રાણીઓનો આધારભૂત હોય છે એટલે ઇષ્ટવિયોગ અનિષ્ટસંયોગ વખતે જે અપધ્યાન થાય છે તે બહુધા મિથ્યાત્વ અવસ્થામાં બહુ જોરમાં હોય છે અને એ મિથ્યાત્વવાળા પ્રાણીરૂપ પક્ષીઓ આવા અંધકૂપમાં આવીને પોતાના માળા નાખે છે તે નગરના ફળફૂલથી ભરપૂર અનેક વનો છે એમ કહ્યું છે તે આ સંસારનગરમાં પ્રાણીઓના શરીર સમજવા, કારણકે જેમ વનો-જંગલો ભમરાના ગુંજારવથી અનેક પ્રકારનો ત્રાસ આપે છે અને તેનું મૂળ શોધી કાઢવું અશક્ય થઇ પડે છે તેવી રીતે શરીરરૂપ વનમાં ઇંદ્રિયો અને મનરૂપ ભમરા નિરંતર ગુંજારવ કર્યા કરે છે અને ત્રાસ આપ્યા કરે છે, તેમજ પોતાના કર્મરૂપ જૂદા જૂદા પ્રકારના ઝાડો, ફૂલ અને ફળના ભારથી ભરેલ હોવાને લીધે તે દુઃખનું કારણ થાય છે અને તેના મૂળનો પત્તો લાગતો નથી, એટલે જીવનો અને શરીરનો સંબંધ ક્યારથી શરૂ થયો તે સંબંધી સમજણ એકદમ પડી શકતી નથી આવી રીતે જેમ તે અદૃષ્ટમૂલપર્યંત નગર અનેક આશ્ચર્યોથી ભરપૂર કહ્યું છે તેવી રીતે આ સંસારનગરમાં પણ અનેક પ્રકારના આશ્ચર્યો થયા કરે છે

(૨)

<u>નિષ્પુણ્યક દરિદ્રી</u>

એ અદૃષ્ટમૂલપર્યંત નગરમાં નિષ્પુણ્યક નામનો ભિખારી છે એમ કહ્યું છે તે આ સંસારમાં સર્વજ્ઞશાસનની[1] પ્રાપ્તિ થયા પહેલા અહીં તહીં ચારે ગતિમાં રખડનારો મારો જીવ[2] જાણવો તે પુણ્ય વગરનો હોવાથી તેનું નિષ્પુણ્યક નામ આપવામાં આવ્યું છે તે યોગ્ય છે તે દરિદ્રીને મોટા પેટવાળો એમ કહેવામાં આવ્યું છે તેમ આ જીવ વિષયરૂપ કુભોજનથી કદિ ધરાતો ન હોવાને લીધે ઘણું ખાવાથી મોટા પેટવાળો છે એમ સમજવું એ નિષ્પુણ્યક દરિદ્રી સગા સંબંધી વગરનો છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે તેમ આ જીવના સંબંધમાં પણ બરાબર સમજવું એટલે કે તે અનાદિ કાળથી સંસારની રખડપટ્ટીમાં એકલો

---

૧ જૈનશાસનની, ૨ આ ગ્રંથના કરનાર સિદ્ધર્ષિ ગણિ આ આખા પ્રસ્તાવમાં પોતાની વાત કહે છે તેઓ માર્ગ પર આવ્યા પહેલા પોતાની જાતને કેટલી નિંદે છે તે વિચારવા યોગ્ય છે દરેક જીવે એ હકીકત પોતે દરેકે પોતાની જાતને લાગુ પડે છે એમ સમજી પેઠે નિષ્પુણ્યકની આખી હકીકત ધ્યા . . . . કરી વિચારવા યોગ્ય છે

ઉત્પન્ન થાય છે, એકલો મરણ પામે છે, અને પોતાના કર્મ પ્રમાણે એકલો સુખ અથવા દુઃખ અનુભવે છે અને તે પ્રમાણે હોવાથી પરમાર્થથી કોઈ તેના સગા કે સબંધી નથી. તે નિષ્પુણ્યક ભિખારી દુર્બુદ્ધિ છે એમ કહ્યું તેમ આ જીવ પણ ઘણો મૂર્ખ છે, કારણકે અનેક દુઃખ આપનાર ઇંદ્રિયના વિષયોને પ્રાપ્ત કરીને તે રાજી થાય છે, પરમાર્થથી તેના ખરા દુશ્મનો કષાયો છે તેની તે સેવા કરે છે અને ભાઈઓની જેમ તેની સાથે વર્તે છે, મિથ્યાત્વ (વિપર્યય) જે ખરેખરી રીતે અંધપણું છે તેને શુભ દૃષ્ટિરૂપ ગણી તેનો આદર કરે છે, નરકમાં પડવાના કારણરૂપ અવિરતિપણામાં[1] આનંદ માને છે, અનેક પ્રકારના અનર્થોને ઉત્પન્ન કરનાર પ્રમાદસમૂહ[2] રૂપ શત્રુઓ તરફ જાણે તેઓ પોતાના અતિ વહાલા મિત્ર હોય તેમ વહાલથી જુએ છે, મન, વચન, કાયાના અશુભ યોગો તેના ધર્મધનને લુંટનાર હોવાથી ખરેખરી રીતે ચોર જેવા છે, તેને તે બહુ પૈસા પેદા કરનાર કમાઉ દીકરા જેવા ગણે છે અને પુત્ર સ્ત્રી ધન સુવર્ણ વિગેરે સંસારમાં આકરા બંધન જેવા છે, છતાં તેને અત્યંત આનંદના કારણ માને છે આ પ્રમાણે હોવાથી આ જીવ અત્યંત દુર્બુદ્ધિ છે

દારિદ્ર મૂર્તિ

પેલા ભિખારીને ધના વગરનો દરિદ્રી બતાવ્યો તેમ આ જીવની પાસે શુદ્ધ ધર્મની એક કોડિ પણ ન હોવાથી તે દારિદ્રની મૂર્ત્તિજ છે જેમ તે દરિદ્રીને પુરુષાર્થ વગરનો કહેવામાં આવ્યો તેમ આ જીવ પણ પોતાના કર્મબંધનના હેતુઓનો[3] નાશ કરવાની શક્તિ વગરનો હોવાથી પુરુષકાર[4] વગરનો છે એમ સમજવું જેમ તે ભિખારીનું શરીર ભૂખથી લેવાઈ ગયું હતું એમ કહેવામાં આવ્યું છે તેમ વિષયસેવનની ઇચ્છારૂપ આ જીવની ક્ષુધા કદિ પણ શાંત થતી નહિ હોવાને લીધે ભૂખથી લેવાઈ ગયેલા શરીરવાળો તેને સમજવો તે દ્રમકને અનાથ કહ્યો તેમ આ જીવને પણ સર્વજ્ઞરૂપ નાથ-સ્વામી મળેલા નહિ હોવાને લીધે તે અનાથ જ છે તે ભિખારીના હાડકા જમીન ઉપર શયન કરવાથી ઘસાઈ ગયા હતા તેમ અત્યંત ખરાબ આકરા પાપોની ભૂમિ

---

[1] **અવિરતિપણું** ત્યાગભાવને વિરતિપણું કહેવામાં આવે છે તેથી વિરુદ્ધ અવસ્થા-ત્યાગ નહિ કરવાપણાના ભાવને અવિરતિપણું કહેવામાં આવે છે

[2] મદ્ય વિષય કષાય વિકથા અને નિદ્રા

[3] **કર્મબંધનના** હેતુ ચાર છે મિથ્યાત્વ (અજ્ઞાન) અવિરતિ (ઉપર જુઓ) કષાય અને યોગો એને નાશ કરવામાં પુરુષાર્થ-આત્મવીર્યની બહુ જરૂર પડે છે

[4] **પુરુષકાર** -શક્તિ તાકાત

પર આળોટતો હોવાથી આ પ્રાણીના સર્વ અંગો અને ઉપાંગો જાણે દળાઇ ગયા હોય એવો તે દેખાય છે જેમ તે ભિખારીનું આખું શરીર ધળથી મલિન થયેલું હતું તેમ નિરંતર બંધાતા પાપકર્મોના પરમાણુરૂપ ધૂળથી આ જીવનું આખું શરીર મલિન થયેલ છે જેમ ફાટેલ તૂટેલ કપડાથી તે ભિખારીનું શરીર નહિ જેવું ઢંકાયલું હતું તેમ આ જીવની આકૃતિ પણ મોહની કળાઓને[1] સૂચવનારી નાની નાની ધજાઓથી વીંટાયલી છે અને બીભત્સ રૂપ ધારણ કરે છે તે દરિદ્રીને નિંદનીક અને દીન (ગરીબડો–રાંક) કહેવામાં આવ્યો તેમ આ જીવ પણ વિવેકના સ્થાનભૂત સજ્જનોથી નિંદા પામે છે અને ભય શોક ઉત્પન્ન કરનારા તુચ્છ કર્મોથી ભરેલો હોવાને લીધે અત્યંત દીન–રાંક છે એમ સમજવું

ભિક્ષાપાત્ર અને અન્ન

પેલો નિષ્પુણ્યક ભિખારી અદૃષ્ટમૂલપર્યંત નગરમાં આખો વખત ભીખ લેવા માટે ઘેર ઘેર ભટકે છે એમ કહ્યું, તેમ આ જીવ પણ સંસારનગરમાં વિષયરૂપ તુચ્છ ભોજન મેળવવાની આશાના પાશમાં વીંટળાઇ રહી એક જન્મમાંથી બીજામાં અને બીજામાંથી ત્રીજામાં એમ ઉંચા નીચા ઘરોમાં આખો વખત ભટક્યા કરે છે ભીખ લેવા માટે તેની પાસે ભાગેલું–ખોખરૂં ઠીંકરૂં છે એમ કહેવામાં આવ્યું હતું તે વાસણને સ્થાનકે આ જીવનું આયુષ્ય સમજવું, કારણ કે તે વાસણ જ વિષયરૂપ કુત્સિત અન્નને અને ચારિત્રરૂપ મહાકલ્યાણ કરનાર ભોજનને લેવાનો આધાર છે અને તે આયુષ્યને લઇને જ આ જીવ વારંવાર સંસારનગરમાં ભટકે છે

(૩)

તોફાની છોકરાઓ

તે રંક ભિખારીને દુર્દાન્ત છોકરાઓ વારંવાર મારતા હતા અને તેના પર થયેલા લાકડી, મુઠ્ઠી અને માટીના પ્રહારથી તે અધમુઓ થઇ ગયો હતો એમ કહેવામાં આવ્યું હતું, તે આ જીવના ખોટા વિકલ્પો, શુષ્ક તર્કો, તેને ઉત્પન્ન કરનાર ગ્રંથો અને તેવા ગ્રંથના ઉપદેશક કુતીર્થીઓ સમજવા. તેઓ જ્યારે આ બાપડા જીવને જુએ છે ત્યારે તેના તરફ સેંકડો ખોટા હેતુરૂપ મુદ્ગરોના ઘા કરીને તેના તત્ત્વાભિમુખ શરીરના[2] ટુકડે ટુકડા કરી નાખે છે આવી રીતે પોતાનું શરીર જર્જરિત

[1] મોહની કળાઓ –મોહના જૂદા જૂદા આવિર્ભાવો.

[2] શુષ્ક તર્કો આ જીવને ખોટી દલીલ પૂરી પાડે છે અને સત્ય માર્ગથી દૂર રાખે છે, એથી એના **તત્ત્વાભિમુખ શરીરને** ઘા ... યા કરે છે એને તે સત્ય તત્ત્વ પામી શકતો નથી

થઇ ગયા પછી આ પ્રાણી કાર્ય કે અકાર્યનો વિચાર કરી શકતો નથી, અમુક વસ્તુ ખાવા યોગ્ય છે કે નહિ તેનું સ્વરૂપ કળી શકતો નથી, અમુક પ્રવાહી પીવા યોગ્ય છે કે નહિ તેનું સ્વરૂપ જાણી શકતો નથી, અમુક વસ્તુ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે કે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે તે સમજી શકતો નથી, પોતાને અને પારકાને ગુણ અને દોષના નિમિત્તકારણ[2] ક્યા છે તે લક્ષ્યમાં લઈ શકતો નથી પછી તે ખોટા તર્કથી વિચારશક્તિને ભરી દઇને વિચારે છે કે-'પરલોક ન હોવો જોઇએ, મારા ખરાબ કર્મના ફળ હોઇ શકે જ નહિ, આત્મા જેવી કોઇ વસ્તુ હોવાનો સંભવ લાગતો નથી, કોઇ પ્રાણી સર્વજ્ઞ હોઇ શકે નહિ, હોવાનો દાવો કરી શકે નહિ અને સર્વજ્ઞે બતાવેલો મોક્ષમાર્ગ હોઇ શકે નહિ-વિગેરે વિગેરે.' આવા આવા વિચાર કુતીર્થીના પરિચયથી અને નાહક કલ્પનાથી વારંવાર થયા કરે છે તે સર્વ આ જીવને પીડા આપનાર દુર્દાન્ત-તોફાની છોકરાઓ સાથે સરખાવવા યોગ્ય છે શુદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાનથી ઉલટી દિશાએ પોતાનું વલણ રાખીને પછી અતત્ત્વમાં પોતાનું મન લગાડે છે અને તેને પરિણામે તે પ્રાણીઓની હિંસા કરે છે, ખોટું બોલે છે, પારકાનું ધન ચોરી લે છે, વિષયાસક્ત થાય છે, પરિગ્રહનો[1] સંચય કરે છે, પોતાની ઇચ્છાનું માપ કરતો નથી, હદ બાંધતો નથી, માંસ ખાય છે, દારૂ પીએ છે, કોઇ સારો ઉપદેશ આપે તે ગ્રહણ કરતો નથી, ખોટા માર્ગનો પ્રકાશ કરે છે, નમસ્કાર કરવા યોગ્ય મહાત્મા પુરુષોની નિંદા કરે છે, નમસ્કાર ન કરવા યોગ્ય હોય તેની સેવા કરે છે, પોતાના અને પારકાના ગુણ દોષના નિમિત્તકારણ[2] તરફ દોડે છે અને બીજા માણસોની નિંદા કરે છે અને એવી રીતે સર્વ પાપો આચરે છે એવી રીતે

પાપાચરણથી થતા દુઃખો

અનેક પાપો આચરવાને લીધે તે પ્રાણી આકરા કર્મો બાંધે છે, તેને લઈને તે નરકમાં પડે છે ત્યાં (નરકમાં) તે કુંભીપાકવડે[3] રંધાય છે, કરવતવડે વેરાય

---

૧ ધન ધાન્ય ઘર વિગેરે વસ્તુઓનું એકઠું કરવું તેને પરિગ્રહ કહેવામાં આવે છે

૨ અમુક બાબત સારી છે કે ખરાબ છે તે જાણે છે પણ તેમ થવાનું કારણ પોતાના કર્મ વિગેરે છે તેને ધ્યાનમાં લેતો નથી શુદ્ધ પાઠ गच्छति स्वपरयार्न विभेदम् પોતાનું ખરેખરૂં અને પારકું તે બે વચ્ચે તફાવત સમજતો નથી गच्छति स्वपरयार्गुणदोषनिमित्तम् એવો પાઠ હોય તો તેનો અર્થ એમ કરવો કે ગુણ દોષના નિમિત્તો-બાહ્ય કારણો તરફ ધ્યાન આપે છે અંદર પ્રવેશ કરી શકતો નથી સુજ્ઞ મનુષ્યો નિમિત્ત કારણ તરફ જતા નથી પણ ઉપાદાન કારણને ...

૩ કુંભીપાક નરકનો ભયંકર અગ્નિ

છે, વજ્ર જેવા કાટાઓથી ભરેલા શાલ્મલી વૃક્ષ[1] ઉપર તેને ચઢાવવામા આવે છે, ચીપીઆવડે મોઢુ ઉઘાડીને ચીસ પડાવે તેવુ તપાવેલુ સીસુ તેના મ્હોમા રેડવામા આવે છે, ત્યા તેને પોતાનુ જ માસ ખવરાવાય છે, અત્યત તપાવેલી ભઠ્ઠીઓમા તે ભુજાય છે, પરૂ, ચરબી, લોહી, મળ, મૂત્ર અને આતરડાથી અત્યત ભયકર બનેલી વૈતરણી નદીમા તેને તરવુ પડે છે અને તરવારની ધાર જેવા અણીદાર પાદડાવાળા વૃક્ષોથી ભરપૂર જગલોમા ખડ ખડ થાય છે આ સર્વ પીડાઓ તેને પોતાના પાપથી પ્રેરાયલા પરમાધાર્મિક નામના અસુરો કરે છે

[2]નરકગતિમા આ જીવ હોય છે ત્યારે તેને ભૂખ એવી સખ્ત લાગે છે કે આખી દુનિયાના સર્વ પુદ્દગલો ખાઈ જવાથી પણ તે ભૂ

---

૧ શાલ્મલી વૃક્ષ—એક જાતના તીક્ષ્ણ કાંટાથી ભરેલુ ભયકર નારકીનુ ઝાડ

૨ નારકી સાત છે તે દરેકમા મોટા આયુષ્યવાળા જીવો ઉપજે ત્યારથી તે મરણ પામે ત્યાસુધી અનેક પ્રકારના દુ ખો અનુભવે છે ત્યા સુખનુ નામ પણ હોતુ નથી અને દુ ખ એટલુ આકરૂ હોય છે - તેની કલ્પના કરવી પણ મુશ્કેલ છે નારકીમા વેદના ત્રણ પ્રકારની હોય છે ક્ષેત્રવેદના અન્યોન્યકૃત વેદના અને પરમાધામીકૃત વેદના

(૧) ક્ષેત્રવેદનાનો વિચાર કરતા નરકાવાસ બે પ્રકારના છે શીત અને ઉષ્ણ તે બન્ને પ્રકારના નરકાવાસમા શીત અને તાપની વેદના અસહ્ય છે અને એટલી સખ્ત છે કે તેનો ખ્યાલ કરવા પણ મુશ્કેલ છે નારકીના શરીરના પરમાણુઓ પણ તેને અનેક પ્રકારે દુ ખ આપે તેવા હોય છે શીત અને ઉષ્ણ વેદના ઉપરાંત બીજી આઠ પ્રકારની વેદના ક્ષેત્રસબધી ગણાવવામા આવી છે ભૂખ મટે નહિ, તરસ છીપે નહિ ખરજ મટે નહિ, પરવશ રહે નિરતર શરીરમા તીવ્ર તાવ—તાપ—રહ્યા કરે શરીરે દાહ બળ્યા કરે ભય અત્યત થયા કરે, શોક બહુ સખ્ત રહે—આવી રીતે દશ ક્ષેત્રવેદના દશ પ્રકારની બતાવી છે

(૨) અન્યોન્યકૃત વેદના નારકીના જીવો વૈક્રિય શરીરવાળા હોવાથી તેઓનુ પારા જેવુ શરીર છૂટુ પડતા પાછુ એક થઇ જાય છે પૂર્વ વૈર સભારી નારકી જીવો એક બીજા સાથે અનેક પ્રકારના યુદ્ધો મચાવે છે કાપાકાપી કરે છે સામા જીવને ત્રાસ આપે છે અને જાતે દુ ખી થાય છે તેવા યુદ્ધ કરવા માટે પોતાના શરીરો અને શસ્ત્રો પણ અનેક પ્રકારના વિકુર્વે છે અને આવી રીતે પરસ્પર એકબીજાના દુ ખમા મોટો વધારો કરે છે

(૩) પરમાધામીકૃત વેદના તુચ્છ જાતિના અસુરો કે જેઓ અન્યને દુ ખ દેવા માત્ર રાજી થાય છે તેઓ ઉપર ગ્રથમા જણાવ્યુ તેમ નારકીના જીવોને અનેક પ્રકારના દુ ખો આપે છે ત્રાસ પમાડે છે અને તેઓને રડતા, રાડો પાડતા દુ ખી થતા જોઇ આનદ માને છે આ અસુરોને પરમાધાર્મિક અસુરો કહેવામા આવે છે

ખની શાંતિ થાય નહિ, તેને તરસ એટલી આકરી લાગે છે કે આખી દુનિયાના સર્વ સમુદ્રોના પાણી એક સાથે પીવાથી પણ તે છીપે નહિ, ત્યાં તે ઠંડા [1]ક્ષેત્રની ઠંડીથી મહા પીડા પામે છે, ઉષ્ણ-ગરમ ક્ષેત્રમાં ગરમીથી મહા હેરાનગતિ ભોગવે છે, અને એ ઉપરાંત બીજા નારકીના જીવો[2] તેને અનેક પ્રકારે દુઃખ આપે છે તે વખતે આ પ્રાણી મહા દુઃખથી આકુળવ્યાકુળ થઈ 'હે માતા! રક્ષણ કર, હે તાત! હે નાથ! રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો' એમ રાડો પાડીને બોલ્યા કરે છે, પણ તેના શરીરનું રક્ષણ કરનાર કોઈ ત્યાં હોતું નથી અને આવા ભયંકર દુઃખમાંથી કોઈ તેને બચાવી શકતું નથી

નારકીના આવા ભયંકર દુઃખમાંથી કદાચ મહા મુશ્કેલીએ તે છૂટે તો તિર્યંચ[3] ગતિમાં જન્મ લઈને ત્યાં અનેક પ્રકારની પીડા પામે છે અને દુઃખો સહન કરે છે તેની પાસે પુષ્કળ બોજો ઉપડાવવામાં આવે છે, લાકડીવડે તેને કૂટવામાં આવે છે, એના કાન, પૂછડાં વિગેરે છેદી નાખવામાં આવે છે, હજારો કીડાઓ વિગેરે એનું લોહી પીધા કરે છે, તેને ભૂખ સહન કરવી પડે છે, તે તૃષાથી મરી જાય છે અને જૂદી જૂદી અનેક પ્રકારની પીડાઓથી દુઃખી થાય છે

ત્યારપછી વળી કોઈ વાર આ જીવ મનુષ્યનો ભવ પ્રાપ્ત કરે છે તો ત્યાં પણ અનેક પ્રકારના દુઃખોથી પીડા પામે છે હજારો પ્રકારના રોગો તેને દુઃખ ઉપજાવે છે, ત્રાસ આપે છે, હેરાન કરે છે, ઘડપણના વિકારો તેને શિથિલ કરી નાખે છે, નીચ દુર્જનો તેને દુઃખ આપે છે, વહાલાના વિયોગો તેને મુંઝવી નાખે છે, અનિષ્ટ વસ્તુઓ કે પ્રાણીઓ સાથેના સંયોગો કે પ્રસંગો મન ઉપર ખરાબ અસર કરે છે, બીજાઓ તેનું ધન હરણ કરીને તેને રાંક બનાવી દે છે, સગાં સંબંધીઓના અકાળ મરણો આકુળવ્યાકુળ કરી નાખે છે, અને જૂદા જૂદા પ્રકારના અધ્યવસાયો તેને વિહ્વળ કરી નાખે છે

કદાચ એ જીવ દેવગતિમાં જન્મ લઈ દેવતા થાય છે તો ત્યાં

---

૧ આ ક્ષેત્રવેદના કહી ૨ આ અન્યોન્યકૃત વેદના કહી

૩ દેવતા મનુષ્ય અને નારકી સિવાયના સર્વ જીવોને **તિર્યંચ** સંજ્ઞાથી ઓળખવામાં આવે છે તેમાં એકથી પાંચ ઇંદ્રિયવાળા (દેવ મનુષ્ય અને નારક સિવાયના) સર્વ જીવોનો સમાવેશ થાય છે પંચેંદ્રિય તિર્યંચમાં જળચર સ્થળચર ખેચર આદિ જીવોનો સમાવેશ થાય છે અહીં ખાસ કરીને તિર્યંચ પંચેંદ્રિય જીવોનો નિર્દેશ છે એમ સંબંધ પરથી જણાય છે

પણ જૂદા જૂદા પ્રકારની વેદનાઓ સહન કરે છે ઈંદ્ર કાઇ પણ હુકમ ફરમાવે તો પરવશ થઇને તે હુકમ તેને ઉઠાવવો પડે છે, અન્ય દેવોનો વૈભવ જોઇને તેને વાર વાર અદેખાઇ આવ્યા કરે છે, પૂર્વભવમા પોતે ભૂલો કરી હોય તેનુ સ્મરણ[1] થવાથી દુ ખ થાય છે એટલે શુભ ક્રિયા કરવામા ગયા ભવમા અમુક અમુક કચાશ રાખી તેથી આ ભવમ પૂર્ણ ઋદ્ધિ, અધિકાર કે મહત્તા મળ્યા નહિ એવી કલ્પના વાર વા થયા કરે છે, અન્ય દેવોની સુદર યુવતીઓ કે જે પોતાને વશ થાય તેમ ન હોય તેની પ્રાર્થના કરવાને પરિણામે નાસીપાસી થવાથી મનમ બળી જાય છે, તેનો સયોગ કેવી રીતે થાય તેના વિચારો વારવા થતા હોવાથી મનમા શલ્ય રહ્યા કરે છે, મોટી ઋદ્ધિવાળા દેવતાઓથ વારવાર નિંદા પામે છે, પોતાને મરવાનો (ચ્યવવાનો) સમય નજી જાણી અત્યત વિલાપ કરે છે અને છેવટે સર્વ પ્રકારના અશુચિન સ્થાનકભૂત ગર્ભના કાદવમા પડે છે

આવા પ્રકારની સ્થિતિ હોવાથી[2] તે દરિદ્રીના વર્ણનમા સર્વ અ ઉપર મોટા મોટા ઘા વાગવાથી થયેલ તાપને લી આકુળવ્યાકુળ થઇને તે બહુ હેરાન થઇ ગયો હ અને "ઓય મા ! મરી ગયો, મને બચાવ, મ બચાવ, એવા એવા શબ્દો તે વાર વાર બોલતો હતો એ મતલબની હકીકત કહેવામા આવી હતી તે આ જીવને સર્વ બ બર બ ધબેસતી આવે છે, કારણ કે નારકી, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દે ગતિમા અનેક પ્રકારના દુ ખો અનુભવતો વાર વાર તે નિસાસા છે, તેના શરીરમા તાપ આવ્યા કરે છે અને તે વાર વાર રાક–બાપડે બિચારો થઇ જાય છે આ સર્વનુ કારણ તેના પોતાના જૂદા જૂ પ્રકારના માઠા વિકલ્પો, તેને સપાદન કરાવનાર કુદર્શનગ્રંથો (અ ધર્મના પુસ્તકો) અને તે પુસ્તકોના બનાવનાર અને મત ચલ વનાર કુગુરૂઓ છે

તે દરિદ્રીના દીન શબ્દો

આગળ તે ભિખારીના શરીરમા ઉન્માદ વિગેરે રોગો બતા

---

૧ દેવતા અવધિજ્ઞાન કે વિભગજ્ઞાનથી પોતાના પૂર્વ ભવ સબધી હ ઉપયોગ મૂકીને જાણી શકે છે જેઓને સમ્યગ્ બોધ થયો હોય છે તેને અ જ્ઞાન હોય છે અને બાકીનાને વિભગજ્ઞાન હોય છે આ ગતિ આશ્રયી જ્ઞાન હો સર્વ દેવોને હોય છે

૨ જુઓ આ પુસ્તકનુ પૃષ્ઠ ૧૬ મુ (નિષ્પુણ્યકનુ વર્ણન) બે ગાથ એ મોટાઈીના મૂળ પુસ્તકનુ અહીંથી ૫૧ મુ પૃષ્ઠ શરૂ થાય છે

ભિખારી ના રોગો

વામા આવ્યા તે આ જીવના સબંધમા મહામોહ વિગેરે સમજવા. ઉન્માદ સન્નિપાત જેવો વ્યાધિ છે એની અસર તળે પ્રાણી અનેક પ્રકારના અકાર્યો કરે છે, તેવી રીતે મોહ-મિથ્યાત્વ અજ્ઞાનથી અનેક પ્રકારના ન કરવા યોગ્ય કાર્યોની પરંપરા આ પ્રાણી કરે છે તેથી ઉન્માદ તે મોહ સમજવા. તાવ આવવાથી આખા શરીરે ગરમી થાય છે તેવી રીતે રાગને[1] લીધે સર્વ અવયવોમા એક જાતની ગરમી આવે છે, તેથી તાપ તે રાગ સમજવો જેમ શૂળનો વ્યાધિ થવાથી હૃદય ઉપર અને પાસળાઓમા સખ્ત પીડા થાય છે તેમ દ્વેષને[2] લીધે હૃદયમા વેરની સખ્ત વેદના ચાલે છે અને મનમા ગ્લાનિ રહ્યા કરે છે, તેથી શૂળ તે દ્વેષ સમજવો જેમ ખસ થવાથી સર્વ અવયવોમા ખુજલી આવે છે તેમ કામ (વિષયસેવન ઇચ્છા) થી વિષયસેવનરૂપ તીવ્ર અભિલાષા ઉત્પન્ન થાય છે અને તેમા મન વળગેલુ જ રહે છે, તેથી ખુજલી તે કામ સમજવો. જેમ ગળતા કોઢના વ્યાધિવડે માણસ લોકો તરફથી નિંદા પામે છે અને તેને મનમા અનેક પ્રકારના ઉદ્વેગો થયા કરે છે, તેવી રીતે ભય, શોક અને અરતિ (અપ્રીતિ) થી થયેલી દીનતાથી પણ લોકોના મનમા આ દીન પ્રાણી માટે ખરાબ વિચારો આવે છે અને દીન પ્રાણીને પોતાને પણ અનેક પ્રકારના ઉદ્વેગો થયા કરે છે, તેથી દીનતા તે ગળતા કોઢનો વ્યાધિ સમજવો આખના વ્યાધિથી જેમ દેખવાની શક્તિનો નાશ થાય છે તેમ અજ્ઞાન (અંધકાર-જ્ઞાનનુ આચ્છાદન) થી વિવેક-દૃષ્ટિ-સાચુ ખોટુ પારખી લેવાની શક્તિનો નાશ થાય છે, તેથી તે દરિદ્રીના નેત્રરોગને સ્થાને અજ્ઞાન સમજવુ જળોદરના વ્યાધિથી[3] જેમ કાર્ય કરવાના ઉત્સાહનો નાશ થઇ જાય છે તેમ પ્રમાદથી ધર્મના શુભ અનુષ્ઠાનો (ક્રિયા-પ્રતિક્રમણ વિગેરે) કરવા તરફ જે ઉત્સાહ હોય છે, તેનો નાશ થઈ જાય છે, અને પ્રાણી મંદ ઉત્સાહવાળો થઇ જાય છે, તેથી જળોદરની સાથે પ્રમાદની સરખામણી કરવી.

રોગોના ઉપાદાન કારણો

આ પ્રમાણે મિથ્યાત્વ, રાગ, દ્વેષ, કામ, દીનતા, અજ્ઞાન અને પ્રમાદ વિગેરે ભાવરોગોથી આ પ્રાણી હેરાન હેરાન થયા જ કરે છે અને તેની મુઝવણથી પોતે શુભ વિચાર કરી શકતો નથી, તેટલા માટે હાલ તેને ખાવા યોગ્ય ન ખાવા યોગ્યનો વિવેક (ભક્ષ્યાભક્ષ્યના સ્વરૂપનુ

૧ રાગ-પરવસ્તુ પરજન વિગેરે તરફ આકર્ષણ એ વસ્તુ અથવા જનમા પોતાપણાની માન્યતાથી થાય છે

૨ દ્વેષ-અન્ય પ્રાણી કે અન્ય વસ્તુ તરફ તિરસ્કાર ઘૃણા

૩ જળોદર-આ વ્યાધિમા પેટ મોટુ થઇ જાય છે અને કોઇ કામ કરવાની દોરા થતી નથી

જ્ઞાન), પીવા યોગ્ય ન પીવા યોગ્યનો વિવેક (પેયાપેય વિચાર) ન હોવાથી તેના પોતાના સબંધમા મોટો અધકાર પ્રવર્તતો હતો અને તે અધકારમા તે મુઝાઇ ગયો છે એમ હકીકત દરિદ્રીના વર્ણનમા અગાઉ બતાવી હતી અને પરલોક નથી, શુભ અશુભ કર્મનુ ફળ નથી એવા અને એવી જાતના અનેક કુવિકલ્પો તેને થતા હતા આ અજ્ઞાન અને કુવિકલ્પ બન્નેને ઉત્પન્ન કરનાર સહકારી કારણ તરીકે બાહ્ય કારણોમા કુતર્કના ગ્રથો અને તેને પ્રવર્તાવનારા તેના ઉપદેશકો છે એમ સમજવુ અને રાગ દ્વેષ મોહ વિગેરે ઉપાદાન કારણ તરીકે એટલે અતરગ કારણ છે એમ વિચારવુ, અને તે ઉપરથી આ પ્રાણીને અનેક પ્રકારની પીડાઓ થાય છે તેને ઉત્પન્ન કરનાર અને ફેલાવનાર પરમાર્થથી એ રાગ, દ્વેષ ને મોહ છે એમ સમજવુ [1]એમા એટલી હકીકત લક્ષ્યમાં રાખવાની છે કે કુશાસ્ત્રના સસ્કાર તો કોઇ કોઇ વખત થાય છે અને એ પીડાઓને ઉત્પન્ન કરવામા કારણભુત રાગ, દ્વેષ ને મોહ વિગેરે તો પોતાનો ભાગ સર્વ વખત ભજવ્યા કરે છે, નિરતર આ પ્રાણીને અનર્થપરપરા ઉત્પન્ન કરે છે અને તેને સર્વદા અજ્ઞાનદશામા રાખે છે એ ઉપરાત એમા બીજી પણ એક વાત છે, અને તે એ કે કુદર્શનના અભિપ્રાયોનુ શ્રવણ કરવામા આવે છતા તે અનર્થપરપરાનુ કારણ થાય અને ન પણ થાય, એટલે અન્ય મતના દર્શન ગ્રથોના વાચનમનનથી અનર્થપરપરા કોઇ પ્રાણીઓને થાય અને કોઇને ન પણ થાય એવો તેમા વિકલ્પ છે, એક સરખો નિયમ નથી, પરતુ રાગ દ્વેષ વિગેરે આતર કારણો જે ઉપર બતાવ્યા છે, તે સેવવામા આવે તો જરૂર અનર્થપરપરા થાય જ છે, એમા કોઇ જાતની શકા કે કોઈ પ્રકારનો વિકલ્પ નથી. એ રાગ દ્વેષ મોહ વિગેરેને વશ પડેલો અને તેઓના જોરથી દબાઇ ગયેલો પ્રાણી અજ્ઞાનરૂપ મહા અધકારમા પ્રવેશ કરે છે, મનને વિપરીત કરી નાખે તેવા ખોટા વિકલ્પો કરે છે, સેકડો ન કરવા યોગ્ય અકાર્યો કરે છે, તેને લઇને મહા આકરા કર્મોનો સમૂહ એકઠો કરે છે આવા આકરા કર્મો એકઠા કરવાને પરિણામે કોઇ વખતે તે દેવગતિમા ઉત્પન્ન થાય છે કોઈ વખત મનુષ્યગતિમા જન્મ લે છે, કોઇ વખત પશુભાવ ધારણ કરે છે, અને કોઇ વખત નરકમા પડે છે અને ઉપર ચારે ગતિઓના

---

[1] અહીં આ પ્રાણીના સબધમા અનર્થપરપરા કરનાર કારણોમા બાહ્ય અને આતર કારણનો ભેદ પાડવામા આવ્યો છે તે બરાબર સમજવો અન્ય ગ્રથો બાહ્ય કારણ છે, ઉપાદાન કારણ તો મોહ-અજ્ઞાન છે એ બરાબર ધ્યાનમા રાખવુ

દુખનુ વર્ણન આપ્યુ છે તે પ્રમાણે ત્યા અનત વાર [૧]અરઘટ્ટઘટ્ટી ન્યાયે મહા દુખોને વારવાર જાતે અનુભવે છે અને ચારે તરફ ભટક્યા કરે છે આ પ્રમાણે હોવાથી ભિખારીના વર્ણનમા કહેવામા આવ્યું હતુ કે " તેને ઠડીની, ગરમીની, ડાસની, મચ્છરની, ભૂખની, તરસની એમ અનેક પીડાઓ થતી હતી અને તેથી હેરાન થતો, દુખ પામતો, ત્રાસ પામતો નારકીના જીવોની જેવી વેદનાઓ તે સહન કરતો હતો " તે સર્વ આ પ્રાણીના સબધમા બરાબર મળતુ અને બધ બેસતુ આવે છે એમ સમજવુ

(૪)

ત્યાર પછી તે દરિદ્રીના સબધમા કહેવામા આવ્યુ હતુ કે " એ નિષ્પુણ્યક દરિદ્રીની સ્થિતિ જોઈને સજ્જન પુરૂષોને મોટી દયા આવે તેવુ હતુ, અભિમાની પુરૂષોને તે મશ્કરી કરવાનુ સ્થાન થઇ પડ્યો હતો, બાળકોને રમત કરવાનુ રમકડુ થઇ પડ્યો હતો અને, પાપ કરનારાઓને એક દાખલો પૂરો પાડે તેવો થઇ ગયો હતો "

કૃપા હાસ્ય ક્રીડાસ્થાન

એ સર્વ હકીકતની યોજના આ જીવના સબધમા પણ બરાબર કરવી તે આ પ્રમાણે—આ પ્રાણી નિરતર અશાતા વેદનીયરૂપ કર્મના કાદવમા દબાયેલો રહે છે તેને જ્યારે અત્યત પ્રશમ સુખમય આત્મસુખનો અનુભવ કરનારા મહાત્મા સાધુઓ જુએ છે, ત્યારે તેઓના ચિત્તમા સર્વદા કરૂણાભાવ જાગ્રત રહેતો હોવાથી સ્વાભાવિક રીતે આ પ્રાણી ઉપર તેઓને ઘણી દયા આવે છે સરાગસયમી[૨] સાધુઓ-યતિઓ વીરરસના જોરથી તપસ્યા કરે છે, તેઓને ધર્મ ઉપર રાગ હોય છે, પણ તેઓનો તે રાગ એક પ્રકારની ઘેલછા જેવો હોય છે, અને તપસ્યા વિગેરે જે તેઓ આદરતા હોય છે, તેને માટે તેઓના મનમા બહુ અભિમાન હોય છે આવા સરાગસયમી યતિઓને આ પ્રાણી મશ્કરી કરવાનુ સ્થાન પૂરૂ પાડે છે તેઓ પોતાના મનમા આ જીવ સબધી

---

૧ અરઘટ્ટઘટ્ટી-એટલે રહેંટ—એને કુવાઓ ઉપર યોજવામા આવે છે તેમા ઘડાઓ એવી રીતે ગોઠવ્યા હોય છે કે ઉપર આવતા ઘડા ઠલવાય છે ત્યારે નીચેના ભરાતા જાય છે મતલબ કોઈ વખત તદ્દન સર્વ ઘડા ખાલી થતા નથી અને પાણીની મુક્તિ થતી નથી દેહધારણ અને મર્મગ્રહણ એ ઘડાના જળ સાથે બરાબર સરખાવવા યોગ્ય છે એનાપર સુદર રૂપક પ્ર ૭ પ્ર ૪ મા આવશે

૨ ત્યાગ ઉપર રાગવાળા ત્યાગની ખાતર ત્યાગ કરનાર નહિ પણ મોહથી ત્યાગ કરનારને **સરાગસયમી** કહેવામા આવે છે

વિચાર કરે છે કે ધર્મ, અર્થ, અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થમાંથી ધર્મ નામના મુખ્ય પુરુષાર્થના સાધન વગરના આ પ્રાણીમાં માણસાઇ જ કેમ સભવે ? એવો ખ્યાલ કરી તેના તરફ અનાદરની નજરથી તેઓ જુએ છે–આવા પ્રાણીઓનુ આ જીવ હાસ્યસ્થાન થઇ પડે છે વળી કેટલાક પ્રાણીઓ જેઓના મનમા મિથ્યાત્વ પેસી ગયુ છે અને જેઓને કોઇ પ્રકારે થોડુ થોડુ વિષયસુખ મળી ગયુ છે, તેઓને આ જીવ ક્રીડા કરવાનુ–રમત કરવાનુ સ્થાન થઇ પડે છે આપણે દુનિયામા જોઇએ છીએ કે પૈસાના મદમા અધ થઇ ગયેલાઓ બીજા સામાન્ય માણસો તરફ અનેક પ્રકારની પીડાઓ–હેરાનગતિઓ કરે છે અને તેઓ તરફ તિરસ્કારની નજરથી જોઇ તેઓ જાણે તદ્દન મૂર્ખા–અક્કલ વગરના કે ઠેકાણા વગરના હોય તેમ તેઓને બનાવે છે દુનિયામા પાપી પ્રાણીઓ કેવી રીતે પાપ એકઠુ કરે છે, અને તેના કેવા ફળ થાય છે, તે હકીકત બતાવવાની હોય છે ત્યારે તે બાબતનો દાખલો આ પ્રાણી પૂરો પાડે છે આ પ્રમાણે પાપકાર્યોની હકીકત જ્યારે ભગવાન્ બતાવે છે ત્યારે ભવ્ય પ્રાણીઓને સન્માર્ગપર વૈરાગ્ય થાય તેટલા માટે આ પ્રાણીઓના જેવા જીવનુ દૃષ્ટાન્ત આપે છે આવી રીતે આ જીવ કૃપા, હાસ્ય અને ક્રીડાનુ સ્થાન થાય છે અને પાપીઓનુ દૃષ્ટાન્ત પૂરૂ પાડે છે

(૫)

દુખની જીવતી મૂર્તિ

તે દરિદ્રીના વર્ણનમા આગળ કહેવામા આવ્યુ છે કે “ આ અદૃષ્ટમૂલપર્યન્તનગરમા બીજા પણ ઘણા દરિદ્રીઓ વસતા હતા, પણ એ નિષ્પુણ્યક દરિદ્રી એટલો દુખી હતો કે, તેના જેવો નિર્ભાગી બહુધા તે આખા શહેરમા બીજો કોઇ નહિ હોય એમ લાગતુ હતુ ” તે માગ પોતાના જીવનુ અત્યત વિપરીત વર્તન જોઇને અને અનુભવીને મે કહ્યુ છે, કારણ કે જન્મથી અધપણાને પણ હલકો પાડી નાખે તેવો[1] તેને મહામોહ છે, નારકીના તાપને પણ હસી કાઢે તેવો તેને રાગ છે, જેને કોઇ સાથે સરખાવી ન શકાય તેવો એને અન્ય ઉપર દ્વેષ છે, વૈશ્વાનરને[2] પણ હસી કાઢે એવો તેનો ક્રોધ છે, મેરૂપર્વતને પણ નાનો બતાવે તેવુ તેને માન છે, નાગણી (સર્પણી)ની ગતિને પણ

૧ તેને મહામોહ એટલો આકરો થાય છે કે મોહ પ્રાણી જાત્યધ–જન્મથી અધ હોય તેનુ વિકરાળપણુ પણ તેની પાસે કાઇ હિસાબમા નહિ જન્માધપણાથી પણ આકરો તેનો મહામોહ છે એવી રીતે બાકીના ભાવો માટે સમજી લેવુ ૨ વૈશ્વાનર [illegible]

જીતી જાય તેવી તેને માયા છે, સ્વયંભૂરમણ[1] સમુદ્રને પણ નાનો દેખાડે તેવો તેને લોભ છે અને સ્વપ્નામાં[2] લાગેલી તૃષા (પાણી પીવાની ઇચ્છા) જેવું તેનું વિષયલંપટપણું છે ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ થયા પહેલા આ પ્રમાણે સર્વ મારા જીવના સંબંધમાં હતું અને તે મેં જાતે અનુભવેલું હતું અને મને પોતાને એમ લાગે છે કે અન્ય પ્રાણીઓમાં દોષોની આવી ઉત્કટતા[3] નહિ હોય આ વાત મારા જીવના સંબંધમાં યુક્તિથી કેવી રીતે બંધબેસતી આવે છે તે આગળ મને પ્રતિબોધ થાય છે તે વખતે વિસ્તારથી કહી બતાવીશ

(૬)

ભિખારીના હવાતીઆ

ત્યારપછી તે દરિદ્રીના વર્ણનમાં કહેવામાં આવ્યું છે તેની મતલબ આ પ્રમાણે છે "તે ભિખારી અદૃષ્ટમૂલપર્યન્ત નગરના દરેક ઘરમાં ભિક્ષા માટે રખડતો રખડતો વિચારતો હતો કે 'મને અમુક દેવદત્તના અથવા બંધુમિત્રના અથવા જિનદત્તના ઘેરથી રસકસવાળી, સ્વાદિષ્ટ, પુષ્કળ અને સારી રીતે રાંધેલી ભિક્ષા મોટા પ્રમાણમાં મળશે, તે ભિક્ષાને એકદમ લઇને બીજા ભિખારીઓ ન જુએ તેમ એકાંત જગ્યાપર હું ચાલ્યો જઇશ પછી એવી રીતે માગીને આણેલી ભીખની વસ્તુઓમાંથી થોડી હું ખાઇ લઇશ અને બાકીની બીજા દિવસ માટે ઢાંકી મૂકીશ બીજા ભિખારીઓ કદાચ કોઇ પણ કારણથી મને ભિક્ષા સારી રીતે મળી છે એમ જાણી જશે તો તેઓ મારી પાસેથી તેમાંથી લેવાની માગણી કરશે અને મને અનેક પ્રકારે ત્રાસ આપશે, પરંતુ હું મરીશ તોપણ તેઓને મારી ભિક્ષામાંથી એક જરા ભાગ પણ આપીશ નહિ જ્યારે તેઓ જબરજસ્તી કરી મારી પાસેથી મળેલી ભિક્ષા છોડાવવા યત્ન કરશે, ત્યારે હું તેઓ સાથે લડાઇ કરવા માંડીશ જ્યારે તેઓ મને લાકડીવડે, મુઠીવડે અને પથરાવડે મારવા લાગશે ત્યારે હું એક મોટો મુદ્ગર લઇ આવીને તેનાવડે તે એકે એકના ચૂરેચૂરા કરી નાખીશ તે લુચ્ચાઓ મારી પાસેથી નાસીને ક્યાં જશે?' આવા આવા અનેક પ્રકારના માઠા વિ

---

૧ સર્વથી મોટો છેલ્લો સમુદ્ર સ્વયંભૂરમણ નામનો છે એનાથી વધારે વિસ્તારવાળો કોઈ સમુદ્ર નથી આ તીર્છા લોકના અર્ધ ભાગને તે રોકે છે અને તેનું પ્રમાણ અસંખ્યાતું છે એમ શાસ્ત્રકાર કહે છે

૨ સ્વપ્નમાં લાગેલી પાણી પીવાની તરસ છીપી શકતી નથી અથવા ઘણી મુશ્કેલીથી છીપે છે તોપણ ફરીવાર લાગે છે તેમ જ આ જીવની વિષયસેવનની ઇચ્છા કદિ તૃપ્ત થતી નથી અને કદિ થાય છે તો તરત ફરીવાર જન્મ લે છે

૩ ઉત્કટતા બહોળતા સખ્તપણું

કલ્પોથી તે દરિદ્રીના મનમા વ્યાકુળતા રહ્યા કરે છે અને દરેક ક્ષણે નકામુ રાદ્રધ્યાન કર્યા કરે છે તે ભિખારી તે નગરમા દરેક ઘેર રખડે છે, પણુ તે બાપડાને જરા પણુ ભોજન મળતુ નથી, એટલે ઉલટો તેના હૃદયનો ખેદ વધ્યા કરે છે, અને પ્રતિદિવસ અનેક ગણો વધારે વધારે થયા કરે છે કદાચ કોઇ વખત દૈવવશે તેને જરા તુચ્છ ભોજન મળી જાય છે, તો જાણે પોતાને મોટુ રાજ્ય મળ્યુ હોય તેમ તે આખી દુનિયાને પોતાથી હલકી માને છે "દરિદ્રીના સબધમા ઉપર પ્રમાણેની મતલબની હકીકત કહી હતી તે સર્વ મારા જીવના સબધમા બરાબર યોજવી તે આ પ્રમાણે –

ભિક્ષાલાભનો આંતરભાન

આ સસારમા પરિભ્રમણુ કરતા શબ્દ, રૂપ, રસ, ગધ અને સ્પર્શ એ પાચે ઇંદ્રિયના વિષયો, સગા સબધીઓનો સમૂહ, ધનકનક વિગેરે તથા કામક્રીડા ને વિકથા[1] વિગેરે સસારવૃદ્ધિના કારણો હોવાથી અને અજીર્ણ કરનાર હોવાથી તેને કદન્ન, તુચ્છ–અધમ ભોજન તુલ્ય સમજવા, કારણુ કે તે સસારવૃદ્ધિના કારણો હોવાથી અને કર્મ સચયરૂપ અજીર્ણ કરનાર હોવાથી ભોજનની સાથે બરાબર સરખાવી શકાય તેવા છે મહામોહમા આસક્ત થયેલો આ જીવ વિચાર કરે છે તે ઉપર બતાવેલા દરિદ્રીના રાદ્રધ્યાન સાથે સરખાવવા યોગ્ય છે આ પ્રાણી વિચાર કરે છે કે–'હુ ઘણી સ્ત્રીઓને પરણીશ, તે મારી સ્ત્રીઓ એટલી રૂપવત હશે કે પોતાના રૂપમા તેઓ સ્વર્ગ મૃત્યુ અને પાતાળની સર્વ સ્ત્રીઓને હરાવી દેશે, એટલી સાભાગ્યવાળી હશે કે તેઓ કામદેવને પણ પોતાની તરફ આકર્ષશે, એટલી વિલાસવાળી હશે કે તેવડે તેઓ મોટા મોટા મુનિઓના મનને પણ ક્ષોભ પમાડશે, એવી કળાવાળી હશે કે તેમા તેઓ બૃહસ્પતિને પણ હસી કાઢશે અને વિજ્ઞાન (કળાકાૈશલ્ય) મા એટલી પ્રવીણ હશે કે તેવડે તેઓ પોતાની જાતને પડિત માનનારાઓના ચિત્તને પણ રીઝવી શકશે આવી ગુણલક્ષણવાળી સુદર આકર્ષક સ્ત્રીઓના હૃદયનો વલ્લભ પતિ હુ થઇશ એ મારી વહાલી સ્ત્રીઓ પારકા પુરૂષની ગધને પણ સહન કરશે નહિ, મારી આજ્ઞાને કદિ પણ લોપશે નહિ, મારા મનને તેઓ દરરોજ અત્યત આનદ આપશે, હુ તેઓ ઉપર જરા ઉપરઉપરનો ખોટો કોપ બતાવીશ ત્યા તો તેઓ મને રાજી કરવા મડી જશે, કામક્રીડાની પોતાની ઇચ્છા પૂરી પાડવા માટે તેઓ મારી અનેક

[1] રાજકથા, દેશકથા સ્ત્રીકથા અને ભાજનકથા

પ્રકારે ખુશામત કરશે, મારી સૂક્ષ્મ અને સ્થૂળ ચેષ્ટાઓથી મારા હૃદયની વાતો જાણીને મને તે (વાતો) કહી બતાવશે, જૂદા જૂદા પ્રકારના બિબ્બોક ભાવો[1] ધારણ કરીને મારા મનને પોતાના તરફ તેઓ ખેંચશે અને અરસ્પરસ એક બીજાની ઇર્ષ્યાને લઈને તેઓ મારી ઉપર કટાક્ષના બાણ ફેંકીને મને વારવાર અભિલાષાપૂર્વક ઘાયલ કરશે. વળી મારે ઇંદ્રના પરિવારને પણ હસી કાઢે તેવો, વિનયવાન, ચતુર, શુદ્ધ ચિત્તવાળો, સુંદર વેશવાળો, અવસર જાણનાર, મનને પસંદ આવે તેવો, મારા પર પ્રેમ રાખનાર, સર્વ પ્રકારના ઉપાય કરવામા કુશળ, શૂરવીર, ઉદાર, સર્વ કળામા કુશળતાવાળો, સેવાભક્તિ કરવામા હોશિયાર પરિવાર[2] થશે. વળી ઇંદ્રના આવાસને પણ હસી કાઢે એવા સાત માળના મારે અનેક મહેલો થશે, જે પોતાના યશરૂપ ચળકતા અમૃતને લીધે ધોળા પણ પામેલા હોવાથી મારા ચિત્તના જેવા નિર્મળ હશે, જે ઘણા ઉંચા હોવાથી હિમાલય પર્વત હોય એવો ખ્યાલ કરાવે તેવા હશે, જેમા નાના પ્રકારના ચિત્રો મૂકવામા આવેલા હોવાથી જે જોવા લાયક લાગશે, જે ચંદ્રવાથી સુંદર લાગશે, જે આંખોને આનંદ આપનારી પુતળીઓ તેમજ બીજા જૂદીજૂદી જાતના આકારોથી શોભાયમાન લાગશે, જેમા ભોજનશાળા, ગાશાળા, કામશાળા આદિ અનેક શાળાઓ હશે, જે અત્યંત વિશાળ હશે, જેમા અનેક પ્રકારના ચોકો મૂકવામા આવ્યા હશે, જેમા લાંબા પહોળા અને જૂદા જૂદા આકારના અનેક સભામંડપો કરવામા આવ્યા હશે, જેની ચોતરફ મોટો કિલ્લો આવી રહ્યો હશે, અને જે એકંદર રીતે બહુ આકર્ષક, આનંદદાયક અને રહેવા લાયક હશે-આવા અનેક રાજમહેલો-પ્રાસાદો મારે થશે. તથા મારા રાજમહેલમા મરકત,[3] ઇંદ્રનીલ,[4] મહાનીલ,[5] કર્કેતન,[6] પદ્મરાગ,[7]

---

૧ બિબ્બોક પતિ તરફ ઉપર ઉપરથી અનાદર બતાવી તે દ્વારા તેને પોતા તરફ ખેંચાણ કરવાના હાવભાવ

૨ પરિવાર કુટુંબી સબંધી નોકર ચાકર વર્ગનો સમૂહ

૩ મરક્ત લીલુ મણિ

૪ ઇંદ્રનીલ પન્નુ પાનુ

૫ મહાનીલ શનિની એક જાત Sapphire

૬ કર્કેતન રત્નની એક જાત

૭ પદ્મરાગ માણેક (લાલ રંગનો મણિ)

વજ્ર,[1] વૈડૂર્ય,[2] ચંદ્રકાન્ત,[3] સૂર્યકાન્ત,[4] ચૂડામણિ,[5] પુષ્પરાગ[6] વિગેરે અનેક જાતિના રત્નો હમેશા પ્રકાશ કરશે, સોનાના ઢગલાઓ મારા મહેલમા ચારે તરફ પીળા રંગનો પ્રકાશ બતાવશે, મારા ઘરમા ધાન્ય, ચાંદી અને બીજી ધાતુઓ એટલી બધી વધી પડશે કે લોકો તેટલી બધી વસ્તુઓ મારા ઘરમા છે એ વાત માનશે પણ નહિ વળી મુગટ, બાજુબંધ,[7] કુંડળ,[8] પ્રાલંબ[9] વિગેરે અનેક જાતના ઘરેણાઓ મારા હૃદયને બહુ આનંદ આપશે. તથા ચીનના વસ્ત્ર (રેશમી કાપડ), સુતરના વસ્ત્ર તથા દેવદૂષ્ય (દેવતાના આપેલા કપડા) વિગેરે વસ્ત્રો મારા ચિત્તને આનંદ ઉપજાવશે વળી મારા મહેલની સામે આવેલા ક્રીડા કરવાના બગીચાઓ મારા મનના આનંદમા ઘણો વધારો કરશે એ બગીચાઓ એવા સુંદર હશે કે તેમા રત્ન અને સોનાવડે જૂદી જૂદી જાતના વિભાગોથી શોભી નીકળેલા અનેક બનાવટી પર્વતો દીપી રહ્યા હશે, તેમા વાવ, ગુંજાલિકા[10] અને ફુવારા વિગેરે અનેક જળાશયો આવી રહેલ હોવાથી તે અત્યંત મનોહર લાગતા હશે, તેમા બકુલ,[11] પુન્નાગ,[12] નાગ,[13] અશોક, ચંપક વિગેરે અનેક જાતના સુંદર ઝાડોનો વિસ્તાર આવી રહેલો હશે, પાંચ જાતના સુગંધી અને મનોહર ફૂલના ભારથી જેની શાખાઓ[14] નમી ગઇ છે

---

૧ વજ્ર–હીરો

૨ વૈડૂર્ય–વિદૂર પર્વતમાથી ઉત્પન્ન થયેલ રત્ન જેને Lapis lazuli ના નામથી ઓળખવામા આવે છે

૩ ચંદ્રકાન્ત–મણિનો પ્રકાર જે ચંદ્રદર્શનથી ઓગળવા માંડે છે

૪ સૂર્યકાન્ત–મણિનો પ્રકાર જે સૂર્યદર્શનથી ઓગળવા માંડે છે

૫ ચૂડામણિ–માથાના મુગટમા રાખવાનો મોટો હીરો

૬ પુષ્પરાગ–પોખરાજ, હીરો

૭ બાજુબંધ–હાથે બાંધવાનુ ઘરેણુ બાજુના નામથી ઓળખાય છે

૮ કુંડળ–કાનમા પહેરવાનુ ઘરેણુ

૯ પ્રાલંબ–ગળાથી નીચે લટકતી હૃદય સુધી પહોંચતી માળા (સોનાની અથવા મોતીની)

૧૦ ગુંજાલિકા–બગીચામા પાણી વહેવાની વાંકી નીક સીધી નીક હોય તો સારિણી કહેવાય છે

૧૧ બકુલ–કેશરનુ ઝાડ સ્ત્રી એને સ્પર્શ કરે ત્યારે તે વિકાસ પામે છે

૧૨ પુન્નાગ–સોરંગીનુ ઝાડ

૧૩ નાગ–નાગકેશરનુ ઝાડ

૧૪ શાખાઓ–અંત ભાગો

એવા કુમુદ[1] તથા કોકનદથી[2] તે અતિ સુદર હશે અને ગુજારવ કરતા ભમરાઓના અવાજથી સુદર ગીતો તેમા ચાલ્યા કરતા હશે આવા અનેક સુદર બગીચાઓ મારા મહેલની પાસે હશે. સૂર્યના રથની સુદરતાને પણ જીતી લે તેવા અનેક રથો મને પ્રમોદ કરાવશે ઇદ્રના ઐરાવત હાથીની મોટાઇને પણ બાજુએ મૂકી દે એવા મારા કરોડો હાથીઓની શ્રેણી મારો હર્ષ વધારશે દેવતાના પતિ ઇદ્રના ઘોડાઓની ચાલને પણ હલકી દેખાડે એવા અનેક ઘોડાઓ મારી જાતને સતોષ આપશે મારી આગળ દોડતા, મારા ઉપર પ્રીતિ-ભક્તિવાળા, બીજાઓને હઠાવી દેવામા કુશળ, પરસ્પર એક ચિત્તવાળા (ભિન્ન વૃત્તિ વગરના) અને સ્વાર્થ વગરના[3] ન ગણી શકાય તેટલા પાળાઓ (પાયદળ લશ્કર) મારા મનનો ઉલ્લાસ વધારશે. મને નમવાની ઇચ્છાવાળા અનેક રાજાઓ પોતાના મુગટમા રહેલા મણિરત્નોથી મારા પગને લાલ કરશે. હુ મોટી પૃથ્વીનો સ્વામી માંડલિક રાજા થઇશ બુદ્ધિમા દેવતાઓના મત્રી (બૃહસ્પતિ) ને પણ હસી કાઢે તેવા મારા મોટા પ્રધાનો મારા રાજ્યનો સર્વ કારભાર ચલાવશે ' આ સર્વ વિચારો (અભિલાષાઓ) સારી ભિક્ષા મેળવવાના લાભની જે ઇચ્છા પેલા દરિદ્રીને થયા કરતી હતી તેની બરાબર સમજવા

શરીરપુષ્ટિના વિતર્કો

વળી આ જીવ આગળ વિચાર કરે છે–' આવી રીતે હુ મોટો ધનદોલતવાળો થયેલો હોવાથી અને મને કોઇ જાતની ચિતા ન હોવાને લીધે તેમજ મારા સર્વ સાધન પૂરા થઇ ગયેલા હોવાથી હુ કુટીપ્રાવેશિક[4] નામનુ રસાયણ સિદ્ધ કરીશ– ખાઇશ એ રસાયણના ઉપયોગથી મારૂ શરીર વળીઆ, ધોળા વાળ, માથામા તાલ તેમજ કોઇ પણ પ્રકારની

---

૧ કુમુદ–કમળ પદ્મ પોયણુ

૨ કોકનદ–રાતુ પોયણુ

૩ એટલે અદર અદર મળી [illegible] રાજ્યવિરુદ્ધ બળવો ઉઠાવે નહિ તેવા– દુર્યોધનના યોદ્ધાઓ માટે કિરાતાર્જુનીયમા આવા વિશેષણોવાળો શ્લોક છે જુઓ કિરાત પ્રથમ સર્ગ–(શ્લોક ૧)

महौजसो मानधना धनार्चिता, धनुर्भृतः संयति लब्धकीर्तय ।
न संहतास्तस्य न भिन्नवृत्तय ,प्रियाणि वाञ्छन्त्यसुभि समीहितुम्॥

૧ ન સહતાનો અર્થ ટીકાકાર સ્વાર્થનિષ્ઠ ન થાય તેવા એમ કરે છે તેઓ ભિન્ન વૃત્તિવાળા નથી એટલે અદર અદર લડી મરે તેવી વૃત્તિવાળા નથી અને તેમ હોવાથી તેઓ પોતાના સ્વામીનુ કામ કરનારા છે એવો ભાવ સમજવો

૪ કુટીપ્રાવેશિક–આ નામનુ રસાયણ થાય છે જો બરાબર વિધિપૂર્વક થયુ હોય તો તે ખાવાથી શરીર તદ્દન નીરોગી રહે છે

ખોડ ખાપણ વગરનુ,' ઘડપણના અને મરણના વિકારથી રહિત, દેવકુ માર્ગથી પણ વધારે કાંતિ–તેજવાળુ, સર્વ પ્રકારના વિષયો ભોગવવાને સમર્થ અને બહુ બળવાળુ થશે ' પ્રાપ્ત થયેલી ભિક્ષાને એકાંત સ્થાનમા લઇ જવાના મનોરથ તે ભિખારી ભિક્ષા પ્રાપ્ત થયા પહેલા અગાઉથી કર્યા કરતો હતો તેની સાથે આ હકીકત સરખાવવી

એકાંતમા ભિક્ષાને ખાવાનો વિચાર

વળી તે રાંક પોતાના મનમા વિચાર કરે છે–' ત્યારપછી આવુ સુંદર શરીર મળવાથી મારા મનમા અત્યંત આનંદ પ્રાપ્ત થશે, પછી ગંભીર પ્રેમસમુદ્રમા ડુબીને મારી ઉપર વર્ણવી તેવી અનેક સુંદર સ્ત્રીઓ સાથે આવી રીતે ક્રીડા કરીશ –કોઇ વખત નિરંતર પ્રવર્તતા મદનરસને વશ પડીને ઘણા વખત સુધી સુરતક્રીડા[1] કરી સ્પર્શેન્દ્રિયને તૃપ્ત કરીશ, કોઇ વખત રસેન્દ્રિયને તૃપ્ત કરવા માટે મનને પસંદ આવે તેવા રસો જે બાકીની સર્વ ઇંદ્રિયોને પણ સ્વસ્થ કરનાર હોય તેનો સ્વાદ લઇશ, કોઇ વખત ઘણી સુગંધીવાળા કપૂરથી મિશ્ર કરેલ સુખડ કેશર કસ્તુરી વિગેરેનુ વિલેપન કરીને તેમજ પાંચે સુગંધી પદાર્થોથી ભરપૂર તાંબુલ (પાન) ખાઇને ઘ્રાણેન્દ્રિય (નાસિકા–નાક) ને તૃપ્ત કરીશ, વારંવાર વાગતા મૃદંગ (ઢોલ) ના અવાજથી યુક્ત, જાણે દેવતાઓની સુંદરીઓ (દેવાંગનાઓ) નૃત્ય કરતી હોય એવો ભ્રમ ઉત્પન્ન કરે તેવી સુંદર સ્ત્રીઓના કટાક્ષના જેમા પાઠ આવતા હોય અને જે નાટકોમા અનેક પ્રકારના શરીરના આકાર કરવામા આવે તેવા અંગહાર[3] નામના નાચો આવતા હોય તેવા સુંદર નાટકો જોઇને કોઇ વાર ચક્ષુઇન્દ્રિયને આનંદ આપીશ, કોઇ વખત મધુર કંઠવાળા અને ગાયનવિદ્યા (સંગીત) ના પ્રયોગમા સારી રીતે પ્રવીણ થયેલા ગાંધર્વોના વેણુ, વીણા, મૃદંગ, કાહલી આદિ વાજિંત્રો સાથે ગાયનોનો સ્વર સાંભળીને શ્રોત્રેન્દ્રિયને આલ્હાદ આપીશ, કોઇ વખત સર્વ કળાઓમા કુશળ, સરખી વયના, પોતાના હૃદયની ગુપ્ત વાત એક બીજા પાસે કહે તેવા, ગાંભીર્ય, આદાર્ય અને વીર્યથી શ્રેષ્ઠ અને રૂપમા કામદેવને પણ હસી કાઢે તેવા મિત્રો સાથે જૂદા જૂદા પ્રકારની ક્રીડા કરતો સર્વ ઇંદ્રિયોને સામટી–એક સાથે તૃપ્ત કરીશ " પેલા ભિખારીને પોતાની ભિક્ષા એકાંત સ્થાનમા લઇ જઇને ત્યા ખાવાની ઇચ્છા થતી હતી, તેની બરાબર આ સર્વ હકીકત સમજવી

---

૧ સ્ત્રીસંયોગ (કામક્રીડા) સુરત ૨ તજ, એલચી, લવીંગ, જાયફળ અને ચૂનો–પાંચ સુગંધી ૩ અંગહાર—એક જાતનો નાચ જેના નાચમા આંગળી અને શરીરના બીજા અવયવોના લટકા બહુ કરવામાં આવે

કુભોજનનો સંગ્રહ

વળી આ જીવ વિચાર કરે છે-' હું આવી રીતે ઘણા વખત સુધી બહુ ઉત્તમ પ્રકારનું સુખ ભોગવીશ એવી રીતે સર્વોત્તમ સુખ ભોગવતા મારે દેવકુંવરના આકારને ધારણ કરનાર, શત્રુઓની સ્ત્રીઓના હૃદયમાં દાહ ઉત્પન્ન કરનાર, સર્વ સગા સંબંધીઓ તથા વહાલા સ્નેહીઓના જુદા જુદા સ્વભાવને એક સરખી રીતે રાજી રાખનાર અને મારા જેવા જ સેંકડો પુત્રો થશે આવી રીતે મારા મનના સર્વે મનોરથો પૂર્ણ થશે, મારા સર્વ શત્રુઓ અસ્ત પામી જશે અને તેવી રીતે અનંતો કાળ હું મારી મરજી આવશે તે પ્રમાણે રહીશ-વિહાર કરીશ ' પોતાની પાસેનું કદન્ન (ખરાબ ભોજન) ઘણા દિવસ સુધી રાખી મૂકવાની-ઢાંકી મૂકવાની ઇચ્છા તે ભિખારીને થયા કરતી હતી તેની બરાબર આ સર્વે મનોરથો સમજવા

રૌદ્રધ્યાન અને ભિખારી

વળી પેલો દરિદ્રી જીવ વિચાર કરે છે —' મારી પાસે આટલી અને આવી સંપત્તિ છે એ હકીકત ત્યારપછી કોઇ વાર બીજા રાજાઓ સાભળશે ત્યારે તેઓ મારી ઉપર ઇર્ષ્યા કરીને સર્વ એકઠા થઇ મારા દેશ ઉપર ચઢી આવશે અને ધમાધમ મચાવવાની શરૂઆત કરશે એ હકીકત જાણીને હું મારી ચતુરંગિણી સેના[1] સાથે તેઓ ઉપર ચડાઇ કરી તૂટી પડીશ ત્યારે તેઓ પોતાના બળ ઉપર મુસ્તકીમ રહીને મારી સાથે લડાઇ કરશે તે વખતે લાબા વખત સુધી ચાલે તેવો મોટો-મહાભારત વિગ્રહ થશે સર્વ શત્રુઓ એક બીજા સાથે મળી ગયેલા હોવાથી અને સંખ્યામાં વધારે હોવાથી તથા તેઓના સાધનો મારા કરતા ઘણા વધારે હોવાથી તેઓ મને જરા પાછો હઠાવશે તે વખતે પછી મારો ગુસ્સો ઘણો વધી જશે અને મારામાં લડાયક જુસ્સો પણ ઘણો ઉશ્કેરાઇ જશે તેના આવેશમાં સામી બાજુના દરેક રાજાને અને તેના લશ્કરને હું મારી નાખીશ, તેઓના ચરેચરા કરી નાખીશ, તેઓનો ઘાણ કાઢી નાખીશ[2] મારાવડે અટકાયેલા-કેદી તરીકે પકડાયલા સર્વ શત્રુસેનાનીઓ કદી પાતાળમાં જશે તો પણ તેઓનો છુટકારો થશે નહિ ' અગાઉ દરિદ્રીની હકી

---

૧ હાથી ઘોડા રથ અને પાયદળ એ ચાર અંગવાળી સેનાને ચતુરંગિણી સેના કહેવામા આવે છે

૨ આવા આવા અનેક વિચાર આ જીવ મનમા કરે છે તે વખતે તેની પાસે કાંઈ પણ હોતું નથી ખાલી રૌદ્રધ્યાન કરી કર્મબંધ કરે છે

નામા તે કારણ વગર અકાળે લડાઇ કરવા તત્પર થઈ ગયો એમ કહ્યું હતું તેની ખરાબર આ હકીકત સમજવી

વળી આ જીવ વિચાર કરે છે—'આવી રીતે આખી પૃથ્વીપરના સર્વ રાજાઓને મેં જીતી લીધેલા હોવાથી મારા ઉપર ચક્રવર્તીપણાનો અભિષેક કરવામાં આવશે ત્યાર પછી સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળલોકમાં એવી કોઇ પણ વસ્તુ નહિ રહે કે જે મને પ્રાપ્ત થઇ ન હોય'

મસાર'શામા ભિખારીપણુ

રાજપુત્ર વિગેરે અવસ્થામાં વર્તતો આ જીવ આવી રીતે કારણ વગર નકામા હજારો સંકલ્પ વિકલ્પ કરી પોતાની જાતને વારંવાર આકુળવ્યાકુળ કર્યા કરે છે અને રૌદ્રધ્યાન કરે છે, તેને લઇને મહા આકરા કર્મ બાંધે છે અને તેને પરિણામે નારકીમાં પડે છે આવી રીતે અનેક પ્રકારના દુઃખો અને માનસિક વેદનાઓ તેને થાય છે, છતાં પૂર્વભવના પુણ્યરહિત હોવાથી પોતાના હૃદયના તાપ સિવાય તે બીજો કોઇ પણ અર્થ પ્રાપ્ત કરતો નથી, તેનું કાંઇ વળતું નથી આટલા ઉપરથી સમજવાની હકીકત એ છે કે જ્યારે આ જીવ રાજાના પુત્ર જેવી સુંદર સ્થિતિમાં હોય છે કે જે વખતે હૃદયની વિશાળતાને લીધે (તુચ્છ-નજીવી) વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવાનો તો તેને મનોરથ પણ ઘણે ભાગે થતો નથી, અને પોતે ઘણા દ્રવ્યની પ્રાર્થનાવાળો હોવાથી જ્યારે તેનું મન ઘણું ઉદાર વિચારનું સ્વાભાવિક રીતે જ હોય છે તે વખતે પણ સાધુ પુરૂષો-મહાત્માઓ કે જેઓએ જ્ઞાનસ્વરૂપ અમૃતનું પાન કરેલું હોવાથી તેના રસની કિંમત જેઓ સમજે છે, અને જેઓ વિષય ભોગવવાના ભયંકર પરિણામો જાણી રહ્યા છે, અને જેઓએ સિદ્ધિ (મોક્ષ) સ્ત્રીને પ્રાપ્ત કરવામાં પોતાના અધ્યવસાયો બરાબર જોડી દીધા છે તેમને આ જીવ ભિખારી-દરિદ્રી-રાંક જેવો લાગે છે, તો પછી બીજી અવસ્થામાં જ્યારે આ પ્રાણી વર્તતો હોય ત્યારે તેઓ એને માટે શું ધારે? (રાજપુત્રને સર્વ પ્રકારની સગવડો હોય છે, પાણી માગે ત્યાં દૂધ હાજર થતું હોય છે, મેવા સેવામાં હાજર હોય છે, ધનના લાલચુ લોકો ખિદમતવાળા ભાવના હોય છે અને અમ(?) થતી હોય છે, તેવા ઉત્તમ મનુષ્યજન્મને માટે કોઇ પણ રાજપુત્રનો અભિપ્રાય પૂછ્યો હોય, જે ન તો સંસારનું બરાબર અનુ-ભવન કરી શક્યા હોય, તેનો આશય જાણવાની દરકાર કરી હોય તો તેમના તરફથી તમને એક જ જવાબ મળશે કે રાજપુત્રની સ્થિતિ ભિખારી જેવી જ છે। રાજપુત્ર જેવા [illegible]

આવો અભિપ્રાય આપે તો પછી સાધારણ ઘરે જન્મ થયો હોય તેવા મનુષ્ય માટે તો તેઓ કેવો અભિપ્રાય આપે તે વિચારી લેવું !) આ હકીકત ઘણી અગત્યની હોવાથી તે જરા વધારે સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે

જીવનની મર્યાદા — તત્ત્વમાર્ગ (શુદ્ધ-સાચા ધર્મ) ને નહિ જાણનારો આ રાંક જીવ બ્રાહ્મણ, વાણીઆ, આભીર[1] કે અન્ત્યજ જાતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તેનો વિચારમાર્ગ બહુ ટુંકો અને તુચ્છ હોવાને લીધે તેને કદિ બે ત્રણ નાના ગામોનો લાભ થાય છે, તો જાણે પોતે ચક્રવર્તીપણું પામી ગયો હોય એમ માને છે પોતે એકાદ ખેતરના ટુકડાનો સ્વામી થઈ જાય તો જાણે પોતે મોટો મંડલિક રાજા થઇ ગયો હોય એમ ગણે છે ! કોઇ વ્યભિચાર કરનારી કુલટા સ્ત્રી તેને મળી જાય તો જાણે પોતે દેવાંગનાને પ્રાપ્ત કરી હોય એમ કલ્પના કરે છે, પોતાના શરીરના અમુક અવયવો તદ્દન બેડોળ હોય તોપણ જાણે પોતે કામદેવ જેવા રૂપાળો છે એમ ધારી લે છે, કોઇ વખત બળેલા દેહના પારામાં રહેનારની જેવા આત્મપરિજનને (પોતાના પરિવારને) શક્ર (ઇંદ્ર) ના પરિવાર જેવો ગણે છે, કોઇ વખત ત્રણ ચાર હજાર, ત્રણસો ચારસો અથવા તો ત્રણ ચાર કોડિ રૂપીઆનો લાભ થાય તો જાણે પોતે કરોડાધિપતિ થઇ ગયો એમ ગણે છે, કદાચ તેને પાંચ છ દ્રોણ[2] અનાજની ઉત્પત્તિ થાય તો જાણે પોતે મોટો કુબેર ભંડારી થઇ ગયો હોય એમ સમજે છે, કોઇ વખત પોતાના કુટુંબનું સુખે ભરણપોષણ થાય તેને મહાન્ રાજ્ય પ્રાપ્ત થયા બરાબર માને છે, કોઇ વખતે મુશ્કેલીથી ભરી શકાય તેવા પોતાના પેટનું પૂરું કરવાના કામને મોટા ઉત્સવ જેવું ગણે છે, કોઇ વખત ભિક્ષા મળવી તે જાણે જીવન મળ્યું હોય તેમ ગણી લે છે, કોઈ વખત રાજાને અથવા બીજા કોઇને રાગ, સ્પર્શ કે બીજી કોઇ ઇંદ્રિયના ભોગો ભોગવતો જોઇને તેના સંબંધમાં એ વિચાર કરે છે કે—"અહો ! એ શક્ર (ઇંદ્ર) છે, દેવ છે, વાંદવા યોગ્ય છે, પુણ્યવાન્ છે, મહાત્મા છે, ખરેખર તે બહુ ભાગ્યશાળી મનુષ્ય છે, મને પણ જો એવા વિષયો ભોગવવા માટે કદાપિ મળી જાય તો હું પણ તેની પેઠે વિલાસ કરૂં" આવા પ્રકારના નકામા નઠારા વિચારો કરીને વાર વાર ખેદ પામે છે

---

૧ આભીર ગોવાળ આહેર ૨ દ્રોણ બત્રીસ શેરના વજનનું માપ (અહીં એંશી રૂપીઆભારનો સમજવો)

વળી આવા આવા વિચારોથી હેરાન થઇને તેવી વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવાના ઇરાદાથી તે રાજસેના ઉઠાવે છે, રાજાની ઉપાસના (ચાકરી) કરે છે, તેના તરફ વિનય બતાવે છે, તેને અનુકૂળ લાગે તેવુ બોલે છે તેની ખુશામત કરે છે, પોતે દિલગીરીમા હોય તોપણ તે રાજાને હસતો દેખીને પોતે હસે છે, પોતાને ઘરે પુત્રજન્મ થવાથી ઘણો આનદ થતો હોય ત્યારે પણ રાજાને રડતો જોઇને પોતે પણ રડવા લાગી જાય છે, રાજાના માનીતા લોકો પોતાના દુશ્મન હોય તોપણ તેના વખાણ કરે છે, રાજાના દુશ્મનો પોતાના ઇષ્ટ મિત્ર હોય તોપણ રાજાની સમક્ષ તેની નિંદા કરે છે, રાજાની આગળ રાત દિવસ દોડે છે, પોતે તદ્દન થાકી ગયો હોય તોપણ રાજાના પગ ચાપવા બેસી જાય છે, રાજાના અપવિત્ર સ્થાનો[1] પોતાને હાથે ધુએ છે, રાજાની આજ્ઞાથી ગમે તેવુ હલકુ કામ ઉપાડી લે છે, યમના મ્હો જેવા રણમેદાનમા જાતે પ્રવેશ કરે છે, તરવાર-ભાલાના ઘા સહન કરવા માટે પોતાની છાતી આગળ ધરે છે અને ધનની ઇચ્છાવાળો આ રાક જીવ આવી રીતે દુખો ભોગવીને પોતાની ધનપ્રાપ્તિ વિગેરેની ઇચ્છા પૂરી થયા અગાઉ જ મરણ પામે છે

રાજસેવા

વળી આ જીવ કોઇ વખત ખેતી કરવાનો આરભ કરે છે તો ત્યા રાત દિવસ હેરાન થાય છે, હળ જોડે છે, જગલમા રહીને પશુની જીદગીનો અનુભવ કરે છે, એટલે જાણે પોતેજ પશુ હોય તેવી જીદગી વહન કરે છે, નાના પ્રકારના સખ્યાબધ જીવોનો ઘાત કરે છે, વરસાદ ન થાય તો સતાપ પામે છે અને બીજનો નાશ થઇ જાય તો દુખી થાય છે

ખેતી

વળી આ પ્રાણી કોઇ વખત વેપાર કરે છે તો તેમા સાચુ ખોટુ બોલે છે, વિશ્વાસુ અને ભોળા લોકોને ઠગે છે, પરદેશ જાય છે, ઠડીની પીડા સહન કરે છે, ઉન્હાળાની ગરમી ખમે છે, ભૂખ વેઠે છે, તરસની બાબતમા બેદરકાર રહે છે, અનેક પ્રકારના ત્રાસ અને પરિશ્રમથી થતા સેકડો દુખો અનુભવે છે ધનપ્રાપ્તિ માટે મોટા સમુદ્રોની સફર કરે છે, વહાણ ભાગી જવાથી અથવા ડૂબી જવાથી પોતે નાશ પામવાની સ્થિતિપર આવી જાય છે અને પોતે પાણીમા રહેનારા જીવોનુ ભક્ષ્ય

વ્યાપાર

[1] લઘુશકા વડીશકા કરવાના સ્થાનો-જગ્યાઓ

થઇ પડે છે ધનપ્રાપ્તિ માટે કોઇ વખત પર્વતની ગુફાઓમા ભમે છે, રાક્ષસોની ગુફાઓમા જાય છે, રસકૂપિકા[1] શોધે છે અને તે વખતે (કૂપિકાનુ) રક્ષણ કરનાર રાક્ષસો તેનુ પોતાનુ જ ભક્ષણ કરી જાય છે વળી કોઇવાર મોટુ સાહસ ઉપાડે છે, રાતે સ્મશાનમા જાય છે, મરેલા મનુષ્યોના શરીર (મડદાઓ) ને ઉઠાવે છે, તેનુ માસ વેચે છે, ભયકર વૈતાળોની સાધના કરે છે અને સાધનામા કાઇ ભૂલચુક થતા તે વૈતાળ તેના પરજ ગુસ્સે થઇ આખરે તેને મારી નાખે છે કોઇ વાર ખન્યવાદનો[2] અભ્યાસ કરે છે, એનાવડે જે જમીનમા ભડારો દટાયલા હોય તેના લક્ષણો જુએ છે, તેમ કરતા કોઇ જગ્યોએ નિધાન મળી જાય તો તે દેખવાથી રાજી રાજી થઇ જાય છે, તેને ગ્રહણ કરવા માટે રાત્રિએ ભૂતોને બળિદાન આપે છે અને એવી રીતે બળિદાન આપીને બહાર કાઢેલા નિધાનના વાસણમા પાછા કોલસા જોઇને અત્યત ખેદ પામે છે વળી આ જીવ કોઇ વખત ધાતુવાદનો[3] અભ્યાસ કરે છે, ધાતુવાદ જાણનારની સેવા ઉઠાવે છે, તે જે કાઇ કહે છે તે માન્ય રાખે છે, અનેક જાતની જડીબુટ્ટીઓ એકઠી કરે છે, ધાતુની માટી[4] લઇ આવે છે, પારાને નજીક લાવી રાખે છે, તે પારાને ગરમ કરવો, ઉડાવવો અને મારવો એ સર્વ કામમા રાત દિવસ અનેક પ્રકારે ખેદ પામે છે, અહોરાત્ર તેને ધમે છે, દરેક ક્ષણે તેને ફુકે છે, પીળા કે સફેત રગની જરા પણ સિદ્ધિ થવાના દેખાવથી જાણે હવે સોનુ કે રૂપુ જરૂર થઇ જશે એવા વિચારથી રાજી રાજી થઇ જાય છે, દરરોજ આશાના લાડવાઓ ખાધા કરે છે, પોતાની પાસે થોડા ઘણા પૈસા હોય છે તે પણ આવી સિદ્ધિઓ મેળવવાની ખાતર ખરાબ કરે છે અને આખરે કોઈ પણ પ્રકારની સિદ્ધિ ન થવાથી નિરાશ થઇને મરણ પામે છે

ભોગ સારૂ ધનની શોધમા

વળી આ પ્રાણી પોતાને વિષયભોગ પ્રાપ્ત થઇ શકે તેટલા સારૂ પૈસા મેળવવાની ઇચ્છા કરે છે અને તેને માટે ચોરી કરે છે, જુગટુ રમે છે, જક્ષણીની આરાધના કરે છે, મંત્રોનો જાપ કરે છે, જ્યોતિષની ગણતરી કરે છે, નિમિત્તનો યોગ મેળવે છે, લોકોના ચિત્તનુ પોતા

---

૧ રસકૂપિકા—એના રસથી લોઢાનુ સોનુ થઈ જાય એવી માન્યતા છે

૨ ખન્યવાદ—Minerology જમીનમા કઈ જગ્યાએ કઇ ધાતુ નીકળશે તે ભૂસ્તરવિદ્યા (Geology) નો પણ આ ખન્યવાદમા સમાવેશ થાય છે

૩ ધાતુવાદ—Metallurgy —ધાતુનો ખાસ અભ્યાસ એ પણ ભૂસ્તરવિદ્યાનો એક વિભાગ છે ૪ તેજમતુરી વિગેરે

તરફ આકર્ષણ કરે છે, સર્વ પ્રકારની કળાઓનો અભ્યાસ કરે છે, વધારે શુ કહેવુ ? ટુકામા કહીએ તો ધન મેળવવા ખાતર એવુ કોઇ કામ નથી કે જે તે ન કરતો હોય, એવુ કોઇ વચન નથી કે જે તે બોલતો ન હોય, એવો કોઇ વિચાર નથી કે જે તે પોતાના વિચારપથમા લેતો ન હોય, આવી રીતે પૈસાની ખાતર અહીથી તહી અને તહીથી અહી ભમ્યા કરે છે, રખડ્યા કરે છે, દોડાદોડ કર્યા કરે છે, છતા તેની પાસે પૂર્વ ભવના પુણ્યનો જથ્થો નહિ હોવાથી તેની ઇચ્છા જેટલુ પ્રાપ્ત કરવાની હોય છે તેના પ્રમાણમા તેને તલના ફોતરાનો ત્રીજો ભાગ પણ મળતો નથી, માત્ર આથી કરીને તેના ચિત્તમા મોટો સતાપ નિરતર રહ્યા કરે છે અને તેને લઇને તેને કર્મનો મોટો ભારો મળે છે, જેને પરિણામે પોતાની દુર્ગતિમા જવા યોગ્ય સ્થિતિમા તે અત્યત વધારો કરે છે

વાસ્તવિક ભિખારીપણુ

કદાચ પૂર્વ પુણ્યનો જરા ઉદય થઇ આવે અને તેથી કોઇ વખતે તેને હજાર કે લાખ રૂપીઆની પ્રાપ્તિ થઇ જાય, અથવા પ્રેમ રાખનારી સ્ત્રી, સુદર શરીર કે વિનયી કુટુબ પરિવાર મળી જાય અથવા તો તેને ધાન્યનો સગ્રહ અથવા થોડા ગામોનુ સ્વામીપણુ અથવા નાનુ સરખુ રાજ્ય મળી જાય તો પછી જેમ પેલા દરિદ્રીને જરા તુચ્છ ભોજન મળતુ હતુ તે વખત તેના લાભથી તે રાજી રાજી થઇ જતો હતો, તેમ આ જીવને મદ (અહકાર) રૂપ સન્નિપાત થઇ જાય છે અને ત્યારે તે એવો મીજાસમા આવી જાય છે કે ત્યારપછી કોઈ તેને કાઇ વિનતિ કરે તો તે સાભળતો પણ નથી બીજા લોકોની સામે નજર પણ કરતો નથી, પોતાની ડોક જરા પણ નમાવતો નથી, મીઠા વચન બોલતો નથી, હેતુ કે કારણ વગર દમમા ને દમમા રહી આખો ઉઘાડતો નથી, અને વૃદ્ધ વડિલોનુ પણ માન જાળવતો નથી. આવી રીતે અતિ હલકા અભિપ્રાયથી જેનુ મૂળ સ્વરૂપ નાશ પામી ગયુ છે એવો આ જીવ જ્ઞાનરત્નથી પરિપૂર્ણ મહાત્મા ભગવાન્ મુનીશ્વરોને અતિ ક્ષુદ્ર દરિદ્રીથી પણ વધારે અધમ લાગે તેમા નવાઇ શી છે? સાધારણ વસ્તુને મોટી માનનાર, અલ્પરથાયી વસ્તુની વાસ્તવિક કિંમત નહિ સમજનાર, પરવસ્તુની પ્રાપ્તિના અહકારમા ઉદ્ધત થઇ અધર ચાલનાર આ જીવને જ્ઞાની મહાત્માઓ યથાસ્વરૂપમા દેખે છે અને તેની મૂર્ખતા પર વિચાર કરી આત્મદ્રવ્યને અગે તેને ભિખારી જેવો ગણે છે તે તદ્દન યોગ્ય છે

જ્યારે આ પ્રાણી પશુભાવ (તિર્યંચગતિમા) અથવા નરકમ

ભિખારીની પણ અધમ

વસ્થા ધારણ કરતો હોય છે ત્યારે તેને ભિખારીની ઉપમા વધારે બધબેસતી આવે છે અથવા વધારે સ્પષ્ટ રીતે કહીએ તો તે ભિખારીની ઉપમાથી પણ આગળ વધી જાય છે, કારણ કે અનેક પ્રકારની મોટી ઋદ્ધિસિદ્ધિવાળા, અતિ આકર્ષક તેજકાંતિવાળા, અતિ ઉચ્ચ પ્રકારના પાચે ઇંદ્રિયોના અનેક પ્રકારના સુખ ભોગવવાને યોગ્ય અને ઘણી લાબી સ્થિતિ સુધી સુખી કહેવાતી અવસ્થામા રહેનારા શક્ર વિગેરે દેવતાઓ પણ જો સમ્યગ દર્શનરૂપ રત્નથી રહિત હોય તો વિવેકધનવાળા મહર્ષિઓની નજરમા તો મોટી દરિદ્રતાની મૂર્ત્તિ જેવા અને વિજળી જેવા ચપળ જીવિતવ્યવાળા લાગે છે તોપછી સસારના પેટામા રહેનારા બીજા સામાન્ય જીવોના સબધમા તો શુ કહેવુ ? સાધારણ દૃષ્ટિએ દેવતાઓનો અને ખાસ કરીને ઇદ્રનો વૈભવ બહુ, બહુ વખત રહેનારો અને આકર્ષક લાગે છે, તેવુ સુખ ભોગવનાર પણ જ્ઞાનીની નજરે તદ્દન સાચી રીતે ભિખારી અને ચપળ લાગે છે, ત્યારે પછી સાધારણ જીવન માટે મજુરી કરનાર મનુષ્યો, સુગો માર ખાનારા પશુઓ અથવા એકાત દુખ સહન કરનારા નારકો તો તેઓને કેવા લાગતા હશે-તેનો ખ્યાલ કરી લેવો

ધનીના કુવિકલ્પો

લોકોએ તેને તિરસ્કારથી આપેલુ કુભોજન ખાતા ખાતા જેમ પેલો ભિખારી મનમા શકા રાખતો હતો કે કદાચ કોઈ બળવાન્ પ્રાણી તે ભોજન લઇ જશે, તે પ્રમાણે મહામોહમા પડી ગયેલો આ પ્રાણી ધન, સ્ત્રી કે બીજો તેનો માની લીધેલો વૈભવ જેને પ્રાપ્ત કરવા માટે તેણે અત્યત કલેશ સહન કરેલ હોય છે તેને ભોગવતી વખતે મનમા બહુ ભય રાખ્યા કરે છે તે ચોરથી બીહે છે, રાજાથી ત્રાસ પામે છે, પિત્રાઇઓ તરફના ભયથી ધ્રુજે છે, ભીખ માગનારના વિચારથી ઉદ્વેગ પામે છે, વધારે તો વાત શી કરવી પણ અત્યત નિસ્પૃહ મુનિ મહારાજાઓથી પણ શકા રાખ્યા કરે છે એ બાપડો એમ સમજે છે કે આ મુનિરાજાઓ મને ઉપદેશ આપી, ઉપર ઉપરથી મીઠી લાગતી વાતોથી મને આજી દઇ અથવા મને છેતરીને મારી પાસેથી પસા લુટી લેવા અથવા ઉડાવી દેવરાવવા ઇચ્છા રાખે છે આવા આવા કુવિચારના ઝેરથી મૂર્છામા પડી જઇ તે બાપડો વિકલ્પો કરે છે કે 'અરે! મારી માલ-મિલ્કત અગ્નિથી બળી જશે, અથવા પાણીના પ્રવાહમા તણાઇ જશે અથવા ચોરોથી ચોરાઇ જશે, માટે એને સુરક્ષિત કરવી જોઇએ' પછી કોઇના ઉપર વિશ્વાસ ન

હોવાથી કોઇની મદદ વગર રાત્રિએ ઉઠીને તે એકલો જમીનમા બહુ ઉંડો ખાડો ખોદે છે, ધીમે પગલે ચાલીને જરા પણ ઘરમા સંચાર થતો હોય તો તેને છુપાવી દઇને પોતાની પુંજી ખાડામા ધીમે રહીને મૂકે છે, પછી ખાડો પૂરી દઇને જમીનના તળીઆને સરખુ કરે છે, તેના ઉપર ધૂળ કચરો વિગેરે નાખે છે, તેને તદ્દન ન ઓળખી-પારખી શકાય તેવુ બનાવે છે, વળી તે ધન દાટેલ સ્થાન કદાચ પોતે પણ ભૂલી જાય તો મોટો ગોટાળો થઇ જાય તેથી અનેક પ્રકારના ચિહ્નો (એંધાણો) રાખી મૂકે છે, કંઈ કામ સારૂ આવેલો બહારનો કોઇ માણસ જે વિભાગમા પોતે ધન દાટ્યુ હોય તે તરફ અથવા ત્યા જાય—આવે છે તો તેને વારવાર જોયા કરે છે, તે પ્રદેશ ઉપર પેલા માણસની સહજ પણ નજર પડતી જોઇને આ ભાઇશ્રીને શંકા થાય છે કે જરૂર પોતે ધન ઘરમા કઇ જગાએ દાટ્યુ છે તેની આ માણસને ખબર પડી ગઇ છે, આવા વિચારથી ગભરાઇ જઈ રાત્રે ઉંઘી પણ શકતો નથી, ચિંતામા તેની ઉંઘ ઉડી જાય છે, વળી ચિંતામા ને ચિંતામા રાત્રે ઉઠીને પાછો ખાડો ખોદે છે, તેમા દાટેલ ધનને બહાર કાઢે છે અને બીજી જગ્યાપર તેને મૂકે છે ! બીકમા ચોતરફ પોતાની નજર નાખતો આમતેમ ભયમા જોયા કરે છે, રખે કોઇ પોતાને જોઇ જશે— એવા ભયથી પોતે હાલવા ચાલવાની ક્રિયા કરે છે તે પણ શરીર માત્રથીજ કરે છે, પણ તેનુ મન તો પેલા ધનના બંધનમા એવુ બંધાઇ ગયેલુ હોય છે કે તે સ્થાનથી એક ડગલુ પણ આગળ પાછળ જતુ નથી. આવી રીતે હજારો પ્રયત્નોથી જાળવી રાખેલુ ધન કોઇ વખત કોઇ જોઇ જાય અને પછી લઇ જાય તો તે વખતે અકાળે જાણે તેને વજ્રનો ઘા લાગ્યો હોય નહિ એવો તે થઇ જઇ 'હે ભાઇ ! હે મા ! હે બાપ ! ' એવા એવા નિશ્વાસના શબ્દો બોલી દયાળુ માણસોની લાગણી ઉશ્કેરે છે, અથવા અત્યંત મૂર્છારૂપ વાઘણે તેનો નાશ કરેલો હોવાથી કોઇ વખત ધનનાશના આઘાતથી તે મરણ પણ પામે છે ! ! આ પ્રમાણે લેશમાત્ર ધનમા આસક્ત પ્રાણીઓ પોતાનુ વર્તન કેવા પ્રકારનુ રાખે છે તેની ચેષ્ટાઓનુ સંક્ષેપમા દિગ-દર્શન કરી બતાવ્યુ.

એનીજ રીતે પોતાની સ્ત્રીના પ્રતિબંધમા લેવાઇ ગયેલો આ જીવ અન્ય પુરુષોની ઇર્ષ્યા કરીને બીજા માણસો પોતાની સ્ત્રી સામી નજર પણ ન કરી શકે એવા વિચારથી પોતાના ઘરની બહાર પણ નીકળતો નથી, રાતે ઉંઘતો પણ નથી, માતપિતાનો ત્યાગ કરે છે, સગાસબંધીઓના સ્નેહને શિથિલ કરી નાખે છે, પોતાના ખાસ ઇષ્ટ મિત્રોને પણ ઘરે આવવાનુ આમંત્રણ આપતો નથી, ધર્મના કાર્યોનો તિરસ્કાર કરે છે, લોકોમા પોતાની નિંદા થાય છે તેની પણ દરકાર કરતો નથી, માત્ર સ્ત્રીનુ મુખ વારંવાર જોઇને તે જ જાણે પરમાત્માની મૂર્ત્તિ હોય અને પોતે જાણે એક જોગી હોય તેમ બીજું સર્વ કામ કાજ છોડી દઈ તેનુ જ ધ્યાન કરતો અને તેનીજ ચિંતવના કરતો પોતે ઘરમાજ રહે છે, તે સ્ત્રી જે કરે છે તે એને સારૂ લાગે છે, તે જે બોલે છે તે એને આનંદ આપનાર લાગે છે અને તે પોતાના મનમા કોઇ વસ્તુ મેળવવાનો વિચાર કરે તે તેની બાહ્ય ચેષ્ટા અને આકારથી જાણી લઇ તે મેળવવા યોગ્ય છે એમ માની લે છે વળી મોહને લીધે તે પોતાના મનમા વિચાર કરે છે કે, એ ખરેખર મારા ઉપર પ્યાર રાખનારી છે, મારામા આસક્ત છે, મારૂ હિત કરનારી છે, એના જેવી સુંદર ઉદાર ભાગ્યવાળી બીજી કોઇ પણ સ્ત્રી આખી દુનિયામા હોય એમ તેને લાગતુ નથી કોઈ માણસ તેની સ્ત્રીને મા બ્હેન કે દેવી અથવા દીકરી તરીકે ગણીને પણ તેની સામુ જુવે તો આ ભાઇ સાહેબ તેના ઉપર ક્રોધ કરે છે, આકુળવ્યાકુળ થઇ જાય છે અને મરી જવા જેવો થઈ જઈ શુ કરવુ તેનો ખ્યાલ પણ કરી શકતો નથી. કોઇ કારણથી તેની સાથે પોતાનો વિયોગ થાય અથવા તે મરણ પામે તો આ જીવ રડવા લાગે છે, શોક કરવા મંડી જાય છે અને કદાચ મરણ પણ પામે છે ખરાબ ચાલચલગતવાળી તે સ્ત્રી હોય અને તેથી તે પરપુરુષ સાથે પ્રેમ રાખનારી થાય અથવા પરપુરુષો બળાત્કારે તેને લઇ જાય તો મહામોહમા આસક્ત આ પ્રાણી જીવે ત્યાસુધી હૃદયના દાહથી બળ્યા કરે છે અથવા ઘણા દુ:ખથી કદાચ પ્રાણ પણ મૂકી દે છે એવી રીતે એક એક વસ્તુના પ્રતિબંધમા આ સક્ત થયેલો આ જીવ અનેક દુ:ખો ખમે છે, છતા પણ વિપરીત નિર્ણયોના યોગથી તે વસ્તુઓનુ રક્ષણ કરવા તત્પર રહે છે અને મારી આ વસ્તુ કોઇ ઉઠાવી જશે એવી શંકા નિરંતર રાખ્યા કરે છે

સ્ત્રી આસક્ત ની ચેષ્ટાઓ

અનુભ વધતી જતી આશાઓ.

"વળી તે બાપડાને એવા ભોજનથી કોઇ દિવ
હોતી અને ઉલટી તેની ભુખ વધ
પકડતી જતી હતી" એ પ્રમાણે અ
ની વાર્તાના પ્રસંગમા કહેવામા આવ્યુ
આ જીવને પણ પૈસા, સ્ત્રી કે વિષયભો

તૃપ્તિનો અભાવ

લગભગ કુભોજન જેવા છે તે પેટ ભરીને પૂરતા મળે
ઇચ્છાનો નાશ થતો નથી, પણ તે નિરંતર વધ્યા કરે છે,
રીતે-કોઇ વખત કદાચ સો રૂપીઆ મળી જાય છે તો હજાર
ઇચ્છા રાખે છે, કદાચ હજાર પણ મળી જાય છે તો લાખ
મેળવવાની વાછા તેને થાય છે, કદાચ લાખ રૂપીઆ મળી
કરોડ મેળવવાની તેને અભિલાષા થાય છે, કદાચ કરોડ રૂપ
લાભ થઇ જાય તો રાજ્ય મેળવવાની ઇચ્છા કરે છે, કદાચ
થઈ જાય તો ચક્રવર્તીપણાની શોધ કરે છે, કદાચ ચક્રવર્તીપણુ
જાય તો દેવપણાની હોશ રાખે છે, કદાચ દેવપણુ મળી જાય
શક્રપણુ[1] શોધે છે અને કદાચ શક્રપણુ મળી જાય તો તેનાથી
ઉપરના દેવલોકનુ સ્વામીપણુ મેળવવાના વિચારથી તેના મન
આકુળતા રહ્યા કરે છે આવી રીતે તેના મનોરથો[2] કદિ પૂરા થ
નથી. જેવી રીતે સખ્ત ઉનાળામા જેનુ શરીર ચારે તરફથી લાગત
ગરમીથી બળી રહ્યુ હોય, જેને સખ્ત તૃષા લાગી હોય અને જેને
મૂર્છા આવી ગઇ હોય એવો કોઇ મુસાફર સ્વપ્નમા જળતરંગથી સુ
લાગતા મોટા જળાશયોમાથી ગમે તેટલુ પાણી પીએ તેથી તેની
છીપતી નથી, તેવીજ રીતે આ જીવને ધન વિષયોના સબધમા
...ુ અનાદિ સસારમા રખડપટ્ટી કરતા આ પ્રાણીને અનેક વખત
સુંદર પાચે ઇંદ્રિયોના વિષયભોગો ભોગવવા માટે મળ્યા, મહા
મૂલ્યવાન્ અનેક રત્નો તેને પ્રાપ્ત થયા, કામદેવની સ્ત્રી રતિના વિભ્રમને

---

1 શક્ર પ્રથમ દેવલોકનો ઇન્દ્ર દેવોનો સ્વામી

2 આવો જ વિચાર ઉપાધ્યાયજીએ લોભની સજ્ઝાયમા બતાવ્યો છે —

જીરે માર નિર્ધનને શત ચાહ શત ચાહે સહસે લોડીએ
જીરે માર સહસ લહે લખ લોભ લખ લાભે મન કોડીએ
જીરે માર કોટીશ્વર નૃપઋદ્ધિ, નૃપ ચાહે ચક્રીપણુ, જીરેજી
જીરે મારે ચાહે ચક્રી સુરભોગ સુર ચાહે સુરપતિ સુખ ઘણ જીરેજી
જીરે મારે મૂળ લઘુ પણ લોભ વાધે ... જીરેજી
જીરે મારે ઉત્તરાધ્યયને અનત ...

પણ બાજુએ મૂકે એવી સુંદર યુવાન સ્ત્રીઓ સાથે તેણે અનેક પ્રકારના વિલાસો ભોગવ્યા અને સ્વર્ગ, મૃત્યુ તથા પાતાળલોકમાં અતિ સુંદર ગણાતી ઉંચા પ્રકારની ક્રીડાઓ તેની સાથે તેણે કરી, તો પણ ઘણી ભૂખ લાગવાથી જેમ પેટ પાતાળમાં પેસી ગયું હોય નહિ તેમ અગાઉના દિવસોમાં ભોગવેલ વિષય કે ખાધેલ ભોજનની વાત પણ તે જાણતો નથી, યાદ પણ લાવતો નથી, માત્ર નવા નવા વિષયભોગ મેળવવાના મનોરથો ફરી ફરીને નકામો સૂકાયા કરે છે

વળી પૂર્વે કથાપ્રસંગમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, "આવી લોલુપતાથી ખાધેલું અન્ન તેને પચતું નહોતું અને પચતા પચતા વળી તેના શરીરમાં વાતવિસૂચિકા (પેટનો દુખાવો) ઉત્પન્ન કરીને તેને બહુ પીડા ઉપજાવતું હતું" તે આ પ્રાણીના સંબંધમાં આવી રીતે યોજવું

પેટનો દુખાવો

રાગ મોહમાં લેવાઇ ગયેલો આ પ્રાણી કુભોજન જેવા ધન વિષય સ્ત્રી વિગેરેનો સ્વીકાર કરી લે છે અને તેમાં આનંદ માની તેનો ભોગ ઉપભોગ કરે છે ત્યારે તેને કર્મસંચયરૂપ અજીર્ણ થાય છે, પછી જ્યારે ઉદયદ્વારા એ કર્મોને પચવે છે-નિર્જરે છે-ત્યારે નારકી, તિર્યંચ, મનુષ્ય કે દેવગતિમાં રખડવારૂપ તેને ચુંકો આવે છે, પેટનો દુખાવો થાય છે અને એવી રીતે નઠારું કર્મો તેને અત્યંત પીડા આપે છે, તેને ત્રાસ પમાડે છે અને તેને હેરાન કરે છે "વળી તે ભોજન સર્વ રોગોનું કારણ હતું અને પૂર્વે થયેલા સર્વ વ્યાધિઓને વધારનાર હતું" એમ જે અગાઉ કથાપ્રસંગમાં કહેવામાં આવ્યું છે તે પણ યોગ્ય છે, કારણ કે એ કુભોજનની સાથે સરખાવેલ ધન વિષય સ્ત્રી વિગેરેનો ભોગ-ઉપભોગ આ જીવ રાગપૂર્વક કરે છે ત્યારે તેને લઇને મહામોહના લક્ષણવાળા અનેક નવા વ્યાધિઓ તેને થાય છે અને પૂર્વના હોય છે તેમાં વધારો પણ થાય છે આથી સર્વ વ્યાધિઓને ઉત્પન્ન થવાનું અને તેમાં વધારો થવાનું કારણ એ કુભોજન છે નવીન કર્મો આથી બહુ બંધાય છે અને પૂર્વ કર્મોની સ્થિતિ અને અનુભાગ (રસ) વધારે તીવ્ર બને છે

"આ પ્રમાણે હકીકત હોવા છતાં તે નિષ્પુણ્યક તો તેને જ (ખરાબ ભોજનને જ) સારૂં માનતો હતો અને તેથી વધારે સુંદર ભોજન તરફ નજર પણ કરતો નહોતો. આથી થયું એમ કે ખરેખરા સુંદર લીજ્જત આપનાર ભોજનનો સ્વાદ ચાખવાનો તેને

સુંદર ભોજનના સ્વાદથી બેનસીબ

પ્રસગ પણ આવ્યો નહિ અને તેનો સ્વાદ કેવો હશે તેનુ તેને સ્વપ્ન પણ આવ્યુ નહિ ” આ પ્રમાણે નિષ્પુણ્યકના સબધમા કથાપ્રસગે કહેવામા આવ્યુ છે તે આ જીવના સબધમા બરાબર મળતુ આવે છે આ જીવની ચિત્તવૃત્તિ મહામોહથી હણાયેલી હોવાને લીધે અનેક દોષોના કારણભૂત ધન વિષય સ્ત્રી વિગેરે તેને હેરાન કરનાર-ત્રાસ આપનાર હોવા છતા તેને પોતાની જાતને સુખ આપનાર અને આત્માને હિતકારી માને છે અને પોતે ઇચ્છે ત્યારે મેળવી શકે તેવુ સ્વાધીન, અતિ ઉચ્ચ પ્રકારના વિશિષ્ટ આનદને આપી શકે તેવુ મહા કલ્યાણ કરનાર ચારિત્રરૂપ ક્ષીરભોજન છે તેને એ બાપડો કદિ પામ્યો પણ નથી, કારણ કે મહામોહની નિદ્રામા પડેલા તે જીવના વિવેકરૂપ નેત્રો મીચાઈ ગયેલા છે, તેથી જેમ ઉંઘમા પડેલા માણસને સારામારનો વિવેક રહેતો નથી તેમ પોતાને કઈ વસ્તુથી લાભ છે અને કોનાથી નુકશાન છે તેનો વિચાર આ પ્રાણીને મહામોહની નિદ્રામા પડ્યા પછી રહેતો નથી અનત કાળ સુધી આ સસારમા પરિભ્રમણ કરતા કદાચ કોઇ વખત તે સુદર ભોજન આ પ્રાણીને મળેલ હોત તો સર્વ કલેશનો નાશ કરનાર મોક્ષ આ પ્રાણીને ક્યારનુ મળી ગયુ હોત, આટલો બધો કાળ એ સસારમા રખડતો હોત જ નહિ અને મારો જીવ તો સસારમા હજુ પણ રખડ્યા કરે છે, તેથી એમ નિશ્ચય થાય છે કે, આ જીવે સચ્ચારિત્રરૂપ સુભોજન પૂર્વે કદિ મેળવ્યુ નથી[1]

અનત કાળથી રખડપટ્ટી

“આવી રીતે ભિખ માગતા અને ત્રાસ પામતા અદૃષ્ટમૂલપર્યન્ત નગરમા ઉંચા નીચા ઘરોમા, જૂદા જૂદા [2]આકારવાળી શેરીઓમા અને ગલીઓમા જરા પણ થાક લીધા વગર બહુ વખત તે દરિદ્રી ભટક્યો” આ પ્રમાણે હકીકત નિષ્પુણ્યકના કથાપ્રસગમા કહેવામા

---

૧ આવો જ વિચાર કલ્યાણમદિરમા બતાવ્યો છે તે સરખાવો

**अस्मिन्नपारभववारिनिधौ मुनीश ! मन्ये न मे श्रवणगोचरतां गतोऽसि
आकर्णिते तु तव गोत्रपवित्रमन्त्रे, किं वा विपद्विषधरी सविधं समेति**

હે પ્રભુ ! આ અપાર સસારસમુદ્રમા તારૂ નામ પણ મે સાભળ્યુ નહિ હોય એમ મને લાગે છે, કેમકે મનને પવિત્ર કરનાર તારા નામનો મત્ર સાભળ્યા પછી વિપત્તિરૂપ સર્પણી કદિ નજીક આવે ખરી ?’ આની પછીના બે શ્લોકો પણ લક્ષ્યમા લેવા યોગ્ય છે

૨ જૂદા જૂદા આકારવાળી શેરીઓ તે ત્રિક, ચતુષ્ક ચત્વર આદિ સમજવા એક જગો પર ત્રણ રસ્તા મળે તેને ત્રિક કહેવામા આવે છે ચાર રસ્તા સાથે એકઠા થાય તેને ચતુષ્ક કહેવામા આવે છે શહેર વચ્ચે ચોક હોય તેને ચત્વર કહેવામા આવે છે

આવી છે તે બરાબર મારા જીવના સંબંધમાં મળતી આવે છે, કારણ કે કાળની આદિ નહિ હોવાથી આ જીવે પણ અનંત પુદ્ગળપરાવર્તો[1]

---

૧ પુદ્ગળપરાવર્ત' સંબંધી હકીકત ખાસ સમજવા યોગ્ય છે

અસંખ્ય વર્ષોએ એક '**પલ્યોપમ**' થાય છે એનો સામાન્ય ખ્યાલ આપવા માટે ચાર ગાઉ લાંબો ચાર ગાઉ પહોળો અને ચાર ગાઉ ઊંડો ખાડો કલ્પી તેમાં યુગળીઆના બારીક વાળના નાનામાં નાના ટુકડાઓ ઠાસી ઠાસીને ભરવામાં આવે છે અને તેમાંથી સો સો વર્ષે એક એક વાળ કાઢતાં ખાડો પૂરો થાય ત્યારે બાદર અદ્ધા પલ્યોપમ થાય છે તે વાળના ટુકડાને અસંખ્યાત ગુણા કલ્પી પછી સો સો વર્ષે એકેક કાઢતાં તે ખાલી થાય ત્યારે 'સૂક્ષ્મ અદ્ધા પલ્યોપમ' થાય છે અને એવા દશ કોટાકોટિ પલ્યોપમે એક સૂક્ષ્મ અદ્ધા **સાગરોપમ** થાય છે સાગરોપમનું વિશેષ સ્વરૂપ ચોથા કર્મગ્રંથમાં તેમજ લોકપ્રકાશ વિગેરેમાં બતાવવામાં આવ્યું છે તે જિજ્ઞાસુએ ત્યાંથી જાણવા યોગ્ય છે આવા દશ કોટાકોટિ સાગરોપમનો એક **ઉત્સર્પિણી** અને દશ કોટાકોટિ સાગરોપમનો એક **અવસર્પિણી** કાળ થાય છે (કોટાકોટિ અથવા કોટાકોટિ એટલે કરોડને કરોડે ગુણીએ તેટલા મતલબ કે એકડા ઉપર ચૌદ મીંડાં ચડાવવાથી કોટાકોટિ થાય છે) અવસર્પિણી કાળના છ આરા હોય છે ભરત ને ઐરવત ક્ષેત્રમાં પહેલા ત્રણ આરામાં જુગલીઆ હોય છે જેઓને કલ્પવૃક્ષ સર્વ વસ્તુઓ પૂરી પાડે છે અને ઉપાધિ-વ્યવહાર કાંઈ પ્રકારનો હોતો નથી ચોથા આરામાં દુઃખ થવા માંડે છે પણ ત્રીજા આરાના પ્રાંત ભાગથી ચોથા આરાના પ્રાંત ભાગ સુધીમાં ચોવીશ તીર્થંકર થાય છે પાંચમા આરામાં પાછો મોક્ષમાર્ગ બંધ થાય છે પણ ધર્મ રહે છે અને છઠ્ઠા આરામાં તો ધર્મનો પણ લોપ થાય છે આવા અવસર્પિણી કાળનો પ્રથમ આરો ચાર કોટાકોટિ સાગરોપમનો બીજો ત્રણ કોટાકોટિ સાગરોપમનો ત્રીજો બે કોટાકોટિ સાગરોપમનો અને ચોથો બેતાળીશ હજાર વર્ષે ન્યૂન એક કોટાકોટિ સાગરોપમનો અને પાંચમો તથા છઠ્ઠો દરેક એકવીશ હજાર વર્ષના હોય છે એવી રીતે દશ કોટાકોટિ સાગરોપમથી એક અવસર્પિણી કાળ થાય છે તેમાં ક્રમે ક્રમે દુઃખ વધતું જાય છે અને સ્થિતિ સર્વ બાબતમાં વધારે વધારે ખરાબ થતી જાય છે ઉત્સર્પિણી કાળ પણ એવી રીતે દશ કોટાકોટિ સાગરોપમનો હોય છે પણ એમાં સ્થિતિ સુધરતી જાય છે તેથી એની સ્થિતિ અવસર્પિણીના પ્રત્યેક આરાથી ઉલટી સમજવી એટલે ઉત્સર્પિણીના પ્રથમ આરાની સ્થિતિ એકવીશ હજાર વર્ષની બીજાની એકવીશ હજાર વર્ષની ત્રીજાની બેતાળીશ હજાર વર્ષે ન્યૂન એક કોટાકોટિ સાગરોપમની ચોથા પાંચમા અને છઠ્ઠા આરાની સ્થિતિ અનુક્રમે બે ત્રણ અને ચાર કોટાકોટિ સાગરોપમની હોય છે તેના ત્રીજા આરામાં ૨૩ અને ચોથા આરાના પ્રારંભમાં ૧ એમ ૨૪ તીર્થંકરો થાય છે આ ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી બે મળીને એક **કાળચક્ર** કહેવાય છે આવા અનંત કાળચક્ર આ પ્રાણીએ કર્યાં પુદ્ગળપરાવર્તના કાળનું જ્ઞાન બહુ ઉપયોગી છે કારણ કે આ પ્રાણીએ અનંત પુદ્ગળપરાવર્ત કર્યાં છે વળી એને છેલ્લા પુદ્ગળપરાવર્તમાં મોટો ફેરફાર થાય છે જે પ્રગતિને અંગે અન્યત્ર વિચારેલ છે (જુઓ જૈન દૃષ્ટિએ યોગ પૃ. ૧૭-પ્રથમ વિભાગ) આ

કર્યા છે, એટલે અનત પુદ્ગળપરાવર્ત જેટલો કાળ એ સસારમા રખડ્યો છે " એ મહા દુર્ભાગી જીવને (તે નગરમા) એવી રીતે રખડતા રખડતા કેટલો કાળ ગયો તેની પણ ખબર પડતી નથી " એમ અગાઉ કહ્યું છે આ જીવના સબધમા પણ તે બરાબર સમજી લેવુ, એટલે કે આ સસારમા તે કેટલો કાળ રખડ્યો તેનો નિર્ણય થઇ શકે એમ નથી, કારણ કે કાળની આદિ–શરૂઆત ન હોવાથી તેની હદ બાધવી અશક્ય છે

આવી રીતે મારો રાક જીવ આ સસારનગરમા માઠા સકલ્પ વિકલ્પ, સાચી ખોટી દલીલો અને ખોટા દર્શનોરૂપ તોફાની છોકરાઓના ટોળાથી દરેક ક્ષણે તત્ત્વસન્મુખતા રૂપ સુંદર શરીરપર ભ્રાંતિ (મિથ્યાત્વ)રૂપ માર ખાતો હોવાથી મહામોહ વિગેરે રોગવાળા શરીરવાળો થઈ ગયો છે અને તેવા ખરાબ વ્યાધિઓને તાબે થઇને નરક વિગેરે સ્થાનોમા અત્યત પીડા સહન કરવાથી સ્વરૂપભ્રષ્ટ થઈ ગયો છે તેની આવી સ્થિતિ થઈ ગયેલી હોવાથી જે પ્રાણીઓના ચિત્ત વિવેકબુદ્ધિથી નિર્મળ થયેલા છે તેમને તેના પર અત્યત દયા આવે છે આટલુ છતા આગળ પાછળનો વિચાર તે નહિ કરતો હોવાથી તત્ત્વબોધ (સમ્યગ્જ્ઞાન)થી બહુ છેટો રહે છે આ સર્વ બાબતોને લીધે તે લગભગ સર્વ જીવોથી અધમ–હલકો છે અને તેવી સ્થિતિનો તે થઈ ગયેલો હોવાથી ધન, વિષય, સ્ત્રી, પુત્રાદિ પ્રાપ્ત કરવાની ખોટી આશારૂપ તુચ્છ ભોજનનો લોલુપી થઈ કદાચ જરા તુચ્છ ભોજન મળે તો તેથી કાઇક સતોષ (તૃપ્તિ) પામી જાય છે, પણ તે તૃપ્તિ ટકતી નથી તેથી કદિ પણ તે ધરાતો નથી અને તેવી સર્વ બાહ્ય વસ્તુઓ

પ્રમાણે હોવાથી પુદ્ગળપરાવર્તની હકીકત ખાસ સમજવા યાગ્ય છે એના પર વિસ્તારથી નોટ અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમના દશમા પ્રસ્તાવની સાતમી ગાથામા આપવામા આવેલ છે તે વાચવાથી જણાશે કે તેના બાદર અને સૂક્ષ્મ એ બે વિભાગ પાડી તેપર દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવની યોજના બતાવવામા આવી છે બધી રીતે વિચારતા બહુ લાબો કાળ દરેક પુદ્ગળાવર્ત લે છે એમ જણાઈ આવે છે અને એ કાળ એટલો લાબો છે કે તેનો વિચાર કરતા આ દુ ખનો છેડો કોઈપણ રીતે લાવવો જોઈએ–એમ સહજ વિચાર આવ્યા વગર રહેતો નથી પુદ્ગળપરાવર્ત સબધી હકીકત બરાબર સ્પષ્ટ રીતે સમજવાની ખાસ જરૂર છે એ સબધી વધારે હકીકત વિસ્તારપૂર્વક શ્રીપ્રવચનસારોદ્ધાર ગ્રથમા બતાવવામા આવી છે (જુઓ પ્રકરણ રત્નાકર ત્રીજો ભાગ પૃ ૪૧૧ સહેલથી વાચી શકાય તે સારૂ અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમની મારી નોટમા તે દાખી છે)

કેમ વધારે મેળવવી, તેને કેવી રીતે વધારવી, તેનું કેવી રીતે સંરક્ષણ કરવું, તે બાબતનો નિરંતર વિચાર કર્યા કરે છે, જેને પરિણામે તે મહા આકરા આઠ કર્મોરૂપ નહિ ઇચ્છવા યોગ્ય ઘણે કાળે પણ ખપે નહીં તેવું અને ન પચી શકે તેવું ભાતું બાંધી લે છે અને તેવું અપથ્ય ભોજન ખાવાથી તેના રાગ વિગેરે વ્યાધિઓ બહુ વધી જાય છે, એમ એ સર્વ અનુભવે છે, છતાં પણ તે સર્વ વ્યાધિનું કારણ શું છે તેની તપાસ કરવામાં વિપરીત બુદ્ધિવાળો હોવાથી ઉલટો કુપથ્ય વધારે કરે છે અને સચ્ચારિત્રરૂપ પરમાન્ન-અતિ સુંદર, પચે તેવું અને દુઃખ માત્રનો નાશ કરે તેવું સુંદર ભોજન ચાખતો નથી અને તેવી રીતે અનંત પુદ્ગળપરાવર્ત્ત સુધી અરઘટ્ટઘટ્ટી યંત્રના ન્યાયથી સર્વ ઉત્પત્તિસ્થાનોમાં રખડ્યા કરે છે, ભટક્યા કરે છે, ફર્યા કર્યા છે.[1] હવે આગળ તે દરિદ્રીના સંબંધમાં શું બન્યું તે અત્ર કહેવામાં આવે છે

(૭)

સુસ્થિત મહારાજા
સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળ
યોગ્યતાથી કરાવેલ મંદિરપ્રવેશ

તે નગરમાં સ્વભાવથી સર્વ પ્રાણીઓ તરફ અત્યંત પ્રેમાળ વૃત્તિ

---

[1] આ કથાનો વિષય ત્રણ કાળનો છે તેથી ક્રિયાપદના કાળના જૂદા જૂદા પ્રયોગો આ કથામાં કહેવામાં આવ્યા છે તેનો આશય એક સરખો જ છે એમ સમજી લેવું વ્યાકરણવેત્તાઓ કહે છે કે विवक्षानुसारेण कारकप्रवृत्ति એટલે કહેનારની ઇચ્છા પ્રમાણે કારકની પ્રવૃત્તિ થાય છે અને કારક પ્રમાણે કાળની પ્રવૃત્તિ થાય છે તેઓ સ્પષ્ટ રીતે કહે છે કે કારકની પેઠે કાળ પણ એક સ્વરૂપવાળી વસ્તુમાં તે વસ્તુની સ્થિતિના ફેરફારથી જૂદા જૂદા પ્રકારના કહેવામાં આવે છે એમ અમે જોયેલ છે અને તે અમને અભીષ્ટ છે એનો દાખલો બતાવતાં તેઓ કહે છે કે પાટલીપુરથી શરૂ થતા આ માર્ગમાં એક કુવો હતો હોતો હવો થશે હશે વિગેરે કાળના રૂપો એકજ કુવા માટે છે તોપણ તે માટે જૂદી જૂદી વિવક્ષા થઈ શકે છે અને તે સર્વ ઉચિત છે ભાષાન્તરમાં આ મુશ્કેલી મને વારંવાર જણાઈ છે ભૂત અને વર્તમાન કાળનો પ્રયોગ કરવામાં ઘણી વખત વિક્ષેપ લાગે છે અને તેનો ખુલાસો ઉપર પ્રમાણે છે ત્રણ કાળ (ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન)ને લગતી આ વાર્તા હોવાથી જ્યાં અનુકૂળ પડે ત્યાં કથાને અનુરૂપ કાળનો પ્રયોગ કર્યો છે આ બાબતમાં અત્ર કરેલો ખુલાસો સુજ્ઞ વાંચનાર વિચારી જશે તો હકીકતનો મુદ્દો અને કથાશરીર કાળપ્રયોગનું કારણ બરાબર બતાવી આપશે મો. ગિ

વાળા સુવિખ્યાત સુસ્થિત[1] નામના મહારાજા છે એમ પૂર્વે કહ્યુ છે તે આ સસારનગરમા પરમાત્મા જિનેશ્વર ભગવાન્ સમજવા તેમના સર્વ ક્લેશો નાશ પામી ગયેલા હોવાથી, તેઓ અનત જ્ઞાન-દર્શન વીર્યયુક્ત હોવાથી તેમજ ઉપમારહિત સ્વાધીન અતિશય અનત આનદસ્વરૂપ હોવાથી વાસ્તવિક રીતે તેજ સુસ્થિત[2] નામને યોગ્ય છે અવિદ્યા (અજ્ઞાન) આદિ ક્લેશમા રચી પચી પડેલા બીજા કોઇ પણ સુસ્થિત નામને યોગ્ય નથી, કારણ કે મિથ્યાત્વને લીધે એવા બીજાઓ ખરાબ રીતે (દુસ્થિત) રહેલા છે અને અજ્ઞાન અથવા અલ્પ જ્ઞાન સાથે સુસ્થિતપણુ સપૂર્ણ અશે કદિ પ્રાપ્ત થતુ નથી એ પ્રભુ સર્વ પ્રાણીઓનુ અતિ સૂક્ષ્મપણે રક્ષણ કરવાનો ઉપદેશ આપનારા હોવાથી (અહિંસા પરમો ધર્મનુ સ્વરૂપ વિસ્તારથી બતાવનારા હોવાથી) અને શિઘ્ર મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવી આપે એવો કુશળ સિદ્ધાન્તમાર્ગ કહેનાર હોવાથી સ્વાભાવિક રીતે જ તે અત્યત પ્રેમાળ હૃદયવાળા છે નર અને દેવોના નાયક ચક્રવર્તી અને ઇદ્રથી પણ તેઓ વધારે પ્રખ્યાત હોવાથી તેમને સુવિખ્યાત કહેવામા આવ્યા છે, કારણ કે દેવો અને મનુષ્યો પ્રશસ્ત મન વચન કાયાના યોગમા પ્રવૃત્ત થઈ નિરતર તેમની સ્તુતિ કરે છે આ પ્રમાણે હોવાથી સર્વજ્ઞ જિનદ્ર ભગવાન 'મહારાજ' શબ્દ ધારણ કરવાને યોગ્ય છે

" પેલો નિષ્પુણ્યક ભિખારી રખડતો રખડતો તે સુસ્થિત મહારાજાના મદિર પાસે જેમ તેમ કરીને આવી પહોચ્યો.

દ્વારપાળ અને મદિર પ્રવેશ

હવે તે મદિરના દરવાજા પર સ્વકર્મવિવર નામનો દ્વારપાળ હતો તે દ્વારપાળે અત્યત કરુણા ઉપજાવે તેવા આ ભિખારીને જોઇને તેના પર અત્યત કૃપા કરી અને તેને અપૂર્વ રાજમદિરમા દાખલ કર્યો " આ પ્રમાણે વાત અગાઉ કથાપ્રસગમા ત્યારપછી કહેવામા આવી છે તેની આ પ્રમાણે યોજના કરવી કોઇ વખત આ જીવ [3]ઘર્ષણ-

---

૧ અહીં મૂળ કથાશરીર પૃષ્ઠ ૧૮ જુઓ પારિગ્રાફ ન ૭ સાથે આ ઉપનયને સબધ છે

૨ **સુસ્થિત**—સારી રીતે સ્થિત થયેલા રહેલા નિરતરને માટે બરાબર ગોઠવાઈ ગયેલા એથી ઉલટી હકીકત સૂચવનારને આગળ **દુસ્થિત** કહ્યા છે

૩ નદીમા અથવા સમુદ્રમા પથ્થર એક બીજા સાથે અથડાઈ ઘસાઈને તદ્દન ગોળ બની જાય છે એવા પથ્થરને જોયા હોય તો એમ લાગે કે તેને ગોળ બનાવતા ઘણી મહેનત પડી હશે પણ તે અથડાઈ કુટાઈને જ એવી સ્થિતિએ પહોચેલ હોય છે એને **ઘર્ષણઘૂર્ણન** ન્યાય કહેવામા આવે છે આ પ્રાણી પણ સસારમા રખડતો અથડાતો કુટાતો [illegible] વિશેષી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે

ઘર્ણન ન્યાયથી ¹યથાપ્રવૃત્તિ કરણ કરે છે ત્યારે આયુષ્ય કર્મ

---

૧ **યથાપ્રવૃત્તિકરણ**—આ જૈનનો પારિભાષિક શબ્દ છે વિકાસ ક્રમમા એ અમુક દશા બતાવે છે એના વિસ્તાર માટે નીચે જુઓ એમા ગ્રંથિભેદનુ સ્વરૂપ પણ જોવાશે

યથાપ્રવૃત્તિ કરણ—અનાદિ સંસારમા પરિભ્રમણ કરતા આ પ્રાણી મિથ્યાત્વમા-અજ્ઞાનદશામા અનંત કાળ સુધી રહ્યા કરે છે તે વખતે તેનુ સ્વરૂપ જોયુ હોય તો રાગદ્વેષમા આસક્ત ધર્મથી વિપરીત વર્તન કરનાર અનેક પ્રકારની શારીરિક અને માનસિક ઉપાધિઓ સહન કરનાર અને ચારે ગતિમા રખડનાર હોય છે કોઈ વખત તે નારક તિર્યંચ ગતિમા એકાંત દુખો ખમે છે કોઈ વાર દેવગતિમા સુખો ભોગવ્યા એમ માને છે પણ ને એક સ્થાનક ઠરીને બેસતો નથી અને તેનુ સ્વરૂપ જોયુ વિચાર્યું કે જાણ્યુ હોય તો તે બહુ ખેદ ઉત્પન્ન કરે તેવુ હોય છે આ ગ્રંથમા ઉપર આપણે તે સ્વરૂપ માઇક જોઇ ગયા છીએ જ્યા સુધી તેને સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત થાય નહિ શુદ્ધ દેવ શુદ્ધ ગુરૂ અને શુદ્ધ ધર્મની ઓળખાણ પડે નહિ ઓળખાણ પડ્યા પછી અંતઃકરણપૂર્વક તે દેવ ગુરૂ ધર્મને શુદ્ધ સ્વરૂપે આદરે નહિ ત્યાસુધી તેને કદાચ કોઈ વખત સહજ સુખ જેવુ લાગે છે તોપણ અંતે ચક્રભ્રમણમા તો તેને પડવુ જ પડે છે તેથી તેવી સ્થિતિનો છેડો લાવવા માટે તેણે સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરવુ જ જોઈએ આ સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરવા માટે તેણે વિકાસક્રમમાથી પસાર થવુ પડે છે તે ક્રમ કેવા પ્રકારનો છે તે અત્ર બતાવ્યુ છે સમ્યકત્વ આ જીવના સર્વ દુખોનો છેડો લાવનાર હોવાથી પ્રત્યેક પ્રાણી જે પોતાની આ રખડપટ્ટીની સ્થિતિનો છેડો લાવવા ઇચ્છતા હોય તેની પ્રબળ વાંછા સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરવાની રહેવી જ જોઈએ એ સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત થયા પહેલા કર્મની નિબિડ ગાંઠનો ભેદ થાય છે તે ગ્રંથિભેદ કરવાની સ્થિતિનો વિચાર જરા વિસ્તારથી કરવા યોગ્ય છે તે આપણે આ પ્રસંગે કરી જઈએ

અંતિમ-છેલ્લા પુદ્ગળપરાવર્તમા મિથ્યાત્વની મંદતા થાય તે વખતે આ પ્રાણી ઓઘ દૃષ્ટિ મૂકી યોગ દૃષ્ટિમા પ્રવેશ કરે છે એ સંબંધમા વિશેષ વિચાર જૈન દૃષ્ટિએ યોગ પ્રથમ ભાગના પૃ ૧૬ થી કરવામા આવ્યો છે તે પર અત્ર ધ્યાન ખેંચવામા આવે છે જૈનનો વિકાસવાદ સમજવા માટે આ સર્વ બાબત ધ્યાનમા રાખવાની જરૂર છે સાધારણ લોકોની દૃષ્ટિ તજી યોગ દૃષ્ટિમા આ પ્રાણી પ્રવેશ કરે છે ત્યારપછી તે આગળ વધતો જાય છે આત્મવિચારણા નિયમના અને યોગ્ય માર્ગ આદરી નીતિને પથે વિચરી પોતાની યોગ્યતા ફેરવે અધિકાર ઇચ્છા અને અનુકૂળતા પ્રમાણે ખીલવી અનેક ગુણો પ્રાપ્ત કરે છે વ્યવહારકુશળ અને આત્માર્થી થાય છે સમકિત પ્રાપ્ત કર્યા પહેલા જીવ ત્રણ કરણ કરે છે આ ત્રણ કરણ તે સમ્યકત્વ પ્રાપ્તિના કારણો છે વૈરાગ્યવાસનાવડે ઉદાસીન વૃત્તિરૂપ છે પ્રથમ કરણને **યથાપ્રવૃત્તિ કરણ** નામ આપવામા આવ્યુ છે અહીં પ્રાણીની પ્રવૃત્તિ પૂર્વે હતી તેવી જ રહે છે તેની અનાદિની ચાલ હોય છે તેમા ફેરફાર થતો નથી પરંતુ તેની પ્રગતિ વિશેષ થયેલી હોવાથી અને સાતે કર્મોની સ્થિતિ ઘટેલી હોવાથી મિથ્યાત્વનુ જોર મંદ થતુ જાય છે પ્રાણી કર્મને ફેકી દેવા માટે

સકામ અને અકામ નિર્જરા કરે છે ઇચ્છાપૂર્વક શુભ આત્મસંયમવડે થાય તેને નિર્જરા કહેવામા આવે છે જેમકે તપસ્યા વાચન ધ્યાન વિચારપૂર્વક—

સિવાય બીજા સાતે કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઓછી કરી સર્વ

ઇરાદાપૂર્વક કરવી તે ઈચ્છા વગર પણ ઘણી વાર નિર્જરા થઈ જાય છે કેમકે બે ત્રણ ચાર ઇંદ્રિયવાળા જીવો મનવગર દુઃખો સહન કરે છે તેઓ 'અકામ નિર્જરા' કરે છે પશુઓ અને મનુષ્યો પણ પરાધીનપણે ઘણુ સહન કરે છે એવી રીતે પોતાના છેદન ભેદનથી પણ ઘણી નિર્જરા ઇચ્છા વગર થઈ આવે છે સ્વાભાવિક રીતે કષાયની મંદતા પણ કેટલીક વાર થઈ જાય છે આવી સ્થિતિ થતા પ્રાણી ઘણા કર્મોને ખપાવી દે છે અને નવીન બંધ થોડો કરે છે એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતા સુધીમા આ પ્રાણીને કેટલાક ગુણો એવા સારા પ્રાપ્ત થઈ જાય છે કે તેને નિર્જરા કરવાનુ સમામવૃત્તિએ પણ બહુ વખત બની આવે છે

એવી રીતે યથાપ્રવૃત્તિ કરણ કરે તે વખતે આયુષ્ય કર્મ સિવાય સાતે કર્મની વધારેમા વધારે સ્થિતિ એક કોટાકોટિ સાગરોપમથી કાઇક ઓછી રહે છે એની હકીકત એમ છે કે જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય વેદનીય અને અંતરાય એ ચારે કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીશ કોટાકોટિ સાગરોપમની છે સાગરોપમનો સ્થિતિકાળ આપણે અગાઉ જોઈ ગયા છીએ (જુઓ પૃ ૮૨ ની નોટના ૧) એના ઉપર ચૌદ મીંડા ચડે ત્યારે કોટાકોટિ થતા એવા સાગરોપમો ૩૦ વખત થાય ત્યારે જેટલો કાળ જાય તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉપરના ચાર કર્મોની હોય છે એટલે એક વખત બાંધેલા જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો વધારેમા વધારે ઉદયકાળ બંધ સ્થિતિમાથી અબાધાકાળ બાદ જતા બાકી રહે તેટલો થાય છે એટલે તેટલા વખત સુધી તે પોતાનુ પરિણામ—ફળ બતાવી શકે છે એવા એવા બીજા અનંત ભવમા બાંધેલા જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મો આત્મા સાથે લાગેલા હોય છે, પણ તે પ્રત્યેકની સ્થિતિ વધારેમા વધારે ઉપર કહી તેટલી જ હોય છે તેવી રીતે સર્વ કર્મ માટે સમજી લેવુ એવી રીતે નામ અને ગોત્રકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વીશ કોટાકોટિ સાગરોપમની હોઈ શકે છે અને મોહનીય કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૭૦ કોટાકોટિ સાગરોપમની હોઈ શકે છે આવી રીતે સાતે કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વિચારી આઠમા આયુષ્ય કર્મની સ્થિતિ ભવઆશ્રયી હોય છે તેથી અત્ર તે સબંધી કાઈ વિચાર કરવાનો નથી આ રીતે સાત કર્મની જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બતાવી છે તે પ્રત્યેક જાતના ગમે તેટલા કર્મો હોય તે દરેકની કાઈક ઓછી એક કોટાકોટિ સાગરોપમની સ્થિતિ આ પ્રાણી કરી નાખે છે (કાઇક ઓછી એટલે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન સમજવી) આવી રીતે સર્વ કર્મની સ્થિતિનો યોગ થઈ આવે અથવા પ્રાણી પોતે પુરૂષાર્થ વાપરી શકે તેને **યથાપ્રવૃત્તિ** કરણ કહેવામા આવે છે પ્રમાણમા અહીં કર્મસ્થિતિ ઘણી ઓછી છે છતા આવુ કરણ તો ભવસ્થિતિમા પ્રાણી અનેક વાર કરે છે કારણ કે કોઈ વાર તે પુરૂષાર્થ વાપરી—વીર્યોલ્લાસ દાખવી એ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે અને કોઇ વાર તેમ સંયોગબળે થઈ આવે છે આવી સ્થિતિ થાય છે ત્યારે તે ગ્રંથિ (મિથ્યાત્વની ગાંઠ) નો ભેદ કરવાની નજીકની સ્થિતિમા આવે છે પરંતુ શુભ પરિણામ વિશેષ આગળ ન વધવાથી કાઈ પ્રગતિ કર્યા સિવાય પાછો ચાલ્યો જાય છે અને વધારે સ્થિતિવાળા કર્મો બાંધે છે આવી રીતે ઘણી વાર પ્રાણી ગ્રંથિની નજીક આવી જાય છે અને અનતી વખત આવીને પાછો ચાલ્યો જાય છે

કર્મોને એક કોડાકોડિ સાગરોપમની સ્થિતિ સુધી લઇ આવે

આત્મપ્રગતિનુ સ્વરૂપ સમજનાર અહીં સમજી શકશે કે આદરેલ પ્રગતિને વળગી રહેવામા ચીવટ રાખવામા ન આવે તો પ્રગતિને બદલે પશ્ચાદ્ગતિ થઈ જાય છે

જેઓ પુરૂષાર્થ કરી આગળ વધવાની ઈચ્છા રાખતા હોય છે તેઓ ગ્રંથિભેદ કરવા માટે ત્યારપછી **અપૂર્વકરણ** કરે છે આ બીજુ કરણ છે અહીં રાગ દ્વેષની ગાંઠ (ગ્રંથિ) ને કાપી નાખવા ૫ (ભેદ) ગ્રંથિભેદ કરે છે કરણ આત્માના અધ્યવસાયરૂપ છે અને પ્રત્યેક કરણમા આગળ વધતા જવાય છે તેમ પરિણતિની નિર્મળતા વિશેષ થાય છે આખા સંસારપર્યટનમા પૂર્વે કોઈ વખત નહિ થયેલા એવા આત્મઉન્નતિના અહીં અધ્યવસાય થતા હોવાથી આ કરણને 'અપૂર્વ' કરણ કહેવામા આવે છે જે પ્રાણીઓની ભવસ્થિતિ પરિપાક પામેલી હોતી નથી તેઓ આ અપૂર્વ કરણ કરી શકતા નથી અને જે પ્રાણી અભવ્ય હોય છે (કે જેઓ યોગ્ય સામગ્રી મળે તોપણ કદિ મોક્ષ જવાના નથી) તેઓ આ કરણ કરી શકતાજ નથી એવા બન્ને પ્રકારના પ્રાણીઓ યથાપ્રવૃત્તિ કરણની સ્થિતિ સુધી અનેક વાર આવી ઉપર જણાવ્યુ તેમ પાછા ચાલ્યા જાય છે રાગદ્વેષની ગ્રંથિનુ સ્થાનક પ્રત્યેક કર્મની (આયુષ્ય સિવાય) એક કોડાકોડિ સાગરોપમથી કાઇક ઓછી સ્થિતિ રહે ત્યાજ છે ગ્રંથિભેદ કરવા એ બહુ મુશ્કેલ છે અને ત્યાસુધી સાતે કર્મોના સબંધમા સ્થિતિ ઉપર જણાવી તેટલી થઈ જતી નથી ત્યાસુધી અપૂર્વ કરણ થઈ શકતુ નથી એક કર્મની પણ સ્થિતિ વધારે રહે તો સર્વ પ્રયાસ નિષ્ફળ થાય છે

અપૂર્વકરણથી રાગદ્વેષ મિથ્યાત્વરૂપ ગ્રંથિનો ભેદ કરી પ્રાણી તુરતજ **અનિવૃત્તિકરણ** કરે છે અહીં વિશેષ વિશુદ્ધ પરિણામના જોરથી મિથ્યાત્વ મોહનીયના પુંજની બે સ્થિતિ પ્રાણી કરે છે એક અંતર્મુહૂર્ત (સમયથી માંડીને ૪૮ મીનિટથી કાઇક ઓછુ) ની અને બીજી કોડાકોડિ સાગરોપમમા કાઈક ઓછી આ બન્ને સ્થિતિમાથી પ્રથમના અંતર્મુહૂર્તની નાની સ્થિતિમા રહેલા કર્મદળનો ક્ષય કરે છે અને બન્ને વચ્ચે અંતર-આંતરો પાડે છે આનુ નામ **અંતરકરણ** કહેવાય છે અંતર કરણમા મિથ્યાત્વના ઉપર જણાવેલા બે પુંજમાથી નાના પુંજનો ક્ષય કરેલો હોય છે તેથી તેનો વિપાક કે પ્રદેશઉદય હોતો નથી અને મોટા પુંજને ઉપશમાવેલ હોય છે તેથી તે વખતે પ્રાણીને ઉપશમ સમકિત પ્રાપ્ત થાય છે આ ત્રણ કરણ સબંધી હકીકત કર્મપ્રકૃતિ વિગેરે અનેક જૈન ગ્રંથોમા છે ત્યાથી બરાબર સમજવા યોગ્ય છે નોટમા વિસ્તારભયથી અતિ પ્રસંગ દૂર કરવા માટે વધારે લખી શકાય નહિ પણ આત્મપ્રગતિને અંગે એ અગત્યનો વિષય હોવાથી તેનો ખાસ અભ્યાસ કરવા યોગ્ય છે સર્વ પ્રવૃત્તિનો ઉદ્દેશ આત્માની પ્રગતિ કરવાનો છે તેથી આત્માની પ્રગતિ કેમ થાય છે કેવી રીતે થાય છે અને તેમા શુ શુ થાય છે તે વિચારવુ એકદરે સર્વ રીતે જરૂરી છે

૧ આયુષ્ય કર્મની સ્થિતિ ભવ આશ્રયી છે મનુષ્ય ને તિર્યંચનુ ત્રણ પલ્યોપમથી વધારે આયુષ્ય હોય નહિ દેવ અને નારકીના જીવોનુ આયુષ્ય તેત્રીશ સાગરોપમથી વધારે ન હોય એમા પણ જઘન્ય ને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યના અનેક પ્રકાર દ્રવ્યવિચારના ગ્રંથોમા બતાવ્યા છે અને તે ઉપરાત આયુષ્ય કર્મની બીજી ખાસીઅત એ છે કે એ આવતા એક ભવ માટેજ આ ભવમા મુકરર થાય છે ઘણા ભવ માટે બંધાઈ જતુ નથી આથી કરણવિચારણામા આયુષ્ય કર્મને બાદ કરવામા આવ્યુ કર્મનો સ્વભાવ વિચારતા આ હકીકત બરાબર બંધબેસતી જણાય છે

છે અને તે સર્વ કર્મોની ઉપરની સ્થિતિનો ક્ષય કરે છે એ એક કોડાકોડિ સાગરોપમની સાતે કર્મોની સ્થિતિમાંથી પણ થોડી[1] સ્થિતિનો ક્ષય કરે છે ત્યારે આચારાંગથી માંડીને દૃષ્ટિવાદ પર્યંત [2]બાર અંગ—આગમરૂપ અથવા તેના આધારભૂત

---

૧ અહીં થોડી સ્થિતિનો ક્ષય કરે છે તે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી સમજવી

૨ **બાર અંગ** પીસ્તાળીશ આગમના પ્રથમ વિભાગમાં અગ્યાર અંગ આવે છે તે સંબંધી કાંઈક હકીકત અહીં બતાવીએ અત્યારે બારમું અંગ દૃષ્ટિવાદ વિચ્છેદ ગયું છે, બાકીના ૧૧ અંગો ઓછે વધતે અંગે ઉપલબ્ધ છે

(૧) આચારાંગ સૂત્ર આના ૨૫ અધ્યયન છે મૂળ શ્લોક ૨૫૦૦ છે એની ઉપર શીલાંગાચાર્યકૃત ૧૨૦૦૦ ટીકા છે પૂર્વાચાર્યકૃત ચૂર્ણિ ૮૩૦૦ અને ભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ ગાથા ૩૬૮ શ્લોક ૪૫૦ છે એના ભાષ્ય તથા લઘુવૃત્તિ મળી શકતા નથી સર્વ મળીને એ ગ્રંથના કુલ ૨૩૨૫૦ શ્લોક હાલ ઉપલબ્ધ છે મૂળ ગ્રંથનું અંગ્રેજી ભાષાંતર પ્રો. જેકોબીએ કર્યું છે

(૨) સુયગડાંગ સૂત્ર એના ૨૩ અધ્યયન (પ્રકરણ) છે પાખંડ મતોનો એમાં વિચાર છે અને દલીલો મુદ્દાસર બતાવી છે તેમજ આચાર વિચારની હકીકત તેમાં બતાવી છે મૂળ શ્લોક ૨૧૦૦, શીલાંગાચાર્યની ટીકા ૧૨૮૫૦ અને ચૂર્ણિ ૧૦૦૦૦ છે એના પર ભદ્રબાહુસ્વામીની નિર્યુક્તિ ગાથા ૨૦૮ શ્લોક ૨૫૦ છે સર્વ મળીને એ ગ્રંથના ૨૫૨૦૦ શ્લોકો છે આ ગ્રંથ દ્રવ્યાનુયોગનો છે આ ગ્રંથનું અંગ્રેજી ભાષાંતર પ્રો. જેકોબીએ કર્યું છે

(૩) ઠાણાંગ સૂત્ર એના દશ સ્થાનો (અધ્યયનો) છે મૂળ શ્લો. ૩૭૭૦ છે એના પર શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા છે જેનું પ્રમાણ ૧૫૨૫૦ શ્લોક છે સરવાળે એ ગ્રંથના ૧૯૦૨૦ શ્લોક છે

(૪) સમવાયાંગ સૂત્ર મૂળ શ્લોક ૧૬૬૭ છે એના પર અભયદેવસૂરિની ૩૭૭૬ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા છે ચૂર્ણિ શ્લોક ૪૦૦ છે સરવાળે એના ૫૮૪૩ શ્લોક ઉપલબ્ધ છે

(૫) ભગવતી સૂત્ર અથવા વિવાહપન્નત્તિ એના ૪૧ શતક (અધ્યયનો) છે એમાં ગૌતમસ્વામીએ શ્રી મહાવીર પરમાત્માને છત્રીશ હજાર સવાલો પૂછ્યા છે તેના ઉત્તર છે મૂળ ગ્રંથ ૧૫૭૫૨ શ્લોક પ્રમાણ તેના પર અભયદેવસૂરિની ટીકા ૧૮૬૧૬ શ્લોકની છે એના પર ૪૦૦૦ શ્લોકની ચૂર્ણિ છે એકંદરે એ ગ્રંથ ૩૮૩૬૮ શ્લોક પ્રમાણ હાલ ઉપલબ્ધ છે ૨૫૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ટીપ્પણ પણ પ્રાચીન છે

(૬) જ્ઞાતાધર્મકથા અગાઉ આ ગ્રંથના ધર્મકથાભાગમાં નવીન સાડા ત્રણ ક્રોડ કથાઓ હતી આ ગ્રંથ કથાનુયોગનો છે હાલ તેમાં ૧૯ જ્ઞાતો અને ૧૦ કથાઓ બાકી રહી છે જેનું પ્રમાણ ૫૫૦૦ શ્લોકનું છે અભયદેવસૂરિએ તે પર ૪૨૫૨ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા લખી છે

(૭) ઉપાસકદશાંગ આમાં શ્રીવીરપ્રભુના મુખ્ય દશ શ્રાવકોનો અધિકાર છે

[1]ચાર પ્રકારના સંઘલક્ષણવાળું સદરહુ સુસ્થિત મહારાજાનું મંદિર પ્રાપ્ત કરે છે ત્યાં સર્વજ્ઞશાસનરૂપ મંદિરમાં પ્રવેશ કરાવવાને તત્પર પોતાના કર્મનો વિવર (વિચ્છેદ-વિનાશ) તેને મુખ્ય સાધનભૂત થાય છે અને તેથી સર્વજ્ઞમંદિરના દ્વારપાળ તરીકે કાર્ય કરનાર સ્વકર્મવિવર એવું પોતાનું નામ બરાબર સાર્થક કરે તેવો તે દરવાન છે ત્યાં રાગ, દ્વેષ, મોહ વિગેરે પણ દ્વારપાળ તરીકે કામ કરે છે, પરંતુ ખરેખરી રીતે તેઓ આ પ્રાણીને રાજમંદિરમાં દાખલ કરનારા નથી, પણ તેના માર્ગમાં મુશ્કેલી નાખનારા છે અને તેને અટકાવનારા છે સર્વજ્ઞ મહારાજના મંદિરના દરવાજા નજીક આ જીવ અનંતી વાર આવી ગયો અને આવ્યા કરે છે, પણ તે રાગ દ્વેષ મોહાદિ દ્વારપાળો તેને વારંવાર રોકી પાડે છે, તેને અંદર દાખલ થવા દેતા નથી કદાચ કોઈ વખત એ રાગદ્વેષાદિ દ્વારપાળો આ પ્રાણીને સર્વજ્ઞમંદિરમાં દાખલ કરે છે, પરંતુ તેઓવડે એ મંદિરમાં દાખલ થયેલો પ્રાણી વાસ્તવિક રીતે દાખલ થયો જ નથી એમ જણાઈ આવે છે, કારણ કે જેઓનું ચિત્ત રાગદ્વેષથી આકુળવ્યાકુળ રહેલું હોય તેઓ કદાપિ બહારથી યતિ કે શ્રાવકના ચિહ્નો ધારણ કરે તોપણ તેઓ સર્વજ્ઞશાસનની બહાર જ છે એમ સમજવું આવા બાહ્ય દૃષ્ટિથી સાધુ કે શ્રાવકનો આડંબર રાખનારા

એના મૂળ શ્લોક ૮૧૨ અને તેના પર અભયદેવસૂરિની ટીકા ૯૦૦ શ્લોક લગભગ છે આ ગ્રંથનું અર્ધમાગધી ભાષાંતર નો બુહરે કર્યું છે

(૮) અંતગડદશાંગ એના ૮ વર્ગ અને બધા મળી ૯૦ અધ્યયન છે મૂળ શ્લોક ૯૦૦ અને તેના ઉપર શ્રી અભયદેવસૂરિની ટીકા ૩૦૦ છે

(૯) અનુત્તરોવવાઈ સૂત્ર એના તેત્રીશ અધ્યયન છે મૂળ શ્લોક ૨૯૨ છે એના ઉપર શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજની ટીકા ૧૦૦ શ્લોક પ્રમાણ છે

(૧૦) પ્રશ્નવ્યાકરણ એના દશ અધ્યયન છે મૂળ સૂત્ર ૧૨૫૦ શ્લોક પ્રમાણ છે અભયદેવસૂરિ મહારાજે તેના ઉપર ૪૬૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા લખી છે

(૧૧) વિપાકસૂત્ર તેના બે વિભાગ છે સુખવિપાક ને દુઃખવિપાક દરેકના દશ દશ હોવાથી આ સૂત્રના વીશ અધ્યયન છે એના મૂળ શ્લોક ૧૨૧૬ છે એના ઉપર અભયદેવ સૂરિકૃત ટીકા ૯૦૦ શ્લોકની છે

સર્વે મળીને અગ્યાર અંગની મૂળ સંખ્યા ૩૫૭૫૯, ટીકાના શ્લોક ૭૩૫૪૪ ચૂર્ણિ ૨૨૭૦૦ નિર્યુક્તિ ૭૦૦ કુલ શ્લોક ૧૩૨૭૦૩ પ્રથમના બે સૂત્રો પર શીલાચાર્યની ટીકા છે બાકીના નવે ઉપર શ્રી અભયદેવસૂરિની ટીકા છે તેથી તેમને નવાંગવૃત્તિકારના નામથી ઓળખવામાં આવે છે બારમું દૃષ્ટિવાદ અંગ તે અતિ વિસ્તારવાળું હતું અને જેના એક વિભાગ તરીકે ચૌદ પૂર્વ હતા તે તદ્દન વિચ્છેદ ગયું છે અત્યારે તેનો નાનો ટુકડો પણ મળતો નથી

૧ સાધુ સાધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકારૂપ ચાર પ્રકારનો સંઘ

મોક્ષપ્રાપ્તિરૂપ કાર્ય સાધી શકતા ન હોવાથી તેઓ વસ્તુત સર્વજ્ઞ-શાસનની બહાર જ છે એમ માનવુ બરાબર યોગ્ય લાગે છે, તેથી સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળ જે પ્રાણી રાજભુવન સુધી આવી પહોચ્યા હોય છે તેને ગ્રથિભેદ કરાવીને રાજભુવનમા પ્રવેશ કરાવે છે એમ હકીકત કહી છે તે બરાબર ઉચિત જણાય છે

(૮)

રાજમ દિરનો વૈભવ

નિષ્પુણ્યકની કથામા એવી મતલબની હકીકત જણાવી હતી કે તે દરિદ્રીએ અગાઉ કદિ પણ નહિ જોયેલુ, અનેક પ્રકારની વિભૂતિઓથી ભરેલું, રાજા, પ્રધાનો, મોટા યોદ્ધાઓ, કામદારો અને કોટવાળોથી અધિષ્ઠિત, સ્થવિર (વૃદ્ધ, ઘરડી) સ્ત્રીઓથી યુક્ત, લશ્કરી સુભટોથી ભરપૂર, વિલાસ કરતી અનેક સુ દર સ્ત્રીઓથી સનાથ, અતિ ઉત્તમ પ્રકારના અને ઉપમા વગરના શબ્દ વિગેરે ઇંદ્રિયના ભોગોથી સુ દર અને જ્યા હરરોજ ઉત્સવ થઇ રહ્યો છે એવુ રાજમ દિર દેખ્યુ, તે પ્રમાણે આ જીવે સ સારચક્રમા પરિભ્રમણ કરતા અત્યાર સુધી કર્મની નિબિડ ગાઠનો ભેદ કર્યો હોતો નથી તેને સ્વકર્મવિવર પ્રાપ્ત થવાથી જ્યારે ક્લિષ્ટ કર્મગ્ર થિનો ભેદ થાય છે અને તેથી સર્વજ્ઞ મ દિરમા તે પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તેને પણ આ રાજમ દિર (સર્વજ્ઞ-શાસન) એવાજ વિશેષણોથી જોડાયેલ જણાય છે મતલબ એ છે કે, કર્મવિવર મળ્યા પછી ઉપર જે વિશેષણો મ દિરને લગાડ્યા તે જૈન શાસનને લાગુ પડતા બરાબર જોઇ શકાય છે તે આ પ્રમાણે —

આ [1]મોનીંદ્ર શાસનમા અજ્ઞાનરૂપ અ ધકારના પડળોને દૂર કરનાર, જૂદા જૂદા પ્રકારના રત્નના સમૂહના આકારને ધારણ કરનાર, ચળકતા નિર્મળ પ્રકાશથી ત્રણ ભુવનના સર્વ ભાગોને પ્રકાશિત કરનાર અનેક પ્રકારના જ્ઞાન દેખાય છે વળી આ ભગવાનના પ્રવચનમા મહાત્મા મુનિઓના શરીરને શોભાવનાર હોવાથી સુ દર રત્નોથી જડેલા ઉત્તમ ઘરેણાઓના સુ દર આકારને ધારણ કરનાર આમર્ષૌષધિ[2] વિગેરે અનેક પ્રકારની લબ્ધિઓ દેખાય છે વળી આ જિનમતમા અતિ સુ દર હોવાને લીધે વિચિત્ર વસ્રોના આકારને ધારણ કરનાર અનેક પ્રકારના તપો સજ્જન પુરૂષોના હૃદયનુ આકર્ષણ કરી રહ્યા છે

---

૧ મોનિન્ એટલે મુનિ, તેને વિષે ઇન્દ્ર એટલે શ્રેષ્ઠ મુનિઓ બનાવેલા

૨ તપના પ્રભાવથી અનેક શક્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે હસ્તાદિનો સ્પર્શ માત્ર ઔષધિનુ કામ કરે તેને આમર્ષૌષધિ નામની લબ્ધિ કહે છે ઇત્યાદિ

વળી આ [1]પારમેશ્વર મતમા સુદર રચનાને લીધે સ
ચલા હોવાથી ચપળ ઉજ્જ્વળ વસ્ત્રોના ચદરવામા લ
ઝુમ્છાઓના રૂપને ધારણ કરનાર ચરણ-કરણરૂપ મૂ
મનને અત્યત આનદ ઉપજાવે છે

આવા જૈન શાસનમા વર્તનારા ભાગ્યશાળી પ્રાણ
વચન ' તાબલ (પાન) જેવા છે, કેમ
મદિરમાના પ્રા મોઢાનુ સારાપણુ, સુગધીપણુ અને
ણીઓની શાતિ દિતપણુ આપે છે તેમ તે સત્યવચ
પણાની સુગધી ફેલાવે છે અને મનને

આ ભગવાનના મતમા મનોહર ફુલના ઢગલાના આકારને
અઢાર હજાર શીલાગો[3] પોતાની સુગધી ચારે દિશામા
શામા ફેલાવે છે, કારણ કે ફુલનો સમૂહ જેમ ભમરાઓને
છે તેમ આ શીલાગો મુનિ મહાત્માઓરૂપ ભ્રમરોને અત્યત
છે અને ફુલોને જેમ ગુથવામા આવે છે તેમ આ શીલા

---

૧ પરમ ઐશ્વર્ય-જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર સપત્તિથી યુક્ત તીર્થ બતાવેલ મોક્ષમાર્ગમા

૨ ચરણ અને કરણના સિત્તેર સિત્તેર ગુણો (ભેદો) છે જેને અને કરણસિત્તરીના નામથી ઓળખવામા આવે છે એ બ ને વિસ્તારથી સ્વરૂપ અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમના વિવેચનમા લખ્યુ છે તેથી અત્ર નિર્દિષ્ટ કરવામા આવ્યુ નથી જુઓ સદર ગ્રથ (પ્રથમાવૃત્તિ) પૃષ્ઠ ..૮ સુધી આવી રીતે સર્વજ્ઞશાસનમા જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર અતિ ઉત્કૃષ્ટ છે એમ આ પારિગ્રાફમા બતાવવામા આવ્યુ છે

૩ શીલાગ વર્તનના અઢાર હજાર ભ છે

શીલાગ એટલે શીલ-શુદ્ધ વર્તન અત્યુત્તમ ચારિત્રના અગો એના હજાર વિભાગ પાડવામા આવ્યા છે અને તેનો રથનો આકાર ચિતારવામા છે તે આકાર બરાબર સમુખ રાખવાથી અ ાર હજાર ભેદ રથના આ ારમા શકાય છે ત્રણ યોગ ત્રણ કરણ ચાર સજ્ઞા પાચ ઇન્દ્રિય પૃથ્વીકાય વિગેરે દશ દશ સાધુધર્મ-યતિધર્મ એના મેળાપથી (ગુણા કરવાથી) અઢાર હજાર શીલાગ થાય છે વિવેચન શ્રીપ્રવચનસારોદ્ધાર ગ્રથ (પ્રકરણ રત્નાકર-ભાગ ત્રીજો પૃષ્ઠ ૩૭૯) કર્યું છે અને ત્યા એક કોષ્ટક આપ્યુ છે જે તેવાથી ૧૮૦૦૦ શીલાગના અ હજાર શ્લોક બનાવી શકાય તેવુ છે જિજ્ઞાસુએ આ ભાગ તે પુસ્તકમાથી વાચી જવા યોગ્ય છે એ લેખકની વિશિષ્ટ શક્તિનુ ભાન કરાવે છે પ્રસ્તુત અ હજાર ભેદ કેવી રીતે પડે છે તે આપણે અહીં વિચારી જઈએ —

યોગ ત્રણ છે મનયોગ વચનયોગ કાયયોગ

કરણ ત્રણ છે કરવુ કરાવવુ અને અનુમોદવુ

સજ્ઞા ચાર છે આહારસજ્ઞા, ભયસજ્ઞા પરિગ્રહસજ્ઞા અને મૈથુનસજ્ઞા

પ્રકારની 'ભક્તિ (રચના) થી ગોઠવવામાં આવે છે આ પારમેશ્વર માર્ગમાં 'સમ્યગ્દર્શન' ગોરૂ (ગોશીર્ષ) ચંદનના વિલેપનનું કાર્ય કરે છે, કારણ કે ગોરૂચંદન જેમ મનુષ્યના શરીરને લગાડવાથી શાંતિ આપે છે તેમ આ સમ્યગ્દર્શન મિથ્યાત્વ અને કષાયના સંતાપથી બળી રહેલા ભવ્ય જીવોના શરીરને અત્યંત શાંતિ આપે છે તે આવી રીતે સર્વજ્ઞ મહારાજે બતાવેલા જૈન દર્શનમાં સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ-

---

ઇંદ્રિય પાંચ છે સ્પર્શેંદ્રિય રસેંદ્રિય ઘ્રાણેંદ્રિય ચક્ષુરિંદ્રિય અને શ્રોત્રેંદ્રિય

પૃથ્વીકાયાદિ દશનો આરંભ થાય છે પૃથ્વીકાયઆરંભ અપ્કાયઆરંભ તેઉકાય (અગ્નિ) આરંભ, વાઉકાય આરંભ, વનસ્પતિકાયઆરંભ, બેઇંદ્રિયઆરંભ તેઇંદ્રિયઆરંભ ચોરિન્દ્રિયઆરંભ, પંચેંદ્રિયઆરંભ અને અજીવઆરંભ

યતિધર્મ દશ પ્રકારે છે ક્ષમા (ક્રોધત્યાગ), માર્દવ (માનત્યાગ) આર્જવ (માયાત્યાગ) મુક્તિ (લોભત્યાગ), તપ સંયમ સત્ય શૌચ (પવિત્રપણું—બ્રહ્મચર્ય) અકિંચન (ધન પર નિસ્પૃહતા) અને બ્રહ્મચર્ય

આ દરેકમાંથી દરેકના એક વિભાગ લેવાથી એક શીલાંગ થાય છે દાખલા તરીકે પ્રથમ ભેદ આવી રીતે થાય 'મને કરી આહારસંજ્ઞા રહિત થઈ શ્રોત્રેન્દ્રિયનો સંવર કરી ક્ષમા યુક્ત રહી પૃથ્વીકાયનો આરંભ કરે નહિ' હવે આ વાક્યમાંથી બીજું બધું કાયમ રાખી ક્ષમાયુક્ત શબ્દને બદલે માર્દવ યુક્ત એ શબ્દ મૂકવાથી બીજો ભેદ શીલાંગનો થાય તેવી રીતે આર્જવ યુક્ત શબ્દ મૂકવાથી ત્રીજો શીલાંગનો ભેદ થાય આવી રીતે દશ યતિધર્મના ભેદને ઉપર બતાવવામાં આવ્યા છે તેના દશ વાક્યો કરી દશ શીલાંગો કરવા આ દશ વાક્યો લખી રાખવા એ સર્વ પૃથ્વીકાયના આરંભને અંગે થયા એ દશે વાક્યોને પ્રથમથી છેવટ સુધી 'પૃથ્વીકાયનો આરંભ કરે નહિ' એટલા વાક્યને સ્થાને અનુક્રમે 'અપ્કાયનો આરંભ કરે નહિ' 'તેઉકાયનો આરંભ કરે નહિ' એવા દશ પ્રકાર લખવા એવી રીતે સો વાક્યો લખાયા તે સર્વના આરંભને બદલતા સો શીલાંગ થાય એવી રીતે સ્પર્શ, રસ... શ્રોત્રેન્દ્રિયના સંવરને અંગે થયા એને સ્થાને અનુક્રમે ત્યારપછી સ્પર્શ, રસ ઘ્રાણ અને ચક્ષુના સંવરની હકીકત લખવાથી પાંચસે શીલાંગો થાય આ સર્વ આહારસંજ્ઞા રહિતને અંગે ભેદો થયા છે તે પાંચસે વાક્યો આવે ત્યાર પછી ભયસંજ્ઞા મૈથુનસંજ્ઞા અને પરિગ્રહસંજ્ઞાના રહિત હોવાની હકીકત લખવાથી બે હજાર ભેદ થાય આ સર્વ ભેદ મને કરીને થયા તેને વચને કરી અને કાયાએ કરી' એમ લખવાથી છ હજાર ભેદ થાય. આ બે હજાર વાક્યો અનુક્રમે લખી જવા આ સર્વ ભેદ મને કરી એમ જણાવેલ છે તેની સાથે બીજા પાંચે 'કરાવે નહિ' એ છ હજાર ભેદમાં 'કરે નહિ' એવા છ છ હજાર ભેદ લખવાથી અઢાર હજાર નહિ અને 'અનુમોદન કરે નહિ' આવી રીતે યોગ કરણ સંજ્ઞા ઇંદ્રિય આરંભ અને યતિધર્મનો પરસ્પર યોગ કરવાથી અઢાર હજાર શીલાંગ થાય છે આવી રીતે ૧૮૦૦૦ શીલાંગો થાય છે બીજી પણ બહુ રીતે થાય છે જુઓ તેની બુક બહાર પડી છે તે પ્રકાશક ભીમશી માણેક—મુંબઈ

૧ વિભાગ એ ફુલને ગોઠવવામાં આવે છે તેમ શીલાંગના ભેદો ... આવે છે

દર્શન અને સમ્યગ્ચારિત્રની મુખ્યતા છે એ વાત સુપ્રસિદ્ધ છે હવે જે ભાગ્યવાન્ પ્રાણીઓ એ દર્શનમા વર્તતા હોય છે તેઓએ નરકનો મહા અ ધકારમય કૂપ પોતાને માટે બ ધ કરી દીધો છે,[1] તિર્યંચ ગતિ રૂપ બ દિખાનાને ભાગી નાખ્યુ છે,[2] અધમ મનુષ્યપણામા[3] થતા દુ ખોને દળી નાખ્યા છે, હલકી જાતના (તુચ્છ) દેવોના મનમા થતા અનેક સ તાપોનુ મર્દન કર્યુ છે, મિથ્યાત્વરૂપ વૈતાળનો નાશ કરી નાખ્યો છે, રાગ વિગેરે શત્રુઓને હીલચાલ વગરના કરી નાખ્યા છે, કર્મને એકઠા કરવા રૂપ અજીર્ણને જીર્ણ કરી નાખ્યુ છે, વૃદ્ધાવસ્થાના વિકારોને તિરસ્કારી નાખ્યા છે, મરણભયને હસી કાઢ્યો છે તથા દેવલોક અને મોક્ષના સુખને કરતલવર્તી (હાથમા આવેલા) કરી મૂકયા છે, અથવા તો એ દર્શનમા વર્ત્તતા ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓ સા સારિક સુખની જરા પણ દરકારજ કરતા નથી, તેઓ આ આખા સ સારના પ્રપચને ત્યાગ કરવા યોગ્યપણાની બુદ્ધિથીજ જુએ છે, તેઓ એમ સમજે છે કે આ ભવપ્રપ ચમા કાઈ પણ આદરવા યોગ્ય નથી, સર્વ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે, તેઓએ મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે એકતાન લગાવી પોતાના અ ત કરણને તેમા જોડી દીધેલ હોય છે અને પોતાને મોક્ષ મળવાનુ છે એ સ બ ધમા તેઓના મનમા કદિ જરા પણ શ કા હોતીજ નથી, કેમકે ઉપાય[4] અને ઉપેય[5] પરસ્પર વિરૂદ્ધ હોતા નથી તેઓ સમજે છે કે પરમપદ મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે સદ્જ્ઞાન, દર્શન, ચારિ ત્રરૂપ માર્ગ છે તે અપ્રતિહત શક્તિવાળો છે-કદિ પણ પાછો પડે તેવો નથી, સીધો, સરળ અને પ્રેરણા કરનાર છે અને એવો મોક્ષ પ્રાપ્તિનો ઉપાય એમને મળી ગયો છે આવા સુ દર માર્ગનો તેઓને લાભ થવાથી તેઓના મનમા નિશ્ચય થયેલો હોય છે કે આથી વધારે સુંદર વસ્તુ હવે કોઇ પ્રાપ્ત કરવાની બાકી રહેતી નથી. આ સ સારમા જે સારામા સારી વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે તે તેઓને મોક્ષમાર્ગ પ્રાપ્ત કરવામા મળી ચકી છે આથી તેઓનુ મન તૃપ્ત થઇને સ પૂર્ણ મનોરથવાળુ થયેલુ હોય છે અને તેથી તેઓને શાતિ થયેલી હોય

---

૧ એટલે એવા પ્રાણીઓ કદિ નરકગતિમા જાય એવો સ ભવ નથી તેઓને માટે નારકી બ ધ છે

૨ તિર્યંચગતિગમન પણ તેને માટે બ ધ છે

૩ **અધમ મનુષ્યપણુ** જ્યા આનદ ભોગ નહિ એવુ તુચ્છ મનુષ્યપણુ દરિદ્રી ગૃહમા જ મ વિગેરે

૪ **ઉપાય** મેળવવાના સાધનો

૫ **ઉપેય** મેળવવાની વસ્તુ સાધ્ય (મોક્ષ અત્ર ઉપેય છે)

છે, તેને શરીરે લગાડેલા ગોરૂચંદનથી થયેલી શાંતિ સાથે યોગ્ય રીતે સરખાવવામાં આવેલ છે

ઉપર પ્રમાણે હકીકત હોવાથી મહાત્મા જિનેશ્વર દેવના મતમાં વર્તતા પ્રાણીઓને શોક કદિ હોતોજ નથી, તેઓમાં દીનતા દેખાતી નથી, તેઓની આતુરતા સંતાઈ ગયેલી હોય છે, કામદેવનો વિકાર છુપાઈ ગયેલો હોય છે, અન્ય વસ્તુ કે પ્રાણી તરફ ચીડ (દુગંચ્છા) આવવાની હકીકત ઉપર તેમને ચીડ આવે છે, તેઓના સંબંધમાં મનનો ઉદ્વેગ તદ્દન અસંભવિત છે, તૃષ્ણા તેઓથી ઘણે દૂર નાસી ગયેલી હોય છે અને ત્રાસને તેઓએ મૂળથીજ ત્રાસ પમાડેલો-દૂર કરેલો હોય છે તેઓના મનમાં ધીરતા રહે છે, ગંભીરતા ઘર કરીને વાસો કરે છે, ઉદારપણું અત્યંત પ્રબળ થતું જાય છે અને આત્મવિશ્વાસ ઘણો વધી જાય છે સ્વાભાવિક શાંતિસામ્રાજ્યરૂપ સુખના અમૃતનો તેઓ વારંવાર સ્વાદ લેતા હોવાથી તેઓના હૃદયમાં નિરંતર [1]ઉત્સવ ચાલ્યા કરતો હોય છે અને તેને લીધે તેઓનો પ્રબળ રાગ મંદ થઈ ગયો હોય છે, તોપણ તેઓના ચિત્તમાં રતિનો પ્રકર્ષ[2] વૃદ્ધિ પામે છે, તેઓનો [3]મદરૂપ વ્યાધિ નાશ પામ્યો હોય છે, તોપણ તેઓના મનમાં હર્ષ-આનંદ વર્તે છે અને તેઓ વાસી (સુતારનું ઓજાર-વાંસલો) એ છેદ કરનાર અને ચંદનનો લેપ કરનાર ઉપર સમદષ્ટિવાળા હોવાથી તેઓના આનંદનો નાશ થતો નથી.

મંદિરમાં નિરંતર ઉત્સવ

આ જિનેશ્વર મહારાજાના શાસનમાં રહેલા પ્રાણીઓ પોતાના

---

૧ આ આખો પારિગ્રાફ સુસ્થિત રાજાના મંદિરમાં ચાલતા ઉત્સવની હકીકત સાથે યોજવાનો છે એ મંદિરમાં નિરંતર મહોત્સવ કેવી રીતે ચાલે છે તે અત્ર બતાવ્યું છે

૨ **રતિનો પ્રકર્ષ** એટલે શુભ રાગ સમજવો રાગ વિના રતિ હોય નહિ અને તેઓને શુભ રાગ હોય છે અહીં રતિ શબ્દ રહેલ છે રાગ વગરના છે તોપણ રતિવાળા છે એ વિરોધાભાસ છે રાગનો પ્રથમ અર્થ મોહ અને બીજો અર્થ ' ગુણાનુરાગ ' સમજવો

૩ મદ અહંકાર, અભિમાન તેઓ ગર્વ રહિત છે તોપણ તેઓના મનમાં હર્ષ વર્તે છે, સારા ગુણો જોઈને તેઓને પ્રમોદ થાય છે મદનો અર્થ હર્ષ પણ થાય છે તેથી અહીં વિરોધ બતાવવા જેવું છે કે તેઓ મદ (ગર્વ) રહિત છે તોપણ તેઓ મદ (હર્ષ)વાળા છે

સ્વાભાવિક હર્ષથી રાજી થઇને પાંચ પ્રકારના સ્વાધ્યાય[1] કરવાને બહાને આખો વખત ગાયા કરે છે, આચાર્ય વગેરે દશનું[2] વૈયાવચ્ચ[3] કરવા રૂપ અનુષ્ઠાન કરીને તદ્રૂપ નાચ કરે છે, તીર્થંકર મહારાજના જન્મને અવસરે તેઓને મેરૂપર્વતપર થતો અભિષેક કરવા માટે, તેઓનું સમવસરણ રચવા માટે તથા પૂજા રથયાત્રા આદિ મહોત્સવો કરવા માટે અનેક પ્રકારની ધામધૂમ કરવામાં કુદે છે, પરદર્શનના વાદીઓ સાથે વાદવિવાદ કરતા મોટા સિંહનાદો કરે છે અને ભગવાનના ચ્યવન (માતાની કુક્ષિમાં અવતરણ), જન્મ, દીક્ષા, કેવળજ્ઞાનપ્રાપ્તિ અને મોક્ષગમન એ પાંચ કલ્યાણકને પ્રસંગે હર્ષમાં આવી જઇ તેઓ સારા વાજિંત્રો વગાડે છે આ પ્રમાણે હોવાથી આ જિનેશ્વર મહારાજનું શાસન જેમાં નિરંતર આનંદ આનંદ થયા કરે છે અને જેમાં રહેવાથી સર્વ સંતાપો નાશ પામી જાય છે તે આ જીવને ભાવપૂર્વક કદિ પણ મળ્યું હોય એમ લાગતું નથી. એમ ધારવાનું કારણ એ છે કે આ પ્રાણીનું સંસારમાં ભટકવાનું હજુ સુધી ચાલુ જ છે ભગવાનનું શાસન ભાવપૂર્વક પ્રાપ્ત કરીને અને તેમના ફરમાનને બહુ સારી રીતે અનુસરીને વિશુદ્ધ વર્તન કરવામાં આવેલ હોત તો ઘણા વખત અગાઉ આ જીવને મોક્ષપ્રાપ્તિ થઇ ગઈ હોત અને તેના સંસારભ્રમણનો છેડો આવી ગયો હોત.

મંદિરમાં રાજાઓ

અગાઉ કહેવી કથામાં રાજભુવનના બે વિશેષણ કહેવામાં આવ્યા હતા, એક તો તે અદૃષ્ટપૂર્વ હતું (એટલે તેને અગાઉ કદિ જોયેલું નહોતું) અને બીજું અનેક સંપત્તિઓથી તે ભરપૂર હતું (એટલે તેમાં અનેક પ્રકારની ઋદ્ધિ સિદ્ધિઓ ભરેલી છે) એ વિશેષણને લગતી સર્વ હકીકતનો ઉપર બરાબર ખ્યાલ આપ્યો છે ત્રીજું વિશેષણ ત્યારપછી તે રાજભુવનના સંબંધમાં એવું કહેવામાં આવ્યું હતું કે તેમાં અનેક રાજાઓ, પ્રધાનો, મોટા યોદ્ધાઓ, કામદારો, કોટવાળો

---

૧ પાંચ પ્રકારે સ્વાધ્યાય વાચના–વાંચવું તે પૃચ્છના–સવાલ પૂછવા તે પરાવર્તના ભણેલું સંભારી જવું તે અનુપ્રેક્ષા–ભણેલ બાબતપર વિચાર કરી જવો તે અને ધર્મકથા–ધર્મોપદેશ આપવો તે આ પાંચ પ્રકારનો સ્વાધ્યાય છે જૈન શાસનમાં આ દરેક પ્રાણીઓએ આ પાંચે સ્વાધ્યાયમાં નિરંતર ઉદ્યત રહેવું એવો આદેશ છે

૨ આચાર્ય ઉપાધ્યાય સ્થવિર તપસ્વી ગ્લાન (રોગી) નવદીક્ષિત મુનિ સાધર્મી (સ્વધર્મી) કુળ ગણ અને સંઘ

૩–વૈયાવચ્ચ ઉપર જણાવેલ દશને આહારાદિ લાવી આપવો વિગેરે જરૂરીઆતો પૂરી પાડી તેઓની સેવા કરવી તે

વિગેરે રહેતા હતા તે વિશેષણનો ઉપનય અત્ર હવે સ્પષ્ટ કરીએ – ત્યા કથાનકમા કહેવામા આવ્યુ છે કે " અનેક રાજપુરૂષો જેઓના અતરમા બળતા તેજથી તેઓના શત્રુઓ પલાયન કરી ગયા હતા અને જેઓના બાહ્ય વ્યાપારો સર્વ શાત થઇ ગયા હતા એવાઓ વડે આ રાજમદિર વસાયલુ હતુ " આ રાજાઓ તે સર્વજ્ઞ-શાસનના આચાર્યો સમજવા તેઓના અતરમા મહા તપસ્યાનુ તેજ ઝળઝળાયમાન હોવાથી તેઓના રાગ, દ્વેષ, મોહ વિગેરે શત્રુઓ પલાયન કરી ગયા હોય છે અને બહારના સર્વ વ્યાપારો શાત થઇ ગયેલા હોવાથી તેઓ આખા જગતને આનદ આપવાના હેતુભૂત હોય છે જેમ સ્થૂળ રાજાઓ રત્નથી ભરપૂર હોય છે અને પ્રભુત્વવાળા હોય છે તેમ તેઓ (આચાર્યો) ગુણરત્નથી ભરપૂર હોવાને લીધે અને પ્રભુતાની સાથે જોડાઇ ગયેલા હોવાને લીધે ' રાજા ' શબ્દને સર્વ પ્રકારે યોગ્ય છે

" અનેક મત્રીઓ જેઓને આખા જગતની ચેષ્ટા સાક્ષાત્ જણાઇ રહેલી હતી, જેઓએ પોતાની બુદ્ધિથી પોતાના શત્રુઓને પણ ઓળખી લીધા હતા અને જેઓ સર્વ નીતિશાસ્ત્રોનો પાર પામી ગયા હતા તેવાઓ આ અતિ વિશાળ રાજમદિરમા વસતા હતા"– આ

મદિરમા
મત્રીઓ

પ્રમાણે અગાઉ કહેવામા આવ્યુ છે અહીં સર્વજ્ઞશાસનમા મત્રીને સ્થાને ઉપાધ્યાય સમજવા તેઓને વીતરાગ ભગવાનના આગમનો સાર સારી રીતે જણાયલો હોવાથી તેઓને આખા જગતની ચેષ્ટા જણાયલી છે એમ કહ્યુ છે તેઓએ પોતાની બુદ્ધિના જોરથી રાગ મોહ વિગેરે પોતાના ખરા શત્રુઓ કોણ છે તેને ઓળખી લીધેલા હોય છે અને શાસ્ત્રનુ ખરૂ રહસ્ય બતાવનાર ચાવી જેવા ગ્રથોનુ તે ઓને બહુ સારી રીતે જ્ઞાન થયેલુ હોવાથી અને તેને વિચારવામા તેઓએ મોટી કુશળતા પ્રાપ્ત કરેલી હોવાથી તેઓ સર્વ નીતિશાસ્ત્રને જાણનારા છે જેમ રાજમત્રીઓ બુદ્ધિવડે આખા રાજ્યના સર્વ અગોની તુલના કર્યા કરે છે તેમ આ ઉપાધ્યાયો પોતાના અસાધારણ બુદ્ધિ-વૈભવથી આખા સર્વજ્ઞશાસનના સર્વ અગોની તુલના કર્યા કરે છે, તેથી તેઓ ' મત્રી–અમાત્ય ' શબ્દને યોગ્ય રીતે ધારણ કરતા શોભી રહ્યા છે

" જેઓ પોતાની આગળ યમને પણ લડાઇના મેદાનમા ની

મદિરમા યોદ્ધાઓ

જરા પણ ગભરાતા નથી, તેવા અસખ્ય યોદ્ધાઓ એ રાજમદિરમા વસતા હતા"–આ પ્રમાણે અગાઉ કહેવામા આવ્યુ છે મહાયોદ્ધાઓ તે અત્ર ગીતાર્થો[1] સમજવા તેઓના અત કરણમા સત્વની વિશિષ્ઠ ભાવના[2] હોવાથી દેવતાઓ કદિ મહા ભયકર ઉપસર્ગો[3] કરે તોપણ તેનાથી તેઓ જરાએ ક્ષોભ પામતા નથી અને ઘોર પરીષહોથી[4] જરા પણ ડરતા નથી તેઓના સબધમા વધારે વાત શી કરવી? કદાચ તેઓ પોતાની સામે યમ જેવા ભયકર ઉપદ્રવ કરનારને જુએ એટલે કે પોતાને મરણાત ભય પ્રાપ્ત થાય તોપણ તેઓને તેનો જરા પણ ત્રાસ થતો નથી જેમ મહાયોદ્ધાઓ લડાઈનો છેડો વિજયમા લાવી શકે છે તેમ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ ને ભાવ પ્રમાણે [5]ગચ્છ, કુળ, ગણ અને સઘોને મોક્ષપ્રાપ્તિ કરાવવા દ્વારા તેઓના સસારનો તેઓ છેડો લાવનાર હોવાથી આ ગીતાર્થ વૃષભોને 'મહાયોદ્ધા' કહેવામા આવ્યા છે

(૯)

મદિરમા કામદારો

"એ વિશાળ રાજમદિરમા અનેક નિયુક્તકો (કામદારો) હતા, જેઓ જરા પણ વ્યાકુળતા વગર કરોડો નગરોનુ તથા અસખ્ય ગામ અને ખાણોનુ પરિપાલન કરતા હતા અને તેનો સર્વ પ્રબધ ચલાવતા હતા" એમ અગાઉ જણાવવામા આવ્યુ છે તેમા કામદારો તે આ સર્વજ્ઞ શાસનમા ગણચિતકો[6] સમજવા, [7]બાળ, વૃદ્ધ, રોગી અને પ્રાધુર્ણક[8]

---

૧ **ગીતાર્થ** જૈન મતનુ સપૂર્ણ જ્ઞાન ધરાવનાર પરશાસ્ત્રમા નિપુણ અને નિયત્રણા કરાવવામા કુશળ સાધુ શાસનની દોરી તેમના હાથમા હોય છે

૨ મુનિઓ **પાચ તુલના** કરે છે તપ, શ્રુત સત્વ એકત્વ અને બળ (જુઓ વિશેષાવ ૫૨) આ વિશિષ્ઠ ભાવના જણાવેલી હોય એમ લાગે છે

૩ **ઉપસર્ગ** કોઈએ કરેલા–નીપજવેલા દુ ખ અન્યકૃત અનુકૂળ પ્રતિકૂળ સત્વ કસોટીના કાર્યને ઉપસર્ગ કહેવામા આવે છે

૪ **પરીષહ** ક્ષુધા–તૃષા સહન કરવી તે તેના બાવીશ પ્રકાર છે તે માટે જુઓ નવ તત્ત્વ–સવરતત્ત્વ

૫ સાધુઓના નાના મોટા વિભાગને **કુળ ગણ** અને ગચ્છ કહેવામા આવે છે આખા સમુદાયને સઘનુ નામ આપવામા આવે છે

૬ **ગણચિતકો** ગણ–ગચ્છ સબધી ચિતા કરનાર સાધુઓ

૭ બાળ એટલે નાની વયના વૃદ્ધ અને રોગી એ ત્રણે અન્ય પાસેથી સભાળ રખાવવાની અપેક્ષા રાખે છે

૮ **પ્રાધુર્ણક** એક સાધુ ઉતરેલા હોય તે સ્થાનપર બીજા સાધુ આવે તે તે પ્રાધુર્ણક –(પ્રાહુણા) કહેવાય છે

રૂપ પાલન કરવા યોગ્ય અનેક પુરુષોથી પરવરેલા કુળ ગણ અને સંઘ રૂપ કરોડો નગર અને ગચ્છોરૂપ અસંખ્ય ગામ અને આકરોમાં તેઓ ગીતાર્થ હોવાથી, અનેક પ્રકારના ઉત્સર્ગ[૧] અને અપવાદમાર્ગના જાણનાર હોવાથી અને યોગ્ય સ્થાનકે યોગ્ય પુરુષોને જોડી દેવામાં અત્યંત કુશળ હોવાથી તેનું પાલન કરવા તેઓ સમર્થ હોય છે, તેમજ પ્રાસુક[૨] અને એષણીય ભક્ત, પાન, ઓષધ, ઉપકરણ[૩] અને ઉપાશ્રય[૪] મેળવી આપવા સંબંધી કાર્ય તેઓ જરા પણ આકુળવ્યાકુળ થયા વગર નિરંતર કર્યા કરે છે ઉત્સર્ગ માર્ગમાં સ્પષ્ટ આદેશો હોય છે અને અમુક સંયોગોમાં અપવાદ સેવવાની રજા આપવામાં આવી હોય છે અમુક સ્થાનકે, અમુક પદપર કે અમુક દેશમાં આ સાધુ યોગ્ય કામ કરશે એવી યોજના કરવી, સર્વની સંભાળ રાખવી, તેઓ માટે દોષ વગરના આહાર પાણીની યોજના કરવી, તેઓને માટે સ્થાન અને વસ્ત્ર પાત્રાદિ ઉપકરણોની વ્યવસ્થા કરવી—એ રીતે આખી રાજ્યવ્યવસ્થા કરવાનું કાર્ય ગણચિંતકો કરે છે સર્વ રીતે યોગ્ય અને અનુકૂળ સમજીને આ સ્થાનપર તેમની નિમણુક આચાર્ય મહારાજે કરેલી હોવાથી તેઓ 'નિયુક્તક' (કામદાર—સ્થાનપર યોજેલ) નામને બરાબર યોગ્ય છે

મંદિરમાં કોટવાળ

"ત્યાં સ્વામી ઉપર અત્યંત પ્રીતિવાળા અને ઘણા બળવાન તેમજ ખરેખરા ડહાપણવાળા કોટવાળો રહેલા હતા" એમ પ્રથમ કહ્યું છે આ તલવર્ગિક—કોટવાળો તે સર્વજ્ઞગજમંદિરમાં રહેલા સામાન્ય સાધુઓ સમજવા તેઓ લક્ષ્યપૂર્વક આચાર્યમહારાજની આજ્ઞાને ઉઠાવી લે છે, ઉપાધ્યાયના હુકમોને અમલમાં મૂકે છે, ગીતાર્થનો વિનય કરે છે, ગણચિંતક જે મર્યાદા—હદ બાંધી આપે તેની અંદર રહી કામ કરે છે, ગચ્છ, કુલ, ગણ કે સંઘના કામમાં પોતાની જાતને જોડી દે છે અને ગચ્છ કુલ ગણ કે સંઘ ઉપર કોઇ પણ પ્રકારની ઉપાધિ આવી પડે તો પોતે પોતાની જીંદગીને જોખમે પણ તે વિપત્તિને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરે છે તેઓમાં શૂરાતન, ભક્તિ અને વિનય એટલા બધા હોય છે કે તેઓ 'કોટવાળ'ની સાથે સરખામણી કરવા યોગ્ય છે, કારણ કે કોટવાળનું કામ પણ શૂરાતનથી ભરપૂર હોય છે તેઓને

---

૧ ઉત્સર્ગ માર્ગ મૂળ માર્ગ અપવાદ માર્ગ સંયોગને લઇને તેમાં કરેલો પરતો ઘટતો ફેરફાર

૨ પ્રાસુક એટલે જીવ વગરનું એષણીય એટલે સાધુને ખાવા યોગ્ય

૩ ઉપકરણ સાધુને રાખવાના વસ્ત્ર પાત્ર આદિ

૪ ઉપાશ્રય સાધુને થોડા વખત માટે વસવાનું સ્થાન

મદિરમા યોદ્ધાઓ

જરા પણ ગભરાતા નથી, તેવા અસખ્ય યોદ્ધાઓ એ રાજમદિરમા વસતા હતા "–આ પ્રમાણે અગાઉ કહેવામા આવ્યુ છે મહાયોદ્ધાઓ તે અત્ર ગીતાર્થો[1] સમજવા તેઓના અતકરણમા સત્વની વિશિષ્ઠ ભાવના[2] હોવાથી દેવતાઓ કદિ મહા ભયકર ઉપસર્ગો[3] કરે તોપણ તેનાથી તેઓ જરાએ ક્ષોભ પામતા નથી અને ઘોર પરીષહોથી[4] જરા પણ ડરતા નથી તેઓના સબધમા વધારે વાત શી કરવી? કદાચ તેઓ પોતાની સામે યમ જેવા ભયકર ઉપદ્રવ કરનારને જુએ એટલે કે પોતાને મરણાત ભય પ્રાપ્ત થાય તોપણ તેઓને તેનો જરા પણ ત્રાસ થતો નથી જેમ મહાયોદ્ધાઓ લડાઇનો છેડો વિજયમા લાવી શકે છે તેમ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ ને ભાવ પ્રમાણે [5]ગચ્છ, કુળ, ગણ અને સઘોને મોક્ષપ્રાપ્તિ કરાવવા દ્વારા તેઓના સસારનો તેઓ છેડો લાવનાર હોવાથી આ ગીતાર્થ વૃષભોને 'મહાયોદ્ધા' કહેવામા આવ્યા છે

(૯)

મદિરમા કામદારો

" એ વિશાળ રાજમદિરમા અનેક નિયુક્તકો (કામદારો) હતા, જેઓ જરા પણ વ્યાકુળતા વગર કરોડો નગરોનુ તથા અસખ્ય ગામ અને ખાણોનુ પરિપાલન કરતા હતા અને તેનો સર્વ પ્રબધ ચલાવતા હતા" એમ અગાઉ જણાવવામા આવ્યુ છે તેમા કામદારો તે આ સર્વજ્ઞ શાસનમા ગણચિતકો[6] સમજવા, [7]બાળ, વૃદ્ધ, રોગી અને પ્રાઘુર્ણક[8]

---

૧ **ગીતાર્થ** જૈન મતનુ સપૂર્ણ જ્ઞાન ધરાવનાર ષટ્શાસ્ત્રમા નિપુણ અને નિયત્રણા કરાવવામા કુશળ સાધુ શાસનની દોરી તેમના હાથમા હોય છે

૨ મુનિઓ **પાચ તુલના** કરે છે તપ, સુત્ર સત્વ એકત્વ અને બળ (જુઓ વિશેષાવશ્યક) આ વિશિષ્ટ ભાવના જણાવેલી હોય એમ લાગે છે

૩ **ઉપસર્ગ** કોઇએ કરેલા–નીપજાવેલા દુખ અથવા અનુકૂળ પ્રતિકૂળ સત્વપરીક્ષાના કાર્યને ઉપસર્ગ કહેવામા આવે છે

૪ **પરીષહ** ક્ષુધા–તૃષા સહન કરવી તે તેના બાવીશ પ્રકાર છે તે માટે જુઓ નવ તત્વ–સવરતત્વ

૫ સાધુઓના નાના મોટા વિભાગને **કુળ ગણ** અને **ગચ્છ** કહેવામા આવે છે આખા સમુદાયને સઘનુ નામ આપવામા આવે છે

૬ **ગણચિતકો** ગણ–ગચ્છ સબધી ચિતા કરનાર સાધુઓ

૭ બાળ એટલે નાની વયના વૃદ્ધ અને રોગી એ ત્રણે અન્ય પાસેથી સભાળ રખાવવાની અપેક્ષા રાખે છે

૮ **પ્રાઘુર્ણક** એક સાધુ ઉતરેલા હોય તે સ્થાનપર બીજા સાધુ આવે તે–તે પ્રાઘુર્ણક –(પ્રાહુણા) કહેવાય છે

મંદિરમાં સુભટો

"તે રાજમહેલની ચોકી કરવા માટે અનેક સુભટો ચારે તરફ વીંટાઇને રહેતા હતા" એ પ્રમાણે અગાઉ કહ્યુ છે આ સુભટો તે ભગવાનના શાસનમા શ્રમણોપાસક શ્રાવકો સમજવા તેઓની સખ્યા મોટી હોવાથી તેઓ રાજમંદિરની ચોતરફ વ્યાસ થઇને રહેલા છે, કારણ કે દેવગતિમા અસખ્ય [1]શ્રાવકો હોય છે, મનુષ્યગતિમા સખ્યાતા હોય છે, તિર્યંચગતિમા બહુ પ્રકારના હોય છે અને નારક ગતિમા પણ બહુ હોય છે તેઓ શૂરાતન, ઉદારતા અને ગભીરતા આદિ અનેક ગુણવાળા હોવાથી ભગવાનના શાસનના દુશ્મનો જેઓના હૃદયમા મિથ્યાત્વે વાસ કરેલો હોય છે તેને ઉખેડી નાખવામા ઘણી ચતુરાઇ ધારણ કરનારા હોય છે અને આવી અનુપમ પ્રવૃત્તિ માટે તેઓ 'સુભટ' ના ઉપમાનને બરાબર રીતે યોગ્ય છે તેઓ સર્વદા સર્વજ્ઞ મહારાજનુ ધ્યાન કરે છે, આચાર્યરૂપ રાજાઓની આરાધના કરે છે, ઉપાધ્યાયરૂપ અમાત્યનો ઉપદેશ આચરે છે, ધર્મધુરધર ગીતાર્થની આજ્ઞા પ્રમાણે સર્વ ધર્મકાર્યમા જોડાય છે, સાધુવર્ગ ઉપર અનુગ્રહ કરનાર ગણચિંતકો જેમને કામદારનુ સ્થાન આપવામા આવ્યુ છે તેઓને વસ્ત્ર, પાત્ર, ભોજન, પાણી, ઓષધ, આસન, સથારો, ઉપાશ્રય વિગેરે વિધિપૂર્વક આપે છે, કોટવાળ જેવા સાધુ પુરુષોમા આ સાધુ આજનો દીક્ષિત છે–આ ઘણા વખતનો છે એવો કોઇ પ્રકારનો ભેદ પાડ્યા વગર સર્વ સાધુઓને મન વચન કાયાથી વદન કરે છે, સ્થવિરા જનને ઠેકાણે ગોઠવાયલી આર્યા–સાધ્વીઓને ભક્તિપૂર્વક નમે છે, વિલાસીનીને સ્થાનકે ગોઠવાયલી શ્રાવિકાઓને સર્વ ધર્મના કામોમા ઉત્સાહ આપે છે, અને તીર્થંકર મહારાજનો [2]જન્માભિષેક, નદીશ્વરદ્વીપની યાત્રા[3] અને મનુષ્યલોકના પર્વસ્નાત્ર વિગેરે સર્વ ધ્યાન રાખી યથાયોગ્ય કરે છે મતલબ કે તે દેવ હોય તો દેવતાને યોગ્ય અને મનુષ્ય હોય તો મનુષ્યને યોગ્ય સર્વ ક્રિયાઓ કરે છે ટુકામા જૈન શાસનમા બતાવેલી નિત્ય ક્રિયાઓ[4] તથા નૈમિત્તિક[5] ક્રિયાઓ તેઓ ઉચિત રીતે કરે છે તે

---

1 આ શ્રાવકો ચતુર્થ ગુણસ્થાનકે સ્થિત થયેલા સમજવા કારણ કે દેવગતિમા પાચમુ ગુણસ્થાન હોતુ નથી

2 જન્માભિષેક મેરૂપર્વત ઉપર દેવો કરે છે

3 પચ કલ્યાણક પ્રસગે તથા નિત્ય અઠ્ઠાઈમા દેવો **નદીશ્વર દ્વીપ**ની યાત્રા કરે છે આ આઠમો દ્વીપ છે

4 **નિત્ય ક્રિયા** દરરોજ કરવાની ક્રિયા આવશ્યક પૂજા વિગેરે

5 **નૈમિત્તિક ક્રિયા** અમુક પ્રસગે કરવાની ક્રિયા પ્રતિષ્ઠા કલ્યાણકમહોત્સવ વિગેરે

સ્વામી ઉપર અત્યંત ભક્તિ હોય છે અને તેઓ પોતાના ઉપરી અધિકારી તરફ બહુ વિનયપૂર્વક વર્તે છે એવી રીતે જે જૈનશાસનને અત્ર રાજ્યભુવન તરીકે ઓળખાવવામા આવ્યુ છે તેમા આચાર્ય મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે ઉપાધ્યાય તેનુ ચિંતવન કરે છે, ગીતાર્થો તેનુ રક્ષણ કરે છે, ગણચિંતકો તેની પુષ્ટિ કરે છે અને સાધુ મહાત્માઓ ચિંતા વગરના થઇને નિર્ણીત થયેલા માર્ગને યથાયોગ્ય રીતે અનુસરે છે આ પ્રમાણે હોવાથી સદરહુ રાજ્યભુવન આચાર્ય આદિથી વ્યાપ્ત છે એમ સમજવુ

મંદિરમા વૃદ્ધાઓ

" તે મંદિરમા અનેક સ્થવિરા (વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ) રહેતી હતી કે જેમણે પોતે વિષયનો ત્યાગ કર્યો હતો અને જેઓ મદોન્મત્ત થયેલી યુવાન સ્ત્રીઓને યોગ્ય અંકુશમા રાખવાને શક્તિમાન્ હતી " એ પ્રમાણે અગાઉ નિષ્પુણ્યકની કથામા કહેવામા આવ્યુ છે તેની યોજના સર્વજ્ઞશાસનમા આ પ્રમાણે કરવી 'સ્થવિરા' તે આ રાજમંદિરમા આર્યા (સાધ્વીઓ) સમજવી. સ્થવિર સ્ત્રીઓને માટે ઉપર બે વિશેષણો કહ્યા છે એક તો તેઓ મદોન્મત્ત સ્ત્રીઓનુ નિવારણ કરનાર છે એમ કહ્યુ છે, અને પોતે ઇંદ્રિયો સંબંધી વિષયભોગોથી નિવૃત્ત થયેલી છે એમ કહ્યુ છે, આ બન્ને વિશેષણો 'આર્યા'-સાધ્વીને બરાબર મળતા આવે છે તેઓનો પોતાનો શિષ્યવર્ગ અને શ્રમણોપાસક (તીર્થંકરના ભક્ત શ્રાવક)વર્ગની સ્ત્રીઓ જ્યારે પ્રમાદ (આળસ)ને વશ થઇ ધર્મકાર્યમા આળસ કરતી હોય છે ત્યારે પોતે પરોપકાર કરવામા તત્પર થઇને અને ભગવાનના આગમમા બતાવેલ મહાનિર્જરાનુ કારણ સાધર્મિકવાત્સલ્યને[1] જાણીને વારવાર તેઓને તેમના કર્તવ્યની યાદી આપે છે (સ્મરણા), અયોગ્ય કામ કરતા વારે છે (વારણા), શુભ કાર્ય કરવા પ્રેરણા કરે છે (ચોયણા), સારા કામો માટે વારવાર પ્રેરણા કર્યા કરે છે (પડિચોયણા) અને તેમ કરીને પોતાના શિષ્યવર્ગને તેમજ શ્રાવિકાવર્ગને ખોટે રસ્તે જતા વારવાર અટકાવે છે અને સારે માર્ગે તેઓને લઇ આવે છે વળી તેઓને [2]વિષય વિપના વિષમ વિપાક વિદિત હોવાથી વિષયભોગથી નિવૃત્ત વૃત્તિવાળા થઇને સંયમમા તેઓ રહે છે, અનેક પ્રકારની તપસ્યા કરવામા ક્રીડા ગણે છે, નિરંતર સ્વાધ્યાય (અભ્યાસ અને મનન) કરવામા આનંદ માને છે, પ્રમાદોને જરા પણ સેવતી નથી અને કોઈ પણ પ્રકારની શંકા ઉઠાવ્યા વગર આચાર્યમહારાજના આદેશને ઉઠાવી લે છે

---

૧ સાધર્મિક વાત્સલ્ય પોતાના ધર્મબંધુઓનુ હિત કરવુ તે

૨ ઇંદ્રિયના વિષયરૂપ ઝેરનુ ભયંકર પરિણામ તેઓ જાણતા હોવાથી

"તે રાજમહેલની ચોકી કરવા માટે અનેક સુભટો ચારે તરફ વીંટાઈને રહેલા હતા" એ પ્રમાણે અગાઉ કહ્યું છે

મંદિરમાં સુભટો — આ સુભટો તે ભગવાનના શાસનમાં શ્રમણોપાસક શ્રાવકો સમજવા તેઓની સંખ્યા મોટી હોવાથી તેઓ રાજમંદિરની ચોતરફ વ્યાપ્ત થઇને રહેલા છે, કારણ કે દેવગતિમાં અસંખ્ય [1]શ્રાવકો હોય છે, મનુષ્યગતિમાં સંખ્યાતા હોય છે, તિર્યંચગતિમાં બહુ પ્રકારના હોય છે અને નારક ગતિમાં પણ બહુ હોય છે તેઓ શૂરાતન, ઉદારતા અને ગંભીરતા આદિ અનેક ગુણવાળા હોવાથી ભગવાનના શાસનના દુશ્મનો જેઓના હૃદયમાં મિથ્યાત્વે વાસ કરેલો હોય છે તેને ઉખેડી નાખવામાં ઘણી ચતુરાઇ ધારણ કરનારા હોય છે અને આવી અનુપમ પ્રવૃત્તિ માટે તેઓ 'સુભટ'ના ઉપમાનને ખરાબર રીતે યોગ્ય છે તેઓ સર્વદા સર્વજ્ઞ મહારાજનું ધ્યાન કરે છે, આચાર્યરૂપ રાજાઓની આરાધના કરે છે, ઉપાધ્યાયરૂપ અમાત્યનો ઉપદેશ આચરે છે, ધર્મધુરંધર ગીતાર્થની આજ્ઞા પ્રમાણે સર્વ ધર્મકાર્યમાં જોડાય છે, સાધુવર્ગ ઉપર અનુગ્રહ કરનાર ગણચિંતકો જેમને કામદારનું સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે તેઓને વસ્ત્ર, પાત્ર, ભોજન, પાણી, ઔષધ, આસન, સંથારો, ઉપાશ્રય વિગેરે વિધિપૂર્વક આપે છે, કોટવાળ જેવા સાધુ પુરુષોમાં આ સાધુ આજનો દીક્ષિત છે-આ ઘણા વખતનો છે એવો કોઇ પ્રકારનો ભેદ પાડ્યા વગર સર્વ સાધુઓને મન વચન કાયાથી વંદન કરે છે, સ્થવિરા જનને ઠેકાણે ગોઠવાયલી આર્યા-સાધ્વીઓને ભક્તિપૂર્વક નમે છે, વિલાસીનીને સ્થાનકે ગોઠવાયલી શ્રાવિકાઓને સર્વ ધર્મના કામોમાં ઉત્સાહ આપે છે, અને તીર્થંકર મહારાજનો [2]જન્માભિષેક, નંદીશ્વરદ્વીપની યાત્રા[3] અને મનુષ્યલોકના પર્વસ્નાત્ર વિગેરે સર્વ ધ્યાન રાખી યથાયોગ્ય કરે છે મતલબ કે તે દેવ હોય તો દેવતાને યોગ્ય અને મનુષ્ય હોય તો મનુષ્યને યોગ્ય સર્વ ક્રિયાઓ કરે છે ટુંકામાં જૈન શાસનમાં બતાવેલી નિત્ય ક્રિયાઓ[4] તથા નૈમિત્તિક[5] ક્રિયાઓ તેઓ ઉચિત રીતે કરે છે તે

---

૧ આ શ્રાવકો ચતુર્થ ગુણસ્થાને સ્થિત થયેલા સમજવા કારણ કે દેવગતિમાં પાંચમું ગુણસ્થાન હોતું નથી

૨ જન્માભિષેક મેરૂપર્વત ઉપર દેવો કરે છે

૩ પંચ કલ્યાણક પ્રસંગે તથા નિત્ય અઠ્ઠાઈમાં દેવો નંદીશ્વર દ્વીપની યાત્રા કરે છે આ આઠમો દ્વીપ છે

૪ નિત્ય ક્રિયા દરરોજ કરવાની ક્રિયા આવશ્યક પૂજા વિગેરે

૫ નૈમિત્તિક ક્રિયા અમુક પ્રસંગે કરવાની ક્રિયા પ્રતિષ્ઠા કલ્યાણકમહોત્સવ વિગેરે

ઓના સબધમા વધારે કેટલી હકીકત કહેવી ? તેઓ જૈન શાસન સિવાય ભાવપૂર્વક બીજુ કાઇ પણ જોતા નથી, સાભળતા નથી, જાણુતા નથી, અન્યની શ્રદ્ધા રાખતા નથી, અન્ય ઉપર પ્રીતિ કરતા નથી, અન્યનુ પરિપાલન કરતા નથી, માત્ર જૈનશાસન જ મહાકલ્યાણનુ કરનાર છે એમ અતકરણથી માને છે તેઓને સર્વજ્ઞ મહારાજ તરફ ઘણી ભક્તિ હોય છે, તેથી તેઓ સર્વજ્ઞ મહારાજને પણ વહાલા લાગે છે, એટલે તેઓ સર્વજ્ઞમદિરની અદર રહેનારા વિનથી મહાન્ ઋદ્ધિવાળા મોટા કુટુબીઓ જેવા છે એમ સમજવું આવી શુભ દૃષ્ટિ સિવાય અન્ય દૃષ્ટિવાળા જીવોનો તો આ સર્વજ્ઞભુવનમા વસવાટજ ક્યાથી હોય ?

મદિરમા રમણીઓ

ત્યારપછી મૂળ કથાનકમા આગળ કહેવામા આવ્યુ છે કે "વિલાસ કરતી અનેક રમણીય સુદર સ્રીઓથી તે મદિર દેવલોકને પણ જીતી લેતુ હતુ" તેની યોજના સર્વજ્ઞ મદિરમા આવી રીતે કરવી વિલાસ કરતી સ્રીઓ તે અત્ર સમ્યગદર્શન[1] ધારણ કરવુ, અણુવ્રતોને[2] આચરવા અને તીર્થકર મહારાજ તથા સાધુની ભક્તિ કરવી–એ બાબતમા જેઓનુ મન લાગી રહ્યુ છે એવી શ્રાવિકાઓ સમજવી. તેઓ પણ શ્રમણોપાસક (શ્રાવક) ની પેઠે સર્વજ્ઞ મહારાજની આરાધના કરવામા તત્પર રહીને નિરતર આજ્ઞાનો અભ્યાસ કરે છે (આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તે છે),[3] વિશુદ્ધ શ્રદ્ધા (દર્શન) મા પોતાના આત્માને વિશેષ દૃઢ કરે છે, અણુવ્રતોને ધારણ કરે છે, ગુણુવ્રતોને[4] ગ્રહણ કરે છે, શિક્ષાવ્રતોનો[5] અભ્યાસ કરે છે, જૂદા જૂદા પ્રકારના તપો[6] કરે છે, સ્વાધ્યાય કરવામા રમણ કરે છે, સાધુઓને દાતાનુ ભલુ કરે તેવુ અને તેમને

---

૧ સમ્યગ્દર્શન જૈન દર્શન તરફ રુચિ

૨ અણુવ્રત હિંસાત્યાગ સત્ય વચનોચ્ચાર પરવસ્તુઅગ્રહણત્યાગ સ્રી સબધત્યાગ અને પરવસ્તુ પર મમતાનૂ અસ્થાપન એ પાચ વ્રતોને સર્વથા આદરવા તે મહાવ્રત કહેવાય છે જ્યારે તેને અશથી આદરવા તેને 'અણુવ્રત' કહેવામા આવે છે

૩ જે દેવના આરાધનનો ઉપાય તેની આજ્ઞાનો અભ્યાસ કરવો તેજ છે

यस्य चाराधनोपाय सदाज्ञाभ्यास एव हि

હરિભદ્રસુરિ–પ્રથમ અષ્ટક શ્લોક છઠ્ઠો

૪ ગુણુવ્રતો દિગ્પરિમાણ ભોગોપભોગપ્રમાણ અને અનર્થદડત્યાગ

૫ શિક્ષાવ્રતો સામાયિક દેશાવગાશિક પૌષધ અને અતિથિસવિભાગ

૬ તપના મુખ્ય બે પ્રકાર છે બાહ્ય અને અભ્યતર–તે પ્રત્યેકના પણ છ છ ભેદ છે અને તેના વળી અનેક પેટા ભેદો છે

(સાધુઓને) ઉપકારી દાન આપે છે, સદ્‌ગુરુ મહારાજના પાદમાં વંદન કરીને હર્ષ પામે છે, સારા સાધુને નમસ્કાર કરીને સંતોષ પામે છે, સુંદર ધર્મકથા કરવામાં મોજ માને છે, સ્વધર્મી બંધુઓને પોતાના નજીકના સગા સંબંધી કરતા પણ વધારે ગણે છે, જે દેશમાં સ્વધર્મી બંધુ ન હોય ત્યાં રહેવું પડે તો મનમાં ઉદ્વેગ પામે છે, સાધુ મહાત્માને વહોરાવ્યા સિવાય પોતાને ભોજન લેવું પડે તો તે તેમને પસંદ પડતું નથી અને ભગવાનના ધર્મની સેવા કરવાથી જાણે પોતાનો આત્મા આ સંસારરૂપ દુઃખસમુદ્રનો પાર પામી ગયો હોય એમ અંતઃકરણપૂર્વક માને છે આ પ્રમાણે હોવાથી તેઓ પણ સર્વજ્ઞશાસનમંદિરના મધ્ય ભાગમાં પૂજાના ઉપકરણનો[1] આકાર ધારણ કરનારી હોઇ શ્રમણોપાસકો સાથે બંધાઇને (તેઓની સ્ત્રી તરીકે–ગૃહસ્થ સ્ત્રી તરીકે) અથવા તેઓથી છૂટી[2] (વિધવા અથવા કુમારી) શ્રાવિકાઓ તરીકે રહીને વસે છે જે સ્ત્રીઓ આવા પ્રકારની ન હોય તે કદાચ તે રાજમંદિરના મધ્ય ભાગમાં રહેતી બહારથી જણાય તો પણ પરમાર્થથી એવી સ્ત્રીઓ તે રાજમંદિરની બહાર જ છે એમ સમજવું આ સર્વજ્ઞશાસનરૂપ મંદિર ભાવવડેજ ગ્રહણ કરવાનું છે, તેથી બહારની છાયામાત્રથી તેમાં દાખલ થઈ ગયેલા દેખાતા પ્રાણીઓને પરમાર્થથી તેમાં દાખલ થયેલા સમજવા નહિ

(૧૦)

મંદિરમાં વિષયો

" તે રાજમંદિરમાં પાંચે ઇંદ્રિયના અનેક પ્રકારના ઉપભોગ થઈ શકે તેવા અનુપમ વિષયો હતા અને તેથી તે મંદિર બહુ સુંદર લાગતું હતું " એમ કહીને તે પર વિવેચન કથાપ્રસંગમાં ત્યારપછી કરવામાં આવ્યું છે તેની યોજના આ પ્રમાણે કરવી સર્વ ઇંદ્રો તે રાજમંદિરના મધ્ય ભાગમાં વસે છે એ સિવાય બીજા પણ મહર્દ્ધિક[3] દેવતાઓ પણ ઘણું કરીને ભગવાનના મતરૂપ રાજમંદિરની બહાર હોતા નથી.[4]

---

૧ મંદિરમાં જઇએ ત્યાં કોઈ કેસર બરાસ ફુલ તૈયાર રાખે ત્યારે જાણે તે પૂજાના ઉપકરણનો આકારજ ધારણ કરનાર હોય તેમ લાગે છે પાઠાંતરે પૂજાના ઉપકરણ હાથમાં લઈ જાણે કહેતી હોય કે આવો, પધારો પૂજા કરો–એવી શ્રાવિકાઓ ત્યાં છે પાઠાંતર पूजोपकरणकरा એમ છે

૨ ગૃહસ્થી ન હોય તેવી સ્ત્રીઓ એટલે જેઓ કુમારી અથવા વિધવા હોય તે તે પણ શ્રાવિકા નામને યોગ્ય છે (જો તેનામાં શ્રાવિકાપણાના ગુણો હોય તો)

૩ મહર્દ્ધિક મોટી ઋદ્ધિવાળા

૪ ઇન્દ્રો સમકિત સહિતજ હોય છે અને મહર્દ્ધિક દેવતાઓના ઘણો પણ ભાગ ભવ્ય અને સમકિતી હોય છે બાકી ઘણુંખરું મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય અને અભવ્ય એ સ્થાન પામતા નથી

એના સબંધમા વધારે કેટલી હકીકત કહેવી? તેઓ જૈન શાસન સિવાય ભાવપૂર્વક બીજુ કાઇ પણ જોતા નથી, સાભળતા નથી, જાણતા નથી, અન્યની શ્રદ્ધા રાખતા નથી, અન્ય ઉપર પ્રીતિ કરતા નથી, અન્યનુ પરિપાલન કરતા નથી, માત્ર જૈનશાસન જ મહાકલ્યાણનુ કરનાર છે એમ અતઃકરણથી માને છે તેઓને સર્વજ્ઞ મહારાજ તરફ ઘણી ભક્તિ હોય છે, તેથી તેઓ સર્વજ્ઞ મહારાજને પણ વહાલા લાગે છે, એટલે તેઓ સર્વજ્ઞમદિરની અદર રહેનારા વિનયી મહાન્ ઋદ્ધિવાળા મોટા કુટુબીઓ જેવા છે એમ સમજવું આવી શુભ દૃષ્ટિ સિવાય અન્ય દૃષ્ટિવાળા જીવોનો તો આ સર્વજ્ઞભુવનમા વસવાટજ ક્યાથી હોય ?

મંદિરમા રમણીઓ

ત્યારપછી મૂળ કથાનકમા આગળ કહેવામા આવ્યુ છે કે "વિલાસ કરતી અનેક રમણીય સુદર સ્રીઓથી તે મદિર દેવલોકને પણ જીતી લેતુ હતુ" તેની યોજના સર્વજ્ઞ મદિરમા આવી રીતે કરવી વિલાસ કરતી સ્રીઓ તે અત્ર સમ્યગ્દર્શન[1] ધારણ કરવુ, અણુવ્રતોને[2] આચરવા અને તીર્થંકર મહારાજ તથા સાધુની ભક્તિ કરવી-એ બાબતમા જેઓનુ મન લાગી રહ્યુ છે એવી શ્રાવિકાઓ સમજવી તેઓ પણ શ્રમણોપાસક (શ્રાવક) ની પેઠે સર્વજ્ઞ મહારાજની આરાધના કરવામા તત્પર રહીને નિરતર આજ્ઞાનો અભ્યાસ કરે છે (આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તે છે),[3] વિશુદ્ધ શ્રદ્ધા (દર્શન) મા પોતાના આત્માને વિશેષ દૃઢ કરે છે, અણુવ્રતોને ધારણ કરે છે, ગુણવ્રતોને[4] ગ્રહણ કરે છે, શિક્ષાવ્રતોનો[5] અભ્યાસ કરે છે, જૂદા જૂદા પ્રકારના તપો[6] કરે છે, સ્વાધ્યાય કરવામા રમણ કરે છે, સાધુઓને દાતાનુ ભલુ કર તેવુ અને તેમને

---

૧ સમ્યગ્દર્શન જૈન દર્શન તરફ રુચિ

૨ અણુવ્રત હિંસાત્યાગ સત્ય વચનોચ્ચાર પરવસ્તુઅગ્રહણત્યાગ સ્રી સબધત્યાગ અને પરવસ્તુ પર માલીકીનુ અસ્થાપન એ પાચ વ્રતોને સર્વથા આદરવા તે મહાવ્રત કહેવાય છે જ્યારે તેને અશથી આદરવા તેને 'અણુવ્રત' કહેવામા આવે છે

૩ જે દેવના આરાધનનો ઉપાય તેની આજ્ઞાનો અભ્યાસ કરવો તેજ છે

यस्य चाराधनोपाय सदाज्ञाभ्यास एव हि

હરિભદ્રસૂરિ-પ્રથમ અષ્ટક શ્લોક છઠ્ઠો

૪ ગુણવ્રતો દિગ્પરિમાણ ભોગોપભોગપ્રમાણ અને અનર્થદડત્યાગ

૫ શિક્ષાવ્રતો સામાયિક દેશાવગાશિક પૌષધ અને અતિથિસવિભાગ

૬ તપના મુખ્ય બે પ્રકાર છે બાહ્ય અને અભ્યતર-તે પ્રત્યેકના પણ છ છ ભેદ છે અને તેના વળી અનેક પેટા ભેદો છે

(સાધુઓને) ઉપકારી દાન આપે છે, સદ્ગુરૂ મહારાજના પાદમાં વંદન કરીને હર્ષ પામે છે, સારા સાધુને નમસ્કાર કરીને સંતોષ પામે છે, સુંદર ધર્મકથા કરવામાં મોજ માને છે, સ્વધર્મી બંધુઓને પોતાના નજીકના સગા સંબંધી કરતા પણ વધારે ગણે છે, જે દેશમાં સ્વધર્મી બંધુ ન હોય ત્યાં રહેવું પડે તો મનમાં ઉદ્વેગ પામે છે, સાધુ મહાત્માને વહોરાવ્યા સિવાય પોતાને ભોજન લેવું પડે તો તે તેમને પસંદ પડતું નથી અને ભગવાનના ધર્મની સેવા કરવાથી જાણે પોતાનો આત્મા આ સંસારરૂપ દુખસમુદ્રનો પાર પામી ગયો હોય એમ અંતઃકરણ પૂર્વક માને છે આ પ્રમાણે હોવાથી તેઓ પણ સર્વજ્ઞશાસનમંદિરના મધ્ય ભાગમાં પૂજાના ઉપકરણનો[1] આકાર ધારણ કરનારી હોઇ શ્રમણોપાસકો સાથે બંધાઇને (તેઓની સ્ત્રી તરીકે-ગૃહસ્થ સ્ત્રી તરીકે) અથવા તેઓથી છૂટી[2] (વિધવા અથવા કુમારી) શ્રાવિકાઓ તરીકે રહીને વસે છે જે સ્ત્રીઓ આવા પ્રકારની ન હોય તે કદાચ તે રાજમંદિરના મધ્ય ભાગમાં રહેતી બહારથી જણાય તો પણ પરમાર્થથી એવી સ્ત્રીઓ તે રાજમંદિરની બહાર જ છે એમ સમજવું આ સર્વજ્ઞશાસનરૂપ મંદિર ભાવવડેજ ગ્રહણ કરવાનું છે, તેથી બહારની છાયા માત્રથી તેમાં દાખલ થઈ ગયેલા દેખાતા પ્રાણીઓને પરમાર્થથી તેમાં દાખલ થયેલા સમજવા નહિ

(૧૦)

મંદિરમાં વિષયો

" તે રાજમંદિરમાં પાંચે ઇંદ્રિયના અનેક પ્રકારના ઉપભોગ થઈ શકે તેવા અનુપમ વિષયો હતા અને તેથી તે મંદિર બહુ સુંદર લાગતું હતું " એમ કહીને તે પર વિવેચન કથાપ્રસંગમાં ત્યારપછી કરવામાં આવ્યું છે તેની યોજના આ પ્રમાણે કરવી સર્વ ઇંદ્રો તે રાજમંદિરના મધ્ય ભાગમાં વસે છે એ સિવાય બીજા પણ મહર્દ્ધિક[3] દેવતાઓ પણ ઘણું કરીને ભગવાનના મતરૂપ રાજમંદિરની બહાર હોતા નથી.[4]

---

[1] મંદિરમાં જઇએ ત્યાં કોઈ કેસર બરાસ, ફુલ તૈયાર રાખે ત્યારે જાણે તે પૂજાના ઉપકરણનો આકારજ ધારણ કરનાર હોય તેમ લાગે છે પાઠાંતરે પૂજાના ઉપકરણ હાથમાં લઈ જાણે કહેતી હોય કે આવો પધારો પૂજા કરો– એવી શ્રાવિકાઓ ત્યાં છે પાઠાંતર पुजोपकरणकरा એમ છે

[2] ગૃહસ્થી ન હોય તેવી સ્ત્રીઓ એટલે જેઓ કુમારી અથવ વિધવા હોય છે તે પણ શ્રાવિકા નામને યોગ્ય છે (જો તેનામાં શ્રાવિકાપણાના ગુણો હોય તો)

[3] મહર્દ્ધિક મોટી ઋદ્ધિવાળા

[4] ઇન્દ્રો સમકિત સહિતજ હોય છે અને મહર્દ્ધિક દેવતાઓના જીવો પણ પ્રાયઃ ભવ્ય અને સમકિતી હોય છે ઘણું ખરૂ મિથ્યાદષ્ટિ જીવો અને અભવ્ય એ સ્થાન પામતા નથી

આવી રીતે જ્યા વિમાનના સ્વામી દેવતાઓ અને ઇદ્રો વસતા હોય ત્યા શબ્દ વિગેરે ઇદ્રિયના અનુપમ વિષયોપભોગની સુદરતા હોય એમા કાઇ નવાઇ લાગતી નથી. શબ્દ, રૂપ, રસ, ગધ અને સ્પર્શ એ પાચે ઇદ્રિયના વિષયોની પ્રાપ્તિના સબધમા એટલુ ધ્યાનમા રાખવા યોગ્ય છે કે વિષયભોગ પુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થાય છે એ પુણ્ય બે પ્રકારનુ હોય છે પાપાનુબધી અને પુણ્યાનુબધી [1] તેમા પુણ્યાનુબધી પુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલા શબ્દ વિગેરે ઇદ્રિયના વિષયોને અનુપમ વિશેષણ ઘટે છે, કારણ કે સારી રીતે રાધેલા મનોહર પથ્ય ભોજનની પેઠે તેનુ પરિણામ સુદર આવે છે જેમ સારી રીતે તૈયાર કરેલુ ભોજન ખાતી વખત સુદર લાગે છે અને ત્યારપછી શરીરમા અજીર્ણ કર્યા વગર શરીરની તુષ્ટિ અને પુષ્ટિ કરે છે,[2] તેમ પુણ્યાનુબધી પુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલા ભોગો પ્રાણીના અધ્યવસાયને વિશેષ ઉજ્જ્વળ કરે છે અને આવી રીતે તે પ્રાણીનો આશય ઉદાર થવાથી તે વિષયોમા પ્રતિબધ કરતો નથી એટલે તે વિષયોમા અધ લોલુપી થઇ અતિ આસક્ત થઈ જતો નથી એ પ્રમાણે વિષયભોગ ઉપર અત્યત રાગ ન હોવાને લીધે વિષયો ભોગવતા પણ પ્રાણી પૂર્વે બાધેલ પાપ પરમાણુઓના બધને શિથિલ કરે છે અને સુદર ફળ આપે તેવા પુણ્યના પરમાણુઓને ગ્રહણ કરે છે આવા પુણ્યનો જ્યારે વળી ઉદય થાય છે ત્યારે મસારપરથી આ પ્રાણીને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરાવે છે, સુખની પરપરા આપે છે અને છેવટે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવે છે—એટલા માટે પુણ્યાનુબધી પુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલા શબ્દ વિગેરે વિષયોના ઉપભોગનેજ સુદર પરિણામવાળા કહેવામા આવ્યા છે અને પાપાનુબધી પુણ્યના ઉદયથી જે વિષયભોગો પ્રાપ્ત થાય છે તે એકદમ મારી નાખે તેવા ઝેરથી લેપ કરાયલા લાડવા (લાડુ) ની પેઠે ભયકર પરિણામ ઉપજાવનાર હોવાથી વાસ્તવિક રીતે 'ભોગ' નામને જ ઉચિત નથી, કારણ કે મરૂભૂમિ (મારવાડ) ની મૃગતૃષ્ણા (ઝાઝવા) મા દેખાતા પાણીના કલ્લોલોની પેઠે તેને માટે દોડનાર પુરૂષોનો શ્રમ તદ્દન નિષ્ફળ કરી તે તૃષ્ણાને વધારી મૂકે છે, પણ મનધાર્યા વિષયો કદિ

---

૧ જે પુણ્યનો ઉદય થાય ત્યારે પુણ્યનો બધ થાય તે **પુણ્યાનુબધી** જે પુણ્યનો ઉદય થાય ત્યારે પાપનો બધ થાય તે **પાપાનુબધી** બને પુણ્ય છે પણ એકમા અનુબધ પુણ્યનો અને બીજામા પાપનો છે બનેના ઉદય વખતે તો ભોગ મળે છે પણ આગળના પરિણામને લઇને આ ભેદ પાડ્યા છે આ આખો પેરા વાચવાથી તે વાત સ્પષ્ટ થશે

૨ **અધ્યવસાય** આત્માના વ્યક્ત આવિર્ભાવો (**વિચારને** મળતુ બાહ્ય સ્વરૂપ)

પ્રાપ્ત થતા નથી[1] કદાચ મહામુશ્કેલીએ મળી જતા તેને ભોગવવામા આવે તો તે વખતે તે ક્લિષ્ટ આશયોને વધારે છે અને તેથી અધમ વિચારોથી વ્યાપ્ત થઈ જઇ પ્રાણી પોતાની બુદ્ધિ ઉપર અંધી ચઢાવે છે અને વિષયો ઉપર બહુ રાગ-પ્રીતિ આસક્તિ કરે છે આવી રીતે થોડા દિવસ રહેનાર વિષયોને ભોગવતી વખત તેને પ્રાપ્ત કરાવી આપનાર અલ્પ પુણ્યને પ્રાણી ખપાવી દે છે, વાપરી નાખે છે અને તીવ્ર પાપકર્મના ભારથી પોતાના આત્માને ભારે કરે છે એવી રીતે બાંધેલા પાપકર્મો જ્યારે ઉદયમા આવે છે અને તેના પરિણામો ભોગવવા પડે છે ત્યારે આ પ્રાણી અનંત દુ ખથી ભરેલા સંસારસમુદ્રમા અનંતો કાળ ભટકયા કરે છે, તેટલા માટે પાપાનુબંધી પુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલા શબ્દ વિગેરે ઇંદ્રિયના ભોગોને ભયંકર પરિણામવાળા કહેવામા આવ્યા છે

[2]સંસારમા રહેલા કેટલાક પ્રાણીઓને પ્રાપ્ત થયેલા શબ્દાદિ વિષયો સુંદર પરિણામ લાવે તેવા હોય છે આવા પ્રાણીઓ ઉપર જણાવેલી હકીકત પ્રમાણે ભગવાનના શાસનની બહાર હોતા નથી, તેટલા માટે બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરનારે (વિદ્વાને) અવશ્ય શિઘ્ર મોક્ષ અપાવનાર આ ભગવાનના શાસનમા ભાવપૂર્વક રહેવુ ઉચિત છે આ ભગવાનના શાસનમા જે પ્રાણી રહે છે તેઓને તો અવશ્ય સુંદર ભોગો અનાયાસે પ્રાપ્ત થાય છે, તેને પ્રાપ્ત કરાવનાર બીજો કોઇ હેતુ જ નથી એ હકીકત ઉપર જણાવી છે મતલબ એ છે કે જે કારણોથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે તેજ કારણથી વિષયભોગોની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી આ શાસન સર્વ રીતે બુદ્ધિમાનને પસંદ આવે તેવુ છે આવી રીતે અપ્રતિપાતી સુખને[3] પ્રાપ્ત કરાવી આપવાનુ કારણ હોવાથી આ પરમેશ્વરનુ રાજમંદિર નિરંતર ઉત્સવવાળુ છે એમ કહેવામા આવ્યુ હતુ. ઉપરના સર્વ વિશેષણોથી યુક્ત રાજમંદિર જેમ કથાનકમા કહેલા

---

૧ ઝેરી લાડવા ખાવાથી તુરત પ્રાણ હરાય છે અને ભયંકર પરિણામ લાવે છે, તેવા તે વિષયો છે ઉનાળાના જંગલમા ઝાંઝવાનુ જળ પીવા માટે ગમે તેટલુ દોડવામા આવે તે સર્વ પ્રયાસ નકામો જાય છે અને પાણી મળતુ નથી તેમ આવા વિષયો તૃષ્ણા વધારે છે અને પોતે મળતા નથી

૨ બેંગાલ રોયલ એશીઆટિક સોસાયટિએ છપાવેલ મૂળ ગ્રંથનુ પૃ ૭૪ અહીંથી શરૂ થાય છે

૩ **અપ્રતિપાતી સુખ** સુખની પાછળ દુઃખ ન થાય તેવુ, પતન ન થાય તેવુ, અંત વગરનુ સુખ આવુ સુખ મોક્ષમા મળે છે

દૃષ્ટિએ જોયું તેવી રીતે તે સર્વ વિશેષણોથી યુક્ત સર્વજ્ઞાગમન આ જીવ જુએ છે

(૧૧)
મંદિરદર્શનથી સ્ફુરણા

"સર્વ ઇંદ્રિયોને તત્ત્વથી નિવાણનું કારણ એવા તે રાજમંદિરને જોઇને 'આ શું હશે?' એમ તે રંક આશ્ચર્યપૂર્વક વિચારવા લાગ્યો. તેનામાં હજુ ઉન્માદ ઘણો હતો, તેથી આ રાજમંદિર સંબંધી વિશેષ તાત્ત્વિક હકીકત તે જાણતો નહોતો." આ પ્રમાણે અગાઉ નિષ્પુણ્યકની કથામાં કહેવામાં આવ્યું છે તેવીજ રીતે આ જીવને કર્મ વિવર (માર્ગ) આપે ત્યારે મહાસુશ્કેલીએ જૈન શાસન પામીને 'એ શું હશે?' એમ જાણવાની તે જિજ્ઞાસા કરે છે, પરંતુ ઉન્માદની સાથે સરખાવવા યોગ્ય મિથ્યાત્વ (વિપર્યય) ના અંશો તેનામાં હજુ બહુ હોવાથી તેવી અવસ્થામાં હોય ત્યાંસુધી જિનમતના વિશેષ ગુણો તે તત્ત્વથી જાણતો નથી ત્યારપછી તે કથાનકમાં કહેલા નિષ્પુણ્યકને "હવે ચેતના પ્રાપ્ત થવા માંડી છે, તથી વિચાર કરતાં કરતાં તેના મનમાં આ પ્રમાણે સ્ફુરણા થવા લાગી તે વિચાર કરે છે કે 'જે રાજમંદિરમાં નિરંતર ઉત્સવ થઈ રહ્યા છે અને જે રાજમંદિર દ્વારપાળની કૃપાથી હું આજે જ જોઉં છું તે અત્યાર સુધી મારા જોવામાં કદિ પણ આવ્યું નહોતું આ રાજમંદિરના દરવાજા પાસે અગાઉ પણ હું રખડતો રખડતો ઘણી વાર આવી પહોંચ્યો હતો એમ મને યાદ આવે છે, પણ તેની નજીક આવું ન આવું ત્યાં તો મહાપાપી દ્વારપાળો મને ત્યાંથી હાંકી મૂકતા હતા" આ પ્રમાણે પ્રથમ કહેવામાં આવ્યું છે તે સર્વ આ જીવના સંબંધમાં બરાબર મળતું આવે છે; તે આવી રીતે -

રસ્તે ચડનારના શુદ્ધ વિચારો

થોડા સમયમાં જેઓનું કલ્યાણ થવાનું છે એવા ભવ્ય પ્રાણીઓ મહા મુશ્કેલીએ જ્યારે સર્વજ્ઞશાસનને પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે જો કે તે વખતે તેઓ સર્વજ્ઞશાસન સંબંધી વિશેષ હકીકત જાણતા નથી તોપણ તેઓ [1]માર્ગાનુસારી થયેલ હોવાથી તેઓના મનમાં એવો વિચાર થાય છે કે અહો! આ અર્હંત ભગવાનનું દર્શન અત્યંત અદ્ભુત છે! અહીં જે લોકો વસે છે તેઓ જાણે ભાઇઓ હોય, મિત્રો હોય, એક

---

[1] રસ્તાપર આવી ગયેલને 'માર્ગાનુસારી' કહે છે એના કયા ગુણો-બાહ્ય ચિન્હો બતાવ્યા છે તે માટે જુઓ યોગશાસ્ત્ર (ભી મા ભાષાંતર) પૃષ્ઠ ૮૮-૯૦ (પ્રથમ પ્રકાશ)

અર્થ સિદ્ધ કરવાની ઇચ્છાવાળા હોય, હૃદય અર્પણ કરી દેનારા હોય, એક આત્માવાળા હોય તેમ અરસ્પરસ વર્તે છે, તેઓ જાણે અમૃતનું પાન કરીને ધરાઈ ગયા હોય તેવા જણાય છે, તેઓને કોઇ પણ પ્રકારનો ઉદ્વેગ હોય જ નહિ તેવા દેખાય છે, તેઓને કોઈ પ્રકારની આતુરતા જણાતી નથી, તેઓ ઉત્સાહથી ભરપૂર દેખાય છે, તેઓના મનના સર્વ મનોરથો જાણે પૂરા થઈ ગયા હોય તેવા તેઓ જણાય છે અને તેઓ સર્વ વખત આખી દુનિયાના સર્વ પ્રાણીઓનું હિત કરવામાં તત્પર દેખાય છે આ પ્રમાણે હોવાથી આ સર્વજ્ઞમંદિર ઘણું સુંદર છે એમ મેં આજે જાણ્યું, અગાઉ કદિ બરાબર વિચાર કરેલો ન હોવાથી તે મંદિર આવું સુંદર છે એમ કદિ જાણ્યું નહોતું આ જીવ ગ્રંથિપ્રદેશ સુધી અનેક વખત આવી ગયો, પરંતુ તે ગાંઠનો ભેદ કરીને તેણે કદિ પણ સર્વજ્ઞશાસનનું અવલોકન કર્યું નહોતું, કારણ કે રાગ દ્વેષ વિગેરે ક્રૂર દરવાનો વારંવાર તેને ત્યાંથી હાંકી મૂકતા હતા તેથી તેણે મંદિરના અગ્રને કદાચ જોયો હોય, પરંતુ જે વિભાગમાં સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે તે તેણે અત્યાર સુધી કદિ પણ જોયો નહોતો અને તે સંબંધમાં તેણે કદિ કાંઇ વિચાર પણ કર્યો નહોતો.

જિજ્ઞાસા સ્ફુરણા

અગાઉ કથાપ્રસંગમાં કહ્યું છે કે તે દરિદ્રીને વારંવાર વિચારણા કરતાં એવી સ્ફુરણા થઈ આવવા લાગી કે "ખરેખર! મારૂં નામ નિષ્પુણ્યક છે તે પ્રમાણે હું પુણ્ય વગરનો જ છું, જેને લઇને આવું દેવોને પણ મળવું મુશ્કેલ સુંદર રાજમંદિર મેં અત્યાર સુધી અગાઉ કદિ જોયું પણ નહિ અને તેને જોવાનો ઉપાય પણ કર્યો નહિ!! મોહને લીધે મારી વિચારણાશક્તિ એટલી બધી મંદ પડી ગઇ હતી કે આ રાજમંદિર કેવું હશે તે જાણવાની મને જિજ્ઞાસા પણ અત્યાર સુધી ઉત્પન્ન થઇ નહિ! ચિત્તને અત્યંત આહ્‌લાદ ઉત્પન્ન કરનાર, આ સુંદર રાજમંદિર બતાવનાર અને મારી ઉપર મોટી કૃપા કરનાર આ દ્વારપાળ મારો ખરેખરો બંધુ છે હું નિર્ભાગી છું છતાં મારી ઉપર આ ભાઇએ ઘણી મોટી કૃપા કરી છે સર્વ પ્રકારના કલેશથી રહિત થઇને અને ચિત્તમાં પરિપૂર્ણ હર્ષ લાવીને આ મંદિરમાં રહેવાનો આનંદ જેઓ ભોગવે છે તેઓ ખરેખરા ભાગ્યશાળી છે" આ પ્રમાણે હકીકત અગાઉ કહી છે તે સર્વ મારા (આ) જીવના સંબંધમાં બરાબર ઘટાવવી કોઇ વખત તીર્થંકર મહારાજના સમવસરણના[1] દર્શન કરવાથી,

[1] તીર્થંકર મહારાજ વિચરે ત્યાં દેવતાઓ સુંદર ગમચક્ષક રચના કરે છે તેને 'સમવસરણ' ના નામથી ઓળખવામાં આવે છે એની રચના

જિનેશ્વર મહારાજના મોટા સ્નાનમહોત્સવનું અવલોકન કરવાથી, વીતરાગ ભગવાનના બિંબને દેખવાથી, શાંત તપસ્વીઓનો સાક્ષાત્કાર થવાથી અથવા શુદ્ધ શ્રાવકની સોબત થવાથી અથવા તો તેમના કરેલા સારા અનુષ્ઠાનો જોવાથી આ પ્રાણીના અધ્યવસાયો શુભ ધ્યાનથી વિશુદ્ધ થઇ જાય છે, તે વખતે તેનો મિથ્યાત્વભાવ ખસી જાય છે અને મનનું વલણ નમ્ર થઇ જાય છે તે પ્રસંગે આ જાણે સર્વજ્ઞદર્શનને ગોચર હોય એવો તેને વિચાર આવે છે, આવા વિચારથી તેજ વિચારો ઉપર આ પ્રાણીને પ્રીતિ થાય છે અને અત્યાર સુધી એવા સુંદર વિચાર કરવાની પોતાને તક મળી નહિ તે માટે તેના મનમાં દિલગીરી

દેવતાઓ કરે છે પ્રથમ વાયુકુમાર દેવો એક યોજન પૃથ્વીને વાળીને સાફ કરે છે મેઘકુમાર દેવો તેના ઉપર જળ વૃષ્ટિ કરે છે વ્યંતરદેવો ઉંચી રતનના પાષાણ સુધી ભૂમિ બાંધે છે તેના પર અધોમુખ ડીંટવાળા સુગંધી પુષ્પો વેરે છે અને તોરણો બાંધે છે ત્યાં દેવો રત્નની પૂતળીઓ ગોઠવે છે ચિત્રો ગોઠવે છે અને શ્વેત છત્રો લટકાવે છે ચાર તરફ ધ્વજાઓ ફરકાવે છે અને તોરણ નીચે આઠ મંગળના શ્રેષ્ઠ ચિન્હો કરે છે એ સમવસરણના ઉપલા ભાગનો પ્રથમ ગઢ વૈમાનિક દેવો રત્નનો કરે છે અને તેના ઉપર મણિના કાંગરા બનાવે છે વચ્ચેનો ગઢ જ્યોતિષ્ક દેવો સોનાનો બનાવે છે અને તેના ઉપર રત્નના કાંગરા કરે છે ભુવનપતિ દેવો બહારનો ગઢ રૂપાનો કરે છે અને તેના ઉપર કાંગરા સોનાના કરે છે આવી રીતે આખો જમીન વિભાગ ગોળ અથવા ચોરસ બનાવી અત્યંત શોભતો કરે છે દરેક ગઢમાં ચાર ચાર દરવાજા કરે છે પ્રત્યેક દ્વારે ધૂપના પાત્રો મૂકે છે જેમાંથી ધૂપ ચાલ્યા કરે છે એ પ્રત્યેક દ્વારે ચાર ચાર રસ્તાવાળી અને સુવર્ણ કમળોથી ભરેલી વાવો હોય છે બીજા ગઢમાં ઈશાન કોણે પ્રભુને વિશ્રામ લેવા એક દેવછંદ બનાવે છે અંદરના પ્રથમ ગઢના પૂર્વદ્વારમાં બે વૈમાનિક દેવો દ્વારપાળ થાય છે દક્ષિણદ્વારમાં બે વ્યંતર દેવો દ્વારપાળ થાય છે પશ્ચિમદ્વારમાં બે જ્યોતિષ્ક દેવો દ્વારપાળ થાય છે અને ઉત્તરદ્વારમાં બે ભુવનપતિ દેવો દ્વારપાળ થાય છે બીજા ગઢના ચારે દ્વારે બંને બાજુએ ચારે નિકાયની જયા વિજયા અજિતા અને અપરાજિતા નામની બે બે દેવીઓ પ્રતિહારી થઇને ઉભી રહે છે બહારના ગઢને ચારે દ્વારે તુંબરૂ ખટ્વાંગધારી મસ્તકમાળાધારી અને જટામુગટમંડિત નામના દેવો દ્વારપાળ થાય છે એ સમવસરણની મધ્યમાં વ્યંતરો પ્રભુથી બાર ગણું ઉંચું ચૈત્યવૃક્ષ રચે છે તે વૃક્ષની નીચે રત્નોની પીઠ અને પીઠ ઉપર મણિમય છંદક રચે છે એ છંદકના મધ્યમાં ચાર દિશા તરફ પાદપીઠ સહિત રત્ન સિંહાસન રચે છે અને તેના ઉપર ત્રણ ત્રણ ઉજ્જવળ છત્રોની રચના કરવામાં આવે છે સિંહાસનની બંને બાજુએ બે યક્ષો ઉજ્જવળ ચામર હાથમાં લઈ ઉભા રહે છે ચારે દ્વાર ઉપર અદ્ભુત કાંતિસમૂહવાળું ધર્મચક્ર સુવર્ણના કમળમાં રાખે છે આવી રીતે સમવસરણની રચના દેવતા કરે છે (૧ ભાગ આદીશ્વર ચરિત્ર-પ્રથમ પર્વ સર્ગ ત્રીજામાંથી લીધો છે શ્લોક ૪૨૩-૪૫૮ નો સાર-જુઓ શ્રી જૈ ધ પ્ર સભાનું ભાષાંતર દ્વિતીયાવૃત્તિ પૃ ૧૨૧-૩

થાય છે, જૈન માર્ગના ઉપદેશ કરનારને બહુબુદ્ધિથી ગ્રહણ કરે છે અને જૈનધર્મમા રહેલ બીજા લોકોને માટે અંતઃકરણપૂર્વક તેના ઉપર બહુમાન લાવે છે આ સર્વ હકીકત જે લઘુકર્મી જીવો સન્માર્ગની નજીક આવ્યા હોય છે અને જેઓએ ગ્રંથિભેદ ન કર્યો હોય અથવા ગ્રંથિભેદ કરી જેઓ સમ્યગ્દર્શન પામવાની નજીક આવી ગયા હોય છે અને જેઓ કેટલાક વખત સુધી ભદ્રકભાવે વર્તતા હોય છે તેઓની છે એટલે અહીં જે વાત કરવામા આવી તે વિકાસક્રમમા આગળ વધી ગ્રંથિભેદના પ્રદેશની નજીક આવી ગયેલાની તથા જેમણે ગ્રંથિભેદ કર્યો છે પણ હજી સમ્યક્ત્વ પામ્યા નથી તેમની છે એમ સમજવુ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થતા પહેલા પ્રાણીની આવી દશા થાય છે એમ વિસ્તારથી જણાવવાનો અત્ર પ્રયત્ન કર્યો છે સમ્યક્ત્વ વિમળા દશા સૂચવે છે, પણ તે પ્રાપ્ત થયા પહેલા ચેતનની પ્રગતિ ઘણી થાય છે અને તે કેવી રીતે થાય છે તે આ નિષ્પુણ્યકના દૃષ્ટાન્તથી બરાબર વિચારવા યોગ્ય છે

(૧૦)

સુસ્થિત મહારાજની નજર

ત્યારપછી સર્વ કલ્યાણના કારણભૂત પરમાત્માની નજર આ પ્રાણી ઉપર પડે છે તેને અંગે કથાનકમા કહેલો દરિદ્રી ચેતના પ્રાપ્ત કરીને ઉપર કહ્યુ તે પ્રમાણે વિચાર કરે છે ત્યારથી તે મહારાજની તેના ઉપર નજર પડી ત્યાસુધીની હકીકત પર વિચારણા કરવાની છે તેને માટે મૂળ કથાનકમા કહેવામા આવ્યુ છે કે “એ નિષ્પુણ્યક દરિદ્રીને કાઇક ચેતના પ્રાપ્ત થવાથી ઉપર પ્રમાણે પોતાના મનમા તે વિચાર કરે છે, તે વખતે ત્યા એક બનાવ બન્યો તે સાભળો આ સુદર રાજમદિરના સાતમા માળ ઉપર સર્વથી ઉપરની ભૂમિકાએ લીલામા લીન થઇ સુસ્થિત મહારાજા બિરાજમાન થયા છે ત્યા બેઠા બેઠા પોતાની નીચે આવી રહેલ આખા નગરના લોકો જૂદા જૂદા વ્યાપાર કરી રહ્યા છે અને અનેક પ્રકારના આનદોમા મચી રહ્યા છે તે સર્વ એકી વખતે એક સાથે જોઇ રહ્યા છે તે નગરની બહાર અથવા નગરમા એવી કોઇ વસ્તુ કે એવો કોઇ ભાવ નથી કે જે સાતમી ભૂમિ ઉપર બેઠેલા પરમ ઐશ્વર્યવાળા સુસ્થિત મહારાજાની નજર બહાર હોય અથવા જેના ઉપર તેઓશ્રીની નજર ન પહોચી શકતી હોય. અત્યત બીભત્સ દેખાવવાળા, અનેક રોગોથી ભરેલા શરીરવાળા અને સારા માણસોને અત્યત દયા ઉપજાવે તેવા તે વખતે મદિરમા દાખલ થયેલા નિષ્પુણ્યક દરિદ્રી ઉપર તે મહારાજાની નિર્મળ

નજર કરૂણાપૂર્વક પડી અને તેની દૃષ્ટિ પડવા માત્રથી જ તે દરિદ્રીના પાપ કેટલેક અંશે ધોવાઇ ગયા ” આ સર્વ હકીકત આ જીવના સંબંધમાં બરાબર વિચારવી અહીં પણ જ્યારે તેના કર્મ જરા હલકા થાય છે અને ભદ્રક ભાવમાં વર્તતો આ પ્રાણી જ્યારે માર્ગસન્મુખ વધારે થતો જાય છે[1] તે વખતે તેના સંબંધમાં યોગ્યપણાને લઇને પરમાત્માની તેના પર દૃષ્ટિ પડવારૂપ અતિ સુંદર બનાવ બને છે ત્યાં રાજમંદિરમાં સાતમા માળની સર્વથી ઉપરની ભૂમિકા ઉપર બેઠેલા, પોતાની નીચે આવી રહેલા ,અદૃષ્ટમૂલપર્યન્ત ,નગરને સર્વ કળાથી યુક્ત સર્વ કાળે[2] જોઇ રહેલા તેમજ તેની બહાર રહેલા [3]દ્રવ્યને જોવામાં પણ સંપૂર્ણ શક્તિવાળા, નિરંતર આનંદવાળા અને લીલામાં મગ્ન મહાનરેન્દ્ર આવી રહેલા છે એમ બતાવ્યું છે તે નિરાકાર (કર્મ-રહિત-શરીરરહિત) અવસ્થામાં વર્તનારા પરમાત્મા ભગવાન્ શ્રીસર્વજ્ઞ દેવ સમજવા તે પરમાત્મા આ મર્ત્યલોકની[4] અપેક્ષાએ એક બીજાની ઉપર આવી રહેલા માળ જેવા સાત રાજ લોક રૂપ[5] લોકપ્રાસાદના શિખર ઉપર રહેલા છે સિદ્ધશિલાપર લોકાન્તે બિરાજમાન મહાત્મા સર્વજ્ઞ મહારાજ જૂદા જૂદા પ્રકારના તે નગરના વ્યાપાર સાથે સરખાવવા યોગ્ય આખા સંસારનો વિસ્તાર એકી વખતે જોઈ શકે છે એટલે આખા સંસારમાં શું થયું, થશે અને થાય છે તે બરાબર જ્ઞાનથી જાણી શકે છે, એટલું જ નહિ પણ ચૌદ રાજલોકની બહાર અલોકમાં રહેલ આકાશ દ્રવ્યને જોવાની પણ તેનામાં શક્તિ હોય છે, તેઓને લોકાલોકના સર્વ ભાવો પ્રત્યક્ષ કરનાર પાંચમું કેવળ જ્ઞાન થયેલું હોવાથી તેઓ તે નગરના અને નગરી બહારના સર્વ ભાવો હાથમાં રહેલા આમળાની પેઠે જોઇ શકે છે તેઓને અનંત વીર્ય હોવાથી અને સુખ સંપૂર્ણ અનુભવાતું હોવાથી તેઓ નિરંતર આનંદ કરતા જણાય છે અને તદ્રૂપ લીલામાં મગ્ન છે સંસારમાં રહેલા

---

૧ તેનામાં માર્ગાનુસારીપણાના ગુણો વધારે વધારે આવતા જાય છે

૨ અતીત અનાગત અને વર્તમાન-સર્વ કાળના સર્વ ભાવો કોઈપણ વખતે જોઈ રહેલા **સર્વજ્ઞપણાથી** આ પ્રમાણે બને છે

૩ **અદૃષ્ટમૂલપર્યન્ત** તે આખો સંસાર છે તેની બહાર અલોકમાં માત્ર આકાશ દ્રવ્ય છે તેને જોવાની પણ સર્વજ્ઞની શક્તિ છે

૪ મનુષ્ય વિચરે છે તે વચ્ચેનો **મર્ત્યલોક** અથવા **તીર્છાલોક** કહેવાય છે મનુષ્ય વસ્તી અઢી દ્વીપમાં જ હોય છે

૫ રાજલોક આ મર્ત્યલોક ઉપર સાત રાજલોક વૈમાનિક દેવોના નિવાસના છે અને તેને છેડે સિદ્ધશિલા આવી રહેલી છે જે પરમાત્માનું નિવાસસ્થાન છે - લોકનાલિકાનું ચિત્ર જોવાથી આ સ્પષ્ટ સમજાશે

પ્રાણીઓ સાથે અથવા તેઓને ભોગે આનંદ ભોગવવો એ પરમાર્થથી વિડંબનારૂપ હોવાને લીધે એવો આનંદ તે આનંદ નથી અને તેને ભોગવનાર સપૂર્ણ આનંદનુ સ્વરૂપ સમજતા નથી આ ભગવાન્ પોતાના અચિંત્ય વીર્યથી પોતામા રહેલા સુખનો અનુભવ કરે છે અને તેના વિલાસમા આનંદ પામે છે

ભગવાનની કૃપા

એવા મહાત્મા સર્વજ્ઞ મહારાજે અનેક રોગોથી પીડાતા અને બીભત્સ દર્શનવાળા પેલા નિષ્પુણ્યક દરિદ્રીને કરૂણાપૂર્વક જોયો, તેવી રીતે આ પ્રાણી પણ પોતાની તથા ભવ્યતા પાકી જવાથી આગળ પ્રગતિ કરે છે અને ઉન્નતિના માર્ગપર આગળ આગળ પ્રયાણ કરતો જાય છે, ત્યારે તેના ઉપર પણ ભગવાનની કૃપા[1] થાય છે, કારણ કે ભગવાનની કૃપા વગર માર્ગાનુસારીપણુ પણ પ્રાપ્ત થતુ નથી આ મહાત્માની કૃપા હોય તોજ ભાવપૂર્વક ભગવાનમા બહુમાન થાય છે, તે વગર થતુ નથી, કારણ કે આ બાબત કર્મનો ક્ષય અથવા ઉપશમ અથવા તો તેવા બીજા હેતુઓ મુખ્ય ભાગ ભજવી શકતા નથી પ્રગતિ કરવા માટે કર્મના ક્ષય અથવા ઉપશમની જરૂર છે, પણ તેથી થયેલ વિકાસ ટકી શકતો નથી, એટલે વાસ્તવિક રીતે તેવી ઉપર ઉપરની પ્રગતિ કામની નથી, જ્યારે ભગવાનની કૃપા થાય ત્યારેજ ખરો વિકાસ થાય છે આ હકીકત લક્ષ્યમા રાખીને આ પ્રાણી ઉપર ભગવાને વિશેષે કરીને નજર નાખી-દૃષ્ટિ કરી એ પ્રમાણે હકીકત ઉપરની કથામા કહી છે એ પરમાત્મા પરમેશ્વરમા અચિંત્ય શક્તિ હોવાને લીધે અને અન્ય ઉપર ઉપકાર કરવાનુ તેઓને તાન લાગેલુ હોવાથી આ પ્રાણીની મોક્ષ સન્મુખ અથવા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની પ્રવૃત્તિનુ પરમ કારણ તેઓ જ છે એમ લક્ષ્યમા રાખવુ આ પરમાત્માનુ નિરાકાર સ્વરૂપ પણ આખા જગતના સર્વ જીવોનુ કલ્યાણ કરી શકે એટલી શક્તિવાળુ છે, એટલે તેઓ રૂપ રહિત છે છતા તેના આલંબનથી સર્વ પ્રાણી ભાવપૂર્વક મોક્ષે જઈ શકે એ બરાબર હકીકત છે, તોપણ તે પ્રાણીનુ ભવ્યત્વ, કર્મ, કાળ, સ્વભાવ અને નિયતિ વિગેરે[2] કાર

---

૧ ભગવાનની કૃપા મૂળમા શબ્દ ભગવદનુગ્રહ છે આ ભગવાન ઈષ્ટ દેવ છે એવો આતરિક અભિપ્રાય જ્યા જ્યા 'ભગવાનની કૃપા' શબ્દો આવે ત્યા આ અર્થ સમજવો

૨ પાચ સમવાયી કારણ કહેવાય છે કાળ (સમય વખત), સ્વભાવ, નિયતિ (ભવિતવ્યતા), કર્મ અને ઉદ્યોગ (પુરૂષાર્થ) આ પાચે કારણો એકઠા થાય ત્યારે જ કોઈ પણ કાર્ય બને છે સર્વ પ્રાણીઓના એક સાથે મોક્ષ થઈ શકતો નથી તેનુ આ કારણ બતાવ્યુ પ્રભુની કૃપા તો સર્વને મોક્ષ લઈ જાય તેવી છે, પણ

રહોની અપેક્ષાપૂર્વક નિરાકાર રૂપ જગત્ ઉપર ઉપકાર કરવામાં પ્રવૃત્ત થાય છે તેથી એક સાથે સર્વ પ્રાણીઓ મોક્ષ જઈ શકતા નથી. જે પ્રાણીના કાળ સ્વભાવ વિગેરે કારણો પરિપાક દશાને પામે તે જ પ્રાણી આગળ વધે છે અને તેના ઉપર ભગવાનની દૃષ્ટિ પડે છે જે જીવનુ કલ્યાણ થવાનુ હોય છે અને જે ભદ્રકપરિણામી હોય છે તેના ઉપર જ તેટલા માટે ભગવાનની દૃષ્ટિ-નજર પડે છે એમ હકીકત કહી છે તે હકીકત આગમાનુસાર સમજવી.

(૧૩)
ધર્મબોધકરની વિચારણા

" એ સુસ્થિત મહારાજે રસોઇ ખાતાના (રસોડાના) ઉપરી તરીકે ધર્મબોધકર નામના રાજસેવકની નિમણૂક કરેલી છે, તેણે તે વખતે તે દરિદ્રી ઉપર મહારાજની કૃપાદૃષ્ટિ થઈ છે એમ જોયું '

આ પ્રમાણે અગાઉ કથાપ્રસંગમાં કહેવામાં આવ્યું છે ધર્મનો બોધ કરવામાં તત્પર હોવાથી ધર્મ બોધકર નામને યોગ્ય એવા મને માર્ગનો ઉપદેશ કરનાર આચાર્ય મહારાજે મારા ઉપર પરમાત્માની કૃપા-નજર થતી જોઈ-એમ તે હકીકત ઉપરથી સમજવું જે મહાત્મા યોગીઓનો આત્મા વિશુદ્ધ ધ્યાનથી નિર્મળ થયેલ હોય છે અને જેઓનુ મન હમેશા પારકાનું હિત સાધવા તરફ લાગેલુ હોય છે તેઓ દેશકાળથી દૂર રહેલા પ્રાણીની ભગવદવલોકનની યોગ્યતા પણ જાણી શકે છે [1] છદ્મસ્થાવસ્થામાં છતા પાસે રહેલા પ્રાણીઓની યોગ્યતા તો જેઓની બુદ્ધિ જૈન આગમથી વિશુદ્ધ થયેલી હોય છે તેઓ પણ કહી શકે છે [2] આ પ્રમાણે જ્યારે સામાન્ય શ્રુતજ્ઞાની પણ યોગ્યતા અયોગ્યતા માટે ઉપયોગ પૂર્વક વિચાર કરી નિર્ણય આપી શકે છે, તો પછી વિશેષજ્ઞાની માટે તો શી વાત કરવી ? મને ઉપદેશ દેનાર આચાર્ય મહારાજ તો વિશિષ્ટ જ્ઞાનવાળા હતા, કારણ કે ભવિષ્યમાં મારા સબંધમાં બનનારા સર્વ બનાવ તેઓ અગાઉથી જાણી ચૂક્યા હતા એમણે જણાવેલો કેટલોક વૃત્તાંત તો મેં જાતે અનુભવ્યો છે તેથી એ સર્વ વાત મારા મનમાં સિદ્ધ થયેલી છે

બીજ સમવાથી કારણોની મોક્ષ જવામાં અપેક્ષા રહે છે એ ધ્યાનમાં રાખવું શાશ્વત ભાવ સિદ્ધોનો અને પુણ્યોના આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં બતાવ્યો છે તે અહીં સ્પષ્ટ કર્યો છે આનંદઘન મહારાજ પણ સિદ્ધને વર્ણવતા છતે કહે છે ' શાશ્વત ભાવ વિચારકે પ્રાણી એના અનાદિ અનંત નિશાની કહ્યા બતાવુ - સિદ્ધનુ ઉપકારીપણુ શાશ્વત ભાવન હદને છ

૧ છદ્મસ્થ-છદ્મ એટલે ઘર સંસારદશામાં રહેલા કેવલજ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધીની અવસ્થાને છદ્મસ્થદશા કહેવામાં આવે છે

૨ બહુશ્રુત હોય તે શ્રુતજ્ઞાનના ઉપયોગથી કહી શકે છે

ધર્મબોધ-કરને શંકા

" તે વખતે તે (ધર્મબોધકર મંત્રી) કાંઇક આશયપૂર્વક વિચારવા લાગ્યા કે ' અહો ! હું શું અદ્દભુત નવાઇ ઉપજાવે તેવી હકીકત જોઉં છું ! જેના ઉપર આ રાજાની દૃષ્ટિ ખાસ કરીને પડે છે તે તુરતજ ત્રણ લોકનો રાજા થઇ જાય છે અને આ નિષ્પુણ્યક તો ભિખારી છે, રાંકડો છે, આખા શરીરે રોગથી ભરેલો છે, લક્ષ્મીને અયોગ્ય છે, મૂર્ખ છે અને આખા જગતને અનેક પ્રકારના ઉદ્વેગ કરાવે તેવો છે એવા દીન-ગરીબ ઉપર મહારાજાની દૃષ્ટિ પડી તે આગળ પાછળનો વિચાર કરતા કેમ બેસતું આવી શકે ? એવાના તરફ પરમાત્મા નજર કેમ કરે ? " વિશેષમાં તેને વિચાર થવા લાગ્યો કે અત્યંત કમનશીબ માણસોના ઘરમાં અમૂલ્ય રત્નની વૃષ્ટિ થતી નથી, ત્યારે અહીં આ પ્રમાણે કેમ બન્યું હશે ? " એમ તેને વિચાર કરતા આપણે કથા પ્રસંગમાં જોયા, તેવી રીતે આ જીવના સંબંધમાં વિશુદ્ધ ધર્મ બતાવનાર આચાર્યમહારાજના મનમાં વિચાર થાય છે તેની યોજના આ પ્રમાણે કરવી. પ્રથમ અવસ્થામાં વર્તતા આ જીવને ભારે કર્મો લાગેલા હોવાથી તે સર્વ પ્રકારના હિંસાદિ પાપો કરતો હોય છે, સર્વ પ્રકારના અસભ્ય અને ખોટા વચનો બોલતો હોય છે, રૌદ્ર ધ્યાન આખો વખત કર્યા કરતો હોય છે, તેજ જીવ એકાએક સારા નિમિત્તને પામીને સારા વર્તનવાળો, સત્ય અને પ્રિય બોલનારો અને શાંત ચિત્તવાળો દેખાવા લાગે છે, તે વખતે આગળ પાછળનો લાંબો વિચાર કરનાર ચતુર પુરુષના મનમાં સાધારણ રીતે વિચાર થાય છે કે-કોઇ પણ શુભ ધર્મને સાધી આપનારી આવી સુંદર મન વચન કાયાની પ્રવૃત્તિ ભગવાનની કૃપા વગર કોઇ પ્રાણીની થતી નથી અને અમે આ પ્રાણીની મન વચન કાયાની પ્રવૃત્તિ તો આ ભવમાંજ અતિ અધમ જોઈ છે, તેથી આ બાબતમાં આગળ પાછળનો વિચાર કરતા ઘણો વિરોધ દેખાઈ આવે છે ! વળી તેમને એવો પણ વિચાર થાય છે કે એવા પાપથી હણાયલા પ્રાણી ઉપર ભગવાનની કૃપા કેવી રીતે થઇ કે હોઇ શકે ? કારણ કે ભગવાનની કૃપા એક વખત થઇ તો પછી તે પ્રાણીને મોક્ષ અપાવીને થોડા વખતમાં તેને ત્રણ ભુવનનો નાથ બનાવી દે છે, તેટલા માટે ભગવાનની કૃપા આ પ્રાણી ઉપર થઇ હોય અથવા ભગવાને તેના ઉપર નજર કરી હોય એ વાત તો સંભવતી નથી. વળી એવો પણ વિચાર થાય છે કે આ પ્રાણીમાં હાલ જે મન વચન કાયાની થોડી થોડી સુંદર પ્રવૃત્તિ દેખાય છે તેનું બીજું કાંઇ કારણ

ન હોવાથી ભગવાનની તેના ઉપર સુંદર નજર પડી હોય એમ માનવાનો નિશ્ચય પણ થઇ શકે છે આવી રીતે સંદેહને દૂર કરવાનું એક કારણ તો મળી જાય છે તોપણ હજુ "આ કેવી નવાઇ જેવી બાબત છે?" એના એવા વિચારો મનમાં આવ્યા કરે છે

દૃષ્ટિપાતના કારણો

આવી રીતે વિચાર કરતાં અને તેનો સાર શોધતાં ધર્મબોધકરે નિશ્ચય કર્યો કે, મહારાજ રાજરાજેંદ્ર શ્રીસુસ્થિત મહારાજની આ ભિખારી ઉપર નજર પડવાના બે કારણો સંભવે છે, તેથી તે રંક ઉપર ઐશ્વર્યવાળી સુસ્થિત મહારાજની દૃષ્ટિ પડી છે એમ નિર્ણય થઇ શકે છે તે યુક્તિયુક્ત છે સારી રીતે બરાબર પરીક્ષા કરીને દાખલ કરનાર સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળે તેને અહીં પ્રવેશ કરાવ્યો છે અને તેથી તે મહારાજાની વિશેષ દૃષ્ટિ અને કૃપાને યોગ્ય છે તે પ્રથમ કારણ છે બીજું આ રાજમંદિર જોઇને જેને મનમાં આનંદ થાય છે તે પ્રાણી મહારાજાને બહુ વહાલો લાગે છે એમ તો અગાઉથી નક્કી કરી રાખેલું છે આ રંક જીવને રાજ્યભુવન દેખવાથી બહુ આનંદ થયો હોય એમ જણાય છે, કારણ કે તેની આંખો અનેક રોગોથી ભરપૂર હોવા છતાં આ રાજ્યભુવનના દર્શનથી દરેક ક્ષણે ઉઘડે છે, ઉંચી નીચી થાય છે, તેનું બીભત્સ દેખાવવાળું મુખ પ્રભુકૃપાની સંપત્તિથી સુંદર થયેલું જણાય છે અને ધૂળથી ખરડાયલાં સર્વ અંગો અને [1]ઉપાંગો રોમરાય વિકસ્વર થવાથી પુલકિત[2] થયેલાં દેખાય છે આ સર્વ બાબતો અંદરના હર્ષ-આનંદ વગર બની શકતી નથી, તેથી રાજભુવન તરફ પક્ષપાતરૂપ રાજેંદ્ર દૃષ્ટિપાતનું બીજું કારણ છે (એક સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળે તેને અહીં પ્રવેશ કરાવ્યો છે તે અને બીજું તેના પોતાના મનમાં સર્વજ્ઞમંદિર તરફ પ્રમોદ થયો છે તે-આ બન્ને કારણોને લઇને મહારાજાની તેના ઉપર દૃષ્ટિ પડી છે એમ ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વરે નિશ્ચય કર્યો) આવી રીતે શુદ્ધ ધર્માચાર્યો પણ આ જીવના સંબંધમાં વિચાર કરે છે તે આ પ્રમાણે -વિચારપૂર્વક જ્યારે આ જીવ ઉપર તેઓ લક્ષ્ય આપે છે ત્યારે તેમને જણાય છે કે આ પ્રાણીના કર્મે વિવર આપ્યું છે તેથી ભગવાનનું શાસન પ્રાપ્ત કરીને તેને મનમાં આનંદ બહુ થયો છે, તેથી વારંવાર આંખો ઉઘાડવા મીંચવારૂપ જીવ અજીવ આદિ પદાર્થો તરફ જિજ્ઞાસાબુદ્ધિથી તે નજર કરે છે, શાસ્ત્રના થોડા પદાર્થો સમજવામાં આવતાં સુંદર મુખાકૃતિરૂપ સંવેગ તે બતાવે છે

---

૧ ઉપાંગો અવયવો-શરીરવિભાગો

૨ પુલકિત શરીરપર લાગણી થતાં વાળ ઉભા થઇ આવે છે તે

અને ધૂળથી ખરડાયલા અ ગોમા રોમાચના આકારને ધારણ કરનાર સુ દર અનુષ્ઠાનની થોડી થોડી પ્રવૃત્તિ તેનામા દેખાય છે, તેથી ભગવાનની સુ દર દૃષ્ટિ તેના ઉપર પડી છે એમ નિશ્ચય થાય છે [1] આ પ્રમાણે ધર્માચાર્યને આ જીવના સ બ ધમા નિર્ણય કરવામા પણ ઉપર જણાવ્યા તે જ બન્ને કારણો સાધનભૂત છે, એટલે કે સ્વકર્મે આપેલ વિવર અને ભગવાનના શાસન તરફ પક્ષપાત અથવા તેના તરફ મનના પ્રસાદ એ બન્ને કારણોને લઇને પ્રાણી શાસનસન્મુખ થાય છે

પ્રગતિ નિર્ણય

ત્યારપછી તે ધર્મબોધકર મ ત્રીએ આ જીવના સ બ ધમા વિચાર્યું કે " આટલા ઉપરથી એમ લાગે છે કે જો કે એ દરિદ્રી ભિક્ષુકનો આકાર ધારણ કરે છે, પરતુ હમણા તેના ઉપર મહારાજાની કૃપાદૃષ્ટિ થઇ છે તેથી તે વખતના વહેવા સાથે વસ્તુપણાને પામી જશે " આ પ્રમાણે દરિદ્રીના કથાપ્રસ ગમા કહેવામા આવ્યુ છે તેવીજ રીતે ધર્માચાર્યો પણ ભગવાનની નજર આ જીવ ઉપર પડી છે એમ નિશ્ચય કરીને ત્યાર પછી આગામી કાળે ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ થતા છેવટે તેનુ પરમ કલ્યાણ થશે એવો તેના સ બ ધમા સ દેહ વગરનો નિર્ણય કરે છે, તેઓને આ જીવ હવે પોતાના આત્માની પ્રગતિ કરી આગળ વધી અ તે સર્વ દુ ખથી નિવૃત્ત થવાના માર્ગપર આવી ગયો છે એ બાબતમા જરા પણ શ કા રહેતી નથી

પ્રાણી તરફ કરુણા

" આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે ધર્મબોધકર કામદાર પેલા દ્રમક ઉપર કરુણા કરવામા તત્પર ચિત્તવાળા થયા લોકોમા વાસ્તવિક રીતે કહેવાય છે કે ' યથા રાજા તથા પ્રજા. ' રાજાનુ જેવુ વર્તન એક પ્રાણીના સ બ-ધમા થાય તેવુ સાધારણ રીતે પ્રજાનુ પણ તેના તરફ થઇ જાય છે " આ પ્રમાણે અગાઉ દરિદ્રીના દૃષ્ટાન્તમા કહેવામા આવ્યુ છે, તે પ્રમાણે વિશુદ્ધ ધર્મનો ઉપદેશ કરનાર આચાર્ય મહારાજ જ્યારે જુએ છે કે પરમાત્માની આ પ્રાણી ઉપર કૃપા થઇ છે ત્યારે તેઓ પોતે પરમાત્માની આરાધના કરવાના કાર્યમા તૈયાર હોવાથી આ પ્રાણી તરફ કરુણાભાવથી જુએ છે ભગવાનની જેના ઉપર મીઠી

---

[1] અહીં આખો ઉઘાડવા મીંચવાને તત્ત્વજિજ્ઞાસા ' સાથે સરખાવેલ છે સુ દર મુખાકૃતિને 'સ વેગ ' (પૈરા ૫) સાથે સરખાવેલ છે, અને રામાચને સદનુષ્ઠાન સાથે સરખાવેલ છે તે ત્રણે અનુક્રમે સદ્જ્ઞાન સદ્દર્શન અને સમ્યક્ચારિત્રનો વિષય છે અને सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्राणि मोक्षमार्ग એ પ્રસિદ્ધ દલીલ છે

દૃષ્ટિ થઇ હોય તેના તરફ કરૂણાભાવ દેખાડવો એ તેઓના સબંધમાં ભગવાનની આરાધના જ છે

ત્યારપછી નિષ્પુણ્યકના કથાપ્રસંગે કહેવામાં આવ્યું છે કે "આવી રીતે વિચાર કરીને તેના ઉપર આદરભાવ લાવી ધર્મબોધકર મંત્રી તેની નજીક ગયા અને 'આવ, આવ, તને (ભિક્ષા) આપીએ'–એ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા " તેની આ જીવના સબંધમાં

ભિક્ષા આપવાની સન્મુખતા

આવી રીતે યોજના કરવી –અગાઉ બતાવેલી હકીકત પ્રમાણે અનાદિ સંસારમાં રખડતા જ્યારે આ જીવની ભવિતવ્યતા પાકી જાય છે, તેના ક્લિષ્ટ (આકરા) કર્મો જ્યારે લગભગ નાશ પામવા જેવા થઇ જાય છે, માત્ર તેમાથી થોડાજ બાકી રહે છે, તે બાકી રહેલા કર્મો પણ માર્ગ આપે છે, મનુષ્યભવ વિગેરે સુંદર સામગ્રી તેને મળી આવે છે, ને સર્વજ્ઞશાસનનું દર્શન કરે છે, તે શાસન અતિ સુંદર છે એવો તેના મનમાં નિર્ણય થાય છે, પદાર્થનું જ્ઞાન મેળવવાની પ્રબળ ઇચ્છા થાય છે અને જ્યારે તેને સારા કર્મો (પુણ્યકાર્ય) કરવાની કાંઇક બુદ્ધિ થઇ હોય છે–આવે વખતે આવા સુંદર ભદ્રક ભાવમાં વર્તતા જો કે સહજ પાપકળાઓ હજુ પણ વર્તતી હોય છે તોપણ તેના ઉપર તીવ્ર કરૂણા લાવીને તેનામાં વિશુદ્ધ માર્ગપર આવી જવાની યોગ્યતા છે એમ નિર્ણય કરી આચાર્ય મહારાજ અથવા ઉપદેશકો તેની સન્મુખ થાય છે એવા મહાત્માઓ જુએ છે કે આ પ્રાણી હજુ પાપકર્મો આચરે છે, તોપણ તેની વૃત્તિ માર્ગસન્મુખ થઇ ગઇ છે અને ભગવાનની તેના ઉપર કૃપા થઇ છે આથી એના જીવ પર કરૂણા લાવીને ધર્માચાર્યો તેની સન્મુખ થાય છે એ ભાવને અહીં ધર્મબોધકર દરિદ્રી સન્મુખ જાય છે તેની સાથે સરખાવવો. ત્યારપછી કૃપા લાવીને આચાર્ય તેને આ પ્રમાણે કહે છે "હે ભદ્ર ! આ લોક[1] "અકૃત્રિમ[2] છે કાળ અનાદિ અનંત છે આપણો આત્મા શાશ્વત "છે, અવિનાશી છે આ આત્માને સબંધે સંસારનો આખો પ્રપંચ "કર્મનો કરેલો છે પ્રવાહથી આત્માનો અને કર્મનો સબંધ અનાદિ

---

૧ લોક વિશ્વ

૨ અકૃત્રિમ કોઇનો બનાવેલો નહિ તેવા દુનિયા કોઇએ બનાવી નથી બનાવી શકાય તેવી પણ નથી બનાવવાની કોઈ જરૂર હોય તેમ પણ નથી બનાવવાનું કારણ પણ નથી સાધનો પણ નથી અને તેવી ઇચ્છા કરવાનું સંભવિત પણ નથી

ભિક્ષાદાન તત્ત્વાનુમાન

"છે અને મિથ્યાત્વ અવિરતિ કષાય અને યોગ કર્મ "બંધના કારણો છે સંસારપ્રપંચને ઉત્પન્ન કરનાર કર્મ "બે પ્રકારના છે કુશળરૂપ અને અકુશળરૂપ અથવા "શુભ અને અશુભ. તેમા કુશળરૂપ શુભ કર્મો તે "પુણ્ય અથવા ધર્મ કહેવાય છે અને અકુશળરૂપ અશુભ કર્મો "પાપ અથવા અધર્મ કહેવાય છે પુણ્યના ઉદયથી પ્રાણીને સુખનો "અનુભવ થાય છે, પાપના ઉદયથી પ્રાણીને દુ ખનો અનુભવ થાય છે, "ઓછા વધતા પાપ અને પુણ્યના અનંત ભેદો થાય છે અને તેવા "જૂદા જૂદા ભેદથી પ્રાણી અધમ મધ્યમ ઉત્તમ વિગેરે અનંત પ્ર- "કારના રૂપો પામે છે આ પ્રમાણે હોવાથી આ વિચિત્ર સ્વરૂપવાળો "આખો સંસારપ્રપંચ કર્મજનિત છે " વિશુદ્ધ ધર્મના ઉપદેશક ધર્માચાર્યના આવા વચનો સાભળીને પૂર્વકાળની અનાદિ કુવાસનાઓને લીધે આ પ્રાણીને અત્યાર સુધી જે અનેક પ્રકારના કુવિકલ્પો થયા કરતા હોય છે જેવા કે [1]આ જગત્ ઈંડામાથી ઉત્પન્ન થયુ હશે[2] ? કે તેને ઇશ્વરે બનાવ્યુ હશે[3] ? કે બ્રહ્માએ તેને કર્યું હશે[4] ? અથવા તે પ્રકૃતિનો વિકાર[5] છે ? અથવા તે દરેક ક્ષણે નાશ પામનારૂ[6] હશે ? વળી પાચ સ્કંધરૂપ[7] આ જીવ પંચ મહાભુતમાથી ઉત્પન્ન થયો હશે[8] ? અથવા તો જ્ઞાનમાત્ર[9] છે કે આ સર્વ શૂન્ય[10] છે ? કર્મ

---

૧ દરેક દર્શનમા જીવ જગત્ અને ઇશ્વર એ ત્રણે પ્રશ્નો ખાસ મુદ્દાના હોય છે આ સબંધમા ષડ્દર્શનસમુચ્ચય ગ્રંથ વાચવો સાધારણ સમજણ માટે જુઓ આનંદઘન પદ્યરત્નાવલી-પ્રથમ ભાગ પૃષ્ઠ ૩૮૭ થી ૪૧૦

૨ ઈંડામાથી જગતની ઉત્પત્તિ **પુરાણમાન્યતા** પ્રમાણે છે એને સ્માર્તમત કહેવામા આવે છે

૩ ઈશ્વરકૃત સૃષ્ટિનો વિચાર **સેશ્વર સાખ્ય** અને **જૈમિનીય** દર્શનનો છે

૪ બ્રહ્માકૃત ઈશ્વરનો વિચાર **પુરાણમાન્યતા** પ્રમાણે છે દ્વૈતના સર્વ પ્રભેદોનો અહીં સમાવેશ થાય છે

૫ આ જગત્ પ્રકૃતિનો વિકાર છે એમ **સાખ્ય** દર્શન માને છે

૬ દરેક ક્ષણે નાશ પામવાની માન્યતા **સૌત્રાન્તિક બૌધ દર્શન**ની છે

૭ રૂપ વેદના વિજ્ઞાન સંજ્ઞા અને સંસ્કાર આ **પાચ સ્કંધ** બૌદ્ધો માને છે (જુઓ આ સર્વ હકીકત માટે આનંદઘન પદ્યરત્નાવલી-પૃષ્ઠ ૩૯૧)

૮ પંચ ભૂતમાથી ઉત્પન્ન થઈ તેમા મળી જવાની માન્યતા **ચાર્વાક** મતની છે પૃથ્વી પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ એ પંચ ભૂત છે

૯ જ્ઞાન માત્ર જગતની માન્યતા **યોગાચાર્ય બૌધ દર્શન**ની છે

૧૦ શૂન્ય ભાવ બૌધનો એક **માધ્યમિક** નામનો પ્રકાર છે આ અભિપ્રાયો બૌદ્ધ મતના છે

એવી કોઇ વસ્તુ હશે કે નહિજ હોય[1] ? કે મહેશ્વરને લીધે આ સર્વ જૂદા જૂદા રૂપો ધારણ કરે છે[2] ?–આવા આવા અનેક પ્રકારના વિકલ્પો તેના મનમા થયા કરતા હોય છે તે ભયંકર રણસંગ્રામમા બળવાન્ શત્રુસમૂહને જોઇને જેમ બીકણ મનુષ્યો નાસી જાય છે તેમ (તે સર્વ કુવિકલ્પો) દૂર હઠી જાય છે એ વખતે આ જીવની ખાતરી થાય છે કે આ મહાત્મા ધર્માચાર્ય જે વાતો મને કહે છે તે સર્વ ખરે ખરી છે અને સત્યાસત્યની પરીક્ષા કરવામા તેઓ મારાથી વધારે શક્તિવાળા છે અને વસ્તુનુ ખરૂ સ્વરૂપ તેઓ જ જાણે છે આ પ્રમાણે હકીકત બની તે વખતે કથાપ્રસંગમા જણાવ્યુ હતુ તે પ્રમાણે “ તે વખતે પેલા નિષ્પુણ્યકને અનેક પ્રકારની પીડા કરવા માટે તોફાની છોકરાઓ પાછળ પડ્યા હતા તે ધર્મબોધકરને દેખીને તરત નાસી ગયા ” તે હકીકતની પણ અહીં યોજના થઇ ગઇ કારણ કે મનમા સાચા ખોટા વિકલ્પો થયા કરે છે તે તોફાની છોકરાઓ સમજવા. એ કુવિકલ્પો આ જીવને અનેક પ્રકારનો ત્રાસ આપે છે અને ગુરૂ મહારાજના શુભ યોગ અને સંબંધથી તે કુવિકલ્પો દૂર થઇ જાય છે એવી રીતે સર્વ કુવિકલ્પો જ્યારે નાશ પામી જાય અને જ્યારે ગુરૂ મહારાજના સુંદર વચનો સાભળવાની ઇચ્છાથી પ્રાણી સન્મુખ થાય ત્યારે એવા ધર્માચાર્ય ગુરૂમહારાજ કે જેઓ પારકાનુ હિત કરવામા આનંદ લેનારા છે તેઓ શુદ્ધ માર્ગનો ઉપદેશ આપી આ પ્રાણીને કહે છે કે “ ભદ્ર ! સાભળ સંસારમા રખડતા

ધર્મનો શુદ્ધ ઉપદેશ

“ આ જીવનો જો ખરેખર પ્રેમાળ[3] અંત કરણવાળો “ પિતા કોઇ હોય તો તે ધર્મ જ છે, ધર્મ જ “ અત્યંત સ્નેહથી ભરેલ માતા છે, પોતાના હૃદયના “ વિચારથી જરા પણ ભિન્ન ભાવ (જૂદાઇ) ન બતાવે તેવો ધર્મજ “ ખરેખરો ભાઇ છે, એ ધર્મ જ એક સરખો સ્નેહ રાખનારી ભાઇને “ ‘ ખમા ’ કહેનારી બહેન છે, ધર્મ જ સર્વ સુખોની ખાણ જેવી “ પતિમા અત્યંત પ્રેમ રાખનાર અનુરક્ત અને ગુણવાન્ ભાર્યા “ છે, ધર્મ જ વિશ્વાસનુ સ્થાન, સર્વદા એક સરખા રસથી પ્રીતિ “ રાખનાર, અનુકૂળ અને સર્વ કળામા કુશળ મિત્ર છે ધર્મ જ

---

૧ આ **ચાર્વાક**–નાસ્તિકનો મત છે તેને **લોકાયતીક** પણ કહે છે

૨ આ મતનુ નામ **ઔલૂક્ય દર્શન** કહેવાય છે

૩ પિતાને પોતાના પુત્ર ઉપર જેમ અત્યંત વાત્સલ્યભાવ રહે છે તેમ આ જીવ તરફ પિતા તુલ્ય ધર્મ વર્તે છે આ પ્રમાણે માતા સ્ત્રી પુત્ર આદિ સર્વ સાથે યોજના કરવી એમા પિતા પુત્ર માતા સ્ત્રી મિત્ર વિગેરેની ફરજો પણ આડકતરી રીતે જણાવી દીધી છે

" દેવકુમાર જેવી સુંદર આકૃતિ ધારણ કરનાર અને મનને અત્યંત
" આનંદ આપનાર પુત્ર છે, ધર્મજ શીળરૂપ સૌંદર્ય ગુણે કરીને
" જયપતાકા મેળવનારી અને કુળની ઉન્નતિ કરનારી પુત્રી છે, ધર્મ જ
" સદાચરણી બંધુવર્ગ છે, ધર્મ જ વિનયી પરિવાર[1] છે ધર્મજ રાજ્ય
" છે, ધર્મજ ચક્રવર્તીપણું છે, ધર્મ જ દેવપણું છે, ધર્મજ ઇંદ્રપણું છે,
" ધર્મ જ જરા મરણના વિકારથી રહિત, વજ્રના આકારને ધારણ કર
" નાર અને સુંદરતામાં ત્રણ ભુવનને હસી કાઢનાર શરીર છે, ધર્મ જ
" સર્વ શાસ્ત્રોના અર્થરૂપ શુભ શબ્દોને ગ્રહણ કરવામાં ચતુર કાન છે,
" ધર્મ જ ત્રણ ભુવનને જોવા સમર્થ કલ્યાણદર્શી આંખો છે, ધર્મ જ
" મનને પ્રમોદ કરાવનાર અમૂલ્ય રત્નના ઢગલા છે, ધર્મ જ ચિત્તને
" આલ્હાદ ઉત્પન્ન કરનાર અને વિષઘાતાદિ આઠ ગુણને ધારણ કર
" નાર સોનાનો [2]ઢગલો છે, ધર્મ જ શત્રુને હરાવવામાં પ્રવીણ ચતુ
" રંગ સેના છે, ધર્મ જ અનંત રતિસાગરમાં અવગાહન કરાવનાર
" વિલાસસ્થાન છે, વધારે શું કહેવું ? અનંત કાળ પર્યંત કોઇપણ
" પ્રકારના અંતરાય વગર એકાંત સુખને પ્રાપ્ત કરાવનાર ધર્મ જ છે
' તેવા સુખને પ્રાપ્ત કરવાનું બીજું કોઇ પણ કારણ નથી "

વિશેષ ઉપદેશ

મધુર બોલનાર મહાત્મા ધર્માચાર્ય એ પ્રમાણે ઉપદેશ આપે છે ત્યારે આ પ્રાણીનું ધ્યાન કાંઇક ભગવાન્ તરફ ખેંચાય છે અને તેથી તે પોતાની આંખો કાંઇક ઉંચી કરે છે, મ્હો ઉપર પ્રસન્નતાના ચિહ્નો બતાવે છે, રાજકથા, સ્ત્રીકથા આદિ નકામી વાતોના વિક્ષેપો તજી દે છે અને કોઇ વખત હૃદયમાં શુભ ભાવ આવવાથી મુખેથી હસે છે, હાથે ચપટી વગાડે છે-આવી રીતે આ પ્રાણીને ધર્મની બાબતમાં કાંઇ કાંઇ રસ પડવા માંડ્યો છે એવી ધર્માચાર્યને ખબર પડતાં તેઓ વળી આ પ્રમાણે આગળ કહે છે —

" ભાઇ ! ઉપર મેં જે ધર્મની આટલી બધી પ્રશંસા કરી તે
" ધર્મ ચાર પ્રકારનો છે દાનમય, શીલમય, તપમય અને ભાવના-
" મય ભાઇ ! જો તને સુખ મેળવવાની બહુ ઇચ્છા હોય તો એ ચારે
" પ્રકારનો ધર્મ તારે કરવા યોગ્ય છે તું યોગ્ય પાત્રને તારી શક્તિ
" પ્રમાણે દાન આપ (દાન), સર્વ પાપોને તું છોડી દે (સર્વવિરતિ થા)

---

૧ નોકર ચાકર વર્ગ

૨ સોનાના આઠ ગુણો માટે જુઓ-દશવૈકાલિક નિર્યુક્તિ તથા ઉપ (પૃ ૨૯૦) વિષઘાત રસાયણ, મંગળ, વાળા નમવાપણું, જમણો આવર્ત પ તે ગુણ, ભારેપણું, ન બળે તે ગુણ અને ગંધાય નહિ તે ગુણ સોનાના એ ગુણો

" અથવા સ્થૂળ પાપોનો ત્યાગ કર (દેશવિરતિ થા) અથવા બને તે
" પ્રમાણમા પ્રાણાતિપાતથી, અસત્ય વચનથી, ચોરી કરવાથી, પર
" દારા ગમનથી, અપરિમિત વસ્તુસંચયથી, રાત્રિભોજનથી, મદ્ય
" પાનથી, માસભક્ષણથી, સચિત્ત (જીવવાળા) ફળો ખાવાથી,
" મિત્રદ્રોહથી, ગુરુપત્ની સાથે વિહાર કરવાથી અને તેવી બીજી
" તારાથી તજી શકાય તેવી બાબતોથી નિવૃત્ત થા (શીલ), તારી
" શક્તિ પ્રમાણે કાઇક તપસ્યા કર (તપ) અને તુ વારવાર સારી
" ભાવના (ભાવના) ભાવ આ પ્રમાણે કરવાથી તને જરા પણ
" શકા વગર સર્વ કલ્યાણ આ ભવમા અને પરભવમા જરૂર
" પ્રાપ્ત થશે "

(૧૪)

તદ્દયા

અગાઉ નિષ્પુણ્યકની [1]કથાનકમા કહેવામા આવ્યુ છે કે " પછી ધર્મબોધકર મત્રી ભિક્ષા લેવા આવનારને બેસવા યોગ્ય જગ્યાએ તે દ્રમકને લઇ ગયા અને તેને યોગ્ય દાન આપવા માટે પોતાના સેવકોને તેણે હુકમ કર્યો ધર્મબોધકર મત્રીશ્વરને એક તદ્દયા નામની અતિ સુદર સુશીલ દીકરી હતી પોતાના પિતાના ઉપર જણાવેલા વચનો સાભળીને તે તુરતજ ઉભી થઇ અને મહાકલ્યાણ- નામનુ સુદર પરમાન્ન લઇને પેલા દ્રમકને તે ભોજન આપવા માટે તેની પાસે આવી પહોચી ' આ સર્વ હકીકતની ઉપર યોજના થઇ ગઇ છે તે આવી રીતે ચાર પ્રકારના ધર્મનુ ઉપર વર્ણન કરવામા આવ્યુ તે જીવને બોલાવવા તુલ્ય સમજવુ, તે દરિદ્રીનુ ચિત્ત તે તરફ ખેચાયુ તે ભિક્ષાચરને યોગ્ય જગ્યા તરફ તેને લઇ જવા તુલ્ય સમજવુ, ધર્મના ભેદ પાડીને તેના ઉપર ધર્માચાર્યે જે વ્યાખ્યાન કર્યુ તે પોતાના સેવકોને ભિક્ષા આપવાના હુકમ તુલ્ય સમજવુ અને તેજ ગુરુ મહારાજ ધર્માચાર્યની આ જીવ ઉપરની કૃપા તે તદ્દયા (**तस्मिन् जीवे दया-कृपा तद्दया**) નામની મત્રીશ્વરની પુત્રી સમજવી, દાન, શીલ, તપ અને ભાવરૂપ ચાર પ્રકારના ધર્મનુ અનુષ્ઠાન કરવુ તે સુદર પરમાન્ન (ઉત્કૃષ્ટ ભોજન, ક્ષીર, દૂધપાક)ના ભોજન તુલ્ય સમજવુ એ ધર્મરૂપ પરમાન્ન ધર્માચાર્યની કૃપાથી પ્રાણી મેળવે છે, બીજા કોઇ પણ કારણથી મેળવી શકતો નથી એમ લક્ષ્યમા રાખવુ

મહાકલ્યાણક ભોજન

---

[1] આ હકીકતનો સબધ અગાઉ પૃ ૨૩ સાથ છે

દરિદ્રીને આશ કા

મહાકલ્યાણક ભોજનનુ સામાન્ય વર્ણન કર્યા પછી અગાઉ કથા પ્રસ ગમા કહેવામા આવ્યુ છે કે “ તે દરિદ્રીના વિચારો હજુ ઘણા હલકા છે અને તેના મનમા હજુ અનેક પ્રકારની શ કાઓ છે તેથી જ્યારે તેને ભોજન લેવા માટે આ પ્રમાણે બોલાવવામા આવ્યો ત્યારે તે મનમા વિચાર કરવા લાગ્યો કે રાજભુવનમા આવ્યા અગાઉ હુ લોકોને ત્યા ભિક્ષા માગતો હતો છતા તેઓ અનાદર કરી મને કાઢી મૂકતા, વળી કોઇ કોઇ તિરસ્કારપૂર્વક થોડુ અન્ન આપતા, હવે અત્યારે મને જાતે ચાલી ચલાવીને-બોલાવીને આ માણસ ભિક્ષા આપવા માટે આટલો બધો પ્રયત્ન કરે છે તે વાત મને કોઇ પણ રીતે ઠીક (લાભકારી) લાગતી નથી મને લાગે છે કે આ મારૂ ભિખ માગવાનુ ઘડાનુ ઠીંકરૂ ભિક્ષાના અન્નથી ભરેલુ છે તે આ (ધર્મબોધકર) મને કોઇ એકાત જગ્યાએ લઇ જઇને તોડી નાખશે, ભાગી નાખશે અથવા તેને પોતે ઉપાડી જશે. ત્યારે હુ શુ અહીંથી નાસી જઉ ? કે અહીં એક સ્થાને બેસીને મારૂ ભોજન કરી લઉ ? અથવા મારે કાઇ ભિક્ષાની જરૂર નથી એમ કહીને ચાલ્યો જાઉ ? અથવા આને ઠગીને કોઇ જગ્યોએ છુપાઇ જઉ ? કેવી રીતે એનાથી હુ છુટી શકીશ ? મને કાઇ ખબર પડતી નથી -આવા આવા અનેક સ કલ્પ વિકલ્પોથી તેના ભયમાં વધારો થતો ગયો અને તેને લઇને પોતે ક્યા આવ્યો છે અને ક્યા બેઠો છે તેનુ પણ તે ભાન ભૂલી ગયો પોતાની વસ્તુ ઉપર તેને એવી ગાઢ મૂર્છા આવી ગઇ કે તેના સ રક્ષણ નિમિત્તક રૌદ્રધ્યાનમા તે પડી ગયો અને તે દુર્ધ્યાનમા તેની બન્ને આખો મીચાઇ ગઇ તેના મનપર આ વિચારની એટલી બધી અસર થઇ કે તેની સર્વ ઇદ્રિયોના વ્યાપારો જાણે થોડો વખત તદ્દન શાત થઇ ગયા અને તે લાકડા જેવો ચેતના વગરનો થઇ ગયો અને તે જરા પણ હાલતો ચાલતો પણ બ ધ થઇ ગયો પેલી તદ્દયા તેની પાસે ઉભી ઉભી વારવાર ‘ આ ભોજન લે, આ ભોજન લે ’ એમ કહેતી કહેતી થાકી ગઇ, પણ નિષ્પુણ્યક દ્રમક તો તેના તરફ જરા ધ્યાન પણ આપતો નથી અને પોતાની પાસે રહેલુ સર્વ રોગને કરનારૂ તુચ્છ ભોજન આખી દુનિયામા કોઇ જગ્યાએ થવુ નથી-મળવુ નથી, એવા વિચારમા ગુચવાઈ ગયેલો તે દરિદ્રી તદ્દયાએ આણેલા સર્વ રોગને હરનાર અમૃત જેવા સ્વાદિષ્ટ પરમાન્ન ભોજનની કિંમત પણ સમજતો નથી ” આ શબ્દોમા દરિદ્રીના સ બ ધમા અગાઉ વાત કર

વામા આવી છે તે સર્વ આ જીવના સબધમા બરાબર યોજાય છે, તેની યોજના નીચે પ્રમાણે કરવી

મૂઢચિત્તના અધમ વિચારો

જ્યારે આ પ્રાણીનુ એકાત હિત કરવાની બુદ્ધિથી ધર્માચાર્ય વિસ્તારથી ધર્મના ગુણનુ વર્ણન કરીને પછી ચાર પ્રકારના ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરવાનો ઉપદેશ આપે છે તે વખતે આ જીવના વિવેકચક્ષુ મહા અધકારમય મિથ્યાજ્ઞાનરૂપ [1]કાચ, પટલ, તિમિર, કામલ વિગેરે વ્યાધિઓથી જોવાની શક્તિને અગે નરમ પડી ગયેલા હોવાથી, અનાદિ સસારભ્રમણના અભ્યાસથી, મહામિથ્યાત્વના સતાપ તથા ઉન્માદવડે તેનું હૃદય ભ્રમિત થઇ ગયેલુ હોવાથી, તેમજ પ્રબળ [2]ચારિત્ર મોહનીયરૂપ રોગથી તે વિહ્વળ ચેતનાવાળો હોવાથી વિષય ધન સ્ત્રી વિગેરે ઉપર ગાઢ મૂર્ચ્છાવડે તેની ચિત્તવૃત્તિ પરાભવ પામી જવાથી તે આ પ્રમાણે વિચાર કરે છે કે, હુ પહેલા ધર્મ અધર્મના વિચારોની શોધખોળ કરતો નહોતો ત્યારે કોઇ કોઇ વખત કદાચ આ સાધુમહારાજ પાસે આવી ચઢતો તો તેઓ મારી વાત પણ પૂછતા નહોતા, મારો ભાવ પણ પૂછતા નહોતા અને કદાચ મને કાઇક ધર્મ સબધી વચન કહેતા તોપણ બેદરકારીથી એક બે વચન કોઇવાર બોલતા હતા, અત્યારે તો હવે મને ધર્મ અને અધર્મ શી વસ્તુ છે તે જાણવાની ઇચ્છાવાળો જોઇને તેઓ મને પોતાના આદેશમા (હુકમમા) રહેલ માને છે અને તેથી ભવિષ્યમા તેમના ધર્મનો અનુયાયી થઇશ એમ ધારીને હુ તેઓને કાઇ પૂછતો નથી તોપણ પોતાના ગળાને ગમે તેટલુ ખેચવુ પડે અથવા તાળવાને શોષ પડે તેની પણ દરકાર કર્યા વગર ઉંચા સ્વરથી અને ઘણી સુદર વચનરચનાવડે આખા લોકનુ સ્વરૂપ પ્રકાશ કરનાર આ મહારાજા ધર્માચાર્ય મારી પાસે ધર્મના ગુણોનુ વર્ણન કરે છે અને ત્યારપછી મારૂ એવી બાબતોમા મન દોરાયલુ જાણીને મારી પાસે દાન દેવરાવે છે, શીલ ગ્રહણ કરાવે છે, તપસ્યા કરાવે છે અને ભાવનાઓનુ ચિંતવન કરાવે છે આવીરીતે આ ગુરૂમહારાજ એકદમ મારા તરફ આટલો બધો ભાવ બતાવે છે અને મને દાન આપવા વિગેરેની વાતો કહે છે તો આવા પ્રસગ વગરના વિચિત્ર વચનઆડબરનુ કારણ શુ હોવુ જોઇએ ? અરે હા !

---

[1] કાચ, પટલ, તિમિર, કામલ એ સર્વ આખના વ્યાધિઓના નામ છે પ્રત્યેકથી જોવાની શક્તિ ઘટતી જાય છે

[2] કષાય, હાસ્ય, રતિ, અરતિ અને શોક વિગેર તથા વેદોદયને ચારિત્ર મોહનીય કહેવામા આવે છે

તે કારણ બરાબર સમજાય છે ! મારે સુંદર સ્ત્રીઓ છે, મારી પાસે બહુ ધનનો સંગ્રહ છે, જુદા જુદા અનાજના મોટા કોઠારો છે અને ગાય, ભેંશ, ઘોડા વિગેરે ચાર પગવાળા જનાવરો તથા વાસણ કુસણો (ઘરવકરી) મારી પાસે બહુ છે, તેથી તેઓ મને ખાસ તક લઈને અને ઉદ્દેશીને ઉપદેશ આપે છે તેનો હેતુ એ હોવો

ઉપદેશકપર વ્હેમ

જોઈએ કે મારી પાસે શું છે તે સર્વ તેઓ જાણી ગયા છે અને તે જાણપણાનો લાભ લઈ તેઓ મને જણાવે છે કે-તને દીક્ષા આપીએ, તારા પાપો કાપી નાખીએ, તારા કર્મબીજનો નાશ કરીએ, તું અમારો વેશ ધારણ કર, ગુરૂના ચરણકમળની પૂજા કર, તારા ધન, સ્ત્રી વિગેરે તારૂં સર્વસ્વ ગુરૂચરણમાં સમર્પણ કર-આ તેઓના કહેવાનો તાત્પર્યાર્થ જણાય છે વળી તે વિચાર કરે છે કે “ અમારા કહેવા પ્રમાણે કરવાથી તું પિંડપાત કરીને એટલે શરીર છોડી દઈને શિવથઈ જઈશ, તારૂં કલ્યાણ થઈ જશે અને તું પરમાત્મા સાથે એકરૂપ થઈ જઈશ ” આવી આવી સુંદર વચનરચના કરીને એ જૈન ધર્માચાર્ય મને જૈનાચાર્ય પેઠે ઠગશે અને મારી પાસેની વસ્તુઓ ઉડાવી જશે અથવા બ્રાહ્મણો જેમ દુનિયાને કહે છે કે-“ સોનાનું દાન આપવું તે મહાફળ આપનાર છે, ગાયનું દાન આપવાથી મહા ઉદય થાય છે, પૃથ્વીનું દાન આપવાથી અવિનાશી થવાય છે, પૂર્ત ધર્મનું[1] અતુલ્ય ફળ છે, વેદનો પાર પામેલા હોય તેને દાન આપવું તે અનંત ગુણ કરનાર છે, તેમજ દુઝતી, તરતની વીંઆયેલી, વાછડાવાળી, વસ્ત્ર ઓઢાડેલી, સોનાના શીંગડાવાળી, રત્નોથી મંડિત અને ઉપચાર કરાયલી ગાય જો બ્રાહ્મણને દાનમાં આપવામાં આવે તો તેને ચાર સમુદ્રની વચ્ચે આવી રહેલી અનેક નગર અને ગામોથી ભરેલી અને પર્વતો તથા જંગલોથી યુક્ત પૃથ્વીનું દાન આપવા જેટલું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે ફળ અક્ષય છે ” આ પ્રમાણે મિથ્યા શાસ્ત્રોમાં ખોટા બનાવીને દાખલ કરેલા મૂર્ખ પ્રાણીઓને છેતરનારા શ્લોકો તથા વાક્યોથી જેમ બ્રાહ્મણો આખી દુનિયાને છેતરે છે તેમ આ જૈનાચાર્ય પણ જરૂર મારા પૈસા હરી જશે અથવા “ અતિશય સુંદર વિહાર (બૌદ્ધ સાધુઓને રહેવાનું સ્થાન) બંધાવો, બહુશ્રુત (પંડિત) સાધુઓનો તેમાં વાસ કરાવો, સંઘની[2] પૂજા કરો, બાધ સાધુ(ભિક્ષુ)ઓને દક્ષિણા

---

૧ પૂર્તધર્મ યજ્ઞ કરવા અથવા કુવા ખોદાવવા તે

૨ સંઘ બૌદ્ધ ધર્માનુયાયીનો સમૂહ પ્રતમાં સયતની પૂજા કરો-એવો પાઠ છે સયત એટલે ઇંદ્રિય વશ કરનાર

આપો, સંઘના કોશ(ભંડાર)માં તમારૂં ધન મેળવી દો, સંઘના કોઠારમાં તમારૂં ધાન્ય (અનાજ-દાણા) મેળવી દો, સંઘના ગોકુળમાં¹ તમારાં ચતુષ્પદ વર્ગ-સર્વ ચોપગાં જનાવરો આપી દ્યો, બૌદ્ધ ધર્મને અનુસરનાર થાઓ-એવી રીતે કરવાથી તમને થોડા વખતમાં મહાત્મા ભગવાન્ બુદ્ધનું પદ પ્રાપ્ત થશે" આવી રીતે પોતાના વાચાળપણાનો ઉપયોગ કરીને રક્તભિક્ષુ² પોતાની માયાજાળ ફેલાવીને-પોતાનાં શાસ્ત્રો બતાવીને જેમ પ્રાણીઓને છેતરે છે તેમ આ શ્રમણ સાધુ પણ મારૂં સર્વસ્વ ઉપાડી લેવાનો પ્રયત્ન કરતા હોય એમ જણાય છે અથવા "સંઘને જમણ આપો, ઋષિઓને જમાડો, સારા સારા ખાવાના પદાર્થો આપો, મુખવાસ માટે સારી સારી વસ્તુઓ ભેટ કરો, દાન આપવું એ ગૃહસ્થનો મુખ્ય અને મોટો ધર્મ છે, દાનથી સંસારનો પાર પમાય છે" આવી રીતે મને લોભમાં નાખીને છેતરીને પોતાના શરીરનું પોષણ કરનાર દિગંબરની³ પેઠે આ જૈન શ્રમણને મારૂં ધન હરણ કરવું તો નહિ હોય? જો એમ ન હોય તો સંસારનો પ્રપંચ તેઓ આટલો બધો પ્રયાસ લઇને મારી પાસે શા માટે કહેતા હોય? આ બધી વાતનો સાર મને તો એટલો જણાય છે કે આ સર્વ સાધુઓ (શ્રમણો) ત્યાંસુધી સારા છે કે જ્યાં સુધી આપણે તેઓની પાસે જઇએ નહિ અને તેઓને વશ પડીએ નહિ, તેઓને વશ થઇ રહેનાર કોઇ શ્રદ્ધાળુ માલુમ પડ્યો એટલે એ માયાવી સાધુઓ નાના પ્રકારના વચનાડંબરથી તેને લોભાવીને તેનું સર્વસ્વ લુંટી લેવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને અત્યારે તેઓ મારી સાથે પણ એજ ધોરણ પર વર્તે છે એ બાબતમાં મારા મનમાં શંકા રહેતી નથી આ ધર્માચાર્યે તો પોતાની વાત રાફ કરી દીધી છે ત્યારે મારે હવે શું કરવું? હું તો એ બાબતમાં વધારે વધારે વિચાર કરતાં વધારે વધારે મુંઝાતો જઉં છું તેઓએ જે સવાલ પૂછ્યા છે તેનો

---

૧ સંજ્ઞાતિ જેવો શબ્દ છે તેનો અર્થ [illegible] પાંજરાપોળ જેવા સંજ્ઞાતિ ખાતાં કરતા હો એમ અનુમાન થાય છે

૨ બુદ્ધ ધર્મના ભિક્ષુઓ લાલ રંગનાં કપડાં પહેરે છે તેથી રક્તભિક્ખુના નામથી ઓળખાય છે

૩ અહીં દિગંબર શબ્દોથી જૈનનો દિગંબર સંપ્રદાય લેવો કે વેદાનુયાયી પરમહંસ આદિ દિગંબર-નગ્ન રહે છે તે મત લેવો તે સ્પષ્ટ નથી સંઘ શબ્દ જૈન વિભાગ સૂચવે છે જ્યારે ઋષિ શબ્દ જૈનેતર સૂચવે છે કહેવાની મતલબ કોઇ મત ઉપર આક્ષેપ છે જ નહિ પણ પ્રાણીના મનમાં આવા વિચાર થાય છે એવો અંતર્ભાવ છે દિગંબર સાધુઓને પણ ઋષિ કહેવામાં આવતા હતા તેઓ શ્રાવકને ત્યાં ભોજન કરતા હતા તેથી જૈન દિગંબર સંપ્રદાય વધારે સંભવિત છે

કાઇ પણ જવાબ આપ્યા વગર ચાલ્યો જાઉં ? અથવા ધર્મનુ અનુષ્ઠાન કરવાની મારામા શક્તિ નથી એમ સાફ કહી દઉં ? અથવા તો ચોર વિગેરે મારૂ ધન લુટી ગયા છે, મારી પાસે હવે કાઇ બાકી પૈસા રહેલા નથી કે જે હુ પાત્રને આપી શકુ એવો ઉત્તર આપી દઉં ? અથવા મારે કાઇ તમારા ધર્માનુષ્ઠાનનુ કામ નથી માટે આપે મને તે બાબ તમા ફરિ કાઇ પણ કહેવુ નહિ એમ કહીને ધર્માચાર્યને ઉડાવુ ? અથવા આપે હાલ જે વાત કરી છે તે અકાળે કહી છે એમ બતાવવા માટે ક્રોધથી ભવા ચઢાવુ ? હુ કામા હવે આ સાધુ મારા કહેલા વચનને સમજી જઇને મને છેતરવાનો પોતાનો વિચાર કેવી રીતે છોડી દેશે અથવા મને આ પ ચાતમાથી કેવી રીતે છોડશે તે સમજાતુ નથી

સાધુની નિસ્પૃહતા

ઉપર જણાવ્યા તેવા અને તેને મળતા બીજા અનેક માઠા વિચારો પોતાના મનમા આ પ્રાણી કર્યા કરે છે, તેનો અ તરાત્મા મૂઢ થયેલ હોવાથી તે બાપડાને ખબર પડતી નથી કે એ ધર્માચાર્ય અત્ય ત જ્ઞાનવાન્ હોવાથી સ સારમા રહેલા સર્વ પદાર્થો અને ભાવોને ફોતરાની મુઠ્ઠી જેવા સમજી રહ્યા છે એટલે મુઠ્ઠી ભરીને ફોતરા હોય તેની કાઇ કિંમત નથી અને તે પવનની ફુ ક લાગતા ઉડી જાય તેવા હોય છે તેમ સ સારના પદાર્થો અને ભાવો કિંમત વગરના અને ઉડી જનારા (નાશ પામનારા) છે એમ તેઓ જ્ઞાનબળથી જાણે છે, તે જૈન ધર્માચાર્યો માપ ન કરી શકાય તેવા સ તોષરૂપ અમૃતના પાનથી ધરાઇ ગયેલા હોય છે, તેઓ વિષયરૂપ ભય કર ઝેરનુ તીવ્ર દુ ખ આપનારૂ પરિણામ જાણે છે, તેઓ સર્વ વસ્તુ ઉપર સમભાવ રાખતા હોવાથી અને જાતે અત્ય ત નિ સ્પૃહી હોવાથી અને તેઓનુ મન મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની બાબતમા એકતાનથી લાગેલુ હોવાથી તેઓ જ્યારે ઉપદેશ દેવાની બાબતમા પ્રવૃત્તિ કરે છે ત્યારે તેઓના મનમા ઇંદ્ર કે ભિક્ષુક વચ્ચે જરા પણ તફાવત હોતો નથી, મોટી ઋદ્ધિવાળા દેવો કે નિર્ધન પુરૂષો વચ્ચે તેઓ જરા પણ આતરો રાખતા નથી, મોટા ચક્રવર્તીમા અને ર ક પ્રાણીમા કાઇ અ તર દેખતા નથી, તેમજ ઉદાર પૈસાદાર તરફ આદર કે કૃપણ તરફ અનાદરની નજરથી જોતા નથી, તેઓના વિચારમા મોટુ ઐશ્વર્ય અને દરિદ્રતા સમાન છે, મોટા રત્નના ઢગલા કઠોર પથ્થરના ઢગલા જેવા છે, ઝગમગતા (તેજ... સોનાનો ઢગલો મા... ...ઓ જેવો છે, રૂપાનો સ ચય ધ... જેવો છે, ધાન્યના ઢ... (મીઠા) ના ઢગલા જેવા છે પગા જનાવરો ... આ વિગેરેમા અને બીજી

વસ્તુઓના તેઓને કાંઇ તફાવત જણાતો નથી, તેમજ કામદેવની સ્ત્રી રતિના રૂપને પણ હસી કાઢે એવી સુંદર સ્ત્રીઓમાં અને લાકડાના જીર્ણ થાંભલામાં તેઓ કાંઇ ફેર જોતા નથી આ પ્રમાણે હોવાથી આ પ્રાણીને ઉપદેશ દેવાનો પ્રયત્ન કરવામાં પરોપકાર કરવાની તેઓની વિશુદ્ધ વૃત્તિ સિવાય બીજું કાંઇ પણ કારણ નથી તેઓ પોતાનો સ્વાર્થ સાધે છે તે પણ સ્વાધ્યાય (વાચન, અભ્યાસ, મનન આદિ) ધ્યાન તપશ્ચર્યા વિગેરે કરીને સાધે છે અને તેથી સ્વાર્થની ખાતર પણ તેઓની ઉપદેશ આપવામાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી તેઓ આ પ્રાણી તરફથી કોઇ પણ પ્રકારની આશા રાખતાજ નથી અને અન્ય કોઇ પણ પ્રકારના લાભની તેઓના મનમાં આશા હોવી તે તો તદ્દન અસંભવિતજ છે આ સર્વ હકીકત બરાબર છે, પણ આ પ્રાણીની બુદ્ધિ અત્યંત બહેર મારી ગયેલી હોવાથી તે આ સર્વ હકીકત સમજતો નથી, તેથી જે ગુરુમહારાજ અત્યંત ઉદાર આશયવાળા હોય છે તેમને પણ પોતાની અત્યંત તુચ્છ વૃત્તિને લઇને પોતાના જેવા હલકા ધારી લે છે અને મહામોહને વશ પડીને પેલા નિર્માલ્ય-તત્ત્વ વગરના શૈવાચાર્ય, બ્રાહ્મણ કે બૌદ્ધના ભિક્ષુની જેવા તેમને પણ ગણે છે ગ્રંથિનો ભેદ કર્યો હોય તોપણ તેણે દર્શનમોહનીયના ત્રણ પુંજ[1] (શુદ્ધ, અર્ધશુદ્ધ અને અશુદ્ધ) કરેલા હોવાથી જ્યારે ફરી પાછો મિથ્યાત્વ પુંજના આ પ્રાણી વર્તતો હોય છે ત્યારે ઉપર જણાવેલા સર્વ કુવિકલ્પો તેને સંભવે છે

મિથ્યાત્વની પ્રબળ અસર

આ વિકલ્પોથી તેના હૃદયમાં વ્યાકુળપણું સ્પષ્ટ જણાય છે અને તેના પરિણામે તેનામાં વળી પાછું મિથ્યાત્વનું ઝેર વધારે પ્રસરે છે આ મિથ્યાત્વને વશ પડેલો પ્રાણી વળી પાછો સંસાર તરફ વધારે સરતો જાય છે, તેને અત્યાર સુધી જૈનદર્શન ઉપર પક્ષપાત થયો હોય છે તે વળી પાછો શિથિલ થઇ જાય છે, તેને નવા પદાર્થો સંબંધી જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છા થઇ હોય છે તેને તે છોડી દે છે, અન્ય પ્રાણીઓ વિશુદ્ધ ધર્મનું આચરણ કરતા હોય છે તેમને જોઇને તેઓનો આ ભાઇશ્રી તિરસ્કાર કરે છે, વિચાર વગરના પ્રાણીઓ (અન્ય ધર્મી)

---

૧ અંતરકરણમાં દર્શન મોહનીય કર્મના ત્રણ પુંજ (ઢગલા) કરે છે તેમાંના અશુદ્ધ ઢગલાને મિથ્યાત્વ મોહનીય કહેવામાં આવે છે તેનો ઉદય વર્તતો હોય ત્યારે પ્રાણી મોહમાં મુંઝાઇ જાય છે શુદ્ધ પુંજને ભોગવતાં ક્ષયોપશમ સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થાય છે પ્રથમ કર્મગ્રંથની ચૌદમી ગાથાની ટીકામાં આ ત્રણ પુંજની હકીકત બહુ સુંદર રીતે આપવામાં આવી છે તે જુઓ

હોય છે તેને એ બહુમાન આપે છે, અગાઉ પોતે થોડુ થોડુ સારુ
કામ કર્યા કરતો હતો તેમા પણ આળસ-પ્રમાદ કરે છે, ભદ્રકભાવ
છોડી દે છે, નિરંતર વિષયમા રાચ્યોમાચ્યો રહે છે અને તેમા આ
નંદ પામે છે, વિષયને મેળવી આપનાર સાધનો-ધન અને સુવર્ણ
વિગેરેને સર્વ બાબતના તત્ત્વ જેવા ગણે છે, સત્ય ઉપદેશ દેનાર ગુરુ
મહારાજને ઠગારા માને છે, તેમનુ કહેવુ સાભળતો નથી, પોતે
ધર્મની નિંદા કરે છે, ધર્મગુરુના મર્મસ્થાનો ઉઘાડા પાડે છે, ખોટા
વિરૂદ્ધ વિવાદ ઉભા કરે છે અને તેને લઈને ગુરુમહારાજ તરફથી
ઠગાયે અને પગલે પાછો પડે છે આવી રીતે ગુરુમહારાજ તરફથી
અપમાન પામે છે ત્યારે વળી આ પ્રાણી વિચાર કરે છે કે, આ સાધુઓ
માયાવીપણાને લીધે પોતાની પાસે સારી રીતે પ્રથમથી રચીને તૈયાર
કરેલા ગ્રંથો રાખતા હોવાથી તેઓને વાદવિવાદમા હઠાવવા એ મારા
જેવા માટે મુશ્કેલ છે હવે તેઓ પોતાની માયાજાળ વધારે જોરથી
ફેલાવી મને ખોટી સાચી વાતો સમજાવી, સાચા ખોટા વિકલ્પો ઉઠા
વીને મારા આત્માને પોતાનુ ભક્ષ્ય બનાવશે, માટે એવા ધર્માચાર્યને
તો આપણે દૂરથીજ નમસ્કાર કરવા, તેઓને છોડી દેવા, તેઓ ઘરે
આવતા હોય તો અટકાવી દેવા, માર્ગમા મળે તો બોલાવવા નહિ,
અને તેઓનુ નામ પણ સહન કરવુ નહિ-એટલે જો કોઇ તેઓનુ
નામ બોલે કે મને સભળાવે તો તેમ કરનારને જોસ કરીને અટકા
વવો આ પ્રમાણે મહામોહને વશ પડેલો આ પ્રાણી ખરાબ અન્ન
જેવા ધન, વિષય, સ્ત્રી વિગેરે ઉપર મૂર્છા કરીને અને તેઓના રક્ષ
ણમા અહર્નિશ તત્પર થઇને સારો અને સાચો ઉપદેશ આપનાર ગુરુ
મહારાજને છેતરનાર તરીકે ગણી લે છે અને તેમ કરીને પછી આખો
વખત નકામુ દુર્ધ્યાન કરે છે આવી રીતે જ્યારે આ પ્રાણીની સારી
ખોટી વસ્તુ તપાસવાની વિવેકબુદ્ધિ નાશ પામી હોય છે ત્યારે તેને
આચાર્ય મહારાજ જમીનમા નાખેલા ઉભા લાકડાના ખીલા જેવા
ગણે છે આવી દશામા તે વર્તતો હોય છે તેથી ગુરુમહારાજ ધર્મા
ચાર્યની દયા સુંદર ભોજન તુલ્ય સારા સારા અનુષ્ઠાનો કરવાનો ઉપ
દેશ આપે છે તેને એ બાપડો સમજતો નથી આવી હકીકત જોઇને
વિવેકી પ્રાણીઓને ઘણી નવાઇ લાગે છે કે વિષય ધન આદિ જે મહા
નરકમા પાડનારા છે તેના ઉપર આસક્તિ રાખી ગુરુમહારાજ દયા
કરી મોક્ષના સુખ ઉત્પન્ન કરી આપે તેવા સુંદર અનુષ્ઠાનો બતાવે છે
તેનો આ પ્રાણી તિરસ્કાર કરે છે, તેની અવહેલના કરે છે અને તેના
તરફ વિરોધ સ્પષ્ટ રીતે બતાવે છે તે શુ ? આ પ્રમાણેની વિચિત્ર

હકીકત જોઇ વિવેકી પ્રાણીને ખેદ થાય છે કે આ પ્રાણી જે પોતાનુ અહિત કરે તેને આદરે છે અને હિત કરનારને હાકી કાઢે છે આ હકીકત તેઓને નવાઇ ઉપજાવનારી લાગે છે

(૧૫)

ત્રણ ઔષધોની વિચારણા

ત્યારપછી નિષ્પુણ્યક દરિદ્રીના કથાપ્રસગમા કહેવામા આવ્યુ છે કે "આવો તદ્દન અસભવિત બનાવ બનતો જોઇ ને ધર્મબોધકર મત્રીશ્વર પોતાના મનમા વિચાર કરવા લાગ્યા કે 'આ રાકને આવુ પ્રત્યક્ષ સુદર ભોજન આપીએ છીએ તોપણ તે લેતો નથી અને કાઇ ઉત્તર પણ આપતો નથી તેનુ કારણ શુ હશે? ઉલટુ તેનુ મોઢુ ઝાખુ પડી ગયુ છે, તેની આખો મીચાઇ ગઇ છે અને મોહથી જાણે તેનુ સર્વસ્વ લુટાઇ ગયુ હોય તેમ લાકડાની ખીલી જેવો તે ચેષ્ટા વગરનો થઇ ગયો છે! એટલા ઉપરથી આ પાપાત્મા આવા સુદર ભોજનને લાયક હોય એમ લાગતુ નથી" આ જીવના સબધમા આ સર્વ હકીકત બરાબર બધબેસતી આવે છે ગુરુમહારાજ એવી રીતે વિસ્તારથી ધર્મની દેશના આપે અથવા બીજી રીતે પ્રયત્ન કરે છતા પણ જ્યારે તેઓ આ પ્રાણીનો ભદ્રકભાવ નાશ પામતો જુએ અને તેને ઉલટો વિપરીત માર્ગે પ્રવર્તતો જુએ ત્યારે તેઓના મનમા સ્વાભાવિક રીતે વિચાર થાય છે કે આ જીવનુ કલ્યાણ થવાનુ નહિ હોવાથી તે ભગવતના ધર્મને લાયક નથી, તે સારી ગતિમા જવાને યોગ્ય જણાતો નથી, ખરાબ ગતિમા જનારો જણાય છે વળી એ ખરાબ દળ[૧] હોવાથી ધર્માત્માઓવડે નમસ્કારિત થવાને યોગ્ય જણાતો નથી આવા મોહથી હણાયલા પ્રાણીપર પ્રયાસ કરવો નકામો છે, તેને માટે પરિશ્રમ ઉઠાવવા ફોગટ છ, તેની ઉપર મહેનત લેવી નિરર્થક છે

નિરર્થક પ્રયત્ન

ત્યારપછી વધારે વિચાર કરીને આપણે કથાપ્રસગમા ધર્મબોધકરને નક્કી કરતા જોયા કે "અથવા બીજી રીતે જો હએ તો તેમા એ બાપડાનો કાઇપણ દોષ નથી એ બાપડો શરીરની અદરના તથા બહારના એટલા બધા વ્યાધિઓથી ચોતરફ ઘેરાઇ ગયેલો છે અને તેની પીડાથી એટલો બધો મુઝાઇ ગયો છે કે તે કાઇ પણ જાણી શકતો નથી, સમજી શકતો નથી, વિચારી શકતો નથી જો એમ ન હોય તો

દોષનુ ઉત્પત્તિ કારણ

[૧] ખરાબ દળ ધાર મન્તાન અવા ય પારાલ્ અ ર લાકડ (તેના જેવો)

તે પોતાના અત્યંત હલકા તુચ્છ ભોજનપર એટલી બધી પ્રીતિ શા માટે કરે ? અને જો તેનામા જરા પણ સમજણ હોય તો આવું અમૃત ભોજન શા માટે ગ્રહણ ન કરે ?” તેવીજ રીતે આચાર્ય મહારાજના મનમા પણ એવોજ વિચાર ચાલતો હોય છે તેઓ વિચારે છે કે આ જીવ વિષયોમા ગૃદ્ધિ રાખે છે, ખરાબ માર્ગે જાય છે, સાચો ઉપદેશ આપતા છતા ગ્રહણ કરતો નથી તેમા એ બાપડાનો કાઇ દોષ નથી, પરંતુ તેમ થવામા દોષ મિથ્યાત્વ વિગેરે ભાવરોગોનો છે એવા રોગોથી તેની ચેતના હણાયલી હોવાને લીધે તે કાઇ જાણી શકતો નથી, સમજી શકતો નથી, વિચારી શકતો નથી જો તે રોગોથી મુક્ત હોય તો પોતાની જાતને (આત્માને) હિત કરનારી પ્રવૃત્તિ છોડી દઇને પોતાની જાતને નુકસાન કરે તેવી બાબતમા શા માટે પ્રવૃત્તિ કરે ?

વળી તે ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વરે [1]વિચાર કરવા માડ્યો કે “ત્યારે હવે એ (નિષ્પુણ્યક) બાપડો નીરોગી કેવી રીતે થાય તેને માટે મારે કાઇ ઉપાય કરવો જોઇએ અરે હા ! બરાબર છે, તેને નીરોગી કરવા માટે મારી પાસે ત્રણ સુંદર ઔષધો છે તેમા પ્રથમ તો મારી પાસે વિમળાલોક નામનું મજાનું આજણ છે, તે આખના સર્વ વ્યાધિઓ દૂર કરવાને શક્તિમાન્ છે તેને બરાબર વિધિપૂર્વક આખમા આજ્યું હોય તો સૂક્ષ્મ વ્યવહિત (પડદા પાછળ રહેલા અથવા દૂર રહેલા) અતીત અને અનાગત એટલે ભૂત કાળના અને ભવિષ્ય કાળના સર્વ ભાવોને જોઇ શકે તેવી સુંદર આખો તે બનાવી શકે છે વળી મારી પાસે બીજું તત્ત્વપ્રીતિકર નામનું તીર્થજળ છે તે સર્વ રોગોને એકદમ ઓછા કરી શકે છે, ખાસ કરીને દૃષ્ટિને સત્ય ગ્રહણ કરવામા ચતુર બનાવે છે, શરીરમા જે કાઇ ઉન્માદ હોય તેનો એકદમ તે નાશ કરે છે વળી આ તદ્દયા અહીં લઇને ઉભી છે તે મહાકલ્યાણક નામનું પરમાન્ન છે તે સર્વ વ્યાધિઓને મૂળમાથી નાશ કરવાને શક્તિમાન્ છે તેને બરાબર વિધિપૂર્વક સેવવામા આવ્યું હોય તો તે શરીરનો વર્ણ વધારે છે, પુષ્ટિ કરે છે, ધૃતિ આપે છે, બળ પ્રાપ્ત કરાવે છે, મનને આનંદમા રાખે છે, પરાક્રમીપણું લાવી આપે છે, નિરંતર યુવાવસ્થા ટકાવી રાખે છે, વીર્યમા વધારો કરાવે છે અને અજરામરપણું પ્રાપ્ત કરાવે છે, એમા જરા પણ શક જેવું નથી એ પરમાન્ન એટલું બધું સારૂં ઔષધ છે કે તેના કરતા વધારે સુંદર ઔષધ આ દુનિયામા બીજું કોઇ હોય એમ હું માનતો નથી આ પ્રમાણે હોવાથી આ બાપડાનો

૧ આનો સંબંધ અગાઉના પૃષ્ઠ ૨૮-૭૫ સાથે છે પેરા ના ૧૬-૧૭-૧૮ સાથે છે

આ આપમેળે ઉપચાર કરીને તેને સમ્યગ રીતે વ્યાધિથી છોડાવું ' આ પ્રમાણે ધર્મબોધકરે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો "

રોગનો ઉપાય

ધર્માચાર્ય પણ આ જીવના સબંધમાં એવીજ રીતે વિચાર કરે છે તેની યોજના આ પ્રમાણે કરવી આ જીવની અત્યાર સુધીની સર્વ પ્રવૃત્તિઓ જોઇને ધર્માચાર્યના મનમાં જ્યારે નિર્ણય થાય છે કે આ જીવ ભવ્ય[1] છે, માત્ર આકરા કર્મોથી હેરાન થયેલો હોવાને લીધે તેનું મન વ્યાકુળ રહે છે અને તેથી તે ખરા રસ્તાને ચુકી ગયેલો છે, ત્યારે તેઓનો એવો અભિપ્રાય થાય છે કે આ બાપડાનો રોગરૂપ કર્મસમૂહથી કેવી રીતે છુટકારો થાય ? આ બાબતનું તાત્પર્ય શોધતા શોધતા અને લંબાણથી વિચાર કરતા કરતા જ્ઞાન, દર્શન ને ચારિત્રરૂપ ત્રણ ઔષધો આ પ્રાણીને રોગથી મૂકાવવાના ઉપાય છે અને એ સિવાય બીજો કોઇ ઉપાય ધ્યાનમાં આવતો નથી કે જેથી એ કર્મરોગની પીડાથી મુક્તિ પામે, એ પ્રમાણે તેઓશ્રીને જણાય છે

(૧૬)

વિમળાલોક અંજન
તત્ત્વપ્રીતિકર પાણી
મહાકલ્યાણક ભોજન

અંજનની યોજના

અહીં જ્ઞાન તે અંજન સમજવું એ સર્વ વસ્તુઓને સ્પષ્ટપણે બતાવતું હોવાથી તેનું નામ વિમળાલોક કહેવાય છે આંખની અંદર થતા વ્યાધિઓના સમૂહરૂપ અજ્ઞાનનો નાશ જ્ઞાન જ કરે છે, તેમ જ થઇ ગયેલા, થનારા અને થતા સર્વ સ્વભાવોને પ્રગટ કરનાર વિવેકચક્ષુને તે સંપાદન કરી આપે છે

(૧૭)

તીર્થજળની યોજના

દર્શન તે તીર્થજળ સમજવું જીવ અજીવ વિગેરે પદાર્થોમાં શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરવાનું તે હેતુભૂત હોવાથી તેનું નામ તત્ત્વપ્રીતિકર આપવામાં આવ્યું છે આ દર્શનનો જ્યારે ઉદય થાય છે ત્યારે સર્વ કર્મોની સ્થિતિ[2] ઓછી થઇ એક કોડાકોડી સાગરોપમમાં પણ કાંઇ ઓછી બાકી રહે છે અને તે વખતે દર્શન (દેખવું-તત્ત્વશ્રદ્ધાન) પ્રાપ્ત થઇને એ કર્મસ્થિતિમાં ધીમે ધીમે ઘટાડો કરતું જાય છે

[1] ભવ્ય —અનુકૂળ સામગ્રી પ્રાપ્ત થાય તો મોક્ષમાં જવાની યોગ્યતાવાળો જીવ
[2] આયુષ્ય સિવાય બાકીના સાતે કર્મની

કર્મોને અહીં રોગનું રૂપક આપ્યું છે તેથી સર્વ રોગોને ઘટાડવાનું એ દર્શન કારણ થઇ પડે છે વળી દૃષ્ટિ સંબંધી જ્ઞાનમાં પણ યથાવસ્થિત અર્થ ગ્રહણ કરવાની ચતુરાઇ આ દર્શન પ્રગટ કરે છે એટલે જ્ઞાનથી ઘણી હકીકત જણાય છે, પછી યોગ્ય હકીકતને જાણવાનું અને અયોગ્યને રદ કરવાનું કાર્ય દર્શન કરે છે આ ઉપરાંત મહા ઉન્માદ તુલ્ય મિથ્યાત્વનો એ દર્શન નાશ કરે છે, એટલે અજ્ઞાનદશાનો દર્શન પ્રાપ્તિથી છેડો આવે છે અને સન્માર્ગ તરફ આદર થાય છે

(૧૮)

ભોજનની યોજના

ચારિત્ર તે પરમાન્ન સમજવું સારા અનુષ્ઠાનો, ધર્મ, સામાયિક, વ્રત વિગેરે એના એક સરખા અર્થને બતાવનાર પર્યાયો છે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાનું તે પ્રબળ કારણ હોવાથી અને મોક્ષપ્રાપ્તિમાં પ્રાણીનું વધારેમાં વધારે કલ્યાણ રહેલું હોવાથી તેનું નામ મહાકલ્યાણક કહેવાય છે રાગ વિગેરે મહા આકરા વ્યાધિઓનો એ પરમાન્ન મૂળથી નાશ કરે છે એ પરમાન્ન (ક્ષીરભોજન) વર્ણ, પુષ્ટિ, ધૃતિ (ધીરજ), બળ, મનની પ્રસન્નતા, શક્તિ, યુવાવસ્થાનું ચાલુ રહેવાપણું અને પરાક્રમ-એના જેવા આત્માના ગુણોને પ્રગટ કરે છે પ્રાણીમાં એ પ્રમાણે વર્તતું સચ્ચારિત્ર ધૈર્યનું ઉત્પત્તિસ્થાન, ઉદારતાનું કારણ, ગંભીરતાની ખાણ, પ્રશમભાવનું શરીર, વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ, આંતરવીર્યની સ્ફુરણાનું મોટું કારણ, કંકાસ રહિત સ્થિતિનું આશ્રમ, ચિત્તની શાંતિનું મુખ્ય સ્થાન અને દયા વિગેરે ગુણરત્નોનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે વળી તે પરમાન્ન (ચારિત્ર) અનંત જ્ઞાન, દર્શન, વીર્ય અને આનંદથી પરિપૂર્ણ, અક્ષય, અવ્યય અને અવ્યાબાધ સ્થાન આ પ્રાણી માટે મેળવી આપે છે, અને તેથી આ પ્રાણીને માટે અજરામરપણું પણ તેજ ઉત્પન્ન કરે છે તેટલા માટે આ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનો પ્રયોગ આ બિચારા કર્મરોગથી હણાયલા પ્રાણી ઉપર કરી તેને રોગમુક્ત કરૂં આ પ્રમાણે સદ્ધર્મગુરૂ પોતાના મનમાં આ પ્રાણી માટે વિચાર કરે છે

(૧૯)

આંજણનો અદ્ભુત પ્રયોગ

ત્યારપછી પેલા નિષ્પુણ્યકના [1]કથાપ્રસંગમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે "પછી તે મંત્રીશ્વરે શલાકા (સળી) આણીને અંજન ઉપર મૂકી, તેમાં જરા અંજન લીધું અને પેલો દ્રમક તો માથું ધૂણાવતો રહ્યો, છતાં જોરાવરીથી તેની આંખમાં તે આંજી દીધું તે

1 જુઓ આગળ પૃષ્ઠ ૨૫મું પેરા નં ૧૯

અંજન અત્યંત આનંદને ઉત્પન્ન કરે તેવું હોવાથી, બહુ ઠંડું હોવાથી અને જે ધારી પણ ન શકાય તેવા અનેક ગુણોવાળું હોવાથી પેલા ભિખારીને જેવું તે આંજ્યું કે તેની ચેતના–સમજશક્તિ ચાલી ગઇ હતી અને તેથી તે જડભરત જેવો થઈ ગયો હતો તે ચેતના પાછી આવવા માંડી પરિણામ એ થયું કે થોડીવારમાં તેણે આંખો ઉઘાડી, તેના ચક્ષુના વ્યાધિઓ કાંઇક શાંત થયા અને તેના મનમાં પણ જરા આનંદ થયો તેને પોતાને પણ એમ થવા માંડયું કે આ શું થઇ ગયું ? " આ પ્રમાણે જે વાર્તા કરી હતી તે આ પ્રાણીના સંબંધમાં આવી રીતે યોજવી પહેલા તો આ જીવ ભદ્રકભાવ ધારણ કરે છે, જિનેંદ્ર ભગવાનના ધર્મમાં રૂચિ બતાવે છે, અર્હંત પરમાત્માની પ્રતિમાની પૂજા કરે છે, સાધુલોકની સેવા કરે છે, ધર્મનું વસ્તુસ્વરૂપ જાણવાની જિજ્ઞાસા બતાવે છે, દાન શીલ તપ ભાવમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, અને ધર્મગુરૂના દિલમાં પોતાને માટે પાત્રબુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે, પરંતુ ત્યારપછી અશુભ કર્મના ઉદયથી વિસ્તારવાળી ધર્મદેશના સાંભળવાના પ્રસંગને અથવા બીજા કોઇ નિમિત્તને પામીને ઉપર જણાવેલા સુંદર પરિણામોથી ભ્રષ્ટ થાય છે[1] એટલે તે દેવમંદિરે જતો નથી, સાધુના ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ પણ કરતો નથી, સાધુઓને જુએ તોપણ તેઓને વંદના નરખી પણ કરતો નથી, સ્વધર્મી બંધુઓને આમંત્રણ પણ કરતો નથી, પોતાને ઘરે દાન આપવાની પ્રવૃત્તિ હોય છે તે પણ બંધ કરી દે છે, ધર્મગુરૂને દૂરથી દેખીને નાસવા લાગે છે, તેઓની પુંઠે તેઓની નિંદા કરે છે–આવી રીતે આ પ્રાણીની વિવેકરૂપ ચેતના નાશ પામી ગયેલી જોઇ ગુરૂ મહારાજ પોતાની બુદ્ધિશલાકામાં આ પ્રાણીને પ્રતિબોધ કરવાના ઉપાયરૂપ અંજન લે છે (એટલે પોતાની બુદ્ધિવડે તેને પ્રતિબોધ કરવાનો ઉપાય ચિંતવે છે) અને તે માટે જૂદી જૂદી તકો હાથ ધરે છે કોઇ વખત ગુરૂ મહારાજ બહાર ગયા હોય અને ત્યાં માર્ગમાં આ પ્રાણી સાથે મેળાપ થઇ જાય તો તેઓ તેની સાથે પ્રિય ભાષણ કરે છે, તેની ઉપર પોતાની હિતબુદ્ધિ છે એમ બતાવે છે, પોતાનો સરળ ભાવ તેની પાસે વ્યક્ત કરે છે, પોતે તેને કોઈ પણ પ્રકારે ઠગવાનો ઇરાદો રાખતા નથી એવી ખાતરી આપે છે અને અમુક વ્યક્તિને (પોતાને) અંગે તેનામાં કાંઇક સારો ભાવ

અનધિકારીને ઉપદેશ.

---

[1] વધારે પડતી ધર્મદેશના સાંભળે એટલે તેના પરિણામ ભગ્ન થઇ જાય છે અધિકાર વગર આપેલા ઉપદેશનું આવું પરિણામ આવવું સંભવિત છે બાળને બાળ યોગ્ય દેશના અપાય વધારે પડતી આપે તો ઉલટું તેને વિપરીત નીવડે છે

ઉત્પન્ન થયો છે એમ જોઇને તેઓ કહે છે કે "ભાઈ! સાધુ મહારાજના ઉપાશ્રયે તુ કેમ આવતો નથી? તારા આત્માનુ કલ્યાણ કેમ કરતો નથી? આ મનુષ્યનો ભવ કેમ તદ્દન નકામો કરી નાખે છે? શુભ અને અશુભના તફાવતને તુ કેમ જાણતો નથી? તુ પશુભાવનો કેમ અનુભવ કરે છે? અમે તને વારંવાર જણાવીએ છીએ કે આ (ઉપદેશ) તારૂ ખરેખર હિત કરનારો છે એ વાતપર તારે વિચાર કરવો જોઇએ" આ સર્વ હકીકત સળી (શલાકા) ઉપર અંજન સ્થાપન કરવા તુલ્ય સમજવી અહીં ઉપદેશરૂપ કારણમા સમ્યગ જ્ઞાનરૂપ કાર્યનો ઉપચાર કર્યો છે એમ સમજવુ એનો આશય એમ સમજવો કે વાસ્તવિક રીતે તો સમ્યગ્બોધ-જ્ઞાન એ આ પ્રાણીને પથ્ય છે તેને બદલે તે જ્ઞાનને પ્રગટ કરવાનુ કારણ ગુરૂમહારાજનો ઉપદેશ છે, તેથી અહીં પથ્યપણાનો ઉપચાર કરવામા આવ્યો છે

વિચિત્ર ઉત્તર

ગુરૂ મહારાજના આવા વચન સાભળીને આ પ્રાણી આઠ ઉત્તર આપવાની સંકલના કરીને બોલ્યો "મહારાજ! મને બિલકુલ ફુરસદ મળતી નથી (૧), ભગવાનની સમીપે આવવામાં મારૂ કાઇ વળતુ નથી, એટલે મને કોઇ પ્રકારનો લાભ થતો નથી (૨), કામધંધા વગરના પ્રાણીઓ ધર્મની ચિંતા કરે છે એટલે નવરા હોય તેને એક જાતનુ એ કામ મળે છે (૩), મારા જેવા જો આમ જ્યા ત્યા રખડ્યા કરે તો બાઇડી છોકરા ભૂખ્યા મરે (૪), મારે ઘરના ઘણા કામો છે તે બધા કર્યા વગરના રહી જાય (૫), વેપાર બંધ કરવો પડે (૬), રાજસેવા થઇ શકે નહિ (૭), ખેતીવાડીનુ કામ ચડી જાય એટલે કરવુ બાકીમા રહે (૮)" આ હકીક્તને પેલો દ્રમક માથુ ધુણાવ્યા કરતો હતો તેની સાથે સરખાવવી તે નિષ્પુણ્યકના આવા વચન સાભળી કરૂણાહૃદય વાળા ગુરૂમહારાજ પોતાના મનમા વિચાર કરે છે કે આ બાપડો પ્રાણી શુભ કર્મ-પુણ્ય વિશેષ નહિ કરતો હોવાથી તે જરૂર દુર્ગતિમા ચાલ્યો જશે, માટે મારે કોઇ પણ રીતે ઉપેક્ષા કરીને તેના તરફ બેદર કારી બતાવવી ન જોઇએ આ પ્રમાણે વિચાર કરીને પછી ગુરૂમહારાજ તેને કહે છે "ભાઇ! તુ કહે છે તેમ જ હશે એટલે તને ધર્મ કરવાનો અવકાશ નહિ મળ હોય એ વિગેરે તે ઉપર વાત કહી તે પ્રમાણે જ હશે તોપણ મારી ખાતર-મારા આગ્રહથી મારૂ એક વચન તુ કબૂલ રાખ તારે રાત અને દિવસમા થઇને એક વખત ઉપાશ્રયે આવીને સાધુના દર્શન કરી જવા માત્ર ચોવીશ કલાકમા તારી સગવડે તને ઠીક પડે તે વખતે એક વખત સાધુ પાસે આવી જઇ ચાલ્યા જવુ એવો નિર્ણય એ માટે તુ અભિગ્રહ લે. એ

વ્યવહારથી ધર્મસેવન

રાત વિશેષ નિયમ કાંઈ પણ લેવાનું હું તને કહેતો નથી " તે વખતે આવી ભરાણા તેનો ઉપાય શું ? એટલે માર્ગમાં મહારાજ મળી ગયા એટલે તેમની કહેલી આટલી સામાન્ય વાત ન કરીએ તો ઠીક ન લાગે, તેથી મન ન હોવા છતાં પણ ગુરુમહારાજના અનુરોધથી જીવે એટલો નિયમ ગ્રહણ કર્યો ગુરુમહારાજનું આ એક વચન અંગીકાર કર્યું તે દ્રમકની આંખમાં અંજન પડવા તુલ્ય સમજવું ત્યારપછી પેલો દ્રમક દરરોજ ઉપાશ્રયે જવા લાગ્યો, દરરોજ સાધુમહારાજના સંબંધમાં આવવાથી, તેમના [1]સ્વાભાવિક શુભ અનુષ્ઠાનો દેખવાથી, તેઓના નિસ્પૃહતા વિગેરે ગુણો તેના જોવામાં આવવાથી અને તેના પાપપરમાણુઓનો નાશ થતો જતો હોવાથી તેને જે વિવેકકળાની પ્રાપ્તિ થઈ 'તે તેની નાશ પામેલી ચેતના તેને ફરીવાર પ્રાપ્ત થઈ' એમ પૂર્વે કહ્યું છે તેની બરાબર સમજવું, વારંવાર તેને ધર્મપદાર્થને જાણવાની ઈચ્છા થયા કરે છે તે આંખો ઉઘાડવા મીંચવાના બનાવ તુલ્ય સમજવું, અને દરેક ક્ષણે તેની અજ્ઞાનતાનો નાશ થતો જતો હતો તે તેની આંખની પીડાના ઉપશમરૂપ સમજવું, એટલે જેમ તેના આંખના રોગો ઓછા થતા હતા તેમ તેની અજ્ઞતા દૂર થતી હતી આવી રીતે બોધ થવાથી મનમાં જે જરા જરા સંતોષ થતો હતો તે તેને વિસ્મય-આશ્ચર્ય થવા તુલ્ય સમજવું

ત્યારપછી આગળ કથાપ્રસંગમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે " આટલો લાભ જણાયો છતાં પણ પોતાના ભિખના ઠીકરાને જાળવી રાખવાનો તેનો વિચાર પૂર્વકાળના લાંબા અભ્યાસને લઈને હજુ જતો નથી, હજુ તેને સંરક્ષણ કરવાનો વિચાર વારંવાર થયા કરે છે આ

ઠીકરા ઉપ રનો પ્રેમ

એકાંત સ્થાન છે તેથી પોતાનું ભિક્ષાપાત્ર આ ઉપાડી જશે એવો વિચાર પણ વારંવાર તેને હજુ આવ્યા કરે છે, અને નાસી જવા સારૂ લાગ શોધવા માટે ચારે તરફ તે નજર નાખ્યા કરે છે " આ પ્રાણીના સંબંધમાં પણ તેવીજ હકીકત બને છે તે આ પ્રમાણે સમજવી જ્યાંસુધી આ પ્રાણી [3]પ્રશમ, સંવેગ, નિર્વેદ, આસ્તિક્ય અને અનુકંપાના લક્ષણથી યુક્ત [4]અધિગમ સમકિત પ્રાપ્ત કરતો નથી ત્યાં

---

૧ **સ્વાભાવિક** બનાવટ વગરના સાચા અંતરના કૃત્રિમ નહિ

૨ જુઓ પૃ ૨૯ પંક્તિ ૭ થી આગળ

૩ સમકિતના આ પાંચ લિંગ છે **પ્રશમ**-શાંતિ **સંવેગ**-વૈરાગ્ય **નિર્વેદ**-સંસાર પર કંટાળો **આસ્તિક્ય**-આસ્થા અને **અનુકંપા**-દયા

૪ અન્યના ઉપદેશથી સમ્યક્ત્વદર્શન થાય તેને **અધિગમ સમ્યક્ત્વ** કહેવામાં આવે છે

સુધી સામાન્ય ઉપર ઉપરનો બોધ થયા છતા પ્રાણીમા વિવેકની અ ૯પતા હોવાને લીધે તેને ધન વિષય સ્ત્રી વિગેરેમા પરમાર્થબુદ્ધિ ઓછી થતી નથી એટલે ધન, વિષય, સ્ત્રી જે વસ્તુત ખરાબ ભોજન જેવા છે તે પોતાનુ ખરુ સારૂ કરનાર છે એમ જે પ્રાણીમા બુદ્ધિ હોય છે તે વિવેક વગર દૂર થતી નથી. આવી તુચ્છ વિચારણાવાળો પ્રાણી અતિ વિશાળ હૃદયવાળા નિ સ્પૃહી મુનિ મહાત્માઓને પોતાના અધમ મનને અનુસારે પોતાની જેવા ધારે છે અને તેઓની પાસે વધારે વખત રહેવાથી મારી પાસે તેઓ કોઇ વસ્તુ માગશે એવી વારવાર શકા લાવ્યા કરે છે આવા હેતુથી એવા મહાત્મા પુરુષોનો વધારે પરિચય કરતો નથી અને તેઓની પાસે વધારે વખત આ પ્રાણી રોકાતો પણ નથી

(૨૦)

જળનો અદ્ભુત પ્રભાવ

વળી પૂર્વે કહેવામા આવ્યુ છે કે "દ્રમકને અજન આજવાથી કાઇક ચેતના પ્રાપ્ત થઇ છે એમ જોઇને ધર્મબોધકર મત્રી હવે મીઠા વચનોથી તેની સાથે વાત કરવા લાગ્યા તેણે વાત શરૂ કરતા કહ્યુ 'ભાઇ ! તારા સર્વ તાપોને શમાવી દેનાર આ પાણી જરા પી આ પાણી પીવાથી તારા આખા શરીરમા સમ્યક્ પ્રકારની સ્વસ્થતા થઇ જશે' ધર્મબોધકર મત્રી તેને આ પ્રમાણે પ્રેરણા કરે છે ત્યારે પેલો ભિખારી પોતાના મનમા શકા હોવાથી વિચાર કરે છે કે 'એ પાણી પીવાથી શુ થશે તેની કઈ ખબર પડતી નથી' એવા એના વિચાર કરીને સમસ્ત તાપની શાતિ કરનાર તે પાણી હોવા છતા તેને પીવાની ઇચ્છા કરતો નથી ધર્મબોધકર મત્રીશ્વરે આવી તેની સ્થિતિ જોઇ ત્યારે તેને તેની ઉપર વધારે દયા આવી અને દયાને લઇને 'બળાત્કારથી પણ કોઇનુ હિત કરવુ ' આ નીતિવાક્યનુ સ્મરણ કરતા તેમણે તે ભિક્ષુકનુ એકાત હિત કરવાની બુદ્ધિથી તેની મરજી નહોતી તોપણ તેનુ મોઢુ જોરથી ઉઘાડીને તેમા પાણી રેડી દીધુ તે પાણી (જળ) તદ્દન ઠડુ હતુ, અમૃતનાજેવુ સ્વાદિષ્ટ હતુ, ચિત્તને આલ્હાદ ઉત્પન્ન કરે તેવુ હતુ અને સર્વ સતાપ દૂર કરે તેવુ હતુ તેને પીવાથી તે તદ્દન સ્વસ્થ જેવો થઇ ગયો, તેને જે ઉન્માદ હતો તે લગભગ નહિ જેવો થઈ ગયો, તેના વ્યાધિઓ નરમ પડી ગયા અને તેના શરીરમા દાહની પીડા વતી હતી તે સર્વ શમી ગઇ તેમ જ તેની સર્વ ઇદ્રિયો પ્રસન્ન થઇ આવી રીતે તેનો અતરાત્મા સ્વસ્થ થવાથી કાઇક વિમળ ચેતનાવાળો થઇને તે પોતાના મનમા વિચાર કરવા લાગ્યો." આ પ્રા

ણીના સબધમા સર્વ એજ પ્રમાણે ઘણુ ખરૂ બને છે તેની યોજના આ પ્રમાણે સમજવી.

સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્તિની મુશ્કેલી

હવે જરા વખત મેળવીને આ ભાઈસાહેબ સાધુમહારાજને ઉપાશ્રયે આવે છે તે વખતે સાધુ મહારાજના સબધથી તેને ઉપર ઉપરનુ કેટલુક જ્ઞાન (દ્રવ્ય શ્રુત) થાય છે અને તેવા દ્રવ્યશ્રુતને લઇને કાઇક સહજ વિવેકબુદ્ધિ પણ પ્રગટ થાય છે, તોપણ તેનામા વિશિષ્ટ શ્રદ્ધા હોતી નથી અને ધન, વિષય તથા સ્રીને તે પરમાર્થ બુદ્ધિથી ગ્રહણ કરતો હોય છે અને તેનામા અત્યત આસક્ત બુદ્ધિ રાખતો હોય છે, વળી તેના ઉપરની પોતાની અત્યત મૂર્ચ્છા (વિચાર વગરના પ્રેમ) ને લીધે મહાત્મા સાધુઓ પણ તેને જ શોધતા હશે એવી આશકા મનમા તે રાખતો હોય છે અને તેથી કરીને ધર્મની કથા વાર્તા ચર્ચા ચાલતી હોય તેનો ઇરાદાપૂર્વક ત્યાગ કરતો હોય છે આવી સ્થિતિમા આચાર્ય મહારાજ આ જીવને મળે છે તે વખતે ગુરૂ મહારાજ પોતે અત્યત દયાળુ હોવાથી આ પ્રાણીને વધારે ગુણોનુ ભાજન કરવા તેમને વિચાર થાય છે આવા સયોગોમા જ્યારે કોઇ વખત તે ગુરૂમહારાજ પાસે બેઠો હોય છે ત્યારે તેના સાભળતા બીજા પ્રાણીને ઉદ્દેશીને સમ્યગ્દર્શનમા કેટલા ગુણો છે તેનુ ગુરૂ વર્ણન કરે છે, સાથે જણાવે છે કે એને પ્રાપ્ત કરવુ તે બહુ મુશ્કેલ છે અને કહે છે કે જે પ્રાણીઓ એને (સમ્યગદર્શનને) આદરે છે તે સ્વર્ગ, અને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે અને વળી વિશેષમા જણાવે છે કે પરનો ક્રમા ઉપર જણાવ્યુ તેવુ સુદર ફળ થવા ઉપરાત આ ભવમા પણ તેનાથી મનની અપૂર્વ શાતિ થાય છે આ પ્રાણીને ચેતના આવ્યા પછી ગુરૂમહારાજ તેને પાણીનો ઉપયોગ કરવાનુ આમત્રણ કરે છે તેની અગાઉ આ હકીકત સમજવી.

ઉપદેશકનો અનાદર

ગુરૂ મહારાજના આવા વચનસાભળીને આ પ્રાણીનુ મન વધારે હિંડોળે ચઢે છે અને તેથી તે વિચાર કરે છે કે ' આ સાધુમહારાજ સમ્યગ્દર્શનના બહુ વખાણ કરે છે, પણ જેવુ હુ તે સમ્યગ્દર્શન અગીકાર કરીશ કે તેઓ જાણી જશે કે હુ તેઓને વશ પડેલો છુ અને પોતાને કબજે થયેલો મને જાણી જરૂર તેઓ મારી પાસે પૈસાની, અન્નની અને બીજી મારી વસ્તુઓની માગણી કરશે ત્યારે મારે તે આવી છતી વસ્તુનો ત્યાગ કરી અછતી વસ્તુની આશારૂપ આત્મવચના (છેતરપીંડી) નુ શુ કામ છે ? આમા તેઓનો ઉડો આશય

શુ હશે અને માગી પાને તેઓ શેના શેના કેટલો ત્યાગ કરાવશે તેની પણ કાંઈ ખબર નથી' આવો વિચાર કરીને ગુરૂમહારાજ બોલ્યા તે સાંભળ્યુ ન સાંભળ્યુ કરીને તેમણે કહેલી વાતમાંથી કાંઈ પણ અગીકાર કરતો નથી આ નિષ્પુણ્યકના સબધમા તેને પાણી પીવાની નિમત્રણા કર્યા છતા પણ તે પીવાની તેને ઇચ્છા થતી નથી તેની બરાબર સમજવુ

માર્ગદેશના. અર્થપુરુષાર્થ

આ પ્રમાણે હકીકત જોઇને ગુરૂમહારાજ આ પ્રાણીને બોધ કરવાનો શો ઉપાય કરવો તેનો વિચાર કરે છે એ બાબતમા અનેક પ્રકારની વિચારણા કરતા તેઓ ત્યાર પછી આ પ્રમાણે કરે છે કોઇ વખતે આ પ્રાણી સાધુના ઉપાશ્રયે આવે છે એમ જાણીને અન્ય પ્રાણીઓને ઉદ્દેશીને તેના આવવા પહેલા ગુરુમહારાજ માર્ગદેશના[1] આપવાની શરૂઆત કરી દે છે "હે ભવ્ય પ્રાણીઓ ! તમે સર્વ પ્રકા"રના વિક્ષેપ તજી દઇને હુ જે હકીકત તમને કહુ છુ તે બરાબર "સાભળો આ સસારમા ચાર પ્રકારના [2]પુરુષાર્થ હોય છે ધર્મ, અર્થ, "કામ અને મોક્ષ કેટલાક પ્રાણીઓ આ ચાર પુરુષાર્થમાથી અર્થને જ "પ્રધાન (મુખ્ય) પુરૂષાર્થ ગણે છે" આટલી પ્રસ્તાવના થઇ રહે છે તે વખતે આ પ્રાણી આવી પહોચે છે પછી તેના સાભળતા ગુરુમહારાજ વ્યાખ્યાન આગળ ચલાવે છે 'પૈસાના ભડારથી શોભતા પુરુષનુ શરીર "ઘડપણથી જીર્ણ થઈ ગયેલુ હોય તોપણ પચીશ વર્ષની વયવાળા "જુવાન પુરુષ જેવો તે ગણાય છે, અત્યત બીકણ હોય તોપણ જાણે "મોટી મોટી લડાઇઓમા તેણે સાહસ કરી બતાવ્યુ હોય અને જાણે તે "અતુલ્ય બળ પરાક્રમવાળો હોય એવા તેના ગીતડા ગવાય છે, પૂન "ઢ ખ ગ ઘ પણ ન આવડતા હોય અને પાટી ઉપર જરા વળ પણ ન "નાખી હોય છતા જાણે ભાઇસાહેબ સર્વ શાસ્ત્રોનુ અવગાહન કરી શકે "તેવા અને ભણી ચૂકેલા (પારગત થયેલા) હોય એવી તીવ્ર બુદ્ધિવાળા 'છે એ પ્રમાણે ભાટલોકો તેની સ્તુતિ કરે છે, પોતે એટલો કદરૂપો "અને બેડોળ હોય કે કોઇને તેની સામે જોવુ પણ ગમતુ ન હોય તો "પણ ખુશામત કરનારા તેના સેવકો તે રૂપમા કામદેવને પણ હરાવી "નાખે તેવો છે એ પ્રમાણે તેની સ્તુતિ કરે છે, તેનામા પ્રભાવની "એક જરા ગધ સરખી પણ ન હોય તોપણ સર્વ વસ્તુઓ સાધવામા

૧ માર્ગદેશના ધર્મોપદેશ

૨ પુરૂષાર્થ ઉદ્યોગથી પ્રાપ્ત કરવાના સાધ્ય મનુષ્યયત્ન

" તેનો પ્રભાવ સમર્થ હોય એમ તેના ધનના લાલચુ લોકો જણાવે
" છે, નીચ અધમ ઘટદાસીનો[1] દીકરો હોય છતા જાણે તે કોઇ પ્રખ્યાત
" મોટા વશમા ઉત્પન્ન થયો હોય એમ તેના ધનની ઇચ્છા કરનારાઓ
" તેને કહે છે, સાત પેઢી સુધીમા કોઇ જાતનુ સગપણ ન હોય તોપણુ
" જાણે તે પોતાનો સગો ભાઇ હોય એવી રીતે સર્વ લોકો તેની સાથે
" સબધ રાખે છે આ સર્વ ભગવાન્ અર્થ-ધન-દ્રવ્યની લીલા છે
" વળી પુરુષત્વ સર્વ પ્રાણીઓનુ એકસરખુ હોવા છતા અને આખ
" કાન નાક હાથ પગ એકસરખા અને સરખી સખ્યાવાળા છતા લો
" કોમા કેટલાક પ્રાણીઓ (દાન) આપનાર હોય છે અને કેટલાક યાચક
" હોય છે, કેટલાક રાજા હોય છે અને કેટલાક પાળા[2] હોય છે, કેટલાક
" ઉંચા પ્રકારના ઇંદ્રિયના સુદર વિષયો ભોગવવાને યોગ્ય હોય છે અને
" કેટલાક દુખે કરીને પૂરી શકાય તેવુ પેટ ભરવાને પણ અસમર્થ હોય
" છે, કેટલાક અન્યને પોષનારા હોય છે અને કેટલાક બીજાવડે પોષાય
" છે આવા આવા અનેક તફાવતો જે દુનિયામા જણાય છે તે ધન-
" અર્થના [3]સદ્ભાવ અને અસદ્ભાવથી ઉત્પન્ન થાય છે આ પ્રમાણે
" હોવાથી અર્થ મુખ્ય પુરષાર્થ છે એને લઇને કહેવામા આવે છે કે,

अर्थाख्य पुरुषार्थोऽय, प्रधान प्रतिभासते ।
तृणादपि लघुं लोके, धिगर्थरहितं नरम् ॥

" અર્થ નામનો પુરુષાર્થ સર્વથી મુખ્ય લાગે છે, તેથી ઘાસના તર
" ણાથી પણુ હલકા જેવા ધન વગરના મનુષ્યને આ લોકમા ધિક્કાર છે"

આચાર્ય મહારાજે આ પ્રમાણે વાત કરી તે સાભળીને વ્યાખ્યાનની શરૂઆત થઇ ગયા પછી મોડો આવેલો આ પ્રાણી વિચાર કરે છે કે મહારાજે હાલ તો બહુ સારી વાત કહેવા માડલી જણાય છે! એટલો વિચાર કરીને તે બહુ ધ્યાન રાખીને વાત સાભળવા લાગી જાય છે, સાભળીને પોતે જાણે છે અને સમજે છે એમ બતાવવા માટે પોતાની ડોક પણુ હલાવ્યા કરે છે, આખો ઉઘાડે મીચે છે, અને મુખ વિકસ્વર કરે છે અને મુખે ધીમે ધીમે બોલતા જાય છે કે ' અહો! મહારાજશ્રીએ વાત તો બહુ સારી કરી! ' તેના અવયવો ઉપર આવી નિશાની જોઇને ગુરૂમહારાજ સમજી જાય છે કે આ પ્રાણીને વાત સાભળવાનુ કુતુહળ ઉત્પન્ન થયુ છે આટલુ અવલોકન કરી લઇ ગુરુમહારાજ વ્યાખ્યાન આગળ ચલાવે છે

અર્થ દ્વારા આકર્ષણ,

---

[1] ઘટદાસી કુટણી વરયા — [2] પાળા પગ ચાલનાર, રાજસેવક
[3] હોવાપણુ અને નહિ હોવાપણુ

કામ પુરુષાર્થ-
પર વિવેચન

" વળી કેટલાક પ્રાણીઓ કામ (ઇંદ્રિયભોગ-વિષયસુખના અનુ
" ભવ)ને પ્રધાન પુરૂષાર્થ માને છે તેઓ વિચાર કરે
" છે કે લલિત લલનાના મુખકમળમા રહેલ મધુનુ
" પાન કરવામા ચતુર ભમરાઓના ગુંજારવનુ આચ
" રણ કરવામા ન આવે અથવા જ્યાસુધી નવયૌવના
" સ્ત્રીના મુખકમળના મધ્યમા આવેલ અધરોષ્ઠમાથી અમૃતનુ પાન
" કરવામા ન આવે ત્યાસુધી પુરુષમા વાસ્તવિક રીતે પુરુષપણુ ઘટતુ
" નથી, કારણ કે પૈસાના સગ્રહનુ, કળામા કુશળતા પ્રાપ્ત કરવાનુ,
" ધર્મ પ્રાપ્ત કરવાનુ કે આ મનુષ્યજન્મ પામવાનું વાસ્તવિક ફળ તો
" કામ જ છે અને સર્વ સુદર સામગ્રીઓ પ્રાપ્ત થઇ હોય પણ
" કામના સાધનો તરીકે તેનો ઉપયોગ ન થાય તો તે સર્વ નકામુ
" છે જે પ્રાણીઓ કામભોગની સેવા કરવામા તત્પર હોઇ તેના ભોગી
" હોય છે તેઓને ભોગના સાધનભૂત ધન, સ્ત્રી, સુવર્ણ વિગેરે પોતાની
" મેળે આવીને મળે છે सपद्यन्त भोगीनां भागा (એટલે ભોગીને ભોગ
" મળી રહે છે) એ વાત બાળ ગોપાળ અને સ્ત્રીઓ પણ જાણે છે
" કહ્યુ છે કે—

स्मित न लक्षेण वचो न कोटिभि-
र्न कोटिलक्षैः सविलासमीक्षितम् ।
अवाप्यतेऽन्यैरदयोपगूहन
न कोटिकोट्यापि तदस्ति कामिनाम् ॥

" બીજા પુરુષોને લાખ સોનામહોર ખરચવાથી પણ જે મદ
" હાસ્ય પ્રાપ્ત થતુ નથી, કરોડ સોનામહોર ખરચવાથી પણ જે વચન
" સાભળવાનુ બની શકતુ નથી, લાખ કરોડ સોનામહોર ખરચવાથી
" પણ તેની સામે જે કટાક્ષ કે થાતુ નથી અને કરોડ કરોડ સોનામહોર
" ખરચવાથી પણ નિષ્ઠુરતાપૂર્વક જે આલિંગન પ્રાપ્ત થતુ નથી તે
" સર્વ કામી પુરુષોને સહજ પ્રાપ્ત થાય છે ; તેથી કામી પુરુષને તે
" કઇ વાતની કમીના છે ? તેટલા માટે કામ પ્રધાન પુરુષાર્થ છે
" આથી લોકમા કહેવાય છે કે —

कामाख्य पुरुषार्थोऽय, प्राधान्येन [illegible] ।
नीरसं काष्ठकल्प हि, धिक्[illegible] नरम् ॥

" આ કામ નામનો પુરુષાર્થ જ ઇંદ્રિય પ્રધાનપણે
તેથી રસ વગરના અને લાકડા જેવા [illegible] આ પુરુષને

આ કામ [illegible]   આ

હૃદયમા ન સમાઈ શકવાથી અંદર ઉછળવા લાગે છે, તેથી તે પ્રકટ પણે બોલવા લાગે છે કે "અહો ! મહારાજ સાહેબે બહુ સારી વાત કરી ! ઘણા વખત પછી મહારાજશ્રીએ આજે બહુ સારૂ વ્યાખ્યાન કરવા માડ્યુ છે, આવુ વ્યાખ્યાન આપસાહેબ દરરોજ આપ્યા કરશો તો જો કે અમારે સંસારના કામોમાથી પાણી પીવાની પણ ફુરસદ નથી તોપણ ગમે તેમ કરી વખત કાઢી બરાબર ધ્યાન રાખી આપ સાહેબનુ વ્યાખ્યાન સાભળવા માટે આવવાનો નિર્ણય કરશુ " ગુરુ મહારાજે પોતાના સામર્થ્યથી તે નિષ્પુણ્યકનુ મોઢુ ઉઘાડ્યુ હતું તેની બરાબર આ હકીકત સમજવી

મોહરાયની અસર

ગુરૂનુ પર્યાલોચન

જ્યારે પેલો પ્રાણી ઉપર કહ્યુ તે પ્રમાણે બોલતો હોય છે ત્યારે ગુરુમહારાજના મનમા એવો વિચાર થાય છે કે 'અહો ! મહામોહની ચેષ્ટા તો જુઓ ! એ મહામોહની અસર તળે આવી રહેલા પ્રાણીઓ પ્રસગોપાત્ત કહેલી અર્થ અને કામની કથાથી રીઝ પામે છે અને ખાસ યત્ન કરી કહેલી ધર્મની કથા સાભળીને જરા પણ રીઝ પામતા નથી અર્થ અને કામમા પ્રતિબદ્ધ ચિત્તવાળા ક્ષુદ્ર પ્રાણીઓના મનમા કેવા અભિપ્રાયો વર્ત્તતા હોય છે તેનુ અમે અત્રે વર્ણન કરી બતાવ્યું, ત્યારે આ બાપડો તો તેમા જ સુંદરપણાની સ્થાપના કરીને બેસી ગયો છે ! આટલુ કરવાથી તે અમે જે કહીએ તે સાભળવા તત્પર થયો છે તેથી એ રીતે પણ અમે જે પરિશ્રમ કર્યો અને જે જેહમત ઉપાડી તે એક રીતે સફળ થઇ છે આ પ્રાણીને બોધ પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાયો કરવા માટે મે જે વિચારણા કરી રાખી હતી તે વિચારણારૂપ બીજને આજે કાઇક અંકુરો ફુટ્યા છે માને લઇને હવે એ પ્રાણી રસ્તા ઉપર આવી જશે ' આ પ્રમાણે પોતાના મનમા વિચાર કરી ગુરુમહારાજ તેનો જવાબ આપતા બોલ્યા કે "રે ભદ્ર ! અમે તો વસ્તુ જેવી હોય તેવા પ્રકારની કહી બતાવીએ છીએ, અમને ખોટુ બોલતા આવડતુ નથી " ગુરુમહારાજના આવા વચન સાભળીને તે પ્રાણીને ગુરુ ઉપર વધારે વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયો, તેથી તે ફરીવાર બોલ્યો "હે ભગવન્ ! આપ કહો છો તેમજ સર્વ હકીકત છે, એમા કોઇ પ્રકારનો શક નથી " ત્યારે ગુરુમહારાજ કહે છે "ભદ્ર ! જો એમ છે તો કહે, અર્થ અને કામનુ માહાત્મ્ય મે હમણા કહી સમજાવ્યુ તે તારી સમજણમા આવી ગયુ ? " પેલો [1]પ્રાણી જવાબ આપે છે કે "હા, મહારાજ ! બહુ સારી રીતે મારા ધ્યાનમા અર્થ અને કામની સર્વ

---

૧ બંગાલ રૉ એ સોસાયટીવાળા મૂળ ગ્રંથનું પૃ ૧૦૧ અહીંથી શરૂ થાય છે

હકીકત આવી ગઇ ” ગુરુમહારાજે કહ્યુ “ ભાઇ ! અમે ચાર પુરુષાર્થનુ માહાત્મ્ય કહેવાનો આરભ કર્યો હતો, તેમાથી અર્થ અને કામ એ બે પુરુષાર્થ સબધી હકીકત કહી સભળાવી હવે અમે ત્રીજા પુરૂષાર્થની વાત કરીએ છીએ તે પણ તારે બરાબર ચિત્ત લગાડીને સાભળવી. ” પેલો પ્રાણી જવાબમા કહે છે “ મહારાજ ! મારૂ બરાબર ધ્યાન છે, આપ વાત આગળ ચલાવો ”

ધર્મ પુરુષાર્થનુ સ્પષ્ટ વર્ણન

આ પ્રમાણે વાતચીત થયા પછી ગુરુમહારાજે વ્યાખ્યાન આગળ ચલાવ્યુ “ વળી કેટલાક પ્રાણીઓ ધર્મનેજ પ્રધાન “ પુરુષાર્થ માને છે સર્વ પ્રાણીઓનુ જીવત્વ સરખુ “ હોવા છતા કેટલાક પ્રાણીઓ એવા કુળમા ઉત્પન્ન “ થાય છે કે જ્યા ઘણી પેઢી સુધી પરપરાગત દ્રવ્ય “ ચાલ્યુ જ આવતુ હોય છે, જે કુળો મનને અનેક પ્રકારના આનદ “ઉપજાવવાના સ્થાન હોય છે અને જે કુળનુ આખુ જગત્ સારી રીતે “ માન જાળવે છે, વળી કેટલાક એવા કુળમા ઉત્પન્ન થાય છે કે જ્યા “ ધનની ગધનો પણ સબધ થતો ન હોય, આખી દુનિયાના સર્વ દુખો “ જ્યા આવીને વસી રહેલા હોય અને જે કુળની સર્વ પ્રાણીઓ નિદા જ “ કર્યા કરતા હોય આવો તફાવત શા માટે પડતો હશે ? તથા એક “ માબાપથી જન્મ પામેલા ભાઇઓ અને તે પણ જોડલાના (સાથે “ જન્મેલા) ભાઇઓમા મોટો તફાવત જોવામા આવે છે તે એવી “ રીતે કે તેમાનો એક રૂપમા કામદેવ[1] જેવો હોય છે, શાતિમા મુનિ “ મહારાજ જેવો હોય છે, બુદ્ધિના વૈભવમા અભયકુમાર[2] જેવો થાય “ છે, ગભીરતામા ક્ષીરસમુદ્ર જેવો થાય છે, સ્થિરપણામા મેરૂપર્વ “ તના શિખર જેવો થાય છે, શૂરવીરપણામા ધનજય[3] જેવો થાય છે, “ ધનની બાબતમા કુબેર ભડારી જેવો થાય છે, દાન દેવામા કર્ણ જેવો “ થાય છે, નીરોગીપણામા વજ્ર જેવા મજબૂત શરીરવાળો થાય છે, દર “ રોજ પ્રસન્ન રહેવાની બાબતમા મોટી ઋદ્ધિવાળા દેવતાઓ જેવો થાય “ છે, આવી રીતે સર્વ ગુણ અને કળાના સમૂહથી અલકૃત થયેલો તે “ ભાઇ સર્વ પ્રાણીઓના મનને આનદનુ કારણ થાય છે અને આખોને “ ઠડક આપનાર થાય છે, ત્યારે તે જ માબાપનો બીજો પુત્ર પોતાના “ ખરાબ દર્શનથી સર્વ લોકોને ઉદ્વેગ પમાડે છે, પોતાની દુષ્ટ ચેષ્ટા

---

૧ કામદેવનુ રૂપ સર્વથી સુદર ગણાય છે

૨ અભયકુમાર-શ્રેણિક રાજાના પુત્ર બુદ્ધિમા બહુ શ્રેષ્ઠ ગણાય છે તેને કેટલી બુદ્ધિ હતી તેને માટે જુઓ અભયકુમાર ચરિત્ર

૩ અર્જુન પાચ પાડવોમાથી એક

" આથી પોતાના માતાપિતાને પણ સતાપ આપે છે, મૂર્ખશિરો
" મણિ હોવામા આખી પૃથ્વીને [1]જીતી લે છે, તુચ્છપણાએ કરીને
" આકડાના[2] તેમજ [3]શા મલી વૃક્ષના રૂથી પણ વધારે હલકો હોય છે,
" ચપળપણામા વાદરાની લીલાને પણ હસાવે છે, બીકણુપણામા ઉંદરને
" પણ પાછા પાડે છે, નિર્ધન હોવાને લીધે દરિદ્રીનો આકાર ધારણ કરે
" છે, દીનપણામા ટક્ક[4] જાતિના મનુષ્યોને પણ ઉત્રી જાય છે, આખા
" શરીરમા રોગો ભરેલા હોવાથી અને તેમાના ઘણા તેના શરીરપર
" પ્રગટ દેખાતા હોવાથી તે પોકાર કરતો અને બમો પાડતો આખા
" જગતને પોતાની ઉપર કરૂણા ઉપજાવે છે, તેનુ ચિત્ત દીનતા, ઉદ્વેગ
" અને શોકથી ભરેલ હોવાથી તેને મહા ભયકર ઘોર નારકી જેવો
" સતાપ થયા કરે છે, અને તે પ્રમાણે એ સર્વ દોષનુ સ્થાન હોવાથી
" લોકો એને પાપિષ્ઠ અને અદર્શનીય (નહિ જોવા લાયક) કહી તેની
" વારવાર નિંદા કરે છે-આવી રીતે એક માબાપના બે પુત્રોમા પણ
" આટલો મોટો તફાવત પડે છે તેનુ કારણ શુ હશે ?

" વળી બીજો પણ વિચાર કરવો જોઇએ કે એવા બે પુરુષો કે " જે ઉંચા પ્રકારના બળ, બુદ્ધિ, ઉદ્યોગ અને પરાક્ર" મની બાબતમા જરા પણ તફાવત વગરના હોય, " એટલે જેઓની માનસિક અને શારીરિક શક્તિઓ " સરખી હોય અને ઉદ્યોગમા પણ એકસરખો પ્રયાસ

તન્નત અને નુકસાન

" કરનારા હોય અને ટુકામા સર્વ બાબતમા સરખા દેખાતા હોય, તેઓ
" પૈસા પેદા કરવાની બાબતમા પ્રવૃત્તિ કરે ત્યારે તેઓમાનો એક ખેતી
" વાડીનો આરભ કરે, પશુ પાળવાનુ કાર્ય કરે, વેપાર કરવા લાગે,
" રાજાની સેવા કરવાનુ કામ હાથ પર લે કે બીજુ કોઇ પણ કામ કરવા
" લાગે તે સર્વમા ફતેહ પામે છે અને ઇચ્છિત મેળવે છે, ત્યારે બીજો
" તેવાજ કોઇ કાર્યો કે વ્યાપારો શરૂ કરે તેમા સફળ થતો નથી કે
" ઇચ્છિત મેળવતો નથી, એટલુ જ નહિ પણ પોતાના વડીલો તરફથી
" તેને જે થોડુ ઘણુ દ્રવ્ય મળેલુ હોય છે તે પણ ઉલટો આપત્તિઓ
" દ્વારા ગુમાવી બેસે છે એમ શા માટે થતુ હશે ?

" વળી પણ વિચાર કરવો જોઇએ કે બે પુરુષોને સ્પર્શ, રસ,

---

૧ એટલે તેના જેવો આખી પૃથ્વીમા કોઇ મૂર્ખ હોતો નથી
૨ આકડાના રૂને અર્કતૂલ કહેવામા આવે છે
૩ શાલ્મલી સીમળાનુ ઝાડ તેના રેસા થાય છે
૪ ટક્ક તુર્કસ્થાનના લોકો સભવે છે એમ પં મેઘવિજયજી જણાવે છે

"ઘ્રાણ, ચક્ષુ અને કર્ણના ઉચ્ચ પ્રકારના વિષયો એક
વિશેષતાનાં કારણની શોધ
"સાથે પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તેઓમાનો એક એ સર્વ
"વિષયોને પ્રબળ શક્તિવાળો અને વધારે વધારે
"પ્રીતિવાળો થઇને વાર વાર ભોગવે છે અને બીજાને
"અકાળે કૃપણતા પ્રાપ્ત થાય છે અથવા કોઇ પ્રકારનો રોગ ઉત્પન્ન થાય છે
"તેથી પરિણામે એ થાય છે કે તેને તે સર્વ ભોગો ભોગવવાની ઇચ્છા
"હોય તો પણ તે ભોગવી શકતો નથી આ પ્રમાણે બનતુ ઘણી વાર
"જોવામા આવે છે તેનુ કારણ શુ હશે ? સસારી પ્રાણીઓમા ઉપર
"જણાવી તેવી અને બીજી અનેક પ્રકારની વિશેષતાઓ (જૂદાપણુ)
"વાર વાર જોવામા આવે છે તેનુ ઉપર ઉપરથી જોતા કોઇ કારણ દેખાતુ
"નથી અને કોઇ પણ બાબત કારણ વગર તો થઇ શકે નહિ જો એવા
"પ્રકારના તફાવતો કારણ વગર જ બનતા હોય તો આકાશની પેઠે હમેશા
"બન્યા કરવા જોઇએ અથવા તો તે સસલાના શીગડાની પેઠે કોઇ
"દિવસ પણ ન હોવા જોઇએ [1]તે તફાવતો કા તો હોવા જ જોઇએ અને
"કા તો ન જ હોવા જોઇએ, પણ આ તો બને છે એમ કે એવા તફા-
"વતો કોઇ વખત દેખાય છે અને કોઇ વખત બિલકુલ દેખાતા નથી,
"માટે એ તફાવતો કારણ વગરના નથી એમ ચોક્કસ જણાય છે અને
"તેથી સહજ અનુમાન થાય છે કે એ તફાવતોનુ કાઇ પણ કારણ જરૂર
"હોવુ જોઇએ "

આટલી હકીકત સાભળીને પેલા પ્રાણીને આ વાત કાઇક સમજાણી હોય તેવી રીતે તે ગુરુમહારાજને પૂછે છે–"ભગવન્ !
ધર્મ અધર્મના પરિણામો
ત્યારે એવા તફાવતો જોવામા આવે છે તેનુ કારણ શુ હશે?" ગુરુમહારાજ તેને પ્રત્યુત્તર આપતા કહે છે "ભદ્ર ! સાભળ સર્વ પ્રાણીઓને જે સુદર વિશે-
"ષતાઓ પ્રાપ્ત થાય છે એટલે ઉપર જે જૂદી જૂદી હકીકત પ્રાણી
"ઓની બતાવી અને તેમા તફાવત રહેતો બતાવ્યો એમ જે અવ
"લોકન કરતા જોવામા આવે છે તેનુ અતરગ (મુખ્ય) કારણ ધર્મ
"છે એ ધર્મ પ્રાણીને સારા કુળમા ઉત્પન્ન કરે છે, તે જ તેને
"સારા ગુણોનુ સ્થાન બનાવે છે, એના સર્વ અનુષ્ઠાનોને તે સફળ કરે

---

[1] એટલે આકાશને ઉત્પન્ન થવાનુ કાઈ કારણ નથી તેથી તે સદા છે જ પણ એ નથી એમ કદિ થતુ નથી અને સસલાના શીગડા થવાનુ કારણ નથી તો તે કદિ થતા જ નથી તેમા કદાપિ ફેરફાર થાય છે એવુ બની શકતુ નથી તે નિયમ પ્રમાણે એવા તફાવતો કા તો હમેશા હોવા જ જોઇએ અથવા કદિ પણ ન જ હોવા જોઇએ

"છે, પ્રાપ્ત થયેલા ભોગોને તે વારંવાર ભોગવાવે છે અને બીજા અનેક
"પ્રકારના શુભ વિશેષોને તે પ્રાપ્ત કરાવે છે, અર્થાત્ એ ધર્મના પ્રતા
"પથી પ્રાણી એવા સુંદર સંયોગોમાં મૂકાય છે કે એ જે કાર્ય હાથમાં
"લે છે તેમાં તે સફળ થાય છે અને તેને ઇચ્છિત સર્વ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત
"થાય છે એવીજ રીતે આ પ્રાણીઓમાં નહિ પસંદ આવે તેવા તફા
"વતો વારંવાર જોવામાં આવે છે તેનું કારણ અધર્મ છે એ ખરાબ
"પરિણામ ઉત્પન્ન કરનાર અધર્મ આ પ્રાણીને અધમ કુળમાં ઉત્પન્ન
"કરે છે, સર્વ દોષોનું તે સ્થાન હોય એવી ખરાબ સ્થિતિ તેને
"પ્રાપ્ત કરાવી આપે છે, તે પ્રાણી જે ધંધાઓ કે વ્યવસાયો આદરે તે
"સર્વ નિષ્ફળ બનાવી દે છે અને પ્રાપ્ત થયેલા ભોગ ન ભોગવી શકાય
"તેવી નિર્બળતાને ઉત્પન્ન કરે છે આવા આવા ન પસંદ પડે તેવા
"અનેક તફાવતો આ પ્રાણીમાં તે અધર્મ ઉત્પન્ન કરે છે, તેટલા માટે
"જે ધર્મના પ્રભાવથી આ સર્વ સંપત્તિઓ પ્રાણીઓને આવી મળે છે
"તેજ પ્રધાન પુરુષાર્થ છે અર્થ અને કામની પ્રાણી ગમે તેટલી વાંછા
"કરે, પરંતુ ધર્મ વગર તે પ્રાપ્ત થતા નથી અને ધર્મ જે પ્રાણીમાં હોય
"છે તે એવી કાઈ પણ વસ્તુની ઇચ્છા કરે કે ન કરે તો પણ પોતાની
"મેળે સર્વ સુંદર વસ્તુઓ તેને આવી મળે છે આ પ્રમાણે હોવાથી
"જે પ્રાણીઓ અર્થ કામ પુરુષાર્થ સાધવાની ઇચ્છા રાખતા હોય તેમણે
"પણ ધર્મ પુરુષાર્થ સાધવાનો ખાસ જરૂર છે, તેટલા માટે ધર્મ પ્રધાન
"પુરુષાર્થ છે અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતવીર્ય, અનંત આનંદ
"રૂપ આત્માની મૂળ અવસ્થા પ્રગટ કરનાર મોક્ષ નામનો ચોથો પુરૂ
"ષાર્થ જો કે છે અને તે સર્વ પ્રકારના ક્લેશસમૂહને કાપી નાખનાર
"હોવાથી અને સ્વાભાવિક આનંદ પ્રાણી સ્વતંત્રપણે ભોગવી શકે એવી
"અતી આહ્લાદજનક સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરાવનાર હોવાથી મુખ્ય પુરુષાર્થ
"તે જ છે, પરંતુ ધર્મ પુરુષાર્થનું તે કાર્ય હોવાથી એટલે ધર્મ પુરુષાર્થ
"સાધવાને પરિણામે મોક્ષ પુરુષાર્થ પરંપરાએ સાધ્ય થતો હોવાથી
"જ્યારે એ પુરૂષાર્થ સર્વથી મુખ્ય છે એમ કહેવા લાગીએ ત્યારે પણ
"તેને પ્રાપ્ત કરાવનાર ધર્મજ પ્રધાન પુરૂષાર્થ છે એમ અર્થ બતાવાય
"છે ભગવાન તીર્થંકર મહારાજ પણ તેટલા માટે કહી ગયા છે કે—

धनदो धनार्थिना धर्म , कामार्थिना च कामदः ।
धर्म एवापवर्गस्य, पारम्पर्येण साधकः ॥

"ધર્મ ધનની ઇચ્છાવાળાને ધન આપે છે, કામની ઇચ્છાવાળાને
"કામ આપે છે, અને પરંપરાએ ધર્મ મોક્ષને પણ અપાવે છે " તેટલા

માટે ધર્મથી કોઇ વધારે મોટો પુરુષાર્થ નથી આ પ્રમાણે હોવાથી તેઓ કહે છે -

धर्माख्य पुरुषार्थोऽय, प्रधान इति गम्यते ।
पापसक्त पशोस्तुल्य, धिग् धर्मरहित नरम् ॥

"ધર્મ નામનો આ પુરુષાર્થ છે તે સર્વથી મુખ્ય છે એમ જણાય છે પાપમા પચી રહેલ અને ધર્મ વગરના તેમ જ જનાવરની જેવા જીવતરવાળાને ધિક્કાર છે"

ગુરુમહારાજની આવી ધર્મદેશના સાભળી પેલો પ્રાણી કહે છે- "મહારાજ ! અર્થ અને કામ તો સાક્ષાત્ જોવામા આવે છે અને આપ સાહેબે હમણા ધર્મનુ વર્ણન કરી બતાવ્યુ તે તો અમે કોઇ જગ્યાએ હજુ સુધી જોયેલ નથી, તેથી આપ સાહેબ તેનુ સ્વરૂપ અમને બતાવો" આ પ્રશ્નના જવાબમા ધર્માચાર્ય કહે છે "ભદ્ર ! જે "પ્રાણીઓ મોહથી અધ થઇ ગયા હોય છે તેઓ ધર્મને જોઇ શકતા "નથી, પરતુ જે પ્રાણીઓમા વિવેક હોય છે તેઓની નજરમા ધર્મ "પ્રત્યક્ષ દેખાય છે સામાન્ય રીતે ધર્મના ત્રણ સ્વરૂપ આપણે વિચારી "જઇએ કારણ, સ્વભાવ અને કાર્ય તેમા સારા સારા અનુષ્ઠાનો "કરવા તે ધર્મનુ કારણ છે એ તો સર્વના જોવામા આવે છે દાખલા "તરીકે સામાયિક, પોષધ, દેવપૂજા, ગુરુવદના વિગેરે ધર્મના સ્વભાવ "બે પ્રકારનો છે સાશ્રવ અને અનાશ્રવ સાશ્રવ સ્વભાવ પ્રાણીમા "શુભ પરમાણુઓના સગ્રહરૂપ છે અને અનાશ્રવ સ્વભાવ તે પૂર્વે "એકઠા કરેલા કર્મપરમાણુઓના નાશરૂપ છે[1] આ બને પ્રકારના "ધર્મનો સ્વભાવ યોગીઓ તો બરાબર (પ્રત્યક્ષ) જોઇ શકે છે અને "અમારા જેવા અનુમાનથી જોઇ શકે છે, ધર્મનુ કાર્ય તો પ્રત્યેક "જીવમા જે અનેક પ્રકારની શુભ પ્રાપ્તિઓ (વિશેષો) છે તે સ્પષ્ટ "રીતે દેખાઇ આવતી હોવાથી સર્વને ઉઘાડી રીતે જણાય છે આ "પ્રમાણે ધર્મના કારણ, સ્વભાવ અને કાર્ય એ ત્રણે તુ દેખે છે છતા "તે ધર્મ જોયો જ નથી એમ શા માટે બોલે છે? આ ધર્મના કારણ, "સ્વભાવ અને કાર્ય એ ત્રણે બતાવ્યા તેમાથી ધર્મના કાર્યો છે તેને

ધર્મના કારણ, સ્વભાવ, કાર્ય

[1] આશ્રવ દ્વારા સર્વ કર્મો આવે છે અને અનાશ્રવ અથવા સવર દ્વારા તે આવતા અટકે છે અને નિર્જરા દ્વારા તેનો નાશ થાય છે અનાશ્રવમા સવરનો અને નિર્જરાનો સમાવેશ થાય છે

" ધર્મ શબ્દથી લોકો ઓળખે છે તેમા જાણવા જેવુ એ છે કે સુંદર
" અનુષ્ઠાનરૂપ કારણમા કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી તેને પણ કોઇ વખત
" ધર્મ કહેવામા આવે છે જેમકે આપણે એમ બોલીએ છીએ કે વરસાદ
" ચોખા વરસે છે અહીં વરસાદ તો પાણી જ વરસાવે છે, પણ તે
" પાણીના પડવાથી કાર્યરૂપે ભાતનો પાક નીપજશે, તે કારણમા
" કાર્યનો આરોપ કરીને વરસાદ ચોખા વરસે છે એમ કહેવામા આવે
" છે તે પ્રમાણે સુંદર અનુષ્ઠાન એ ધર્મનું કારણ છે તેને ધર્મ કહેવામા
" આવે છે ધર્મના સાશ્રવ સ્વભાવ ઉપર કહેવામા આવ્યો તે પુણ્યા
" નુબંધી પુણ્યરૂપ સમજવો જે સ્વભાવ ઉદયમા આવતા વિપાકકાળે
" વિશેષ નવીન પુણ્યનો બંધ કરાવે તેને પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય કહેવામા
" આવે છે, અને જે સ્વભાવ વિપાકકાળે આગળના બાંધેલા શુભ કે
" અશુભ કર્મોનો નાશ કરે છે તેને અનાશ્રવ સ્વભાવ કહેવામા આવે
" છે જૈન પરિભાષામા આ અનાશ્રવ કર્મસ્વભાવને નિર્જરા કહેવામા
" આવે છે નિર્જરાનો સામાન્ય અર્થ આત્મપ્રદેશથી કર્મોનું ખરી જવુ
" એવો થાય છે આ સાશ્રવ અને અનાશ્રવ બન્ને પ્રકારના સ્વભાવને
" કોઇ પણ પ્રકારના ઉપચાર વગર સાક્ષાત્ ધર્મ નામથી ઓળખવામા
" આવે છે પ્રાણીઓમા આરોગ્ય, સૌભાગ્ય, યશ, કીર્તિ, ધનપ્રાપ્તિ
" વિગેરે જે દેખાય છે તે કાર્યમા કારણનો આરોપ કરીને લોકો તેને
" પણ ધર્મ નામથી ઓળખે છે, દાખલા તરીકે આપણે લોકોને એમ
" બોલતા સાભળીએ છીએ કે ' આ મારૂં શરીર પૂર્વ કર્મ છે ' અહીં
" શરીરરૂપ કાર્યનુ કારણ પૂર્વકૃત કર્મ છે, છતા શરીરરૂપ કાર્યમા
" કારણનો આરોપ કરી તેને જ કર્મ કહેવામા આવે છે " એ વાત
સાભળીને આ પ્રાણી બોલે છે-" ભગવન્ ! આપે ધર્મના કારણ,
" સ્વભાવ અને કાર્ય એ ત્રણ વસ્તુઓ બતાવી તે ત્રણમા પ્રાણીએ
" આદરવા યોગ્ય શું છે ? "

ધર્મગુરુ—" એ ત્રણમા સદનુષ્ઠાનરૂપ કારણ જે પ્રથમ કહેવામા આવ્યુ હતુ તે ખાસ આદરવા યોગ્ય છે, કારણ કે તે બાકીના બન્નેને એટલે ધર્મના સ્વભાવને અને કાર્યને મેળવી આપનાર છે "

પ્રાણી—" એ સદનુષ્ઠાન કયા કયા છે ? "

ધર્મગુરુ—" સદનુષ્ઠાનના મુખ્ય બે પ્રકાર છે સાધુધર્મ અને ગૃહસ્થધર્મ આ બન્ને પ્રકારના ધર્મનુ મૂળ સમ્યગદર્શન છે "

પ્રાણી—" આપ સાહેબે પ્રથમ મને એક વખત સમ્યગદર્શન સબંધી કાંઇક ઉપદેશ કર્યો હતો એવુ મને યાદ આવે છે, પરતુ તે

વખતે એ વાત ઉપર મે કાઇ ધ્યાન આપ્યુ નહોતુ, માટે કૃપા કરીને હવે એ સમ્યગ્દર્શનનુ સ્વરૂપ શુ છે તે મને કહી બતાવો ”

આ પ્રમાણે હકીકત સાભળીને ગુરૂમહારાજ પ્રથમ અવસ્થાને ઉચિત[1] સમ્યગ્દર્શનનુ સ્વરૂપ કહી બતાવે છે તેઓ કહે છે–“ ભદ્ર ! જે પરમાત્મા રાગ, દ્વેષ અને મોહ “ વિગેરેથી રહિત હોય, જે અનત જ્ઞાન દર્શન વીર્ય “ આનદસ્વરૂપ હોય, જે આખી દુનિયાના સર્વ પ્રા “ ણીઓ ઉપર ઉપકાર કરવા તત્પર હોય, જે [2]સકલ અને નિષ્કલરૂપ “ હોય એવા અનેક ગુણ યુક્ત પરમાત્મા છે તેજ ખરેખરા દેવ છે એવી “ બુદ્ધિથી અત કરણપૂર્વક તેઓની ભક્તિ કરવી (દેવતત્ત્વ), અને તે “ રાગદ્વેષરહિત ભગવાને બતાવેલા જીવ, અજીવ (જડ), પુણ્ય “ (સુખનો અનુભવ કરાવનાર કર્મ), પાપ (દુ ખનો અનુભવ કરાવ- “ નાર કર્મ), આશ્રવ (કર્મ ગ્રહણ કરવાના માર્ગો), સવર (કર્મને “ રોકવાના સાધનો), નિર્જરા (બાર પ્રકારનો તપ), બધ (કર્મ “ અને આત્માનુ જોડાણ) અને મોક્ષ (સર્વ કર્મથી આત્માને મુક્ત “ કરવો) એ નવ પદાર્થોને બરાબર સમજવા, કબુલ કરવા અને તેમા “ વિશ્વાસ રાખવો (ધર્મતત્ત્વ) અને તે પરમાત્માએ બતાવેલા જ્ઞાન “ દર્શન ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગમા જે પ્રવૃત્તિ કરે તેજ ખરા સાધુઓ “ અને તેજ ગુરુ થવાને અને વદન કરવાને યોગ્ય છે એવી બુદ્ધિ થવી “ (ગુરુતત્ત્વ) એનુ નામ સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે પ્રાણીમા આ “ સમ્યગ્દર્શન છે કે નહિ તે જાણવા માટે પાચ લક્ષણ અથવા બાહ્ય “ ચિહ્નો બતાવવામા આવ્યા છે જેને સમકિતના પાચ લિગ કહેવામા “ આવે છે તે આ પ્રમાણે ૧ પ્રશમ એટલે શાતિ–ક્રોધનો ત્યાગ, ૨ “ સવેગ એટલે મોક્ષ મેળવવા યોગ્ય છે એવા નિર્ણયપૂર્વક તેને પ્રાપ્ત “ કરવાની અત કરણની અભિલાષા, ૩ નિર્વેદ એટલે સાસારિક સર્વ “ પદાર્થો ઉપર ખેદ–તે તરફ અરૂચિ, ૪ આસ્તિક્ય એટલે ઉપર જણા- “ વેલા શુદ્ધ દેવ, શુદ્ધ ગુરુ અને શુદ્ધ ધર્મતત્ત્વ ઉપર શ્રદ્ધા અને “ ૫ અનુકપા એટલે દીન દુ ખી પ્રાણી ઉપર અપક્ષપાતપણે દયા “ આવા સમ્યગ્દર્શનને અગીકાર કરીને પ્રાણી સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર

સામાન્ય સમ્યગ્દર્શનસ્વરૂપ

---

[1] શરૂઆતમા બહુ ઊડી હકીકત બતાવવા જતા પ્રાણી રહસ્ય સમજી શકે નહિ તેથી તે વખતે સામાન્ય સ્વરૂપ બતાવવાની યોગ્ય પદ્ધતિ ગુરૂમહારાજ અત્ર સ્વીકારે છે

[2] સકલ એટલે સપૂર્ણ એટલે પૂર્ણતાને પ્રાપ્ત થાય છે અને નિષ્કલ એટલે વિભાગ વગરના ' સપૂર્ણ અશે એકરૂપ એવો બન્નેનો અર્થ સાથે થાય છે સિદ્ધ દશામા દરેક આત્માનુ વ્યક્તિત્વ રહે છે એવો ભાવ બતાવવાનો અત્ર આશય છે.

" પ્રેમ ભાવ રાખે છે (મૈત્રી), ગુણવાનને જોઇ દિલમા બહુ રાજી થાય
" છે (પ્રમોદ) દુખી પ્રાણી ઉપર દયા લાવે છે (કરુણા) અને પોતા
" નો અવિનય કરનાર કે અપમાન કરનાર અથવા પાપથી હણાયલા
" ઉપર મધ્યસ્થ ભાવ રાખે છે (ઉપેક્ષા) આવી રીતે ચાર પ્રકારની
" ભાવનાઓ ભાવવા ઉપરાંત તેનામા પાચ ભાવો એવા સુદર હોય છે
" કે તેનાથી સમ્યગ્દર્શન વધારે દીપી નીકળે છે તે પાચ ભાવો આ
" પ્રમાણે છે (૧) 'સ્થિરતા,' જૈન ધર્મ પ્રત્યે અન્યને સ્થિરતા
" કરાવવી અને પોતે પરતીર્થીઓની સમૃદ્ધિ દેખીને પણ ધર્મમા
" નિશ્ચળતા રાખવી (૨) 'તીર્થસેવા' એટલે ત્યા જવુ, તેની સભાળ
" રાખવી વિગેરે, (૩) 'આગમકુશળતા' અર્હદ્દર્શન સબધી નિપુ
" ણતા (૪) 'ભક્તિ' અને (૫) 'શાસનની પ્રભાવના.' આ
" સમકિત દર્શનને બીજા પાચ ભાવો (દૂષણો) દૂષિત કરે છે, તેને
" અતિચાર લગાડે છે તેથી તે ભાવોનો સમકિતી જીવ અવશ્ય ત્યાગ
" કરે છે, તે સમ્યક્ત્વના પાચ દૂષણો આ પ્રમાણે છે શકા એટલે
" તીર્થંકર મહારાજના બતાવેલા વિશુદ્ધ તત્ત્વમાર્ગમા શકા કરવી
" સદેહ લાવવો આકાક્ષા એટલે કુમત વાચ્છા અન્યદર્શનીની ઋદ્ધિ
" પૂજા બહુમાન વિગેરે દેખી તે દર્શનની અભિલાષા કરવી વિચિકિત્સા
" એટલે ધર્મના ફળના સબધમા સદેહ રાખવો, મનમા વિચાર કરવો
" કે આ વીતરાગ માર્ગના આરાધનથી પોતાને ફળ મળશે કે કેમ ?
" પાખડીપ્રશસા એટલે મિથ્યાદૃષ્ટિઓની અને તેના ગુરુની પ્રશસા
" કરવી અને સસ્તવ એટલે તેવા પાખડીઓ સાથે પરિચય કરવો.
" આટલા ઉપરથી તને જણાયુ હશે કે એ સર્વ પ્રકારના કલ્યાણના
" સ્થાન અને દર્શનમોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમની પ્રગટ થયેલ
" આત્માના પરિણામને વિશુદ્ધ સમ્યગ્ દર્શન કહેવામા આવે છે
" કહેવાની મતલબ એ છે કે એ સમ્યગ્દર્શનમા સર્વ પ્રકારનુ કલ્યાણ
" થાય એવા વિશુદ્ધ ગુણો છે અને જ્યારે દર્શનમોહનીય નામના
" કર્મની પ્રકૃતિનો ક્ષયોપશમ થાય એટલે કેટલીક ખપી જાય અને
" બીજી દબાઇ જાય તે વખતે જે શુદ્ધ આત્મપરિણામ જાગ્રત અવ
" સ્થાને પામે છે અને ત્યારે જે સ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય છે તેને સમ્યગ્
" દર્શન કહેવામા આવે છે "

ભગવાન્ ધર્માચાર્યે આ પ્રમાણે કહ્યુ ત્યારે તે પ્રાણીના મનમા સારી રીતે ધર્મના સબધમા ખાત્રી થઇ અને તેને સમ્યગ્ જળથી લઇને તેના આકરા કર્મો નાશ પામી ગયા, તેથી તે વ્યાધિની શાતિ વખતે આ પ્રાણીને સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થયુ સુદર

તીર્થના જળ જેવુ આ તત્ત્વપ્રીતિકર પ્રાણી ગુરૂમહારાજે તેને બળાત્કારે પાયુ એમ જે હકીકત ઉપર જણાવવામા આવી હતી તેની બરાબર આ હકીકત સમજવી, કારણ કે તે પ્રાણીને ઉપર પ્રમાણે જ્યારે સર્વ બાબતમા સામાન્ય પ્રકારે પ્રતીતિ થઇ ત્યારે તેને જે મિથ્યાત્વ ઉદયમા હતુ તે સર્વ ક્ષીણ થઇ ગયુ અને જે ઉદયમા નહોતુ આવ્યુ તે ઉપશાંત અવસ્થાને પામી ગયુ એટલે ઉદયમા નહિ આવેલુ તે હવે પછી માત્ર પ્રદેશ ઉદયથી અનુભવાય તેવી સ્થિતિનુ થઇ ગયુ, તેટલા માટે અગાઉ એમ કહેવામા આવ્યુ હતુ કે આ પ્રાણીમા જે ઉન્માદ હતો તે લગભગ નાશ પામી ગયો, પણ ઉન્માદનો સર્વથા નાશ થઇ ગયો એમ કહેવામા આવ્યુ નહોતુ તેનુ એ કારણ સમજવુ એ તીર્થજળ પીવાથી આ પ્રાણીના બીજા વ્યાધિઓ પણ નરમ થઇ ગયા એમ કહેવામા આવ્યુ હતુ તેનુ કારણ એ કે કર્મો વ્યાધિઓ જેવા છે અને સમ્યગદર્શન પ્રાપ્ત થતા તે કર્મો હલકા પડી જાય છે આ સમ્યગદર્શન પ્રાણીને થાય છે ત્યારપછી ચર (ત્રસ) અને અચર (સ્થાવર) સર્વ પ્રાણીઓને દુ ખ દેનાર દાહને તે દળી નાખે છે અને તેને સર્વ જ તુ ઉપર દયાભાવ પ્રગટ થાય છે, તેથી તે (દર્શન)-ને અત્યત શીતળ કહેવામા આવ્યુ છે આ પ્રમાણે હોવાથી આ પ્રાણીના શરીરમા અગાઉ જે દાહની (જ્વર-તાપની) પીડા થતી હતી તે નાશ પામી ગઇ અને તેના મનમા સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થઇ એવી સુદર સ્થિતિ તેના સમ્યગદર્શન પ્રાપ્તિથી થઇ એ પ્રમાણે સમજવુ અન્ય પ્રાણીઓને દુ ખ દેવાથી તે પ્રાણીને દુ ખ થાય છે એટલુ જ નહિ પણ દુ ખ આપનાર એક જાતનો દાહ શરીરમા પણ થઇ આવે છે તે સર્વ બાબતમા આ સમ્યગદર્શન શાંતિ કરી આપે છે તેથી તે અત્યત શીતળ છે એ પ્રમાણે હકીકત સમજવી.

(૨૧)

આ પ્રમાણે પેલા દ્રમકનો અ તર આત્મા સ્વસ્થ થવાથી તેણે મનમા વિચાર કરવા માડ્યો. તે વિચારો કેવા પ્રકારના હતા તે બતાવતા કથાપ્રસ ગમા કહેવામા આવ્યુ છે કે “ અહો ! આ અત્યત કૃપાળુ મહાત્મા પુરુષને મે મહામોહના જોરથી મૂર્ખાઇને અ ગે ઠગાર ધાર્યા હતા ! એ મહાપુરૂષે મારા ઉપર મોટો ઉપકાર કરીને મારી આંખો પર અ જનનો પ્રયોગ કર્યો, મારી આંખો તદ્દન સારી બનાવી દીધી અને મારી દુ ષ્ટી નજર હતી તે દૂર કરી ! વળી તેણે મને પાણી પાઇને અત્યત સ્વસ્થ બનાવી દીધો. ખરેખર તે મારા ઉપર મોટો ઉપકાર કરનાર છે મે તો અત્યાર સુધીમા તેઓ ઉપર શુ ઉપકાર કર્યો છે ?

ધર્મબોધકરની મહાનુભાવતા

તેઓએ મારા ઉપર આટલો ઉપકાર કર્યો તેમાં તેઓના મહાનુભાવપણા સિવાય બીજું કાંઇ પણ કારણ નથી ’ ” તેજ પ્રમાણે આ પ્રાણીને જ્યારે સમ્યગ્દર્શન થાય છે ત્યારે તેના સંબંધમાં પણ તેમજ બને છે એ વખતે આ પ્રાણી આચાર્યમહારાજના સંબંધમાં આવો વિચાર કરે છે [1]વળી વસ્તુનું યથાસ્થિત સ્વરૂપ આ પ્રાણીના જાણવામાં આવેલું હોવાથી તે વખતે આ પ્રાણી રૌદ્ર પરિણામનો ત્યાગ કરે છે, મદથી અંધ થઈ જવાની પોતાની પદ્ધતિ છોડી દે છે, કાવાદાવા કરીને કામ લેવાની ટેવને દૂર કરે છે, બહુ લોભ કરવાની રીતિને દેશવટો આપે છે, રાગવડે જ્યાં ત્યાં માથું મારતો હોય છે તે ચાલને મંદ પાડી દે છે, અન્ય પ્રાણી ઉપર દ્વેષનો ઝપાટો મારતો હોય છે તેને દૂર કરી દે છે અને મહામોહના દોષોને કાપી નાખે છે આ પ્રમાણે થવાથી આ પ્રાણીનું મન પ્રસન્ન થાય છે, અંતરાત્મા નિર્મળ થાય છે, બુદ્ધિનું ચાતુર્ય વધે છે, ધન કનક અને સ્ત્રીમાં સર્વસ્વપણાની બુદ્ધિ નિવૃત્ત થાય છે, જીવ અજીવ વિગેરે પદાર્થોના જ્ઞાન તરફ આકર્ષણ અને આગ્રહ થાય છે અને તેના સર્વ દોષો ઓછા થઇ જાય છે-પાતળા પડે છે આ પ્રમાણે થવાથી આ પ્રાણી પારકા ગુણોને સમજી શકે છે, પોતામાં કેવા કેવા અને કયા કયા દોષો છે તે તેના લક્ષ્યમાં આવે છે, પોતાની પહેલાની અવસ્થા સંભારે છે, તે વખતે ગુરુમહારાજે પોતાને માટે કેવા કેવા પ્રયત્નો કર્યા હતા તે યાદ કરે છે, પોતાની અત્યારે કાંઇક યોગ્યતા થઇ છે તેનું કારણ એ ગુરુમહારાજનો પ્રયત્નજ છે એમ તેને જણાય છે અને પછી તે વખતે જે પ્રાણી મારા જેવો અગાઉ અત્યંત તુચ્છ પરિણામને લીધે ધર્મગુરુ વિગેરે બાબતમાં પણ અનેક પ્રકારના સાચા ખોટા વિકલ્પો ઉઠાવનારો હોય છે તેને પણ કાંઇક વિવેકદૃષ્ટિ જાગ્રત થવાથી તે પોતાના મનમાં વિચાર કરે છે-“ અહો મારી પાપિષ્ઠતા ! અહો મારી મહામોહાધતા ! ધિક્કાર છે મારા ભાગ્ય ઉપર ! તિરસ્કાર છે મારી કૃપણતા ઉપર ! મારું અવિચારીપણું તો જુઓ ! થોડા ઘણા પ્રાપ્ત થયેલા તુચ્છ ધનાદિ ઉપર પ્રતિબંધ રાખી તેના પર તીવ્ર પ્રીતિ કરીને અને તેમાં દૃઢ રાગ લાવીને મેં કેવા ખોટા વિચાર કર્યા કે આ મહાત્મા પુરુષ જેઓ નિરંતર પારકાનું હિત કરવા માટે જ તૈયાર રહેનાર છે, જેઓ કોઇ પણ પ્રકારના દોષ રહિત હોઇ સંતોષથી પોતાના શરીરનું પોષણ કરનારા છે, જેઓ મોક્ષસુખરૂપ અવિનાશી ધન પેદા કરવામાંજ પોતાના અંતઃકરણની પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે, જેઓ આ સંસારના વિસ્તારને કૂતરાની મુઠી જેવો નિઃસાર (નકામો, ફોકટ, કિંમત વગરનો) સમજી રહ્યા છે,

---

[1] પ્રથમના ચાર વાક્યો અનુક્રમે ક્રોધ માન માયા અને લોભનો ત્યાગ સૂચવે છે

જેઓ પોતાના શરીરને પણ પીંજરારૂપ ગણીને તેના ઉપરની કોઇ પણ પ્રકારની મમત્વબુદ્ધિનો ત્યાગ કરી રહ્યા છે, તેવાઓને માટે મે મારા મનમા ધાર્યું હતુ કે તેઓ મારી પાસે આ ધર્મકથાનો પ્રપચ કરીને કે બીજી કોઇ રીતે મને છેતરીને મારી પાસે જે થોડુ ઘણુ દ્રવ્ય છે તેને શુ લુટી જશે કે હરી જશે કે પડાવી જશે ! આવા આવા અત્યાર સુધીમા મે અનેક વખત વિચાર કર્યા આવા તુચ્છથી પણ તુચ્છ મહા અધમ વિચારો કરનાર મારાપર ધિક્કાર પડો ! જો આ ધર્માચાર્ય મહાત્મા મારા ઉપર માત્ર પરમ ઉપકાર કરવામા તત્પર ન હોત તો સારી ગતિરૂપ નગરમા જવાના સુદર અને નિર્દોષ માર્ગને બતાવતા સમ્યગ્જ્ઞાનનુ દાન આપવાને બ્હાને મહા નરકમા જવા યોગ્ય મારી ચિત્તવૃત્તિને તેઓ શા માટે રોકે ? તેમજ વિપર્યાસભાવથી (મિથ્યાદર્શનથી) ભરેલા મારા મનને પોતાની બુદ્ધિવડે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરાવીને પછી પોતાના ખાસ પ્રયત્નથી શા માટે જેમ બને તેમ મારા સર્વ દોષો ભૂસાઇ જાય એવી સ્થિતિ મારે માટે ઉત્પન્ન કરે ? એ મહાત્માને અન્ય પદાર્થની સ્પૃહા એટલી ઓછી છે કે તેઓ માટીના ઢેફા અને સોના તરફ એક સરખી બુદ્ધિ રાખનારા છે, એ નિસ્પૃહી મહાત્માને પારકાનુ હિત કરવાનુ વ્યસન લાગી રહ્યુ છે અને તેને લઇને જ તેઓ સર્વ પ્રવૃત્તિ કરે છે તેઓમા ખરેખરી ખુબી તો એ છે કે જે પ્રાણી ઉપર તેઓ ઉપકાર કરે છે તેની તરફથી બદલામા કોઇ પણ પ્રકારનો પ્રત્યુપકાર થાય એટલે પોતાને કોઈ પણ પ્રકારે બદલો મળે તેવી તેઓ જરા પણ આશા રાખતા નથી આવા પારકુ હિત કરનારા મહાત્માઓના ઉપકારનો બદલો મારા જેવા સાધારણ પ્રાણીઓ પોતાના પ્રાણથી પણ વાળી શકે નહિ, તો પછી પૈસા કે ધાન્યથી તો એવા ઉપકારનો બદલો વાળવાની વાત જ શી કરવી ? ” આ પ્રમાણે એ પ્રાણીને સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થવાથી તે હવે અત્યાર સુધીનુ પોતાનુ ચરિત્ર યાદ કરીને પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો અને સમ્યગ્દર્શનનો બોધ કરનાર ગુરુ મહારાજ ઉપર જે ખોટો વહેમ તેને પડ્યા કરતો હતો તે દૂર થવા લાગ્યો અને તેને પરિણામે તે પ્રાણીના મનમા ઉપર જણાવ્યા તેવા સારા વિચારો થવા લાગ્યા એમ સમજવુ

કુવિકલ્પના પ્રકાર

અહીં પ્રથમ જણાવ્યા તેવા કુવિકલ્પો (માઠા વિચારો) બે પ્રકારે ઉત્પન્ન થાય છે એક તો કુશાસ્ત્ર (મિથ્યાશાસ્ત્રો) ના શ્રવણથી જે મિથ્યા વાસનાઓ જ ધાર્યું જાય તેને લઇને ઉત્પન્ન થાય છે દાખલા તરીકે આ ... મૃત્યુ અને પાતાળરૂપ સૃષ્ટિ ... ની ઉત્પત્તિ

છે,[1] બ્રહ્માદિ દેવે તેને બનાવેલ છે,[2] તે પ્રકૃતિના વિકારરૂપ છે[3] ક્ષણમા નાશ પામે તેવા છે,[4] વિજ્ઞાન માત્ર છે,[5] શૂન્યરૂપ છે,[6] વિગેરે વિગેરે. આવા કુવિકલ્પોને આભિસંસ્કારિક એટલે બહારના સંસ્કારથી ઉત્પન્ન થયેલા સમજવા બીજા પ્રકારના કુવિકલ્પો-માઠા ચિંતવનો સુખની અભિલાષા કરતા અને દુ ખને ધિક્કારતા, પૈસા સ્ત્રી આદિમા સર્વસ્વ-બુદ્ધિ રાખનારા અને તે ધન સ્ત્રી આદિનુ રક્ષણ કરવાના ચિત્તવાળા પ્રાણીઓ જેઓએ તત્ત્વમાર્ગ શુ છે તે દેખ્યો જાણ્યો હોતો નથી તેમને થાય છે એને લઇને પ્રાણી જે બાબતમા કદિ પણ શંકા ન કરવી જોઇએ તેના સંબંધમા શંકા કરે છે, પોતાના વિચારપથમા ન લાવવા યોગ્ય બાબતોપર વિચાર કરે છે, ન બોલવાનુ બોલે છે અને નહિ આચરણ કરવા યોગ્ય કાર્યો આચરે છે આવા કુવિકલ્પોને સહજ સમજવા આ બન્ને પ્રકારના કુવિકલ્પોમા પ્રથમના આભિસંસ્કારિક કુવિકલ્પો તો સદ્‌ગુરુના સંબંધથી જ કદાચ નાશ પામે, પણ બીજા સહજ કુવિકલ્પો કહેવામા આવ્યા તે તો જ્યા સુધી આ પ્રાણીની બુદ્ધિ મિથ્યાત્વથી હણાયલી રહે છે ત્યાસુધી કદિ પણ નાશ પામતા નથી જ્યારે અધિગમ સમ્યક્ત્વ આ પ્રાણીને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે જ એ સહજ કુવિકલ્પો દૂર થઇ શકે છે

---

૧ **મનુસ્મૃતિ**ના મત પ્રમાણે પરમાત્માએ પ્રથમ અનાદિ તિમિરનો નાશ કર્યા પછી પાણી બનાવ્યુ અને તેમા બીજ મૂક્યુ આ બીજનુ સુવર્ણઇંડુ થયુ અને તેમાથી બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા (જુઓ મનુસ્મૃતિ-અધ્યાય પ્રથમ શ્લોક ૫ થી ૧૦)

૨ ઉત્પન્ન થયેલા બ્રહ્માએ સર્વ વસ્તુઓ બનાવી સૃષ્ટિનુ કારણ બ્રહ્મા માનવામા આવે છે

૩ સૃષ્ટિના મૂળ તત્ત્વનુ નામ **પ્રકૃતિ** છે એ પ્રકૃતિ ઈશ્વરજન્ય નથી પણ છે જ એનામા વિકાર થવાથી આ જગત્ થાય છે એમ **સાખ્ય** દર્શન માને છે નિરીશ્વર સાખ્ય ઈશ્વરને કર્તા તરીકે સ્વીકારતા નથી અને સેશ્વર સાખ્ય તેનો સ્વીકાર છે તેઓ પણ આ પ્રકૃતિમા વિકાર કરવાની ઇચ્છારૂપ માત્ર ઇશ્વરનુ કાર્ય સ્વીકાર છે

૪ **બૌદ્ધ** લોકો ક્ષણિકવાદી છે તેઓ પ્રત્યેક વખત આત્માનો નાશ માને છે એના અનેક પ્રકાર સમજવા યોગ્ય છે

૫ **વિજ્ઞાન** એ ઐહિક (આ લોકનુ) જ્ઞાન જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનનો તફાવત શ્રીમદ્ભગવદ્ ગીતાના સાતમા અધ્યાયમા બતાવવામા આવ્યો છે આ લોકના જ્ઞાનને **વિજ્ઞાન** કહે છે અને પરલોકના જ્ઞાનને **જ્ઞાન** કહે છે

૬ **શૂન્યવાદી** આ જગતને સ્વપ્નવત્ કહે છે આ સર્વ મતો સબધી કાઇક હકીકત શ્રી આનંદઘનપદ્યરત્નાવલીના સેકન્ડાળીરામા પ મા ૬ ૩૮૨ થી લખી છે તે સર્વ સમજવા યોગ્ય છે આ હકીકત જિજ્ઞાસુએ ત્યાથી વાચી લેવી

(૨૨)

[1]પૂર્વે કથાપ્રસંગમાં ત્યાગપછી કહેવામાં આવ્યું છે કે, તે દરિદ્રીને પોતાની આંખમાં અંજન આંજનાર અને પોતાને પાણી પાનાર મહાત્મા પુરુષ ઉપર વિશ્વાસ આવ્યો અને તે પોતાની ઉપર મોટો ઉપકાર કરે છે એમ તેને લાગ્યું તોપણ તેને પોતાના તુચ્છ ભોજન ઉપર જે તીવ્ર મૂર્છા અત્યાર સુધી હતી તે ઓછી થઇ નહિ–દૂર થઇ નહિ. આ બાબતની આ જીવના સંબંધમાં આવી રીતે યોજના કરવી –

તુચ્છ ભોજન પર મૂર્છા

જો કે જ્ઞાનવરણીય કર્મનો અને દર્શનમોહનીયનો ક્ષયોપશમ થવાને લીધે આ પ્રાણીને સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્દર્શન ઉત્પન્ન થાય છે અને તેને લઇને તેને સંસારના પ્રપંચ ઉપર અત્યાર સુધી જે તત્ત્વબુદ્ધિ હતી એટલે આ સંસારને અને તેના પદાર્થોને તે અત્યાર સુધી પોતાના માનતો હતો તે બુદ્ધિ તેની નાશ પામે છે, આ દુનિયામાં જીવ અજીવ વિગેરે કેટલા પદાર્થો છે તેનું તેને જ્ઞાન થાય છે અને તેના ઉપર આસ્થા થાય છે, અને સમ્યગ્ જ્ઞાન દર્શનને આપનાર ગુરુમહારાજ પોતાની ઉપર મોટો ઉપકાર કરનાર છે એમ તે કબૂલ કરે છે, તોપણ જ્યાંસુધી આ પ્રાણીને [2]બાર કષાયો ઉદયમાં વર્તે છે અને નવ નોકષાય[3] જ્યાંસુધી પ્રબળપણે વર્તતા હોય છે ત્યાંસુધી અનાદિ અભ્યાસની વાસનાઓથી પરવશ થયેલ હોવાને લીધે ધન વિષય સ્ત્રી વિગેરે જે ખરાબ ભોજન સાથે સરખાવવા યોગ્ય છે તેના ઉપર થતી મૂર્છાને અટકાવવાને તે શક્તિવાન્ થતો નથી. એનું

ત્યાગની બીક

---

૧ પૃ ૨૭ ના પારા ૨૨ નો પ્રથમ વિભાગ

૨ કષાય ચાર છે **ક્રોધ માન, માયા** અને **લોભ** એની તરતમતા પ્રમાણે દરેકના ચાર ચાર વિભાગ પાડવામાં આવેલ છે અતિ તીવ્ર ક્રોધ માન માયા લોભને **અનંતાનુબંધી** કહેવામાં આવે છે ત્યારપછી ઓછા ઓછા ઘટતા હોય તેમને **અપ્રત્યાખ્યાની, પ્રત્યાખ્યાની** અને **સંજ્વલન** કહેવામાં આવે છે સમ્યગ્ જ્ઞાન દર્શન થતાં પહેલા અનંતાનુબંધી કષાયની ચોકડી નાશ પામે છે, પણ બાકીની ત્રણ ચોકડી એટલે બાર કષાય બાકી રહે છે તે કષાયની અહીં વાત ચાલે છે (જુઓ પ્રસ્તાવ ૪ -પ્રકરણ ૧૯ મું)

૩ **હાસ્ય, રતિ** (આનંદ) **અરતિ** (પસંદ ન આવે તે) **શોક ભય, દુગંછા** (ચીડ) **સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ,** અને **નપુંસકવેદ** આ નવ કષાયને ઉત્પન્ન કરનાર અને તેના સહચારી હોય છે તેમને **નોકષાયના** નામથી ઓળખવામાં આવે છે (જુઓ પ્ર ... ...)

છે,[1] બ્રહ્માદિ દેવે તેને બનાવેલ છે,[2] તે પ્રકૃતિના વિકારરૂપ છે[3] ક્ષણમાં નાશ પામે તેવા છે,[4] વિજ્ઞાન માત્ર છે,[5] શૂન્યરૂપ છે,[6] વિગેરે વિગેરે આવા કુવિકલ્પોને આભિસંસ્કારિક એટલે બહારના સંસ્કારથી ઉત્પન્ન થયેલા સમજવા બીજા પ્રકારના કુવિકલ્પો-માઠા ચિંતવનો સુખની અભિલાષા કરતા અને દુઃખને ધિક્કારતા, પૈસા સ્ત્રી આદિમાં સર્વસ્વ બુદ્ધિ રાખનારા અને તે ધન સ્ત્રી આદિનું રક્ષણ કરવાના ચિત્તવાળા પ્રાણીઓ જેઓએ તત્ત્વમાર્ગ શું છે તે દેખ્યો જાણ્યો હોતો નથી તેમને થાય છે એને લઇને પ્રાણી જે બાબતમાં કદિ પણ શંકા ન કરવી જોઇએ તેના સંબંધમાં શંકા કરે છે, પોતાના વિચારપથમાં ન લાવવા યોગ્ય બાબતોપર વિચાર કરે છે, ન બોલવાનું બોલે છે અને નહિ આચરણ કરવા યોગ્ય કાર્યો આચરે છે આવા કુવિકલ્પોને સહજ સમજવા આ બન્ને પ્રકારના કુવિકલ્પોમાં પ્રથમના આભિસંસ્કારિક કુવિકલ્પો તો સદ્ગુરુના સંબંધથી જ કદાચ નાશ પામે, પણ બીજા સહજ કુવિકલ્પો કહેવામાં આવ્યા તે તો જ્યાં સુધી આ પ્રાણીની બુદ્ધિ મિથ્યાત્વથી હણાયલી રહે છે ત્યાંસુધી કદિ પણ નાશ પામતા નથી જ્યારે અધિગમ સમ્યક્ત્વ આ પ્રાણીને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે જ એ સહજ કુવિકલ્પો દૂર થઇ શકે છે

---

૧ **મનુસ્મૃતિ**ના મત પ્રમાણે પરમાત્માએ પ્રથમ અનાદિ તિમિરનો નાશ કર્યો પછી પાણી બનાવ્યું અને તેમાં બીજ મૂક્યું આ બીજનું સુવર્ણઇંડુ થયું અને તેમાંથી બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા (જુઓ મનુસ્મૃતિ-અધ્યાય પ્રથમ શ્લોક ૫ થી ૧૦)

૨ ઉત્પન્ન થયેલા બ્રહ્માએ સર્વ વસ્તુઓ બનાવી સૃષ્ટિનું કારણ બ્રહ્મા માન વામાં આવે છે

૩ સૃષ્ટિના મૂળ તત્ત્વોનું નામ **પ્રકૃતિ** છે એ પ્રકૃતિ ઈશ્વરજન્ય નથી પણ છે જ એનામાં વિકાર થવાથી આ જગત્ થાય છે એમ **સાંખ્ય** દર્શન માને છે નિરીશ્વર સાંખ્ય ઈશ્વરને કર્તા તરીકે સ્વીકારતા નથી અને સેશ્વર સાંખ્ય તેને સ્વીકારે છે તેઓ પણ આ પ્રકૃતિમાં વિકાર કરવાની ઇચ્છારૂપ માત્ર ઈશ્વરનું કર્તૃત્વ સ્વીકારે છે

૪ **બૌદ્ધ** લોકો ક્ષણિકવાદી છે તેઓ પ્રત્યેક વખતે આત્માનો નાશ માને છે એના અનેક પ્રકાર સમજવા યોગ્ય છે

૫ **વિજ્ઞાન** એ ઐહિક (આ લોકનું) જ્ઞાન જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનના તફાવત શ્રીભગવદ્ગીતાના સાતમા અધ્યાયમાં બતાવવામાં આવ્યો છે આ લોકના જ્ઞાનને **વિજ્ઞાન** કહે છે અને પરલોકના જ્ઞાનને **જ્ઞાન** કહે છે

૬ **શૂન્યવાદી** આ જગતને સ્વપ્નવત્ કહે છે આ સર્વ મતો સંબંધી કાંઇક હકીકત શ્રી આનંદઘનપદ્યરત્નાવલીના મેં કરેલા વિવેચનમાં પદમા પૃ ૩૯૨ થી લખી છે તે સર્વ સમજવા યોગ્ય છે આ હકીકત જિજ્ઞાસુએ ત્યાંથી વાંચી લેવી

(૨૨)

તુચ્છ ભોજન પર મૂર્છા

[1]પૂર્વે કથાપ્રસંગમાં ત્યારપછી કહેવામાં આવ્યું છે કે, તે દરિદ્રીને પોતાની આંખમાં અંજન આંજનાર અને પોતાને પાણી પાનાર મહાત્મા પુરૂષ ઉપર વિશ્વાસ આવ્યો અને તે પોતાની ઉપર મોટો ઉપકાર કરે છે એમ તને લાગ્યું તોપણ તેને પોતાના તુચ્છ ભોજન ઉપર જે તીવ્ર મૂર્છા અત્યાર સુધી હતી તે ઓછી થઇ નહિ—દૂર થઇ નહિ આ બાબતની આ જીવના સંબંધમાં આવી રીતે યોજના કરવી—

ત્યાગની બીક

જો કે જ્ઞાનવરણીય કર્મનો અને દર્શનમોહનીયનો ક્ષયોપશમ થવાને લીધે આ પ્રાણીને સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્દર્શન ઉત્પન્ન થાય છે અને તેને લઇને તેને સંસારના પ્રપંચ ઉપર અત્યાર સુધી જે તત્ત્વબુદ્ધિ હતી એટલે આ સંસારને અને તેના પદાર્થોને તે અત્યાર સુધી પોતાના માનતો હતો તે બુદ્ધિ તેની નાશ પામે છે, આ દુનિયામાં જીવ અજીવ વિગેરે કેટલા પદાર્થો છે તેનું તને જ્ઞાન થાય છે અને તેના ઉપર આસ્થા થાય છે, અને સમ્યગ્ જ્ઞાન દર્શનને આપનાર ગુરૂમહારાજ પોતાની ઉપર મોટો ઉપકાર કરનાર છે એમ તે કબૂલ કરે છે, તોપણ જ્યાસુધી આ પ્રાણીને [2]બાર કષાયો ઉદયમાં વર્તે છે અને નવ નોકષાય[3] જ્યાસુધી પ્રબળપણે વર્તતા હોય છે ત્યાં સુધી અનાદિ અભ્યાસની વાસનાઓથી પરવશ થયેલ હોવાને લીધે ધન વિષય સ્ત્રી વિગેરે જે ખરાબ ભોજન સાથે સરખાવવા યોગ્ય છે તેના ઉપર થતી મૂર્છાને અટકાવવાને તે શક્તિવાન્ થતો નથી. એનું

---

૧ પૃ ૨૭ ના પારા ૨૨ નો પ્રથમ વિભાગ.

૨ કષાય ચાર છે **ક્રોધ માન, માયા** અને **લોભ** એની તરતમતા પ્રમાણે દરેકના ચાર ચાર વિભાગ પાડવામાં આવેલ છે અતિ તીવ્ર ક્રોધ માન માયા લોભને **અનંતાનુબંધી** કહેવામાં આવે છે ત્યારપછી ઓછા ઓછા ઘટતા હોય તેમને **અપ્રત્યાખ્યાની, પ્રત્યાખ્યાની** અને **સંજ્વલન** કહેવામાં આવે છે સમ્યગ્ જ્ઞાન દર્શન થતાં પહેલાં અનંતાનુબંધી કષાયની ચોકડી નાશ પામે છે, પણ બાકીની ત્રણ ચોકડી એટલે બાર તાય બાકી રહે છે તે કષાયની અહીં વાત ચાલે છે (જુઓ પ્રસ્તાવ ૪ થો-પ્રકરણ ૧૬ મુ.)

૩ **હાસ્ય, રતિ** (આનંદ) **અરતિ** (પસંદ ન આવે તે) **શોક ભય, દુગંછા** (ચીડ) **સ્ત્રીવેદ, પુરૂષવેદ,** અને **નપુંસકવેદ** આ નવ કષાયને ઉત્પન્ન કરનાર અને તેના સહચારી હોય છે તેમને **નોકષાયના** નામથી ઓળખવામાં આવે છે (જુઓ પ્ર ૪ પ્ર ૧૪-૧૫)

કારણ એ છે કે આ પ્રાણીને મિથ્યા શાસ્ત્રો સાંભળવાથી જે ખોટા સંસ્કારો પડેલા હોય છે તેને લઈને 'મહા અંડ (ઈંડા)માંથી આ ત્રણ ભુવનની ઉત્પત્તિ થઈ છે' એ અને એવા એવા જે કુતર્કો થયા કરે છે તેને સંસ્કારજન્ય એટલે સંસ્કારથી થયેલા વિતર્કો કહેવામાં આવે છે અને ધન સ્ત્રી એજ પરમ અર્થ છે અને ખાસ મેળવવા યોગ્ય છે એવા વિચારથી તેનું સંરક્ષણ કરવાના વિચારો આ પ્રાણીને થાય છે તેને લઈને જેના ઉપર કદિ શંકા લાવવી ન જોઈએ એવા ગુરૂમહારાજ તરફ તે વહેમની નજરથી જુએ છે આવા સહજ અભિપ્રાયો અને કુતર્કો મિથ્યા દર્શનના ઉદયથી તેનામાં પ્રવર્તે છે તે મારવાડ દેશમાં જણાતા ઝાંઝવામાં દેખાતી જળકલ્લોલની માળા (મોજા) જેવા ખોટા હોય છે, આ બન્ને પ્રકારના સંસ્કારથી થયેલા અને સહજ વિકલ્પો તેનાથી વિરૂદ્ધ હકીકત અને દલીલો મળવાને લીધે અને તે સંબંધમાં યથાયોગ્ય પ્રમાણ મળવાને લીધે જ્યારે સમ્યગ્દર્શન થાય છે ત્યારે નાશ પામી જાય છે, પરંતુ ધન વિષય સ્ત્રી ઉપર મૂર્છા આવવારૂપ જે મોહ (આસક્તિ) પ્રાણીમાં હોય છે તે તો ઘણો જબરો છે અને તેનામાં એટલું બધું જોર હોય છે કે તત્ત્વબુદ્ધિ થયા છતાં પણ જાણે દિશામોહ થયો હોય નહિ તેમ તે પ્રાણી સાથે ચોટ્યો રહે છે, એટલે કુવિકલ્પો નાશ પામે, વસ્તુસ્વરૂપ સમજવામાં આવે તો પણ મોહ જતા નથી એ મોહને લઈને આ પ્રાણી ડાભને છેડે લાગેલા પાણીના બિંદુ જેવું નવ ચપળ છે એમ જાણતા છતાં પણ જાણે તે કાંઈ ન જ જાણતા હોય, ધનનો નાશ, સગા સંબંધી સ્નેહીના મરણ દેખતા છતા પણ જાણે તે નજ દેખતો હોય તેમ વર્તે છે, અત્યંત વિશાળ બુદ્ધિવાળા વિચક્ષણ હોવા છતા જડ જેવું વર્તન કરે છે અને સર્વ શાસ્ત્રમાં પંડિત હોવા છતા જાણે પોતે મૂર્ખનો સરદાર હોય તેમ વર્તે છે આવી સ્થિતિને પરિણામે એ ભાઈશ્રીને સ્વતંત્રપણું પસંદ આવે છે, વર્તનમાં પોતાની મરજી આવે તેવી ચેષ્ટા કરવી ગમે છે, કોઈ વ્રત નિયમ લેતા બીએ છે અને તેની એવી સ્થિતિ થઈ જાય છે કે વધારે તો શું પણ કાગડાનું માંસ[1] ભક્ષણ કરવાની બાબતથી પણ નિવૃત્ત થઈ શકતા નથી, મતલબ કે એક સામાન્યમાં પણ સામાન્ય ત્યાગની બાબત પણ સ્વીકારી શકતો નથી

ભોજન લેવાનો આગ્રહ

[2]ત્યારપછી નિષ્પુણ્યકના કથાપ્રસંગમાં આગળ કહેવામાં આવ્યું છે

---

૧ કાગડાનું માંસ અભક્ષ્ય (ન ખાવા લાયક) છે અને અત્યંત તુચ્છ છે, છતાં એનો ત્યાગ કરવાનો નિયમ પણ આ પ્રાણી કરી શકતો નથી

૨ પેરા-૨૨ નો આગળના ભાગ જુઓ પૃ ૨૭

કે " આવા આના સારા વિચાર તે દરિદ્રી કરે છે તોપણ પોતાની સાથે લાવેલા તુચ્છ ભોજન ઉપર તેનું ચિત્ત લાગી રહેલું હતું તેથી તેના ઉપરની તેની મૂર્ચ્છા કોઇ પણ રીતે નાશ પામતી નથી અને પોતાની નજર વારંવાર તે (પેલા તુચ્છ ભોજન) ની ઉપર નાખ્યા કરે છે આ પ્રમાણે તેને તુચ્છ ભોજન ઉપર નજર નાખતો જોઇ તેના મનનો આશય સમજી જઇ ધર્મબોધકર તેને કહેવા લાગ્યા કે ' અરે મૂર્ખ દ્રમક! આ કેવું તારૂં વિચિત્ર વર્તન! આ કન્યા તને અતિ સુંદર ભોજન આપે છે તે શું તું જોતો નથી ? આ દુનિયામાં પાપી ભિખારીઓ ઘણા હોય છે, પણ મને તો નિશ્ચય થાય છે કે વણે ભાગે તારા જેવો નિર્ભાગી તો બીજો કોઇ નહિ હોય, કારણ કે તને તારા તુચ્છ ભોજન ઉપર એટલું બધું લપટપણું છે કે જેથી આ સારૂં ભોજન અમૃત જેવું છે અને તે તને આપી દેવામાં આવે છે છતાં તેને તું લેતો નથી! તને એક બીજી વાત કહું આ રાજમહેલની બહાર તો અનેક દુ:ખી માણસો રહે છે, પરંતુ તેમને આ મહેલ જોઇને આનંદ થયો નથી અને અમારા મહારાજાની તેના ઉપર મીઠી દૃષ્ટિ પડી નથી તેથી અમારો તેઓ તરફ આદર હોતો નથી, અમે તેની વાત પણ પૂછતા નથી, તારે માટે તો અહીં પ્રવેશ થયા પછી આ રાજભુવન જોઇને તારા મનમાં આલ્હાદ થયો અને અમારા રાજાની તારા ઉપર દૃષ્ટિ પડી તે કારણથી અમારો તારા પ્રત્યે આદર છે પોતાના સ્વામીને જે પ્રિય હોય તેનું હિત સ્વામીભક્ત સેવકોએ કરવું જોઇએ, એ ન્યાયથી અમે તારા તરફ દયાળુ નજરથી જોઇએ છીએ અમને અત્યારસુધી ચોક્કસ વિશ્વાસ હતો કે અમારા રાજા યોગ્ય પ્રાણીને શોધીને તેના ઉપર જ પોતાની દૃષ્ટિ નાખે છે અને તેના લક્ષ્યમાં કોઇ મૂઢ આવતો જ નથી એવી અમને ખાત્રી હતી, તે વિશ્વાસ પણ આજે તું ખોટો પાડે છે તારૂં તારા અત્યંત તુચ્છ ભોજન ઉપર મન ચોટ્યું છે તેથી તું આ અત્યંત સુંદર અમૃત જેવા સ્વાદવાળા પરમાન્નને લેતો નથી, પણ તેમાં તારી મોટી ભૂલ થાય છે એ ભોજન સર્વ વ્યાધિનો નાશ કરે તેવું છે અને મધુર તેમજ સ્વાદિષ્ટ છે તેને તું શા માટે લેતો નથી? માટે દુર્બુદ્ધિ દ્રમક! તારી પાસેનું કુભોજન તજી દે અને આ સુંદર સ્વાદિષ્ટ ભોજન જેના પ્રતાપથી આ રાજમંદિરમાં રહેતા પ્રાણીઓ લહેર કરે છે તેને સારી રીતે વિશેષ પ્રકારના આદર સહિત ગ્રહણ કર અને તે અન્નના માહાત્મ્યથી થયેલો આ મંદિરમાં રહેતા પ્રાણીઓનો આનંદવૈભવ જરા અવલોકન કરીને જો " ગુરૂમહારાજ પણ આ જીવના સંબંધમાં આવીજ રીતે આચરણ કરે છે તેની વિગત આપણે હવે તપાસી

ગુરુનો સ્નેહપૂર્વક કોપ

આ પ્રાણીમાં રહેલ જ્ઞાન અને દર્શન પ્રગટ થયા પછી પણ જ્યારે કર્મની સત્તા તળે પોતે દબાઇ ગયેલ હોવાથી એક લગાર માત્ર પણ ત્યાગભાવ (વિરતિ) કરી શકતો નથી ત્યારે તેને ગુરુમહારાજ એવી સ્થિતિમાં આવી પડેલો અને વિષયભોગમાં ગાઢ મૂર્છા કરી તેમાં આનંદ પામતો જોઇ પોતાના મનમાં વિચાર કરે છે કે 'અહો ! આત્માની સાથે આ પ્રાણીનું કેવું દુશ્મનપણું છે! રત્નદ્વીપમાં કોઇ ભાગ્ય વગરનો પુરુષ ગયો હોય અને જેમ અમૂલ્ય રત્નો તેને મળતા હોય તેનો સ્વીકાર ન કરતા કાચના કટકા લઇને પાછો આવે તેમ આ પ્રાણીને અમૂલ્ય રત્ન જેવા વ્રત-નિયમ મળી આવ્યા છે તેની અવગણના કરીને તૂટેલા કાચના કકડા જેવા વિષયભોગ ઉપર તે પ્રેમ લાવે છે અને તેનો સ્વીકાર કરે છે !' આવા વિચારથી પ્રમાદ કરનાર આ પ્રાણી ઉપર ગુરુમહારાજને સ્નેહપૂર્વક ક્રોધ થઇ આવ્યો હોય તેમ તેને કહે છે "અરે જ્ઞાન દર્શનના દુશ્મન ! તારી તે કેવી અનાત્મજ્ઞતા[1] !
"અમે પ્રત્યેક ક્ષણે બૂમ પાડી પાડીને તને કહીએ છીએ તે તું શું
"સાંભળતો નથી ? અમે બીજા ઘણાએ પોતાનું અકલ્યાણ કરનારા
"પ્રાણીઓ જોયા છે, પણ તે સર્વમાં તું તો ખરેખરો મૂર્ખશિરોમણિ
"જણાય છે ! કારણ કે તું પરમાત્મા ભગવાન્ વીતરાગનું વચન જાણે
"છે, જીવ અજીવ આદિ જે પદાર્થો ભગવાને બતાવ્યા છે તે ઉપર
"શ્રદ્ધા રાખે છે, મારા જેવા તને ઉત્સાહ આપનાર અને પ્રેરણા કર
"નાર છે, આવી સર્વ સામગ્રીઓ મળી આવવી અત્યંત મુશ્કેલ છે
'એમ તું સમજે છે, સંસારનો છેડો આવવો અત્યંત મુશ્કેલ છે એવી
"ભાવના તું ભાવ્યા કરે છે, કર્મનું કેવું ભયંકર પરિણામ આવે છે
"તે તારા ધ્યાનમાં છે, રાગદ્વેષનું કેવું ભયંકરપણું છે તે તું અનુભવે
"છે, છતાં પણ આ વિષયો જે સર્વ પ્રકારના અનર્થોને પ્રવર્તાવનારા
"છે, થોડાક દિવસ જ રહેનારા છે અને મુઠ્ઠીભર ફોતરા જેવા સાર
"વગરના છે, તેના ઉપર તું પ્રીતિ કરે છે, તેનાવડે રંજિત થાય છે અને
"તેમાં સુખ માને છે ! અમે તને મહા અનર્થના કુવામાં પડતો જોઇ
"તારી ઉપર દયા લાવી સર્વ ક્લેશ દોષોનો નાશ કરનારી સર્વ પાપથી
"વિરતિ (ત્યાગભાવ) નો ઉપદેશ આપીએ છીએ તેના તરફ તું
"તિરસ્કારની નજરથી જુએ છે, અથવા ભૂલ ભૂલમાં પણ નજર
"નાખતો નથી ! અમારો તારા તરફ આટલો આદર શા માટે થયો છે
"તેનું કારણ તું જાણતો નથી તો તે તને હું કહી સંભળાવું છું, તે
"બરાબર ધ્યાન દઇને સાંભળ. તું જ્ઞાનદર્શનયુક્ત હોવાને લીધે સર્વજ્ઞ

---

1 અનાત્મજ્ઞતા આત્માના હિતને નહિ સમજવાપણું

" શાસનમાં દાખલ થયો છે, તેથી અમે તારા તરફ આટલું ધ્યાન ખાસ
" કરીને આપીએ છીએ પ્રથમ તો ભગવાનનો મત પહેલી વાર તે
' જોયો ત્યારે તારા મનમાં આનંદ થયો હતો, તું ભગવાનના મતનું
" દર્શન કરતો હતો ત્યારે ભગવાનની દૃષ્ટિ તારા ઉપર પડી એમ અમે
" જોયું હતું અને તેથી અમને જ્યારે એમ જણાયું કે ભગવાનની આના
" ઉપર કૃપા થઇ છે ત્યારે અમને પણ તારી ઉપર આદર થયો ભગ-
" વાનના સેવકોએ જે પ્રાણી ભગવાનને વહાલા હોય તેના તરફ
" પ્રેમ રાખવો એ ઉચિત છે જે પ્રાણીઓ અત્યારસુધી સર્વજ્ઞ
" શાસનરૂપ મંદિરમાં દાખલ થયા નથી અને જેઓ કોઇ પણ પ્રકારે
' દાખલ થઇ ગયા હોય પણ અંદર આવ્યા પછી જેઓને મંદિરના
" દર્શનથી આનંદ થતો નથી અને તેથી જ એવા પ્રાણીઓ ઉપર ભગ
" વાનની કૃપાદૃષ્ટિ થઈ હોય એમ અમને જણાતું નથી એવા તો
" અનંત પ્રાણીને અમે દેખીએ છીએ, તોપણ તેઓ તરફ ઉદાસીન
" ભાવ રાખીએ છીએ, એટલે એવા પ્રાણીઓના કર્મ માટે અને તેઓની
" અધમ સ્થિતિ માટે અમે દિલગીર થઇએ છીએ એવા પ્રાણીઓ
" અમારા આદરને કોઇ પણ રીતે યોગ્ય નથી અમારા મનમાં આ
" બાબતમાં અત્યાર સુધી વિશ્વાસ હતો અને સારા માર્ગે લઇ જવા
" યોગ્ય જીવો ક્યા ક્યા છે તેનો આ ઉપાયથી અમે નિર્ણય કરતા હતા
" અમે આ પરીક્ષા કરવાનો ઉપાય અત્યાર અગાઉ બહુ પ્રાણીઓ ઉપર
" અજમાવ્યો હતો, પરંતુ તે નિયમમાં અત્યારસુધી જરા પણ વાંધો
" આવ્યો નહોતો આવી રીતે તપાસ કરીને-પ્રયોગ કરીને નિર્ણય
" કરેલો અમારો ઉપાય તું ઉલટા પ્રકારનું આચરણ કરીને ખોટો પાડે
" છે પરીક્ષા કરીને નિર્ણય કરવાની અમારી રીતિ જે સર્વત્ર એક
" સરખી સાચી માલૂમ પડી છે તે તારા સંબંધમાં ખોટી પડે છે, તો
" હે દુર્મતિ ! તું એ પ્રમાણે કર નહિ, હજુ પણ અમે તને કહીએ
" છીએ તે પ્રમાણે કર આ તારૂં અગાઉ વર્તન તજી દે, દુર્ગતિ નગ
' રીના માર્ગ જેવી અવિરતિનો ત્યાગ કર, અને એક સરખો આનંદ
" આપનારી સર્વજ્ઞ મહારાજે બતાવેલી સમ્યગ્ જ્ઞાન દર્શનનું ફળ
" આપનારી વિરતિને ગ્રહણ કર એ પ્રમાણે તું નહિ કરીશ તો તારા
" જ્ઞાન દર્શન પણ નિષ્ફળ થશે, કારણ કે જ્ઞાન અને દર્શનનું ફળ વિરતિ-
" ત્યાગભાવ છે અને ચારિત્ર વગર-વિરતિભાવ આવ્યા વગર એકલા
" જ્ઞાનદર્શનથી મોક્ષ મળી શકતું નથી ભગવાન તીર્થંકર દેવે બતા-
" વેલી આ વિરતિને સ્વીકારવાથી અને સમ્યક્ પ્રકારે તેનું પરિ
" કરવાથી તે સર્વ કલ્યાણપરંપરાને આપનાર થાય છે, જો કે એ વિર
" તિભાવ ગ્રહણ કરવાથી ...પૂરી જ લાભ થાય છે તે "

" હાલ કદાચ બાજુ ઉપર રાખીએ તોપણ ભગવાને બતાવેલી એ
" વિરતિ ઉપર પ્રેમ રાખનાર અને તેને આદરનાર સાધુઓ આ લો
" કમાં કેવી મોજ માણે છે તે તું શું જોતો નથી? જાણે મારી રીતે
" અમૃત રસનું પાન કર્યું હોય તેવા તેઓ સ્વસ્થ દેખાય છે, વિષયની
" ઇચ્છાથી અને કામને પરવશ થવાથી જે ઉત્સુકપણું પ્રિયવિરહવેદના
" વિગેરે અનેક દુઃખો પ્રાણીને થાય છે તે તેઓના (સાધુના) મનને
" જરા પણ અસર કરતા નથી અને તેઓને એવી કોઇ ઉપાધિ ભોગ
" વવી પડતી નથી, તેઓમાં કષાય ન હોવાથી લોભના નાશને લીધે
" ધન પેદા કરવામાં, રક્ષવામાં અને તેના નાશમાં જે અનેક દુઃખો
" દુનિયાદારીવાળા પ્રાણીઓને થાય છે તેને તેઓ જાણતા પણ નથી,
" ત્રણ ભુવન તેના સાધુઓને નમસ્કાર કરે છે અને મહાઉ ખર્થી ભરેલા
" સંસારસમુદ્રથી પોતાના આત્માને પાર પામેલો માનનાર એ સાધુઓ
" કેવો પ્રેમ આનંદ કરે છે? આ ભવમાં કેટલું માનસિક અને આત્મિક
" સુખ સાક્ષાત્ અનુભવે છે? આ સર્વ સુંદર સ્થિતિ તેઓ વિરતિભાવ
" આદરવાથી અનુભવે છે તો આવી અનેક ગુણથી ભરેલી વિરતિ શું
" તું તારા આત્મવૈરીપણાથી આદરતો નથી?"

(૨૩)

તુચ્છ ભોજન પર ગાઢ પ્રેમ

ત્યારપછી કથાપ્રસંગમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે "ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વરના આવા વચનો સાંભળી તેને કાંઇક વિશ્વાસ આવ્યો અને મનમાં કાંઇક નિર્ણય પણ થયો કે આ પુરૂષ પોતાનું હિત કરનાર છે તોપણ પોતાની પાસેના ભોજનના ત્યાગની વાતથી તેના મનમાં ખેદ થવા લાગ્યો આખરે તેણે જવાબમાં દીનવદને ધર્મબોધકર મંત્રીને કહ્યું "આપસાહેબે જે વાત કહી સંભળાવી તે સર્વ તદ્દન સાચી હોય એમ મને લાગે છે, પણ મારે આપને એક બાબતની પ્રાર્થના કરવી છે તે આપ બરાબર સાંભળો આ મારા ઠીકરામાં ભોજન છે તે સ્વાભાવિક રીતે મને મારા પ્રાણથી પણ વધારે વહાલું છે, એને મેં બહુ મહેનત કરીને મેળવ્યું છે અને ભવિષ્યમાં એના ઉપર મારો નિર્વાહ થશે એમ હું ધારૂં છું વળી આપનું ભોજન કેવું છે તે ખરેખર હું જાણતો નથી આના વિના ક્ષણમાત્ર પણ હું જીવી શકું નહિ વળી એક દિવસનો નિર્વાહ કરનાર એ તમારા ભોજનથી મારૂં શું વળે? આ પ્રમાણે હોવાથી હે સ્વામિન્! મારૂં પોતાનું ભોજન મારી પાસે છે તે તો કોઇ રીતે છોડવું નહિ એવો મારો નિશ્ચય છે, માટે મહારાજ! આપને આપનું ભોજન મને આપવાની ઇચ્છા હોય તો મારૂં ભોજન

મારી પાસે રહે અને આપનુ ભોજન મને મળે એવી રીતે ગોઠવણ કરી આપો." આ પ્રમાણે અગાઉ જે હકીકત કહી છે તેનો આશય હવે વિચારી જઇએ

ભોગાસક્તની ૧૬ વિજ્ઞપ્તિ

આ પ્રાણીને ચારિત્ર આદરવાના પરિણામ હોય છે તોપણ કર્મને પરવશ હોવાથી ગુરૂમહારાજ પાસે ઉપર કહ્યુ તેવી જ રીતે તે બોલે છે તેને હવે ગુરૂમહારાજ ઉપર સપૂર્ણ વિશ્વાસ થયો હોય છે અને જ્ઞાન દર્શનથી કેટલો લાભ છે તે સબધમા તેને પૂર્ણ પ્રતીતિ પણ થયેલી હોય છે, પરતુ હજુ સુધી તેને ધન સ્ત્રી વિગેરે ઉપરની મૂર્ચ્છા જરા પણ ઓછી થયેલી હોતી નથી અને ગુરૂમહારાજ તો તેને એકદમ ધન સ્ત્રી વિગેરે તેણે પોતાની માનેલી વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવાનુ અને ચારિત્ર ગ્રહણ કરવાનુ કહે છે તે વખતે આ પ્રાણી એકદમ ગરીબ-રાક જેવો બની જાય છે અને ગુરૂમહારાજને કહે છે, "આપશ્રી જે આજ્ઞા કરો છો, જે વાત ફરમાવો છો તે બરાબર છે, પરતુ મારે આપસાહેબને એક નાની સરખી વિનતિ કરવી છે તે આપ જરા સાભળવાની મહેરબાની કરો. મારો આત્મા ધન વિષયની બાબતમા અત્યત ગાઢ થઇ ગયો છે, તેમા અત્યત આસક્ત બની ગયો છે, અને તેમાથી નિવર્તવાનુ કોઇ પણ રીતે બની શકે તેમ નથી એ ધન વિષયના ત્યાગથી તો હુ મરી જઉં ! એ ધન વિષયો તો મહારાજ ! મે બહુ મહેનત કરીને એકઠા કર્યા છે, એને સપાદન કરવામા મારે અનેક જાતના કષ્ટો વેઠવા પડ્યા છે, તો અકાળે તેનો કેવી રીતે ત્યાગ કરી શકુ ? મારા જેવા પ્રમાદી પ્રાણીઓ આપે બતાવેલી વિરતિનુ સ્વરૂપ કદિ બરાબર સમજતા નથી બીજી પણ એક વાત આપને કહુ આ ધન વિષયો વિગેરે આજે મેળવી રાખ્યા હોય તો મારા જેવાને આગળ ભવિષ્યમા પણ ચિત્તને આનદ આપવાનુ કારણ થઇ પડે અને આપસાહેબ જે અનુષ્ઠાનો ફરમાવો છો તે તો 'રાધાવેધ' ની પેઠે મારા જેવાને સાધવા અત્યત મુશ્કેલ છે, તેથી આપ મારા જેવા ઉપર આટલો બધો પ્રયાસ કરો છો તે અસ્થાને હોય એમ લાગે છે કહ્યુ છે કે-[1] 'પડિતો દ્વારા મોટા પ્રયત્નથી પ્રાણીએ તત્ત્વ જાણ્યુ હોય તોપણ પ્રાણી પોતાની પ્રકૃતિ તરફ ખેંચાઇ જાય છે, અર્થાત્ પોતાની પ્રકૃતિ છોડતો નથી, જેવો હોય તેવો ને તેવો

---

૧ આ શ્લોક નીચે પ્રમાણે છે-

महतापि प्रयत्नेन, तत्त्व शिष्टेऽपि पण्डितै,

प्रकृति यान्ति भूतानि, प्रयासस्तेषु निष्फल ।

[illegible] પ્રથમ પક્તિ આ પ્રમાણે છે [illegible] प्रयत्न, तत्त्व उक्तेऽपि पण्डितै

રહે છે આવા પ્રાણીના સંબંધમા જે કાઇ પ્રયત્ન કરવામા આવે તે સર્વ નિષ્ફળ છે' આ પ્રમાણે હકીકત છે, છતા આપસાહેબનો મને વિરતિ-ચારિત્ર આપવાનો ખાસ આગ્રહજ હોય તો મારા ધન વિષય વિગેરે મારી પાસે છે તે રહે અને આપનુ ચારિત્ર આપ મને આપી શકતા હો તો આપો, નહિ તો મારે આપના ચારિત્રથી સર્યું ! કાઇ નહિ, તેના વગર હુ ચલાવી લઇશ"

(૨૮)

પ્રતીતિ માટે પ્રયત્ન

પ્રાણીએ-આ જીવે જ્યાર આ પ્રમાણે કહ્યુ ત્યારે વિશુદ્ધ હિત કારી સુંદર ભોજન ગ્રહણ કરવાના સંબંધમા આ પ્રાણીને વિમુખ (બેદરકાર) જાણીને કથાપ્રસંગમા ધર્મબોધકરને ત્યારપછી આપણે વિચાર કરતા જોઇએ છીએ તેઓ વિચારે છે કે 'અહો ! અચિંત્ય શક્તિવાળા મહામોહની ચેષ્ટા તો જુઓ ! આ બિચારો દ્રમક સર્વ વ્યાધિ કરનાર પોતાના તુચ્છ ભોજનમા એટલો બધો આસક્ત થઇ ગયો છે કે તેના મનમા મારા ઉત્તમ ભોજનની એક તૃણ જેટલી પણ કિંમત કરતો નથી, પરંતુ મે પહેલા જ નિર્ણય કર્યો છે જે આ બાબતમા એ બિચારા રાંકનો દોષ નથી, પરંતુ તેના ચિત્તને વિહ્વળ કરનાર તેના રોગોનો જ દોષ છે, છતા હજુ પણ બની શકે એટલા એ બાપડા રાંક જીવને શિક્ષાવચન કહી સંભળાવુ, કદાચ એનો મોહ એથી નાશ પામશે કે ઓછો થશે તો એ બાપડાનુ હિત થશે' વિશુદ્ધ ધર્મનો ઉપદેશ કરનાર ગુરૂમહારાજ પણ આ પ્રાણીના સંબંધમા એવા જ પ્રકારના વિચારો કરે છે તેઓ વિચારે છે-' અહો ! આ પ્રાણીનો મહામોહ તો કોઈ અપૂર્વ પ્રકારનો જણાય છે ! એ મહામોહના પ્રતાપથી અનંત દુઃખના હેતુભૂત અને રાગાદિ ભાવરોગને વધારી મૂકનાર ધન વિષયાદિ ઉપર પોતાનુ મન સ્થાપિત કરી દઇને ભગવાનના વચનોને જાણતા છતા એક તદ્દન અજાણ્યા પ્રાણીની પેઠે તે વર્તે છે જીવ અજીવાદિ તત્ત્વ ઉપર તેને શ્રદ્ધા થયેલી હોવા છતા એક નાસ્તિકની પેઠે આચરણ કરે છે અને તેને લઇને સર્વ દોષ અને ક્લેશનો નાશ કરનાર મારી બતાવેલી વિરતિને ગ્રહણ કરતો નથી, આદર કરતો નથી, તેના ઉપર પ્રીતિ કરતો નથી, પરંતુ વધારે વિચાર કરતા મને જણાય છે કે એમા આ બાપડાનો કાઇ દોષ નથી, સર્વ દોષ તેના કર્મોનો છે એ કર્મો આ જીવના મારા અધ્યવસાયોને છિન્ન ભિન્ન કરી નાખે છે, પરંતુ હુ તો તેને પ્રતિબોધ આપી ઠેકાણે લાવવાના કામમા જોડાયલો છુ અને

ઉપદેશકની માનસિક સ્થિરતા

તે તેનો લાભ લઈ શકતો નથી તેથી એ પ્રાણી કોઈ વિરતિ અગીકાર કરવાનો નથી એમ ધારી લઈને મારે તેના તરફ વિરક્ત થઈ જવુ ન જોઈએ–એના સબધનો પ્રયત્ન છોડી દેવો ન જોઈએ'

अनेकश कृता कुर्याद्देशना जीवयोग्यताम् ॥
यथावस्थानमाधत्ते शिलायामपि मृद्घट ॥ १ ॥
य ससारगत जतु बोधयेज्जिनदेशिते,
धर्मे हितकरस्तस्मान्नान्यो जगति विद्यते ॥ २ ॥
विरति परमो धर्म सा चेन्मत्तोऽस्य जायते,
तत प्रयत्नसाफल्यं किं न लब्धं मया भवेत् ॥ ३ ॥
अन्यच्च महान्तमर्थमाश्रित्य यो विधत्ते परिश्रमम्,
तत्सिद्धौ तस्य तोष स्यादसिद्धौ वीरचेष्टितम् ॥ ४ ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पुन प्रत्याय्य पेशलै,
वचनैर्बोधयाम्येन गुरुश्चित्तेऽवधारयेत् ॥ ५ ॥

ગુરુમહારાજ પોતાના મનમા આગળ વિચાર કરે છે, 'પ્રાણીને અનેક વાર દેશના આપી હોય તો તે તેનામા યોગ્યતા ઉત્પન્ન કરે છે, જેમકે સખ્ત પથ્થર ઉપર માટીનો ઘડો વારવાર રાખવામા આવે તો ધીમે ધીમે તે પોતાનુ સ્થાન ત્યા કરી લે છે[1] આથી જો હુ તેના ઉપર મારો પ્રયત્ન ચાલુ રાખીશ તો જરૂર મારો માર્ગ આગળ જતા સરળ થઈ જશે પ્રાણીને તીર્થંકર મહારાજનો બતાવેલો ધર્મ કહેવો તેનાથી વધારે ઉત્તમ આ પ્રાણીનુ હિત કરનાર બીજો કોઈ ઉપાય આ દુનિયામા નથી, કારણ કે એ ધર્મ આદરવાથી વિરતિભાવને અગે છેવટે સર્વ દુખથી મુક્તિ થાય છે અને દુખથી મુક્તિ એ પ્રાણીનુ પરમ સાધ્ય છે તેને મુક્તિ અપાવવાનુ કારણ એ ઉપદેશ આપનાર ગુરુ બને છે, તેથી આ પ્રાણીનુ ઉત્કૃષ્ટ હિત સાધનાર પ્રાણીને શુદ્ધ માર્ગનો ઉપદેશ આપનાર છે એમ લાગે છે વિરતિ (ત્યાગભાવ) એ સર્વથી ઊંચા પ્રકારનો ધર્મ છે, એ જો હુ કોઈ પણ પ્રકારે આ પ્રાણીને અપાવી શકુ એટલે એ વિરતિભાવ આદરે એવુ કોઈ પણ રીતે હુ તેને સમજાવી શકુ તોપછી મારે બીજુ શુ કરવાનુ બાકી રહે ? વિરતિભાવને આદરે એટલે પછી એ રસ્તાપર બરાબર આવી જાય

[1] પથ્થરના ચોરસા ઉપર દરરોજ જળનો કુભ–ઘડો મૂકવામા આવે તો ત્યા ઘસાઈ ઘસાઈને પથ્થરમા એક નાનુ થાળુ પોતાને માટે તે બનાવી લે છે એ રીતે કુવા ઉપરના આગા પથ્થરાઓમા દોરડી નીચે ઉપર જવા આવવાનો માર્ગ કરી લે છે

અને તેવા ઉત્તમ સાધન સાથે તેને જોડવાનો મારા મનમા સતોષ થાય તો તો બહુ ઠીક થયુ કહેવાય જો કોઇ મોટુ કામ ઉપાડી લઇ તેને માટે મહેનત કરવામા આવે તો બન્ને રીતે આનદ છે, કામ સિદ્ધ થાય તો તેને મનમા મોટો સતોષ થાય છે અને કદાચ કોઈ કારણથી કાર્યસિદ્ધિ ન થઈ તોપણ તેને બહાદુરીનુ કામ તો હાથમા લીધુ જ કહેવાય, માટે હવે પણ સર્વ પ્રકારનો પ્રયત્ન કરી સુદર વચનોથી આ પ્રાણીને સમજાવીને તેને મારા ઉપર વિશ્વાસ પમાડી બોધ કરૂ અને સુદર માર્ગ બતાવી તેના સ્વરૂપ, ફળ અને આદેયતા સમજાવીને તેને માર્ગપર લઇ આવુ ' આ પ્રમાણે ગુરુમહારાજ પોતાના મનમા વિચાર કરે છે

એક વિશેષ મહા પ્રયત્ન

[1]કથાપ્રસગમા ત્યારપછી કહેવામા આવ્યુ હતુ કે "આ પ્રમાણે પોતાના મનમા વિચાર કરીને ધર્મબોધકર મત્રીશ્વર ભિખારી નિષ્પુણ્યકને કહ્યુ " અરે ભાઇ ! તુ એટલુ પણ જોતો નથી કે આ તારે શરીરે હજારો વ્યાધિઓ છે તે સર્વ તારી પાસેના તુચ્છ ભોજનના સબધથી થયેલા છે ? તારી પાસે જે ભોજન છે તેને વધારે ખાવામા આવે તો તેથી તારા સર્વ વ્યાધિઓ એકદમ વધી જાય તેમ છે, તેથી સારી બુદ્ધિવાળા પ્રાણીઓએ તેનો એકદમ ત્યાગ કરી દેવો જોઇએ. તારા ભોજન ઉપર તને પ્રેમ આવે છે અને તેને તુ સારૂ ગણે છે, પણ તેમા તારી મોટી ભૂલ થાય છે, તને વસ્તુ અત્યારે ઉલટી સમજાય છે તેથી તુ એમ માને છે, પરતુ જ્યારે મારા ભોજનનો એક વાર બરાબર તત્વથી તુ સ્વાદ લઇશ ત્યારે તને અટકાવવામા આવશે તોપણ તારી પોતાની ઇચ્છાથી આ તારૂ કુભોજન તુ તજી દઇશ અમૃત પ્રાપ્ત કરીને પછી તે કોણ એવો મૂર્ખ હોય કે જે ઝેર પીવાની ઇચ્છા કરે ? વળી હુ તને પૂછુ છુ કે તે મારા અજનની શક્તિ અને પાણીનો મહિમા શુ હમણા જ જોયા નથી ? છતા તને મારા વચન ઉપર પૂરતો વિશ્વાસ કેમ નથી આવતો ? તુ એમ કહે છે કે ' તે ભોજન મે બહુ મહેનતે મેળવ્યુ છે તેથી મારાથી તેનો ત્યાગ કરી શકાય તેમ નથી ' તેના સબધમા તને ખુલાસો કરૂ છુ તે ધ્યાન રાખીને સાભળ એ ભોજનને મેળવવામા બહુ કલેશ થાય છે, એના અનુભવમા પણ અનેક કલેશો રહેલા છે અને એનાથી ભવિષ્યમા પણ અનેક પ્રકારના કલેશ ઉત્પન્ન થાય છે, તેટલા માટેજ તેનો ત્યાગ કરવાનુ કહેવામા આવે છે તે ત્યારપછી એમ કહ્યુ કે ' ભવિષ્યમા મારો તેના

[1] જુઓ પૃષ્ઠ ૨૮, પક્તિ ૩૨ પારા ૨૪ નો આગળનો ભાગ

ઉપર નિવાહ છે તેથી હુ તેનો ત્યાગ કરી શકતો નથી ' તેનો ખુલાસો પણ મનની ધુચો છોડી દઇને સાભળ એ ભવિષ્યમા અનેક દુખોનો નિર્વાહ કરે તેવુ ભોજન છે, તેથી કદાચ તુ માને છે તેમ તેના ઉપર તારો ભવિષ્યનો આધાર હોય તોપણ દુખમા ડુબેલો તુ તેને સર્વદા રાખી શકીશ ? (રાખી શકીશ નહિ) વળી તે કહ્યુ કે ' આ આપનુ સુંદર ભોજન તને આપવામા આવે છે તે કેવુ છે તે હુ જાણતો નથી ' તે બાબતમા હુ તને ખુલાસો કહુ છુ તે બરાબર ધ્યાન રાખીને વિશ્વાસ લાવીને સાભળ તને કોઇ પણ જાતનો ક્લેશ ન થાય તેવી રીતે હમેશા તારી જેટલી ઇચ્છા હશે તેટલુ આ સુદર ભોજન હુ તને આપ્યા કરીશ, માટે તુ જરા પણ મુઝવણ રાખ્યા સિવાય આ પરમાન્નને ગ્રહણ કર આ સુદર ભોજન તારા સર્વ દરદોને મૂળમાથી દૂર કરી નાખે તેવુ છે અને તે ઉપરાત તે શરીરને અને મનને સતોષ આપે છે, પુષ્ટ કરે છે, બળ વધારે છે, શરીરનો વર્ણ સુધારે છે અને વીર્યમા વૃદ્ધિ કરે છે એ ભોજન સારી રીતે ખાવાથી અનંત આનદથી ભરપૂર થઇ અક્ષય સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી જેવી રીતે અમારા રાજા સુસ્થિત મહારાજ સુખમા રમણ કરે છે તેવી રીતે તેના જેવો તુ પણ થઇ જઇશ, તેટલા માટે હે ભદ્ર ! તુ આગ્રહ તજી દઇને તારૂ ભોજન જે અનેક રોગોનુ કારણ છે તેને છોડી દે, તજી દે, મૂકી દે અને આ પરમ ઔષધ જેવુ મહા આનદનુ કારણ સુદર ભોજન લે, ગ્રહણ કર અને તેનો ઉપયોગ કર " આવી રીતે રસવતીપતિએ ખરાબ ભોજનના દોષો તે નિષ્પુણ્યકને સમજાવ્યા, તે તજવા યોગ્ય છે એ વાત સ્પષ્ટ કરી બતાવી, કાળાતરે એ ભોજન ઉપર તેનો નિર્વાહ થવાનો છે એવી તેની જે માન્યતા હતી તે ખોટી હતી એમ બતાવી આપ્યુ, પોતાની પાસેના સુદર ભોજનના વખાણ કર્યા, તે આ પ્રાણીને દરરોજ મળ્યા કરશે એમ જણાવી દીધુ અને અગાઉ તેને જળ અને અજનથી કેવો ફાયદો કર્યો હતો તેનો દાખલો આપી છેવટે કુભોજન છોડી દેવાનો અને પોતાનુ સુદર ભોજન લેવાનો આગ્રહ કર્યો વિશુદ્ધ ધર્મનો ઉપદેશ આપનાર ગુરુમહારાજ પણ આ જીવના સબધમા એવીજ રીતે કામ લે છે તે હવે આપણે જોઇએ.

ગુરુમહારાજ ધન વિષય સ્ત્રી વિગેરે રાગના કારણ છે એમ નિવેદન કરે છે, કર્મસચય થવાનુ કારણ છે એમ તેને સમજાવે છે, દુખે કરીને પાર પહોચી શકાય તેવા અનત સસારના તે નિમિત્ત કારણ છે એમ સ્પષ્ટ કરે છે અને પછી તેને કહે છે " ભદ્ર ! ધન

ચારિત્ર ધર્મના સ્વાદનુ વર્ણન

" વિષય વિગેરે ક્લેશથી મેળવાય છે, એનો અનુભવ કરતી વખતે,

" તેનો ભોગ ભોગવતી વખતે અનેક પ્રકારના કલેશ થાય છે અને
" ભવિષ્યમાં તે અનેક કલેશો ઉત્પન્ન કરે છે આ પ્રમાણે ધન વિષયથી
" આગળ અને પાછળ સર્વ રીતે અનેક પ્રકારના કલેશ થતા હોવાથી તે
" ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે હે ભદ્ર ! મોહને લીધે તારૂં મન અત્યારે ફરી
" ગયેલું છે તેથી તે વિષયો બહુ સારા છે એવી તારી બુદ્ધિ થાય છે,
" પરંતુ જ્યારે તું એક વાર ચારિત્રનો રસ ચાખીશ ત્યારે તો અમારા
" કહ્યા વગરજ તું એ ધન વિષયની જરા પણ સ્પૃહા કરીશ
" નહિ કોઽહિ નામ ચક્ષણો મૃતં વિહાય વિષમભિલષતિ એવો કોણ
" બુદ્ધિમાન્ પ્રાણી હોય કે જે અમૃતનો ત્યાગ કરીને ઝેરની ઇચ્છા
" કરે ! અમે જે ચારિત્રપરિણામનો ઉપદેશ આપીએ છીએ તે તને
" કોઇ કોઈ વારજ પ્રાપ્ત થનાર હોવાથી તેના ઉપર તારો નિર્વાહ થઇ
" શકશે નહિ એમ તું ધારે છે અને ધન વિષય સ્ત્રી વિગેરે પ્રકૃતિ
" ભાવમાં રહેનાર હોવાથી હમેશા તારી પાસે રહેનારા છે તેથી તેના
" વડે તારો નિર્વાહ થઇ શકશે એમ તું માને છે તે પણ બરાબર નથી,
" કારણ કે ધન સ્ત્રી વિષયો વિગેરે પણ ધર્મ રહિત પ્રાણીઓની પાસે
" સર્વદા રહેતા નથી અને કદાચ રહે તોપણ બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ એને
" પોતાનો નિર્વાહ કરનાર તરીકે કદાપિ સ્વીકારે નહિ, કેમકે સર્વ
" પ્રકારના રોગોને વધારી દેનાર અપથ્ય ભોજન હોય તે કદાચ સર્વ
" કાળ પ્રાપ્ત થયા કરે તોપણ તે નિર્વાહ કરનાર છે એમ કોઇ માને
" નહિ આ ધન સ્ત્રી વિષયો વિગેરે જેના ઉપર તારી આટલી બધી
" પ્રીતિ છે તે સર્વ અનર્થપરંપરાના કારણ છે, માટે તે સુંદર છે કે
" તારો નિર્વાહ કરનારા છે એવો વિચાર તેઓના સંબંધમાં લાવવો
" ઘટતો નથી વળી તું કહે છે કે તે ધન વિષયાદિ પ્રકૃતિભા
" વમાં રહેનારા છે તે પણ તારી માન્યતા તદ્દન ખોટી છે આ પ્રાણી
" અનંત જ્ઞાન દર્શન વીર્ય આનંદરૂપ છે, તથી જ્ઞાન દર્શન વિગેરે
" તેની સ્વાભાવિક પ્રકૃતિ છે અને આ ધન સ્ત્રી વિષય વિગેરે ઉપર જે
" રાગ થાય છે તેના તરફ આકર્ષણ થાય છે અને તેમાં આ પ્રાણી
" બંધાઇ રહે છે, તે તો માત્ર કર્મને લીધે થયેલા વિભ્રમ (વિભાવ)નું
" પરિણામ છે એ પ્રમાણે તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કહે છે ચારિત્રના પરિણામ
" આ પ્રાણીને થાય છે તે કોઇ કોઇ વખત થનાર તરીકે (અલ્પ
" કાલીન) માત્ર ત્યાંસુધીજ રહે છે કે જ્યાંસુધી આ પ્રાણી પોતાના
" વીર્યને ફોરવતો નથી એક વખત વીર્યસ્ફુરણા આ પ્રાણીએ
" કરી એટલે ચારિત્રપરિણામ દીર્ઘ કાળ સુધી નિરંતર બન્યા
" બન્યા રહે છે અને તે જ આ પ્રાણીનો ખરેખરો નિર્વાહ કરનાર થાય

" છે આટલા માટે ડાહ્યા માણસોએ તો એ ચારિત્રપરિણામને માટે જ
" પ્રયત્ન કરવો ઉચિત છે એ ચારિત્રપરિણામના બળથીજ મહા
" પુરૂષો અનેક પ્રકારના પરીષહ અને ઉપસર્ગો થાય તેને સહન કરે
" છે, ધનાદિનો તિરસ્કાર કરે છે, રાગ દ્વેષ વિગેરેને દળી નાખે છે,
" કર્મની જાળને ઉખેડી નાખે છે, સંસારસમુદ્રને તરી જાય છે અને
" અનંતકાળ સુધી સતત્ આનંદવાળા મોક્ષસ્થાનમાં નિવાસ કરે છે
" વળી જે જ્ઞાન મેં તને આપ્યું તેને લીધે શું તારા અજ્ઞાનનો અંધ
" કાર દૂર થઇ ગયો નથી ? મેં જે દર્શન તને બતાવ્યું તેને લઇને
" તારા વિપર્યાસરૂપ[1] દૈત્યનો નાશ થઇ ગયો નથી ? ત્યારે હવે તું
" શા માટે મારા વચન ઉપર જરા પણ અવિશ્વાસ લાવે છે ? તને
" લાભ તો સ્પષ્ટ રીતે બતાવી આપ્યો છે અને તે લાભ તને નિરંતર
" મળ્યા કરશે તે તને બરાબર સમજાવી પણ આપ્યું છે, માટે હે
" ભદ્ર ! આ સંસારને વધારનાર ધન, સ્ત્રી, વિષય વિગેરેને છોડી દે
" અને મારી દયાએ (દીકરીએ) લાવેલું આ પરમાન્ન (ચારિત્ર)
" ગ્રહણ કર, એ પ્રમાણે કરવાથી તારા સર્વ ક્લેશો નાશ પામી જશે,
" કપાઇ જશે, હંમેશને માટે દૂર થઇ જશે અને તું શાશ્વત સ્થાનમાં
" જઇને નિવાસ કરી શકીશ "

(૨૫)

શંકા અને સ્વીકાર

" ધર્મબોધકર મંત્રીએ આટલો લંબાણ ખુલાસો કર્યો તે સાંભળીને નિષ્પુણ્યકે જવાબ આપ્યો " ભટ્ટારક મહારાજ ! મને મારા ભોજન ઉપર એટલો બધો સ્નેહ છે કે તેનો ત્યાગ કરવા માત્રથી તેના પ્રેમના ગાઢપણામાં હું મરી જઇશ એમ મને લાગે છે, માટે મહારાજ ! આ ભોજન મારી પાસે રહેવા દઇને આપ મને આપનું ભોજન આપો " આ પ્રમાણે મૂળ કથાપ્રકરણમાં કહેવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે આ પ્રાણીને ગુરુમહારાજ વારંવાર પ્રેરણા કરે છે ત્યારે ગળીઆ બળદની જેમ પગ પસારીને તે ગુરુને ઉત્તર આપે છે-" મહારાજ ! મારા ધન વિષયાદિક છે તેને હું કોઇ રીતે છોડી શકું તેમ નથી, તેથી આ મારા ધન વિષયાદિક મારી પાસે રહે અને તમારૂં કોઇ પ્રકારનું ચારિત્ર મને અપાય તેવું હોય તો તે આપો "

ભોજન ગ્રહણ

ત્યારપછી આગળ કહેવામાં આવ્યું છે કે-" તેનો આ પ્રમાણે અત્યંત આગ્રહ જોઇને ધર્મબોધકરે મનમાં વિચાર કર્યો કે આ બિચારાને સમજણ આપવાનો હાલ તો બીજો કાંઇ ઉપાય નથી, માટે તે તેનું ખરાબ ભોજન તેની પાસે ભલે રાખે અને આ આપણું

---
[1] વિપર્યાસ અજ્ઞાનરૂપી ખોટા વિચારો મિથ્યાત્વ.

ભોજન તેને આપીએ, પછી જ્યારે તેને આ સુંદર ભોજનનો રસ લાગશે ત્યારે તે પોતાની મેળે જ પેલા ખરાબ ભોજનનો ત્યાગ કરી દેશે આ પ્રમાણે પોતાના મનમાં વિચાર કરીને ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વરે તેને કહ્યું "ભાઈ! તારૂં ભોજન તારી પાસે રહેવા દઈને આ સુંદર ભોજન હાલ તું લે અને તેનું ભક્ષણ કર" દરિદ્રીએ જવાબ આપ્યો "ભલે, તેમ કરીશ" આવો તેનો જવાબ સાંભળીને ધર્મબોધકરે તદ્દયાને સંજ્ઞા કરી એટલે તેણીએ દરિદ્રીને ભોજન આપ્યું તે ભોજન દરિદ્રીએ તુરત ગ્રહણ કર્યું અને ત્યાં બેઠા બેઠા જ તેનું ભક્ષણ કર્યું આ ભોજન કરવાથી તેની ક્ષુધા શાંત થઈ ગઈ, તેના શરીર ઉપર અનેક વ્યાધિઓ થયા હતા તે વિશેષ ઓછા થઈ ગયા અગાઉ આંખમાં અંજન આંજવાથી અને પાણી પીવાથી જે સુખ તેને થયું હતું તેના કરતા અનંતગણું સુખ આ સુંદર ભોજન કરવાથી તે નિષ્પુણ્યક દરિદ્રીને થયું અને હૃદયમાં અતિ આનંદ થયો. આ પ્રમાણે થવાથી તે દરિદ્રીને ધર્મબોધકર મંત્રી ઉપર વિશેષ ભક્તિ ઉત્પન્ન થઈ, તેના મનમાં જે શંકા હતી તે દૂર થઈ ગઈ અને તે હર્ષ પામીને બોલ્યો "હું ભાગ્યહીન છું, સર્વ પ્રાણી કરતા ઘણો અધમ છું અને આપના ઉપર કોઈ પણ પ્રકારનો મેં ઉપકાર કર્યો નથી છતાં આપ મારા ઉપર આટલી દયા દેખાડો છો તેથી તમારા સિવાય હે પ્રભો! મારો બીજો કોઈ નાથ નથી."

સર્વવિરતિ નિ દેશવિરતિ

આ પ્રાણી ચારિત્ર ગ્રહણ કરે એટલે ગુરુ પાસેથી પરમાન્ન ગ્રહણ કરે તેનો ક્રમ આવા પ્રકારનો હોય છે તે આપણે વિચારીએ—જ્યારે આ જીવને બહુ પ્રકારે ઉપદેશ આપવા છતાં તે ચુસ્ત આગ્રહપણાને લીધે ધન વિષયાદિનો ત્યાગ કરી શકતો નથી ત્યારે ધર્માચાર્ય તેના સંબંધમાં વિચાર કરે છે કે આ પ્રાણી હાલ તુરત સર્વવિરતિ ગ્રહણ કરી ધન વિષયાદિનો સર્વથા ત્યાગ કરી દે એમ તો લાગતું નથી, માટે એને હાલ દેશવિરતિ[1] આપીએ દેશવિરતિને પાળવાથી તે પ્રાણીમાં વિશેષ ગુણો ઉત્પન્ન થશે અને ત્યાગભાવની મહત્તા તે સમજશે એટલે પછી પોતાની મેળે જ સર્વ સંગનો ત્યાગ કરી દઈ તે સર્વવિરતિ અંગીકાર કરશે આ પ્રમાણે લંબાણથી દીર્ઘ દૃષ્ટિપૂર્વક વિચાર કરીને આ પ્રાણી બહાનું કાઢી છટકી ન જાય તેટલા સારૂ તેને દેશવિરતિ ગુરુમહારાજ આપે છે

---

[1] સર્વવિરતિ સર્વ સંગત્યાગ દેશવિરતિ અંશ ત્યાગ અલ્પત્યાગ

અહીં ઉપદેશ દેવાનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે-સર્વથી પહેલા તો સર્વવિરતિનો ઉપદેશ આપવો, પરંતુ જ્યારે એમ માલૂમ પડે છે કે આ પ્રાણી સર્વવિરતિ ગ્રહણ કરવાથી વિમુખ છે, તેને તે ગ્રહણ કરવાનું અને સર્વથા ત્યાગ કરવાનું મન થતું નથી ત્યારે તેને દેશ-

ઉપદેશનો ક્રમ

વિરતિનો ઉપદેશ આપવો અને તે તેને આપવી જો શરૂઆતમા પહેલેથી જ દેશવિરતિનો ઉપદેશ આપવામા આવે તો આ પ્રાણી તેમાજ પ્રતિબંધ કરી દે અને તેમા રક્ત થઈ જાય અને ગુરુમહારાજની સૂક્ષ્મ (સ્થાવર) પ્રાણીઓના નાશના સંબંધમા સંમતિ થાય. વળી આ પ્રાણીને જો જરા લાગ મળે તો તેને છટકી જવાની ટેવ હોય છે તેથી છટકી પણ જાય, માટે શરૂઆતમા સર્વવિરતિનો બોધ આપવો અને તે લેવાને શક્તિમાન્ ન હોય તો પછી દેશવિરતિનો ઉપદેશ આપવો આવી રીતે કરવાથી આ પ્રાણી દેશવિરતિ આદરે છે તે થોડું થોડું પરમાન્ન-સુંદર ભોજન કરે છે તેની બરાબર સમજવું એ થોડા ભોજનનો ઉપયોગ કરવાથી આ પ્રાણીને વિષયભોગો ભોગવવા સંબંધી જે તીવ્ર ક્ષુધા રહેતી હતી તે જરા શાંત થાય છે, રાગ વિગેરે ભાવરોગો કાંઈક વિશેષ ઓછા થાય છે, જ્ઞાન દર્શનની પ્રાપ્તિથી જે સુખ થયું હતું તે કરતા અત્યંત વધારે સ્વાભાવિક શાંતિરૂપ પ્રશમ સુખ હવે તેને બહુ સારી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે,[1] સારી ભાવનાના યોગથી મનમા આનંદ આનંદ થઈ જાય છે, આવી સુંદર દેશવિરતિ બતાવનાર ગુરુમહારાજ પોતાની ઉપર ઘણો મોટો ઉપકાર કરનાર છે એવી ભાવનાને લઈને તેના ઉપર તેને ભક્તિભાવ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી આ પ્રાણી ગુરુમહારાજને કહે છે-"આપજ મારા ખરેખરા નાથ છો હું દુષ્ટ કાષ્ઠ જેવો તદ્દન નાલાયક હોવા છતા આપે પોતાના જોરથી મને લાયક બનાવીને ગુણોનું પણ ભાજન કર્યો, તેથી આપનો જેટલો આભાર માનું તેટલો ઓછો છે "

૨૯

<u>ઓરતમેનનનો ઉપદેશ</u>

ત્યારપછી કથાપ્રસંગમા આગળ કહેવામા આવ્યું તે હવે વિચારીએ. " તેને (ભિખારીને) આ પ્રમાણે બોલતો સાભળીને ધર્મ-

---

૧ જ્ઞાન દર્શનથી થતા સુખ કરતા પણ ચારિત્રથી વધારે આત્મસુખ થાય છે કારણ કે તેમા આત્મરમણતા છે

બોધકર મંત્રીશ્વર બોલ્યા-" જો એ પ્રમાણે છે તો હું જે કહું તે થોડી વાર અહીં બેસીને બરાબર સાંભળ અને સાંભળીને તે પ્રમાણે આ ચરણ કર." દરિદ્રી વિશ્વાસ લાવીને ત્યાં બેઠો એટલે તેના ઉપર હિત કરવાની ઇચ્છાથી તેના મનને આનંદ પમાડે તેવા સુંદર શબ્દોમાં ધર્મબોધકર બોલ્યા-" તેં કહ્યું કે મારો આપના સિવાય બીજો કોઇ નાથ નથી, પણ એવું તારૂં કથન યોગ્ય નથી, કેમકે આપણા રાજાના રાજા મહા ઉત્તમ ભૂપાળ શ્રીસુસ્થિત મહારાજ તારા સ્વામી છે એ મહારાજ સ્થાવર અને જંગમ સર્વ પ્રાણી અને પદાર્થોના નાથ છે, ધણી છે, સરદાર છે, અને તેમાં પણ આ રાજભુવનમાં જે પ્રાણીઓ રહે છે તેના તો તેઓશ્રી ખાસ કરીને નાથ છે જે ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓ એ મહારાજાનું દાસપણું સ્વીકારે છે તેઓની સાથે આખું ભુવન થોડા કાળમાં દાસની જેમ વર્તે છે એટલે કે આ ભુવનના સર્વ લોક તેના દાસ થઇ જાય છે જે પ્રાણીઓ અત્યંત પાપી હોય છે અને ભવિષ્યમાં પણ જેનો ઉદય થવાનો સંભવ નથી તેઓ બાપડા આ મહારાજાનું નામ પણ જાણતા નથી જે ભાવિભદ્ર મહાત્માઓ (ભવિષ્યમાં જેમનું કલ્યાણ થવાનું હોય છે તેવા ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓ) આ રાજભુવનમાં દેખાય છે તેને પ્રથમ તો સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળ અંદર પ્રવેશ કરાવે છે અને તેઓ કોઇ પણ પ્રકારની શંકા વગર આ રાજાને વસ્તુત સ્વીકારે છે અંદર દાખલ થનારમાં કોઇ મુગ્ધ (મોહને વશ પડેલા, સામાન્ય બુદ્ધિવાળા) હોય છે તેઓને અંદર પ્રવેશ કરાવ્યા પછી જ્યારે હું તેને બધી વાત કહું છું ત્યારે વિશેષ હકીકત તેઓ સમજે છે આ પ્રમાણે હોવાથી તારા સદ્ભાગ્યને યોગે આ વિશાળ રાજમંદિરમાં જ્યારથી તારો પ્રવેશ થયો છે ત્યારથી આ સુસ્થિત મહારાજા તારા સ્વામી થયેલા છે હવે તારે મારા વચનથી શુદ્ધ આત્માવડે જ્યાંસુધી તું જીવે ત્યાં સુધી આ રાજાને તારા મહારાજા તરીકે-નાથ તરીકે સ્વીકારી લેવા. જેમ જેમ તું તેઓના ગુણોનો ઉપભોગ કરતો જઇશ તેમ તેમ તારા શરીરમાં જે અનેક વ્યાધિઓ થયેલા છે તે નરમ પડતા જશે તને જે રોગો શરીરે થયેલા છે તેને ઘટાડવાનો અને તેનો છેવટે સર્વથા નાશ કરવાનો ઉપાય-સદરહુ ત્રણે ઔષધોનો વારંવાર ઉપયોગ કરવો એ જ છે, તેથી હે ભાઇ! સર્વ પ્રકારના સંશયને છોડી દઇને આ રાજભુવનમાં નિરાંતે રહે અને દરેક વખતે વારંવાર અંજન, જળ અને અન્નનો ઉપયોગ કર એવી રીતે એ ત્રણે ઔષધનો ઉપયોગ વારંવાર કરવાથી તારા સર્વ વ્યાધિઓ મૂળમાંથી નાશ પામી જશે અને તું એ મહારાજાની વિશેષ સેવા કરતા

કરતા આખરે પોતે પણ નૃપોત્તમ (મહારાજા) થઇ જઇશ આ તદ્દયાને હુ ભલામણ કરૂ છુ, તે તને દરરોજ ત્રણે ઔષધો આપતી રહેશે હવે મારે તને વધારે તો શુ કહેવુ ? પણ તને ફરીવાર પુનરાવર્તન કરીને કહુ છુ કે તારે ત્રણે ઔષધનો બરાબર ઉપયોગ નિરતર કર્યા કરવો ” આવી રીતે મૂળ કથાપ્રસગમા ધર્મબોધકર મત્રીએ મધુર વચનથી પેલા ભિક્ષુકને બોલાવ્યો, તેનુ મન હર્ષિત કર્યું, તેની પાસે મહારાજના ગુણોનુ વર્ણન કર્યું, તે પોતે એ મહારાજાના સેવક છે એમ બતાવ્યુ, તે મહારાજાનુ દાસપણુ સ્વીકારવાનો તેને પણ આગ્રહ કર્યો, મહારાજાના વિશેષ ગુણો જાણવાનુ તેના મનમા કુતૂહળ ઉત્પન્ન કર્યું, એ જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરવાનો હેતુ વ્યાધિઓ ઘટાડવાનો છે તે કહી સમજાવ્યુ, એ વ્યાધિઓ ઘટાડવાનુ કારણ ત્રણે ઔષધો છે તે સમજાવી આપ્યુ, એ ત્રણે ઔષધોનો વારવાર ઉપયોગ કરવાની સૂચના કરી, તે ઔષધોનો વારવાર ઉપયોગ કરવાથી મહારાજાની આરાધના થાય છે તે સ્પષ્ટ કર્યું અને એ મહારાજાની આરાધના કરનારાઓને મહારાજા જેવડુ જ મોટુ રાજ્ય મળે છે એમ પ્રતિપાદન કર્યું આ પ્રાણીએ દેશવિરતિ આદરેલી હોય છે તે અવસ્થામા ગુરૂમહારાજ તેને તેમા વિશેષ સ્થિરતા પમાડવા માટે અને તેની પ્રગતિ કરાવવા માટે એ જ પ્રમાણે આચરણ કરે છે તે આવી રીતે –

આરાધના અને મહારાજ્યપ્રાપ્તિ

આ પ્રાણીને ગુરૂ મહારાજ કહે છે, “ ભાઇ ! તે કહ્યુ કે ‘ તમેજ મારા નાથ છો ’ તે બોલવુ તારા જેવાને માટે તો ઉચિત છે, પણ સાધારણ રીતે એ પ્રમાણે બોલવું ન જોઇએ, કારણ કે મારા અને તારા પરમ નાથ તો સર્વજ્ઞ ભગવાન્ છે ત્રણ ભુવનમા રહેલા સર્વ સ્થાવર (સ્થિર) અને ત્રસ (ચર) જતુઓનુ પ્રતિપાલન કરતા હોવાથી સર્વના નાથ થવાને તે સર્વજ્ઞ મહારાજાજ યોગ્ય છે વળી એમા પણ જે પ્રાણીઓ એ સર્વજ્ઞ મહારાજના બતાવેલા જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર પ્રધાન દર્શનમા વર્તતા હોય છે તેઓના એ મહારાજા ખાસ કરીને નાથ છે કેટલાએક મહાત્મા પ્રાણીઓ એ મહારાજાનુ દાસપણુ સ્વીકારીને કેવળજ્ઞાનરૂપ રાજ્ય પ્રાપ્ત કરી આ આખા ભુવનને પોતાના દાસ બનાવે છે એટલે આખો સસાર તેવા મહાત્માઓનો સેવક બની જાય છે બાકી જે પાપી પ્રાણીઓ હોય છે તેઓ તો આ મહારાજાનું નામ પણ જાણતા નથી ભવિષ્યમા જેઓનુ કલ્યાણ થવાનુ

હોય છે તેવા ભાવિભદ્ર પ્રાણીઓ જ તેઓના કર્મો વિવર આપે તે માર્ગે આ દર્શનની પ્રાપ્તિ કરે છે એટલે આ દર્શનાલયમાં સ્વકર્મ વિવર દ્વારપાળ તેને પ્રવેશ કરાવે છે તું આ ગીરીપર ચઢ્યો છે અને તને સ્વકર્મવિવરે અહીં દાખલ કર્યો છે, તેથી તે ભાવથી આ ભગવાનને આદર્યા છે એમ ધારી શકાય છે એ ભગવાનને મેળવવાના અને મેળવ્યા પછી આગળ વધવાના અસંખ્ય સ્થાનો છે જેના ભેદો તરતમતાને અંગે પડે છે તને વધારે સારૂ સ્થાન પ્રાપ્ત થાય અને તું પોતે આગળ પ્રગતિ કરે તેને માટે અમારો આ સર્વ પ્રયત્ન છે હકીકત એવી છે કે પ્રાણીઓ સામાન્ય રીતે એ ભગવાનને કદાચ ઓળખતા હોય છે તોપણ સદ્‌ગુરૂ દ્વારા સંપ્રદાયના જ્ઞાન વગર તેને વિશેષ પ્રકારે જાણી શકતા નથી " આવી રીતે ગુરૂમહારાજ આ જીવ પાસે ભગવાનના ગુણોનું વર્ણન કરે છે, પોતે પણ એ ભગવાનના સેવક છે એમ બતાવે છે, ભગવાનને વિશેષે કરીને નાથ તરીકે સ્વીકારવાનું તેને સમજાવે છે, ભગવાનમાં વિશેષ ગુણો કયા છે તે બતાવીને તે સંબંધી વધારે જ્ઞાન મેળવવા માટે આ પ્રાણીમાં કૌતુક ઉત્પન્ન કરે છે, ભગવાનના ગુણો જાણવાનો ઉપાય રાગ દ્વેષાદિ ભાવરોગોને ઓછા કરવા તે છે એમ તેને જણાવે છે, એ રાગાદિ ભાવરોગોને ઓછા કરવાનો ઉપાય જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની ત્રિપુટીરૂપ ત્રણ ઔષધો છે એમ બતાવે છે, વારંવાર બની શકે તેટલું એ ત્રણે ઔષધોનું સેવન કરવું બહુ જરૂરનું છે એમ તેને ઉપદેશ આપે છે, એ ઔષધનું સેવન કરવું એ ભગવાનની આરાધના છે એમ નિવેદન કરે છે અને એવી રીતે ભગવાનની આરાધના કરવાથી મહારાજ્ય પ્રાપ્તિ જેવી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ પ્રતિપાદન કરે છે

(૨૭)

વિશેષ સ્થિરતા અને પ્રગતિ

જે ગુણો પ્રાણીએ આદરેલા-સ્વીકારેલા છે તેમાં વિશેષ સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવવા માટે સૂરિ મહારાજ આ પ્રમાણે હિત કરવાના હેતુથી પ્રાણીને કહે છે, પરંતુ જેવી રીતે પેલો દરિદ્રી રસોઇઆનું વચન સાભળીને બોલી ઉઠે છે–" સ્વામિન્ ! આપે આટલી બધી વાત કરી તો પણ હજુ હું મારૂં તુચ્છ ભોજન તજી શકતો નથી એ સિવાય મારે જે કરવાનું હોય તે આપ મને ઘણી ખુશીથી ફરમાવો " તેવી જ રીતે આ પ્રાણી ચારિત્રમોહનીય નામના કર્મથી વિહ્વળ થઇને આવી રીતે વિચાર કરે છે –' અહો ! આ ગુરૂમહારાજ મને વારંવાર ધર્મદેશના આપવા મંડી ગયા છે, તેમાં જરૂર તેઓનો આશય આ મારી પાસે

મારા ધન સ્ત્રી વિષયો વિગેરે છે તેનો ત્યાગ કરાવવાનો હોવો જોઇએ, પણ હું કોઇ પણ રીતે તેનો ત્યાગ કરી શકું તેમ નથી, માટે હવે તો તેમને જેવી છે તેવી મારા મનની ચોખી વાત કરી દઉં કે જેથી તેઓ નિર્થક કઠતાણી શોષ ન કરે આ પ્રમાણે વિચાર કરીને પોતાના મનમા જે વિચારો ચાલતા હતા તે ગુરૂમહારાજને આ પ્રાણી કહી બતાવે છે

(૨૮)

ઉપદેશકની ગંભીરતા

“ દરિદ્રીનો આવો જવાબ સાભળીને ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વરને વિચાર થવા લાગ્યો કે આને તો ત્રણે ઔષધોનો વારંવાર ઉપયોગ કરવાની વાત કહેવામા આવી તેના જવાબમા આ શું બોલવા મંડી ગયો છે? પણ અરે! હવે સમજાય છે કે અત્યારે તેના મનમા એવાજ વિચાર ચાલે છે કે હું હાલ તેની સાથે જે વાત કરૂં છું તેમા મારો ઉદ્દેશ ગમે તેમ કરીને તેની પાસેથી તેના ખરાબ ભોજનનો ત્યાગ કરાવવાનો છે આ વિચાર તે તુચ્છપણાને લીધે કરે છે ક્લિષ્ટ ચિત્ત વાળા પ્રાણીઓ આખા જગતને દુષ્ટ માને છે અને શુદ્ધ વિચાર-વાળા પ્રાણીઓ આખા જગતને પવિત્ર માને છે આવી રીતે પોતાના પ્રયત્નનો ખોટો અર્થ દરિદ્રીને કરતો જોઇને ધર્મબોધકર જરા હસ્યા અને તેને કહ્યું-“ ભાઇ! તું જરા પણ ગભરાઇશ નહિ હું તારી પાસેથી તારૂં અન્ન હાલ છોડાવવા માગતો પણ નથી, તારે ગભરાયા વગર તારા ભોજનનો ઉપયોગ કરવો હું તને પહેલા તે ખરાબ ભોજન તજી દેવાનું વારંવાર કહેતો હતો તે માત્ર તારૂં ભલું કરવાની ઇચ્છાથી જ કહેતો હતો, પણ હવે જ્યારે તને તે વાત પસંદ આવતી નથી ત્યારે હાલ હું એ બાબતમા તદ્દન ચુપ રહીશ, પણ વારૂ, તારે શું કરવા યોગ્ય છે તે સંબંધી મે અગાઉ ઉપદેશ આપ્યો હતો અને મહારાજના ગુણ વિગેરેનું કથન કર્યું હતું તેમાથી કાઇ તેં તારા હૃદયમા ધારણ કર્યું છે કે નહિ?” ગુરૂમહારાજ પણ જ્યારે જાણે છે કે પોતે આ પ્રાણીને જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર અંગીકાર કરવાનો ઉપદેશ આપે છે તેને આ પ્રાણી પોતાના વિચારમા આકુળ રહી ધનાદિ ત્યાગના અર્થમા સમજી જાય છે ત્યારે તેને ગભરાઇ ન જવાનું કહી ગુરૂ પૂછે છે કે, અગાઉ તારી પાસે મહારાજના ગુણોનું મે વર્ણન કર્યું હતું તે અને તારે શું કરવા યોગ્ય છે તે સંબંધી તને ઉપદેશ આપ્યો હતો તે તને યાદ છે કે નહિ? આ સર્વ હકીકત સમજાઇ જાય તેવી છે, બુદ્ધિમાન્ વાચનારે તેની યોજના જીવ અને ગુરૂના સંબંધમા યોગ્ય રીતે કરી લેવી

(૭૯)

ભિખારીની કબુલાત

ગુરૂમહારાજનો આવો પ્રશ્ન સાભળી પેલા દરિદ્રીએ લબાણથી જવાબ આપ્યો હતો તે આપણે કથાપ્રસંગમા[1] વાચી ગયા છીએ ત્યા તેણે જવાબમા જણાવ્યુ તેની મતલબ એ હતી કે "હે નાથ! આપે જે કહ્યુ તેમાનુ કાઇ પણ મે ધારણ કર્યું નથી, પણ સજ્જનની વાણી સમજાણી ન હોય તો પણ તેના કોમળપણાથી આનદ થાય તેવા પ્રકારનો આનદ આપને બોલતા સાભળીને મને થયો હતો." ત્યારપછી જૂદી જૂદી વાત ધર્મબોધકરે કરી ત્યારે પોતાનુ મન કયા રખડતુ હતુ તેની સર્વ હકીકત દરિદ્રીએ કહી સભળાવી છેવટે જ્યારે ધર્મબોધકરે તેને ખાત્રી આપી કે તેની પાસેનુ ભોજન તેઓ ત્યાગ કરાવવા માગતા નથી ત્યારે તેના મનમા ભય અને આકુળતા હતા તે દૂર થઇ ગયા અને પોતાની સર્વ વાત ફરી વાર કહી સભળાવી. છેવટે દરિદ્રીએ ધર્મબોધકરને કહ્યુ–"મહારાજ! આ પ્રમાણે મારી સ્થિતિ છે અને આવી મારી હકીકત છે! મારૂ ચિત્ત આવુ અસ્થિર છે અને હુ પાપી છુ તેથી મારે શુ કરવુ જોઇએ તે આપસાહેબ હવે મને જણાવો કે જેથી આપની કહેલી હકીકત હુ મારા મનમા ધારણ કરૂ" આ પ્રમાણે સર્વ હકીકત આ જીવના સબધમા બને છે તે હવે આપણે જોઇએ

ઉપદેશકનો સીધો પ્રશ્ન

અહીં ગુરૂમહારાજ પણ આ પ્રાણીના મનનો અભિપ્રાય જાણીને તેને કહે છે "હે ભાઇ! તુ સર્વ વસ્તુનો ત્યાગ કરવાને શક્તિવાન નથી તો અમે તારી પાસે સર્વ સગનો ત્યાગ હાલ કરાવવા પણ માગતા નથી, હાલ તો તને સ્થિર કરવા માટે તારી પાસે ભગવાનના ગુણો અમે અનેક પ્રકારે કહી સભળાવ્યા છે અને તે સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર થોડુ થોડુ આદરેલુ છે તેને વારવાર–વધારે વખત સુધી આદરવા માટે ઉપદેશ આપીએ છીએ એવી રીતે અને એ માટે તને હકીકત કહી સભળાવી તેં તારી ધારણામા બરાબર આવી છે કે નહિ?"

વ્યગ્રતાનો નમુનો

ગુરૂમહારાજ આવો સીધો પ્રશ્ન પૂછે છે તેનો આ પ્રાણી જવાબ આપે છે "આપસાહેબે ઘણી વાર કહ્યુ પણ તેમાની કોઇ પણ બાબત મારી ધારણામા બરાબર આવી નથી આપશ્રી જ્યારે જ્યારે એવી વાતો કરો છો ત્યારે ત્યારે આપના અતિ પ્રિય શબ્દોથી મારા

---

[1] લબાણ ન થાય તે માટે પારા ૨૮ નો ભાવાર્થ અહીં દાખલ કર્યો છે જુઓ પૃષ્ઠ ૬૩-૪

મનમા આનંદ પામુ છુ અને વિચારૂ છુ કે ભગવાનની (ગુરૂની) કહેવાની ઢબ બહુ સારી છે[1]! આપ તેથી જ્યારે કાઇ બોલતા હો છો ત્યારે મારૂ હૃદય જો કે તદ્દન શૂન્ય હોય તોપણ આંખો વિકસ્વર કરીને જાણે અત્યંત બુદ્ધિમાન હોઉં અને આપ બોલતા હો તે સર્વ સમજીને હૃદયમા ઉતારતો હોઉં એવો ઉપર ઉપરનો ડોળ કરીને સાંભળુ છુ, પરંતુ સાહેબ! મારા જેવા પ્રાણીમા તત્ત્વજ્ઞાન કેવી રીતે સ્થિરતા પામી શકે? મને જાણપણુ કેવી રીતે થાય? કારણકે આપ જ્યારે તત્ત્વના ગઢ પ્રદેશોના સબંધમા અસાધારણ પ્રયાસ લઈ વ્યાખ્યાન કરતા હો છો ત્યારે જાણે હુ ઉંઘતો હોઉં, પીધેલ હોઉં, ઉન્મત્ત (ગાંડો) હોઉં, મન વગરનો હોઉં, શોકથી લેવાઇ ગયો હોઉં અથવા તો જાણે મૂર્છા પામેલ હોઉં તેની પેઠે શૂન્ય હૃદયવાળો હુ કાંઇપણ ધ્યાન આપતો નથી, આપનુ બોલેલુ મારા હૃદયમા ઉતારતો નથી અને તે પર કદિ જરા પણ લક્ષ્ય આપતો નથી મારા મનની આવી ખરાબ સ્થિતિ થયેલી છે તેનુ કારણ પણ આપની સમક્ષ હુ ખુલ્લા દિલથી કહી બતાવુ છુ તે આપ સાંભળો ” આવી રીતે પશ્ચાત્તાપપૂર્વક સર્વ બાબતની કબૂલાત કરતો આ પ્રાણી ગુરૂમહારાજ પાસે પોતાના ખરાબ વર્તનની નિંદા કરે છે, પોતાના ખરાબ ભાષણો માટે ખેદ કરે છે, અગાઉ પોતાને ગુરૂમહારાજ સબંધી, પોતા સબંધી, સબંધીઓ સબંધી અને વસ્તુઓ સબંધી કેવા કેવા ખોટા કુવિકલ્પો થતા હતા તે કહી સંભળાવે છે અને પ્રથમથી શરૂ કરીને અત્યારસુધીનુ પોતાનુ સંપૂર્ણ ચરિત્ર ગુરૂમહારાજ સમક્ષ નિવેદન કરે છે ત્યારપછી તે જણાવે છે કે “ આપશ્રી મારૂ એકાંત હિત કરવાની ઇચ્છા રાખો છો એ વાત હુ જાણુ છુ મને એટલી પણ ખબર છે કે આપ વિષયાદિકની નિંદા તેટલા જ માટે કરો છો, એ જ હેતુથી વસ્તુમંગનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપો છો, એવી રીતે ત્યાગ કરનારના મનમા કેવુ શાંતિસામ્રાજ્ય પથરાય છે તેનુ આપ વર્ણન કરો છો અને એવા સુંદર જીવનના પરિણામે પ્રાપ્ત થતુ પરમ પદ (મોક્ષ) છે તેના આપ મારા હિત સારૂ વખાણ કરો છો,

---

૧ વ્યાખ્યાન કરનાર ગુરૂના સબંધમા આવી જ રીતે અને વાતો કરતા આપણે લોકોને અનુભવીએ છીએ મુનિમહારાજની કહેવાની ઢબ પર વિવેચન વધારે થાય છે સારગ્રહણને અંગે શ્રોતાનો મોટો વર્ગ તો ગાફલગીરી રાખે છે ગુરૂ પાસેથી કાંઇ પણ લઈ જતો નથી આસક્તિનુ અને પરભાવરમણતાનુ આ પરિણામ છે જરા અંતર્લક્ષ્ય કરવાથી જણાય તેવુ છે અને પરિણામે શોચનીય દશામા લઈ

છતા જેવી રીતે કોઇ માણસે રીંગણા અને બેસનુ દહીં વધારે ખાધા હોય તો તે જેમ ઉંઘ (નિદ્રા) નુ નિવારણ કરી શકતો નથી[1] અથવા તો જેમ કોઇએ મંત્રથી પવિત્ર નહિ કરેલુ આકરૂ ઝેર[2] પીધુ હોય તે પોતાની અવ્યવસ્થિત સ્થિતિનો-વિહ્વળતાનો ત્યાગ કરી શકતો નથી, તેવી રીતે કર્મની પરતંત્રતાને લીધે ધન વિષય ઉપર અનાદિ કાળથી થતી મૂર્છાને કોઇ પણ પ્રકારે રોકવાને હુ શક્તિમાન થતો નથી ઘણા વખતના અભ્યાસથી એ વસ્તુ ઉપરની મૂર્છાનુ આકરૂ જોર મારાપર ચાલ્યા કરે છે અને તેનાથી વિહ્વળ થયેલો હોવાથી જેમ કોઇ બહુ ઉંઘમા પડી ગયેલા માણસને કોઇ ગડો પાડી પાડીને જગાડે તેના શબ્દો તે નિદ્રાધીનને આકરા બાણ જેવા લાગે છે તેમ આપની ધર્મદેશના મને ઉદ્વેગ કરાવતી હતી આપ જે હકીકત બોલતા હતા તે હુ સાભળતો હતો અને તેમા રહેલી મધુરતા, ગંભીરતા, ઉદારતા અને પરિણામસુંદરતા વિચારતા વચ્ચે વચ્ચે કોઇ કોઈ વાર મને આનંદ પણ થતો હતો પછી 'તુ અશક્ત છે તેથી અમે સર્વ વસ્તુઓનો ત્યાગ કરાવવા પ્રયત્ન કરતા નથી' એ પ્રમાણે જ્યારે આપે જણાવી દીધુ ત્યારે મારા મનમા જે ઊંડી બીક પેસી ગઇ હતી તે દૂર થઇ અને તેથી જ આટલી વાત ખુલ્લા મનથી આપની સમક્ષ હુ કરી શક્યો છુ નહિતર તો જ્યારે જ્યારે આપસાહેબ દેશના (ઉપદેશ) દેવા પ્રવૃત્ત થતા હતા ત્યારે ત્યારે મારા મનમા એવાજ સંકલ્પ વિકલ્પ થયા કરતા કે-આ સાહેબ પોતે પૈસા કે વિષયની કોઇ પણ પ્રકારની સ્પૃહા કરનાર ન હોવાથી મારી પાસેથી પણ બધુ છોડાવવા યત્ન કરે છે અને એ ધન વિષય વિગેરેનો ત્યાગ કરવાને હુ શક્તિમાન્ નથી, મારાથી તેનો કોઇ પણ પ્રકારે ત્યાગ થઇ શકે તેમ નથી, તેથી તેઓશ્રી મારે માટે જે પ્રયાસ કરે છે તે સર્વથા નકામો છે આ પ્રમાણે વિચારો મારા મનમા આવતા હતા, પરંતુ અત્યંત બીકને લીધે મારા મનના વિચારો આપની સમક્ષ હુ કહી શકતો નહોતો મારામા આટલી તાકાત છે એ આપને મે નિવેદન કર્યું, હવે મારે શુ કરવુ યોગ્ય છે તે આપ કૃપા કરીને ફરમાવો."

---

૧ માદક પદાર્થો વધારે ખાવાથી ઉંઘ બહુ આવે છે તે દરરોજના અનુભવનો વિષય છ દૂધપાક કે કેરીનો રસ ખાધા પછી બપોરે ઝોકા આવવા સભવિત છે તેની રીતે દહીં અને રીંગણાથી પણ ઉંઘ બહુ આવે છ એમ તેના ખાનારા કહે છે

૨ મંત્રથી પવિત્ર કરેલુ-મંત્રિત ઝેર વિહ્વળતા કરતુ નથી મંત્રથી પવિત્ર નહિ કરેલુ-સાધારણ ઝેર તેના પ્રમાણમા વિહ્વળતા જરૂર કરે છે

(૩૦)

મૂળ કથાપ્રસંગમાં ત્યારપછી કહેવામાં આવ્યું તે આ પ્રમાણે છે

ઔષધના અધિકારીનું લક્ષણ

"નિષ્પુણ્યકની આ સર્વ હકીકત સાંભળીને દયાના સમુદ્ર ધર્મબોધકરે પ્રથમ જે વાત ટુંકામાં સમજાવી હતી તે પાછી ફરીવાર અતિ વિસ્તારથી સમજાવી ત્યારપછી પોતાના વિમળાલોક અંજન, તત્ત્વપ્રીતિકર પાણી અને મહાકલ્યાણક અન્નની અને ખાસ કરીને સુસ્થિત મહારાજ સંબંધી અને તેના અનેક ગુણો સંબંધી હકીકતથી તેને અજાણ્યો જાણીને તેને આ પ્રમાણે કહ્યું–"હે ભાઇ! મને મહારાજા સાહેબે અગાઉ હુકમ કર્યો છે કે તેના ત્રણે ઔષધો મારે યોગ્ય માણસોને જ આપવાં જો એ ત્રણે ઔષધો કોઇ અયોગ્યને આપવામાં આવશે તો તે ઉપકાર નહિ કરે, એટલું જ નહિ પણ ઉલટા અનેક પ્રકારના અનર્થોને ઉત્પન્ન કરશે અમારા મહારાજાનો આવો આદેશ સાંભળીને અમુક પ્રાણી પાત્ર છે કે નહિ તેને કેવી રીતે ઓળખવો એવી મુશ્કેલીનો મેં સવાલ પૂછ્યો હતો તેના જવાબમાં મહારાજાધિરાજે આ ઔષધને યોગ્ય પ્રાણીના લક્ષણો બતાવ્યા હતા તે આ પ્રમાણે–'જે રોગી પ્રાણીઓ આ ઔષધ લેવાને હજુ સુધી યોગ્ય થયા નથી તેને કર્મવિવર દ્વારપાળ આ રાજમંદિરમાં દાખલ જ કરતો નથી. મેં સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળને હુકમ આપી રાખ્યો છે કે તેણે જે આ ત્રણે ઔષધોને યોગ્ય હોય તેવા પ્રાણીનેજ રાજભુવનમાં દાખલ કરવા અને જેઓ એ ઔષધને યોગ્ય ન હોય તેને દાખલ જ કરવા નહિ તેમ છતાં કોઇ પ્રાણી આ મંદિરમાં દાખલ થઇ ગયા હોય પણ જે મારો મહેલ જોઇ આનંદ પામે નહિ અને જેઓના ઉપર મારી દૃષ્ટિ ખાસ પડે નહિ એવા પ્રાણીઓને બીજા કોઇ દ્વારપાળે ગમે તેમ કરીને અંદર દાખલ કરેલા છે એમ તારે તેઓના ચિહ્ન ઉપરથી સમજી લઇને તેઓનો સંભાળથી ત્યાગ કરવો જેઓ મારૂં મંદિર જોઇને પોતાના મનમાં આનંદ પામે છે–હર્ષમાં આવી જાય છે અને જેઓના આત્મા વિકસ્વર થાય છે તેવા રોગીઓનું ભવિષ્યમાં સારૂં થવાનું હોવાથી તેવાઓ ઉપર હું ખાસ કૃપાદૃષ્ટિ કરૂં છું સ્વકર્મવિવરે જેને મંદિરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો હોય અને જેના ઉપર મારી કૃપાદૃષ્ટિ પડતી હોય તે પ્રાણીઓ આ ત્રણે ઔષધને યોગ્ય છે એમ તારે સમજવું આ ત્રણે ઔષધો તે પ્રાણીઓની કસોટી કરનારા છે એ ઔષધ પ્રાણીઓને આપવાથી તેનો તે પ્રાણી ઉપર કેવો ગુણ થાય છે તે જોવા ઉપરથી તે આ મંદિરમાં રાખવા યોગ્ય છે કે નહિ તેની

પડી આવે છે આ ઔષધ ઉપર જે પ્રાણીઓના મનમા પ્રેમ થાય અને તેનો ઉપયોગ કરવાથી ગુણ કરનાર થાય અને તેમ કરવામા પ્રયાસ કરવો ન પડે તે પ્રાણીઓને સુસાધ્ય વિભાગના જીવો તારે સમજવા જેઓ શરૂઆતમા ઔષધોને ગ્રહણ કરે નહિ, પરતુ જેઓને પ્રયાસ કરીને ઔષધો વાપરવા માટે સમજાવવામા આવે અને જેઓ વખતના વહેવા સાથે ધીમે ધીમે ઔષધો વાપરે તે કૃચ્છ્રસાધ્ય વિભાગના પ્રાણીઓ છે એમ તારે સમજવુ જેઓને આ ઔષધ ઉપર જરા પણ પ્રેમ ન થાય, જેઓને ઔષધ આપવાની ગોઠવણ કરવામા આવે તે પડી ભાગે અને જેઓ ઔષધ આપનાર ઉપર ઉલટા દ્વેષ કરે તેને અસાધ્ય વિભાગના પ્રાણીઓ સમજવા.' આ પ્રમાણે અમારા મહારાજાધિરાજ સુસ્થિતરાજે મને સપ્રદાયથી કહી રાખ્યુ છે તે ઉપરથી તુ વચલા કૃચ્છ્રસાધ્ય વર્ગનો પ્રાણી છે એમ તારા લક્ષણ ઉપરથી જણાય છે બીજી પણ તને એક વાત કહુ તે સાભળ માગી આ ઔષધ કરવાની ક્રિયા જે અનત શક્તિથી ભરપૂર છે અને જે સર્વ વ્યાધિઓનો નાશ કરે તેવી છે તે જે પ્રાણીઓ અમારા મહારાજાને પોતાની આખી જીદગી સુધી ખાસ કરીને ભાવથી રાજા તરીકે સ્વીકાર છે અને તે સબધમા પોતાના મનમા કાઇ પણ પ્રકારની શકા રાખતા નથી તેને જ ગુણ કરે છે, ફાયદો કરે છે, લાભ કરે છે, તેથી તુ અમારા મહારાજાને તારા નાથ તરીકે સ્વીકાર, કારણ કે મહાત્મા પુરુષો ભાવપૂર્વક ભક્તિથીજ પોતાના થાય છે અનેક રોગી પ્રાણીઓ અગાઉ મહારાજાને નાથ તરીકે ભક્તિપૂર્વક સ્વીકાર કરીને આનદ પામ્યા, રોગ રહિત થઈ ગયા અને પોતાનુ કામ સાધી ગયા તેના દાખલાઓ મોજુદ છે તારા રોગો ઘણા આકરા છે, તારૂ મન તુચ્છ ભોજન ઉપર હજુ લાગેલુ છે, તેથી મને એમ લાગે છે કે તારા સબધમા અસાધારણ પ્રયત્ન કર્યા સિવાય તારા વ્યાધિઓ નાશ પામી જશે નહિ, તેટલા માટે હે ભાઇ! સાવધાન થઇ યત્ન કરી, તારૂ મન સ્થિર કરી આ વિશાળ રાજભુવનમા રાજીખુશીથી રહે અને આ મારી દીકરી તને વાર વાર ત્રણે ઔષધો આપ્યા કરે તે લઇને તારા આત્માનુ આરોગ્ય કર " આ લબાણ હકીકતની આ જીવના સબધમા યોજના નીચે પ્રમાણે કરવી

કૃપા કરીને પુન કથન

ઉપર વિસ્તારથી હકીકત જણાવી તે પ્રમાણે જ્યારે આ પ્રાણી ગુરુમહારાજ સમક્ષ પોતાનો સર્વ વૃત્તાત કહી દે છે અને ત્યારપછી તેમની પાસેથી પોતે હવે શુ કરવુ તે સબધમા સલાહ માગે છે ત્યારે ગુરુમહારાજ તેના ઉપર અનુકપા (દયા) લાવીને અગાઉ પોતે જે

હકીકત કહી ગયા હતા અને મોહને લીધે જે સર્વ હકીકત આ પ્રાણીએ ધ્યાનમાં રાખી નહોતી તે સર્વ વાત ફરી વાર તેને કહી સંભળાવે છે ત્યારપછી ધર્મ સંબંધી બાબતમાં તેને એવો પક્કો બનાવવો કે જેથી ભવિષ્યમાં પણ તે આચારભ્રષ્ટ થઇ ન જાય, તેટલા માટે તેની પાસે ગુરુમહારાજ ધર્મની સામગ્રી મેળવવી કેટલી મુશ્કેલ છે તેનું દિગ્દર્શન કરાવે છે, રાગ વિગેરે અંદરના ખરેખરા ભાવરોગો કેવા પ્રબળ છે તે પર વ્યાખ્યાન આપે છે અને આવી બાબતમાં પોતે પણ સ્વતંત્ર નથી, આજ્ઞાનુસાર કામ કરનાર છે એ હકીકત રજુ કરે છે આ સર્વ બાબતનું પ્રતિપાદન કરતા ગુરુમહારાજ આ પ્રાણીને કહે છે—

"ભદ્ર! તને જેવી સામગ્રી હાલ મળી આવેલી છે તેવી નસીબ વગરના
"(અધન્ય) પ્રાણીઓને કદિ પણ મળતી નથી, વળી અમે અપાત્ર
"પ્રાણીઓના સંબંધમાં પ્રયાસ પણ કરતા નથી, કારણ કે અમને
"સુસ્થિત મહારાજે આજ્ઞા કરી છે કે એમના જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર યોગ્ય
"પ્રાણીઓને જ આપવા અને અયોગ્ય પ્રાણીઓને આપવા નહિ
"અયોગ્ય પ્રાણીને આપવાથી તે (જ્ઞાનાદિ) સ્વાર્થ સાધન કરી આપતા
"નથી, એટલું જ નહિ પણ ઉલટું વિપરીતપણું કરી અનેક ઉપાધિઓ
"અને દુઃખો ઉત્પન્ન કરે છે અને વધારી મૂકે છે [1]જેમ ઓષધ યોગ્ય
"રીતે આપ્યું ન હોય તો લાભ થવાને બદલે તેનાથી રોગનગતિ
"થાય છે, તેવી રીતે ધર્માનુષ્ઠાનનું વિતથપણે આચરણ કરવાથી-
"અયોગ્યને ઉપદેશવાથી તે ભયંકર દુઃખોને ઉત્પન્ન કરનાર થઇ પડે
"છે હે ભાઇ! ભગવાનની કૃપાથી આ જીવ યોગ્ય છે કે યોગ્ય નથી તે
"જાણવું અમને ગુરૂપરંપરાથી બની આવ્યું છે તેમ

ગુરૂપરંપરા અને અધિકારી વર્ણન

"જ ભગવાનનો એ સંબંધમાં હુકમ શો છે તે અમે
"જાણીએ છીએ આ જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર એવી વસ્તુ
"છે કે એ અમુક જીવ સાધ્ય છે કે અસાધ્ય છે, યોગ્ય
"છે કે અયોગ્ય છે તે બરાબર બતાવી આપે છે અમુક જીવને બોલાવી
"તેની પરીક્ષા કરવાનું સાધન તે જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર દ્વારા બહુ સારૂં
"પ્રાપ્ત થાય છે એમ ભગવાને પ્રતિપાદન કર્યું છે જે પ્રાણીઓ પહેલી
"અવસ્થામાં વર્તતા હોય છતા તેમની પાસે એ જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર સંબં-
"ધી વાતો કહેવામાં આવે તો તે જેઓને બહુ પસંદ આવતી હોય, જેને

---

[1] धर्मानुष्ठानवैतथ्यात्प्रत्यपायो महान् भवेत् ।
रौद्रदुःखौघजनको, दुष्प्रयुक्तादिवौषधात् ॥

" તેવી હકીકતપર બહુ પ્રીતિ થતી હોય, એ ઔષધો સેવન કરનાર
" પ્રાણીઓ જાણે કોઇ જુદા જ હોય એવો જેઓના મનમા પ્રતિભાસ
" પડતો હોય, જેઓ સુખે સુખે એ ઔષધો ગ્રહણ

સુસાધ્ય

" કરતા હોય અને જેઓ એ ઔષધો સેવવા માડે કે
" તુરત જ પોતામા કાઇ મોટો ફેરફાર બતાવી શકતા
" હોય તે પ્રાણીઓ લઘુકર્મી હોઇને થોડા વખતમા મોક્ષે જનાર છે
" અને સુદર લાકડાની પેઠે યોગ્ય રૂપ આળેખવાને લાયક છે એમ
" સમજવુ ભાવરોગ મટાડવાની હકીકતને અગે તેઓ સુસાધ્ય[1]
" વર્ગમા આવે તેવા છે એમ જાણવુ એટલે જેના ભાવરોગો જલ્દી
" નાશ પામી જવાના છે એવા તે પ્રાણીઓ છે એમ સમજવુ

" જે પ્રાણીને એ જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપ રત્નત્રયી આપવામા આવે
" ત્યારે તેને તે બહુ સારી ન લાગે, જે પ્રાણીઓ એ

કષ્ટસાધ્ય

" રત્નત્રયીનુ આરાધન કરવા તત્પર થયેલા બીજા
" પ્રાણીઓ તરફ આદરવાળી નજરથી ન જુએ,
" જેઓ ગુરૂમહારાજના બહુ સખ્ત પ્રયાસ પછી કાઇક બોધ પામે,
" જેઓ એ રત્નત્રયરૂપ ઔષધનુ સેવન કરે તો પણ બહુ વખત જાય
" ત્યારે તેનો કાઇ ફેરફાર પોતામા સહેજસાજ બતાવી શકે અને જેઓ
" વારવાર અતિચાર લગાડે તેઓ ભારેકર્મી છે અને લાબે કાળે
" મોક્ષમા જનારા છે એમ જાણવુ અને જેમ મધ્યમ પ્રકારનુ લાકડુ
" રૂપ આળેખવાના સબધમા સારા શિક્ષકની જરૂર બતાવે છે, તેમ
" તેવા પ્રકારના પ્રાણીઓ સદ્ગુરુ તરફથી વારવાર પ્રેરણા થયા પછી
" જ યોગ્યતા પામતા જાય છે એમ સમજવુ ભાવરોગની શાતિને
" માટે આવા પ્રકારના પ્રાણીઓને કૃચ્છ્રસાધ્ય[2] વર્ગના સમજવા.

" જે પ્રાણીઓને એ ઔષધના સબધમા કહેલી વાતપર પ્રીતિ
" જ થતી નથી, જે પ્રાણીઓના સબધમા સેકડો

અસાધ્ય

" પ્રયત્ન કરીને એ ઔષધો આપવામા આવે તોપણ
" જેઓ એ ઔષધોને અગીકાર જ કરતા નથી અને
" એ ઔષધ સેવવાનો ઉપદેશ આપનારઉપર ઉલટા દ્વેષ કરે છે તેવા મહા
" પાપી અભવ્ય[3] પ્રાણીઓ એ રત્નત્રયરૂપ ઔષધને માટે તદ્દન અયોગ્ય

---

૧ સુસાધ્ય સુખ-વગર મહેનતે આરામ થઇ શકે તેવા પ્રાણીઓ
૨ કૃચ્છ્રસાધ્ય મુશ્કેલીથી ઠેકાણે લાવી શકાય તેવા પ્રાણીઓ
૩ અભવ્ય જેઓમા મોક્ષમા જવાની યોગ્યતા નથી તેવા પ્રાણીઓ

" છે એમ સમજવું ભાવવ્યાધિને અંગે તેઓ અસાધ્ય વર્ગના છે
" એમ સમજવું

" ભદ્ર ! આ ભગવાનની સેવા કરવાથી અમુક પ્રાણી સુસાધ્ય
" છે, કષ્ટસાધ્ય છે કે અસાધ્ય છે તેના લક્ષણ

ચેષ્ટાથી અધિકાર નિર્ણય

" અમે આવી રીતે જાણી શકયા છીએ અમે કોઇ
" પણ પ્રાણીની ચેષ્ટા જોઇને તેની ઉપર ઉપર જણા
" વેલી બાબતનો પ્રયોગ અજમાવી જોઇએ છીએ,
" તેથી અમને તરતજ માલૂમ પડે છે કે ત્રણમાંથી કયા વર્ગમાં એ
" પ્રાણી આવી શકે છે એવી પરીક્ષા અમે કરી જાણીએ છીએ તેથી
" અને અત્યારે તું તારૂં પોતાનું આત્મસ્વરૂપ કહે છે તે ઉપરથી તેમ
" જ અમે અત્યારે તારૂં સ્વરૂપ જોઇ રહ્યા છીએ તે ઉપરથી અમને
" એમ લાગે છે કે તું પરિશીલનાને[1] યોગ્ય છે એટલે તારા ઉપર એ-
" ષધોના વારંવાર પ્રયોગ કરવાની જરૂર છે તું ઉપર જણાવેલા કષ્ટ
" સાધ્ય નામના વચલા વર્ગનો પ્રાણી છે આ પ્રમાણે હોવાથી જ્યાં
" સુધી તારા રાગ વિગેરે વ્યાધિઓનો નાશ કરવા માટે અમે અસા
" ધારણ પ્રયાસ નહિ કરીએ, ત્યાંસુધી તારા તે વ્યાધિઓ નાશ પામી
" જાય અથવા ઘટી જાય એમ અમને લાગતું નથી હવે ભાઇ ! જો
" સર્વ પ્રકારના સંબંધનો ત્યાગ થઇ શકે એટલી તારામાં અત્યારે
" શક્તિ ન હોય તો હાલ તો તું આ ભગવાનના શાસનમાં ભાવપૂર્વક
" નિશ્ચળ મન કરી સર્વ બહારની આકાંક્ષા[2] છોડી દે અને અચિંત્ય
" વીર્યના અતિશયથી જે ભગવાન્ સર્વ દોષોનો નાશ કરવાને શક્તિ
" માન્ છે તેઓને પરિપૂર્ણ ભક્તિથી તારા મનમાં સ્થાપન કર અને
" દેશવિરતિપણામાં સ્થિર થઇ જા તારે આ જ્ઞાનદર્શનચારિત્રને
" દરરોજ વધારે વધારે પ્રમાણમાં સેવ્યા કરવા, આજે સેવ્યા હોય
" તેથી વધારે આવતી કાલે સેવવા અને એવી રીતે ઉત્તરોત્તર
" તેની આસેવનામાં આગળ વધતા જવું એ રીતે જ્ઞાનદર્શનચારિત્રની
" વિશેષ વિશેષ સેવના કરવાથી તારા ભાવરોગો શાંત પામતા જશે.
" તે સિવાય બીજી કોઇપણ રીતે તારા આ ખરેખરા આકરા વ્યાધિઓ
" નાશ પામે એમ તું માનીશ નહિ "

આવી રીતે ઉપદેશ આપવાને તૈયાર થયેલા ગુરૂમહારાજના મનમાં આ જીવ માટે જે દયા ઉત્પન્ન થાય છે તેને તદ્દયા નામની આ પ્રાણીની પરિચારિકા કહી છે એમ સમજવું ગુરૂમહારાજના

---

૧ પરિશીલના નિયંત્રણા દેખરેખ અને આજ્ઞાનુસાર વર્તવાની ફરજ
૨ આકાંક્ષા ગમે તે દર્શનને અનુસરવાની ઇચ્છા

મનમાં જે લાગણી થાય છે તે આ પ્રાણી પાસે આવી તેની પરિચારિકા-દાસી તરીકે કામ કરે છે એમ ઉપનય સમજવો

ઉપર પ્રમાણે હકીકત બન્યા પછી આ પ્રાણી ગુરુમહારાજનું વચન અંગીકાર કરે છે, મારે આ ભવમાં જ્યાંસુધી જીવું ત્યાંસુધી આ પ્રમાણે જ કરવું એવો નિશ્ચય કરે છે,[1] ભગવાનના શાસન મંદિરમાં કેટલોક કાળ દેશવિરતિ તરીકે રહે છે અને ધન વિષય કુટુંબ વિગેરેના આધારભૂત ભિક્ષાપાત્ર[2] જેવા પોતાના જીવિતવ્યને પાળે છે આ પ્રમાણે હકીકત ચાલતી હતી તે વખતે એક બનાવ બન્યો તે સંબંધી હકીકત હવે આપણે વિચારીએ

(૩૧)

મૂળ કથાપ્રસંગમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે " તદ્દયા અલ્પ સ્નીગ્ધનો મંત્રીશ્વરની દીકરી તેને રાત દિવસ ત્રણે ઔષધો આપ્યા કરે છે, પરંતુ એ નિષ્પુણ્યકને પોતાના કુભોજન ઉપર હજુ આસક્તિ ઘણી છે, તેથી તેના ઉપર જોઈએ તેટલો પ્રેમ થતો નથી " આ પ્રાણીના સંબંધમાં પણ તેમ જ બને છે ગુરુમહારાજની દયા આ પ્રાણીને વારંવાર જ્ઞાન-દર્શનચારિત્ર મેળવી આપે છે, એટલે ગુરુમહારાજ આ પ્રાણી ઉપર દયા લાવીને વારંવાર તેને જ્ઞાનાદિ આપવા પ્રયત્ન કરે છે, પરંતુ કર્મની સત્તા તળે દબાયેલો હોય છે તેથી આ પ્રાણીને ધન, વિષય, કુટુંબ, સ્ત્રી વિગેરે ઉપર ઘણી પ્રીતિ હોય છે તેથી એ હકીકતને તે પોતાના મનમાં કોઈ મોટી વાત તરીકે માનતો નથી અને ગુરુમહારાજની દયાનો વધારે લાભ લઈ શકતો નથી

મોટો લાભ

જેવી રીતે પેલો દરિદ્રી " મોહથી પોતાની પાસેનું તુચ્છ ભોજન વધારે ખાતો હતો અને તદ્દયાએ આપેલ ભોજનને બહુ થોડું ખાતો હતો " તેવી રીતે આ પ્રાણી પણ મહા મોહને વશ પડીને પૈસા પેદા કરવાની બાબતમાં, વિષયોનો ઉપભોગ કરવાની બાબતમાં અને તેવા બીજા સાંસારિક કાર્યોમાં ગાઢપણે આસક્ત રહે છે, તે તે કાર્યો બહુ હોંશથી કરે છે અને ગુરુમહારાજે દયાપૂર્વક બતાવેલા વ્રત નિ

ગાઢ આસક્તિ-સહજ ત્યાગ

---

૧ આવા નિશ્ચયને પચ્ચખ્ખાણ કહેવામાં આવે છે અને તેથી જ પ્રાણી વિરતિ ગુણ પામ્યો કહેવાય છે નિશ્ચયપૂર્વક ત્યાગ ન કરે ત્યાંસુધી વિરતિ થતી નથી અંશ ત્યાગને દેશવિરતિ કહે છે દેશ એટલે અંશ-વિભાગ સર્વ ત્યાગને સર્વવિરતિ કહે છે

૨ ભિક્ષાપાત્ર તે નરભવની અપેક્ષાવાળું આયુષ્યકર્મ ઉપમાન કરાયેલું [illegible]

યમો અનાદરપૂર્વક વચ્ચે વચ્ચે કોઈ કોઈવાર જરા જરા લેવે છે અથવા બિલકુલ લેવતો નથી જેમ "તદ્દયા તેને સભારી આપે ત્યારે કોઈ વખત જરા અંજન આંખમાં આંજતો હતો" તેમ આ પ્રાણીને ગુરુ મહારાજ વારંવાર પ્રેરણા કરે ત્યારે ગુરુમહારાજની ખાતરજ તેમાં જાણે પ્રવૃત્તિ કરતો ન હોય તેમ જ્ઞાનનો થોડો થોડો અભ્યાસ કરે છે, પરંતુ તે પણ કોઈ વખત જ કરે છે, દરરોજ કરતો નથી "અને તીર્થજળ પણ તદ્દયા વારંવાર કહે ત્યારે કોઈ વખત જરા પીતો હતો" તેવી રીતે આ પ્રાણી પણ પ્રમાદને વશ થઈને જ્યારે ગુરુમહારાજ ખાસ પ્રેરણા કરે ત્યારે સમ્યગ્દર્શનને વધારે વધારે પ્રદીપ્ત કરતો આગળ વધતો જાય છે, પરંતુ તે માત્ર ગુરુમહારાજની ખાતર અને તેમની પ્રેરણાને અંગે જ કરે છે, પણ પોતાના અંતઃકરણના ઉત્સાહથી કરતો નથી

તુચ્છ ભોજન-માં વધારો.

[1]ત્યારપછી નિષ્પુણ્યકની વાતમાં જરા વિસ્તારથી આ પ્રમાણે હકીકત કહેવામાં આવી છે કે "તદ્દયા એને હોંસથી મહાકલ્યાણક ભોજન બહુ સારી રીતે આપતી હતી ત્યારે તેમાંનું જરા ખાઈને બાકીનું અન્ન પોતાના ભિક્ષાપાત્રમાં તે નાખી દેતો હતો તેના તુચ્છ ભોજનની સાથે આ સુંદર ભોજન મળવાથી તેના અન્નમાં નિરંતર વધારો થયા કરતો હતો, તેથી તેનું અન્ન દરરોજ રાત દિવસ ખાધા કરે તો-પણ તે કદિ પૂરૂ થતું નહોતું (ઘટતું નહોતું) પોતાના ભોજનમાં આવી રીતે વધારો થતો જોઈને તે મનમાં બહુ રાજી થતો હતો, પણ કોના પ્રતાપથી અને શા કારણથી પોતાના ભોજનમાં વધારો થાય છે તેનું કારણ તે કદિ વિચારતો નહોતો પોતાના ભોજનમાં આસક્ત થયેલો નિષ્પુણ્યક સુંદર ભોજન તરફ ઓછા ઓછા આદર વાળો થતો જતો હતો અને પોતે કાંઈક સમજતો હતો છતાં જાણે તદ્દન અજાણ્યો હોય તેમ સાંસારિક મોહમાં કાળ ગાળતો હતો પોતાનું તુચ્છ ભોજન તે રાત દિવસ ખાતો હોવાથી શરીરે હૃષ્ટપુષ્ટ થતો ગયો, પણ ત્રણે ઓષધો આદર વગર માત્ર જરા જરા કોઈ વખત વાપરતો હતો તેથી તેના વ્યાધિઓનો સમૂળો નાશ થયો નહિ, એટલે મહાકલ્યાણક અન્ન તે એટલું થોડું થોડું લેતો હતો તેટલાથી પણ તેને ફાયદો તો ઘણો થયો અને તેના વ્યાધિઓ તેથી ઓછા ઓછા તો થતા ગયા, પણ વસ્તુસ્વરૂપનું બરાબર ભાન ન હોવાને લીધે

૧ જુઓ કથાપ્રબંધ । અનાદિ પાના ૩૧ નો આગળનો ભા । પૃષ્ઠ ૩૯,

અને અપથ્ય ભોજનનુ જોર વધારે હોવાને લીધે તેના શરીર ઉપર કુભોજનનો વિકાર વારવાર દેખાતો હતો. [1]અપથ્ય ભોજનના વિશેષ ઉપયોગથી કોઇ વાર તેને શૂળ નીકળતુ હતુ, કોઇ વખત શરીરે દાહ થઈ આવતો હતો, કોઇ વાર તેને સુઝવણ થઇ આવતી હતી, કોઇ વખત શરીરે તાવ આવી જતો હતો, કોઇ વાર શરદી થઇ આવતી હતી, કોઇ વાર જડપણુ જણાતુ હતુ, કોઇ વાર છાતીમા અને પડખામા વેદના થઇ આવતી હતી, કોઇ વાર ઉન્માદની પીડા થઇ આવતી હતી અને કોઇ વાર શરીરને પથ્ય વસ્તુ ઉપર અરૂચિ થઇ આવતી હતી આવી રીતે એ સર્વ રોગો તેના શરીરમા વિકાર ઉત્પન્ન કરીને કોઇ કોઈ વાર તેને ત્રાસ આપતા હતા " આ પ્રાણીના સબધમા પણ એવાજ પ્રકારની સર્વ વાત બને છે તે આપણે હવે જોઈએ

અનુવ્રતનુ માહાત્મ્ય

કોઇ વખત ચોમાસાની શરૂઆતમા દયાતત્પર થઇ ગુરુમહારાજ આ પ્રાણી ઉપર વિશેષ દયા લાવીને તેને વધારે પ્રમાણમા વિરતિ ગ્રહણ કરાવવા સારૂ તેની પાસે અણુવ્રતનો વિધિ કહે છે મહાવ્રતમા સર્વ ત્યાગ કરવાની હકીકત હોય છે અને અણુવ્રતમા દેશથી (અ શથી) બની શકતી બાબતમા ત્યાગભાવ કરવાનો હોય છે, તે સર્વ હકીકત ગુરુમહારાજ તેને સમજાવે છે અને એવા અણુવ્રતો વિશેષ પ્રકારે લેવાનો વિધિ કેવો છે, તે સર્વ બાબતપર વિસ્તારથી વિવેચન કરે છે ત્યારે આ જીવને સસારપર સવેગ તો ઘણો આવી જાય છે અને ત્યાગ કરવાની વૃત્તિ થઇ આવે છે, તોપણ ચારિત્રાવરણીય કર્મના અત્યત જોરને લઇને અને તેના મદવીર્યપણાને લઇને માત્ર કોઇ કોઇ વ્રત નિયમ જરા જરા તે લે છે એ સર્વ તદ્દયા તેને ઘણુ ભોજન આપે અને જોઇએ તેટલુ લેવા તેને કહે, પણ તે તેમાથી થોડુ ગ્રહણ કરે તેની જેવુ સમજવુ વળી ગુરૂમહારાજની ખાતર કોઇ કોઇ વ્રત આ પ્રાણી–તેમા પોતાનુ મન ન હોય તોપણ–લઇ લે છે તે પોતાના કુત્સિત ભોજનમા સુદર ભોજન નાખવા–ભેળવવા બરાબર સમજવુ પોતાની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ ઓછા સવેગથી વ્રત નિયમો લીધા હોય તોપણ તે આ ભવમા અથવા પરભવમા જરૂર ઘન વિષયના

[1] રોયલ એ સોસાયટીએ જાન આવવાની આવૃત્તિના મૂળ ગ્રથનુ પૃષ્ઠ ૧૨૬ મુ અહીંથી શરૂ થાય છે

સાધનો વધારી આપે છે તે 'આ સુંદર ભોજનના સંબંધથી તુચ્છ ભોજનનો વધારો થાય છે' એ બાબતની બરાબર સમજવું મંદ સંવેગથી ગ્રહણ કરેલા વ્રત નિયમોના પ્રભાવથી પ્રાપ્ત થયેલા ધન વિષય વિગેરેનો વારંવાર ઉપભોગ કરવામાં આવે તોપણ પેલા વ્રત નિયમો મજબૂત કારણ હોવાને લીધે ધન વિષય ખૂટતા નથી એટલે જેમ ધન વિષય વપરાતા જાય છે તેમ વ્રત નિયમના પ્રભાવથી બીજા મળતા જાય છે આ પ્રાણી તો મનુષ્યપણામાં અથવા દેવગતિમાં પોતાની સંપત્તિ વારંવાર વધતી જતી જોઇને બહુ આનંદમાં આવી જાય છે, પરંતુ એ બાપડાને એમ માલૂમ પડતું નથી કે એ ધન વિષય વિગેરે પોતાને વધારે પ્રાપ્ત થતા જાય છે તે તો માત્ર ધર્મના પ્રભાવથી જ થાય છે તેમાં આનંદ પામવા જેવું શું છે? વાસ્તવિક રીતે તો જે ધર્મના પ્રભાવથી એ વધે છે તેજ કરવો યુક્ત છે[1] પણ આવી હકીકત તેના ધ્યાન પર આવતી નથી આવા વસ્તુસ્વરૂપના જ્ઞાન ઉપર લક્ષ્ય નહિ આપતા તે ધન વિગેરે ઉપર વધારે આસક્તિ રાખે છે અને જ્ઞાન દર્શન તથા દેશથી ચારિત્ર તે ગ્રહણ કરતો હોય છે તેના તરફ વધારે શિથિળતા બતાવે છે વળી આવી રીતે વસ્તુસ્વરૂપ જાણતા છતા અજાણ્યા મનુષ્યની પેઠે મોહના દોષને લીધે તે નકામો વખત ગાળે છે આવી રીતે જ્યાંસુધી તેનું મન ધનવિષય ઉપર ઘણું ચોંટેલું રહે છે અને ધર્માનુષ્ઠાન કરવા તરફ ઓછો આદર રહે છે, ત્યાંસુધી ગમે તેટલો વખત તે ગાળી નાખે પણ તેના રાગ વિગેરે ભાવરોગો નાશ પામતા નથી ગુરુમહારાજના આગ્રહથી મંદ ભાવે પણ થોડા થોડા સારા અનુષ્ઠાનો કરે છે તેથી તેને થોડો ઘણો ગુણ થાય છે મતલબ એ છે કે તેના ભાવરોગો તેથી તદ્દન શાંત પડતા નથી, કારણ કે એનામાં હજુ ધર્મ માટે અંતઃકરણનો આદર નથી, ગુરુમહારાજના આગ્રહથી સારી પ્રવૃત્તિ જરા માત્ર કરે છે તેથી વ્યાધિઓ શાંત રહે છે, પણ ક્ષય પામી જતા નથી

હવે આ પ્રાણીને પોતાના આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન ન હોવાથી તે ધન વિષય ઉપર બહુ આસક્તિ રાખે છે, ઘણો પરિગ્રહ રાખે છે, મોટી જાળ પાથરી હોય તેવો મોટા પાયા ઉપર વ્યાપાર શરૂ કરે છે, ખેતીવાડીનો ધંધો આદરે છે અને આવા પ્રકારના બીજા અનેક આરંભો શરૂ કરે છે આ

ભાવરોગો આવિર્ભાવ.

[1] પરિગ્રહ ધન ધાન્ય આદિ વસ્તુઓ સંગ્રહવી, તેના ઉપર સ્વામિત્વ સ્થાપન કરવું તે

પ્રમાણે થવાથી રાગ વિગેરે ભાવરોગોને વધી જવાનુ મજબૂત કારણ મળી જાય છે વ્યાધિઓને વધી જવાનુ એક વાર કારણ મળી આવે એટલે તે જેમ વધી જઇ પ્રાણીને હેરાન કરે છે તેમ તેઓ આ પ્રાણી ઉપર પોતાની અસર બરાબર બતાવે છે, પોતાના અનેક પ્રકારના વિકારોની અસર આ પ્રાણી ઉપર કરી મૂકે છે, તે વખતે આદર વગર કરેલા સહેજસાજ સારા અનુષ્ઠાનોથી આ પ્રાણીનો બચાવ થઇ શકતો નથી, એટલે પછી અટાળે જેમ શૂળની પીડા થઇ આવે તેના જેવી ધન (પૈસા) ના ખર્ચની ચિંતાથી કોઇ વખત તે પીડાય છે, કોઇ વખત પારકાની ઈર્ષ્યાના દાહ (બળતરા) થી બળી જાય છે, કોઇ વખત તેનુ સર્વસ્વ નાશ પામી ગયુ હોય ત્યારે જાણે મરવાની અણી પર આવી ગયો હોય તેમ મૂર્છા પામી જાય છે, કોઇ વખતે કામજ્વરથી થતી પીડાને લીધે તરફડે છે, કોઇ વખત લેણદારો તેનુ ધન લઇ જાય તેની પીડાથી જાણે શરદીથી ઠરી ન ગયો હોય તેવો થઇ જાય છે ' અહો આ તો જાણકાર છે છતા કેવો ઉલટે રસ્તે ચાલે છે ' એ પ્રમાણે લોકોમા કહેવાતી મૂર્ખતાવડે હૃદયમા ખેદાય છે, કોઇ વખત ઇષ્ટ વસ્તુનો વિયોગ અને અનિષ્ટ વસ્તુનો સયોગ જેને બન્ને પડખામા અને હૃદયમા થતી શૂળની વેદના સાથે સરખાવવા યોગ્ય છે તેનાથી હેરાન થયા કરે છે, કોઇ વખત તે પ્રમાદી (આળસુ, સુસ્ત) પ્રાણીને ફરીવાર [1]મિથ્યાત્વરૂપ ઉન્માદનો સતાપ ઉત્પન્ન થાય છે, સારા અનુષ્ઠાન કરવા એ વ્યાધિ મટાડવા માટે પથ્ય–પચે તેવુ ભોજન છે તેના તરફ અરુચિ થવારૂપ ઉપાધિ કોઇ વખત તેને થઇ આવે છે આવી રીતે અપથ્ય સેવવામા આસક્ત થયેલો આ જીવ દેશવિરતિની કોટિપર ચઢવા લાગેલો હોય છે તોપણ એવા એવા વિકારોથી હેરાન થયા કરે છે

(૩૨)

વસ્તુનિવ્યાના।–
તદ્દયા નિર્ગમ।

ત્યારપછી કથાપ્રસગમા આગળ કહેવામા આવ્યુ છે કે " આવી રીતે વ્યાધિઓની પીડાથી ઘેરાયલા અને રડતા નિષ્પુણ્યકને એક વખત દયાળુ તદ્દયાએ જોયો અને તેના સબધમા વિચાર કરીને તે બોલી " ભાઇ ! પિતાજીએ તને પ્રથમથીજ કહ્યુ છે કે તારા શરીરે આ સર્વ વ્યાધિઓ છે તે ખરાબ ભોજન ઉપર તને પ્રીતિ છે તેને લઇને જ છે અમે આ તારી સર્વ હકીકત જોઇએ છીએ, સમજીએ છીએ, પણ તને આકુળતા ન થાય તેટલા સારૂ તને તારા ખરાબ ભોજનનુ ભક્ષણ

[1] ઘાત થવાથી મિથ્યાત્વમા ચાલ્યો જાય ત્યારે એ પ્રમાણે થાય છે

કરવાથી વારતા નથી આ ત્રણે સુંદર ઔષધો જે મહા શાંતિ કરનારા છે તેના ઉપર તારી શિથિળતા છે ! અને આ સર્વ પ્રકારના સંતાપને કરનાર ભોજન ઉપર તારી રુચિ છે ! ખરેખર તારી સ્થિતિ ઘણી વિચિત્ર છે તું અત્યારે રડે છે પણ તને શાંતિ આપે તેવી બાબત કોઇ અત્યારે તો વિદ્યમાન જણાતી નથી બીજી એમ પણ વાત છે કે જેને અપથ્ય ઉપર બહુ પ્રેમ હોય છે તેને ઔષધ લાગુ પડી શકતા નથી હું તારી પરિચારિકા હોવાથી મને પણ આ બાબતમાં અપવાદ આવે છે હું તને આટલી વાત સમજાવું છું પણ તને સારૂ કરવાની હાલ મારામાં શક્તિ નથી " આ પ્રમાણે તદ્દયાની વાત સાભળી નિષ્પુણ્યક બોલ્યો " જો તેમજ હોય તો તમારે મને હવેથી તુચ્છ ભોજનનો ઉપયોગ કરતા વાર વાર વાર્યા કરવો, કારણ કે એ ભોજન કરવાની મને એટલી પ્રેમપૂર્વક ઇચ્છા રહ્યા કરે છે કે મારી પોતાની મેળે તેનો ત્યાગ કરવાનો ઉત્સાહ મારામાં આવે એમ મને લાગતું નથી તમારા પ્રભાવથી એ ખરાબ ભોજનનો થોડો થોડો ત્યાગ કરતા સર્વનો ત્યાગ કરવાની શક્તિ પણ મારામાં આવશે. " તદ્દયાએ હર્ષના આવેશમાં આવી જઇને કહ્યું " શાબાશ છે, શાબાશ છે ! તારા જેવાને એ પ્રમાણે કરવું તે યોગ્ય જ છે " આ પ્રમાણે કહીને પછી તેને વધારે ખરાબ ભોજન લેતા તે વારંવાર વારવા લાગી આવી રીતે વાર વાર કહેવાથી તે અપથ્ય ભોજનનો થોડો થોડો ત્યાગ પણ કરવા લાગ્યો, તેમ તેમ તેના વ્યાધિઓ ઓછા પણ થવા લાગ્યા, વિશેષ પીડા થતી હતી તે અટકતી ગઇ અને ઔષધો શરીરપર અસર કરવા લાગ્યા જ્યારે તદ્દયા નજીકમાં હોય ત્યારે નિષ્પુણ્યક સુંદર ભોજન કરે અને અપથ્ય ભોજન થોડું લે તેથી વ્યાધિઓ ઓછા થાય, પરંતુ વળી તે જરા દૂર જાય એટલે હજુ તેનામાં અપથ્ય ભોજન ઉપર લંપટપણું ઘણું હોવાથી તે ખાવા મંડી જાય અને ઔષધો જરા પણ લે નહિ તેથી વળી પાછો અજીર્ણવિકાર થઇ આવે ધર્મબોધકરે પોતાની દીકરી તદ્દયાને આખા લોકના પાલક તરીકે અગાઉથી નીમેલી હતી, તેથી તેને તો અનંત લોકની સંભાળ રાખવામાં રોકાઇ રહેવાનું હતું અને તેને લઇને તે આ નિષ્પુણ્યક પાસે તો કોઇ કોઇ વાર આવી શકતી, એટલે બાકીનો અધો વખત તે તદ્દન છૂટો રહેતો હતો એવા વખતમાં અપથ્ય ખાવાથી કોઇ તેને વારતું નહિ, તેને લીધે વ્યાધિ સંબંધી વિકારો પાછા ઉદ્ભવી નીકળતા હતા, જેથી પાછું 'એ ભગવાન્ એના એ '-એના જેવું તેને થઇ જતું હતું એ તો પછી તેજ ખાડા અને તેજ મેદાવાળી વાત[1] થતી હતી "

[1] જુઓ પૃ ૮૦ નોટ ન

આ પ્રાણીના સબંધમા પણ એવીજ હકીકત લગભગ બની આવે છે એમા ધ્યાનમા રાખવા યોગ્ય હકીકત એ છે કે ગુરૂમહારાજને આ જીવ ઉપર દયા આવે છે તે દયા જ મુખ્ય કાર્ય કરનારી છે તે વાતપર રૂપક કરીને પ્રધાનપણે તેને 'કર્તા' બતાવી છે આશય એવો છે કે ગુરૂમહારાજ પોતેજ કર્તા છે, પરંતુ તેમની આ પ્રાણી ઉપરની દયા મુખ્ય ભાગ ઉપદેશને અંગે ભજવે છે તે હકીકતને સ્પષ્ટપણે સન્મુખ રાખવા માટે દયાને રૂપક આપી જાણે તે જુદુ પાત્ર હોય તેવી સંભાવના કરી છે વાસ્તવિક રીતે તો આ સર્વ ઉપદેશ ગુરૂમહારાજ પોતે જ આપે છે અને ઔષધ આપનાર અને માર્ગ બતાવનાર તે જ છે એ વાત ધ્યાનમા રાખવી

તદ્યાની સંભાવના

ગુરુમહારાજ જેમના ચિત્તમા દયા ભરેલી છે તેઓ આ આળસુ–પ્રમાદી જીવને ફરી વાર મળે છે ત્યારે તેને સમજ આપનારની સાંસારિક અનેક ઉપાધિઓથી આકુળવ્યાકુળ થતો એક વધારે રીતે જોઇ તેને ઠપકો આપતા કહે છે—"હે ભાઇ ! જે પ્રાણીઓ વિષયમા આસક્ત હોય છે તેઓને મનમા અનેક પ્રકારના સંતાપ થતા એ કાઇ દુર્લભ બાબત નથી એમ અમે તને અગાઉથી જ કહ્યુ હતુ, એટલે જેઓ વિષયમા આસક્ત હોય છે તેઓને મનમા સંતાપો થયા જ કરે છે વળી અમે તને વિશેષમા કહ્યુ હતુ કે જે પ્રાણીઓ પૈસા પેદા કરવાની બાબતમા અને તેનુ રક્ષણ કરવાની બાબતમા મસ્યા રહે છે તેઓથી આપત્તિઓ બહુ દૂર રહેતી નથી (એવા પ્રાણીઓની નજીક દુ:ખો–પીડાઓ રહ્યા કરે છે અને ઘણા ટુંકા વખતમા તેની સાથે મળી જાય છે) આ પ્રમાણે હકીકત અમે તને કહી હતી છતા તને તો તેના (વિષય–ધન) ઉપર જ વધારે પ્રેમ થતો જાય છે વળી એક બીજી પણ વાત છે તે એ કે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર જે સર્વ કલેશરાશિરૂપ મહા અજીર્ણનો નાશ કરનાર છે અને તેમ કરીને જે પરમ શાંતિ આપનાર છે તેના ઉપર તુ અનાદરની નજરથી જુએ છે, ત્યારે અમે તે હવે શુ કરીએ ? જો અમે ત્યાગ કરવાના સંબધમા કાઇ બોલીએ છીએ તો તુ આકુળવ્યાકુળ થઇ જાય છે તારા ઉપર અનેક પ્રકારના ઉપદ્રવો થયા કરે છે તે અમારી પોતાની આંખથી અમે જોયા કરીએ છીએ, તો પણ તને ખરાબ રસ્તે જતા વારીએ તો તુ આકુળવ્યાકુળ થઇ જાય તે ભયથી અમે ચૂપ બેસી રહીએ છીએ જે પ્રાણીઓને એ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર ઉપર આદર હોય છે, જેઓ વિરૂદ્ધ કર્મોનો ત્યાગ કરતા જતા હોય છે અને જેઓ

ચારિકા નીમી આપું તું તારા આત્માને હિત શું કરવાથી થાય તે જાણતો નથી, પથ્ય ભોજન કરવાથી દૂર નાસતો ફરે છે અને તારૂં તુચ્છ ભોજન કરવામાં નિરંતર પ્રેમ રાખ્યા કરે છે તેથી મારે તારા સંબંધમાં શું કરવું ?' નિષ્પુણ્યક બોલ્યો, 'આપ આવું હવે કદિ બોલશો નહિ, આપનો હુકમ હું હવે કદિ પણ ઉલ્લંઘીશ નહિ, ફેરવીશ નહિ, આપની આજ્ઞા બરાબર માન્ય કરીશ ' ધર્મબોધકર ત્યારપછી વિચાર કરી બોલ્યા 'એક સદ્બુદ્ધિ[1] નામની મારી છોકરી છે તેને બીજું બહુ કામ નથી મારો વિચાર તેને તારી પરિચારિકા બનાવવાનો છે તે મારી બાલિકા તારી પાસે નિરંતર રહેશે અને તને પથ્ય અને અપથ્ય શું છે તેનો વિચાર બતાવશે આવી સારી દાસી હું તને આપું છું તેથી હવે તારે તારા મનમાં જરા પણ ગભરાવું નહિ તે ઘણી જાણકાર હોવાથી તેનાથી ઉલટી રીતે ચાલનાર અને આદર વગરના પ્રાણી ઉપર તે જરા પણ ઉપકાર કરતી નથી, તેથી જો તને સુખ મેળવવાની ઇચ્છા હોય અને દુખથી તને ભય ઉત્પન્ન થયેલ હોય તો તે જે કહે તે પ્રમાણે તું દરરોજ કરજે તદ્દયાને અનેક જગ્યોએ કામ હોય છે તો પણ વચ્ચે વચ્ચે કોઇ કોઇ વાર તે તારી પાસે આવી જઈને તને જાગ્રત રાખી જશે જો તારે સુખ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તો સદ્બુદ્ધિને રાજી રાખવા માટે તારાથી બની શકે તેટલો પ્રયત્ન કરજે મારા જેવા તો છેટા રહેનારા હોય છે, પણ આ સદ્બુદ્ધિ તો દરરોજ આખો વખત તારી પાસે જ રહેશે, માટે તારા પોતાના સુખ માટે તારે તેની આરાધના કરવી સર્વ રીતે ઉચિત છે ' નિષ્પુણ્યકે આ બાબતમાં સંમતિ આપવાથી ધર્મબોધકરે સદ્બુદ્ધિને તેની પરિચારિકા બનાવી થોડા દિવસ સદ્બુદ્ધિ દ્રમકની પાસે રહી તેટલા વખતમાં તેના સંબંધમાં ઘણો ફેરફાર થઇ ગયા તેના ઉપદેશથી દ્રમકની અપથ્ય ભોજન ઉપર પ્રીતિ હતી તે ઉડી ગઇ, આથી અગાઉ જેટલું તુચ્છ ભોજન તે ખાતો નહિ વળી હવે તે ત્રણે ઔષધો વધારે પ્રમાણમાં રાજીખુશીથી ખાવા લાગ્યો આ બન્ને કારણને લઇને તેને જે વ્યાધિઓ થયેલા હતા તે ઓછા થવા લાગ્યા અને રોગના વિકારો તો લગભગ નાશ પામી ગયા એ દરિદ્રીને હવે સુખનો રસ કેવો છે તેનો સ્વાદ આવવા લાગ્યો, તેનું બીભત્સ રૂપ હતું તે દૂર થઇ ગયું અને તેનામાં શાંતિ આવી ગયેલી હોવાથી તેના મુખ ઉપર સંતોષ પણ બહુ દેખાવા લાગ્યો " આ પ્રમાણેની મતલબની હકી

---

1 આ સદ્બુદ્ધિને Conscience કહી શકાય

પરતુ જેવી ગુરુમહારાજની પ્રેરણા બધ થાય છે અથવા ગુરુમહારાજનો જોગ બનતો નથી કે તરતજ પોતાનુ વાસ્તવિક કર્તવ્ય કરવામા તે શિથિલ થઇ જાય છે અને પાછો આરભ પરિગ્રહની ધમાલમા પડી જાય છે જેવો તે આરભ પરિગ્રહની જજાળમા પડી જાય છે કે પાછા રાગ વિગેરે વ્યાધિઓ ઉછળી પડે છે અને તેને મનની અને શરીરની અનેક પ્રકારની પીડાઓ ઉત્પન્ન કરે છે આવા પ્રકારની પ્રાણીની અવસ્થા થાય છે તે તેની વિહ્વળતા છે એમ સમજવુ એટલે કથાપ્રસગમા એમ કહેવામા આવ્યુ હતુ કે આ પ્રાણીને વિહ્વળતા થાય છે તે તેને રાગ દ્વેષને લીધે થયેલ માનસિક અને શારીરિક વ્યથા તુલ્ય સમજવી ગુરુમહારાજ જેવી રીતે વારવાર પ્રેરણા કરીને આ જીવને શુદ્ધ માર્ગપર લઇ આવે છે તેવી રીતે પ્રેરણા કરીને ઠેકાણે લાવવાના બીજા અનેક જીવો હોય છે સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર કૃપા કરવાની બાબતમા તત્પર રહેલા ગુરુમહારાજ તો કોઇ કોઇ વખત જે જીવના સબધમા હાલ વાત ચાલે છે તેને પ્રેરણા કરી શકે છે, પણ બાકીના વખતમા આ જીવ છુટો રહેતો હોવાથી પોતાનુ અહિત કરતો હોય તેનાથી તેને કોઈ વારતુ નથી. એને લઇને ત્યારપછી ઉપર કહ્યો તેવો અનર્થ ઉત્પન્ન થાય છે તદ્દયા પાસે ન રહી શકે અને તેની ગેરહાજરીમા પ્રાણી અપથ્ય ભોજન ખાવા મડી જાય તેથી તેના રોગો વધી પડે અને વિકાર જણાવે તેની બરાબર આ સર્વ સમજવુ

(૩૩)

ત્યારપછી મૂળ કથાપ્રસગમા[1] એવી મતલબની હકીકત કહેવામા આવી હતી કે આવી રીતે વ્યાધિથી પીડા પામતા

સદ્બુદ્ધિ

ધર્મબોધકરે આ પ્રાણીને જોયો ત્યારે તેવી પીડાનુ કારણ તેણે તેને પૂછ્યુ એના જવાબમા નિષ્પુણ્યકે પોતાની સર્વ હકીકત જણાવી અને પછી કહ્યુ 'સાહેબ! આપની દીકરી તદ્દયા મારી પાસે દરરોજ રહી શકતી નથી અને તેની ગેરહાજરીમા મારા વ્યાધિઓ બહુ વધી જાય છે તેટલા માટે પ્રભુ! આપ મારે માટે પ્રયાસ કરીને કાઇ એવી ગોઠવણ કરો કે મને સ્વપ્નમા પણ જરાએ પીડા થાય નહિ ' ધર્મબોધકર મત્રીશ્વરે જવાબમા જણાવ્યુ 'તદ્દયાને ઘણા કામો સોપેલા હોવાથી તે તો આખો વખત એક યા બીજા કામમા વ્યાકુળ રહે છે, તેથી તને અપથ્ય ભોજન સેવતા વારવાર વારે તેવી કોઇ સ્ત્રી હોય તો તેને તારી પરિ

૧ જુઓ પૃષ્ઠ ૮૯ થી ૨૨ થતો પેરેગ્રાફ આ હકીકત લબાણ હોવાથી તેનો સાર જ અહી આપ્યો છે આખી હકીકત માટે ઉપરનો આખો ફેરો વાચી જવો પૃષ્ઠ ૪૦ પક્તિ ૨૧ મા ૩૪ સખ્યા છપાણી છે તે રદ કરવી

ચારિકા નીમી આપુ તુ તારા આત્માને હિત શુ કરવાથી થાય તે જાણતો નથી, પથ્ય ભોજન કરવાથી દૂર નાસતો ફરે છે અને તારૂ તુચ્છ ભોજન કરવામા નિરતર પ્રેમ ગણ્યા કરે છે તેથી મારે તારા સબધમાં શુ કરવુ ?' નિષ્પુણ્યક બોલ્યો, 'આપ આવુ હવે કદિ બોલશો નહિ, આપનો હુકમ હુ હવે કદિ પણ ઉલ્લઘીશ નહિ, ફેરવીશ નહિ, આપની આજ્ઞા બરાબર માન્ય કરીશ ' ધર્મબોધકર ત્યારપછી વિચાર કરી બોલ્યા 'એક સદ્બુદ્ધિ' નામની મારી છોકરી છે તેને બીજુ બહુ કામ નથી મારો વિચાર તેને તારી પરિચારિકા બનાવવાનો છે તે મારી બાલિકા તારી પાસે નિરતર રહેશે અને તને પથ્ય અને અપથ્ય શુ છે તેનો વિચાર બતાવશે આવી સારી દાસી હુ તને આપુ છુ તેથી હવે તારે તારા મનમા જરા પણ ગભરાવુ નહિ તે ઘણી જાણકાર હોવાથી તેનાથી ઉલટી રીતે ચાલનાર અને આદર વગરના પ્રાણી ઉપર તે જરા પણ ઉપકાર કરતી નથી, તેથી જો તને સુખ મેળવવાની ઈચ્છા હોય અને દુખથી તને ભય ઉત્પન્ન થયેલ હોય તો તે જે કહે તે પ્રમાણે તુ દરરોજ કરજે તદ્દયાને અનેક જગ્યાએ કામ હોય છે તો પણ વચ્ચે વચ્ચે કોઇ કોઇ વાર તે તારી પાસે આવી જઈને તને જાગ્રત રાખી જશે જો તારે સુખ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તો સદ્બુદ્ધિને રાજી રાખવા માટે તારાથી બની શકે તેટલો પ્રયત્ન કરજે મારા જેવા તો છેટા રહેનારા હોય છે, પણ આ સદ્બુદ્ધિ તો દરરોજ આખો વખત તારી પાસે જ રહેશે, માટે તારા પોતાના સુખ માટે તારે તેની આરાધના કરવી સર્વ રીતે ઉચિત છે ' નિષ્પુણ્યકે આ બાબતમા સમતિ આપવાથી ધર્મબોધકરે સદ્બુદ્ધિને તેની પરિચારિકા બનાવી થોડા દિવસ સદ્બુદ્ધિ દ્રમકની પાસે રહી તેટલા વખતમા તેના સબધમા ઘણા ફેરફાર થઇ ગયા તેના ઉપદેશથી દ્રમકની અપથ્ય ભોજન ઉપર પ્રીતિ હતી તે ઉડી ગઇ, આથી અગાઉ જેટલુ તુચ્છ ભોજન તે ખાતો નહિ વળી હવે તે ત્રણે આપધો વધારે પ્રમાણમા ગણ્ખુશીથી ખાવા લાગ્યો આ બન્ને કારણને લઇને તેને જે વ્યાધિઓ થયેલા હતા તે ઓછા થવા લાગ્યા અને રોગના વિકારો તો લગભગ નાશ પામી ગયા એ દરિદ્રીને હવે સુખનો રસ કેવો છે તેનો સ્વાદ આવવા લાગ્યો, તેનુ બીભત્સ રૂપ હતુ તે દૂર થઇ ગયુ અને તેનામા શાતિ આવી ગયેલી હોવાથી તેના સુખ ઉપર સતોષ પણ બહુ દેખાવા લાગ્યો ' આ પ્રમાણેની મતલબની હકી

---

૧ આ સદ્બુદ્ધિને Conscience કહી શકાય

પરતુ જેવી ગુરુમહારાજની પ્રેરણા બધ થાય છે અથવા ગુરુમહા રાજનો જોગ બનતો નથી કે તરતજ પોતાનુ વાસ્તવિક કર્તવ્ય કરવામા તે શિથિળ થઇ જાય છે અને પાછો આરભ પરિગ્રહની ધમાલમા પડી જાય છે જેવો તે આરભ પરિગ્રહની જજાળમા પડી જાય છે કે પાછા રાગ વિગેરે વ્યાધિઓ ઉછળી પડે છે અને તેને મનની અને શરીરની અનેક પ્રકારની પીડાઓ ઉત્પન્ન કરે છે આવા પ્રકારની પ્રાણીની અ વસ્થા થાય છે તે તેની વિહ્વળતા છે એમ સમજવુ એટલે કથાપ્રસ ગમા એમ કહેવામા આવ્યુ હતુ કે આ પ્રાણીને વિહ્વળતા થાય છે તે તેને રાગ દ્વેષને લીધે થયેલ માનસિક અને શારીરિક વ્યથા તુલ્ય સમ જવી ગુરુમહારાજ જેવી રીતે વારવાર પ્રેરણા કરીને આ જીવને શુદ્ધ માર્ગપર લઇ આવે છે તેવી રીતે પ્રેરણા કરીને ઠેકાણે લાવવાના બીજા અનેક જીવો હોય છે સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર કૃપા કરવાની બાબ તમા તત્પર રહેલા ગુરુમહારાજા તો કોઇ કોઇ વખત જે જીવના સબધમા હાલ વાત ચાલે છે તેને પ્રેરણા કરી શકે છે, પણ બાકીના વખતમા આ જીવ છુટો રહેતો હોવાથી પોતાનુ અહિત કરતો હોય તેનાથી તેને કોઈ વારતુ નથી એને લઇને ત્યારપછી ઉપર કહ્યો તેવો અનર્થ ઉત્પન્ન થાય છે તદ્દયા પાસે ન રહી શકે અને તેની ગેરહાજ રીમા પ્રાણી અપથ્ય ભોજન ખાવા મડી જાય તેથી તેના રોગો વધી પડે અને વિકાર જણાવે તેની બરાબર આ સર્વ સમજવુ

(૩૬)

સદ્બુદ્ધિ

ત્યારપછી મૂળ કથાપ્રસગમા[૧] એવી મતલબની હકીકત કહેવામા આવી હતી કે આવી રીતે વ્યાધિથી પીડા પામતા વર્મબોધકરે આ પ્રાણીને જોયો ત્યારે તેવી પીડાનુ કારણ તેણે તેને પૂછ્યુ એના જવાબમા નિષ્પુણ્યકે પોતાની સર્વ હકીકત જણાવી અને પછી કહ્યુ ‘ સાહેબ ! આપની દીકરી તદ્દયા મારી પાસે દરરોજ રહી શકતી નથી અને તેની ગેર હાજરીમા મારા વ્યાધિઓ બહુ વધી જાય છે તેટલા માટે પ્રભુ! આપ મારે માટે પ્રયાસ કરીને કાઇ એવી ગોઠવણ કરો કે મને સ્વપ્નામા પણ જરાએ પીડા થાય નહિ ’ ધર્મબોધકર મત્રીશ્વરે જવા બમા જણાવ્યુ ‘ તદ્દયાને ઘણા કામો સોપેલા હોવાથી તે તો આખો વખત એક યા બીજા કામમા વ્યાકુળ રહે છે, તેથી તને અપથ્ય ભોજન સેવતા વારવાર વારે તેવી કોઇ સ્ત્રી હોય તો તેને તારી પરિ

૧ જુઓ પૃષ્ઠ ૮૯ થી શરૂ થતો પેરેગ્રાફ આ હકીકત લબાણ હોવાથી તેનો સાર જ અહી આપ્યો છે આખી હકીકત માટે ઉપરનો આખો પેરે વાચી જવો પૃષ્ઠ ૪૦ પક્તિ ૨૧ મા ૩૮ સખ્યા છપાણી છે તે રદ કરવી

જાય છે અને એક ક્ષણવાર પણ મને સુખ મળતું નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી હે કૃપાનાથ! આપ કાંઈ એવું કરી આપો કે જેથી આપના કહેવા પ્રમાણે આચરણ કરવારૂપ બખ્તર પહેરીને અનર્થોરૂપ ભાલાના સમૂહથી રક્ષણ કરાયેલો હું રહું.”

જીવના આ પ્રમાણેના વચન સાંભળીને ગુરૂમહારાજે તેને કહ્યું “ભદ્ર! બીજાના નિવારણ કરવાથી અને તેના પરના “વિશ્વાસથી અકાર્ય વર્જવાનું બની આવે છે તે તો “કોઈ કોઈ વખત જ બની શકે છે. આ પ્રમાણે “અન્યના ઉપદેશથી કોઈ કોઈ વાર અકાર્ય વર્જવાનું “પરિણામ તને પોતાને અને બીજાને કેવું સારૂં આવે છે તે તેં જોયું “અને તેમ કરવાથી તને કેટલો મોટો ફેર પડી જાય છે તે તેં અનુ “ભવ્યું. અમારે તો અનેક પ્રાણીઓ ઉપર ઉપકાર કરવાનો હોય છે, “તેઓને ઉપદેશ આપવાનો હોય છે અને તેઓને યોગ્ય રીતે સમજાવ “વાના હોય છે તેથી તારી પાસે આખો વખત રહીને દરેક બાબતમાં “તને નિવારણ કરવાનું અમારાથી બની શકે નહિ. આ પ્રમાણે હોવાથી “જ્યાં સુધી તારી પોતાની સદ્બુદ્ધિ જાગ્રત નહિ થાય ત્યાં સુધી જે “આચરણોનું અમે નિવારણ કરવાનો તને ઉપદેશ આપીએ છીએ તે “આચરણ ઉપર તારી આસક્તિ હોવાને લીધે તેનાથી થતી અનર્થ “પરંપરા રોકી શકાશે નહિ. તે અનર્થપરંપરા એ ને એ પ્રમાણે “થયા જ કરશે. પણ सद्बुद्धिरेव हि परप्रत्ययमनपेक्ष्य स्वप्रत्ययेनैव “जीवमकार्यान्निवारयति સદ્બુદ્ધિ જ એક એવી વસ્તુ છે કે જે “અન્ય તરફની પ્રેરણાની અપેક્ષા રાખ્યા વગર પોતાના પ્રયત્નથી– “જાતપ્રેરણાથી જ જીવને અકાર્ય કરતાં નિવારણ કરે છે અને અસર “કારક રીતે નિવારી શકે છે. એના પ્રતાપથી પ્રાણી અનર્થોથી “બચી શકે છે.”

સ્વાયત્તતાનું મહત્ત્વ

આ પ્રમાણે સાંભળીને જીવે કહ્યું “ભગવન્! તે કદાચ મને મળવાની હશે તો તે પણ આપના પ્રસાદથી જ મળશે, બીજી કોઈ રીતે મળી શકવાની નથી.” ગુરૂમહારાજે ઉત્તરમાં જણાવ્યું “વારૂ, તો હું તને સદ્બુદ્ધિ “આપું છું. અમારા જેવાને તો તે (સદ્બુદ્ધિ) વચન “ને જ તાબે રહે છે, પરંતુ તારે આ સંબંધમાં આટલું ધ્યાનમાં “રાખવાનું છે કે સદ્બુદ્ધિ આપવામાં આવી હોય તોપણ જે પ્રાણીઓ “પુણ્યશાળી હોય છે તેઓને જ તે સારી રીતે [1]પરિણમે છે, બીજા

સદ્બુદ્ધિની મહત્તા

1 પરિણામ ઉપજાવે છે.

ક્ત કથાપ્રસંગમાં કહેવામાં આવી હતી. આ પ્રાણીના સંબંધમાં પણ લગભગ એનેજ મળતી હકીકત બને છે તે આપણે હવે વિચારી જોઇએ.

બુદ્ધિ રહિતના એકરાગ

જેમ કોઈ આંધળો માણસ દોડતા દોડતા ભીંત અથવા થાંભલા સાથે અફળાઇ જવાથી પીડા પામે અને તેને કેટલી પીડા થાય છે તે વાત જેમ તે બીજા માણસને કહી સંભળાવે, તેવી રીતે ગુરૂમહારાજે જે આચરણો કરવાની મના કરી હોય તેવા આચરણ કરવાથી વિપત્તિઓ આવે છે તે જાણીને અને અનુભવીને ગુરૂમહારાજ ઉપર આ પ્રાણી વિશ્વાસ મૂકે છે અને માને છે કે ગુરુમહારાજ જે વાત કહેતા હતા તે બરાબર હતી અને ત્યારપછી ગુરૂમહારાજ સમક્ષ એ વિપત્તિઓ અને કષ્ટો કેવી રીતે આવે છે અને તે વખતે પ્રાણીની શી સ્થિતિ થાય છે તે કહી સંભળાવે છે " ભગવન્ ! આપસાહેબના સદુપદેશથી જ્યારે હું ચોરીથી કોઇ પણ પદાર્થ લેતો નથી, રાજ્યવિરૂદ્ધ કોઇ પણ કાર્ય કરતો નથી, વેશ્યા અથવા પારકી સ્ત્રી તરફ દૃષ્ટિ કરતો નથી અને એવું ધર્મવિરુદ્ધ અથવા લોકવિરૂદ્ધ કોઇ પણ આચરણ આપના ઉપદેશ પ્રમાણે કરતો નથી અને મહા આરંભ અને મહા પરિગ્રહમાં રીઝા જતો નથી ત્યારે લોકો મને સાધુ (સારા માણસ) તરીકે ગણે છે, મારામાં વિશ્વાસ મૂકે છે અને મારા વખાણ કરે છે. એ વખતે શરીરને મહેનત પડવાથી કદાચ કોઇ થોડું થોડું દુઃખ થાય તો તે મને જણાતું નથી અને હૃદય તદ્દન સ્વસ્થ થઇ જાય છે. આવા પ્રકારના શુભ આચરણ કરનારને ધર્મ સારી ગતિ અપાવનાર થાય છે, એટલે એના સુકૃત્યને પરિણામે પ્રાણી સદ્ગતિમાં જાય છે એ વિચારથી મનમાં બહુ આનંદ થઇ આવે છે અને જ્યારે આપસાહેબ તરફથી કાંઇ પણ પ્રકારની નિવારણા[1] થતી નથી અથવા આપના તરફથી થયેલી નિવારણાની દરકાર ન કરતા ધન વિષય વિગેરે ઉપર અત્યંત આસક્તિ હોવાને લીધે ગુરૂમહારાજ કાંઇ જાણી જવાના નથી એમ ધારી લઇને પૈસા ઉપરની મૂર્છાને લઇને હું ચોરીથી ધન ઉપાડવા માંડું છું, વિષયલોલુપતાને લીધે વેશ્યા કે પરસ્ત્રીગમન કરૂં છું અને તેવું બીજું કોઈ પણ ભગવાને નિવારણ કરેલું આચરણ કરૂં છું ત્યારે લોકો તરફથી નિંદા, રાજ્ય તરફથી શિક્ષા અને સર્વ ધનહરણ, શરીરનો ખેદ, મનનો તાપ અને બીજા અનેક પ્રકારના અનર્થો આ લોકમાંજ પ્રાપ્ત કરૂં છું. આવી રીતે વર્તનારાઓને દુર્ગતિરૂપ મહા ઊંડા ખાડામાં ફેંકી દેનાર પાપ થાય છે એવા વિચારથી મારું હૃદય બળી

[1] અટકાવવું તે. અમુક કાર્ય ન કરવાનો ઉપદેશ.

ઇચ્છા અને પ્રાપ્તિનો પરસ્પર સંબંધ

ગુરૂમહારાજના આવા વચનામૃતના પ્રવાહથી તે પ્રાણીનું હૃદય પ્રફુલ્લિત થયું અને તેથી તેણે ગુરૂમહારાજના વચનને સ્વીકાર્યું ત્યારપછી ગુરૂમહારાજ આ પ્રાણીને સદુપદેશ આપે છે "ભદ્ર ! હું તને એક ખાસ ગુહ્ય[1] "હકીકત કહું છું તે તારે બરાબર ધ્યાન રાખીને "ધારવુ કરવી જ્યાં સુધી આ પ્રાણી વિપરીત જ્ઞાનને લઇને દુઃખથી "ભરેલા ધન વિષય વિગેરેમાં સુખનો આરોપ કરે છે અને સુખથી "ભરેલા વૈરાગ્ય તપ સંયમ વિગેરેમાં દુઃખનો આરોપ કરે છે ત્યાં "સુધી જ એને દુઃખની સાથે સંબંધ થાય છે, જ્યારે એને જણાય છે "કે ઇંદ્રિયના વિષયોમાં અથવા વિષય આરૂ પ્રવૃત્તિ કરવી તેમાં "દુઃખ છે અને ધન વિગેરે પદાર્થોની આકાંક્ષા દૂર કરવી એ જ સુખ "છે ત્યારે એની સર્વ ઇચ્છાઓનો વિચ્છેદ થયેલો હોવાથી એને કોઇ "પણ પ્રકારની આકુળતા વગર સ્વાભાવિક સુખ પ્રગટ થાય છે અને "નિરંતર તે આનંદમાં રહે છે વળી તને એક બીજી પણ સુંદર "વાત કહું તે તારા હૃદયપટ પર આળેખી રાખજે જેમ જેમ આ "પ્રાણી સ્પૃહા (ઇચ્છા, પારકી આશા) વગરનો થતો જાય છે તેમ "તેમ તેનામાં પાત્રતા આવતી જતી હોવાથી તેને સર્વ સંપત્તિઓ "મળતી જાય છે અને જેમ જેમ એ સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા- "વાળો-અભિલાષાવાળો થતો જાય છે તેમ તેમ તેની અયોગ્યતા "વિચારીને સંપત્તિઓ તેનાથી વધારે ને વધારે દૂર નાસતી ફરે છે ! "આ પ્રમાણેનો તારા મનમાં નિશ્ચય કરીને તારે સાંસારિક પદાર્થો "મેળવવાને માટે કે ભોગવવાને માટે અભિલાષા કરવી નહિ જો તું "એ પ્રમાણે કરીશ તો સ્વપ્નાવસ્થામાં પણ તને મનની કે શરીરની "પીડાની ગંધ પણ આવશે નહિ એટલે જાગ્રતાવસ્થામાં તો શું પણ "સ્વપ્નમાં પણ તને કોઇ પ્રકારની માનસિક કે શારીરિક પીડા થશે "નહિ " ગુરુમહારાજ આ પ્રમાણે પ્રાણીને ઉપદેશ આપે છે તેને અમૃતની જેમ આ પ્રાણી ગ્રહણ કરે છે આ પ્રાણીને સદ્બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થઇ છે એમ ધારીને ગુરૂમહારાજ પોતાના મનમાં નિશ્ચય કરે છે કે હવે પછી એ પ્રાણી ઉલટા માર્ગે કદિ પણ જશે નહિ આવા વિચારથી ગુરૂમહારાજ એ પ્રાણીના સંબંધમાં નિશ્ચિન્ત[2] થયા

---

૧ ગુહ્ય સાંભળનારને લાભ કરે તેવી ઘણા ન જાણે તેવી ખાનગી હકીકત અન્યથી નહિ સમજાયલું ગુપ્ત રહસ્ય

૨ નિશ્ચિન્ત ચિન્તા રહિત, ફીકર વગરના

" એને તે સારી રીતે પરિણમી શકતી નથી એનું કારણ એ છે કે
" પુણ્યશાળી પ્રાણીઓ હોય છે તેઓને જ તેના ઉપર આદર થાય છે,
" બીજા પ્રાણીઓને તેના ઉપર જોઇએ તેવો આદર જ થતો નથી. ગર્ભ-
" ધારણ કરનાર પ્રાણીઓને જેટલા કષ્ટ થાય છે-જેટલા અનર્થ થાય છે
" એ સર્વ સદ્બુદ્ધિ નહિ હોવાને લીધે થાય છે અને આ સંસારમાં
" જેટલા કલ્યાણ છે-જેટલા સુખો છે તે સર્વનો આધાર સદ્બુદ્ધિ
" ઉપર જ છે જે મહાત્મા સદ્બુદ્ધિના સંબંધમાં પ્રયત્ન કરે છે, તેને
" પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રયાસ કરે છે અને તેના સંબંધમાં નિર્ણય કરવા
" યત્ન કરે છે તેઓજ સર્વજ્ઞ મહારાજની ખરેખરી આરાધના કરે છે
" અને જેઓ તેમ કરતા નથી તેઓ સર્વજ્ઞ મહારાજની આરાધના
" કરી શકતા નથી હું તારી પાસે આટલી બધી વાત કરું છું, ઉપદેશ
" આપું છું અને યોગ્ય માર્ગે દોરી લાવવા પ્રયત્ન કરું છું તે સર્વ
" પ્રયત્ન તને હરકોઈ પ્રકાર સદ્બુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરાવવા માટે જ છે સદ્
" બુદ્ધિ વગરના પ્રાણીઓને કદાચ વ્યવહારથી-ઉપર ઉપરથી જ્ઞાન
" દર્શન ચારિત્ર પ્રાપ્ત થઇ જાય તોપણ તેમાં અને જ્ઞાનાદિ પ્રાપ્ત ન
" થાય તેમાં કાંઇ મોટો ફેર પડતો નથી, કારણ કે એવા પ્રકારનું જ્ઞાન
" પોતાનું કામ કરતું નથી અથવા આવી રીતે માત્ર વ્યવહારથી જે
" એને જ્ઞાનાદિ પ્રાપ્ત થાય છે તેઓ પોતાનું સ્વકાર્ય[1] કરી શકતા નથી
" અને પરિણામ વગરના જ્ઞાનાદિ તે લગભગ નકામા જેવા છે વધારે
" તો શું કહેવું ? પણ સદ્બુદ્ધિ વગરના મનુષ્યમાં અને પશુમાં
" કાંઇ જ તફાવત નથી. અને તેવો પ્રાણી જનાવરથી કોઇ પણ બાબ
" તમાં ચઢતો હોય એમ લાગતું નથી, તેટલા માટે જો તારે સાચું સુખ
" મેળવવાની ઇચ્છા-હોંશ હોય અને જો તને હું બધી ખરેખરો ભાવ
" થયો હોય તો અમે આજે તને જે સદ્બુદ્ધિ આપીએ છીએ તેને તું
" યત્ન કરીને જાળવી રાખજે અને તેના ઉપર પૂર્ણ આદરભાવ બતાવજે
" તેના ઉપર જો તું આદર કરીશ અને તે સંબંધમાં જો બરાબર યત્ન
" કરીશ તો તેમ કરવાથી તે અમારૂં વચન આરાધ્યું ભુવનના માલેક
" પરમાત્માને બહુ પ્રકારે માન આપ્યું, અમને સંતોષ પમાડ્યો,
" મોક્ષ પહોંચાડનાર વાહનનો સ્વીકાર (અંગીકાર) કર્યો, લોકસંજ્ઞાનો[2]
" ત્યાગ કર્યો, ધર્મઆચરણ કર્યું અને સંસારસમુદ્રથી આત્માને તારી
" દીધો એમ અમે ધારી લેશું અને એમ તારે સમજી લેવું "

---

૧ **સ્વકાર્ય** મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાનું અથવા આત્મકલ્યાણ કરવાનું કાર્ય

૨ **લોકસંજ્ઞા** પ્રાકૃત લોકોની રૂચિને અનુસરીને કામ કરવું તે

પણ તે વખતે હુ નજીકમા હોવાથી તને તે બાબતમા શરમ બહુ આવે છે એ ખરાબ ભોજનનો ઉપયોગ જ્યારે શરમ સાથે કરવામાં આવે છે ત્યારે તેની અસર નહિ જેવી થઇ જાય છે અને તે ઉપરાત તેના ઉપર તિરસ્કાર હોવાથી-ગૃદ્ધિ નહિ હોવાથી વાર વાર તે ખાવાની ઇચ્છા પણ થયા કરતી નથી આવા પ્રકારની વૃત્તિ થઇ ગયા પછી તેવુ ખરાબ ભોજન કદાચ થોડુ ખાઇ લીધુ હોય તો તેથી શરીરે વ્યાધિઓને વધારનાર તે થઇ જતુ નથી તારા મનમા આનદ અને સુખ થાય છે તે આ કારણથી થયેલ છે ” આવી રીતે પોતાના મનમા અને શરીરમા પ્રમોદ થતો હતો તેનુ કારણ સદ્બુદ્ધિ સાથે પ્રાણીએ વિચાર્યું અને તેના જવાબમા મ બુદ્ધિએ કદન્ન પર લોલુપતાનો કરેલો ત્યાગ અને ત્રણે ઓષધોનુ કરેલુ સેવન કારણ તરીકે બતાવ્યા અને તેમ કરવાની યુક્તિનુ પણ પ્રતિપાદન કર્યુ તે પ્રમાણે આ પ્રાણીના સબધમા પણ બને છે

સદ્બુદ્ધિથી પ્રશમ સુખ

સદ્બુદ્ધિની સાથે વિચાર કરવાથી આ પ્રાણીના ધ્યાનમા આવે છે કે શરીરમા અને મનમા નિવૃત્તિરૂપ સ્વાભાવિક સુખ હાલમા પોતાને પ્રાપ્ત થયુ છે તેનુ કારણ વિષય વિગેરે પરવસ્તુપર આસક્તિનો ત્યાગ અને જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર તરફ આદર અને તેની આચરણા છે પૂર્વ અભ્યાસથી કદાચ આ પ્રાણી વિષયાદિકમા પ્રવૃત્તિ કરે છે, તોપણ તેનામા સદ્બુદ્ધિ જાગ્રત થયેલ હોવાને લીધે તે વાર વાર એવો વિચાર કર્યા કરે છે કે તેના જેવાને તે પ્રમાણે કરવુ કોઈ પણ રીતે ઉચિત નથી આવા વિચારને પરિણામે તેને વિષયો ઉપર આસક્તિ થતી નથી, તેથી તેનાપર તીવ્ર આગ્રહ થતો નથી અને તેને લઇને આ પ્રાણીને પ્રશમ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે સદ્બુદ્ધિએ આવી રીતે આ પ્રાણીને યુક્તિપૂર્વક સમજાવ્યો એમ સમજવુ

(૩૫)

<u>સર્વથા ત્યાગ</u>

સર્વથા ત્યાગને અગે માનચેતી

પ્રાપ્ત થયેલા સુખના રસમા આનદ પામી તેણે સદ્બુદ્ધિને જે કહ્યુ તે હકીકત ત્યારપછી કથાપ્રસગમા કહેવામા આવી છે “ નિષ્પુણ્યકે કહ્યુ કે ‘ જો એમ હોય તો તે ખરાબ ભોજનનો હુ સર્વથા ત્યાગ કરી દઉ કે જેથી મને સુદર સુખ સારી રીતે પ્રાપ્ત થાય ’ સદ્બુદ્ધિએ જવાબમા કહ્યુ ‘ વાત તો તદ્દન યોગ્ય છે, પરતુ તેનો ત્યાગ

પીડા ગુણ અને પ્રમોદ

આ પ્રાણીને સદ્બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થયા પછી તે શ્રાવક અવસ્થામા વર્તતો હોય અને તેથી ઇંદ્રિયના વિષયોનો ઉપભોગ કરતો હોય, ધન સ્ત્રી વિગેરેને ગ્રહણ કરતો હોય તો પણ તેની સાથે તેને એવો સબંધ થતો નથી કે જેથી તે કદિ તૃપ્ત ન થાય, મનમા સંતોષ પામે નહિ અને નિરંતર વધારે મેળવવાની અભિલાષા કર્યા કરે. વળી તેના મનમા જ્ઞાન દર્શન અને દેશચારિત્ર ઉપર ઘણી પ્રીતિ હોવાને લીધે તેને ધન ભોગના વિષયો જેટલા મળે તેટલામા તેને સંતોષ રહે છે વળી તે ઉપરાત તે સદ્બુદ્ધિના પ્રભાવથી જેટલો જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર મેળવવા માટે યત્ન કરે છે તેટલો યત્ન ધન અથવા ભોગના પદાર્થો મેળવવા માટે કરતો નથી આને પરિણામે અગાઉ ન થયા હોય તેવા રાગ વિગેરે વ્યાધિઓ નવીન વધતા નથી અને અગાઉ જે થયા હોય તે ઓછા ઓછા થતા જાય છે એ વખતે પણ પૂર્વે (અગાઉના વખતમા) ઉપાર્જન કરેલા કર્મના ફળ તરીકે જો કે કોઇ કોઇ વખતે શરીર અને મનની પીડા તેને થઇઆવે છે તો પણ તેના ઉપર આ પ્રાણીને તીવ્ર અનુબંધ[1] થતો નહિ હોવાથી તે લાબો વખત ટકતી નથી, ત્યાર પછી આ પ્રાણીને સંતોષ અને અસંતોષમા ગુણ દોષનો કેટલો તફાવત છે તે માલુમ પડે છે અને [2]ઉત્તરગુણોની પ્રાપ્તિને લીધે તેના મનમા પ્રમોદ પણ બહુ થવા લાગે છે

(૩૪)

સદ્બુદ્ધિ સાથે વાતચીત

આગળ કથાપ્રસંગમા વાત કરી તે આપણે હવે વિચારીએ એક દિવસ એકાન્તમા રહેલો તે (નિષ્પુણ્યક) પોતાના મનમા અત્યંત રાજી થઇને નિરાકુળપણે સદ્બુદ્ધિ સાથે વાત કરવા લાગ્યો " ભદ્ર ! મારા શરીરમા આ શુ બધુ નવાઇ જેવુ લાગે છે ! તુ જો તો ખરી, અત્યાર સુધી જે શરીર સર્વ દુ ખથી ભરપૂર હતુ તે જ શરીર હવે સુખથી ભરપૂર થઈ ગયુ છે ! " સદ્બુદ્ધિએ જવાબ આપ્યો " ભાઇ ! સારી રીતે પથ્ય સેવવાથી અને તારા શરીરને નુકશાન કરનાર વસ્તુ ઉપરના રાગને દૂર કરવાથી એ સર્વ લાભ થયો છે લાબા વખતની ટેવથી ખરાબ ભોજન કદાચ કોઇ વાર તુ લે છે ખરો,

---

[1] અનુબંધ આસક્તિ ચાલુ પ્રવાહ બીજો અર્થ કરવો હોય તો વાક્ય આ પ્રમાણે વાચવુ તેનો ચાલુ પ્રવાહ નહિ રહેલો હોવાથી બ ને અર્થ ઘટે છે

[2] આ સૂચવન ગુણવ્રત શિક્ષાવ્રતને અંગે જણાય છે

તો પોતાના આત્માને ઉલટો વિડબના[1] કરે આ પ્રમાણે દીક્ષા ગ્રહણ કરીને વિષયાદિપર આસક્તિ થાય અને મન લોલુપી રહે તેના કરતા તો દીક્ષા પહેલેથી ન ગ્રહણ કરવી તે વધારે સારૂ, કારણ કે તીવ્ર અભિલાષા વગર વિષય વિગેરે સેવતો ગૃહસ્થ (શ્રાવક) પણ પ્રધાન પણે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રમા આચરણ કરતો દ્રવ્યસ્તવનો[2] આશ્રય કરીને કર્મરૂપ અજીર્ણનો નાશ કરતો જાય છે અને તેથી રાગાદિ ભાવ રોગને ઓછા કરીને કર્મને હલકા કરી નાખે છે આવી ભાવરોગની ઓછાશ પણ અનાદિ કાળથી સસારમા રખડતા આ જીવને અગાઉ કદિ પ્રાપ્ત થઇ હોતી નથી અને તેવી ઓછાશ પ્રાપ્ત થવી એ પણ ઘણી મુશ્કેલ બાબત છે આ પ્રમાણે હોવાથી દીક્ષા લઇને પણ ત્યારપછી જો વિષયની અભિલાષા થાય તો પછી જે બાબતની પ્રતિજ્ઞા લીધી હોય તે નહિ કરવાથી (પ્રતિજ્ઞા ભગથી) મનમા ઘણો આકરો કલેશ થાય છે અને તેથી મનમા વધારે વધારે રાગ વિગેરે વ્યાધિઓ વૃદ્ધિ પામતા જાય છે પરિણામે જે ભાવરોગોની ઓછાશ તેને ગૃહસ્થાવસ્થામા (દેશવિરતિને અગે) પ્રાપ્ત થઇ શકી હતી તેટલી પણ તે મેળવી શકતો નથી

ચારિત્ર મોહનીયનો ઉદય

જે વખતે પ્રાણી ઉપર પ્રમાણે નરમ નરમ વિચાર કરે છે તે વખતે સર્વસગનો ત્યાગ કરવાની બુદ્ધિને [3]ચારિત્રમોહનીય કર્મના અશો વારવાર હચમચાવ્યા કરતા હોય છે, તેથી એને અત્યારે જે બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઇ હોય છે તે પાછી ડોળાઇ જાય છે, ત્યારપછી ત્યાગબુદ્ધિ ડોળાવાને લીધે તેના વીર્યની હાનિ થાય છે અને તેથી નીચે જણાવ્યા છે તેવા અને તેને મળતા ખોટા બ્હાનાઓનો તે આશ્રય લે છે તે ચારિત્રમોહનીયને લીધે વિચાર કરે છે અથવા જણાવે છે કે “ જો હુ દીક્ષા લઉં તો આ મારા મોઢા સામુ જોઇને જીવનાર મારા કુટુબનુ શુ થાય ? મારા વિરહથી આખુ કુટુબ સીદાય[4] અને જરૂર જીવેજ નહિ ! ત્યારે અવસર વગર અત્યારે મારા કુટુબને કેવી રીતે નિરાધાર

---

૧ **વિડબના** હેરાનગતી, નાશ

૨ **દ્રવ્ય સ્તવ** વ્યવહારથી આચરણા કરવી તે દેવપૂજાદિ ગૃહસ્થકાર્ય જિનભવન બધાવવુ, બિબની સ્થાપના કરવી, યાત્રા કરવી પૂજા કરવી એ સર્વ સૂત્રમા કહેલ વિધિપૂર્વક કરવા તેને દ્રવ્યસ્તવ કહે છે તે ભાવસ્તવનુ કારણ છે (પચાશક ૬-૩)

૩ કષાય મોહનીય અને નોકષાય મોહનીય કર્મો પ્રાણીને ચારિત્ર આવવા દેતા નથી તેવા પ્રકારના કર્મોને **ચારિત્રમોહનીય** કર્મ કહેવામા આવે છે

૪ હેરાન થાય

બરાબર વિચાર કરીને કરજે, કારણુ કે તે તજ્યા પછી તેના ઉપરના પૂર્વ પ્રેમને લઇને અગાઉના જેવી આકુળવ્યાકુળતા તને થવી ન જોઇએ એક વાર એનો ત્યાગ કયા પછી ફરીવાર તેના ઉપર સ્નેહ થઇ આવે તેના કરતા તો ત્યાગ ન કરવો એજ વધારે ઠીક ગણાય, કારણુ કે એ તુચ્છ ભોજન ઉપર સ્નેહ રાખવાથી વ્યાધિઓ બહુ વધી જાય છે ખરાબ ભોજન થોડુ થોડુ કરવાથી અને ત્રણે ઔષધોનો વધારે વધારે ઉપયોગ કરવાથી તારા વ્યાધિઓ નરમ પડેલા છે અને તને શાતિ થયેલી છે તેટલુ થવુ પણુ અત્યત દુર્લભ છે એક વાર સર્વથા ત્યાગ કર્યા પછી તેવા તુચ્છ ભોજનની ઇચ્છા કરનાર મહામોહના પ્રતાપથી વ્યાધિઓની લાઘવતા (ઓછાશ) પણુ જલ્દી મેળવી શકતા નથી આ બાબતનો સારી રીતે વિચાર કરીને મનમા જો ખરેખર ત્યાગ કરવા યોગ્ય ભાસે તોજ ઉત્તમ મનુષ્યોએ તેનો સર્વથા ત્યાગ કરવો ઉચિત છે' સદ્‌બુદ્ધિનો આવો જવાબ સાભળીને તેનુ મન જરા ગભરાટમા પડી ગયુ તેથી પોતે શુ કરવુ તેનો બરાબર નિશ્ચય તે કરી શક્યો નહિ" આ પ્રાણીના સબધમા પણુ એવી જ હકીકત બને છે તે આપણે વિચારીએ

સર્વસગત્યાગ માટે કરેલ પર્યાલોચના

ગૃહસ્થ અવસ્થામા વર્તતા આ પ્રાણીને જ્યારે સાસારિક પદાર્થો પરની લાલસા તૂટી જાય છે અને જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રની આચરણા કરવા પર અત્યત પ્રેમ થાય છે ત્યારે ખરેખરૂ સુખ શુ છે અને ક્યા છે તે તેના જાણવામા આવે છે પછી તેને પરમ શાતિનુ-પ્રશમનુ સુખ અવિચ્છિન્નપણે પ્રાપ્ત થાય એટલે એકવાર તે સુખ થયા પછી નિરતર બ સુ ને બન્યુ રહે તેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય તેની ઇચ્છા તેના મનમા જાગ્રત થાય છે અને તેને પરિણામે તેના મનમા સર્વ પરભાવનો ત્યાગ કરવાની બુદ્ધિ થઇ આવે છે તે વખતે તે પોતાની સદ્‌બુદ્ધિ સાથે પોતે સર્વસગનો ત્યાગ કરવાને સમર્થ છે કે નહિ તે સબધમા લબાણુ પર્યાલોચના (વિચાર) કરે છે સદ્‌બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરવાથી એને માલૂમ પડે છે કે 'અનાદિ સસારમા દીર્ઘ અભ્યાસથી આ પ્રાણી વિષયો ઉપર સ્વાભાવિક ગૃદ્ધિ રાખ્યા કરે છે અને તેથી જાણે પોતાના હોય તેમ માનીને વિષયો સાથે કામ લે છે આ પ્રમાણે હોવાથી સર્વ પ્રકારના દોષોથી નિવૃત્તિરૂપ ભગવાને બતાવેલી દીક્ષા અગીકાર કરીને વળી પાછો અનાદિ કાળથી કર્મોએ કરેલી પોતાની વિભાવસ્થિતિમા જો ચાલ્યો જાય અને પૂર્વ પ્રકૃતિને અનુસરવા લાગે

" દોડતા દોડતા તેમાથી તેલનુ એક પણ ટીપુ બહાર
" જેવુ છે, જમણા અને ડાબા ફરતા આઠ ચક્રે
" પસાર થનાર બાણવડે તે આઠે ચકની ઉપર રહેલી
" આંખમા બાણ મારવા જેવુ છે, અર્થાત ગધાવેધ
" પગ ડયા પડે છે તેની દરકાર કર્યા વગર તીક્ષ્ણ ત
" ચાલવા જેવુ છે, કારણ કે અહીં પરીષહો[1] સહ
" દેવતાઓ વિગેરેની તરફથી ગમે તે પ્રકારના C
" સામુ થવુ પડે છે, સર્વ પ્રકારના પાપના સબધ
" પડે છે, યાવજ્જીવ (જીવે ત્યાસુધી) મેરૂપર્વત જેટ
" ભાર વહન કરવો પડે છે, નિરતર પોતાના આ
" વૃત્તિથી વહન કરવો પડે છે, તેમા શરીરને ભારે
" જોઇએ, સયમને આત્મભાવમા લઇ આવવો જોઇ
" ભાવશત્રુઓને મૂળથી ઉખેડી નાખવા જોઇએ અને
" અજ્ઞાનરૂપ અધકારના પ્રસારનો રોધ કરવો જોઇ
" શુ કહેવુ ? કોઇ પણ પ્રકારનો પ્રમાદ કર્યા વગર ર
" ળનો નાશ કરવો જોઇએ "

" આવી રીતે દીક્ષા લેવી અને પાળવી એ તો
અને મારા શરીરનુ તો અત્યાર
વગર — શય્યાવડે, સારા સારા ભોજનવડે
બ્હાના — છે અને મારા મનના સસ્કારો પણ
છે, તેથી દીક્ષાનો આવો મોટો ભાર
માગમા શક્તિ આવી નથી સાથે એ વાત પણ
રાખવાની જરૂર છે કે જ્યાસુધી સર્વ પ્રકારના મનન
ગોટાળા દૂર કરીને ભગવાનની દીક્ષા લેવામા ન આવ
શાતિસામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કરાવનાર અને સર્વ ક્લેશનો
મોક્ષ પણ પ્રાપ્ત ન થાય આમ છે તેથી મારે હવે શુ
ખબર પડતી નથી ' પોતાને શુ કરવુ યોગ્ય છે ત
નહિ કરી શકવાને લીધે સદેહરૂપ હીંડોળા પર ચઢેલે
લોક વખત આવા આવા વિચાર કરવામા કાઢી નાખે

---

૧ પરીષહો માટે—જુઓ અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ પૃષ્ઠ ૩૯૧

સ્થિતિમા છોડી દઉ ? આ મારા છોકરામા હજુ કોઇ પ્રકારની તાકાત આવી નથી, આ મારી દીકરીને હજુ પરણાવી નથી, મારી બહેનનો પતિ પરદેશ ગયો છે અથવા તે બિચારી વિધવા છે, તેથી મારે તેનુ ભરણપોષણ કરવુ જોઇએ વળી આ મારો ભાઇ ઘરનો બોજો ઉપાડવાને શક્તિમાન થયો નથી, મારા માબાપ ઘડપણથી અર્ધા બેખગ થઇ ગયેલા છે અને મારા ઉપર તેઓનો ઘણો સ્નેહ છે, મારા ઉપર અત્યત પ્રેમ રાખનારી આ મારી સ્ત્રી અત્યારે ગર્ભવતી છે અને મારા વગર એક ક્ષણ પણ જીવી ન શકે તેવી છે આવા વિસસ્થળ[1] કુટુબનો હુ કેવી રીતે ત્યાગ કરૂ ? અથવા મારી પાસે મોટો ધનનો સગ્રહ છે, ઘણા માણસો પાસે મારૂ મોટી રકમનુ લેણુ છે તે ઉઘરાણી મારા વગર કોણ લાવે ? તે ઉઘરાણી મારા વગર તકરકે થઇ જાય, અને મારૂ કુટુબ અને ભાઇઓ સારી રીતે ભક્તિ કરનારા અને મોટી મ ખ્યામા છે તે સર્વનુ મારે ભરણપોષણ કરવુ જોઇએ તેથી લોકોની પાસેથી ઉઘરાણી વસુલ કરીને અને તે રોકડ નાણુ મારા કુટુબીઓને અને ભાઇઓને યોગ્ય રીતે વહેચી દઇને પછી તેમાથી કેટલાક દ્રવ્યનો ધર્મની બાબતમા સખાવત દ્વારા ખરચ કરીને, પોતાની હોશથી માતા પિતા પાસેથી રજા મેળવીને અને મારા ગૃહસ્થ તરીકેના સર્વ કાર્યો પૂર્ણ કરીને પછી દીક્ષા લઇશ ઉઘરાણી વસુલ થઇ નથી, કુટુબની વ્યવસ્થા હજુ કરી નથી તેથી આ દીક્ષાનો વખત ન હોવાથી આ દીક્ષાના વિચારોથી અત્યારે શુ ?"

"[2]વળી દીક્ષા લેવી અને પાળવી એ તો માક્ષાત્ હાથવડે મોટા

"[3]સ્વયભૂરમણ સમુદ્રને તરવા જેવુ છે, ગ ગાના

કાયરના "પૂર જોરથી ચાલતા પ્રવાહની સામે તરવા જેવુ છે,

બ્હાના "લોઢાના જવ ચાવવા જેવુ છે, લોઢાના લાડુ ભક્ષણ

"કરવા જેવુ છે, છિદ્રવાળી (મોકળી) કામળને[4]

"સૂક્ષ્મ પવનથી ભરવા જેવુ છે, મેરૂપર્વતને પોતાના માથાથી ભેદી

"નાખવાના પ્રયત્ન જેવુ છે, સમુદ્રનુ ડાભના અગ્ર ભાગથી માપ લેવા

"જેવુ છે, તેલથી સ પૂર્ણ ભરેલા પાત્રને હાથમા લઇને સો યોજન

---

१ વિસસ્થૂળ અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિમા હ ધ ા વ ાના પોતાની મેળે વ્યવસ્થા ન થઇ શકે તેવા

२ આ આખુ વાક્ય નિર્બળ-સાસારરસિક અથવા બ્હાના ાઢનારના દૃષ્ટિબિ દુથી બોલાયેલુ છે તે ધ્યાનમા રાખવુ

૩ સ્વયભૂરમણ સર્વથી મોટો દરિયો તેનુ પ્રમાણ બહુ મોટુ છે અને તે સર્વથી છેલ્લો આવેલો છે

૪ અગરા ાધેગ ઉપર નાખવાની ગુણો

" દોડતા દોડતા તેમાંથી તેલનું એક પણ ટીપું બહાર નહિ પડવા દેવા
" જેવું છે, જમણા અને ડાબા ફરતા આઠ ચક્રોના વિવરોમાંથી
" પસાર થનાર બાણવડે તે આઠે ચક્રની ઉપર રહેલી પૂતળીની ડાબી
" આંખમાં બાણ મારવા જેવું છે, અર્થાત્ રાધાવેધ સાધવા જેવું છે,
" પગ ક્યાં પડે છે તેની દરકાર કર્યા વગર તીક્ષ્ણ તરવારની ધારપર
" ચાલવા જેવું છે, કારણ કે અહીં પરીષહો[1] સહન કરવા પડે છે,
" દેવતાઓ વિગેરેની તરફથી ગમે તે પ્રકારના ઉપસર્ગો થાય તેની
" સામું થવું પડે છે, સર્વ પ્રકારના પાપના સંબંધથી નિવૃત્તિ કરવી
" પડે છે, યાવજ્જીવ (જીવે ત્યાંસુધી) મેરૂપર્વત જેટલો ભારે શીલનો
" ભાર વહન કરવો પડે છે, નિરંતર પોતાના આત્માને માધુકરી[2]
" વૃત્તિથી વહન કરવો પડે છે, તેમાં શરીરને ભારે તપથી તપાવવું
" જોઇએ, સંયમને આત્મભાવમાં લઇ આવવો જોઇએ, રાગ વિગેરે
" ભાવશત્રુઓને મૂળથી ઉખેડી નાખવા જોઇએ અને અંતરમાં રહેલા
" અજ્ઞાનરૂપ અંધકારના પ્રસારનો રોધ કરવો જોઇએ વળી વિશેષ
" શું કહેવું ? કોઇ પણ પ્રકારનો પ્રમાદ કર્યા વગર મહામોહરૂપ વેતા
" ળનો નાશ કરવો જોઇએ "

નકાર બહાના

" આવી રીતે દીક્ષા લેવી અને પાળવી એ તો બહુ ભારે કામ છે અને મારું શરીરનું તો અત્યાર સુધી મેં કોમળ શય્યાવડે, સારા સારા ભોજનવડે લાલન પાલન કર્યું છે અને મારા મનના સંસ્કારો પણ એવાજ પ્રકારના છે, તેથી દીક્ષાનો આવો મોટો ભાર ઉપાડવાની હજુ મારામાં શક્તિ આવી નથી સાથે એ વાત પણ બરાબર ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે કે જ્યાસુધી સર્વ પ્રકારના મનના અને અંતરના ગોટાળા દૂર કરીને ભગવાનની દીક્ષા લેવામાં ન આવે ત્યાંસુધી સંપૂર્ણ શાંતિસામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કરાવનાર અને સર્વ ક્લેશનો છેડો આણનાર મોક્ષ પણ પ્રાપ્ત ન થાય આમ છે તેથી મારે હવે શું કરવું ? તેની કાંઇ ખબર પડતી નથી " પોતાને શું કરવું યોગ્ય છે તે બાબતનો નિર્ણય નહિ કરી શકવાને લીધે સંદેહરૂપ હીંડોળા પર ચઢેલો આ પ્રાણી કેટલોક વખત આવા આવા વિચાર કરવામાં કાઢી નાખે છે

---

૧ પરીષહો માટે—જુઓ અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ પૃષ્ઠ ૩૯૧-૨ (તૃતીયાવૃત્તિ)

૨ સાધુ આહાર લેવા જાય તેને માધુકરી વૃત્તિ કહે છે મધમાખ જેમ ફૂલ પર બેસી ફૂલને પીડા ઉપજાવ્યા વગર તેમાંથી રસ ચૂસે તેમ સાધુ ભારરૂપ થયા વગર અન્ય પાસેથી આહાર ગ્રહણ કરે છે

જાણવા છતાં જેની ખાતર હું મારા પોતાના કામની દરકાર ન કરતાં ઘરમાં પડ્યો રહ્યો છું (સંસારમાં રહું છું-દીક્ષા લેતો નથી) તેજ ધન, સગા, સંબંધી વિગેરેનું પરિણામ તો આવું છે! આ પ્રમાણે વારંવાર બને છે, પણ હું તે બાબતનો બરાબર વિચાર કરતો ન હોવાથી મને એના ઉપર સ્નેહને લીધે મોહ થયા કરે છે અને તે ઓછો થતો નથી ખરેખર હું મારા કુટુંબીઓને વળગતો જાઉં છું અને તેઓ તો સ્વાર્થસંઘટ્ટ વખતે મારી દરકાર પણ કરતા નથી અને ધન પણ નાશ પામી જાય છે, ત્યારે મારે કોની ખાતર આ બધું મારા આત્માના ભોગે કરવું ? એ ધન કે કુટુંબ ઉપર સ્નેહ કરી સંસારમાં પડ્યા રહેવું તે અજ્ઞાનનું પરિણામ છે આવી રીતે જેના પરિણામે ચોક્કસ નુકસાન થવાનું છે એવું જાણતા છતાં અનર્થને લઇને જાણે મારૂં હૃદય બહેર મારી ગયું હોય, તેમ મારા આત્માને શા માટે હું છેતરૂં છું ? માટે આ અંતરંગ અને બાહ્ય સંગનો સમુદાય જે સર્વ કચરા જેવો છે, અને જે [1]કોશેટો કરનાર કીડાની જેમ આત્માને બંધન માત્ર કરાવનારૂપ ફળ આપે છે તેનો સર્વથા ત્યાગ કરી દઉં જો કે જેમ જેમ વધારે વધારે વિચાર કરવામાં આવે છે તેમ તેમ વિષય સેવવાના રસમાં લીન થયેલા મનને વિષયભોગનો ત્યાગ કરવો વધારે વધારે મુશ્કેલ લાગતો જાય છે, છતાં મારે એ સર્વસંગનો ત્યાગ કરવો જ જોઇએ, પછી જે થવાનું હશે તે થશે અને એમાં થવાનું પણ શું છે? મને કાંઇ થવાનું નથી આ

મનની મજબુતી

ખરાબ પદાર્થોનો ત્યાગ કરવામાં મારૂં શું ખોટું થવાનું છે? અરે! એના ત્યાગથી તો ઉલટો અત્યાર સુધી કદિ નહિ થયેલ જબરજસ્ત મનનો પ્રમોદ પ્રાપ્ત થશે જ્યાંસુધી આ પ્રાણી વિષયકીચડમાં હાથીની પેઠે ખુંચેલો રહે છે ત્યાં સુધી આ સર્વ વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવો તેને આકરો લાગે છે, જ્યારે આ પ્રાણી એ વિષયકાદવમાંથી બહાર નીકળી આવે છે ત્યારે આ જીવનમાં વિવેક આવી જવાથી તે ધન વિષય ઉપર નજર પણ નાખતો નથી 'को हि नाम सकर्णको लोके महाराज्याभिषेकमासाद्य पुनश्चाण्डालभावमात्मनोऽभिलषेत' 'એવો કોણ ડાહ્યો મનુષ્ય હોય કે જેને એક વખત મોટું રાજ્ય પ્રાપ્ત થાય ત્યારપછી પોતાના અગાઉના ચંડાળપણાની ઇચ્છા રાખે?' વાત એવી છે કે કોઇ ચંડાળને પ્રયાસ કરવાથી મોટું રાજ્ય મળી જાય ત્યારે પછી જો તેનામાં ડહાપણ હોય તો તે કદિ

---

[1] રેશમનો કીડો પોતાના શરીરમાંથી તાતણા કાઢી પોતાની જાતને બંધનમાં નાખે છે અને પરિણામે મરણનું દુઃખ પોતાને હાથે કરીને વહોરી લે છે

રાજ્યને છોડીને પાછુ ચ ડાળપણુ ગ્રહણુ કરવાનો વિચાર કરે જ નહિ, તેવી રીતે સર્વસ ગત્યાગરૂપ મહારાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યા પછી ઠગ જેવા વિષયો કે જે ચ ડાળપણા સાથે સરખાવવા યોગ્ય છે તેને ભોગવવાની કયા ડાહ્યા પ્રાણીને ઇચ્છા થાય ? માટે મારે એ સર્વ ધન વિષય સ્ત્રી વિગેરેનો ત્યાગ કરવો જ જોઇએ એને તજી દેવામા કોઇ પ્રકારની મુશ્કેલી આવવાની નથી ' આવી રીતે પોતાના મનમા આ પ્રાણી ચોક્કસ નિર્ણય કરે છે

નિષ્પુણ્યક સપુણ્યક

પ્રગતિની ભાવનાની કસોટી

ત્યારપછી તે સદ્બુદ્ધિ સાથે વિચાર કરીને નિર્ણય કરે છે કે આ ઘણી મહત્ત્વની બાબત છે, તેથી તે સ બ ધમા ગુરુમહારાજને પણ પૂછવુ ઠીક છે ત્યારપછી ગુરુમહારાજની પાસે જઇને તે નિષ્પુણ્યક પોતાનો સર્વ વિચાર વિનયપૂર્વક તેમને જણાવે છે ગુરુમહારાજ નિષ્પુણ્યકે બતાવેલા સર્વ વિચારો ધ્યાન આપીને સાભળે છે, પછી તેને કહે છે " ભદ્ર ! બહુ સારૂ ! તારો વિચાર ઘણો ઉત્તમ છે, પર તુ તારે એટલુ ધ્યાનમા ગણવાનુ છે કે આ રસ્તેથી મોટા પુરૂષો પસાર થઇ ગયા છે અને બીકણુ માણસોને એ રસ્તે જતા ભય ઉત્પન્ન થાય છે તારી આ રસ્તે ચઢવાની ઇચ્છા થઇ છે તો તારે ખબ ધૈર્ય ધારણ કરવુ જે પ્રાણીઓને અતિ ઉંચા પ્રકારના ચિત્તનો આશ્રય મળી શકતો નથી તેઓ આ માર્ગના બીજા છેડા સુધી પહોચી શકતા નથી, માટે તારે જો આ માર્ગ આદરવો હોય તો પ્રથમ પરિપૂર્ણ વિચાર કરજે " આવા પ્રકારના વિચારો ગુરુમહારાજે બતાવ્યા તે દરિદ્રીની કસોટી કરી મજબૂત કરવા બરાબર સમજવા તે હકીકત સાભળીને આ પ્રાણી ગુરુમહારાજના વચન ભાવપૂર્વક અ ગીકાર કરે છે ત્યાર પછી ગુરુમહારાજ આ પ્રાણીની સારી રીતે પરીક્ષા કરે છે, પોતાની સાથે બીજા ગીતાર્થ સાધુઓ હોય છે તેઓની સાથે આ પ્રાણીની યોગ્યતાના સ બ ધમા વિચાર ચલાવે છે અને ત્યારપછી તેને દીક્ષા આપે છે આ પ્રમાણે સર્વ વસ્તુસ બ ધનો ત્યાગ કરવો તે પેલા નિષ્પુણ્યકના ખરાબ ભોજનના સ પૂર્ણ ત્યાગ બરાબર સમજવુ આ ભવમા આ પ્રાણીએ જે જે પાપો કર્યા હોય તે તે સર્વ શોધી શોધીને તે દરેકને માટે ત્યારપછી ગુરુમહારાજ તેને પ્રાયશ્ચિત્ત[1] આપે છે તે શુદ્ધ પાણીથી આ પ્રાણીનુ ભિક્ષાપાત્ર સાફ કરવા બરાબર સમજવુ ભિક્ષાપાત્ર તે જીવિતવ્ય (મનુષ્યભવ) છે એમ અગાઉ જણાવી દીધુ છે ત્યાર

---

1 પ્રાયશ્ચિત્ત આલોયણા પાપની શિક્ષા

પછી ચારિત્ર આપવું-દીક્ષા આપવી તે ભિક્ષાપાત્રને સુંદર ભોજનથી ભરવા-પૂરવા બરાબર સમજવું જ્યારે ગુરુમહારાજના ઉપદેશથી આ પ્રાણી દીક્ષા લે છે ત્યારે અનેક ભવ્ય પ્રાણીઓના ચિત્તને આલ્હાદ થાય તેટલા માટે સંઘપૂજા, ચૈત્યપૂજા વિગેરે શુભ પ્રવૃત્તિના કારણભૂત મોટો મહોત્સવ થાય છે 'આ પ્રાણીને અમે સંસાર-અટવીથી પાર ઉતાર્યો' એવા વિચારથી ગુરુમહારાજના મનમા પણ સંતોષ થાય છે એને લઇને આ પ્રાણી તરફ ગુરુમહારાજની દયા વધારે વૃદ્ધિ પામે છે, એ દયાના પ્રભાવથી આ પ્રાણીની સદ્બુદ્ધિ વધારે નિર્મળ થાય છે એના આવા સુંદર અનુષ્ઠાનો જોવાથી લોકોમા પણ વિશેષ પ્રશંસા થાય છે, અને જૈનશાસનની ઉન્નતિ થાય છે આ સર્વ હકીકત કહી તે મૂળ કથામા કહેલા નીચેના શ્લોક બરાબર સમજવો

દીક્ષાથી આનંદનું વાતાવરણ

धर्मबोधकरो हृष्टस्तद्दया प्रमदोद्धुरा ।
सद्बुद्धिर्वर्धितानन्दा, मुदितं राजमन्दिरम् ॥

'આ બનાવથી ધર્મબોધકર ખુશી થયા, તદ્દયા હર્ષઘેલી થઈ ગઈ, સદ્બુદ્ધિનો આનંદ વૃદ્ધિ પામ્યો અને આખું રાજમંદિર ખુશી થઇ ગયું ' એ બાબતનો આશય આવી રીતે વધારે સ્પષ્ટ થાય છે ત્યારપછી આ પ્રાણીએ મેરૂપર્વત જેવડો વિરતિનો મોટો ભાર ઉપાડ્યો તે જોઇને ભક્તિના ઉભરાથી ઉભરાઇ જઇને અને આખા શરીરે રોમાંચયુક્ત થઇને ભવ્ય પ્રાણીઓ તેના વર્ણન કરવા લાગ્યા-" અહો ! આ ભાઇને ધન્ય છે ! એ ખરેખરો કૃતાર્થ થયો છે ! એ મહાત્મા પોતાના જન્મને ખરેખર સાર્થક કરે છે ! એ ભાઈશ્રીની સારી પ્રવૃત્તિ જોવાથી એમ ખાત્રીપૂર્વક જણાય છે કે ભગવાને એના ઉપર કૃપાનજર કરી છે, એના ઉપર શુદ્ધ ધર્મનો ઉપદેશ આપનાર ગુરુમહારાજની મહેરબાની થઇ છે, એના પરિણામે એનામા સારી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઇ છે, એ સદ્બુદ્ધિને પરિણામે એણે બાહ્ય અને અંતરંગ સંગનો ત્યાગ કર્યો છે એટલે બહારથી વિષય ધન આદિ પદાર્થોનો અને અંતરંગથી ક્રોધ માન વિગેરે કષાયનો ત્યાગ કર્યો જણાય છે, એણે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનો સ્વીકાર કર્યો છે અને રાગદ્વેષ વિગેરે વિકારી ભાવોને લગભગ દળી નાખ્યા છે મહા પુણ્યશાળી પ્રાણી હોય તેને જ આ પ્રમાણે થવું સંભવે છે " ત્યાર પછી લોકો તેનું નિષ્પુણ્યક નામ બદલીને સપુણ્યક એવા યથાર્થ નામથી

ઓળખવા લાગ્યા[1] અને લોકોમા તેનુ એવુ નામ થયુ તે બરાબર યુક્તિયુક્ત હતુ

(૩૭)

ગજમ દિરમા સ્થિતિ

ત્યારપછી કથાપ્રસગમા આગળ કહેવામા આવ્યુ છે કે " ત્યાર પછી સપુણ્યક સદ્બુદ્ધિ અને તદ્દયાની સાથે ગજમ દિરમા જ્યારથી રહેવા લાગ્યો ત્યારથી તેની જે સ્થિતિ બની તે હવે કહીએ છીએ "શરીરે નુકસાન કરે તેવુ અપથ્ય ભોજન તે કરતો નહિ હોવાથી તેના શરીરે પ્રગટપણે મોટી પીડા ઘણુ ખરૂ થતી જ નહોતી અને કદાચ પૂર્વના દોષથી સહજ પીડા થઈ આવતી તો તે બહુ થોડી અને થોડા વખત સુધી રહે તેવી થતી હતી એને હવે કોઇ પ્રકારની ઇચ્છાઓ રહેલી ન હોવાથી તે લોકવ્યાપારનો વિચાર પણ કરતો નહિ અને અત્ય ત આન દમા આવીને પૂર્ણ હોશથી વિમળાલોક અ જન પોતાની આખમા વાર વાર આજતો હતો, જરા પણ થાકયા વગર તત્ત્વપ્રીતિકર પાણી દરરોજ પીતો હતો અને પેલુ સુ દર મહાકલ્યાણક ભોજન દર રોજ સારી રીતે ખાતો હતો આ અ જન, જળ અને ભોજનના ઉપ યોગથી દરેક મીનિટે તેના બળમા વધારો થવા લાગ્યો, ધૈર્યમા વ-ધારો થવા લાગ્યો, કાતિમા વધારો થવા લાગ્યો, તેમજ રૂપમા, શક્તિમા, પ્રસન્નપણામા અને બુદ્ધિની અને ઇંદ્રિયોની પટુતામા ઘણો વધારો થવા લાગ્યો તેના શરીરમા રોગો બહુ હોવાને લીધે હજુ તેને તદ્દન આરામ થયો નહોતો, છતા તેના શરીરપર ઘણો મોટો ફેરફાર થયેલો દેખાતો હતો અત્યાર સુધી જે ભૂત પ્રેત જેવો અત્ય ત ભયકર અને કદરૂપો લાગતો હતો અને કોઇને તેના સામુ જોવુ પણ ગમતુ નહોતુ તે હવે મનુષ્યનો સુ દર આકાર ધારણ કર નારો થઇ ગયો હતો અગાઉ દરિદ્રપણામા તુચ્છતા, અધૈર્ય, લોલુપતા, શોક, મોહ, ભ્રમ વિગેરે હલકા ભાવો તેનામા બહુ હતા તે ત્રણ ઔષધના આસેવનથી લગભગ નાશ પામવા જેવા થઇ ગયા હતા અને તે તેને જરા પણ પીડા કરતા ન હોવાથી તે નિર તર આન દી મનવાળો થઇ ગયો "

---

[1] દીક્ષા અવસરે નામ ફેરવવામા આવે છે તે હકીકતનુ સૂચક આ વાક્ય સમજવુ

આ સર્વ હકીકત આ જીવના સંબંધમાં પણ એવી જ રીતે બને છે તે આની રીતે ધ્યાનમાં લેવી "ઘર વિગેરે [1]દ્વંદ્વો નો ભાવપૂર્વક ત્યાગ કરેલ હોવાથી રાગ વિગેરેથી ઉત્પન્ન થતી પીડા આ પ્રાણીને થતી નથી, કારણ કે કારણ વગર કોઇ કાર્ય થતું નથી અને અહીં દ્વંદ્વના ત્યાગથી સમાનભાવ આવી જાય છે એટલે રાગ દ્વેષ વિગેરે વિકારો કોઇ પ્રકારે જોર કરી શકતા નથી કદાચ પૂર્વ કર્મોના ઉદયથી કોઇ વખત સહેજ પીડા થઇ આવે છે તો તે બહુ થોડો વખત ટકતી હતી, તે બહુ લાંબો વખત કદિ ચાલતી નહિ વળી આ પ્રાણી લોક વ્યાપારની કોઇ પણ પ્રકારની અપેક્ષા, ઇચ્છા કે દરકાર રાખતો નહિ હોવાથી તે તો આખો વખત [2]વાચના, પૃચ્છના, પરાવર્તના, અનુપ્રેક્ષા અને ધર્મકથા કરવામાં રોકાઇ રહીને પોતાના જ્ઞાનમાં વધારો કરે છે, જૈન શાસનની શોભા વધારે અને ઉન્નતિ કરે એવા શાસ્ત્રના વિશાળ અને વિસ્તીર્ણ અભ્યાસથી પોતાના દર્શન ગુણને સારી રીતે સ્થિર કરે છે અને ઉત્તમ પ્રકારના તપ નિયમ વિગેરેથી પોતાની જાતને સુંદર પ્રવૃત્તિમાં સારી રીતે રોટી ચારિત્રને પણ પોતાના આત્માની સાથે એક કરી નાખે છે એટલે પોતે ચારિત્રમય બની જાય છે આ હકીકત ભાવપૂર્વક ત્રણે ઔષધોને સેવવા બરાબર સમજવી ત્યારપછી એ પ્રાણીની એ પ્રકારની પરિણતિ થવાથી તેનામાં બુદ્ધિ, ધીરજ, સ્મૃતિ (યાદશક્તિ), બળ વિગેરે ગુણો પ્રગટ થાય છે માત્ર અગાઉના ભવમાં સંચય કરેલા કર્મોના જોરથી તેનામાં હજુ ઘણા ભાવ રોગો રહેલા છે તેથી જો કે હજુ સુધી તે સંપૂર્ણ નિરોગી થયો નથી તોપણ તે પેલા ભાવરોગોની મંદતા અનુભવે છે પરિણામ એ થયું કે અત્યારસુધી તેને અનાર્ય (ખોટું) કાર્ય કરવામાં પ્રીતિ

આત્મભાવ રમણતા

---

૧ શીત અને ઉષ્ણ સુખ અને દુખ એ સર્વને દ્વંદ્વ કહેવામાં આવે છે આ પ્રાણીને સુખ દુખપર કે એવા પરસ્પર વિરોધી ભાવોપર સમાનભાવ થાય તે દશા બહુ પસંદ કરવા યોગ્ય-આદરવા યોગ્ય છે ઘરની બાબતમાં પોતાનું અને પારકુ ઘર એવો ભાવ લઇ શકાય પણ અહીં તે ઘટતો નથી અહીં ગૃહપતિપણું અને ઘરરહિતપણું-ગૃહપતિપણું તજેલું તે સમજવું અથવા દ્વંદ્વ એટલે કલેશ

૨ પાંચ પ્રકારનો સ્વાધ્યાય વાચવું તે **વાચના** પૂછવું તે **પૃચ્છના** ભણેલું યાદ કરી જવું તે **પરાવર્તના** બોધ બાબતોપર વિચાર કરવો તે **અનુપ્રેક્ષા** અને ધર્મગોષ્ઠિ તે **ધર્મકથા**

ઉત્પન્ન થતી હતી તેને બદલે હવે ધર્મઆચરણ કરવામા પ્રીતિનો અનુભવ થતો હોવાથી તેમા મજા આવે છે

રોગનાશ

ત્રણે ઔષધોના સેવનના પ્રભાવથી તે દરિદ્રીના જેમ બહુ કાળથી થયેલા તુચ્છતા, ક્ષીણતા (મદપણુ), શોક, મોહ, ભ્રમ વિગેરે ભાવો નાશ પામી ગયા અને તે કાઇક ઉદાર ચિત્તવાળો થયો, તેવીજ રીતે આ જીવ પણ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રને આદરવાથી પોતાને અનાદિ કાળથી જેની સાથે પરિચય થયેલો હતો એવા તુચ્છતા વિગેરે વિકારી ભાવોને દૂર કરીને થોડો થોડો ઉજ્જવળ મનવાળો થયો આવી રીતે આ પ્રાણીને ભાવ રોગો નવા ઉત્પન્ન થતા બધ થઇ ગયા અને પૂર્વ કર્મના જોરથી કોઇ ઉદય આવતા તો તેને તે વધારે વધવા દેતો નહોતો, ઔષધના સેવ નથી તરતમાજ મટાડી દેતો હતો એકદર ઔષધના પ્રભાવથી તેના શરીરે ઘણી સ્વસ્થતા થઇ આવી '

(૩૮)

ઔષધદાન-સંકલ્પોત્પત્તિ

દાન કરવા નો નિર્ણય

ત્યારપછી કથાપ્રસગમા આગળ કહેવામા આવ્યુ છે કે " એક દિવસ અત્યત આનદમા આવી જઇને સદ્બુદ્ધિને તેણે પૂછ્યુ 'ભદ્રે ! આ સુદર ત્રણે ઔષધો મને ક્યા કર્મના યોગથી મળ્યા ?' સદ્બુદ્ધિએ જવાબ આપ્યો 'ભાઇ ! અગાઉ જે આપ્યુ હોય તે જ (આ ભવમા) પાછુ મળે છે એમ લોકોમા કહેવાય છે તેથી એમ જણાય છે કે અગાઉ (જન્માતરમા) તે કોઇ વખત અન્યને તે વસ્તુઓ આપી હશે ' સદ્બુદ્ધિનો આવો જવાબ સાભળીને સપુણ્યક વિચાર કરવા લાગ્યો-"જો કોઇને દીધેલુ હોય તે પાછુ મળતુ હોય તો અનેક પ્રકારે કલ્યાણ કરનાર આ ત્રણે ઔષધો યોગ્ય પાત્રને સારી રીતે ખૂબ આપુ, કે જેથી ભવિષ્યમા અન્ય જન્મમા તે ન ખૂટે તેટલા મને મળ્યા કરે " આ જીવના સબધમા પણ તેવુ જ બને છે તે આપણે હવે જોઇએ

દાન અને પ્રાપ્તિનો સબધ

જ્ઞાનદર્શનચારિત્રના વિશેષ વિશેષ આસેવનથી આપ્રાણીના મનમા શાતિનુ સુખ થાય છે તેનો અનુભવ કરતા સદ્બુદ્ધિના પ્રભાવથી આ પ્રાણીને જણાય છે કે સર્વ પ્રકારના કલ્યાણોની પરપરાને મેળવી આપનાર અને સાધારણ રીતે મળવા પણ મુશ્કેલ આ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર સર્વને બહુ મુશ્કેલીએ પ્રાપ્ત થાય છે તે મને મળી ગયા છે

તેમ થવું મારા પૂર્વ કાળના શુભ આચરણો વગર સંભવે નહિ, એટલે મે અગાઉ એને મળતા કોઇ સારા આચરણો કર્યા હશે તેના પરિણામે આ સર્વ દર્શનાદિ મને અત્યારે પ્રાપ્ત થયા છે આ વિચારને પરિણામે વળી તેને વધારે વિચારો થાય છે હવે ભવિષ્યમા પણ એ જ્ઞાન દર્શન મને અવિચ્છિન્નપણે (ચાલુપણે-આંતરા વગર) કેવી રીતે મળી શકે એનો પણ વિચાર કરીને નિર્ણય કરવો જોઇએ વિચાર કરતા કરતા એવો નિર્ણય થાય છે કે મને અત્યારે જે પ્રાપ્ત થયેલ છે તે અગાઉ મે કોઇને તેનુ દાન કરેલુ હોવુ જોઇએ અને એ દાનના કારણથી જ મને અહીં તે મળ્યા છે આ વિચારને પરિણામે તે આગળને માટે વિચાર કરે છે કે જો એમ જ છે તો પછી હુ સત્પાત્રને (યોગ્ય પ્રાણીને-અધિકારીને) એ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનુ હાલ દાન કર્યા કરૂ કે જેથી મારા ઇચ્છિત સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ થાય એટલે એ મને ભવિષ્યમા ચાલુ નિયમિતપણે મળ્યા કરે

(૩૯)

લોકોનો નિર્ણય

આગળ કથામા કહેવામા આવ્યુ હતુ કે[1] "તેના મનમા આવા પ્રકારનો નિશ્ચય થયો તે સુસ્થિતમહારાજે સાતમે માળે બેઠા બેઠા જોયો, ધર્મબોધકરને તે બહુ પસંદ આવ્યો, તદ્દયાએ તેને વધાવી લીધો, સર્વ લોકોએ તેની પ્રશંસા કરી અને સદ્બુદ્ધિને તો તે બહુજ ગમી ગયો આ હકીકત તેના જાણવામા આવવાથી તેને પોતાને (સપુણ્યકને) પણ એમ લાગવા માંડ્યુ કે 'હુ પુણ્યવાન્ હોવાથી લોકોમા બહુ ઉત્તમ સ્થાન ભોગવુ છુ હવે કોઇ મારી પાસે આવીને આ ત્રણ ઔષધો માગે તો તેને જરૂર આપીશ' એવા વિચારથી આપી દેવાની ઇચ્છાપૂર્વક તે દરરોજ લેવા આવનારની રાહ જોઇને બેસી રહેતો હતો પ્રાણી પોતે અત્યંત નિર્ગુણી હોય પણ મહાત્મા પુરૂષો જો તેની મોટાઇ વધારે તો તે આ અધમ દરિદ્રીની પેઠે અભિમાની થઈ જાય છે હકીકત એવી હતી કે એ મંદિરમા જે લોકો રહેતા હતા તે દરરોજ ત્રણે ઔષધોનો સારી રીતે ઉપયોગ કરનારા હતા અને તેના જોરથી કોઇ પણ પ્રકારની ચિંતા-પીડા વગરના હોઇને પરમ ઐશ્વર્યવાળા થઇ ગયા હતા. જેઓએ તુરતમા જ એ રાજમંદિરમા પ્રવેશ કર્યો હતો અને જેઓ દ્રમકની જેવા (પોતાનુ ત્રણ ઔષધરૂપ ધન જેઓ પાસે કાંઇ ન હોય તેવા નિર્ધનીઆ) હતા એ તો બીજા પાસેથી ત્રણે ઔષધો સારી રીતે મેળવી શકતા હતા આ પ્રમાણે હોવાથી મંદિરમા ઘણા કાળથી આવી રહેલા અને નવા આવ

1 પેરા ૩૮ [illegible] ૪૨

નારામાથી કોઇ પણ ઔષધો લેવા માટે તેની પાસે આવતા નહિ અને તે સત્પુરુષ ચોતરફ યાચના કરનારની ગહ જોતો ચક્ષુ ફેરવતો બેઠો રહેતો હતો ”—આ પ્રાણીના સબધમા આવીજ હકીકત બને છે તે આપણે જોઇએ.

બીજા પ્રાણીઓને જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર એ ત્રણ રત્નોનુ—ઔષધોનું દાન કરવાની ઇચ્છાવાળો પ્રાણી વિચાર કરે છે

મિથ્યાભિમાન અને પરિણામ

‘અહો ! ભગવાને મારા ઉપર કૃપાદૃષ્ટિ કરી છે, આચાર્યમહારાજ મારે માટે મોટુ માન ધરાવે છે, તેમની દયા મારા ઉપર મહેરબાનીની કરવા માટે નિરતર તયાર રહે છે, મારા મનમા સદ્બુદ્ધિનો કાઇ કાઇ વિકાસ થઈ ગયો છે અને સર્વ લોકો મારા વખાણ કરે છે આટલા ઉપરથી મારો પુણ્યોદય વધારે થયેલ હોવાને લીધે હુ જનસમૂહમા બહુ ઉત્તમ થઇ ગયો છુ ’ આવા વિચારને પરિણામે તે પ્રાણી પોતે પુણ્યશાળી હોવાનુ અને લોકોમા ઉત્તમ હોવાનુ મિથ્યા અભિમાન ધારણ કરે છે પ્રાણી પોતે અત્યત નિર્ગુણી (ગુણ વગરનો) હોય પણ મોટા માણસો તેનુ માન સન્માન વધારે તો તેની મગરૂબી વધી પડે છે, તેનુ આ દરિદ્રી સાક્ષાત્ ઉદાહરણ છે જો એમ ન હોય તો આ પ્રાણી પોતાની જાતની સર્વ પ્રકારની લઘુતા ભૂલી જઇને આવી રીતે ખોટુ અભિમાન શા માટે કરે ? આવા મિથ્યાભિમાનથી લેવાઇ ગયેલો આ પ્રાણી વિચાર કરે છે કે ‘ જો કોઇ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનો અર્થી પ્રાણી પોતાની ઇચ્છાથી મારી પાસે આવી વિનયપૂર્વક જ્ઞાનાદિ સબધી સવાલ મને પૂછશે તો તેની પાસે હુ આ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનુ સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરીશ, એવી રીતે જાતે આવીને વિનયપૂર્વક નહિ પૂછે તો આપણે કાઇ કહેવા જવાના નહિ ’ આવા પ્રકારના વિચારમા તણાયેલો તે પ્રાણી જિનેદ્રશાસનમા ઘણો વખત રહે છે, પણ તેની ઇચ્છા પ્રમાણે પૂછનાર તેની પાસે કોઈ આવતુ નથી એનુ કારણ એ હતુ કે જે પ્રાણીઓ આ જિનરાજના ભુવનમા પોતાના ભાવથી વર્તતા હોય છે તેઓ તો પોતે સ્વતત્રપણે જોઇએ તેટલા પ્રમાણમા જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રને ધારણ કરનારા હોય છે અને તેઓ વળી વધારે ઉંચા પ્રકારના સુદર જ્ઞાનાદિ મેળવી શકતા હોય છે તેથી તેઓ આવા પ્રકારના બહારના ઉપદેશની અપેક્ષા રાખતા નથી અને કેટલાક પ્રાણીઓ જેઓ તુરતમા જ કર્મનુ વિવર (માર્ગ) પામીને આ શાસનમા દાખલ થયેલા હોય છે અને જેઓની વૃત્તિ સન્માર્ગ તરફ સન્મુખ ભાવે થયેલી

હોય છે પણ જેઓ ઉંચા પ્રકારના જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રથી રહિત હોય છે તેઓ પણ આ પ્રાણી (જે ઉપર પ્રમાણે મિથ્યાભિમાનને લીધે ભગ રૂભીથી ટટાર રહે છે તે) ની સામુ પણ જોતા નથી, કારણ કે ભગવાનના મતમા બીજા અનેક મહા બુદ્ધિશાળી સદ્બોધ આપવામા કુશળ મહાત્મા પુરૂષો હોય છે કે જેઓની પાસેથી આવા તુરતમા રાજમદિરમા દાખલ થયેલા પ્રાણીઓ જ્ઞાનાદિ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે જોઇએ તેટલા કોઇ પણ પ્રકારના ક્લેશ વગર મેળવી શકે છે આવી રીતે પોતાની પાસેના જ્ઞાનાદિના ખપવાળો કોઇ પણ પ્રાણી પ્રાપ્ત ન થવાથી પોતાની જાતને મોટી માનનાના ગર્વમા નકામો તણાઇ જઇને લાબો વખત સપુણ્યકની પેઠે આ પ્રાણી બેસી રહે છે, પણ પોતાના સ્વાર્થને તે કોઇ પણ પ્રકારે સાધી શકતો નથી

(૪૦)

મૂળ કથાપ્રસગમા ત્યારપછી આગળ કહેવામા આવ્યુ છે કે

લોકોનો નિરાદર

" આવી રીતે ઘણો વખત રાહ જોઇને બેસી રહેવા છતા જ્યારે પોતાના ઔષધને લેનારો (ખપી) જીવ તેની પાસે કોઇ આવ્યો નહિ ત્યારે વળી એક દિવસ તેણે સદ્બુદ્ધિને આ પ્રમાણે થવાનુ કારણ પૂછયુ ત્યારે સદ્બુદ્ધિએ કહ્યુ ‘ ભાઇ ! તારે બહાર આવીને ઘોષણાપૂર્વક આ ત્રણે ઔષધો પોકારી પોકારીને જે કોઇ લે તેને આપવા અને એમ કરતા જો કોઇ લેનાર મળી આવશે તો બહુ સારૂ થશે ’ સદ્બુદ્ધિની આવી સલાહથી ‘ લેકો ! ભાઇઓ ! મારી પાસેથી આ ઔષધો ગ્રહણ કરો, ગ્રહણ કરો ’ એ પ્રમાણે ઉંચા સ્વરથી બોલતો તે ઘરે ઘરે ફરવા લાગ્યો તેની આવી આઘોષણા સાભળીને જે અત્યત હલકા પ્રાણીઓ હતા તે કોઇ કોઇ વખત જરા જરા ઔષધ તેની પાસેથી લેતા હતા અને બીજા જરા સારી સ્થિતિવાળા પ્રાણીઓ મનમા વિચાર કરતા હતા કે ‘ અહે ! અગાઉ આપણે આ ભિખારીને જોયો હતો તે અત્યારે ગાડો થઇ ગયો હોય એમ જણાય છે જુઓ તો ખરા ! રાજસેવક પાસેથી ઔષધો મેળવીને હવે તે આપણને આપવા નીકળી પડ્યો છે ! ’ આવો વિચાર તેના સબધમા કરીને તે માણસો તેની ઘણી મશ્કરી કરતા હતા, કેટલાક તેને ઉડાવતા હતા અને કેટલાક તેના તરફ બેદરકારી બતાવી તેના તરફ તદ્દન નિરાદર બતાવતા હતા આવી રીતે સપુણ્યકને અન્ય પ્રાણીઓને દાન આપવાની થયેલી રૂચિ તેમજ તેના ઉત્સાહને ભાગી નાખે એવી તુચ્છ લોકોનો વર્તણૂક જોઇને તે સદ્બુદ્ધિને કહેવા લાગ્યો ‘ ભદ્રે ! મારૂ ઔષધ તો ભિખારીઓ માત્ર ગ્રહણ કરે છે, કોઇ મોટા માણસો તો મારી પાસેથી લેતા નથી

અને મારી ઇચ્છા તો એવી છે કે સર્વે લોકો મારા ઔષધોનો ઉપયોગ કરે. વિશુદ્ધ દર્શન કરનાર મહાશયા ! ભૂત ભવિષ્યની વિચારણા કરવામા તુ ઘણી પ્રવીણ છે, તો મહાત્મા પુરુષો મારી પાસેથી ઔષધો ગ્રહણ કરતા નથી તેનુ કાઇ કારણ હોવુ જોઇએ તે શોધી આપ ' આવો સપુણ્યક તરફનો પ્રશ્ન સાભળીને સપુણ્યકે મને મોટા કામમા જોડી એવો વિચાર કરતી વિચક્ષણ સદ્બુદ્ધિએ મહા ધ્યાનમા પ્રવેશ કર્યો અને એ પ્રમાણે કામ બનવામા અતરગ કારણ શુ છે તેનો પોતાના મનમા નિર્ણય કરીને તે બોલી –' સર્વ પ્રાણીઓ તારા ઔષધોને ગ્રહણ કરે તેવો એક જ ઉપાય છે અને તે એ છે કે જે રાજમાર્ગમા લોકોની આવજા બહુ થતી હોય ત્યા લાકડાના વિશાળ પાત્રમા આ ત્રણે ઔષધો મૂકીને પછી પોતાના મનમા વિશ્વાસ રાખીને તારે દૂર બેસી રહેવુ તારુ અગાઉનુ દરિદ્રીપણુ સભારીને જે લોકો આ ઔષધો તારા હાથથી ગ્રહણ કરતા નથી તેઓમાથી જ કોઇ કોઇ તેના અર્થી હશે તે ત્યા કોઇને નહિ દેખવાથી પોતાની મેળેજ પાત્રમાથી ઔષધો ગ્રહણ કરશે તેમાથી કોઇ એકાદ ખરો ગુણવાન્ પ્રાણી તારુ ઔષધ લેનારો નીકળી આવશે તો તારો મનોરથ પૂર્ણ થઇ જશે એમ હુ માનુ છુ, કારણ કે કોઇ જ્ઞાનમય પાત્ર આવશે, કોઈ તપમય પાત્ર આવશે, એમાથી ગમે તે પાત્ર આવશે તે તને તારશે. ' સદ્બુદ્ધિના આવા કુશળ જવાબથી સપુણ્યકના આનદમા સારી રીતે વધારો થયો અને સદ્બુદ્ધિએ તેને જે પ્રમાણે કહ્યુ તે પ્રમાણે તેણે કર્યું તેટલા માટે આ હકીકત કહેવામા આવી છે કે એ દરિદ્રીએ બતાવેલા ઔષધોને જે પ્રાણીઓ ગ્રહણ કરશે તે સર્વ રોગ વગરના થઇ જશે, કારણ કે નીરોગી થવાના કારણભૂત એ ત્રણે ઔષધો જ છે જે હકીકત અહીં કહેવામા આવી છે તે તમામને માટે કહી છે અને તે ગ્રહણ કરવાથી રચનાર ઉપર ઉપકાર થાય તેમ છે, માટે તે વિષયમા મારા ઉપર દયાવાળા સર્વેએ તે ત્રણે વસ્તુઓ લેવાની કૃપા કરવી, સર્વે તે લેવાને યોગ્ય છે " મારા જીવના સબધમા પણ એજ પ્રકારે હકીકત બની છે તે આપણે હવે છેવટે વિચારી જઇએ –

પરોપકાર અને સકોચ

આ પ્રાણીને દાન આપવાની ઇચ્છા થતા તેના જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર લે તેવુ કોઇ પાત્ર ન મળવાથી તે સદ્બુદ્ધિપૂર્વક નિગતે વિચાર કરે છે ત્યારે તેને માલુમ પડે છે કે માન ધારણ કરીને બેસી રહેવાથી કોઇને જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર આપવાનુ બની શકે તેમ નથી અને બીજા

પ્રાણીઓને જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર સ પાદન કરાવવારૂપ ઉપકાર કરવો એજ પરમાર્થથી પરોપકાર છે, તેના જેવો અન્ય પરોપકાર કોઇ હોય એમ સભવતુ નથી પ્રાણીને સન્માર્ગ પ્રાપ્ત થઇ ગયો હોય તો તે સન્માર્ગ જન્માન્તરમા પણ પોતાને આતરા વગર કે અગવડ વગર મળી શકે એવી જેની અભિલાષા હોય તેણે ઉપર જણાવ્યો છે તેવા પ્રકારનો પરોપકાર કર્યા કરવો, કારણ કે પરોપકારનો સ્વભાવ એવો છે કે એ પુરૂષોના ગુણોના ઉત્કર્ષને સારી રીતે પ્રગટ કરી આપે છે વળી જો પરોપકાર બરાબર સારી રીતે કર્યો હોય તો તે ધીરતામા વધારો કરે છે, દીનતાને દૂર કરે છે, ચિત્તને ઉદાર બનાવે છે, સ્વાર્થીપણુ તજાવી દે છે, મનને નિર્મળ કરે છે અને પ્રભુતા પ્રગટ કરે છે આ પ્રમાણે થવાથી તે પરોપકારપરાયણ પુરૂષને વીર્યનો ઉલ્લાસ થાય છે એટલે પરોપકાર તરફ વધારે પ્રવૃત્તિ થાય છે અને તેના મોહનીય કર્મો નાશ પામે છે, તેથી જન્માતરમા ઉત્તરોત્તર વધારે સારા માર્ગનો આદર તે કરે છે અને ત્યાથી પાછા પડી જતો નથી આ પ્રમાણે હોવાથી પોતે જ્ઞાન દર્શનાદિ જાણતા હોય તો પણ અન્યની પાસે તેનુ સ્વરૂપ પ્રકાશ કરવાને માટે બની શકતો સર્વ પ્રયત્ન જરૂર કરવો અને તે સબધમા અન્ય પ્રાણી આપણી પાસે માગણી કરશે ત્યારે જ્ઞાનસ્વરૂપ તેને બતાવશુ એવી અપેક્ષા રાખવી નહિ એટલે વગર માગ્યે જ્ઞાનાદિ આપનારની હલકાઇ ગણાશે એવો વિચાર કદિ કરવો નહિ એ આપવાથી એકાત લાભ જ છે અને તેમા કોઇ પણ પ્રકારની હલકાઇ થતી નથી એ ચોક્કસ ખ્યાલમા રાખવુ

ભગવાનના મતમા મહાવ્રતીના રૂપમા વર્તતો આ પ્રાણી યોગ્ય દેશ અને યોગ્ય સમય (કાળ) ની રાહ જોતો જૂદા જૂદા સ્થાનમા ફરે છે અને અનેક દષ્ટાતો આપીને અતિ વિસ્તારપૂર્વક ભવ્ય પ્રાણીઓને જ્ઞાનદર્શનનો માર્ગ બતાવે છે સપુણ્યકે ઘોષણા કરી ઔષધોને આપવા ઇચ્છા બતાવી તેની તુલ્ય આ હકીકત સમજવી

જ્ઞાનાદિના ખપીના પ્રકાર

આ પ્રાણી ઉપર પ્રમાણે જ્ઞાનદર્શનચારિત્રના માર્ગનો ઉપદેશ આપે છે ત્યારે તે ઉપદેશ આપનાર પ્રાણીના કરતા ઓછી બુદ્ધિવાળા જીવો હોય છે તેઓ કદાચ તેના ઉપદેશવિષય કરેલા જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર તેની પાસેથી ગ્રહણ કરે છે, પરતુ જેઓ મોટી બુદ્ધિવાળા પુરુષો હોય છે તેઓને તો આ પ્રાણીના પૂર્વ અવસ્થાના દોષો સ્મરણમા

હોવાથી તેનો સર્વ ઉપદેશ હસવા જેવો લાગે છે આ પ્રાણી જો કે તેઓ તરફની સર્વ પ્રકારની હીલનાને યોગ્ય છે છતા તે મહાત્માઓ આ પ્રાણીને ધિક્કારતા નથી તેમા તે મહાત્માઓનુ મોટુ મન છે, એમા આ પ્રાણીની કાઇ વિશેષતા નથી અથવા તેવો તેનામા અપૂર્વ કોઇ ગુણ નથી

ગ્રંથવ્યવસ્થા

આ પ્રમાણે પોતાનો ઉપદેશ તદ્દન મદ બુદ્ધિવાળાઓજ ગ્રહણ કરે છે એવી સ્થિતિ જોઇ પોતાનો ઉપદેશ સર્વ પ્રાણીઓ ગ્રહણ કરે એવો અનુકૂળ તે કેવી રીતે થઇ શકે તે માટે આ પ્રાણી વિચાર કરે છે વિચાર કરતા અને સદ્બુદ્ધિ સાથે અભિપ્રાય મેળવતા આ પ્રાણીને આ પ્રમાણે રસ્તો સૂઝે છે ' અહો ! હુ સર્વ પ્રાણીઓને આવી રીતે સાક્ષાત્ ઉપદેશ આપુ છુ તે એ સર્વ લોકો લે એમ જણાતુ નથી (કારણ કે તેઓ મારી જાત તરફ નજર કર્યા કરે છે અને મારી યોગ્યતા તરફ જુએ છે), માટે હવે હુ એમ કરૂ કે આ ભગવાનના મતના સારભૂત જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર જે હુ સર્વ લોકોને બતાવવા ઇચ્છુ છુ તેના જાણવા યોગ્ય (જ્ઞેય-જ્ઞાનનો વિષય), શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય (શ્રદ્ધેય-દર્શનનો વિષય) અને આદરવા અથવા આચરવા યોગ્ય (અનુષ્ઠેય-ચારિત્રનો વિષય) અર્થની એક ગ્રંથના આકારમા રચના કરૂ અને તેમા વિષય[1] અને [2]વિષયીનો અભેદ છે એમ બતાવી આપુ એવી વ્યવસ્થા એ ગ્રંથમા કરી તે ગ્રંથને આ જૈનશાસનમા ભવ્ય જીવો સમક્ષ ખુલ્લો મૂકી દઉં આ પ્રમાણે કરવાથી તેમા રહેલા જ્ઞાનાદિ સર્વ જીવોને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય થશે. હુ ગ્રંથ બનાવુ છુ તે સર્વને ઉપયોગી થાય અને બોધ આપે તો બહુ સારૂ, પણ છેવટે સર્વ જીવોમાથી એક જીવને પણ તે ભાવપૂર્વક પરિણમશે તો મારો કરેલો સર્વ પ્રયત્ન સફળ થયો એમ હુ માનીશ'[3] આ પ્રમાણે વિચાર કરીને યથાનામ તથા ગુણવાળી આ ઉપમિતિ ભવપ્રપચા કથા કે જેમા આખા સસારના પ્રપચનુ ઉપમાન કરવામા આવ્યુ છે તેની રચના કરી એ કથામા ઉંચા પ્રકારના શબ્દાર્થ ન હોવાથી તે સુવર્ણપાત્રમા મૂકેલી ન કહી

---

૧ ગ્રંથનો વિષય-જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર

૨ જ્ઞાનાદિવાન્ જીવ જીવ અને જીવના ગુણોનો અભેદ છે

૩ આ વિચારો કેટલા સુદર છે અને ઉપોદ્ઘાત તરીકે કેવા અર્વાચીન પદ્ધતિ અનુસાર લાગે છે તે માટે જુઓ ઉપોદ્ઘાત

શકાય, પરતુ કાષ્ઠના વાસણમા મૂકવા યોગ્ય[1] ગણાય એવી તેની ઘટના કરી છે અને તેમા જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ ત્રણે ઔષધાને મારા આ ધારણ શબ્દોમા બતાવવા મે પ્રયત્ન કર્યો છે, મારી રચના સુવર્ણ કે રત્નપાત્રને યોગ્ય નથી, પણ કાષ્ઠપાત્રને યોગ્ય છે તે હુ અત્ર સ્પષ્ટ રીતે જણાવી દઉં છુ

પ્રાર્થના

હકીકત આ પ્રમાણે હોવાથી હવે હુ જે પ્રાર્થના કરૂ છુ તે હે ભવ્ય પ્રાણીઓ ! તમે ધ્યાન રાખીને સાભળો. પેલા ભિખારીએ (સપુણ્યકે) રાજ્યદ્વારમા કાષ્ઠના પાત્રમા મૂકેલા ત્રણે ઔષધાને ગ્રહણ કરીને જે રોગીઓ તેને સારી રીતે સેવે છે તેઓ નીરોગીપણુ પ્રાપ્ત કરે છે, એ ઉપરાત તેણે કાષ્ઠપાત્રમા મૂકેલા ઔષધો ગ્રહણ કરવા તે ઉચિત છે, કારણ કે તેમ કરવાથી તે સપુણ્યક (ભિખારી-અગાઉના) ઉપર પણ ઉપકાર થાય છે મારી જેવા પ્રાણી ઉપર ભગવાનની કૃપા નજર થવાને પરિણામે ગુરુમહારાજના પ્રસાદથી અને તેને લઇને તેમના પ્રતાપથી પ્રગટ થયેલી સદ્બુદ્ધિના આવિર્ભાવથી આ કથામા જે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રની રચના કરવામા આવી છે તેને જે ભવ્ય સત્ત્વો ગ્રહણ કરશે તેઓના રાગદ્વેષ વિગેરે ભાવરોગો જરૂર નાશ પામી જશે એમા જરા પણ સદેહ જેવુ નથી, કારણ કે न खलु वक्तृगुणदोषावुपदय बाध्या पदार्थाः स्वार्थसाधन प्रवर्तन्ते કારણ કે કહેનારની જે બાબત હોય છે તે કહેનારના ગુણ દોષની અપેક્ષા રાખીને પોતાના વચ્છિત સાધ્યની પ્રાપ્તિમા પ્રવર્તતી નથી એટલે કહેવાની બાબત સારી, યોગ્ય અને યથાસ્થિત હોય તો બસ છે, કહેનાર ઉપર કાઇ તેની સાધ્યપ્રાપ્તિને સબધ હોતો નથી દાખલા તરીકે કોઇ શેઠના નોકર તદ્દન ભૂખ્યો હોય અને તે એટલો બધો ભૂખ્યો હોય કે ભૂખથી તેનુ શરીર તદ્દન દુબળુ થઇ ગયું હોય તે પોતાના શેઠના હુકમથી શેઠના પરિવાર ને માટે તયાર કરેલી સુદર રસોઇ તેઓ તે આરોગે તેટલા માટે પીરસી આપે તો એ ક્ષુધાતુર સેવકની પીરસેલી રસવતી પણ શેઠના પરિવારની ભૂખ મટાડે છે

---

[1] મારી રચના સામાન્ય પ્રકારની છે અહીં ગ્રથકર્તા પોતાની લઘુતા બતાવે છે આ બાબતપર જુઓ ઉપોદ્ઘાત

[2] કોઇ વિષય ઉપર વ્યાખ્યાન કે ભાષણ કર્યું હોય તો તે વ્યાખ્યાન અથવા ભાષણના શબ્દો ખાસ કરીને અસર કરે છે અને પરિણામ નીપજાવે છે સુંદર પરિણામ લાવવા માટે ખાસ કરીને લેખકના કે વક્તાના પોતાના ગુણ દોષો ઉપર બહુ આધાર રહેતો નથી

એમ આપણે દુનિયામા દરરોજ જોઇએ છીએ અને ભોજનમા ભૂખને શાત કરવાની જે શક્તિ છે તે ભોજન બનાવનાર અથવા પીરસનારના ક્ષુધાદોષથી ચાલી જતી નથી અથવા નાશ પામી જતી નથી એ આપણે પ્રત્યક્ષ અનુભવીએ છીએ, આવી રીતે હુ તો જો કે જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રથી અધુરો છુ છતા આ ગ્રથમા ભગવાનના આગમમા જેવી રીતે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર બતાવવામા આવ્યા છે તેને મે તેવા આકારમા નિવેદન કર્યા છે તેને જે ભવ્યસત્ત્વો ગ્રહણ કરશે તેઓના રાગ દ્વેષાદિ ભાવરોગો જરૂર ઓછા થશે અને છેવટે નાશ પામી જશે, કારણ કે રાગાદિ દોષનો સર્વથા નિરતરને માટે ક્ષય કરવો એ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનુ મહાન કાર્ય છે આ ઉપરથી જણાયુ હશે કે વક્તાના અગત દોષથી વક્તવ્ય વિષયના સ્વરૂપને જો તે યથાસ્થિત રૂપે કહેવામા આવેલ હોય તો કોઇ પણ પ્રકારે હાનિ થતી નથી

આત્મલઘુતા-નિવેદન

જો કે ભગવાનના સિદ્ધાન્તમા કહેલુ એ. પ' પણ ભાવપૂર્વક સાભળવામા આવ્યુ હોય તો તે સમસ્ત રાગાદિ ભાવરોગનો નાશ કરવાને સમર્થ છે અને તે સાભળવુ તમારાથી સહજ (વગર પ્રયાસે અથવા અલ્પ પ્રયાસે) બની શકે તેમ છે અને વળી પૂર્વ કાળના મહાપુરુષોએ રચેલી કથાઓ તથા પ્રબધોનુ ભાવનાપૂર્વક શ્રવણ કરવાથી રાગ વિગેરે વ્યાધિઓ વધારે સારી રીતે નાશ પામી શકે તેવો સભવ છે, તો પણ આ ઉપાયથી સસારસમુદ્ર તરવાની ઇચ્છાવાળા મારા ઉપર મહેરબાની કરીને-મારા ઉપર દયા લાવીને સર્વ સજ્જન પુરુષો આ મારી કથા સાભળવા કૃપા કરશે[1] એવી મને પૂર્ણ આશા છે

---

[1] અહીં ગ્રથકર્તા પોતાના પુસ્તકને વાચવાનો આગ્રહ -વા મુદ્દા ઉપર કરે છે અને કેટલી નમ્ર ભાષામા કરે છે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે તેઓ પોતાના વખાણ નથી કરતા પણ તેઓ વાચનાર પુસ્તક વાચે અથવા કથા સાભળે તે કર્તા ઉપર ઉપકાર કરવા માટે હોય એવા આશયથી અતિ નમ્ર લખાણ સિદ્ધર્ષિ ગણિએ કર્યું છે આ મુદ્દાપરના વિવેચન માટે જુઓ ઉપોદ્ઘાત

* * * * * * * * *

<u>ઉપસંહાર</u>

[1]આ પ્રમાણે અગાઉ જે નિષ્પુણ્યકનુ દૃષ્ટાન્ત લખવામા આવ્યુ હતુ તેના લગભગ દરેકે દરેક પદનો ઉપનય[2] અહીં વિસ્તારપૂર્વક બતાવ્યો છે, છતા વચ્ચે વચ્ચે કદાચ કોઇ પદનો ઉપનય ઉતારવો રહી ગયો હોય અથવા ન ઉતાર્યો હોય તો તેની આગળ પાછળના સબંધથી પોતાની બુદ્ધિવડે યોજના કરી લેવી જેઓ સંકેત સમજી ગયા હોય છે તેઓને ઉપમાન બતાવવાથી ઉપમેય સમજવુ મુશ્કેલ પડતુ નથી એટલે જેઓ કથાની અંદરનો આશય જાણતા હોય (સંકેત) તેઓને પછી ઉપમાન એટલે જ વસ્તુ સાથે ઉપમા કરવામા આવે તે બતાવ્યુ હોય તો તે ઉપરથી રહસ્યાર્થ (ઉપમેય-તાત્પર્યાર્થ) મા શુ સમજવાનુ છે તે તેઓ સમજી જાય છે, તેને ઉપમેય સમજવામા મુશ્કેલી પડતી નથી આ હકીકત બતાવવા માટે આ ગ્રંથની શરૂઆતમા ઉપમાનરૂપ કથાની રચના કરવામા આવી છે હવે જે કથા રચવામા આવે છે તેમાનુ એક પણ પદ બનતા સુધી ઉપમેય વગરનુ નહિ આવે, પરંતુ એવી બાબતનો વિસ્તારથી ઉપનય કેવી રીતે ઉતારવો તે બાબતમા આપ સર્વ આ કથાથી શિક્ષિત થઇ ગયા છો તેથી હવે પછી લખવાની [3]ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથામા તમારી સર્વની સુખે પ્રવૃત્તિ થઈ શકશે હવે આ બાબતમા ઉપોદ્ઘાતરૂપે વધારે વિસ્તાર કરીને લખવાની જરૂર રહી નથી

* * * * * * * * * *

---

૧ પ્રથમ પ્રસ્તાવ લખવાનો હેતુ શો છે તે અત્ર ગ્રંથકર્તા પોતેજ સ્પષ્ટ કરે છે આખા ગ્રંથનો ઉપનય ઉતારતા લાખો શ્લોકો લખવા પડે તે વાચવાનો સમય મળે નહિ તેમજ તેટલી ધીરજ રહે નહિ તેથી તેના બચાવ ખાતર આ સર્વ પ્રયત્ન યોગ્ય રીતે કર્યો છે હવે જે ગ્રંથ શરૂ થાય છે તેનો અત્ર ઉપોદ્ઘાત થયો એ પર વિશેષ હકીકત માટે જુઓ મારો ઉપોદ્ઘાત

૨ **ઉપનય** કહેવાનો અર્થ અંદરનો આશય હોય તેનુ સ્પષ્ટીકરણ

૩ અહીં સ્પષ્ટ થાય છે કે ખરેખરા ગ્રંથ બીજા પ્રસ્તાવથી શરૂ થાય છે અને આ આખો પ્રથમ પ્રસ્તાવ તેના ઉપોદ્ઘાત રૂપે છે

इह हि जीवमपेक्ष्य मया निजं,
यदिदमुक्तमदः सकले जने,
लगति संभवमात्रतया त्वहो[१],
गदितमात्मनि चारु विचार्यताम्

'મે મારા જીવની અપેક્ષાએ અહીં જે જે કહ્યુ છે તે તે સર્વ ઘણે ભાગે બધા જીવોને લાગુ પડે તેવુ છે આ પ્રમાણે હોવાથી ઉપર જે હકીકત કહેવામા આવી છે તે તમને પોતાને લાગુ પડે છે કે નહિ તેનો સારી રીતે વિચાર કરશો '

निन्दात्मनः प्रवचने परमः प्रभावो
रागादिदोषगणदोष्टयमनिष्टता च,
प्राक्कर्मणामतिबहुश्च भवप्रपञ्च ,
प्रख्यापितं सकलमेतदिहाद्यपीठे

'આ પીઠબંધરૂપ પ્રથમ પ્રસ્તાવમા મારી (પોતાની) નિન્દા, જિનશાસનનો પરમ પ્રભાવ, રાગ દ્વેષ વિગેરે દોષોની દુષ્ટતા, પૂર્વ ભવમા કરેલા કર્મોની અનિષ્ટતા (ન ઇચ્છવા છતા પણ ન ઇચ્છવા યોગ્ય પરિણામ નીપજાવવાની પદ્ધતિ) અને બહુ પ્રકારનો સંસારનો પ્રપંચ બતાવવામા આવ્યો છે '

संसारेऽत्र निरादिके विचरता जीवेन दु खाकरे
जैनेन्द्रं मतमाप्य दुर्लभतरं ज्ञानादिरत्नत्रयम्,
लब्धे[२] तत्र विवेकिनादरवता भाव्य सदा वर्धने,
तस्यैवाद्य कथानकेन भवतामित्येतदावेदितम्

---

૧ તનો એ પ્રમાણે પ્રતમા પાઠ છે　૨ लब्धा પ્રતમા પાઠાંતર

' આ દુ ખની ખાણરૂપ અનાદિ સ સારમા રખડતા પ્રાણીને જિનેદ્ર ભગવાનના ધર્મની પ્રાપ્તિ થયા છતા પણ સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ દર્શન, સમ્યક્ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયની પ્રાપ્તિ થવી બહુ મુશ્કેલ છે વિવેકી પ્રાણીએ તે રત્નત્રય પ્રાપ્ત થયા પછી તેના વધારામા હમેશા આદર કરવો આ કથાનકના પ્રથમ પ્રબ ધમા આપની પાસે આ બાબત નિવેદન કરવામા આવી છે '

* * * * * * *

इति श्रीसिद्धर्षिगणिकृतायां उपमितिभवप्रपञ्चायां कथायां पीठबन्धो नाम प्रथम प्रस्ताव

—— ——

શ્રીસિદ્ધર્ષિગણિની બનાવેલી ઉપમિતિ ભવપ્રપ ચા કથાના પીઠબ ધ નામના પહેલા પ્રસ્તાવનુ ગુજરાતી અવતરણ સમાપ્ત

પરિશિષ્ટ क

સબંધ માટે જુઓ પૃ ૧૧-૧૨ ની નોટ

અંતરંગ લોકોના જ્ઞાન, અરસ્પરસ બોલચાલ, ગમનાગમન, વિવાહ, સગપણ વિગેરે બતાવવાના છે તેનો આગમથી બચાવ કરતા ગ્રંથકર્ત્તા કહે છે કે ગુણાંતરની અપેક્ષા રાખીને ઉપમા દ્વારથી બોધ કરાવવાની પદ્ધતિ આગમને સંમત છે, તેના ચાર દ્રષ્ટાન્તો તેમણે ત્યાં આપ્યાં છે એ ચારે દ્રષ્ટાન્તો બીજી અનેક રીતે બોધદાયક હોવાથી આગમના ખાસ અભ્યાસીઓને પૂછીને અત્ર ઉતારી લેવામાં આવ્યાં છે તે મનન કરવા યોગ્ય છે ચારે દ્રષ્ટાન્તો હેતુ અર્થ સાથે નીચે પ્રમાણે છે

* * * * * * * * * *

(૧)

[1]આવશ્યક સૂત્રમાં મગરોળીઆ પાષાણ અને પુષ્કરાવર્ત મેઘની સ્પર્ધા

આવશ્યક સૂત્ર ઉપર હરિભદ્રસૂરિની વૃત્તિ છે તેમાં વિષય ઉદ્દેશ વિગેરે જણાવી ત્યારપછી વ્યાખ્યાનવિધિપર વિવેચન કરતાં જણાવ્યું છે કે સૂત્રનું વ્યાખ્યાન કરનાર આચાર્ય ગુણવાન્ હોવા જોઇએ અને તેને સમજનાર શિષ્ય પણ ગુણવાન્ અને ખપી હોવો જોઇએ એ પર સાત દ્રષ્ટાન્તો આપ્યાં છે, તેમાંનું એક દ્રષ્ટાન્ત આપણે વિચારી જઇએ

ગોદ્રષ્ટાન્ત કોઈ ગામમાં એક ધૂતારે રોગવાળી ગાયને વેચી, એ ગાય એટલી બધી રોગથી ભરપૂર હતી કે ઉભી પણ થઇ શકે તેવી નહોતી ખરીદનાર મૂર્ખ હોવાથી તેણે તપાસ કર્યા વગર બેઠેલી હતી તેવી ને તેવી સ્થિતિમાં ગાયને ખરીદી લીધી પછી તે ગાયને બજારમાં વેચવા નીકળ્યો. ખરીદનારા કહેવા લાગ્યા કે અમે ગાયને તપાસીને ખરીદીએ ત્યારે તે બોલ્યો કે ‘મેં જમીન પર બેઠેલી ગાયનેજ ખરીદી છે, માટે તમે પણ તેને તેવીજ ખરીદ કરી લો, તમારે લેવી હોય તો

[1] જુઓ આવશ્યક વૃત્તિ પ્રથમ વિભાગ પૃ ૧૦૦ (આગમોદય સમિતિ તરફથી છપાયેલ ગ્રંથ)

લો, નહિ તો તમારી ઇચ્છા !' આવી રીતે આચાર્યને કાંઇ સવાલ પૂછવામાં આવે ત્યારે તે જવાબ આપે કે ' મેં પણ એમજ સાંભળ્યું છે તેવું તમે સમજો, સ્વીકારો.' આવો જે આચાર્ય જવાબ આપે તેની પાસેથી અભ્યાસ ન કરવો, સંશય પડે તો મિથ્યાત્વ લાગી જાય, આવી જાય અથવા મિથ્યાત્વમાં ઉતરી જવાનો સંભવ રહે તે માટે બાકી જે સારી ગાય તપાસ કરવા દઇને વેચનાર હોય, મતલબ જે શંકાઓનું સમાધાન કરે તેવા આચાર્ય હોય તેની પાસેથી સૂત્રનો અભ્યાસ કરવો. પ્રથમ ખરીદનારની પેઠે જે તપાસ કર્યા વગર બેઠેલી ગાયને ખરીદ કરે તેવો શિષ્ય હોય તે ભણવાને માટે અયોગ્ય છે, પછવાડેના ખરીદનારની પેઠે જે તપાસ કરીને ભણનાર હોય તે ભણવાને-અભ્યાસને યોગ્ય છે આવા આવા બીજા ઉદાહરણો આપીને ગુરૂ અને શિષ્ય થવાને યોગ્ય કોણ છે તે સંબંધી ચર્ચા કરવામાં આવી છે જ્યાં ઉત્સર્ગમાર્ગની જરૂર હોય ત્યાં અપવાદમાર્ગની પ્રરૂપણા કરે એવાને ગુરુ કરવાની ત્યાં ના પાડી છે, જે નકામો વિસંવાદ ઉભો કરે તેવા આચાર્ય હોય તેને પણ અયોગ્ય ગણ્યા છે, જે સૂત્ર ઘણી વાર ભણે છતાં સ્મરણમાં રાખી શકે નહિ તે શિષ્ય થવાને યોગ્ય નથી અને તેવાને ગુરુપણું તો કદિ અપાય જ નહિ, સવાલ કાંઇ પૂછવામાં આવે અને જવાબ કાંઇ આપે તે ગુરુપણાને યોગ્ય નથી, સદૃશ જવાબ આપે તેજ ગુરુપણાને યોગ્ય છે, સાંભળે કાંઇ અને બોલે કાંઇ તે શિષ્યપણાને યોગ્ય નથી

આગળ ચાલતાં શિષ્ય ગુરુ થનારો હોવાથી અયોગ્યને શિષ્ય પણ ન કરવો એવી સ્પષ્ટ આજ્ઞા છે ગુરુનો ઉપકાર ન સમજનાર અને પોતાની મરજીમાં આવે તેમ વર્તનારને શિષ્ય કરવાની મનાઇ કરવામાં આવી છે વિનયવાન્ હોય, વારંવાર જિજ્ઞાસાપૂર્વક સવાલ પૂછનાર હોય, પૂછતી વખત યોગ્ય વિવેક જાળવનાર હોય અને ગુરુનો અભિપ્રાય સમજી તે પ્રમાણે વર્તનાર હોય તેને ગુરુ શ્રુત આપે છે હવે બીજી રીતે શિષ્યની પરીક્ષા કરવાના દાખલાઓ ત્યારપછી બતાવવામાં આવ્યા છે, તેમાં પ્રથમ પુષ્કરાવર્ત મેઘ અને મગશેળીઆ પાષાણનો આપ્યો છે તે દાખલો આ પ્રમાણે –

મગશેળીઓ પથ્થર મગ જેવડો હોય છે, તેને ગમે તેટલો પાણીમાં ભીંજવે, પણ તેને પાણી લાગતું નથી, પાણીમાંથી બહાર નીકળે ત્યારે જેવો ને તેવો હોય છે સુકો, ભીનાશ પોચાશ વગરનો, નાનો રેતી જેવો એ પથ્થર હોય છે પુષ્કરાવર્તનો મેઘ ઠંડો, સુંદર, ચાલુ, શાંત પણ અસરકારક હોય છે, સર્વને નવપલ્લવ કરનાર હોય છે, શાંતિ

આપનાર હોય છે અને આખા વિશ્વને આનંદ આપનાર હોય છે નારદ જેવો કોઈ કલહપ્રિય એક દિવસ મગશેળીઆ પાષાણને કહે છે કે 'અરે ! પુષ્કરાવર્ત મેઘ પાસે તારૂં નામ દીધું તે સાભળતા મેઘે કહ્યુ કે મગશેળીઆને તો એકધારા માત્રમા ભીંજવી દઉં ' મગશેળીઓ ઇર્ષ્યાથી બોલ્યો 'અરે ! પુષ્કરાવર્ત મારા એક ફોતરા જેટલા ભાગને પલાળે તો હુ મારૂ નામ ફેરવી નાખુ ' પછી તે પુષ્કરાવર્ત પાસે ગયો અને મગશેળીઆની વાત કરી, તેથી આખા જ બૂદ્વીપ પ્રમાણમા વરસનાર આ પુષ્કરાવર્તના મેઘને એક દિવસ મગશેળીઆ પાષાણ સાથે હરીફાઇ થઇ પુષ્કરાવર્ત મેઘ કહે ' હુ સર્વને શાતિ આપનાર-ભીંજવનાર છુ ' મગશેળીઓ બોલ્યો હવે તારૂં નામ જવા દે ' પુષ્કરાવર્ત મેઘ કહે ' અરે, તને તો એક ધારામા ભીંજવી દઉં ' તારામા દમ શા છે ? ' મગશેળીઓ કહે ' અરે ! મારા એક વિભાગના નાનામા નાના ભાગને પણ જો તુ ભીનો કરે તો હુ મારૂ નામ છોડી દઉં-મૂકી દઉં '

આવી વાત સાભળીને પુષ્કરાવર્ત મેઘ તો બહુજ ગુસ્સે થયો, અને ખબ જોરથી વરસવા માડ્યો, મુશળ ધારાએ વરસવા લાગ્યો અને સાત રાત અને સાત દિવસ ચાલુ વરસ્યો અને મનમા ધારી લીધુ કે હવે તો મગશેળીઓ તદ્દન ભીંજાઇ ગયો હશે, એટલે વરસતો બધ રહ્યો પાણી ચાલ્યુ ગયુ એટલે મગશેળીઓ તો ઉલટો વધારે દીપતો પણ તદ્દન લુખો થઇને હતો તેવો ને તેવોજ રહ્યો ! અને વ્યગ્યમા સુખેથી બોલવા લાગ્યો ' ભાઇ સાહેબ ! જુહાર ! (પ્રણામ !) ' મેઘ તો તેની આવી ચેષ્ટા જોઇને શરમાઈ ગયો

આવી રીતે જે શિષ્યને એક પદ પણ લાગતુ ન હોય તેને કોઇ આચાર્ય ગર્જના કરીને કહે કે, હુ એને અભ્યાસ કરાવીશ, ત્યારપછી તેને ભણાવવા માડે, પણ તેને એક પદ પણ લાગે નહિ અને અતે આચાર્ય પણ લજ્જા પામે-આવા શિષ્યને જ્ઞાન આપવુ નહિ એનુ કારણ એ છે કે આચાર્ય અને સૂત્રને સબધ હોય છે, લોકમા અપવાદ થાય છે, સૂત્રાર્થમા વિઘ્ન થાય છે અને બીજા અભ્યાસીઓને પણ તેથી હાનિ થાય છે વધ્યા ગાયને દોહવામા કોઇ જાતનો લાભ થતો નથી

આવી રીતે શિષ્યની પરીક્ષા કરવાના અનેક ઉપાયો ત્યારપછી બતાવવામા આવ્યા છે એ હકીકત શરૂ કરતાજ કહેવામા આવ્યુ છે કે આવા ચરિત્ર અર્થ સમજાવવા માટેજ યોજેલા છે, જેવી રીતે ચોખા રાધવા માટે છાણા, ડીટા કે કોલસાની જરૂર પડે તેમ અત્ર દૃષ્ટાન્ત દ્વારા સાધ્ય અર્થ સમજાવવાનો છે દૃષ્ટાન્ત સત્કલ્પિત તેમ કરવુ યુક્ત છે, કારણ કે હેતુસર છે શ થકત્તા ઉપ- [illegible] થ

કરવાની જે પદ્ધતિ આદરે છે-સ્વીકારે છે તેનો આધાર મૂળ સૂત્રોમાથી આવી રીતે મળી આવે છે

*　　*　　*　　*

(૨)

આવશ્યકમા નાગ દત્તકથા.[1]

પ્રતિક્રમણ સબધી હકીકત ચાલે છે તેના દેવસી વિગેરે ભેદો બતાવી પ્રથમ અને છેલ્લા તીર્થકરના સાધુઓને તે અવશ્ય કરવાના છે એમ જણાવ્યુ અને મધ્યના બાવીશ તીર્થંકરના સાધુઓને કારણ પડે ત્યારે કરવાના એમ જણાવ્યુ કઇ બાબતોનુ પ્રતિક્રમણ કરવુ તે બતાવી પછી ત્યા કહે છે કે મિથ્યાત્વનુ પ્રતિક્રમણ કરવુ, અસયમનુ પ્રતિક્રમણ કરવુ, કષાયનુ પ્રતિક્રમણ કરવુ અને અપ્રશસ્ત મન વચન કાયાના યોગોનુ પ્રતિક્રમણ કરવુ પરિપાટીથી ' સસારપ્રતિક્રમણ ' ચાર પ્રકારનુ થાય છે-નરકગતિમા લઈ જાય તેવા મહા આરભ વિગેરે કર્યા હોય-જાણીને કે અજાણતા કર્યા હોય અને કોઇ અન્યથા પ્રરૂપણા કરી હોય તેની ક્ષમાપના કરવી તે પ્રથમ પ્રકાર છે, એવીજ રીતે તિર્યચગતિમા લઇ જાય તેવા દોષો સેવ્યા હોય તેની ક્ષમાપના કરવી, મનુષ્યગતિમા લઇ જાય તેવા દોષો કર્યા હોય તેની ક્ષમાપના કરવી, અને દેવગતિમા લઇ જાય તેવા દોષો કર્યા હોય તેની ક્ષમાપના કરવી એ ચાર પ્રકારનુ સસારપ્રતિક્રમણ છે

ભાવપ્રતિક્રમણ ત્રણ પ્રકારે ત્રિવિધ થાય છે-અન્ય ધર્મ તરફ મનથી જાય નહિ, વચનથી બોલે નહિ અને પ્રયોજન વગર શરીરથી તેની સાથે સયોગ ન કરે તથા અન્યને મનથી તેવી રીતે પ્રવર્તાવે નહિ, વચનથી પ્રેરણા કરે નહિ, શરીરથી સબધ કરાવે નહિ તેમજ એમ કરનાર સબધી મનમા અનુમોદના કરે નહિ, વચનથી અનુમોદના કરે નહિ, શરીરથી ઇસારો વિગેરે કરે નહિ એવીજ રીતે અસયમ, કષાય, યોગ વિગેરેમા સમજવુ હવે આ સસારનુ મૂળ કષાયો છે શાસ્ત્રકાર કહે છે કે, ક્રોધ અને માનનો જો નિગ્રહ ન કર્યો હોય તથા માયા અને લોભને વધતા અટકાવી દીધા ન હોય તો એ ચારે મહાભયકર થઇ પડે છે અને સસારવૃક્ષના મૂળમા જળસિચન કરે છે આ કષાયપ્રતિક્રમણના સબધમા એક ઉદાહરણ કહે છે -

નાગદત્તકથા

બે સાધુઓ હતા, બન્ને સારી રીતે ચારિત્ર પાળતા હતા, બન્ને

---

[1] જુઓ આવશ્યક સૂત્ર ઉત્તરાર્ધ-પૂર્વ ભાગ (આગમોદય સમિતિ) પ ૫૬૪ થી ૫૬૭ આ સબધી હકીકત માટે જુઓ શ્લોક ૧૨૫૧ થી ૧૨૭૦

બન્ને કાળ કરીને દેવલોકે ગયા ત્યા અ દર અ દર સ કેત કર્યો કે તેઓમાથી જે દેવલોકમાથી પહેલો ચ્યવે તેણે બીજાને પ્રતિબોધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો. હવે એક નગરમા એક શેઠ વસતો હતો, તેને એક પત્ની હતી એને મોટી ઉમર થયા છતા છોકરા નહોતા થયા, તેથી તેણે નાગદેવતા નિમિત્તે ઉપવાસ કર્યો. નાગદેવ તેના ઉપર પ્રસન્ન થયા અને તેને આશીર્વાદ આપ્યો કે ' તેને દેવલોકથી આવીને એક પુત્ર થશે '

હવે પેલા બે મિત્રો દેવલોકમા ગયા હતા તેમાથી એક ત્યાથી ચ્યવીને એ શેઠની ભાર્યાની કૂખમા પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. યોગ્ય સમયે શેઠે એનુ નાગદત્ત નામ પાડ્યુ મોટો થતા અનુક્રમે એ પુરુષની ૭૨ કળામા પ્રવીણ થયો. એને ગાયનકળાનો અદ્ભુત શોખ હતો, ગાયનકળા શીખવામા, ગાયન ગાવામા અને ગાયન સાભળવાના પ્રસ ગો શોધવામા જ તેનો આખો વખત જતો હતો અને તેથી લોકોમા એ ગ ધર્વનાગદત્ત નામથી સારી રીતે પ્રસિદ્ધિ પામ્યો. ઘરનો ઘણો સુખી હોવાથી અને અનેક મિત્ર તથા સ બ ધીઓથી યુક્ત હોવાથી અનેક પ્રકારના આન દમા કાળ પસાર કરતો હતો અને ઇંદ્રિયસુખો ભોગવવામા લીન થઇને રહેતો હતો હવે તેનો મિત્રદેવ તેને જૂદે જૂદે પ્રકારે બોધ આપવાના અનેક પ્રસ ગો શોધતો હતો, પણ નાગદત્તને કોઈ રીતે બોધ લાગતો નહોતો.

(ગાયનનુ સુખ અનુભવવા સાથે નાગદત્ત સર્પોને પણ બહુ રમાડતો હતો સર્પોને ગાયન સાભળવાનો અત્ય ત શોખ હોય છે, સુ દર મોરલી વાગે તો સર્પો બીજી વાત ભૂલી જઇ ડોલવા મ ડી જાય છે, ગાયનમા લીન થઇ જાય છે, ગ ધર્વ નાગદત્ત પાસે તેટલા સારૂ સર્પો પણ ઘણા હતા) હવે પેલા મિત્રદેવે એક વખત તેને બોધ કરવાનો નિર્ણય કર્યો પોતે ઓહેરણાદિરહિત અવ્યક્ત રહી સાથે ચાર કર ડીઆ લીધા અને તેમા ચાર સર્પો લીધા બધી રચના એવી કરી કે નાદગત્ત એને જરા પણ પીછાની શકે નહિ હવે નાગદત્ત નગરની બહાર બગીચામા પોતાના સર્પોને લઇને ખેલવા નીકળી પડ્યો હતો, તે વખતનો લાભ લઇને મિત્રદેવ તેનાથી જરા દૂર આવી પોતાની રમત કરવા લાગ્યો. તે વખતે નાગદત્ત સાથે તેના દોસ્તો હતા, તેમણે તેને કહ્યુ કે " ભાઇ ! અહીં નજીકમા કોઇ ચતુર ગારૂડી આવ્યો જણાય છે, એના હાથમા કર ડીઓ છે તેથી એ સર્પને રમાડનાર હશે એમ જણાય છે "

આ હકીકત સાભળીને નાગદત્ત તુરતજ એ દેવગારૂડી પાસે આવ્યો અને તે વખતે તેઓ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચિત થઇ

નાગદત્ત—'અરે કેમ અહીં આવ્યો છે ? શુ લાવ્યો છે ?'

દેવ—' સર્પો લાવ્યો છુ '

નાગદત્ત—' તો ચાલ, આપણે સર્પોવડે રમીએ, હુ તારા સર્પોને રમાડુ અને તુ મારા સર્પોને રમાડ '

હવે એ વાત કબુલ કરી, પ્રથમ પોતે નાગદત્તના સર્પો સાથે રમવા માંડ્યુ, નાગદત્તના સર્પોએ એને ડંખ માર્યો, પણ એની તેના ઉપર જરા પણ અસર ન થઇ એણે નાગદત્તના સર્પો ખાધા તોપણ તેના ઉપર અસર ન થઇ નાગદત્ત આ સર્વ હકીકત જોઇ અને કાઇક અસૂયાપૂર્વક તેના ઉપર ગુસ્સે થયો

નાગદત્ત—' હવે લાવ તારા સર્પો ! હુ તેની સાથે રમીશ '

દેવ—'અરે ભાઇ ! જવા દે, તુ મારા સર્પો સાથે રમી શકીશ નહિ એ સર્પો બહુ આકરા છે જો એ તને કરડશે–ડંખશે તો તુ તરત મરણ પામીશ '

નાગદત્તે આ વાત કબુલ ન કરી, તે તો દેવસર્પોની મશ્કરી કરવા લાગ્યો અને અત્યંત આગ્રહપૂર્વક સર્પોને પોતાને સોંપવાનુ કહેવા લાગ્યો. દેવતાએ અત્યંત આગ્રહ જોઇને એક મોટા મંડળની રચના આળેખી, એ મંડળની ચારે દિશાએ કરંડીઆઓને સ્થાપી દીધા પછી નાગદત્તના આખા પરિવારને, સગા સ્નેહીઓને એકઠા કરીને તેમની સમક્ષ સર્વ સાંભળે તેમ કહેવા માંડ્યુ —

" જુઓ ! આ નાગદત્ત મારા સર્પો સાથે ક્રીડા કરવાની ઇચ્છા કરે છે, મારા સર્પો મહા ભયંકર છે, માટે જો ક્રીડા કરતા નાગદત્તનુ મારા સર્પો ભક્ષણ કરી જાય, મારા સર્પો જો એને ખાઇ જાય તો તમારે એ બાબતમા મારો વાંક ન કાઢવો મારા ચારે દિશાએ સ્થાપન કરેલ સર્પોનો વિગતવાર હેવાલ તમે સાભળો એટલે તમારા લક્ષ્યમા પણ મારી સૂચનાઓ રહે –

" આ મહાનાગ છે, તેની આખો તરૂણ સૂર્ય જેવી લાલ છે, એની જીભ વિજળીના ચમકારા જેવી ચંચળ છે, મહાભયંકર ઝેરથી ભરેલી એની દાઢો છે અને એનો મિજાસ ઉલ્કાપાતના ભયંકર અગ્નિ જેવો છે જે પ્રાણીને એ સર્પ ડંસે છે તે કાર્ય કે અકાર્યને જાણતો નથી, આ કરંડીઆમા અદૃશ્યમૃત્યુ રહેલ છે જેથી એમા હાથ નાખે ત્યા પ્રાણી મરણ પામે છે, તો હે ભાઇ ! તુ આવા મહાનાગને કેવી રીતે ગ્રહણ કરીશ (આ પ્રથમ ક્રોધ સર્પ છે, મનુષ્ય ઉપર તેની યોજના કરી લેવી–જેમ કે ક્રોધ કરનારની આખો તરૂણ સૂર્ય જેવી પ્રચંડ થાય છે વિગેરે.).

"ત્યારપછી દક્ષિણ દિશામા જે કરડીઓ સ્થાપન કર્યો છે તેમા મેરૂપર્વત જેટલો મોટો આઠ ફેણવાળો સર્પ છે, જમને બોલાવી લાવે તેવી તેને બે જીભો છે એ જેને કરડે છે તે પ્રાણી સ્તબ્ધ થઇ જાય છે અને દેવોના પતિ ઇદ્રને પણ તે ગણતો નથી આવા મેરૂપર્વત જેટલા ઉંચા નાગને તુ કેવી રીતે ગ્રહણ કરીશ ? એ તુ વિચારી લેજે [આ આઠ ફેણવાળો સર્પ માન છે જાતિ (વશ્ય બ્રાહ્મણ ઢેઢ વિગેરે), કુળ (ગોત્ર વિગેરે), રૂપ (ખરાબ રૂપ સુરૂપ વિગેરે), બળ (સેન્ડો અથવા હાડપિજર), લાભ (ધનાદિકનો), બુદ્ધિ (નજર પહોચાડવી તે), તપ (તપસ્યા), શ્રુત (જ્ઞાન) એ આઠ બાબતના અભિમાન થાય છે, તેથી આ સર્પને આઠ ફેણો બતાવવામા આવી છે મેરૂપર્વત વિગેરે ઉપમા સમજાય તેવી છે]

"આ સુકોમળ અને સુદર ગતિવાળી નાગણી કે જેની ફણા ઉપર સાથીઆનુ ચિહ્ન છે તે આતરના વિકારો અને વેષપરિવર્તન વિગેરે કરનારી માયા નામની છે, તે છેતરપીંડીના કામમા ઘણીજ કુશળ છે આવી એ નાગણી છે અને તારે સર્પને હાથમા લઇને રમવાની ટેવ છે, પરતુ તારી પાસે સર્પને વશ કરવાની ઔષધિનુ કોઇ પણ પ્રકારનુ બળ નથી અને તુ તદ્દન ગાફેલ માણસ છો અને એણે (સાપણે) તો બહુ ઝેરનો સચય કરી રાખેલો છે અને અનેક પ્રકારના જાળાવાળા મોટા વનમા તે રહેનારી છે તુ જો એની દાઢમા આવી પડ્યો તો તારી પાસે તો ઔષધિનુ બળ પણ નથી તેથી તારા આત્માની દવા કોણ કરશે ? (આ માયા નામની નાગણી છે એની હકીકત સ્પષ્ટ છે એ પ્રપચથી પ્રચ્છન્નપણે કામ કરનાર છે)

"સર્વ વસ્તુઓને હઠાવી દેનાર, સર્વ જગોએ જનાર હોવાથી મોટા સ્થાનવાળો, પુષ્કરાવર્તના મેઘ જેવા અવાજવાળો ઉત્તર દિશામા લોભ નામનો સર્પ છે જે પ્રાણીને એ ડસે છે તે મોટા સમુદ્ર જેવો થઇ જાય છે, ગમે તેટલી વસ્તુ તેમા આવે તો તેથી તે ભરાતો નથી, ધરાતો નથી, પૂરો થતો નથી આવા સર્વ દુખના રાજ્યમાર્ગ જેવા સર્પને તુ કેમ રમાડીશ ? (આ ઉત્તર દિશામા સ્થાપેલ નાગ તે લોભ છે એ વધતો જ જાય છે અને સમુદ્રની જેમ દુષ્પુર છે)

"આ ક્રોધ માન માયા અને લોભરૂપ સર્પો આખી દુનિયાને હમેશા તપેલ-ગરમાગરમ રાખે છે અને જાણે તાવ આવ્યો હોય તેવી ચેષ્ટાઓ કરાવે છે આ ચાર સર્પોનડે જે ખવાય છે, આ ચાર સર્પો જેનુ ભક્ષણ કરે છે, જેને ડસે છે તે જરૂર નરકમા પડે છે અને તે

જ્યારે નરકમા પડે છે તે વખતે તેને કોઇનો ટેકો થતો નથી, કોઇનો આશ્રય મળતો નથી, કોઇ તેને આલબનભૂત થતુ નથી."

આ પ્રમાણે સર્વ સ્વજનની દેખતા વાત કરીને એ દેવમિત્રે સર્પોને છોડી મૂકયા સર્પો તુરતજ એને ડસ્યા અને તેથી નાગદત્ત જમીનપર ઢળી પડ્યો અને બેશુદ્ધ થઇ ગયો

દેવે પછી તેને કહ્યુ "કેમ? કેમ થયુ? જો હુ તને વારતો હતો પણ તુ થભાણો નહિ આ તારી ધૃષ્ટતાનુ પરિણામ જો" પૂર્વે કહ્યા હતા તે મિત્રો તેના તરફ કાઇ કાઇ ઔષધો ફેકયા કરે છે, પણ તે ઔષધોનો તેને જરા પણ ગુણ થતો નથી આખરે એ નાગદત્તના સગાઓ દેવમિત્રને પગે પડ્યા અને કોઇ પણ પ્રકારે એને જીવાડવા વિજ્ઞપ્તિ કરી, ત્યાર આ મિત્રદેવ કહેવા લાગ્યો કે "અરે! અગાઉ મને પણ એ સર્પો ખાઇ ગયા હતા એ તો જે આવા પ્રકારની ચર્યા કરે તે જ જીવે, બીજાનુ જીવવાનુ કાઇ ગજુ નથી જો એ આ પ્રમાણે ચર્યા નહિ કરે અને હુ કહુ છુ તેમ પાલના નહિ કરે તો પછી કદાચ તેને જીવાડવામા આવે તોપણ આખરે તે જરૂર મરશે જ હવે એણે ચર્યા અને પાલના કેવા પ્રકારની કરવાની છે તે હુ જરા વિસ્તારથી કહુ છુ તે સાભળો -એ ચારે સર્પો અગાઉ મને પણ ખાઇ ગયા હતા તેના ઝેરને દૂર કરવા માટે હુ પણ વિવિધ પ્રકારના તપો કરૂ છુ, પર્વત, જગલ, શ્મશાન, શૂન્ય ઘર અને વૃક્ષના મૂળોનો આશ્રય શોધુ છુ, એ પાપી સર્પોનો જરા પણ વિશ્વાસ કરતો નથી, વધારે પડતો જરા પણ આહાર કરતો નથી, વધારે સ્નિગ્ધ આહાર કરવાથી-ઘી વિગેરે વધાર ખાવાથી ઉતરેલુ વિષ પાછુ ચડે છે, જોર પકડે છે, તેથી સયમયાત્રા સુખે થઇ શકે તેટલો જ આહાર લઉ છુ અને તે પણ બહુ હોશથી તો કાઇ ખાતો જ નથી, લગભગ જાણે આહાર નજ કરતો હોઉં તેમ રહુ છુ, વિગઇ[1] વગરનો આહાર કરૂ છુ, બહુ અલ્પ આહાર કરૂ છુ એના સબધમા જે લાભ થાય છે તે પણ તમને બતાવુ છુ જે પ્રાણી થોડો આહાર કરે છે, થોડુ બોલે છે, થોડુ ઉંઘે છે અને થોડી ઉપધિ રાખે છે તેને દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે સિદ્ધ (મુક્ત જીવો) અને કેવળી અથવા ચૌદપૂર્વી જેઓ મહા વૈદ્ય છે તેમને નમસ્કાર કરીને સર્વ વિષનુ નિવારણ કરનારી વિદ્યા હુ કહુ છુ એ વિદ્યાનો પાઠ આ પ્રમાણે છે -

सव्व पाणाइवाय, पच्चक्खाईमि अलियवयणं च ।
सव्वमदत्तादाण, अव्वभ परिग्गह स्वाहा ॥

---

૧ ઘી તેલ ગોળ વિગેરેને વિગઇ ' (विकृति) કહેવામા આવે છે

'હુ સર્વ જીવવધનો ત્યાગ કરૂ છુ, અસત્ય વચનનો ત્યાગ કરૂ છુ, પારકી વસ્તુ લેવાનો ત્યાગ કરૂ છુ, કોઇ પણ સ્ત્રી અથવા તો સર્વ અબ્રહ્મનો ત્યાગ કરૂ છુ, સર્વ પરિગ્રહનો ત્યાગ કરૂ છુ '

"એ પ્રમાણે એ (નાગદત્ત) જ્યારે સર્વ પાળશે અને મારા જેવો તે થશે ત્યારે તે ઉઠશે "

સબધીઓ કહેવા લાગ્યા કે "એટલુ કરવાથી પણ જો તે જીવતો રહેતો હોય તો ભલે, તે એમ કરશે "

પછી પૂર્વ દિશા તરફ નજર કરી ઉપર જણાવેલી વિદ્યા-ગારૂડી વિદ્યા-વિષઘાતવિદ્યાનો મત્ર મિત્રદેવ ભણી રહ્યો એટલે તે (નાગદત્ત) ઉભો થયો

ઉભો થતાજ માતપિતાએ તેને સર્વ હકીકત કહી સભળાવી, પણ તેને તે વાત ઉપર ખરી શ્રદ્ધા બેઠી નહિ અને પાછો સર્પને રમાડવા દોડ્યો, વળી પડ્યો, ફરી વિજ્ઞપ્તિ થતા દેવે તેને ઉઠાડ્યો, વળી દોડ્યો, ફરી પડ્યો હવે દેવની ત્રીજી વાર તેનાપર કૃપા કરવા ઇચ્છા નહોતી, છતા વિજ્ઞપ્તિ બહુ થવાથી વળી તેને ફરીવાર ઉઠાડ્યો. પછી તેણે વચન અગીકાર કર્યું અને માતાપિતાની આજ્ઞા લઇ તેની સાથે ગયો એક મોટા વનખડમા ગયા પછી તેણે પૂર્વ ભવની હકીકત સાભળી એટલે તે પ્રબુદ્ધ થયો, જાગ્યો, સમજ્યો, ઠેકાણે આવી ગયો

દેવતા ત્યારપછી પોતાને સ્થાનકે ગયો

પછી નાગદત્તે સર્પોને ઓળખી લીધા એટલે એ સર્પોને એણે કરડીઆમા નાખી દીધા અને તેમાથી તેમને જરા પણ બહાર આવવા દેતો નહિ આવી રીતે ઉદયભાવમા જ જો કષાયોને ન આવવા દે તો તે ખરૂ પ્રતિક્રમણ કરે છે ત્યારપછી ઘણો વખત શ્રમણ (સાધુ) પણ પાળીને તે સિદ્ધ થયો આનુ નામ ભાવપ્રતિક્રમણ કહેવાય

અહીં સવાલ એ થાય છે કે વારવાર આવી રીતે પ્રતિક્રમણ કરવાનો હેતુ શો? મધ્યમ તીર્થંકરોના વખતમા દોષનો પ્રસગ હોય ત્યારે પ્રતિક્રમણ કરવાની વાત તો સમજાય છે, પણ તે શિવાય વારવાર પ્રતિક્રમણ કરવાનુ કારણ શુ ? તે પર વૈદ્યની કથા કહે છે એક રાજાને છોકરો ઘણોજ વહાલો હતો તેથી તેને એવો વિચાર થયો કે 'આ છોકરાને કદિ રોગ ન જ થાય એવી દવા કરવુ ' પછી રાજાએ ઠામઠામથી કાબેલ વૈદ્યોને બોલાવ્યા અને તેઓને ફરમાવ્યુ કે ' મારા પુત્રને કદિ પણ વ્યાધિ ન થાય એવી દવા કરો ' વૈદ્યોએ પણ તેમ કરવા હા પાડી

પછી રાજાએ તેમની દવાનો યોગ કેવા પ્રકારનો છે એ સબધી સવાલ કર્યો એટલે એક વૈદ્ય કહેવા લાગ્યો કે "મારી દવા એવી છે કે જો

રોગ હશે તો મટાડશે અને જો રોગ નહિ હોય તો તે નવા રોગ ઉત્પન્ન કરશે." બીજા વૈદ્યે કહ્યુ "જો રોગ હશે તો મારી દવા તેને મટાડી દેશે, જો રોગ નહિ હોય તો તે ગુણ પણ નહિ કરે અને નુકશાન પણ નહિ કરે." ત્રીજા વૈદ્યે કહ્યુ "મારી દવા એવી છે કે એ રોગ હશે તો તેને મટાડી દેશે, જો રોગ નહિ હોય તો એના શરીરનુ તેજ વધારશે, રૂપ વધારશે, સુવાવસ્થા સ્થિર કરશે અને લાવણ્ય લાવશે."

પહેલા વૈદ્યને રાજાએ તિરસ્કારી નાખ્યો, બીજાને આખથી દૂર કર્યો અને ત્રીજા વૈદ્ય પાસે પુત્રની દવા કરાવી. આ પ્રતિક્રમણ પણ એવુ છે કે ત્રીજા વૈદ્યની દવા પેઠે દોષો હોય તો તેને દૂર કરે છે અને દોષ ન હોય તો શુદ્ધ ચારિત્રને વધારે શુદ્ધ બનાવે છે

(આ નાગદત્તની કથામા ચાર સર્પોને રમાડવાની જે વાત આવી અને તેઓ પાસે જે જૂદી જૂદી ક્રિયાઓ બતાવવામા આવી તે ઉપમા દ્વારાએ બોધ કરવા સારૂ યોજાયલી છે એમ અત્ર સમજવુ અને તેમ છે એમ મૂળ સૂત્રકાર પણ કહે છે સિદ્ધર્ષિગણિ આ બાબતનો આશ્રય લઈને ઉપમાન દ્વારાએ બોધ આપવા કથાશરીરની રચના કરે છે અને તેવી રીતે હેતુસર કલ્પિત ઉપમાન કરવામા તેમને આગમ—મૂળ સૂત્રોનો ટેકો છે)

* * * *

(૩)

[1]પિંડનિર્યુક્તિમાંથી મત્સ્યચરિત્ર

દોષ વગરના આહાર પાણી ખાસ કરીને સાધુએ કેવી રીતે લેવા, આહારના–ગોચરીના દોષો કેવા પ્રકારના હોય છે તે ન બ ધી વિસ્તારથી હકીકત પિ ડનિર્યુક્તિમા બતાવવામા આવી છે[2] ત્યા ગ્રાસૈષણા—વસ્તુઓ ખાવાના સબ ધમા વિવેચન ચાલતા તેના દ્રવ્ય અને ભાવ એવા બે પ્રકાર બતાવી દ્રવ્યગ્રાસૈષણા પર ઉદાહરણ બતાવેલ છે ત્યા પણ ખાસ સ્પષ્ટતા કરી છે કે કહેલ હકીકત સ્પષ્ટ કરવા સારૂ ઉદાહરણ આપવામા આવે છે તેના બે પ્રકાર હોય છે એક 'ચરિત' (બનેલી હકીકતનુ નિરૂપણ) અને બીજો પ્રકાર 'કલ્પિત' ઉદાહરણનો હોય છે 'રાધવા સારૂ જેમ બળતણ હોય છે' તેમ આવા ઉદાહરણો હેતુ સમજાવવા સારૂ નિર્માણ કરેલા હોય છે દ્રવ્યગ્રાસૈષણા સમજાવવા સારૂ એક માછલાની વાર્તા ત્યા કહી છે તે આ પ્રમાણે —

---

[1] જુઓ પૃ ૧૩ દેવચદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ગ્રથ ન૦ ૪૪ (ગ્રથ-પિ ડનિર્યુક્તિ)

[2] બીજા વિભાગ પછવાડે પરિશિષ્ટ ન૦ ૪ પૃષ્ઠ ૧૪૭૪ થી ૨૬ મા તેની કેટલીક વિચારણા કરી છે

એક માછીમાર માછલાને પકડવા માટે એક સરોવર કાંઠે ગયો. સરોવરમાથી માછલા પકડવા સારૂ તેણે એક દોરડાને છેડે આંકડો નાખી તેમા માસનો ટુકડો વળગાડ્યો અને દોરડાને પાણીમા નાખ્યુ અને પોતે કાંઠા ઉપર ઉભો રહ્યો. હવે સરોવરમા એક અનુભવી વૃદ્ધ માછલો રહેતો હતો તે ઘણો કાબેલ હતો માસનો ટુકડો અંદર આવતા પેલા વૃદ્ધ માછલાને ગંધ આવી એટલે તરત જ તે માસ ખાવા ત્યાં આવી પહોચ્યો. એણે યુક્તિપૂર્વક આજુબાજુથી માસ ખાઇ લીધુ, પણ આંકડામા પોતાની જાતને ભેરાવા દીધી નહિ અને પછી પોતાની પૂંછડીવડે દોરડાને ધક્કો મારી પોતે ત્યાંથી ખસી ગયો જેવો દોરડાને ધક્કો લાગ્યો એટલે માછીમાર સમજ્યો કે એમા માછલુ જરૂર આવ્યુ હશે એટલે તેણે ઉપર દોરડુ ખેચ્યુ ત્યારે તેને જણાયુ કે દોરડુ તો માસના ટુકડા વગરનુ છે, માસ તેમાથી ખવાઇ ગયુ છે અને કોઇ માછલુ તેમા પકડાયુ નથી ત્યારે વળી માછીમારે બીજો માસનો ટુકડો આંકડામા ભરાવ્યો અને દોરડુ પાણીમા નાખ્યુ બીજી વાર પણ આજુબાજુથી માસ ખાઇને પૂંછડીવડે દોરડાને ધક્કો મારી પેલો અનુભવી માછલો ત્યાંથી ખસી ગયો વળી ત્રીજી વાર માસનો ટુકડો માછીમારે લટકાવીને આંકડાને અંદર નાખ્યો તો ત્રીજી વાર પણ બુદ્ધિશાળી માછલાએ તેમજ કર્યું અને માસ ખાઇ ગયો અને માછીમારનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ કર્યો.

પછી માસને અંદર નાખતા માછીમારને વિચાર કરતો જોઇ માછલો બોલ્યો "તુ શુ વિચાર કરે છે? તુ તો લાજ-શરમ વગરનો છે! મારી વાત સાભળ એક વખત તો હુ ત્રણ વાર બગલીના મુખમાથી નીકળી આવ્યો છુ તે આ પ્રમાણે બન્યુ હતુ મને એક વાર બગલીએ ગ્રહણ કર્યો હતો, પછી મને ગળી જવા સારૂ બગલીએ મુખ ઉંચુ કર્યું અને મને ઉપર ઉડાડ્યો મે તે વખતે વિચાર કર્યો કે જો હુ ઉછાળેલ હોઇ સીધે સીધો પાછો પડીશ તો તો જરૂર બગલીના મ્હોમા પડીશ અને મારા પ્રાણ જશે, માટે આડો પડી જઉં[1] આવો વિચાર કરી યુક્તિપૂર્વક હુ આડો પડ્યો એટલે બગલીના મુખમાથી હુ છટકી ગયો વળી બગલીએ મને ગટ કરવા બીજી વાર ઉંચે ફેંક્યો, બીજી વાર પણ હુ છટકી ગયો અને ત્રીજી વાર જ્યારે બગલીએ તેમજ કર્યું ત્યારે જોર વાપરી આડો થઇ હુ પાણીમા પડ્યો અને પસાર થઇ ગયો વળી ત્રણ વાર સમુદ્રકાંઠે સૂકી જમીનપર આવી ગયો ત્યારે

---

૧ બગલા માછલાને પકડી તેને ઉપર ફેંકે છે અને નીચે પડે ત્યારે ચાંચ ઉઘાડી તેમા અધર ઝીલી ગટ કરી જાય છે તેના જડબાની રચના એવી છે કે એ પ્રમાણેજ તે માછલાને ખાઇ શકે છે ડોક નીચી રાખીને તેનાથી માછલુ સીધુ ખાઈ શકાતુ નથી

સભાળથી બચી જઈ જ્યારે ભરતી આવી ત્યારે પાણીમા પાછો દાખલ થઈ ગયો એકવીશ વાર હુ માછીમારની જાળમા આવી ગયો, પણ જે રસ્તે જાળમા આવતો તેજ રસ્તે પાછો બહાર નીકળી જતો, એક વાર પણ હુ જાળમા ફસાયો નથી વળી એક વાર તો સરોવરનુ પાણી ખાલી કરી બધા માછલાઓને પકડવા માછીમારે પ્રયત્ન કર્યો, સરોવરમા પાણી ન રહેવાથી હુ બીજા માછલાઓ સાથે ફસાઈ ગયો, પકડાઈ ગયો માછીમારે તો બધા માછલાઓનો પિંડો કરી એક સખ્ત લોઢાની સળીમા સર્વને પરોવ્યા તે વખતે મે યુક્તિ કરી એ લોઢાની સળી મારા મુખ આગળ રાખી મૂકી, પણ મારા શરીરમા પેસવા ન દીધી અને પછી બધા માછલાઓ ઉપર કચરો લાગેલો હતો તેને ધોવા માટે બીજા સરોવરમા માછીમાર ગયો ત્યારે તુરત જ કુદકો મારીને હુ પાણીમા પેસી ગયો આવી મારામા ચતુરાઈ છે! આવી મારી ઘટના છે! અને હવે તુ મને પકડવા ઇચ્છે છે? તને કાઈ લાજ-શરમ હોય તેમ લાગતુ નથી!!"

આ દ્રવ્યગ્રાસષણા પર દૃષ્ટાન્ત કહ્યુ મત્સ્યસ્થાનકે સાધુ સમજવા, માંસસ્થાનકે આહાર પાણી સમજવા, માછીમાર સ્થાનકે રાગ વિગેરે દોષોનો સમૂહ સમજવો અનેક ઉપાયથી પણ પેલો માછલો છેતરાયો નહિ તેવી રીતે સાધુ પણ જ્યારે તેને ભાતપાણી આપવામા આવે ત્યારે આત્માને અનુશાસન કરે છે અને તેમા ફસાઈ જતા નથી અનુશાસન કેવી રીતે કરે છે તે ત્યારપછી વિસ્તારથી બતાવવામા આવ્યુ છે

આવી રીતે માછલાઓ કદિ બોલતા નથી, પણ હકીકત સમજાવવા માટે આવા દૃષ્ટાન્તની યોજના-કલ્પના આગમમા પણ કરી છે એમ બતાવવાનો અને તે રીતે આ મહાઉપકથા સૂત્રાનુસાર છે એમ બતાવવાનો અત્ર ઉદ્દેશ છે

" "

(૪)
ઉત્તરાધ્યયનમાથી દ્રુમપત્રક અધ્યયન

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમા દશમુ અધ્યયન દ્રુમપત્રક નામનુ છે તેમા પાંદડાઓ શિખામણ આપતા હોય તેમ બતાવી તે પરથી સમય માત્ર પણ પ્રમાદ કરવો નહિ એવી શિખામણ આપી છે આખુ અધ્યયન ઘણુ ઉપયોગી હોવાથી શ્રીશાતિસૂરિની ટીકા અનુસારે એ અધ્યયનનો સાર અહીં લખ્યો છે તે વિચારી જવો —

એક પૃષ્ઠચપા નામની નગરી હતી તે નગરીનો શાલ નામનો રાજા હતો મહાશાલ નામનો યુવરાજ હતો એ રાજા મહાશાલ નામના ભાઈઓની યશોમતી નામની એક બહેન હતી, જેને કાપિલ્ય નગરના પીઠ

ની સાથે પરણાવવામા આવી હતી એ યશોમતી અને પીઠરને ગા ગલિ નામનો પુત્ર થયો હતો. હવે એક વખત પૃષ્ઠચ પા નગરીની બહાર સુ દર ઉદ્યાનમા ભગવાન શ્રીમહાવીરસ્વામી સમોસર્યા તેમની દેશના સાભળીને શાલ રાજાને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો તેથી તેણે પોતાના યુવરાજ ભાઇ મહાશાલને રાજ્ય આપી દીક્ષા લેવાનો નિર્ણય કર્યો મહાશાલને તે નિર્ણય જણાવ્યો મહાશાલે તેને જણાવ્યુ કે ' ભાઇ ! જેમ તમે સ સારથી વૈરાગ્ય પામી દીક્ષા લેવા તૈયાર થયા છો તેવી રીતે હુ પણ તમારી સાથે જ સ સારથી નીકળવા ઇચ્છુ છુ સ સારમા આપ મારા વડીલ છો તેમ દીક્ષા લીધા પછી પણ આપ મારા વડીલ જ રહો ' મહાશાલનો આવો વિચાર સાભળી કાપિલ્ય નગરથી પોતાના ભાણેજ ગાગલિને તેમણે તેડા યો અને પટ્ટ બાધીને તેનો રાજ્યાભિષેક કરવામા આવ્યો. મોટો મહોત્સવ કરીને બન્ને ભાઇઓએ દીક્ષા લીધી યશોમતી પરમ શ્રાવિકા થઇ

શાલ મહાશાલે અગિયાર અ ગનો અભ્યાસ કર્યો ભગવાન્ તો ત્યારપછી જુદી જુદી જગાએ વિહાર કરતા રહ્યા અને લોકો ઉપર ઉપ કાર કરતા રહ્યા એક વખત વિહાર કરતા કરતા ભગવાન્ રાજગૃહ નગરે પધાર્યા, ત્યાથી ચ પા નગરીએ આવ્યા તે વખતે તેમની સાથે રહેલ શાલ મહાશાલે ભગવાનને પૂછ્યુ “ પૃષ્ઠચ પાએ જવાથી જો કોઇને બોધ થાય તેમ હોય, અથવા કોઇ સમ્યક્ત્વ પણ પામી શકે તેમ હોય, આવી રીતે કોઈના ઉપર ઉપકાર થઇ શકે તેમ હોય તો સાહેબ ! અમે પૃષ્ઠચ પા નગરીએ જઇએ આપ જ્ઞાનબળથી ઉપકારનુ કારણ જાણી શકો છો જો તેમ હોય તો અમને આજ્ઞા આપો ” ભગવાને સાથે ગૌતમસ્વામીને લઇને જવાની આજ્ઞા કરી ત્રણે પૃષ્ઠચ પા નગરીએ ગયા તે ખબર જાણી ગાગલિ, પીઠર અને યશોમતી વાદવા આવ્યા ગૌતમસ્વામીએ સર્વને ધર્મ સભળાવ્યો ધર્મ સાભળીને સર્વ પ્રતિબોધ પામ્યા. ગાગલિએ કહ્યુ—' ભગવન્ ! માતપિતાને પૂછીને મોટા પુત્રને રાજ્ય આપીને દીક્ષા અ ગીકાર કરીશ પછી તેણે પોતાના માતાપિતાને પૂછ્યુ કે ' મને સસારથી વૈ રાગ્ય થયો છે તેથી આપ રજા આપો તો મોટા છોકરાને ગાદીએ બેસા-ડી હુ દીક્ષા લઉ ' જવાબમા પીઠર અને યશોમતીએ કહ્યુ કે ' તારી પેઠે અમે પણ સ સારથી ત્રાસ પામી ગયા છીએ ' ત્યારપછી ગાગલિએ પોતાના માતાપિતા સાથે દીક્ષા લીધી ગૌતમસ્વામી તેમને સર્વને સાથે લઇને પાછા ચ પાનગરી તરફ ચાલ્યા

હવે પાછા ચાલતા રસ્તે શાલ અને મહાશાલને ઘણો આન દ

થયો પોતાની પ્રેરણાથી આ ત્રણ મનુષ્યો સંસારથી તથા એ વિચારથી તેઓને બહુ હર્ષ થયો અને તે હર્ષના આવેગમાં અધ્યવસાયો અત્યંત શુદ્ધ થતા તેમને બન્નેને રસ્તામાં કેવળજ્ઞાન થયું વળી ગાંગલિ, પીઠર અને યશોમતીને પણ વિચાર થયો કે 'અહો ! આ શાલ મહાશાલે તો આપણને રાજ્યપર સ્થાપન કર્યા અને ત્યારપછી વળી સંસારરૂપ બંદીખાનામાંથી પણ છોડાવ્યા.' આવો વિચાર કરતા શુભ ધ્યાને તે ત્રણેને પણ રસ્તામાં કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું આવી રીતે આ પાંચે કેવળજ્ઞાનીઓ ચંપાનગરીએ ગૌતમસ્વામી સાથે આવી પહોંચ્યા. મહાવીર ભગવાનને પ્રદક્ષિણા કરી તીર્થને પ્રણામ કરી તેઓ કેવળીઓને બેસવાની જગા (પર્ષદા) તરફ ચાલ્યા ગૌતમસ્વામીએ પણ ભગવાનને પ્રદક્ષિણા દઇ વંદન કર્યું, પોતે ભગવાનને પગે પડ્યા અને ઉભા થઇને શાલ મહાશાલાદિ પ્રત્યે બોલ્યા કે-' અરે તમે કયાં જાઓ છો ? આ તરફ આવો અને આ તીર્થંકર મહારાજને વંદન કરો ' તે વખતે ભગવાન્ બોલ્યા ' ગૌતમ ! કેવળીઓની [1]આશાતના કર નહિ ' ગૌતમસ્વામી તુરત સમજી ગયા કે એ પાંચે કેવળી છે એટલે પોતે તેઓની ક્ષમા માગી

તે વખતે પોતાથી થયેલા દીક્ષિતોને કેવળજ્ઞાન થયું અને પોતે રહી ગયા એ વિચારથી ગૌતમસ્વામીને ખેદ થયો અને શંકા થઇ કે 'શું ત્યારે પોતે સંસારથી તરશે નહિ ?' ગૌતમસ્વામીના મનમાં આવી ચિંતા ચાલતી હતી તે વખતે દેવતાઓનો ધ્વનિ થયો કે ' જે મનુષ્ય અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર પોતાની લબ્ધિથી ચઢી જાય અને ત્યાં રહેલા મંદિરોના દર્શન કરે, વંદન કરે, તે તેજ ભવમાં સિદ્ધ થાય એમ પરમાત્માએ કહેલું છે '

ભગવાન્ તો ગૌતમસ્વામીનું મન જાણી રહ્યા હતા, વળી તેમણે જોયું કે ગૌતમના અષ્ટાપદ જવાથી તાપસોને બોધ થશે અને ગૌતમને પોતાના સંબંધમાં ખાત્રી થશે એ બેવડા લાભનું કારણ જાણીને જ્યારે ગૌતમસ્વામીએ અષ્ટાપદપર જવાની રજા માગી ત્યારે ભગવાને કહ્યું ' અષ્ટાપદ જા અને ત્યાંના ચૈત્યોને વંદન કર ' પછી અત્યંત આનંદપૂર્વક ભગવાનને વંદન કરી ગૌતમસ્વામી અષ્ટાપદ તરફ ચાલ્યા

હવે લોકોમાં પણ વાત ચાલતી હતી કે ' જે મનુષ્ય અષ્ટાપદપર પોતાની લબ્ધિથી જાય અને ત્યાં રહેલા ચૈત્યોનું વંદન કરે તે તેજ ભવમાં મોક્ષે જાય' તેને અનુસરીને કૌડિન્ન, દિન્ન અને સેવાલ નામના ત્રણ તાપસો પાંચસો પાંચસો તાપસના પરિવારસહિત તેની ઉપર ચઢવાનો

[1] કેવળીને કહેવું કે તમે બીજાને વંદન કરો એ તેમનું અપમાન છે અને અપમાનરોધને આશાતના કહેવામાં આવે છે

પ્રયાસ કરી રહ્યા હતા, પાચસો કૌડિન્ય પરિવારના હતા, પાચસો દિન્ન પરિવારના હતા અને પાચસો સેવાલ પરિવારના હતા કૌડિન્ય પરિવારના હતા તેઓ એક એક ઉપવાસ કરીને ઉપવાસને પારણે જીવવાળા (સચિત્ત) વૃક્ષના મૂળો અને કદતુ ભક્ષણ કરતા હતા અષ્ટાપદ પર્વતની પેલી મેખલા (હડો)-પ્રથમ શ્રેણિમા તેઓ રહ્યા હતા. (અજ્ઞાન કષ્ટના પરિણામો અત્ર ખાસ ધ્યાન ખેચે છે) બીજી મેખલામા દિન્ન પરિવ્રાજકો હતા, તેઓ બે દિવસ તદ્દન ઉપવાસ કરતા હતા અને ત્રીજે દિવસે ઝાડો પરથી પડેલા પાકા પીળા થઇ ગયેલા પાદડાઓનો જ માત્ર આહાર કરતા હતા. તેઓ સર્વ અષ્ટાપદની બીજી શ્રેણિ સુધી પહોચી શક્યા હતા. અષ્ટાપદની ત્રીજી શ્રેણિ (મેખલા) સુધી સેવાલ નામના તાપસો પહોચ્યા હતા, તેઓ એક સાથે ત્રણ ત્રણ ઉપવાસ કરતા હતા અને પારણાને દિવસે સૂકી લીલ (સેવાળ મીઠા પાણી ઉપર થાય છે તે) ખાઈ પાછા તે ઉપર ત્રણ ઉપવાસ કરતા હતા આ સર્વે તાપસો અષ્ટાપદ પર્વતના શિખર સુધી પહોચવા મથી રહ્યા હતા, પણ તેમના તે કાર્યમા તેઓ ફત્તેહ પામતા નહોતા

સ્થૂળ શરીરવાળા (દેવશરીર-વક્રિય શરીર વગરના) ગૌતમસ્વામીને દૂરથી આવતા તેઓએ જોયા, તેનુ અગ્નિ વીજળી અથવા મધ્યાહ્નના સૂર્ય જેવા તેજવાળુ શરીર જોયુ, એટલે તેઓ અદર અદર વાત કરવા લાગ્યા "અરે! આપણે તપ કરી કરીને તદ્દન પાતળા થઇ ગયા પણ આપણો તો પત્તો ખાતો નથી અને આ જાડો સાધુ શુ અષ્ટાપદ પર ચઢી જશે ?" ગૌતમસ્વામીને તો જઘાચારણ લબ્ધિ હતી લબ્ધિવાળાઓ તો જે વસ્તુ હાથમા આવી તેનો આશ્રય લઇને ઉપર ચઢી શકે છે [1]કરોળીઆની જાળના એક સાધારણ તાતણાને આશ્રયીને પણ ઉપર ચઢી શકે છે તાપસો તો એમને આવતા પણ જોઇ રહ્યા, ચઢતા પણ જોઇ રહ્યા અને આખરે તેઓની નજરથી દૂર થઇ ગયા ત્યાસુધી જોઇ રહ્યા અને સ્વામી તો આગળ વધતા ગયા. તાપસોને ઘણી નવાઇ લાગી, તેઓ તેમની પ્રશસા કરવા લાગ્યા અને પાછા સ્વામી આવશે ત્યારે પોતે સર્વે તેના શિષ્ય થશે એવો સર્વેએ ચોક્કસ નિર્ણય કર્યો

ગૌતમસ્વામી તો અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર ચઢી ગયા, ત્યા જઇને સર્વ ચૈત્યોને વદન કર્યું. ઉત્તરપૂર્વ દિશાએ (ઇશાન ખુણે) એક

૧ જનશ્રુતિ—સુર્યકિરણને અવલબીને ગૌતમ સ્વામી ચઢી ગયા એમ છે, પણ મૂળમા તેમ નીકળતુ નથી વિચારવા યોગ્ય છે (પૃષ્ઠ ૨૩૮ શ્લો ૪૨)

સુંદર અશોક વૃક્ષ હતું ત્યાં રાત્રીવાસો રહ્યા હવે તે વખતે એક બનાવ બન્યો. શક્રઇંદ્રની સભાનો એક લોકપાળ વૈશ્રમણ નામનો છે તે પણ તેજ વખતે અષ્ટાપદ ઉપરના ચૈત્યોને વંદન કરવા ત્યાં આવ્યો. તે લોકપાળે ચૈત્યોને વંદન કરીને ગૌતમસ્વામીને વંદન કર્યું અને પછી ત્યાં સ્વામી સમક્ષ બેઠો. સ્વામીએ તેને ધર્મ કહેવા માંડ્યો. ધર્મદેશના કરતાં ગૌતમસ્વામીએ અણગાર (સાધુ)ના ગુણોનું વર્ણન કરવા માંડ્યું અને તેમ કરતાં તેમણે જણાવ્યું કે સાધુઓ 'તદ્દન સુકો આહાર લે છે, તદ્દન રસકસ વગરનો આહાર લે છે' વિગેરે વિગેરે હવે તે લોકપાળ દેવ ગૌતમસ્વામીના શરીર તરફ જોઇજ રહ્યો, તેમના શરીરની સુકુમારતા જોઇ તેને શંકા થઇ કે સુકા નિરસ આહાર લેનારના શરીરમાં આવી દેવતાને પણ ન હોઇ શકે તેવી સુકુમારતા કેમ હોઇ શકે ? તે વખતે તેના મનમાં થતી શંકા સ્વામી સમજી ગયા એટલે તે શંકા ટાળવા માટે સ્વામીએ તેને પુંડરીક અધ્યયન કહી સંભળાવ્યું તે આ પ્રમાણે —

<u>પુંડરીક અધ્યયન</u>

મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં પુષ્કલાવતી નામની એક વિજય છે તે વિજયમાં પુંડરીકિણી નામની એક નગરી છે, તે નગરીમાં એક નલિનીગુલ્મ નામનો બગીચો (ઉદ્યાન) છે તે નગરીમાં મહાપદ્મ નામનો એક રાજા થયો. એ રાજાની પટ્ટરાણીનું નામ પદ્માવતી દેવી હતું એ મહાપદ્મ રાજા અને પદ્માવતી રાણીને પુંડરીક અને કંડરીક નામના બે પુત્રો થયા બન્ને પુત્રો ઘણાજ સુકોમળ શરીરવાળા અને માતપિતાની બરાબર છાયા જેવા જ સુંદર (પ્રતિરૂપ) હતા. પુંડરીક કુમાર મોટો હોવાથી યુવરાજ થયો હતો

હવે ત્યારપછી એક પ્રસંગે એવી હકીકત બની આવી કે એ નલિનીગુલ્મમાં કોઇ મોટા વિદ્વાન્ સ્થવિર આચાર્ય આવી પહોંચ્યા તેમની દેશના સાંભળવા સારૂ મહાપદ્મ રાજા બહાર નીકળી પડ્યા દેશના સાંભળીને તેમને ઘણો પ્રતિબોધ થયો, ઉપદેશની અસર થઇ અને એ અસર તળે તેમણે જણાવ્યું કે 'પ્રભો ! પુંડરીક કુમારને રાજ્યે સ્થાપન કરી હું સંસારથી નીકળી જવા ઇચ્છું છું ' ગુરૂ મહારાજે જવાબમાં જણાવ્યું 'જેમ સુખ ઉપજે તેમ કરો, સંસારમાં પ્રતિબંધ કરવો નહિ ' છેવટે પુંડરીકને રાજ્યગાદીએ બેસાડી મહાપદ્મ રાજાએ તુરત જ દીક્ષા લઇ લીધી અને ભૂમિપર વિહાર કરવા માંડ્યો હવે પુંડરીક રાજા થયો અને કંડરીક યુવરાજ થયો મહાપદ્મ રાજા તો ચૌદ પૂર્વનો અભ્યાસ કરી ગયા, તેમણે ઘણા વર્ષો સુધી મહા તપ

કર્યો, છઠ્ઠ અઠ્ઠમ (એ ત્રણ ઉપવાસ) સેકડો કર્યા અને બહુ સુંદર રીતે ચારિત્ર પાળીને છેવટે એક માસની સંલેખના (અંતઆરાધના) કરી અંતે સિદ્ધ થયા, તેમની સર્વ ઇચ્છાઓ સફળ થઇ, તેઓ અજરામર થઇ ગયા

પુંડરીક રાજાને પોતાના પિતાના સિદ્ધ થવાના સમાચાર મળતાં તે ઘણોજ રાજી થયો આ હકીકત વિગતવાર તેના જાણવામા આવવાનો પ્રસંગ તેજ સ્થવિર સાધુઓથી થયો એ સ્થવિરો વિહાર કરતા કરતા પુંડરીકિણી નગરીએ એક વખત આવ્યા ત્યારે તેનાથી સર્વ હકીકત પુંડરીક રાજાના જાણવામા આવી એ ધર્મકથાને પરિણામે પુંડરીક પરમ શ્રાવક થયો શ્રાવકયોગ્ય સર્વ વ્રતો તેણે આદર્યા અને ધર્મસેવામા લયલીન થયો હવે તે સર્વ વાત બની તે વખતે કંડરીક યુવરાજ પણ હાજર હતો, તેને પણ ધર્મ સાભળીને ઘણો આનંદ થયો અને સાધુઓને કહેવા લાગ્યો કે 'મારે તો પુંડરીક રાજાની રજા લઇ પિતાની પેઠે સાધુ (અણગાર) થવુ છે, તો વડિલ ભાઇને પૂછીને પછી હું આપની પાસે આવુ ' સ્થવિર સાધુઓએ જવાબમા કહ્યુ 'તને જેમ સુખ ઉપજે તેમ દીક્ષા લે ' સ્થવિર સાધુઓને પ્રણામ કરીને ત્યાથી - ડરીક પોતાના વડિલ ભાઇ પાસે જવા નીકળ્યો, ચાર ઘંટવાળા અને અવાજ કરતા સુંદર અશ્વ રથમા બેઠો અને સ્થાન પાસે આવી રથમાથી ઉતર્યો છેવટે જ્યા પુંડરીક હતો ત્યા પોતે આવી પહોચ્યો અને હાથ જોડી પ્રણામ કરી સ્થિત થયો તે વખતે મોટા અને નાના ભાઇ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઇ —

કંડરીક—"ભાઇ ! મે આજે સ્થવિર સાધુઓ પાસે ધર્મ સાભળ્યો, એ ધર્મ મને બહુ પસંદ આવ્યો, મને તેના ઉપર બહુ રૂચિ થઇ, તેટલા માટે ભાઇ ! સંસારના ભયથી હું તો કંટાળી ગયો છુ, જન્મ અને ઘડપણના ભયથી હું તો બહુ બી ગયો છુ જો તમે રજા આપો તો હું તો સ્થવિરોની પાસે જઈ દીક્ષા લેવાની ઇચ્છા રાખુ છુ "

પુંડરીક—"ભાઇ ! તુ હાલ સ્થવિર પાસે દીક્ષા લે નહિ ! મારી ઇચ્છા તારા ઉપર રાજ્યનો અભિષેક કરવાની છે "

પુંડરીકે અત્રે ઇચ્છા બતાવી તેની સાથે કંડરીક સંમત ન થયો, તે બાબતનો જવાબ પણ ન દીધો, માત્ર ત્રણ વાર ફરી ફરીને એકજ વાત કહેતો રહ્યો કે " ભાઇ ! મારી ઇચ્છા દીક્ષા લેવાની છે " ત્યાર પછી પુંડરીકે સાસારિક વિષયોમા રસ ઉત્પન્ન કરે તેવી અનેક વાતો કરી, અનેક કથાઓ કહી, અનેક સૂચવનો કર્યા, અનેક પ્રકારે વિજ્ઞાપના કરી, પણ તેથી કંડરીક કુમાર જરા પણ વિચારમા ડગ્યો નહિ.

ત્યારે તેણે વિષયો તરફ પ્રતિકૂળ પણ સંયમનો ભય ઉત્પન્ન કરે તેવી વાતો કરવા માંડી તેણે કહેવા માંડ્યું "ભાઈ! નિર્ગ્રંથપ્રવચન સત્ય "અનુત્તર કેવલિક છે, તેમાં કેવળજ્ઞાન થાય છે, છેવટે સર્વ દુઃખોનો "હમેશા માટે નાશ થાય છે એ સર્વ વાત ખરી, પણ ભાઈ! એની "દીક્ષામાં સર્પની જેમ એક નજરે રહેવાનું છે, ધનુષના ભાલાની "તીક્ષ્ણ અણી પર રહેવાનું છે, લોઢાના જવ ચાવવા જેવું છે, એ "નદીની વાલુકા (રેતી) ની જેવી તદ્દન સ્વાદ વગરની છે, ગંગા જેવી "મોટી નદીના સામા પુરમાં જવા જેવી તે અતિ મુશ્કેલ છે, મોટા "સમુદ્રની પેઠે બે હાથવડે તે તરી ન શકાય તેવી છે, એમાં અતિ "ઝીણી ઝીણી બાબતો કરવી પડે છે, અતિ ભારે બાબતોને ઉલંઘવી "પડે છે, તરવારની ધાર જેવા મહા આકરા તપ તપવા પડે છે જો "ભાઈ! જૈન સાધુથી કોઈ જીવનો ઘાત થઈ શકતો નથી, અરે! "મિથ્યાદર્શન સંબંધી એક જરા પણ શલ્ય મનમાં રખાતું નથી, "તેને તથા અન્ય સાધુને માટે તૈયાર કરેલો આહાર લેવાતો નથી, "[૧]મિશ્ર દોષવાળો આહાર તેનાથી લેવાતો નથી, ગૃહસ્થ પોતાને "માટે રસોઈ કરતા હોય તેમાં થોડી સાધુ માટે વધારે બનાવે તેવા "દોષવાળો આહાર લેવાતો નથી,[૨] સામો આણેલો આહાર લેવાતો "નથી,[૩] શુદ્ધમાં અશુદ્ધ ભળેલો આહાર લેવાતો નથી[૪] સાધુને માટે "ખરીદ કરેલો આહાર લઈ શકાતો નથી,[૫] સાધુને માટે ઉછીતો "લાવેલો આહાર લઈ શકાતો નથી,[૬] બીજા પાસેથી તેની ઇચ્છા "વગર ઝુંટવી લીધેલો આહાર લઈ શકાતો નથી[૭] વસ્તુના ઘણા "માલેક હોય તેમાંથી એકની પણ ઇચ્છા ન હોય તેવો આહાર લઈ "શકાતો નથી[૮] સ્થાપન કરી રાખેલ આહાર લેવાતો નથી, અટવી "વિહાર માટે કરવામાં આવેલો આહાર લેવાતો નથી, દુકાળીઆને "માટે યોજાયેલો આહાર લેવાતો નથી, માંદા સારૂ આણેલો આહાર "લેવાતો નથી, મહેમાન સારૂ આણેલો આહાર લેવાતો નથી, ઉપા "શ્રયના માલિકની પાસેથી લીધેલો આહાર લેવાતો નથી, રાજાના

---

૧ મિશ્રદોષ પોતાને માટે તથા બીજા સાધુ વિગેરેને માટે તૈયાર કરેલ આહાર મિશ્રજાત કહેવાય છે (જુઓ પૃ ૧૪૦૭)

૨ આને અધ્યવપૂરક દોષ કહે છે આ સર્વ દોષોપર ભાગ બીજામાં પરિશિષ્ટ નં ૮ બહુ વિસ્તારથી આપ્યું છે આ દોષના વિવેચન માટે જુઓ પૃ ૧૪૧૩

૩ આને અભ્યાહૃત દોષ કહે છે જુઓ પૃ ૧૪૧૦

૪ આને પૂતિકર્મ કહે છે જુઓ પૃ ૧૪૦૬ ૫ કૃતદોષ (પૃ ૧૪૦૯)

૬ આત્યમિક અથવા પ્રામિત્ય દોષ (પૃ ૧૪૦૯) ૭ આચ્છાદ્યદોષ (પૃ ૧૪૧૧) ૮ અનિસૃષ્ટ (પૃ ૧૪૧૨)

" ઘરેથી આહાર લેવાતો નથી, મૂળીઆવાળો આહાર લેવાતો નથી,
" કદ કોઇ પ્રકારના ખવાતા નથી, ફળ (ફ્રુટસ) ખવાતા નથી, બીજનુ
" ભોજન થતુ નથી, લીલોતરી જીવમિશ્ર ખવાતી નથી, તેવીજ રીતે
" પીવાની બાબતમા પણ ઘણી બાબતો જાળવવી પડે છે અને ભાઇ !
" તુ તો સુખમા ઉછર્યો છે, તુ ઠડીની પીડા સહન કરી શકીશ નહિ,
" ગરમીનો પરાભવ સહી શકીશ નહિ, ભુખની પીડા વેઠી શકીશ
" નહિ, તરસ્યો રહી શકીશ નહિ, ચોરનો ઉપદ્રવ ખમી શકીશ નહિ,
" સર્પનો પરાભવ ખમી શકીશ નહિ, ડાસ મચ્છરના ડસો સહી
" શકીશ નહિ, ચાચડની પીડા વહોરી શકીશ નહિ, વાત પિત્ત
" કફ વિગેરે નાના મોટા અનેક રોગોની પીડા ભોગવી શકીશ નહિ,
" ઇન્દ્રિયવિકારોની પીડા શાતિથી વેઠી શકીશ નહિ આવા આવા બા
" વીશ પ્રકારના પરીષહો થશે તેને તુ સહન કરી શકીશ નહિ.
" વળી ભાઇ ! અમે એક પણ દિવસ તારો વિયોગ સહન કરી શકીએ
" તેમ નથી, તેથી તુ આ રાજ્યલક્ષ્મી હાલ તો ભોગવ, પછી તારી
" મરજી થાય તો આગળ ઉપર દીક્ષા લેજે "

કડરીક—" ભાઇ ! નિર્ગ્રંથપ્રવચન (જૈન માર્ગ) નપુસકો માટે
" નથી, બીકણ પુરુષો માટે નથી, દુર્જન મનુષ્યો માટે નથી, આ
" ભવમા ખાઇ પી લહેર કરવાવાળા માટે નથી, પરલોક માટે બેદરકાર
" રહેનાર માટે નથી, ઇદ્રિયવિષયોના તરસ્યા માટે નથી, સાધારણ મા
" ણસોથી આદરી શકાય તેવુ નથી, બાકી જે માણસ ધીરજવાળો હોય,
" એક નિર્ણયવાળો ઉદ્યોગી હોય તેનાથી ન થઈ શકે તેવુ એ પ્રવચ
" નમા કાઇ નથી, માટે ભાઇ ! હુ દીક્ષા લેવાની ઇચ્છા રાખુ છુ "

કોઇ પણ રીતે સમજાવટથી કે ભયથી કડરીકનો વિચાર ફરે તેમ ન લાગવાથી અનિચ્છાએ પુડરીકે તેને દીક્ષા લેવાની રજા આપી પછી પુડરીકે પોતાના નોકરવર્ગને એકઠા કર્યા અને તેમને કહ્યુ કે 'કડરીક દીક્ષા લેવાનો છે તો અત્યત ઠાઠમાઠ સાથે તેનો નિષ્ક્રમણમહોત્સવની તૈયારી કરો ' મહોત્સવ થયા પછી છેવટે કડરીકે દીક્ષા લીધી અનુક્રમે તે અગીઆર અગ ભણી ગયો અને એક બે ત્રણ ચાર ઉપવાસ કરતો અને મોટી તપસ્યાઓ કરતો તે પૃથ્વીતળ પર વિહાર કરવા લાગ્યો.

હવે એક વખત તદ્દન નિરસ લુખા આહારને લીધે કડરીકને શરીરે રોગો થઇ આવ્યા અને આખા શરીરે આકરો દાહ થઇ આવ્યો, તોપણ તેણે વિહાર કરવાનુ તો ચાલુ રાખ્યુ હવે સર્વ સ્થવિર સાધુઓ જેમની સાથે એ કડરીક પણ હતો તેઓ સર્વ ગામેગામ અને શહેરેશહેર વિહાર કરતા એ જ નલિનીગુલ્મ વનમા એક વખત

પહોચ્યા પુ ડરીક રાજાને સાધુઓ આવી પહોચવાના સમાચાર મળ
તે તુરતજ સાધુઓને વદન કરવા આવ્યો અને આવીને સર્વની સે
બરદાસ્ત કરી આચાર્ય પાસે ધર્મદેશના સાભળ્યા પછી પોતાને
દીક્ષિત ભાઇ કડરીક જ્યા હતો ત્યા તે આવી પહોચ્યો. પોતે કડરીક
નમ્યો, કડરીકને પ્રણામ કર્યા તે વખતે તેને જણાવ્યુ કે કડરીક
શરીરમા વ્યાધિએ પ્રવેશ કર્યો છે ત્યારપછી પુડરીક સ્થવિર સાધુએ
પાસે આવ્યો અને તેમને જણાવ્યુ કે ‘સાહેબ ! કડરીકના શરીરમ
વ્યાધિ થઇ ગયેલ છે તો આપની રજા હોય તો શુદ્ધ વાપરવા યોગ
નિર્જીવ ઔષધોથી તેના વ્યાધિઓનો ઉપાય કરૂ અને તેના વ્યાધિ
મટી જાય તેવા ભોજન પાન તેને કરાવુ તેટલા માટે ભગવાન્ ! આ
સર્વ મારી વાહનશાળામા પધારો’ પુડરીક રાજાએ જે વાત કરી તે સ
વિરોએ સાભળી અને પછી સર્વ યાનશાળામા આવી પહોચ્યા ત્યારપ
પુડરીકે પોતાના ભાઇની દવા કરાવવા માડી, તેને ભાવે તેવી વસ્તુએ
ખવરાવવા માડી, તેના વ્યાધિઓ મટી જાય તેવો ખોરાક આપવા માડ્યો
એટલે થોડા વખતમા તેના વ્યાધિઓ નાશ પામી ગયા, તેને ઘણે
આનદ થયો, શરીર નીરોગી થયુ અને દેહમા ચેતન વધારે આવ્યુ

હવે આવી રીતે તેના વ્યાધિઓ ઓછા થઈ ગયા, દૂર થઇ ગય
તોપણ મનપસદ ભોજન મળતુ હતુ તેના ઉપરની મૂર્છાને લઇ
વિહાર કરવો તેને ગમતો નહોતો પુડરીકને આ હકીકતની ખબ
મળતા તે કડરીક પાસે આવ્યો, ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી તેને નમસ્કાર કર્
અને પછી કહેવા લાગ્યો “દેવાનુપ્રિય ! તુ ખરેખરો પુણ્યશાળી છે
“ખરો ભાગ્યશાળી છે ! સારા લક્ષણવાળો છે ! તારો મનુષ્યભ
“સફળ છે ! અહાહા ! તે રાજ્યનો અને દેશનો અને છેવ
“અત પુરનો ત્યાગ કરીને આવી દીક્ષા લીધી ! હુ તો ખરેખર કર
“નસીબ છુ, પુણ્યહીન છુ ! કારણ કે આ મનુષ્યનો ભવ અને
“પ્રકારના જન્મોથી, ઘડપણથી, મરણથી, રોગોથી, શારીરિક દુ ખોથ
‘ માનસિક દુ ખોથી અને એવા એવા અનેક પ્રકારના આકરા દુ ખો
“હેરાનગતિઓથી આક્રમણ થયેલો છે, જાતે અનિત્ય છે, અચોક્ક
“છે, સધ્યાના રગ જેવો ક્ષણવિનાશી છે, પાણીના પરપોટા જેવો
“કુશ ઘાસના છેડા પર વળગેલા પાણીના ટીપા જેવો છે, સ્વપ્ન
“દેખવાની ઉપમાને યોગ્ય છે, વિજળીના ચમકારા જેવો ચચળ
“સડવુ પડવુ નાશ પામવુ વિગેરે ધર્મોથી યુક્ત છે, આગળ અ
“પાછળ અવશ્ય તજવો પડે તેવો છે, મનુષ્યનુ શરીર પણ દુ ખ
“ઘર છે, અનેક વ્યાધિઓનુ સ્થાન છે, હાડકાનો માળો હોય તે
“છે, આતરડા સ્નાયુ અને નાડીઓથી

" માટીના ઠામ જેવુ કાચુ છે અપવિત્ર પદાર્થોથી ભરેલુ છે, તદ્દન
" ન ગમે તેવુ છે, છતા આખો વખત ખમા ખમા કરીને પ પાળવુ
" પડે તેવુ છે, ઘડપણથી ધ્રુતગયલુ છે, ખરખર ઓરડી ઘરની પેઠે
" સડવા પડવા નાશ પામવાના ધર્મવાળુ છે, પહેલા અથવા પછીથી
" પણ જરૂર તજવુ પડે તેવુ છે, વળી મનુષ્યભવમા ભોગવવાના
" કામભોગો પણ અપવિત્ર છે, અનિત્ય છે, વાયુથી ભરેલા છે, પિત્તથી
" ભરેલા છે, કફથી ભરેલા છે, શુક્રથી ભરેલા છે, લોહીથી ભરેલા છે,
" વિષ્ટા મૂત્ર શ્લેષ્મ પિત્ત શુક્ર લોહીથી ઉત્પન્ન થાય છે, મનને જરા
" પણ ન ગમે તેવા તુચ્છ વાત પદાર્થો મૂત્ર વિષ્ટા પરૂ આદિથી ભરેલા
" હોય છે, મરેલાની ગ ધ આવે તેવા ઉશ્વાસ નિ શ્વાસથી ઉદ્વેગ કર
" નાર હોય છે, તદ્દન ગ દા હોય છે, બહુ થોડો વખત રહેનાર હોય
" છે, પ્રમાણુમા બહુ ઓછા હોય છે, અ દર મલીનતાથી ભરેલા હોય
" છે, બહુ દુ ખથી ભરેલા હોય છે, બહુ જનને સાધારણ હોય છે, મહા
" મહેનતે જરા તગ મળે તેવા હોય છે, મૂર્ખ માણસોથી ખાસ કરીને
" સેવાયલા હોય છે, સાધુ પુરુષોથી નિર તર નિ દાયલા હોય છે,
" અન તો સ સાર વધારી દે તેવા હોય છે, મહા આકરૂ ભયકર પરિ
" ણામ નીપજાવનારા હોય છે, ચુડેલની જેમ એક વાર વળગ્યા પછી
" પીઠો ન મૂકે તેવા હોય છે, દુ ખની પર પરા પમાડનારા હોય છે,
" મોક્ષગતિમા જવામા અ તરાય કરનાર હોય છે અને પહેલા અથવા
" પાછળ જરૂર તજવા પડે તેવા પ્રકારના હોય છે, વળી રાજ્ય
' અથવા સોના રૂપાની કે બીજી માલેકીઓ (શેઠાઇઓ) પણ
' અગ્નિને તાબે રહે છે, ચોરને તાબે રહે છે, રાજાઓને તાબે રહે છે,
" સગાસ બ ધીઓને તાબે રહે છે, અનિત્ય છે, અસ્થિર છે, અશાશ્વત
" છે અને પહેલા અથવા પછીથી પણ જરૂર તજવી પડે તેવી છે-
" આવા પ્રકારના રાજ્ય ઉપર, એવા પ્રકારના અ ત પુર ઉપર,
" એવા મનુષ્યભવ ઉપર, એવા કામભોગો ઉપર મૂર્છા પામીને
" હુ દીક્ષા લઇ શકતો નથી—ત્યારે તુ તો ખરેખર ભાગ્યશાળી છે અને
" તારો જન્મ ખરેખર સફળ છે કે તુ આવી સુદર દીક્ષા લઈ શક્યો છે "

પુ ડરીકે આટલા લ બાણુ વખાણુ કર્યા તે સાભળીને ક ડરીક તો મોન ધારણ કરીને ઊભો રહ્યો. ત્યારે વળી પુ ડરીક બે ત્રણ વાર ફરી ફરીને બોલ્યો કે " અહો તુ ધન્ય છે, અને અહો! હુ હીણભાગી છુ " પુ ડરીકે આવી રીતે બે ત્રણ વાર કહ્યુ એટલે ક ડરીક મરજી ન છતા શ રમાઇ ગયો. લાજમા લેવાઈ ગયો અને પુ ડરીકની હામા પોતાની હા મેળવી દીધી

ત્યારપછી લાજમા ને લાજમા કડરીકે ત્યાથી વિહાર કર્યો સ્થવિરોની સાથે ઉગ્ર વિહાર કરતા કડરીકનુ મન દીક્ષા ઉપરથી વધારે ને વધારે ઓછુ થતુ ગયુ, આખર એને સાધુપણા ઉપર તિરસ્કાર આવ્યો, શ્રમણપણામા જે ગુણ હતો તે તેના ખ્યાલમાથી છેવટે ખસી ગયો અને આખરે તે સ્થવિરો પાસેથી પણ ખસી ગયો.

આખરે ત્યાથી થાકીને તે પુડરીક રાજાના નગરમા આવ્યો, પુડરીકના રાજ્યભુવન તરફ આવ્યો, અશોકવૃક્ષનું ઉદ્યાન હતું ત્યા આવી પહોચ્યો, તેમા પણ જે અશોક નીચે પોતે દીક્ષા લીધી હતી ત્યા આવી પહોચ્યો પૃથ્વી પર જ્યા શિલાપટ્ટ હતો તે સ્થાન પર આવી પહોચ્યો હવે તે શિલા પર બેસે છે અને મન પાછુ પડી જવાથી સકલ્પ વિકલ્પ કરે છે તે વખતે પુડરીકની ધાવમાતા ત્યા આવી પહોચી, તેની એ અવસ્થા જોઇ ગઇ અને સર્વ હકીકત તેણે તુરત પુડરીકને જણાવી આખા અત પુર અને પરિવારને લઇ પુડરીક તુરતજ ત્યા આવી પહોચ્યો અને અગાઉની માફક કહ્યુ "દેવાનુપ્રિય! તુ ખરેખર પુણ્યશાળી છે" વિગેરે વિગેરે એ બધુ સાભળી કડરીક મૌન રહ્યો. ત્યારે પુડરીકે તેને પૂછયુ "ભાઇ! ભોગની ઇચ્છા છે?" જવાબ હકારમા મળ્યો નોકર વર્ગને બોલાવી તેજ વખતે તેણે કડરીકને રાજ્યાભિષેક કર્યો, તેજ વખતે પુડરીકે પોતાને હાથે પચમુષ્ટિ લોચ કર્યો, ચાર પ્રકારના યમ વાળો (પ્રાણાતિપાતત્યાગ, અસત્યત્યાગ, અદત્તત્યાગ, પરિગ્રહત્યાગ) નિયમ આદર્યો, કડરીકના ઓઘો પાત્રા વિગેરે સર્વ ઉપકરણો પોતે ગ્રહણ કરી લીધા અને તે વખતે અભિગ્રહ લીધો કે સ્થવિરની પાસે જઇ ધર્મ લઇને ત્યારપછી જ પોતે આહાર લેવો. આવો નિયમ લઇને પોતે સ્થવિરો તરફ ચાલ્યો

કડરીકે એક વખત તજેલ અતિ સ્નિગ્ધ ભોજન કરવા માડયુ તે પચ્યુ નહિ, મહા વેદના થઇ, વધતી ચાલી, આખરે અસહ્ય થઇ પડી, વેદનાની સાથે અત પુર અને રાજ્ય ઉપર મૂર્ચ્છા પણ વધતી ચાલી, મહા પીડામા જાતે પડી ગયો અને રાજ્ય અત પુર વિગેરેમા બહુ મૂર્ચ્છા વાળો થયો એણે તેથી અતિ આકરી શારીરિક વેદનાઓ સહન કરી, મહા અનિષ્ટ દુર્ધ્યાન કર્યા એણે લીધેલા વ્રતોનો ત્યાગ કરેલો હોવાથી મત્રી વિગેરેએ તેનો ત્યાગ કર્યો, જનસમુદાયે તેની ઉપેક્ષા કરી, હવે તેને અજીર્ણની પીડા વધી દરમ્યાન તે વિચાર કરે છે કે 'આવા દુખના વખતમા પોતાનો ત્યાગ કરનાર મત્રી વિગેરેને એના પુત્રપૌત્રાદિ પરિવાર સહિત મારી નાખીશ' આવુ તદુલ મત્સ્ય જેવુ દુર્ધ્યાન કરતો અને રાજ્ય ઉપર મૂર્ચ્છાવાળો રહીને કાઇ પણ પાપની આલોચના

કર્યા વગર કાળ કરી સાતમી નારકીએ ગયો અને ત્યા તેત્રીશ સાગરોપ સુધી મહા પીડાઓ તેણે ભોગવી

પુડરીક તો સ્થવિરો પાસે તુરત પહોચી ગયો, તેઓની પાસે ફરીવાર ચાર મહાવ્રત* અગીકાર કર્યા અને ત્રણ ઉપવાસ થયા હતા તેને પારણે જરા પણ દીનતા લાવ્યા વગર આહાર કરવા લાગ્યા પરંતુ વખત વગરનું, સુકુ, નિગ્મ અને ઠડુ ખાવાથી તે ભોજન તેને પચ્યુ નહિ, તેની તેને ઘણી વેદના થઇ આવી, તેને એમ લાગ્યુ કે એ વેદના પોતાથી વધારે વખત સહન થઇ શકશે નહિ એટલે હાથ જોડી માથે લગાવી **णमोऽत्थुण अरिहन्ताण भगवताण** ઇત્યાદિ અરિહત અને સ્થવિરોને નમસ્કાર કરીને બોલ્યો કે અહો ! મે અગાઉ સ્થવિરો પાસે સર્વથી પ્રાણાતિપાતત્યાગ વિગેરે ચાર વ્રત લીધા હતા યાવત્ સર્વ ન કરવા યોગ્ય યોગોનો ત્યાગ કર્યો હતો હવે અત્યારે પણ એ ચારે યોગો ફરીથી લઉ છુ સર્વ પ્રાણાતિપાતનો ત્યાગ કરૂ છુ, યાવત્ સર્વ ન કરવા યોગ્ય યોગોનો ત્યાગ કરૂ છુ અને આ મારા શરીરનો પણ છેલ્લો ઉશ્વાસ અને નિ શ્વાસની સાથે[1] ત્યાગ કરૂ છુ એમ આલોચના કરી સર્વપ્રતિક્રમણ કર્યું અને સમાધિ આદરી છેવટે કાળ કરી સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાને દેવ થયા અને ત્યા તેત્રીશ સાગરોપમના આયુષ્ય પર્યંત આનદ કર્યો ત્યાથી ચ્યવી મહાવિદેહમા મનુષ્યદેહ ધારણ કરી મોક્ષે જશે

આ પ્રમાણે વાત કરી ગૌતમસ્વામી દેવતાને કહેછે કે " તારે બહારની નજરે દુર્બળપણુ કે સબળપણુ જોવાનુ નથી એ કડરીક ઘણો દુબળો થઇ ગયો હતો, પણ અત્યત દુધ્યાન કરવાથી સાતમી નારકીએ ઉત્પન્ન થયો, જ્યારે પુડરીક જાડો મજબુત ભરેલ શરીરવાળો હતો છતા શુકલ ધ્યાનમા લીન હોવાથી સર્વાર્થસિદ્ધે ગયો એવી રીતે હે દેવાનુપ્રિય ! બળ અથવા દુર્બળનુ અત્ર કાઇ કારણ નથી, અહીં તો ધ્યાન ઉપર અકુશ મેળવવો જોઇએ ધ્યાનનો નિગ્રહ કરવો એ પરમ પ્રમાણ છે "

પોતાના મનની વાત જાણવાથી વૈશ્રમણે સ્વામીના જ્ઞાનની પ્રશસા કરી, સ્વામીને વદના કરી અને અત્યત સવેગ રસમા લીન થઇ પોતાને સ્થાનકે ગયો એ અવસરે વૈશ્રમણનો એક સામાનિક દેવતા જે વજ્રસ્વામીનો જીવ હતો તેણે એ અધ્યયનનુ શ્રવણ કર્યુ તેથી સમ્યકત્વ પામ્યો કોઇ એમ કહે છે કે એ તિર્યક્ જૃભકદેવ[2] હતો

---

* એ કાળે ચાર મહાવ્રતરૂપ મુનિધર્મ પ્રવતમાન હતો

૧ જ્યારે છેલ્લો શ્વાસોશ્વાસ સપૂર્ણ થાય તે અવસર

૨ તિર્યક્જૃભક વૈશ્રમણની આજ્ઞામા રહેનાર વૈતાઢય પર્વતવાસી દેવતાએ

તાપસોને બોધ

સવારે ગૌતમસ્વામીએ ચૈત્યોને વંદના કરી અને પછી અષ્ટાપદ પર્વત પરથી પાછું ઉતરવા માંડયું તે વખતે જે તાપસોએ ગૌતમ સ્વામીને ઉપર જતા આગલે દિવસે જોયા હતા તે કહેવા લાગ્યા— 'સ્વામિન્! તમે અમારા આચાર્ય છો, અમે તમારા શિષ્યો છીએ.' ગૌતમસ્વામીએ જવાબ આપ્યો 'એમ નહિ, તમારા અને મારા પોતાના આચાર્યશ્રી ત્રણ જગતના ગુરુ વીર પરમાત્મા છે.' તેઓને વધારે નવાઇ લાગી તેથી પૂછયું કે-'શું વળી તમારે પણ માથે બીજા આચાર્ય છે?' ત્યારે ગૌતમસ્વામીએ તેમની પાસે ભગવાનના ગુણની પ્રશંસા કરી. દેવતાએ તે તાપસોને મુનિનો વેષ દીધો. તેમણે ગૌતમસ્વામી સાથે વિહાર કર્યો.

આખરે સર્વ તાપસોએ ગૌતમસ્વામી પાસે દીક્ષા લીધી. હવે ભિક્ષા લઇ આવવાનો વખત થયો એટલે આચાર્યશ્રી ગૌતમસ્વામીએ પૂછયું કે-'ભિક્ષામાં શું લાવશું?' તેઓએ જવાબ આપ્યો કે 'ખીર.' હવે ગૌતમસ્વામી પોતે મહા લબ્ધિવાળા હતા તેથી એક પાત્ર (ભિક્ષાના વાસણ)માં ખીર ભરીને વહોરી લાવ્યા પછી સર્વને એક પંક્તિમાં બેસી જવા કહ્યું. ગૌતમસ્વામીને અક્ષીણમહાનસ લબ્ધિ હતી તેનો એવો ચમત્કાર છે કે જે વસ્તુપર તે હાથ મૂકે તે કદિ ખૂટે નહિ. તેમણે એકજ પાત્રમાં આણેલી ખીરથી સર્વને તૃપ્ત કરી દીધા, પછી પોતે આહાર કર્યો. હવે સેવાલ અને તેના પાંચસો શિષ્યોને ખીરનું ભોજન કરતા કરતાંજ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. સર્વે શિષ્યો સાથે ગૌતમસ્વામી ભગવાન્ જ્યાં રહેલા હતા તે તરફ આવ્યા. દૂરથી સમવસરણની રચના જોઇને દિન્ન અને તેના (પાંચસો) શિષ્યોને કેવળજ્ઞાન થયું. કૌડિન્ન અને તેના પાંચસે શિષ્ય હતા તેમણે ભગવાનને નજરે જોયા એટલે તેમને પણ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું.

હવે ગૌતમસ્વામીને આગળ કરીને સર્વેએ ભગવાનને પ્રદક્ષિણા કરી, ત્યારપછી તેઓ કેવળીઓને બેસવાની જગા તરફ ચાલવા લાગ્યા એટલે ગૌતમસ્વામીએ તેમને કહ્યું-'આ આપણા સ્વામી છે, આપણા આચાર્ય છે, તેમને તમે વંદન કરો, તમને નમો.' તે વખતે ભગવાન્ પોતે કહેવા લાગ્યા 'ગૌતમ! કેવળીઓની આશાતના કર નહિ[૧].' ગૌતમસ્વામી હકીકત સમજ્યા અને માફી માગી (મિથ્યાદુષ્કૃત દીધું.)

હવે આ બનાવથી ગૌતમસ્વામીને વધારે અધીરજ ઉત્પન્ન થઇ, પોતે હજુ કેવળી કેમ ન થયા? તેને માટે ચિંતા થવા લાગી. ત્યારપછી ભગવાને તેને પૂછયું 'ગૌતમ! અન્યનું વચન પ્રમાણ કે જિનવરનું?'

૧ વળી તીર્થંકરને નમતા નથી, માત્ર તીર્થને જ નમે છે.

ગૌતમસ્વામીએ જવાબમા કહ્યુ ‘ ખચીત, જિનવચનુ જ ’ પછી ભગવાને તેને કહ્યુ કે ‘ ત્યારે હવે તારા મનમા અધીરજ કેમ થાય છે ? તુ મારા તરફ રાગવાળો છે અતિ પરિચયથી તુ મારા પ્રત્યે ઉનની કબળ સમાન સ્નેહવાળો છે પણ ગૌતમ ! આગળ જતા આપણે એક સરખા થઈ જશુ, જરા પણ તફાવત વગરના થઇ જશુ ’ આ હકીકત કહીને પછી ભગવાને આખુ દ્રુમપત્રીકા અધ્યયન કહી સભળાવ્યુ તે આ પ્રમાણે –

“ પીળા પાદડાઓને જુના થઇ જતા જોઇ નવી કુપળીઓ “ (કિસલયો) તેના તરફ હસે છે, તેને પડતા જોઇ તેની મશ્કરી કરે “ છે ત્યારે ખરી પડતા પીળા પચ થઇ ગયેલા પાદડાઓ લીલી લીલી “ કુપળીઓને કહે છે કે-‘ જેવી અત્યારે તમે છો તેવા એક દિવસ “ અમે પણ હતા, તમારા પણ એક દિવસ અમારા જેવા જ હાલ “ થવાના છે અત્યારે તમે અભિમાન શામાટે કરો છો ? ’ કિસલય “ (કુપળીઓ)નો સુવાળા હોવાનો ગર્વ વધારે વખત ટકવાનો નથી, “ ચિરકાળ રહેવાનો નથી અને તે હકીકત સમજનાર પાદડાઓ તેના “ ગર્વ તરફ ટીકા કરતા આ પ્રમાણે કહે છે આવી સ્થિતિ “ સમજીને હે ગૌતમ ! એક સમય પણ આળસ કરવુ નહિ, પ્રમાદ “ કરવા નહિ ”

અહીં નિર્યુક્તિકાર કહે છે કે ખરી પડતા પાદડાઓ કદિ બોલતા નથી, પણ ભવ્ય પ્રાણીઓને પ્રતિબોધ આપનાને માટે આ એક પ્રકારની ઉપમા છે દેશી ભાષામા પણ એ ઉપમા પ્રચલિત છે તે જાણવામા હશે –

પીપળપાન ખરત, હસતી કુપળીઆ,
અમ વીતી તમ વીતશે, ધીરી બાપુડીઆ !

આગળ વીર ભગવાન્ કહે છે —

“ શરદ ઋતુમા ઘાસના છેડાપર ઝાકળના પાણીનુ ટીપુ હોય તે જેમ “ બહુ થોડો વખત ટકે છે તેવી રીતે મનુષ્યનુ જીવન પણ બહુ થોડો વખત “ ટકે છે એમ સમજી હે ગૌતમ ! એક સમય પણ પ્રમાદ કરવો નહિ

“ આવી રીતે મનુષ્યભવના આયુષ્યને અનેક પ્રકારે ઉપક્રમ “ (ધક્કાઓ) લાગે છે અને જીવન ઉપર અનેક પ્રકારના ઉપઘાતો “ લાગ્યા કરે છે, માટે હે ગૌતમ ! એક સમય પણ પ્રમાદ કરવો નહિ

“ મનુષ્યપણુ પામવુ મહા દુર્લભ છે, સર્વ પ્રાણીઓને ચિર “ કાળે પણ તે મેળવવુ અત્યત મુશ્કેલ છે અને કર્મના વિપાકો બહુ “ આકરા છે એમ સમજી હે ગૌતમ ! એક સમય પણ પ્રમાદ કરવો નહિ

‘ પૃથ્વીકાયમા પ્રાણી અસખ્ય કાળ રહે છે, પણ જલદી

"મનુષ્યભવ પાછો મેળવી શક્તો નથી, માટે હે ગૌતમ! એક સમય "પણ પ્રમાદ કરવો નહિ

"તેવીજ રીતે પ્રાણી અપ્કાયમા અસખ્ય કાળ (અસખ્ય "ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી સુધી) રહે છે તેજ પ્રમાણે તેઉકાયમા, "વાઉકાયમા અસખ્ય કાળ રહે છે, વનસ્પતિમા અનતો કાળ કાઢી "નાખે છે, તેવીજ રીતે બેઇદ્રિયપણામા, તેઇદ્રિયપણામા, ચૌરિદ્રિય "પણામા, સખ્યાતો કાળ કાઢી નાખે છે તેમજ પચેદ્રિયપણામા "તિર્યંચમા સાત આઠ ભવ કરી નાખે છે, નરકગતિ ને દેવગતિમા "મોટા તેત્રીશ સાગરોપમના આયુષ્યો કાઢી નાખે છે, માટે હે "ગૌતમ! એક સમય પણ પ્રમાદ કરવો નહિ

"પ્રમાદથી ભરેલો જીવ એ પ્રમાણે સસારમા શુભ અશુભ કર્મો "થી રખડ્યા કરે છે, માટે હે ગૌતમ! એક સમય પણ પ્રમાદ કરવો નહિ

"કદાચ મહા મુશ્કેલીએ મળવુ દુર્લભ મનુષ્યપણુ મળી જાય "તો પણ આર્ય દેશમા જન્મ થવો ઘણો મુશ્કેલ છે શક યવન કે "મ્લેચ્છ દેશમા જન્મ થાય તો ત્યા ધર્મપ્રાપ્તિના અભાવે મળેલુ "મનુષ્યપણુ વ્યર્થ થાય છે, માટે હે ગૌતમ! એક સમય પણ "પ્રમાદ કરવો નહિ

"કદાચ મહા મુશ્કેલીએ આર્ય દેશમા જન્મ થાય તોપણ "પાચે ઇદ્રિયો સુદર હોય, કોઇ પણ પ્રકારની ખોડખાપણ વગરની "હોય એમ થવુ ઘણ મુશ્કેલ છે અને તે સિવાય અસ્ખલિતપણે "સપૂર્ણ ધર્મારાધન થવુ પ્રાય મુશ્કેલ છે એ હકીકત જાણી "હે ગૌતમ! એક સમય પણ પ્રમાદ કરવો નહિ

"કદાચ ખોડખાપણ વગરની ઇદ્રિયો મળી જાય તોપણ મિ "થ્યાત્વમા લપટાયલા પ્રાણીને વિશુદ્ધ ધર્મ સાભળવાનુ દુર્લભ "છે માટે હે ગૌતમ! એક સમય પણ પ્રમાદ કરવો નહિ

"કદાચ વિશુદ્ધ ધર્મ સાભળવાની તક અથવા તકો મળી "આવે તોપણ તે ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા થવી દુર્લભ છે માટે હે ગૌતમ! "એક સમય પણ પ્રમાદ કરવો નહિ

"ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા થાય તોપણ શરીરે કરીને સ્પર્શેદ્રિયે "કરીને કામની તરફ (વિષયસેવન તરફ) મન વધારે જાય "છે, અને તેમ બને ત્યારે ધર્મ કરવાનુ શરીરથી બનતુ નથી, "માટે હે ગૌતમ! એક સમય પણ પ્રમાદ કરવો નહિ

"શરીર જીર્ણ થતુ જાય છે, વાળ ધોળા થતા જાય છે અને

" કાનની સાભળવાની શક્તિ ઘટતી જાય છે, માટે સમય માત્ર પણ
" હે ગૌતમ ! પ્રમાદ કરવો નહિ

" તેવીજ રીતે આખનુ બળ ઘટતુ જાય છે, સુ ઘવાની શક્તિ
" મ દ પડતી જાય છે, જીભની ચાખવાની સત્તા ઓછી થતી જાય છે,
" ચામડીની સ્પર્શશક્તિ ઘટતી જાય છે અને એમ સર્વ પ્રકારના બળ
" શક્તિઓ ઓછા થતા જાય છે, માટે હે ગૌતમ ! એક સમય પણ
" પ્રમાદ કરવો નહિ

" વાત પિત્તનો ઉદ્રેગ શરીરમા ભોકાયા કરે છે, શરીરમા આક
" ડીઓ આવ્યા કરે છે, વિવિધ પ્રકારના ઉપદ્રવો શરીરને ત્રાસ
" આપ્યા કરે છે અને તેથી શરીરમાથી શકિત જાય છે અને જીવરહિત
" થઇ પડે છે માટે હે ગોતમ ! એક સમય પણ પ્રમાદ કરવો નહિ

" જેવી રીતે કમળ જળમા પ્રથમ ડુબેલુ હોય છે, પણ પાછળ-
" થી જળની ઉપર આવી જાય છે, તેવી રીતે ચિરકાળથી વળગેલા
" પરિચિત સ બ ધીઓના સ્નેહને છોડી સ્નેહરહિત થઇ હે ગૌતમ
" એક સમય પણ પ્રમાદ કરવો નહિ

" ઘર અને સ્ત્રીનો એક વાર ત્યાગ કર્યા પછી અને અણગારપણ
" આદર્યા પછી વળી પાછો વમન કરેલ વસ્તુઓને ખાવાનો કે ચાટ-
" વાનો વિચાર કરવો તે અયોગ્ય છે એમ સમજી હે ગૌતમ ! એક
" સમય પણ પ્રમાદ કરવો નહિ

" મિત્ર બાધવને તેમજ મોટા ધનના ઢગલાઓને છોડી દઇને
" ફરીવાર તેને શોધવા જવુ યોગ્ય નથી એમ સમજી હે ગૌતમ !
" એક સમય પણ પ્રમાદ કરવો નહિ

" જો કે આજે જિનેશ્વર વિદ્યમાન નથી, પર તુ તેમનો ઉપદેશે
" લો માર્ગ છે આવો માર્ગ અતીંદ્રિય પદાર્થને દેખનારા જિને
" શ્વર વિના સ ભવિત નથી આવા પ્રકારના સ દેહ વગરના હૃદયવાળા
" ભાવી ભવ્યો પણ પ્રમાદ ન કરે તો પછી હુ વિદ્યમાન છતા અને
" આવો જરૂર મુક્તિ આપનાર માર્ગ પ્રાપ્ત થયો છતા 'કેવળજ્ઞાન મને
" ઉત્પન્ન થશે કે નહિ ?' એવો સ શય કરી હે ગૌતમ ! સમય માત્ર પણ
" પ્રમાદ કર નહિ

" રસ્તામા જે જે કાટાઓ હોય તેને શોધીને તુ મોટા સમ્યગ
" દર્શનાદિ ભાવમાર્ગમા દાખલ થયો છે અને આજ ખરો માર્ગ છે
" એવો નિશ્ચય કરીને તે મોટે માર્ગે પડી ગયો છે. તો હે ગૌતમ !
" એક સમય પણ પ્રમાદ કરીશ નહિ

"કોઇ નિર્બળ માણસ બોજો ઉપાડનાર બોજો ઉપાડીને આવે અને
" આગળ ચાલતા ખાડા ટેકરા કાંટા કચરાવાળો વિષમ માર્ગ આવે
" એટલે કંટાળીને બોજો છોડી દે અને તેમ કરીને પછી આખરે બહુજ
" પસ્તાય તેમ ન થવુ જોઇએ, માટે હે ગૌતમ ! જરા પણ પ્રમાદ ન
" કરવો

" તું તો મોટો દરિયો તરી ગયો છે, અને હવે લગભગ કાંઠે
" આવીને નરમ પડી જવા જેવી કેમ સ્થિતિ થાય છે ? માટે હવે
" સામે કાંઠે પહોંચવા ઝટ તૈયાર થા અને હે ગૌતમ ! એક સમય પણ
" પ્રમાદ કર નહિ

" તું મહાન્ ક્ષપક શ્રેણિએ ચઢી ઉત્તરોત્તર નિરૂપદ્રવ અનુત્તર
" શિવસ્થાને પહોંચીશ, માટે એક સમય પણ પ્રમાદ કર નહિ

" તજવા યોગ્ય બાબતો સમજી લે, કષાય અગ્નિથી દૂર થા,
" સંયમની આસેવના કર અને તેવી રીતે ગામ અને નગરમાં જ્યાં
" ત્યાં સર્વ પાપસ્થાનોથી દૂર રહે, શાંતિમાર્ગે (મુક્તિમાર્ગે) ચાલ
" વાનો ભવ્ય પ્રાણીઓને ઉપદેશ દઇ તેમાં વધારો કર અને ગૌતમ !
" એક સમય પણ પ્રમાદ કર નહિ "

મહાબુદ્ધ શ્રીવીર પરમાત્માની આવી સુંદર પદલાલિત્ય અને
અર્થયુક્ત ભાષા સાંભળી ગૌતમના રાગદ્વેષો છેદાઇ ગયા અને છેવટે તે
ઇંદ્રભૂતિ ગણધર મોક્ષે ગયા [1]

---

[1] શાન્ત્યાચાર્યકૃત ટીકા પરથી અર્થ સમજી આ આખું અધ્યયન ઘણું ઉપ
યોગી લાગવાથી અત્ર ઉતારી લીધું છે એમાં દ્રુમપત્રની હકીકત ઉપમાન બતાવવા
સારૂ આપી છે તે ખાસ પ્રસ્તાવિક છે બાકીનો તમામ ભાગ ઉપયોગી છે પુંડરીક કંડરીક
અધ્યયનની વાત પણ ખાસ જાણવા જેવી છે જિજ્ઞાસુને ઉપયોગી ધારી તે આખું
અધ્યયન અત્ર રજુ કર્યું છે

પરિશિષ્ટ ખ

—※(◎)※—

જુઓ પૃ ૮૩

પુદ્‌ગળ પરાવર્તનનુ સ્વરૂપ[1]

*પુદ્‌ગળપરાવર્તનનુ સ્વરૂપ જાણવા જેવુ છે તેના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી પ્રત્યેકના બાદર અને સૂક્ષ્મ ભેદ કરતા આઠ પ્રકાર થાય છે

ઔદારિક, વૈક્રિય, તૈજસ, કાર્મણ, ભાષા, શ્વાસોશ્વાસ અને મનોવર્ગણાપણે ચૌદ રાજલોકના સર્વ પુદ્‌ગળો પરિણમાવે એટલે પ્રત્યેક વર્ગણારૂપે દરેક પુદ્‌ગળ પરમાણુ પરિણમાવે ત્યારે દ્રવ્યથી બાદર પુદ્‌ગળ પરાવર્ત થાય (કોઇક આચાર્યો પ્રથમની ચાર વર્ગણારૂપે સર્વ પુદ્‌ગળ પરિણમાવવાનુ કહે છે) એજ પુદ્‌ગળ પરમાણુને પ્રથમ ઔદારિક વર્ગણારૂપ ભોગવે, ત્યારપછી અનુક્રમે વૈક્રિય વર્ગણારૂપ ભોગવે, યાવત મનોવર્ગણારૂપે ભોગવે, તેમા એક પરમાણુને ઔદારિક તરીકે ભોગવ્યા પછી વચ્ચે વૈક્રિયાદિરૂપે ગમે તેટલા ભોગવે તે ગણવા નહિ એવી રીતે અનુક્રમે સાતે વર્ગણાપણે સર્વ પુદ્‌ગળો ભોગવાય ત્યારે દ્રવ્યથી સૂક્ષ્મ પુદ્‌ગળપરાવર્તન થાય છે

લોકાકાશના અસખ્ય પ્રદેશો છે તેદરેક પ્રદેશને મરણથી સ્પર્શે ત્યારે ક્ષેત્રથી બાદર પુદ્‌ગળપરાવર્તન થાય છે અને લોકાકાશના સર્વ પ્રદેશોને ક્રમસર એક પછી એક પ્રદેશ સ્પર્શી મરણ પામે, એમ સર્વ પ્રદેશોનો અનુક્રમે સ્પર્શ થાય ત્યારે ક્ષેત્રથી સૂક્ષ્મ પુદ્‌ગળપરાવર્તન થાય છે આમા એટલુ ધ્યાનમા રાખવાનુ છે કે કોઈપણ એક પ્રદેશે મરણ થયા પછી તેના અનતર પ્રદેશે મરણ થાય તેજ પ્રદેશ ગણવા, બાકી અન્ય પ્રદેશોએ વચ્ચેના વખતમા ગમે તેટલા મરણ થાય તે પ્રદેશો ગણવા નહિ

ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીના સર્વ સમયો આડાઅવળા મરણથી સ્પર્શે ત્યારે કાળથી બાદર પુદ્‌ગળપરાવર્તન થાય છે અને ઉપર બતાવેલી રીત પ્રમાણે કાળચક્રના પ્રત્યેક સમયને અનુક્રમે મરણવડે

---

[1] અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ દ્વિતીયાવૃત્તિની પૃ ૨૫૬-૮ માની નોટ અહીં નોંધી લીધી છે

* આ વિષય વધારે પારિભાષિક (technical) છે એ બરાબર સમજવા માટે ગુરુગમની જરૂર પડશે

"કોઇ નિર્બળ માણસ બોજો ઉપાડનાર બોજો ઉપાડીને આવે અને
" આગળ ચાલતા ખાડા ટેકરા કાટા કચરાવાળો વિષમ માર્ગ આવે
" એટલે કટાળીને બોજો છોડી દે અને તેમ કરીને પછી આખરે બહુજ
" પસ્તાય તેમ ન થવુ જોઇએ, માટે હે ગોતમ ! જરા પણ પ્રમાદ ન
" કરવો

" તુ તો મોટો દરિયો તરી ગયો છે, અને હવે લગભગ કાઠે
" આવીને નરમ પડી જવા જેવી કેમ સ્થિતિ થાય છે ? માટે હવે
" સામે કાઠે પહોચવા ઝટ તૈયાર થા અને હે ગોતમ ! એક સમય પણ
" પ્રમાદ કર નહિ

" તુ મહાન્ ક્ષપક શ્રણિએ ચઢી ઉત્તરોત્તર નિરૂપદ્રવ અનુત્તર
" શિવસ્થાને પહોચીશ, માટે એક સમય પણ પ્રમાદ કર નહિ

" તજવા યોગ્ય બાબતો સમજી લે, કષાય અગ્નિથી દૂર થા,
" સયમની આસેવના કર અને તેવી રીતે ગામ અને નગરમા જ્યા
" ત્યા સર્વ પાપસ્થાનોથી દૂર રહે, શાતિમાર્ગે (મુક્તિમાર્ગે) ચાલ
" વાનો ભવ્ય પ્રાણીઓને ઉપદેશ દઇ તેમા વધારો કર અને ગોતમ !
" એક સમય પણ પ્રમાદ કર નહિ "

મહાબુદ્ધ શ્રીવીર પરમાત્માની આવી સુદર પદલાલિત્ય અને અર્થયુક્ત ભાષા સાભળી ગોતમના ગગદ્રપો છેદાઇ ગયા અને છેવટે તે ઇદ્રભૂતિ ગણધર મોક્ષે ગયા [1]

---

૧ શાન્ત્યાચાર્યકૃત ટીકા પરથી અર્થ સમજી આ આખુ અધ્યયન ઘણુ ઉપયોગી લાગવાથી અત્ર ઉતારી લીધુ છે એમા દ્રુમપત્રની હકીકત ઉપમાન બતાવવા સારૂ આપી છે તે ખાસ પ્રસ્તાવિક છે બાકીનો તમામ ભાગ ઉપદેશક છે દરેક દરેક અધ્યયનની વાત પણ ખાસ જાણવા જેવી છે જિજ્ઞાસુને ઉપયોગી ધારી તે આખુ અધ્યયન અત્ર રજુ કર્યુ છે

પરિશિષ્ટ. ख

—⁂—

જુઓ પૃ ૮૩

પુદ્ગળ પરાવર્તનનુ સ્વરૂપ [1]

* પુદ્ગળપરાવર્તનનુ સ્વરૂપ જાણવા જવુ છે તેના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી પ્રત્યેકના બાદર અને સૂક્ષ્મ ભેદ કરતા આઠ પ્રકાર થાય છે

ઔદારિક, વૈક્રિય, તૈજસ, કાર્મણ, ભાષા, શ્વાસોશ્વાસ અને મનોવર્ગણાપણે ચૌદ રાજલોકના સર્વ પુદ્ગળો પરિણમાવે એટલે પ્રત્યેક વર્ગણારૂપે દરેક પુદ્ગળ પરમાણુ પરિણમાવે ત્યારે દ્રવ્યથી બાદર પુદ્ગળ પરાવર્ત થાય (કોઇક આચાર્યો પ્રથમની ચાર વર્ગણારૂપે સર્વ પુદ્ગળ પરિણમાવવાનુ કહે છે) એજ પુદ્ગળ પરમાણુને પ્રથમ ઔદારિક વર્ગણારૂપે ભોગવે, ત્યારપછી અનુક્રમે વૈક્રિય વર્ગણારૂપે ભોગવે, યાવત મનોવર્ગણારૂપે ભોગવે, તેમા એક પરમાણુને ઔદારિક તરીકે ભોગવ્યા પછી વચ્ચે વૈક્રિયાદિરૂપે ગમે તેટલા ભોગવે તે ગણવા નહિ એવી રીતે અનુક્રમે સાતે વર્ગણાપણે સર્વ પુદ્ગળો ભોગવાય ત્યારે દ્રવ્યથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગળપરાવર્તન થાય છે

લોકાકાશના અસખ્ય પ્રદેશો છે તે દરેક પ્રદેશને મરણથી સ્પર્શે ત્યારે ક્ષેત્રથી બાદર પુદ્ગળપરાવર્તન થાય છે અને લોકાકાશના સર્વ પ્રદેશોને ક્રમસર એક પછી એક પ્રદેશ સ્પર્શી મરણ પામે, એમ સર્વ પ્રદેશોનો અનુક્રમે સ્પર્શ થાય ત્યારે ક્ષેત્રથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગળપરાવર્તન થાય છે આમા એટલુ ધ્યાનમા રાખવાનુ છે કે કોઇપણ એક પ્રદેશે મરણ થયા પછી તેના અનતર પ્રદેશે મરણ થાય તેજ પ્રદેશ ગણવો, બાકી અન્ય પ્રદેશોએ વચ્ચેના વખતમા ગમે તેટલા મરણ થાય તે પ્રદેશો ગણવા નહિ

ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીના સર્વ સમયો આડાઅવળા મરણથી સ્પર્શે ત્યારે કાળથી બાદર પુદ્ગળપરાવર્તન થાય છે અને ઉપર બતાવેલી રીત પ્રમાણે કાળચક્રના પ્રત્યેક સમયને અનુક્રમે મરણવડે

---

[1] અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ દ્વિતીયાવૃત્તિની પૃ ૨૫૯-૮ માની નોટ અહીં નોંધી લીધી છે

* આ વિષય વધાર પારિભાષિક (technical) છે એ બરાબર સમજવા માટે ગુરૂગમની જરૂર પડશે

"કોઇ નિર્બળ માણુસ બોજો ઉપાડનાર બોજો ઉપાડીને આવે અને
" આગળ ચાલતા ખાડા ટેકરા કાટા કચરાવાળો વિષમ માર્ગ આવે
" એટલે કટાળીને બોજો છોડી દે અને તેમ કરીને પછી આખરે બહુજ
" પસ્તાય તેમ ન થવુ જોઇએ, માટે હે ગોતમ ! જરા પણ પ્રમાદ ન
" કરવો

" તુ તો મોટો દરિયો તરી ગયો છે, અને હવે લગભગ કાંઠે
" આવીને નરમ પડી જવા જેવી કેમ સ્થિતિ થાય છે ? માટે હવે
" સામે કાઠે પહોચવા ઝટ તૈયાર થા અને હે ગોતમ ! એક સમય પણ
" પ્રમાદ કર નહિ

" તુ મહાન્ ક્ષપક શ્રેણિએ ચઢી ઉત્તરોત્તર નિરૂપદ્રવ અનુત્તર
" શિવસ્થાને પહોચીશ, માટે એક સમય પણ પ્રમાદ કર નહિ

" તજવા યોગ્ય બાબતો સમજી લે, કષાય અગ્નિથી દૂર થા,
" સયમની આસેવના કર અને તેવી રીતે ગામ અને નગરમા જ્યા
" ત્યા સર્વ પાપસ્થાનોથી દૂર રહે, શાતિમાર્ગ (મુક્તિમાર્ગ) ચાલ
" વાનો ભવ્ય પ્રાણીઓને ઉપદેશ દઇ તેમા વધારો કર અને ગૌતમ !
" એક સમય પણ પ્રમાદ કર નહિ "

મહાબુદ્ધ શ્રીવીર પરમાત્માની આવી સુદર પદલાલિત્ય અને
અર્થયુક્ત ભાષા સાભળી ગૌતમના રાગદ્વેષો છેદાઇ ગયા અને છેવટે તે
ઇદ્રભૂતિ ગણધર મોક્ષે ગયા ૧

૧ શાસ્ત્રાચાર્યકૃત ટીકા પરથી અર્થ સમજી આ આખુ અધ્યયન ઘણુ ઉપ
યોગી હોવાથી અત્ર ઉતારી લીધુ છે એમા દ્રુમપત્રની હકીકત ઉપમાન બનાવવા
સારૂ આપી છે તે ખાસ પ્રસ્તાવિક છે બાકીનો તમામ ભાગ ઉપદેશક છે પુંડરીક કંડરીક
અધ્યયનની વાત ચાલ ખાસ લખવા જેવી છે જિજ્ઞાસુને ઉપયોગી ધારી તે આખુ
અધ્યયન અત્ર રજુ કર્યુ છે

પરિશિષ્ટ. ख

જુઓ પૃ ૮૩

પુદ્ગળ પરાવર્તનનુ સ્વરૂપ [1]

*પુદ્ગળપરાવર્તનનુ સ્વરૂપ જાણવા જેવુ છે તેના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી પ્રત્યેકના બાદર અને સુક્ષ્મ ભેદ કરતા આઠ પ્રકાર થાય છે

ઔદારિક, વૈક્રિય, તૈજસ, કાર્મણ, ભાષા, શ્વાસોશ્વાસ અને મનોવર્ગણાપણે ચોદ રાજલોકના સર્વ પુદ્ગળો પરિણમાવે એટલે પ્રત્યેક વર્ગણારૂપે દરેક પુદ્ગળ પરમાણુ પરિણમાવે ત્યારે દ્રવ્યથી બાદર પુદ્ગળ પરાવર્ત થાય (કોઇક આચાર્યો પ્રથમની ચાર વર્ગણારૂપે સર્વ પુદ્ગળ પરિણમાવવાનુ કહે છે) એજ પુદ્ગળ પરમાણુને પ્રથમ ઔદારિક વર્ગણારૂપે ભોગવે, ત્યારપછી અનુક્રમે વૈક્રિય વર્ગણારૂપે ભોગવે, યાવત્ મનોવર્ગણારૂપે ભોગવે, તેમા એક પરમાણુને ઔદારિક તરીક ભોગવ્યા પછી વચ્ચે વૈક્રિયાદિરૂપે ગમે તેટલા ભોગવે તે ગણવા નહિ એવી રીતે અનુક્રમે સાતે વર્ગણાપણે સર્વ પુદ્ગળો ભોગવાય ત્યારે દ્રવ્યથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગળપરાવર્તન થાય છે

લોકાકાશના અસખ્ય પ્રદેશો છે તે દરેક પ્રદેશને મરણથી સ્પર્શે ત્યારે ક્ષેત્રથી બાદર પુદ્ગળપરાવર્તન થાય છે અને લોકાકાશના સર્વ પ્રદેશોને ક્રમસર એક પછી એક પ્રદેશ સ્પર્શી મરણ પામે, એમ સર્વ પ્રદેશોનો અનુક્રમે સ્પર્શ થાય ત્યારે ક્ષેત્રથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગળપરાવર્તન થાય છે આમા એટલુ ધ્યાનમા રાખવાનુ છે કે કોઇપણ એક પ્રદેશે મરણ થયા પછી તેના અનતર પ્રદેશે મરણ થાય તેજ પ્રદેશ ગણવા, બાકી અન્ય પ્રદેશોએ વચ્ચેના વખતમા ગમે તેટલા મરણ થાય તે પ્રદેશો ગણવા નહિ

ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીના સર્વ સમયો આડાઅવળા મરણથી સ્પર્શે ત્યારે કાળથી બાદર પુદ્ગળપરાવર્તન થાય છે અને ઉપર બતાવેલી રીત પ્રમાણે કાળચક્રના પ્રત્યેક સમયને અનુક્રમે મરણવડે

---

[1] અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ દ્વિતીયાવૃત્તિની પૃ ૨૫૬–૮ માની નોટ અહીં નોધી લીધી છે

* આ વિષય વધારે પારિભાષિક (technical) છે એ બરાબર સમજવા માટે ગુરુગમની જરૂર પડશે

સ્પર્શે ત્યારે કાળથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગળપરાવર્તન થાય છે એમા ઉત્સર્પિણીમા પ્રથમ સમયે કાળ કર્યા પછી તેના પછીનાજ બીજા સમયે બીજી કોઇ પણ ઉત્સર્પિણીમા કાળ કરે તેજ ગણાય છે વચ્ચેના મરણસમયો ગણાતા નથી

કષાયના કારણથી જે અધ્યવસાય થાય તેને લીધે કર્મબ ધ થાય છે એ કર્મબ ધમા બહુ તરતમતા હોય છે કષાય મ દ કે તીવ્ર હોય તે પ્રમાણે કર્મના અનુબ ધમા ફેર પડે છે કષાયના અસ ખ્ય સ્થાનો છે અને તેથી અનુબ ધસ્થાન પણ અસ ખ્ય છે પ્રાણીને જેવી જેવી જૂદી જૂદી વાસના તેટલા તેટલા જૂદા જૂદા અધ્યવસાય થાય છે અને તે પ્રત્યેકમા તરતમતા હોય છે તેથી પ્રત્યેકનુ સ્થાન જૂદુ પડે છે એ રીતે અનુબ ધ સ્થાન અસ ખ્ય સમજવા એ સર્વ અધ્યવસાયસ્થાનક આગળ પાછળ મરણવડે ફરસીને પૂરા કરે ત્યારે ભાવથી બાદર પુદ્ગળપરાવર્તન થાય છે, અને પ્રથમ અલ્પ કષાયોદયરૂપ અધ્યવસાયે છતો મરણ પામે, તે વાર પછી બીજા ગમે તેવા સ્થાનકોએ મરણ પામે, તે ગણાય નહિ, પણ ત્યાર પછી તેની અન તર રહેલા અધ્યવસાયસ્થાનકે મરણ પામે તેજ ગણાય, એવી રીતે સર્વ અધ્યવસાયસ્થાનકોએ અનુક્રમ પ્રમાણે ચાલતો કાળ કરે ત્યારે ભાવથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગળપરાવર્તન થાય છે

આ સ્વરૂપમા બાદર પુદ્ગળપરાવર્તનના ચાર ભેદ કહ્યા છે એ જરા ઠીક લાગશે, કારણ કે એમા બહુ ઓછા ભવો કરવા પડે છે (પ્રમાણમા), પર તુ શાસ્ત્રકાર કહે છે કે એ બાદરના ચાર ભેદ તો સૂક્ષ્મ સમજવા માટેજ બતાવ્યા છે, તેનો બીજો ઉપયોગ નથી એ સમજવાથી સૂક્ષ્મ ભેદ ગ્રાહ્યમા આવે તેથીજ બતાવ્યા છે, બાકી અમુક જીવે જે અન ત પુદ્ગળપરાવર્તન કર્યા અને હજુ કરશે તે તો સૂક્ષ્મ સમજવા

સમાપ્ત

શ્રી

ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.

દ્વિતીય પ્રસ્તાવ.

અવતરણ

દ્વિતીય પ્રસ્તાવ.

સ્થાન	મુખ્ય પાત્રો		સામાન્ય પાત્રો	
મનુજગતિ નગરી.	કર્મ પરિણામ	મનુજગતિનો મહારાજ		
	કાળ પરિણતિ	કર્મ પરિણામની પટ્ટરાણી	પ્રિયનિવેદિકા	દાસી પુત્રજન્મની વધામણી આપનાર
	ભવ્ય પુરૂષ.	કર્મપરિણામનો પુત્ર		
	સુમતિ.			
	અગૃહીતસંકેતા.	બે સખીઓ	અવિવેક	કર્મપરિણામ રાજાનો મંત્રી
	પ્રજ્ઞાવિશાળા	બે સખીઓ		
	સદાગમ	ગુરૂમહારાજ		
અસંવ્યવહાર નગર				
ગોળક પ્રાસાદ	અત્યંતઅબોધ	અસંવ્યવહારનો સરસુબો	તત્પરિણતિ	પ્રતિહારી
નિગોદ ચેમ્બર	તીવ્રમોહોદય	અસંવ્યવહારનો સેનાપતિ	તન્નિયોગ	કર્મપરિણામનો દૂત
	સંસારીજીવ	કથા કહેનાર વ્યક્તિ		
	લોકસ્થિતિ.	કર્મપરિણામની મોટી બ્હેન		
	ભવિતવ્યતા	સંસારીજીવની ભાર્યા		

॥ ॐ परमात्मने नमः ॥

શ્રી ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.

દ્વિતીય પ્રસ્તાવ

અવતરણ.

તિર્યગ્ગતિ વર્ણન

પ્રકરણ ૧ લું

મનુજગતિ નગરી.

આ લોકમા સુમેરૂ પર્વતની પેઠે અનાદિ કાળથી[1] પ્રતિષ્ઠિત, સમુદ્રની પેઠે [2]મહાસત્ત્વોથી સેવિત, [3]કલ્યાણશ્રેણીની પેઠે મનોરથોને પૂરનારી, તીર્થંકર મહારાજે બતાવેલી [4]પ્રવ્રજ્યાની પેઠે સારા માણ

---

૧ મનુજગતિના સર્વ વિશેષણો શ્લેષથી ભરપૂર છે બે અર્થ એક શબ્દના થતા હોય તે શ્લેષ કહેવાય છે પ્રતિષ્ઠિત (૧) મેરૂ પર્વત સાથે દૃઢપણે ઉભો રહેલ (૨) નગરી સાથે સ્થપાયેલ જેમ મેરૂ પર્વત અનાદિ કાળથી રહેલ છે તેમ આ નગરી અનાદિ કાળથી સ્થપાયની છે એમ શ્લેષ સર્વ ઘટાવવા

૨ મહાસત્ત્વ શબ્દ અહીં શ્લેષ છે (૧) મહાસત્ત્વ એટલે મોટા જનાવરો-મગરમચ્છ વ્હેલ આદિ સમુદ્રને અંગે અને (૨) મહાસત્ત્વ એટલે મોટા સાત્વિક માણસો-તીર્થંકરો-મહાત્માઓ આસન્નસિદ્ધ જીવો-એવો અર્થ મનુજગતિ નગરીને અંગે કરવો

૩ કલ્યાણપરંપરા એટલે સારા કર્મોનો સમૂહ તે જેમ મનોરથને પૂરા પાડે છે તેમ આ નગરી પણ ઇચ્છિત વસ્તુઓ મેળવી આપે છે લગભગ સરખા અર્થ બતાવનાર મનોરથ શબ્દ ઉપર અહીં શ્લેષ છે

૪ પ્રવ્રજ્યા દીક્ષા સંસારસંબંધત્યાગ અને પંચમહાવ્રતનુ આચરણ-સંયમ

મોને પ્રમોદ[1] ઉપજાવનારી, સમરાદિત્યની કથા[2] પેઠે અનેક વૃત્તાતોથી[3] ભરપૂર, ત્રણે ભુવન જીતેલાની પેઠે જેણે નામના[4] મેળવી છે તેવી અને સુસાધુ પુરૂષોની[5] ક્રિયાની પેઠે પુણ્ય વગરના પ્રાણીને મળવી અતિ મુશ્કેલ એવી એક મનુજગતિ નામની નગરી છે એ નગરી ધર્મની ઉત્પત્તિભૂમિ[6] છે, અર્થનુ મદિર છે, કામનુ ઉત્પત્તિસ્થાન છે, મોક્ષનુ કારણ છે, અને પચ કલ્યાણક વિગેરે પ્રસગ પર થતા અને બીજા અનેક મહોત્સવ આડબરનુ સ્થાન છે તે નગરીમા વિચિત્ર પ્રકારના સુવર્ણ અને રત્નોની ભીતોથી[7] સુદર લાગતા, અતિ મનોહર હોવાને લીધે જેમા અનેક દેવો[8] રહેલા છે તેવા, મેરૂ પર્વતરૂપ[9] ઉંચા અને વિશાળ અનેક દેવકુળો[10] છે ત્યા અનેક આશ્ચર્યજનક

મનુજગતિ નગરી

---

૧ પ્રમોદ શબ્દ અહીં શ્લેષ છે (૧) આનદ-દીક્ષા સાથે, (૨) સપૂર્ણતા-સિદ્ધિ-એ અર્થ નગરી સાથે કરવો

૨ સમરાદિત્ય ચરિત્ર માટે જુઓ 'સમરાઈચ્ચ કહા' હરિભદ્ર સૂરિ વિરચિત છપાઇને બહાર પડી છે તે ઉપરાત રા કેશવલાલ મોદીએ 'સમરાદિત્ય સક્ષેપ' છપાવેલ છે અને સમરાદિત્યનો રાસ' શ્રી પદ્મવિજયજીના કરેલો બહુ સુદર છે તે પણ છપાઈ બહાર પડેલ છે એ કથા સુદર છે અને બહુ બનાવોથી ભરપૂર છે, ખરો વૈરાગ્ય ઉત્પન કરે તેવી છે

૩ વૃત્તાત શબ્દ અહીં શ્લેષ છે (૧) વાતા-અતરવાર્તાઓ સમરાદિત્ય કથામા બહુ છે અને ચરિત્ર પણ ઘણી વાતોથી ભરપર છે, (૨) બનાવો-નગરી સાથે. નગરીમા અનેક વૃત્તાતો બન્યા કરે છે

૪ નામના શબ્દ પણ અહીં શ્લેષ છે (૧) વખાણ-ત્રણ ભુવન જીતનારના બહુ થાય છે, (૨) આબરૂ-મનુષ્યગતિ ત્રણે ભુવનમા શ્રેષ્ઠ છે કારણકે તે મોક્ષનુ દ્વાર છે તેથી તેની આબરૂ-ખ્યાતિ બહુ છે

૫ ભાગ્ય વગરના પ્રાણીઓ જેમ સત પુરૂષોની ક્રિયા મેળવી શકતા નથી કરી શકતા નથી તેમ શુભ કર્મ વગરના પ્રાણીઓ આ નગરીને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી

૬ આ નગરીમા ચારે પુરૂષાર્થ-ધર્મ અર્થ કામ મોક્ષ-પ્રાપ્ય છે એમ બતાવે છે

૭ મેરૂ પર્વત સુવર્ણ રત્નમય છે

૮ દેવો શ્લેષ છે (૧) મેરૂપક્ષે-દેવતાઓ, (૨) દેવાલયમા-જિનેશ્વર દેવ

૯ પાચ મેરૂ પર્વત છે એક જબૂદ્વીપના મધ્યમા બે ધાતકીખડમા અને બે પુષ્કરાર્ધ દ્વીપમા

૧૦ દેવકુળ દેવાલયો મદિરો મનુજગતિમા અનેક દેવ છે, દાખલ તે સ્વાભાવિક અને સમજી શકાય તે

વસ્તુઓના સ્થાનરૂપ હોવાથી દેવતાઓના સ્થાનોને હસી કાઢે તેવા અને ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત[1] આદિ અનેક પુરોથી[2] સુશોભિત ભરત વિગેરે નાના પ્રકારના મહોલ્લાઓ[3] છે અને તે મહોલ્લાની આજુબાજુ ઘણા ઉંચા હોવાને લીધે કુલશૈલનો[4] આકાર ધારણ કરનારા મહોલ્લાઓના મોટા મોટા ગઢો[5] છે તે નગરીના મધ્યભાગમા લંબાકૃતિવાળી, જુદા જુદા વિજયરૂપ[6] દુકાનોથી શોભતી, અનેક મહાત્મા પુરુષોના ટોળાથી ગીરદીવાળી મહાવિદેહરૂપ[7] મોટી બજાર છે, જ્યા કિંમત આપીને શુભ અશુભ વસ્તુઓની ખરીદી કરી શકાય છે તે નગરીની ચોતરફ પર્વતના આકારને ધારણ કરનાર માનુષોત્તર[8] નામનો મોટો ગઢ છે જે

---

૧ **ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત** ભરતક્ષેત્રમા આવેલુ એક નાગીનુ શહેર હતુ જ્યારે આખી મનુષ્યગતિ (મનુષ્ય ક્ષેત્ર–અઢી દ્વીપ અને બે સમુદ્ર) ને એક નગરી ગણવામા આવે ત્યારે ભરત ક્ષેત્ર તેનો એક મહોલ્લો–શેરી થાય છે અને અયોધ્યા-ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત આદિ શહેરો ઘરો થાય છે કલ્પના બહુ સુંદર છે

૨ **પુર** શ્લેષ છે (૧) પુર એટલે નગર એ ભરતની અપેક્ષાએ, અને (૨) ઘર એ મહોલ્લાની અપેક્ષાએ પુરનો અર્થ ઘર થાય છે એ કોઈપણ કોષ જોવાથી જણાશે

૩ ભરત આદિ ક્ષેત્રો એટલે **ભરત, ઐરવત, હિમવંત, હિરણ્યવંત, હરિવર્ષ, રમ્યક અને મહાવિદેહ** એ પ્રત્યેક પાંચ પાંચ છે તે સર્વ મનુજગતિ નગરીના મહોલ્લાઓ છે

૪ **છ કુળાચળ પર્વતો** છે ક્ષેત્રોને જુદા પાડનારને વર્ષધર કહે છે વર્ષધર (કુલગિરિ) પર્વતો છ છે હિમવંત મહાહિમવંત, નિષધ નિલવંત રૂકમી શિખરી મેરૂ કુળાચળમા કે વર્ષધરમા ગણાતો નથી જૈનેતર ગ્રંથોમા **સાત વર્ષધર** કહ્યા છે હિમવાન્ હેમકુટ નિષધ મેરૂ ચૈત્ર કર્ણી અને શૃંગી (આપ્ટે ડીકસનેરી) વળી અન્ય ગ્રંથોમા કુલશૈલ પણ સાત કહ્યા છે મહેન્દ્ર મલય સહ્ય શક્તિમાન્ ઋક્ષ વિંધ્ય પારિયાત્ર આ સાતને કુળપર્વત કહે છે

૫ જેમ મહોલ્લાના નાના ગઢ હદ બાંધનારા હોય છે તેની પેઠે આ ભરતાદિ પરાંઓની બાજુમા **કુલશૈલ-પર્વતરૂપ** ગઢો છે

૬ મહાવિદેહ ક્ષેત્રના બત્રીશ વિભાગ છે જેને **વિજય** કહેવામા આવે છે આ વિજયને દુકાનોનુ રૂપક આપવામા આવ્યુ છે

૭ **મહાવિદેહ ક્ષેત્ર** જંબૂદ્વીપની મધ્યમા આવેલુ છે ત્યા નિરંતર ચોથા આરાના ભાવ વર્તે છે એમા અનેક મહાપુરુષો તીર્થંકર કેવળજ્ઞાની વિગેરે હમેશા હોય છે અને કાર્ય સાધે છે આ મહાવિદેહને બજારની ઉપમા આપીને તેમા સર્વ વસ્તુ ખરીદી શકાય છે અને તેમા દુકાનો છે એ રૂપક આપ્યુ છે ધાતકીખંડ અને પુષ્કરદ્વીપમા પણ બે બે મહાવિદેહો છે

૮ **માનુષોત્તર પર્વત**-પુષ્કરાર્ધ દ્વીપની ફરતો ગઢરૂપે છે અઢીદ્વીપનો નકશો જોવાથી આ જોઇ શકાશે

એટલો ઊંચો છે કે તેને લીધે ચંદ્ર અને સૂર્યની ગતિ પણ રોકાઇ ગયેલી છે, તેને લીધે દુશ્મનો પોતાનું લશ્કર લાવી શકે એવો ભય તો ત્યાં તદ્દન નાશ પામી ગયો છે તે અતિ ઊંચા ગઢથી દૂર તેની ફરતી મોટા વિસ્તારવાળા સમુદ્રરૂપ મોટી ખાઇ[1] આવી રહેલી છે તેથી તે નગરીનું બચાવકામ ઘણું સુદૃઢ પ્રકારનું છે તે નગરીમાં વિબુધથી[2] વસાયલા ભદ્રશાલવનરૂપ[3] અનેક બગીચાઓ છે એ નગરીમાં અનેક પ્રકારના પ્રાણીસમૂહરૂપ જળના પ્રવાહને વહન કરનાર મોટી [4]નદીઓરૂપ મોટી મોટી શેરીઓ છે તે નગરીમાં અનેક નદીઓના સંગમના આધારભૂત અનેક રસ્તાઓને મળનાર લવણ અને કાળોદધિ સમુદ્રરૂપ[5] બે મોટા રાજમાર્ગો છે[6] તે નગરીમાં સદરહુ બે રાજમાર્ગથી જૂદા પડી ગયેલા[7] (ત્રણ વિભાગમાં વહેંચાઇ ગયેલા) [8]જંબૂદ્વીપ, ધાતકીખંડ, પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધરૂપ ત્રણ મોટા વિભાગો છે (મોટા મહોલ્લાઓના સમુદાયો છે) એ નગરીમાં લોકોના સુખનું કારણ, પોતપોતાને યોગ્ય સ્થાનકે રહેવાવાળા અને કલ્પવૃક્ષ જેવા સ્થાનાંતર રાજાઓ[9] છે

કોઇ માણસને કરોડો જીભો હોય તોપણ તે આ નગરીનું વ-

---

૧ નગરને ગઢ જોઇએ અને ગઢ સાથે ખાઈ જોઇએ મનુજગતિને માનુષોત્તર પર્વતરૂપ ગઢ છે અને તેની આગળ પુષ્કરવર સમુદ્રરૂપ ખાઈ છે

૨ વિબુધ શ્લેષ છે (૧) ભદ્રશાલ પક્ષે-દેવતા, (૨) મનુજગતિ પક્ષે-વિદ્વાન્ મનુષ્યો

૩ ભદ્રશાળ વન મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં આવેલું છે

૪ ગંગા સિંધુ વિગેરે નદીઓ પર રૂપક છે

૫ રસ્તાઓ પર માણસો જાય છે તેમ મનુજગતિમાં નદીઓના પ્રવાહ ચાલ્યા કરે છે

૬ નદી જેમ સમુદ્રને મળે છે તેમ નાની નાની શેરીઓ મોટા રાજમાર્ગને મળે છે

૭ શહેરની વચ્ચે નદી હોય તેથી જેમ વિભાગ પડી જાય છે તેમ આ નગરીના ત્રણ મોટા ભાગ પડી ગયા છે જંબૂદ્વિપમાં એક ભરત એક એરવત અને એક મહાવિદેહ વિગેરે ક્ષેત્ર હોય છે જ્યારે ધાતકીખંડ અને પુષ્કરદ્વીપમાં પ્રત્યેક બે બે હોય છે

૮ જંબૂદ્વીપ સર્વની વચ્ચેનો દ્વીપ છે તેની ફરતો લવણસમુદ્ર છે ત્યારપછી ધાતકીખંડ દ્વીપ છે તેની ફરતો કાળોદધિ સમુદ્ર છે ત્યારપછી પુષ્કરવરદ્વીપ આવે છે તેની ફરતો પુષ્કરવર સમુદ્ર આવે છે આવી રીતે ત્યાર પછી અસંખ્ય દ્વીપ અને સમુદ્રો છે મનુષ્યની વસ્તી માત્ર જંબૂદ્વિપમાં ધાતકીખંડમાં અને પુષ્કરવરદ્વીપના અર્ધ ભાગમાંજ છે

૯ સ્થાન સ્થાનના નાના નાના રાજાઓ છે તે બતાવવા આ રૂપક લખ્યું છે એ નગરીમાં કલ્પવૃક્ષ પણ બહુ છે એમ પણ આ રૂપથી જણાય છે

નગરની અદ્ભુતતા

શાબર વર્ણન કરવાને શક્તિમાન્ થઇ શકે એમ નથી, તો પછી મારા જેવા સામાન્ય બુદ્ધિવાળાનું તો ગજું શું ? તે નગરીમાં અનંતા તીર્થંકરો, ચક્રવર્તીઓ,[1] વાસુદેવો અને બળદેવો થયા છે, થશે અને કેટલાક અત્યારે પણ વિદ્યમાન છે તે નગરી અનંત ગુણોથી ભરેલી હોવાને લીધે આ લોકમાં અને પરલોકમાં દુર્લભ્ય છે એ પ્રમાણે સર્વ શાસ્ત્ર ગ્રંથોમાં તેને માટે ગાન કરવામાં આવ્યું છે ઉંચા નીચા સ્થાનમાં[2] ચાલીને જ્યારે પ્રાણી થાકી જાય છે ત્યારે આ નગરીમાં આવીને નિવૃત્તિ[3] મેળવે છે તે નગરીના લોકો નમ્ર, બુદ્ધિશાળી, પવિત્ર અને ભાગ્યશાળી છે અને તેથી ધર્મને છોડીને બીજું કાંઇ પણ તેઓના મનમાં હોતું નથી તે નગરીની સ્ત્રીઓ હલકાં કામો છોડી દેવાને નિરંતર તૈયાર રહે છે અને પુણ્યશાળી હોઇને જિનેશ્વર મહારાજે બતાવેલો ધર્મ નિરંતર સારી રીતે સેવે છે એ નગરીનું વધારે શું વર્ણન કરવું ? ટુંકામાં કહીએ તો સ્વર્ગ, મર્ત્ય અને પાતાળ–ત્રણે ભુવનમાં એવી કોઇ પણ ચીજ નથી કે જે એ નગરીમાં સારી રીતે રહેનાર પ્રાણીને મળી શકે તેવું ન હોય તે નગરી રત્નાકરથી[4] પરિપૂર્ણ છે, વિદ્યાની ઉત્તમ ભૂમિકા છે, મન અને નેત્રને આનંદ આપનારી છે દુઃખના સમૂહનો નાશ કરનારી છે, સર્વ પ્રકારના આશ્ચર્યોથી ભરપૂર છે, ઉત્તમોત્તમ વિશેષ વસ્તુઓથી ભરેલી છે, મહાત્મા મુનિઓથી વસાયલી છે સારા શ્રાવકોથી અલંકૃત છે, તીર્થંકર મહારાજના જન્મસમયે થતા અભિષેક

રાજાઓ અને ભાયાત રાજાઓ સ્થાનાંતર રાજાઓ એ કલ્પના દેવોની હોય તો સર્વ વિશેષણો ઘટે છે તે લોકોના સુખનું માપ છે પોતપોતાને સ્થાને રહેનારા છે અને કલ્પવૃક્ષ જેવા છે મનુષ્યગતિમાં તેમની સંભાવના કરીએ એ મને ઉચિત જણાતું નથી જો કે ભદ્રશાળ વિગેરે વનોમાં ઉપમાન દ્વારા દેવતાઓને આ નગરીમાં દાખલ કરેલા જણાય છે

૧ છ ખંડ પૃથ્વી સાધે તે **ચક્રવર્તી** કહેવાય છે ત્રણ ખંડ સાધે તે **વાસુદેવ** કહેવાય છે અને વાસુદેવના ભાઇને **બળદેવ** કહે છે **પ્રતિવાસુદેવે** સાધેલી ત્રણ ખંડ પૃથ્વીને તેની પાસેથી જીતીને વાસુદેવ ભોગવે છે

૨ ઉંચા **સ્થાન** સ્વર્ગ દેવયોનિ આદિ **નીચા–સ્થાન**–નરક વિગેરે

૩ **નિવૃત્તિ** શ્લેષ છે (૧) થાક પક્ષે શ્રમ ઉતારના શાંતિ (૨) નગરી પક્ષે મોક્ષ

૪ **રત્નાકર** શ્લેષ છે (૧) નગરી પક્ષે સમુદ્ર (૨) મનુષ્યગતિ પક્ષે રત્નાધિક્ય મહાત્મા પુરુષો રત્ન જેવા પુરુષો–પુરુષરત્નો

વિગેરેથી ભવ્ય પ્રાણીઓને સંતોષ આપનારી છે, ભવ્ય પ્રાણીઓને મોક્ષનું કારણ બને તેવી છે અને પાપી પ્રાણીઓને સંસાર વધારવાનું કારણ થાય તેવી છે [1] જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ આદિ તત્ત્વો છે કે નહિ? હોય તો કેવા આકારમાં છે? શામાટે છે? વિગેરે બાબતના દલીલસર વિચારો મોટે ભાગે એ નગરીમાંજ થાય છે જે અધમ પ્રાણી આ નગરીમાં આવીને પણ સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણો સાથે જોડાતો નથી તેને લોકો કમનસીબ-ભાગ્યહીન કહે છે એ નગરીને છોડીને બીજું એવું કોઇ પણ સ્થાન સ્વર્ગ, મૃત્યુ કે પાતાળમાં નથી કે જ્યાં ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષરૂપ ચારે પુરૂષાર્થો સંપૂર્ણપણે સાધી શકાય તેમ હોય

---

1 જીવ અજીવ પુણ્ય પાપ આશ્રવ (કર્મનું આવવું) સંવર (કર્મનું રોકવું) નિર્જરા (કર્મનું ઝેરવવું-ફેંકી દેવું) બંધ (કર્મને બાંધવા) અને મોક્ષ (કર્મનો સર્વથા ત્યાગ) એ નવ તત્વ છે એ સબંધી ચર્ચા બહુધા મનુષ્યગતિમાં જ થાય છે એ હકીકત અત્ર બતાવી છે મોટે ભાગે-બહુધા શબ્દ હેતુસર વાપર્યો છે દેવ તથા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચને એનું જ્ઞાન શક્ય છે

પ્રકરણ ૨ જું

કર્મપરિણામ અને કાળપરિણતિ

ઉપર વર્ણવેલી મનુજગતિ નગરીમાં કર્મપરિણામ[1] નામનો મોટો રાજા રાજ્ય કરે છે એના બળ અને પરાક્રમ અન્યની સાથે સરખાવી શકાય તેવા નથી તેણે પોતાની શક્તિથી સ્વર્ગ, મર્ત્ય અને પાતાળ (ત્રણે) લોકોને જીતી લીધા છે અને તેની શક્તિનો સખ્ત વેગ એવો આકરો છે કે શક્ર (ઇંદ્ર) પણ તેને રોકી શકતો નથી તે રાજા પોતાનો પ્રચંડ પ્રતાપ સર્વત્ર ફેલાવવાના ઇરાદાથી સર્વ નીતિ શાસ્ત્રો પર પગ મૂકીને આખી દુનિયા તરફ એક તરખલાની સમાન ધિક્કારની નજરથી જુએ છે તે રાજા પ્રાણીઓ તરફ સર્વ અવસ્થામાં તદ્દન દયા વગરનો છે, એને અન્ય પ્રાણીનુ દુઃખ જોઈને કાંઈ લાગણી થતી નથી તે જે કાંઈ સખ્ત કરે તેનો બરાબર સખ્ત અમલ થવો જોઈએ, એવા પ્રચંડ શાસનવાળો[2] છે અને જે દંડ કરે તે કોઈ પણ પ્રકારની અપેક્ષા રાખ્યા વગર તે અમલમાં મૂકે છે વળી એ રાજાને રમત ગમત બહુ પસંદ આવે છે તે જાતે ઘણો દુષ્ટ છે અને પોતાની આજ્ઞા

કર્મપરિણામ રાજાની શક્તિ

---

૧ જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય એ આઠ કર્મ છે જ્ઞાનાવરણીય કર્મથી આત્માનો જ્ઞાનગુણ અવરાય છે આચ્છાદન પામે છે દર્શનાવરણીય કર્મથી દેખવાનો ગુણ આચ્છાદન પામે છે અને ઉંઘ આવે છે વેદનીયથી સુખ દુઃખનો અનુભવ થાય છે મોહનીય કર્મથી ક્રોધ માન માયા લોભ શોક વિગેરે અંતરંગ શત્રુનુ જોર થાય છે અને સંસાર તરફ ખેંચાણ થાય છે આસક્તિ થાય છે પોતાનુ શું છે અને પારકુ શું છે તેનુ ભાન ભૂલાય છે આયુષ્ય કર્મથી આયુ-જીવનમાન નિર્ણીત થાય છે નામ કર્મથી શરીર આકાર ઇંદ્રિય વિગેરે વિચિત્રતા પ્રાપ્ત થાય છે ગોત્ર કર્મથી ઉંચા નીચા કુળમાં જન્મવાનુ બને છે અને અંતરાય કર્મના ઉદયથી દાન લાભ ભોગ ઉપભોગ અને વીર્યમાં વિઘ્ન આવી પડે છે આ આઠ કર્મોના ઉત્તર ભેદ ૧૫૮ છે એના અનેક ભેદો પડી શકે છે એ કર્મોનુ પરિણામ ભોગવવું-એનો ઉદય થવો-તેને અહીં કર્મપરિણામ રાજાનુ રૂપક આપવામાં આવ્યુ છે એનો વેગ અપ્રતિહત છે કોઇથી રોકી શકાય તેવો નથી એની શક્તિ અદ્ભુત છે ૨ પ્રચંડ શાસન આકરો હુકમ

બાજુ લોભ વિગેરે સુભટોથી વિંટાયલો રહે છે, પોતે જાતે ઘણો વિચક્ષણ [૧] છે અને તેણે નાટકની બાબતમા ઘણી પરિપૂર્ણતા મેળવેલી છે તે અભિમાનપૂર્વક પોતાના મનમા એમ માને છે કે તેના જેવો મલ્લ [૨] આખી દુનિયામા બીજો કોઇ પણ નથી અને કોઇ વખત બીજા પ્રાણી ઉપર ઉપદ્રવ કરવા મંડી જાય છે ત્યારે કોઇની જરા પણ દરકાર કરતો નથી અથવા કઇકને નિર્ધનીઆ (ધન વગરના—ભિખારી) બનાવી મૂકે છે [૩] વળી કોઇ વખત પોતાને હાસ્ય કરવાનુ મન થઇ આવે તો સર્વ પ્રાણીઓને વિચિત્ર પ્રકારે હેરાન કરીને તેઓ પાસે પોતાની સન્મુખ નાટક કરાવે છે અને તેઓને થતી હેરાનગતી જોઇને પોતાની જાતને આનદ આપે છે એ સર્વ લોકો જો કે ઘણા મોટા છે, તોપણ તેનો પ્રતાપ સહન કરી શકતા નથી અને પરિણામે તે જે જે કહે છે તે તે સર્વ તેઓ કરી આપે છે—તે સર્વ તેઓને કરી આપવુ પડે છે [૪]

લોકોને લેવા પડતા વેશો

કોઇ વખત કર્મપરિણામ રાજા કેટલાક લોકોને નારકીનો વેશ આપીને તેઓને વેદનાથી દુ ખી થયેલા અને રાડો પાડતા જોઇને તેમા આનદ માનતો વારવાર નાચે છે [૫] જેમ જેમ એ પ્રાણીઓને મહા દુ ખથી પીડા પામતા જુએ છે તેમ તેમ તેને મનમા ઘણો સતોષ થાય છે અને તેના ઉલ્લાસમા વધારો થાય છે કોઇ વખત તે રાજા અભિમાનમા આવી જઈને લોકો કે જેઓ ભયથી મુઝાઇ ગયેલા હોવાથી તેનો હુકમ માનવા સદા તત્પર રહેનારા હોય છે તેઓને કહે છે ' અરે પ્રાણીઓ ! આ રગભૂમિ ઉપર તમે [૬] તિર્યચનો આકાર ધારણ કરી

---

૧ **વિચક્ષણ** માનસિક બળમા અગ્રગામી, સમેધ

૨ **મલ્લ** કુસ્તી કરનાર પહેલવાન શારીરિક બળમા અગ્રગામી

૩ મતલબ એ છે કે **કર્મનુ પરિણામ** આવી રીતે જરા પણ અપવાદ વગર પ્રાણીને ભોગવવુ પડે છે

૪ અહીથી રો એ સો (બે ભાગ) વાળી આવૃત્તિનુ પૃ **૧૫૦** શરૂ થાય છે

૫ આ પ્રાણી **નરકગતિમા** કર્મને પરિણામે જાય ત્યા તેના કેવા હાલ થાય છે, તે પ્રથમ બતાવેલ છે

૬ **તિર્યચ** એટલે એક (સ્પર્શ) ઇદ્રિયવાળા પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ વાયુ વનસ્પતિ, બે ઇદ્રિય (સ્પર્શ રસ) વાળા પૂરા વિગેરે ત્રણ ઇદ્રિય (સ્પર્શ રસ અને ઘ્રાણ) વાળા જૂ માકડ વિગેરે, ચાર ઇદ્રિય (સ્પર્શ રસ ઘ્રાણ અને ચક્ષુ) વાળા વિછી વિગેરે અને પાચ ઇદ્રિય (સ્પર્શ, રસ ઘ્રાણ ચક્ષુ અને શ્રોત્ર) વાળા પ્રાણીઓમા મગરમચ્છ વિગેર જળચરો ઘોડા ગાય, ભેસ વિગેરે થળચરો અને પોપટ, કબૂતર વિગેરે ખેચરો આ સર્વ જીવોને **તિર્યચ** કહેવામા આવે છે અને આ બીજા પ્રસ્તાવમા તેઓ સબધી ખાસ વર્ણન છે તેથી આ શબ્દપર બરાબર ધ્યાન આપવુ પાસ

ને મારા મનને આનદ થાય તેવુ 'સુદર નાટક જલદી કરો' પછી કાગડા, ગધેડા, બિલાડી અને ઉંદરનો આકાર ધારણ કરીને, તેમજ સિહ ચિત્તા, વાઘ અને હરણનો વેશ લઇને તથા હાથી, ઉંટ, બોકડા, બળદ, કબૂતર અને બાજનુ રૂપ ધારણ કરીને તથા જૂ, કીડી, કીડા અને માકડનો આકાર ધારણ કરીને અને આવા અનેક પ્રકારના તિર્યંચના રૂપો તે કર્મપરિણામમહારાજાના ચિત્તને આનદ કરાવવાના હેતુથી ધારણ કરીને તે પ્રાણીઓ બહુ હાસ્ય ઉત્પન્ન કરનારૂ નાટક ભજવી બતાવે છે વળી કેટલાક પ્રાણીઓ મનુષ્યપાત્રોનો પાઠ ભજવતા કૂબડાનુ રૂપ લે છે, કોઇ વામનજી (ઠીગણો) બની જાય છે, કોઈ મુગો, કોઇ આધળો, કોઇ ઘડપણને લઇને લાકડી ટેકવી ચાલનારો અને કોઇ બહેરો-એવા વિચિત્ર પ્રકારના મનુષ્યનો વેશ ધારણ કરીને નાટકમા પાઠ ભજવે છે વળી કેટલાક પ્રાણીઓ પાસે દેવતાઓના પાઠ ભજવાવે છે અને તેઓ જાણે પરસ્પરની ઇર્ષ્યાથી, શોકથી અને પોતાથી ઉચ્ચ દેવોના ભયથી ત્રાસ પામતા હોય એમ બતાવી આપે છે આવી રીતે તે પ્રાણીઓ નવીન નવીન વેશ લઇ જૂદા જૂદા પાઠો ગ્રહણ કરી ખેલ ભજવી બતાવે છે તે જોઇ કર્મપરિણામ મહારાજા મનમા મોજ પામે છે

એક પાત્ર પાસે નના નવા પાઠો

પોતાની મરજીમા આવે તે પ્રમાણે વર્તનાર-સ્વચ્છદી કર્મપરિણામ રાજા વળી પાછો નાટક જોવાની ઇચ્છાથી તે લોકો પાસે ફરી વાર કોઇ સારા આકારો ધારણ કરાવે છે અને પાત્રો માટે ફરી વાર જૂદા જૂદા પ્રકારની યોજના કરે છે આવી રીતે એ મહાપરાક્રમી રાજા પ્રાણીઓને અનેક પ્રકારના ત્રાસ આપ્યા કરે છે, પરતુ એ હેરાનગતિમાથી તેઓનો બચાવ કરે એવો કોઇ પ્રભાવી પ્રાણી પેલા બાપડા પ્રાણીઓ મેળવી શકતા નથી અને તે મહારાજા તો એટલો સ્વતત્ર છે અને પોતાની મરજી પ્રમાણે કામ કરનારો છે કે તેને જે કરવાનુ મન થાય તે તે કરે છે અને તેની પાસે કોઇ પ્રાર્થના કરી શકતુ પણ નથી અને કદાચ કોઇ તેને તેમ કરવામા નિષેધ કરે-વારે તો તે કોઇનુ કહેવુ સાભળતો પણ નથી

કર્મપરિણામનુ સસારનાટક

તે કર્મપરિણામ મહારાજા આનદ લેવાના હેતુથી જે સસાર

દ્રિયવાળા મનુષ્યો, દેવો અને નારકો સિવાય સર્વ પ્રાણીઓ-જીવોનો સમાવેશ તિર્યંચ શબ્દમા થાય છે

૧ નાટકના પાત્રો જોઇએ તો નારક તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવગતિના સર્વ પ્રાણી છે તેની અત્ર યોજના બતાવે છે

નાટક કરાવે છે તે પણ બહુ [1]વિચિત્ર પ્રકારનુ હોય છે, કોઇ વખત સ્નેહીઓના વિયોગથી તે કરૂણા રસવાળુ હોય છે, કોઇ વખત સ્નેહીઓના સંયોગથી સુંદર દેખાય છે, કોઇ વખત અનેક રોગોથી ભરપૂર હોય છે, કોઇ વખત દારિદ્રથી દોષ પામેલુ જણાય છે, કોઇ વખત આપત્તિમા આવી પડેલા અનેક પ્રાણીઓના સમૂહના દ્રશ્યથી ઘણુ ભયંકર લાગે છે, કોઇ વખત સંપત્તિના સંયોગોથી ઉત્પન્ન થયેલા મોટા આનંદના કારણથી અત્યંત મનોહર લાગે છે, કોઇ વખત ઉત્તમ કુટુંબમા જન્મેલા પ્રાણીઓને પોતાના કુળની મર્યાદા છોડી દઇને અત્યંત અધમ કામમા પ્રવૃત્તિ કરતા દેખાડીને અત્યંત વિસ્મય ઉત્પન્ન કર છે, સારા કુળમા જન્મેલી છતા કુસંગથી ખરાબ ચાલચલગતવાળી થઇ ગયેલી કુલટા સ્ત્રીઓને પોતાની ઉપર અત્યંત પ્રેમ રાખનાર પતિને તજી દઇ હલકા માણસો સાથે પ્રીતિ કરતી બતાવીને તે અત્યંત આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે છે અને કોઇ વખત પોતાના ધર્મશાસ્ત્રોનુ ઉલ્લંઘન કરી તેની મર્યાદાને બાજુ પર મૂકીને કામ કરનારા વિષયાસક્ત પાખંડીઓના હસવા લાયક નૃત્ય (નાચ) થી તે ચમત્કાર કરનારૂ હોય છે એવા વિચિત્ર બનાવોથી તે સંસારનાટક ભરપૂર હોય છે અને તેને તે રાજા કોઇ પણ પ્રકારની આકુળતા વગર એવી લીલાપૂર્વક નચાવે છે

નાટકનો સાજ અને તેના પાત્રો

તે [2]નાટકમા રાગ દ્વેષ નામના મૃદંગ (તબલા-નરઘા) હોય છે, દુષ્ટાભિસન્ધિ (ખરાબ અભિપ્રાય) નામનો પુરૂષ તેને વગાડતો હોય છે, માન ક્રોધ વિગેરે નામ ધારણ કરનારા ઉસ્તાદ ગવૈયા બહુ સુંદર-મધુર કંઠમાથી ગાન કરનારા હોય છે, મહામોહ નામનો સૂત્રધાર નાટકને ચલાવનાર હોય છે, ભોગાભિલાષ નામના [3]નાંદી હોય છે, અનેક પ્રકારના ચાળા અને આનંદ ઉપજાવે તેવા નખરા કરનારો કામ નામનો વિદૂષક[4] હોય છે, કૃષ્ણ વિગેરે લેશ્યા[5] નામના વર્ણો

---

૧ નાટકમા હાસ્ય કરૂણા વિગેરે રસો અને તેના સ્થાયી ભાવો જોઇએ તેની અત્ર યોજના કરે છે

૨ નાટકમા ગાન સાજ વિગેરે જોઇએ તેનુ હવે વર્ણન ચાલે છે

૩ નાંદી પ્રાર્થના શરૂઆતમા નાંદી બોલે છે અને ત્યારપછી નાટકમા રંગભૂમિ પર સૂત્રધાર દાખલ થાય છે નાન્દ્યંતે સૂત્રધાર

૪ વિદૂષક રંગલો, મશ્કરો-દરેક નાટકમા વિદૂષક હોય છે

૫ લેશ્યા આત્માના અધ્યવસાયને લેશ્યા કહેવામા આવે છે કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તેજો, પદ્મ અને શુકલ એ ૭ પ્રકારની લેશ્યા હોય છે

પાત્રોને વિભૂષિત કરે છે, યોનિમા[1] પ્રવેશ કરનાર પાત્રોને માટે તે યોનિનેપથ્યની[2] વ્યવસ્થા કરે છે ભય વિગેરે સ જ્ઞા[3] નામના તેમા મ જીરા હોય છે, તે નાટકની લોકાકાશ[4] ર ગભૂમિકા[5] છે અને ત્યા સ્કધ[6] નામના પુદ્ગલો નાટક ભજવવાની સામગ્રીનો[7] સમૂહ હાજર હોય છે આવા પ્રકારની સર્વ સામગ્રીથી ભરપૂર તે નાટકમા જુદા જુદા પાત્રોને નવા નવા રૂપો આપીને,અને વળી પાછા તેમા વાર વાર ફેરફારો કરાવીને સર્વ પાત્રોને અનેક પ્રકારે કષ્ટ આપતો તે કર્મપરિણામ રાજા બહુ આન દ માને છે ઘણી વાત શુ કહેવી ! આ દુનિયામા એવી કોઇ પણ વસ્તુ નથી કે તેને એ મહારાજા પોતા ની ઇચ્છા પ્રમાણે કોઇપણ પ્રકારે કર્યા વગર રહે

મહાદેવી કાળપરિણતિ,

આવી રીતે ત્રણ ગ ડસ્થળોમાથી મદ ઝરતા જ ગલી હાથીની[8] પેઠે સર્વત્ર પોતાની ઇચ્છામા આવે તે પ્રમાણે અને અન્ય કોઇ તરફથી થતી અટકાયત વગર વિચરનારા અને પોતાના મગજમા આવે તે પ્રમાણે કામ કરનારા તે કર્મપરિણામ મહારાજાને તેના આખા અ ત પુરની તિલક સમાન અને પોતાના રૂપ, લાવણ્ય, વર્ણ, વિજ્ઞાન, વિલાસ અને નૃત્યાદિ ગુણોથી તે જ રાજાની [9]નિયતિ, [10]યદચ્છા વિગેરે

---

૧ યોનિ ૮૪ લાખ જીવયોનિ જુદા જુદા પ્રકારના વર્ણ ાધવાળા ઉત્પત્તિ સ્થાનો છે આ જીવ એ ચોરાશી લાખ યોનિમા ફરતો રહે છે

૨ નેપથ્ય પાત્રોને વેષ પહેરી તૈયાર થવાનુ સ્થાન

૩ સજ્ઞા આહાર નિદ્રા ભય અને મથુન એ ચાર સજ્ઞા સર્વ પ્રાણી ઓને હોય છે

૪ લોકાકાશ ચૌદ રાજનો ાી અ દરનો સર્વ ભા ા જ્યા પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ સભવે છે એ આખી ત ાી ભૂમિકા છે

૫ ર ગભૂમિ નાટક કરવાનુ સ્થાન—થીએટર

૬ સ્કધ પરમાણુઓના એકઠા થયેલા સમૂહને પુદ્ગલસ્કન્ધ કહેવામા આવે છે છુટો પરમાણુ અદશ્ય ને અગ્રાહ્ય છે

૭ નામના સીન સીનેરી પ દા અને બીજા નાટકના સર્વ સાહિત્યો

૮ જે હાથી જ ગલી હોય મદયુક્ત હોય અને ગ ડસ્થળોમાથી મદ ઝરતો હોય પછી તેના ગાડપણનુ શુ વર્ણન કરવુ ?

૯ નિયતિ યદ્ભાવ્ય તદ્ભવિષ્યતિ-નિર્માણ-ભવિતવ્યતા

૧૦ યદચ્છા સ્વભાવ

બીજી અનેક રાણીઓથી પણ અતિ સુંદર કાળપરિણતિ નામની મહા રાણી છે તે મહારાણી ઋતુલક્ષ્મીમાં [1]શરદ્ ઋતુ જેવી, શરદ્ ઋતુમાં પણ [2]કુમુદિની જેવી, કુમુદિનીમાં પણ [3]કમલિની જેવી, કમલિનીમાં પણ [4]કલહંસિકા જેવી અને કલહંસિકામાં પણ [5]રાજહંસિકા જેવી છે તે કાળપરિણતિ મહારાણી તે મહારાજાને પોતાના પ્રાણ સમાન વહાલી છે જાણે કે પોતાની ચિત્તવૃત્તિ જ હોય તેમ એ મહારાણી જે કરે છે તે પ્રમાણભૂત ગણાય છે, જાણે કે પોતાનું મંત્રીમંડળ હોય તેમ કોઈ પણ કાર્ય કરતા પહેલાં એ મહારાણીની સલાહ લેવામાં આવે છે જાણે કે પોતાના નિકટના મિત્રોની મંડળી હોય તેમ એ મહારાણી મહારાજાને પરમ વિશ્વાસનું સ્થાન છે વધારે શું વર્ણન કરીએ? ટુંકામાં કહીએ તો કર્મપરિણામ રાજાનું રાજ્ય તે દેવી ઉપર જ આધાર રાખે છે અને વાસ્તવિક રીતે તે મહાદેવી જ રાજ્ય ચલાવે છે આ પ્રમાણે હોવાથી તે કર્મપરિણામ મહારાજા [6]ચંદ્ર જેમ ચંદ્રિકાને છોડે નહિ, કામદેવ જેમ [7]રતિનો વિરહ સહે નહિ, [8]કેશવ જેમ લક્ષ્મીદેવીથી દૂર થાય નહિ, શંકર જેમ પાર્વતીને અળગી કરે નહિ તેવી રીતે તે કર્મ-પરિણામ મહા નરેંદ્ર કાળપરિણતિ રાણીના વિરહની બીકથી કોઈ દિ

---

૧ ઋતુ છ છે વસંત ગ્રીષ્મ, વર્ષા શરદ્ હેમંત અને શિશિર—આ છ ઋતુમાં શરદ્ ઋતુ સર્વથી સુંદર ગણાય છે સૃષ્ટિસૌંદર્ય તે વખતે બહુ સારૂં હોય છે લીલાં વૃક્ષો આંખને શાંત કરે છે અને આખી કુદરત જાણે હસતી જણાય છે

૨ કુમુદિની કુમુદ જેના ઉપર થાય તે છોડને કુમુદિની કહે છે શરદ્ ઋતુમાં કુમુદો બહુ થાય છે અને તેની શોભા બહુ આકર્ષક હોય છે

૩ કમલિની કમળ જેના ઉપર થાય તેને કમલિની કહે છે કુમુદિની કરતાં કમલિની મનોહર હોય છે

૪ કલહંસિકા કુમુદ અને કમળથી ભરપૂર સરોવરમાં વિહાર કરતી કલહંસીઓ (હંસની માદાઓ) જોનારને આનંદમુગ્ધ બનાવે છે

૫ રાજહંસિકા કલહંસીઓમાં પણ અનેક ઉત્તમ લક્ષણોથી યુક્ત રાજહંસીનું સૌંદર્ય તો અપ્રતિમ હોય છે

૬ ચંદ્ર અને તેનો શાંત શીતળ પ્રકાશ જેને ચંદ્રિકા કહેવામાં આવે છે તેનો સબંધ વિરહ વગરનો છે ચંદ્ર હોય ત્યાં ચંદ્રિકા હાજર છે

૭ રતિ એ કામદેવની સ્ત્રી છે સ્પર્શેન્દ્રિયના વિષયનું પુરૂષાકારરૂપ કામદેવ છે તેની સ્ત્રી રતિ છે

૮ કેશવ એટલે કૃષ્ણ—લક્ષ્મીદેવી તેમની ભાર્યા તેજ પ્રમાણે શંકર અને પાર્વતી આ સર્વ જાણીતાં રૂપકો છે

વસ તેને એકલી રાખતો નથી, પોતે જ્યા જાય, જ્યા બેસે ત્યા તે મહારાણીને સાથે ને સાથે સર્વ વખત રાખે છે તે મહારાણી પણ પોતાના પતિ ઉપર બહુ આસક્ત હોવાને લીધે કદિ પણ તેના વચનનુ ઉલ્લ ઘન કરતી નથી परस्परानुकूलतया हि दम्पत्यो प्रेम निरन्तर सपद्यते नान्यथा સ્રી પુરુષ-પતિ પત્નીની પરસ્પર અનુકૂળતા હોય તોજ પ્રેમ જામે છે નહિ તો પ્રેમ થતો નથી અને વધતો નથી આ નિયમ પ્રમાણે વર્તનારા તેઓનો પ્રેમ એટલો જામી ગયો હતો અને પરિપૂર્ણ દશાએ પહોચી ગયો હતો કે તે પ્રેમ કદાપિ પણ તૂટી જશે એવી કોઇને શ કા કરવાનુ કાઇ પણ કારણ વિદ્યમાન હતુ નહિ

મહાદેવીનુ સખ્ત શાસન

કાળપરિણતિ મહારાણી મહારાજાની મહેરબાનીથી મોટી થઇ પડી હતી તેને લીધે, જુવાનીના છાકને લીધે, સ્રી હૃદયની તુચ્છતાને લીધે, પોતાના સ્રીસ્વભાવની ચ ચળતાને લીધે અને અન્ય પ્રાણીઓને અનેક પ્રકારની વિડ બના થતી જોવામા તેને કુતૂહળ થતુ હોવાને લીધે તે પોતાનો સર્વ જગ્યાએ સારી રીતે પ્રસાર થઇ શકે છે એમ અ ત કરણમા માનતી [1]સુષમદુ ષમા વિગેરે નામોવાળી પોતાની

---

૧ કાળચક્રના આરાના સુષમ દુષમ વિગેરે નામો આપવામા આવે છે એક કાળચક્રના બે મુખ્ય વિભાગ છે એકને ઉત્સર્પિણી અને બીજાને અવસર્પિણી કહે છે તે પ્રત્યેકના છ આરા છે

અહીં જૈન ગણના પ્રમાણે કાળમાન કેવી રીતે થાય છે તે વિચાર પ્રાસ ગિક છે તે ટુ કાણમા અત્રે બતાવેલ છે

અસ ખ્ય વર્ષોએ એક **પલ્યોપમ** થાય છે અસ ખ્ય વર્ષોનો ખ્યાલ બરાબર સમજવા માટે અહિ લબાણ વિવેચન થઇ શકે તેમ નથી એના સબ ધમા 'અનવસ્થિત વિગેરે ચાર પ્યાલાનુ સ્વરૂપ ચોથા કર્મ ગ્ર થ થી અને લોકપ્રકાશ' ગ્ર થથી વિચારી લેવુ મતલબ એ છે કે અસ ખ્ય વર્ષે એક પલ્યોપમ થાય છે એવા દશ કોડાકોડ પલ્યોપમ થાય ત્યારે એક **સાગરોપમ** થાય છે (એક કરોડને એક કરોડે ગુણવાથી કોડાકોડ થાય છે એના ઉપર ચૌદ મીંડા ચડે ત્યારે એટલે લખીએ તો ૧૦૦૦૦૦૦૦ ૦૦ ૦૦૦ સ ખ્યાને કોડાકોડ કહેવામા આવે છે) આથી અસ ખ્ય વર્ષો થાય ત્યારે એક સાગરોપમ થાય છે આવા ચાર કોડાકોડ સાગરોપમનો અવસર્પિણીનો પહેલો આરો હોય છે તેનુ નામ **સુષમસુષમા** કહેવામા આવે છે ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ આ કાળસ્થિતિ છે એમ સમજવુ કારણ કે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા તો સર્વદા અવસર્પિણીના ચોથા આરાના ભાવ વર્તતા હોય છે આ અત્યત સુખી પ્રથમ આરામા બહુજ આનદ હોય છે યુગલિક ધર્મ વર્તતો હોય છે, પતિ પત્ની આનદ ભોગવે છે, દુ ખનુ નામ હોતુ નથી કોઇ પ્ર

વહાલી સખીઓ જેને તે પોતાના અંગ જેવી ગણતી હતી તેનાથી

કારનો મહેનત કરવી પડતી નથી, ઇચ્છિત વસ્તુ કલ્પવૃક્ષો પૂરી પાડે છે અને જુગલીઆઓ સ્વભાવે સરલ-ભલા હોય છે તેઓમા કાઇ જાતના કલહ વેર વિરોધ હોતા નથી અને ત્રણ પલ્યોપમનુ તેઓનુ આયુષ્ય હોય છે, પતિ પત્ની સાથે મરણ પામે છે અને મરીને દેવગતિમાજ જાય છે બીજા **સુષમા** નામના અવસર્પિણી કાળના આરામા પણ યુગલિક ધર્મ હોય છે, પણ સુખ પ્રથમ આરાના પ્રમાણમા કાઈક ઓછુ હોય છે, આયુષ્ય બે પલ્યોપમનુ હોય છે અને તે આરાનુ કાળમાન ત્રણ કોટાકોટ સાગરો પમનુ હોય છે ત્રીજો આરો **સુષમદુષમા** નામનો કઇક ઓછા સુખવાળો પણ એકદર વિશેષ સુખયુક્ત અને યુગલિક ધર્મયુક્ત હોય છે તેની સ્થિતિ બે કોટાકોટ સાગરોપમની છે એમા આયુષ્ય એક પલ્યોપમ જેટનુ હોય છે એ અવસર્પિણી કાળના ત્રીજા આરાને છેડે લોકોમા હકાર મકાર વિગેરે કહેવાની નીતિઓ પ્રવર્તે છે કલ્પવૃક્ષો ફળ આપતા બધ થાય છે અને અનેક પ્રકારના વ્યવહારની શરૂઆત થાય છે પ્રથમ તીર્થંકરનો જન્મ થાય છે પ્રથમ ચક્રવર્તી પણ તે આરામા થાય છે અને તેઓ અનેક પ્રકારની રાજનીતિ પ્રવર્તાવે છે યુગલિક ધર્મના અત આવે છે અને અગ્નિની ઉત્પત્તિ થાય છે, ધાન્યને રાધવાના પાત્રો નીપજાવવામા આવે છે અને આધુનિક વ્યવહારની રચના શરૂ થતી અનુભવાય છે ચોથો આરો ત્યારપછી બેતાળીશ હજાર વર્ષ ન્યૂન એક કોડાકોડ સાગરોપમ સ્થિતિનો **દુષમસુષમા** નામનો આવે છે તેમા બાકીના ત્રેવીશ તીર્થંકર બાકીના દશ ચક્રવર્તી, નવ વાસુદેવ નવ પ્રતિવાસુદેવ અને નવ બળદેવ થાય છે વર્તમાન સર્વ વ્યવહાર બધાય છે ત્રીજા આરાના પ્રાત ભાગથી મોક્ષમાર્ગ ખુલ્લો થાય છે અને પાપ કરનારાઓ માટે નરકના દ્વાર પણ ખુલ્લા થાય છે, અનેક પ્રકારની નીતિ ચાલે છે, લોકો ધન ધાન્ય એકઠુ કરતા શીખે છે અને સુખ દુખના અનેક સાધનો હાથે કરીને ઉત્પન્ન કરે છે આવો અવસર્પિણી કાળનો ચોથો આરો જે ભાવ ભરત ઐરવ તમા બજવે છે તે મહાવિદેહમા સર્વ કાળ વર્ત્યા કરે છે ત્રીજા આરાના પ્રાત ભાગથી જ કલ્પવૃક્ષોનો ઓછેવત્તે અભાવ થાય છે મારામારી, લડાઈ તોફાન વિગેરે ક્લિષ્ટ ભાવો પણ એ સમયમા થાય છે અને શમ દયા વૈરાગ્ય અને પ્રગતિના પ્રખર સાધનો પણ તેમા પ્રાપ્ત થાય છે ચોવીશમા તીર્થંકરના નિર્વાણ પછી થોડા વર્ષમા (ત્રણ વર્ષ ને સાડા આઠ માસ પછી) **દુખમા** નામનો એકવીશ હજાર વર્ષનો પાચમો આરો બેસે છે તેમા દુખ વધારે અને સુખનો માત્ર ઉપર ઉપરનો ખ્યાલ હોય છે અને તીર્થંકર મહારાજ હોતા નથી કેવળી પણ પ્રારભમા થોડા વર્ષો સુધીજ હોય છે ધર્મ તેની આખર સુધી ચાલ્યા કરે છે પણ મોક્ષગમન બધ થઇ જાય છે અને ઉત્તમ જીવો પ્રાયે એ કાળમા બહુ અલ્પ હોય છે

(ક્રમનસીબે આપણે આ અવસર્પિણી કાળના પાચમા આરામા વર્તીએ છીએ અને વળી તેમા વધારે દિલગીરી ભરેલી હકીકત એ છે - આપણે હુડા **અવસર્પિણી** કાળમા છીએ એટલે આ અવસર્પિણી કાળ બહુ હલકો ગણાય છે માત્ર સહજ સતોષની વાત એ છે કે એ કાળમા પણ પ્રભાવક પુરુષો થાય છે)

પરવરેલી,[1] સમય,[2] આવલિકા,[3] મુહૂર્ત,[4] પ્રહર,[5] દિન,[6] અહોરાત્ર,[7] પક્ષ,

---

પાંચમો આરો પૂર્ણ થયા પછી છઠ્ઠો 'દુષમદુષમા' આરો એકવીશ હજાર વર્ષનો બેસે છે તેમાં અત્યંત દુઃખ હોય છે મનુષ્યો નાના નીચા અત્યંત ટુંકા આયુષ્યવાળા અને તદ્દન ધર્મ વગરના હોય છે આવી રીતે દશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ અવસર્પિણી કાળ હોય છે તેમાં દિવસાનુદિવસ હાનિ થતી જાય છે ત્યારપછી તેટલાજ પ્રમાણવાળો ઉત્સર્પિણી કાળ હોય છે તેનો પહેલો આરો તે અવસર્પિણીના છઠ્ઠા જેવો બીજે પાંચમા જેવો અને ત્રીજામાં ત્રેવીશ તીર્થંકર થાય છે આવી રીતે ઉત્સર્પિણી કાળમાં દિવસાનુદિવસ વૃદ્ધિ-ઉદય થતો જાય છે અને લોકોના સુખ સૌભાગ્ય આરોગ્યમાં વધારો થતો જાય છે આવી રીતે ઉત્સર્પિણીના છ આરા અને અવસર્પિણીના છ આરા એ બાર આરા મળીને એક કાળચક્ર કહેવાય છે ચક્રને જેમ આરા હોય છે તેમ આ કાળચક્રને બાર આરા હોય છે આ બાર આરારૂપ બાર સખીઓ તે કાળપરિણતિ મહારાણીના અંગ જેવી છે અથવા તે તદ્રૂપજ છે એમ કહીએ તો ચાલે એ હકીકત ઉપર જણાવી છે

૧ **સમય**નું પ્રમાણ લક્ષ્યમાં રાખવા યોગ્ય છે આંખ મીંચીને ઉઘાડીએ તેટલા વખતમાં અસંખ્ય સમય થાય છે પ્રથમ દૃષ્ટિએ આ વાત જરા સમજવામાં મુશ્કેલી ઉત્પન્ન કરે તેમ છે તેથી આપણે તેને માટે બે દૃષ્ટાન્ત લઈએ શાસ્ત્રકાર દૃષ્ટાન્ત આપે છે કે કમળ કમળના પાંદડા મોટી સંખ્યામાં એકઠા કરી તેનું પુરૂષ તીક્ષ્ણ ધારવાળી બરછી ઉપરથી માર તો બધાને એકદમ વીંધી નાખે છે તેમાં પણ એક પાંદડાથી બીજા પાંદડા સુધી બરછીને પહોંચતા વખત લાગે તે પણ અસંખ્ય સમય છે હવે બીજું દૃષ્ટાન્ત લઈએ ટ્રેન કલાકના સાઠ માઈલ જાય છે એટલે એક મિનિટમાં એક માઈલ જાય છે એક સેકંડમાં ૮૮ ફીટ તે હિસાબે તે ચાલે છે એટલે ૧૦૫૬ ઇંચ એક સેકંડમાં ચાલે છે એક ઇંચના ઝીણા દોરાપ્રમાણ ટીકા કરીએ તો ખુલ્લી આંખે દેખાય તેવા ૫૦ લીંટા તો બહુ સારી રીતે દોરાય અને સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રથી જોઈએ તો પચાસ લીંટા લાગે આવા હજારો લીંટા પર એક સેકંડમાં ટ્રેન ચાલે છે હવે એક સેકંડનો કાળ કેટલો સૂક્ષ્મ છે તે વિચારો આવા લીંટાના પણ હજારો વિભાગ થઈ શકે એવા એક લીંટાના વિભાગથી બીજા પર જતા કાંઈક પણ વખત લાગે છે એની તો ના પાડી શકાય તેમ નથી એથી વધારે સૂક્ષ્મ ભાવ સમજવો હોય તો પ્રકાશ (Light) અત્યાર સુધીમાં બનાવવામાં આવેલ યંત્રોવડે એક સેકંડમાં ૧૮૪૦૦૦ માઈલ ચાલતો માપી શકાય છે તેવા પ્રકાશને પ્રત્યેક ઇંચમાં ઉપર પ્રમાણે કરેલા એક લીંટાથી બીજા લીંટા સુધી જવામાં કેટલો સૂક્ષ્મ વખત લાગે તેની કલ્પના કરી લેવી સામાન્ય બોધમાટે આ દૃષ્ટાન્ત છે બાકી એથી પણ સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ કલ્પી ન શકાય તેવા કાળ-વખતને **સમય** કહેવામાં આવે છે એમ સમજવું છદ્મસ્થને એક સમયનું જ્ઞાન હોઈ શકતું નથી પરંતુ તેનો ખ્યાલ આ પ્રમાણે આપી શકાય તેમ છે

૨ **આવલિકા** અસંખ્ય સમયની એક **આવલિકા** થાય છે એક સેકંડમાં પાંચ હજાર ઉપરાંત આવલિકા થાય છે

૩ **મુહૂર્ત** બે ઘડીનો કાળ અડતાલીશ મિનિટ ૧૬૭૭૭૨૧૬ આવલિકાનું એક મુહૂર્ત થાય છે

[8]માસ, [9]ઋતુ, [10]અયન, [11]સવત્સર, [12]યુગ, [13]પલ્યોપમ, સાગરોપમ, [14]અવસર્પિણી, ઉત્સર્પિણી, [15]પુદ્ગળપરાવર્ત વિગેરે [16]પરિવાર નોકર ચાકરો દ્વારા આ લોકમા જૂદા જૂદા પ્રકારના સર્વ કાર્યો કરવા હુ સમર્થ છુ એવો ગર્વ પોતાના મનમા રાખીને પોતાના પતિ કર્મ પરિણામ મહારાજાએ ભજવવાની આજ્ઞા કરેલા આ સસારનાટકમા પોતાના પતિની બાજુમા બેસીને અભિમાનપૂર્વક હુકમ કરે છે કે "આ

---

૪ **પ્રહર** પહોર સાડી સાત ઘડીનો અથવા ત્રણ કલાકનો એક પહોર થાય છે

૫ **દીન** દિવસ ચાર પહોરનો દિવસ થાય છે (૧૨ કલાકનો) એ જાણીતો વિષય છે

૬ **અહોરાત્ર** રાત દિવસ ૨૪ કલાક તેને વાસ્તવિક રીતે દિવસ કહેવામા આવે છે રાત્રિ બાર કલાકની અને દિવસ ૧૨ કલાકનો સમુચ્ચયે ગણાય છે જો કે નાનો દિવસ, મોટો દિવસ એમ ફેરફાર થયા કરે છે

૭ **પક્ષ** પદર દિવસે એક પખવાડીયુ થાય છે એ જાણીતી હકીકત છે

૮ **માસ** બે પખવાડિયાનો એક માસ–મહીનો થાય છે

૯ **ઋતુ** બે માસની એક ઋતુ ગણાય છે અગાઉ જણાવ્યુ તેમ ઋતુ છ છે વસત, ગ્રીષ્મ, વર્ષા, શરદ્ હેમત અને શિશિર

૧૦ **અયન** ત્રણ ઋતુ અથવા છ માસનો એક અયન થાય છે દક્ષિણાયન અને ઉત્તરાયન દક્ષિણાયનમા સૂર્ય દક્ષિણમા આવવા લાગે છે અને ઉત્તરાયનમા ઉત્તરમા આવવા લાગે છે

૧૧ **સવત્સર** વર્ષ છ ઋતુ અથવા બે અયન બાર માસનુ વર્ષ થાય છે સૂર્યવર્ષ માટે તેમા કેટલાક દિવસો વધારી સરવાળે તેને ૩૬૫ દિવસથી કાઇ વધારે વખતનુ કરવુ પડે છે

૧૨ **યુગ** પાચ વર્ષનો એક યુગ ગણાય છે તેમા બે અભિવર્ધિત એટલે ૧૩ માસવાળા અને ત્રણ ચાદ્ર વર્ષો આવે છે

૧૩ **પલ્યોપમ–સાગરોપમ** માટે ઉપરની નોટ જુઓ એનો વિસ્તારથી વિચાર 'કર્મગ્રથ' અને લોકપ્રકાશ ગ્રથમાથી મળી આવશે

૧૪ **અવસર્પિણી** અને **ઉત્સર્પિણી** કાળ દશ કોડાકોડ સાગરોપમનો થાય છે તે આપણે ઉપર જોઇ ગયા જુઓ પૃષ્ઠ ૨૬૪ની નોટ

૧૫ **પુદ્ગળપરાવર્ત** અનતી ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી જાય ત્યારે એક પુદ્ગળપરાવર્ત થાય છે એના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવથી બાદર અને સૂક્ષ્મ ભેદો બહુ સમજવા યોગ્ય છે, તે સબધી અન્યત્ર અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ દશમા પ્રસ્તાવની સાતમી ગાથા પર નોટમા વિવેચન છે જિજ્ઞાસુએ પ્રથમ પ્રસ્તાવના પરિશિષ્ટ ક માથી જોઈ લેવુ (જુઓ પૃ ૨૪૬–૭)

૧૬ કાળના મોટા વિભાગો–આરાને સખીનુ રૂપ અત્ર આપ્યુ છે અને સમય આવળી આદિ સૂક્ષ્મ વિભાગોને પરિવાર નોકર ચાકરનુ રૂપ આપ્યુ છે એ સર્વ એકદરે કાળના અંગો છે

મહાદેવીનો આકરો હુકમ

યોનિરૂપ પડદાની અંદર હાલ જે પાત્રો ગોઠવાઇને રહેલા છે તે સર્વે હવે મારા હુકમથી બહાર નીકળો અને બહાર નીકળીને સર્વ પ્રથમ [1]રૂદનવ્યાપાર કરો, ત્યારપછી તેઓ પોતપોતાની માતાઓના સ્તન માંથી દુધનું પાન કરો, પછી આખા શરીરે ધૂળથી ભરેલા અંગવાળા તેઓ ભૂમિપર [2]ભાખોડીએ ચાલો, બે પગે ડગમગ ચાલતા જમીનને ભેટી પડો, મૂત્ર અને મળથી ખરડાયલા પોતાના શરીરને ખગબ-ગદ્યનીય કરો, ત્યારપછી બાળકપણું મૂકી દઇને કુમારપણું ધારણ કરો, તેમાં જૂદા જૂદા પ્રકારની રમત ગમતો કરો, સર્વ પ્રકારની કળા ઓમાં કુશળતા પ્રાપ્ત કરવા માટે અભ્યાસ કરો, ત્યારપછી કુમારભાવ પૂરો થાય એટલે [3]તરૂણપણું ધારણ કરો, ત્યાં સર્વ વિવેકી પ્રાણીઓને હાસ્ય ઉત્પન્ન કરે તેવા કટાક્ષો [4]મહારાજશ્રી કામદેવ નામના મહાગુરુના ઉપદેશ અનુસાર કરો અને તેમ કરવામાં પોતાના કુળને કલંક લાગશે કે બીજી કોઇ મુશ્કેલીઓ આવશે તેની દરકાર ન કરો, પણ જેમ કામદેવ કહે તેમ જૂદા જૂદા પ્રકારના વિલાસો કરો, નાચો અને તોફાન મસ્તી કરો, પરદારાગમન[5] જેવા [6]અનાર્ય કાર્ય કરો, આ રીતે યુવાવસ્થા પૂર્ણ કરીને ત્યારપછી મધ્યમ અવસ્થા[7] ધારણ કરો, તેમાં સાત્વિક પ્રકૃતિ, પુરૂષાર્થ અને પરાક્રમ બતાવો, આવી રીતે મધ્યમ વય પૂર્ણ કરીને છેવટે વૃદ્ધાવસ્થા-ઘડપણ ધારણ કરો, તેમાં તેઓ કપાળપર કરચલી, ધોળા

---

૧ પુત્ર પુત્રીનો જન્મ થતાંજ તેઓ પ્રથમ રડે છે તે આ રૂપક બતાવે છે રાણીના આખા હુકમમાં જન્મથી મરણ સુધીના અગત્યના મોટા બનાવોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે તાત્પર્ય એ છે કે કર્મ હોય તોપણ તેની સ્થિતિ પાક-કાળ આવી પહોંચે ત્યારે અનુક્રમે કામ થાય છે આથી કર્મ અને કાળના કાર્યોની વહેંચણી થઈ જતી જણાશે

૨ હાથ પેર ઉપર અને પગે ડગમગ ચાલે ચાલતાં પડી જાય એને **ભાખોડીયે** ચાલવું કહેવામાં આવે છે

૩ જુવાની ઉંમર પચ્ચીશીમાં આવીજ સ્થિતિ થાય છે

૪ **કામદેવ** મન્મથ ઉપર આ આગ્રહરી સુગમ વક્રોક્તિ છે કટાક્ષ આંખથી થતું પ્રેમસૂચક ચિન્હ છે

૫ **પરદારાગમન** અન્ય સ્ત્રી પોતાની સ્ત્રી ન હોય તેની સાથે વિષયસુખ ભોગવવું તે

૬ **અનાર્ય** આર્ય પુરૂષને-સારા ગૃહસ્થને ન છાજે તેવું કામ

૭ **મધ્યમ અવસ્થા** પુખ્ત ઉમર ઉંમર પચીશી અને ઘડપણ વચ્ચેનો સમય

બાલ, અગભગ, અવયવોની શિથિલતા અને શરીરપર લાળ, મેલ વિગેરે લાગવાથી અતિ વિચિત્ર શરીરના દેખાવો દેખાડો, તેના સ્વભાવમા અનેક પ્રકારની વિચિત્રતાઓ તે વખતે આવી જાઓ આવી રીતે જીદગીના અનેક નાટકો દેખાડીને પછી શરીરનો ત્યાગ કરીને મડદાનો-મરી ગયેલાનો પાઠ ભજવો, ત્યારપછી તેઓ પાછા યોનિના પડદા પછવાડે ભરાઇ જાઓ, ત્યા વળી તેઓ ગર્ભરૂપ કાદવમા રહીને તદ તર્ગત અનેક પ્રકારના દુખોનો અનુભવ કરો અને વળી ત્યા બીજુ રૂપ ધારણ કરીને નવીન નાટક બતાવવા માટે પડદામાથી બહાર નીકળો આવી રીતે પડદામા આવો, બહાર નીકળો, મરણ પામો, પાછા બીજા પડદામા પ્રવેશ કરો એમ અનત વાર આવજા કરી નવા નવા પાઠો જૂદા જૂદા રૂપે ભજવો " આવી રીતે હુકમ કરનારી કાળ-પરિણતિ મહાદેવી સસારની અદર પાઠ ભજવનારા સર્વ પાત્રોને એક ક્ષણ પણ નિરાતે [1]બેસવા દેતી નથી અને ક્ષણે ક્ષણે તે બિચારાઓ પાને નવા નવા રૂપ ધારણ કરાવે છે અને તેઓને વાર વાર વેશ બદલવામા સાધનભૂત નવા નવા ઉપકરણો (દેહો) જે પુદ્‍ગળસ્કન્ધ નામના છે તે પણ અતિ ચપળ સ્વભાવવાળા હોવાથી તેના ઉપર પણ એ મહારાણી પોતાની સત્તા ચલાવે છે અને તે ઉપકરણ પાસે પણ નવા નવા રૂપો ધારણ કરાવે છે તે પાત્રો પણ બાપડા વિચાર કરે છે કે ' શુ કરીએ ? જ્યા રાજા પણ આ રાણીને વશ થઇ ગયેલ છે ત્યા આપણે છૂટવાની કાઇ બારી જણાતી નથી ' આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેઓ લાચાર થઇ જાય છે અને કાળપરિણતિ મહારાણી જે

રાજા રાણીની સરખામણી

પ્રકારના હુકમો કરે છે તે સર્વ ઉપાડી લઇને અનેક પ્રકારના વેષો ધારણ કરી પોતાના આત્માને વિડબના આપે છે એ કાળપરિણતિ મહાદેવી એવી જબરી છે કે કર્મપરિણામ મહારાજા હાજર હોય તોપણ પોતાનો પ્રભાવ તેનાથી પણ વધારે છે એમ વાર વાર ખુલ્લે ખુલ્લુ પોતાના વર્તનથી બતાવે છે સસારનાટકમા ખેલ ભજવનારા પ્રાણીઓ વાર વાર નવીન નવીન રૂપો ધારણ કરે છે તેટલા પૂરતોજ કર્મપરિણામ મહારાજાનો પ્રભાવ ચાલે છે (અને તે પણ કાળપરિણતિ દેવી જ્યારે વખત થયો છે એમ હુકમ કરે ત્યારેજ), પણ આ

---

1 અહીં જે ક્ષણે કાળ કરે છે તેને બીજે સમયે સીધી ગતિએ જાય તો પ્રાણી અન્યત્ર ઉપજે છે અને તે સમયેજ આહાર લે છે, કદાચ વક્રગતિ કરે તો બીજે સમયે આહાર લે છે આથી નિરાતે બેસવાનો એને ... બાબનોજ ... નાનો છે તે તો આપણે ઉપર ...

કાળપરિણતિ મહાદેવીનો પ્રભાવ તો સંસારથી તદ્દન બહાર આવેલી (રંગભૂમિની બહાર) નિર્વૃતિ નામની નગરી છે ત્યાં પણ ચાલે છે, કારણ કે તે નિર્વૃતિ નગરીમાં જે લોકો રહે છે તેઓની પણ ક્ષણે ક્ષણે જૂદી જૂદી અવસ્થા[1] કરવાનું ચાતુર્ય પણ તે કાળપરિણતિ દેવીમાં છે. આ પ્રમાણે પોતાની સત્તા રંગભૂમિની બહાર પણ ચાલતી હોવાથી પોતાના પતિ કરતા પણ પોતાની જાતને મોટી માનનારી અભિમાની મહાદેવી શું શું કામ ન કરે ? આવા અવ્યવચ્છિન્ન ચાલતા અદ્ભુત (સંસાર) નાટક કરવામાં અને જોવામાં નિરંતર પ્રવૃત્ત થયેલા તે કર્મપરિણામ મહારાજાને અને કાળપરિણતિ મહારાણીને મનમાં બહુ આનંદ થાય છે, અને તે નાટક જોવામાં જ ગજન્યનું સાફલ્ય માને છે.

---

૧ સિદ્ધદશામાં અવસ્થાંતર સિદ્ધ દશામાં ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્ય રહેલા જ છે જ્ઞાતા સ્વભાવે નવા નવા જ્ઞેયમાં પરિણમવાપણું દરેક સમયે રહે છે તેથી કાળની અસર સિદ્ધદશામાં પણ થાય છે ત્યાં કર્મની અસર રહેતી નથી કારણ નિઃકર્મા થાય ત્યારેજ સિદ્ધ થવાય છે પણ ઉત્પાદાદિને અંગે કાળની અસર રહે છે આથી રાજા કરતા રાણીનો પ્રભાવ વધારે છે એમ બતાવ્યું કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે એક વસ્તુને સિદ્ધ અત્યારે વર્તમાન રૂપે જુએ તેને અગાઉ ભવિષ્યત્ રૂપે જોતા હતા અને હવે પછી ભૂત રૂપે જોશે એવી રીતે જ્ઞાનમાં અવસ્થાંતર થયા કરે છે અને જ્ઞાન એ સિદ્ધનો સ્વભાવ હોવાથી સિદ્ધને પણ જ્ઞાનમાં કાળની અસર થાય છે એવીજ રીતે અમુક આત્મા આટલા સમય પહેલા સિદ્ધ દશામાં આવેલ છે તે ગણતરીને પણ કાળની અસર થયા કરે છે કલ્પનાશક્તિને બહુ જોર આપીને સિદ્ધદશામાં પણ કાળની અસર બતાવવા આ પ્રયાસ કર્તાએ કર્યો જણાય છે

પ્રકરણ ૩ જું.

ભવ્યપુરુષ-સુમતિજન્મ.

રસ્નાટક જોતા અને નવા નવા ખેલો કરાવતા તે કર્મ પરિણામ મહારાજા અને કાળપરિણતિ દેવી આનંદમા કાળ નિર્ગમન કરતા હતા એક વખત તેઓ આનંદકલ્લોલ કરતા એકાન્તમા બેઠા હતા તે વખતે રાજાને આનંદમા જોઇ મહારાણી બોલી—"નાથ! ભોગ ભોગવવા લાયક પદાર્થોનો મે ઘણી વખત ભોગ કર્યો અને પીવા લાયક સર્વ પદાર્થો જે આ સંસારમા છે તે મે ઘણી વાર પીધા અને માન્ય કરવા યોગ્યને માન આપીને ઘણા અભિમાનથી ભરપૂર ઈર્ષ્યા ઉત્પન્ન કરે તેવુ જીવન વહન કર્યું હે પ્રભુ! આપની કૃપાથી આ દુનિયામા એવુ કોઇપણ સુખ બાકીમા નથી કે જે સુખ નો સ્વાદ મે ચાખ્યો ન હોય. મારા નાથ! આપની કૃપાથી હુ સર્વ કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરી ચૂકી છુ, આ દુનિયામા દેખવા લાયક સર્વ પદાર્થો આપની કૃપાથી હુ જોઇ ચૂકી છુ, માત્ર અત્યારસુધી મે પુત્રનુ મુખ જોયુ નથી એટલુ બાકી છે, તેથી જો આપશ્રીની કૃપાથી મને એક પુત્ર થઇ જાય તો મારૂ જીવતર સફળ થાય, નહિ તો આ જીવન બધુ નિષ્ફળ છે"

રાણીને પુત્રપ્રાપ્તિની ઇચ્છા

રાજા—"દેવિ! તે બહુ સારી વાત કરી, તે વાતને ઠીક યાદ કરી, મને પણ તે વાત બહુ ગમી ગઇ છે સર્વ કાર્યમા આપણે એકસરખા સુખી દુખી થઇને રહીએ છીએ, તેવી વહાલી! આ બાબતમા તારે જરા પણ ખેદ કરવો નહિ, કારણકે જે બાબતમા આપણા બન્નેનો એકમત થાય છે તે કામ તરત જરૂર બની આવે છે [1]"

કાળપરિણતિ—"પ્રભુ! આપે બહુ ઠીક કહ્યુ અને મારા ઉપર

---

[1] કર્મપ્રકૃતિ સત્તામા હોય અને તેની સ્થિતિ પાકે ત્યારે તે જરૂર ઉદયમા આવે છે

મોટી મહેરબાની કરી આપે કહ્યું તે પ્રમાણે જરૂર થશે એમ મારી ખાતરી છે અને તે બાબતની હું અત્યારથી જ [1]ગાંઠ વાળું છું ”

પતિએ જે વચનો કહ્યા તે સાંભળીને મહાદેવીની આંખમાં હર્ષના આંસુ આવી ગયા પતિના વચનમાં પૂરો ભરોસો હોવાથી તેને ઘણો સંતોષ થઇ ગયો.

સુમતિનો જન્મ-ઉત્સવ

સ્વપ્ન [illegible]

ત્યારપછી થોડા વખતે એકદા તે મહાદેવી શય્યામાં સુતા હતા તેવામાં રાત્રિને છેલ્લે પહોરે એક સ્વપ્ન તેમના જોવામાં આવ્યું તેમાં તેણે જોયું કે ‘સર્વ અંગે બહુ સુંદર એક પુરૂષ પોતાના મુખમાં થઇને ઉદરમાં પેઠો, પછી ત્યાંથી તે બહાર નીકળ્યો અને તે પુરૂષને તેનો કોઇ મિત્ર લઇ ગયો.’ આવું સ્વપ્ન જોયા પછી મહાદેવીની આંખ ઉઘડી ગઈ અને તે વખતે તેના મનમાં કાંઈક આનંદ થયો અને કાંઈક ખેદ થયો. પછી તુરત પોતાના પ્રિય પતિની પાસે જઈ સ્વપ્ન સંબંધી સર્વ હકીકત મહાદેવીએ તેમને કહી સંભળાવી

નરપતિ—“ મહાદેવિ ! આ સ્વપ્નનું મારા મનમાં જે ફળ ભાસે છે તે તને કહું છું તે સાંભળ. તને આનંદ આપે તેવો એક બહુ શ્રેષ્ઠ પુત્ર થશે, પણ તે લાંબો વખત તારા ઘરમાં રહેશે નહિ, પણ ધર્માચાર્યના વચનથી બોધ પામી પોતાના સ્વાર્થની સિદ્ધિ કરશે.”

કાળપરિણતિ—“ અરે ! જો મને પુત્ર થાય તો તેટલું જ બસ છે, મને તેથી પૂરો આનંદ થશે. પછી ભલે તે પોતાને મનમાં આવે તેમ કરે.”

પુત્રજન્મ

તે રાત્રિથી મહાદેવી કાળપરિણતિને ગર્ભ રહ્યો. ગર્ભ ત્રણ માસનો થયો ત્યારે દેવીને મનોરથ[2] થયા કે ‘સર્વ પ્રાણીઓને હું અભયદાન આપું, જેઓને ધનની ઇચ્છા હોય તેઓને ધન આપું અને જેઓ ભણ્યા ગણ્યા વગરના અભણ હોય તેઓને જ્ઞાન આપું અને એ સર્વ વસ્તુ જેને જેટલી જોઇએ તેટલી આપું ’ આવી આવી

---

૧ એ પ્રમાણે થશે એમ યાદ રહે તે માટે ગાંઠ બાંધવાનો નિયમ અગાઉ હતો, હાલ પણ અમુક વાત યાદ કરાવવા માટે કંપાની કસની ગાંઠ બાંધવામાં આવે છે શુભ શુકન નિષ્ફળ ન થાય તે માટે પણ ગાંઠ બાંધવામાં આવે છે

૨ મનોરથ દોહદ, ગર્ભવતી સ્ત્રીઓને થતી ઇચ્છાઓ

જે જે ઇચ્છાઓ તેને થતી હતી તે તે સર્વ મહારાજાને જણાવતી ગઇ અને મહારાજાની આજ્ઞાથી તેની સર્વ ઇચ્છાઓ પૂરી થવા લાગી આવી સારી રીતે ગર્ભ વહન કરતા જ્યારે ગર્ભકાળ પૂર્ણ થયો ત્યારે શુભ દિવને શુભ મુહૂર્તે મહાદેવીએ સર્વ લક્ષણયુક્ત એક સુદર બાળકને જન્મ આપ્યો

વધામણી મહોત્સવ

પ્રિયનિવેદિકા નામની દાસીએ પુત્રજન્મની વધામણી તુરત રાજા પાસે જઇને આપી મહારાજાને તે ખબર સાભળીને બહુ આનદ થયો અને જેનુ વર્ણન કરવુ લગભગ અશક્ય ગણાય એવી અવસ્થાને અનુભવતા રાજાએ તે દાસી આશા રાખે તે કરતા પણ વધારે ઇનામ આપીને તેને બહુ રાજી કરી રાજાને તે વખતે જે આનદ થતો હતો તે તેના રોમગય વિડમ્બર થતા હોવાથી પ્રત્યક્ષ જણાતો હતો અ ત્યાનદમા આવેલા મહીપતિએ પોતાના રાજમત્રીઓને હુકમ કર્યો "મત્રીઓ ! મહારાણીને પુત્રરત્નની પ્રાપ્તિ થઇ છે, તેથી લેનાર પ્રાણી સારો છે કે અગળ છે, યોગ્ય છે કે અયોગ્ય છે, તેનો કાઇ પણ વિચાર કર્યા વગર પુષ્કળ દાન આપો, ગુરુજનની મોટી પૂજા કરો, સગાસબધીઓનુ સન્માન કરો, મિત્રોને સર્વ પ્રકારે સતોષ આપો, કેદીઓને છોડી દો, આનદના વાજિત્રો વગડાવો, મરજી આવે તેમ હર્ષથી નાચો, કુદો, ખાઓ, પીઓ, સ્ત્રીઓનુ સેવન કરો, કર લેવાનુ બધ કરો દડ માફ કરો, ભય પામેલા લોકોને ધીરજ આપો, સર્વ પ્રાણીઓ સ્વસ્થ ચિત્તે સુખેથી રહો અને કોઇના અપરાધની વાસ પણ આવો નહિ " "આપનો જેવો હુકમ" એ પ્રમાણે બોલીને મત્રીઓએ મહારાજાને નમસ્કાર કર્યો અને તેના હુકમો સર્વ તુરતજ અમલમા મૂકયા. સર્વ પ્રાણીઓને આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવી રીત ઉજવેલો તે જન્મદિવસનો ઉત્સવ સારી રીતે પસાર થયો

અભિધાન કરણ

કર્મપરિણામ રાજાએ ત્યારપછી યોગ્ય કાળે વિચાર કર્યો કે જ્યારે આ પુત્ર મહાદેવીની કુક્ષિમા ઉત્પન્ન થયો હતો ત્યારે દેવીએ પોતાના શરીરમા સર્વ અગે સુદર પુરૂષને પ્રવેશ કરતો જોયો હતો, તેથી એ પુત્રનુ નામ પણ એ હકીકતને અનુસારે રાખવુ જોઇએ, આટલા ઉપરથી વિચાર કરીને મહારાજાએ તે પુત્રનુ ભવ્યપુરૂષ[1]

[1] 'ભવ્ય' એ ખાસ પારિભાષિક જૈન શબ્દ છે; યોગ્ય સામગ્રીના સદ્ભાવે મોક્ષમા જવાની યોગ્યતાવાળા જીવોને ભવ્ય કહે છે જેઓમા મોક્ષમા જ

નામ પાડયુ મહારાણીએ આ હકીકત જાણી ત્યારે તેણે મહારાજાને પ્રાર્થના કરી ' હુ પણ પુત્રનુ એક બીજુ નામ પાડવા ઇચ્છુ છુ, તો તે બાબતમા આપ આજ્ઞા કરો.' રાજાએ જવાબમા કહ્યુ ' આવી માગળિક બાબતમા તે બે મત હોય ? એમા શો વાધો છે ? તારે મનમા જે હોય તે ખુશીથી બોલ ' ત્યારે મહાદેવી બોલ્યા ' આ પુત્ર જ્યારે ગર્ભમા હતો ત્યારે મને બહુ સારા સારા કામો કરવાની બુદ્ધિ થયા કરતી હતી તેથી આ પુત્રનુ [1]સુમતિ એવુ બીજુ નામ હો.' રાજાએ કહ્યુ ' દેવી એ તો દૂધમા સાકર ભેળવવા જેવુ કહ્યુ, કારણ કે તેથી તો ભવ્યપુરૂષનુ સુમતિ એવુ વધારે સુદર નામ પડશે ' આ પ્રમાણે બોલી બહુ આનદમા આવી જઇને રાજાએ નામકરણ મહોત્સવ વધારે સારી રીતે ઉજવ્યો

પ્રકરણ ૪ થુ

અગૃહીતસકેતા અને પ્રજ્ઞાવિશાળા.

હવે તેજ મનુજગતિ નગરીમા એક [2]અગૃહીતસકેતા નામની બ્રાહ્મણી રહેતી હતી, તેણે લોકોના મુખેથી રાજપુત્રનો જન્મ થયો છે, તેનો મહોત્સવ ચાલે છે અને તેનુ નામ પાડવામા આવ્યુ છે વિગેરે હકીકત સાભળીને પોતાની પ્રિય સખીને કહ્યુ " પ્રિય સખિ ! પ્રજ્ઞાવિશાળા ! લોકોમા તો મોટી નવાઈ જેવી-આશ્ચર્ય ઉપજાવે

વાની યોગ્યતા જ નથી તેઓને અભવ્ય કહેવામા આવે છે એવા બહુ થોડા પ્રાણી છે મગના ઢગલામા જેમ કોઇ કોરડુ મગ હોય તેમ પરતુ યોગ્યતા છતા મોક્ષ નહિ જનારા-અભવ્યની કોટિ વળોટેલા અનતા જીવો છે તેમને યોગ્યતા હોવા છતા સામગ્રી મળવાની નથી એવા પ્રાણિને જાતિભવ્ય કહેવામા આવે છે

૧ **સુમતિ** સારી મતિ-બુદ્ધિ છે જેની એટલે સારી બુદ્ધિવાળો આ સર્વ બાબતનો ખુલાસો આઠમા પ્રસ્તાવમા થવાનો છે

૨ **અગૃહીતસકેતા અને પ્રજ્ઞાવિશાળા** આ બન્ને પાત્રો ગોઠવવામા ગ્રથકર્તાએ બહુ ચાતુર્ય બતાવ્યુ છે અગૃહીતસકેતા તદ્દન ભોળી ભલી સાદી અને દરેક બાબતને ઉપર ઉપરથી સમજવાવાળી છે ત્યારે પ્રજ્ઞાવિશાળા કુશળ હુશિયાર અને રહસ્ય સમજનાર છે અગૃહીતસકેતા એવા પ્રશ્નો વારવાર કરે છે કે તેને મળતા જવાબમા રહસ્ય સમજવાની મજા આવે છે પ્રજ્ઞાવિશાળાના જવાબો બહુ વિ

સખીઓનો સવાલ. તેવી વાત ચાલે છે તે તે જાણ્યુ ? લોકો કહે છે કે કાળપરિણતિ મહાદેવીએ ભવ્યપુરૂષ નામના પુત્રને જન્મ આપ્યો છે ”

પ્રજ્ઞાવિશાળા—“ વહાલી બહેન ! એમા આશ્ચર્ય જેવુ શુ છે ?”

અગૃહીતસ કેતા—“ મે પહેલા સાભળ્યુ હતુ કે આ કર્મપ રિણામ મહારાજા પોતાના સ્વરૂપથી નિર્બીજ[1] છે અને કાળપરિણતિ રાણી વ ધ્યા (વાઝણી) છે આવુ છતા તેઓને પુત્રની ઉત્પત્તિ થઇ તે ખરેખર મોટા આશ્ચર્યની વાત છે ”

રાજા રાણીની જનન શક્તિ. પ્રજ્ઞાવિશાળા—“ અરે ભોળી ! તારૂ નામ અગૃહિતસ કેતા છે તે ખરેખરૂ છે, કારણ કે તુ તારા નામ પ્રમાણે આ બાબતની અ દર રહેલો પરમાર્થ બરાબર સમજી શકી નથી આ રાજા તો અતિબહુબીજ છે એટલે એનામા પુત્રોત્પાદક શક્તિ સાધારણ રીતે હોય તેના કરતા પણ ઘણી વધારે છે, પર તુ લોકોની તેના ઉપર નજર ન પડે એટલા માટે અવિવેક વિગેરે તેના મ ત્રીઓએ તેને નિર્બીજ તરીકે લોકોમા જાહેર કર્યો છે આ મહાદેવીપણ અન તા છોકરા છોકરીઓને જન્મ આપનારી છે, પણ દુર્જન માણસોની તેના ઉપર નજર પડવાના ભયથી તેજ મ ત્રીઓએ વ ધ્યા (વાઝણી) તરીકે તેને દુનિયામા પ્રખ્યાત કરી છે જો સમજ ! આ લોકમા જેટલા પુત્ર પુત્રી થાય છે તે સર્વમા પરમ [2]વીર્યપણે તેઓનુ જોડાણ હોવાને લીધે પરમાર્થથી ખરેખરી રીતે તો આ રાજારાણી જ તેમના માબાપ છે વળી એ મહારાજા અને મહારાણી નાટક જુએ છે તે સમયે તેઓનુ માહાત્મ્ય કેટલુ બધુ જણાઇ આવે છે તે તે સાભળ્યુ કે જોયુ નથી ? આ મહારાજા સર્વ પાત્રોને પોતાની મરજીમા આવે તે પ્રમાણે નારકી, તિર્ય ચ, મનુષ્ય કે દેવગતિ લક્ષણવાળા સ સારમા

ચાગ્ગીગ છે બાહ્ય અને અ તર રાજ્યમા આ દરેક પાત્રનુ સ્થાન આઠમા પ્રસ્તાવમા સ્પષ્ટ થશે અગૃહીતસ કેતાને વાઝણી કહેવાનો ખુલાસો પ્રસ્તાવ ૮ પ્રકરણ ૧૭ મા આવશે

1 નિર્બીજ બીજ વગરનો એટલે જેને છોકરા ન થઈ શકે તેવો પુરૂષ

2 ઉત્કૃષ્ટ વીર્ય—ઉત્પાદક શક્તિ પ્રાણીની ઉત્પત્તિનુ પરમ કારણ તો તેના કર્મ અને તેની પરિપાક દશા છે તેથી પિતૃવીર્ય અને માતૃરક્તનુ પરમ કારણ તો કર્મ અને તેનો કાળ પરિપાક છે આટલા ઉપરથી સર્વ પુત્રપુત્રીના પિતા અને માતા તો કર્મ અને તેની પરિપાક દશા (કાળ)જ કહી શકાય

આવા રહેલી લાખો યોનિઓમા નના નવા જૂદા જૂદા પ્રકારના રૂપો ધારણ કરાવીને તેની પાસે નાટક કરાવે છે અને એવી રીતે મહારાજા પ્રાણીઓ પાસે જૂદા જૂદા પ્રકારના રૂપો ધારણ કરાવે છે તે સર્વને મહારાણી ગભાવાસ, બાળપણ, કુમારપણ, યુવાવસ્થા, પુખ્તપણુ, વૃદ્ધાવસ્થા, મરણ, અન્યત્ર ગર્ભપ્રવેશ અને તેમાથી પાછુ નિષ્ક્રમણ વિગેરે સ્થિતિમા પરિવર્તનો (ફેરફારો) અનેક વાર કરાવે છે [1] "

અગૃહીતસંકેતા—" જે વાત તુ કહે છે તે તો મે સાભળી હતી, પણ મારૂ કહેવુ એમ છે કે કર્મપરિણામ મહારાજા સર્વ પાત્રોને જૂદા જૂદા રૂપો અપાવવાને શક્તિમાન છે અને કાળપરિણતિ મહારાણી તે ઓની અવસ્થામા વાર વાર મોટો ફેરફાર કરી શકે છે-આટલીજ હકી કત ઉપરથી તેઓ લોકોના માબાપ છે એમ કહી શકાય ? "

પ્રજ્ઞાવિશાળા—" વહાલી સખી ! તુ તો તદ્દન ભોળી લાગે છે ! ગાય જેવા જનાવરને પણ અરધી વાત કહી હોય તો તે આખી વાત સમજી જાય છે, પણ તુ તો આ ઉઘાડી વાત છે તે પણ સમજી શકતી નથી જો ખરેખરી રીતે વિચાર કરીએ તો આ સસાર નાટક છે, તો તે નાટકના જે ઉત્પન્ન કરનારા હોય તે પરમાર્થથી વાસ્તવિક રીતે સર્વના માબાપ ગણાય હવે સમજી ? "

અગૃહીતસંકેતા—" જો તેઓ આખી દુનિયાના માબાપ છે, છતા પણ દુર્જન પ્રાણીઓની નજર તેના ઉપર પડવાના ભયથી અવિ વેક વિગેરે મંત્રીઓએ તે રાજાને બીજ વગરના અને રાણીને વંધ્યા તરીકે પ્રસિદ્ધ કરી છે તો પછી ભવ્યપુરુષને આવડા મોટા મહોત્સવ પૂર્વક શા માટે તેઓના પુત્ર તરીકે જાહેર કરવામા આવ્યો છે તેનુ કારણ તુ મને સમજાવ "

પ્રજ્ઞાવિશાળા—" આ ભવ્યપુરુષને મહારાજા અને દેવીના પુત્ર તરીકે જાહેર કરવાનુ કારણ શુ છે ? તેનો હેવાલ તુ સાભળ આ નગરીમા એક શુદ્ધ સત્યવાદી સદાગમ[2] નામના મહાપુરુષ છે, તે સર્વ પ્રાણી ઓનુ હિત કરનાર છે, સર્વ ભાવોને અને સ્વભા

સદાગમ સ્વરૂપ

---

૧ રાજા રૂપ ધારણ કરાવે છે અને સ્થિતિમા પરિવર્તન રાણી કરે છે કર્મ અને કાળના સ્વભાવ અનુક્રમે વિચારવાથી આ સ્પષ્ટ થશે

૨ સદાગમ એટલે શુદ્ધ પુરુષોએ બતાવેલ વિશિષ્ટ જ્ઞાન (શ્રુતજ્ઞાન) આ જ્ઞાનને આકાર આપી પાત્રનુ રૂપ આપ્યુ છે એ શબ્દથી શ્રુતજ્ઞાન ધારણ કરનાર ગુરૂ મહારાજ પણ સમજાય છે બને અર્થ બરાબર બેસતા આવે છે સબધ ઉપરથી કયો અર્થ લાગુ પડે છે તે વિચારી લેવુ

વોને સારી રીતે જાણનારા છે અને ખાસ કરીને આ કર્મપરિણામ રાજા અને કાળપરિણતિ, રાણીની ખાનગીમા ખાનગી વાતોના રહસ્ય, તેના સ્થાનો અને તેના મર્મોને બરાબર જાણનાર છે તે મહાત્મા સંગમ સાથે મારે સારો સબધ છે, હુ તેમને અવારનવાર મળ્યા કરુ છુ એક વખત હુ તેમની પાસે ગઈ હતી ત્યારે મે તેઓને ખાસ આનદમા જોયા, તેઓના ચહેરા ઉપર હર્ષના ચિન્હો સ્પષ્ટ જણાતા હોવથી મે આગ્રહપૂર્વક તેઓના હર્ષનુ કારણ પૂછ્યું તેના જવાબમા

સંગમ હર્ષકારણ ભવ્યપુરુષનો જન્મ

તેઓએ જણાવ્યુ 'ભદ્રે ! તને આટલુ બધુ કુતુહળ થયુ છે તો મારા હર્ષનુ કારણ સાભળ, આ કાળ-પરિણતિ મહારાણી છે તેમણે એક દિવસ મહારાજાને ખાનગીમા વિજ્ઞપ્તિ કરી કે 'રાજન્ ! હુ પોતે વધ્યા નથી, છતા લોકો મને વધ્યા કહે છે એ ખોટા આરોપથી હવે તો હુ બહુ કટાળી ગઈ છુ જો કે મારે અનત પુત્રો છે, છતા દુર્જન પ્રાણીઓની મારા ઉપર નજર ન પડે તેટલા માટે આપના અવિવેક વિગેરે મત્રીઓએ વધ્યા તરીકે દુનિયામા મને જાહેર કરી છે અને તેના પરિણામે મારા પોતાના બાળકો જાણે બીજાના બાળકો હોય એ પ્રમાણે લોકોમા વાતો થયા કરે છે આ તો જૂને લીધે કપડાનો ત્યાગ કરવા જેવી વાત થઈ મારા ઉપર આવો વધ્યાપણાનો ખોટો આરોપ આવી પડેલો છે તે આપશ્રીએ ગમે તેમ કરી દૂર કરવો જોઈએ અને મારે માથેથી એ મ્હેણુ ટાળવુ જોઈએ' રાજાએ જવાબ આપ્યો 'મને પણ દુનિયામા મત્રીઓએ નિર્બીજ તરીકે જાહેર કર્યો છે તેથી આપણા બન્નેને માટે મ્હેણુ એક સરખુ છે, માટે જરા ધીરી થા ! આપણો દુનિયામા જે અપયશ થયેલો છે તે દૂર કરવાનો ઉપાય મને મળી આવ્યો છે' તે ઉપાય કયો છે ? એમ દેવીએ પૂછવાથી રાજાએ જવાબ આપ્યો 'આ પ્રધાન વિગેરેના અભિપ્રાયની દરકાર નહિ કરતા આ મનુજગતિ નગરીમા એક સુદર પુત્રનો તારે પેટે જન્મ થયો છે એમ જાહેર કરવામા આવશે, અને તે પુત્રના જન્મનો મોટો મહોત્સવ કરવામા આવશે. આ પ્રમાણે કરવાથી મારા ઉપરથી ઘણા વખતથી નિર્બીજપણાનુ અને તારા ઉપર વધ્યાપણાનુ કલક આવેલુ છે તે દૂર થઈ જશે' રાજાનો આવો જવાબ સાભળીને દેવીએ રાજાનુ વચન માન્ય કર્યું તેમણે જે પ્રમાણે વિચાર કર્યો હતો તે પ્રમાણે તેણે તેને ત્યાર પછી અમલમા મૂક્યો પ્રજ્ઞાવિશાળા ! આ ભવ્યપુરુષનો જન્મ થયો છે તે મને બહુ વહાલો છે આ કર્મ-પરિણામ અને મહાદેવીને થયેલા પુત્રજન્મથી હુ મારા આત્માને

સફળ માનું છું અને તેને લીધે મને હર્ષ થયો છે' આ પ્રમાણે સદા ગમે મને કહ્યું ત્યારે મેં તેમને કહ્યું 'આપના હર્ષનું કારણ બહુ સારૂં છે' બહેન અગૃહીતસંકેતા ! આ પ્રમાણે હોવાથી પેલા ભવ્યપુરૂષને મહારાજા અને મહાદેવીના પુત્ર તરીકે ઓળખાવવામાં આવ્યો છે તે હવે તારા સમજવામાં આવ્યું હશે "

અગૃહીતસંકેતા—"સારૂં બહેન ! સારૂં તે ઠીક વાત કરી તારી વાતથી મારી શંકા દૂર થઇ ગઇ વળી હું જ્યારે અહીં આવતી હતી ત્યારે બજારમાં જે વાત થતી હતી તે ઉપરથી પણ મને લાગે છે કે રાજા રાણી અત્યાર સુધી વંધ્ય કહેવાતા હતા અને તેને લઇને તેઓ ઉપર જે અપયશનું કલંક લાગેલું હતું તે ધોવાઈ ગયું છે"

પ્રજ્ઞાવિશાળા—"બજારમાં તેં શું સાંભળ્યું ?"

અગૃહીતસંકેતા—"ઘણા માણસોની વચ્ચે એક અત્યંત સુંદર આકૃતિને ધારણ કરનાર પુરૂષ બજારમાં મારા જોવામાં આવ્યો હતો. એ સુંદર પુરૂષને ગામના આગેવાન શહેરીઓ[1] પૂછતા હતા 'ભગવન્ ! આ રાજપુત્રનો આજે જન્મ થયો છે તે કેવા ગુણોને ધારણ કરનારો થશે ?' તેના જવાબમાં તે સુંદર પુરૂષે જણાવ્યું કે 'ભદ્ર લોકો ! તમે સાંભળો આ બાળક અનુક્રમે વધતો વધતો સર્વ ગુણોનું ભાજન થશે એનામાં એટલા બધા ગુણો થશે કે તે સર્વ ગુણોને વર્ણવવાનું તો બની શકે તેમ નથી અને કદિ તેને કહેવા બેસું તો તે સર્વ ધારી રાખવાનું તમારાથી બની શકે એમ પણ નથી તમારા ધ્યાનમાં એ વાત આવે તેટલા માટે હું તેનું સંક્ષેપથી વર્ણન કરૂં છું તે સાંભળો એ બાળક રૂપનું તો દ્રષ્ટાંત[2] થશે, યુવાવસ્થાનું સ્થાન થશે, લાવણ્યનું મંદિર થશે, પ્રેમનું દૃષ્ટાન્ત થશે, ઉદારતાનું સ્થાન થશે, વિનયનો ભંડાર થશે, ગંભીરતાનું ઘર થશે, વિજ્ઞાનનું ઠેકાણું થશે, દાક્ષિણ્યની[3] ખાણ થશે, ચાતુર્યનું ઉત્પત્તિસ્થાન થશે, સ્થિરતાની પરિસિમા થશે, લજ્જાના હુકમને અનુસરનાર થશે, કોઇ પણ વિષય જલદી સમજી લેવાની શક્તિ (વિષય પ્રાગટ્ય) માં દાખલો દેવા

ભવ્યના ભાવી ગુણોનું વર્ણન

---

૧ શહેરીઓ તે અહીં સુશ્રાવકો સમજવા આ વાતની સ્પષ્ટતા આઠમા પ્રસ્તાવમાં થશે

૨ સારામાં સારા રૂપવાન્ માણસ છે એમ વાત થશે ત્યાં તેનું દૃષ્ટાન્ત આપવામાં આવે તેવો તે થશે

૩ દાક્ષિણ્ય સરલતા સાથે અન્યનું મન રાખવાનો ભાવ

લાયક થશે અને ધીરજ, યાદશક્તિ, શ્રદ્ધા અને વિવિદિષા (જાણવાની ઇચ્છા—નવુ સમજવાની જિજ્ઞાસા) રૂપ સુદરીઓનો પતિ થશે. વળી અનેક ભવમા તેણે સારા કર્મો કરવાનો અભ્યાસ પાડેલો છે, તેથી ઘણો પ્રગત થયેલો છે તેથી તે બાળ વયમા હશે ત્યારે પણ રમત ગમતમા આસક્તિ વગરનો થશે, લોકો ઉપર પ્રેમભાવ સારી રીતે બતાવશે, વૃદ્ધ પુરૂષોનો સારી રીતે વિનય કરશે, ધર્મ ઉપર અત્યત પ્રીતિ બતાવશે, વિષયોમા જરા પણ લોલુપતા કરશે નહિ, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર એ છ અતરગ શત્રુઓ પર વિજય પ્રાપ્ત કરશે અને તમારા સર્વના ચિત્તને અત્યત આનદ પમાડશે.' લોકોએ આ સર્વ હકીકત સાભળીને ભયથી અને આનદથી ચોતરફ જોઇને કહ્યુ 'કર્મપરિણામ મહારાજા અને કાળપરિણતિ મહાદેવીની પ્રકૃતિ ઘણી તીવ્ર હોવાને લીધે તેઓ અમને સર્વ લોકોને અનેક પ્રકારના દુખો નિરતર આપ્યા કરે છે, પણ આ એક કામ તો તેઓએ બહુ સારૂ કર્યું તેઓએ સર્વ દેશદેશાતરમા પ્રસિદ્ધ મનુજગતિ નગરમા ભવ્યપુરૂષ—સુમતિને જન્મ આપ્યો એ કામ બહુ સારૂ થયુ આવા સુદર બાળકને જન્મ આપવાથી તેઓના અનેક ખરાબ ચરિત્રો હતા તે તેઓએ ધોઇ નાખ્યા અને વળી પોતાની ઉપર વાઝીઆપણાનુ કલક હતુ તે પણ દૂર કરી નાખ્યુ ' હે બહેન! આ સર્વ હકીકત બહુ ધ્યાન આપીને મે સાભળી હતી ત્યારેજ મારા મનમા પ્રશ્ન થયો હતો કે આ રાજા રાણી તો વધ્ય તરીકે પ્રસિદ્ધ છે, તેઓને ત્યા તે વળી પુત્રનો જન્મ કેવી રીતે થયો? વળી આ પુરૂષ કે જે સર્વજ્ઞની પેઠે ભવિષ્યમા પેલો રાજપુત્ર કેવો થશે તેની સર્વ વાતો કરે છે તે કોણ હશે? ત વખતેજ મે મારા મનમા નિશ્ચય કર્યો હતો કે મારી વહાલી સખી જે વળી ચતુર છે તેની પાસે જઇને ઉપરની બન્ને બાબતના સવાલો પૂછી મારી શકાઓનુ સમાધાન કરીશ, કારણ કે આવી બાબતમા તે બહુ કુશળ છે મારા મનમા બે શકાઓ થઇ હતી તેમાની પહેલી [2] શકા તો તે દૂર કરી, હવે મારા મનમા જે બીજી [3] શકા થઇ હતી તે દૂર કર "

સુમતિનાજન્મથી લોકોને આનદ

---

૧ જે વાક્ય તેઓ બોલવાના હતા તેથી રાજ્ય તરફનો ભય અને સુદર પુત્રના જન્મસમાચારથી આનદ

૨ વધ્ય રાજાને ઘેર પુત્રજન્મ સભવી

૩ સર્વજ્ઞ જેવી વાત કરનાર સુદર પુરૂષ બજારમા હતો તે કોણ?

પ્રકરણ ૫ મું

સદાગમપરિચય

સદાગમની ઓળખાણ કરવા સંબંધી સવાલ અગૃહીતસંકેતાએ કર્યો ત્યારપછી બન્ને બહેનપણીઓ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચિત થઇ –

પ્રજ્ઞાવિશાળા–" વહાલી સખિ ! બજારમાં તેં જે મહાત્મા પુરુષને વાતો કરતો સાંભળ્યો તે મારો પરિચિત પુરુષ મહાત્મા સદાગમ જ હોય એમ તેના [1]કાર્ય દ્વારા હું જાણી શકું છું, એનું કારણ એ છે કે થઇ ગયેલા, થતા અને ભવિષ્યમાં થનારા સર્વ ભાવોને હાથમાં રહેલા આમળાની પેઠે જાણવાને અને સમજાવવાને તેજ મહાત્મા શક્તિમાન્ છે, તેવી રીતે તે ભાવોને પ્રતિપાદન કરી શકે તેવો બીજો પુરુષ વિદ્યમાન નથી. આ જ મનુજગતિ નગરીમાં સદાગમ સિવાય [2]અભિનિબોધ, [3]અવધિ, [4]મનપર્યાય, અને [5]કેવળ નામના બીજા ચાર મહાપુરુષો વસે છે જેઓ

સદાગમનો પરિચય

---

૧ એનું કાર્ય શું છે તેની મને ખબર છે અને તેથી તે વાત કરતો તે પરથી તે તે જ હતા એમ હું અનુમાનથી સ્પષ્ટ રીતે ધારી શકું છું

૨ **અભિનિબોધ** મતિજ્ઞાન બુદ્ધિવૈભવ આ જ્ઞાનથી યોગ્યતા પ્રમાણે દરેક વસ્તુનું સ્વરૂપ ગ્રાહ્ય થાય છે અને તે પાંચ ઇંદ્રિયો અને મન દ્વારા થાય છે ઔત્પાતિકી વૈનયિકી કાર્મણકી અને પારિણામિકી આદિ બુદ્ધિઓ પણ આ મતિજ્ઞાનના વિષય છે એ જ્ઞાનથી જાણવાનું બને છે અને પારકે એ હકીકત કહી શકાતી નથી જાતિસ્મરણ જ્ઞાન એનો પેટા ભેદ છે

૩ **અવધિ** અવધિજ્ઞાનથી અમુક હદ સુધી સર્વ વસ્તુઓ જણાય છે આ આત્માને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે રૂપી દ્રવ્યને જ જાણવાની એની ખાસ મર્યાદા છે અરૂપી દ્રવ્યમાં આ જ્ઞાનનો પ્રવેશ નથી આ જ્ઞાન પોતે જાણે છે અન્યને જણાવી શકતું નથી

૪ **મન પર્યાય** અથવા મનપર્યવ આ જ્ઞાનથી મનુષ્યલોકમાં રહેલા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પ્રાણીઓના મનમાં થતા ભાવો પ્રત્યક્ષ જાણવામાં આવે છે આ જ્ઞાન આત્મપ્રત્યક્ષ છે અને અવધિ પેઠે જાણવા પૂરતું જ છે

૫ **કેવળ** સર્વ વસ્તુઓ તથા અતીત, અનાગત અને વર્તમાન કાળના તેના સર્વ ભાવો–પર્યાયો આત્માને પ્રત્યક્ષ આ જ્ઞાનથી થાય છે અવધિ મનપર્યવ પેઠે અન્યને આ જ્ઞાન જણાવી શકતું નથી

સદાગમ જેવા જ છે, પરંતુ તેઓમા અન્ય પાસે કોઇ પણ વિષયનુ પ્રતિપાદન કરવાની શક્તિ નથી, તેઓ બીજા પાસે કોઇ પણ બાબતની હકીકત કહી શકતા નથી, તે ચારે પોતાના સ્વરૂપથી [1]મુગા છે આ ચારે પુરૂષોનુ માહાત્મ્ય કેટલુ મોટુ છે તે પણ સર્વ લોકો સમક્ષ ભગવાન્ સદાગમ વર્ણવે છે, કારણ કે સારા પુરૂષોની ચેષ્ટાઓનુ અવલબન કરનાર તે સદાગમ છે અને પારકાના ગુણોનો પ્રકાશ કરવાની તેને ટેવ છે ”

અગૃહીતસકેતા-‘આ રાજપુત્ર સદાગમને બહુ વહાલો છે તેનુ કારણ શુ ? અને એ બાળકના જન્મથી સદાગમ પોતાના આત્માને સફળ માને છે તેનુ કારણ શુ ? એ હકીકત હુ સાભળવા ઇચ્છુ છુ ’

હિતોપદેશને અગે સદાગમને ખેદ

પ્રજ્ઞાવિશાળા-“ એ સદાગમ ઘણો મોટો મહાત્મા પુરૂષ છે અને તે દરરોજ અન્ય પ્રાણીઓ ઉપર ઉપકાર કરવા તૈયાર રહેતો હોવાથી સર્વ પ્રાણીઓનુ હિત થાય એવા જ પ્રકારની પોતાની આચરણા કરે છે વાત એવી છે કે પાપી પ્રાણીઓ એના વચનને અનુસરતા નથી આ મહાત્મા સદાગમની કેટલી મહત્તા છે, એનો જ્ઞાનવૈભવ કેટલો જબરો છે અને એને પરોપકાર કરવાની કેટલી તીવ્ર ઇચ્છા છે એ સર્વ બાબતનુ તેનુ માહાત્મ્ય પાપી પ્રાણીઓ સમજતા નથી આ પ્રમાણે હકીકત હોવાને લીધે ભગવાન્ સદાગમ એ પ્રાણીઓને હિત થાય તેવો ઉપદેશ આપે છે તોપણ તેઓમાના કેટલાક ઉલટા સદાગમને દોષ આપે છે, કેટલાક તેને ધિક્કારે છે, કેટલાક તેની મશ્કરી કરે છે, કેટલાક આપેલ ઉપદેશ યોગ્ય છે એમ સ્વીકાર્યા છતા તે પ્રમાણે વર્તવાની પોતાની અશક્તિ જાહેર કરે છે, કેટલાક તો તેના વચનથી ડરી જઇને દૂરથીજ નાસવા મડી જાય છે, કેટલાક તેને ઠગારો ધારીને તેની તરફ શકાની નજરથી જુએ છે, કેટલાક તેના વચનને મૂળથીજ સમજતા નથી, કેટલાક તેનુ વચન

---

1 સદાગમ એ શ્રુતજ્ઞાન છે બીજા પાસે વાત કરવાને તેજ સમર્થ છે કેવળજ્ઞાની પણ અન્ય સાથે વાત કરે કે ઉપદેશ આપે તે દ્રવ્ય શ્રુતજ્ઞાન દ્વારા બની શકે છે બાકીના ચારે જ્ઞાનો સ્વાત્મસ્થિત છે તે અન્ય સાથે બોલતા ન હોવાથી તેને અત્ર મુગા કહેવામા આવ્યા છે અન્યને જણાવવાની શક્તિ શ્રુત સિવાય બીજા કોઈ જ્ઞાનમા નથી

સાંભળે છે તોપણ તેના ઉપર રૂચિ લાવતા નથી, કેટલાકને તેના વચનો ઉપર રૂચિ થાય છે તોપણ તે પ્રમાણે તેઓ અનુષ્ઠાન કરી શકતા નથી અને કેટલાક પ્રાણીઓ તે પ્રમાણે અનુષ્ઠાન કરવાનું શરૂ કરીને વળી પાછા તે બાબતમાં શિથિળ થઇ જાય છે આ પ્રમાણે હકીકત બનતી હોવાને લીધે સદાગમને પરોપકાર કરવાની ઘણી ઇચ્છા છે, પણ તેની શુભ ઇચ્છાઓનું ધારેલું ફળ પ્રાપ્ત થતું નથી અને પ્રાણીઓમાં આવી અપાત્રતા હોવાને લીધે સદાગમને મનમાં વારંવાર બહુ ખેદ થયા કરે છે **भवत्येव हि सद्गुरूणामपि निष्फलतया कुपात्रगोचरो महाप्रयासश्चित्तखेदहेतुः** કુપાત્ર પ્રાણીને ઉપદેશ આપવા માટે મોટો પ્રયાસ કરવામાં આવે છતાં તે નિષ્ફળ થઇ જતો જણાય ત્યારે સદ્ગુરૂને પણ ચિત્તમાં ખેદ થાય છે આ રાજપુત્ર ભવ્યપુરૂષ છે એટલા માટે તે સારૂં પાત્ર હોય એમ એને જણાય છે કોઇ પ્રાણી ભવ્ય[1] હોય પણ ખરાબ મતિવાળો હોય તો સુપાત્ર થઇ શકતો નથી પણ આ રાજપુત્ર તો ભવ્યપુરૂષ હોવા સાથે સુમતિ-સારી બુદ્ધિવાળો છે અને તે માટેજ તેની માએ તેનું સુમતિ નામ પાડ્યું છે તે તને યાદ હશે (જુઓ પૃષ્ઠ ૨૮૭) આમ હોવાથી તે સુપાત્ર છે અને એ પ્રમાણે હોવાથી તેના જન્મથીજ તે સદાગમને અત્યંત

સદાગમના આનંદનું કારણ

વહાલો થઇ પડેલો છે વળી સદાગમ અંત:કરણપૂર્વક માને છે કે પૂર્વોક્ત રીતે આ બાળકના[2] પિતા હોવાથી એના કર્મપરિણામ સુંદર છે અને માતા હોવાથી કાળપરિણતિ અનુકૂળ થઇને વર્તે છે તેથી એમ લાગે છે કે એનું બાળકપણું[3] પૂરૂં થશે કે તરતજ તેનો

---

૧ આગળ જણાવ્યું છે તેમ સર્વ ભવ્યો મોક્ષ જઇ શકતા નથી સામગ્રી અને વર્તન બન્ને મળે ત્યારે યોગ્યતા હોય તો જઇ શકાય છે ભવ્યત્વ માત્ર શક્તિ બતાવે છે પણ શક્તિ વ્યક્ત થવી કે નહિ તે સંયોગો પર આધાર રાખે છે જુઓ પૃષ્ઠ ૨૭૪ પરની નોટ

૨ આ આખું વાક્ય શ્લેષ જેવું છે સદાગમ વિચાર કરે છે કે આ બાળક વૈરાગ્યવાસી છે તેથી તેના કર્મો સારા લાગે છે અને તેની સ્થિતિ પણ પરિપાક દશાને પામેલ જણાય છે વળી રાજાએ તેને પોતાના પુત્રના રૂપમાં જન્મ આપ્યો છે તેથી તે તેના તરફ પ્રેમાળ નજરે જોઈ તેને યોગ્ય રીતે વર્તવા દેશે એમ અનુમાન થાય છે વાર્તાના રસમાં આ સર્વ હકીકત ધ્યાનમાં રાખી આગળ વધવું ઠીક થઇ પડશે

૩ બાળકપણું અજ્ઞાનકાળ એ કાળ પૂરો થવાનો છે ; ઉપર આ પ્રાણી આવી ગયો હોય એટલો તે પ્રગત છે એમ તેની ચેષ્ટા ઉપરથી જણાય છે

સ્વભાવ ઘણો સારો હોવાથી, કલ્યાણુપર પગ તેની નજીક હોવાથી અને એના જેવા પુરુષો મારા દર્શનથી ઘણા રાજી થતા હોવાથી જ્યારે તે મારી પાસે આવશે ત્યારે જરૂર તેના મનમા આવા આવા વિચારો થશે. 'અહો ! જે નગરીમા સદાગમ જેવો મહાપુરુષ વસે છે તે મનુજગતિ નગરી બહુ સુદર છે ! મારામા પણ કાઇક તેવી યોગ્યતા જરૂર હોવી જોઇએ કે જેને લઇને તે મહાત્માની સાથે મારો મેળાપ થયો છે, તો હવે આ મહાત્મા પુરુષ(સદાગમ)ની વિનયપૂર્વક આરાધના કરીને એના સબધી જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરૂ '-આવા આવા વિચારો તે બાળક કરશે અને એના માતપિતા અનુકૂળ હોવાથી તે પુત્રને મને અર્પણ કરી દેશે એટલે તે સુમતિ મારો શિષ્ય થશે, એટલે પછી મારામા જે જ્ઞાન છે તે એ બાળકને આપીને હુ મારી જાતને કૃતકૃત્ય-માનીશ-આવી બુદ્ધિથી ભવ્ય પુરુષ (સુમતિ)ના જન્મથી સદાગમ પોતાના આત્માને સફળ માને છે અને તે બાબતમા પોતાને સતોષ થયેલો હોવાથી લોકોની આગળ રાજપુત્રના ગુણોનુ વર્ણન કરે છે "

અગૃહીતસકેતા-" વહાલી સખિ ! આ સદાગમનુ એવુ તે શુ અપૂર્વ માહાત્મ્ય છે કે પાપિષ્ઠ પ્રાણીઓ તેને સમજતા નથી ! અને નહિ સમજવાને પરિણામે તે મહાત્મા જે કહે છે તે પ્રમાણે વર્તન કરતા નથી ? "

સદાગમ માહાત્મ્ય

પ્રજ્ઞાવિશાળા-" સખિ ! ધ્યાન રાખીને સાભળ આ હકીકત બરાબર સમજવાથી તારા મનમા જે શકા છે તેનુ બરાબર નિવારણ થઇ જશે જે કર્મપરિણામ નામનો મહારાજા છે તેની શક્તિ કોઇ પણ જ-ગ્યાએ રોકી શકાય તેમ નથી એવો તે જબરજસ્ત છે એ મહારાજા દરરોજ સસારનાટક કરતો કરતો પોતાની મરજીમા આવે તે પ્રમાણે કઇક ધનવાનોને ભિખારી બનાવી દે છે, ભાગ્યશાળીને હીનભાગી કરી મૂકે છે, અત્યત રૂપાળા પ્રાણીને કદરૂપા બનાવી દે છે, પડિતોને મૂર્ખ કરી મૂકે છે, શૂરવીરને નિર્માલ્ય બનાવી દે છે, અહકારી-અભિમાનીને રાકડા બનાવી દે છે, તિર્યચ જાતિનુ રૂપ લેનાર પ્રાણીઓને નારકીનુ રૂપ આપે છે, નારકીનુ રૂપ ધારણ કરનાર પ્રાણીને મનુષ્યનુ રૂપ આપે છે, મનુષ્યનુ રૂપ ધારણ કરનાર પ્રાણીઓને દેવનુ રૂપ આપે છે, દેવનુ રૂપ ધારણ કરનાર પ્રાણીઓને જનાવરનુ રૂપ આપે છે, મોટા મોટા રાજાને તે કીડા બનાવી દે છે, મોટા ચક્ર-

વર્તીઓને ભિક્ષુક બનાવે છે, દરિદ્રભાવ ધારણ કરનાર પ્રાણી પાસે ઐશ્વર્ય ધારણ કરાવે છે, અરે ! એને માટે બહુ કેટલી વાત કરવી ? પોતાની મરજીમા આવે-ધ્યાનમા આવે તેવા ભાવોનુ પરિવર્તન કરતા મોટા ફેરફાર કરી-ફરાવી નાખતા તેને કોઇ વારી શકતુ નથી અને કોઇનો વાર્યો તે કદિ રોકાતો પણ નથી આવો જબરજસ્ત તે મહારાજા છે ને પણ આ સદાગમના નામથી ડરી જાય છે અને તેની ગંધથી પણ દૂર નાસી જાય છે[1] સર્વ લોકોને કર્મપરિણામ મહારાજા સંસારનાટકમા ત્યાસુધી જ વિડંબના કરી શકે છે કે જ્યાસુધી એ સદાગમ મહાત્મા જોરથી હુંકારો કરતા નથી જો આ મહાત્મા એક તાડુકો જોરથી પાડે તો કર્મપરિણામ મહારાજા તેના ભયથી ડરી જઇને જેમ મોટા વિગ્રહમા (લડાઇમા) કાયર માણસ પોતાના પ્રાણ છોડી દે છે તેમ તે પ્રાણીઓને છોડી દે છે[2] આવી રીતે હોકારો કરીને સદાગમે અત્યાર સુધીમા અનંત પ્રાણીઓને કર્મપરિણામ રાજાની જાળમાથી છોડાવી[3] દીધા છે ”

અગૃહીતસંકેતા—“સદાગમે અનંત પ્રાણીઓને કર્મપરિણામની જાળમાથી છોડાવ્યા છે એમ તુ કહે છે ત્યારે તે પ્રાણીઓ કેમ દેખાતા નથી ?

પ્રજ્ઞાવિશાળા—“કર્મપરિણામ રાજાના તાબાની બહાર (તેની હદ બહાર) એક નિવૃત્તિ[4] નામની મોટી નગરી છે સદાગમના હોકારાથી કર્મપરિણામ રાજાનો તેઓ ઉપર કોઇ પણ પ્રકારનો હુકમ ચાલતો નથી એવી સ્થિતિ જેઓની બની આવે છે તેવા પ્રાણીઓ સદાગમે પોતાને કર્મપરિણામની સત્તામાથી છોડાવ્યા છે એમ માની, તે

કર્મથી છૂટેલાઓનુ સ્થાન

---

1 કર્મમા પોતાનો વિપાક આપવાની અચિંત્ય શક્તિ છે તેના ઉપર જ્ઞાનથી સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કરી શકાય છે અને જ્ઞાનમા પ્રગતિ કરતા આખરે સર્વ કર્મ પર આધિપત્ય મેળવી શકાય છે આ હકીકત પર અહીં રૂપક છે

૨ મતલબ એ છે કે શુદ્ધ આગમ (શાસ્ત્ર) નો સમ્યગ્ બોધ થાય છે એટલે કર્મો પોતાની મેળે છુટી જાય છે, નાસી જાય છે, આત્મપ્રદેશથી અલગ પડે છે

૩ અનંતા પ્રાણીઓ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી કર્મ ક્ષય કરી આખરે મોક્ષે ગયા છે તે પર આ હકીકત રચાયલી છે

૪ નિવૃત્તિ મોક્ષ-સિદ્ધિસ્થાન આ ઉપમાન બરાબર વિચારવા યોગ્ય છે

કર્મગજના માથા[1] ઉપર પગ મૂકી ઉડીને પેલી નિર્વૃત્તિ નગરીમા પહોચી જાય છે તે નગરીમા ગયા પછી સર્વ પ્રકારના ઉપદ્રવો અને ત્રાસથી રહિત થઇને ત્યા મહાસુખી જીવનમા સર્વ કાળ[2] તેઓ રહે છે એ પ્રમાણે હોવાથી સદાગમે છાડાવેલા પ્રાણીઓ અહી દેખાતા નથી ”

અગૃહીતસકેતા—“ જો એમ છે તો પછી તે મહાત્મા સર્વ લો કોને કેમ છોડાવતા નથી ? આ અતિ વિષમ પ્રકૃતિવાળો કર્મપરિણામ રાજા તો બિચારા સર્વ જીવોને બહુ દુ ખ દે છે, ત્યારે જો તે મહાત્મા સદાગમમા તુ કહે છે તેવી શક્તિ હોય તો તેણે લોકોને થતી આવા પ્રકારની કદર્થના તરફ બેદરકારી બતાવવી તે તેમના જેવા મોટા માણસને યોગ્ય નથી ”

સર્વ સુખી નહિ થવાના કારણો

પ્રજ્ઞાવિશાળા—“ તુ કહે છે તે વાત ઠીક છે, પણ મહાત્મા સદાગમની એ એક પ્રકૃતિ છે કે જે પ્રાણીઓ તેના વચનથી ઉલટી રીતે આચરણ કરી પોતાનુ કુપાત્રપણુ જણાવે છે તેના તરફ તે તદ્દન બેદરકાર રહે છે અને જે પ્રાણીઓ તરફ તે મહાત્મા બેદરકાર છે એમ જણાય છે તે પ્રાણીઓ ધણી ધોરી વગરના છે એમ જાણીને કર્મપરિણામ રાજા તેને વધારે કદર્થના[3] કરે છે, તેને વધારે ત્રાસ આપે છે અને તેને અનેક પ્રકારે હેરાન કરે છે જે પ્રાણીઓ જાતે પાત્ર હોઇને તે મહાત્મા સદાગમના હુકમને વશ થાય છે અને તે કહે તેમ કરે છે તેને સદાગમ પોતાની પ્રકૃતિને અનુસરનારો જાણી કર્મપરિણામ રાજા તરફથી થતી સર્વ કદર્થનાઓ અને હેરાનગતિઓમાથી સ પૂર્ણ રીતે છોડાવી દે છે[4] જે લોકોને આ મહાત્મા સદાગમ ઉપર ભક્તિ હોય છે, છતા પોતામા એટલી બધી શક્તિ નહિ હોવાને

---

૧ જ્ઞાની ઉપર કર્મનુ જોર ચાલતુ નથી એ સુપ્રસિદ્ધ હકીકત છે

૨ મોક્ષમા ગયા પછી સ સારમા પાછુ આવવાનુ કદિ પણ થતુ નથી અવ્યાબાધ સુખ ભોગવતા મોક્ષ ગયેલા આત્માઓ અન ત કાળ ત્યા રહે છે દરેક પ્રાણીને આશ્રીને મોક્ષની આદિ હોય છે પણ અ ત નથી

૩ જેઓ જ્ઞાન તરફ વિપરીત વર્તન કરે છે તે કર્મથી વધારે ખરડાય છે અને સ સારમા વધારે રખડે છે

૪ જ્ઞાન સાથે શુદ્ધ વર્તન કરે તે મોક્ષ જાય છે અને કર્મનુ ત્યારપછી તેઓ ઉપર કોઇ પ્રકારનુ જોર ચાલતુ નથી

લીધે જેઓ એના વચનોને સંપૂર્ણ અંશે અનુસરવાને શક્તિમાન્ થતા નથી, પરંતુ તેના વચનોમાંથી ઘણા, વધારે, અથવા થોડા, બહુ થોડા વચનોને પણ અનુસરે છે અથવા કાંઇ નહિ તો સદાગમ ઉપર અંતઃકરણપૂર્વક ભક્તિ રાખે છે અથવા છેવટે કાંઇ નહિ તો તેનું નામમાત્ર પણ હોંશથી લે છે અને તેમ કરીને જેઓ આ મહાત્માના વચનને કાંઇક પણ અનુસરે છે તેઓ ઉપર એ મહા મા ' ધન્ય કૃતાર્થ, પુણ્યશાળી, સુલબ્ધજન્મ ' વિગેરે શબ્દોથી સમજાઇ આવતો પક્ષપાત કરે છે [1] વળી જે પ્રાણીઓ આ મહા માનું નામ પણ જાણતા ન હોય પણ જેઓ પ્રકૃતિથી (કુદરતી રીતે-સ્વભાવથી) ભદ્રક[2] હોય છે તેઓ પણ આંધળાની હાર જેમ માર્ગાનુસારી[3] થાય છે તેમ અનાભોગથી[4] પણ એ મહાત્માના વચનોને અનુસરે છે-આવા અનેક પ્રકારના પ્રાણીઓને જો કે કર્મપરિણામ મહારાજા કેટલાક કાળ સુધી સંસારનાટકમાં નચાવે છે, તો પણ તેઓ સદાગમને વહાલા છે એમ માનીને તેઓની પાસે નારકીનો અથવા તિર્યંચનો કે ખરાબ મનુષ્યનો અથવા અધમ દેવતાનો એવા પાઠો ભજવાવતો નથી, પણ એવા જીવો પૈકી કોઇને [5]અનુત્તરવિમાનના દેવતાઓનું રૂપ આપે છે, કોઇને

---

૧ દુનિયામાં ઘણા પ્રાણીઓ એવા હોય છે કે જેઓ સદાગમ (સુશાસ્ત્ર) ના ફરમાનોને સર્વ અંશે અનુસરી શકતા નથી પણ કોઈ કોઈ અંશે અનુસરે છે અથવા અનુસરવા ઈચ્છા રાખે છે તેઓનો જન્મ સફળ ગણાય છે કારણ કે વિકાસક્રમમાં તેઓની હદ ઉંચી છે અને ધીમે ધીમે તેઓ સારી રીતે આગળ વધી શકે એવી યોગ્યતાવાળા છે એમ તેઓના વર્તન પરથી જણાય છે સુલબ્ધજન્મ-જેણે જન્મીને સારા કાર્યો કરી પોતાનો જન્મ સફળ કર્યો છે એવા પ્રાણીઓ

૨ **ભદ્રક** ભલા ભોળા સરળ પ્રકૃતિવાળા

૩ **માર્ગાનુસારી** જીવોના પાત્રીશ ગુણ છે તે સંબંધી ટુંકામાં વાત કરીએ તો તેઓનો વ્યવહાર બહુ ઊંચા પ્રકારનો હોય છે અને દુનિયાની દૃષ્ટિએ તેઓ સ્નેહમય જીવન અનુસરનારા હોય છે આવા વ્યવહાર પ્રાણીઓને સમ્યગ્ બોધ થયો ન હોય છતાં એક દેખતાની પછવાડે બીજા અંધ ચાલે અને છેવટે ઇચ્છિત સ્થાનકે પહોંચી પણ જાય એવા રસ્તા પર તેઓ છે માર્ગાનુસારી એટલે રસ્તા પર-લાઇન પર હોનાર પ્રાણી આવા પ્રાણીઓ ઉપર કર્મનું બહુ જોર ચાલતું નથી અને તે પ્રગત થાય તો આખરે શુદ્ધ માર્ગમાં આગળ વધી ઇચ્છિત સ્થાને પહોંચે છે

૪ **અનાભોગથી** અજાણતા સમ્યગ્ બોધ વગર માત્ર પ્રકૃતિની સરળતાથી ઓઘ દૃષ્ટિમાં આગળ વધતા આવી સ્થિતિ થાય છે અને પ્રથમની ચાર દૃષ્ટિઓ આ પ્રગતિમાર્ગ બતાવવા માટે જ નિર્દિષ્ટ થયેલી છે

૫ બાર દેવલોકની ઉપર **પાંચ અનુત્તરવિમાન** છે વિજય, વૈજયન્ત,

ગ્રૈવેયક[3] દેવતાનુ રૂપ આપે છે, કેટલાકને ઉપર રહેલા દેવલોકોમા[4] કલ્પોપપન્ન દેવતા બનાવે છે, કેટલાકને આ પૃથ્વી નીચે આવી રહેલા કલ્પોપપન્ન મહર્દ્ધિક[5] દેવતા બનાવે છે, કેટલાકને (જ્યોતિષી) બનાવી અભૂમિ (આકાશ)મા ભૂરૂપતાને[6] દેખાડનાર કરે છે અને કેટલાકને ચક્રવર્તી અથવા મહામાડલિક વિગેરે પ્રધાન પુરુષની પદવી આપે છે એવી રીતે જૂદા જૂદા પણ સારા રૂપો અને સારા પાઠો આપી તેઓ પાસે નાટક કરાવે છે, પણ એક વાત ચોક્કસ છે કે એવા પુરુષોને સારૂ રૂપ મૂકાવી દઈને હલકા અધમ-તુચ્છ રૂપથી અથવા તેવા ખરાબ પાઠો આપીને કદિ પણ તેઓ પાસે નાચ કરાવતો નથી આવો મોટી શક્તિવાળો કર્મપરિણામ મહારાજા પણ તે મહાત્માના ભયથી કપી જાય છે એ એકજ હકીકત સદાગમનુ માહાત્મ્ય સમજાવવા માટે પૂરતી છે

જયન્ત, અપરાજિત અને સ્વાર્થસિદ્ધ ત્યા રહેલા દેવોને અત્યન્ત સુખ હોય છે જ્ઞાનાનદમા મગ્નતા અને કોઈ પણ પ્રકારની ઉપાધિનો અભાવ-આ એ ગતિના દેવોનુ ખાસ લક્ષણ છે માર્ગાનુસારી જીવોની અનુત્તરવિમાનમા ગતિ સભવતી નથી તેથી આ વાક્ય વિચારવા યોગ્ય છે સૂક્ષ્મ બોધ અને ચારિત્ર ગ્રહણ કરેલા સમ્યગ્ દ્રષ્ટિ જીવોની જ આટલે સુધી ગતિ સભવે છે

૩ ગ્રૈવેયક—આ પણ એક પ્રકારના દેવો છે ગ્રૈવેયકના નવ પ્રકાર છે ત્યા પણ તદ્દન માર્ગાનુસારી જીવો જઈ શકતા નથી સર્વચારિત્રીજ જાય છે

૪ દેવલોક—દેવલોક બાર છે મનુષ્યલોક પછી ઉપર જતા બાર દેવલોક આવે છે સુધર્મા દેવલોક વિગેરે તેના નામ છે આ બારે દેવલોકના દેવતાઓ અને ઇદ્રો તીર્થંકર મહારાજના ચ્યવન જન્મ દીક્ષા કેવલ્યપ્રાપ્તિ અને મોક્ષ અવસરે મહોત્સવ કરે છે, તેથી તેઓ કલ્પોપપન્ન દેવો કહેવાય છે તેઓનો કલ્પ (ફરજ) એવો છે કે તેમણે મહોત્સવમા ભાગ લેવોજ જોઇએ ગ્રૈવેયક અને અનુત્તરવાસી સુરોને તેમ કરવાનો કલ્પ ન હોવાથી તેઓ કલ્પાતીત કહેવાય છે

૫ પૃથ્વીની નીચે આવેલા કલ્પોપપન્ન દેવો તે ભુવનપતિ (દશ) વ્યતર અને વાણવ્યતરોની જાતિના સમજવા તેમા પણ મહર્દ્ધિક દેવો ઘણા હોય છે મહર્દ્ધિક દેવતાઓ જેમને મોટી ઋદ્ધિ હોય છે તેઓ જો કે ઇદ્રથી નાના ગણાય છે પરતુ તેઓની ઋદ્ધિ, સમૃદ્ધિ અને પરિવાર બહુ મોટા હોય છે

૬ એટલે કેટલાકને જ્યોતિષના દેવો બનાવી જમીન પર-ભૂમિ પર ફરતા હોય તેમ ફરતા કરી મૂકે છે ચદ્ર સૂર્ય, ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારા એ પાચ પ્રકારના દેવોને જ્યોતિષના દેવો કહેવામા આવે છે સર્વ પ્રકારના દેવોનુ વર્ણન વિગત સાથે સાતમા પ્રસ્તાવના છેલ્લા પ્રકરણમા આવશે

"વળી હે [1]મૃગાક્ષિ! તને જો કૌતુક હોય તો તે સદાગમ મહા "ત્માનું કેવું રૂપ છે તે કહી સંભળાવું છું તે બરાબર સાંભળ પરમા "ર્થથી બરાબર જોઈએ તો એજ મહાત્મા ત્રણ જગ "તના નાથ છે, ખરેખરી રીતે સર્વ ઉપર સ્નેહ રાખ "નાર એ જ છે જગતનું શરણ પણ એ જ છે, સર્વ "પ્રાણીઓનો બંધુ (ભાઇ) પણ એ જ છે, વિપત્તિના "ઉંડા ખાડામાં પડેલાઓનો એજ મહાત્મા ટેકો છે સંસારઅટવી "(વિકટ જંગલ)માં ભૂલા પડેલાને સાચો માર્ગ બતાવનાર એજ મહા "પુરૂષ છે, સર્વ વ્યાધિઓની ખરી દવા કરનાર મહાન્ વૈદ્ય પણ એ જ "છે, સર્વ [2]વ્યાધિઓનો બરાબર નાશ કરનાર ઉત્તમ ઔષધ પણ એજ "છે, સર્વ વસ્તુઓનો પ્રકાશ કરનાર એજ મોટો દીપક છે, પ્રમાદ "રૂપ રાક્ષસના પંજામાંથી એકદમ છોડાવનાર એ જ મહાત્મા છે, "અવિરતિરૂપ[3] મેલ અને [4]લીલને પણ ધોઇ નાખનાર એ "જ છે, (મન, વચન અને કાયાના) દુષ્ટ યોગોને વારવાના કામમાં "તેજ ખરેખરો ઉદ્યમ કરે છે, શબ્દ વિગેરે પાંચ[5] તોફાની ચોરો જ્યારે "આ પ્રાણીનું ધર્મધન લૂટવા મંડી જાય છે ત્યારે તે ચોરના પંજામાંથી "મૂકાવનાર એજ મહાત્મા છે અને તેના જેવું છોડાવવાનું કામ કરનાર "બીજો કોઇ જોવામાં આવતો નથી, મહા ઘોર ભયંકર નરકના દુઃખ "માંથી બચાવી લેનાર અને ત્યાં ગયેલાનો પણ ઉદ્ધાર કરનાર તે મ "હાત્મા છે અને પ્રાણીઓને જનાવરપણાના (તિર્યંચ ગતિના) દુઃખથી

સદાગમનું રૂપ

---

૧ મૃગાક્ષિ હરણ જેવી ચપળ આંખો વાળી સુંદર સ્ત્રી

૨ અત્ર વ્યાધિ તે ભાવ વ્યાધિ સમજવા આ સંસારમાં અજ્ઞાનને લઇને સંયોગવિયોગજન્ય અનેક ઉપાધિ થાય છે જ્ઞાનનો પ્રકાશ પડતા બોધ થાય અને તેથી સ્વપરનો બરાબર ખ્યાલ આવે તે વ્યાધિને દૂર કરવાનો ખરેખરો ઉપાય છે અને એ ખ્યાલ તે સદાગમ છે તેથી એને વૈદ્યનું સ્થાન આપ્યું છે આની યોજના સર્વ વિશેષણોમાં કરવી

૩ ત્યાગભાવ ન કરતા સંસારમાં રાચી રહેવું તેને અવિરતિ ભાવ કહે વામાં આવે છે તે પ્રાયે અજ્ઞાનજન્ય હોય છે મિથ્યાત્વમાં એ ભાવ વિશેષ વર્તતો હોય છે

૪ મેલ-કચરો અને લીલ (પાણી ઉપર દેખાતી સેવાળ)ને ધોઇ નાખનાર સાફ કરનાર પાણીનું કામ સદાગમ કરે છે અહીં અવિરતિરૂપ લીલ અને કચરો છે એમ સમજવું

૫ પાંચ તોફાની ચોરો તે શબ્દ રૂપ, રસ ગંધ અને સ્પર્શ સમજવા

" બચાવનાર પણ એ જ મહાત્મા છે, તુચ્છ અધમ મનુષ્યપણામા[૧]
" પ્રાપ્ત થતા અનેક દુખોનો વિચ્છેદ કરાવનાર એ જ મહાત્મા છે અને
" અધમ અસુરપણામા મનમા નિરતર થતા અનેક સતાપોથી દૂર
" રાખનાર પણ એજ મહાત્મા છે, [૨]અજ્ઞાન વૃક્ષનો નાશ કરવા માટે તે
" જ મહાત્મા કુહાર જેવા છે, એ નિદ્રાને[૩] નસાડી મૂકનાર અને પ્રાણી
" ને જાગ્રત કરનાર છે, [૪]સ્વાભાવિક આનદનુ ખરેખર કારણ એ જ છે
" એમ લોકોમા કહેવાય છે અને સુખદુખના અનુભવથી થતી મિથ્યા
" બુદ્ધિને કાપી નાખનાર પણ તેજ મહાત્મા છે [૫]એ મહાત્મા ક્રોધ
" અગ્નિને બૂઝવવા માટે જળ સમાન છે, મહામાનરૂપ મોટા પર્વતના
" ચૂરેચૂરા કરી નાખવા માટે વજ્ર[૬] સમાન છે, મહામાયારૂપ મોટી
" વાઘણનો નાશ કરવા માટે [૭]શરભ સમાન છે અને મોટા
" લોભરૂપ મહાસાગરનુ શોષણ કરવાને વડવાનળ અગ્નિ સમાન છે, એ
" મહાપુરુષ હાસ્યના વિકારને શમાવવાની મોટી શક્તિ ધરાવનારા
" છે અને મોહનીય કર્મના ઉદયથી થતી [૮]રતિનો સારી રીતે નાશ
" કરે છે, અરતિથી પીડા પામતા પ્રાણીઓને તે મહાત્મા અમૃત

---

૧ ભિખારી, દરિદ્રી રાણી અધ બહેરા વિગેરે અધમ મનુષ્યની પક્તિમા આવે છે

૨ પ્રથમ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ જેનુ કામ જ્ઞાનની આડા આચ્છાદન કરવાનુ છે તેના નાશથી આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે

૩ નિદ્રાપર સત્તા બીજા દર્શનાવરણીય કર્મપર અકુશ આવવાથી પ્રાપ્ત થાય છે એ કર્મ દર્શનને રોકે છે અને નિદ્રાને લાવે છે

૪ સ્વાભાવિક આનદ આત્મપરિણતિની રમણતામા છે દુનિયામા જે ગાડી વાડી લાડી વિગેરેના સસર્ગથી આનદ મનાય છે તે પૌદ્ગલિક છે અસ્થિર છે અસ્વાભાવિક છે નિરતર રહેનાર ન હોવાથી ખોટો છે સ્વાભાવિક આનદ જ્ઞાન વગર થતો નથી અને આત્માની એવી શાત દશા વેદનીય કર્મના ક્ષયથી થાય છે આઠ કર્મમા આ ત્રીજુ કર્મ છે

૫ હવે જે વિશેષણો આવે છે તે ચોથા મોહનીય કર્મના નાશથી પ્રાપ્ત થાય છે ક્રોધ માન, માયા, લોભ, હાસ્ય રતિ અરતિ શોક, ભય દુગછા વેદ અને મિથ્યાત્વ એ સર્વ મોહના આવિર્ભાવો છે પ્રથમ ચાર કષાય છે (ક્રોધાદિ)

૬ ઇંદ્રનુ વજ્ર બહુ નાનુ હોય છે, પણ શક્તિ એટલી હોય છે કે પર્વત પર પડતા પર્વતના ચૂરેચૂરા કરી નાખે છે

૭ શરભ અષ્ટાપદ

૮ રતિ વિષયમા પ્રીતિ

" જેવા લાગે છે અને કોઇ પ્રાણી ભ્રાન્ત થઇ ગયો હોય, ગભરાઇ ગયો
" હોય તેનુ સારી રીતે રક્ષણ કરવાને શક્તિમાન છે, શોકથી હિંમત
" હારી ગયેલા પ્રાણીને ખરેખરો સાચો દિલાસો એ મહાત્મા આપે
" છે અને પ્રાણીઓને જુગુપ્સા[3] વિગેરે વિકારો થાય તેને તે સ પૂર્ણ-
" પણે શાંતિ પમાડે છે, [4]કામ પિશાચને લાત મારીને હાંકી કાઢ
" વાને તેજ મહાપુરૂષ સમર્થ છે અને મિથ્યાત્વરૂપ અ ધકારનો નાશ
" કરવા તે (સદાગમ) પ્રચ ડ પ્રતાપવાળો સૂર્ય છે, [5]ચાર પ્રકારના
" જીવિત (આયુ)નો સર્વથા છેદ કરાવવાનુ કારણ તે જ મહાપુરુષ
" છે, કારણ કે જ્યા આગળ જન્મ મરણ ન હોય તેવા શિવાલયમા
" એ પ્રાણીઓને લઇ જાય છે, સારી અથવા ખરાબ[6] નામ
" કર્મની અનેક પ્રકૃતિઓને લઇને પ્રાણીઓને અનેક પ્રકારની
" પીડાઓ થાય છે તે સર્વને આ મહાત્મા અશરીરી [7]સ્થાન
" પ્રાપ્ત કરાવીને સર્વથા છેદી નાખે છે, પોતાના ભક્ત જનોને અક્ષય
" અને અવ્યય સર્વોત્તમપણુ પ્રાપ્ત કરાવીને ઉ ચા નીચા ગોત્રવડે[8] થતી

---

૩ જુગુપ્સા બાહ્ય દૃષ્ટિને ન ગમે તેવી વસ્તુ તરફ તિરસ્કાર બતાવવો, નાક મરડવુ તે નોકષાયનુ અત્ર વર્ણન ચાલે છે-હાસ્ય (મશ્કરી ઠઠ્ઠા) રતિ (પ્રેમ) અરતિ (ખેદ), શોક ભય અને જુગુપ્સા

૪ સ્ત્રીવેદ (પુરૂષ ભોગવવાની ઈચ્છા) પુરૂષવેદ (સ્ત્રી ભોગવવાની ઈચ્છા) અને નપુ સકવેદ (સ્ત્રીપુરૂષ બન્નેને ભોગવવાની ઈચ્છા)નો સમાવેશ થાય છે

૫ દેવતા, મનુષ્ય તિર્યંચ અને નારકી એ ચાર ગતિમા જન્મ મરણના દુ ખ હોય છે એના નાશથી પ્રાણી મોક્ષે જાય છે આ ગુણ પાચમા આયુષ્ય કર્મના ક્ષયથી પ્રાપ્ત થાય છે

૬ છઠ્ઠા નામકર્મના ઉદયથી પ્રાણીને શરીર સસ્થાન સઘયણ સ્વર કીર્તિ આદિને લઈને અનેક સારા અને ખરાબ નામો મળે છે અહીં ખાસ સમજવા જેવુ એ છે કે સારા નામને પણ સોનાની બેડી પેઠે નહિ ઈચ્છવા યોગ્ય ગણ વામા આવે છે શુભ કર્મ પણ જરૂર ભોગવવા પડે છે અને ભોગ વખતે નવીન કર્મબ ધ કરાવે છે, તેથી તેનો ત્યાગ કરવો યોગ્ય છે

૭ અન ગસ્થાન જે સ્થાનમા અ ગ-શરીર નથી માત્ર આત્મા એકલોજ છે તે મોક્ષના નામથી જણાવલુ અશરીરી સ્થાન છે તેને અપાવનાર મહાત્મા સમાગમ છે

૮ સાતમા ગોત્રકર્મના ઉદયથી પ્રાણી હલકો કે ઉચો કહેવાય છે એ કર્મના નાશથી ઉક્ત વિશેષણ પ્રાપ્ત થાય છે અક્ષય જેનો ક્ષય થતો નથી અવ્યય જેમા કાળ ઘટાડો નથી

" પીડાઓને તે જ મહાત્મા કાપી નાખે છે, એ જ મહા
" વિગેરે અનેક શક્તિ આપવાનુ કારણ છે અને તેજ મ
" (શક્તિ) નો યોગ કરી આપવાના કારણભૂત છે
" ભાગ્યહીન પુરુષો બહુ પાપી હોય છે તેઓને આ સદા
" નામ માટે પણ ઘણુ માન હોતુ નથી અને તેવા પ્ર
" જણાવવામા આવી છે તે સર્વ કદર્થનાઓ કર્મપરિ
" અને તે પ્રાણીઓ પાસે સ સારનાટક ભજવાવે છે
" થોડા વખતમા કલ્યાણ થવાનુ હોય છે તેવા પુણ્યશા
" બહુ આદરપૂર્વક સદાગમનુ કહેવુ માન્ય કરે છે અ
" તાબે રહે છે, તેથી તેઓ અનેક પ્રકારની પીડા આ
" ણામ રાજાની જરાપણ દરકાર નહિ કરતા તેનુ અપ
" નાટકથી મુક્ત થઇ નિવૃત્તિ નગરીમા જાય છે અને
" કદિ તેઓ આ કર્મપરિણામ મહારાજાના [૧]તાબાના
" પણ કોઇ પણ પ્રકારની ચિ તા રહિત થઇને સદાગમ
" પરિણામ રાજાને તૃણ જેવો તુચ્છ ગણે છે અને તે
" પણ દરકાર કરતા નથી આ સ બ ધમા વધારે શુ વા
" દુનિયામા કે અન્યત્ર એવી કોઇ પણ સુ દર વસ્તુ નથ
" દાગમ મહાત્મામા ભક્તિવાળા પ્રાણીઓને પ્રાપ્ત
" હોય આવી રીતે હે સખિ ! મે તારી પાસે એ સદા
" સ ક્ષેપમા સાધારણ રીતે વર્ણન કરી બતાવ્યુ, બાકી
" સર્વથા તો તેઓના ગુણોનુ વર્ણન કરવાને કોઇ સમર્થ

પ્રજ્ઞાવિશાલાએ કહેલી આ લ બાણ હકીકત સા
ગૃહીતાસકેતાને બહુ આશ્ચર્ય થયુ ઘ
અને મનમા સ દેહો થવાથી વિચા
કે આ મારી સખીએ જેવા ગુણોનુ
તેવા ગુણો તેનામા ખરેખર હોય
તો બીજો કોઇ પ્રાણી મારા જોવામા આ

સદાગમ પામે જવાની વિજ્ઞપ્તિ

---

૧ આઠમા અ તરાય કર્મના ક્ષયથી દાન લાભ ભોગ ઉ
પર જે અ તરાય-આવરણ પડેલ હોય છે તેનો નાશ થતા આત્મ
પ્રગટ થાય છે

હુ જાતેજ જોઇને ખાતરી કરૂ બીજાના કહેવાથી સાભળેલી વાતોવડે પૂરેપૂરો સ દેહ ટળી શકતો નથી આ પ્રમાણે વિચાર કરીને અગૃહીતસકેતા બોલી-“ મારી અત્યાર સુધી તો ખાતરી હતી કે મારી સખી (તુ) સત્ય બોલનારી છે, પરતુ અત્યારે તુ સદાગમના ગુણનુ વર્ણન એવા પ્રકારે કરે છે કે જે તદ્દન અસભવિત હોય તે સાભળીને મને એમ લાગે છે કે તુ પણ મોઢે ચોકડા વગર જેમ આવે તેમ બહુ બોલકી છો મને એવો પણ વિચાર થાય છે કે તને તેનો વિશેષ પરિચય છે તેથી તેનાપરના પ્રેમને લઇને તેને માટે તુ આટલુ બધુ બોલે છે નહિ તો વળી શુ કર્મપરિણામ મહારાજા તે કોઇથી કદિ બીતા હશે ? અને વળી શુ એક પ્રાણીમા એટલા બધા ગુણો એક સાથે એક જગ્યાએ હોવાની વાત પણ બનવા જોગ હોય ખરી ? પણ મને ચોક્કસ ખાતરી છે કે મારી વહાલી સખી મને કોઇ પણ દિવસ છેતરતી નથી આ પ્રમાણે હોવાથી સ દેહપર ચઢેલુ મારૂ મન હીંચોળા ખાય છે અને તેમા અનેક પ્રકારે ડોળાણુ થયા કરે છે, તેથી મને એમ લાગે છે કે તારા એ આત્મપરિચિત પુરૂષના મને વિશેષ પ્રકારે દર્શન કરાવવાની જરૂર છે ”

પ્રજ્ઞાવિશાળા-“ આ તારો વિચાર મને પણ બહુ પસદ આવે છે મારા હૃદયમા વાસ કરી રહેલ એ ભગવાન્ સદાગમને તારે પણ જોવા જોઇએ અને તે માટે તેમની પાસે જવુ જોઇએ ચાલો, ત્યારે આપણે ત્યાજ જઈએ ”

પ્રકરણ ૬ ઠ્ઠું

સંસારીજીવ તસ્કર.

આગલા પ્રકરણમા વાર્તા કરી તેને પરિણામે બન્ને બહેનપણીઓ અગૃહીતસંકેતા અને પ્રજ્ઞાવિશાળા સદાગમ પાસે જવા ચાલી મોટા મોટા વિજયરૂપ[1] અનેક દુકાનોની પંક્તિ (હાર)થી શોભી રહેલી અને અનેક મહાત્મા પુરુષોથી ખીચોખીચ ભરેલી મહાવિદેહ રૂપ ત્યા બજાર હતી તે બજારમા એ ગઇ અને એ બજારમા રહેલ, અનેક મહાત્મા પુરૂષોથી પરિવેષ્ટિત અને થયેલા, થતા તેમજ થનારા સર્વ ભાવોનું વર્ણન કરતા ભગવાન્ સદાગમને તેમણે ત્યા જોયા તેઓશ્રીની નજદીક બન્ને સખીઓ ગઇ, તે મહાત્માને નમસ્કાર કર્યા અને તેની નજીકમા બન્ને બેઠી તેની આકૃતિ જોવા માત્રથીજ અને તેની સામી વાર વાર બહુમાન પૂર્વક નજર કરવાને લીધે અગૃહીતસંકેતાના મનમા જે સંશય ઉત્પન્ન થયો હતો તે તો દૂર થઇ ગયો, તેના આનંદમા ઘણો વધારો થઇ ગયો, તેના ચિત્તમા એ મહાત્મા પુરૂષને માટે વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયો અને તેના દર્શનથી પોતાનો આત્મા કૃતાર્થ થયો છે એમ તે અંતઃકરણ પૂર્વક માનવા લાગી પછી તેણે પ્રજ્ઞાવિશાળાને ઉદ્દેશીને કહ્યુ “ અહો ભાગ્યશાળી ! તને ખરેખર ધન્ય છે, તારૂ જીવતર ઘણુ શ્રેષ્ઠ છે કે જેને આવા મહાત્મા પુરુષ સાથે પરિચય થયો છે અત્યાર સુધી મે તો સર્વ પાપને ધોઇ નાખે તેવા આ મહાત્મા પુરુષના

મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા સદાગમ

---

૧ મહાવિદેહ ખંડના બત્રીશ વિજય છે-વિભાગ છે એ દરેકને દુકાનનુ રૂપક આપ્યુ છે મહાવિદેહ ક્ષેત્ર આખાને બજારનુ રૂપક આપ્યુ છે આ બજારમા વિજય રૂપ દુકાનો છે ત્યાથી પ્રાણી પાપ પુણ્યરૂપ કરિયાણા ખરીદ કરે છે ભરત ક્ષેત્રને બદલે મહાવિદેહ ક્ષેત્રનુ રૂપક કરવાનુ કારણ એ જણાય છે કે ત્યા નિરંતર ચોથા આરાના ભાવો વર્તે છે તે બજાર કદિ બંધ થતી નથી અને તીર્થંકર મહારાજ સદાગમ નિરંતર બનાવ્યા કરે છે

દર્શન પણ કર્યા નહોતા, તેથી ખરેખર હું કમનસીબ હતી અને છેતરા-યલી હતી હીનભાગી પ્રાણીઓ આ સદાગમ મહાત્માને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, કારણ કે [1]લક્ષણ વગરના મનુષ્યને [2]ચિંતામણિ-રત્ન મળતું નથી આ મહાભાગ્યશાળી મહાત્મા સદાગમના દર્શન તારી કૃપાથી આજે હું પામી તેથી મારા સર્વ પાપો ધોવાઇ ગયા છે અને હું પવિત્ર થઇ છું અહો કમલાક્ષિ ! તેં આ મહાત્માના જે અનેક ગુણોનું મારી પાસે વર્ણન કર્યું હતું તે સર્વ તેનામા છે જ એમ તેના દર્શન માત્રથી મારા મનમા નિશ્ચય થઇ ગયો છે આ મહાપુરુષનું વિશેષ ગુણગૌરવ તો હું હજુ જાણતી નથી, તોપણ મને એટલું તો લાગે છે કે એમની જેવો બીજો કોઈ પણ પુરુષ આ દુનિયામા છે જ નહિ એમનામા એટલા બધા ગુણો હશે એવો મને અગાઉ સંશય થયો હતો તે પણ અત્યારે તેઓના દર્શનથી એકદમ નાશ પામી ગયો છે તું બડી પક્કી છે અને ખરેખર, તને મારા ઉપર સાચેસાચો સદ્ભાવ જ નથી, કારણ કે આજ સુધી મને તેં આ મહાત્મા પુરુષના કદિ દર્શન પણ કરાવ્યા નહિ પણ બ્હેન ! હવેથી તો મારે તારી સાથે આવીને આ ઉત્તમ પુરુષની દર રોજ સેવા કરવી એવો મારો વિચાર થયો છે તું તો અહીં બહુ વખત આવેલી છે તેથી આ મહાત્મામા કયા કયા ગુણો છે, તેમનું ખરૂ સ્વરૂપ શું છે, તેઓના આચાર કેવા છે અને તેઓનું અંતઃકરણપૂર્વક કેવી વિધિએ આરાધન થાય છે એ સર્વ સારી રીતે જાણે છે, પણ હે મિત-ભાષિણી[3] ! તારે તે સર્વ મને પણ સમજાવવું પડશે, જેથી તેઓશ્રીની આરાધના કરીને હું પણ તારા જેવી થાઉં ”

પ્રજ્ઞાવિશાલા—“ બહુ સારૂ, બહુ સારૂ ! વહાલી સખિ ! જો તું એ પ્રમાણે કરીશ તો મારી મહેનત પણ સફળ થશે અહો સુંદર લોચન વાળી ! ધન્ય છે તારા વિશેષ જ્ઞાનને અને વચનકૌશલ્યને ! કોઇએ તારા ઉપર ગુણ કર્યો હોય તેને ઓળખવાની ટેવ (કૃતજ્ઞતા) તારામા ખરેખર વખાણવા લાયક છે એ મહાત્માને લગતા સંકેતો[4] તું જાણતી નહિ હોવાથી આ સદાગમને તું ઓળખતી નહોતી, પરંતુ

---

૧ ભાગ્યવાન્ પુરૂષના બત્રીશ લક્ષણો નીતિશાસ્ત્રમા પ્રસિદ્ધ છે

૨ ચિંતામણિ રત્નનો પ્રભાવ એવો હોય છે કે તે સર્વ મનની વાંછિત વસ્તુઓ આપે છે અત્ર ધર્મજ્ઞાનરૂપ ચિંતામણિ રત્ન પર રૂપક સમજવો

૩ મિતભાષિણી બહુ થોડું—જરૂર પૂરતુ બોલનારી

૪ સંકેત ખબર હકીકત આ કારણને લઇનેજ તેનુ નામ અગૃહીતસંકેતા રાખવામા આવ્યુ છે

હવે વાસ્તવિક રીતે એ બાબતમા તારી યોગ્યતા થયેલી જણાય છે આવી રીતે જો તુ દરરોજ મારી સાથે વિચારણા [1]કરીશ તો અત્યારે તો જો કે તુ પરમાર્થને જાણતી નથી, પણ ધીમે ધીમે સર્વ વસ્તુની અંદર રહેલા તત્ત્વને બરાબર જાણનાર થઇ જઇશ" આ પ્રમાણે વાતો કરતા તે બન્ને સખીઓને બહુ આનંદ થયો. પછી તેઓ સદાગમ મહાત્માને નમસ્કાર કરીને તે દિવસે તો પોતપોતાને સ્થાનકે ગઇ, પરંતુ પછીથી તે બન્ને સખીઓ દરરોજ સદાગમ પાસે આવવા લાગી, તે મહાત્માની સેવા કરવા લાગી અને તેમના દિવસો આનંદથી પસાર થવા લાગ્યા

રાજપુત્ર સબંધી નિર્ણય

પ્રજ્ઞાવિશાળાને ધાવમાતાનુ સ્થાન

તે મહાત્મા અને બુદ્ધિમાન સદાગમે એક દિવસ વિશાળ નજર પહોચાડનાર પ્રજ્ઞાવિશાળાને ઉદ્દેશીને કહ્યુ "પેલો રાજપુત્ર (ભવ્યપુરુષ-સુમતિ) જે સર્વ ગુણ ધારણ કરનારો થવાનો છે તેને [2]નાનપણથી તારે તારા સ્નેહમા જોડી દેવાની જરૂર છે, તેથી ભદ્રે ! તુ રાજકુળમા જા, ત્યા તારો પરિચય વધાર અને કાળપરિણતિ મહારાણી જે રાજપુત્રની માતા થાય છે તેનુ મન હરણ કરીને ગમે તે પ્રકારે તુ તે રાજપુત્રની ધાવમાતા થા તારામા જો આ બાળકને વિશ્વાસ આવશે તો પછી તે સુખમા ઉછરશે, તોપણ મારે વશ રહેશે, એટલે પછી એવા સુપાત્રમા મારો નિ શેષ જ્ઞાન કોશક્ષેપવીને હુ પણ કૃતકૃત્ય થઇશ"

સદાગમની આ પ્રમાણે આજ્ઞા થતા પ્રજ્ઞાવિશાલાએ 'જેવો મહારાજશ્રીનો હુકમ' એમ કહી, મસ્તક નમાવી, તે મહાત્માના વચનોમા આદર લાવીને તેમણે જે પ્રમાણે કહ્યુ હતુ તે પ્રમાણે કર્યું એટલે પ્રજ્ઞાવિશાળા રાજપુત્રની ધાવમાતા થઇ હવે તે ધાવમાતાનુ કામ કરે છે અને સ્વર્ગમા રહેલા દેવોની પેઠે સુખને અનુભવતો કુમાર

---

૧ વિશાળ બુદ્ધિના માણસો સાથ વિચાર કરવાથી અને તેઓના સબધમા આવવાથી શાસ્ત્રજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે અને તેમ ન થાય તો સ ત પામી શકાતો નથી

૨ નાનપણમા સારા અભ્યાસની કેટલી જરૂર છે તે અત્ર વિચારવા યોગ્ય છે નાનપણમા છોકરાને ગમે તેટલા લાડ લગાવવામા આવે પણ તેની બુદ્ધિનો વિકાસ કેવી રીતે થાય તેનો સાથેજ વિચાર કરવાની ખાસ જરૂર છે બાલ્ય કાળથી પ્રજ્ઞાવિશાળાને જોડવાની જરૂર અહીં ઉચિત રીતે બતાવી છે અહીં બાલ્ય શબ્દ શ્લેષ છે ઉમરે વધી ગયેલા પણ ધર્મજ્ઞાનમા 'બાલ્ય' ભાવ ધારણ કરનારા ઘણા હોય છે તે ધ્યાનમા રાખવુ

ઉછરે છે અનુક્રમે તે રાજપુત્ર વૃદ્ધિ પામતો ગયો અને કલ્પવૃક્ષની પેઠે સર્વ લોકોને આનંદ આપનાર થયો અગાઉ સદાગમે તેના જે ગુણોનું વર્ણન કર્યું હતુ તે સર્વ ગુણો તે બાળકઅવસ્થામા હતો ત્યારથીજ તેનામા પ્રગટપણે દેખાવા લાગ્યા

એક દિવસ સદાગમની સાથે તેનો પરિચય કરાવવાના હેતુથી પ્રજ્ઞાવિશાળા તે રાજપુત્રને સદાગમની પાસે લઇ ગઇ ભાવિભદ્રકુમાર[1] જે જાતે મહા પુણ્યશાળી જીવ છે તેને મહાત્મા સદાગમને જોતાજ ઘણો હર્ષ થયો અંતઃકરણની ભક્તિપૂર્વક સદાગમને નમસ્કાર કરીને રાજકુમાર તે મહાત્માની નજીક બેઠો અને અમૃત જેવા મનોહર વાક્ય તેઓશ્રી બોલતા હતા તે બહુ ધ્યાન રાખીને હોશથી સાભળવા લાગ્યો ચંદ્રકિરણ જેવા નિર્મળ ગુણોથી રાજપુત્રનું મન મહાત્મા સદાગમ તરફ જીતાઇ ગયુ અને તેને પરિણામે તે પોતાના મનમા વિચાર કરવા લાગ્યો-' અહો ! શુ એમના વાકયોની મીઠાશ છે ! તેઓશ્રીનુ રૂપ કેવુ અદ્વિતીય સુંદર છે ! તેઓના ગુણો કેવા આકર્ષણીય છે ! આવા મહાત્મા પુરુષના મારે દર્શન થયા તેથી ખરેખર હુ ભાગ્યશાળી છુ ! આ મનુજગતિ નગરી કે જેમા આ સદાગમ જેના મહાત્મા વસે છે તે નગરી પણ ખરેખર ભાગ્યશાળી છે ! આ બુદ્ધિમાન્ મહાત્માના દર્શન કરીને મારા પાપો આજે ધોવાઇ ગયા હોય એમ મને લાગે છે ખરેખર, સદાગમ ભગવાન્ થયેલા, થતા અને થનારા સર્વ ભાવોનું નિરૂપણ બહુ સારી રીતે-ભાવપૂર્વક કરે છે, તેથી જો આ મહાત્મા મારા ઉપાધ્યાય થાય તો તેઓની પાસે જે સર્વ કળાઓ છે તે હુ ગ્રહણ કરૂં ' તેના મનમા જે જે વિચારો આવ્યા તે તેણે પ્રજ્ઞાવિશાળાને જણાવ્યા અને તેણીએ જઇને તે હકીકત રાજપુત્રના માબાપને જણાવી તેઓને પણ આ હકીકત સાભળીને આનંદ થયો તેઓએ ત્યારપછી સારે દિવસે મોટા ઉત્સવપૂર્વક પોતાના પુત્રને ગુરુમહારાજને અર્પણ કર્યો પ્રસંગને યોગ્ય સદાગમની પૂજા કરીને અને કૌતુકપૂર્વક તેનો સત્કાર કરીને સુમતિને શિષ્ય તરીકે સોંપી આપ્યો તે ધીર કુમારે તે વખતે શ્વેત વસ્ત્રો પહેર્યાં, શ્વેત ભૂષણથી ભૂષિત થયો, શ્વેત ફૂલોના સમૂહથી તે ભરાઇ ગયો અને શ્વેત

સુમતિની ગુણવિચારણા

સદાગમને ઉપાધ્યાયસ્થાન

[1] ભાવિભદ્ર જેનુ ભવિષ્યમા સારૂ કલ્યાણ થવાનુ છે તેવો

ચદનથી તેના શરીર પર વિલેપન કરવામાં આવ્યુ [1] હવે તે રાજકુમાર ઉપાધ્યાયની પાસે મહા આનદ-પ્રમોદ ઉપજાવે તેવા વિનયથી નમ્ર થઇને શિષ્યપણે રહે છે તેનો હેતુ કળાઓનો અભ્યાસ કરવાનો છે અને સદાગમની ઇચ્છા પણ તેને કળા શીખવવાની છે પછી રાજકુમાર દરરોજ પ્રજ્ઞાવિશાળાની સાથે ગુરૂમહારાજ પાસે વિદ્યા ભણવાની જિજ્ઞાસાથી આવવા લાગ્યો

સસારી જીવ

એક દિવસ બજારમા સદાગમ મહાત્મા આનદથી બેઠા છે, તેની બાજુમા પ્રજ્ઞાવિશાળા સાથે રાજકુમાર પણ બેઠેલ છે, સદાગમની ફરતા બીજા અનેક માણસો બેઠેલા છે, તેઓની પાસે તે મહાત્મા અનેક બાબતો સબધી વાર્તાલાપ કરી રહ્યા છે, તે વખતે અગૃહીતસકેતા પણ પોતાની સખી પ્રજ્ઞાવિશાળા પાસે આવી મહાત્માને નમસ્કાર કરીને શુદ્ધ જમીન જોઇને બેઠી તેણે પોતાની વહાલી સખીને કુશળ સમાચાર પૂછયા, રાજપુત્રને સન્માન આપ્યુ અને સદાગમ સન્મુખ આંખો સ્થિર કરીને બેઠી

કોલાહલ અને ચોર

હવે તે વખતે એક દિશામાથી એકાએક કોળાહળ ઉઠયો તે દિશા તરફથી કઠોર અને અસ્તવ્યસ્ત ઢોલનો અવાજ સભળાયો, તોફાની લોકોએ કરેલો [2]અટ્ટહાસ્યનો અવાજ પણ એજ દિશામાથી આવવા લાગ્યો આવા વિચિત્ર અવાજને લીધે આખી સભાની નજર તે દિશા તરફ ખેચાણી તે વખતે તેઓએ પોતાની બહુ નજીકમા એક સસારી જીવ નામનો ચોર જોયો અને તેના કારણથીજ મોટો કલકલ અવાજ ઉઠયો હતો એમ જણાયુ એ ચોરના આખે શરીરે રક્ષા (રાખ) ચોપડવામા આવી હતી, તેની ચામડીપર [illegible] હાથા પાડવામા આવ્યા હતા, ઘાસની રક્ષાના આખે શરીરે [illegible] કરવામા આવ્યા હતા, ગળામા કણેરના ઓડકાની [illegible] પહેરાવવામાં આવી હતી, છાતીપર રામપાત્ર (ઠોડિયા)ની [illegible] આવી હતી, જુની ફૂટેલી ઠીબનુ મસ્તકપર [illegible] ગળાની એક બાજુએ ચોરીનો માલ [illegible]

1 રાજકુમારે શ્વેતાબર મુનિપણુ [illegible] પણ તે ચોક્કસ નથી કારણ મુનિપણુ [illegible]

ગધેડા ઉપર સ્વારી કરાવી હતી, તેની ચારે બાજુએ રાજસેવકો* ફરી વળેલા હતા, લોકો તેની નિંદા કરી રહ્યા હતા. તેનું આખું શરીર ધ્રૂજતું હતું, આંખો ચકળવકળ થતી હતી, ભયથી છાતી ધડકતી હતી અને દશે દિશાઓમાં આમતેમ અસ્થિરપણે તે જોયા કરતો હતો.

ચાર દીઠેલા ગ ગમ આશ્ર.

આવો અનાથ જોઇને પ્રજ્ઞાવિશાળાને બહુ દયા આવી. તેણે મનમાં વિચાર કર્યો કે મહાત્મા સદાગમ સિવાય બીજું કોઇ પણ આ બાપડાની રક્ષા કરી શકે એમ લાગતું નથી. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, પ્રજ્ઞાવિશાળા પેલા મારી જીવ ચોર પાસે ગઇ, અને એને સમજાવીને મહા પ્રયત્ને તેણે એ ચોરને સદાગમના દર્શન કરાવ્યા અને કહ્યું 'ભદ્ર ! તું આ મહાપુરૂષનું શરણ લે.' તે ચોર પણ જેવા સદાગમની નજીક આવ્યો તેવા જ તરત તેનામાં અપૂર્વ વિશ્વાસ આવી ગયો હોય તેવી ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો અને તેવા પ્રકારના વિચારો કરવા લાગ્યો તે વખતે કોઈ અપૂર્વ અવર્ણનીય અવસ્થાનો તે અનુભવ કરવા લાગ્યો પછી સર્વ લોકો હજુ તો તેની સામી નજર કરી રહ્યા છે તેવામાં તો તે પોતાની આંખો મીંચી દઇને જમીનપર પડી ગયો. એવી રીતે જમીન પર પડ્યા પછી કેટલોક કાળ તો તે હાલ્યા ચાલ્યા વગર તદ્દન નિશ્ચળ પડી રહ્યો. 'આ ચોરને એકાએક શું થયું હશે ?' એવા વિચારથી નગરના લોકો જે તેની પછવાડે આવ્યા હતા તે આશ્ચર્ય પામવા લાગ્યા. ત્યારપછી ધીરે ધીમે તે ચોરને ચેતના પ્રાપ્ત થઈ અને જરા સાવધ થયો. પછી તેણે ઉઠીને સદાગમને ઉદ્દેશીને મોટા સ્વરથી પોકાર કર્યો, 'હે નાથ ! મારૂં રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો.' તેના આવા શબ્દો સાંભળીને 'તું ભય રાખ નહિ, તને અભય હો, અભય હો !' એ પ્રમાણે બોલીને સદાગમે તેને આશ્વાસન આપ્યું ત્યારપછી એ સદાગમમહાત્માના શરણમાં આવ્યો સદાગમમહાત્માએ એ પુરૂષનો સ્વીકાર પણ કરી લીધો. રાજાના સેવકો જેઓ સદાગમમહાત્માનો મહિમા કેટલો મોટો છે અને તેમનામાં કેવી અદ્ભુત શક્તિ છે તે જાણતા હતા તેઓ મનમાં સમજી ગયા કે હવે આ પુરુષ આપણા રાજાની સત્તામાં રહ્યો નથી, તેથી તેઓ વિચાર કરીને આખા શરીરે ધ્રૂજતા ધ્રૂજતા એકેક ડગલું પાછું ભરતા બહાર નીકળી ગયા અને દૂર પ્રદેશમાં જઇને બેઠા. તેઓ સમજી ગયા કે જ્યાંસુધી એ ચોરનો સદાગમ સ્વીકાર કરશે ત્યાંસુધી પોતાનું કે પોતાના રાજાનું કાંઇ ચાલ

* રાજસેવકને સ્થાને ' રાજપુરુષ ' પાઠ પ્રતમાં છે તે પણ માન્ય છે, અને તે પાઠ વધારે સંબંધવાળો લાગે છે

વાનુ નથી, આથી રાહ જોતા તેઓ જગ દૂર જઇને બેઠા સ સારી જીવને પણ આથી જરાક શાતિ થઈ

હવે અગૃહીતસ કેતાએ સ સારીજીવને પૂછ્યુ, "ભદ્ર! તે શુ ગુન્હો કર્યો હતો કે જેથી આ જમ જેવા રાજપુરુષોએ તને પકડ્યો હતો?"

ચોરનો અહેવાન

અગૃહીતસ કેતાનો આવો પ્રશ્ન સાભળીને સ સારીજીવે જવાબ આપ્યો "આપ એ બાબત પૂછવુ જવા દો, એ બાબતમા કાઇ માલ નથી, એ હકીકત ખાસ કહેવા લાયક નથી. મહાત્મા એ સર્વ હકીકત મારી રીતે જાણે છે એટલે એ કહેવાની જરૂર પણ નથી " એટલે સદાગમે કહ્યુ કે " આ અગૃહીતસ કેતાને તારો વૃત્તાત સાભળવાનુ કુતૂહળ છે, તો તેની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવા માટે તારી હકીકત કહે, એમા કાઇ વાધો નથી " સ સારીજીવે કહ્યુ " જેવી આપશ્રીની આજ્ઞા! પર તુ સર્વ લોકો સાભળે તેવી રીતે મારા ઉપર થયેલી વિડબનાનુ વર્ણન કરવાને હુ સમર્થ નથી, તેથી આપણે નિર્જન સ્થાનકે (એકાન્તમા) બેસીએ. આપ એ પ્રમાણે આજ્ઞા કરવાની કૃપા કરો"

સદાગમે તે વખતે સભા તરફ નજર કરી, એટલે સભામા આવેલા વિચક્ષણ લોકો તુરત ઉઠીને દૂર જઇને બેઠા.[1] બીજા લોકો ઉઠ્યા તેની સાથે પ્રજ્ઞાવિશાળા પણ ઉઠવા લાગી, એટલે તેને ગુરુમહારાજે બેસવાની આજ્ઞા કરી. તેની બાજુમા [2]સદાગમના કહેવાથી ભવ્યપુરુષ પણ બેઠો પછી આ ચારેની સમક્ષ અગૃહીતસ કેતાને ઉદ્દેશીને સ સારીજીવે પોતાની હકીકત કહેવા માડી

*　　*　　*

---

૧ બીજા લોકો ગૌણ હતા તે આઠમા પ્રસ્તાવમા જણાશે આ સ સારીજીવ મોટો ચક્રવર્તી છે અને તેજ ચોર છે એમ બતાવ્યુ છે આ સર્વ બાબતનો મેળ આઠમા પ્રસ્તાવમા મળશે પ્રજ્ઞાવિશાળા તે મહાભદ્રા સાધ્વી છે આચાર્યની બહેન થાય છે, સદાગમ સમતભદ્ર આચાર્ય છે, ભવ્યપુરુષ તે રાજપુત્ર પુ ડરીક છે અને અગૃહીતસ કેતા તે સુલલિતા છે, અને ચોર તે અનુસુ દર ચક્રવર્તી છે

૨ ૧ સદાગમ મહાત્મા, ૨ પ્રજ્ઞાવિશાળા, ૩ ભવ્યપુરૂષ, ૪ અગૃહીતસ કેતા આ ચારની સમક્ષ સ સારીજીવ પોતાનો વૃત્તાત કહે છે ભવપ્રપચની કથા અત્રેથી ખરેખરી શરૂ થાય છે એ કથા બહુ મનનપૂર્વક વાચી વિચારવાની જરૂર છે વાચનારે પોતે ખાસ વિચાર કરવો કે જે સ્થિતિ અત્રે વર્ણવી છે તેમાથી તે પોતે અનેકવાર પસાર થયો છે જરા સુખમા પડતા દુ ખ વિસરી જાય છે પણ તેને અનેક રીતે સહન કરવુ પડ્યુ છે આ ગ્રથની વિચારણા જેમ સવિશેષ થશે તેમ સ સારનુ સ્વરૂપ બરાબર હૃદયમા આવશે અહીં સ સારીજીવ પોતાનુ ચરિત્ર કહેવા લાગે છે તે ૮ મા પ્રસ્તાવમા કથા પૂરી થાય ત્યાસુધી ચાલે છે

પ્રકરણ ૭ મું.

અસંવ્યવહાર નગરે.

અત્યંત અબોધ અને તીવ્ર મોહોદય

આ લોકમાં[1] અનાદિ કાળથી પ્રતિષ્ઠિત (સ્થપાયેલ) અને અનંત જનોથી ભરેલું એક અસંવ્યવહાર[2] નામનું નગર છે તે આખા નગરમાં અનાદિ વનસ્પતિ નામના કુળપુત્રો[3] રહે છે ત્યાં અગાઉ જણાવેલા કર્મપરિણામ[4] રાજાના સંબંધી અત્યંત અબોધ[5] નામે સેનાપતિ અને

---

૧ આખા વિશ્વના બે મોટા વિભાગ છે લોક અને અલોક લોકમાં જીવ અને અજીવ સર્વ વિદ્યમાન હોય છે અજીવના પાંચે દ્રવ્યો ત્યાં હોય છે અલોકમાં જીવ હોતાજ નથી અને અજીવના પાંચ દ્રવ્ય પૈકી માત્ર એક આકાશ દ્રવ્યજ લભ્ય છે લોકનું પ્રમાણ ચૌદ રાજનું છે

૨ આ **અસંવ્યવહાર** નગર તે અનંત સૂક્ષ્મવનસ્પતિ સમજવી એ સૂક્ષ્મ **નિગોદ** કહેવામાં આવે છે તેના અસંખ્ય ગોળા હોય છે પ્રત્યેક ગોળામાં અસંખ્ય નિગોદ હોય છે અને દરેક નિગોદમાં અનંત જીવો હોય છે અતીત અનાગત અને વર્તમાન કાળના જેટલા સમય થાય તેના કરતા એક નિગોદમાં જીવો અનંત ગુણા છે આથી દરેક સમયે ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાએ જીવો મોક્ષમાં જાય તોપણ સર્વ જીવોનો સંસારમાંથી અભાવ થતો નથી સૂક્ષ્મ નિગોદમાં હોય છે ત્યાંસુધી પ્રાણી અવ્યવહારી કહેવાય છે એક વાર બાદર રૂપ લીધા પછી તે વ્યવહારી' કહેવાય છે એક વાર બાદર રૂપ લીધા પછી સુક્ષ્મ નિગોદમાં ફરી વાર જાય તોપણ તે અવ્યવહારી કહેવાતો નથી સોયના અગ્ર ભાગ ઉપર અસંખ્ય ગોળા અને તે દરેકમાં અનંત જીવો રહી શકે છે

૩ **કુળપુત્રો** એટલે ઉમરાવો ખાનદાન-અમીર કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ગર્ભશ્રીમંતો અહીં અનાદિ કર્મ સંતતિવાળા જીવો સમજવા

૪ **કર્મપરિણામ** રાજાનું રાજ્ય **મનુજગતિ** નગરીમાં બંધાયું છે પણ તેની સત્તા સર્વ લોકપર ચાલે છે તેણે પોતાના રાજ્યમાંથી સુબા તરીકે કામ કરી શકે તેવા આ **અત્યંતઅબોધ** અને **તીવ્રમોહોદયને** અસંવ્યવહાર નગરપર રાજ્ય ચલાવવા મોકલ્યા છે

૫ **અત્યંતઅબોધ** મહા અજ્ઞાન-અજાણપણું-મિથ્યાત્વપર આ રૂપક છે સર્વ જીવને અક્ષરનો (જ્ઞાનનો) અનંતમો ભાગ તો ખુલ્લોજ રહે છે તેટલું બાદ કરતા સર્વથી વધારે જડપણું-અજ્ઞપણું આ નિગોદના જીવને હોય છે ઉત્ક્રાન્તિમાં સર્વથી છેલ્લે પગથીએ આ જીવો છે

તીવ્રમોહોદય[1] નામે સરસુબો[2] હમેશને માટે તે હોદ્દા પર નીમાયલા[3] રહે છે તે નગરમા વસતા સર્વ લોકો કર્મપરિણામ મહારાજાના હુકમથી અને અત્યત અબોધ અને તીવ્રમોહોદયને પ્રતાપે અસ્પષ્ટ ચેતનવાળા હોવાને લીધે જાણે ઉંઘતા ન હોય, કાર્ય કે અકાર્ય શુ છે તેનો વિચાર નહિ હોવાને લીધે જાણે મદિરાપાન કરેલા ન હોય, એક બીજામા[4] લોલીભૂત થઇ જતા હોવાથી જાણે મૂર્છા પામેલા ન હોય અને સ્પષ્ટ દેખાય તેવી કોઇ ચેષ્ટા કરતા ન હોવાથી જાણે મૃત્યુ પામેલા ન હોય તેવા દેખાય છે [5] એ સર્વ જીવોને અત્યતઅબોધ અને તીવ્રમોહોદય નિગોદ નામના ઓરડામા નાખી તેને એકપિડ જેવા કરીને હમેશા રાખી મૂકે છે આ કારણને લઈને તે સર્વ

નિગોદમા જીવસ્થિતિ

જીવો અત્યત મૂઢ થઇ ગયેલા હોવાથી કાઇ જાણતા નથી, કાઇ બોલતા નથી, કાઇ હાલતા ચાલતા નથી, છેદાતા નથી, ભેદાતા નથી, બળાતા નથી, ભીજાતા નથી, કુટાતા નથી, આઘાત પામતા નથી અને વેદના (પીડા) ને વ્યક્ત રીતે સહન કરતા નથી આ સિવાય બીજો કોઇ પણ પ્રકારનો લોકવ્યવહાર પણ તેઓ બાપડા કરતા નથી આવી રીતે તે નગરમા વસનારા જીવોને કોઇ જાતનો વ્યવહાર ન હોવાથી તે નગરનુ નામ 'અસવ્યવહાર' કહેવામા આવે છે તે નગરમા સસારીજીવ નામનો હુ પણ એક કુટુબી હતો એ નગરમા વસતા મને અનતકાળ વ્યતીત થયો

---

૧ તીવ્રમોહોદય મોહનીય કર્મનો ખરેખરો ઉદય તેના આશ્રય સ્વરૂપમા અત્ર હોય છે એને ઉદયે પ્રાણી તદ્દન મુઝાઈ જાય છે અને સસારને વળગી રહે છે

૨ 'મહત્તમ' આ શબ્દ મૂળમા વાપર્યો છે એનો અર્થ મોટો અધિકારી અથવા અમુક ઉપર શાસન ચલાવનાર એવો થાય છે Lord of asamvyavahara એ ભાવ એનો છે

૩ જેમ સેનાપતિની બદલી થાય છે સરસુબો-વાઈસરોય બદલાય છે તેમ આ લોકોનુ થતુ નથી તેઓ હમેશને માટે નીમાયલા છે

૪ સોયના અગ્રભાગ જેટલી જગ્યામા અનત જીવો હોય છે તે અરસપરસ એક બીજામા કેવી રીતે મળી જતા હશે તેનો ખ્યાલ કરવો વધારે સ્પષ્ટ સમજવુ હોય તો 'નિગોદ ષટ્ત્રિંશિકા' પ્રકરણ વાચી જવુ નિગોદ સબધી ઉપયોગી હકીકતવાળો ઉલ્લેખ આ પ્રસ્તાવને અતે આપેલ પરિશિષ્ટ ન ૨ મા જુઓ

૫ નિગોદના જીવો તીવ્ર અજ્ઞાન અને મોહમા મસ્ત હોવાથી તેઓના સબધમા અત્રે જે સ્થિતિ વર્ણવી છે તે બરાબર બધબેસતી છે

તત્પરિણતિની જાહેરાત

એક દિવસ સદરહુ તીવ્રમોહોદય સભા ભરીને બેઠેલા છે અને તેની બાજુમાં જરા ખસીને અત્યંતઅબોધ સેનાપતિ બેઠા છે તેવામાં [1]તત્પરિણતિ નામની પ્રતિહારી સભામંડપમાં દાખલ થઇ, તે સમુદ્રના તરંગની પેઠે મોતીઓના[2] સમૂહને ધારણ કરનારી હતી ચોમાસાના સમયની લક્ષ્મીની પેઠે તે સમુન્નતપયોધરા[3] હતી,[4] મલયાચલ પર્વતની મેખલાની પેઠે ચંદનની ગંધને[5] ધારણ કરનારી હતી અને વસંતઋતુની લક્ષ્મીની પેઠે સુંદર પત્ર,[6] તિલક[7] અને આભરણોવડે તે શોભતી હતી તેણે જમીન સુધી પોતાના હાથ પગ અને મસ્તક નમાવી પ્રણામ કર્યા અને પછી હાથ જોડીને વિજ્ઞપ્તિ કરી "દેવ! આપણા મોટી કીર્તિવાળા મહારાજા શ્રી કર્મપરિણામ તરફથી તન્નિયોગ[8] નામનો દૂત આપની પાસે આવ્યો છે અને આપ

---

૧ તત્પરિણતિ એટલે તથાપ્રકારની વૃત્તિ મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમથી વૃત્તિપર અંકુશ આવતો જાય છે અબોધ જરા બાજુપર ખસી જાય ત્યારેજ વૃત્તિમાં સહજ પણ સુધારો થવો સંભવે છે

૨ સમુદ્રના તરંગ જેમ મોતીથી ભરેલી છીપોને વહન કરે છે તેમ આ પ્રતિહારીએ પોતાના અંગપર અલંકાર તરીકે મોતીની માળાઓ પહેરી હતી

૩ ચોમાસાની લક્ષ્મી જેમ (૧) સમુન્નત (ઊંચે ચડેલા) પયોધરા (પય એટલે પાણી-જળ તેને ધારણ કરનાર વાદળાવાળી) હોય તેમ તે પ્રતિહારી પણ (૨) સમુન્નત (ઉંચા વધેલા-હૃષ્ટપુષ્ટ) પયોધર (સ્તન)ને ધારણ કરનારી હતી પયોધર શબ્દ અહીં શ્લેષ છે

૪ મલયાચલ પર્વતપર ચંદનના વૃક્ષો ઘણા હોય છે સંસ્કૃત કવિઓ તેને ચંદનની ગંધને ધારણ કરનાર અને ફેલાવનાર તરીકે વર્ણવે છે મેખલા એટલે ખાચો પડેલી બાજુ

૫ મલયાચલની મેખલા (બાજુ) (૧) ચંદનની ગંધ ફેલાવે તેમ આ પ્રતિહારી પણ (૨) પોતાના શરીરે લગાડેલા ચંદનની ગંધ ચોતરફ ફેલાવતી હતી

૬ પત્ર (૧) વસંતશ્રી પક્ષે પાંદડાં અને (૨) પ્રતિહારી પક્ષે શરીરપર ચિત્રેલી પત્રાકૃતિ વસંતઋતુ સુંદર પાંદડાં ધારણ કરે છે તે સ્ત્રી સુંદર પત્રવલ્લી ધારણ કરે છે વધારે ખુબસુરત દેખાવા માટે સ્તનાદિ પર પત્રના ચિત્રો કાઢવાનો રિવાજ અગાઉ ઘણો હતો એમ જણાય છે

૭ તિલક (૧) વસંતશ્રી પક્ષે સુંદર પુષ્પવાળું એક જાતનું ઝાડ (૨) પ્રતિહારી પક્ષે કપાળમાં ચાંદલો આ શ્લેષનો અર્થ સ્પષ્ટ છે

૮ તન્નિયોગ આ દૂતનું કાર્ય બહુ મોટું નથી તન્નિયોગ એટલે કર્મ અને કાળપરિણતિનો સંબંધ (નિયોગ) કરાવી આપી જીવને તેના યોગ્ય સ્થાનપર લઇ આવે તે એ માત્ર દૂતકાર્ય કરે છે

સાહેબના દર્શન કરવાની ઇચ્છા રાખે છે આપશ્રીના હુકમની રાહ જોતો હાલ તે બહાર પ્રતિહારભૂમિમા ઉભો રહ્યો છે આપનો એના સબધમા જેવો હુકમ." પ્રતિહારીના આવા વચન સાભળીને તીવ્રમોહોદયે અત્યતઅબોધ તરફ નજર કરી, એટલે તેણે પ્રતિહારીને હુકમ કર્યો "તુ જલ્દી તેને પ્રવેશ કરાવ" પ્રતિહારીએ હુકમ માથે ચઢાવીને તન્નિયોગ દૂતને તુરત રાજસભામા પ્રવેશ કરાવ્યો

લોકસ્થિતિની સંપૂર્ણ નિચારણા

તન્નિયોગ દૂતે પોતાની મર્યાદા પ્રમાણે સુબાને અને સેનાપતિને પ્રણામ કર્યા તે વખતે તેઓએ દૂતનો આદરસત્કાર કર્યો અને બેસવા માટે તેને આસન આપ્યુ એટલે ફરીને પોતાને ઉચિત પ્રણામ કરીને તે દૂત આસનપર બેઠો ત્યારપછી સગુણા તીવ્રમોહોદયે પોતાનુ આસન છોડી દઇ ઉભા થઈ જોડેલા હાથ કપાળે લગાડી કહ્યુ "મહારાજા, પટરાણી અને આપણુ બાકીનુ આખુ મડળ ક્ષેમ કુશળ છે ?"

તન્નિયોગ—"હાજી, સર્વ બહુ મજામા છે"

તીવ્રમોહોદય—"તમને અત્રે મોકલીને મહારાજાસાહેબે અમને આજે યાદ કર્યા તેથી ખરેખર મહારાજાસાહેબની અમારા પર મહેર બાની થઇ છે હવે તમારા આગમનનુ કારણ શુ છે ? તે જણાવો"

તન્નિયોગ—"કર્મપરિણામ મહારાજાશ્રીને તમારાથી વિશેષ કૃપાનુ પાત્ર બીજુ કોણ છે ? મારૂ અહીં આવવાનુ કારણ આપને હવે કહુ છુ તે સાભળો આપના ધ્યાનમા સારી રીતે હશે જ કે આપણા નામદાર મહારાજા કર્મપરિણામની મોટી બહેન લોકસ્થિતિ[1] નામની છે જે બહુમાનને પાત્ર છે, સર્વ અવસરો ઉપર પૂછવાનુ ઠેકાણુ છે, બહુ મોટી શકિતવાળી છે અને એવી જબરી છે કે તેનુ વાકય કદિપણ ઓળગી શકાય નહિ પોતાની બહેન ઉપર પ્રસન્ન થઇને મહારાજાશ્રીએ તેને સર્વ કાળને માટે એ અધિકાર આપ્યો છે અને એવા જવાબદાર અધિ

---

૧ **લોકસ્થિતિ** આ વિશ્વમા અમુક કાર્યો અમુક ચોક્કસ નિયમને અનુસરીનેજ થાને છે એવા અનિવારણીય નિયમને રૂપક આપ્યુ છે Invariable low of Nature

એક ઉત્સર્પિણીમા ચક્રવર્તી બારજ થાય કે તીર્થંકર ચોવીશજ થાય એવી બાબતો આ નિયમથી ચાલે છે આગળ હકીકત વાંચતા આ હકીકત વધારે સ્ફુટ થશે

લોકસ્થિતિની જવાબદારી

કાર પર તેની કાયમને માટે નીમણૂક કરેલી હોવાથી તે લોકસ્થિતિનું જોર વધારે રહે છે તેને એ અધિકાર આપ્યો ત્યારે આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું હતું કે-' બહેન ! આપણો સદા શત્રુવટ ધરાવનારો કોઇ પણ રીતે ઉખેડી ન શકાય તેવો સદાગમ નામનો મોટો દુશ્મન છે એ વચ્ચે વચ્ચે જ્યારે જ્યારે ફાવે છે ત્યારે ત્યારે આપણા લશ્કરને હઠાવી દઇ તેનો પરાભવ કરે છે અને આપણા રાજ્યમાં દાખલ થઇ કેટલાક લોકોને તેમાંથી બહાર કાઢી મૂકે છે અને આપણાથી તદ્દન અગમ્ય, આપણને જ્યાં પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર કે સત્તા પણ નથી એવી નિર્વૃતિ નગરીમાં મોકલી દે છે આમ જો લાંબો કાળ ચાલે તો તો આપણી વસ્તી ઘટી જાય અને જ્યાં ત્યાં આપણો અપયશ બોલાય, એ વાત તો કોઇપણ રીતે સારી ગણાય નહિ, માટે બહેન ! લોકસ્થિતિ ! તારે આ પ્રમાણે ગોઠવણ રાખવી ગમે તેમ કરીને મારૂં સ્વરૂપ તો ફેરફાર વગરનું જ રહેવું જોઇએ, તેટલા માટે તારે અસંવ્યવહાર નગરનું સારી રીતે રક્ષણ કરવું અને જેટલા પ્રાણીઓને પેલો સદાગમ અહીંથી છોડાવે અને મારા રાજ્યમાંથી બહાર પેલી નિર્વૃતિ નગરીમાં મોકલી આપે તેટલા પ્રાણીઓને તારે અસંવ્યવહાર નગરમાંથી લાવીને મારી સત્તા ચાલે તેવા સ્થાનમાં મૂકી આપવા.[1] આ પ્રમાણે કરવાથી સર્વ સ્થાનોમાં જીવો ઘણા મોટા પ્રમાણમાં છે તેમજ રહ્યા કરશે અને તેમ કરવાથી સદાગમે અમુક પ્રાણીઓને છોડાવ્યા એની વાત પણ કોઇ જાણી શકશે નહિ અને કોઇને એ વાત સંભારવાનું કારણ પણ રહેશે નહિ વળી વધારે અગત્યની બાબત તો એ છે કે એ પ્રમાણે લોકોની (વસ્તીની) સંખ્યામાં ઘટાડો ન થવાથી આપણી આબરૂને પણ જરાએ કલંક લાગશે નહિ ' લોકસ્થિતિની પાસે જ્યારે કર્મપરિણામ મહારાજાએ આ પ્રમાણે વાત કરી હતી ત્યારે તેણે પણ ' મોટી કૃપા ' એમ કહી એ પ્રમાણે કરવાનો અધિકાર અંગીકાર કર્યો હતો હું પોતે પણ જો કે મહારાજાધિરાજ કર્મપરિણામનો નોકર છું તોપણ વિશેષે કરીને તો [2]લોકસ્થિતિનો જ

---

૧ નિયમ એવો છે કે જેટલા પ્રાણીઓ મોક્ષે જાય છે તેટલી સંખ્યામાં અસંવ્યવહાર નિગોદમાંથી નીકળીને વ્યવહારી થાય છે અને નિગોદમાં તો અનંતા જીવો હોવાથી ત્યાં કાંઇ ઓછાશ જણાતી નથી પરિણામે સર્વ ગતિમાં જીવસંખ્યામાં વધારો કે ઘટાડો થતો નથી આ પ્રમાણે લોકસ્થિતિ ચાલ્યા કરે છે

૨ મતલબ એ છે કે ઉપર જણાવ્યું તેમ સંસારઘટનાજ એવા પ્રકારની ચાલે છે કે જ્યારે અમુક જીવો મોક્ષે જાય છે ત્યારે તેટલાજ જીવો લોકસ્થિતિના નિયમ પ્રમાણે નિયોગબળે અસંવ્યવહાર રાશિમાંથી બહાર નીકળી આવે છે એવા પ્રકારનો નિયોગ કરી આપનાર-સંબંધ જોડી આપનાર લોકસ્થિતિ છે

તાબામાં છું અને તેટલા માટેજ હું તન્નિયોગના નામથી ઓળખાઉં છું હવે હાલમાજ પેલા સદાગમે કેટલાક જીવોને છોડાવ્યા છે[1] આ પ્રમાણે બનવાથી ભગવતી લોકસ્થિતિએ તેટલા જીવોને અહીંથી લઇ જવા માટે મને તમારી પાસે મોકલ્યો છે આ હકીકત આપ સાહેબે સાંભળી, હવે યોગ્ય લાગે તે પ્રમાણે હુકમ ફરમાવો "

'જેવી લોકસ્થિતિની આજ્ઞા!' એ પ્રમાણે બોલીને સરસુબાએ અને સેનાપતિએ જણાવ્યું કે દેવીએ જે આજ્ઞા કરી છે તે પાળવાને અમે તૈયાર છીએ

તીવ્રમોહોદય—"ભદ્ર તન્નિયોગ! તું અમારી સાથે ચાલ, આ અસંવ્યવહાર નગર કેટલું વિશાળ છે તે તને બતાવીએ પછી તું પાછો જા ત્યારે તે જે સર્વ જોયું હોય તે મહારાજાધિરાજને જણાવજે, જેથી તેઓ સાહેબને લોકો ઓછા થઇ જવાની ચિંતા કોઇ પણ કાળે રહેશેજ નહિ "

તન્નિયોગ—'ચાલો સાહેબ! જેવી આપની આજ્ઞા.'

અસંવ્યવહાર નગરદર્શન

એમ કહીને તન્નિયોગ ઉભો થયો અને તે જ વખતે તે ત્રણે જણાઓ અસંવ્યવહાર નગર જોવાને ચાલી નીકળ્યા હાથ ઉંચા કરીને તીવ્રમોહોદયે ગોળક[2] નામના મોટા મોટા પ્રસાદો-મહેલો બતાવ્યા. તે દરેક મહેલમાં નિગોદ[3] નામના અસંખ્ય ઓરડાઓ બતાવ્યા એ ઓરડાને વિદ્વાનો 'સાધારણ શરીર'[4] એવું નામ પણ આપે છે એ

---

૧ એટલે કેટલાક મનુષ્યો હાલ મોક્ષ ગયા છે (મોક્ષમાર્ગ તો ચાલ્યાજ કરે છે પણ સંસારીજીવને નીકળવાના અવસરનું આ વર્ણન છે તે ધ્યાનમાં રાખવું)

૨ નિગોદના જીવોના સ્થાન ગોળ આકારવાળા હોય છે અને તેનું નામ ગોળક કહેવાય છે આ લોકમાં એવા અસંખ્ય ગોળા હોય છે સોયના અગ્ર ભાગ પર અસંખ્ય ગોળા રહી શકે છે નિગોદના જીવોને એક ઇંદ્રિય (સ્પર્શ) હોય છે પાંચે પ્રકારના સૂક્ષ્મ જીવો હોય છે પૃથ્વીકાય, અપ્કાય તેઉકાય વાઉકાય અને વનસ્પતિકાય, પણ અનંત નિગોદ તે સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયજ સમજવા એ સૂક્ષ્મ જીવો ચૌદ રાજલોકમાં ઠાસી ઠાસીને ભરેલા છે અને મોક્ષમાં અનંત જીવો ગયા કરે છે, પરંતુ એક નિગોદનો અનંતમો ભાગ પણ ખાલી થતો નથી. આથી ત્રણ કાળના સમય કરતા જીવસંખ્યા વિશેષ છે એમ જાણવું ગોળકના વર્ણન માટે જુઓ આ પ્રસ્તાવનું પરિશિષ્ટ નં ૨

૩ ઉપર કહ્યું તેમ પ્રત્યેક ગોળકમાં અસંખ્ય નિગોદ હોય છે મહેલમાં ઓરડાઓ હોય તેમ ગોળકરૂપ મહેલમાં નિગોદરૂપ ઓરડા છે

૪ **સાધારણ શરીર** અનંત જીવોને ધારણ કરનાર એક શરીર હોય તેને

ઓરડામા રહેલ [1]અનત જીવોને ત્યારપછી બતાવ્યા આ બધી હકીકત જોઈને તન્નિયોગ દૂત તો આશ્ચર્યચકિત થઇ ગયો પછી તીવ્ર મોહોદયે પૂછ્યુ ' ભાઈ! તે આ નગર કેવડુ મોટુ છે તે જોયુ ? ' જવાબમા દૂત બોલ્યો ' હા સાહેબ ! બહુ સારી રીતે જોયુ ' પછી પોતાને હાથે તાળી વગાડીને ઊંચેથી હસતો હસતો તીવ્રમોહોદય બોલવા લાગ્યો " અરે ભાઈ ! તુ સદાગમની મૂર્ખાઈ તો જો ! તે તો કર્મપરિણામ મહારાજાના તાબામા રહેલા હોય તે સર્વ જીવોને તેના તાબામાથી મોક્ષમા લઈ જવાની હોંશ રાખ્યા કરે છે, પણ એ બાપડા સદાગમને ખબર નથી કે એવા પ્રાણીઓ કેટલા છે ? જો ! આપણા આ અસવ્યવહાર નગરમા અસખ્ય મહેલો (ગોળક–પ્રાસાદો) છે, દરેક મહેલમા વળી અસખ્ય અસખ્ય ઓરડા છે અને એવા દરેકે દરેક ઓરડામા અનતા જીવો વસે છે એ સદાગમને આપણા લોકોને અહીંથી ઉપાડી નિર્વૃતિમા લઇ જવાનુ વેન[2] અનાદિ કાળથી લાગ્યુ છે, પણ આટલા બધા કાળથી એ મહેનત કરે છે ત્યારે માત્ર એક ઓરડામા રહેતા લોકોનો અનતમો ભાગ તે ઘસડી જઇ શક્યો છે [3] હવે આટલે કાળે એક ઓરડાનો પણ અનતમો ભાગ જ એ ખાલી કરી શક્યો છે ત્યારે મહારાજાધિરાજે લોકોની સખ્યામા ઘટાડો થવાની ચિંતા શામાટે રાખવી જોઈએ ? " તન્નિયોગ બોલ્યો ' આપ કહો છો તે હકીકત બરાબર છે અને મહારાજાસાહેબને પણ એ બાબતમા આપને માટે પૂરતો વિશ્વાસ છે અને તેમના ખ્યાલમા પણ એ હકીકત છે વળી હુ ત્યા જઇને આપશ્રીએ કહેલી હકીકત તેઓશ્રીને જરૂર જણા

સદાગમની મશ્કરી

સાધારણ શરીર કહે છે સાધારણ શરીર સૂક્ષ્મ અને બાદર બે પ્રકારના હોય છે અત્ર વિવક્ષા સૂક્ષ્મની ચાલે છ

[1] પ્રત્યેક નિગોદમા અનત જીવો હોય છે અસખ્ય અને અનતનુ સ્વરૂપ ચોથા કર્મગ્રથથી અને લોકપ્રકાશથી વિચારી લેવુ

[2] વેન વાદીઆતપણુ, હઠ

[3] जइआइ होइ पुच्छा जिणाणमग्गमि उत्तर तइआ,
इक्कस्स निगोअस्स अणतभागो अ सिद्धिगओ जैન માર્ગમા ત્યારે (આજ સુધીમા કેટલા જીવો મોક્ષે ગયા એમ) કોઈ પણ સવાલ પૂછે ત્યારે જવાબ એજ મળે કે એક નિગોદનો અનતમો ભાગ મોક્ષે ગયો છે અનતની સખ્યા એટલી મોટી છે કે અનતા જીવો મોક્ષ જાય તેમા અનતા મળે છતા એક નિગોદમા રહેલા જીવોનો અનતમો ભાગ જ તે થાય નિગોદના જીવોની અનતની સખ્યા ઘણી મોટી છે

વીશ, પણ મારે આપને એક બીજી પણ હકીકત કહેવાની છે અને તે એ છે કે મહાદેવી લોકસ્થિતિએ મને ખાસ આજ્ઞા કરી છે કે તેનો હુકમ અમલમા મૂકવાને અગે મારે જરા પણ વિલબ ન કરવો તેટલા માટે તેણે જે હુકમ કર્યો છે તે બાબત આપ જલ્દી અમલમા મૂકવાના ગોઠવણ કરો ’

આ પ્રમાણે વાતચિત કરીને દેવડી (બહારના દરવાજા) પાસે તીવ્રમોહોદય અને અત્ય તઅબોધ બેઠા, અને અદર અદર વિચાર કરવા લાગ્યા.

તીવ્રમોહોદય—‘ વારુ ! ત્યારે હવે અહીથી બહાર મોકલવા યોગ્ય કયા જીવો છે ? ’

અત્ય તઅબોધ—“ આર્ય ! આ બાબતમા આપણે બહુ વિચાર કરવાની શી જરૂર છે ? આપણા નગરના સર્વ લોકોને આ હકીકત જાહેર કરો, એ બાબતનો પડહો વગડાવો,, ડાડી ટીપાવો, ઘોષણા કરાવો કે ‘ ભગવાન્ કર્મપરિણામ મહારાજાના હુકમથી કેટલાક લોકોને અત્રેથી તેમની રાજધાની તરફ જવાનુ છે, માટે જેઓને ત્યા જવાની હોશ થાય તેઓ પોતાની મેળે તૈયાર થાઓ ’ જે જગ્યાએ એ જીવોને જવાનુ છે તે સ્થાન વધારે અનુકૂળ હોવાને લીધે અને હાલ જ્યા તેઓ રહે છે ત્યા તેઓ ભીડમા સકડાઇ ગયેલા હોવાને લીધે ઘણા લોકો ત્યા જવાને પોતાની મેળે તૈયાર થઇ જશે ત્યારપછી કેટલા માણસોને ત્યા લઇ જવાના છે તેની સખ્યા તન્નિયોગને ખાસ પૂછીને એ પ્રાણીઓમાથી જેઓ આપણને પસદ આવશે તેવાને તન્નિયોગે બતાવેલી સખ્યા જેટલા ત્યા મોકલી આપશુ ”

તીવ્રમોહોદય—“ભાઈ ! તુ [1]પોતે પહેરેલી કે પહેરવાની વસ્તુઓની વહેચણ પણ જાણતો નથી આ લોકોએ બીજુ સ્થાન જ જોયુ નથી તેથી તેવા સ્થાનનુ સ્વરૂપ તેઓ જાણતા નથી તો પછી ત્યા અનુકૂળતા પ્રતિકૂળતા શી છે તે તો તેઓ ક્યાથી જ જાણે ? અનાદિ કાળથી તેઓ અહી વસે છે અને અહી વસવામા તેઓને મજા આવે છે વળી અનાદિ કાળથી તેઓને અરસ્પરસ સ્નેહ પણ એવો જામી ગયો છે કે એક બીજાના વિયોગ તેઓ ઇચ્છતા નથી જો, ભાઇ !

અબોધનો અબોધ.

---

1 તુ જાતે અબોધ એટલે પોતે પહેરેલા કપડા ઘરેણાની વહેચણ (ગોઠવણ) પણ જાણતો નથી અમુક કપડુ કયા પહેરાય બધબેસતુ છે કે નહિ, અમુક ઘરેણુ શા ઉપયોગનુ છે–તેની ગોઠવણ તો સમજુ માણસ જાણે તુ તો તારા ઘરના માણસની વ્યવસ્થા પણ જાણતો નથી

એકજ ઓરડામાં[1] જે લોકો સાથે વસે છે તેઓ અરસપરસ અત્યંત પ્રેમ દર્શાવતા સાથે શ્વાસ લે છે, સાથે શ્વાસ પાછો મૂકે છે, સાથે આહાર લે છે, સાથે નિહાર કરે છે, એક મરણ પામે છે એટલે બીજા તેના લગભગ સર્વ સ્નેહીઓ સાથે મરણ પામે છે, એક જીવે છે ત્યારે બીજા સર્વ જીવે છે[2]-આ પ્રમાણે તેઓ અન્ય સ્થાનના ગુણ નહિ જાણતા હોવાને લીધે અને એક બીજા સાથે સ્નેહથી જોડાયલા હોવાને લીધે પોતાની મેળે તેઓ એ બાબતમાં (બીજી જગ્યાએ જવાની બાબતમાં) કેવી રીતે પ્રવૃત્તિ કરશે ? માટે અહીંથી ત્યાં મોકલવા યોગ્ય લોકો કયા છે તે જાણવાનો બીજો કોઈ ઉપાય શોધી કાઢો "

આ પ્રમાણે હકીકત સાંભળીને અત્યંતઅબોધ હવે શું કરવું તે સંબંધી વિચારમાં પડી ગયો

ભવિતવ્યતા

સંસારીજીવ અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને પોતાની હકીકત આગળ ચલાવતા કહે છે કે-બ્હેન અગૃહીતસંકેતા ! મારે ભવિતવ્યતા[3] નામની એક સ્ત્રી છે વાસ્તવિક રીતે એ સ્ત્રી નથી, પણ સાડી પહેરનાર મોટો સૈનિક છે તેથી હું તો નામ માત્ર તેનો પતિ-ભરતાર છું ખરેખરી હકીકત જો પૂછો તો મારા ઘરની અને સર્વ લોકોના ઘરોની સર્વ પ્રકારની કર્તવ્યતાનું તંત્ર તે એકલી ચલાવે છે તેનામાં એવી અદ્‌ભુત શક્તિ હોવાને લીધે તે પોતાના બીજા સંબંધી પુરૂષકાર[4] વિગે

---

૧ એક નિગોદમાં

૨ જો કે એક સાથે તો એક નિગોદનો અસંખ્યાતમો ભાગ મરે છે પણ તે અનંતા હોય છે તેથી સર્વ કહ્યા છે

૩ **ભવિતવ્યતા** કોઈ પણ કાર્ય થવા માટે પાંચ કારણો એકઠા થવાની જરૂર પડે છે એ પાંચેને સમવાયી કારણ કહેવામાં આવે છે (૧) પુરૂષાર્થ-ઉદ્યોગ (૨) કર્મ-કર્મ એ કાર્ય સિદ્ધ થાય તે પ્રકારનું અનુકૂળ હોવું જોઈએ (૩) કાળ કર્મ તે વખતે પરિપક્વ દશાને પામેલ હોવું જોઈએ (૪) સ્વભાવ વસ્તુધર્મની અનુકૂળતા હોવી જોઈએ (૫) ભવિતવ્યતા અવશ્ય ભાવીનું એ રૂપક છે એનું વર્ણન ગ્રંથકર્ત્તાએ બહુ વિસ્તારથી મૂળ ગ્રંથમાં આપ્યું છે આ પાંચ સમવાયી કારણોથી એક પણ ગેરહાજર હોય ત્યાંસુધી કોઈ પણ કામ બની શકતું નથી

૪ **પુરૂષકાર**-પાંચ સમવાયી કારણમાનું આ એક સમવાયી કારણ છે ઉદ્યોગ પ્રયાસ પુરૂષાર્થના નામથી તે પ્રસિદ્ધ છે ભવિતવ્યતા એની દરકાર કરતી નથી એ ખરૂં પણ એના વગર પણ કામ થઇ શકતું નથી એ ધ્યાનમાં રાખવું પાંચે કારણો એકસરખા ઉપયોગી અને જરૂરના છે માત્ર કાર્યપરત્વે ગૌણતા મુખ્યતા થતી દેખાય છે

તેની મદદની દરકાર પણ કરતી નથી, અમુક ભાવ પુરુષને (પોતાના ભરતારને) અનુકૂળ છે કે પ્રતિકૂળ છે તેનો વિચાર કરતી નથી, અવસર જોતી નથી, પ્રાણીને માથે બીજી આપત્તિઓ આવી પડેલી હોય છે તેની ગણના કરતી નથી, બુદ્ધિના વૈભવમા કોઇ બૃહસ્પતિ જેવો હોય તે પણ તેને રોકી શકતો નથી, તેનુ નિવારણ કરી શકતો નથી, પરાક્રમની બાબતમા સર્વ દેવોનો રાજા ઇંદ્ર પણ તેને સ્ખલના કરી શકતો નથી અને યોગીઓ પણ તેની સામે થવાનો ઉપાય મેળવી શકતા નથી, તદ્દન ન બની શકે તેવી બાબત લાગતી હોય તેને પણ તે મહાદેવી પોતાના હાથની રમત હોય તેવી રીતે એક સપાટામા ગ્રહણ કરીને શકય બનાવે છે, સર્વ લોકોમાથી જે પ્રાણીનુ પ્રયોજન જ્યારે, જ્યા, જેવી રીતે અને જ્યાસુધી કરવાનુ હોય છે તેને લક્ષ્યમા લઇ, વિચારી તે પ્રત્યેક પ્રયોજનને તે તે પ્રાણીના સબધમા તે વખતે, તે જગ્યાએ, તે પ્રકારે અને ત્યાસુધી અમલમા મૂકે છે અને તેમ કરવામા ત્રણ લોકથી પણ તેનુ નિવારણ થઇ શકતુ નથી મતલબ કે અમુક કાર્ય અમુક પ્રાણીના સબધમા કયારે કરવુ, કેટલા વખત સુધી કરવુ, કઇ જગ્યાપર કરવુ, કોના સબધમા રાખીને કરવુ અને કેવી રીતે કરવુ એ સર્વ બાબતની ચાવી મારી પત્ની ભવિતવ્યતાના હાથમા છે અને તેને કોઇ અટકાવી શકતુ નથી, કારણ કે દેવતાના અધિપતિ ઇંદ્ર કે મનુષ્યોના મોટા રાજા ચક્રવર્તીને પણ કહેવામા આવે કે ‘ તમારે ભવિતવ્યતા અનુકૂળ છે ’ ત્યારે તેઓ પણ હૃદયમા રાજી થાય છે, મુખ-પર પ્રસન્નતા દર્શાવે છે, આખો વિકસ્વર કરે છે, એ પ્રમાણે કહેનારને ઇનામ આપે છે, પોતાની જાતને મોટી માને છે, મહોત્સવ કરાવે છે, આનદદુદુભિ વગડાવે છે, પોતાનુ કૃતકૃત્યપણુ વિચારે છે અને પોતાનો જન્મ સફળ માને છે, જ્યારે ઇંદ્ર અને ચક્રવર્તીને આ પ્રમાણે થાય છે તો પછી બીજા સામાન્ય લોકોની વાત તો શી કરવી ? જ્યારે એ જ ઇંદ્ર કે ચક્રીને કહેવામા આવે કે ‘ તમારા ઉપર અત્યારે ભવિત-વ્યતા અનુકૂળ નથી ’ ત્યારે તેઓ ભયથી થરથર ધ્રૂજવા મડી જાય છે, દીનતા બતાવે છે, ક્ષણવારમા મુખ શ્યામ કરી નાખે છે, આખો મીચી જાય છે, કહેનારના ઉપર ગુસ્સે થઇ જાય છે, ચિતાથી ઉંડા વિચારમા પડી જાય છે, ફીકરથી સૂકાઇ જાય છે, બહુ શોકમા પડી જઇ પોતાના કર્તવ્યો પણ ચૂકી જાય છે અને તેને પ્રસન્ન કરવા માટે કયા ઉપાયો યોજવા તેનો વિચાર કરવા મડી જાય છે, ટુકામા કહીએ તો તે ભગવતી (ભવિતવ્યતા) રૂઠી હોય ત્યારે જરા વાર પણ ચિત્તની શાતિ તેઓને મળતી નથી અને કઇ રીતે તે સીધી થાય એ બાબતનો ઉદ્વેગ

વારવાર મનમા કર્યા કરે છે જ્યારે ઇંદ્ર અને ચક્રીની આવા પ્રકારની દશા થાય છે તો પછી સામાન્ય પ્રાણીઓના સબધમા તો શી વાત કરવી ? તે દેવી પણ એવી સખ્ત છે કે તેને પોતાને ગમે તે જ કરે છે, બીજો કોઇ પ્રાણી તેની પ્રાર્થના કરે, તેની પાસે રડવા બેસે કે તેને રીઝવવાના ઉપાયો કરે તે કોઇની તે દરકાર કરતી નથી હુ પોતે પણ તેનાથી એટલો બધો ભય ધરાવુ છુ કે તે દેવી યથેચ્છપણે જે કરે તે બહુ સારૂ છે એમ મારે માનવુ પડે છે અને જો કે હુ તેનો પતિ છુ તોપણ જાણે તેનો નોકર હોઉં તેવી રીતે ' જય દેવી, જય દેવી ' એમ બોલતો બોલતો તેની પાસે બેસુ છુ તે દેવીનુ વિશેષ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે [1] છે –

ભવિતવ્યતાનો આમ્રો દોર

તે મારી ભાર્યા ભવિતવ્યતા સર્વત્ર ઉદ્યોગમા મચી રહેલી છે, અમુક ભુવનના લોકોને અમુક અમુક વસ્તુઓ ઉચિત છે અને અમુક અમુક વસ્તુઓ ઉચિત નથી તે સર્વ તે જાણે છે, જે પ્રાણીઓ ઉંઘી ગયા હોય તેના સબધમા પણ તે જાગતી રહે છે, તે સર્વ પ્રાણી અને વસ્તુઓનુ પ્રથક્કરણ કરી આપે છે, જાણે કે મદોન્મત્ત ગધહસ્તિની [2] હોય તેમ તે આ આખી દુનિયાપર જરા પણ આકુળતા વગર વિચરે છે અને કોઇથી જરા પણ બીતી નથી કર્મપરિણામ મહારાજા પણ તેને બહુમાન આપે છે, તેની પૂજા કરે છે, કારણકે જરૂર પડચે કાઇ કામ હોય ત્યારે તે મહારાજાને પણ તેને અનુસરવુ પડે છે, તેને અનુકૂળ કરવી પડે છે આ ઉપરાંત બીજા પણ મહાત્માઓ પોતાનુ કામ કરવાની ઇચ્છા રાખતા હોય છે ત્યારે તે ભવિતવ્યતાને અનુકૂળ થઇને કરે છે આટલા માટે કહેવાય છે કે —

बुद्धिरुत्पद्यते तादृग् व्यवसायश्च तादृश ,
सहायास्तादृशाश्चैव यादृशी भवितव्यता ।

જેવી ભવિતવ્યતા હોય છે તેનીજ બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે, કામ પણ તેવુ જ સુજે છે અને મદદ પણ તેનાજ પ્રકારની મળે છે

સસારીજીવ અગૃહીતસંકેતાને કહે છે-મારી રાણી ભવિતવ્યતામા આટલા ગુણો છે, એ સર્વ હકીકત અત્યતઅબોધ સેનાપતિ સારી રીતે જાણતો હતો.

---

૧ સસારીજીવ અગૃહીતસંકેતા પાસે પોતાની સ્ત્રીનુ સ્વરૂપ વર્ણવે છે
૨ ઉત્તમ જાતિની હાથણી

ભવિતવ્યતા સાથે વાતચિત
સ સારીજીવને મોકલનાનો નિર્ણય
એકાક્ષનિવાસ નગર તરફ ચલન

હવે ઉપર જણા યું તે પ્રમાણે અત્ય તઅબોધ સેનાપતિ પોતાના મનમા વિચાર કરતો હતો તે વખતે તેના મનમા તરગ ઉઠ્યો કે 'અહો ! આ બાબતનો ઉપાય તો બહુ સારો છે, ત્યારે શામાટે ચિ તા કરીને હુ મારી જાતને આકૂળવ્યાકૂળ કરૂ છુ ? એ ભવિતવ્યતા જે સ સારીજીવની પત્ની છે તે કયા કયા જીવો અહીંથી બહાર મોકલવા યોગ્ય છે તેનુ સ્વરૂપ બહુ સારી રીતે જાણે છે, માટે તેને બોલાવીને તેની પાસેથીજ આ બાબતમા ખુલાસો મેળવવો યોગ્ય છે '

આવા વિચારો અત્ય તઅબોધના મનમા આવ્યા તે સર્વ તેણે તીવ્રમોહોદય સુબાને જણાવ્યા તેને પણ આ વાત બહુ સારી લાગી એટલે ભવિતવ્યતાને બોલાવી પૂછ વાની બાબતમા તેણે સ મતિ આપી તે વખતે એક પુરુષને તેઓએ ભવિતવ્યતાને બોલાવી લાવવા માટે મોકલી આપ્યો, જે ભવિતવ્યતાને સાથે લઇને તુરત પાછો આવ્યો ભવિતવ્યતા ત્યા આવી પહોચી એટલે પ્રતિહારીએ તેને અ દર પ્રવેશ કરાવ્યો તે વખતે એક તો આ ભવિતવ્યતા દેવી જબરા પ્રભાવવાળી હતી અને બીજુ સામાન્ય રીતે સર્વ સ્ત્રીઓ દેવીઓ ગણાય તેથી એ પ્રમાણે વિચાર કરીને સરસુબા અને સેનાપતિએ વચનવડે એ મહાદેવીને[1] પાયનમન (પાયલાગણ-પગે પડવુ) કર્યું મહાદેવી ભવિતવ્યતાએ પણ તેઓને આશીર્વાદ આપીને પ્રસન્ન કર્યા તેઓએ ભવિતવ્યતાને બેસવાનુ આસન આપ્યુ, તેના ઉપર તે મહાદેવી બેઠા પછી તીવ્રમોહોદય સરસુબાએ અત્ય તઅબોધ સેનાધિપતિ તરફ નજર કરી વાત શરૂ કરવાની સ જ્ઞારૂપ ઇસારો કર્યો, એટલે તન્નિયોગ દૂત મહારાજા કર્મપરિણામ તરફથી આવ્યો છે વિગેરે હકી કત કહેવાની શરૂઆત સેનાપતિએ કરવા માડી આ હકીકત સાભળ-તાજ ભવિતવ્યતા હસી પડી

ભવિતવ્યતા સાથે અભિપ્રાયમિલન

અત્ય તઅબોધ—" ભદ્રે ! આ શુ ? તમે કેમ હસ્યા ? "

ભવિતવ્યતા—" કાઇ નહિ. "

---

[1] પોતાની રૈયતના એક માણસની સ્રીને નમસ્કાર કરવો એ જરા વિચિત્ર લાગશે, પણ ભવિતવ્યતા એવી બળવાન છે કે તે સર્વ ને પોતાની પાસે નમાવે છે

અત્ય તઅબોધ—" ત્યારે આમ કવખતે હસવાનુ કારણ શુ ?"

ભવિત યતા—" એટલાજ માટે કે તમે જે વાત કરી તેમા કાઇ દમ જેવુ નથી "

અત્ય તઅબોધ—" તે કેવી રીતે ?"

ભવિત યતા—" ખરેખર, આ બાબત તમે મને કહો છો તેથી જણાય છે કે તમે ખરેખરા અત્ય ત અબોધ જ છો (તમે તદ્દન અ જ્ઞાન અવસ્થામાજ છો), તમારૂ નામ ખરખરૂ છે, કેમકે નામ પ્રમાણે તમારામા ગુણો જણાય છે આવી બાબતમા મારો ઉદ્યોગ-પ્રયાસ ચાલુ છે, અને તકાળમા થનારા સર્વ ભાવો પણ હુ જાણુ છુ તો પછી વર્તમાન કાળમા બનતા બનાવો મારા લક્ષ્યમા હોય તેમા શી નવાઈ છે ? આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી તમારે મને અહીં બોલાવીને કહે વાનુ કાઇ કામ નહોતુ, એમ જાણીને એ બાબતમા કાઇ દમ જેવુ નથી એમ મે કહ્યુ "

અત્ય તઅબોધ—" વાત ખરી છે તમને સવાલ કરતી વખતે તમારૂ આટલુ બધુ માહાત્મ્ય છે એ વાત હુ વિસરી ગયો આ મારો એક અપરાધ આપ ખમજો, માફ કરજો. હવે જે લોકો અહીંથી આગળ મોકલવા યોગ્ય હોય તેને તમે મોકલી આપો અમારે હવે એ બાબતમા કાઇપણ પ્રયાસ કરવાની જરૂર નથી "

ભવિતવ્યતા—" આ એક તો મારો પતિ સ સારીજીવ મોકલવા યોગ્ય છે અને બીજા આ તેની જાતિવાળા જીવો મોકલવા યોગ્ય છે " (આમ કહીને આગળીવડે બીજા મોકલવા યોગ્ય જીવોને દેવીએ બતાવ્યા)

અત્ય તઅબોધ—" એ હકીકત તમે સારી રીતે જાણો છો તેથી અમારે તેમા બોલવાની શી જરૂર છે ?"

પ્રકરણ ૮ મુ

એકાક્ષનિવાસ નગરે

ભવિતવ્યતા અલ્પ તત્ત્વબોધ અને તીવ્રમોહોદય પાસેથી નીકળી અને મારી પાસે આવી [૧] મને સર્વ હકીકત કહી સ ભળાવી મે જવાબમા માત્ર ‘ જેવી મહાદેવીની ઈચ્છા ’ એ પ્રમાણેજ કહ્યુ એટલે પછી જેટલી સ ખ્યામા જીવોને લઇ જવાને માટે તન્નિયોગ સ દેશો લઇ આવ્યો હતો તેટલી સ ખ્યામા મને અને મારી જેવા બીજા જીવોને ત્યાથી ચલાવવામા આવ્યા તે વખતે ભવિતવ્યતાએ સુબેદાર અને સેનાપતિને કહ્યુ “ મારે અને તમારે આની સાથે જવુ પડશે સ્ત્રીને પતિ દેવ સમાન છે તેથી મારે તો તેનાથી કદિ છૂટા (વિયુક્ત) રહેવાયજ નહિ વળી તમને ખાસ જાગીર તરીકે આપેલુ એકાક્ષનિવાસ[૨] નામનુ નગર છે, ત્યા આ લોકોને પ્રથમ જવાનુ છે અને એ નગર તમારા તાબાનુ હોવાથી તમારે ત્યા આ લોકોની સાથે રહી તેઓની રક્ષા કરવી–તેઓની ચોકી કરવી એ તમારૂ કામ છે ” મહાદેવીની આવી આજ્ઞા સુબેદાર અને સેનાપતિએ માથા પર ચઢાવી ત્યારપછી ત્યાથી ચાલી અમે સર્વે એકાક્ષનિવાસ નગરમા આવી પહોચ્યા

પતિને પ્રયાણ કરવાની આજ્ઞા

પ્રથમ પાડો–વનસ્પતિ

એ એકાક્ષનિવાસ નગરમા પાચ મોટા [૩]પાડાઓ છે આ પાચ માનો એક પાડો પોતાની આગળીવડે બતાવતા તીવ્રમોહોદયે કહ્યુ “ ભદ્ર સ સારીજીવ ! તુ આ પાડામા રહે આ મોહોલ્લો આપણા અસ વ્યવહાર નગરને ઘણો મળતો આવે છે તેથી અહીં રહેવામા તને બહુ આનદ

એકાક્ષનિવાસના પાચ મોહોલ્લાઓ

---

૧ આ પ્રમાણે સ સારીજીવ–અ ટદીનસ કેતાને ઉદ્દેશીને સદાગમ સમક્ષ વાત કરે છે

૨ એક અક્ષ ’ એટલે એક ઇંદ્રિય પાચમાથી પહેલી સ્પર્શેંદ્રિય એક ઇંદ્રિયવાળા જીવોને આ એકાક્ષનિવાસ નગરમા રહેલા વર્ણવ્યા છે

૩ વિભાગ મોહોલ્લો Ward

આવશે એનુ કારણ એ છે કે જેવી રીતે તે અસવ્યવહાર નગરમા ગોળક નામના પ્રાસાદમા આવી રહેલા નિગોદ નામના અસખ્ય ઓરડાઓ હતા અને તેમા જેમ અનત જીવો પિડીભૂત થઈને સ્નેહસબધથી હળી મળીને રહેતા હતા, તેનીજ રીતે આ પાડામા પણ જીવો તે જ પ્રમારે વસે છે ફેર માત્ર એટલોજ છે કે અસવ્યવહાર નગરના લોકો લોકસબધી કોઇપણ પ્રકારના વ્યવહારમા પડતા નથી, તેથી તેઓને 'અસવ્યવહારી' અથવા 'અવ્યવહારીઆ' કહેવામા આવે છે, તેઓ ભગવતી લોકસ્થિતિના હુકમથી તારી પેઠે એકવારજ અન્ય સ્થાનકે જાય છે અને ત્યાથી પાછા આવતા નથી[1] અને આ પાડાના લોકો તો વ્યવહારમા આવે છે, એક સ્થાનકેથી બીજે સ્થાનકે વારવાર જાય છે, આવે છે અને તેટલા માટે તેને 'વ્યવહારીઆ' કહેવામા આવે છે વળી તે અસવ્યવહાર નગરમા રહેનાર લોકોનુ 'અનાદિ વનસ્પતિ' એવુ સામાન્ય નામ આપવામા આવેલુ છે અને આ પાડામા રહેનાર લોકોનુ 'વનસ્પતિ[2]' એવુ નામ આપવામા આવેલુ છે એટલો તફાવત છે વળી અહીંઆ કેટલાક પ્રત્યેકચારીઓ પણ રહે છે જેઓ ગોળકરૂપ પ્રાસાદ અને નિગોદરૂપ ઓરડાઓની ગોઠવણ વગરના છે, તેઓ દરેક છૂટા છૂટા ઘરમા રહેનાર છે અને એવા પણ આ એકાક્ષનિવાસ નગરમા અસખ્ય જીવો છે આ પ્રમાણે હોવાથી તુ અહીંજ રહે, તને અગાઉ અસવ્યવહાર નગરનો પરિચય હતો તેના જેવોજ આ (સાધારણ વનસ્પતિ) પાડો છે તેથી તને અહીં ઠીક પડશે." આ પ્રમાણે સાભળીને 'જેવી પ્રભુની આજ્ઞા" એટલા શબ્દોજ હુ બોલ્યો

સાધારણ વનસ્પતિ

ત્યારપછી મને એક ઓરડામા મૂકવામા આવ્યો મારી સાથે જે બીજા લોકોને પણ લાવવામા આવ્યા હતા તેમાથી કેટલાકને તો એજ પાડામા સ્થાપવામા આવ્યા, કેટલાકને મોકળા (છૂટા) ફરનાર

---

૧ સ્થાન ભેદ કરી સૂક્ષ્મ નિગોદમાથી નીકળી આગળ ચાલે છે બાદર નિગોદમા આવે છે ત્યારે **વ્યવહારીઆ** કહેવાય છે ત્યારપછી તેઓ અવ્યવહારીઆ' થતા નથી

૨ અહીં પ્રથમ **સાધારણ વનસ્પતિનુ** લક્ષણ બતાવ્યુ છે સાધારણ વનસ્પતિમા અનત જીવોનુ એક શરીર હોય છે પણ તે શરીર બાદર હોય છે ત્યાર પછી વનસ્પતિ શબ્દથી વ્યાખ્યા કરેલ હોવાથી તેમા પ્રત્યેક વનસ્પતિ નો પણ સમાવેશ કર્યો છે એક શરીરમા એક જીવ હોય તેને **પ્રત્યેક વનસ્પતિ** કહેવામા આવે છે

કર્યા[1] અને કેટલાકને બીજા પાડામા[2] લઇ જવામા આવ્યા. હુ તો સાધારણ શરીર[3] નામના સુદર ઓરડામા મારી પૂર્વની સ્થિતિની પેઠે જાણે ઉંઘી ગયેલો હોઉં, જાણે પીધેલો હોઉં, જાણે મૂર્છા પામેલો હોઉં, જાણે મરી ગયેલો હોઉં તેમ અનત જીવો સાથે એકમેક મળી રહેલો, તેઓની સાથે શ્વાસ લેતો, સાથે શ્વાસ મૂકતો, સાથે આહાર લેતો અને સાથે નિહાર કરતો અનત કાળ રહ્યો.

પ્રત્યેકવનસ્પતિ

એક વખત ત્યારપછી કર્મપરિણામ મહારાજાનો મારા સબધમા હુકમ આવ્યો તેને અનુસારે પેલા સુબેદાર અને સેનાપતિએ (તીવ્રમોહોદય અને અત્યતઅબોધે) મને તે ઓરડામાથી બહાર કાઢ્યો અને ભવિતવ્યતાએ મને એ એકાક્ષનગરના તેજ પાડાના બીજા વિભાગમા અસખ્ય કાળ સુધી પ્રત્યેકચારી[4] તરીકે રાખ્યો અહીં કર્મપરિણામ મહારાજાએ લોકસ્થિતિને પૂછીને, કાળપરિણતિ મહારાણી સાથે વિચાર કરીને, નિયતિ અને સ્વભાવ વિગેરેને નિવેદન કરીને અને ભવિતવ્યતાની અનુમતિ લઇને વિચિત્ર આકારને ધારણ કરનાર લોકસ્વભાવની અપેક્ષાએ પોતાની શક્તિથી સર્વ કાર્ય કરી શકે તેવા પરમાણુઓથી બનેલી ' એકભવવેદ્ય ' નામની ગોળીઓ બનાવી અને તે ભવિતવ્યતાને સોપતા કહ્યુ " ભદ્રે ! આખો વખત ક્ષણે ક્ષણે લોકોને અનેક પ્રકારના સુખદુ ખો આપવાના કામથી તુ થાકી ગયેલી જણાય છે, માટે આ ગોળી લે, જ્યારે જ્યારે દરેક

---

૧ કેટલાકને છૂટા ફરનારા કર્યા એટલે પ્રત્યેક વનસ્પતિમા મૂક્યા

૨ બીજા પાડાઓ તે પૃથ્વીકાય અપ્કાય, તેઉકાય અને વાયુકાય સમજવા

૩ **સાધારણ વનસ્પતિકાય** બે પ્રકારની છે **સૂક્ષ્મ** અને બાદર સૂક્ષ્મ નિગોદમાથી જ્યા સુધી બહાર ન નીકળે ત્યા સુધી જીવ **અવ્યવહારીઓ** કહેવાય છે એકવાર પણ બહાર નીકળ્યો એટલે તે **વ્યવહારીઓ** કહેવાય છે વ્યવહારીઓ થયા પછી તે ફરીવાર સૂક્ષ્મ નિગોદમા જાય તો પણ વ્યવહારીઓ કહેવાય છે બાદર વનસ્પતિકાયના અનત જીવોનુ શરીર દેખી શકાય છે અને ત્યા આવ્યા પછી તે વ્યવહારીઓ કહેવાય છે બાદર અનતકાય-સાધારણ શરીરનુ લક્ષણ બતાવતા શાસ્ત્રકાર કહે છે કે ' જેની નસો સાધા અને વિભાગો છૂપા હોય ભાગવાથી જેના સરખા કટકા થતા હોય અને છેદ્યા પછી પણ જે ઉગે તેવા હોય તેને સાધારણ વનસ્પતિ કહે છે ' એક શરીરે એક જીવ હોય તે પ્રત્યેક વનસ્પતિ કહેવાય છે જેના ફળ ફૂલ છાલ, કાષ્ઠ મૂળ પાદડા અને બીજ અ ગ રે કમા જૂદા જૂદા જીવ હોય છે તે **પ્રત્યેક વનસ્પતિ** છે

૪ પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયમા તેના સ્વરૂપ માટે નોટ ન ૨ પૃ, ૩૧૪

૫ અનેક કર્મોના જૂદા જૂદા વિપાક ભોગવવાની જરૂર પડે છે તે પર રૂપક કરીને આ ગોળીઓ બનાવી છે **એકભવવેદ્ય** ગોળી એટલે એક ભવમા

પ્રાણીને આપેલી ગોળી જીર્ણ થઇ જાય (ઘસાઇ જાય) ત્યારે ત્યારે તારે તેઓને એક બીજી ગોળી આપવી. આખા જન્મમા તારી ઇચ્છા પ્રમાણેના સર્વ કાર્યો આ ગોળી કર્યા કરશે તેથી તને વ્યાકુળતા બહુ ઓછી થશે " રાજાએ આ પ્રમાણે આજ્ઞા કરી તે ભવિતવ્યતાએ સ્વીકારી લીધી ત્યાર પછી તે દરેક પ્રાણીને સર્વ કાળે એકેક ગોળી આપવા લાગી.

ભવવધ ગોળીની યોજના

હુ જ્યારે અસ વ્યવહાર નગરમા હતો ત્યારે પણ જ્યારે જ્યારે મારી ગોળી જીર્ણ થતી હતી ત્યારે ત્યારે તે બીજી ગોળી દેતી હતી, પણ તેથી એકસરખા આકારવાળુ સૂક્ષ્મ રૂપ મારૂ તે વારંવાર કરતી હતી. હવે હુ એકાક્ષનિવાસ નગરમા આવ્યો ત્યારે પેલા તીવ્રમોહોદય અને અત્યતઅબોધને કુતૂહળ બતાવતી હોય નહિ તેમ તે મારા અનેક રૂપો કરતી હતી, એ એકાક્ષનિવાસ નગરમા આવીને જ્યારે હુ વસતો હતો ત્યારે પણ કોઇ વખત તે મારૂ સૂક્ષ્મ રૂપ કરતી હતી, તેમા પણ કોઇ વખત પર્યાપ્ત[1] રૂપ કરતી હતી અને કોઇવાર અપર્યાપ્ત રૂપ કરતી હતી, વળી કોઇ વખત મને બાદર (દેખી શકાય તેવા) આકાર ધારણ કરનારો બનાવતી, તેમા પણ કોઇ વખત મને પર્યાપ્ત આકાર ધારણ કરનારો બનાવતી અને કોઇવાર તો અપર્યાપ્ત દશામા મૂકતી, એવી બાદર દશામા પણ કોઇ વખત મને ઓરડામા (સાધારણ વનસ્પતિમા) રાખતી, અને કોઇવાર પ્રત્યેકચારી (પ્રત્યેક વનસ્પતિ) બનાવતી હતી, અહીં પણ કોઇ વખત અંકુરના આકારને ધારણ કરનાર, કોઇ વખત કંદનુ રૂપ ધારણ કરનાર, કોઇવાર ઝાડના મૂળમા રહેનાર, કોઇવાર છાલમા રહેનાર, કોઇવાર સ્કંધમા[2] રહેનાર, કોઇવાર શાખામા રહેનાર, કોઇવાર પ્રશાખામા (નાની ડાળીમા) રહેનાર, કોઇવાર નવા અંકુરમા વસનાર, કોઇવાર પાદડાની આકૃતિવાળો, કોઇવાર ફૂલરૂપે, કોઇવાર ફળરૂપે, કોઇવાર

ભોગવવાના આયુ વિગેરે કર્મોનો સમુદાય સાધારણ વનસ્પતિકાયનો જીવ એક શ્વાસોશ્વાસ જેટલા વખતમા ૧૭ ઉપરાત ભવ કરે છે પ્રત્યેક વનસ્પતિમા આવે ત્યારે આયુષ્ય વધે છે

૧ **પર્યાપ્તિ** આહાર શરીર ઇંદ્રિય શ્વાસોશ્વાસ ભાષા અને મન આ છ પર્યાપ્તિ છે એકેંદ્રિયને તેમાની પ્રથમની ચાર હોય છે બે, ત્રણ અને ચાર ઇંદ્રિય વાળા જીવોને પાચ અને પચેંદ્રિયને છ પર્યાપ્તિ હોય છે પોતાને યોગ્ય પર્યાપ્તિ પૂરી ન કરે તે પ્રાણી **અપર્યાપ્ત** કહેવાય છે અને પૂરી કરે તે **પર્યાપ્ત** કહેવાય છે

૨ સ્કંધ ઝાડનુ થડ

બીજમા વસનારો, તેમા પણ કોઇવાર મૂળબીજ તરીકે, કોઇવાર [1]અગ્રબીજનુ રૂપ ધારણ કરનારો, કોઇવાર પર્વબીજનુ [2] રૂપ ધારણ કરનારો કોઇ વાર સ્કંધબીજનુ [3] રૂપ ધારણ કરનારો, કોઇવાર બીજના [3અ]અંકુરનુ રૂપ ધારણ કરનારો, કોઇવાર સામાન્યપણે સમૂર્છિમપણે[4] ઉત્પન્ન થયેલો, કોઇવાર ઝાડના આકારને ધારણ કરનાર, કોઇવાર ગુચ્છનુ [5] રૂપ ધારણ કરનારો, કોઇવાર લતાના રૂપવાળો, કોઇવાર વેલડીના રૂપવાળો અને કોઇ વખત ઘાસના આકારવાળો મને બનાવ્યો. આવી અવસ્થામા હુ વર્તતો હતો તે વખતે કોઇ બીજા નગરના લોકો[6] આવીને કપાયમાન સ્થિતિમા મને છેદે, ભેદે, દળે, વાટે, મરડે, તોડે, વીંધે, બાળે અને બીજી અનેક પીડા આપે અને તે વખતે ભવિતવ્યતા પાને હોય તોપણ તે ઉભી ઉભી જોયા કરે અને તે હકીકત તરફ તદ્દન બેદરકારી બતાવે

બીજો પાડો-પૃથ્વીકાય

આવા પ્રકારના દુખો સહન કરતા અનંત કાળ ચાલ્યો ગયો, છેવટે મને આપેલી છેલ્લી ગોળી જ્યારે જીર્ણ થઇ ત્યારે ભવિતવ્યતાએ મને બીજી ગોળી આપી આ ગોળીના પ્રભાવથી હુ એકાક્ષનિવાસ નગરના બીજા પાડામા ગયો ત્યા પાર્થિવ[7] નામથી જાણીતા થયેલા લોકો વસે છે આ લોકોની પાસે જઇને હુ પણ પાર્થિવ થયો ભવિતવ્યતાએ નવી નવી ગોળીઓ આપીને મારા સૂક્ષ્મ, બાદર, પર્યાપ્તક, અપર્યાપ્તક રૂપ કર્યા કાળા આસમાની, ધોળા, પીળા, લાલ વિગેરે રંગના ભાગ રૂપ કર્યા રેતી, પથ્થર, મીઠુ (લુણ) હડતાળ, મણશીલ, સુરમા, શુદ્ધ પૃથ્વી આદિ આકારો મારી પાસે ધારણ કરાવ્યા અને તેમ કરીને મને અસંખ્યાતા કાળ સુધી અનેક પ્રકારની વિડંબના કરી

---

૧ અગ્રબીજ જેનો અગ્ર વાવવાથી ઉગે તેવી વનસ્પતિ

૨ પર્વબીજ શેરડી વિગેરેની પેઠે જેના સાંધામા બીજ હોય તેવા વૃક્ષ

૩ સ્કંધબીજ જે વૃક્ષના સ્કંધ વાવવાથી ઉગે તેવા વૃક્ષ

૩અ બીજઅંકુર ઝુગ બીજ વાવવાથી ઉગે તેવી વનસ્પતિ તરીકે

૪ સમૂર્છિમ બીજ વિના પોતાની મેળે ઉત્પન્ન થનારી વનસ્પતિને સમૂર્છિમ કહેવામા આવે છે

૫ ગુચ્છ એક જાતિના વૃક્ષોને ગુચ્છ સંજ્ઞા આપેલી છે આ સર્વ માટે જુઓ લોકપ્રકાશ

૬ એકેંદ્રિય સિવાયના [illegible] પણ જીવો

૭ પૃથ્વીકાય સાત પ્રકારની ધાતુઓ માટી પથરા મીઠુ (લુણ) ખારો, [illegible]

ત્યા મને ભેદવામા આવ્યો, દળવામા આવ્યો, ચૂરવામા આવ્યો, કાપવામા આવ્યો અને બાળવામા આવ્યો તેવી રીતે એ પાડામા મે મહા ભયકર દુખો સહન કર્યા

ત્રીજો પાડો અપ્કાય

એ પ્રમાણે પાર્થિવ લોકોમા રહેતા રહેતા જ્યારે છેલ્લી ગોળી જીર્ણ થઈ ગઈ ત્યારે ભવિતવ્યતાએ મને એક નવી ગોળી આપી એ ગોળીના પ્રભાવથી હુ એકાક્ષનિવાસ નગરના ત્રીજા પાડામા ગયો ત્યા આપ્ય[1] નામના કુટુબીઓ વસે છે, હુ પાર્થિવરૂપ મૂકીને ત્યા ગયો એટલે મારૂ પણ આપ્ય રૂપ થઈ ગયુ અહીં પણ જ્યારે જ્યારે એક ગોળી જીર્ણ થાય ત્યારે ત્યારે બીજી ગોળી આપીને ભવિતવ્યતા મારૂ રૂપ ફેરવી નાખતી એ પ્રમાણે કરતા કરતા અસખ્યાતા કાળ સુધી મને કોઈવાર આકળ, કોઈવાર હિમ, કોઈવાર મહિકા[2], કોઈવાર હરતનુ[3] અને કોઈવાર નિર્મળ પાણીનુ રૂપ આપવામા આવ્યુ આવી રીતે મારી પાસે વિચિત્ર પ્રકારની આકૃતિઓ ધારણ કરાવવામા આવી આ પાડામા રહ્યા રહ્યા મે ગરમી અને ઠડી તથા ક્ષાર અને ક્ષત્ર[4] વિગેરેથી થતી તેમજ અનેક પ્રકારના શસ્ત્રોથી થતી વેદનાઓ સહન કરી

ચોથો પાડો-તેજસ્કાય

આપ્ય કુટુબીઓમા વસતા વસતા જ્યારે છેલ્લી ગોળી જીર્ણ થઈ ગઈ ત્યારે ભવિતવ્યતાએ મને એક બીજી ગોળી આપી એ ગોળીના જોરથી એકાક્ષનિવાસ નગરના ચોથા પાડામા હુ પહોચી ગયો એ પાડામા તેજસ્કાય[5] નામના અસખ્ય બ્રાહ્મણો વસે છે હુ પણ તેજ

---

૧ **આપ્ય** પાણી ઝાકળ બરફ વિગેરેનો અપ્કાય એકેદ્રિયમા સમાવેશ થાય છે

૨ **મહિકા** આકાશમા વાદળાને યોગે ઝીણા પાણીના ટીપા પડે છે તે તેને ધુમસનુ પાણી કહે છે

૩ **હરતનુ** વનસ્પતિના પત્રોપર ટપકતા ને ચોંટેલા પાણીના બિદુઓ

૪ **ક્ષાર ક્ષત્ર** ક્ષારની પી । તે મીઠા પાણીને ખારા પાણીના સબધથી ઉપઘાત થાય તે ક્ષત્રવેદના એટલે પાણીને ખણવાથી થતી વેદના પાણીને ડખોળવાથી જીવોને ઘણો આઘાત (શસ્ત્રના મારવા જેવો) લાગે છે અથવા ક્ષત્ર એટલે ખાતર-ખાતર ઉપર પાણી નાખવાથી સર્વ જીવો મરી જાય છે

૫ **તેજસ્કાય**-અગ્નિ સ્થાવર એકેદ્રિયનો આ એક ભેદ છે તેમા સર્વ ઉષ્ણ કાય જીવોનો સમાવેશ થાય છ

આવતો, કોઈવાર ઘનવાત[1] કહેવામા આવતો, કોઈવાર તનુવાત[2] કહેવામા આવતો, કોઈવાર શુદ્ધવાત કહેવામા આવતો–આવી રીતે જૂદે જૂદે પ્રસંગે મારા નવા નવા વિચિત્ર નામો પડતા હતા, ત્યા મને પંખા વિગેરે શસ્ત્રના ઘાતથી તથા નિરોધથી બહુ દુખ પડયુ હતુ ત્યા પણ મારી પાને સૂક્ષ્મ અને બાદર, પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક રૂપો લેવરાવીને ભવિતવ્યતાએ મને અસંખ્યાતા કાળ સુધી રખડાવ્યો

એકાક્ષનિવાસ નગરમા રખડપટ્ટી

આ પાડામા એવી રીતે ઘણો વખત ગયા પછી જ્યારે મને આપેલી ગોળીઓમાથી છેલ્લી ગોળી વપરાઈ ગઈ ત્યારે વળી મને પહેલા પાડામા ફરીવાર લઈ જવામા આવ્યો ત્યા ભવિતવ્યતાના હુકમથી વળી પાછો અનંતો કાળ રહ્યો ત્યારપછી વારવાર બીજી ગોળીઓ આપીને મને બીજા ત્રીજા એમ સર્વે પાડાઓમા ફરીવાર ફેરવ્યો અને તે દરેકમા અસંખ્ય કાળ સુધી રાખ્યો આવી રીતે એકાક્ષનિવાસ નગરમા ભવિતવ્યતાએ અત્યંતઅબોધ અને તીવ્રમોહોદયની સમક્ષ મને બધા પાડામા અનેક પ્રકારે અનંત વાર રખડાવ્યો.

પ્રકરણ ૯ મુ

વિકલાક્ષનિવાસ નગરે

એક દિવસ ભવિતવ્યતા રાજી થઈને બોલી "આર્યપુત્ર! તુ આ નગરમા બહુ કાળ રહ્યો, તથી હવે આ સ્થાન પર તને ઘણી અરૂચિ થઈ ગઈ હોય તેમ જણાય છે તને આ સ્થાનનુ અજીર્ણ થયુ છે તો તેને મટાડવા સારૂ તને હવે બીજા સ્થાનમા લઈ જઉ " મારે તો એ ભવિતવ્યતા દેવીનો હુકમ માનવાનો જ હતો, તેથી 'જેવી દેવીની આજ્ઞા ' એટલો મે જવાબ આપ્યો મહાદેવીએ ત્યાર પછી બીજી ગોળીઓ બનાવીને મને આપી

---

૧ ઘન વાત કરેલા ઘીના જેવો કઠી ગયેલો વાયરો

૨ તનુ વાત અત્યંત પાતળો વાયરો આ ઘનવાત અને તનુવાતને આધારે નરક દેવલોકાદિ રહેલા છે

ઉન્માર્ગોપદેશ સુબો માયા પત્ની

મનુષ્યલોકમા એક વિકલાક્ષનિવાસ[1] નામનુ નગર છે તે નગરમા ત્રણ મોટા પાડાઓ છે તે નગરનુ પરિપાલન કરનાર તરીકે ઉન્માર્ગોપદેશ[2] નામના અધિકારીને કર્મપરિણામ મહારાજાએ નીમ્યો છે એ અધિકારીને માયા[3] નામની સ્ત્રી છે ભવિતવ્યતાએ આપેલી ગોળીના પ્રભાવથી હુ પહેલા પાડામા ગયો ત્યા સાત લાખ કુળકોટિની સખ્યામા અસખ્ય દ્વિહ્વીક[4] નામના કુળપુત્રો વસે છે, તેઓમા હુ પણ બે ઇંદ્રિયવાળો કુળપુત્ર થયો અગાઉ જે ઉઘણશી જેવી, દારૂ પીધેલ જેવી, મૂર્છા પામેલ જેવી, લગભગ મરણ પામેલા જેવી મારી સ્થિતિ એકાક્ષનિવાસ નગરમા દેખાતી હતી તે અહીં આવવાથી દૂર થઇ ગઇ અને હવે જાણે મારામા કાઇક દમ હોય, ચેતના હોય, એમ જણાવા લાગ્યુ (હુ સ્થાવર મટીને ત્રસ થયો)

પ્રથમ પાડો-દ્વિહ્વીક

બેઇંદ્રિયમા અનેક યાતના

મારા પાપનો હજુ છેડો આવ્યો નહિ અહીં મારી સ્ત્રીએ મને એક ગોળી આપીને મહા અપવિત્ર સ્થાનમા કરમીઓ[5] બનાવ્યો એ રૂપમા મૂત્ર, આતરડા, ક્લેદ (રૂધિરાદિ) અને જ બાલ (કચરા) થી ભરેલા પેટમા મને રહેલો જોઇને મારી સ્ત્રી ભવિતવ્યતા બહુ રાજી થતી હતી વળી કોઇ વખત કૂતરા વિગેરેને પડેલા ચાઠામા જીવડારૂપે મને બીજા અનેક જીવો સાથે પડેલો જોઇને તે બહુ ખુશી થતી હતી પુરુષના વીર્ય અને સ્ત્રીના રૂધિરમા અથવા વિષ્ટામા લીલા કરતો અને પરસ્પર ઘર્ષણથી દુખ પામતો એક પ્રકારના કૃમિની આકૃતિને

---

1 **વિકલાક્ષનિવાસ** બેઇંદ્રિય, તેઇંદ્રિય, ચૌરિંદ્રિય જીવોને વિકલેંદ્રિય કહેવામા આવે છે, કારણ કે તેઓમા સપૂર્ણ પાચે ઇંદ્રિયો હોતી નથી બે, ત્રણ ચાર ઇંદ્રિયવાળા જીવોને સમુચ્ચય નામ વિકલેંદ્રિય છે વિકલાક્ષ નગરના એ ત્રણ જૂદા જૂદા પાડા કલ્પવામા આવ્યા છે

2 **ઉન્માર્ગોપદેશ** વિકલેંદ્રિય જીવોની ચેતના કાઇક વ્યક્ત હોય છે પણ તેઓ અજ્ઞાનને લીધે ઉન્માર્ગે જ ગમન કરનારા હોય છે

3 **માયા** વિકલેંદ્રિય જીવોમા માયા બહુ હોય છે

4 **દ્વિહ્વીક** સ્પર્શન અને રસના આ બે ઇંદ્રિયવાળા જીવોને દ્વિહ્વીક કહેવામા આવે છે હ્વીક એટલે ઇંદ્રિય

5 **કરમીઆ** કૃમી વિષ્ટામા ઉત્પન્ન થતી અને રહેતી ઝીણી આ જાતના બ... તે સર્વ જીવો બેઇંદ્રિય છે

[1]ધારણ કરતો મને જોઇને ભવિતવ્યતા આનંદ પામતી હતી વળી એક બીજી ગોળી આપીને મને જળોનું રૂપ લેવરાવીને મારી સ્રી ભવિતવ્યતા માયાદેવી સાથે હસતી, મને દુઃખ ભોગવતો જોઇ આનંદ પામતી અને વધારે દુઃખ દેતી તે દેવીને કહેતી કે "માયાદેવી! તારો ઉન્માર્ગોપદેશ પતિ છે તેથી તું બહુ અભિમાન કરે છે, પણ આ મારા પતિનું સામર્થ્ય તો જો! મારો પતિ જો ભૂખ્યો હોય અને તેને પીડા થતી જગ્યાપર મૂક્યો હોય તો તે ચોટી પડીને પોતાની શક્તિથી સર્વ લોહીને ચૂસી લે છે,[2] વળી મારા પતિની [3]ત્યાગ શક્તિ પણ કાંઇ જેવી તેવી નથી તે પણ તું જો! જે કોઇ તેને હાથમાં ધારણ કરીને દબાવે છે તેને તે સર્વ લોહીનું [4]દાન કરી દે છે"

ભવિતવ્યતા અને માયાદેવી

હે અગૃહીતસંકેતા! આવી રીતે મારી સ્રીના હાથથી હું દુઃખ પામતો હતો, તેમાં પણ જ્યારે તે આવું આવું બોલીને મારી મશ્કરી કરતી હતી ત્યારે તો હું બેવડો દુઃખી થતો હતો. વળી એક બીજી ગોળી આપીને મને મોટા દરિયામાં તેણે શંખ બનાવ્યો અને જ્યારે શંખ વગાડવાવાળાએ મને લઇને છિન્નભિન્ન [5]કર્યો ત્યારે દુઃખથી મને રડતો જોઇને તે ઘણો આનંદ પામી. જૂદા જૂદા રૂપમાં મારી સ્રી સાથે તે પાડામાં રહેતા અને અનેક પ્રકારનાં દુઃખો સહન કરતાં [6]અસંખ્યાતો કાળ ચાલ્યો ગયો.

બીજો પાડો—ત્રિકરણ

પોતાની મરજી આવે તેમ કરનારી ભવિતવ્યતાએ વળી એક દિવસ મને બીજી ગોળી આપી. આ ગોળીના પ્રભાવથી વિકલાક્ષ નિવાસ નગરના બીજા પાડામાં મને લઇ જવામાં આવ્યો. ત્યાં આઠ

---

૧ વર્ચસ શબ્દનો અર્થ શુક્ર વીર્ય અને વિષ્ટા થાય છે એમાં ઉત્પન્ન થનાર જીવો બે ઇંદ્રિયવાળા હોય છે

૨ આ જળોનું વર્ણન છે એ લોહી પીએ છે

૩ ત્યાગ-દાન અને તજી દેવાની શક્તિ મશ્કરી વ્યંગ્ય છે તે વિચારવા યોગ્ય છે

૪ જળો આ જળોનું વર્ણન છે જળોનો સ્વભાવ લોહી ચુસવાનો અને દાબવાથી તે [illegible] નાખવાનો છે વ્યંગ્યમાં મશ્કરી છે

૫ છિન્નભિન્ન શંખને વાગે તેવો કરવા માટે તેમાંથી માંસ વિગેરે કાઢી નાખવામાં આવે છે તેને શંખને છિન્નભિન્ન કર્યો-છેદ્યો એમ કહેવાય છે

૬ ગમનાગમન અથવા ગતિમાં યા વગર બેઇંદ્રિય જીવો તેજ ગતિમાં અસંખ્ય કાળ સુધી જન્મ મરણ કર્યા કરે બીજી ગતિમાં એક વાર જઈ આવ્યા પછી ફરી વાર તેટલોજ કાળ તે ગતિમાં રહે તો વાંધો નથી

લાખ કુળકોટિ પ્રમાણ અસખ્ય ત્રિકરણ[1] નામના ગૃહપતિઓ રહે છે હુ પણ તેઓમા ત્રિકરણ નામનો ઘરબારી થયો જુ, માકડ, મ કોડા, કશુઆ અને કીડી વિગેરેનુ રૂપ ત્યા મને ભવિતવ્યતાએ આપ્યું અ હીંથી તહીં રખડતો, ભૂખ્યો અને બાળકોથી ચ પાતો અને બળાતો જોઇને મારી સ્ત્રી સ તોષથી લહેર કરવા લાગી આ પાડામા મને નવી નવી ગોળીઓ આપીને અને તેનાવડે નવા નવા રૂપ ધારણ કરાવીને અસખ્ય વાર આમ તેમ રખડાવવામા આવ્યો.

ત્રીજો પાડો-ચતુરક્ષ

એક દિવસ વળી બીજી ગોળી આપીને મારી સ્ત્રીએ મને વિક-લાક્ષનિવાસ નગરના ત્રીજા પાડામા મોકલ્યો ત્યા નવ લાખ કુળ કોટિ પ્રમાણ [2]ચતુરક્ષ નામના અસખ્ય કુટુ બીઓ વસે છે હુ પણ ત્યા ચતુરક્ષ નામનો કુટુ બી થયો. પત ગિયુ, માખી, ડાસ, વીછા વિગેરેના આકારો મારી પાને ત્યા ધારણ કરાવ્યા આ પાડામા હુ રહેતો ત્યારે વિવેક વગરના પ્રાણીઓએ કરેલા મારા મર્દન (ચોળવુ, કચરવુ) વિગેરેથી અનેક પ્રકારના દુ ખો પામ્યો જ્યારે જ્યારે મારી ગોળીઓ જીર્ણ થતી હતી ત્યારે ત્યારે નવી નવી ગોળીઓ ભવિતવ્યતા મને આ પાડામા પણ આપતી હતી એ પ્રમાણે ગોળીઓ આપી અસખ્ય રૂપો મારી પાસે લેવરાવીને આ ત્રીજા પાડામા પણ તેણે નાટક કરાવ્યું આ ત્રણે પાડામા વારા ફરતી નવા નવા રૂપો ધારણ કરાવીને અસ ખ્યાતા[3] હજાર વર્ષ સુધી મને ફેરવવામા આવ્યો કોઇ વખત પર્યા સક રૂપે અને કોઇ વખત અપર્યાપ્તક રૂપે એ ત્રણે પાડામા મારી પાસે અનેક પ્રકારના ખેલ કરાવવામા આવ્યા.

---

૧ ત્રિકરણ સ્પર્શન રસન અને નાસિકા આ ત્રણ ઇંદ્રિયો જેને હોય તે કરણ એટલે ઇંદ્રિય ગૃહપતિ એટલે ઘરબારીઓ

૨ ચતુરક્ષ સ્પર્શન, રસન, નાસિકા અને ચક્ષુ આ ચાર ઇંદ્રિયો જેને હોય તે અક્ષ એટલે ઇંદ્રિય

૩ સંખિજ્જસમ્ાવિગલા ઇતિ જીવવિચારે અત્ર અસ ખ્યાત લખે છે તે છે જીવવિચ　　　　ર્ષો સર્વ વિકલેદ્રિયો માટે છે, અહીં વધ ક્યા

રણુ ફેરાવતી હતી વળી કોઇ બીજી જગ્યા પર લઇ જતી હતી અને પાછી તે નગરમા ફરીવાર લઇ આવતી હતી આવી રીતે વાર વાર તે નગરમા લાવીને મારા અનેક રૂપો ભવિતવ્યતાએ બનાવ્યા, પરતુ એક સાથે તો તિર્યંચ રૂપમા ત્રણ પલ્યોપમ[1] (સૂક્ષ્મ અદ્ધા) અને કાઇક અધિક સાતક્રોડ [2]પૂર્વ વર્ષ સુધી રહ્યો [3] આવી રીતે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તપણામા તથા સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞીના રૂપમા એ પંચાક્ષપશુસંસ્થાન નગરમા મારી અનેક પ્રકારની વિડંબનાઓ તેણે કરી

શ્રુતિરસિક હરણ

એક વખત ભવિતવ્યતાએ તેજ નગરમા મને હરણનુ રૂપ આપ્યુ હુ હરણના ટોળામા રહેતો હતો, ભયથી ચપળ થયેલી મારી આખો દશે દિશાઓમા ચકળવકળ થયા કરતી હતી, હુ જંગલમા મોટા ઝાડોના ઝાડો ટપી જતો હતો અને જ્યા ત્યા રખડતો હતો. એક વખત એક પારધિએ બહુ મધુર સ્વરથી ગીત ગાવા માડ્યુ એ ગીત એવુ સુદર હતુ કે તેનાથી આખુ હરણીઆનુ ટોળુ તેની તરફ દોરાઇ ગયુ [4] હરણોને દોડાદોડ કરીને ફલંગો મારવાની ટેવ હોય છે તે તેઓએ છોડી દીધી, તેઓની ચેષ્ટા પણ અટકી ગઈ, આખો પણ સ્તબ્ધ થઇ ગઇ, બાકીની સર્વ ઇંદ્રિયોનો વ્યાપાર નિવૃત્તિ પામી ગયો અને તેઓ મધુર ગીત સાભળતા કર્ણેન્દ્રિયમા એકરસ થઇ ગયા. આવી રીતે અમારા ટોળાના સર્વ હરણોને કોઇ પણ પ્રકારની હીલચાલ વગરના જોઇને પેલો શિકારી પારધિ અમારી નજીક આવ્યો, ધનુષ્ય તૈયાર કર્યું, તેની સાથે બાણને સાધ્યુ, જમણો પગ આગળ કરી ડાબો પગ પાછળ કરી શિકારીની મુદ્રા સાધી, નિશાન તાકયુ, ડોક જરા નીચી અને આગળ કરી, બાણને કાન સુધી ખેચ્યુ, પછી જ્યારે

---

૧ પલ્યોપમ એ સમય બતાવનાર સખ્યા છે એના પ્રમાણના ખ્યાલ માટે પાચમો કર્મગ્રંથ જોવો સામાન્ય ખ્યાલ એક જોજન લાબા પહોળા અને ઉંડા જુગલીઆના સૂક્ષ્મ વાળથી ભરેલા ખાડાથી કરવો સો સો વર્ષે એક બાલ કાઢતા આખો ખાડો પૂર્ણ થાય ત્યારે એક બાદર અદ્ધા પલ્યોપમ થાય છે સુક્ષ્મ તે કરતા અસખ્ય ગણુ હોય છે

૨ પૂર્વ ચોરાશી લાખને ચોરાશી લાખ વર્ષે ગુણીએ એટલે ૭૦૫૬૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ વર્ષે એક પૂર્વ થાય

૩ સાત ભવના સાત પૂર્વ ક્રોડ ને જો આઠમો ભવ તેમા કરે તો યુગલિકનો જ કરે તેના ત્રણ પલ્યોપમ-આટલો ઉત્કૃષ્ટ કાળ સમજવો

૪ માત્ર એક ઇંદ્રિયને (અહીં શ્રોત્ર ઇંદ્રિયને) વશ પડતા કેટલુ દુખ થાય છે તે પર આ વિચારવા યોગ્ય દાખલો છે,

તેણે તે આણુ છોડયુ ત્યારે તેણે મને તેવડે વીધી નાખ્યો અને હુ તરતજ ભૂમિપર પડ્યો આ વખતે મને ભવિતવ્યતાએ આપેલી ગોળી પણ જીર્ણ થઇ ગઇ

મોટા ટોળાનો ઉપરી હાથી
દાવાનળનો આક્રમ જેમ
પશ્ચાત્તાપથી નિર્જરા અને પ્રગતિ

હરિણના ભવમા વાપરવા યોગ્ય એકભવવેદ્ય ગોળી ત્યા પૂરી વપરાઇ જવાથી મારી સ્ત્રી ભવિતવ્યતાએ મને બીજી ગોળી આપી. આ ગોળીના પ્રભાવથી હુ હાથી થયો. ધીમે ધીમે હુ મોટો થતો ગયો અને અનુક્રમે હુ એક ટોળાનો ઉપરી થયો. સ્વાભાવિક રીતે સુદર કમળના વનોમા, અતિ સ્વાદિષ્ટ [1]સલ્લકીના પાદડાથી ભરપૂર વૃક્ષોમા અને આનદ ઉપજાવે તેવા વનના વિભાગમા હુ વસતો હતો, હાથણીઓના ટોળાઓથી વિટાયલો રહેતો હતો અને આનદસાગરમા ચિત્તને ઝબોળતો મારી ઇચ્છામા આવે તેમ હરતો ફરતો હતો આવી રીતે આનદમા નિમગ્ન થઇ લહેર કરતો હતો તેવામા એક દિવસ અમારૂ ટોળુ અકસ્માત ભય પામ્યુ, જનાવરો આમતેમ નાસભાગ કરવા લાગ્યા, વાસની ગાંઠો ફાટવાથી થતા ધડધડ અવાજો સભળાવા લાગ્યા અને ધુમાડાના ગોટેગોટા નીકળવા લાગ્યા. આ બધુ શુ હશે તે સબધી વિચાર કરતા મે મારી પછવાડેની બાજુએ નજર કરી તો મને દેખાયુ કે મહા ભયકર જ્વાળાઓથી બીહામણો લાગતો દાવાનળ (વનનો અગ્નિ) તદ્દન મારી નજીક આવતો હતો મને એ દાવાનળ જોઇને મરણનો ભય ઉત્પન્ન થયો, મારી શક્તિ અને પુરુષાર્થ ચાલ્યા ગયા, મે દીનતા અગીકાર કરી, પેટભરાપણાનો આશ્રય કર્યો, મારો અહકાર ચાલ્યો ગયો, મારા ટોળાને મે છોડી દીધુ–તજી દીધુ અને એક દિશા તરફ નાસવા માડ્યુ નાસતો નાસતો હુ થોડે દૂર ગયો ત્યા ગામના ઢોરને પાણી પીવાનો એક જૂનો પૂરાણો સુકાઇ ગયેલો મોટો અધકારવાળો કુવો આવ્યો. એના ઉપર ઘણુ ખડ ઉગી ગયુ હતુ અને તેથી ઢકાઇ ગયેલો હોવાને લીધે ખુબ દોડતા માર્ગ જોવામા તે કુવો આવ્યો નહિ તેની આગળ હુ આવી પહોચ્યો મારા બન્ને આગળના પગો તે કુવામા પડી ગયા મારા શરીરના પછવાડેના ભાગને પણ

[1] સલ્લકી　　ઝાડ એના પાન હાથીને બહુજ ભાવે છે

કાંઇ ટેકો ન હોવાથી તે પણ પછવાડે પડ્યું મારૂં શરીર જબર જસ્ત હોવાથી હું કુવામાં પડ્યો અને બહુ ભારે હોવાથી આખા શરીરે ઘાયલ થયો પ્રથમ થોડો વખત તો મને મૂર્છા આવી ગઇ, કેટલીક વારે કાંઇક ચેતના આવી, પણ મારા શરીરને જરા પણ હલાવી ચલાવી શકું નહિ એવી સ્થિતિ થઇ ગઇ મારે આખે શરીરે તીવ્ર વેદના થવા લાગી હવે મને પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો અને વિચાર આવ્યો કે સેવા કરનારા,લાંબા વખતથી પરિચયમાં આવેલા, ઉપકાર કરનાર, આપણામાં અનુરક્ત અને આજ્ઞાને અનુસરનારા તેમજ આપત્તિમાં આવી પડેલા પોતાના સંબંધીઓને જે તજી દે અને માત્ર પેટભરાપણું જ આદરી ખરે વખતે નાસી જાય તેવા મારી જેવા પ્રાણીઓને તો આમ જ ઘટે ! અરે અરે ! મારી નિર્લજ્જતા તો જુઓ ! મારે વિષે તો યુથાધિપતિ (ટોળાનો ઉપરી) એ શબ્દ માત્ર રૂઢ છે માટે હવે વિચાર કરવાની શી જરૂર છે ? આ તો જેવા કર્યા તેવા ભોગવાય છે, માટે હવે એ સંબંધી મનમાં કાંઈ ખેદ કરવો નહિ આવા વિચારોથી-ભાવનાથી મારા મનમાં જરા મધ્યસ્થતા પ્રાપ્ત થઇ-મને જરા નિરાંત વળી, થતી વેદના મેં સહન કરી અને તે અવસ્થામાં સાત રાત પસાર કરી

૫ ચાક્ષપશુસંસ્થાનથી આગળ પ્રયાણ

હવે ભવિતવ્યતા મારા ઉપર પ્રસન્ન થઈ અને કહેવા લાગી 'સાબાશ ! આર્યપુત્ર ! સાબાશ ! તારા અધ્યવસાય (આત્માના વિચારો) સુંદર થયા છે તેં ઘણું આકરૂં દુઃખ સહન કર્યું છે તારી આવા પ્રકારની ચેષ્ટાથી હું તારા ઉપર રાજી થઇ છું તેથી હું હવે તને બીજા નગરમાં લઇ જઈશ.' મેં જવાબમાં 'જેવી દેવીની આજ્ઞા' એમ કહ્યું પછી મહાદેવી ભવિતવ્યતા-મારી સ્ત્રીએ એક સુંદર આકારવાળો પુરુષ બતાવ્યો અને ત્યારપછી કહ્યું "હું તારા પર પ્રસન્ન થઇ છું તેથી તારી સહાયમાં આ પુણ્યોદય[1] નામના પુરુષને મોકલું છું હવે તારે એની સાથે જવું એ તને ઘણા પ્રકારની મદદ કરશે." 'જેવી દેવીની આજ્ઞા'

પુણ્યોદયની સહાય

---

[1] પુણ્યોદય શુભ કર્મનો ઉદય પુણ્ય એ શુભ પ્રકૃતિ છે અને પાપ તે અશુભ પ્રકૃતિ છે આ પુણ્યના ઉદયને કેટલીક વાર પ્રાણી પોતાના આત્મીય પુરુષાર્થ સાથે ભેળવી નાખી ભૂલ કરે છે તે સમજવા યોગ્ય છે અનેક રીતે થતો પુણ્યનો ઉદય બરાબર અનુભવમાં લેવાની જરૂર છે એના ઉદય વખતે ક્રમે પુણ્ય ખાય થાય છે એ પણ ધ્યાનમાં રાખવું

એમ ફરીવાર મે કહ્યુ આ વખતે મને ભવિતવ્યતાએ જે ગોળી અગાઉ આપી હતી તે પૂરી થઇ ગઇ ભવિતવ્યતાએ તે વખતે મને એક બીજી ગોળી આપીને કહ્યુ 'આર્યપુત્ર ! તુ અહીથી જઈશ ત્યારે આ પુણ્યોદય તારો શુભ સહોદર (એકજ પેટમા ઉત્પન્ન થનાર) બધુ અને મિત્ર થઇને તારી સાથે રહેશે'

* * * * *

ભવ્યપુરુષને સુદાસરનો પ્રશ્ન

આ પ્રમાણે સસારીજીવ[1] કહેતો હતો ત્યારે ભવ્યપુરુષે પ્રજ્ઞાવિશાળાના કાન નજીક જઇને પૂછ્યુ "[2]માડી!(સસારીજીવ તરફ આગળી કરીને) આ પુરુષ કોણ છે ? તેણે શેની કથા કરવા માડી છે ? અસવ્યવહાર વિગેરે નગરો કયા છે ? આ ગોળી જે એક એક વખત આપવામા આવે છે ત્યારે નવીન નવીન રૂપો ધારણ કરાવે છે અને વિધવિધ પ્રકારના સુખો અને દુખોનો અનુભવ કરાવે છે તે કઇ ? એક જ પુરુષની આટલા બધા વખત સુધી એક ને એક ઠેકાણે રહેવાની વાત કેવી રીતે હોઇ શકે ? વળી મનુષ્ય પ્રાણીના કીડી અને કરમિયા અને એવા બીજા રૂપો કેવી રીતે હોઇ શકે ? મને તો આ ચોરની આખી વાર્તા કોઇના સ્વપ્નમાથી નીકળી હોય તેવી આલજાળ જેવી કલ્પિત લાગે છે ! આ સર્વ બાબતનો ભાવાર્થ શો છે ? તે માતાજી ! મને કહો"

પ્રજ્ઞાવિશાળાનો સ્પષ્ટ ખુલાસો

પ્રજ્ઞાવિશાળાએ કહ્યુ "આ ચોરનું હાલનુ વિશેષરૂપ શુ છે તે તેણે હજુ સુધી કહ્યુ નથી સામાન્ય રૂપે તો તે સસારીજીવ નામનો પુરુષ છે તેણે સસારીજીવના નામથી પોતાનુ ચરિત્રજ કહ્યુ છે આ સર્વ હકીકત બધબેસતીજ કહેવામા આવે છે એ હકીકત કેવી રીતે છે તે હવે હુ તને સમજાવુ છુ અસાવ્યાવહારિક જીવરાશિ (અવ્યવહારી નિગોદ) તે અસવ્યવહાર નગર સમજવુ પૃથ્વી, અપ્ (જળ), અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિરૂપ પાચે એકેદ્રિયની જાતિઓ સમજવી અને તે ઓને ઉત્પન્ન થવાનુ અને રહેવાનુ સ્થાન તે એકાક્ષનિવાસ નગર સમ

---

[1] આ સર્વ કથા સસારીજીવ અગૃહીતસકેતાને ઉદ્દેશીને સદાગમ સમક્ષ કહી બતાવે છે અને ભવ્યપુરુષ તથા પ્રજ્ઞાવિશાળા સાભળે છે

[2] પ્રજ્ઞાવિશાળા ભવ્યપુરુષની ધાવમાતા છે તેથી 'માડી' કહીને તે તેને બોલાવે છે

જતુ બે ઇંદ્રિયવાળા જીવો, ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા જીવો અને ચાર ઇંદ્રિયવાળા જીવો જેઓને માટે વિકલેન્દ્રિયની સંજ્ઞા વાપરવામા આવી છે તેઓને ઉત્પન્ન થવાનુ અને વસવાનુ સ્થાન તેને વિકલાક્ષનિવાસ નામનુ નગર કહેવામા આવ્યુ છે પાચ ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચોના સ્થાનને પંચાક્ષપશુસંસ્થાનનુ નામ આપવામા આવ્યુ છે એક ભવમા ભોગવવા યોગ્ય ઉદયમા આવનારા કર્મોના સમૂહને એક ભવવેદ્ય ' ગોળી ' નુ નામ આપવામા આવ્યુ છે એ કર્મોના ઉદયથી નાના પ્રકારના રૂપો થાય છે અને સુખ દુ ખ વિગેરેનો અનુભવ પણ તે કર્મનાજ ઉદયથી થાય છે આ પુરુષ (પ્રાણી-જીવ) પોતે તો અજર અમર છે એ કદિ જીર્ણ થતો નથી અને કદિ મરણ પામતો નથી, તેથી એ પોતે અનંત કાળ અવસ્થાન કરે (રહે, જીવે કે ફરે) તેમા કાઇ નવાઇ જેવુ નથી, તે બરાબર યોગ્ય છે સંસારી જીવનાજ કરમિયા કીડિ વગેરે રૂપો થાય છે એમા નવાઇ જેવુ શુ છે ? હજુ તુ બાળક છે, મુગ્ધ છે તેથી આ બધી હકીકત જાણતો નથી જો ભાઇ ! આ દુનિયામા ત્રણ ભુવનમા એવુ કોઇ પણ ચરિત્ર નથી કે જે આ સંસારીજીવના સંબંધમા બનતુ ન હોય, તેથી ભાઇ ! તેના સંબંધના જે જે હકીકત બની હોય તે તે સર્વ તેને કહી જવા દે '[1]પછી હુ ફુરસદે એ સર્વનો ભાવાર્થ તને સમજાવીશ " ભવ્યપુરુષે પોતાની ધાત્રી પ્રજ્ઞાવિશાળાની આજ્ઞા પોતાના માથાપર ચઢાવી

* * * * *

ઉપસંહાર

उत्पत्तिस्तावदस्या भवति नियमतो वर्यमानुष्यभूमौ
भव्यस्य प्राणभाजः समयपरिणतेः कर्मणश्च प्रभावात्,
पश्चात्स्यात्तमत्र प्रथममनु ततस्तस्य बोधार्थमित्थं
प्रज्ञातोऽयं समस्तं कथयितुमतुला जीवसंसारचारं १
स च सदागमवाक्यमपेक्ष्य भो जडजनाय च तेन निवेद्यते,
बुधजनेन विचारपरायणस्तदनु भव्यजनः प्रतिबुध्यते २

સમયપરિણતિ (કાળપરિણતિ) અને કર્મના પ્રભાવથી ભવ્ય પ્રાણીની ઉત્પત્તિ ઉત્તમ મનુષ્યભૂમિમા ત્યારપછી થાય છે આ હકીકત હવે[2] કહેવામા આવશે અને ત્યારપછી આ સર્વ હકીકત અને

---

[1] આનો બરાબર ખુલાસો આઠમા પ્રસ્તાવમા થશે

[2] આગળના પ્રસ્તાવોમા

જીવનુ સસારમા ચલન જેની બીજા સાથે સરખામણી થાય તેમ નથી તે તેના બે ધને માટે કહેવામા આવશે સદાગમના વાકયને અ નુસારે તે સસારચાર જડ બુદ્ધિવાળી અગૃહીતસંકેતાને કહેવામા આવે છે, તે સાભળીને બુધ-સમજુ (પ્રજ્ઞાવિશાળા) અને ત્યારપછી વિશારશીળ ભવ્યપુરુષ પ્રતિબોધ પામે છે

प्रस्तावेऽत्र निवेदितं तदतुलं संसारविस्फूर्जितं,
धन्यानामिदमाकलय्य विरति ससारतो जायते,
येषा त्वेष भवो विमूढमनसा भो सुन्दरो भासते,
ते नून पशवो न सन्ति मनुजा कार्येण मन्यामहे ॥ ३ ॥

આ (બીજા) પ્રસ્તાવમા સસારનુ સ્વરૂપ બહુ વિસ્તારથી બતાવવામા આવ્યુ છે તે સાભળીને ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓને સસારથી વિરતિ થાય છે આ સાભળવા કે વાચવા છતા પણ જે મૂઢ પ્રાણીઓને આ સસાર સારો-સુદર લાગે છે અથવા તેના તરફ આકર્ષણ થય છે તેઓને માટે તેઓના કાર્યોપરથી અમે એમ માનીએ છીએ કે તેઓ મનુષ્ય નથી પણ પશુ છે

इत्युपमितभवप्रपञ्चाया कथाया संसारीजीवचरिते
तिर्यग्गतिवर्णनो नाम द्वितीय प्रस्ताव

ઉપમિતિ ભવ પ્રપચા કથામા સસારીજીવના ચરિત્રને
અગે તિર્યગગતિ વર્ણન નામનો આ બીજો પ્રસ્તાવ
સમાપ્ત થયો.

इति द्वितीय प्रस्ताव

પરિશિષ્ટ નં ૧.

નિગોદનું સ્વરૂપ [1]

આ સંસારમાં સર્વથી કનિષ્ઠ અવસ્થા ભોગવનારા જીવો નિગોદના નામથી ઓળખાય છે તેમને નણ યોગમાં માત્ર શરીરજ હોવાથી તેઓ શરીર સંબંધી પીડા અનંતી ભોગવે છે છતાં અત્યંત અવ્યક્તપણું હોવાથી તેઓ તે પીડા ભોગવતા સદ્ભાવ સંપાદન કરી કર્મ ખપાવી શકતા નથી, માત્ર વિપાકોદયવડે જે કર્મ ખપે છે તેજ ખપે છે તેના પ્રમાણમાં કર્મ બંધાય પણ છે પ્રાણી માત્રના કેટલાક કર્મ પ્રત્યેક સમયે પ્રદેશોદયથી પણ ખપે છે, પરંતુ તેની અહીં વિવક્ષા કરવામાં આવી નથી

નિગોદ બે પ્રકારની છે સૂક્ષ્મ નિગોદ અને બાદર નિગોદ સૂક્ષ્મ નિગોદ તે સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાય જીવોના શરીરો સમજવા તેમાં રહેના જીવો પણ નિગોદ જીવો કહેવાય છે સૂક્ષ્મ પાંચે પ્રકારના સ્થાવર પૈકી માત્ર વનસ્પતિકાયજ નિગોદ છે, અને તેજ એક શરીરમાં અનંત નિગોદીઆ જીવો રહે છે બાકીના ચાર સ્થાવર સૂક્ષ્મો જો કે આ સ્થાનિક ગુણોવડે વનસ્પતિકાય જેવા છે, પરંતુ તેઓ પ્રત્યેક શરીરી છે અને તેની ગણના વ્યવહારરાશિમાં કરેલી છે

નિગોદનો બીજો પ્રકાર બાદર નિગોદ છે, તે સાધારણ વનસ્પતિ તરીકે ઓળખાય છે કંદમૂળ લીલ ફુગ વિગેરેનો તેની અંદર સમાવેશ થાય છે તે બાદરથ અને ચર્મચક્ષુવાળા જીવોને દૃશ્ય છે પરંતુ તેની અંદર પણ એક શરીરમાં અનંતા જીવોની સ્થિતિ છે નિગોદ નામ (અને જાતિમાં) તેના શરીરનું છે તેવા શરીરો અસંખ્યાતા છે અને દરેક શરીરમાં જીવો અનંતા હોય છે તથા સઘળા શરીરોના મળીને પણ અનંતાજ હોય છે નવ પ્રકારના અનંતા પૈકી સૂક્ષ્મ બાદર નિગોદના સર્વ જીવો તેમજ એક નિગોદમાં રહેના જીવો આઠમે મધ્ય અનંતાનંતે છે આ આઠમા અનંતાના અનંત ભેદો હોવાથી ઉપરની હકીકતને બાધ આવતો નથી. કોઇ પણ સમયે સર્વજ્ઞને પ્રશ્ન કરવામાં આવે તો ઉત્તર એજ મળે કેટલા ? અથવા સૂક્ષ્મ એક નિગોદમાં રહેના જીવોનો અનંતમો ભાગ સિદ્ધિપદને પામેલો છે

બાદર નિગોદ કરતા સૂક્ષ્મ નિગોદમાં જીવની સંખ્યા અસંખ્યાત ગુણી છે

બે પ્રકારની નિગોદ પૈકી અવ્યવહાર રાશિયા જીવો સૂક્ષ્મ નિગોદમાંજ રહે છે તેમાં અનંતમાગથી તેજ અવસ્થાએ રહેના અનંતા જીવો છે બાદર નિગો

[1] આ નિગોદસ્વરૂપનો આખો લેખ **શેઠ કુંવરજી આણંદજીએ** લખ્યો છે

દમા વ્યવહારરાશિ જીવોજ રહેલા છે કારણ કે તે જીવો વ્યવહારમા આવ્યા કરે છે એક વાર સૂક્ષ્મ નિગોદ ૫ અવ્યવહાર રાશિમાથી નીકળેલો જીવ ફરીને સૂક્ષ્મ નિગોદમા જાય તોપણ તે વ્યવહારરાશિઓજ કહેવાય છે અને તે અમુક કાળે (અસખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીએ) પાછો તેમાથી નીકળીને બીજી મહારની જીવજાતિમા જરૂર આવે છે

વ્યવહારરાશિમા રહેલા જીવો સર્વે મોક્ષે જવાના છે એવો નિશ્ચય નથી કારણ કે તેમા અનાદિ કાળથી બાદર નિગોદ રહેલી છે, જેનો અનતમો ભાગ જ મોક્ષે ગયેલ છે અને જવાનો છે, તેમજ વ્યવહારરાશિમા રહેલા અનતા અભવ્ય જીવો છે કે જેઓ કદાપિ મોક્ષે જવાનાજ નથી (અભવ્ય જીવો ચોથે-જઘન્ય યુક્ત અનતે છે) તેમજ અવ્યવહારરાશિમા રહેલા સર્વ જીવો મોક્ષે જવાના નથી એમ પણ નથી, કારણ કે વ્યવહારરાશિમાથી એક જીવ મોક્ષે જાય ત્યારે અવ્યવહારરાશિમાથી એક જીવ વ્યવહારરાશિમા આવે છે આવો અચળ ક્રમ છે માત્ર જે જીવો જાતિભવ્ય છે અને તથાપ્રકારની સામગ્રીને અભાવે અવ્યવહારરાશિમાથી નીકળવાનાજ નથી, તેથીજ તેઓને મોક્ષની સામગ્રી મળવાની નથી અને તેવી સામગ્રીના અભાવથી તે જીવો મોક્ષે પણ જવાના નથી. જો સામગ્રી મળે તો તેઓ મોક્ષે જઈ શકે તેવા સ્વભાવવાળા છે આ જીવોને અભવ્યની કોટિ વગરના કહેવામા આવે છે

સૂક્ષ્મ નિગોદ ચૌદ રાજલોકમા સર્વત્ર સર્વ આકાશપ્રદેશમા રહેલી છે અને બાદર નિગોદ તો લોકના અસખ્યાતમા ભાગમા રહેલ છે

સૂક્ષ્મ નિગોદ અને બાદર નિગોદ એ તે જીવોના શરીરનુ નામ છે એમ અગાઉ કહેવામા આવ્યુ છે તેમા રહેલા દરેક જીવોને તૈજસ અને કાર્મણ એ બે શરીરો તો પૃથક્ પૃથક્ છે પણ ઔદારિક શરીર અનત જીવોનુ એકજ હોય છે અને તેથી તે સાધારણ તથા નિગોદના નામથી ઓળખાય છે દરેક જીવ અસખ્યાત પ્રદેશી છે, અને તે દરેકના પ્રદેશોની સખ્યા લોકાકાશના પ્રદેશ તુલ્ય (બરાબર સરખી) છે કોઈ પણ જીવ લઘુમા લઘુ અવગાહના કરે ત્યારે પણ અસખ્યાત આકાશપ્રદેશને અવગાહીનેજ રહી શકે છે જો કે તે તે આકાશપ્રદેશે બીજા અનત જીવોના દરેકના અસખ્ય અસખ્ય આત્મપ્રદેશો હોય છે તોપણ જીવોનો અને પુદ્ગલોનો મળીને રહેવાનો સ્વભાવ હોવાથી એક એક આકાશ પ્રદેશે અનતા છૂટા પરમાણુ બેથી માંડીને યાવત્ અનતા પરમાણુના અનતા સ્કધો અને અનત જીવોના અસખ્ય અસખ્ય આત્મપ્રદેશો પરસ્પરને બાધા કર્યા સિવાય રહી શકે છે તે દરેક જીવના પ્રત્યેક આત્મપ્રદેશે અનતી અનતી કર્મવર્ગણાઓ લાગેલી હોય છે તે વર્ગણાઓ અનત પરમાણુઓના સ્કધોની બનેલી હોય છે

આ પ્રમાણે પ્રત્યેક આકાશપ્રદેશે જો કે અનતા જીવોના આત્મપ્રદેશો રહે-

લા છે તોપણ તેમાં જઘન્ય પદ અને ઉત્કૃષ્ટ પદ લાભે છે લોકને અંતે જ્યાં ખૂણા નીકળેલા હોય છે અને જે નિષ્કૂટ કહેવાય છે ત્યાં કે જ્યાં રહેતા જીવોને ત્રણ દિશાની સ્પર્શના હોવાથી ત્રણ દિશિનોજ આહાર મળી શકે છે બાકીની ત્રણ દિશાએ અલોક હોય છે, ત્યાં જઘન્ય પદ લાભે છે ત્યાંના પ્રત્યેક આકાશ પ્રદેશ ઉપર જીવપ્રદેશો સર્વથી થોડા હોય છે તે જઘન્ય પદના જીવપ્રદેશો કરતા સર્વ જીવોના પ્રદેશો અસંખ્ય ગુણા હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટ પદ વાળા એક એક આકાશપ્રદેશે તે સર્વ જીવો કરતા વિશેષાધિક જીવપ્રદેશો હોય છે બાકી જ્યાં ચાર કે પાંચ દિશાનો આહાર મળી શકે છે ત્યાં મધ્યમ પદ લાભે છે

ત્રણ, ચાર કે પાંચ દિશાથી આહાર મળે તેવા સ્થાનમાં ખંડગોળા ઉત્પન્ન થાય છે જ્યાં છ દિશાનો આહાર મળી શકે ત્યાંજ પૂર્ણ ગોળા ઉત્પન્ન થાય છે અને એવા ગોળામાંજ ઉત્કૃષ્ટ પદ પણ લાભે છે

આ ખંડગોળા અને પૂર્ણ ગોળાની નિષ્પાદક નિગોદ કહેવાય છે પરંતુ ગોળક (ગોળા) તે આકાશપ્રદેશોની રચના છે તેનો આકાર ગોળ લાડવા જેવો હોવાથી તે ગોળક કહેવાય છે જ્યાં ઊર્ધ્વ, અધો અને પૂર્વ પશ્ચિમાદિક ચાર મળી છએ દિશાએ લોક હોય છે ત્યાં પૂર્ણ ગોળા ઉત્પન્ન થાય છે, તે પ્રત્યેક અસંખ્ય આકાશપ્રદેશના બનેલા હોય છે તે પ્રત્યેક ગોળાના એકેક મધ્યબિંદુ તરીકે આકાશપ્રદેશને મૂકીને બીજા મધ્ય બિંદુને આશ્રીને અસંખ્ય ગોળાઓ છએ દિશાએ ઉત્પન્ન થાય છે આવા ગોળા જ્યાં એક, બે કે ત્રણ દિશાએ અલોક હોય છે ત્યાં બની શકતા નથી તેથી તે સ્થાને ખંડ ગોળા બને છે અને તેથીજ ત્યાં જીવો અને જીવપ્રદેશો ઓછા હોય છે તે હેતુથીજ ત્રણ દિશાએ અલોકવાળા સ્થાને જઘન્ય પદ કહેવામાં આવતું છે

આવા એક ગોળાના સર્વ પ્રદેશોને અવગાહીને અસંખ્ય નિગોદો રહેલી છે, કે જેની અવગાહના તે પૂર્ણ ગોળક પ્રમાણજ છે પરંતુ તે પ્રસ્તુત ગોળાને અનુસરીને બીજા તે ગોળાની બહાર અસંખ્ય ગોળાઓ નિષ્પન્ન થાય છે, અને ગોળાઓની સંખ્યા કરતા નિગોદની સંખ્યા અસંખ્યાત ગુણી થાય છે

આવા ગોળકો પ્રસ્તુત ગોળકમાં એક એક પ્રદેશની હાનિ અને એક પ્રદેશની અને ય તરફ વૃદ્ધિ એમ કરતા જુદા જુદા મધ્યબિંદુ કલ્પવાથી અસંખ્યાતા બને છે તે સબંધી વધારે સમજુતી નિગોદષટ્ત્રિંશિકા પ્રકરણમાં આપેલી છે તે ગુરૂગમથી સમજવા લાયક છે સ્વયમેવ સમજવા જતા કેટલીક વાત સમજાતી નથી અને કેટલીક વાત એની રીતે અન્યથા સમજાઇ જાય છે કે તેને સુધારતા બહુ વિલંબ લાગે છે માટે પ્રથમથી ગુરૂમહારાજ પાસેજ આ વિષય સમજવા યોગ્ય છે આ હકીકત તેને આધારેજ લખવામાં આવી છે

વ્યવહાર નયે જેટલા પૂર્ણ ગોળક છે, તેટલાજ ઉત્કૃષ્ટ પદ છે

નિશ્ચય નય આ સબધમા એટલુ વિશેષ કહે છે કે—જ્યા બાદર નિગોદ કદાચિત્ રહેલ હોય તે આ કાશપ્રદેશો તેમજ બાદર નિગોદમાથી અને સૂક્ષ્મ નિગોદમાથી નીકળેના પણ તે બે પ્રકારની નિગોદમાજ ઉપજવાના જીવોના આત્મપ્રદેશો તેમજ તે બને પ્રકારની નિગોદમા ઉપજવા આવતા અન્ય પૃથ્વીકાયાદિ જીવોના આત્મપ્રદેશો જ્યા વધાર લાભે ત્યા ત્યા ઉત્કૃષ્ટ પદ સમજવુ, જેથી ગોળક અને ઉત્કૃષ્ટ પદ એ બે સરખા નહીં થાય, પણ ઉત્કૃષ્ટ પદ ગોળા કરતા ઓછા થશે. બાકી બાદર નિગોદ વિગેરેના આશ્રય વિના તો તેની સમાનતાજ થશે

ગોળા અસખ્યાતા છે, અને તે પ્રત્યેક ગોળામા અસખ્ય નિગોદ તો તેટલીજ અવગાહનાવાળી રહેલી છે બાકી વધતી ઘટતી અવગાહનાવાળી નિગોદો અસખ્યાત ગુણી છે અને તે પ્રત્યેક નિગોદમા અનતા જીવો રહેલા છે તે દરેક નિગોદના જીવો સિદ્ધના જીવો કરતા અનતગુણા છે સિદ્ધના જીવો પાચમે (મધ્યમ યુક્ત) અનતે છે, અને આ એક નિગોદમા રહેલા જીવો આઠમે અનતે છે સમકિત પામ્યા પછી પતિત થયેલા જીવો કે જેઓ અર્ધ પુદ્ગળપરાવર્તની અદર ફરી સમકિત પામીને મોક્ષે અવશ્ય જવાનાજ છે તેવા જીવો **અભવ્ય કરતા અનતગુણા** છે, તે પણ પાચમે અનતે છે પાચમા અનતાના અનતા સ્થાનો હોવાથી આ સખ્યા અબાધિતપણે ઘટી શકે છે સિદ્ધના જીવોમા નિરતર વૃદ્ધિ થતી જાય છે, છતા તે પાચમે અનતે તે કારણથીજ ગણી શકાય છે

ક્ષેત્રવિચારણાએ પ્રત્યેક ગોળાની તેમજ પ્રત્યેક નિગોદની અવગાહના અગુળના અસખ્યાતમા ભાગની અને અસખ્ય આ કાશપ્રદેશની છે બાદર નિગોદની અવગાહના પણ અગુળના અસખ્યાતમા ભાગની છે, અને તેમા પણ દરેક નિગોદ (શરીર) મા અનતા જીવો છે દરેક જીવનુ તૈજસ અને કાર્મણ એ બે શરીર જૂદા જૂદા છતા ઔદારિક શરીર જૂદ જૂદુ નથી

નિગોદનુ સ્વરૂપ એટલુ બધુ સૂક્ષ્મ અને માત્ર કેવળીગમ્ય છે કે જેને માટે શાસ્ત્ર ઉપર અને પરમાત્માની વાણી ઉપરજ આધાર રાખવાથી સમજાય છે અતીન્દ્રિય પદાર્થ માત્ર શ્રદ્ધાવડેજ ગ્રાહ્ય થઇ શકે છે તે છતા ગુરુગમથી તે સ્વરૂપ મેળવીને પૂર્વ પુરુષોએ અનેક ગ્રથોમા અને સૂત્રમા તેમજ તેની વૃત્તિઓમા તેનુ સ્વરૂપ વિસ્તારથી વર્ણવ્યુ છે લોકપ્રકાશના દ્રવ્યલોકવાળા પ્રથમ વિભાગમા શ્રીવિનયવિજય ઉપાધ્યાયે પણ નિગોદનુ સ્વરૂપ બહુ સારી રીતે વર્ણવ્યુ છે, તેમાથી તેમજ નિગોદષટ્ત્રિંશિકામાથી ગુરુદ્વારા સમજીને આ સ્વરૂપ અહીં સંક્ષિપ્ત લખેલુ છે વિશેષના ખપી જીવોને તે તે ગ્રથો વાચી જોવા વિજ્ઞપ્તિ છે

ઇતિ નિગોદવિચાર

શ્રી

ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.

તૃતીય પ્રસ્તાવ.

અવતરણ.

તૃતીય પ્રસ્તાવ.

વૈશ્વાનર (ક્રોધ) ને અંગે

સ્થળ	મુખ્ય પાત્રો		સામાન્ય પાત્રો	
જયસ્થળ નગર	પદ્મ	રાજા		
	નંદા	પદ્મરાજાની રાણી		
	નંદિવર્ધન	સંસારીજીવ પદ્મરાજાનો પુત્ર	પ્રમોદકુંભ	વધામણી આપનાર દાસીપુત્ર
	બુદ્ધિસમુદ્ર	કળાચાર્ય	રાજકુમારો	નંદિવર્ધનના સહાભ્યાસી
	વિદુર	રાજસેવક	મતિધન	પદ્મરાજાના મંત્રીઓ
	જિનમતજ્ઞ	નિમિત્તિયો	બુદ્ધિવિશાળ	
	વૈશ્વાનર	પાપપુત્ર અંતરંગરાજ્યે નંદિવર્ધનનો મિત્ર	પ્રજ્ઞાકર	
અંતરંગ નગર			સર્વરોચક	
ચિત્તસૌંદર્ય નગર				
શુભપરિણામ રાજા	પુણ્યોદય	નંદિવર્ધનનો અંતરંગ મિત્ર	સ્ફુટવચન	શાર્દૂલપુરના રાજા અરિદમનનો દૂત, જેનું ખૂન નજીવી બાબતમાં નંદિવર્ધનને હાથે થાય છે તે
નિષ્પ્રકંપતા (પટ્ટરાણી) રાણી				
ક્ષાંતિ નિષ્પ્રકંપતાની દીકરી				
ચારુતા (બીજી) રાણી				
દયા ચારુતાની દીકરી				

સ્પર્શન પ્રબંધ

ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગર અંતરંગ પાત્રો	કર્મવિલાસ	રાજા
	શુભસુંદરી	રાણી મનીષીની મા
	અકુશળમાલા	રાણી બાળની મા
	સામાન્યરૂપા	રાણી મધ્યમબુદ્ધિની મા
	મનીષી	કર્મવિલાસનો પુત્ર (શુભસુંદરીનો પુત્ર)
	બાળ	કર્મવિલાસનો પુત્ર (અકુશળમાલાનો પુત્ર)
	મધ્યમબુદ્ધિ	કર્મવિલાસનો પુત્ર (સામન્યરૂપાનો પુત્ર)
	સ્પર્શન	બાળનો ખાસ મિત્ર
	ભવજંતુ	સ્પર્શનપ્રસંગમુક્ત મોક્ષગામી મહાપુરુષ
	બોધ	મનીષીનો અંગરક્ષક
	પ્રભાવ	બોધનો અંગત કાર્ય કરનાર નોકર

સ્પર્શન મૂળશુદ્ધિ

રાજસચિત્ત નગર (અંતરંગ)	રાગકેશરી	રાજસચિત્ત નગરનો રાજા
	વિષયાભિલાષ	રાગકેશરી રાજાનો મંત્રી

વિપાક	પ્રભાવને સર્વ હકીકત બતાવનાર
	રાજસચિત્ત નગરનો નાગરિક
મહામોહ	રાગકેશરીનો પિતા મોટો રાજા
સંતોષ	સદાગમનો અનુચર સ્પર્શનનો કટ્ટો શત્રુ

	અંતરકથા તથાવિધ	મિથુનદ્વય નગર	લોકાલોકપ્રભુ. આર્જવ
	ઋજુ	રાજા	અજ્ઞાન પાપ.
	પ્રગુણા	રાણી	
[illegible]	મુગ્ધ	કુમાર	ઋજુ રાજાનો પુત્ર
	અકુટિલા	મુગ્ધની સ્ત્રી	
[illegible]	મલક્ષ.	વ્યંતર	
	વિચક્ષણા	વ્યંતરી	
	પ્રતિબોધ	કેવળજ્ઞાની આચાર્ય	
	શુભાચાર	ઋજુરાજાનો નાનો પુત્ર	
	વ્યંતર	કાનદેવમંદિરનો અધિષ્ઠાયિક	

ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત બહિરંગ પાત્રો	શત્રુમર્દન	રાજા
	મદનકંદળી	રાણી
કુશસ્થળ નગર	નંદન	રાજપુરુષ બાળના ખબર આપનાર
	વિભીષણ	શત્રુમર્દનના અંતઃપુરનો રાજસેવક
	પ્રબોધનરતિ.	આચાર્ય

સુબુદ્ધિ — શત્રુમર્દનરાજાનો મંત્રી

સુલોચન — શત્રુમર્દનનો પુત્ર રાજ્યગાદીએ બેસનાર

ધવળ — સેનાપતિ—કુમાર પાસે સમાચાર લાવનાર

કુશાવર્તપુર નગર (બાકી)

કનકચૂડ — જયસ્થળ નગરનો રાજા કનકશેખરનો પિતા અને નંદિવર્ધનનો મામો

કનકશેખર — કુશાવર્તપુરના રાજા કનકચૂડનો દીકરો નંદિવર્ધનના મામાનો દીકરો

ચતુર — કનકશેખર કુમારનો અંગરક્ષક

સુમતિ, વરાગ, કેશરી — કનકશેખરને પાછા તેડવા આવેલા ત્રણ પ્રધાનો

શૂરસેન. — કનકચૂડરાજાનો ચોથો પ્રધાન જેને વિમલાનના ને રત્નવતીનું આતિથ્ય કરવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું તે

કપિંજલા — વૃદ્ધ ગણિકા કનકમંજરીની ધાત્રમાતા રથકારને મળી નંદિવર્ધન સાથે યોગ કરાવી આપનાર

ચૂતમંજરી — કનકચૂડરાજાની રાણી કનકશેખરની માતા

મલયમંજરી — કનકચૂડ રાજાની બીજી રાણી કનકમંજરીની માતા અને નંદિવર્ધનની સાસુ

મંજુમંજરી — કનકચૂડરાજાની દીકરી કનકમંજરીની મોટી બ્હેન

કનકમંજરી — નંદિવર્ધનની બીજી રાણી કુશાવર્તપુરના રાજા કનકચૂડની દીકરી તેની માતા મલયમંજરી

વિપાક	પ્રભાવને સર્વ હકીકત બતાવનાર
	રાજસચિત્ત નગરનો નાગરિક
મહામોહ	રાગકેશરીનો પિતા મોટો રાજા
સંતોષ	સદાગમનો અનુચર સ્પર્શનનો કટ્ટો શત્રુ

	અંતરકથા	મિથુનદ્વય	
	તથાવિધ	નગર	ભોગતૃષ્ણા
			આર્જવ
	ઋજુ	રાજા	અજ્ઞાન
			પાપ
	પ્રગુણા	રાણી	
મનુષ્યમિથુન	મુગ્ધ	કુમાર	ઋજુ રાજાનો પુત્ર
મનુષ્યમિથુન	અકુટિલા	મુગ્ધની સ્ત્રી	
વ્યંતરમિથુન	કાલજ્ઞ	વ્યંતર	
વ્યંતરમિથુન	વિચક્ષણા	વ્યંતરી	

પ્રતિબોધ	કેવળજ્ઞાની આચાર્ય
શુભાચાર	ઋજુરાજાનો નાનો પુત્ર
વ્યંતર	કામદેવમંદિરનો અધિષ્ઠાયક
કુશસ્થળ નગર નંદન	રાજપુરુષ બાળના ખબર આપનાર

ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત બહિરંગ પાત્રો	
શત્રુમર્દન	રાજા
મદનકંદળી	રાણી
વિભીષણ	શત્રુમર્દનના અંતઃપુરનો રાજસેવક
પ્રબોધનરતિ	આચાર્ય

	સુબુદ્ધિ	શત્રુમર્દનરાજાનો મંત્રી
	સુલોચન	શત્રુમર્દનનો પુત્ર રાજ્યગાદીએ બેસનાર
	ધવળ	સેનાપતિ–કુમાર પાસે સમાચાર લાવનાર
કુશાવર્તપુર નગર (બાલ)	કનકચૂડ	જયસ્થળ નગરનો રાજા કનકશેખરનો પિતા અને નંદિવર્ધનનો મામો
	કનકશેખર	કુશાવર્તપુરના રાજા કનકચૂડનો દીકરો નંદિવર્ધનના મામાનો દીકરો
	ચતુર	કનકશેખર કુમારનો અંગરક્ષક
	સુમતિ, વરાગ, કેશરી	કનકશેખરને પાછા તેડવા આવેલા ત્રણ પ્રધાનો
	શૂરસેન.	કનકચૂડરાજાનો ચોથો પ્રધાન જેને વિમલાનના ને રત્નવતીનું આતિથ્ય કરવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું તે
	કપિંજલા	વૃદ્ધ ગણિકા કનકમંજરીની ધાવમાતા રથકારને મળી નંદિવર્ધન સાથે ગો ઠવણી આપનાર
	ચૂતમંજરી	કનકચૂડરાજાની રાણી કનકશેખરની માતા
	મલયમંજરી	કનકચૂડ રાજાની બીજી રાણી કનકમંજરીની માતા અને નંદિવર્ધનની સાસુ
	મંજુમંજરી	કનકચૂડરાજાની દીકરી કનકમંજરીની મોટી બહેન
	કનકમંજરી	નંદિવર્ધનની બીજી રાણી કુશાવર્તપુરના રાજા કનકચૂડની દીકરી તેની માતા મલયમંજરી

વિશાળા નગરી (બાહ્ય)	નંદન	વિશાળાનગરીનો રાજા નંદિવર્ધનનો સસરો	
	પ્રભાવતી	નંદનરાજની રાણી વિમલાનનાની માતા	
	પદ્માવતી	નંદનરાજની રાણી રત્નવતીની માતા	
	વિમલાનના	નંદનરાજની દીકરી અકુરીખરની પત્ની	વિકટ નંદનરાજનો દૂત વિમલાનના તથા રત્નવતીને કુશાવર્તપુરમાં લઈ આવનાર
	રત્નવતી	નંદનરાજની દીકરી નંદિવર્ધનની પત્ની	દારુક દૂત કુશાવર્તપુરમાં નંદિવર્ધનને બોલાવવા આવનાર

કનકપુર (બાહ્ય)	વિભાકર	કનકપુરનો રાજકુમાર વિમલાનનાને પરણવા ઈચ્છનાર	પ્રભાકર-કનકપુરનો રાજા બંધુસુંદરી-પ્રભાકર રાજાની રાણી
અંતરંગનગર રૌદ્રચિત્તપુર (હિંસા) રાજા દુષ્ટાભિસંધિ	પ્રવરસેન	વિષમકૂટ પર્વતપરના અંબરીષ નામના ભારવટીઆઓનો ઉપરી	
રાણી નિષ્કરુણતા દીકરી હિંસા અંતરંગનગર તામસચિત્ત (ક્રોધ) રાજા દ્વેષગજેન્દ્ર			સમરસેન કલિંગદેશનો રાજા વિભાકરનો સહાયક દ્રુમ વંગદેશનો રાજા વિભાકરનો મામો અને સહાયક

રાણી — અવિવેકતા
પુત્ર — વૈશ્વાનર
નગર — શાર્દૂલપુર (બહિરંગ)

અરિદમન — રાજા જેણે પોતાની દીકરી નંદિવર્ધનને આપવાનું સ્ફુટવચન સાથે કહેવરાવ્યું હતું

રતિચૂલા — તેની રાણી

મદનમંજૂષા — અરિદમન રાજાની દીકરી

વિવેકાચાર્ય — કેવળી શાર્દૂલપુરમાં આવી રાજાના સંશય છેદનાર

ધરાધર — વિજયપુરના રાજાનો દીકરો વૈશ્વાનરથી ભરેલો અને નંદિવર્ધન સાથે લડી તેની સાથે ઘણા ભવ વેરભાવે ભટકનાર

રણવીર — કનકપુરની નજીક આવેલ ભીમનિકેતન નામની ચોરની પલ્લીનો નાયક

વિમલમતિ — અરિદમનનો મંત્રી

સ્ફુટવચન — અરિદમન રાજાનો પ્રધાનપુરુષ જુઓ પૃ ૩૩૮

ॐ परमात्मने नमः ॥

શ્રી ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.

તૃતીય પ્રસ્તાવ

અવતરણ.

પ્રકરણ ૧ લું

નંદિવર્ધન અને વૈશ્વાનર

તિર્યંચગતિમાં આ પ્રાણી હોય તે વખતે તેને સાંસારિક સ્થિતિને અંગે વિચિત્રપણું કેવા કેવા પ્રકારનું થાય છે તે અગાઉ બતાવી ગયા. મનુષ્યભવમાં કેવી કેવી વિચિત્રતા થાય છે તે હવે કહેવામાં આવે છે -

સદાગમની સમક્ષ રાજપુત્ર ભવ્યપુરૂષ અને પ્રજ્ઞાવિશાળાની હાજરીમાં અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને સંસારીજીવ પોતાનું ચરિત્ર આગળ ચલાવે છે —

નંદિવર્ધનનો જન્મ-મહોત્સવ

ભદ્રે અગૃહીતસંકેતે ! ત્યારપછી એક ભવમાં ભોગવવા યોગ્ય નવીન ગોળી મેળવીને હું તિર્યંચગતિમાંથી નીકળી પડ્યો અને આગળ જવા લાગ્યો. આ મનુજગતિ નગરી જેમાં આપણે સર્વ અત્યારે બેઠા છીએ તેમાં ભરત નામે પાડો (મહોલ્લો) છે. તે ઘણી મોટી નગરીમાં એક અતિ સુંદર અને ધ્યાન ખેંચે તેવું જયસ્થળ નામનું નગર[1]

[1] નગરમાં નાનું નગર હોઇ શકે. મુંબઈમાં માંડવી કે ગિરગામ એવા નાના નામ જેવા જ છે.

છે તે નગરમાં મોટા રાજાને યોગ્ય સર્વ ગુણોથી ભરપૂર પદ્મ નામના રાજા હતા. કામદેવની સ્ત્રી રતિના જેવી તે પદ્મરાજાને નંદા નામની રાણી હતી. ભવિતવ્યતાએ મને તે નંદાદેવીની કુક્ષિમાં દાખલ કર્યો અને તે રાણીના ગર્ભમાં ઉચિત વખત સુધી હું રહ્યો ત્યાર પછી પુણ્યોદયનામનો સહચારી મને આપવામાં આવ્યો હતો, તેની સાથે હું મારી માતાની કુક્ષિમાંથી બહાર નીકળ્યો નંદા રાણીએ મને જોયો અને પોતાને પુત્ર થયો એવું અભિમાન[1] તેને થયું તે વખતે પ્રમોદકુંભ નામનો એક દાસીનો પુત્ર હતો, તેણે પદ્મ મહારાજાને મારા જન્મની વધામણી આપી એ હકીકત સાંભળીને મહારાજાને બહુ આનંદ[2] થયો અને અત્યંત હર્ષ થવાને લીધે આખા શરીરના સર્વ અવયવોમાં રોમાંચ ખડા થઇ ગયા જે છોકરો વધામણી લઇને આવ્યો હતો તેને સારૂં ઈનામ આપવામાં આવ્યું અને મહારાજાએ મારા જન્મનો મહોત્સવ કરવા માટે આજ્ઞા કરી એ આજ્ઞાને અનુસરીને મોટા મોટા દાન આપવામાં આવ્યા, કેદખાનામાંથી કેદીઓને છોડી દેવામાં આવ્યા, નગરદેવતાનું પૂજન કરવામાં આવ્યું, દુકાને દુકાને અને બારણે બારણે તોરણાદિ લટકાવીને શોભા કરવામાં આવી, મોટા મોટા રસ્તાઓ પર પાણી અને સુગંધી પદાર્થોનો છંટકાવ કરીને તેને શુદ્ધ કરવામાં આવ્યા, આનંદના વાજિંત્રો વગાડવામાં આવ્યા, બહુ સારા અને શ્વેત કપડા પહેરીને નગરના લોકો રાજભુવનમાં આવવા લાગ્યા, તેઓને યથાયોગ્ય માન સન્માન આપવામાં આવ્યું, તેવા પુરૂષોને યોગ્ય આચરણ તેઓ સાથે કરવામાં આવ્યું, શરણાઇ અને બીજા વાજિંત્રો વાગવા માંડ્યા, ગાનારી સ્ત્રીઓ ધવળમંગળ ગાવા લાગી, [3]કંચુકી, વામન અને કુબ્જ લોકો સાથે સ્ત્રીઓ નાચવા લાગી, આવી રીતે મારા જન્મનો મહોત્સવ અતિ આનંદથી થયો એ બનાવને એક મહીનો વીતી ગયા પછી સંસારીજીવ એવું મારૂં અસલ નામ હતું તે અદ્રશ્ય થઇ ગયું અને તેને બદલે નંદિવર્ધન નામ પાડવામાં આવ્યું હું તેઓનો પુત્ર છું એવું અભિમાન મને પણ થયું હવે

પુણ્યોદયનો સાથે જન્મ

૧ મિથ્યા જ્ઞાન અથવા ગર્વ

૨ અહીં કર્તાએ 'અનુશય' શબ્દ વાપર્યો છે તેનો અર્થ પશ્ચાત્તાપ પણ થાય છે

૩ કંચુકી એટલે જનાનખાનાનો નોકર વામન (ઠીંગણા) અને કુબ્જ (કુબડા) પણ અંતઃપુરમાં નોકર હોય છે

મારા તે માતા પિતાને અનેક પ્રકારે આનંદ આપતો અને પાંચ ધાવના લાલનપાલનથી ઉછેરાતો હું ત્રણ વર્ષની ઉમરનો થયો.

વૈશ્વાનરનો જન્મ સ્વરૂપ

અંતરંગ પરિવાર

હું આમ વ્યવહાર નગરથી આગળ ચાલ્યો ત્યારથીજ મારો બેવડો પરિવાર (કુટુંબ) હતો એક [1]અંતરંગ પરિવાર અને બીજો બહિરંગ પરિવાર આ અંતરંગ પરિવારમાં પહેલેથી એક અવિવેકિતા[2] નામની બ્રાહ્મણી મારી ધાત્રમાતા તરીકે કામ કરતી હતી આ મારી ધાત્રમાતાએ મારો જન્મ થયો તેજ દિવસે એક છોકરાને જન્મ આપ્યો. એ છોકરાનું નામ વૈશ્વાનર[3] પાડવામાં આવ્યું આ છોકરો ખાનગી રીતે ગુપ્ત રીતે તો શરૂઆતથી જ મારી સાથે હતો, પરંતુ હવે તે બીજા સર્વને દેખાય-જણાય તેવા સ્પષ્ટ આકારમાં મારી સાથે થયો મેં એ બ્રાહ્મણપુત્ર વૈશ્વાનરને જોયો ત્યારે તેનું રૂપ આવા પ્રકારનું હતું તેને વાંકાચુંકા અને પહોળા વેર અને કલહ[4] નામના બે પગ હતા, જરા જાડી, કઠણ અને ટુંકી ઈર્ષ્યા અને સ્તેય[5] નામની બે જાંઘો હતી, બહુ આડી અવળી રીતે આવી રહેલા [6]અનુશય અને અનુપશમ[7] નામના બે સાથળો હતા, એક બાજુએ ઊંચી થયેલ પૈશૂન્ય[8] નામની કેડ હતી, પરમર્મઉદ્‌ઘાટન[9] નામનું વાંકુ વિષમ અને લાંબુ પેટ

---

૧ અંતરંગ પરિવારમાં અંદરનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ-વસ્તુનું હાર્દ-તત્ત્વ સમજવું અને બહિરંગ પરિવારમાં ઉપર ઉપરની દૃષ્ટિથી દેખાતા સગા સંબંધીઓ કુટુંબીઓ સમજવા આ અર્થમાં અંતરંગ અને બહિરંગ શબ્દો આખા ગ્રંથમાં વારંવાર વાપરવામાં આવશે પદ્મરાજ નંદા દેવી વિગેરે બહિરંગ પરિવાર સમજવા વૈશ્વાનરનું સ્વરૂપ હાલ ચાલે છે તેનો અંતરંગ પરિવારમાં સમાવેશ થાય છે

૨ અવિવેકિતા—અવિવેક—વિવેક ગુણનો નાશ આથીજ ક્રોધનો જન્મ થાય છે એ બરાબર વિચારવાથી જણાશે વિવેકી પ્રાણીઓ ક્રોધ કરતા નથી

૩ વૈશ્વાનર—આનો મૂળ અર્થ અગ્નિ થાય છે અહીં તે ક્રોધને બતાવે છે ક્રોધ થાય ત્યારે શરીરમાંથી અગ્નિ નીકળવા માંડે છે વૈશ્વાનર એ ક્રોધનું રૂપક સમજવું 'વૈશ્વાનર' એવું ક્રોધનું નામ પણ છે

૪ કલહ કજીઓ કંકાસ

૫ સ્તેય ચોરી

૬ અનુશય અત્યંત દ્વેષ પૂર્વનું વૈર

૭ અનુપશમ શાંતિનો અભાવ સમતાની ગેરહાજરી

૮ પૈશૂન્ય ચાડીખાપણું, ચુગલીખોરપણું

૯ પરમર્મઉદ્‌ઘાટન પારકાના મર્મ—ખાનગી વાત ખુલ્લી પાડવાની ટેવ

હતુ, અંતસ્તાપ[1] નામની ઘણી સાંકડી છાતી હતી, [illegible] પાતળા ખાર અને મત્સર નામના બે હાથથી તે શોભતો હતો, [illegible] ચુંકી લાંબી ક્રૂરતા નામની ડોકથી તે જોડાયલો હતો, હોઠની બહાર નીકળી પડેલા અને છુટા છુટા મોટા અસભ્યભાષણરૂપ[2] દાંતોથી તે અનેક પ્રકારની વિટંબના પામતો હતો, તે છિદ્રમાત્ર ચંડત્વ[3] અને અસહનત્વ[4] નામના બે કાનોથી હાસ્યપાત્ર બન્યો હતો, તેને [illegible] ભાવ નામની અત્યંત બેસી ગયેલી (ચીબી) નાસિકા હતી, [illegible] માત્ર એ ઠેકાણે એક નિશાનીરૂપે જ બાકી રહેલી હતી, તેનાથી તે [illegible] સ્કરી કરવાનું પાત્ર થઇ પડ્યો હતો, તેને રૌદ્રત્વ[5] અને નૃશંસત્વ[6] નામની બે ગોળમટોળ આંખો હતી અને તે એટલી બધી લાલ [illegible] કે તેને લીધે તે ચણોઠી જેવી લાગતી હતી, એ આંખોને [illegible] રૂપે ઘણું ભયંકર લાગતું હતું, અનાર્યઆચરણ[7] નામનું [illegible] વાળું તેને મોટું માથું હતું તેને અનેક પ્રકારના [illegible] હતા અને અગ્નિના ભડકા જેવા દેખાતા પરોપતાપ[8] [illegible] પીળા બાલના (મવાળાના) ગુચ્છાથી તે પોતાનું [illegible] યથાર્થ કરી બતાવતો હતો. આવા પ્રકારના વૈશ્વાનર [illegible] પુત્રનો મારી સાથે જ જન્મ થયો

વૈશ્વાનર નંદિવર્ધનની મૈત્રી

અનાદિ કાળના પરિચયને લીધે મારો તે વૈશ્વા[illegible] તે મારો સાચો મિત્ર છે એમ ધારીને મેં તેને [illegible] માર્થથી તે મારો ખરેખરો શત્રુ છે એ હકીકત [illegible] વામાં આવી નહિ એ મારો અંતરંગનો [illegible] નામની મારી ધાવમાતાનો પુત્ર છે એમ [illegible] કરનારો છે એવો ચોક્કસ નિર્ણય મારા મન[illegible] દિન મનમાં આવા પ્રકારનો નિર્ણય થયો હતો તે [illegible] માગ [illegible] તેને

1. અંતસ્તાપ શરીરમાં બળતરા-દાહ [illegible]
2. અસભ્ય ભાષણ ગૃહસ્થને ન છાજે [illegible]
3. ચંડત્વ બહુ આકરી પ્રકૃતિ
4. અસહનત્વ અન્યનું બોલેલું [illegible]
5. રૌદ્રત્વ ભયંકરપણું
6. નૃશંસત્વ ક્રૂરપણું
7.
8. પરોપતાપ

જણાયું કે આ રાજપુત્ર (હું નંદિવર્ધન) તેના ઉપર પ્રીતિ કરે છે એટલે તુરત તે મારી નજીક નજીક આવવા લાગ્યો તે જ્યારે તદ્દન પાસે આવ્યો ત્યારે પ્રેમથી હું તેને ભેટ્યો મેં તેના ઉપર સ્નેહભાવ બતાવ્યો, એને પરિણામે અમારા વચ્ચે પ્રેમભાવ વધ્યો અને આખરે દોસ્તી જામી ત્યારપછી તો અમારી દોસ્તી એટલી બધી વધી પડી કે હું ઘરમાં કે બહાર જ્યાં જાઉં ત્યાં તે મારો મિત્ર મારી સાથે આવતો હતો અને એક ક્ષણ પણ મને વીલો મૂકતો નહોતો. આવી રીતે વૈશ્વાનર સાથે મેં ભાઇબંધી કરવા માંડી તેથી પુણ્યોદય નામનો મારો

પુણ્યોદયનો અંતર ખેદ

મિત્ર જે મારી સાથે આ નગરીમાં આવ્યો હતો તે પોતાના મનમાં બહુ નારાજ થયો તેને વિચાર થયો કે અહો ! આ વૈશ્વાનર મારો શત્રુ છે, પરંતુ આ નંદિવર્ધન કુમાર ખરૂં સ્વરૂપ સમજ્યા વગર હું તેનામાં રક્ત છું છતાં મારી દરકાર કરતો નથી અને સર્વ દોષોથી ભરેલા અને પરમાર્થથી તેના શત્રુ વૈશ્વાનર સાથે પ્રીતિ કરે છે ! વળી મને એમ પણ વિચાર થાય છે કે તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું શું છે ? અજ્ઞાની મૂર્ખ પ્રાણીઓ પાપમિત્રનું સ્વરૂપ જાણતા નથી, એવા મિત્રની સોબતનું પરિણામ કેવું ભયંકર આવશે તે સમજતા નથી, તેનો સંગ દૂર કરવાનો ઉપદેશ આપનારની વાતને યોગ્ય આવકાર આપતા નથી તે પાપમિત્રની ખાતર બીજા સન્મિત્રોને પણ તજી દે છે, તેના મિત્રની સંગતને વશ પડી ઊંડે ઉતરી જાય છે આમ કરતાં કોઇ વખત દોડાદોડ કરતાં આખળાઓ ભીંત સાથે અફળાવાથી પાછા હઠે છે તેવીજ રીતે આવા પ્રકારની કુસંગત કરનાર પ્રાણીઓને જ્યારે સખ્ત ફટકો પડે છે ત્યારેજ તેઓ કુમાર્ગથી પાછા હઠે છે, પણ અન્ય પ્રાણીઓ તેમને એવી સોબતથી દૂર રહેવાનો ઉપદેશ આપે છે ત્યારે તેઓ તેને અનુસરતા નથી આ નંદિવર્ધન કુમાર આવા પાપી મિત્રની સાથે સોબત કરે છે તેથી તે પણ મૂર્ખજ જણાય છે હું અત્યારે એ પાપી મિત્રની સોબત નહિ કરવા માટે તેને સમજાવીશ તોપણ તેથી શું વળવાનું છે ? ભવિતવ્યતાએ મને એના સહચારી તરીકે રહેવાનું કહ્યું છે અને વળી તે નંદિવર્ધન કુમાર અગાઉ જ્યારે [1]હાથી હતો ત્યારે તેને બહુ વેદના થઇ હતી પણ તે મધ્યસ્થ ભાવ અને સમતા રાખીને નિશ્ચળ રહ્યો હતો તે વખતે તેણે મારા મન ઉપર મોટી અસર કરી હતી

[1] જુઓ આગળ પૃષ્ઠ ૩૨૭-૮

તેથી[1] જો અત્યારે એ ખરાબ મિત્રની સોબતમા પડી ગયો છે તો પણ મારે વિના અવસરે એને તજી દેવો યોગ્ય નથી આ પ્રમાણે વિચાર કરીને મારો સહચારી પુણ્યોદય જો કે મારા ઉપર ગુસ્સે થયો હતો તોપણ મારી બાજુમા અગાઉની માફક પ્રચ્છન્ન રૂપે રહેવા લાગ્યો.

વૈશ્વાનરની સાથે પ્રીતિ,
મિત્રો સાથે ખરાબ વર્તન,
નિરર્થક અભિમાન

વૈશ્વાનર મારો અ તરગ મિત્ર હતો મારે તે ઉપરાત બહિરગ બીજા ઘણા મિત્રો થયા. તે સર્વ મિત્રો સાથે અનેક પ્રકારની ક્રીડાઓ કરતો હુ મોટો થવા લાગ્યો જ્યારે રમત ચાલતી હોય ત્યારે મારાથી મોટી વયના છોકરાઓ, ભલે તે મોટા ઘરના-ઉચ્ચકુળના હોય, ભલે તે મારાથી વધારે પરાક્રમવાળા હોય, તોપણ તે સર્વ મને વૈશ્વાનરથી અધિષ્ઠિત થયેલો (મિજાજમા આવી ગયેલો-ક્રોધી મુદ્રાવાળો) જોઇ બીકથી ધ્રૂજી જતા હતા, મને પગે લાગતા હતા, મારી ખુશામત કરતા હતા, મારા ચોબદારની જગા લેતા હતા, મારી આગળ દોડતા હતા, મારા વચનનો જરાપણ અનાદર નહોતા કરતા વધારે શુ વાત કરવી? પણ મારી છબીથી કે મારા પડછાયાથી પણ તેઓ ડરી જતા હતા. આ સર્વ હકીકતનુ ખરેખરૂ કારણ તો અચિત્ય શક્તિવાળો પણ ગુપ્તરૂપે રહેલો મારો સહચારી મિત્ર પુણ્યોદય હતો, પણ મહામોહને વશ થવાથી તે વખતે મારા મનમા એમ સ્ફુરી આવ્યુ કે મારાથી મોટી ઉમરના છોકરાઓ પણ મારી સાથે આવી રીતે વર્તે છે તેનુ કારણ મારો મિત્ર વૈશ્વાનરજ છે,[2] કારણ કે તે મારો મિત્ર જ્યારે મારી નજીકમા હોય છે ત્યારે પોતાની અતુલ્ય શક્તિથી તે મારા તેજસ્વીપણામા વધારો કરે છે, મને ઉત્સાહ આપે છે, મારા બળને ઝગઝગાવી મૂકે છે તે-[illegible] પ્રાપ્ત કરાવે છે, મનને સ્થિર કરે છે, ધીરજ ઉત્પન્ન કરે છે, [illegible] મહાનુભાવપણાને જમાવે છે અને ટુકામા કહીએ તો એક [illegible] યોગ્ય સર્વ ગુણો માગમા મારો વૈશ્વાનર મિત્ર જોડે છે આવા [illegible] લીધે વૈશ્વાનર ઉપર મારી પ્રીતિ વધવા લાગી અને તે [illegible] પ્રિય મિત્ર થયો

---

૧ અહીંથી ૨ા એ સો (બે લાઇ) નાની આકૃતિનુ [illegible]

૨ સસારમા પ્રાણી ફાવે છે ત્યારે તેનુ માન પોતેજ લે [illegible] છે ત્યારે નસીબને (કર્મને) માથે આરોપ કરે છે [illegible] એ ફતેહની ધૂનમા ભૂલી જાય છે

સુંદર કળાનો અભ્યાસ, વૈશ્વાનરનો સહયોગ, સહાધ્યાયી પર દમ

આવી રીતે વધતા વધતા અનુક્રમે હું આઠ વર્ષનો થયો તે વખતે મારા પિતા પદ્મરાજાને વિચાર થયો કે 'કુમાર હવે યોગ્ય ઉમરનો થયો છે, માટે તેને કેળવણી આપવી જોઇએ' આ વિચારને પરિણામે તેમણે જોશીઓ પાસે એક શુભ દિવસ જોવરાવ્યો એક મુખ્ય વિદ્વાન [1]કળાચાર્યને બોલાવવામાં આવ્યા, વિધિપૂર્વક તેની પૂજા કરવામાં આવી, એ પ્રસંગને યોગ્ય બીજી ઉચિત [2]ક્રિયાઓ કરી અને બહુ આદરપૂર્વક મારા પિતાએ મને તે કળાચાર્યને સોંપ્યો. તેજ કળાચાર્યને અગાઉ પણ મારા ભાઇઓ-ભાયાતો અને રાજપુત્રો અભ્યાસ માટે સોંપવામાં આવ્યા હતા. તે સર્વની સાથે હું પણ *કળા ગ્રહણ કરવા લાગ્યો, અભ્યાસ કરવા લાગ્યો.*

અભ્યાસની શરૂઆત.

અભ્યાસ કરવાના સર્વ સાધનો તૈયાર હોવાથી, મારા પિતાશ્રીનો કેળવણી આપવાની બાબતમાં દૃઢ ઉત્સાહ હોવાથી, કળાચાર્ય મને અભ્યાસ કરાવવામાં ખાસ રસ લેતા હોવાથી, બાલ્યકાળ (છોકરાપણાની વય) કોઇ પણ પ્રકારના વ્યવહારની ચિંતાથી રહિત હોવાથી, પુણ્યોદય સર્વદા બાજુમાં રહેતો હોવાથી, [3]ક્ષયોપશમ ઉત્કટ હોવાથી તેમજ તે વખતે ભવિતવ્યતા અનુકૂળ હોવાથી બીજી કોઇ પણ બાબતમાં ધ્યાન ન આપતાં એકચિત્તે બહુ થોડા વખતમાં લગભગ સર્વ કળાઓ કળાચાર્ય પાસેથી હું શીખી ગયો. મારો વૈશ્વાનર મિત્ર જે મને અત્યંત પ્રિય હતો તે મારી આ

---

૧ કળાચાર્ય સર્વ કળાઓ શીખવનાર ગુરુ. બહોંતેર કળાઓ છે. આ આચાર્યનું નામ બુદ્ધિસમુદ્ર છે જે આગળ જણાશે.

૨ નિશાળગરણું છોકરાઓને મીઠાઇ વિગેરે આપવી ઇત્યાદિ તે કાળમાં પ્રચલિત રિવાજો.

૩ **ક્ષયોપશમ** જ્ઞાન આત્માનો ગુણ છે એ જેટલો આવરણ પામે-એના પર આચ્છાદન લાગે તેટલા પૂરતું જ્ઞાન પ્રગટ થતું નથી સ્પષ્ટ જણાતું નથી. એ આવરણોમાંથી કેટલાકને દૂર કરવામાં આવે (ક્ષય) અને કેટલાકને દબાવી દેવામાં આવે (ઉપશમ) તેને ક્ષયોપશમ કહે છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો જેટલો ક્ષયોપશમ હોય તેટલું જ્ઞાન પ્રગટપણે દેખાય છે. આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપે તો જ્ઞાનમયજ છે પણ તેની તે શુદ્ધ સ્થિતિ જ્ઞાનાવરણીય કર્મથી અવરાઇ જાય છે-આચ્છાદિત થઇ જાય છે.

વૈશ્વાનરની સાથે દોસ્તી.

ઝુમા સાથેજ રહેતો હતો અને મારા અભ્યાસ કાળમા પણ કારણ મેળવીને અથવા વિના કારણે મને ભેટી જતો. તે મારો વહાલો મિત્ર મને જ્યારે ભેટતો ત્યારે ગુરુમહારાજ-કળાચાર્યનો ઉપદેશ હુ યાદ કરતો નહોતો, મારા ઉત્તમ કુળને કલક લાગે તે બાબતની દરકાર કરતો નહોતો, પિતાજીના મનને માઠી આ હકીકત સાભળવાથી કે જાણવાથી ખેદ થશે તેથી બ્હીતો નહોતો, આ સર્વ વાતનુ ગુપ્ત રહસ્ય શુ છે તે સમજતો નહોતો, મને પોતાને અદરખાનેથી કેટલો ખેદ અને અતરજ્વાળા થતી હતી તે જાણતો નહોતો, અભ્યાસ તદ્દન હેતુ વગરનો-અર્થ વગરનો થઇ જાય છે તે વિચારતો નહોતો, માત્ર તે વૈશ્વાનરને મારો પરમ પ્રિય મિત્ર જાણીને તેના કહેવા પ્રમાણે હુ આખે શરીરે [1]પરસેવાથી ભીંજાઇ, લાલ આખ અને ચઢાવેલા ભવા સાથે દરેક અભ્યાસ કરનાર બાળકોની સાથે કજીઆ કરુ, સર્વની ખાનગી બાબતોની ચાડી કળાચાર્ય પાસે ખાઉ અને સાચુ-ખોટુ બોલુ, તેઓ કોઇ મધ્યસ્થ વચન બોલે-વચ્ચે પડીને મને સમજાવવા યત્ન કરે-તે સહન પણ કરૂ નહિ અને નજીકમા લાકડી કે બીજુ જે કાઇ હાથમા આવે તેવડે દરેક સહાધ્યાયીને ફટકાવવુ ! મને વૈશ્વાનર

વૈશ્વાનરની અસર વિદ્યાર્થી તથા ગુરુ

ભેટ્યો છે એમ જાણીને ભયથી ત્રાસ પામેલા તેઓ સર્વે પણ મને અનુકૂળ લાગે તેવુ જ બોલે, મારી ખુશામત કરે અને મારે પગે પડે એ સર્વ રાજપુત્રો શક્તિવાળા હતા, છતા પણ મારી ગધમાત્રથી પણ [2]નાગદમનીની ઔષધિથી હતપ્રતાપ સર્પોની પેઠે તેઓ સ્વતત્ર ચેષ્ટા કરી શકતા નહિ, અને ઉદ્વિગ્ન મનવાળા થઇ ભયથી કપતા કપતા જાણે કેદખાનામા પડ્યા હોય તેવી રીતે મહાદુઃખમા માન પોતપોતાના માબાપોની આજ્ઞાને અનુસરવા ખાતરજ ત્યા અભ્યાસ કરીને પોતાનો સમય ગાળતા હતા, પરતુ તેઓને મારો ભય એટલો બધો લાગતો હતો કે આ સર્વ વાત મારા કળાચાર્ય-ગુરુમહારાજને કહેવાની પણ હિમત

---

[1] ક્રોધી મુખમુદ્રાના આ સર્વ ચિન્હો છે, જે અવલોકન કરવાથી જણા૦ આવશે

[2] નાગદમની નાગ એટલે સર્પ અથવા જુલમી માણસ દમની એટલે વશ કરનારી અથવા અકુશમા રાખનારી નાગદમની ઔષધિ થાય છે, જે માદળીઆમા રાખી જેણે બાધી હોય તો ગમે તેવો ભયકર ઝેરી સર્પ એ ઔષધિ ધારણ કરનાર પ્રાણીને કરડી શકતો નથી, કારણ કે તે ઔષધિની ગધથી જ સર્પ વશ થઈ જાય છે આ લોકમાન્યતા પર અત્ર અલકાર છે

કરતા નહિ, કારણ કે તેઓના મનમા ભય રહેતો હતો કે તેમ કરવાથી કદાચ સર્વનો નાશ થશે, પરતુ કળાચાર્ય તો મારી તદ્દન પાસે હોવાથી મારી સર્વ ચેષ્ટાઓ સારી રીતે જોતા હતા અને સર્વ હકીકત તેઓના ધ્યાનમા જ હતી, પણ મારા તોફાનનુ છોકરાઓ ઉપર જે પરિણામ આવતુ હતુ તે તેઓએ આડકતરી રીતે જોઇ લીધેલુ હોવાથી તેઓ પણ પોતાના હૃદયમા બીહી ગયેલા હોવાને લીધે આ સબધમા મને શિક્ષણ આપવા માટે અથવા ઠપકો આપવા માટે નાગી આખ પણ જોઇ શકતા નહોતા અને કદાચ બીજુ કાઇ બ્હાનુ લઇને કળાચાર્ય મારી પાસે કાઇ પણ બોલે તો હુ તેનો પણ તિરસ્કાર કરતો, એટલુ જ નહિ પરતુ તાડના પણ કરી દેતો. આ પ્રમાણે થયા પછી તો અન્ય રાજપુત્રોની પેઠે તે પણ મારી સાથે છેટેથીજ કામ લેવા લાગ્યા આવી રીતભાત અને હકીકત જોઇને મહામોહના દોષથી હુ વિચાર કરવા લાગ્યો કે "અહો ! મારા પરમ પ્રિય મિત્ર વૈશ્વાનરનુ માહાત્મ્ય અને શક્તિ તો જુઓ ! પોતાના સ્નેહી ઉપર હિત કરવાની તેની શક્તિ કેવી સુદર છે ! વળી તેની કુશળતા જુઓ ! તેનો વાત્સલ્ય ભાવ-પ્રેમ જુઓ ! તેનો મારાપરનો દૃઢ રાગ જુઓ ! જ્યારે તે મને પ્રેમથી ભેટે છે ત્યારે મારામા પરાક્રમ ઘણુ વધી જાય છે તેથી રાજાની પેઠે સર્વત્ર મારૂ શાસન અસ્ખલિત ચાલે છે એ પ્રતાપ મારા મિત્રવર્ય વૈશ્વાનરનો છે ! વળી તે એક ક્ષણવાર પણ મને મૂકીને જતો નથી તેથી તેજ મારો ખરેખરો ભાઇ છે, તેજ મારૂ ખરેખરૂ અગ છે, તેજ મારૂ સર્વસ્વ છે, તેજ મારૂ જીવિત છે અને તેજ મારૂ પરમ તત્ત્વ છે એ (વૈશ્વાનર) ના વગરનો પુરુષ કાઇ પણ કરી શકતો નથી અને તેથી ઘાસના બનાવેલા ચાડીઆથી તેવો પુરૂષ કોઈ પણ રીતે ચઢતો નથી " આવા આવા વિચારોથી મિત્ર વૈશ્વાનર ઉપર મારો દૃઢ રાગ વધારે વધારે સ્થિર થતો ગયો

નદિવર્ધન પર અસરની અસર

વૈશ્વાનરાનુરક્ત રાજકુમાર

એક દિવસ અમે બન્ને—હુ અને વૈશ્વાનર–ખાનગીમા બેઠા હતા તે વખતે અમારી વચ્ચે નીચે પ્રમાણે ગુપ્ત વાતો થઇ —

નદિવર્ધન—" મિત્ર ! વધારે કહેવાની કાઇ જરૂર હુ જોતો નથી, પણ મારે તને જણાવી દેવુ જોઇએ કે મારા પ્રાણ તારે આધીન છે અને તારે એને તારી મરજીમા આવે તે પ્રમાણે યોજવા "

આ પ્રમાણે મારી વાણી સાભળીને વૈશ્વાનરના મનમા આનદ થયો કે ચાલો ! આપણો પરિશ્રમ પણ સફળ થયો, કારણ કે આ ભાઇશ્રી હવે બરાબર મારે વશ થઇ ગયા એમ જણાય છે આ પ્રમાણે વિચાર કરીને વૈશ્વાનરે મારા ઉપર બહુ પ્રેમ બતાવવા માડ્યો અરસ્પરસ પ્રેમમા અનુરક્ત પ્રાણીઓ એક બીજાનુ બોલેલુ સાભળે છે, કોઇ પણ પ્રકારના સકલ્પવિકલ્પ ઉઠાવ્યા વગર તેને ગ્રહણ કરી લે છે, તેના સબધમા અતરના ભાવપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરે છે અને એવા વચનમા જે ક્રિયા કરવાની સૂચના કરી હોય તેને જરૂર અમલમા મૂકે છે આ પ્રમાણે હોવાથી પોતાનો અત્યારે બરાબર વખત આવ્યો છે એમ વિચારીને તેણે મને (નદિવર્ધનને) કહ્યુ "તુ કહે છે તે બરાબર છે, તેમા જરા પણ શક જેવુ નથી એ સઘળુ હુ જાણી રહ્યો છુ, છતા મારા જેવા આગળ તુ પોતેજ એ હકીકત કહી બતાવે છે તેનુ કારણ માત્ર તારી કૃપાજ છે એ મહા પ્રસાદ (કૃપા)નો મહિમા એવો છે કે જે પ્રાણીએ એની પ્રસાદી લીધી હોય તે આનદમા આવી જઇને વ્યક્ત અર્થવાળી હકીકત પણ વાર વાર બોલ્યા કરે છે અને એ તેને એ પ્રમાણે જોરથી બોલાવે છે મિત્ર ! એમા તે શુ ? પરતુ તારા પ્રાણને પણ જો તારી ઇચ્છા હોય તો અક્ષય કરૂ "

નદિવર્ધન–" એ તમારા પ્રસાદનો શરીર સાથે સબધ કેવી રીતે થાય છે તે કૃપા કરીને કહો "

વૈશ્વાનર –" હુ કાઇક રસાયણ વિદ્યા પણ જાણુ છુ "

નદિવર્ધન–" ભલે ! એમ હોય તો મારા પ્રાણ અક્ષય કરો "

ક્રૂરચિત્ત નામે વડા
વૈશ્વાનરનો પ્રસાદ
અતરથી શુભ ધ્વનિ

આ પ્રમાણે વાતચિત થયા પછી વૈશ્વાનરે ક્રૂરચિત્ત નામના વડા તૈયાર કર્યા અને હુ એકાતમા બેઠો હતો તે વખતે મારી પાસે વડા લઇને આવ્યો તેણે મને કહ્યુ " મારી શક્તિથી તૈયાર કરેલા આ વડા છે એને ખાવાથી તે ઘણી શક્તિ–તાકાત–કાવત આપે છે, પ્રાણીની ઇચ્છા પ્રમાણે આયુષ્ય લાબુ કરે છે અને બીજી જે કાઇ ઇચ્છા–કામના હોય તે સર્વ તે પૂરી પાડે છે આ પ્રમાણે હોવાથી આ વડા તુ ખા "

આ પ્રમાણે અમારા બેની વચ્ચે વાતચિત ચાલતી હતી ત્યારે બાજુના ઓરડામાં રહેલ કોઈ પુરુષે મંદ અવાજે કહ્યું "[1]તારા ઇચ્છિત સ્થાનકે હવે તે ઉત્પન્ન થશે એમાં શો શક છે ?"

આ પ્રમાણે કોઈ તદ્દન ઝીણા સ્વરથી બોલ્યું તેથી તે મારા સાંભળવામાં આવ્યું નહિ, પણ વૈશ્વાનરે તે સાંભળ્યું અને તેના મનમાં વિચાર થયો કે 'અહો મારી ઇચ્છા પૂર્ણ થશે ! મારા તૈયાર કરેલા વડા ખાવાથી આ નંદિવર્ધન મહા નરકમાં જશે ત્યાં જશે અને વળી ત્યાં તેનું લાંબુ આયુષ્ય થશે એમ ન હોય તો આવા આંતર ધ્વનિનો અર્થ બીજો શો હોઇ શકે ? મહા નરકજ મને તો પસંદ આવે તેવું સ્થાન છે' આવા વિચારથી પોતાના વડાના પ્રયોગથી હું (નંદિવર્ધન) મહા નરકમાં લાંબા વખતને માટે જઇશ એમ જણાતાં મારા મિત્રના મનમાં બહુ સંતોષ થયો અમારા બન્ને વચ્ચે ત્યારપછી નીચે પ્રમાણે જરા વધારે વાતચિત થઈ મેં કહ્યું --"તારા જેવો મિત્ર મારે અનુકૂળ હશે તો મારૂં શું ઇચ્છિત નહિ થાય ?"

મારા આવા વચન સાંભળીને વૈશ્વાનર બેવડો ખુશી થયો અને મને વડા આપ્યા તુરત તે વડા મેં લઇ લીધા

વડાનું ખાન ને વૈશ્વાનરને આનંદ

તે વડા આપીને તેણે મને કહ્યું "મારા ઉપર તારે એક બીજી પણ મહેરબાની કરવી પડશે જ્યારે જ્યારે કોઇ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય અને હું દૂર રહીને તને સંજ્ઞા (નિશાની) કરૂં ત્યારે તારે જરા પણ સંકલ્પ વિકલ્પ કર્યા વગર આ વડાઓમાંથી એક વડું ખાઇ લેવું" મેં જવાબમાં હસતા હસતા જણાવ્યું "આ બાબતમાં પ્રાર્થના કરવા જેવું શું છે ? મારા પ્રાણો-મારો આત્મા-મારૂં સર્વસ્વ મેં તો તને સોંપી દીધેલ છે તો પછી તારે મારી પ્રાર્થના કરવાનું કારણ કાંઇ પણ રહેતું નથી"

વૈશ્વાનર-"મોટી કૃપા થઈ કુમારનો હું અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું"

વિદુરનો રિપોર્ટ

હવે મારા પિતા પદ્મરાજાએ એક દિવસ રાજવલ્લભ વિદુર નામના સેવકને બોલાવીને કહ્યું-"અરે વિદુર ! કુમાર નંદિવર્ધનને

---

[1] તારા એટલે વૈશ્વાનરના ઉત્પન્ન થશે એટલે જ મરશે મતલબ તારા જેવા ખાઉ ક્રૂર થઇ તે નરકમાં જશે

જ્યારે કળાચાર્ય પાસે અભ્યાસ કરવા મૂક્યો ત્યારે મે તેને હુકમ કર્યો હતો કે હાલ તેણે કળાગ્રહણ કરવામાજ માત્ર ધ્યાન આપવુ અને અભ્યાસ કરવો મે તેને એટલો સખ્ત હુકમ કર્યો હતો કે તેણે મને મળવા પણ આવવુ નહિ, કારણ કે તેથી ભણવામા એકાગ્રતા રહે નહિ મે તેને તે વખતે જ જણાવી દીધુ હતુ કે વખતો વખત મને યોગ્ય લાગશે ત્યારે તેના અભ્યાસગૃહમા હુ જાતે આવીને તેની મુલાકાત લઇ જઇશ, પરતુ અહીં રાજ્યકાર્યમા અનેક પ્રકારની વ્યાકુળતા રહેતી હોવાથી મારાથી ત્યા જવાનુ બની શકતુ નથી આ પ્રમાણે હકીકત છે તેથી તારે દરરોજ નિશાળે જઇ કુમારની તદુરસ્તી અભ્યાસ વિગેરે હકીકતની જાતે તપાસ કરી મારી પાસે નિવેદન કરવી.” વિદુરે રાજ્યઆજ્ઞા માન્ય કરી

વિદુરને હુકમ

મારા પિતા પદ્મરાજાના હુકમને અનુસરીને વિદુર મારી ખબર લેવા દરરોજ આવવા લાગ્યો, એટલે મારા સહાધ્યાયી બીજા રાજકુમારોને તથા કળાચાર્યને હુ કેટલી હેરાનગતિ કરતો હતો, સર્વને કેવો અને કટલો ત્રાસ આપતો હતો તે સર્વ તેના જોવામા આવ્યુ મારા પિતાને એ વાત જણાવવામા આવશે તો તેમને આઘાત લાગશે એ વિચારથી વિદુરે આ સર્વ હકીકત કેટલાક વખત સુધી તો મારા પિતાને કહી નહિ, પણ દરરોજ મારા તરફનો ત્રાસ વધતો જતો જોઇને એક દિવસ પિતાશ્રી પાસે એણે સર્વ હકીકત જણાવી પિતાશ્રીએ તે સાભળીને વિચાર કર્યો કે-‘આ વિદુર કદિ ખોટુ બોલે નહિ અને કુમાર કદિ એવુ અયોગ્ય આચરણ કરે નહિ! ખરેખર, આમા સત્ય રહસ્ય-સાચી વાત શુ હશે તે સમજી શકાતુ નથી વિદુર કહે છે તે પ્રમાણે જો કુમાર કળાચાર્યને ત્રાસ આપતો હોય તો પછી કળાનો અભ્યાસ કરવાનુ પ્રયોજન જ શુ રહે છે?’ આવા આવા વિચારથી મારા પિતાના મનમા બહુ દુ ખ થયુ અને ચિંતા થવા લાગી ત્યારપછી મારા પિતાએ પુખ્ત વિચાર કરીને નિર્ણય કર્યો કે ‘આ બાબતમા તો હવે કળાચાર્યને બોલાવી સર્વ હકીકત પૂછીને નિર્ણય કરવો એજ ઉચિત છે ચોક્કસ હકીકત સમજાયા પછી તેનુ નિવારણ કરવાના ઉપાયો નિ[illegible] અને તે ઉપાયો કરવા માટે પ્રયત્ન કરશુ ’ આ પ્રમાણે નિ[illegible]

લઇ આવવા માટે મહારાજાએ

વિદુરનુ અવલોકન

પદ્મરાજા સમક્ષ કળાચાર્યનું આગમન
પ્રથમ વિવેક અને પછી ગદ્ય વાતચિત
રાજાનો ક્ષોભ અને કળાચાર્યની વિચારણા

વિદુર જાતે જઇને ત્યારપછી કળાચાર્યને પદ્મરાજા સમક્ષ બોલાવી લાવ્યો રાજા પિતાશ્રી કળાચાર્યને આવતા જોઇ ઊભા થયા,* આસન આપ્યું, સત્કાર પૂજા કરી અને તેમની આજ્ઞા થયા પછી રાજા સિંહાસનપર બેઠા

પદ્મરાજા—" આર્ય બુદ્ધિસમુદ્ર ! સર્વ કુમારોનો અભ્યાસ બરાબર ચાલે છે ? '

[1]કળાચાર્ય—" આપની કૃપાથી સર્વનો અભ્યાસ સારી રીતે ચાલે છે અને આગળ વધે છે "

પદ્મરાજા—" વારુ ! નંદિવર્ધને (કુમારે) કાંઇ કળાઓ ગ્રહણ કરી ?

કળાચાર્ય—" હાજી ! બહુ સારી રીતે સર્વ કળામાં તે કુશળ થઇ ગયો છે એની વિગત આપ સાહેબ બરાબર સાંભળો. સર્વ [2]લિપિઓનું જ્ઞાન તો તેનું પોતાનું જ થઇ ગયું છે, ગણિત તો જાણે તેણે જ બનાવ્યું હોય તેવું થઇ ગયું છે, વ્યાકરણ તો જાણે તેણે પોતે જ ઉત્પન્ન કર્યું હોય તેવું સારૂં તૈયાર થયું છે, જ્યોતિષ તો એનામાં ઘર કરી ગયું છે, આઠ પ્રકારના મહાનિમિત્તો[3] તો તેના આત્મભૂત થઇ ગયા છે, [4]છંદશાસ્ત્રનું તો તેને એવું સારૂં જ્ઞાન થઇ ગયું છે કે તે તેણે બીજાઓને પણ કહી સમજાવ્યું છે, તેણે નૃત્યનો અભ્યાસ કર્યો છે, ગાયનકળા શીખી ગયો છે, [5]હસ્તીશિક્ષા તો તેને ઘરની ચેરી જેવી થઇ ગઇ છે, [6]ધનુર્વેદ તો એનો દોસ્તાર-મિત્ર થઇ

---

* કળાચાર્યનું માન કેટલું હોય છે તે વિચારવા જેવું છે

૧ કળાચાર્યની વાતપરથી રાજા પાસે ખુશામતીઆ કેવી રીતે વાત કરે છે તે જોવા જેવું છે સત્ય અને હિત કરે તેવું બોલનારા ખાસ કરીને રાજા પાસે બહુ દુર્લભ હોય છે

૨ લિપિ લખવું તે writing

૩ મહાનિમિત્તો નિશાનીથી ભવિષ્ય જાણવાની શક્તિ એના આઠ અંગો હોય છે એ પર વધારે વિવેચન આગળના પ્રસ્તાવમાં આવે છે

૪ છંદશાસ્ત્ર પિંગળ

૫ હસ્તીશિક્ષા હાથીને ખેલવાની ચતુરાઇ

૬ ધનુર્વેદ ધનુષ્ય બાણ કી રીતે તાકવા મારવા વિગેરે

ગયો છે, વૈદકશાસ્ત્ર તો એનું સખા થઇ ગયેલ છે, ધાતુવાદ [1] તેના હુકમમા આવી ગયેલ છે, મનુષ્યના જૂદા જૂદા લક્ષણો કેવા હોય છે, વેપારની વસ્તુઓ કયારે ખરીદવી, કયારે વેચવી [2] અને નિશાન તાકીને અમુક ચોક્કસ પાંદડાનેજ કેવી રીતે વીંધવા[3] એવી એવી વિદ્યાઓ તો એની દાસી થઇ ગઇ છે આપની પાસે કેટલી લંબાણ વાત કરૂ ? ટુંકામા કહુ તો એવી કોઇ પણ કળા બાકી રહી નથી કે જેમા કુમાર અગણર પારગત થયો ન હોય "

પદ્મરાજાએ આ પ્રમાણે હકીકત સાભળી એટલે તેમની આખમા હર્ષના આસુ આવી ગયા ત્યાર પછી તેમણે કળાચાર્યને કહ્યુ "આર્ય ! બરાબર છે, એમજ હોવુ જોઇએ અને તેમ હોય એમા કાઇ નવાઇ જેવુ પણ નથી આપ જેવા જ્યારે ઉદ્યોગ કરે ત્યાર કુમારને શુ પ્રાપ્ત ન થાય ? ખરેખર ! તમારા જેવાને ગુરુ તરીકે મેળવનાર કુમાર ભાગ્યશાળી છે"

કળાચાર્ય—"દેવ ! એમ બોલો નહિ અમે તે કોણ માત્ર છીએ ? એ તો સર્વ આપનોજ પ્રતાપ છે "

પદ્મરાજા—" આપ બોલો છો તેવા વિવેકના વચન બોલવાની કાઈ જરૂર નથી ખરી વાત એ છે કે આપની કૃપાથી જ અમને સર્વ પ્રકારે આનદ થાય તેવી રીતે નંદિવર્ધન કુમાર સર્વ ગુણોને ધારણ કરનાર થયો છે "

કળાચાર્ય—" જો આપ એમ કહો છો તો પછી અમુક કામ કરવા માટે નીમેલા માણસોએ પોતાના ગેઠને કોઇ પણ બાબતમા જરા પણ ઠગના ન જોઇએ-એ નિયમને અનુસરીને મારે આપને વિજ્ઞપ્તિપૂર્વક કાઇક વાત કરવી છે તે યોગ્ય કે અયોગ્ય ગમે તેવી હોય તેને માટે આપ ક્ષમા કરશો દેવ ! ખરેખર અને મનને પસદ આવે તેવુ વચન મળવુ મુશ્કેલ છે (કારણ કે ખરૂ હોય છે તે ઘણીવાર મનને પસદ આવે તેવુ હોતુ નથી મીઠુ બોલનારા બહુ હોય છે, પણ સાચુ બોલનારા થોડા હોય છે, કારણ કે કટલીક વાર સાચામા કડવાશ આવી જાય છે)"

---

૧ ધાતુવાદ રસાયણ વિગેરે ક્રિયાથી સોનુ રૂપુ કરવાની વિદ્યા-Mineralogy

૨ આને આપેય વિક્રય નામની કળા કહેવામા આવે છે

૩ આને પત્રચ્છેદ્ય નામની કળા કહેવામા આવે છે પત્રચ્છેદ્ય કળામા પાંદડાઓમા આકૃતિ કરવાની કળા પણ આવે છે અર્જુને એકલવ્ય ભીલ પાસે જે કળા જોઈ હતી તે આ પત્રચ્છેદ્ય કળા હતી

પદ્મરાજા—" આપને જે કહેવાનું હોય તે કહો, સાચું બોલવા મા ક્ષમા માગવાની શી જરૂર છે?"

કળાચાર્ય—"મહારાજ ! આપ એમ કહો છો તો સાંભળો આપે છેવટે એમ કહ્યું કે નંદિવર્ધન કુમાર સર્વ ગુણોનું ભાજન થયો છે તેના સંબંધમાં મારે કહેવાનું કે કુમારનું સ્વાભાવિક સ્વરૂપ જોતાં તેમજ હોવું જોઇએ એમાં જરા પણ શક જેવું નથી પરંતુ [1]કલંકથી જેમ ચંદ્રમા, કાંટાથી જેમ કમળ, કૃપણપણાથી જેમ લક્ષ્મીવંતપણું, લજ્જા રહિતપણાથી જેમ સ્ત્રી, બીકણપણાથી જેમ પુરૂષ અને પર (અન્ય પ્રાણી) ને ઉપતાપ (પીડા) ઉપજાવવાથી જેમ ધર્મ દોષવાળો (દૂષિત) થઇ જાય છે તેમ રાજકુમાર નંદિવર્ધનનું સર્વ સુંદર સ્વરૂપ વૈશ્વાનર નામના મિત્રની સોબતથી દૂષિત થઇ ગયું છે એમ હું સમજું છું, કારણ કે સર્વ કળાઓમાં કુશળતાને અંગે પ્રશમ[2] અલંકાર રૂપ છે પેલો વૈશ્વાનર તદ્દન પાપી મિત્ર હોવાથી જેટલો વખત કુમારના પડખામાં રહે છે તેટલો વખત પોતાના જોરથી કુમારના પ્રશમનો નાશ કરે છે કમનશીબે એવું થયું છે કે એ વૈશ્વાનર કુમારનો પરમાર્થથી મોટો દુશ્મન છે, છતાં કુમાર મહામોહને વશ પડીને તેને પોતાની ઉપર મોટો ઉપકાર કરનાર હોય એમ ગણે છે કુમારનું [3]પ્રશમરૂપ અમૃત એ પાપી મિત્રે નાશ કરેલું હોવાથી સઘળા જ્ઞાનના સારભૂત તેનામાં બીજા ગમે તેટલા ગુણો હોય તોપણ તે સર્વ નિષ્ફળ છે "

વૈશ્વાનર સંગમુક્તિ-તદુપાય ચિંતવન

આ પ્રમાણે કળાચાર્યની હકીકત સાંભળીને ઝાટકો વાગ્યો હોય તેમ પદ્મરાજાને મહાદુઃખ થયું ત્યાર પછી થોડો વખત જવા દઇ મહારાજાએ વિદુરને કહ્યું " આ ચંદન રસના છાંટણાથી શીતળ લાગ

---

૧ શાંતિ આપનાર સુંદર સ્વચ્છ ચંદ્રમા જેમ હરિણના લાંછનથી એબવાળો લાગે છે તેવી રીતે સ્વાભાવિક સુંદર કુમાર વૈશ્વાનરની સોબતથી દોષવાળો લાગે છે કમળ બહુ સુંદર છે પણ કાંટાથી તેમાં દોષ આવી જાય છે ગમે તેટલું ધન હોય પણ અન્યને આપવું ગમતું ન હોય તો ધનાઢ્યપણું નકામું છે સુંદર સ્ત્રી મર્યાદા વગરની હોય તો દૂષિત ગણાય છે પુરુષ બાયલો હોય તો કલંકિત લાગે છે પરિતાપ ઉપજાવનાર ધર્મ બટ્ટાવાળો લાગે છે એ પ્રમાણે કુમાર દૂષિત લાગે છે બહુ સારી રીતે કળાચાર્યે આ વાત મૂકી છે

૨ પ્રશમ સમતા શાંતિ મનની સ્થિરતા Equanimity of mind

૩ પ્રશમને અમૃત સાથે પણ સરખાવી શકાય અમૃત શાંતિ અને દીર્ઘ આયુ આપે છે તેમ પ્રશમ પણ બન્ને વસ્તુ આપે છે

તો પ ખો તુ બ ધ કર, કારણકે મને બહારની ગરમી કોઇ પણ પ્રકારની પીડા કરતી નથી તુ અહીંથી જા અને કુમારને બોલાવી લાવ કુમારને અહીં સ્પષ્ટ રીતે કહી દઉં કે હવે પછી તેણે તેના પાપી મિત્ર વૈશ્વાનરની જરા પણ સોબત કરવી નહિ અને તેમ કરીને મારા મનમા જે દુ સહ તાપ થયો છે તેનુ હુ નિવારણ કરૂ ”

વિદુરે તેજ વખતે પ ખો બાજુ ઉપર મૂકી દીધો અને જમીન સુધી પોતાનુ માથુ અને હાથ લ બાવી નમન કરી જવાબ આપ્યો “ જેવી મહારાજા સાહેબની આજ્ઞા! પર તુ આપે જે મોટુ કામ મને સોંપ્યુ છે તે ધ્યાનમા લઇને જો કે એક અમલદાર તરીકે આપના હુકમના સ બ ધમા બોલવાનો મારો અધિકાર નથી તોપણ વગર નીમેલો તમારો સલાહકાર થઇ જઇને જરા મારો વિચાર બતાવુ છુ[1] તે આપ ધ્યાનમા લેવા કૃપા કરશો અને એ પ્રમાણે હુ સારવિચારો બતાવુ તો તે સ બ ધમા દેવે કોપ ન કરવો ”

પદ્મરાજા—“ ભદ્ર ! હિતની બાબત બોલનાર ઉપર કોપ કોણ કરે ? તારે આ સ બ ધમા કહેવાનુ હોય તે ખુશીથી કહે. ”

વિદુર—“આપ કુમારશ્રીને અત્રે બોલાવી શિખામણ આપવાનુ અને વૈશ્વાનરનો સ ગ મૂકાવવાનુ ધારો છો, પણ મે તો કુમાર ન દિવર્ધન સાથેના થોડા પરિચય ઉપરથી જોઇ લીધુ છે કે કુમાર વૈશ્વાનરનો અ તરનો જીગરજાન દોસ્ત થઇ ગયો છે અને તેની સોબત મૂકાવવાને કોઇ પણ શક્તિમાન્ નથી વાત એટલે સુધી વધી પડી છે કે કુમાર એ પાપી મિત્રને હિત બુદ્ધિથી ખરેખરો પોતાનો સમજે છે અને તેના વગર એક ક્ષણ પણ રહી શકે તેમ નથી, કારણકે તે જરા દૂર થાય તો કુમારને ધીરજ રહેતી નથી, ચિંતા થયા કરે છે, અને તેના વગર પોતાના આત્માને તૃણ જેવો માને છે તેટલા માટે કદાચ આપ કુમારને એ પાપી મિત્રની સોબત છોડી દેવાના સ બધમા કાઇ કહેશો તો મારા ધારવા પ્રમાણે કુમારને મોટો ઉદ્વેગ થશે, કદાચ તે આત્મઘાત કરશે અથવા તો બીજો કોઇ મોટો અનર્થ કરી બેસશે તેટલા માટે આપ સાહેબ જાતે કુમારને એ સ બ ધમા કાઇ કહો તે મને ઠીક લાગતુ નથી.”

કળાચાર્ય—“રાજન્ ! આ વિદુરે આપની સમક્ષ કહ્યુ તે સર્વ ખરાબર છે અમે પોતે પણ કુમારની પાપી મિત્ર સાથેની મૈત્રી છોડાવવા ઘણા વખતથી સખ્ત પ્રયત્ન કરીએ છીએ અમારા મનમા વારવાર

---

[1] હુ આટલી વાત કરી શકુ ત્યાર આપની મોટાઇ નહિ રાખુ, મારી બેઅદબી માફ કરશો—બોલવાની આ એક સુદર રીત છે

વિચાર થતો હતો કે જો કોઇ પણ રીતે કુમાર અને પાપી મિત્ર વૈશ્વાનરનો સંબંધ તટી જાય તો કુમાર ખરેખર તેના નામ પ્રમાણે નંદિવર્ધન (આનંદમાં વધારો કરનાર) થાય, પરંતુ એ બન્નેનો પ્રેમ કોઇ એવો તો ગાઢ થઇ ગયો છે કે કુમાર કાંઇ અનર્થ કરી બેસે એ ભયથી વૈશ્વાનર સાથેનો સંબંધ છોડાવી શકાતો નથી આ પ્રમાણે હોવાથી કુમાર અને વૈશ્વાનર વચ્ચેનો સંબંધ છોડાવવા યત્ન કરવો એ લગભગ ન બની શકે તેવી ક્રિયા (અશક્ય અનુષ્ઠાન) છે એમ મારૂં પણ માનવું છે ”

પદ્મરાજા—“ ત્યારે આનો ઉપાય શું કરવો ? ”

કળાચાર્ય—“ એ તો બહુ ગહન વાત છે, અમે પણ તે વાતનો ઉપાય જાણતા નથી ”

વિદુર—“ દેવ ! એમ સાંભળ્યું છે કે ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળના સર્વ પદાર્થોને જાણનાર જિનમતજ્ઞ નામનો એક પ્રખ્યાત નિમિત્તિયો આપણા નગરમાં આજકાલ આવ્યો છે, તે કદાચ આ બાબતને અંગે આપણે શો ઉપાય કરવો તે બતાવી શકશે.”

પદ્મરાજા—“ બહુ સારૂં, તો તેને તું જાતે જઇને જલદી અહીં બોલાવી લાવ ”

વિદુર—“ જેવો મહારાજાશ્રીનો હુકમ !”

પ્રકરણ ૨ જું.

ક્ષાન્તિકુમારી.

વિદુર જિનમતજ્ઞ નિમિત્તિયાને બોલાવવા ગયો અને થોડા વખતમા તેને સાથે લઇને પદ્મ મહારાજા સમક્ષ પાછો આવ્યો રાજાએ નિમિત્તિયાને દૂરથી જોયો, દૂરથી તેની આકૃતિ જોતા જ પોતાના મનમા તે સતોષ પામ્યા, તેને બેસવા માટે આસન આપ્યુ, યોગ્ય આદર સત્કારની ક્રિયા કરવામા આવી અને ત્યારપછી અત્યાર સુધી નદિવર્ધનના સબધમા જે વાતો બની હતી તે સર્વ નિમિત્તિયાને કહી સભળાવી તે સાભળીને બુદ્ધિનાડીના સચારથી નિમિત્તિયાએ જવાબ આપ્યો "મહારાજ! તમે જે સવાલ પૂછો છો તે સબધમા બીજો કોઇ પણ ઇલાજ નથી, માત્ર એક જ ઉપાય છે અને તે પણ પ્રાયે ઘણો મુશ્કેલ છે"

પદ્મરાજા—"એ ઉપાય કેવા પ્રકારનો છે, તે આપ કહી સભળાવો"

જિનમતજ્ઞ—"મહારાજા! સાભળો—[1]

ચિત્તસૌંદર્ય નગર

"એક ચિત્તસૌંદર્ય[2] નામનુ નગર છે તે [3]સર્વ ઉપદ્રવથી રહિત છે, સર્વ ગુણોનુ નિવાસસ્થાન છે, કલ્યાણપરપરાનુ કારણ છે અને મદભાગી પ્રાણીઓને દુર્લભ છે

---

૧ હવે અહીં વૈશ્વાનર સાથે કુમાર સબધ કેવી રીતે છોડી દે તેનો ઉપાય જિનમતજ્ઞ નિમિત્તિયો જણાવે છે

૨ ચિત્તસૌંદર્ય નગર તે સુદર મન સમજવુ સુન્દર મનના શુભ વિચારો અહીંથી નીકળે છે એનો ફરી ઉપયોગ આઠમા પ્રસ્તાવમા છે

૩ ચાર વિશેષણો નગરના અત્ર બતાવ્યા તે કેવી રીતે ઘટે છે તે સાથજ બતાવ્યુ છે દરેક વિશેષણ મનન કરવા યોગ્ય છે

(આ ચિત્તસૌંદર્ય નગરમા રહેનાર પુણ્યશાળી જીવોને રાગાદિ ચોરો કોઇ પણ પ્રકારની પીડા ઉપજાવી શકતા નથી તેમજ તે નગરના લોકોને ક્ષુધા, તૃષા વિગેરે કોઇપણ પ્રકારની અસર કરી શકતા નથી, તેથી સમજુ માણસો તે નગરને ' સર્વ ઉપદ્રવથી રહિત ' કહે છે

તે નગરમા નિવાસ કરીને લોકો જ્ઞાન મેળવવાને પાત્ર થાય છે અને કળામા જેટલી કુશળતા તે નગરમા તેઓને મળે છે તેટલી બીજી કોઈપણ જગ્યાએ મળી શકતી નથી, તેમજ ત્યા વસનાર લોકોમા ઉદારતા, ગભીરતા, ધીરતા, ઉદ્યોગીતા વિગેરે ગુણો સહજ એવા થઇ જાય છે, તેથી તે નગર ' સર્વ ગુણોનુ નિવાસસ્થાન ' છે એમ કહેવામા આવ્યુ છે

તે ચિત્તસૌંદર્ય નગરમા રહેનાર ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓને ઉત્તરોત્તર એક પછી એક વધારે સારા સુખની શ્રેણી મળતી જાય છે અને જે સુખ પ્રાપ્ત થયુ હોય તેમાથી કદિ પણ અધપાત થતો નથી, તેટલા માટે એ નગરને ' કલ્યાણપરપરાનુ કારણ ' કહ્યુ છે

ઉપર જણાવ્યુ તેમ તે નગર સર્વ ઉપદ્રવથી રહિત, સમસ્ત ગુણોથી વિભૂષિત અને કલ્યાણપરપરાનુ કારણ હોવાથી તે સર્વદા આનદને આપનાર અને પુણ્યશાળી જીવોથી વસાયલુ છે અને તેમ હોવાથી ' મદભાગી (ઓછા નસીબવાળા) પ્રાણીઓને તેની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે ')

શુભપરિણામ રાજા

" ચિત્તસૌંદર્ય નગરમા સર્વ લોકોનુ હિત કરનાર, દુષ્ટોને દાબી દેવામા ખાસ ઉદ્યમ કરનાર, સારા માણસોને પાળવામા ખાસ ધ્યાન આપનાર અને કોશ[1] અને દડની[2] સમૃદ્ધિથી પરિપૂર્ણ શુભ પરિણામ[3] નામનો રાજા છે

(ત્યા રહેનારા સર્વ લોકોના ચિત્તમા થતા સર્વ પ્રકારના સતાપોને તે રાજા શાત કરે છે અને તેના જરા જરા સબધમા

૧ રાજાને કોશ (૧) ખજાનો હોય તેમ સાથે (૨) એક જાતનુ દિવ્ય પણ હોય છે

૨ દડ (૧) રાજ્યદડ અને (૨) શિક્ષા પ્રકરણ

૩ શુભ પરિણામ મનમા સારા વિચારો આવવા તે

આવનારને પણ મોટો આનદ ઉત્પન્ન કરાવે છે અને જગતના સર્વ પ્રાણીઓને સારી ક્રિયાઓમા પ્રવર્તન કરાવે છે તેથી વિદ્વાનો એને 'સર્વ લોકોનુ હિત કરનાર' કહે છે

રાગ, દ્વેષ, મોહ, ક્રોધ, લોભ, મદ, ભ્રમ, કામ, ઇર્ષ્યા, શોક, દીનતા વિગેરે જે જે દુ ખ આપનારા ભાવો છે અને જે પોતાની ખરાબ ચેષ્ટાથી લોકોને વારવાર સતાપ આપ્યા કરે છે તે સર્વને એ રાજા જડમૂળથી ઉખેડી નાખનારો છે અને તે સબધમા તે નિરતર ચિતા કરનારો છે, તેથી તે રાજાને 'દુષ્ટને દાબી દેવામા ખાસ ઉદ્યમ કરનાર' જણાવ્યો છે

વળી જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, સતોષ, ત્યાગ (દાન), સયમ વિગેરે મનુષ્ય માત્રને આલ્હાદ ઉત્પન્ન કરનાર ગુણોનુ અને માન્ય પુરુષોએ સમત કરેલા તેના જેવા બીજા ગુણોનુ પરિપાલન કરવાને તે રાજા સર્વદા તૈયાર રહે છે, અને તે કામ કરતી વખતે તેને બીજા કોઇ પણ કામ કરતા વધારે અગત્ય આપે છે તેથી એ શુભપરિણામ રાજાને 'સારા માણસોને પાળવામા ખાસ ધ્યાન આપનાર' નુ વિશેષણ યોગ્ય રીતે આપવામા આવ્યુ છે

એ મહારાજાનો કોશ (ભડાર) બુદ્ધિ, ધીરજ, સ્મૃતિ, સવેગ સમતા વિગેરે ગુણરત્નોથી ભરપૂર છે, રથ, હાથી, ઘોડા અને પાળા એ ચાર પ્રકારના લશ્કરવાળા રાજાની પેઠે દાન, શીળ, તપ, ભાવ રૂપ ચાર પ્રકારના લશ્કરથી તે રાજાનો રાજ્યદડ[1] વિસ્તાર પામેલ છે રાજ્યઆજ્ઞા સર્વત્ર માન્ય થાય છે, આ પ્રમાણે હોવાથી એ મહારાજાને 'કોશ અને દડની સમૃદ્ધિથી પરિપૂર્ણ' કહેવામા આવ્યો છે)

નિષ્પ્રકપતા રાણી

"એ મહારાજાને [2]નિષ્પ્રકપતા નામની મહાદેવી છે તેણે નારીરની સુદરતાના વિષયમા વિજયધ્વજ પ્રાપ્ત કરેલ છે, કળાઓમા કુશળતા મેળવેલી હોવાથી તેણે ત્રણે ભુવનને જીતી લીધા છે, પોતાના નાના પ્રકારના વિલાસોને લીધે કામદેવની પ્રિયા રતિના

---

૧ અથવા સામ દામ દડ અને ભેદ એ ચાર નીતિ લઇ શકાય

૨ નિષ્પ્રકપતા મેરુની પેઠે સ્થિર રહેનાર, વિચાર ફેરે તેવી નહિ પણ મક્કમ અડગ વિચારની

વિભ્રમોને પણ તેણે હસી કાઢ્યા છે અને તેણે પોતાના પતિ તરફ અપૂર્વ ભક્તિને લીધે અરૂંધતિના[1] માહાત્મ્યને પણ તિરસ્કારી કાઢ્યું છે

(દેવતા અસુર અને મનુષ્યોની સ્ત્રીઓમાં જે સર્વથી સુંદર હોય તે સર્વ સ્ત્રીઓ સાથે મળીને પોતાના શરીરપર સુંદર આભૂષણો અને વસ્ત્રો પહેરીને મોટા સાધુસમુદાયને ચળાવવા માટે એકસાથે કદાચિત્ પ્રયત્ન આદરે ત્યારે અન્ય દિશામાં નિષ્પ્રકંપતા મહાદેવીને સ્થાપવામાં આવે તો તેઓના ચિત્ત પેલી સ્ત્રીઓ તરફ ન જતાં આ દેવીમાંજ આસક્ત રહે. આ પ્રમાણે હોવાથી 'તેણે શરીરની સુંદરતાના વિષયમાં [2]વિજયધ્વજ પ્રાપ્ત કરેલ છે ' એવું વિશેષણ તે દેવીને આપવામાં આવ્યું છે

[3]રૂદ્ર, ઇંદ્ર, ઉપેંદ્ર, ચંદ્ર વિગેરે ત્રણ લોકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા કળાબાજ ગણાય છે તે અને બીજા પણ જેઓ કળાવાનો કહેવાતા હોય તે સર્વ કામ ક્રોધ વિગેરે ભાવશત્રુથી-ષડ્રિપુથી[4]-જીતાયલા છે, એટલે એવા મોટા કળાબાજોને પણ એ છ શત્રુઓ હાર ખવરાવી દે છે આથી જો બરાબર રીતે વિચાર કરીએ તો તેઓ ખરા કળાવાન ન કહેવાય. આ મહાદેવીમાં તો કોઇ અપૂર્વ કૌશલ્ય રહેલું છે કે રમત માત્રમાં તે સર્વ શત્રુઓને જીતી

---

૧ અરૂંધતિ પુરાણિક દંતકથા પ્રમાણે કર્દમ પ્રજાપતિની નવ દીકરીઓમાંની તે એક હતી અને તેને વશિષ્ટઋષિ સાથે પરણાવી હતી એ ઋષિપર અરૂંધતિની અનન્ય ભક્તિ અને પ્રેમ હતા પતિભક્તિરૂપે-સતીત્વના દૃષ્ટાન્તરૂપે-અરૂંધતિનું દૃષ્ટાન્ત ઘણે સ્થળે અપાય છે તે પોતાના પતિને તપ હોમ હવન વિગેરે અનુષ્ઠાનોને અંગે સંપૂર્ણ મદદ કરતી હતી

૨ કોઇ પણ બાબતમાં જયધ્વજ ત્યારે જ મળે છે કે જ્યારે રણસંગ્રામમાં ઉતરી સામા પક્ષને હરાવી દેવામાં આવે મુનિહૃદયનો કબજો મેળવવાના ઇરાદાથી રંભા મેનકા વિગેરે મુનિહૃદયપર હૂમલો કરે ત્યારે આ મહાદેવી તેની સામી લડે છે અને રણક્ષેત્ર મૂકી અપ્સરાઓને પણ નાસી જવું પડે છે અને મુનિહૃદય નિષ્પ્રકમ્પતાને વશ થાય છે ચળિત થવા વગરના રહે છે આથી રણમેદાનમાં જયપતાકા નિષ્પ્રકમ્પતાને મળે છે બહુ સારા આકારમાં આ વાત રજુ કરી છે

૩ રૂદ્ર ૧૧ છે તે શંકરના રૂપમય ગણાય છે અને ઘણા ભયંકર કહેવાય છે ઇંદ્રનો નાનો ભાઇ ઉપેંદ્ર કહેવાય છે પુરાણોક્ત કથાનુસાર પાંચમા વામન અવતાર વખતે એ ઇંદ્રની સાથે હતો

૪ કામ ક્રોધ લોભ મોહ મદ અને મત્સર

લે છે આ પ્રમાણે હોવાથી—અનેક કળાઓમા કુશળતા મેળવેલી હોવાથી ' તેણે ત્રણ ભુવનને જીતી લીધા છે ' એમ એ મહાદેવી નિષ્પ્રકપતાના સબધમા કહેવામા આવ્યુ છે

ત્યાર પછી આગળ ચાલતા ' પોતાના નાના પ્રકારના વિલાસોને લીધે કામદેવની પ્રિયા રતિના વિભ્રમોને તેણે ઢાકી નાખ્યા છે ' એમ તે મહાદેવીના સબધમા કહેવામા આવ્યુ છે તે પણ યોગ્ય છે, કારણ કે રતિના જે વિલાસો છે તે તો માત્ર કામને સતોષના કારણભુત થાય છે, એના એવા પ્રકારના વિલાસોની વાતો પણ મુનિઓ તો જાણતા નથી, વિચારતા નથી, પરતુ આ દેવીના મતનિવાહાદિ વિલાસો તો મુનિવર્ગના ચિત્તને પણ આક્ષેપ કરનારા છે

તે મહાદેવીની પતિભક્તિના સબધમા એટલુ જ કહેવાનુ છે કે જ્યારે તેના પતિ શુભપરિણામ મહારાજા કોઇ પણ પ્રકારની આપત્તિ (દુખ) મા આવી પડે છે ત્યારે તે મહાદેવી પોતાના પ્રાણ આપીને પણ પોતાની અચિન્ત્ય શક્તિવડે પતિને મુશ્કેલીમાથી તારી કાઢે છે તેટલા માટે ' તેણે પોતાના પતિ તરફ અપૂર્વ ભક્તિને લીધે અરુન્ધતિના માહાત્મ્યને પણ નિરસ્કારી કાઢ્યુ છે ' એમ તેના સબધમા કહેવામા આવ્યુ છે, કારણ કે આ દેવી પતિની મુશ્કેલી દૂર કરી શકે છે ત્યારે સતી અરુન્ધતિ પતિનુ રક્ષણ કરી શક્યા નહોતા)

આ મહારાણીનુ વધારે કેટલુ વર્ણન કરવુ ? હુકમ [illegible] તો રાજાના સર્વ કાર્યો કરનારી આ મહાદેવી છે અને તેથી [illegible] મોટા રાજ્યમા તે એક અગત્યની સ્ત્રી થઇ પડી છે

ક્ષાન્તિ પુત્રી

એ નિષ્પ્રકમ્પતા મહાદેવી અને શુભપરિણામ રાજાને [illegible] મની પુત્રી છે, તે સર્વથી સુદર વસ્તુઓમા પણ મ [illegible] આશ્ચર્યોનુ જન્મસ્થાન છે, ગુણ રત્નોની પેટી છે અને [illegible] ક્ષણતાથી મહા મુનિઓના મનને પણ પોતાની ત [illegible]

(જે પ્રાણીઓ તે ક્ષાતિની સેવા કરનારા છે [illegible] આનદ આપનારી છે અને તે એટલી બધી [illegible] યાદ કરવાથી પણ તે સર્વ દોષોને મૂકાવી [illegible] વિશાળ ચક્ષુવાળી ક્ષાન્તિપુત્રી જે મનુષ્ય [illegible]

પણ જુએ છે તેને પંડિત પુરૂષો 'મહાત્મા' નો ઇલકાબ આપીને તેના સંબંધમાં બહુ વખાણ કરે છે જે ભાગ્યશાળી પ્રાણી એ સ્ત્રીરત્નનું આલિંગન (ભેટ) મેળવવાને નસીબવાન થાય છે તે સર્વ મનુષ્યોનો ચક્રવર્તી થાય છે, રાજાનો પણ રાજા થાય છે[1] આ પ્રમાણે હોવાથી તે ક્ષાન્તિપુત્રીથી વધારે સારી કોઇ વસ્તુ દુનિયામાં હોય એમ જણાતું નથી અને તેટલા માટેજ વિદ્વાનો તેને 'સર્વથી સુંદર વસ્તુઓમાં પણ સુંદર' નું ઉપનામ આપે છે

(આ લોકમાં આર્ત્ત અને રૌદ્ર દુર્ધ્યાન છે, ધર્મ અને શુક્લ સદ્ધ્યાન છે, તેમાં પણ શુકલ ધ્યાન શ્રેષ્ઠ છે મતિ, શ્રુત, અવધિ, મનપર્યવ અને કેવળ એ પાંચ જ્ઞાનમાં કેવળજ્ઞાન સર્વોત્કૃષ્ટ છે કારણ કે તેનાથી સર્વ ભૂત અને ભાવી બનાવો જણાય છે સર્વ ઋદ્ધિમાં પ્રશમ-સમતાની ઋદ્ધિ વધારે કિંમતી ગણાય છે) આ સર્વોત્કૃષ્ટ શુકલ ધ્યાન, કેવળ જ્ઞાન અને પ્રશમ ઋદ્ધિ વિગેરે સર્વ જીવોને ચમત્કાર ઉત્પન્ન કરે તેવા અદ્ભુત ભાવો આ જગતમાં વિદ્યમાન છે તે સર્વ ક્ષાન્તિના પ્રસાદથી અને તેની આરાધના કરવાથી અનેક પ્રાણીઓએ અનેકવાર પ્રાપ્ત કર્યા છે, કરે છે અને કરશે-તેથી આ ક્ષાન્તિપુત્રીને 'અનેક આશ્ચર્યોનું જ સ્થાન' કહેવામાં આવી છે

ત્યારપછી તે કન્યા 'ગુણરત્નોની પેટી' છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે તે પણ બરાબર છે દાન, શીળ, તપ, જ્ઞાન, કુળ, રૂપ, પરાક્રમ, સત્ય, શૌચ (પવિત્રપણું), સરળતા, અલોભ, શક્તિ, ઐશ્વર્ય વિગેરે આ લોકમાં જે જે સુંદર ગુણો છે અને જેની કિંમત રત્ન જેવી ગણાય છે તે સર્વનો આધાર ક્ષાન્તિ ઉપર છે, ક્ષાન્તિ હોય તો જ તે ગુણો ટકી શકે છે અને તે વગર તે શોભતા પણ નથી જેમ આશ્રય વગર આશ્રિતો ખરાબ લાગે છે, તેમ ક્ષાન્તિ વગર ગુણો શોભા વગરના લાગે છે

વળી બીજી રીતે જોઇએ તો ક્ષાન્તિ-ક્ષમા એ જ મોટું દાન છે, ક્ષાન્તિ એ જ મોટો તપ છે, ક્ષાન્તિ એ જ મોટું જ્ઞાન છે, ક્ષાન્તિ એ જ મહા દમ (ઇંદ્રિય દમન) છે, ક્ષાન્તિ એ જ મહા શીળ છે, ક્ષાન્તિ એ જ મોટું કુળ છે, ક્ષાન્તિ એ જ મોટી શક્તિ છે, ક્ષાન્તિ

---

[1] જે પ્રાણીઓ સમતાને ભેટે છે એટલે ક્ષમાને ધારણ કરનારા હોય છે તેઓ સંયોગોમાં ક્રોધ કરતા નથી પ્રાંતે તે કેવળજ્ઞાની અથવા તીર્થંકર થાય છે

એ જ પરાક્રમ છે, ક્ષાન્તિ એ જ સતોષ છે ક્ષાન્તિ એ જ ઇદ્રિયોનો નિગ્રહ છે, ક્ષાન્તિ એ જ મોટુ શૌચ-પવિત્રતા છે, ક્ષાન્તિ જ મહા દયા છે, ક્ષાન્તિ જ મોટુ રૂપ છે, ક્ષાન્તિ જ મોટુ બળ છે, ક્ષાન્તિ જ મોટુ ઐશ્વર્ય છે, ક્ષાન્તિને જ ધૈર્ય કહેવામા આવે છે, ક્ષાન્તિજ પરબ્રહ્મ છે, ક્ષાન્તિ જ પરમ સત્ય છે, ક્ષાન્તિ જ ખરે ખરી મુક્તિ છે, ક્ષાન્તિ જ સર્વ અર્થને સાધનાર છે, ક્ષાન્તિ જ ત્રણ જગતને પૂજવા યોગ્ય છે, ક્ષાન્તિ જ જગતનુ હિત કરનારી છે, ક્ષાન્તિજ જગતમા મોટી છે, ક્ષાન્તિ જ કલ્યાણ કરનારી છે, ક્ષાન્તિ જ જગતને પૂજવા યોગ્ય છે અને ક્ષાન્તિ જ પરમ મગળનુ કારણ અથવા પોતેજ મગળ રૂપ છે, સર્વ વ્યાધિઓને દૂર કરે તેવુ સુદર ઔષધ (Panacea) ક્ષાન્તિ જ છે અને શત્રુનો નાશ કરનાર ચતુરગી સેના પણ ક્ષાન્તિજ છે ટુકામા કહીએ તો ક્ષાન્તિમા સર્વ વાતો આવી જાય છે—આ પ્રમાણે હોવાથી તેને 'મુનિઓના મનને પણ પોતાની તરફ ખેચનારી ' કહેવામા આવી છે)

કુમારને એ કન્યા પરણાવવા ભલામણ

" જે સ્ત્રીના આવા સુદર રૂપો હોય તેને કયો ડાહ્યો માણસ પોતાના મનમા ધારણ કરતા અચકાય ? એટલે સુધી વાત છે કે જે પ્રાણીના ચિત્ત ઉપર આ કન્યા હોશથી ચઢે છે તે પ્રાણીનુ નસીબ ફરી જાય છે અને તે આ સ્ત્રી જેવો સુદર બની જાય છે આ પ્રમાણે હોવાથી સર્વ ઇચ્છાઓને પરિપૂર્ણ કરનારી આ કન્યાને મેળવવાને સમ્યગ્ ગુણોની આકાક્ષાવાળો દરેક પ્રાણી પોતાના હૃદયમા સદા કાળ હોશ રાખ્યા કરે છે

" આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી તમારા ધ્યાનમા આવ્યુ હશે કે એ કન્યામા સર્વ સુદર ગુણો છે અને તેથી તે સર્વને બહુ વહાલી લાગે તેવી છે, તે જ કારણને લીધે તમારા કુમારના મિત્ર વૈશ્વાનરને અને તેને જરા પણ બનતુ નથી બન્ને એક બીજાથી ઉલટા હોવાથી સ્વાભાવિક રીતે પરસ્પરના શત્રુભાવે રહે છે વૈશ્વાનરને પણ એ રાજકન્યાની એવી બીક લાગે છે કે તેના દર્શનમાત્રથી ગભરાઇ જઇ તેનાથી દૂરને દૂર તે નાસતો ફરે છે એ વૈશ્વાનર સર્વ દોષોનો ઢગલો છે અને આ કન્યા અનેક ગુણોનુ મદિર છે એ પાપી વૈશ્વાનર સાક્ષાત બળતો અગ્નિ છે અને આ ક્ષાન્તિકુમારી બરફના જેવી ઠડી અને

વૈશ્વાનર અને ક્ષાન્તિકુમારી

આન દ આપનારી છે એ બન્ને સ્વાભાવિક રીતે શત્રુભાવે રહે છે એમ અમે ઉપર કહ્યુ તેનુ કારણ એ છે કે એક બીજામા તદ્દન ઉલટા ગુણો હોવાથી એ બન્ને એક સ્થાને એકી વખતે કદિ રહી શકતા નથી અને તેથી જેવા ક્ષાન્તિકુમારી પધાર્યા કે ભાઇસાહેબ વૈશ્વાનરને ત્યાથી ઉપડીજ જવુ પડે છે હે રાજન ! જો તમારો કુમાર આ ભાગ્યશાળી કન્યાને પરણશે તો તરતજ પેલા પાપી મિત્ર સાથે તેની દોસ્તી તૂટી જશે ”

કુમાર કન્યા સ બ ધનો ઉપાય
કન્યાની માગણી માટે હુકમ.
મતિધન મ ત્રીની તૈયારી

ઉપર પ્રમાણે જિનમતજ્ઞ નિમિત્તિયાએ લ બાણથી વાત કરી તેના સ બ ધમા ચતુર વિદુરે તરત પોતાના મનમા વિચાર કર્યો કે- અહો ! આ જિનમતજ્ઞે વાત કહી તેનો ભાવાર્થ એમ જણાય છે કે ચિત્તસૌંદર્યમા (સુ દર ચિત્તમા) જે શુભ પરિણામ છે અને તેની જે નિષ્પ્રકમ્પતા (સ્થિરતા) છે તેનાથી જન્મ પામેલી ક્ષાન્તિ (ક્ષમા) છે,[1] તે આ ન દિવર્ધન કુમાર અને તેના પાપી મિત્ર વૈશ્વાનરનો સ બ ધ દૂર કરવાને શક્તિમાન્ છે, બીજો કોઇ તે સ બ ધ રદ કરાવવાનો ઉપાય જણાતો નથી આ સર્વ વાત તેમણે કહી તે બરાબર છે, અથવા તે બરાબર વાત કરે તેમા નવાઇ જેવુ શુ છે ? જિનમતને જાણનાર, બરાબર ન હોય તેવી અયુક્ત વાત કદિ કરતા જ નથી

ઉપર પ્રમાણે નિમિત્તિયાએ વાત કરી તે સાભળીને પદ્મરાજાએ પોતાની બાજુમા બેઠેલા મતિધન મ ત્રીના મ્હો સામુ જોયુ, મ ત્રીએ તુરતજ રાજાની સામુ નીચુ મુખ કરી નમન કર્યું, ત્યારે રાજાએ તેને કહ્યુ “ આર્ય મતિધન ! આ સર્વ સાભળ્યુ ? ”

મતિધન—“ હા મહારાજ ! મે સવ હકીકત બરાબર સાભળી ”

રાજા—“ જુઓ ! ન દિવર્ધન કુમારમા મોટા માણસને યોગ્ય અ નેક ગુણો છે તે સર્વ તેના પાપી મિત્ર વૈશ્વાનરના સ બ ધથી દોષવાળા થયા છે અને ફળ વગરના થયા છે એ હકીકત બહુ સ તાપ કરનારી અને ઉદ્વેગ કરનારી થઇ પડી છે તેટલા માટે આર્ય ! તમે જાઓ અથવા બોલવાની અને વાતચિત કરવાની કળામા અતિ કુશળ હોય તેવા આપણા

---

૧ મતલબ કે સુન્દર ચિત્તમા તે શુભ પરિણામ સ્થિર થઈ ક્ષાતિને જન્મ આપે ! આપોઆપ ચાલ્યો જાય

મુખ્ય અમલદારોને ચિત્તસૌંદર્ય નગરે મોકલો, તે દેશમા ન મળી શકતી હોય તેવી નજરાણાની વસ્તુઓ એકઠી કરીને તેઓને સોપો, સબધ કરવા અને વધારવા યોગ્ય મધુર અને વિવેકના વચનો તેઓને અગાઉ શીખવો અને તેઓની મારફત શુભપરિણામ મહારાજા પાસે તેની ક્ષાંતિપુત્રીનુ આપણા કુમાર માટે માગુ કરો. ”

મતિધન—“ જેવો મહારાજશ્રીનો હુકમ ”

આ પ્રમાણે જવાબ આપી મતિધન મત્રી બહાર જવાની તૈયારી કરતો હતો, તેવામા જિનમતજ્ઞ નિમિત્તિયાએ કહ્યુ “ આવા પ્રકારના આરભની જરૂર નથી એ ચિત્તસૌંદર્ય નગરે એવી રીતે જઈ શકાય તેવુ નથી.”

પદ્મરાજા—“ આર્ય ! એમ કેમ ? ”

જિનમતજ્ઞ—“ નગર, રાજ, ભાર્યા, પુત્ર, મિત્ર વિગેરે આ લોકની સર્વ વસ્તુઓ બે પ્રકારની છે —અતરગ અને બહિરગ આમાની જે બહિરગ વસ્તુઓ છે તેમા તમારા જેવાનુ ગમનાગમન (જવુ આવવુ) થઈ શકે છે અને આજ્ઞા (હુકમ) ચાલી શકે છે, એટલે કે તમે પોતે ત્યા જઈ શકો છો અથવા બીજાને જવાની આજ્ઞા આપી શકો છો, પણ અતરગ વસ્તુઓના સબધમા તેમ બની શકતુ નથી ઉપર ચિત્તસૌંદર્ય નગર કહ્યુ, તેમા ચિત્તપરિણામ રાજા બતાવ્યો, તેની નિષ્પ્રકમ્પના રાણી બતાવી અને તેની પુત્રી ક્ષાન્તિ જણાવી તે સર્વ અતરગ છે, તેટલા માટે ત્યા દૂતને-એલચીને મોકલવો તે યોગ્ય નથી, ત્યા તમારો દૂત જઈ શકતો નથી

અતરગ અને બહિરગ

રાજા—“ ત્યા જવાને ત્યારે કોણ શક્તિમાન્ છે અને ત્યા કોનો હુકમ ચાલે છે ? ”

જિનમતજ્ઞ—“અતરગ રાજા હોય તે જ તેમ કરવા સમર્થ છે ”

રાજા—“ તે રાજા કોણ છે ? ”

અતરગ અને બહિરગ તત્ર

જિનમતજ્ઞ—મહારાજ તે અતરગ રાજાનું નામ કર્મપરિણામ છે તે કર્મપરિણામ રાજાએ આ શુભપરિણામ રાજાને ચિત્તસૌંદર્ય નગર ગરાસમા આપ્યુ છે અને તેમ હોવાથી એ શુભપરિણામ રાજા પોતે કર્મપરિણામને ... ભાયાત (પગાવત) ...

થાય એમ તે કરી દેશે " આ હકીકત સાભળી (સ સારીજીવ કહે છે કે) મારા પિતા કાઇક શાત થયા

મધ્યાહ્ન અને નિસર્જન

આ વખતે સૂર્ય આકાશના મધ્ય ભાગમા આવ્યો હતો, એટલે શરણાઇ તથા નોબતો વાગવા માડી અને છેવટે શ ખ વાગ્યો સમય જણાવનાર કાળનિવેદકે કહ્યુ—" આ દુનિયામા તેજની[1] વૃદ્ધિ ક્રોધ કરવાથી થતી નથી, પણ [2]મધ્યસ્થ ભાવથી થાય છે-એમ બતાવતો સૂર્ય મધ્યસ્થપણાને પામ્યો છે (અથાત્ સવાર કરતા બપોરે સૂર્યના તેજમા વધારો થાય છે તેનુ કારણ તેનુ મધ્યસ્થાયીપણુ છે, તે બતાવે છે કે ક્રોધ કરવાથી તેજ વૃદ્ધિ પામતુ નથી પણ મધ્યસ્થ ભાવ-તટસ્થ ભાવ રાખવાથી પોતાનુ તેજ વધે છે આમ શિક્ષા આપવા સાથે કાળનિવેદકે જણાવ્યુ કે મધ્યાહ્ન કાળ થઇ ગયો છે)

વિદુરને સદેશો

તાતે જણાવ્યુ કે 'મધ્યાહ્ન કાળ થયો છે તેથી હવે સર્વેએ ઉઠવુ જોઇએ 'એમ કહી રાજાએ કળાચાર્યનુ અને નિમિત્તિયાનુ પૂજન કર્યું, તેઓને બહુ માન આપીને વિદાય કર્યા અને સભા બરખાસ્ત કરી હવે મારા પિતાએ નિમિત્તિયાના વચનથી જાણ્યુ હતુ કે મારા સ બ ધમા કાઇ પણ કરવુ અને મને સુધારવો એ તદ્દન અશક્ય અનુષ્ઠાન હતુ, તોપણ પુત્રપરના સ્નેહને લીધે તેમણે વિદુરને આદેશ કર્યો કે-" પેલા પાપી મિત્રની સોબતથી કુમાર કોઇ પણ રીતે દૂર રહી શકશે કે નહિ એ સ બ ધમા તારે કુમારના અભિપ્રાયની પરીક્ષા કર્યા કરવી " " જેવો મહારાજાનો હુકમ ! " એમ કહી વિદુર ત્યાથી ચાલી નીકળ્યો મારા પિતાશ્રી પણ સભામ ડપ છોડી મહેલમા ગયા અને ત્યારપછી તેમણે દિવસને યોગ્ય સર્વ કરણી કરી.

બીજે દિવસે વિદુર મારી પાસે આવ્યો, મને તેણે પ્રણામ કર્યા અને મારી પાસે બેઠો મે પૂછયુ " વિદુર ! કાલે કેમ જણાયો નહિ ?" વિદુરે પોતાના મનમા વિચાર કર્યો કે-' મહારાજાસાહેબે મને આજ્ઞા કરી છે કે મારે કુમારના અભિપ્રાયની બરાબર પરીક્ષા કરવી અને તે ઉપર નજર રાખવી વળી પેલા નિમિત્તિયા પાસેથી દુર્જનની સોબત

---

[1] તેજ (૧) પ્રતાપ (૨) શક્તિ

[2] મધ્યસ્થભાવ (૧) તટસ્થ ભાવ (૨) સૂર્યપક્ષે આકાશના મધ્ય ભાગ-વચ્ચે આવવુ તે

કરવાથી કેવા ભયંકર પરિણામો આવે છે તે પર એક વાર્તા સાંભળી છે, તેથી તેજ વાર્તા આજે કુમારને કહી સંભળાવું, જેથી તેના મનમાં કેવા ભાવો વર્તે છે તે બરાબર જણાઇ આવે ' આવો વિચાર મનમાં કરી વિદુરે પ્રગટપણે કુમારની સામું જોઇ કહ્યું " કાલે કાંઇક જોવા–જાણવા[1] જેવું થયું હતું "

મે કહ્યું—" વળી એવું તે શું હતું ? "

વિદુર—" એક મજાની વાર્તા સાંભળી હતી "

મે કહ્યું—" તે કથા કેવી હતી ? કહી તો સંભળાવ ! "

વિદુર—" હું તે કથા બરાબર કહું છું, પણ કુમારે તે ખાસ ધ્યાન રાખીને સાંભળવી "

મે કહ્યું—" હું બરાબર ધ્યાન રાખીને સાંભળું છું, ચલાવ. "

વિદુરે[2] વાત કહેવા માંડી તે નીચે પ્રમાણે હતી —

---

૧ આશય એ કે ફુરસદ અથવા પ્રયોજન કાંઈ મજાનું કામ હતું તેથી આવ્યો ન હતો ક્ષણ એટલે ફુરસદ ઉપરથી ભાવવાચક નામ થયેલ શબ્દ છે

૨ અહીં સ્પર્શેન્દ્રિયને વશ થવાથી કેવા ભયંકર પરિણામ થાય છે તે બતાવવા કથા શરૂ કરી તે વિદુર આ વાત નંદિવર્ધન પાસે કહે છે–એ સર્વ આ સારી જીવ સદાગમ સમક્ષ અગૃ[illegible] ઉદ્દેશીને કહે છે અહીંથી શરૂ થતી વાર્તા પ્રકરણ ૧૭ને અંતે પૂરી

સ્પર્શન કથાનક.

પ્રકરણ ૩ જું

મનીષી અને બાળ

ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગર કર્મવિનામ
શુભસુન્દરી અને અકુશળમાળા
મનીષી અને બાળ નામના બે પુત્રો

આ મનુજગતિ નગરીમા અને આ જ ભરત નામના પાડામા એક ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નામે નગર હતુ તે નગરમા અચિંત્ય શક્તિથી ભરપૂર કર્મવિનાસ નામનો એક રાજા હતો. તેને બે રાણીઓ હતી એક શુભસુંદરી અને બીજી અકુશળમાળા એ શુભસુંદરી રાણીથી રાજાને પુત્ર થયો તેનુ નામ [1]મનીષી રાખવામા આવ્યુ હતુ અને અકુશળમાળાથી પુત્ર થયો તેનુ નામ બાળ રાખવામા આવ્યુ હતુ આ મનીષી અને બાળ અનુક્રમે વધતા વધતા કુમારની અવસ્થાએ આવી પહોચ્યા અને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વિચિત્ર પ્રકારના વન વિગેરેમા ક્રીડા કરી આનંદરસને અનુભવવા લાગ્યા. આવી રીતે તેઓ વિચરતા હતા તેવામા તેઓએ [2]સ્વદેહ નામના બગિચામા

---

૧ મનીષી વિચારણા પૂર્વક વર્તન કરનાર પાત્ર છે અને બાળ સ્પર્શેન્દ્રિયના લોલુપી પુદ્ગળાનંદી, દીર્ઘ વિચાર વગરના સંસારરસિક જીવોને બતાવનાર પાત્ર છે

૨ સ્વદેહ—એટલે પોતાનુ શરીર તેની નજીકમા એટલે તેમાજ મતલબ બ
જમા નહિ પણ અંતરંગ પ્રદેશમા

પોતાની નજીક-મા કોઇ પુરુષને ઉભેલો જોયો હજુ કુમારો તે પુરુષને જુએ છે તેટલામા તો તે પુરુષ તદુચ્ચૂય[1] નામના રાફડા ઉપર ચઢી ગયો, તેની બાજુમા એક મૂર્ધ નામનુ ઝાડ હતુ તેની શાખા સાથે ફાસો બાધ્યો અને પોતાની ડોક નીચી કરી

ઝાડે લટકેલ સ્પર્શન

બાળે કાપેલ દોરડુ

તેમા દોરડુ પરોવી દીધુ અને પોતે પોતાને હાથે લટકી ગયો 'અરે! માહસ કર મા, માહસ કર મા' એમ બોલતા બન્ને રાજકુમારો તેની પાસે દોડી ગયા અને બાળે પેલુ દોરડુ કાપી નાખ્યુ એટલે પેલો ઝાડે લટકેલો પુરુષ મોહથી મુઝાઇ જઇ જમીનપર પડી ગયો અને તેની આખો ઊચી ચઢી ગઇ બન્ને કુમારે તેના શરીરપર વાયુ (પવન) નાખીને તેને સાવધ કર્યો, તેથી તેને શાતિ થવાથી તેણે આખો ઉચી કરી દિશાઓમા જોવા માડ્યુ અને બન્ને કુમારને નજરે જોયા, એટલે કુમારે તેને પૂછ્યુ "ભાઇ! આ અધમ પુરુષોને યોગ્ય ગળે ફાંસો ખાઇ આત્મઘાત કરવાનુ તમે શુ કર્યુ? તમારા આવા ખરાબ અધ્યવસાય થવાનુ કારણ શુ છે તે જો કહેવામા વાધો ન હોય તો અમને કહી જણાવો" પેલા પુરુષે તે વખતે દીર્ઘ નિ શ્વાસ નાખ્યો અને બોલ્યો "મારી કથામા કાઇ માલ નથી તેથી તે વાત જવા દો મારા આત્મદુખરૂપ અગ્નિને ઓલવવાની ઇચ્છાથી ઉપર પ્રમાણે હુ ગળામા ફાસો નાખીને મારૂ કામ કરતો હતો, તેમા તમે મને અટકાવી દીધો તે તમે જરા પણ સારૂ કર્યુ નથી, માટે હવે મહેરબાની કરીને મારા કામમા જરા પણ અડચણ કરશો નહિ" આ પ્રમાણે કહીને વળી તે પુરુષ પોતાની જાતને ઝાડે બાધેલા દોરડા સાથે લટકાવવા તૈયાર થઇ ગયો બાળે વળી ફરી વાર તેને ઝાલી રાખ્યો અને કહ્યુ "ભાઇ! અમારા આગ્રહથી તારી હકીકત અમને કહે, પછી જો તારા દુખનુ કોઇ ઓષધ અમે ન કરી શકીએ તો તારી ઇચ્છામા આવે તેમ કરજે" પેલા પુરુષે કહ્યુ જો તમારો આટલો બધો આગ્રહ છે તો સાભળો —

---

[1] તદુચ્ચૂય-તત્ એટલે તેની ઉચ્ચૂ એટલે ઉંચાઇ મતલબ જમીનપરથી ઊચો રાફડો હોય છે ત પર તે

ભવજન્તુની અંતર કથા
સ્પર્શનનો સંગ અને મુક્તિ.
મુક્તિસંગ પ્રાણીનું વર્ણન

મારે એક ભવજન્તુ નામનો મિત્ર હતો તેની અને મારી દોસ્તી એવી હતી કે તે જાણે મારૂં બીજું શરીર હોય, મારૂં સર્વસ્વ હોય મારૂં જીવતર હોય, મારૂં જાણે હૃદયજ હોય એનો મારાપર એટલો બધો સ્નેહ હતો કે એક ક્ષણવાર પણ તે મારો વિરહ સહન કરી શકતો નહિ સર્વ વખત મારી લાલનાપાલના કરતો હતો અને દરેક ઝીણી ઝીણી બાબતમાં પણ મને પૂછીને કામ કરતો હતો. મને વારવાર પૂછે 'ભાઇ સ્પર્શન! તને શું પસંદ આવે છે? તારી શી મરજી છે! વિગેરે.' હું તેના ઉત્તરમાં જે તેને કહું તે મારા માટે તે લઇ આવતો, એટલો બધો મારા ઉપર તેનો સ્નેહ હતો મને પ્રતિકૂળ થાય અથવા લાગે તેવું કોઇ પણ કામ મારો મિત્ર ભવજન્તુ કદિ કરતો નહિ એક દિવસ મારે કમનસીબે તે મારા મિત્રે સદાગમને[2] જોયો. મનમાં પૂજ્યભાવ લાવીને તે સદાગમની સાથે મારા મિત્રે એકાંતમાં વાતચિત કરી, વિચારણા કરી અને તે વખતે તેને આનંદ થયો હોય એમ દેખાયું આ વખતથી માંડીને ભવજન્તુની મારા ઉપરની પ્રીતિ મંદ થવા માંડી ત્યારપછી અગાઉ તે મારી લાલનાપાલના કરતો હતો તે ઓછી થવા લાગી, મારા તરફ એ એકીભાવ રાખતો હતો તે અટકી ગયો, મારા ઉપદેશ પ્રમાણે ચાલવાનું તેણે બંધ કર્યું અને વાત એટલે સુધી વધી ગઇ કે મારા સંબંધી સુખદુઃખની વાત પણ પૂછે નહિ અને તે દિવસથી ઉલટો મને પોતાનો દુશ્મન માનવા લાગ્યો, મારા અપરાધો શોધવા લાગ્યો અને મને પ્રતિકૂળ હોય-ન ગમે તેવું હોય તેની સેવા કરવા લાગ્યો, તેવી વસ્તુના સંબંધમાં વધારે આવવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે બન્યું ત્યારે મારા મનમાં વિચાર થયો કે 'અહો! આ શું થઇ ગયું?

સદાગમ પરિચય

---

૧ આ કથા સ્પર્શન બાળ આગળ કહે છે એ સર્વ વિદુર નંદિવર્ધન પાસે કહે છે એ આખી વાત સંસારી જીવ સદાગમ સમક્ષ અગ્રહિતસંકેતાને ઉદ્દેશીને કહે છે ભવજન્તુની અંતરકથા પૃ ૩૯ પૂરી થાય છે એ એક નાનો હેવાલ છે

૨ સદાગમ શુદ્ધ વસ્તુસ્વરૂપ સમજાવનાર જ્ઞાન આ સદાગમ અને જેની ... સંસારીજીવ વાત કરેછે તે એકજ છે પણ કથાપ્રસંગને અંગે જૂદા જૂદા ...વામાં આવે તો પણ જ્ઞાનના અસંખ્ય ભેદ હોવાથી વાંધો આવે તેમ નથી

મે તો એ ભાઈસાહેબનું કાંઈ બગાડ્યું નથી, વખત વગર એ તો જાણે [1]છઠ્ઠીમાં બદલાઈ ગયો હોય નહિ તેમ મારો મિત્ર આવો થઈ ગયો તેનું કારણ શું હશે? અરે! હું કેવો દુર્ભાગી! મારા નસીબ ફુટી ગયા'—આ પ્રમાણે બોલતો રડતા જાણે માથાપર કોઈએ વજ્રનો ઘા કર્યો હોય, જાણે મને કોઈએ છુંદી નાખ્યો હોય, જાણે મારૂં સર્વસ્વ કોઈ હરણ કરી ગયું હોય તેવી રીતે મૂર્તિમાન શોકમય હું થઈ ગયો અને મને બહુ દુઃખ થવા લાગ્યું. ઘણો વિચાર કરતા મને સમજાયું કે 'મારા મિત્રે સદાગમ સાથે વિચારણા કરી, વાતચીત કરી—એ અનર્થપરંપરાનું ખરેખરૂં કારણ છે. એ પાપી સદાગમે મારા પરમ પ્રિય મિત્રને છેતર્યો જણાય છે. પણ અરેરે! મારો મિત્ર હજુ પણ મારૂં હૃદય ચીરી નાખતો હોય તેમ વારવાર સદાગમ સાથે એકાંતમાં વિચારણા કર્યા કરે છે, મારા મિત્રને તેમ ન કરવા હું વારવાર પ્રાર્થના કરૂં છું પણ તે સાંભળતો પણ નથી અને થાય છે એમ કે એ સદાગમ સાથે જેમ જેમ વધારે વધારે વાતચીત મારો મિત્ર કરતો જાય છે તેમ તેમ તેની વાત એને વધારે રુચિકર થતી જાય છે અને તે મારા તરફ વધારે વધારે શિથિળ થતો જાય છે, મારા મિત્રનું શિથિળપણું વધે છે તેમ મારૂં દુઃખ પણ વધતું જાય છે.' આવી રીતે સદાગમ સાથે મારો મિત્ર ભવજંતુ દરરોજ ચર્ચા-વાર્તા-વિચારણા કરતો હતો. એમ કરતા એક દિવસ તો એકાંતમાં બેસીને સદાગમ સાથે મારા મિત્રે ખુબ પર્યાલોચના કરી અને તેને પરિણામે મારા મિત્રે મારી સાથેનો સર્વ સંબંધ તે વખતથી તોડી નાખ્યો, પોતાના મનમાંથી પણ મને દૂર કર્યો, મારા કહેનાથી તેણે અગાઉ કોમળ તળાઈ, ઓશીકા વિગેરે લીધેલા હતા અને જે મને બહુ પસંદ આવતા હતા તે સર્વ તેણે તજી દીધા, હંસપક્ષીના રૂવાથી ભરેલા આસનીઆઓ દૂર કરી દીધા, ઉત્તરીય વસ્ત્ર, રેશમી વસ્ત્ર, ખેસ, ચીનાઈ વસ્ત્રો અને લાબા વસ્ત્રો સર્વ દૂર મૂકી દીધા. શિયાળા અને ઉન્હાળામાં ઋતુ ધર્મથી ઉલટા કસ્તુરી, ગોરૂચંદન આદિના વિલેપનો જે મને બહુ

(ભવજંતુ સદાગમ પર્યાલોચના)

(સ્પર્શન વિરુદ્ધ વર્તન)

---

1 છઠ્ઠીનો બદલાયલો એટલે જન્મનો બદલાયલો. જાણે જન્મના ત્યારથી જ ફરી ગયો હોય તેવો તે દેખાય છે. જન્મ પછી છઠ્ઠે દિવસે વિધાત્રા લેખ લખે છે એવી લોકમાન્યતા છે, તેને છઠ્ઠો કહે છે. તે દિવસના લેખથી જ જાણે બદલાઈ ગયો હોય તેવો આ જણાય છે.

આનદ આપનારા હતા તેના તેણે પચ્ચખ્ખાણ કરી દીધા, કોમળ શરીરલતાથી આનદ આપનાર મને ઘણો પ્રિય અને આલ્હાદ આપનાર સ્રીસમુદાયનો તેણે સર્વથા ત્યાગ કર્યો[1] અને વાત ત્યા સુધી આગળ વધતી ચાલી કે તે દિવસ પછીથી તો તે (મારો મિત્ર ભવજન્તુ) માથે કેશનો લોચ કરે, કઠણ જમીનપર સુવે, શરીરપર મેલ ચઢવા દે, અગપર ફાટેલા તુટેલા જીર્ણ કપડા પહેરે, સ્રીના અવયવનો સગ દૂરથી તજી દે, કદાચ સ્રીના અવયવને જરા પણ અડકી જવાય અથવા બીજી કોઈપણ બાબતમા બેદરકારીથી ગફલતી થાય તો પ્રાયશ્ચિત્ત કરે, સખ્ત ઠડીવાળા માહમાસમા ટાઢ સહન કરે, ઉન્હાળાની સખ્ત ગરમીમા તેમજ જેઠ અસાડ માસમા સૂર્યની આતાપના લે અને જાણે મારો ખરેખરો મોટો દુશ્મન થઇ ગયો હોય નહિ તેમ જે જે વાત મને પ્રતિકૂળ લાગે તે તે સર્વ એ ભાઈસાહેબ આચરે આ પ્રમાણે જ્યારે સર્વ હકીકત બની ત્યારે મે મારા મનમા વિચાર કર્યો કે ' આ ભાઇએ (ભવજન્તુએ) તો આપણો સર્વથા ત્યાગ કર્યો છે અને મને શત્રુ તરીકે માની લીધો છે, પરતુ વરડાની કહેવત એવી છે કે ખરેખરા પ્રેમી માણસો હોય છે તે મરણ સુધી પણ સ્નેહને વિસરતા નથી, તેથી જોકે હાલ તો ભવજતુ પેલા સદાગમની શીખવણીએ ચઢી જઇ મને આવી રીતે દુખ આપે છે તો પણ હાલ મારે તેને તજી દેવો ન જોઇએ, કારણ કે એ બાપડો ભોળો છે, અત્યાર સુધી ઘણા કાળપર્યંત મારી સાથે એકાત્મભાવ હોય તેટલો પ્રેમ રાખતો હતો અને મને પસદ આવે તેવા ઘણા કામો કર્યા કરતો હતો અત્યારે એનામા વિપરીત ભાવ થઇ ગયો છે તે સદાગમની સોબતને લીધે જ થયો છે વળી થોડા વખત પછી સદાગમ ચાલ્યો જશે અથવા તેઓની દોસ્તી છુટી જશે એટલે મારો મિત્ર પાછો જરૂર ઠેકાણે આવી જશે ' આવા આવા વિચાર કરીને ભવજતુએ તો જોકે મને કાઢી મૂકયો હતો તોપણ તેનો સદાગમ સાથેનો સબધ દૂર

સ્પર્શનનો મ પનિ દિલાસો

૧ આ સર્વ કહેવાની મતલબ એ છે કે ભવજતુ જે અત્યાર સુધી સ્પર્શ ઇંદ્રિયના વિષયમા આસક્ત હતો તે હવે સદાગમના પ્રસગમા આવી તેનો ઉપદેશ સાભળી તેનુ રહસ્ય વિચારી સસારનો ત્યાગ કરી સાધુ થઇને બેઠો છે આ વિચાર યોગ્ય શબ્દોમા પ્રૌઢ રીતે મૂકયો છે અને સ્પર્શનને તેના ખરા આકારમા ચિતર્યો છે

ઉચાટો નિરર ગ અને મુક્તિ

થવાની રાહ જોતો, ખોટી આશાના પાશથી બંધાયલો, મારા મિત્રના વિરહનું દુઃખ અનુભવતો, શરીર નામના પ્રાસાદમાં હું કેટલોક કાળ રહ્યો. એક દિવસ તો સદાગમના વચનને અનુસરીને તેણે મારો ઉઘાડો તિરસ્કાર કર્યો, મને અનુકૂળ ન આવે તેવી ક્રિયાઓ કરી, મને શરીર માંથી બહાર ધકેલી કાઢ્યો અને મારો મિત્ર જાણે [1]પરમાધામી હોય નહિ તેમ તદ્દન દયા વગરનો થઈને-મારો તિરસ્કાર કરીને મારા ઉપર કોપાયમાન થયો અને કહેવા લાગ્યો કે 'તું તારી આંખોથી મને દેખી શકે નહિ એવી જગ્યાએ હું જાઉં છું' એ પ્રમાણે બોલી ત્યાંથી તે ક્યાંઈ નાસી ગયો, ભાગી ગયો. હમણા મને એમ પત્તો મળ્યો છે કે તે મારો અગાઉનો મિત્ર ભવજંતુ તો [2]નિર્વૃત્તિ નગરીએ ગયો છે અને એ નગરી મારા જેવાને અગમ્ય છે એટલે હું તો ત્યાં કદિ જઈ શકતો નથી. આ પ્રમાણે થયું એટલે મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે પોતાના મિત્રથીજ આવી રીતે તિરસ્કાર પામેલા અને બકરીને ગળે લટકતા નકામા સ્તન-આંચળ જેવા મિત્ર વગરના મારા જીવતરની શું જરૂર છે? આમ વિચારીને મેં ઉપર પ્રમાણે કર્યું (ગળાફાંસો ખાધો.)

બાળ-સ્પર્શન સ્નેહવર્ધન

આ પ્રમાણે સ્પર્શનની વાત[3] સાંભળી બાળ બોલ્યો "બહુ સારૂં! સ્પર્શન! બહુ સારૂં તારો વ્યવસાય તો યોગ્ય જણાય છે. પોતાના પ્રિય મિત્ર તરફથી તિરસ્કાર થાય તે સહન ન થઈ શકે તેની બાબત છે. મિત્રના વિરહથી જે પીડા થાય તે બીજા કોઈ ઉપાયથી મટી શકતી નથી. લોકોમાં કહેવાય છે કે ક્ષમા કરનારા પુરૂષો પણ પારકા તરફથી થતો તિરસ્કાર સહન કરે તે બનવા જોગ નથી. સોનાથી પાષાણ (માટી) જૂદો પડે ત્યારે તેનો પરાભવ થાય છે, અને

---

૧ નારકીમાં રહેનારા એક જાતના અધમ અસુરો છે. તેઓ નારકોને દુઃખ દેવામાં આનંદ માને છે. તેઓ 'પરમાધામી' નામથી ઓળખાય છે.

૨ નિર્વૃત્તિ-મોક્ષ. ત્યાં ગયા પછી શરીર ન હોવાથી ઇંદ્રિયના વિષયને માર્ગ મળતો નથી. તેથી તે સ્પર્શનને અગમ્ય છે.

૩ આ પ્રમાણે સ્પર્શન-બાળ અને મનીષી પાસે વાત કરે છે-એ સર્વ હકીકત વાર્તારૂપે વિદુર રાજકુમાર નંદિવર્ધન પાસે કહે છે-એ સર્વ હકીકત અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને સદાગમ સમક્ષ કહી બતાવે છે. આ સ્પર્શન અને ભવજંતુ સબંધની વાત ૩૭૬ પૃષ્ઠથી શરૂ થાય છે.

વિરહ સહન ન થવાથી અને તે બળીને રાખ થાય છે[1] આબરૂદાર મનુષ્યો મિત્રના વિરહે જીવતા નથી અને જીવે તો તે તેમને યોગ્ય પણ નથી સૂર્ય (મિત્ર) અસ્ત થયા પછી દિવસ એકદમ ચાલ્યો જાય છે તે એ જ બતાવે છે[2]

અહો તારો મિત્ર ઉપરનો પ્રેમ ! અહો તારો દૃઢ સ્નેહ ! અહો તારૂં કૃતજ્ઞપણું ! અહો તારૂં સાહસ ! અહો તારો સત્ય ભાવ ! વળી બીજી બાજુ જોઇએ તો ભવજંતુની ક્ષણવારમાં રક્તતા અને ક્ષણવારમાં વિરક્તતા વિચિત્ર છે ! તેનું કૃતઘ્નપણું (કરેલ ગુન્હાને હણવાપણું) પણ જબરૂં કર્યું ! તેની તો સર્વ બાબતો અનાર્યિક જણાય છે ! તેની મૂઢતા, તેનું ઘાતકી હૃદય અને અનાર્યને યોગ્ય તેની ક્રિયા અને પ્રવૃત્તિ સર્વ વિચિત્ર પ્રકારના જણાય છે ! આ પ્રમાણે હકીકત છે હવે તને એક વાત કહું છું તે તું સાંભળ "

સ્પર્શન—" આપ કોઇ પણ પ્રકારના સંકલ્પ વિકલ્પ વગર ખુલ્લા દીલથી જે કહેવું હોય તે મને ખુશીથી કહો "

બાળ—" ગમે તેવા પ્રતિકૂળ પ્રસંગોમાં પણ પાછા ન હઠનાર, મિત્રતાનું ખરેખરૂં અભિમાન રાખનાર અને સ્નેહની ખાતર કેડ બાંધનાર તારા જેવા પ્રેમી મનુષ્યને ઠગવું ઘટે તેજ તે કર્યું છે એમ તો મારે કહેવું જોઇએ, પણ હવે તો તારે મારા ઉપર કૃપા કરીને તારા પોતાના પ્રાણ તો ધારણ કરવા પડશે, તારે આત્મઘાત તો ન જ કરવો, નહિ તો મારી પણ તારા જેવી જ ગતિ થશે તારા આવા સ્વાભાવિક મિત્રવત્સલપણાથી હું તારા ઉપર રાજી રાજી થઇ ગયો છું સારા માણસો દાક્ષિણ્યથી ભરેલા હોય છે અને અમુક પ્રાણી સારો માણસ છે કે નહિ તે તેના કામ પરથી જણાય છે આ પ્રમાણે હોવાથી હું જે વાત કહું છું તે તારે કોઇ પણ પ્રકારનો વિચાર કર્યા

---

૧ ખાણમાં સોનું અને માટી પાષાણ સાથે હોય છે પથ્થરને પોતાના મિત્ર સોનાનો વિરહ થાય છે-એટલે સોનાને શુદ્ધ કરી તેનાથી જૂદું પાડવામાં આવે છે ત્યારે પાષાણ પોતાના મિત્રનો વિરહ સહન કરી શકતો નથી અને તેથી બળી મરે છે (ભઠ્ઠીપર ચઢાવવામાં આવે છે ત્યારે પથ્થરની રાખ થઇ જાય છે)

૨ દિવસને અને સૂર્યને એટલી બધી પ્રીતિ હોય છે કે સૂર્યનો વિરહ થાય એટલે તે અસ્ત થઇ જાય ત્યારે દિવસ પણ તેનો વિરહ સહન ન કરી શકવાને પરિણામે તેની પછવાડે ચાલ્યો જાય છે એટલે કે દિવસ મરી જાય છે (રાત્રી થાય છે) દિવસે સૂર્ય (મિત્ર) ની ગેરહાજરીમાં રહેવું યોગ્ય ન ધાર્યું મિત્ર શબ્દનો અર્થ સૂર્ય પણ થાય છે

વગર કરવી એવી મારી તને ખાસ પ્રાર્થના છે, વાત ખરી છે કે એક માણસને કેરી ખાવાની ઇચ્છા થઇ હોય તો તે આમલીથી તૃપ્ત થઇ શકતી નથી, તો પણ મારા ઉપર કૃપા કરીને ભવજન્તુના વિરહનું દુઃખ તને થયું છે તેના ઉપાય તરીકે મારો સંબંધ તારે માની લેવો "

સ્પર્શન—" બહુ સારૂ, આર્ય! તમારા ઉપર કોઇ પણ પ્રકારનો ઉપકાર નહિ કરનાર મારી જેવા ઉપર વાત્સલ્ય બતાવનાર તમે અતિ સ્નેહથી ભીના થયેલા વચનરૂપ અમૃતના સિંચનવડે મારા પ્રાણોને આખરે બચાવ્યા છે મારે હવે તમને વધારે તો શું કહેવું ? પણ આ વખત સુધી મારા મનમાં જે શોકસંતાપ થયા કરતો હતો તે હાલ તો ચાલ્યો ગયો છે, તમે હાલ તો મારા અગાઉના મિત્ર ભવજંતુને ભૂલાવી દીધો છે તમારા દર્શનથી મારી આંખો શીતળ બની ગઇ છે, મારૂ ચિત્ત આનંદમાં આવી ગયું છે, અને મારૂં શરીર શાંત થઇ ગયું છે હવે તો મારે તમે જ[1]ભવજંતુ પોતે છો એમ હું સમજું છું "

તે વખતથી સ્પર્શન અને બાળનો સ્નેહ બરાબર ગાઢ થવા લાગ્યો

મનીષીની વિચારણા

મનીષીએ આ સર્વ વાતચીત ચાલતી હતી તે વખતે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે 'જે માણસ બહુ વિચાર કરીને કામ કરનાર હોય છે તે પોતાની ઉપર અનુરક્ત, પ્રેમી, નિર્દોષ, મિત્રનો કદાપિ ત્યાગ કરે નહિ અને દોષ વગરના સ્નેહીનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ કે સૂચના સદાગમ કદિ આપે પણ નહિ મે એમ સાંભળ્યુ છે કે એ સદાગમ જે કાંઈ કામ કરે છે કે બોલે છે તે સર્વ પૂર્ણ વિચાર કરીને આચરે છે, માટે આ બાબતમા કાંઈ ઉંડું કારણ હોવું જોઇએ આ સ્પર્શન પણ ઘણે ભાગે બહુ સારો હોય એમ તો લાગતું નથી, બાળે એની સાથે દોસ્તી બાંધવા માંડી છે તે મારા વિચાર પ્રમાણે તો ખોટું કર્યું હોય એમ જણાય છે ' આ પ્રમાણે મનમા વિચાર કરતો હતો તે વખતે સ્પર્શને તેની સાથે વાત કરવા માંડી મનીષીએ પણ લોકરૂઢી અનુસાર વિવેક જાળવવા ખાતર તેની સાથે વાતચિત કરી અને ઉપર ઉપરથી સ્પર્શન સાથે મૈત્રી બાંધી

સ્પર્શનના સંબંધપર કર્મવિલાસ

પછી બાળ, સ્પર્શન અને મનીષી ત્રણે નગર તરફ પાછા ફર્યા

---

[1] અત્યાર સુધી સ્પર્શન આપ અને તમે-બહુ વચનથી બાળ સાથે વાત કરે છે, હવે મિત્રતા થયા પછી તે એકવચનનો ઉપયોગ કરશે તે યોગ્ય છે

સર્વે રાજભુવનમા દાખલ થયા [1]રાજસભામા તેઓએ કર્મવિલાસ રાજાને અકુશલપરિણતિ મહાદેવીની સાથે સિહાસનપર બેઠેલા જોયા રાજ બાળકોએ પોતાના માતપિતાને વદન કર્યું માતાપિતાએ તેઓને આશીર્વાદ આપ્યા, બેસવાને આસન આપ્યા પણ તેઓ આસન ઉપર ન બેસતા જમીન ઉપર બેસી ગયા તેઓએ પોતાના પિતાને સ્પર્શન સાથે ઓળખાણ કરાવી અને તેની સર્વ હકીકત કહી બતાવી એ હકીકત સાભળીને કર્મવિલાસ મહારાજા બહુ રાજી થયા અને મન મા વિચાર કરવા લાગ્યા કે ' આ સ્પર્શનને મે અગાઉ પણ ઘણીવાર જોયો છે જેમ અપથ્ય સેવવાથી વ્યાધિ વધી પડે છે તેના જેવો તે છે (એટલે તે સસાર-કર્મ-વ્યાધિને વધારનાર છે) એની સાથે આ બન્ને રાજકુમારોને દોસ્તી થઇ એ બહુ સારૂ થયુ મારી તો આ અનાદિ કાળથી એવી પ્રકૃતિ પડી ગઇ છે કે જે પ્રાણીઓ આ સ્પર્શનની સાથે અનુકૂળ થઇને રહે છે તેની સાથે હુ પ્રતિકૂળ થઇને રહુ છુ અને જે પ્રાણી એના ઉપર કોઇ પણ પ્રકારનો સ્નેહ ન રાખતા પ્રતિકૂળ થઇને વર્તે છે તેની સાથે મારે અનુકૂળપણે વર્તવુ પડે છે, જે એનો એકાતે સર્વથા ત્યાગ કરે છે તેને તો મારે તદ્દન મૂકી દેવો પડે છે-છોડી દેવો પડે છે આ પ્રમાણે હોવાથી આ કુમારો એના તરફ કેવુ વર્તન રાખે છે તેનુ બારીકીથી અવલોકન કરીને જેમ યોગ્ય લાગશે તેમ હુ કરીશ ' આ પ્રમાણે વિચાર કરીને અતરગ રાજા કર્મવિલાસે કહ્યુ " વત્સો ! આ સ્પર્શન પોતાનો પ્રાણત્યાગ કરતો હતો તેની સાથે દોસ્તી કરીને તેના પ્રાણો તમે બચાવ્યા તે બહુ સારૂ કર્યુ તમારો અને આ સ્પર્શનનો સબધ ખીર ખાડના મેળાપ જેવો છે "[2]

સ્પર્શનસબધપર અકુશલમાળા

બાળની માતા અકુશલમાળાએ વિચાર કર્યો ' કે આ બાળનો સ્પર્શન સાથેનો સબધ બહુ સારો જોડાયો હુ ખરેખર ભાગ્યશાળી છુ

---

1 આ અતરગ રાજસભા સમજવી બહિરગ પ્રદેશમા રાજા રાણી શત્રુમર્દન અને મદનકદળી છે તે કથામા આગળ આવશે અતર પ્રદેશમા રાજા કર્મવિલાસ છે આ સબધમા ખુલાસો પ્રકરણ ૧૪ મામા આ જ પ્રસ્તાવમા આવશે ત્યા શત્રુમર્દન રાજા પ્રબોધનરતિ આચાર્યને ખુલાસાવાર હકીકત પૂછશે એટલે સર્વ વાત સ્પષ્ટ થશે

2 કર્મપરિણામ રાજાના મુખમા જે વચનો મૂક્યા છે તે તેને યોગ્ય છે વિચારો પણ બરાબર છે સ્પર્શનને વશ પડનાર વિશેષ કર્મ ઉપાર્જન કરે છે વશ નહિ પડનાર અલ્પ કર્મ ઉપાર્જન કરે છે અને સર્વથા ત્યાગ કરનાર મોક્ષે જાય છે નાજા અને શુભસુ દરી પણ પોતાની ઉત્ક્રાન્તિ પ્રમાણે વિચાર કરે છે

મારા પુત્રની આ નવીન દોસ્તીથી મારૂ પણ યથાર્થ નામ નીકળશે સ્પર્શ-નને જે અનુકૂળ રહીને વર્તે છે તે મને બહુ પ્રિય લાગે છે　તે જ મને પાળે છે, પોષે છે અને મારો સ્નેહ મેળવી તેનુ સુખ અનુભવી શકે છે મે અગાઉ પણ એ પ્રમાણે હકીકત અનુભવથી ખરાબર જોઇ લીધી છે વળી મારા પુત્રના મુખ ઉપરના રગથી એમ જણાય છે કે એને સ્પર્શન ઉપર બહુ રાગ થયો છે અને ભવિષ્યમા પરસ્પર બહુ અનુકૂળ પણે વર્તે એવો સભવ જણાય છે આ પ્રમાણે હોવાથી મારા મનની બધી હોશ પૂરી થશે ' આ પ્રમાણે મનમા વિચાર કરી અકુશળમાળાએ બાળને કહ્યુ–" ભાઇ બાળ ! બહુ સારૂ કર્યું ! તારા મિત્ર સાથે તારો વિયોગ ન થાઓ ! "

સ્પર્શનસબધપર શુભસુન્દરી

મનીષીની માતા શુભસુન્દરીએ વિચાર કર્યો ' કે મારા પુત્રને આવા પાપી મિત્ર સાથે સબધ થયો તે જરા પણ યોગ્ય થયુ નહિ એ સ્પર્શન વાસ્તવિક રીતે મિત્ર નથી પણ દુશ્મન છે અને અનેક અનર્થપરપરાનુ કારણ છે અને મારો તો તે સહજ (સ્વાભાવિક રીતે) શત્રુ હોય તેમ વર્તે છે એણે મને અગાઉ પણ અનેક વાર ઘણા પ્રકારની હેરાનગતિઓ કરી છે, તેથી તેની સાથે આપણે કોઇ રીતે મેળ ખાય એમ લાગતુ નથી મારા પુત્રના ચહેરા પરથી તથા આખોના વિકારથી તેનો આ નવા મિત્રપર વિરક્તભાવ હશે એમ જણાય છે અને તેટલી હકીકતથી મારા મનમા કાઇક નિરાત રહે છે આ પ્રમાણે હોવાથી આ પાપી મારા પુત્ર ઉપર પોતાનુ જોર વાપરી શકશે નહિ એમ લાગે છે, અથવા તો શુ થશે એ કાઇ કહી શકાય નહિ, કારણ કે એ પાપી દુરાત્મા સ્પર્શન બહુ કઠ્ઠણ છે ' આવા અનેક વિકલ્પો શુભસુન્દરીના મનમા થવા લાગ્યા અને તેથી તેને કાઇક વ્યાકૂળતા પણ થઇ, પણ તે ગભીર હોવાથી મૌન ધારણ કરીને બેસી રહી

આ વખતે મધ્યાહ્ન થયો, સભા વિસર્જન કરવામા આવી અને સર્વે પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા

પ્રકરણ ૪ થું

સ્પર્શનમૂળશુદ્ધિ

તે દિવસથી માંડીને બાળનો સ્પર્શન સાથે સ્નેહસંબંધ વધવા લાગ્યો મનીષી તો આશ્ચર્ય પામીને સર્વ હકીકત જોયા કરે છે, પરંતુ સ્પર્શનનો કોઈ પણ પ્રકારે વિશ્વાસ કરતો નથી પેલો સ્પર્શન પણ બન્ને રાજકુમારોની પાસે ને પાસે રહેતો હોવાથી આખો વખત અંદર તેમજ બહાર તેઓનો પક્ષો છોડતો નથી, બન્ને રાજકુમારો સાથે જુદી જુદી જગ્યાએ તે રખડે છે અને અનેક પ્રકારની ક્રીડાઓ કરે છે

ત્યારપછી એક વખત મનીષીએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે 'આ સ્પર્શનના પ્રસંગથી તો ચિત્ત આ ઠેકાણે સ્થિર રહેતું નથી તો પછી એનો પરિચય કરનારનું જ્યાં ત્યાં મન રખડ્યા કરે—એમાં તે સુખ કેમ મળી શકે? એ ભાઈસાહેબનું (સ્પર્શનનું) ખરેખરું સ્વરૂપ શું છે? કેવું છે? તે પણ હજુ બરાબર સમજાતું નથી જ્યાં સુધી આ બાબતનો પરમાર્થ સમજવામાં આવે નહિ ત્યાં સુધી એની સાથે પરિચય વધારવો કે ન વધારવો એ બાબતનો નિર્ણય પણ થઈ શકતો નથી માટે હવે તો એનું ખરેખરૂં મૂળ[1] શું છે તેની બરાબર શોધ કરવાની ખાસ જરૂર લાગે છે, અને એના સંબંધી બધી હકીકત જાણીને પછી યોગ્ય લાગે તેમ તેના સંબંધમાં આચરણ કરવું ઘટે છે' આ પ્રમાણે પોતાના મનમાં મનીષીએ નિર્ણય કર્યો

મનીષીની વિચારણા અને નિર્ણય

ત્યાર પછી સ્પર્શનના મૂળની શોધ કરવા માટે પોતાના બોધ[2] નામના અંગરક્ષકને ખાનગીમાં બોલાવ્યો અને તેને કહ્યું—"ભદ્ર! મને

---

૧ મૂળ શોધવું—એ કોણ છે? ક્યાંનો છે? કોનો સંબંધી છે વિગેરે બાબતની ઉંડી ઉતરી માહીતગારી મેળવવી

૨ બોધ—બોધ ઉપદેશ છે તેની પાસે વિવેચક બુદ્ધિયા સવાલ થાય ત્યારે તેનામાં **અભાવ**—શક્તિ હોય તો તે સર્વ બાબતની તપાસ કરી લાવે છે અને પૂછનારને સંતોષ આપે છે Aides de Camp—[illegible]-અંગરક્ષક તરીકેનું **બોધનું કાર્ય બરાબર છે**

આ સ્પર્શન ઉપર ઘણો અવિશ્વાસ આવ્યા કરે છે, માટે એ કોણ છે વિગેરે બાબતની તજવીજ કરીને મને બરાબર હકીકત જણાવ" એવે જવાબમા કહ્યુ "જેવો રાજકુમારનો હુકમ !" બોધ ત્યારપછી તુરત ત્યાથી બહાર નીકળી પડયો બોધની પાસે એક પ્રભાવ નામનો સુદાસ માણસ દૂત તરીકે કાર્ય કરે તેવો હતો. એ પ્રભાવે દેશ દેશાવરની અનેક ભાષાઓનો અભ્યાસ કર્યો હતો, જૂદા જૂદા પ્રકારના વેષો ધારણ કરવામા અને ફેરવવામા તે બહુ કુશળ હતો, પોતના શેઠનુ કાર્ય કરવામા કેડ બાધીને મડી પડે તેવો હતો, પોતાનુ કામ બરાબર સમજનારો હતો અને અન્ય તેને પકડી ન શકે તેવી કુશળતાથી કામ આટોપનાર હતો. આ પ્રભાન નામના દૂતને બોધે પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને તેને જે કાર્ય માટે બોલાવ્યો હતો તે તેને જણાવી દીધુ પ્રભાન ત્યાર પછી સ્પર્શનની મૂળશુદ્ધિ કરવા માટે અનેક દેશમા ઘણો વખત રખડયો અને ઘણી હકીકત એકઠી કરી એક દિવસ બોધ પાસે પાછો તે આવી પહોચ્યો અને તેની સમિપ દાખલ થઇ પ્રણામ કરી જમીનપર બેસી ગયો બોધે પણ તેને સામા યોગ્ય નમસ્કાર આદિ કર્યા પછી સ્પર્શનના મૂળની શોધ કરતા તેણે શુ શુ જોયુ તેનુ વર્ણન કરવા જણાવ્યુ પ્રભાવે આજ્ઞા માથે ચઢાવી પોતાનો અહેવાલ કહેવો શરૂ કર્યો *—

બોધને શોધાર્થ, પ્રભાવને સોપણી

[1]સ્પર્શનના મૂળની શોધ કરના ગયેલ પ્રભાવનો અહેવાલ

"હુ અહીંથી નીકળીને જૂદા જૂદા અનેક બાહ્ય પ્રદેશોમા ગયો, પરતુ ત્યાં તો મને સ્પર્શનની પ્રવૃત્તિનુ મૂળ કારણ જરાપણ સમજાયુ નહિ ત્યાર પછી હુ અતરગ પ્રદેશમા ગયો ત્યા મે રાજસચિત્ત[2]

---

* અહીં બેગાલ રોયલ એ સોસાયટીવાળી મૂળ બુક (નવીન ભાગ)નુ પૃ ૨૬૬ શરૂ થાય છે

૧ આ પ્રમાણે બોધની સમક્ષ પ્રભાવ સ્પર્શનની મૂળશુદ્ધિ સબધી હકીકત રજુ કરે છે, એ સર્વ હકિકત **નદિવર્ધન**ના બોધ માટે વિદુર તેની પાસે કહે છે, અને આ આખી વાર્તા **સસારીજીવ** પોતાના અનુભવ પ્રમાણે અગ્રહીતસકેતાને ઉદ્દેશીને સદાગમ સમક્ષ કહે છે સ્પર્શેદ્રિયની મૂળશુદ્ધિનુ વર્ણન અહીં સામાન્ય છે, પરતુ ચોથા અધિકારમા રસેદ્રિયની મૂળશુદ્ધિને અગે **પ્રકર્ષ** અને **વિમર્શ**નો અધિકાર આવશે ત્યા બહુ અદ્ભુત હકીકત રસમય વિસ્તારયુક્ત ભાષામા આવશે બન્ને વર્ણન ખાસ સરખાવવા યોગ્ય છે

૨ **રાજસચિત્ત**-એનુ વિશેષ વર્ણન ચોથા પ્રસ્તાવના આઠમા પ્રકરણમા આવશે

નામનું નગર જોયું તે નગર ભિલ્લ (લુટારા-જંગલી) લોકોની પલ્લી[1] જેવું દેખાતું હતું, તેની ચોતરફ કામ વિગેરે ચોર લોકો ભરાઇ બેઠા હતા, તે પાપી લોકોનું નિવાસસ્થાન હતું, મિથ્યા અભિમાનની ખાણ જેવું હતું, અજ્ઞાનરૂપ પરાના ઢેરું જેવું હતું, ચોતરફ અંધકારથી વિંટાયલું હતું અને પ્રકાશના એક પણ કિરણ વગરનું હતું, એવી રીતે ભીલ લોકોની પલ્લીને સર્વ પ્રકારે મળતું આવે તેવું

રાજસચિત્ત નગર
રાગકેસરી રાજા

એ નગર હતું એ રાજસચિત્ત નગરમાં રાગકેસરી[2] નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો તે સર્વ તોફાની લોકોનો સરદાર હતો, સર્વ પાપી પ્રવૃત્તિઓનું કારણ હતો, સન્માર્ગરૂપ પર્વતોને[3] વજ્રપાત જેવો હતો, શક્ર-ઇંદ્ર વિગેરેને પણ દુર્જય[4] હતો અને કોઇ સાથે તુલના થઇ શકે નહિ એટલા મોટા બળ અને પરાક્રમવાળો હતો.

એ રાગકેસરી રાજાને એક [5]વિષયાભિલાષ નામનો અમાત્ય (કારભારી-દિવાન) હતો તે રાજાના સર્વ કાર્યો સંબંધી વિચાર કરનારો હતો, સર્વ ઠેકાણે એનો હુકમ અસ્ખલિત માન્ય થતો હતો, આખી દુનિયાને પોતાને વશ કરવામાં તે મહા કુશળ હતો, પ્રાણીઓને મોહમાં નાખી દેવાની બાબતનો તેણે ખાસ અભ્યાસ કર્યો હતો કોઇ પાપ-અનીતિને રસ્તે કામ કરવું હોય તો તે બહુ ચાલાકીથી કરવામાં કુશળ હતો, અને પોતે કોઇ પણ કામ કરે તેમાં પારકા ઉપદેશની જરાપણ દરકાર કરે તેવો નહોતો અને તેથી રાજાએ આખા રાજ્યનો ભાર તેના ઉપર નાખી દીધો હતો

એ રાજસચિત્ત નગરમાં સ્પર્શનગૃહના મધ્યચોકમાં હું ફરતો ફરતો આવી પહોંચ્યો, તે વખતે એકદમ ત્યાં મોટો કોલાહલ ઉઠયો[6] તે અવા

---

૧ ભિલ્લ લોકો લુટારા જેવા હોય છે, તેઓ જંગલમાં પોતાનો કપ રાખે છે તેને પલ્લી કહે છે

૨ રાગકેસરી રાગ નું આ રૂપક છે કર્મબંધનમાં રાગ અને દ્વેષ મુખ્ય ભાગ ભજવે છે તેમાં પણ રાગ વધારે બળવાન છે તે આગળ જણાશે

૩ પર્વતને જેમ વજ્ર તોડી નાખે તેમ એ સારા માર્ગોને કાપી નાખનાર હતો

૪ મોટા મોટા ઇંદ્રો પણ રાગને જીતી શકતા નથી, પણ રાગથી જીતાય છે

૫ વિષયાભિલાષ-ઇંદ્રિયના વિષયો સેવવાની ઇચ્છા કામભોગ ભોગવવાની લાલસા એ અભિલાષા પ્રત્યેક ઇંદ્રિયને અંગે થાય છે આ મંત્રીનો વિશેષ પરિચય આગળ પ્રસ્તાવમાં થશે

૬ અહીં હવે સ્પર્શનનું-કામદેવનું વર્ણન આવે છે

જની સાથે મિથ્યાઅભિનિવેશ[1] વિગેરે અનેક રથો બહાર નીકળી પડતા જણાયા, તે રથની આગળ ભાટ લોકો મોટેથી બિરદાવળી બોલી યોદ્ધાઓનુ માહાત્મ્ય વધારતા હતા, તેમા લાલ્ય (લોલુપતા–ગૃદ્ધિ) વિગેરે અનેક રાજાઓ બેઠા હતા; ત્યાથી વળી આગળ જોઉં છુ તો પોતાના ગર્જારવથી દિશાઓને ગજાવી નાખતા મમત્વ વિગેરે હાથીઓ રાજમાર્ગે નીકળતા દેખાયા. બીજી બાજુએ હેષારવથી–ખોખારાથી દિશાઓને બહેરી કરી મૂકતા અજ્ઞાન વિગેરે ઘોડાઓ ચાલતા દેખાયા. તેઓની આગળ રણયોદ્ધાના ગુમાનથી ચાલતા અને હાથમા નાના પ્રકારના આયુધોને ધારણ કરતા ચાપલ્ય વિગેરે પાયદળ લશ્કરના અસખ્ય માણસો દોડતા જણાયા તે વખતે કામદેવના પ્રયાણને સૂચવનાર ઢોલ તાસાના અનેક શબ્દો સભળાયા તુરતજ જાણે ખરવા (તીક્ષ્ણ પવન) થી પ્રેરાઇને વાદળાઓ ચઢી આવ્યા હોય તેમ વિલાસરૂપ ધ્વજાઓથી ભરપૂર અને બિબ્બોકરૂપ શખ અને રણશીંગડાના અવાજથી ચારે દિશાને અવાજમય કરી દેતુ મોટુ લશ્કર એકઠુ થવા લાગ્યુ

ગજમચિત્તમા કોલાહળ

ઉપર વર્ણવ્યુ તેવુ મોટુ લશ્કર જોઇને હુ મનમા વિચાર કરવા લાગ્યો કે–આ તે શુ કોઈ મોટો રાજા બહાર ફરવા નીકળી પડ્યો છે કે શુ ? જો તે રાજા હોય તો તેને આવી રીતે બહાર ફરવા જવાનુ કારણ શુ હશે? આવી રીતે હુ મનમા વિચાર કરતો હતો તેવામા મે વિષયાભિલાષ મત્રીના સબધી [2]વિપાક નામના એક પુરૂષને જોયો. તે પરિણામે ઘણો દારુણ, પોતાના સ્વરૂપથી સસારની વિચિત્રતા બતાવનાર, જ્ઞાની માણસોને પણ બોધ આપનાર, વિવેકી પ્રાણીઓને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરનાર અને વિવેક વગરના પ્રાણીઓને પોતાનુ જરા પણ સ્વરૂપ સમજવા નહિ દેનાર હોય એવો મને તે તેના દેખાવ ઉપરથી લાગ્યો મે તેની સાથે મીઠી મીઠી વાત કરવાની શરૂઆત કરી તેને પૂછ્યુ 'ભાઇ! આ રાજા અત્યારે પ્રયાણ કરે છે તેનુ કારણ જાણવાનુ મને કુતૂહળ થયુ છે તેથી તે આપ જાણતા હો તો કહો' વિપાકે કહ્યુ 'ભાઇ! જો એમ જ છે તો હુ કહુ

વિપાક સાથે વાતચીત

---

૧ સાચાને ખોટુ–ખોટાને સાચુ મનાવનાર અજ્ઞાન

૨ વિપાક કર્મનુ ફળ કર્મનો ભોગવટો–તેનુ રૂપક બનાવનાર આ વિપાકની દષ્ટાંત સમજવા યોગ્ય છે

છુ તે સાભળો —“ એક વખત આ નામદાર રાગકેસરી રાજાએ પોતાના વિષયાભિલાષ મત્રીને પોતાની પાસે બોલાવીને કહ્યુ કે ‘ આર્ય (વિષયાભિલાષ ! હવે તો તમે કાઇ એવુ કરો કે જેથી આખુ જગત મારે વશ થઇ જાય અને બધા જાણે મારા નોકરો હોય એવી રીતે મારી સાથે વર્તે એ પ્રમાણે થાય તો પછી આપણે વારવાર મહેનત કરવી પડે છે તે સર્વ બધ થઇ જાય ’ વિષયાભિલાષ મત્રીએ રાજાની એ આજ્ઞા પોતાના મસ્તકપર ચઢાવી. પછી રાજાનુ આ કામ કરવાને કોણ સમર્થ છે તે વિષે પૂરતો વિચાર કરીને મત્રીએ પોતાના મનમા નિર્ણય કર્યો કે રાજાનુ આવુ આકરૂ કામ કરવાને બીજો તો કોઇ શક્તિમાન્ નથી, પરતુ તે સબધમા મનમા બહુ કલેશ કરવાની પણ જરૂર નથી કારણ કે પેલા પાચ આપણા ખાસ અગીત માણસો છે તે જ એ કામ સાધી શકશે એમ મારો તો પાકો ભરોસો છે આ પ્રમાણે વિચાર કરીને એ સ્પર્શન વિગેરે પાચ[1] અગીત માણસોને વિષયાભિલાષે પોતાની પાસે બોલાવ્યા. એ પાચે મનુષ્યો આ મત્રીવર્યમા અત્યત રક્ત હતા, તેઓએ અત્યાર પહેલા પોતાનુ પરાક્રમ અનેક જગ્યાએ બતાવ્યુ હતુ, મત્રીવર્યના સાચા સેવક તરીકે ઘણી વખત વિજયપતાકા[2] પ્રાપ્ત કરી હતી, મનુષ્યના હૃદયને પોતાની તરફ આકર્ષણ કરવામા તેઓ અત્યત કુશળ હતા શૂરવીરને સાવધ કરનાર હતા, ચચળ પ્રાણીઓમા અગ્રગામી હતા, અન્ય પ્રાણીઓને છેતરવાની કળામા પારગત થયેલા હતા, સાહસિક પ્રાણીઓમા છેલ્લી હદ સુધીના સાહસો કરવામા પાછા ન પડે તેવા હતા, અને બહુ દુખે કરીને વશ થઇ શકે તેવા કઠોર પ્રાણીઓના દૃષ્ટાતરૂપ હતા એ પાચે અગીત માણસોને વિષયાભિલાષે આખા જગતને વશ કરવા માટે મોકલી આપ્યા ”

સતોષ અને સ્પર્શનનો સબધ.

વિપાક પાસેથી આટલી હકીકત સાભળતા મે (પ્રભાવે) મારા મનમા વિચાર કર્યો કે આ પણ ઠીક વાત મળી આવી ! આટલા ઉપરથી સ્પર્શનનુ મૂળ સ્થાનક તો સમજવામા આવ્યુ વિપાકે પોતાની વાત આગળ ચલાવી —‘ ત્યારપછી આ મોગા વિસ્તારવાળા જન

---

૧ આ પાચ ખાસ માણસો તે પાચ ઇંદ્રિયો સમજવી સ્પર્શન રસ પ્રાણ ચક્ષુ અને શ્રોત્ર આ પાચને વિષયાભિલાષના પુત્રપણે અન્યત્ર કહેવામા આવેલ ‘ જુઓ પૈરાગ્ય પકતા)

૨ વિજયપતાકા માન આરામની નિશાનીઓ

તમા એ પાંચે મનુષ્યો ભમે છે અને આખા જગતને પોતાને વશ કરીને તે દ્વારા રાગકેસરી રાજાને વશ રાખે છે અને તેઓ સર્વ જાણે તેના નોકરો હોય તેમ જગતના લોકો પાસેથી કામ લે છે, પરંતુ ધાન્યના સમુદાયપર ઉપદ્રવ કરનાર ઇતિઓની[1] પેઠે તેઓના કામકાજ ઉપર ત્રાપ મારનાર સંતોષ નામનો એક ચોર તેઓને મોટો ઉપદ્રવ કરનાર હમણા ઉત્પન્ન થયો છે એમ સાભળ્યુ છે એ સંતોષ તેઓની સામે થઇને-તેઓને હરાવીને-અત્યાર સુધીમા કેટલાક લોકોને તો અહીથી ઘસડી પણ ગયો છે અને રાગકેસરી મહારાજના અધિકારની બહાર આવેલી એક નિવૃતિ[2] નામની નગરી છે ત્યા લઇ ગયો છે એમ સાભળ્યુ છે '

વિપાકે કહેલી આટલી હકીકત સાભળી મે[3] મારા મનમા વિચાર કર્યો કે 'આ વાતમા અને આપણી સમક્ષ બાળ મનીષીની સાથે સ્પર્શને વાત કરી હતી તેમા જરા ફેર પડ્યો તેનુ કારણ શુ ? ત્યા સ્પર્શને વાત કરી હતી ત્યારે તો એમ કહ્યુ હતુ કે ભવજતુ સદાગમના બળથી મોક્ષે ગયો અને આ (વિપાક) તો એમ કહે છે કે સ્પર્શન વિગેરેને મારી હઠાવી સંતોષે અનેક લોકોને નિવૃતિનગરીમા સ્થાપન કર્યા છે ત્યારે મોક્ષમા સ્થાપન કરનાર તે સદાગમ હશે કે સંતોષ હશે ? આ પ્રમાણે બન્ને વાતોમા કાઇક ફેરફાર મને લાગે છે, પરંતુ અત્યારે એવો નકામો વિચાર કરવાની શી જરૂર છે ? હાલ તો આ વિપાક જે હકીકત કહે છે તે બરાબર ધ્યાન રાખીને સાભળી લઉં, આગળ ઉપર અવકાશે પછી તેના ઉપર વિચાર કરી લઇશ '

રાગકેસરીને ક્ષોભ અને તેનુ શાત્વન.

વિપાકે ત્યારપછી પોતાની વાત આગળ ચલાવી 'આવી રીતે સ્પર્શન વિગેરેને સંતોષ તરફથી મોટો ઉપદ્રવ થાય છે એ હકીકત અમારા મહારાજ રાગકેસરીને આજે તેમના ખાસ સંબંધી માણસોએ જણાવી. પોતાના સેવકોનો પરાભવ થયો છે એવી હકીકત તેઓએ અગાઉ કદિ પણ સાભળેલી નહિ અને તે હકીકત તેમનાથી કોઇ રીતે

---

[1] ઈતિ ઉપદ્રવો ઈતિઓ સાત પ્રકારની હોય છે તે બધી ધાન્યનો નાશ કરનારી છે અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ તીડ ઉંદર શુક ઇત્યાદિ

[2] નિર્વૃતિ મોક્ષ અહીં રાગનુ જોર ચાલતુ નથી

[3] આ પ્રમાણે [illegible] પાસે વાત કહેતા [illegible] મારે પહેલા પુરૂષમા

સહન થઇ શકે તેવી પણ હતી નહિ, તેથી જેવી તે વાત સાંભળી કે તે વખતેજ મહારાજા રાગકેસરીની આખો કોપથી લાલચોળ થઇ ગઇ, ગુસ્સાથી હોઠ ફરકવા લાગ્યા, ભય કર ભવાઓ ચઢી ગયા, કપાળ ઉપર કરચલી પડી ગઇ, આખે શરીરે પરસેવો થઇ ગયો, જમીન ઉપર તાણી તાણીને પોતે પોતાના હાથને પછાડવા લાગ્યા, પ્રલયકાળના મહા ભયકર અગ્નિ જેવુ રૂપ ધારણ કરી અત્યત ક્રોધાવિષ્ટ થઇ રુખલનાયુક્ત વચનો બોલતા પોતાના માણસોને હુકમ કરવા લાગ્યા- 'અરે દોડો! ઝટપટ પ્રયાણનો ડકો વગડાવો, ચતુરગ લશ્કર તૈયાર કરો વિગેરે' રાજાનો આ હુકમ સેનકોએ માથે ચઢાવ્યો પોતાના રાજાને આટલા બધા ચિતામા પડી ગયેલા જોઇ વિષયાભિલાષ મત્રીએ કહ્યુ 'દેવ! મારા પ્રભુ! આટલા બધા આવેશમા આવી જવાનુ કાઇ કારણ નથી અરે એ બાપડો મતોષ તે કોણ માત્ર છે! એને કોઇ પણ પ્રકારના આદરની જરૂર હોય? જે કેસરીસિહ કપાળમાથી મદના ઝરા નીકળતા હાથીઓના સમુદાયને લીલામાત્રમા ચૂર્ણ કરી નાખે છે તે સિહ શુ હરણને હણવા માટે પોતાના મનને કેઇ પણ પ્રકારની ચિતા આપતો હશે? આપની પાસે એ બાપડાનુ ગજુ શુ છે? એની તાકાત કેટલી છે? એના સબધમા આપે જાતે જરા પણ તસ્દી શા માટે લેવી પડે છે?' મહારાજાએ કહ્યુ—'મિત્ર! તારી વાત ખરી છે, પરતુ આપણા માણસોને હેરાન કરીને એ પાપી સતોષે મને ઘણો ઉદ્વેગ કરી મૂકયો છે તેથી જ્યા સુધી એને મૂળમાથી ઉખેડી મૂકીશ નહિ ત્યા સુધી મારા મનમા નિરાત થશે નહિ' મત્રીએ કહ્યુ- 'દેવ! એ તો નજીવી બાબત છે, એમા આપને આટલુ બધુ આવેશમા આવી જવુ જરૂરનુ નથી. એ વાતમા કાઇ પણ દમ નથી' આટલી મત્રીની વાત સાભળી એટલે રાગકેસરી રાજા કાઇક સ્વસ્થ થયા. પછી વિજય મેળવવા માટે બહાર નીકળતી વખતે કરવા યોગ્ય ઉચિત ક્રિયાઓ કરવામા આવી [1]પોતાની સમિપે સ્નેહજળથી ભરપૂર પ્રેમબધ નામનો સોનાનો કળશ સ્થાપન કર્યો, કેલિજલ્પ (આનદ ક્રિડા સૂચક) જય જય શબ્દની ઉદ્ઘોષણા કરાવી અને ચાટુ વચનરૂપ મગળ ગવરાવ્યા અને રતિકલહ નામના વાજિત્રો વગાડવામા આવ્યા, તેમજ શરીરે ચદનનુ વિલેપન કર્યુ, આભૂષણો વિગેરે પહેરી લીધા હવે રાજા રથ ઉપર સ્વારી કરવાને તૈયાર થયા

[1] શુભ પ્રયાણમા મગળકળશ સ્થાપન જય ધ્વનિ ઉચ્ચારણ અને સધવા પાસે મગળગીતગાન એ બહુ કુતેહલ્યુક્ત મનાય છે

ત્યા તેઓને સાંભર્યુ કે 'અરે! આ બાબતમા મે પિતાશ્રીને તો હજુ કાઇ પૂછ્યુ પણ નથી! અહો મારી કેટલી ભૂલ! કેટલુ આળસ! કેટલો અવિનય! અહો આ બાબત ઘણી નજીવી છે છતા હુ એમા એટલો બધો વ્યાકુળ થઇ ગયો છુ કે પિતાશ્રીને વદન કરવુ જોઇએ એ વાત પણ હુ વિસરી ગયો!' આ પ્રમાણે વિચાર કરીને પિતાને વદન કરવા રાજા પાદો[1] ચાલ્યો.'

વિપાકે આટલી વાત મને કહી ત્યારે મે તેને પૂછ્યુ 'અરે ભાઇ વિપાક! વળી આ રાગકેસરી રાજાનો બાપ પણ છે?

રાગકેસરીના પિતા મહામોહ

તે કોણ છે?' વિપાકે જવાબમા કહ્યુ 'અરે ભાઇ પ્રભાવ! તુ તો તદ્દન ભોળો જણાય છે! આ મહારાજા રાગકેસરીનો પિતા અદ્ભુત કામોનો કરનાર અને ત્રણ જગતનો જાણીતો મહામોહ નામે છે તે વાતની તને ખબર પણ નથી એ તો ભારે નવાઇની વાત! અરે સ્ત્રીઓ અને છોકરાઓ પણ એ વાત તો જાણે છે જો સાભળ—

"એ મહામોહ આખા જગતને લીલા માત્રમા ચકડોળે ચઢાવે છે
"મોટા મોટા ચક્રવર્તી અને ઇંદ્રો જે જગતના રાજા ગણાય છે તે પણ
"તેના નોકર થઇને રહેલા છે પોતાના ગુણગાન ઉપર મદાર બાંધીને
"પ્રાણીઓ બીજા સર્વની આજ્ઞાનુ ઉલ્લઘન કરે છે, પરતુ મહા મોહની
"આજ્ઞાનુ જરા પણ ઉલ્લઘન કોઇ કરી શકતુ નથી વેદાન્તવાદીઓના
"સિદ્ધાન્તમા જેવી રીતે કહ્યુ છે કે પરમાત્મા સ્થાવર અને જગમ-
"આખા જગતમા વ્યાપક થઇને રહેલા છે તેવી રીતે મહામોહ પોતાના
"વીર્યથી રાગદ્વેષ વિગેરે રૂપે વડે સર્વ લોકોમા વ્યાપક થઇને રહેલો
"છે જેમ વેદાન્તવાદીના મત પ્રમાણે જીવો વ્યક્તિભેદે પરમાત્માથી
"પ્રવર્તે છે અને પાછા પરમાત્મામા લય પામી જાય છે તેવી રીતે એ
"મહામોહમા મદ વિગેરે બીજા સર્વ પ્રવર્તે છે અને તેની અદરજ
"પાછા સર્વ સમાઇ જાય છે આથી એ મહામોહ વેદાન્તવાદીઓના
"પરમાત્મા જેવોજ બરાબર જણાય છે પરમાર્થને સમજનાર અને
"સતોષથી થતુ ખરૂ સુખ જાણનાર પ્રાણીઓ પણ ઇંદ્રિયોના
"સુખમા લલચાઇ જાય છે તે સર્વ મહામોહને લઇને થાય છે
"સર્વ શાસ્ત્રો ભણીને જેઓ પોતાની જાતને પડિત માનતા હોય છે
"તેવા માણસો પણ વિષયોમા આસક્ત થઇ જાય છે-તે સર્વ ચાળા
"કરાવનાર એ મહામોહ જ છે સર્વ કર્મોને જીતનાર જિનેદ્ર ભગ

---

[1] તૈયાર થયા પછી પાછા જવુ પડે તે અપશુકન ગણાય છે

" જ્ઞાનના તત્ત્વને જાણનારા પ્રાણીઓ પણ કષાયને વશ થઇ જાય છે
" તેનુ કારણ મહામોહનુ શાસન જ છે આવો સુદર મનુષ્યજન્મ
" પામીને અને જૈનશાસન જેવુ સુદર શાસન પ્રાપ્ત કરીને પણ પ્રા
" ણીઓ પોતાના ગૃહમા આસક્ત થઇ સંસારમા રખડ્યા કરે છે તેનુ
" કારણ એ મહામોહ છે એ મહામોહ કોઇથી આકુળવ્યાકુળ થયા
" વગર પોતાના વીર્યથી સર્વને ઓળગી જઇને [1]યતિભાવમા રહેલા
" કેટલાક સાધુઓને પણ મહા ઉગ્નગતિ આપે છે ગંધહસ્તીની
" માફક તે મહામોહ મનુષ્યલોકમા, પાતાળમા અને સ્વર્ગમા આન
" દથી સર્વત્ર વિલાસ કરે છે [2] ગાઢ મિત્રતાને યોગે પૂર્ણ વિશ્વાસમા
" વર્તતા મિત્રોને જે મિત્ર છતા ઠગે છે-તેનુ કારણ મહામોહ જ છે
" કુળવાન સ્રીઓ પોતાની ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખનાર પતિને
" તજી દઇને પરપુરુષ સાથે રમણ કરે છે તેનુ કારણ આ મહામોહ
" છે પોતાના ઉત્તમ કુળની વિશુદ્ધ મર્યાદા મૂકી દઇને કેટલાક
" પ્રાણીઓ પરદારા સાથે રમણ કરે છે તેનુ કારણ પણ એ મહારાજા
" મહામોહ છે ગુરૂના પ્રતાપથી પોતે ગુણનુ ભાજન થયા હોય છે
" છતા પોતાના તે જ ગુરૂને પ્રતિકુળ થઇ બેસે છે તે આ મહામોહને
" વશ પડવાથી થાય છે [3] વળી કેટલાક પ્રાણીઓ ચોરી વિગેરે અધર્મ
" પુરૂષોને નહિ કરવા યોગ્ય કામો કરે છે અને તેમ કરવામા
" આનંદ લે છે તે સર્વનો પ્રવર્તક-ચાલક એ મહામોહ છે એ
" મહામોહ રાજા જેનો આવો લાંબો (ઉસત) અહેવાલ છે તેણે
આખી દુનિયાનુ પરિપાલન કર્યા પછી એક વખત વિચાર કર્યો કે પોતે
તો હવે વૃદ્ધ થયો છે તેથી પોતાના રાજ્યનો ભાર પોતાના
પુત્રને આપવો તે ઠીક છે કારણ કે પોતે બાજુમા રહ્યો રહ્યો પણ
પોતાના બળથી રાજ્ય સંભાળવાને પૂરતી રીતે શક્તિમાન્ છે આવો
વિચાર કરીને મહામોહ રાજા પોતાનુ સર્વ રાજ્ય પોતાના મોટા પુત્ર
રાગકેસરીને આપીને પોતે હવે આરામ લે છે અને રાજ્યસંબંધી

---

૧ સાધુદશામા મોહનુ જોર ઓછુ હોવુ જોઇએ છતા એ એટલો પ્રબળ છે કે કોઇ કોઈ સાધુઓને પણ હેરાન કરીને તેના ઉપર તે પોતાનુ જોર ચલાવે છે

૨ મોહનુ જોર દેવ નારક તિર્યંચ અને મનુષ્ય એમ સર્વપર ચાલે છે ગંધહસ્તી જેમ સર્વત્ર વિલાસ કરે તેમ તે ત્રણે લોકમા ફર્યા કરે છે અને લહેર કરે છે

૩ ગુરુના પ્રતાપથી વૈરાગ્ય-સર્વત્યાગ કરે છે અને પાછા પતિત થઇ જાય છે, તેઓનુ આ વર્ણન છે

બહુ ચિ તા કરતો નથી, એમ છતા પણ આ આખી દુનિયા એ મહાત્માના પ્રભાવથી જ ચાલે છે આવડા મોટા જગતને ચલાવનાર અને તેનુ પરિપાલન કરનાર એના સિવાય બીજો કોણ હોઇ શકે ? મહામોહ રાજા આવા આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે તેવા અદ્ભુત કામો કરનારો છે અને ત્રણ લોકમા સારી રીતે પ્રસિદ્ધિ પામેલો છે તેના સ બ ધમા તારે આટલુ પણ પૂછવુ પડયુ એ ભારે નવાઇની વાત છે '

મે (પ્રભાવે) પૂછયુ 'ભાઇ! તારે મારા ઉપર ગુસ્સો ન કરવો હુ તો મુસાફર છુ, મે અગાઉ મહામોહરાજાના નામ વિગેરે તો સાભળ્યા હતા, પણ તે સાધારણ રીતે જ, પર તુ એ રાગકેસરીનો પિતા થાય છે એવી વાત તો જાણી નહોતી આટલુ બધુ અ ધારૂ હતુ તે તારા ખુલાસાથી દૂર થયુ આ પ્રમાણે હકીકત છે તેથી તે જે વાત શરૂ કરી હતી તેનો બાકીનો ભાગ પણ તારે મને કહેવો જોઇએ, જેથી મારા સમજવામા આખી હકીકત આવી જાય '

મહામોહ વર્ણન

વિપાકે પોતાની વાત આગળ ચલાવી 'ત્યારપછી રાગકેસરી રાજા પોતાના પિતા મહામોહ નરેન્દ્રની સન્મુખ ગયા અને તમસ્[1] નામની બે લાબી ભ્રમરો હતી, અવિદ્યા નામનુ થરથર થતુ સુકલ લકડી જેવુ અને ઘડપણને લીધે તદ્દન જીર્ણ થયેલુ શરીર દેખાતુ હતુ અને તે મહારાજા તૃષ્ણા નામની વેદિકા ઉપર નાખેલા વિપર્યાસ નામના સિ હાસન ઉપર બેઠા હતા

મહામોહની તૈયારી

રાગકેસરી પોતાના હાથ અને મસ્તકથી ભૂમિનો સ્પર્શ કરતો પિતાના પગમા પડ્યો મહામોહ પિતાએ પુત્રને બોલાવ્યો એટલે તે જમીનપર બેઠો પિતાએ તેને આસન અપાવ્યુ પિતાના પ્રેમવચનથી તે આસન ઉપર રાગકેસરી બેઠો રાગકેસરીએ પોતાના પિતાની તબિયતના કુશળસમાચાર પૂછયા અને ત્યારપછી પોતાને ત્યા આવ

---

[1] મહામોહના અત્ર ચારે લક્ષણો બતાવ્યા છે એના ભમર **અજ્ઞાન-અ ધ** કારમા છે એ મિથ્યાત્વ સૂચવે છે, એનુ શરીર **અવિદ્યામય** છે એ પણ જ્ઞાનાવરણીયની બહુલતા બતાવે છે, એની વેદી **તૃષ્ણા**ની છે જે મોહનુ ખાસ લક્ષણ છે અને **વિપર્યાસ**-રૂપાતર જ્ઞાન ઉલટુ જ્ઞાન એ તેનુ આસન છે **અજ્ઞાન, અવિદ્યા, તૃષ્ણા** અને **વિપર્યાસ** એ ચાર શબ્દમા મહામોહનુ સ્વરૂપ બરાબર સમાય છે

વાનું શુ કારણ બન્યુ હતુ તે સર્વ કહી સભળાવ્યુ મહામોહ પિતા એ સર્વ વાત સાભળી પછી તેઓ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઇ -

મહામોહ--'પુત્ર ! જીર્ણ વસ્ત્રની પેઠે હવે મારે માટે જીદગીનો છેવટનો ભાગ બાકી રહેલો છે [1] જેમ પામા (ખસ)થી વ્યાપ્ત શરીર વાળા પાસે જેટલુ કામ લઇ શકાય તેટલુ લઇ લેવુ એજ ઠીક છે, તે જેટલુ કામ આપે તે લાભમા લેખુ ગણાય, તેમ મારા ખરખર ઓરડી જેવા શરીરનો જેટલો લાભ લેવાય તેટલો સારો, તેટલા માટે હુ હયાત છુ ત્યા સુધી તારે લડાઈ માટે પ્રસ્થાન કરવુ યોગ્ય નથી આ મોટુ વિસ્તારવાળુ રાજ્ય છે તેના ઉપર બેસી તારા મનમા કોઇપણ પ્રકારની શકા રાખ્યા વગર રાજ્યનુ પાલન કર અને તારે જે કાર્ય કરવાનુ છે તે હુ સાધી દઇશ '

રાગકેસરી-(કાન બધ કરીને) 'પિતાજી ! આપ આવુ બોલો નહીં, એવી વાત કરો નહિ, અમગળ સર્વ શાત થઇ જાઓ ! આપનુ શરીર અનત કાળ સુધી અખડ રહો ! હુ તો આપના શરીરને કોઇપણ પ્રકારની બાધા પીડા ન થાય એમા જ આનદ માનનાર આપનો નોકર માત્ર છુ, તેથી આવા કાર્યોમા જ આપ મને આજ્ઞા કરો ! આપની પાસે આ બાબતમા વાર વાર વધારે શુ કહેવુ ? હુ શત્રુને હરાવવા માટે જાઉ છુ આપ મને આજ્ઞા આપો ! '

મહામોહ---' પુત્ર ! આ બાબતમા તો મારે જ જવુ પડશે, તને તો હુ અહીં રાજ્યમા રહેવાની જ આજ્ઞા કરૂ છુ '

આ પ્રમાણે બોલીને મહામોહ રાજા ઉભા થયા મહામોહ પિતાનો આ સબધમા આટલો બધો દઢ આગ્રહ જોઇ રાગકેસરીએ કહ્યુ 'આપની જો એજ પ્રમાણે કરવાની ઇચ્છા અને આજ્ઞા છે તો પછી આપની પાછળ હુ પણ આવીશ આપ એ સબધમા તો મને કોઇ પણ પ્રકારની અટકાયત કરશો નહિ એમ હુ ધારૂ છુ '

મહામોહ---'ભલે એમ કર હુ એક ક્ષણ વાર પણ તારો વિરહ સહન કરી શકુ તેમ નથી માત્ર આ કામ બહુ મોટુ અને જબરજસ્ત હોવાથી મારે એકલાએ જવુ એમ મે જણાવ્યુ હતુ, પરતુ તે સાથે આવવાની માગણી કરી છે તો તે બહુ સારી વાત છે '

રાગકેસરી---' બહુ મોટી કૃપા થઇ ! '

---

૧ અહીં મૂળમા પશ્ચિમ ધાવ શબ્દ વાપર્યો છે ધોબીને તદ્દન જીર્ણ અથવા અર્થાત્ કપડુ છેલ્લીવાર ધોવા આપવામા આવે ત્યારે તેને કહેવાય છે કે આ તેની છેલ્લી ધોણ છે તે અર્થમા ધાવ શબ્દ અહીં વાપર્યો છે

ત્યારપછી રાગકેસરી મહારાજાએ પોતાની સાથે આવનારા બીજા રાજાઓને પણ ખબર આપી દીધી કે 'પિતાજી મહાનરેન્દ્ર રાજા મહામોહ પણ સાથે જ કુચ કરવાના છે' આ હકીકત સાભળીને એમનુ આખુ લશ્કર બહુ જુસ્સામા આવી ગયુ પછી મહામોહ નરેન્દ્ર, રાગકેસરી રાજા, વિષયાભિલાષ વિગેરે સર્વ મત્રી અને સામતો સર્વ પ્રકારના લશ્કરને સાથે લઇને સતોષ નામના ચોરનો નિગ્રહ કરવા માટે ચાલી નીકળ્યા છે એ હકીકતથી આખુ રાજસચિત્ત નગર ક્ષોભાયમાન થઇ ગયુ છે અને આ મોટા કોલાહળના શબ્દો સભળાય છે તે એ લશ્કરના પ્રયાણ કરવાનો અવાજ છે એ મહારાજા અને રાજા બહાર નીકળી પડ્યા છે તેનો આ હેતુ છે તને એ હકીકત જાણવાનુ બહુ કૌતુક હતુ તેથી એ સર્વ વાત મે તને કહી સભળાવી નહિ તો અમારે એકદમ પ્રયાણ કરવાનુ હોવાથી મારે એક શબ્દ પણ બોલવા જેટલી ફુરસદ નથી, કારણ કે લશ્કરની પ્રથમ પક્તિમા સર્વની આગળ પ્રયાણ કરનારાઓના નાયક તરીકે મારી નીમણુક[1] થઇ છે'

બોધની પાસે રિપોર્ટ રજુ કરતા પ્રભાવ કહે છે કે "વિપાકની આટલી વિસ્તારયુક્ત હકીકત સાભળી તેનો આભાર દશાવતાં મે (પ્રભાવે) કહ્યુ 'આર્ય! મારે આ બાબતમા તમારો કયા શબ્દોમા આભાર દર્શાવવો? સજ્જન પુરુષો હમેશા પરોપકાર કરવામા તત્પર હોય છે જ્યારે એ સજ્જન પુરુષો પારકાનુ ભલુ કરવા તૈયાર થાય છે ત્યારે પોતાનુ કામ ભૂલી જાય છે અથવા તેને ગૌણ કરી નાખે છે, પોતાને હાથે પેદા કરેલા પૈસાનો પારકાને માટે વ્યય કરે છે, અનેક પ્રકારના દુખો પારકાને માટે સહન કરે છે, પોતાની જાતને ગમે તેટલી આપત્તિઓ સહન કરવી પડે તેની દરકાર કરતા નથી, પોતાનુ માથુ પણ આપે છે, પોતાનો જીવ પણ જોખમમા મૂકે છે અને પારકાનુ કામ તે ખુદ પોતાનુ જ કામ હોય એમ અતકરણથી માનીને કરે છે' મારા આવા વચન સાભળીને વિપાક રાજી થયો, મારી તરફ પોતાનુ મસ્તક જરા નમાવ્યુ અને પોતે જાય છે એમ બોલતો મને પ્રણામ કરીને વિપાક ત્યાથી વિદાય થયો."

વિપાકનો આભાર

પોતાની વાત બોધ સમક્ષ આગળ ચલાવતો પ્રભાવ કહે છે—

---

[1] આ હકીકત તદ્દન યોગ્ય છે વિપાકનો જ્યારે ઉદય થાય એટલે પરિપાક દશામા કર્મો આવે ત્યારે સત્તામાંથી બેશાઇને ઉદયમા આવે છે એ હકીકતપર આ રૂપક છે, વિપાકને તેટલા માટે પ્રથમ હરોળમા જ રહેવ પડે છે

બોધનો રિપોર્ટ

"આપ સાહેબે મને જે કામ સોંપ્યુ હતુ તે લગભગ સિદ્ધ થઇ ચુકયુ હતુ, કારણ કે આપનો હુકમ હતો કે મારે સ્પર્શનના મૂળની શોધ કરીને આપની પાસે સર્વ હકીકત નિવેદન કરવી. એ વિપાકે સ્પર્શન વિગેરેના જે ગુણો ગણાવ્યા હતા તે આપણા સ્પર્શનમા સર્વ બ ધબેસતા આવે છે, એ વાતનો મને પોતાને પણ બરાબર અનુભવ થઇ ગયો છે તેટલા માટે વિપાકે જે પાચ પુરુષ (સ્પર્શન, રસન, ઘ્રાણ, ચક્ષુ અને શ્રોત્ર) એ સ તોષને જીતવાને મોકલવામા આવ્યા હતા એમ કહ્યું હતુ, તે પાચ પૈકી આ સ્પર્શન પ્રથમ પુરુષ છે આથી તેના મૂળની શોધ તો બરાબર મળી આવી, પર તુ પેલા સ તોષની વાતમા જે ગોટાળો થયો છે તેની હજુ સુધી મને બરાબર સમજણ પડી નથી, પર તુ મને એમ લાગે છે કે એ સ તોષ તે પેલા સદાગમનો જ કોઇ નોકર હોવો જોઇએ જો એમ ન હોય તો તો આગળ પાછળ વાતમા જરૂર કાઇ વિરોધ આવી જાય પર તુ મેં વિચાર્યું કે આટલો બધો વિચાર કરવાની શી જરૂર છે ? મારા સ્વામી (શેઠ) બોધ પાસે જઇને આ સર્વ હકીકત નિવેદન કરીશ, એટલે તે સર્વ હકીકત યોગ્ય રીતે જાણી શકશે. મારા મનમા જે ગોટાળો થયો છે તે એ છે કે અહીં ભવજ તુને સદાગમે નિર્વૃત્તિ નગરીમા મોકલ્યો એમ વાત થઇ હતી અને ત્યા રાગકેસરી રાજા પાસે એમ ફરિયાદ આવી કે સ તોષ નામનો ચોર બધા માણસોને નિર્વૃત્તિ નગરીમા ઉપ ડી જાય છે આટલો ફેર પડ્યો છે હવે આ હકીકત સાભળીને આપસાહેબને યોગ્ય લાગ તેમ હુકમ ફરમાવો [૧]"

પ્રભાવનો આભાર

આ પ્રમાણે લબાણ રિપોર્ટ કર્યો તે સાભળી બોધ બહુ રાજી થયો પછી તેઓ બ ને એકસાથે રાજકુમાર મનીષી પાસે આવ્યા અને પ્રભાવે સ્પર્શન સ બ ધી જે વિગતવાર હકીકત મેળવી હતી તે સર્વ તેઓએ કુમ રને કહી સ ભળાવી રાજકુમાર મનીષી આ સર્વ હકીકત સાભળી બહુ રાજી થયો અને તેણે પ્રભાવનો આટલી બધી તસ્દી લેવા માટે સારી રીતે આદરસત્કાર કર્યો

---

૧ આ પ્રમાણે પ્રભાવે જે રિપોર્ટ પૃ ૮૫ પર આપવો શરૂ કર્યો હતો તે અહીં પૂરો થયો ર ા સર્વ વાત વિદુરકુમાર ન દિવર્ધન પાસે કરે છે તે પૃ ૩૭૩ થી શરૂ થઇ છે આખી હકીકત સ સારીજીવ સદાગમ સમક્ષ કહે છે તે બીજા પ્રસ્તાવથી ચાલુ છે

પ્રકરણ ૫ મું.

સ્પર્શનની યોગશક્તિ.

એક દિવસ મનીષી અને સ્પર્શન સાથે બેઠા હતા તે વખતે લાગ જોઇને મનીષીકુમારે સ્પર્શનને સવાલ કર્યો "અરે ભાઇ સ્પર્શન ! તને તારા પરમ પ્રિય મિત્ર ભવજતુની સાથે પેલા સદાગમે વિરહ કરાવ્યો કે તે વખતે બીજો કોઇ પણ તેની સાથે હતો ?"

સ્પર્શનને સંતોષનો મોટો ભય

સ્પર્શન—"ભાઇ મનીષી ! તેની સાથે એક બીજો પણ હતો, પણ હવે એ વાત જ જવા દો ને મને તે પાપી ક્રૂર કર્મ કરનારની એટલી બધી બીક લાગે છે કે હું તેનું નામ પણ બોલી શકતો નથી પેલો સદાગમ તો ભવજતુને મને કદર્થના કરવાનો માત્ર ઉપદેશ જ આપતો હતો પણ મને અનેક પ્રકારની કદર્થના કરનાર તો તે સદાગમનો એક સેવક (અનુચર) હતો જે મહાઘાતકી[1] કામ કરનાર હતો અને જે અનેક પ્રકારની પીડાઓ કરી મને દુઃખ દેતો હતો અને જે અનુચર ભવજતુને મારાથી વિમુખ કરતો હતો અને તેને મારી સાથે રૂસણા લેવરાવતો હતો એ પાપી અનુચરે મારા મિત્ર ભવજતુને શરીરપ્રાસાદમાંથી બહાર કાઢીને નિર્વૃત્તિનગરીમાં પહોંચાડી દીધો આવી સર્વ બાબતો બની તે સર્વનું કારણ એ અનુચર જ હતો, બાકી સદાગમ તો ઉપદેશ જ દેતો હતો"

મનીષી—"પણ ભાઇ ! એ અનુચરનું નામ શું હતું તે તો કહે."

સ્પર્શન—"મેં આપને હમણાં જ કહ્યું કે મને એ પાપીનો એટલો

---

[1] સંતોષનું આ ઘાતકીપણું સ્પર્શનની નજરથી સમજવું

બધો ધાક લાગે છે કે હું તેનું નામ પણ હજુ સુધી બોલી શકતો નથી વળી મેં તમને અગાઉ પણ એટલા માટે જ તેની વાત કરી નહોતી વળી તે મહાપાપી માણસ છે તેથી એનું નામ લેવાનું શું કામ છે? પાપી માણસની કથા કરવાથી પાપ વૃદ્ધિ પામે છે, આબરૂને દૂષણ લાગે છે, લઘુતા પ્રાપ્ત થાય છે મનમાં ઉંધાચત્તા વિચારો આવે છે અને ધર્મબુદ્ધિનો ક્ષય થાય છે "

મનીષી—" તારી વાત તો ખરી છે પણ મને તેનું નામ સાંભળવાનું મોટું કૌતુક થયું છે, વળી જ્યાં સુધી તું મારી પાસે છે ત્યાં સુધી તારે એ અનુચરનો કે બીજા કોઇનો ભય રાખવાનું જરા પણ કારણ નથી ' અગ્નિ' એટલો શબ્દ બોલવાથી કાંઇ મ્હોમાં દાહ–બળતરા થતી નથી, માટે તેનું નામ તો તું મને જરૂર જણાવ. "

મનીષીનો આટલો સખ્ત આગ્રહ જોઇને સ્પર્શને બીકથી દશે દિશાઓમાં જોવા માંડ્યું અને પછી ધીમે સાદે કહ્યું " ભાઇ! જો એમજ છે તો સાંભળ એ પાપીનું નામ સંતોષ છે "

મનીષીનો વિચારપૂર્વક આત્મનિર્ણય

મનીષીએ હવે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો-"ખરેખર! સ્પર્શનની મૂળશોધ જે પ્રભાવે કરી હતી તે બરાબર જણાય છે સંતોષ સંબંધી હકીકત તેણે કરેલી શોધ સાથે બરાબર મળતી આવતી નહોતી, તે પણ બંધબેસતી આવી ગઈ આ સ્પર્શનનો પરિચય વધારે સારો નથી એમ શરૂઆતથીજ મેં ધારણા કરી હતી તે બહુ સારૂં થયું, કારણ કે તેને વિષયાભિલાષ મંત્રીએ લોકોને છેતરવા માટે જ મોકલ્યો છે અને તે કામ કરવાસારૂ જ તે જ્યાં ત્યાં ફર્યા કરે છે આ પ્રમાણે હોવાથી તે કોઇ પણ રીતે સોબત કરવા યોગ્ય નથી એમ મનમાં નિશ્ચય થાય છે એના લક્ષણો પણ સારા જણાતા નથી, તોપણ એને અત્યાર સુધી મિત્ર તરીકે ગ્રહણ કરીને તેના ઉપર મેં બહારથી–ઉપર ઉપરથી સ્નેહભાવ બતાવ્યો છે અને તેની સાથે ઘણો કાળ ક્રીડા પણ કરી છે તેથી તેને એકદમ અકાળે છોડી દેવો એ તો યોગ્ય નહિ ગણાય, પણ હવે હું તેનું સ્વરૂપ બરાબર જાણી ગયો છું તેથી મારે તેનો બહુ વિશ્વાસ તો કરવો જ નહિ, તેની અનુકૂળતા પ્રમાણે સર્વ આચરણ કરવી નહિ, મારૂં આત્મસ્વરૂપ તેને સોંપી દેવું નહિ, મારી ખાનગી વાત તેને કહી દેવી નહિ, તેમજ તેને હું માત્ર ઉપર ઉપરથી જ ચાહું છું એ હકીકત પણ તેને જાણવા દેવી નહિ; કારણ કે તે

સ્વભાવે બહુ વિચિત્ર છે તેની સાથે હાલ તો કાળક્ષેપ કરવો અને અગાઉ જેવુ તેની સાથે વર્તન રાખતો હતો તેવુ જ બહારથી તો તેની સાથે વર્તન રાખવુ, અગાઉની પેઠે જ તેની સાથે સબધ રાખીને સર્વત્ર ફરવુ, તે જે જે કામ કરવાનુ સૂચવે તેમાથી આત્મિક પ્રયોજનને બગાડે તેવુ ન હોય તે કરવુ અને જ્યા સુધી મારાથી તેનો સર્વથા ત્યાગ ન થઇ શકે ત્યા સુધી તેની સાથે એ પ્રમાણે વર્તવુ, પણ તેની ઉપર બહુ આસક્તિ રાખવી નહિ આ પ્રમાણે જો હુ તેની સાથે વર્તીશ તો તે મને કોઇ પણ પ્રકારની બાધા-પીડા ઉપજાવી શકશે નહિ' મનીષીએ પોતાના મનમા આવી રીતે નિર્ણય કર્યો ત્યારપછી સ્પર્શન, મનીષી અને બાળ ચિત્રવિચિત્ર સ્થાનોમા અગાઉની માફક જ વિલાસ કરતા ફરતા હરતા લાગ્યા અને કાળ પસાર કરવા લાગ્યા

સસારમા સારભૂત શુ છે ? તેવો સવાલ,
મનીષીને કૌતુક, બાળની આસક્તિ,
સ્પર્શને બતાવેલ યોગબળની અસર

એક દિવસ પોતાના મિત્રમડળમા સ્પર્શને વાતચીત શરૂ કરી તેણે કહ્યુ "અરે ભાઇઓ ! લોકોમા સારભૂત શુ છે ? સર્વ પ્રાણીઓ શેની અભિલાષા કરે છે ?"

બાળ—"મિત્ર ! એમા સવાલ કરવા જેવુ શુ છે ? એ તો બહુ જાણીતી વાત છે અને સર્વ તે વાતને સારી રીતે સમજે છે"

સ્પર્શન—"ત્યારે કહોને, તે શુ છે ?'

બાળ—"મિત્ર ! તે સુખ છે"

સ્પર્શન—"જો તેમજ છે તો પછી દરરોજ તેની સેવા શા માટે કરવામા આવતી નથી ?"

બાળ—"તેની સેવા કરવાનો ઉપાય શો છે ?"

સ્પર્શન—"હુ પોતે જ તેનો ઉપાય છુ"

બાળ—"તે કેવી રીતે ?"

સ્પર્શન—"મારામા યોગશક્તિ છે તેનાવડે હુ પ્રાણીના શરીરમા પેસીને બહાર અથવા અદર કોઈ જગ્યાએ છુપા ને[૧] એમી જાઉં છું, ત્યારપછી તે પ્રાણીઓ ભક્તિપૂર્વક મારૂ ધ્યાન કરે, કોમળ

૧ આ સ્પર્શનનો વિષય છે એ ચામડીમા રહીને અદરથી પ્રેમ કરે છે.

અને સુંદર સ્પર્શની સાથે સબધ કરે, તો તેથી તેઓને એવુ સારૂ સુખ મળે છે કે જેને કોઇ અન્ય સુખની ઉપમા જ આપી શકાય નહિ તેટલા માટે સુખસેવનનો ઉપાય હુ પોતે જ છુ હવે તમે તે વાત બરાબર સમજ્યા ? ”

આટલી હકીકત સાભળીને મનીષીએ પોતાના મનમા વિચાર કરી લીધો કે ‘આ સ્પર્શને અમને છેતરવાનો પ્રપચ અત્યારે બરાબર આદર્યો છે, પણ કાઇ નહિ, જોવા તો દો, તે ભાઇથી હવે શુ કરે છે ?’

બાળ—“ અરે મિત્ર ! જો એમ હતુ તો પછી અમારે આટલા બધા વખતથી તારી સાથે સબધ છે છતા તે વાત તે અમને આજ સુધી એક પણ વખત કેમ જણાવી નહિ ? તે ખરેખર અમને અત્યાર સુધી છેતર્યા ! અમે તેટલે અશે કમનશીબ રહ્યા ! કારણ કે સુખપ્રાપ્ત કરવાનો આવો સારો ઉપાય હસ્તગત હોવા છતા પણ અત્યાર સુધી અમે સુખ વગરના રહી ગયા તારી પાસે આવી જબરી યોગશક્તિ છે છતા તેને તુ પ્રગટ કરતો નથી અને અમારી પાસે તે સબધી વાત પણ કરતો નથી તે તો તારી બહુ ગભીરતા કહેવાય ! પણ હવે તો કૃપા કરીને અમને એ કુતૂહલ બતાવ, તારી યોગશક્તિને વિકસ્વર કર અને અમને સુખ પ્રાપ્ત કરવાના હેતુભૂત બરાબર થઇ જા અમને તારી યોગશક્તિ જોવાનો અને તેનો અનુભવ કરવાનો પ્રસગ મળ્યો છે તેનો ખરો લાભ અમને આપ ’

“ કેમ મારી શક્તિ હુ બતાવુ ? ” એ પ્રમાણે મનમા જરા સદેહપૂર્વક એક દૃષ્ટિબાણ મનીષી તરફ ફેંકીને સ્પર્શને મનીષીને સવાલ કર્યો બાળે જેવી ઇચ્છા બતાવી તેવીજ ઇચ્છા મનીષીની પણ હશે કે નહિ તે જાણવાના ઇરાદાથી એ સવાલ સ્પર્શને કર્યો હતો મનીષીને પણ શુ થાય છે તે જોવાનુ કુતૂહળ થયુ, તેથી તેણે જવાબમા જણાવ્યુ “ ભાઇ ! બાળે તમને જે પ્રમાણે કરવા કહ્યુ છે તે પ્રમાણે કરો એમા વિચાર કરવા જેવુ કે વિરોધ બતાવવા જેવુ શુ છે ? ”

મનીષીનો આ પ્રમાણે જવાબ સાભળીને સ્પર્શને [1]પદ્માસન

---

૧ યોગી ધ્યાન કરે છે ત્યારે આ પ્રમાણે આસન પ્રાણાયામ પ્રત્યાહાર ધારણા વિગેરે કરે છે એવીજ રીતે સસારી પ્રાણીઓ સ્પર્શન કે બીજી કોઈ પણ ઇંદ્રિયના આસક્ત થાય છે ત્યારે એવી જ એકાગ્રતા કરે છે જરા બારીક અવલોકન કરવાથી એ વાત જણાઇ આવશે વિષય સેવતી વખતે યોગધ્યાનના જેવી જ એકતા થાય છે, માત્ર આશયમાજ મોટો તફાવત હોય છે

યોગશક્તિનો પ્રભાવ

કર્યું, શરીરને સ્થિર કર્યું, બહારની કોઇ પણ બાબત તરફ ખેંચાતા મનના વિક્ષેપને દૂર કર્યો, આંખને નિશ્ચળ કરી નાકના અગ્રભાગ તરફ બરાબર અનિમેષપણે સ્થાપન કરી, મનને હૃદયકમળપર સ્થિર કર્યું, ધારણા બરાબર સ્થિર કરી, ધારણામા જે વિષય ધાર્યો તેના તરફ બરાબર એકતાન લગાવ્યુ, ધ્યાન લગાવ્યુ, ઇંદ્રિયની સર્વ વૃત્તિઓને રૂંધી દીધી, પોતે તદ્દન સ્વરૂપશૂન્ય હોય એવો થઇ ગયો, સમાધિ કરી, અંતર્ધાન કરવાના હેતુભૂત આત્મસંયમ બરાબર કર્યો, અંતર્ધાન બરાબર કર્યું (એટલે પોતે અદૃશ્ય થઇ ગયો), મનીષી અને બાળના શરીરમા તે પેઠો, તેઓના શરીરમા પોતાને જે પ્રદેશ બહુ પસંદ હતો ત્યા સ્થાન કર્યું, તે વખતે બાળ અને મનીષીના મનમા તેણે અત્યંત નવાઇ ઉપજાવી, અને બન્નેના મનમા કોમળ સ્પર્શ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા જાગૃત કરી

સ્પર્શનની યોગશક્તિની જૂદી જૂદી અસર

બાળ ઉપર સ્પર્શ યોગબળ

એવી રીતે સ્પર્શન પોતાની યોગશક્તિ બતાવી શરીરમા દાખલ થયો એટલે બાળ સુંવાળી પથારીઓ, સુંદર આરામખુરશીઓ, કોમળ વસ્ત્રો, હાડ માંસ ત્વચા અને રોમને સુખ આપનાર મર્દનો, સુંદર લલિત લલનાઓ સાથે વારંવાર વિષયસુખના ઉપભોગ, ઋતુથી ઉલટા વીર્યવાળા વિલેપનો[1] અને બીજા સર્વ પ્રકારના શરીરને પ્રિય લાગે તેવા સ્નાન અને ઉદ્વર્તન[2] વિગેરેમા આસક્ત થઇ ગયો. જેવી રીતે કોઇને ભસ્મક[3] વ્યાધિ થયો હોય તેને ગમે તેટલુ ખાવાનુ તથા પીવાનુ આપવામા આવે તે સર્વ તે ખાઇ જાય છે, તેવી રીતે તે સ્પર્શન

---

૧ **ઉલટા વીર્યવાળા વિલેપનો** શિયાળામા ગરમ વિલેપનો કરવા (ઉષ્ણવીર્ય), ઉન્હાળામા ઠંડા વિલેપનો કરવા (શીતવીર્ય)—આ રિવાજ ઘણો જાણીતો છે ઋતુની અસર શરીરપર ન થાય તેટલા માટે તેમ કરવામા આવે છે

૨ **ઉદ્વર્તન** શરીરપરથી તૈલાદિની અસર કાઢી નાખવા માટે લગાવવામા આવતા લેપને ઉદ્વર્તન કહે છે

૩ **ભસ્મકવ્યાધિ** ગમે તેટલુ ખાય પણ ભુખ મટે નહિ અને દસ્ત પણ ખોરાકના પ્રમાણમા આવે નહિ એ વ્યાધિને ભસ્મક કહે છે આ વ્યાધિવાળો ગમે તેટલુ ખાય તે સર્વ ભસ્મ થઇ જાય છે અને [illegible] ધરાતો નથી

એ કોમળ શયન વિગેરે સર્વ વસ્તુને અતૃપ્તપણે ખુબ ભોગવવા લાગ્યો બિચારો બાળ તો એ કોમળ સ્પર્શના વિષયોમાં એટલો બધો ફસી ગયો કે તેના સંબંધમાં અનેક પ્રકારની તજવીજ કર્યા છતાં તેના મનમાં કિંચિત્ માત્ર પણ સંતોષ થયો જ નહિ અને તેને પરિણામે તેના મનની શાંતિ ઉલટી ચાલી ગઇ જેમ કોઇ પ્રાણીને ખસ (ખુજલી) થઇ હોય અને તેના પગ ચળ આવવાથી ખણવામાં આવે ત્યારે જરા ઉપર ઉપરથી સુખ લાગે પણ આખરે તેને શારીરિક દુઃખ વધારે થાય છે તેવી તે બાપડાની સ્થિતિ થઇ ગઇ, છતાં પણ શુદ્ધ વિચારને અભાવે અને વસ્તુસ્થિતિના દુર્લક્ષ્યને લીધે જ્યારે જ્યારે સુંદર શય્યા વિગેરેનો ઉપભોગ કરે ત્યારે ત્યારે તેને વિચાર આવે કે અહો ! મને કેવું સુંદર સુખ છે ! અહો મને કેવો આનંદ થાય છે ! આવી જાતના વિચારથી મનમાં ફુલાયા કરે અને એવી ખોટી ભાવના ભાવીને પોતે જાણે પરમ સુખ ભોગવતો હોય એમ માની લઇ નકામો રસાતરમાં અવગાહન કરે અને તેવા સુખમાં[1] લીન થઇ જાય.

મનીષી ઉપર સ્પર્શનનું યોગબળ

મનીષી એથી ઉલટી રીતે જ્યારે જ્યારે તેને કોમળ શય્યા વિગેરેની ઇચ્છા થઇ આવે ત્યારે ત્યારે પોતાના મનમાં વિચાર કરે કે અહો ! અત્યારે મને જે વિકાર થાય છે તે સ્પર્શને કરેલો વિકાર છે, એ કાંઇ સ્વાભાવિક ઇચ્છા નથી એ સ્પર્શન મારો ખરેખરો કટ્ટો દુશ્મન છે અને એ બાબતનો મેં મારા મનમાં પાકો નિર્ણય કર્યો છે આવી રીતનો વિચાર કરીને સ્પર્શનને અનુકૂળ આવે એવું કોઇ પણ પ્રકારનું તે આચરણ કરતો નહિ વળી કોઇક મિત્રભાવે અને અંગીકાર કર્યો છે માટે તેને તદ્દન ખોટું લગાડવું ન જોઇએ અને તેની મિત્રતા છોડી દેવા માટે હજુ થોડો વખત રાહ જોવાની જરૂર છે એમ ધારી સ્પર્શનને અનુકૂળ કોઇ કોઇ પ્રવૃત્તિ જરા મનીષી કરી લે, પરંતુ તેમાં તે જરા પણ ગૃદ્ધિ રાખતો ન હોવાને લીધે સંતોષામૃત વડે તનુ મન સ્વસ્થ થયેલું હોવાથી નિરોગી શરીરવાળાને જેમ પથ્ય ભોજન સુખદાયી થાય છે તેમ પેલા શયન વિગેરેના ઉપભોગ તેને સુખ ઉપજાવતા હતા વળી એ સુજ્ઞ મનીષી બાળની માફક એ શયનાદિક સાથે પ્રેમપૂર્વક મૈત્રી કરતો નહોતો તેથી ભવિષ્યમાં તેને કોઇ પણ પ્રકારનું

---

૧ સંસારમાં પ્રાણીઓ આવી રીતે માનેલા સુખના ધરકા ખોટી રીતે લીધા કરે છે વસ્તુતઃ સુખ ન હોય તેમાં સુખ માની તેની પાછળ દોડ્યા કરે અને હેરાન થાય છે

દુ:ખ થાય તેવો બંધ[1] પણ તે કરતો નહોતો આવી રીતે બાળ અને મનીષીની જૂદી જૂદી વર્તનાનુસાર સ્પર્શન પોતાના યોગબળની તેઓ ઉપર જૂદી જૂદી અસર કરતો હતો.

બાળની જીવનસાર્થકતા સંબંધી માન્યતા

હવે એક દિવસ અંતર્ધાન થયેલ સ્પર્શન પ્રગટ થઇને બાળને કહેવા લાગ્યો—"મિત્ર ! મારી મહેનતનું કાંઇ ફળ થયું ? તને તેથી કોઇ પણ પ્રકારનું સુખ થયું કે નહિ અને તારા ઉપર કાંઇ ઉપકાર થયો કે નહિ ?" બાળે જવાબ આપ્યો "ભાઇ ! તેં ખરેખર મારા ઉપર મોટી મહેરબાની કરી છે હું કલ્પના પણ કરી ન શકું તેવો આનંદ મને કરાવીને તેં મને સ્વર્ગનું—દેવલોકનું સુખ અનુભવાવ્યું છે અને વાસ્તવિક રીતે જોઇએ તો તેમાં નવાઇ જેવું પણ શું છે ? તને વિધાતાએ બીજા પ્રાણીઓ ઉપર ઉપકાર કરવા માટે જ બનાવ્યો હોય એમ જણાય છે ખરેખર, તારા જેવા દુનિયામાં પારકા ઉપર ઉપકાર કરવા માટે જ જન્મ પામે છે અને મારા જેવાનો જન્મ તારા જેવાથી જ સાર્થક[2] થાય છે આ જન્મમાં જે સુખ લેવું જોઇએ તે તારાથી જ મળે તેમ છે તારા જેવાની સજ્જનતા અતિ ઉચ્ચ પ્રકારની છે તારા જેવા ઉત્તમ મનુષ્યો પોતાના સ્વભાવથી જ અન્ય માણસોને સુખના હેતુરૂપ થયા કરે છે મિત્રવર ! તારી કૃપાથી હાલ તો હું પૂર્ણ આનંદ ભોગવું છું " બાળનો આવો ઉત્તર સાંભળી સ્પર્શને વિચાર કર્યો કે ચાલો ! એક કામ તો થયું આ બાળ તો હવે આપણો નોકર થઇ ગયો અને તે એટલે સુધી કે હું તેને કાળી વસ્તુ ધોળી કહું કે ધોળી વસ્તુ કાળી કહું તો તે કોઇ પણ પ્રકારના વિચાર વગર તે કબુલ કરી દે, એટલી હદ સુધી તે મારે વશ થઇ ગયો છે એને હવે હું જેમ નચાવવા ધારીશ તેમ તે નાચશે આ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરીને સ્પર્શને કહ્યું "મિત્ર ! મારૂં એટલું જ કામ હતું ! તારા ઉપર આટલો ઉપકાર થઇ શક્યો તેથી હું પણ મારી જાતને ભાગ્યશાળી સમજું છું "

---

[1] કર્મનો બંધ-કર્મ ઉદય પાપાનુબંધી પુણ્યનો ઉદય હોય ત્યારે સુખ ભોગવાય છે પણ તેથી પાપનો બંધ થાય છે સુજ્ઞ પ્રાણીઓને પુણ્યાનુબંધી પુ૦ નો ઉદય સરખામણીએ દેખે છે તે સમજણ રાખી તેમાં ગૃદ્ધિ કરતા નથી, તેથી ભવિષ્યમાં કદી દુ:ખ પામતા નથી

[2] બાળજીવો [illegible] સાર્થક ઇંદ્રિયભોગમાં જ માને છે

મનીષીનો ગૂઢ આશીર્ભાવ

ત્યાર પછી સ્પર્શન મનીષી પાસે ગયો અને તેને કહ્યું "મિત્ર ! તારી ઇચ્છિત વસ્તુ પ્રાપ્ત કરી આપવાને મારો પ્રયાસ સફળ થયો કે નહિ ?" મનીષીએ જવાબ આપ્યો "અરે ભાઇ ! એની તે શી વાત કરવી ! તારી તો બહુ જબરી શક્તિ જણાય છે અને તે એટલી બધી છે કે મ્હોઢેથી તેનું પૂરતું વર્ણન પણ થઇ શકે નહિ !" આવો ગૂઢ જવાબ સાંભળી સ્પર્શને પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે આ ભાઇસાહેબ જે કાંઇ બોલે છે તેમાં કાંઇ ઊંડો ભેદ જણાય છે આ મનીષી ખરેખરો દુષ્ટ છે, મારા જેવા એના મનનું કોઇ રીતે રંજન કરી શકે એમ લાગતું નથી ખરેખર, મારૂં સ્વરૂપ બરાબર કેવું છે તે ભાઇસાહેબ ઘણું ખરૂં પામી ગયા હોય એમ ભાસે છે, માટે અહીં તો મર્યાદામાંજ બેસી રહેવું અને એ સંબંધમાં એની પાસે કાંઇ વધારે બોલવું નહિ એમાં જ માલ છે એની પાસે વધારે વાત કરવામાં કાંઇ વળે તેમ લાગતું નથી આવી રીતે મનમાં વિચાર કરીને તેણે ધૂર્ત્ત માણસને છાજે તેવો અવાજ કર્યો, પોતાના મ્હોંઢાપર જરા પણ વિકાર જણાવા ન દીધો અને મૌન ધારણ કરીને તે બેસી રહ્યો

અકુશળમાળાની પ્રેરણા

આ બાજુ બાળે પોતાની માતા અકુશળમાળા પાસે જઇને સ્પર્શને પોતાની યોગશક્તિ કેવી રીતે બતાવી તે સંબંધી સર્વ હકીકત અથથી માંડીને ઇતિ સુધી કહી સંભળાવી, તેમાં સ્પર્શને પોતાની યોગશક્તિથી કેવી રીતે સુખ સંપાદન કરાવ્યું અને તેમ કરવાનું તેનામાં કેટલું સામર્થ્ય હતું એ વાત બહુ રસથી જણાવી આ સર્વ હકીકત સાંભળીને અકુશળમાળા બોલી-"ભાઇ ! મેં તો તને પ્રથમ કહ્યું હતું કે તારે આ સ્પર્શન સાથે દોસ્તી થઇ છે તે બહુ સારી વાત થઇ છે અને તેથી પગલે પગલે તને બહુ સુખ થશે ભાઇ ! મારામાં પણ એવી યોગશક્તિ છે તેની મજા વળી તને કોઇ વખત બતાવી આપીશ " બાળે આ નવી વાત સાંભળીને કહ્યું "જો એમ હોય તો માતાજી ! મહેરબાની કરીને હાલ તુરતજ એ કુતૂહળ બતાવવાની કૃપા કરો એવી મારી વિનતિ છે " અકુશળમાળાએ જવાબમાં કહ્યું "જ્યારે મારી યોગશક્તિનો પ્રયોગ અજમાવીશ ત્યારે તને તે બધી સર્વ હકીકત કહીશ "

શુભસુંદરીની વિચક્ષણ સલાહ

જેવી રીતે બાળે પોતાની માતા અકુશળમાળાને સ્પર્શન સબંધી સર્વ હકીકત કહી સભળાવી, તેવી રીતે મનીષીએ પણ પોતાની માતા શુભસુંદરી પાસે સર્વ વૃત્તાંત કહી સભળાવ્યો. સર્વ હકીકત સાભળીને વિચક્ષણ શુભસુંદરીએ કહ્યું " વત્સ ! એ પાપી મિત્ર સાથે તારે જરા પણ સબંધ રાખવો તે કોઇ પણ રીતે મને ઉચિત લાગતું નથી, કારણ કે પરંપરાએ પણ એ સ્પર્શનનો પરિચય કરનારને અનેક દુઃખો પ્રાપ્ત થાય છે " મનીષીએ કહ્યું " માતાજી ! આપ કહો છો તે બરાબર છે, પણ આપે એ સબંધમા જરા પણ ભય કરવાનું કારણ નથી હું એ સ્પર્શનને એના ખરા સ્વરૂપમા ઓળખી ગયો છું તેથી એ મને વશ કરવા માટે અનેક પ્રકારના પ્રયત્નો કરે છે, તો પણ હું તેનાથી છેતરાઉં તેમ નથી ફક્ત હાલ હું તેનો ત્યાગ કરતો નથી પરંતુ ત્યાગને માટે યોગ્ય અવસરની રાહ જોયા કરૂં છું, કારણ કે એને મે મિત્ર તરીકે એ- વખત સ્વીકાર્યો છે તો પછી અકાળે તેને એકદમ તરછોડી નાખવો એ મને ઠીક લાગતું નથી ' શુભસુંદરીએ આ પ્રમાણે પુત્રના વચન સાભળીને કહ્યું ' વત્સ ! એ વિચાર તે ઘણો સારો કર્યો છે તારૂં વ્યવહારકુશળપણું યોગ્ય છે, તેમજ તારા વત્સલભાવને, નીતિમાર્ગે વર્તવાની તત્પરતાને, ગભીરતાને, તેમજ સ્થિરતાને ધન્ય છે વ્યવહારનો એક નિયમ છે કે જેને એક વખત ગ્રહણ કર્યો હોય તેનામા કાઇ દોષ હોય તો પણ સજ્જન માણસો તેનો અકાળે ત્યાગ કરતા નથી, જેમકે તીર્થંકર મહારાજ ગૃહસ્થપણામા હોય છે ત્યારે તે ગૃહસ્થપણાનો અકાળે ત્યાગ કરતા નથી[1] વળી જેને એકવાર ગ્રહણ કર્યું -સ્વીકાર્યું તેમા કોઇ દોષો હોય તો પણ તેનો જો અકાળે ત્યાગ કરવામા આવે તો સજ્જન પુરૂષોમા એવી રીતે અકાળે ત્યાગ કરનાર પ્રાણી નિંદા પામે છે અને પોતાનો સ્વાર્થ સાધી શકતો નથી, પરંતુ તેવી દોષવાળી વસ્તુનો ત્યાગ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય-સમય આવી પહોંચે તે વખતે પણ જો પ્રાણી મૂર્ખાઇને અંગે તેનો ત્યાગ કરી દેતો નથી તો પછી પરિણામે તેનો પોતાનોજ ક્ષય થાય છે એ બાબતમા જરા પણ શંકા જેવું નથી, તેટલા માટે બુદ્ધિશાળી પ્રાણી ત્યાગ કરવા યોગ્ય વસ્તુને

---

1 તીર્થંકર ઘરના દોષ જાણે છે છતાં અવસરેજ તેનો ત્યાગ કરે છે

કોઈ કારણસર હેયબુદ્ધિપૂર્વક ગ્રહણ કરીને પણ તેનો ત્યાગ કરવાના અવસરની અપેક્ષા રાખે છે તો તે પ્રશંસાપાત્ર બને છે ”

કર્મવિલાસ મહારાજાનો નિર્ણય
બાળનો વિલાસ-વૃથા ઉપદેશ
મનીષીની તે સંબંધપર વિચારણા

કર્મવિલાસ રાજાએ પોતાની બન્ને રાણીઓ (શુભસુંદરી અને અકુશળમાળા) પાસેથી તે સર્વ હકીકત સાંભળી ત્યારે તે પોતાના મનમાં મનીષી ઉપર પ્રસન્ન થયો અને બાળ ઉપર ગુસ્સે થયો.

હવે ત્યારપછી બાળ તો કોમળ શય્યાઓ પર આરામ કરવો સુંદર સ્ત્રીઓ સાથે સ્પર્શેંદ્રિય સંબંધી સુખો ભોગવવા વિગેરે વિગેરે જે જે બાબતો સ્પર્શનના પ્રદેશની હતી તે સર્વ વધારે વધારે આસક્ત થઇને બહુ બહુ પ્રકારે સેવવા માંડી અને રાત દિવસ તે જ કામમાં આસક્ત રહેવા લાગ્યો, રાજકુમારને યોગ્ય બીજા સર્વ વ્યાપારો છોડી દીધા, તે એટલે સુધી કે પોતાના દેવ અને ગુરુને પગે લાગવાનો દર રોજનો નિયમ હતો તે પણ છોડી દીધો, કળાનો અભ્યાસ કરવાનો નિયમ પણ છોડી દીધો, કુળમર્યાદા ઓળંગવા માંડી, પશુ ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો, આવા વર્તનને લઇને લોકો તેની નિંદા કરવા લાગ્યા, તે બાબતની દરકાર પણ તેણે છોડી દીધી પોતાના કુળને કલંક લાગે તેવું કોઇ કાર્ય કરવું ન જોઇએ એવો અત્યાર સુધી વિચાર રહેલો હતો તે વિચાર પણ છોડી દીધો, પોતે બીજા પ્રાણીઓને હસવાનું-ઠઠ્ઠા મશ્કરીનું સાધન થતો હતો તે વાત તેના જાણવામાં પણ આવી નહિ, [1]પોતાના હિત કરનાર પક્ષ તરફ પણ તેણે બેદરકારી બતાવવા માંડી અને કોઇ સાચો ઉપદેશ આપે તો તે ગ્રહણ કરવાનું પણ છોડી દીધું, માત્ર જ્યાં જ્યાં નારી (સ્ત્રી) સંગ, કોમળ આસન કે બીજું કાંઇ પણ સ્પર્શનને સુખ ઉપજાવે તેવું હોય તેને પ્રાપ્ત કરવાના અને ભોગવવાના કામમાં તે લાગી જતો અને પછી તેના ઉપભોગનું પરિણામ શું થશે તે વિચાર્યા વગર આસક્તિ રાખીને તેમાં પ્રવર્ત્યા કરતો હતો આવું તેનું ગાઢઆસક્તિવાળું વર્તન જોઇને મનીષીને તેના ઉપર કરૂણા આવી જતી ત્યારે વળી કોઇ કોઇ વાર તે સ્પર્શનની મૂળ શુદ્ધિ કેવા પ્રકારની હતી તે સંબંધી પોતે (મનીષીએ) ચલાવેલી શોધખોળની સર્વ વાત તેની પાસે નિવેદન કરતો અને

---

૧ હિત કરનાર પક્ષ મોક્ષમાર્ગ અનુસરનાં લોકો અથવા મોક્ષમાર્ગને અનુસરતા અનુષ્ઠાન

પાછો વધારામા કહેતો કે "ભાઇ બાળ ! એ સ્પર્શન મોટો ઠગારો છે, જરા પણ વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય નથી, એ અરેખરો મોટો દુશ્મન છે" આવી હકીકત તે બાળની પાસે કહેતો અને તેને સ્પર્શન વિરૂદ્ધ ઉશ્કેરતો ત્યારે બાળ જવાબમા કહેતો કે "ભાઇ મનીષી ! આવી નહીં અનુભવેલી બાબતના સબધમા વાત કરવાનો અર્થ શો ? જે મારો પરમ મિત્ર છે, અનત સુખમાગરમા અવગાહન કરાવવામા હેતુભૂત છે, તેને તુ મારો પરમ શત્રુ-મોટો દુશ્મન કહે છે એ કેવી વાત !" આવા વિચિત્ર જવાબો સાભળી મનીષી પોતાના મનમા વિચાર કરતો કે ખરેખર, આ બાળ મૂર્ખ જ જણાય છે ! એને અટકાવવાનુ કામ હાલ તો તદ્દન અશક્ય લાગે છે તેથી તેને રોકવો નકામો છે, માટે હાલ તો મારી જાતને બચાવી લેવાના યત્ન કરવો એ જ શ્રેયસ્કર છે નીતિશાસ્ત્રમા પણ કહ્યુ છે કે કોઇ મૂર્ખ માણસ અકાર્ય કરવા તયાર થયો હોય ત્યારે તેને તેમ કરતો અટકાવવા માટે જે મહેનત લઇને કહેવામા આવે છે તે વાણીનો વિસ્તાર [1]રાખના ઢગલામા ઘીની આહુતિ પેઠે નકામો થાય છે એવા મૂર્ખને મોટો ઉપદેશ આપવામા આવે તો પણ તે અકાર્ય કરવાથી કદિ પાછો હઠતોજ નથી રાહુને ગમે તેટલા વાક્યો કહેવામા આવે તો પણ ચદ્રને ગળી જવાના કામથી તેને કોઇ વારી શકતુ જ નથી દુર્વિનીત પ્રાણીઓ (હલકા માણસો) જ્યારે અકાર્ય કરવામા તત્પર થયા હોય ત્યારે સમજુ પ્રાણીએ તેના પ્રાણીને વારના નહિ, પણ તેઓનો અનાદર કરવો આવી રીતે પોતાના મનમા વિચાર કરીને બાળ સ્પર્શનના સબધમા શિક્ષણ આપવાની ને કહેવાની જે પદ્ધતિ મનીષીએ સ્વીકારી હતી તે છોડી દીધી અને (મનીષી) મૌન ધારણ કરીને બેસી રહ્યો

[1] રાખના ઢગલામા ઘી ગમે તેટલુ નાખવામા આવે તો તેથી કોઈ પ્રકારનો લાભ થતો નથી ઘી જાય છે અને મહેનત નકામી થાય છે, તેમ આપેલો ઉપદેશ નકામો ... મહેનત પણ માથે પડે છે

પ્રકરણ ૬ ઠ્ઠું

મધ્યમ બુદ્ધિ

મિથુનદ્વય—અંતર્કથા

હવે[1] એજ કર્મવિલાસ રાજાને ઉપર જણાવેલી શુભસુંદરી અને અકુશળમાળા ઉપરાંત એક ત્રીજી સામાન્યરૂપા નામની રાણી હતી એ રાણીથી રાજાને મધ્યમબુદ્ધિ નામનો પુત્ર થયો હતો. આ મધ્યમબુદ્ધિ ઉપર બાળ અને મનીષીનો બહુ પ્રેમ હતો અને તેની સાથે બન્નેએ ઘણા કાળ સુધી ક્રીડા કરી હતી કાંઈ રાજ્ય સબંધી કામકાજ હોવાને લીધે મહારાજાના હુકમથી તે દેશાવર ગયો હતો, તે હમણા ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરે આવી પહોંચ્યો તેણે આવીને તુરતજ બાળ અને મનીષીને સ્પર્શનની સાથે જોયા તે બન્ને ભાઈઓને ભેટ્યો અને સ્પર્શનને મળ્યો પછી મધ્યમબુદ્ધિને જરા કૌતુક થયું, તેથી પોતાનું મ્હોઢું બાળના કાન સુધી લઈ આવીને તેને ખાનગી રીતે પૂછ્યું "અરે ભાઈ! આ નવો માણસ કોણ છે?" બાળે જવાબમાં કહ્યું "બંધુ! એ તો ન કલ્પી શકાય તેના પ્રભાવવાળો સ્પર્શન નામનો આપણો મિત્ર છે" મધ્યમબુદ્ધિએ તેનું વિશેષ સ્વરૂપ પૂછવાથી બાળે સ્પર્શન

---

૧ વાંચનારને યાદ આપવાની જરૂર નથી કે વિદુર આ સર્વ વાત નંદિવર્ધનકુમાર પાસે કહે છે વિદુરે જે કથા કહેવા માંડી હતી તેમાં કર્મવિલાસ રાજાના બે પુત્રો બાળ અને મનીષીની વાત અત્યાર સુધીમાં આવી છે એ બંને પાત્ર સાથે હવે કર્મવિલાસ રાજાનો ત્રીજો પુત્ર દેખાવ આપે છે આ સર્વ હકીકત અન્તર્ગત કેતા વિગેરે સાંભળે તેમ સંસારીજીવ અગૃહીતસંકેતા સમક્ષ કહે છે

મનીષી શુભસુંદરીનો પુત્ર છે તે શુભ વિચારથી થયેલ ઉચ્ચ બુદ્ધિ બતાવે છે બાળ અકુશળમાળાનો પુત્ર છે તે અયોગ્ય વિચારથી થતી અજ્ઞદશાને—સંસારાભિનંદિપણાને બતાવે છે મધ્યમબુદ્ધિ—ચાલુ પ્રવાહવાળા મધ્યમ જનોને બતાવે છે ત્રણે પાત્રો મનન કરીને ખાસ ધારવા લાયક છે

સબધી સર્વ હકીકત જણાવી દીધી, જે સાભળીને મધ્યમબુદ્ધિને પણ સ્પર્શન ઉપર રાગ થયો પછી બાળના કહેવાથી સ્પર્શને પોતાની શક્તિ મધ્યમબુદ્ધિ ઉપર પણ ચલાવવા માડી. સ્પર્શને પોતાનુ માહાત્મ્ય તેને બતાવવા માટે યોગશક્તિનો પ્રયોગ કર્યો, પોતે અતર્ધાન થઇ ગયો, મધ્યમબુદ્ધિના શરીરમા દાખલ થયો, તેને મોટુ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કર્યુ, તેનામા કોમળ સ્પર્શ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા જાગૃત કરી, તેની પાસે સુદર કોમળ શય્યા, લલિત લલનાઓ વિગેરે સાથે સ્પર્શનો આનદ કરાવ્યો અને તેમ કરીને મધ્યમબુદ્ધિના મનમા પોતાની ઉપર પ્રેમ ઉત્પન્ન કર્યો મધ્યમબુદ્ધિ આવો તેના યોગનો પ્રયોગ જોઇ અનુભવી રાજી રાજી થઇ ગયો આ પ્રમાણે પોતાનુ સામર્થ્ય બતાવીને અતર્ધાન થઇ ગયેલ સ્પર્શન પાછો પ્રગટ થયો અને પોતાનો પ્રયાસ સફળ થયો છે કે નહિ ' એવો મધ્યમબુદ્ધિને સવાલ કર્યો એ સવાલનો જવાબ આપતા મધ્યમબુદ્ધિએ તેનો આભાર માન્યો સ્પર્શને પણ પોતાના મનમા વિચાર કર્યો કે ફીકર નહિ ! આ ભાઇ સાહિબ પણ મારા સપાટામા આવી ગયા છે !

મધ્યમબુદ્ધિને સશય, મનીષીની ચેતવણી

આ સર્વ બનાવ પ્રત્યક્ષ બનતો જોઇને મનીષી પોતાના મનમા વિચાર કરવા લાગ્યો કે અહો ! પાપી સ્પર્શને તો આ મધ્યમબુદ્ધિને પણ લગભગ પોતાને વશ કરી લીધો, પણ એ બાપડો તદ્દન અજાણ્યો છે અને જરૂર સ્પર્શનથી છેતરાઇ ગયો જણાય છે તેથી જો હજુ પણ તે ઉપદેશ ગ્રહણ કરે તો તેને ખરી હકીકત સમજાવુ કે જેથી એ બાપડો એનાથી ભોળવાઇને ઠગાઇ ન જાય આ પ્રમાણે વિચારીને મનીષીએ મધ્યમબુદ્ધિને એકાત પ્રદેશમા લઇ જઇને ખાનગી રીતે કહ્યુ " ભાઇ ! આ સ્પર્શન સારો માણસ નથી, એને તો વિપર્યાભિલાષે લોકોને છેતરવા માટે અહીં મોકલેલો છે અને આખો વખત તે લોકોને છેતરવાનો ધધો જ કર્યા કરે છે " મધ્યમબુદ્ધિએ આ સબધમા વિસ્તારથી બધી હકીકત પૂછવાથી મનીષીએ સ્પર્શનની મૂળશુદ્ધિ સબધી સર્વ વાતો પ્રથમથી છેડે સુધી પોતે જે પ્રમાણે બોધ અને પ્રભાવ પાસેથી મેળવી હતી તે સર્વ કહી સભળાવી આ સર્વ હકીકત સાભળીને મધ્યમબુદ્ધિએ પોતાના મનમા વિચાર કર્યો કે સ્પર્શનનો મારા ઉપર આટલો બધો પ્રેમભાવ છે એ મે અનુભવ્યુ છે વળી એની શક્તિ પણ અચિત્ય છે અને એ સુખનો હેતુ પણ છે એ સર્વ મે જોઇ લીધુ છે બીજી બાજુએ જોઇએ

તો આ મનીષી પણ કદિ અયોગ્ય વચન બોલે તેવો નથી ત્યારે હવે આમાં તત્ત્વ શું છે અને મારે શું કરવું યોગ્ય ગણાય ? અથવા આ પ્રમાણે સંકલ્પવિકલ્પ કરવાથી શો લાભ મળવાનો છે ? માતાજી પાસે જઇને તેમનેજ સર્વ હકીકત પૂછવી એ વધારે ઠીક છે અને પછી તે જે પ્રમાણે હુકમ કરે તે પ્રમાણે આચરણા કરવી ?

માતા પાસે સવાલ;
સંશયમાં કાળક્ષેપ,
માતૃકથિત અંતરકથા.

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને મધ્યમબુદ્ધિ પોતાની માતા સામાન્યરૂપા પાસે ગયો, તેને પગે પડ્યો, તેણીએ તેના ઓવારણા લીધાં, મધ્યમબુદ્ધિ જમીનપર બેઠો, પછી તેણે બધી હકીકત પોતાની માતુશ્રીને મ્હીસ ભળાવી સર્વ હકીકત સાંભળી લીધા પછી સામાન્યરૂપાએ કહ્યું "વત્સ ! હાલ તો તારે સ્પર્શન અને મનીષી બન્નેના વચનને અનુકૂળ રહીને વર્તવું, જેથી તું મધ્યસ્થપણે રહીશ એટલે તને કોઇ પણ પ્રકારના ભયનું કારણ રહેશે નહિ કાળાન્તરે પછી વધારે હકીકતની માહીતગારી તને મળે ત્યારે જે પક્ષ વધારે બળવાન્ જાણવામાં આવે તેને આદરવો અને જે ઓછો બળવાન્ જણાય તેને છોડી દેવો વ્યવહારશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે-એ જુ । જૂ । કામોના સંબંધમાં જ્યારે મનમાં શંકા ઉત્પન્ન થાય ત્યારે હમેશાં કાળક્ષેપ કરવો તેના સંબંધમાં બે જોડલાનું દૃષ્ટાંત ધ્યાનમાં રાખવું " મધ્યમબુદ્ધિએ તે બે જોડના કોણ હતા તે પૂછવાથી સામાન્યરૂપાએ મિથુનદ્વયની વાત કહેવા માંડી

* * * *

* * * *

૧ જૂદી જૂદી બાબતમાં નિર્ણયપર આવી જવાની બાબ, મનીષી અને મધ્યમબુદ્ધિની પદ્ધતિ ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે ત્રણે વિકાસક્રમના જૂદા જૂદા અંશોપર છે બાળ વગર વિચારે ઝુકાવે છે મનીષી વિચક્ષણતાથી નિર્ણય કરે છે, મધ્યમબુદ્ધિ વિશેષ ઇચ્છા અને અવલોકન કરે છે

મિથુનદ્વય અતર કથા.[1]

મુગ્ધ અને અકુટિલા

એક તથાવિધ નામનુ નગર છે ત્યા ઋજુ નામનો રાજા રાજ્ય કરે છે તેને પ્રગુણા નામની રાણી છે આ રાજા રાણીને કામદેવ જેવા રૂપ અને આકારવાળો મુગ્ધ નામનો પુત્ર છે અને એ રાજકુમારને રતિના જેવા લાવણ્યવાળી સુદર અકુટિલા નામની સ્ત્રી છે આ મુગ્ધકુમાર અને અકુટિલાને અરસપરસ બહુ પ્રેમ હતો તેઓ ઇંદ્રિયના સુખો અનેક પ્રકારે ભોગવતા વખત પસાર કરતા હતા વસત ઋતુના એક સુદર પ્રભાતે મુગ્ધકુમાર પોતાના મહેલની અગાશીમાં આનદથી સૂર્યોદય જોતો ઉભો હતો તે વખતે દૂરથી મનોહર, વિકાસ પામેલા અને વિધવિધ પ્રકારના પુષ્પો અને લીલોતરીથી છવાયલા પોતાના ઘરના બગિચાને જોઇને તેમા (બગિચામા) ક્રીડા કરવાની તેને ઇચ્છા થઇ, તેથી તે પોતાની સ્ત્રી અકુટિલાને કહેવા લાગ્યો “ દેવિ ! આજે આ બગિચાની શોભા કાઈ ઓર જણાય છે, માટે ચાલો, આપણે ફૂલો એકઠા કરવાને નિમિત્તે ત્યા જઇને આનદક્રીડા કરીએ ” અકુટિલાએ જવાબ આપ્યો “ જેવી પ્રાણેશની આજ્ઞા ! ” આવો વિચાર કરીને હીરાજડિત સુવર્ણની પુષ્પછાબડીઓ લઇને તેઓ બન્ને બગિચામા ગયા અને ફૂલ વીણવા લાગ્યા. ફૂલ વીણતા વીણતા મુગ્ધકુમાર બોલ્યો “ વ્હાલી ! જોઇએ કે આપણા બેમા છાબડી પહેલ વહેલી ફૂલોથી કોણ ભરી દે છે ? તુ બીજી દિશામા જા ! હુ આ દિશામા જાઉં છુ ” અકુટિલાએ તે વાત કબુલ કરી પુષ્પસચય કરતા કરતા તેઓ એક બીજાથી બહુ દૂર નીકળી ગયા અને વચ્ચે ઝાડી હોવાથી એક બીજાને દેખાતા બધ થઈ ગયા

કાળજ્ઞ અને વિચક્ષણા,

વ્યતરે કરેલો મોટો ગોટાળો,

વિચક્ષણાનો ગોટાળામા વધારો

હવે તે જ વખતે તે પ્રદેશ ઉપર એક વ્યતર જોડલુ ફરતુ ફરતુ

---

૧ આમા ચરૂપા પોતાના પુત્ર મધ્યમબુદ્ધિને વાત કહે છે આ કથા કુમાર નદિવર્ધન પાસે વિદુર કહી સભળાવે છે તેના પેટામા છે આખી વાર્તા સંસારીજીવનો અનુભવ સદાગમ સમક્ષ ચાલે છે તેને અનુસધે છે આ અતર વાર્તા પ્રકરણ ૭ માની આખરે પૂરી થાય છે.

આવી પહોંચ્યું તેમા જે પુરૂષ હતો તેનુ નામ કાળજ્ઞ હતુ અને સ્ત્રી હતી તેનુ નામ વિચક્ષણા હતુ તેઓ બન્ને આકાશમાં ફરતા હતા, તે વખતે બન્નેએ આ મનુષ્યજોડલાને બગિચામાં ફૂલો વીણતા જોયા. કર્મના પરિણામ અચિંત્ય હોવાને લીધે, તે બન્ને મનુષ્યદંપતી અતિ સુદર હોવાને લીધે, કામદેવ હમેશા પરિણામનો વિચાર કર્યા વગર કામ કરતો હોવાને લીધે, વસંતનો સમય કામદેવને ઉદ્દીપન કરનાર હોવાને લીધે, તે પ્રદેશ ઘણો રમણીય અને આકર્ષક હોવાને લીધે, વ્યંતર દેવોને રમત ગમત અને ટીખળ કરવાનો સ્વભાવ હોવાને લીધે ઇંદ્રિયો સ્વભાવિક રીતે ચપળ હોવાને લીધે, વિષયાભિલાષને દૂર કરવો અતિ મુશ્કેલ હોવાને લીધે, મનોવૃત્તિ અતિ ચપળ હોવાને લીધે અને ભવિતવ્યતા પણ તેવીજ હોવાને લીધે તે વ્યંતરદંપતી માથી કાળજ્ઞને અકુટિલા ઉપર તીવ્ર પ્રેમ થયો અને વિચક્ષણાને મુગ્ધકુમાર ઉપર બહુ રાગ થયો.

કાળજ્ઞની યુકિત

હવે જો આ વાતની એક બીજાને ખબર પડે તો મુશીબત ઉભી થાય, તેથી કાળજ્ઞ વ્યંતરે પોતાની સ્ત્રીથી એ હકીકત છુપાવવા માટે યુકિતઓ કરવા માંડી અને તેમ કરતા વિચક્ષણાને કહ્યું "દેવિ! તમે આગળ ચાલો! પ્રભુ ભકિત માટે થોડા પુષ્પો આ રાજબગિચામાથી વીણીને હું તમારી પાછળ આવુ છુ" વિચક્ષણાનુ મન તે વખતે મુગ્ધકુમારે હરણ કર્યું હતુ તેથી તે પણ ચુપચાપ મૌનપણે રહી કાળજ્ઞ વ્યંતર બગિચામા અકુટિલા પુષ્પ વીણતી હતી તે દિશા તરફ ચાલ્યો અને ખૂબ ઝાડી વાળા પ્રદેશમા નીચે ઉતર્યો તેથી વિચક્ષણા વ્યંતરીને દેખાતો બંધ થ ગયો પછી કાળજ્ઞ વ્યંતરે વિચાર કર્યો કે આ મનુષ્યદંપતી શા માટે એક બીજાથી દૂર ફર્યા કરે છે અને એક બીજાથી વધારે વધારે દૂર શા માટે જતા જાય છે એ સંબંધી તપાસ કરવી જોઇએ પછી તે વ્યંતરે [1]વિભંગજ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂકયો તેથી તેઓ એક બીજાથી દૂર શા માટે વિચરે છે તેનુ કારણ તેના જાણવામા આવી ગયુ અકુટિલાને પોતાને વશ કરવાનો ઉપાય તેણે પોતાના મનમા તુરત જ વિચારી લીધો અને પોતે (કાળજ્ઞ વ્યંતરે) મુગ્ધકુમારનુ વૈક્રિય રૂપ ધારણ કરી લીધુ, હાથમા સોનાની છાબડી બનાવીને લઇ લીધી

---

[1] વિભંગજ્ઞાન અવધિજ્ઞાનથી દૂરની વસ્તુનુ જ્ઞાન થાય છે અજ્ઞાન દશામા ભવપ્રાયોગ્ય દૂરની વસ્તુના જ્ઞાનને વિભંગજ્ઞાન કહેવામા આવે છે મિથ્યાત્વી અને અસુરોને એ જ્ઞાન હોય છે

તેને ફૂલથી ભરી લીધી, પોતે અકુટિલાતરફ ગયો અને એક દમ બોલ્યો "પ્રિયા ! મે તારા ઉપર જીત મેળવી છે ! તુ હારી ગઇ ! હારી ગઇ !" 'અહો ! આર્યપુત્ર તો બહુ જલ્દી આવી પહોચ્યા અને મને આટલી ઉતાવળથી જીતી પણ લીધી, એવા વિચારથી અકુટિલા જરા ઝાખી પડી ગઇ તેની તે અવસ્થા જોઇ કાળજ્ઞવ્ય તર જેણે મુગ્ધકુમારનુ રૂપ લીધુ હતુ તે બોલ્યો "પ્રિયા ! દીલગીર થવાની જરૂર નથી આ તો સાધારણ બાબત છે હવે આપણે ઘણા પુષ્પો એકઠા કરી લીધા છે તેથી ચાલો ! આપણે આ બાજુના કેળના ગૃહમા જઇએ વહાલી ! જો, એ કેળનુ ઘર કેવુ સુદર છે ! એ આખા બગિચાના આભૂષણ જેવુ છે" ભોળી અકુટિલા બાપડી કાંઈ વિશેષ હકીકત જાણતી ન હોવાને લીધે ખરી હકીકતના અજાણપણામા તેણે સર્વ વાત સ્વીકારી લીધી ત્યાથી મુગ્ધ-કુમારનુ રૂપ ધારણ કરનાર કાળજ્ઞ વ્યતર અને અકુટિલા કેળના ઘરમા ગયા અને ત્યા પાદડાઓની સુદર પથારી બનાવી તે પર આરામ કર્યો

હવે આ બાજુએ વિચક્ષણા વ્યતરીએ આકાશમા રહીને વિચાર કર્યો કે કાળજ્ઞ વ્યતર (પોતાનો પતિ) હજુ પૃથ્વી પર ફરે છે, તે પાછો ન આવે અને પેલી મનુષ્ય સ્રી દૂર રહે તેટલા વખતમા પેલા રતિરહિત થયેલા કામદેવના આકારને ધારણ કરનાર તરૂણ પુરૂષને (મુગ્ધ કુમારને) મનાવી–સમજાવી–માન આપી જન્મની સફળતા કરૂ ! એ મનુષ્યદપતી (મુગ્ધ અને અકુટિલા) એક બીજાથી દૂર શા માટે રહ્યા છે તેનુ કારણ તે વ્યતરીએ વિભગજ્ઞાનથી જોઇ લીધુ અને તુરતજ પોતે અકુટિલાનુ વૈક્રિય રૂપ ધારણ કરી હાથમા સુવર્ણની છાબડી ફૂલથી ભરેલી લઇને મુગ્ધકુમારની પાસે ગઈ અને મોટેથી હસીને બોલવા લાગી 'આર્યપુત્ર ! તમને જીતી છુ, જીતી છુ, તમે હારી ગયા !" કુમાર જરા સભ્રમમા પડીને તેના સામુ જોઇ રહ્યો અને પછી બોલ્યો "વહાલી ! ખરેખર, આજ તો તે મને જીત્યો ! બોલ, ત્યારે હવે શુ કરશુ ?" વિચક્ષણા વ્યતરી જેણે અકુટિલાનુ રૂપ લીધુ હતુ તે બોલી "જે હુ કહુ તે આજ તો તમારે કરવુ પડશે." કુમારે કહ્યુ કે "તે શુ છે તે તો મને જણાવ" વિચક્ષણાએ જવાબમા કહ્યુ "ચાલો ! આપણે લતામડપમા–કેળના ઘરમા જઇએ અને ત્યા જઇને બગિચાની સુદર વનરાજી ખીલી છે તેનો આનદ–ઉપભોગ મજાથી કરીએ"

વિચક્ષણાનુ રૂપ

મુ ધકુમારે એ વાત કબુલ કરી અને જે કદલીલતામડપમા કા
ળજ્ઞવ્ય તર અને અકુટિલા ગયા હતા તેજ મડપમા
આ બન્ને પણ દાખલ થયા ત્યા તેઓએ એક જોડ
લાને જોયુ વધારે વધારે ધારી ધારીને જોતા તેઓ
વધારે આશ્ચર્ય પામતા પામતા એક બીજાને વધારે

કેળગૃહમા બે જોડલા

ટીકી ટીકીને જોવા લાગ્યા આમા તલના ફોતરાના ત્રીજા ભાગ જેટલો પણ તફાવત પોતાના જોડલામા અને બીજા જોડલામા તેઓને જણાયો નહિ, ગમે તે ભાગ સરખાવે તો એક સરખો જ લાગે હવે ખરેખરો મુગ્ધકુમાર હતો તેણે વિચાર કર્યો-અહો ! ભગવતી વનદેવતાના પ્રભાવથી આજ તો હુ અને મારી રાણી બન્ને બેવડા થઇ ગયા ! એ તો અમારો મહાન ઉત્કર્ષનો બનાવ બન્યો ! માટે ચાલો ! જઇને પિતાશ્રીને પણ આ વાતના આનદ સમાચાર આપીએ ! તેણે પોતાની સાથેના બાકીના સર્વેને ઇચ્છા જણાવી કે આપણે આ હકીકત પિતાજીને જણાવીએ સર્વેએ તે કબુલ કરવાથી ચારે જણા (મુગ્ધ અને અકુટિલા તથા તેમના રૂપ ધારણ કરેલા કાળજ્ઞ અને વિચક્ષણા) ઋજુ રાજા પાસે જવા નીકળ્યા

ઋજુ રાજા એ ચારને જોઇને બહુ આશ્ચર્ય પામ્યો તેમજ
પ્રગુણા રાણી અને બીજા રાજ્યપરિવારને પણ ઘણી
નવાઇ લાગી તેઓએ મુગ્ધકુમારને પૂછ્યુ કે 'ભાઇ!
આ સર્વ શુ છે તે તુ અમને સમજાવ તો ખરો !'

ગોટાળો કેમ?

મુગ્ધ કુમાર—' પિતાજી ! એ તો વનદેવતાનો પ્રભાવ છે '

ઋજુ રાજા—' તે કેવી રીતે ? '

મુગ્ધકુમારે સર્વ હકીકત કહી સભળાવી આ હકીકત સાભળીને સરળ પ્રકૃતિવાળા ઋજુરાજાએ વિચાર કર્યો કે અહો ! હુ ધન્ય છુ ! ભાગ્યશાળી છુ ! મારા ઉપર વનદેવતાની બહુ મોટી કૃપા થઇ ! હર્ષના ઉત્સાહમા આવી તેણે તો આખા નગરમા મોટો મહોત્સવ કરવાનો આદેશ આપી દીધો અનેક પ્રાણીઓને મોટા મોટા દાન આપ્યા અને મોટા પાયા ઉપર નગરદેવતાના પૂજન-અર્ચન કરાવ્યા અને મોટી ધામધુમ કરી મૂકી પછી રાજાએ આખા રાજ્ય મડળને બોલાવીને જાહેર કર્યુ કે " મારે એક જ પુત્ર હતો તેના બે [illegible] અને એક પુત્રવધૂની બે પુત્રવધૂઓ થઇ ગયા તેથી હે લોકો ! [illegible] ખાઓ, પીઓ અને હે સજ્જન પુરૂષો ! તમે ગાઓ, બજાવો

નાચો અને હર્ષ કરો !' પ્રગુણા રાણી પણ રાજાએ કહ્યું તેજ કથન કરતી આનંદ મંગળના વાજિંત્રો વગાડીને કાનને પણ બહેરા કરી નાખવા લાગી અને ઉંચા હાથ કરીને નાચવા લાગી અને પોતે હતી તેથી બે વધી થઇ ગઇ છે-એવા વિચારથી બહુ આનંદ પામી, અકુટિલા બહુ આનંદ પામી, અંતપુરની સર્વ સ્ત્રીઓએ પણ નાચવા માંડ્યું, આમ આખું નગર રાજી રાજી થઇ ગયું અને સર્વત્ર આનંદ પ્રસરી રહ્યો.

કાળજ્ઞને થયેલી શંકા અને તે પર વિચારણા
પોતાના વર્તનપર વિચાર અને ચુપકીદી.
વિચક્ષણાએ લીધેલો લગભગ તેવો જ માર્ગ

ટીખળી વ્યંતર

વ્યંતર જાતિના દેવતાઓને રમત ગમત અને ખાસ કરીને ટીખળ બહુ પ્રિય હોય છે, તેથી કાળજ્ઞ વ્યંતર આ બધી લીલા જોઇને બહુ રાજી થયો. માત્ર તેના મનમાં એક વિચાર આવ્યો કે આ બીજી સ્ત્રી કોણ આવી છે? એ મંઝવણમાં તેણે પોતાના વિભંગજ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂક્યો ત્યારે તેને જણાયું કે એ તો પોતાની જ સ્ત્રી વિચક્ષણા છે! એ હકીકત તેને જણાતા મનમાં ક્રોધ ભરાયો અને વિચાર થયો કે આ તો દેવાંગના છે તેથી એને તો મારી શકાશે નહિ પણ એ દુરાચારી પુરૂષને (સાચા મુગ્ધકુમારને) મારી નાખું વળી તે વિચક્ષણાને મારી શકાશે તો નહિ, પણ તેને સખ્ત પીડા કરૂં કે તે હવે પછી પારકા પુરૂષની ગંધ લેવાનો કદિ વિચાર પણ કરે નહિ. આવો કાળજ્ઞ વ્યંતરે પોતાના મનમાં નિશ્ચય કર્યો પણ તેજ વખતે વળી ભવિતવ્યતાની પ્રેરણા થવાથી તેના મનમાં વિચાર થયો કે મેં જે વિચાર કર્યો છે તે બરાબર નથી, હું પોતે પણ શુદ્ધ આચારવાળો નથી તો પછી વિચક્ષણાને મારે પીડા કરવી ન જોઇએ જેવો તેનો દોષ છે તેવો જ મારો પણ એકસરખો દોષ છે મુગ્ધકુમારને મારી નાખવો તે તો વળી કોઇ પણ રીતે યોગ્ય નથી, કારણ કે એને મારીએ તો આ બાબતમાં કાંઇ ગોટાળો છે એમ ધારીને અકુટિલા મને સેવશે નહિ અને વિચક્ષણા મારા ઉપર હંમેશને માટે ખેદ રાખશે ત્યારે હવે શું કરવું? મારી સ્ત્રીની ચપળ વૃત્તિ જોવી જ નથી-એમ આંખ આડા કાન કરીને અકુટિલાને લઇને અહીંથી બીજે ચાલ્યો જાઉં? ના, પણ એમ કરવું તે પણ ઉચિત નથી, કારણ કે આ સર્વ સ્વાભાવિક હશે કે આમાં

કાઇ ગડબડ હશે એવો જો અકુટિલાને વહેમ પડી જશે તો પછી તે પણ મને ભજશે નહિ–મારી સાથે આનદ ભોગવશે નહિ અને તેના વગર અહીંથી ચાલ્યા જવુ તે તો નકામુ અને નિરર્થક થાય. તેટલા માટે બીજા કોઇની ઇર્ષ્યા–અદેખાઇ ન કરતા અહીં રહેવુ અને વખત કાઢવો એ વાત વધારે ઠીક લાગે છે '

વિચક્ષણાએ પણ એવો જ વિચાર કર્યો કે અહો ! આતો મુગ્ધકુમારનુ રૂપ લઇને મારા પતિ કાળજ્ઞ વ્યતર જ આવ્યા જણાય છે ! એના સિવાય બીજો કોણ એવી રીતે અહીં આવે? અરેરે ! એમના દેખતા હુ પરપુરૂષની સાથે કેવી રીતે રહી શકુ ? આવા વિચારથી વિચક્ષણના મનમા ઘણી શરમ આવી. વળી પોતાની દેખતા પોતાનો પતિ અન્ય સ્ત્રી સાથે સબધ કરે છે તે જોઇને તેને ઇર્ષ્યા પણ ઘણી આવી અહો ! આવા સયોગોમા અહીં રહેવુ તે કેવી રીતે બની શકે ! પણ હવે ત્યાથી ચાલ્યા જવાથી પણ શી અર્થ સિદ્ધિ થાય એવી તેના મનમા ધુચ આવવા લાગી. હવે તો અહીં રહેવા સિવાય બીજો કાઇ ઉપાય જ નથી એવો વિચાર કરીને બીજો કાઇ રસ્તો ન સૂજવાથી જેમ થવાનુ હોય તેમ થશે એમ પોતાના મનને ધીરજ દેતી તે પણ ત્યા જ રહી ગઇ હવે તે બન્નેએ (કાળજ્ઞ અને વિચક્ષણાએ) વૈક્રિય રૂપ બતાવવુ બધ કર્યું, (નવી વિક્રિયા બતાવવી બધ કરી,) એક બીજા પર ઇર્ષા કરવી મૂકી દીધી દેવમાયાથી મનુષ્યોના સર્વ ધર્મો બજાવવાનુ જારી ગખ્યુ અને દરેક બે બે આકારમા દેખાતા અને બેને ભોગવતા કાળજ્ઞ અને વિચક્ષણા ત્યા લાબો વખત એજ સ્થિતિમા રહ્યા ૧

વિલાસી વિચક્ષણા

---

૧ કાળજ્ઞ વખત જાણનાર છે વિચક્ષણા ડાહી છે કુમાર હજુ મુગ્ધ છે ચિવત થયો છે પણ સપૂર્ણ સમુખ થયો નથી તેથી તને વખતોવખત બેવડુ પ ધારણ કરવુ પડે છે સસારના ભાગો ભોગવે છે અને વળી વખત આવતા પ્રસગ શોધી તેમાથી નીકળી જવાની રાહ જુએ છે કુમારની સ્ત્રી પણ કપટ વગરની–અકુટિલા છે એ નાની વાર્તાનુ રહસ્ય ખાસ વિચારીને હૃદયમા લેવા યોગ્ય ... વાર્તામા ઘણા રૂડા ભાવો ...

પ્રકરણ ૭ મું.

પ્રતિબોધકાચાર્ય.

(અંતર કથા ચાલુ.)

હવે તે તથાનિધ નગરની બહાર મોહવિલય નામનું ઉદ્યાન છે ત્યાં અનેક શિષ્યોના પરિવારથી પરિવરેલા અને કેવળજ્ઞાનાદિ લક્ષ્મીના સમુદ્ર પ્રતિબોધક નામના આચાર્ય પધાર્યા આવા મહાન્ આચાર્ય મહારાજના આગમનના સમાચાર વનપાળકે મહારાજા ઋજુરાજાને નિવેદન કર્યા ગુરૂ આગમનના સમાચાર સાભળી તેઓશ્રીને વંદન કરવાને માટે રાજા આખા નગરના લોકોને સાથે લઇને નગરની બહાર આવ્યો આ આચાર્યશ્રીને માટે દેવતાઓએ એક સુંદર મોટું સુવર્ણ કમળ[1] બનાવ્યું હતું, તે કમળપર બેસીને આચાર્યશ્રી દેશના આપતા હતા ગુરૂમુખના દર્શન કરી શિલાતળ (જમીન) સુધી પોતાનું મસ્તક નમાવીને રાજાએ તેમના ચરણકમળમા વંદના કરી, બીજા સર્વ મુનિમહારાજાઓને પણ વંદન કર્યું, કર્મવૃક્ષને તોડી પાડવામા તીક્ષ્ણ કુઠાર જેવા [2]ધર્મલાભ રૂપ આશીર્વાદથી ભગવાન્ આચાર્યશ્રીએ રાજાને અભિનંદન કર્યું, તેમજ બીજા મુનિઓએ પણ તેને ધર્મલાભ આપ્યો ઋજુરાજા જમીનપર બેઠો કાળજ્ઞ વ્યંતર વિગેરે સર્વ સાથે આવ્યા હતા તેઓ વંદન વિગેરેનો યોગ્ય વિનય કરીને પોતપોતાને યોગ્ય સ્થાને બેસી ગયા

આચાર્ય મહારાજની દેશના
વ્યંતરીના શરીરમાંથી નીકળેલી સ્ત્રી
પશ્ચાત્તાપ અને સ્વરૂપ દર્શન

---

૧ કમળરચના તીર્થંકર માટે સમવસરણ દેવો બનાવે છે કેટલાક સામાન્ય કેવળી માટે કમળની રચના કરે છે કમળ દેશના દેવા માટે કરેલી એક પ્રકારની રચના છે

૨ ધર્મલાભ વંદનના જવાબમા 'ધર્મલાભ' આપવો એ જૈનમુનિનો આચાર છે તેઓ સામે પ્રણામ કરતા નથી, બીજો આશીર્વાદ આપતા નથી, માત્ર સંસારથી પાર ઉતારનાર ધર્મ તમને મળો એ સૂચવનાર 'ધર્મલાભ' શબ્દ બોલે છે,

આચાર્ય મહારાજ દેશના આપવાનુ કાર્ય ચલાવી રહ્યા હતા તેમણે હવે દેશનાનો વિષય આગળ ચલાવ્યો તેઓએ દેશના દરમ્યાન સ માર્ગની નિર્ગુણતા બતાવી, કર્મબ ધનના [1]હેતુઓનુ વિસ્તરથી વર્ણન કર્યુ સ સારરૂપ બદીખાનામા પડી રહેવાની સ્થિતિના અવગુણો દર્શાવ્યા, મોક્ષમાર્ગની પ્રશ સા કરી, મોક્ષસુખમા કેટલી વિશેષતા છે તે વધારે સ્પષ્ટ આકારમા કહી સ ભળાવી, વિષયસુખની લાલચમા પડી રહેવાથી કેવી રીતે સ સારમા પરિભ્રમણ થાય છે તે હકીકતપર ભાર મૂક્યો અને તેવા પ્રકારના સુખથી શિવસુખ પ્રાપ્ત કરવામા વિઘ્ન કરનાર અન ત કાળપર્યં ત રખડપટ્ટી કેવી રીતે થાય છે તે હકીકત બતાવી આપી

ભગવાનની આવી વાણી સાભળીને પેલા કાળજ્ઞ વ્ય તર અને વિચક્ષણા વ્ય તરી ઉપર જે મોહરાજાનુ જાળુ પથરાઇ ગયુ હતુ તે ખસી ગયુ, દૂર થઇ ગયુ, તેઓ બન્નેમા સમ્યગ્દર્શનના પરિણામ જાગૃત થયા અને કર્મબ ધનને બાળી નાખવાને શક્તિમાન પ્રબળ પશ્ચાત્તાપ રૂપ અગ્નિ જાગૃત થયો, તેથી તે જ ક્ષણે તેઓ પોતાના ખરાબ વર્તન માટે પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યા.

ભદ્દરૂપી સ્ત્રી દૂર ખસી ગઇ

આ વખતે તેઓના શરીરમાથી એક સ્ત્રી બહાર નીકળી આવી. તે સ્ત્રીનુ શરીર એ વ્યન્તર અને વ્યન્તરીના શરીરમાથી નીકળતા લાલ અને કાળા પરમાણુઓનુ બનેલુ જણાતુ હતુ, તે દેખાવમા તદ્દન કદરૂપી લાગતી હતી તેનુ સ્વરૂપ ક્ષયકર હતુ અને વિવેકી પ્રાણીઓને બહુ ઉદ્વેગ કરાવે તેવી હતી તે સ્ત્રી બન્ને વ્યન્તરોના શરીરમાથી બહાર નીકળ્યા પછી તુરતજ ભગવાનના શરીરનુ તેજ સહન ન કરી શકવાથી તે પર્ષદા (સભા)ની બહાર ચાલી ગઇ અને અવળુ મુખ રાખી સભાની બહાર દૂર પ્રદેશમા જઇને જમીન ઉપર બેઠી.

અમન સ્વરો

પેલા કાળજ્ઞ અને વિચક્ષણાના હૃદય પશ્ચાત્તાપથી એટલા બધા પાણી પાણી થઈ ગયા કે તેઓની આખોમા પણ આસુ આવી ગયા અને તેઓ બન્ને એક સાથે ભગવાનના પગમા પડ્યા ત્યારપછી કાળજ્ઞ વ્યન્તરે કહ્યુ "ભગવન્! હુ તો અધમમા પણ મહા અધમ છુ

---

[1] હેતુ મિથ્યાત્વ અવિરતિ કષાય અને યોગપ્રવૃત્તિથી કર્મબ ધન થાય

[2] किरइ जीएण हेउहिं, जेणतो भण्णए कम्मम् બધહેતુને પામીને જે બધાય તે કહેવાય છે

પ્રભુ ! મે મારી સ્રીને પણ છેતરી અને પરસ્રીની સાથે વિષયસેવન કર્યું, સરળ હૃદયવાળા મુગ્ધ કુમારને છેતર્યો, ઋજુ રાજાને પ્રગુણા રાણીને ખોટા પુત્રનો મોહ ઉત્પન્ન કર્યો અને આ પ્રમાણે કરીને ખરી રીતે તો મે મારા પોતાના આત્માને જ છેતર્યો! પ્રભુ! હુ આવો પાપી છુ, તો મારી શુદ્ધિ કેવી રીતે થશે ! "

વિચક્ષણા—"ભગવન્ ! મારી શુદ્ધિ પણ કેવી રીતે થશે ? મે પાપીએ પણ એ સઘળા કામો કર્યા છે એ સર્વ અત્ર નિવેદન કરવાની શી જરૂર છે ? આપશ્રીને દિવ્ય જ્ઞાન[1] છે તેથી આપ એ સર્વ હકીકત જાણી રહ્યા છો અને આપને તો તે સર્વ હકીકત પ્રત્યક્ષ જ છે, તેથી મારે તે કહી બતાવવાની જરૂર નથી પ્રભુ ! મારે શુ કરવુ તે પણ જણાવવા કૃપા કરશો "

આચાર્ય—' તમારે એ બાબતમા ખેદ કરવાની જરૂર નથી એમા તમારો બન્નેનો કાઇ દોષ નથી, તમારૂ અસલ સ્વરૂપ તો નિર્મળ છે "

કાળજ્ઞ-વિચક્ષણા—"ભગવન્ ! ત્યારે એ કોનો દોષ છે ? "

આચાર્ય—" આ તમારા શરીરમાથી બહાર નીકળી પેલી દૂર જે સ્રી બેઠી છે તેનો એ સર્વ દોષ છે "

કાળજ્ઞ-વિચક્ષણા—"ભગવન્ ! એ સ્રીનુ નામ શુ છે ? "

આચાર્ય—" ભદ્ર ! એનુ નામ ભોગતૃષ્ણા કહેવાય છે "

કાળજ્ઞ-વિચક્ષણા—" એવા પ્રકારના અનેક દોષોનુ કારણ તે કેવી રીતે થાય છે ? "

આચાર્ય—" એ ભોગતૃષ્ણાનુ સ્વરૂપ તમે સાભળો —

ભોગતૃષ્ણાનુ સ્વરૂપ.

" જેવી રીતે રાત્રી અધકારને ચે તરફ ફેલાવે છે તે પ્રમાણે એ
" ભોગતૃષ્ણા રાગ વિગેરે દોષોના સમૂહને ચોતરફ ફેલાવે છે એ
" મહા નીચ કાર્યો કરનારી અને અયોગ્ય ચેષ્ટાઓ આચરનારી હોવાથી
" તે જેના શરીરમા દાખલ થાય છે તેને ન કરવા યોગ્ય કામો કર
" વાની બુદ્ધિ એકદમ ઉત્પન્ન થાય છે જેમ ઘાસ કે કાષ્ટથી અગ્નિ
" કદિ ધરાતો નથી અને ગમે તેટલા જળથી સમુદ્ર તૃપ્ત થતો

1 દિવ્યજ્ઞાન કેવળજ્ઞાન-સર્વજ્ઞપણુ એથી અતીત અનાગત અને વર્ત માન કાળના સર્વ ભાવો એક કાળે જાણી દેખી શકાય છે

" નથી તેવી રીતે ગમે તેટલા ભોગો ભોગવવામા આવે તો પણ
" તેથી એ તૃષ્ણા કદિ ધરાતી નથી જે મૂર્ખ પ્રાણી એમ સમજે છે
" કે એને શબ્દ વિગેરે ઇદ્રિયોના વિષયસુખોનુ ભોજન આપીને શાત
" રાખ્યા કરવી એ સારૂ છે અને તેટલા માટે જે તેને ભોગ આપ્યા
" કરે છે તે બાપડા જળમા દેખાતા ચદ્રને પોતાને હાથે પકડવાની
" ઇચ્છા કરવા જેવુ કરે છે જે પ્રાણીઓ મોહને વશ થઇને એ ભોગ
" તૃષ્ણાને પોતાની વહાલી સ્રી બનાવે છે તે મહા ભયકર અને અત
" વગરના સસારસમુદ્રમા રખડ્યા કરે છે જે ઉત્તમ પ્રાણીઓ એ ભોગ
" તૃષ્ણા (સ્રી)ને દોષવાળી જાણીને પોતાના શરીરરૂપ ઘરમાથી બહાર
" હાકી મૂકે છે અને પોતાના ચિત્તરૂપ દ્વાર બધ કરી દે છે
" તે સર્વ પ્રકારના ઉપદ્રવોથી મુક્ત થઇને અને પોતાના સર્વ પાપો
" ધોઇ નાખીને આત્માને નિર્મળ-મેલ વગરનો કરી પરમ પ
" દને પ્રાપ્ત કરે છે જે સત પુરૂષો-સજ્જન પુરૂષો આ ભોગતૃષ્ણાથી
" રહિત હોય છે તેઓ સ્વર્ગ મર્ત્ય અને પાતાળ લોકમા સર્વ પ્રાણીને
" વદન કરવા યોગ્ય થાય છે અને જે પ્રાણીઓ એ ભોગતૃષ્ણાને
" વશ પડી જાય છે તેઓ સાધુપુરૂષોની નિદાને પાત્ર થાય છે વળી
" એની પ્રકૃતિ એવી વિલક્ષણ છે કે જે અધમ પ્રાણીઓ મોહને વશ
" પડી જઇને એ (ભોગતૃષ્ણા)ને અનુકૂળપણે વર્તે છે તેઓને એ સ્રી
" બહુ દુ ખ આપે છે અને જે ઉત્તમ પ્રાણીઓ એ સ્રીથી પ્રતિકૂળપણે
" વર્તે છે, તેઓને એ અત્યત સુખ આપે છે જ્યા સુધી પ્રાણીના
" મનમા એ પાપીષ્ટ ભોગતૃષ્ણા વર્તતી હોય છે, ત્યા સુધી પ્રાણી
" મોક્ષ ઉપર દ્વેષ કરે છે અને સસારને બહુ વહાલો માને છે
" જ્યારે પુણ્યશાળી પ્રાણીઓને કોઇપણ પ્રકારે એ ભોગ
" તૃષ્ણા નાશ પામી જાય છે-દૂર જાય છે ત્યારે આ આખો સસાર
" તે પ્રાણીને ધૂળ જેવો નિસાર લાગે છે જ્યા સુધી એ ભોગતૃષ્ણા
" શરીરમા હોય છે, ત્યા સુધી પ્રાણી સ્રીના અગો (અવયવો) જે
" અશુચિના ઢગલા છે તેને ડોલરનુ પુષ્પ, કમળ, ચદ્રમા વિગેરે સાથે
" સરખાવે છે,[1] અને તે અગો જાણે ખરેખર ડોલર કમળ કે ચદ્ર જ

---

[1] ભર્તૃહરિનો આ સબધમા નીચેનો પ્રસિદ્ધ શ્લોક છે તે વિચારવો —

स्तनौ मांसग्रन्थी कनककलशावित्युपमितौ,
मुखं श्लेष्मागारं तदपि च शशाङ्केन तुलितम् ।
स्रवन्मूत्रक्लिन्नं करिवरकरस्पर्धि जघनम्,
मुहुर्निन्द्यं रूपं कविजनविशेषैर्गुरुकृतम् ॥

" છે એમ અ ત કરણપૂર્વક માને છે અને એ ભોગતૃષ્ણા જેવી મનમાથી
" નીકળી ગઇ, ખમી ગઇ કે પછી સ્વપ્નમા પણ તે અ ગોને માટે
" ઇચ્છા કે વાચ્છના તેને રહેતી નથી પુરુષપણુ કે મનુષ્યપણુ સરખુ
" હોવા છતા કેટલાક પ્રાણીઓ બીજાના નોકર થઇને જીવન ગાળે છે
" અને ગમે તેવા અધમ કામો કરે છે તેનુ કારણ એ ભોગતૃષ્ણા છે
" જે મહાત્મા પુરૂષોના શરીરમાથી તે ભોગતૃષ્ણા બહાર નીકળી જાય
" છે તેઓ કદાચ ધન વગરના હોય-દુનિયાની નજરમા નિર્ધનીઓ
" દેખાતા હોય તો પણ તે ધીર વીર પુરૂષો ઇદ્રના પણ સ્વામી બની
" શકે છે, કારણકે ભોગની તૃષ્ણા જવા પછી એને કોઇની અપેક્ષા કે
" દરકાર રહેતી નથી તેથી ઇદ્રો પણ તેમને વ દન કરે છે કેટલાક તામસી
" અને કેટલાક રાજસી પરમાણુથી એ ભોગતૃષ્ણાનુ શરીર બનેલુ
" છે એમ બીજા શાસ્ત્રોમા પણ કહ્યુ છે "

રાહ જોતી ભોગતૃષ્ણા

આચાર્ય મહારાજ સભાને ઉદ્દેશીને અને ખાસ કરીને કાળજ્ઞ વ્યન્તર અને વિચક્ષણા વ્યન્તરીને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યા કે "આ પ્રમાણે હોવાથી તે પાપી સ્ત્રી (ભોગતૃષ્ણા) તમારા પાપકર્મોમા તમને પ્રવર્તાવનારી નીવડી છે અને તમને અત્યાર સુધી જે અધમ ઇચ્છાઓ થઈ હતી તેનુ કારણ એ દૂર બેઠેલી પાપી સ્ત્રી (ભોગતૃષ્ણા) જ છે તમારો બન્નેનો એમા કાઇ દોષ નહોતો તમે બન્ને તો સ્વરૂપથી તદ્દન નિર્મળ છો, પણ તમારામા જે દોષો દેખાયા હતા અથવા દેખાય છે તેનુ કારણ એ સ્ત્રી છે આ જગ્યાએ રહી શકવાને તે અશક્ત હોવાથી તે બહાર જઇ દૂર ઉભી રહીને તમારી રાહ જુએ છે અને તમે મારી પાસેથી બહાર ક્યારે નીકળો તેની રાહ જોયા કરે છે "

વિચક્ષણા અને કાળજ્ઞ—" ભગવન્ ! ત્યારે એ પાપી ભોગતૃષ્ણાથી અમારો હ મેશને માટે છુટકારો ક્યારે થશે ? "

અર્થ—સ્રીના સ્તનો માસના લોચા છે તેને કવિઓ સોનાના કળશો સાથે સરખાવે છે કફથી ભરેલા મ્હોઢાને ચદ્ર સાથે સરખાવે છે સરના મૂત્રથી ખરાબ થતી જાધને હાથીની સુંઢ સાથે સરખાવે છે વારવાર નિંદવા યોગ્ય રૂપને મોટા કવિઓએ વિના કારણ મહત્તા આપી દીધી છે સ્ત્રીનો આવા પ્રકારનો આકાર છે તે બતાવે છે કે જે કવિયોએ આવુ રૂપ આપ્યુ છે અને ઉપમાઓ કલ્પી છે તે
તૃષ્ણાને આધીન

તૃષ્ણામોચનની ચાવીઓ

આચાર્ય—" હાલ આ ભવમાં તો તમારો તેનાથી સર્વથા છૂટ
" કારો થઈ શકશે નહિ, કારણ કે તમે એને હાલ સર્વથા છોડી શકો
" એમ જણાતું નથી, પણ એને સંપૂર્ણપણે દળી નાખે એવું સમ્યગ્
" દર્શનરૂપ [1]મોગર આજે તમને પ્રાપ્ત થયું છે, એ સમ્યગ્દર્શનને
" તમારે સદ્‌ગુરુ સાથે વધારે વધારે સંબંધ રાખીને વાર વાર વધારે ને
" વધારે તેજસ્વી કર્યા કરવું, એ ભોગતૃષ્ણાને અનુકૂળ થાય એવું
" કોઈ પણ આચરણ તમારે બનતા સુધી કરવું નહિ, એના સંબંધમાં
" આવવાથી મનમાં વિકાર થાય છે તે લક્ષ્યમાં રાખવું, એવા પ્રકારના
" વિકારના પ્રસંગ આવે કે તુરત તેનાથી ઉલટી ભાવનાઓ ભાવી
" વિકારોની સામે થવું–આ પ્રમાણે જો તમે વાર વાર કર્યા કરશો તો
" તે (ભોગતૃષ્ણા) તમારા શરીરમાં રહેશે તો પણ પાતળી પડતી
" જશે અને તમને જરાપણ હેરાનગતિ કરી શકશે નહિ, ત્રાસ આપી
" શકશે નહિ અને અગવડમાં ઉતારી શકશે નહિ એ પ્રમાણે કરવાથી
" આગળ ભવાંતરમાં એ ભોગતૃષ્ણાનો સર્વથા ત્યાગ કરવાને તમે જ
" રૂર શક્તિમાન્ થશો "

કાળજ્ઞ વ્યંતર અને વિચક્ષણા વ્યંતરી આ હકીકત સાંભળીને બહુ રાજી થયા અને ' પ્રભુ! આપે અમારી ઉપર બહુ કૃપા કરી ' એમ બોલતા આચાર્ય ભગવાનના પગમાં પડ્યા. હવે આ બનાવ જોઇને અને આચાર્ય મહારાજના વચન સાંભળીને ઋજુ રાજા, પ્રગુણા રાણી, મુગ્ધકુમાર અને અકુટિલા–એ ચારને મનમાં બહુ પશ્ચાત્તાપ થયો અને તેની સાથેજ તેમને વિશુદ્ધ અધ્યવસાય પ્રગટ થયા ઋજુ રાજા અને પ્રગુણા રાણીએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે પુત્ર અને પુત્રવધૂ બેવડા થઇ ગયા એવા ભ્રમને પરિણામે અમે નકામી વિડંબના ઉભી કરી અને તેમ કરીને છોકરાને અને છોકરાની વહુને ઉલટે માર્ગે ચાલવા દીધા, એ કામ આપણાથી બહુ ખોટું થઇ ગયું મુગ્ધ

---

1 સમ્યગ્દર્શન શુદ્ધ દેવ ગુરૂ ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા એ સમ્યગ્દર્શનથી આત્માનો વિકાસ ધીમે ધીમે વધતો જાય છે અને ભોગનું જ્ઞાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થવાથી ધીમે ધીમે તેનો ત્યાગ થતા છેવટે તેનાથી સર્વથા મોક્ષ થાય છે તેથી એ દર્શનને મુદ્‌ગર કહેવામાં આવ્યું છે ભોગતૃષ્ણાના ત્યાગનો ઉપાય આચાર્યશ્રીએ બતાવ્યા છે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે

કુમારે પોતાના મનમા વિચાર કર્યો કે અહો ! મે પરસ્ત્રી સાથે રમણ કરીને મારા કુળને મોટુ કલંક લગાડ્યુ અકુટિલાએ પોતાના મનમા વિચાર કર્યો કે અહો ! [1]મારૂ શીલ ખડન થઇ ગયુ, મારાથી મોટુ અકાર્ય થઇ ગયુ ચારેના મનમા તે વખતે એવો વિચાર થયો કે આપણે આ સર્વ હકીકત બની છે તે ભગવાનને બરાબર જણાવી દઇએ એ મહાત્મા આપણે સર્વેએ જે પાપો કર્યા છે તેનાથી શુદ્ધ થવાનો કાઇ રસ્તો કાઢી આપશે અને તેઓ જે ઉપાય બતાવશે તે આપણે બરાબર કરશુ

આર્જવ બાળક પ્રકટન
અજ્ઞાન બાળકનું રૂપ
પાપના માથાપર લાત

આવી રીતે રાજા, રાણી, કુમાર અને કુમારવધૂ વિચાર કરતા હતા તે વખતે 'હુ તમારૂ રક્ષણ કરીશ, હુ તમારૂ રક્ષણ કરીશ' એમ બોલતુ એક બાળક જેનુ શરીર આ ચારેપુરૂષોના શરીરમાથી નીકળતા શુદ્ધ પરમાણુઓનુ બનેલુ હતુ તે બહાર નીકળી આવ્યુ, તે બાળકનો વર્ણ ઉજ્જ્વળ હતો, તે જાતે તેજસ્વી હતુ, તેનો આકાર એટલો બધો સુદર લાગતો હતો કે તેની સામે નજર કરવાથી આખો ઠરતી હતી અને મન પ્રસન્ન થતુ હતુ આ નાનુ બાળક ભગવાનના મુખ સામુ જોઇ સર્વની આગળ આવીને ભગવાનની સામે બેસી ગયુ એ બાળકની પછવાડે એક બીજુ બાળક બહાર નીકળ્યુ તેનો વર્ણ શ્યામ હતો, આકાર બેડોળ હતો અને સામુ જોવાથી ઉદ્વેગ થાય તેવુ તે બાળક હતુ આ બીજા શ્યામ વર્ણના બાળકમાથી તેના જેવા જ ખરાબ આકાર અને બેડોળ રૂપને ધારણ કરનાર પણ સ્વભાવમા વળી આ બીજા બાળકથી પણ વધારે ખરાબ એક ત્રીજુ બાળક બહાર નીકળ્યુ અને બહાર નીકળવાની સાથે એકદમ વધારે મોટુ મોટુ થવા લાગ્યુ એને વધતુ જોઇને પહેલુ બાળક જે શ્વેત રંગનુ હતુ તેણે જોરથી પેલા વધતા બાળકના માથા પર લાત મારીને તેને વધતુ અટકાવી દીધુ અને તેને અસલ સ્વરૂપમા-પ્રકૃતિમા—

આર્જવ પ્રકટન

[1] અહીં છે ' સોસાયટિવાળા મૂળ ગ્રથ નવી આવૃત્તિનુ

આપી દીધું આ પ્રમાણે બન્યું એટલે પેલા બે કાળા વર્ણના બાળકો હતા તે ભગવાનના સભાસ્થાનમાંથી બહાર નીકળી ગયા આ પ્રમાણે ત્રણે બાળકોનું આશ્ચર્યજનક ચરિત્ર ચાલી રહ્યું છે તે વખતે આચાર્ય ભગવાને ઋજુ રાજા વિગેરેને ઉદ્દેશીને કહ્યું "ભદ્રો ! તમે સર્વ વિચાર કરો છો કે તમે પોતે વિપરીત આચરણ કર્યું, પણ તમારે તે સંબંધમાં દીલગીર થવાની જરૂર નથી, કારણ કે એમાં તમારો પોતાનો કાંઈ દોષ નથી, તમે સર્વ તો સ્વરૂપથી નિર્મળ છો "

ઋજુરાજાદિ—"સાહેબ ! ત્યારે એમાં કોનો દોષ છે તે અમને સમજાવો "

આચાર્ય—"આ ધોળા વર્ણનું બાળક તમારા શરીરમાંથી બહાર નીકળ્યું ત્યાર પછી જે કાળા વર્ણનું બાળક બહાર નીકળ્યું તેનો એ સર્વ દોષ છે "

ઋજુરાજાદિ—"સાહેબ ! એ બાળકનું નામ શું છે?"

આચાર્ય—"એનું નામ અજ્ઞાન છે "

ઋજુરાજાદિ—"એ અજ્ઞાન બાળકમાંથી વળી એક બીજું કાળું બાળક ઉત્પન્ન થયું અને તેને પેલા ધોળા બાળકે લાત મારીને વધતું અટકાવી દીધું, તે બાળકનું નામ શું છે તે અમને કૃપા કરીને કહો "

આચાર્ય—"એનું નામ પાપ કહેવાય છે "

ઋજુરાજાદિ—"ત્યારે સાહેબ ! પેલા ધોળા રંગના બાળકનું નામ શું તે પણ અમને જણાવવા કૃપા કરો "

આચાર્ય—"એનું નામ આર્જવ[1] કહેવાય છે "

ઋજુરાજાદિ—"આ અજ્ઞાન બાળક કેવું છે ? એ અજ્ઞાનમાંથી પાપ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયું ? એને વધતા જતા આર્જવે કેવી રીતે અટકાવ્યું ? એ સર્વ હકીકત અમે વિસ્તારથી સમજવા ઇચ્છા રાખીએ છીએ અને અમને તે સમજવાની ઘણી આતુરતા છે માટે આપ સાહેબ અમારા ઉપર કૃપા કરીને એ સર્વ હકીકત કહી સંભળાવો "

આચાર્ય—"જો તમારી ઇચ્છા એ પ્રમાણે છે તો સાંભળો —

---

[1] આર્જવ સરળતા માયાના ત્યાગ મૂળમાં એનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી ઘરતમાં જ બતાવવામાં આવશે

અજ્ઞાન સ્વરૂપ

"આ તમારા શરીરમાંથી અજ્ઞાન બાળક બહાર નીકળ્યું તેજ
"સર્વ દોષોનું કારણ છે એ જ્યાંસુધી શરીરમાં હોય છે ત્યાંસુધી
"પ્રાણીઓ કરવા યોગ્ય અને ન કરવા યોગ્ય કાર્યોનો તફાવત સમજી
"શકતા નથી તેમજ પોતાને ગમન કરવા યોગ્ય શું છે અને શું
"નથી (ગમ્યાગમ્ય[1]) તે પણ સમજી શકતા નથી એ અજ્ઞાન
"શરીરમાં હોય છે ત્યાંસુધી અમુક ખાવા યોગ્ય છે કે નહિ (ભક્ષ્યા
"ભક્ષ્ય), અમુક પીવા યોગ્ય છે કે નહિ (પેયાપેય) તેને પ્રાણી
"સમજી શકતો નથી અને અંધ માણસો જેમ ઉન્માર્ગે ચઢે (કુવામાં
"પડે) તેમ કુમાર્ગમાં તેઓ ઝંપલાવે છે એવી રીતે આંધળીઆ
"કરીને ઉન્માર્ગે પ્રવર્તનાર પ્રાણી ભયંકર કઠોર કર્મો બાંધે છે અને
"તે આકરા અશુભ કર્મોને પ્રભાવે પાર વગરની સંસારઅટવીમાં
"અનેક પ્રકારના દુઃખો ખમતા ભમ્યા કરે છે, રખડ્યા કરે છે, ભટ
"કયા કરે રાગ છે દ્વેષ વિગેરેને પ્રવર્તાવનાર પણ એ અજ્ઞાન જ છે
"ભોગતૃષ્ણા જેનું સ્વરૂપ મે તમને હમણા કહી બતાવ્યું અને જે
"બહાર જઈને દૂર બેઠી છે તેને પણ જ્યારે પ્રાણી ઉપર પોતાની અ
"સર કરવી હોય છે ત્યારે તે અજ્ઞાનની મદદની અપેક્ષા રાખે છે
"જો અજ્ઞાન ન હોય તો ભોગતૃષ્ણા પાછી ચાલી જાય છે અને કદાચ
"થોડો વખત રહે તો પણ તુરત જ પાછી રસ્તે પડી જાય છે, કારણ
"કે અજ્ઞાન વગર તેનું જોર ચાલી શકતું નથી એ અજ્ઞાનનું જોર
"કેટલું છે તે જુઓ આ આત્મા સ્વરૂપથી સર્વજ્ઞ છે એટલે સર્વ
"ભાવો જાણી શકે તેવો છે, સર્વદર્શી છે એટલે સર્વ ભાવોને દેખી
"શકે તેવો છે અને નિર્મળ છે એટલે તદ્દન મેલ વગરનો છે, તેવો
"આત્મા પણ એ અજ્ઞાનનો સંબંધ થવાથી પાષાણ સમાન બની જાય
"છે પથ્થરમાં અને તેનામાં જાણે કાંઈ તફાવત જ ન હોય તેવો તે
"જડ થઈ જાય છે દેવતાઓમાં, મનુષ્યમાં અને મોક્ષમાં જે દૈવી
"સંપત્તિઓ છે તે સર્વનું સન્માર્ગનો રોધ કરનાર અજ્ઞાન હરણ
"કરી લે છે અને અજ્ઞાનવડે તે સર્વ શુભ સંપત્તિઓ નાશ પામી
"જાય છે અજ્ઞાન જ ભયંકર નરક છે, કારણ કે તે મહા અંધકારમય
"છે અજ્ઞાન જ ખરેખરૂં દારિદ્ર છે અને અજ્ઞાન જ ખરેખરો શત્રુ-

---

[1] ગમ્યાગમ્ય — પરસ્ત્રી અગમ્ય-નહીં ગમન કરવા યોગ્ય છે, સ્વસ્ત્રી સ્ત્રી... સારીને અમુક કાળે ગમન કરવા યોગ્ય છે, ઇત્યાદિ

" દુશ્મન છે; અજ્ઞાન રોગનો સમૂહ છે, અજ્ઞાન વૃદ્ધાવસ્થારૂપ છે,
" અજ્ઞાન સર્વ વિપત્તિ રૂપ છે અને અજ્ઞાન જ વાસ્તવિક મરણ છે
" જો પ્રાણીમા અજ્ઞાન ન હોય તો આ ઘોર સ સારસમુદ્ર પ્રાણીને જેવો
" અડચણ કરનાર જણાય છે તેવો આકરો, સ સારમા રહેતા છતા
" પણ, જણાતો નથી પ્રાણીમા જે જે અચોક્કસ વર્તન જોવામા આવે
" છે, ખરાબ રસ્તે થતી અનેક પ્રવૃત્તિઓ જોવામા આવે છે અને
' અરસ્પરસ વિરોધવાળા જે ગોટાળા દેખાય છે તે સર્વનુ કારણ એ
" અજ્ઞાન છે જે પ્રાણીઓના મનમા એ સર્વ પ્રકાશને આવરણ કર
" નાર અજ્ઞાન વર્તતુ હોય છે તેઓ જ પાપકર્મમા પ્રવૃત્તિ કરે છે
" જે ભાગ્યવાન્ પ્રાણીઓના ચિત્તમાથી એ અજ્ઞાન નીકળી જાય છે
" તેઓનો અ તરાત્મા પરમ શુદ્ધ થઇ જાય છે અને તેવા પ્રાણીઓ
" પછી સદાચારમા જ પ્રવૃત્તિ કરે છે અને એવા પ્રાણીઓ જેઓના
" મન અત્ય ત શુદ્ધ થયેલા હોય છે તેઓ ત્રણ ભુવનને વ દન કરવા
" યોગ્ય થઇને સર્વ પાપરૂપ પ કથી મુક્ત થઇ આખરે પરમ પદ-મો
" ક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે અત્ર જે અજ્ઞાનનુ વર્ણન કર્યું તેના પ્રસ્તુત બા
" બતમા તમો ચારે જણ એક સાથે ભોગ થઇ ગયા તેથીજ અધો ગો
" ટાળો થ ગયો, તેમા સર્વ દોષ એ અજ્ઞાનનો છે, તમારો એમા
" કશો દોષ નથી

પાપ સ્વરૂપ

" એ અજ્ઞાન જેનુ ઉપર વર્ણન કર્યું તે પાપરૂપ બાળકને હ
" મેશા જન્મ આપે છે તેવી રીતે તેણે અહીં પણ પાપને ઉત્પન્ન કર્યું
' છે ડાહ્યા માણસો એ પાપને સર્વ દુ ખોનુ કારણ છે એમ
" કહીને વર્ણવે છે તે તદ્દન યોગ્ય છે એ પ્રાણીઓને ઉદ્વેગ રૂપ
" ભય કર સમુદ્રમા હડસેલી મૂકે છે આ દુનિયામા કલેશો થાય છે તે
" સર્વનુ કારણ એ પાપ છે એમ કહેવામા આવે છે અને તેટલા
" માટે પાપનુ કારણ થાય એવુ કો પણ કાર્ય સમજુ માણસે કરવુ
" ન જોઇએ કેવા કામો એ પાપના કારણો બને છે તે જોવાની તમને
" સ્વાભાવિક ઇચ્છા હશે તો તે પણ તમને જણાવુ છુ હિ સા
" અસત્ય, ચોરી, મથુન, પરિગ્રહ-એ પાંચ શુદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાન તરફ
" અશ્રદ્ધા તેમજ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ-એ સર્વે પાપના
" કારણો છે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા રાખનારે એ હિ સાદિ પાચ
" અશ્રદ્ધાન અને ચાર કષાયોને આચરવા નહિ, એટલુ જ નહિ પણ
" પ્રયત્ન કરીને એના પ્રસ ગોને દૂર રાખવા, તેમ કરવાથી પાપ

" બધાશે નહિ અને પાપ નહિ બધાય તો પછી દુખનો સભવ
" રહેશે નહિ તમને પણ અજ્ઞાનને લીધેજ પાપ પ્રાપ્ત થયુ, તેથી
" સમજવુ કે એ હિસા વિગેરે સર્વ દોષોને પ્રવર્તાવનાર મૂળ કારણ
" તરીકે પેલુ અજ્ઞાન જ છે

આર્જવ સ્વરૂપ

" એ વધતા જતા પાપને આર્જવે અટકાવી દીધુ એમ અગાઉ
" તમારા જોવામા આવ્યુ હતુ, તે આર્જવનુ સ્વરૂપ હવે તમે સાભળો.
" આર્જવ પ્રાણીઓના આશયને અત્યત શુદ્ધ કરનાર હોવાથી
" તેઓના વધી જતા પાપોને તે અટકાવી શકે છે સર્વ પ્રાણીઓના
" સબધમા આર્જવ એ જ કામ કરે છે અને તમારા સબધમા પણ
" તેણે પોતાની રીતિ પ્રમાણે પાપને જીતવાનુ કાર્ય કરી બતાવ્યુ છે
" બાળકનુ રૂપ ધારણ કરનાર અને પ્રકૃતિથી હસતા મુખડાવાળુ એ
" એ આર્જવ બાળક ' હુ તમારૂ રક્ષણ કરીશ, હુ તમારૂ રક્ષણ
" કરીશ ' એમ નિરતર બોલ્યા કરે છે જે ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓના
" ચિત્તમા એ આર્જવ વર્તતુ હોય છે તેઓ કદાચ અજ્ઞાનથી પાપા
" ચરણ કરે તો પણ તે બહુ થોડુ પાપ બાધે છે, કારણ એ આર્જવ
" પાપને વધવા દેતુ નથી, વળી એવા પ્રાણીઓ જ્યારે શુદ્ધ માર્ગને
" જાણી જાય છે ત્યારે કર્મને કાપી નાખીને મોક્ષમાર્ગમા પ્રવૃત્તિ કરે
" છે અને એવી રીતે શુભ મનવાળા થયેલા ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓ
" આખા જીવનપર્યત નિષ્કપટ આચાર પાળીને સસારનો પાર
" પામી જાય છે

ધર્માચરણ-કર્ત્તવ્ય

" તમે સર્વ ભદ્રક જીવો એ ભાવને પામ્યા છો અને આર્જવ
" શુ છે તે બરાબર સમજી ગયા છો તેથી હવે તમારે સમ્યગ્ધર્મનુ
" સેવન કરવુ અને અજ્ઞાન તેમજ પાપને ધોઇ નાખવા જે હકીકત
" હુ હવે તમને બતાવુ છુ તે બરાબર ધ્યાન રાખીને સમજો સમજુ
" વિદ્વાન માણસે વિચારવુ કે આ સસારમા વિશુદ્ધ ધર્મ જ એક ખાસ
" આદરવા લાયક વસ્તુ છે, કારણ કે એ ધર્મ વગર બીજુ જે કાઇ
" છે તે સર્વ દુખનુ કારણ છે પોતાને વહાલા હોય તેઓ
" સાથેનો સયોગ અનિત્ય છે, તેમજ ઇર્ષ્યા અને શોકથી ભરપૂર છે,
" જુવાની અસ્થિર-ચપળ છે અને હોય તેટલો વખત પણ ખરાબ
" આચરણોનુ નિવાસસ્થાન છે, અનેક પ્રકારના કલેશો કરીને ઉત્પન્ન
" કરેલી સપત્તિ પણ અનિત્ય છે અને જે જીદગી ઉપર સર્વ ભાવોની

" દુશ્મન છે, અજ્ઞાન રોગનો સમૂહ છે, અજ્ઞાન વૃદ્ધાવસ્થારૂપ છે,
" અજ્ઞાન સર્વ વિપત્તિ રૂપ છે અને અજ્ઞાન જ વાસ્તવિક મરણ છે
" જો પ્રાણીમા અજ્ઞાન ન હોય તો આ ઘોર સંસારસમુદ્ર પ્રાણીને જેવો
" આચરણ કરનાર જણાય છે તેવો આકરો, સંસારમા રહેતા છતા
" પણ, જણાતો નથી પ્રાણીમા જે જે અચોક્કસ વર્તન જોવામા આવે
" છે, ખરાબ રસ્તે થતી અનેક પ્રવૃત્તિઓ જોવામા આવે છે અને
" અરસ્પરસ વિરોધવાળા જે ગોટાળા દેખાય છે તે સર્વનુ કારણ એ
" અજ્ઞાન છે જે પ્રાણીઓના મનમા એ સર્વ પ્રકાશને આવરણ કર
" નાર અજ્ઞાન વર્તતુ હોય છે તેઓ જ પાપકર્મમા પ્રવૃત્તિ કરે છે
" જે ભાગ્યવાન્ પ્રાણીઓના ચિત્તમાથી એ અજ્ઞાન નીકળી જાય છે
" તેઓના અંતરાત્મા પરમ શુદ્ધ થઇ જાય છે અને તેવા પ્રાણીઓ
" પછી સદાચારમા જ પ્રવૃત્તિ કરે છે અને એવા પ્રાણીઓ જેઓના
" મન અત્યંત શુદ્ધ થયેલા હોય છે તેઓ ત્રણ ભુવનને નંદન કરવા
" યોગ્ય થઇને સર્વ પાપરૂપ પંકથી મુક્ત થઇ આખરે પરમ પદ-મો
" ક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે અત્ર જે અજ્ઞાનનુ વર્ણન કર્યું તેના પ્રસ્તુત બા
" બતમા તમો ચારે જણ એની સાથે ભોગ થઇ ગયા તેથીજ બધો ગો
" ટાળો થઇ ગયો, તેમા સર્વ દોષ એ અજ્ઞાનનો છે, તમારો એમા
" કશો દોષ નથી

પાપ સ્વરૂપ

" એ અજ્ઞાન જેનુ ઉપર વર્ણન કર્યું તે પાપરૂપ બાળકને હ
" મેશા જન્મ આપે છે તેવી રીતે તેણે અહીં પણ પાપને ઉત્પન્ન કર્યું
" છે ડાહ્યા માણસો એ પાપને સર્વ દુખોનુ કારણ છે એમ
" કહીને વર્ણવે છે તે તદ્દન યોગ્ય છે એ પ્રાણીઓને ઉદ્વેગ રૂપ
" ભયંકર સંસુદ્રમા હડસેલી મૂકે છે આ દુનિયામા કલેશો થાય છે તે
" સર્વનુ કારણ એ પાપ છે એમ કહેવામા આવે છે અને તેટલા
" માટે પાપનુ કારણ થાય એવુ કોઇ પણ કાર્ય સમજુ માણસે કરવુ
" ન જોઇએ કેવા કામો એ પાપના કારણો બને છે તે જોવાની તમને
" સ્વાભાવિક ઇચ્છા હશે તો તે પણ તમને જણાવુ છુ હિંસા
" અસત્ય, ચોરી, મૈથુન, પરિગ્રહ-એ પાચ, શુદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાન તરફ
" અશ્રદ્ધા તેમજ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ-એ સર્વે પાપના
" કારણો છે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા રાખનારે એ હિંસાદિ પાચ,
" અશ્રદ્ધાન અને ચાર કષાયોને આચરવા નહિ, એટલુ જ નહિ પણ
" પ્રયત્ન કરીને એના પ્રસંગોને દૂર નાખવા, તેમ કરવાથી પાપ

"ખપાશે નહિ અને પાપ નહિ ખપાય તો પછી દુખનો સભવ
"રહેશે નહિ તમને પણ અજ્ઞાનને લીધે જ પાપ પ્રાપ્ત થયુ, તેથી
"સમજવુ કે એ હિંસા વિગેરે સર્વ દોષોને પ્રવર્તાવનાર મૂળ કારણ
"તરીકે પેલુ અજ્ઞાન જ છે

આર્જવ સ્વરૂપ

"એ વધતા જતા પાપને આર્જવે અટકાવી દીધુ એમ અગાઉ
"તમારા જોવામા આવ્યુ હતુ, તે આર્જવનુ સ્વરૂપ હવે તમે સાભળો.
"આર્જવ પ્રાણીઓના આશયને અત્યત શુદ્ધ કરનાર હોવાથી
"તેઓના વધી જતા પાપોને તે અટકાવી શકે છે સર્વ પ્રાણીઓના
"સબધમા આર્જવ એ જ કામ કરે છે અને તમારા સબધમા પણ
"તેણે પોતાની રીતિ પ્રમાણે પાપને જીતવાનુ કાર્ય કરી બતાવ્યુ છે
"બાળકનુ રૂપ ધારણ કરનાર અને પ્રકૃતિથી હસતા મુખડાવાળુ એ
"એ આર્જવ બાળક 'હુ તમારૂ રક્ષણ કરીશ, હુ તમારૂ રક્ષણ
"કરીશ' એમ નિરતર બોલ્યા કરે છે જે ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓના
"ચિત્તમા એ આર્જવ વર્તતુ હોય છે તેઓ કદાચ અજ્ઞાનથી પાપા
"ચરણ કરે તો પણ તે બહુ થોડુ પાપ બાધે છે, કારણ એ આર્જવ
"પાપને વધવા દેતુ નથી, વળી એવા પ્રાણીઓ જ્યારે શુદ્ધ માર્ગને
"જાણી જાય છે ત્યારે કર્મને કાપી નાખીને મોક્ષમાર્ગમા પ્રવૃત્તિ કરે
"છે અને એવી રીતે શુભ મનવાળા થયેલા ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓ
"આખા જીવનપર્યત નિષ્કપટ આચાર પાળીને સસારનો પાર
"પામી જાય છે

ધર્માચરણ-કર્તવ્ય

"તમે સર્વ ભદ્રક જીવો એ ભાવને પામ્યા છો અને આર્જવ
"શુ છે તે બરાબર સમજી ગયા છો તેથી હવે તમારે સમ્યગ્ધર્મનુ
"સેવન કરવુ અને અજ્ઞાન તેમજ પાપને ધોઇ નાખવા જે હકીકત
"હુ હવે તમને બતાવુ છુ તે બરાબર ધ્યાન રાખીને સમજો. સમજુ
"વિદ્વાન માણસે વિચારવુ કે આ સસારમા વિશુદ્ધ ધર્મ જ એક ખાસ
"આદરવા લાયક વસ્તુ છે, કારણ કે એ ધર્મ વગર બીજુ જે કાઇ
"છે તે સર્વ દુખનુ કારણ છે પોતાને વહાલા હોય તેઓ
"સાથેનો સયોગ અનિત્ય છે, તેમજ ઇર્ષ્યા અને શોકથી ભરપૂર છે,
"જુવાની અસ્થિર-ચપળ છે અને હોય તેટલો વખત પણ ખરાબ
"આચરણોનુ નિવાસસ્થાન છે, અનેક પ્રકારના કલેશો કરીને ઉત્પન્ન
"કરેલી સપત્તિ પણ અનિત્ય છે અને જે જીદગી ઉપર સર્વ ભાવોની

" ધારણા કરી રાખેલી હોય છે તે પોતે પણ અનિત્ય છે એક વાર
" જન્મ થાય છે વળી મૃત્યુ થાય છે, વળી જન્મ થાય છે, પાછુ વળી
" મરવુ પડે છે એમ ચાલ્યાજ કરે છે, તેમા વળી કર્માનુસાર અધ
" આદિ સ્થાનોનો અનેક પ્રસંગે આશ્રય લેવો પડે છે-આવી રીતે
" સર્વ વાર વાર થયા કરે છે તેથી અહીં સંસારમા કોઇપણ પ્રકારનુ
" સુખ નથી આ સંસારમા સર્વ વસ્તુઓ સ્વભાવથી જ અસુંદર
" (ખરાબ) છે સારી નથી, માટે એમા ડાહ્યા-વિવેકી પ્રાણીએ કોઇ
" પણ ધારણા બાધવી એ યુક્ત લાગતુ નથી આ જગતમા જો કોઇ
" વસ્તુ આધાર બાધવા લાયક હોય તો માત્ર એક કલંક વગરનો અને
" આખા જગતને વંદન કરવા યોગ્ય ધર્મ જ છે, કારણ કે તે ઉત્કૃષ્ટ
" અર્થને સાધનાર છે, આ પ્રમાણે હોવાથી સુજ્ઞ ચારિત્રવાન પ્રાણીએ
" એ ધર્મને સેવવો યુક્ત છે અને તે સિવાય બીજી કોઇ પણ વસ્તુ
" ઉપર આધાર રાખવો એ તદ્દન નકામુ છે "

રાજા, રાણી, કુમાર અને પર્ષદા પર અસર
ઋજુ અને પ્રગુણા રાજારાણીનો પ્રવ્રજ્યાનિર્ણય
શુભાચાર પુત્રને રાજ્ય અને ચારેની દીક્ષા

[1]આચાર્યમહારાજનુ આવુ અમૃત જેવુ ભાષણ સાભળીને તે સર્વ પ્રાણીઓના ચિત્ત સંસારવાસથી નિવૃત્ત થયા ઋજુરાજાએ કહ્યુ " સાહેબ ! આપ જે ફરમાવો તે કરવા હુ તૈયાર છુ " પ્રગુણારાણીએ ઋજુરાજા સામે નજર કરી કહ્યુ ' મહારાજ ! હવે શા માટે જરા પણ વિલંબ કરવો જોઇએ ? " મુગ્ધકુમારે કહ્યુ " પિતાજી ! આપનુ કથન યુક્ત છે માતાજી ! આપે કહી તે વાત પણ બરાબર છે એવા પ્રકારનુ અનુષ્ઠાન કરવુ તે તદ્દન યોગ્ય છે અને આપણે કરવા યોગ્ય છીએ " અકુટિલાની આખો આનંદથી પ્રફુલ્લ થઇ ગઇ તોપણ વડીલોની સમક્ષ લજ્જાને લઇને તે કાઇ બોલી શકી નહિ અને તેઓ જે બોલ્યા તેને માટે ઇંગિતથી સંપૂર્ણ સંમતિ દર્શાવતી મર્યાદાને

---

૧ પ્રબોધનરતિ આચાર્ય મહારાજ આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપે છે ઋજુ રાજા પ્રગુણા રાણી મુગ્ધ કુમાર અકુટિલા કાળજ્ઞ અને વિચક્ષણા સંમુખ આપે છે સંદેહ પાની બાબતમા કાળક્ષેપ કરજો અને તપાસ કરી તે ઉપર આ સર્વ વાર્તા પ્રાયઃ બુદ્ધિ પાસે તેની માતા સ્પર્શ પામે કહે છે સ્પર્શેન્દ્રિય કેવી કાર્ય કરે છે તે બતાવવા આ બાળ અને મનીષીનુ દૃષ્ટાન્ત કુમાર નંદિવર્ધન સમક્ષ વિદુર કહે છે અને પોતાનો આખા સંસારચક્રનો અનુભવ બતા સંસારીજીવ આ સર્વ વાત સદાગમ સમક્ષ કહી બતાવે છે વાર્તાના આ હકીકત ચાલી ન જાય તેથી આટલુ સ્મરણ આપ્યુ છે

લઇને તે મૌન ધારણ કરી બેસી રહી તે વખતે તેઓ ચારે ભગવાનના ચરણમા પડ્યા ઋજુરાજાએ કહ્યું "ભગવાન! આપે જે આજ્ઞા કરી તે અમે અગીકાર કરવા તૈયાર છીએ" તેને જવાબમા આચાર્ય ભગવાને કહ્યુ "તમારા જેવા ભવ્ય પ્રાણીઓએ તેમ કરવુ તે તદ્દન યોગ્ય છે" પછી મહારાજા ઋજુરાજાએ સારો દિવસ ક્યારે આવશે તે સબધી સવાલ કર્યો તેના જવાબમા આચાર્યમહારાજે જણાવ્યુ કે આજનો જ દિવસ બહુ ઉત્તમ છે, એટલે રાજાએ ત્યા રહ્યા રહ્યાજ મોટા દાનો આપ્યા, દેવનુ પૂજન કર્યું, પોતાનો એક બીજો શુભાચાર નામનો પુત્ર હતો તેને રાજ્યગાદી ઉપર બેસાડ્યો અને પોતાની પ્રજાના સર્વ માણસોને બહુ સારી રીતે અનેક પ્રકારે આનદ આપ્યો હવે એ ચારે મનુષ્યો (ઋજુરાજા, પ્રગુણારાણી, મુગ્ધકુમાર અને અકુટિલા) પોતાને દીક્ષા લેવા યોગ્ય સર્વ કર્તવ્યકર્મ કરીને પ્રવ્રજ્યા લેવા માટે તૈયાર થયા, ગુરૂમહારાજે તેમને સદ્ભાવ આપ્યો અને એ ચાર જણાએ તેજ વખતે દીક્ષા લીધી તેજ સમયે પેલા અજ્ઞાન અને પાપ બાળકો બહાર ઉભા રહ્યા હતા તેઓ દૂર ભાગી ગયા—નાસી ગયા અને પેલુ ધોળુ બાળક (આર્જવ) હતુ એણે ચારેના શરીરમા પ્રવેશ કર્યો

કાળજ્ઞ વિચક્ષણાની શુદ્ધ આત્મવિચારણા
ચારિત્રની અશક્તિ પણ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ
ભોગતૃષ્ણાનો સ્વીકાર પણ જોરનો અભાવ

તે વખતે કાળજ્ઞ વ્યન્તર અને તેની સ્ત્રી વિચક્ષણા પોતાના હૃદયમા વિચાર કરે છે કે ખરેખર, આ ચારે મનુષ્યોને ધન્ય છે તેઓનો અવતાર તો બરાબર સફળ થયો, તેઓ ખરેખરા પુણ્યશાળી જીવો છે અને તેમ હોવાને લીધે જ તેઓ ભગવાનની બતાવેલી દીક્ષા લેવાને ઉદ્યમવત થયા છે આ સસારસમુદ્ર તરવો ઘણો મુશ્કેલ છે પણ તેઓ તો એ ભવસમુદ્રને તરી ગયા! સમાગમસુદ્રને પાર પહોચાડવા માટે પ્રબળ કારણભૂત એ ચારિત્રરત્ન છે, પણ અમે [1]દેવભવને લીધે કમનસીબે તે રત્નથી બેનસીબ રહ્યા છીએ, છતા અમોને પણ ઘણો ઉત્તમ લાભ મળ્યો છે અને તે આ છે, અનત ભવે પણ પ્રાપ્ત થવુ મુશ્કેલ સમ્યક્ત્વરૂપ રત્ન જે મિથ્યાત્વના ચૂરેચૂરા કરી નાખે છે તે આજે પ્રાપ્ત થયુ છે તેથી અમે પણ તેટલે અશે ભાગ્યશાળી છીએ; કેમકે દરિદ્રી પ્રાણીને રત્નનો ઢગલો કદિ પ્રાપ્ત

---

1 દેવતાઓ હમેશા અવિરતિ જ હોય છે તેઓ ચારિત્ર લઈ શકતા નથી એટલુ જ નહિ પણ એક સામાન્ય પચ્ચખ્ખાણ—નિયમ પણ લઈ શકતા નથી

થતો નથી આ પ્રમાણે પોતાના મનમા વિચાર કરીને તેઓ બન્ને પણ સૂરિ મહારાજના ચરણમા પડ્યા અને પછી તેમની આજ્ઞા લઇને પોતાના સ્થાનપર જવા માટે નીકળ્યા. તેઓ જેવા સભાસ્થાનમાથી બહાર નીકળ્યા કે તુ ત જ ભોગતૃષ્ણા જે બહાર તેઓની રાહ જોઇને ઉભી રહી હતી તે પાછી તેઓના શરીરમા દાખલ થઇ ગઇ, પણ હવે આ વ્યન્તર અને વ્યન્તરીને શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ થયુ હતુ તેના જોરથી એ (ભોગતૃષ્ણા) તેઓને ભવિષ્યમાં કોઇ પણ પ્રકારની અડચણ કે અગવડ કરી શકે તેવી સ્થિતિમા રહી નહોતી.

વ્યતર વ્યતરીના ખુલાસા

હવે એક દિવસ વિચક્ષણા અને કાળજ્ઞ એકાંતમા બેઠા હતા તે વખતે વિચક્ષણાએ પૂછ્યુ " પ્રાણનાથ ! જ્યારે તમે જોયુ કે હુ આપને છેતરતી હતી અને પરપુરુષ સાથે વિચરતી હતી ત્યારે આપે આપના મનમા મારે માટે શો વિચાર કર્યો હતો ? " આ પ્રશ્નના જવાબમા કાળજ્ઞને તે વખતે પોતાના મનમા મુગ્ધને મારી નાખવાના અને છેવટે એકાએક સાહસ ન કરતા કાળ વિલબ કરવાના જે જે વિચાર અને નિર્ણયો થયા હતા તે સર્વ તેણે કહી સભળાવ્યા આવો વિચારશીલ જવાબ સાભળી વિચક્ષણા બોલી " આર્યપુત્ર ! આપનુ નામ [1]કાળજ્ઞ છે તે તદ્દન યોગ્ય છે તમે તમારા નામ પ્રમાણે વખતને જાણનાર અને શોધનાર છો, એમા જરા પણ શકા જેવુ નથી. તમે તે વખતે ઉતાવળા ન થઇ જતા વખત કાઢ્યો તેથી તમે તમારૂ નામ સાર્થક કરી બતાવ્યુ છે '

પછી કાળજ્ઞે વિચક્ષણાને પૂછ્યુ " વ્હાલી ! મને પરસ્ત્રી સાથે રમણ કરતો જોઇ તારા મનમા શા શા વિચારો થયા હતા ? " તેના જવાબમા વિચક્ષણાને જે જે લાગણીઓ થઇ હતી તે સર્વ તેણે કહી બતાવી ત્યારે કાળજ્ઞે કહ્યુ " ખરેખર ! તારા મનમા ઇર્ષ્યા–અસૂયા થવા છતા તે વખત કાઢી નાખી ઉતાવળ ન કરી તેથી તારૂ વિચક્ષણા (ડાહી, સમજુ) નામ છે તે તે સાર્થક કર્યું છે વહાલી ! જો આપણે કાળવિલબ કર્યો તો ભોગો પણ ભોગવ્યા, પ્રીતિ પણ બની રહી અને અકાળે આપણો વિરહ ન થયો, તેમજ છેવટે આપણને ધર્મ પણ પ્રાપ્ત અને ઋજુરાજા વિગેરે ઉપર આપણે મોટો ઉપકાર કર્યો એટલા માટે આપણે જે કાળવિલબ કર્યો [illegible] તો બહુ સફળ

[1] काल जानाति सकालज्ञः

આવે છે

થયો." વિચક્ષણાએ જવાબમાં કહ્યું "નાથ! એ બાબતમાં શો સંદેહ છે? વિચાર કરીને જે કાંઇ કરવામાં આવે છે તે સારૂં જ થાય છે."

પછી તે દંપતીને પરસ્પર બહુ સારી પ્રીતિ થઇ અને શુદ્ધ ધર્મ-પ્રાપ્તિથી આત્માને કૃતાર્થ માનતાં તેઓ આનંદથી રહેવા લાગ્યા.[1]

કથાનો સાર-સામાન્યરૂપાનો ઉદ્દેશ

સામાન્યરૂપા મધ્યમબુદ્ધિને ઉપર પ્રમાણે મિથુનદ્વયનું દૃષ્ટાન્ત આપીને કહે છે "હે પુત્ર! મેં તને આ મિથુનદ્વયનું દૃષ્ટાન્ત આપ્યું તે ઉપરથી તારા સમજવામાં આવ્યું હશે કે જ્યારે કોઇ પણ બાબતમાં સંદેહ પડી જાય અથવા એક નિર્ણયપર આવવાનું બની શકે તેમ ન હોય ત્યારે સારો રસ્તો એ છે કે થોડો વખત કાઢી નાખવો અને હકીકત કઇ દિશામાં વલણ લે છે તે તપાસવું, જોવું, અવલોકવું અને પછી જે બાબત ગ્રહણ કરવાથી લાભ વધારે જણાતો હોય તે બાબત આદરવી." મધ્યમબુદ્ધિએ પોતાની માતાની આજ્ઞા માથા ઉપર ચઢાવી હવે સ્પર્શન જે ભાનથી સર્વનો ખરેખરો દુશ્મન છે, તેના ઉપર મધ્યમબુદ્ધિ મનીષીના કહેવાથી બહુ પ્રીતિ કરતો નથી અને વળી કોઇ વખત બાળના કહેવાથી તેના ઉપર જરા જરા સ્નેહ કરે છે, તો પણ પોતે ચેતતો રહે છે. એવી રીતે મધ્યમબુદ્ધિ ત્યાગ અને સ્નેહ વચ્ચે હીંચોળા ખાતો વખત કાઢ્યા કરે છે.

૧ આ કથા પૃ. ૪૧૨ થી શરૂ થાય છે અને તે **મધ્યમબુદ્ધિની** માતા સામાન્યરૂપાના મ્હોમાં મૂકવામાં આવી છે. એના બહુ ઊંડો આશય છે અને તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. ઉપર ઉપરનો સાર તો સામાન્યરૂપાજ કહે છે પણ તેના અંતરમાં ઋજુ અને અકુટિલ મનુષ્યોની ભોળાઇ બાહ્ય દેખાવમાં ફસી ન જવાનો અને બીજો બહુ બોધ છે તે વારંવાર વાંચવાથી સ્ફુરી આવશે.

પ્રકરણ ૮ મું

મદનકંદળી

આ

બાળે એક દિવસ પોતાની માતા અકુશળમાળાને તેની [1]યોગશક્તિ બતાવવા માટે આગ્રહ કર્યો તેના જવાબમા તેણે પુત્રને પોતાની બરાબર સન્મુખ રહેવા કહ્યુ અને જણાવ્યુ કે પોતે હવે યોગશક્તિ બતાવે છે તે બાળકુમારે ધ્યાનમા રાખવી. ત્યારપછી અકુશળમાળાએ ધ્યાન કર્યુ અને પ્રાણને અંદર રોકીને પછી બાળના શરીરમા પેઠી અકુશળમાળા બાળના શરીરમા પેઠી એટલે સ્પર્શન પણ હર્ષપૂર્વક બાળના શરીરમા દાખલ થયો. એ અકુશળમાળા અને સ્પર્શન બન્ને બાળના શરીરમા દાખલ થઇને કોમળ સ્પર્શવાળી વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવાની બાળને અભિલાષા ઉત્પન્ન કરાવીને તેને વાર વાર હેરાન કર્યાં કરવા લાગ્યા અને તેને પરિણામે બાળ બીજા સર્વ કામકાજ છોડી દઇને તેઓના ઉપર એકતાન લગાવી રહ્યો રાતદિવસ અનેક સ્ત્રીઓ સાથે ભોગ ભોગવવાના કામમા વિચરી રહ્યો અને સાળવી, કુબ અને ઢેઢ જાતની હલકી સ્ત્રીઓમા પણ આસક્ત થઇને તેઓ ઉપર લોલુપતા રાખી તેને વશ થઇ તેઓ સાથે ભોગ ભોગવવા લાગ્યો આવી રીતે અકાર્યમા પ્રવૃત્ત થયેલા અને સત્કાર્યથી વિરૂદ્ધ ચાલનારા બાળને જોઇને એ પાપી છે એમ બોલી લોકો તેની નિંદા કરવા લાગ્યા અને ખુલ્લે ખુલ્લુ કહેવા લાગ્યા કે ‘ એ બાળ મૂર્ખ છે, અજ્ઞાની છે, લાજ વગરનો છે, નિર્ભાગી છે, કુળને કલંક લગાડનાર છે ’ લોકો તેની આવી અનેક પ્રકારની

અકુશળમાળાની ગોગશક્તિ

લોક લાજ, નહિ માજ

---

[1] આ યોગશક્તિ બતાવી આપવાનુ વચન અકુશળમાળાએ અગાઉ આપ્યુ હતુ જુઓ પૃ ૪૦૫

નિદા કરે છતા એ બાળ પોતાના મનમા માનતો કે આપણને તો માતાજી અને સ્પર્શનની કૃપાથી લીલા લહેર છે લોકોને બોલવુ હોય તે ભલે બોલો ! એ લોકો ગમે તે બોલે તેની ચિતા કરવાથી સર્યું ! વળી અકુશળમાળા જેણે તેના શરીરમા પ્રવેશ કર્યો હતો તે પણ વચ્ચે વચ્ચે કોઇ કોઇ વાર તેના શરીરમાથી બહાર આવીને પોતાની અદ્ભુત યોગશક્તિનુ કેવુ સારૂ પરિણામ આવ્યુ, તે સબધી મળને સવાલો કરે ત્યારે આપણા આ ભાઇસાહેબ પોતાના માતાજીને જવાબ આપે કે ' માતાજી ! મારા ઉપર તો તમે જરાપણ શકા વગર મોટો ઉપકાર કર્યો છે અને આપે તો મને મોટા સુખસાગરમા પ્રવેશ કરાવ્યો છે હવે માતાજી ! હુ એક બીજી વિનતિ કરૂ છુ કે મહેરબાની કરીને તમારે મારા આખા જીવનપર્યંત આ મારા શરીરનો ત્યાગ ન કરવો " અકુશળમાળાએ એ વાત અગીકાર કરી અને તેને જણાવ્યુ કે "બીજુ સર્વ કામ મૂકી દઈને હુ તારૂ કામ કરી આપીશ " આવી રીતે બને માતા પોતાને અનુકૂળ અને સ્વાધીન થયેલી જોઇને મનમા વિચાર કર્યો કે સ્પર્શન મિત્ર તો મારે વશ થયો, સામગ્રિ પણ સર્વ અનુકૂળ થઈ ગઇ અને માતાજી પણ મને પોતાનુ યોગબળ બતાવ્યા કરે છે તેથી ખરેખર, આ દુનિયામા હુ મોટો ભાગ્યશાળી છુ, મારા જેટલો અને જેવો સુખી આ દુનિયામા બીજો કોઇ હોય એમ મને લાગતુ નથી આવા આવા વિચાર કરીને પોતાની કુટેવોમા બાળ વધારે ચુસ્ત થતો ગયો

માતાને વિજ્ઞપ્તિ

મધ્યમબુદ્ધિની સલાહ

બાળનુ આવુ વર્તન જોઇને લોકો તેની બહુ નિદા કરતા હતા તેથી સ્નેહને લીધે મધ્યમબુદ્ધિ જેને લોકઅપવાદનો ઘણો ભય રહેતો હતો તે એક દિવસ તેને કહેવા લાગ્યો " ભાઇ બાળ ! તારે આવી રીતે લોકવિરૂદ્ધ કરવુ તે કોઇપણ રીતે ઉચિત નથી તુ જે કાર્ય કરે છે તેનુ પરિણામ વિચારતો નથી અગમ્ય વસ્તુ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે, તેના તરફ ગમન કરીને તુ બહુ પાપ કરે છે, તેમ કરવુ તે અતિ તિરસ્કાર-નિદાને યોગ્ય છે, પાપથી ભરપૂર છે અને કુળને કલકલગાડનાર છે " બાળે જવાબમા કહ્યુ " ભાઇ મધ્યમબુદ્ધિ ! તને મનીષીએ છેતર્યો હોય એમ જણાય છે, નહિ તો સ્વર્ગમા વસનાર જીવો જેવુ સુખ ભોગવે છે તેવુ સુખ ભોગવતા મને તુ આવી નજરથી કેમ

સલાહની અવગણના

જુઓ ! જે મૂર્ખ પ્રાણીઓ [1]જાતિદોષથી સ્રી વિગેરે કોમળ પદાર્થોની ઇચ્છા રાખતા નથી અને તેના તરફ પસંદગી બતાવતા નથી તેઓ [2]સ્થાન દોષને લીધે મહારત્નને છોડી દેનાર જેવું આચરણ કરે છે ” તેનો આવો જવાબ સાંભળીને મધ્યમબુદ્ધિએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે આ બાળને કાંઇ પણ શિખામણ આપવાનો પરિશ્રમ કરવો તે તદ્દન નકામો છે કારણ કે એ હવે શિખામણને યોગ્ય રહ્યો નથી.

વસંત સમય

લીલાધર ઉદ્યાન

કામદેવ મંદિર

આવી રીતે બાળ, મધ્યમબુદ્ધિ અને મનીષી વર્તન કરી રહ્યા છે, તેવામાં [3]મન્મથને જાગૃત કરનાર વસંતઋતુનો કાળ આવી પહોંચ્યો તે વખતે વનના જૂદા જૂદા સર્વ વિભાગો સુંદર પુષ્પો (ફુલો) ના સમૂહથી ભરપૂર થઈ ગયા છે અને ગણગણાટ કરતા અને અહીંથી તહીં ઉડતા ભમરાઓના ઝંકાર સ્વરથી (ગણગણાટથી) અત્યંત મનોહર દેખાવા લાગ્યા છે, પતિ સાથે વિચરતી પ્રેમાળ પત્નીના હૃદયને આનંદ આપનાર મીઠી કોયલના ટહુકાથી વનના ભાગો ગાજી રહ્યા છે, ઉઘડેલા-વિકાસ પામેલા કેશુડાના અગ્રભાગમાં રહેલ લાલ પુષ્પનો સમૂહ વિયોગથી દુઃખી થતી સ્રીનો જેવો માંસનો પિંડ દેખાય તેવો એકદમ લાલ વર્ણનો દેખાય છે[4], આંબાની માંજર ચારે દિશાને સુગંધિત બનાવી રહી છે અને અત્યંત પ્રસન્ન થઇ વસંતરાજની સાથે ઘણી ક્રિડા કરે છે (મતલબ કે વસંતઋતુમાં આંબાપરથી માંજરો જમીન પર પડે છે), દેવતા અને કિન્નરના જોડલાઓ વનમાં આવીને અનેક પ્રકારની ક્રીડાઓ અને આનંદ કરી રહ્યા છે તેથી મનુષ્યલોકનું વન જાણે સ્વર્ગનું નંદનવન હોય તેવી રમણીયતાની કથાને કહી રહ્યું જણાય

---

૧ જાતિદોષ સ્રી અમુક જાતિની છે તેવા જાતિના કારણે સ્રીનો કેટલાક ત્યાગ કરે છે

૨ સ્થાનદોષ રત્ન ખારા દરિયામાં થાય છે માટે તજવા યોગ્ય છે એવી માન્યતા

૩ મન્મથ કામદેવ અનંગ

૪ વિયોગી સ્રીઓના માંસનો સમૂહ હોય તેવો દેખાય છે સૂચન વિયોગથી પીડાતી સ્રીનું માંસ સૂકાઇ જાય છે તે જાણે અહીં કિંશુક પુષ્પરૂપે રહ્યું હોય એવો ભાવ લાગે છે

છે[5]; ચર્ચરી[6]ની રમત સારી રીતે રમાઇ રહી છે, ઘેર ઘેર હીંડોળા બાંટો બંધાઇ ગઇ છે અને કામદેવને ઉદ્દીપન કરે તેવી સુગંધ સાથે મલયાચળનો પવન મંદ મંદ વાઇ રહ્યો છે

આવા વસંતઋતુના સમયમા કામદેવના બળથી આનંદિત થઇને મધ્યમબુદ્ધિને સાથે લઇ બાળ ક્રીડા કરવા માટે એક દિવસ બહાર નીકળી પડયો. તે બહાર નીકળ્યો તે વખતે તેના અંતરંગ રાજ્યમા વર્તનારી તેની માતા તેની સાથે હતી અને મિત્ર સ્પર્શન પણ તેના શરીરમા દાખલ થઇ ગયેલો હતો એવા વખતે અને એવા સંયોગોમા કુમાર મધ્યમબુદ્ધિ સાથે નગરની બહાર નંદનવનની શોભાને દેખાડતુ લીલાધર નામનુ ઉદ્યાન છે ત્યા તે આવી પહોચ્યો એ ઉદ્યાનના મધ્ય ભાગમા એક મોટુ મંદિર છે, તેના શિખરો બહુ ઉંચા અને શ્વેત છે, તે મંદિર જોનારની ચક્ષુને અત્યંત આનંદ આપે તેવુ છે, વળી એ મંદિરને મોટા મોટા તોરણો લટકાવી દઇને તેની શોભામા વધારો કરવામા આવ્યો છે બગિચાના મધ્યમ ભાગમા આવી રહેલ તે મંદિરમા લોકોએ સ્ત્રીઓના હૃદયને અતિ આનંદ આપનાર રતિપતિ શ્રી કામદેવને પ્રતિષ્ઠા કરીને દેવ તરીકે બેસાડેલ છે એ દેવની લોકો તેરસને[7] દિવસે પૂજા કરે છે અને આજે તેજ તિથિ છે (તેરસ છે) કુમારિકાઓ ત્યા સારો પતિ મેળવવાનો લાભ મળવા સારૂ પૂજા કરવા આવે છે, પરણેલી સ્ત્રીઓ પોતાના સાભાગ્યમા વધારો થવાનો લાભ મેળવવા સારૂ પૂજા કરવા આવે છે, કેટલીક સ્ત્રીઓ પોતાના પતિનો સ્નેહ ન હોય તે સ્નેહને પ્રાપ્ત કરવાનો લાભ મેળવવા સારૂ ત્યા પૂજા કરવા આવે છે અને મોહથી અંધ થયેલા કામી પુરુષો પોતાને પસંદ આવે તેવી સ્ત્રીઓ સાથે સંબંધ કરવાની તક મેળવવાની લાલચે પૂજા કરવા સારૂ એ મંદિરમા આવે છે

લીલાધર ઉદ્યાન

મન્મથ મંદિર

કામદેવની શય્યાપર બાળકુમાર

કામદેવના મંદિરમા આજે મોટા અવાજો અને ગડબડ થતી સાંભળીને ત્યા શુ થતુ હશે એ જોવાના કૌતુકથી બાળકુમાર પોતાના

---

૫ સૂચન દેવ અને કિન્નરના યુગલો તે વનમા એ અવસરે ભ્રમથી દેવલોક કરતા પણ મનુષ્ય લોકની રમણીયતા વખાણી ત્યા ક્રીડા કરવા આવ્યા છે

૬ ચર્ચરી વસંત ઋતુની એક જાતની ક્રીડા છે ઉત્સાહ હર્ષની રમત અથવા રમત કરનારાઓની ટોળીઓ આનંદ કરી રહી છે

૭ અનંગત્રયોદશી આ તેરસને દિવસે કામદેવની પૂજા થાય છે આ પર્વ હાલ પણ પ્રચલિત છે એમ સાંભળ્યુ છે

ભાઈ મધ્યમબુદ્ધિ સાથે એ મંદિરમાં દાખલ થયો. રતિના નાથ કામદેવને કોઈ ભક્તિપૂર્વક પ્રણામ કરી રહ્યું છે, કોઈ પ્રયત્નપૂર્વક તેની પૂજા કરી રહ્યું છે અને કોઈ ગુણકીર્તન વડે તેની સ્તુતિ કરી રહ્યું છે આખરે તે દેવપ્રાસાદની પ્રદક્ષિણા દેવા માંડી તે વખતે તેણે દેવપ્રાસાદની બાજુમાં એક વાસભુવન[1] જોયું એ વાસભુવન ગુપ્ત સ્થાનકે આવી રહેલું હતું, જોવાથી કૌતુક ઉપજાવે તેવું હતું, અતિ સુંદર હતું અને મંદ મંદ પ્રકાશયુક્ત હતું એ વળી શું હશે? એવું કૌતુક થવાથી મધ્યમબુદ્ધિને બારણા આગળ ઉભો રાખીને બાળ વાસભુવનમાં દાખલ થયો ત્યાં તેણે એક મોટી શય્યા (બીછાવેલ પલંગ) જોઈ એ શય્યા અતિ વિસ્તારવાળી હતી, પલંગ ઉપર બીછાવેલી સુંદર તળાઈઓથી રચેલી હતી. અનેક કોમળ ઓશિકાઓથી આનંદ આપે તેવી હતી અને તદ્દન ડાઘ વગરની અને કોમળ ચાદરયુક્ત હતી એ શય્યાના મધ્ય ભાગમાં રતિની સાથે કામદેવ સુતેલા હતા.[2] આવી દેવતાઓને પણ મળવી મુશ્કેલ સુંદર શય્યા બાળકુમારે જોઈ વાસભુવનમાં પ્રકાશ ઘણો મંદ હતો તેથી તે શું હશે એમ વિચાર કરતાં કરતાં બાળકુમાર તે શય્યાને અડક્યો, બે ચાર વખત હાથથી અડકતાં અડકતાં આખરે બાળકુમારને જણાયું કે એ કામદેવની શય્યા હોવી જોઈએ એ શય્યાના કોમળ સ્પર્શથી પરવશ થઈ તેણે વિચાર કર્યો કે અહો! આવી કોમળ શય્યા તો બીજી જગ્યાએ હોવી પણ અસંભવિત છે એ વખતે એના શરીરમાં રહેલ માતાજી અને સ્પર્શને તેને પ્રેરણા કરી અને પોતાની ચપળતા પણ જાગૃત થઈ તેથી બાળ વાસભુવનમાં એકલો એકલો વિચાર કરવા લાગ્યો કે આ શય્યા ઉપર જરા વખત મારી ઈચ્છા પ્રમાણે સુઈ લઈને હું તેને માન આપું એ વખતે મૂળે વિચાર ન કર્યો કે એ શય્યામાં તો કામદેવ પોતે રતિ મહાદેવી સાથે સુતેલા છે, દેવોની શય્યામાં સુનારને કેવા દુઃખ વેઠવા પડે છે તેનો પણ તેણે વિચાર ન કર્યો, વળી લોકો તે વાત જાણે અથવા દેખશે તો તેથી પોતાની કેટલી હાસી થશે તેનો પણ તેણે વિચાર ન કર્યો, મધ્યમબુદ્ધિ તેની રાહ જોઈને વાસભુવન બહાર ઉભો રહ્યો છે તે તેની મશ્કરી કરશે તેનો ખ્યાલ પણ તેને આવ્યો નહિ ભવિષ્યમાં શું થશે તેનો જરા પણ વિચાર કર્યા વગર

વાસભુવન મા પ્રવેશ

મદન શય્યા

---

[1] વાસભુવન ઘર સુવાનો ઓરડો

[2] આ દેવ અને દેવી માનસિક છે, અંતરંગ રાજ્યમાં રહેનારા છે

મોહથી તે શય્યા ઉપર ચઢ્યો અને તેના ઉપર સુઈને બાળચેષ્ટાઓ કરવા મંડી ગયો પોતાના અંગોને આમ તેમ મરડતો અને હલાવતો તે શય્યા ઉપર અપૂર્વ પ્રીતિવાળો થઈને તેના સ્પર્શના સુખને બહુ માનતો અને પોતાની જાતને ભાગ્યશાળી માનતો તે શય્યામા આળોટવા લાગ્યો

મદનકંદળીનો સ્પર્શ

ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરમા ઉપર જણાવેલા બાળ, મનીષી, મધ્યમ બુદ્ધિ વિગેરે જનો હતા અને તેઓના પિતા કર્મવિલાસ અંતરંગ રાજ્યના રાજા હતા તે ઉપરાત [1]બહિરંગ નગરમા બહુ વિખ્યાતિવાળો તેજસ્વી શત્રુમર્દન નામનો રાજા તે નગરનુ રાજ્ય કરતો હતો તે રાજાને ઉત્તમ કુળમા જન્મેલી અને પોતાના પ્રાણથી પણ વધારે વહાલી મદનકંદળી નામે રાણી હતી તે રાણી અદ્ભુતરૂપા સૌભાગ્યવાળી હતી અને કમળના જેવી આંખો વાળી હતી એ મહારાણી પોતાના હાથમા પૂજાની સામગ્રી લઈને પોતાના પરિવાર સાથે કામદેવની પૂજા કરવા માટે તે મંદિરમા તે દિવસે આવી હતી મંદિરના મધ્ય ભાગમા રહેલ કામદેવની પૂજા કરીને તે મહારાણી પણ વાસભુવન તરફ આવી તેને જોઈને તે સ્ત્રી છે એવો નિર્ણય થવાથી લજ્જા અને ભયથી બાળકુમાર થોડા વખત હાલ્યા ચાલ્યા વગર પડી રહ્યો એ વાસભુવનમા અગાઉ જણાવ્યુ તેમ પ્રકાશ ઘણો મંદ હતો તેથી શય્યા ઉપર રહેલા કામદેવની તે હરણ જેવા લોચનવાળી મદનકંદળી રાણી હાથનો સ્પર્શ કરી પૂજા કરવા લાગી અને તેમ કરતા ચંદનવડે રતિ અને કામદેવને વિલેપન કરતા મદનકંદળીએ બાળકુમારના આખા શરીરે પોતાના કોમળ હાથથી સ્પર્શ કર્યો તે વખતે અકુશળમાળાની પ્રેરણાથી અને સ્પર્શનના વશવર્તીપણાથી મલીનબુદ્ધિવાળા બાળે પોતાના મનમા વિચાર કર્યો કે જેવો આ કોમળાગી સ્ત્રીનો હસ્તસ્પર્શ મને મૃદુ (કોમળ) લાગે છે તેવો સ્પર્શ મે મારા જન્મમા કદિ પણ અનુભવ્યો નથી ખરેખર, અન્ય સ્પર્શની સુંદરતા મે અત્યાર સુધી ખોટી જ કલ્પી હતી, હવે તો મને એમ લાગે છે કે ત્રણ લોકમા આ સ્ત્રીથી વધારે કોમળ કોઈ પણ વસ્તુ નથીજ હવે મદનકંદળી રાણી કામદેવની પૂજા કરીને વખત થયો એટલે પોતાના સ્થાન તરફ ચાલી ગઈ

---

[1] બાહ્ય સ્થૂળ, વ્યવહાર

કામદેવવશ બાળની સ્થિતિ.

મદનક દળી ત્યાથી વિદાય થયા પછી બાળ કુમારની શી દશા થઇ તે જુઓ એ સ્ત્રી પોતાને કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય તેના વિચારમા અને ચિ તામા બાળનુ હૃદય શોકાતુર થઈ ગયુ તેના મનમા વર્ણન કરી ન શકાય તેવો અ ત તાપ થવા લાગ્યો, તે પોતાની જાતને પણ ભૂલી ગયો અને શય્યામા પડ્યો પડ્યો ગરમ ઊંડા નિ સાસા ઉપર નિ સાસા મૂકતો જાણે મૂર્છા પામેલો હોય, જાણે ગાડો હોય, જાણે પોતાનુ સર્વસ્વ હરાઇ ગયુ હોય, તપેલી શિલાપર જાણે મત્સ્ય પડ્યો હોય તેની માફક આમથી તેમ અને તેમથી આમ આડો અવળો આળોટતો લોટતો અને શય્યામા પછાડા મારતો તરફડવા લાગ્યો.

મધ્યમબુદ્ધિ વાસભુવનમાં

બાળ વાસભુવનમા આવી સ્થિતિ અનુભવતો હતો તે વખતે તેનો ભાઈ મધ્યમબુદ્ધિ જે વાસભુવનમા પ્રવેશદ્વાર આગળ તેની રાહ જોતો ઉભો હતો તેણે વિચાર કર્યો કે અરે ! આટલો બધો વખત થયો તો પણ બાળ હજુ વાસભુવનમાથી પાછો બહાર કેમ નીકળતો નથી ? તે અ દર રહ્યો રહ્યો શુ કરે છે ? તે જોઉ તો ખરો ! આવો વિચાર કરીને મધ્યમબુદ્ધિ વાસભુવનમા દાખલ થયો અને પોતાનો હાથ લગાડીને કામદેવની શય્યા જોઇ લીધી એ શય્યા એટલી બધી કોમળ હતી કે તેને હાથ લગાડતા જ મધ્યમબુદ્ધિનુ મન પણ તેના તરફ હરાઈ ગયુ (અ ધારાને લીધે) તેણે ત્યારપછી આખો વધારે ઉઘાડીને જોયુ તો શય્યાના એક વિભાગપર ઉપર જણાવેલી દશામા આમ તેમ પછાડા મારતો બાળ તેના જોવામા આ યો બાળની એવી દશા જોઇને તેણે વિચાર કર્યો કે અહો ! આ ભાઇશ્રીએ આ શુ અકાર્ય આદર્યુ ? દેવની શય્યા ઉપર ચઢવુ યુક્ત નથી રતિના રૂપને પણ શરમાવે તેવી ગુરુની સ્ત્રી હોય તો પણ તે સર્વથા અગમ્ય છે વળી આ શય્યા ઘણુ સુખ આપે તેવી છે પણ દેવ (કામદેવ-મદન મહારાજ) ની પ્રતિમાથી અધિષ્ઠિત થયેલી છે તેથી માત્ર વ દન કરવા યોગ્ય છે, પણ ઉપભોગ કરવા લાયક નથી-આવો પોતાના મનમા વિચાર કરીને [1]મધ્યમબુદ્ધિએ બાળને જાગૃત કર્યો, પણ તે કાઇ

---

૧ મધ્યમબુદ્ધિ એ જાહેર અભિપ્રાય public opinion વ્યવહાર ધર્મ છે અને મનીષી એ આર્ય સત્ય absolute truism નિશ્ચયધર્મ છે એ ખાસ ધ્યાનમા રાખવુ

પણુ બોલ્યો નહિ મધ્યમબુદ્ધિએ કહેવા માડ્યુ "અરે ભાઇ! તે આ ન કરવા યોગ્ય કામ કર્યું છે આ દેવની શય્યા ઉપર ચઢવુ કે સુવુ તે યોગ્ય નથી" વિગેરે વિગેરે. આવી રીતે બાળને તેણે ઘણી રીતે સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ બાળે મધ્યમબુદ્ધિને કાઇ પણ જવાબ આપ્યો નહિ

વ્ય તર અને બાળ

હવે તે વખતે એ મદિરનો અધિષ્ઠાયક વ્ય તર ત્યા દાખલ થયો તેણે [1]આકાશ બ ધનથી બાળને બાધી લીધો અને જમીનપર પછાડ્યો. પછી તેના આખા શરીરે સખ્ત વેદના ઉત્પન્ન કરી કે જેનાથી તે તદ્દન મરણતોલ સ્થિતિમા આવી ગયો. આવો ભય કર પ્રસ ગ જોઇને મધ્યમબુદ્ધિએ હાહારવ કર્યો એટને એ શુ હશે એ જોવાની ઇચ્છાથી કૌતકને લીધે દેવમ દિર તરફથી અનેક લોકો વાસભુવન તરફ આવવા લાગ્યા. વ્ય તરે ધક્કા મારીને બાળને વાસભુનનમાથી બહાર ધકેલી મૂકયો અને મોટા ધડાકા સાથે જમીનપર પછાડ્યો, જેને પરિણામે તેની આખપરની ભમર ભાગી ગઇ અને ક ઠે પ્રાણ આવી ગયા. આવી સ્થિતિમા બાળને સર્વ લોકોએ જોયો તેની પછવાડે દીન મનયુક્ત મધ્યમબુદ્ધિ પણ વાસભુવનમાથી બહાર નીકળ્યો. મધ્યમબુદ્ધિ વાસભુવનમાથી બહાર આવ્યો એ લેએ બધી શેની ગડબડ છે? એમ લોકો તેને પૂછવા લાગ્યા, પણ લાજનો માર્યો તે લોકોને કાઇ પણ જવાબ આપી શક્યો નહિ તે વખતે પેલો વ્ય તર કોઈ પુરૂષના શરીરમા દાખલ થયો અને તે પુરૂષના મુખથી તેણે સર્વ હકીકત બની હતી તે લોકોને કહી સ ભળાવી. આ હકીકત સાભળીને મકરધ્વજના ભક્ત લોકો ત્યા હાજર હતા તેઓએ એ બાળને દેવનુ અપમાન કરનારો

બાળ અને લોકો

ગણી એ મહા પાપી છે એમ બોલીને તેનો ઘણો તિરસ્કાર કર્યો, તેના સ બ ધીઓ કહેવા લાગ્યા કે "આપણા કુળને કલ ક લગાડનાર અને સાચા વિષ-વૃક્ષ જેવો એ આપણામા ઉત્પન્ન થયો છે" એમ બોલીને તેઓ સર્વ તેની નિ દા કરવા લાગ્યા. "હવે એ બાળ પોતાના પાપના ફળ બરાબર ભોગવે અને તેમ થવાને તે સર્વ રીતે યોગ્ય છે" એમ બોલીને સામાન્ય લોકોએ તેની ટીકા કરી અને "જે પ્રાણીઓ

---

[1] સ્પર્શનને વશ પડેલા પ્રાણીઓ કલ્પનાના બ ધનથી જ બ ધાય છે, તેને માટે જાડા દોરડાનો ખપ પડતો નથી, કારણ કે કાચા સુતરના મૈમતતુઓ તોડવાની તેનામા તાકાત રહેતી નથી સૂચન આકાશબ ધન એ એક પ્રકારનુ બ ધન હોવુ જોઇએ જેમકે મયરબ ધન

વિચાર કર્યા વગર કામ કરે છે તેઓ સર્વ અનર્થો અને દુઃખો સહન કરે છે તો આમાં શી નવાઇ ?" એમ કહીને વિવેકી લોકોએ તેની ઉપેક્ષા કરી. હવે તે વખતે પેલા વ્યંતરે ભયંકર રૂપ ધારણ કરીને કહ્યું "આ દુરાત્મા બાળના તમારા સર્વના દેખતાં ટુકડે ટુકડા કરી નાખું છું." તે સાંભળી મધ્યમબુદ્ધિએ હાહારવ કરી મૂક્યો અને જે પુરૂષના શરીરમાં વ્યંતરે પ્રવેશ કર્યો હતો તેને પગે પડીને બોલ્યો "અરે અરે ! કૃપા કરો, કૃપા કરો, દયા કરો, દયા કરો. મારા ભાઇના પ્રાણની હું તમારી પાસે ભિક્ષા માગી લઉં છું, મહેરબાની કરીને તેનો વિનાશ ન કરો." લોકોને પણ મધ્યમબુદ્ધિના કકળાટથી તેના ઉપર દયા આવી ગઇ તેથી તેઓ પણ બોલ્યા "અરે ભટ્ટારક ! એને બાપડાને એક વાર જવા દો, ફરીવાર તે દેવને અપમાન કરવાનું કામ નહિ કરે" તે વખતે મધ્યમબુદ્ધિ ઉપર કરૂણા આવવાને લીધે અને લોકોના અતિ આગ્રહથી વ્યંતરે બાળને જતો કર્યો. બાળને થોડી વાર પછી શરીરમાં ચેતના આવી, શરીર ઉપર ઘા વાગવાથી કળ ચઢી ગઇ હતી તે નરમ પડવા લાગી અને જરા સ્ફુર્તિ આવી એટલે મધ્યમબુદ્ધિ તેને મંદિરમાંથી બહાર લઇ આવ્યો અને મુશ્કેલીથી તેને ઘરે (રાજમંદિરે) લઇ ગયો.

બાળ અને કર્મવિલાસ

કર્મવિલાસ રાજાએ પોતાના પરિવાર પાસેથી આ સર્વ હકીકત સાંભળી ત્યારે પોતાના મનમાં તેણે વિચાર કર્યો કે અરે, આતો બાળને હજુ શું થયું છે ? પણ હવે તો તેના આવા વર્તનથી હું તેને પ્રતિકૂળ થઇશ તેથી તેના હવે કેવા હાલ થશે તે તો આ લોકોના ખ્યાલમાં પણ નથી. આવા દુરાચારી અને દેવનું અપમાન કરનાર પુત્રને તો બરાબર [1]સજા કરવી જોઇએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને કર્મવિલાસ રાજાએ પોતાના પરિવારને કહ્યું "અરે ! એવા અવિનયી તોફાની છોકરાની આપણે તે શા માટે ચિંતા કરવી જોઇએ ? આપણા અનુશાસનને[2] પણ હવે તે યોગ્ય રહ્યો નથી. આપણા કોઇ પણ માણસે તેની સાથે જરૂર ઉપરાંત વધારે સંબંધ કરવો નહિ—આ પ્રમાણે હું સર્વને હુકમ કરૂં છું." કર્મપરિણામ મહારાજાની આ આજ્ઞા તેના આ આ પરિવારે પોતાને માથે ચઢાવી.

---

૧ કર્મવિલાસની સજા. પોતાની ગેરવર્તણૂક અનુસાર બાળ રાત્રીએ ફરવા નીકળશે ત્યારે તેના કેવા હાલહવાલ થશે તે હકીકત તુરતમાં જ વાંચવામાં આવશે અને ભવિષ્યમાં પણ તેને મોટી સજા કર્મના વિપાક તરીકે થશે. આ હકીકત પર અત્ર રૂપક છે.

૨ અનુશાસન. નિયંત્રણા, સમજાવવું તે.

બાળનો અંતસ્તાપ

હવે મધ્યમબુદ્ધિએ બાળકુમારને પૂછયું, "ભાઇ! તને હવે તો શરીરે કંઈ પીડા નથી થતી ને ?"

બાળ—"શરીરે તો પીડા નથી થતી, પણ મારા મનમાં સંતાપ થતો જાય છે અને વધતો જાય છે."

મધ્યમબુદ્ધિ—"પણ એ સંતાપ તને શા કારણથી થાય છે તેનું કારણ તું જાણે છે?"

કામદેવ હંમેશા વાંકો હોય છે અને તેની પ્રવૃત્તિઓ વિપરીત હોય છે તેથી બાળે સીધો ઉત્તર ન આપતાં કહ્યું "હું તે જાણતો નથી પણ વારૂ, તું કામદેવના મંદિરમાં વાસભુવનના બારણા આગળ ઉભો હતો તે વખતે વાસભુવનમાં પ્રવેશ કરતી અથવા બહાર નીકળતી કોઇ સ્ત્રીને તે જોઇ હતી કે નહિ ?"

મધ્યમબુદ્ધિ—"હા, એક સ્ત્રીને જોઇ હતી, પણ તેનું તારે શું છે?"

બાળ—'ત્યારે તે કોણ હતી એ પણ તે જાણ્યું હશે ?"

મધ્યમબુદ્ધિ—"હા, સારી રીતે જાણ્યું હતું એ શત્રુમર્દન રાજાની રાણી મદનકંદળીના નામથી પ્રસિદ્ધ છે."

મધ્યમબુદ્ધિનો આવો જવાબ સાંભળીને 'અરેરે! એવી સ્ત્રી મારા જેવાને કયાંથી હોય ?' એવી ચિંતામાં પડી બાળે લાંબો નિ:શ્વાસ મૂકયો. મધ્યમબુદ્ધિ વ્યવહારકુશળ હોવાથી પોતાના મનમાં સમજી ગયો કે આ ભાઇસાહેબ એ મદનકંદળીના અર્થી થઇ ગયા જણાય છે. પછી મધ્યમબુદ્ધિએ વિચાર કર્યો કે આ ભાઇસાહેબને એ મદનકંદળી ઉપર રાગ થયો છે તે એક રીતે નવાઇ જેવું ન ગણાય. એ મદનકંદળી અતિ સુંદર અને રૂપાળી હોવાને લીધે માણસોને પોતાની તરફ આકર્ષણ કરી પોતાના સંબંધમાં અભિલાષા ઉત્પન્ન કરાવે છે. મંદિરના બારણાં સાંકડાં હોવાને લીધે તે મંદિરમાંથી બહાર નીકળતી હતી તે વખતે મને પણ તે સ્ત્રીનો સ્પર્શ થયો હતો, ત્યારે મને પણ એમ લાગ્યું હતું કે ભુવનમાં બીજી કોઇપણ વસ્તુનો સ્પર્શ એવો મોહક નહિ હોય અને તે વખતે મારૂં મન પણ તેના વિલાસના વિચારમાં જરા ડોલાયમાન થયું હતું, પણ કુલીન માણસોએ પરસ્ત્રીગમન કરવું ઉચિત નથી એવા વિચારથી હું તુરત તે વખતે પાછો હઠી ગયો હતો. આ ભાઇશ્રી પણ મારૂં વચન માને તો બરાબર હકીકત સમજાવીને તેને ખોટું કાર્ય કરવાથી વારૂં. આ પ્રમાણે પોતાના મનમાં વિચાર કરીને મધ્યમબુદ્ધિ બોલ્યો "અરે ભાઇ

મધ્યમબુદ્ધિ-
ની સલાહ

બાળ ! હજુ પણ તુ મૂર્ખ-અજ્ઞાન રહ્યો ! આ તે કેટલુ અધેર ! અવિનયનુ કેવુ ખરાબ પરિણામ આવે છે તે તે જાતે હમણાજ નથી અનુભવ્યુ ? તારા પ્રાણ તો કઠે આવી ગયા હતા અને તારા દુર્વિનયને લીધે ભગવાન મકરધ્વજ (કામદેવ) તારા ઉપર ઘણા ગુસ્સે થઇ ગયા હતા તેના હાથમાથી તને મહા મુશ્કેલીએ છોડાવ્યો એ વાત તુ આટલી વારમા ભૂલી ગયો ? માટે ભાઇ ! આવા ખોટા ખોટા વિચારો મૂકી દે દ્રષ્ટિવિષ સર્પના માથામા રહેલ મણિને બતાવનાર સૂચવનાર[1] એમ કદળી છે એમ તુ સમજ એ સ્ત્રીની ઇચ્છા કરવાના પરિણામે તુ પોતે બળીને ખાખ થઇ જઇશ અને તારો એક પણ અર્થ સિદ્ધ થશે નહિ એ તુ ચોક્કસ માનજે ” મધ્યમબુદ્ધિના આવા વિચાર સાભળીને બાળ સમજી ગયો કે મધ્યમબુદ્ધિ પોતાને હવે બરાબર ઓળખી ગયો છે તેથી પોતાના મનમા શા વિચાર ચાલે છે તે તેનાથી છૂપાવવાની જરૂર રહી નથી આ પ્રમાણે હોવાથી બાળે

બાળનો
જવાબ

તેને સ્પષ્ટ રીતે કહ્યુ ” અરે ભાઇ ! એમ છે ત્યારે તે મને છોડાવ્યો એમ તુ શાનો કહે છે ? એમજ કહેને કે તેજ મને વધારે માર ખવરાવ્યો ! કારણ કે તારા વચનથી કામદેવે મને છોડી દીધો તેથી મારા શરીરને જે વેદના થતી હતી તે ઓછી થઇ છે, પણ મારા ઉપર તર્કવિતર્ક (સકલ્પ વિકલ્પ) ની પરપરારૂપ ખેરના અગારાનો ઢગલો નાખી દીધો છે અને તેથી મારૂ આખુ શરીર બળે છે, જળે છે અને ફડફડે છે કામદેવે જ્યારે મને બધન કરવા માડ્યા તે વખતે જો હુ મરી ગયો હોત તો મને આટલી બધી વેદના થાત નહિ, તે મને છોડાવીને તો આ મોટો અનર્થ કરી મૂક્યો છે મારા મનમા આવડો મોટો સતાપ થયો છે તેને ઓલવવા માટે પેલી મદનકદળીના મેળાપરૂપ અમૃતના સિચન વગર બીજો ઉપાય નથી મારે હવે તને વધારે શુ કહેવુ ? ’

મધ્યમબુદ્ધિ તે વખતે પોતાના મનમા સમજી ગયો કે આને ગુણને બદલે, દોષ બેઠો, વળી તેને એ પણ જણાયુ કે એને મદનકદળી તરફ એટલુ બધુ આકર્ષણ થયુ છે કે એ હાલ કોઈપણ રીતે ઓછુ થઈ શકે કે એ બાબતમાથી એ ભાઇ પાછા હઠે એવુ લાગતુ નથી આ બધી હકીકત જોઇને તે ચૂપ બેસી રહ્યો

---

૧ દૃષ્ટિવિષ સર્પની આખમા ઝેર હોય છે, એ દૂરથી નજર ફેકે ત્યા પ્રાણીને ઝેર ચઢવા માડે છે એવા સર્પના માથામા મણિ હોય તે લેવા પ્રયત્ન કરવો એ આપણને મરવા જવા જેવુ છે

પ્રકરણ ૯ મું.

બાળમધ્યમમનીષી અને સ્પર્શન.

બાળ મદનકંદળીની શોધમા
રાત્રિચર્યા અને મયૂરબંધન
બાળની શોધમા મધ્યમબુદ્ધિ

સૂર્ય અસ્ત થયો. જાણે બાળના હૃદયમાથી જ નીકળ્યુ હોય તેમ ચારે તરફ અંધારૂ ફેલાયુ પહેલો પહોર પસાર થયો રસ્તા ઉપર લોકોનુ ગમનાગમન બંધ થઇ ગયુ રાત્રિના બીજા પહોરને વખતે પોતે જે કામ કરે છે તે કરવા યોગ્ય છે કે નહિ તેનો વિચાર કર્યા વગર બાળ ઊભો થયો અને પોતાના ભુવનમાથી બહાર નીકળ્યો, રાજમાર્ગ તરફ ચાલ્યો અને જે બાજુએ શત્રુમર્દન રાજાનો મહેલ આવેલો હતો તે તરફ ચાલવા માંડ્યુ અને એ માર્ગે કેટલેક દૂર ગયો હવે આ બાજુ મધ્યમબુદ્ધિને સ્નેહને લીધે બાળનુ શુ થશે એવો વિચાર થવાથી તે પણ તેની પછવાડે ચાલ્યો

ગન્ધર્વમહેલને માર્ગે, રસ્તામા મયૂરબંધ

એવી રીતે બાળ ચાલ્યો જાય છે અને મધ્યમબુદ્ધિ તેની પછવાડે છપાતો છૂપાતો આવે છે તે વખતે બાળે એક પુરૂષને જોયો તે પુરૂષે બાળને લાત મારીને તેને [1]મયૂરબંધવડે મજબુત બાંધ્યો તે વખતે બાળે મોટેથી રાડો પાડવા માંડી 'આવ્યો, આવ્યો' એ પ્રમાણે મધ્યમબુદ્ધિ જોરથી બોલવા લાગ્યો મધ્યમબુદ્ધિ તે વખતે દૂરથી જોઇ રહ્યો અને પેલા પુરૂષે બાળને ઉપાડીને આકાશમા ઉડવા માંડ્યુ બાળ વધારે બૂમો પાડવા લાગ્યો ત્યારે તે પુરૂષે બાળનુ મ્હોઢુ ઢાંકી દીધુ

---

૧ મયૂરબંધન આકરૂ બંધન. એમા આડો અને ઉભો બંધ પડ્યો મજબુત લેવામા આવે "

અને પોતે બાળને ઉપાડીને પશ્ચિમ દિશા તરફ આકાશમા ચાલવા માડ્યુ 'અરે દુષ્ટ વિદ્યાધર! તુ મારા ભાઇને લઇને ક્યા જાય છે?' એ પ્રમાણે રાડો પાડતો પોતાની તરવાર ખેચીને તે વિદ્યાધરને માર્ગે જમીનપર મધ્યમબુદ્ધિ પણ ચાલવા લાગ્યો. ચાલતા ચાલતા નગરની બહાર નીકળી ગયો ત્યા તો પેલો વિદ્યાધર આકાશમા ઉડતો હોવાથી એટલો દૂર નીકળી ગયો કે તે દેખાતો પણ બધ થઇ ગયો

તે વખતે મધ્યમબુદ્ધિ તદ્દન નિરાશ થઇ ગયો તો પણ પોતાના બધુ ઉપરના સ્નેહને લીધે પોતે દોડવાનુ ચાલુ રાખ્યુ અને મનમા ધાર્યું કે આગળ ઉપર કોઈ પણ જગ્યોએ બાળને પેલો વિદ્યાધર છોડી મુકશે. આવી રીતે દોડતા દોડતા મધ્યમબુદ્ધિએ રાત્રી પૂરી કરી, તેના પગમા પાદરક્ષક (પગરખા-જોડા) નહિ હોવાથી અનેક કાટા અને ખીલા ખીલીઓ તેને વાગ્યા, ચાલવાના શ્રમથી તે તદ્દન થાકી ગયો, ક્ષુધાથી તે પીડાવા લાગ્યો તૃષાથી તે હેરાન થવા લાગ્યો, શોકથી તે વિહ્વળ,થઇ ગયો, દીનતાથી તે લેવાઇ ગયો, છતા પણ પશ્ચિમ દિશા તરફ ચાલતા, અને ગામેગામ ખોવાયલા ભાઇની ખબર પૂછતા, તે સાત રાત અને સાત દિવસ રખડ્યો, ત્યારે આખરે કુશસ્થળ નામના નગરે આવી પહોચ્યો

કુશસ્થળ નગરે કૂવાને કાઠે
નદને આપેલો બાળનો પત્તો
બાળ મધ્યમનો આખરે મેળાપ

કુશસ્થળ નગરના બહારના ભાગમા મધ્યમબુદ્ધિ જરા રોકાયો, ત્યા એક બીલકુલ વપરાશમા નહિ આવતો જુનો ઊડો કૂવો તેનાજોવામા આવ્યો પછી પોતાના ભાઇ વગર આ જીવતરની શી જરૂર છે એમ વિચાર કરીને તે કૂવામા ઢળી મરવાના નિર્ણયથી તેણે ગળા સાથે એક મોટો પથ્થર બાધ્યો તે વખતે તે બાજુએ એક નદન નામનો રાજપુરૂષ આવી ચડ્યો તેણે મોટેથી બુમ મારી કે-'સાહસ ન કર સાહસ ન કર!' આ પ્રમાણે બોલતો તે મધ્યમબુદ્ધિની પાસે આવી પહોચ્યો અને કૂવાની પાળ ઉપર જે વખતે મધ્યમબુદ્ધિ ઊભો રહી અદર પડવાની તૈયારીમા હતો તે વખતે પેલા નદને તેને થોભી રાખ્યો, તેને ગળેથી પથ્થર છોડાવી નાખ્યો, તેને જમીનપર બેસાડ્યો અને પછી આવુ અધમ પુરૂષને યોગ્ય આપઘાત કરવાનુ કારણ મધ્યમબુદ્ધિને તેણે પૂછ્યું તેના જવાબમા મધ્યમબુદ્ધિએ પોતાને

પોતાના ભાઇ બાળથી કેવી રીતે વિયોગ થયો હતો તે સબંધી સર્વ હકીકત કહી સભળાવી આ હકીકત સાભળીને પેલા નદને કહ્યુ 'ભાઇ! જો એમજ છે તો તારે હવે દીલગીર થવાની જરૂર નથી. તારા ભાઇ સાથે તારો મેળાપ જરૂર થઇ શકશે ' ' એ મેળાપ કેવી રીતે થશે ?' એમ મધ્યમબુદ્ધિએ તેને પૂછતા તેના જવાબમા નદને કહ્યું ' ભાઇ મધ્યમબુદ્ધિ! સાભળ આ નગરમા અમારો સ્વામી હરિશ્ચન્દ્ર નામનો રાજા રહે છે તેને વિજયમાઠર શખ વિગેરે નજીકમા રહેનાર માડળિક રાજાઓ વાર વાર ત્રાસ આપ્યા કરતા હતા એ હરિશ્ચન્દ્ર રાજાને એક નતિકેલિ નામનો વિદ્યાધર પરમ મિત્ર છે એક વખત તે વિદ્યાધર અમારા રાજા પાસે આવ્યો હતો તે વખતે શત્રુઓ તરફથી ઉપદ્રવ પામતા અમારા રાજાને જોઇને વિદ્યાધરે તેમને એક ક્ષયકર વિદ્યા આપવા જણાવ્યુ અને કહ્યુ કે એ વિદ્યાના પ્રભાવને લીધે તેને સીમાડાના રાજાઓથી કદિ પણ પરાભવ થશે નહિ રાજાએ એ હકીકત સાભળીને પોતાના વિદ્યાધર મિત્રનો આભાર માન્યો ત્યાર પછી પેલા વિદ્યાધરે અમારા રાજા પાસે છ મહિના સુધી એ વિદ્યા સિદ્ધ કરવા માટે પૂર્વસેવા[1] કરાવી અને આજથી આઠમે દિવસે તે અમારા રાજાને કોઇ સ્થાને લઇ ગયો, તેની પાસે અરિ વિદ્યાની સાધના કરાવી અને બીજા એક પુરૂષની સાથે રાજાને બીજે દિવસે પાછો નગરમા લઇ આવ્યો રાજાની સાથે આવેલા તે પુરૂષના માસ અને લોહીવડે હોમક્રિયા કરવા માડી એ પ્રમાણે વિદ્યાની સાત દિવસ સુધી પશ્ચાત્સેવા[2] કરી તે પુરૂષ કે જેને વિદ્યાધર લઇ આવ્યો હતો અને જેના માસ લોહીથી હોમ હવન કરવામા આવ્યો હતો તેને આજે જ છોડ્યો છે અને મારૂ માનવુ એમ છે કે એજ પુરૂષ તારો ભાઇ હોવો જોઇએ હવે મારે તને કહેવુ જોઇએ કે રાજાએ તે પુરૂષને હમણા જ મને સોપ્યો છે ' મધ્યમબુદ્ધિએ કહ્યુ ' જો એમજ હોય તો મારા ઉપર મહેરબાની કરીને તે પુરૂષને હમણાજ મને બતાવો કે જેથી તે મારો ભાઇ છે કે નહિ તેની બરાબર હુ ખાત્રી કરૂ ' એમ કરવાની હા પાડીને નદન (રાજપુરૂષ) તેને લાવવા માટે ગયો અને બાળને ઉપાડી લાવીને થોડા વખતમા પાછો આવ્યો

બાળના હાલ

બાળના શરીરમા માત્ર હાડકાજ બાકી રહ્યા હતા, લોહી અને

---

1 પૂર્વસેવા વિદ્યા સિદ્ધ કરવા પહેલા સાધના કરવી પડે તે તેમા જપ, તપ બ્રહ્મચર્ય વિગેરેનો સમાવેશ થાય છે

2 પશ્ચાત્સેવા વિદ્યા પ્રાપ્ત થયા પછી કરવાની વિધિઓ

શ્વાસ તો લગભગ તદ્દન ખલાસ થયા હતા, તેના માત્ર શ્વાસોશ્વાસ ચાલતા હોવાથી જ તે જીવતો હોય એમ જણાતુ હતુ, બાકી તે એટલો બધો નબળો થઇ ગયો હતો કે તેની વાચા પણ બંધ થઇ ગઇ હતી આવી સ્થિતિમા મધ્યમબુદ્ધિએ બાળને જોયો અને તે બાળ છે એમ બહુ મુશ્કેલીએ ઓળખ્યો તુરતજ તેણે નંદનને જણાવ્યુ "ભાઇ! જેની હુ તને વાત કરતો હતો તે જ આ મારો ભાઇ છે! ખરેખર તુ નામથી અને કામથી નંદન[1] છે તારૂ નામ ખરેખરૂ સાર્થ છે તે આજે મારા ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે" નંદને જવાબમા કહ્યુ "ભાઇ મધ્યમબુદ્ધિ! તારા ઉપર કરૂણા લાવીને મે આ રાજદ્રોહનુ કામ કર્યુ છે હમણાજ હુ તારા ભાઇને (બાળને) લેવા જતો હતો ત્યારે મે સાભળ્યુ કે વળી પાછા આજે રાત્રે રાજા વિદ્યાને લોહીથી તૃપ્ત કરવાનો છે અને તેમ હોવાથી તે વખતે આ પુરૂષનુ તેને કામ પડશે આ પ્રમાણે હકીકત છે તેથી હવે મને તો જે થવાનુ હશે તે થશે, પણ તુ તો આને લઇને અહીંથી જેમ બને તેમ જલદી છટકી જા આગળ ઉપર જે થશે તે હુ જોઇ લઇશ." મધ્યમબુદ્ધિએ નંદનનો ઉપકાર માનતા તેની સૂચના માથે ચઢાવી અને તેને ભલામણ કરી કે ગમે તેમ કરીને નંદને તેના પોતાના પ્રાણ બચાવવા. આ પ્રમાણે વાતચિત કરીને બાળને ઉપાડીને મધ્યમબુદ્ધિએ ચાલવા માડ્યુ મનમા તેને મોટી બીક હતી તેથી રાત દિવસ દોડતો દોડતો તે આગળ ચાલવા લાગ્યો વચ્ચે જરા વખત રોકાઇને તે બાળને પાણી પાય, પવન નાખે અને જરા પ્રવાહી આહાર આપે-એમ કરતા પોતાની જાતની, શરીરની, કે સગવડની દરકાર ન કરતા મહા મુશ્કીલીએ મધ્યમબુદ્ધિ પોતાના સ્થાન પર આવી પહોચ્યો

બાળને થયેલા કડવા અનુભવનુ તાત્પર્ય વર્ણન

પોતાના મુકામપર બન્ને ભાઇઓ આવી પહોચ્યા પછી થોડાક દિવસો પસાર થયા ત્યારે બાળમા કાઇક ચેતન આવ્યુ એક વખત તેને કેવા પ્રકારનો અનુભવ થયો હતો તે જણાવવાને મધ્યમબુદ્ધિએ તેને કહ્યુ તેના જવાબમા બાળે કહ્યુ "ભાઇ! તારા દેખતા જ તે રાત્રે પેલા વિદ્યાધરે મને બાધીને ઉપાડ્યો અને જમપુરી જેવા એક મહા ભયકર સ્મશાનમા તે મને લઇ ગયો ત્યા ધગધગતા અગારાથી ભરેલા અગ્નિકુડ પાસે ઊભેલા એક પુરૂષને મે જોયો તે ઊભેલા પુરૂષને આકાશમા ચાલનાર તે વિદ્યાધરે કહ્યુ 'મહારાજ!

---

[1] નંદન આનંદ આપનાર

તમારૂ ઇચ્છિત કામ આજે સિદ્ધ થયુ વિદ્યા સિદ્ધ કરવાને માટે જોઇએ તેવા લક્ષણવાળો પુરૂષ મને પ્રાપ્ત થયો છે ' તે ઊભેલા પુરૂષે જવાબ આપ્યો 'ચાલો બહુ કૃપા થઇ !' પછી પેલા વિદ્યાધરે કહ્યુ ' એક વિદ્યાનો જાપ પૂરો થાય ત્યારે તમારા હાથમા હુ જે આહુતિ આપુ તે તમારે અગ્નિમા નાખવી ' આ હકીકત તે ઊભેલા પુરૂષે કબલ કરી જાપ કરવાનો આરભ થયો ત્યાર પછી પેલા વિદ્યાધરે યમની જીભ જેવી અતિ તીક્ષ્ણ આણીવાળી અને સૂર્ય જેવી ચકચકતી ખજર કાઢી અને તેનાવડે મારી પીઠમાથી તેણે એક માસની પેશી (ટુકડો) કાપી કાઢી અને વળી તે જ ભાગને દાબીને તેમાથી કેટલુક લોહી કાઢયુ અને તેવડે પોતાનો ખોબો ભર્યો. તે વખતે ત્યા જે બીજો પુરૂષ હતો તેનો એક જાપ પૂરો થયો એટલે વિદ્યાધરે તેને લોહી અને માસની આહુતિ આપી તે પોતાના હાથમા લઇને તેણે અગ્નિકુડમા નાખી વળી પાછો ફરીવાર જાપ શરૂ કર્યો પરમાધામી રાક્ષસો જેમ નારકીના જીવોના શરીરને કાપે તેમ તે વિદ્યાધર મારા શરીરના જૂદા જૂદા ભાગોમાથી માસના કકડાઓ કાપીને અને તે ભાગને દાબીને તેમાથી લોહી કાઢીને તેનો ખોબો ભરી પેલા જાપ કરનારને અગાઉની માફક આપતો હતો અને જાપ પૂરો થતા તે લઇને બીજો પુરૂષ અગ્નિમા તેની આહુતિ આપતો હતો તે વખતે મને એટલી સખ્ત પીડા થતી હતી કે આખરે પીડાથી મુઝાઇને મને મૂર્છા આવી ગઇ અને હુ જમીન પર પડી ગયો, પરતુ પેલો વિદ્યાધર તો મારૂ હૃષ્ટપુષ્ટ શરીર જોઇને બહુ આનદ પામતો હતો અને નિર્દય બની મારી પીડાની જરા પણ દરકાર કર્યા વગર મને વધારે ને વધારે કાપતો હતો તે વખતે આકાશમા થતા અટ્ટહાસ્ય પેઠે, પ્રલયકાળના મેઘના ગર્જારવ પેઠે, ગુલગુલિ શબ્દ કરતા સમુદ્રની પેઠે, ડોલતી પૃથ્વીની પેઠે, શિયાળીઆઓ પોતાની તેજસ્વી જીભથી ભયોત્પાદક શબ્દો કરવા લાગ્યા, (લાળી કરવા મડી ગયા,) ભયકર રૂપ ધારણ કરનાર વૈતાળો નાચવા લાગ્યા અને લોહીનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો આવા ભયકર દેખાવોથી પણ રાજાનુ ચિત્ત જરા પણ ડોલાયમાન થયુ નહિ-ચળ્યુ નહિ એટલે આખરે પેલી ભયકર વિદ્યા રાજાની પાસે આવી, એકસો આઠ જાપ[1] પૂરા થયા, તે વખતે 'હુ તને સિદ્ધ થઇ છુ ' એમ બોલતી વિદ્યા પ્રગટ થઇ, સાધના કરનારે (રાજાએ) તેને નમસ્કાર કર્યો અને વિદ્યા તે સાધકના શરીરમા

જાપ, હોમ લોહી, માસ.

વિદ્યાસિદ્ધિ. તીવ્ર વેપ

1 જાપ આઠસો એવો નીકળે છે ૧૦૮ નો સભવ વધારે છે

દાખલ થઇ મારા શરીરમાંથી માંસ તથા લોહી નીકળેલ હોવાને લીધે દયા આવે તેવી રીતે મને રડતો જોઇને રાજાને મારા ઉપર કરૂણા આવી અને અંદર શ્વાસ લેતા રાજાએ દાંતનો અવાજ કર્યો રાજાને તેમ કરતો જોઇને વિદ્યાધરે વાર્યો અને કહ્યું 'રાજન્ ! આ વિદ્યાનો એવો કલ્પ (નિયમ) છે કે જે પ્રાણીની તે વિદ્યાને આહુતિ આપી હોય તેના ઉપર સાધના કરનારે દયા લાવવી ન જોઇએ ' એ પ્રમાણે બોલીને પેલા વિદ્યાધરે મારા શરીર ઉપર કોઇ જાતનો લેપ લગાડ્યો તે વખતે જાણે ચારે તરફ લાગેલા અગ્નિથી બળી જતો હોઉં, વજ્રથી જાણે ચૂરાઇ જતો હોઉં, ઘાણીથી જાણે પીલાઇ જતો હોઉં, તેમ હું ઘણી આકરી પીડા પામવા લાગ્યો પણ મજબૂત બંધાયલું મારૂં પાપી જીવન તે વખતે પણ પૂરૂં થયું નહિ, હું મરણ પામ્યો નહિ અને એક ક્ષણવારમાં દાવાનળથી બળેલા છાણા જેવું મારૂં શરીર થઇ ગયું બન્ને જણા (વિદ્યાધર અને રાજા) મને ત્યાંથી ઉપાડીને નગરમાં લઇ ગયા પછી મારા શરીર ઉપર સોજા લાવવા માટે મને ખાટી વસ્તુનું ખૂબ ભોજન કરાવ્યું, જે ખોરાકને પરિણામે મારૂં આખું શરીર તદ્દન બહેરૂં થઇ ગયું તેવી જ રીતે તે રાજાએ મારા માંસ અને લોહીથી આહુતિ આપીને સાત દિવસ સુધી એકમો આઠ આઠ[1] જાપ દરરોજ કર્યા ત્યાર પછી તે જે અવસ્થામાં મને જોયો તે ભાઇ ! તું સારી રીતે જાણે છે ભાઇ ! આ મારા અનુભવની હકીકત છે એ દુઃખનો હું જ્યારે અનુભવ કરતો હતો ત્યારે મનમાં એમ થતું હતું કે જેવા દુઃખનો મે અનુભવ કર્યો તેવું દુઃખ પ્રાયે (ઘણું કરીને) નરકમાં પણ હશે નહિ '

મધ્યમબુદ્ધિએ અત્યંત દીલગીરી સાથે આ બાળના દુઃખી અનુભવનો વૃત્તાંત સાંભળીને કહ્યું 'ભાઇ બાળ ! ખરેખર, તારે માથે આવું દુઃખ ન ઘટે ! અરેરે ! એ પાપી વિદ્યાધર કેવો દયા વગરનો ! અને તે વિદ્યા પણ કેવી ક્ષયકર ! '

મનીષીએ આપેલો વ્યવહારૂ બોધ

હવે તે વખતે લોકાચારને અનુસરીને બાળની ખબરઅંતર પૂછવા માટે મનીષી ત્યાં આવ્યો, તેણે બારણામાં ઊભા ઊભા ઉપર પ્રમાણે શોક કરતો મધ્યમબુદ્ધિને સાંભળ્યો તે જ વખતે તે અંદર દાખલ થયો તેને મધ્યમબુદ્ધિએ તથા બાળે બેસવાનું આસન આપવા વિગેરેથી સત્કાર કર્યો અને તેની સાથે વાતચિત કરવા માંડી થોડી વાતચિત થયા પછી મનીષીએ પૂછ્યું—' અરે ભાઇ મધ્યમબુદ્ધિ ! તું આ પ્રમાણે શોક શા માટે કરે છે ? '

---

૧ આગળના પાના ઉપરની નોટ જુઓ

મધ્યમબુદ્ધિ—'મારા શેકનુ કારણ અલૌકિક છે, ભારે જબરૂ છે'

મનીષી—'તેવુ અસાધારણ કારણ શુ છે?'

તે વખતે મધ્યમબુદ્ધિએ ઉપવનમા પોતે બાળ સાથે ગયો ત્યારથી માંડીને બાળને વિદ્યાધરે ઉપાડ્યો, તેના શરીરમાથી માસ અને લોહી લીધા વિગેરે સર્વ હકીકત કહી સભળાવી મનીષીએ આ સર્વ હકીકત અગાઉ જાણી હતી, છતા પણ અજાણ્યાની પેઠે દેખાવમા આશ્ચર્ય બતાવીને સર્વ હકીકત મધ્યમબુદ્ધિ પાસેથી બરાબર સાભળી ત્યારપછી મનીષી બોલ્યો "બાળને આવુ તે શુ થયુ? એ [1]ઠીક તો ન થયુ, જો કે મે તો એને પ્રથમથી જ કહ્યુ હતુ કે તુ પાપી સ્પર્શન સાથે સબધ કરે છે તે જરા પણ સારૂ નથી આ બાળને જે અનર્થો પ્રાપ્ત થયા છે તે સર્વ મારા સમજવા પ્રમાણે એ સ્પર્શને કરેલા છે, કારણ કે એ પાપી સ્પર્શન આર્યપુરૂષને ઘટે નહિ તેવા અકાર્ય કરવાના વિચારનુ કારણ છે અને જ્યારે પ્રાણી આર્યપુરૂષને ન ઘટે તેના કામો કરવાનો એક વખત સકલ્પ કરે છે ત્યારે અધમ ચિત્તવૃત્તિને લીધે અને પાપના ઉદયનુ બહુ જોર થઈ ગયેલુ હોવાને લીધે જેમ માછલુ કાટામા નહેલ માસનો ટુકડો ખાવા લલચાઈ જાય છે અને સપડાઈ જાય છે તેમ એક પણ કાર્ય સિદ્ધ કર્યા વગર આપત્તિના ખાડામા હળી પડે છે અને મરણ પણ પામે છે ઊધા અને ઉલટા રસ્તાથી કોઇ દિવસ કોઇ પણ પ્રાણીનુ કાર્ય સિદ્ધ થયુ નથી અને થવાનુ નથી સુખ મેળવવા માટે આર્યપુરૂષને ન ઘટે તેવા કામો કરવાનો સકલ્પ કરવો તે ઊધો માર્ગ છે એવા ખોટા સકલ્પ કરવામા આવે છે ત્યારે તે ધીરજનો ધ્વસ કરે છે, વિવેકનો વિનાશ કરે છે, ચિત્તને મલિન કરે છે, પૂર્વે બાધેલા પાપકર્મોને લાવી મૂકે છે અને છેવટે પ્રાણીને સર્વ અનર્થોના માર્ગ પર લાવી મૂકે છે આ પ્રમાણે હોવાથી આર્યપુરૂષને ન ઘટે તેવા કામનો સકલ્પ કરવો તેમા સુખની ગધ પણ ક્યાથી હોઈ શકે? બાળને આવી મહા ભયકર પીડા ભોગવવી પડી તેનુ કારણ માત્ર તેણે મારી શિખામણ ન માની અને પોતાના મનમા આવ્યુ તેમ કબૂલ રાખી સ્પર્શન સાથે સબધ વધારતો ગયો તે જ છે બાળે શિખામણ ન માની તેના ફળ તે પોતે ભોગવે જ, તેમા તુ શોક શા માટે કરે છે?"

---

[1] આ વ્યવહારવચન છે પીડા થાય તે તો ઠીક નહિ જો કે બાળ તો તેને સર્વથા યોગ્ય છે આગળ મનીષીના વિચાર વાચવાથી સ્પષ્ટ થશે

બાળ—"ભાઇ મનીષી ! આવું સંબંધ વગરનું-ઠેકાણા વગરનું બોલવાથી શો લાભ છે ? મોટા માણસો મોટું કામ સાધવા તૈયાર થયા હોય તેઓને વચ્ચે વચ્ચે કદાચ દુઃખ આવી પડે તો તેથી તેઓનું મન દુઃખાતું નથી અને તેઓ પોતાના કામથી પાછા પણ હઠતા નથી જો કમળની જેવી કોમળ કાયાવાળી પેલી મદનકંદળી મને પ્રાપ્ત થાય તો પછી આ દુઃખ તે શી બિસાતમાં છે ?"

મનીષીની સત્ય વિચારશીળ સલાહ
બાળના વર્તનપર જૂદી જૂદી ટીકાઓ
મનીષી અને મધ્યમબુદ્ધિની વાતચિત

જેમ કોઇ મનુષ્યને વિકરાળ સર્પે ડંસ માર્યો હોય તો પછી તેનો બચાવ કરવાનો કોઇ રસ્તો કે ઉપાય રહેતો નથી, તેવી રીતે એ બાળ હવે ઉપદેશ, મંત્ર કે તંત્રથી સાચા માર્ગ પર આવી શકે તેવું નથી, તેનો અંતર વ્યાધિ અસાધ્ય થઇ ગયો છે, એમ વિચારી મનીષીએ પોતાના જમણા હાથની આંગળીએ મધ્યમબુદ્ધિને વળગાડ્યો અને તે સ્થાનમાંથી ઉઠી જઇ મનીષી મધ્યમબુદ્ધિ સાથે બહાર આવ્યો અને પછી તે બન્ને ભાઇ (મધ્યમબુદ્ધિ અને મનીષી) બાજુના ઓરડામાં દાખલ થયા ત્યાં ગયા પછી મનીષીએ મધ્યમબુદ્ધિને કહ્યું "ભાઇ મધ્યમબુદ્ધિ ! આ બાળ તો તેના નામ પ્રમાણે બાળ (અજ્ઞાન-મૂર્ખ) જ રહ્યો ! એ પોતાનું ખરૂં આત્મહિત કયાં છે તે જરા પણ સમજતો નથી, તો તેની પીઠે વળગીને તારે પણ વિનાશ પામવાનો વિચાર છે?"

મધ્યમબુદ્ધિ—"ભાઇ મનીષી ! તેં મને બરાબર બોધ આપ્યો. એમાં જરા પણ શંકા જેવી વાત નથી આ બાળ તારી સાચી સલાહ પણ સાંભળતો નથી તો હવે તેની સાથે સંબંધ રાખવાથી સર્યું ! વળી બાળના સંબંધમાં હાલ જે ઉપર જણાવેલો બનાવ બન્યો છે તે પણ અત્યંત શરમ ઉપજાવે તેવો છે ત્યારે શું પિતાજીને હજુ એ વાતની ખબર પડી નહિ હોય ?"

મનીષી—"અરે પિતાજીએ એ હકીકત જાણી છે એટલું જ નહિ પણ આખા ગામે તે હકીકત જાણી છે ભાઇ ! પ્રભાતનું આચ્છાદન તે વળી કોઇ પટ (વસ્ત્ર) થી થઇ શકતું હશે ? આડું કપડું ધરવાથી કોઇ પ્રભાત છૂપાવી શકાય ?"

મધ્યમબુદ્ધિ—"એ વાતની સર્વ માણસોને કેવી રીતે ખબર પડી ગઇ ?"

મનીષી—" ભાઇ મધ્યમબુદ્ધિ ! કામદેવના મંદિરમાં જે બનાવ બન્યો હતો તે તો ઘણા લોકોના દેખતા જ બન્યો હતો, તેથી તેઓ તે જાણે તેમા નવાઇ નથી હવે વિદ્યાધરે બાળને ઉપાડ્યો, તે હકીકત લોકોના જાણવામા કેવી રીતે આવી એમ તુ પૂછતો હો તો તેનો ખુલાસો એ છે કે તે રાત્રીએ જ્યારે વિદ્યાધરે બાળને ઉપાડ્યો ત્યારે તારા હાહારવથી અને 'હુ આવ્યો, હુ આવ્યો' એવા પોકારથી ઘણા માણસો ઉંઘમાથી જાગી ગયા હતા. તેઓએ એ સર્વ હકીકત આખા નગરમા ફેલાવી. "

મધ્યમબુદ્ધિએ વિચાર કર્યો કે બાળ ગમે તેવો તો પણ પોતાનો ભાઇ છે એમ ધારીને પોતે તેની હકીકત છૂપાવી રાખતો હતો, પણ એ વાત તો ઘણી જાહેર થઇ ગઇ હોય એમ જણાય છે સારી રીતે છૂપાવીને કોઈ કામ કર્યું હોય તોપણ તે લોકમા ઘણે ભાગે પ્રગટ થયા વગર રહેતુ નથી અને ખાસ કરીને પાપ તો તુરતમાં જરૂર પ્રસિદ્ધ થઈ જાય છે તેટલા માટે પોતાના કરેલા પાપાચરણો છૂપાવવા માટે પ્રાણીઓ પ્રયાસ કરે છે, તે તેમની મિથ્યા બુદ્ધિ છે આના પ્રકારનો પ્રયત્ન કરવો તે પણ મોહના આતંકપણાની એક પ્રકારની રમત જ છે આ પ્રમાણે પોતાના મનમા વિચારકરીને મધ્યમબુદ્ધિએ મનીષીને કહ્યુ " ભાઇ મનીષી ! આ હકીકત સાંભળીને તે શુ કર્યું ? પિતાજીએ શુ ધાર્યું ? માતાજીએ શુ કર્યું ? અને નગરવાસી જનોએ શો વિચાર કર્યો ? એ સર્વ હુ તારી પાસેથી જાણવા ઇચ્છુ છુ "

મનીષી—" ભાઈ મધ્યમબુદ્ધિ ! સાંભળ સજ્જન પ્રાણીઓએ દુર્ગુણી પ્રાણી તરફ ઉપેક્ષા રાખવી જોઇએ એવી ભાવનાથી મને બાળ તરફ[1] માધ્યસ્થ્ય ભાવ રહ્યો, તેમજ ક્લેશ પામતા પ્રાણી ઉપર સજ્જન પુરૂષોએ દયા રાખવી જોઇએ[2] એ વિચારથી મને તારા ઉપર

(બાળ તરફ જૂદી જૂદી નીકાઓ)

---

૧ સમ્યકત્વની ચાર ભાવના છે મૈત્રી, પ્રમોદ, કરૂણા, અને માધ્યસ્થ્ય ચોથી માધ્યસ્થ્ય ભાવનામા-પ્રાણી કર્મને વશ છે કોઈ પ્રાણી નિર્ગુણી હોય તો તેના ઉપર ક્રોધ કરવો ઉચિત નથી એમ વિચારી તેના સબધમા મૌન રાખવુ અને દોષ તરફ બેદરકારી બતાવવી અને તે દોષો ઓછા થઇ શકે તેવુ હોય તો તેનો ઉપાય કરવો પણ ન અટકાવી શકાય તેવા દોષો હોય તો તેના તરફ ઉપેક્ષા રાખવી એ માધ્યસ્થ્ય ભાવનાનુ લક્ષણ છે (જુઓ અ કલ્પદ્રુમ-દ્વિ આવૃત્તિ-પૃ ૩૭)

૨ દીન, દુખી પીડા પામતા પ્રાણીઓ ઉપર દયા તે કરૂણાભાવ-યોગની ત્રીજી ભાવના આ ચારમાની એક ભાવના છે

બહુ કરૂણા આવી, વળી પેલા પાપી મિત્ર (સ્પર્શન) ની સોબતથી ઉત્પન્ન થતી આવા પ્રકારની પીડાઓથી હુ મુક્ત રહ્યો એવા વિચાર થી મને મારી જાતમા-મારા આત્મામા વિશેષ શ્રદ્ધા-પાકો ભરોસો આવતો ગયો. વળી મહાત્મા ઓ ગુણ ઉપર અને ગુણવાળા પ્રાણીઓ ઉપર વિશેષ [1]પ્રમોદવાળા થાય છે-તેઓ ગુણ જોઇને રાજી રાજી થઇ જાય છે એ વિચારથી આ પાપી મિત્ર સ્પર્શન જે સર્વ અનર્થોનુ મૂળ છે તેને પોતાની પાસેથી એકદમ દૂર હાકી મૂકનાર મહાત્મા ભવજ તુ[2] ખરેખર પુણ્યશાળી અને ભાગ્યશાળી છે એ વિચારથી તેના તરફ પ્રમોદ થયો, તેના વિચારથી મનમા આનદ આવવા લાગ્યો અને તેને માટે મનમા મોટુ માનઉત્પન્ન થયુ પિતાશ્રીએ તો આ હકીકત જાણી ત્યારે તેઓ અટ્ટહાસ્ય કરીને ખુબ હસ્યા મે તેઓશ્રીને એ પ્રમાણે હસવાનુ કારણ પૂછ્યુ ત્યારે તેઓએ મને જ

મનીષીનુ વર્તન

ણાવ્યુ કે 'જ્યારે પ્રાણીઓ પ્રતિકૂળ થાય છે ત્યારે તેઓને જે પ્રમાણે શિક્ષા મળે છે તેવુ જ બાળને થયુ છે તેથી મને તો એ હકીકતથી આનદ થાય છે માતા સામાન્યરૂપાએ તો શોક કરીને રાડો પાડવા માડી અને પોતાનો પુત્ર કયા ગયો હશે એ વિચારથી બહુ દીલગીર થઇ ! પોતાના પુત્રને આવી કોઇપણ પ્રકારની અડચણ થઇ નહિ એ વિચારથી મારી માતા (શુભસુદરી) આનદ પામી બાળને કોઇ ઉપાડી ગયુ છે એવી વાર્તા સાભળીને નગરના સર્વ લોકો તો બહુ રાજી થઇ ગયા. તુ બાળની પછવાડે ગયો એ હકીકત સાભળીને સર્વ નગરવાસી જનોને તારા ઉપર દયા આવી

માતા પિતાનો મત

---

૧ પારકાનુ હિત ચિતવન કરવુ તે મૈત્રીભાવ ગુણ અને ગુણવાન્ તરફ પક્ષપાત કરવો તે પ્રમોદભાવ સસારથી પીડા પામતા પ્રાણીઓ પર દયા કરવી તે કરૂણાભાવ અને નિવારણ ન કરી શકાય તેવા દોષો તરફ ઉપેક્ષા રાખવી એ માધ્યસ્થ્યભાવ અત્ર બીજી પ્રમોદ ભાવનાની વાત કરી તેમા ગુણવાન્ તરફ રાગ થાય છે

૨ ભવજતુના વિયોગથી સ્પર્શન આત્મઘાત કરતો હતો તે હકીકત યાદ કરવા માટે જુઓ આ પ્રસ્તાવનુ પ્રકરણ ત્રીજુ એવા પ્રાણી તરફ પ્રમોદ આવવો તે મુમુક્ષુને માટે તદ્દન સ્વાભાવિક છે

રહે છે ?' ભાઈ મધ્યમબુદ્ધિ ! લોકોને અંદર અંદર આ પ્રમાણે વાત કરતા સાંભળવાથી આ સર્વ હકીકત મારા જાણવામાં આવી છે અને તેથી બાળનો સંબંધ છોડી દેવાની મેં તને સૂચના કરી છે "

સાચી સલાહની અસર
વિચાર અને નિર્ણય.
બાળસમાગમત્યાગ

મધ્યમબુદ્ધિએ વિચાર કર્યો કે ખરેખર દોષમાં રચી પચી રહેલ પ્રાણીને આ ભવમાં પણ સુખની ગંધ માત્ર પણ આવતી નથી, તેને એક દુઃખ ઉપર બીજું અને બીજા ઉપર ત્રીજું, એમ દુઃખને દુઃખજ આવ્યા કરે છે વળી એવા પ્રાણીને દુઃખના ભારની પીડા થાય છે તેટલાથી જ છુટકો થતો નથી, પરંતુ લોકો પણ તેના ઉપર આક્રોશ કરીને તેના દુશ્મનની ગરજ સારે છે એક તો એવા પ્રકારનો પ્રાણી દુઃખથી બળી જતો હોય છે અને ઉપરાંત વધારામાં લોકોમાં તેની નિંદા થાય છે તેથી તેને તો બરાબર ગુમડા ઉપર ફોલ્લો થવા જેવું થાય છે[1] કુબુદ્ધિ બાળને બરાબર એ જ પ્રમાણે થયું છે અને તેની સાથે સંબંધ રાખવાથી હું પણ લોકોની દયાનું પાત્ર થયો અને કેટલાક વિચારવાન્ પ્રાણીઓએ તો મને લગભગ બાળ જેવો જ ધાર્યો પાપી બાળ સાથેનો સંબંધ દુઃખની ખાણ અને સજ્જન માણસોને નિંદવા યોગ્ય છે એમ હવે જ્યારે મારા સમજવામાં ચોક્કસ આવ્યું ત્યારે તે સંબંધ જરૂર કરવા યોગ્ય નથી એવો નિર્ણય થાય છે ગુણમાં રાચી રહેલ પ્રાણીઓને સર્વ સંપત્તિ આ જ ભવમાં મળી જાય છે એ પણ બરાબર ચોક્કસ થયું અને તેના દાખલામાં આ ભાઈ મનીષી પોતે જ છે એણે બાળ અને સ્પર્શનનો સંબંધ કરવાની મૂળથી ના પાડી તેથી અત્યાર સુધી તેના ઉપર કોઈ પણ પ્રકારનું કલંક આવ્યું નહિ, તે તદ્દન સુખી રહ્યો અને પંડિત પુરૂષોના વખાણને પાત્ર થયો આ પ્રમાણે નજરોનજર જોવાય છે છતા પણ કેટલીક વાર વર્તન કરતી વખતે લોકો દોષ તરફ આદરભાવ બતાવે છે અને ગુણ તરફ મંદ ઉત્સાહ બતાવે છે, તે પાપકર્મના ઉદયથી જ હોય છે[2] એ તો ગુણ અને દોષ

---

[1] આ મૂળનો અર્થ છે દાઝ્યા ઉપર ડામ લાગવા એવો તેનો અર્થ છે

[2] અહીં મૂળ ગ્રંથ કે જે એ સોસાયટી ખાસ ભાગની આવૃત્તિનું પૃષ્ઠ ૨૭૬ શરૂ થાય છે

વચ્ચેનો તફાવત બરાબર જોઇ લીધો છે મનીષીએ કહ્યુ તેમ મારે તો ગુણ પ્રાપ્ત કરવા માટે જ પ્રયત્ન કરવો એ વધારે સારૂ છે

આ પ્રમાણે પોતાના મનમા વિચાર કરીને પછી મનીષીને તેણે પ્રગટપણે કહ્યુ—"હાલ તો હુ લોકોમા ઉઘાડી રીતે ફરીને મોઢુ બતાવી શકુ તેમ નથી, કારણ કે બાળની હકીકત પૂછીને લોકો વારવાર મને કટાક્ષો આપ્યા કરશે અને બાળની એ હકીકત અત્યત વૈરાગ્ય ઉપજાવે તેવી હોવાથી તે વારવાર બોલવાનુ કે બીજાને કહેવાનુ મને મન થતુ નથી વળી એ વાત જો હુ લોકોને કહેવા બેસુ તો બાળને કેવી કેવી હેરાનગતિઓ થઇ એ હકીકત મારી પાસેથી સાભળી દુર્જન લોકો તેના ઉપર વધારે વધારે હસશે, તેથી ભાઇ મનીષી ! મારે હાલ તો રાજભુવનમા જ રહેવુ વધારે ઠીક છે એમ મને લાગે છે લોકો બાળની હકીકત ભૂલી જાય નહિ ત્યા સુધી જાહેરમા દેખાવુ તે મને ઉચિત લાગતુ નથી"

મનીષી—"જેમ તારૂ મન વધે તેમ કર, તેમા મને કાઇ પણ વાધા જેવુ લાગતુ નથી, મારૂ તો તને ખાસ કહેવાનુ એ છે કે એ પાપી મિત્રનો સબધ તારે કોઇ પણ પ્રકારે કરવો નહિ."

તે દિવસથી મધ્યમબુદ્ધિ મહેલમા જ રહેવા લાગ્યો, તેણે બહાર જવા આવવાનુ તદ્દન બધ કરી દીધુ વાતચિત પૂરી થયા પછી મનીષી ત્યાથી પોતાના સ્થાનપર ગયો

પ્રકરણ ૧૦ મું

બાળના હાલહવાલ.

હવે આ બાજુએ બાળના શરીરમાથી અકુશળમાળા અને સ્પર્શન બહાર નીકળ્યા, પ્રગટ થયા અકુશળ માળા કહેવા લાગી "વાહરે વાહ ! દીકરા ! તે બહુ સારૂ કર્યું ! પેલા જાડા વાચાળ મનીષીનો તિરસ્કાર કરીને મારાથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રને ઘટે તેવુ વર્તન તે કર્યું તેથી તુ મારો ખરેખરો દીકરો છે ! "

સ્પર્શન—"માતાજી ! આવા પુરૂષોએ એવા પ્રકારનુ વર્તન કરવુ તે યોગ્ય જ છે એ પ્રમાણે આચરણ કરીને મારા વ્હાલા મિત્રે મારા તરફનો દૃઢ પ્રેમ બતાવી આપ્યો છે અરે ! આટલા સારા શબ્દો કહેવાની પણ શી જરૂર છે ? હવે તો આપણે ત્રણેને અરસ્પરસ એક બીજાના સુખ દુખમા એક સરખો ભાગ લેવાનો સબધ જોડાયો મોટુ કામ કરનારને જે પ્રાણી તૈયાર થયો હોય તેને વચ્ચે વચ્ચે વિઘ્નો-અડચણો આવે, પણ તેની શુ તે કદિ પણ દરકાર કરે છે ?"

બાળ—"મારૂ પણ એ જ કહેવુ છે માત્ર પેલો મનીષી તે વાત જાણતો નથી"

સ્પર્શન—"તારે એવાનુ શુ કામ છે ? તારા સુખમા એ પાપી વિઘ્ન કરનાર છે હુ પોતે અને તારી માતા જ માત્ર તારા ખરા સુખના કારણરૂપ છીએ"

બાળ—"એ બાબતમા શો શક છે ? એ તો સંદેહ વગરની વાત છે !"

આટલી વાતચિત થયા પછી અકુશળમાળાએ અને સ્પર્શને પોતાની યોગશક્તિ ચલાવીને પાછા બાળના શરીરમા પ્રવેશ કર્યા

મદનકદળીને પ્રાપ્ત કરવાના બાળના પછાડા
ફસાઈ જતા આખી રાત્રી ભયકર યાતના
લોકોનો તિરસ્કાર, સજા, દુખ અને ભય.

બાળના શરીરમા જેવા તે બન્ને (માતા અને સ્પર્શન) દાખલ થયા કે તેજ વખતે મદનકદળી સાથે વિષયસુખ ભોગવવાની બળવત્તર ઉત્સુકતા બાળને વધી પડી, તેના શરીરમા દાહ થવા લાગ્યો, તેને બગાસા આવવા લાગ્યા, તે બિછાના પર પડી ગયો અને આમથી તેમ અને તેમથી આમ શરીર પછાડવા લાગ્યો આવા પ્રકારની તેની ચેષ્ટા મધ્યમબુદ્ધિએ દૂરથી જોઇ, તેને બાળ ઉપર દયા આવી, પણ મનીષીનુ વચન સભારીને તેણે બાળને સમાચાર પણ પૂછ્યા નહિ

મદનકદળીના વાસભુવનમા

આ વખતે સૂર્ય અસ્ત થયો રાતના પહેલે પહોરે જ બાળ બહાર નીકળી પડ્યો મધ્યમબુદ્ધિએ તેને બહાર નીકળતો જોઇને તેની તરફ તિરસ્કાર બતાવ્યો પણ આ વખતે તે તેની પછવાડે ગયો નહિ પેલો બાળ શત્રુમર્દન રાજાના રાજભુવન પાસે આવી પહોચ્યો, અને ગમે તે પ્રકારે રાજભુવનમા દાખલ થયો. દૂરથી મદનકદળીનુ અતપુર જોયુ એટલે તે તરફ તેણે ચાલવા માડ્યુ લોકોની હાજરી તે વખતે બહુ ગીચોગીચ હોવાને લીધે,[1] રાત્રીના અધકારને લીધે, ચોકીદારો બીજા કામમા ઘુચાઇ ગયેલા હોવાને લીધે, કોઇ પણ ન જુએ તેવી રીતે બાળ મદનકદળીના વાસભુવનમા દાખલ થઇ ગયો તેના મધ્ય ભાગમા જાજ્વલ્યમાન પ્રકાશ કરતા મણિ રત્નના દીવાઓની નીચે મોટી કિમતનો એક વિશાળ પલગ તેના જોવામા આવ્યો તે વખતે મદનકદળી રાણી શયનગૃહની નજીકમા આવી રહેલી બાજુની[2] પ્રસાધન શાળામા પોતાના શરીરપર ચદનાદિનુ વિલેપન કરતી હતી, કપડા અલકારો ધારણ કરતી હતી અને શણગાર સજતી હતી પેલી શય્યાને શૂન્ય જોઇને બાળ તેના ઉપર ચઢ્યો, શય્યા બહુ કોમળ છે તે વિચારથી તેના મનમા આનદ થયો, પોતાનુ આવરણ[3] ઉપાડીને ઓશિકા પર મૂકી હજુ તો જરા આડો અવળો ન થાય ત્યા

---

૧ લોકોના ટોળામા તે દાખલ થ. ગયો એમ જણાય છે

૨ Toilet room કપડા, આભૂષણો ધારણ કરવા કેશ ઓળવા વિગેરે શણગાર સજવાનો ખાનગી ઓરડો

૩ પ્રાવરણ અધાર પિછોડો, ઓવરકોટ

તો શત્રુમર્દન રાજાએ સાયંકાળને યોગ્ય સર્વ કાર્યો કરી, સભાને વિસર્જન કરી, થોડાક અંગિત પુરૂષોને સાથે લઇને સભામંડપમાંથી શયનગૃહ તરફ આવવા માંડ્યું તે વખતે હાથમાં બળતી મશાલો લઇને કેટલાક સેવકો મહારાજાને માર્ગ બતાવતા હતા વાતચિત કરતા અને ધીમે ધીમે ચાલતા રાજા અનુક્રમે વાસભુવનના બારણા સુધી આવી પહોંચ્યા રાજા પોતે આવે છે એમ દૂરથી બાળે જોયું

શત્રુમર્દન વાસભુવનમાં

શત્રુમર્દન રાજાનું ભવ્ય રાજતેજ હોવાને લીધે, બાળના હૃદયમાં સત્ત્વ બીલકુલ ન હોવાને લીધે, ખરાબ કામનું આચરણ નિરંતર ભય ઉત્પન્ન કરનાર હોવાને લીધે, કર્મવિલાસ રાજા એવા પ્રાણીઓથી હંમેશા વિપરીત હોવાને લીધે, અકુશળમાળા પોતાનું ફળ આપવાને ઘણી આતુર થયેલી હોવાને લીધે અને સ્પર્શન પોતાનો વિપાક (ફળ પરિણામ) બતાવવાને તૈયાર થઈ ગયેલો હોવાને લીધે, બાળના અંગોપાંગો અત્યંત ભયથી ધ્રૂજવા લાગ્યા અને તેની સાથે બાળ પલંગ ઉપરથી પટકાઇને સ્વયમેવ જ ભૂમિ ઉપર પડ્યો, જમીનથી પલંગ ઘણો ઊંચો હોવાને લીધે, રત્નમય ફરસબંધી અતિ તેજસ્વી હોવા સાથે અવાજ કરે તેવી હોવાને લીધે અને બાળનું શરીર શિથિલ તથા અસ્તવ્યસ્ત થઇ ગયેલું હોવાને લીધે બાળના પડવાનો મોટો ધડાકો થયો

એ શું થયું ? એ તપાસવાને રાજા એકદમ શયનગૃહમાં દાખલ થયો. ત્યાં તેણે બાળને જોયો એ ત્યાં કેવી રીતે દાખલ થઇ ગયો હશે, એ સંબંધમાં રાજાના મનમાં અનેક તર્કવિતર્ક થવા લાગ્યા પલંગના ઓશિકા ઉપર રાજાએ બાળનો ઓનગ્કોટ (અંધાર પીછોડો) જોયો અને શય્યા અવ્યવસ્થિત થયેલી જોઇ આથી એ શય્યા પરથી નીચે પડ્યો છે એમ રાજાના લક્ષ્યમાં આવ્યું અને ખાતરી થઇ કે એ અત્યંત દુષ્ટ માણસ છે અને વળી રાણીની અભિલાષા કરનારો છે આટલી પ્રતીતિ થતા રાજાને તેના ઉપર ઘણો ક્રોધ આવ્યો બાળની દીનતા તુરતજ તેના જાણવામાં આવી ગઇ, પણ એ મહા અધમ પુરૂષ છે તેથી તેના હેવાનિયતપણાનો હવે છેડો લાવવો જ જોઇએ એવી બુદ્ધિથી રાજાએ તેની પીઠ ઉપર પગની લાત મારી, તેના બન્ને હાથને પાછળ આડા વાળીને ભરડો દીધો અને તે બહુ બૂમો પાડતો

સપડાવું અને રાજ્ય હુકમ

હતો તેની દરકાર કર્યા વિના તેના પોતાના જ અ ધારપીછોડાથી તેને મજબૂત બાંધ્યો

રાત્રીમા અસહ્ય યાતના

પછી પોતાના વિભીષણ નામના સેવકને બોલાવીને રાજાએ કહ્યુ " અરે વિભીષણ ! આ મહા અધમ પુરૂષ છે એને આ જ રાજમંદિરના આગણામા રાખીને હું સાભળી શકુ તેવી રીતે આખી રાત સારી રીતે હેરાન કરો અને એના પાપના ફળ એને સારી રીતે ચખાડો એને એટલી બધી પીડા આપો કે એનો કરૂણ સ્વર-રડવ નો અવાજ હુ આખી રાત સાભળ્યા કરૂ " વિભીષણે રાજ્યઆજ્ઞા માથે ચઢાવી. પછી મોટે સ્વરે રાડો પાડીને રડતા બાળ-ને પકડીને વિભીષણ નજીકની રાજ્યભૂમિમા તેને ઘસડી ગયો, વજ્ર જેવા આકરા કાટાથી ભરેલા લોઢાના થાભલા સાથે તેને બાંધ્યો, કોરડાના [illegible] ફટકા તેને લગાવ્યા, તેના શરીર પર ધગધગતુ ગરમ તેલ [illegible] તેની આગળીઓમા લોઢાની ખીલીઓ ઠોકી અને એવી એવી [illegible] પ્રકારની કદર્થનાઓ કરી વિભીષણે બાળને આખી રાત [illegible] જીવો જેવી પીડા સહન કરે છે તેવી પીડા તેને ઉપજાવી. એવી [illegible] બાળે આખી રાત હૃદયને વીંધી નાખે તેવા કરૂણાજનક [illegible]

એની બુદ્ધિ શ્રી અર્હત્પરમાત્માના આગમના બોધથી પવિત્ર થયેલી હતી તેણે એક દિવસ રાજા પાસે નમ્રતાપૂર્વક માગણી કરી હતી કે કોઇ પણ હિંસાના કામમાં તેના ઉપર મહેરબાની કરીને તેની સલાહ પૂછવી નહિ રાજાએ પ્રધાનની તે માગણી કબૂલ રાખી હતી

દેહાંત દંડની આકરી સજા

આટલા માટે એ શુદ્ધબુદ્ધિ પ્રધાનની સલાહ લીધા વગર જ રાજાએ પોતાના સેવકોને ફરમાન કર્યું કે 'એ અધમ પાપીને અનેક પ્રકારની પીડાઓ નીપજાવીને પછી મારી નાખો.' બાળને દેહાંતદંડની આવી ભારે શિક્ષા થતી જોઇને રાજ્ય તરફથી જાણે મોટો લાભ થયો હોય તેમ લોકો બહુ રાજી થયા ત્યાર પછી બાળને એક ગધેડા ઉપર બેસાડવામાં આવ્યો, તેની ડોકમાં રામપાત્રનો હાર પહેરાવવામાં આવ્યો, લાકડી, મુઠ્ઠી અને પથ્થરોથી ચોતરફ તેના ઉપર પ્રહાર કરવામાં આવ્યા અને તેવી સ્થિતિમાં દીન સ્વરે આક્રંદ કરતા અને બીજા માણસો પોતાની તરફ અત્યંત હૃદયભેદી કડવા વચનો બોલે તે સાંભળતા બાળને નગરના રાજ્યમાર્ગ, ત્રીભેટાઓ, ચોક અને બજારમાં સર્વ ઠેકાણે ફેરવવામાં આવ્યો નગર ઘણું મોટું હોવાને લીધે સર્વત્ર ફેરવવામાં લગભગ આખો દિવસ નીકળી ગયો. સાંજ પડવા આવી ત્યારે તેને વધ કરવાને સ્થાનકે રાજસેવકો લઇ આવ્યા ત્યાં આગળ એક ઝાડની શાખા સાથે તેને ગળાફાંસો દઇને લટકાવવામાં આવ્યો અને તેને એવી રીતે લટકાવેલો જોઇને નગરવાસી જનો શહેરમાં પાછા ફર્યા

હવે ભવિતવ્યતાને લીધે બાળના ગળામાં જે દોરડું બાંધવામાં આવ્યું હતું તે તૂટી ગયું,[1] બાળ નીચે પટકાઇ પડ્યો, તેને મૂર્છા આવી ગઇ મડદા જેવો ચેષ્ટા વગરનો થઇ ગયો, બહારનો મંદ મંદ આવતો ઠંડો પવન તેના શરીરને લાગ્યો તેથી ધીમે ધીમે તેને ચેતના આવી, એટલે જમીનને વળગતો વળગતો અને નિસાસાના અવાજ કરતો તે પોતાના ઘર તરફ ગયો

પામ ત્રુટ્યો ઘરે ગયો

એક ખુલાસો

[કુમાર નંદિવર્ધન પાસે આ વાર્તા વિદુર કરે છે, આખી વાર્તા સંસારીજીવ સદાગમ સમક્ષ કહે છે અને અગૃહીતસંકેતા

[1] અસલ ફાંસી એકવાર જ થતી, જો દોર તૂટે તો ગુન્હેગારના નસીબ ! હમણા હુકમ લખે છે તેમાં જીવ જતા સુધી લટકાવી ફાંસી આપવી એમ ખાસ જણાવે છે નહિ તો ફાંસીએ ચડાવ્યો એટલે સજા પૂરી થાય

વિગેરે સર્વ સાભળે છે—એ વાચનારના ધ્યાનમા હશે આટલી વાત સાભળીને વચ્ચે અગૃહીતસ કેતાએ પૂછ્યુ "અરે સ સારીજીવ ! તુ જે વાતો કહે છે તેમા ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિતપુર નગરમા મોટી શક્તિ (વીર્ય) વાળો કર્મવિલાસ નામનો રાજા છે એમ તે પ્રથમ કહ્યુ હતુ અને વાતો આગળ ચાલતા અનેક પ્રકારના શાસન કરનાર શત્રુમર્દન રાજા તે જ નગરમા છે એમ કહ્યુ ! તો એ બન્ને વાત કેમ ઘટી શકે ?"

સ સારીજીવ—"ભોળી બહેન ! જ્યારે હુ (મારો જીવ) ન દિવર્ધન હતો અને જે વખત વિદુર મારી પાસે એ વાતો કરતો હતો ત્યારે મે પણ તેને એ જ સવાલ પૂછ્યો હતો, જેના જવાબમા વિદુરે મને જણાવ્યુ હતુ કે 'કર્મવિલાસને અ તર ગ રાજ્યનો રાજા સમજવો અને શત્રુમર્દનને બહિર ગ રાજ્યનો રાજા સમજવો એ પ્રમાણે જ્યારે તમે વિચારશો ત્યારે આ વાતમા જરા પણ વિરોધ જેવુ લાગશે નહિ બહિર ગ રાજાઓની આજ્ઞા બહિર ગ નગરોના અપરાધીઓ ઉપર ચાલે છે, બીજા કોઇની ચાલતી નથી અને અ તર ગ રાજાઓ તો ગુપ્ત રહીને લોકોને પોતાની શકિતવડે સારા ખરાબ નિમિત્તો જોડી આપે છે (જેઓએ શુભ કર્મો કર્યા હોય તેઓની સાથે સારા નિમિત્તો જોડી આપે છે અને જેઓએ અશુભ કર્મો કર્યા હોય તેઓની સાથે ખરાબ નિમિત્તો જોડી આપે છે), પછી નિમિત્તને લઇને સારા ખરાબ ફળ પ્રાણી ભોગવે છે બાળને જે જે દુ ખ થયા તે પર માર્થથી તો કર્મવિલાસ રાજાની પ્રતિકૂળતાને લીધે જ થયા એમ તારે સમજવુ ' આ પ્રમાણે વિદુરે કહ્યુ ત્યારે મારા મનમા જે શ કા થઇ હતી તે દૂર થઇ હવે તુ સમજી ? ત્યાર પછી ન દિવર્ધન કુમાર પાસે વિદુરે વાતો આગળ કહી, તે હવે સભળાવુ છુ "]

મધ્યમબુદ્ધિની વ્યવહાર વિચારણા

વિદુર કહે છે—મહા મુશ્કેલીથી એક પહોર રાત ગઇ ત્યારે બાળ પોતાના ઘર નજીક આવી પહોચ્યો હવે બીજી બાજુએ તે દિવસે સવારમાજ મધ્યમબુદ્ધિએ બાળનો આગલી રાતનો સર્વ હેવાલ[૧] લોકો પાસેથી સાભળ્યો હતો બાળ ઉપર તેને હજુ પણ કિ ચિત્ સ્નેહ હોવાને લીધે ઉપરની હકીકત સાભળીને તેને કાઇક શોક થયો અને તે પોતાના મનમા વિચારવા લાગ્યો કે 'અહો ! બાળને આટલુ બધુ દુ ખ કેમ થયુ ?' વળી ફરીથી વધારે વિચાર કરતા તેના મનમા આન દ થયો અને ચિ તવન થયુ કે 'અહો ! મનીષીના વચનપ્રમાણે કરવાનુ અને

---

૧ શત્રુમર્દન રાજાએ બાળને કરી કદર્થના કરી વિગેરે

નહિ કરવાનું આ ભવમાં જ કેવું પરિણામ થાય છે તે ખરેખર વિચારવા યોગ્ય છે તેના ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તવાથી મને હાલ જરા પણ ખેદ ન થયો અને મારો અપયશ પણ ફેલાયો નહિ અગાઉ મનીષીનું વચન મેં માન્યું નહોતું ત્યારે મને કલેશ પણ થયો હતો અને મારો અપયશ પણ સારી રીતે બોલાયો હતો [૧] બાળ તો જરા પણ અપવાદ વગર મનીષીના વચનથી તદ્દન ઉલટીજ જ રીતે વર્તતો આવ્યો છે તેથી તેને માથે અનેક પ્રકારના દુઃખો પડ્યા કરે, દુનિયામાં તેના અપયશનો ઢોલ વાગે અને છેવટે તેનું મરણ પણ થાય તો તેમાં નવાઈ જેવું શું છે ? ખરેખર, મનીષીના વચન ઉપર મને પ્રીતિ થઈ અને તે પ્રમાણે ચાલવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો તેથી હું ખરેખરો ભાગ્યશાળી છું ડાહ્યા માણસોએ કહ્યું છે કે —

> नैवाभव्यो भवत्यत्र सतां वचनकारकः ।
> पक्तिं काङ्कटुके नैव जाता यत्नशतैरपि ॥

'જે પ્રાણીનું ભવિષ્યમાં સારૂં થવાનું ન હોય (જે અભવ્ય હોય) તે કદિ સજ્જન પુરૂષોના વચનને અનુસરનાર થતોજ નથી, સેંકડો પ્રયત્ન કરના છતા કાગડું મગ કદિ ચડતો-પાકતો નથી' આવી રીતે વિચાર કરતા બાળ ઉપર તેના મનમાં જરા જરા સ્નેહ હતો તે પણ નાશ પામી ગયો અને પોતાના મનમાં એક પ્રકારની શાંતિ થઈ ગઈ આવી જાતના વિચારોમાં તેનો તે આખો દિવસ પસાર થઈ ગયો હવે રાતે જ્યારે બાળ ત્યાં આવી પહોંચ્યો ત્યારે લોકાચાર પ્રમાણે તેની સાથે મધ્યમબુદ્ધિએ સહજસાજ વાત કરી અને સમાચાર પૂછ્યા, ત્યારે બાળે વિષાદપૂર્વક પોતાને જે જે પીડાઓ થઈ હતી તે સર્વ કહી સંભળાવી તેની વાતો સાંભળી તેના વર્તનથી તેના પ્રત્યે અતિ અનાદર થવાથી મધ્યમબુદ્ધિએ વિચાર્યું કે આવા પ્રાણીને શિખામણ આપવી નકામી છે માત્ર તેની શરમ ખાતર ઉપર ઉપરથી કાંઈક શોક તેણે દર્શાવ્યો બાળના સર્વ અંગોના ચરેચૂરા થઈ ગયા હતા અને મન દુઃખથી આકુળ વ્યાકુળ થઈ ગયું હતું, તેમજ તેને રાજ્ય તરફથી મોટો ભય હતો તેથી ગુપ્ત રીતે તે મહેલમાં જ પડી રહ્યો, બીલકુલ બહાર ન નીકળતા મહેલમાં જ રહેવા લાગ્યો અને એવી સ્થિતિમાં ઘણો વખત પસાર થયો.

---

[૧] બાળની સાથે એક વખત પોતે ગયો ત્યારે કેવું દુઃખ થયું હતું અને અપકીર્તિ થઈ હતી તેની સાથે આ વખતે ન ગયો તેનું પરિણામ તે બરાબર સરખાવી શકે છે

પ્રકરણ ૧૧ મું

પ્રબોધનરતિ આચાર્ય.

હવે તે નગરની બહાર આવેલા નિજવિલસિત[1] નામના ઉદ્યાનમા પ્રબોધનરતિ નામના આચાર્ય સમવસર્યા-પધાર્યા ગંધહસ્તિને[2] વિંટળાઇને અનેક ઉત્તમ નાના મોટા હાથીઓ રહે છે તેમ તે મહાત્મા આચાર્યની સાથે અનેક અતિશય ગુણવાળા મોટા નાના શિષ્યો રહેલા હતા, તેઓથી કરૂણારસના પ્રવાહ હતા, સંસારસમુદ્ર તરવા માટે સેતુબંધ (પાજ-પુલ) હતા, તૃષ્ણાલતાનો છેદ કરવા માટે ફરશી હતા, માનપર્વતનો નાશ કરવા માટે વજ્ર[3] હતા, ઉપશમ (સમતા) વૃક્ષ (ઝાડ) ના મૂળ હતા, સંતોષઅમૃતના દરિયા હતા, સર્વ વિદ્યા સમુદ્રમા પ્રવેશ કરવા માટે તીર્થ[4] હતા, વિશુદ્ધ આચારોના ઘર[5]

---

૧ **નિજવિલસિત** આત્મગુણમા વિલાસ કરવો-રમણતા કરવી-એ રૂપ ઉદ્યાન-બગિચો-અંતઃકરણનો નાજુક વિભાગ એ અંતઃકરણમા પ્રબોધ-જ્ઞાન શુદ્ધ દશામા આવિર્ભાવ પામવા પર આ ઉપનય સમજવો આ ઉદ્યાનનો બરાબર અર્થ આગળ સુબુદ્ધિ મંત્રી કરશે એનો પ્રભાવ આગળ આ પ્રસ્તાવના સોળમા પ્રકરણમા જોવામા આવશે

૨ ગંધહસ્તિની આકર્ષક શક્તિથી અનેક હાથીઓના ટોળા તેને અનુસરીને ચાલે છે સર્વ હાથીઓના મદ તેની પાસે ગળી જાય છે

૩ *વજ્ર ઇંદ્રનુ* હથિયાર તે મોટા પર્વતને કાપી નાખે છે માન પર્વત જેવો છે તેને કાપી નાખવા માટે આચાર્ય વજ્ર જેવુ કામ કરતા હતા

૪ **તીર્થ** સમુદ્ર અથવા નદીમા પ્રવેશ કરવાના માર્ગને તીર્થ કહે છે માગધ વરદામ વિગેરે લવણસમુદ્રને અંગે આ અર્થમા તીર્થ છે કાશી જેવા ક્ષેત્રો વિદ્યાવતાર તીર્થ કહેવાય છે આ મહાત્મા પોતેજ વિદ્યાપીઠ હતા એમ કહેવાનો આશય છે

૫ **આચારોના ઘર** તેઓમા જ્ઞાન હોવા સાથે વિશુદ્ધ આચારો-ક્રિયામાર્ગ પોષનારા તત્ત્વો-પણ હાજર હતા

હતા, પ્રજ્ઞાચક્રની નાભિ[1] હતા, લોભસમુદ્રના વડવાનળ[2] હતા, ક્રોધસર્પને માટે મોટા મંત્ર[3] હતા, મહામોહના અંધકારને દૂર કરનાર સૂર્ય હતા, શાસ્ત્રરત્નોની પરીક્ષા કરવાને કસોટિના પથ્થર હતા, રાગવનના વૃક્ષોને બાળી નાખનાર દાવાનળ[4] હતા, નરકદ્વારને બંધ રાખવામા મોટી ભોગળ[5] હતા, શુદ્ધ માર્ગના બતાવનાર હતા, અતિશયવાળા જ્ઞાનરત્નના ભંડાર હતા અને ટુંકામા કહીએ તો એ મહાત્મા સર્વ ગુણોના મિલનસ્થાન[6] હતા

મનીષી માટે કર્મવિનાસની અનુકૂળતા

હવે પેલી બાજુએ કર્મવિલાસ રાજાએ જ્યારે જાણ્યુ કે મનીષી

---

૧ **પ્રજ્ઞાચક્રની નાભિ** પ્રજ્ઞા-સમયસૂચકતા આદિ તાત્કાળિક બુદ્ધિ-તે રૂપ ચક્રના મધ્યભાગ રૂપ હતા મતલબ તેઓમા અનેક પ્રકારની બુદ્ધિ હતી

૨ **વડવાનળ** દરિયામા એક પ્રકારનો અગ્નિ થાય છે તે મહા ભયંકર હોઈ સમુદ્રના પાણીનુ શોષણ કરે છે એ અગ્નિને વડવાનળ કહેવામા આવે છે આ મહાત્મા લોભરૂપ સમુદ્રની સાથે વડવાનળનુ કામ કરનારા હતા—મતલબ લોભનો નાશ કરનારા હતા

૩ **મંત્ર** મહા ભયંકર અને ઝેરી સર્પને વશ કરવા નગુડી મંત્રનો ઉપયોગ કરવામા આવે છે એનાથી સર્પનું ઝેર ઉતરી જાય છે ક્રોધ ભયંકરપણામા સર્પ એટલે જેવો જ છે તેને વશ કરવામા અને એનુ ઝેર ઉતારવામા આ મહાત્મા પાસે નગુડી મંત્ર સમાન આત્મબળ હતુ

૪ **દાવાનળ** જંગલમા જ્યારે દાવાનળ થાય છે ત્યારે એ ભયંકર અગ્નિથી સર્વ ઝાડોનો નાશ એક સાથે થઈ જાય છે આ મહાત્મા રાગવનમા ઉગેલા સર્વ કષાયવૃક્ષોને બાળી નાખનાર દાવાનળ જેવા હતા

૫ **ભોગળ** અર્ગલા જુના જમાનાના ઘરના બારણાની બાજુમા ભીંતમા પ્રવેશ કરતી અને ખેંચવાથી બારણાની આડી આવી રહેતી ભોગળો રાખવામા આવતી હતી એ ભોગળ જ્યા સુધી દ્વારની આડી હોય ત્યા સુધી બારણુ ઉઘડી શકતુ નથી નરકના બારણાની પાછળ તેઓ ભોગળ જેવા હતા તેથી નરકના બારણા તેઓ માટે સર્વદા બંધ જ રહેતા બીજી રીતે બારણાને બહારથી બંધ કરી શકાય તેવી ગોઠવણુવાળા અંદરના આગળીઆને પણ ભોગળ-અર્ગલા કહેવામા આવે છે એમાથી એક પણ રીતે દ્વારની સામે ભોગળ લગાવવામા આવી હોય તો પછી તેને-ભોગળને (અર્ગલાને) ખસેડ્યા વગર બારણા ઉઘડી શકતા નથી

૬ **મિલનસ્થાન** મળવાનુ ઠેકાણુ એકત્ર થવાની જગા એમનામા સર્વ ગુણો એક સ્થાને એકઠા થઈને આવી રહ્યા હતા

કે ત્યા એકલો કેવી રીતે જઉ ? મધ્યમબુદ્ધિને ઘરમા ને ઘરમા ભરાઇ રહ્યાને હવે તો ઘણો વખત થઇ ગયો છે, લોકો બાળની વાત પણ લગભગ ભૂલી જવા આવ્યા છે અને તેથી મધ્યમબુદ્ધિને જાહેરમા દેખાવામા શરમાવાનુ કાઇ કારણ રહ્યુ નથી, માટે તેને પણ [1]નિજવિલસિત ઉદ્યાનમા સાથે લઇ જાઉં આ પ્રમાણે વિચાર કરી મનીષી મધ્યમબુદ્ધિ પાસે ગયો અને પોતાના મનમા નિજવિલસિત ઉદ્યાનમા જવાની ઇચ્છા થઇ આવી હતી તે તેને કહી સભળાવી પેલી બાજુએ કર્મવિલાસ રાજાએ પોતાની સ્ત્રી સામાન્યરૂપાને ઉત્સાહિત કરી કે તેણે પણ પોતાના પુત્રને તેના કર્મનુ ફળ આપવુ એ સામાન્યરૂપા રાણી જે મધ્યમબુદ્ધિની માતા થતી હતી તે અકુરાળમાળા અને શુભ સુદરીથી સાધારણ પ્રકારની (ઓછી) શક્તિવાળી અને ચિત્રવિચિત્ર ફળને આપનારી હતી તેણે મધ્યમબુદ્ધિના શરીરમા પ્રવેશ કર્યો તેની પ્રેરણાથી મધ્યમબુદ્ધિની ઇચ્છા પણ નિજવિલસિત ઉદ્યાનમા જવાની થઇ અને મધ્યમબુદ્ધિએ બાળને પણ એ ઉદ્યાનમા અવશ્ય આવવાનુ કહેવાથી પરાણે પરાણે તે પણ નિજવિલસિત ઉદ્યાનમા આવવાને પ્રવર્ત્યો એવી રીતે બાળ મધ્યમબુદ્ધિ અને મનીષી ત્રણે નિજવિલસિત ઉદ્યાનમા ગયા

પ્રમોદશેખર મદિર તરફ પ્રયાણ

કુતૂહળથી નાના પ્રકારના વિલાસ કરતા કરતા તેઓ નિજ-વિલસિત ઉદ્યાનમાં આવી રહેલા એક પ્રમોદશેખર [2] નામના જિનમદિરમા આવી પહોચ્યા. તે દેવમદિર મેરૂપવતની પેઠે ઘણુ ઉચુ [3] હતુ, સાધુના હૃદયની પેઠે અતિ વિશાળ [4] હતુ અને તેમા

---

૧ નિજવિલસિત ઉદ્યાનમા નાખે ભાઇઓ કેવી જૂદા જૂદા પ્રકારની પ્રેરણાથી જાય છે તે ખાસ લક્ષ્યમા લેવા યોગ્ય છે

૨ પ્રમોદશેખર-આત્મગુણવિલાસમા જે પ્રમોદ-નિરતિશય આનદ થાય છે તેનો અતરમા સાક્ષાત્કાર-અનુભવ-એ પર અહીં રૂપક છે એમા આદિનાથનુ મદિર અને હૃદયમદિર બ નેનો ભાવ સાથ રાખ્યો છે વિશેષાર્થ આગળ સુબુદ્ધિ મત્રી સમજાવશે (જુઓ પ્રકરણ ૧૬ મુ-ચાલુ પ્રસ્તાવનુ)

૩ ઉચુ શ્લેષ (૧) મેરૂપર્વત ઘણો ઉચો-એક લાખ યોજન છે, (૨) મદિરના શિખરો પણ ગગનચુબી હોય છે

૪ વિશાળ શ્લેષ (૧) મનની વિશાળતા સાધુ પક્ષે, અને (૨) જગાની વિશાળતા મદિર પક્ષે

સૌંદર્ય[1] અને ઔદાર્યના યોગથી તે દેવલોકને પણ હઠાવે તેવું હતું શ્રીમાન્ યુગાદિદેવ શ્રી આદીશ્વર ભગવાનના બિંબને તે મંદિરમાં બિરાજમાન કરવામાં આવ્યા હતા એ મંદિરની ચારે તરફ ઉંચો વિશાળ ગઢ આવી રહેલો હતો લોકનાથ શ્રી યુગાદિદેવની મધુર સ્વરથી સ્તુતિ કરતા અને સ્તોત્રો બોલતા શ્રાવકલોકોનો કર્ણપ્રિય અવાજ સાંભળીને એ શું હશે એ જાણવાના કૌતુકથી ત્રણે કુમારો મંદિરમાં દાખલ થયા તેઓએ ત્યાં મહા ભાગ્યવાન, શાંત, ધીર પ્રબોધનરતિ આચાર્ય મહારાજને જોયા તેઓશ્રી દક્ષિણ દિશામાં બિરાજમાન થયેલા હતા, દેવભુવનના આંગણાના આભૂષણ જેવા હતા, અતિ વિનયી સાધુઓની વચ્ચે બેઠેલા હતા, મહા તપસ્વી હતા અને સંસારસમુદ્રથી પાર ઉતારનાર તીર્થંકર મહારાજનો કલંક વગરનો શુદ્ધ સનાતન[2] ધર્મ પ્રાણીઓને સંભળાવતા હતા તે વખતે જાણે અનેક તારાઓ વાળા આકાશમંડળમાં એક ચંદ્ર શોભતો હોય તેમ તેઓશ્રી શોભતા હતા

ત્રણે ભાઇઓને આચાર્ય દર્શન

મનીષી મહા નિર્મળ ચિત્તવાળો અને ભાવીભદ્રાત્મા[3] હોવાથી તેણે પ્રથમ જિનબિંબને પછી આચાર્યમહારાજને નમસ્કાર કરીને છેવટે સર્વ મુનિઓને પાદવંદના કરી કાંઇક શુદ્ધ મનથી તેની પછવાડે પછવાડે મધ્યમબુદ્ધિએ પણ દેવ અને સાધુઓને નમસ્કાર કર્યા, પરંતુ પાપી માતા અકુશળમાળા અને મિત્ર સ્પર્શનની અસર નીચે મૂકાયલો અધમ બાળ કોઇને પણ નમ્યો નહિ તેણે કોઇને વંદના પણ કરી નહિ અને કોઇને પગે પણ લાગ્યો નહિ માત્ર સ્તબ્ધ મનવાળો થઇને એક ગામડીઆ જેવો-બુડથલ જેવો દેખાતો મનીષી અને મધ્યમબુદ્ધિ ઉભા હતા ત્યાં જઇને તેઓની પાછળ ગોઠવાઇ ગયો ગુરૂમહારાજે તે

---

૧ સૌંદર્ય અને ઔદાર્ય દેવલોકના ચૈત્યોમાં સૌંદર્ય બહુ હોય છે કારણ કે દેવોને રત્ન મણિ માણેકની ખોટ નથી આ હૃદયમંદિરમાં સૌંદર્ય સાથે વિશાળ હૃદયની અંદર રહેલી ઉદારતા પણ સ્પષ્ટ જણાતી હતી, તેથી તે દેવલોકના મંદિર કરતા પણ વધારે ભવ્ય હતું દેવલોકમાં સૌંદર્ય હોય છે પણ આ હૃદય મંદિરમાં ઔદાર્ય વધારામાં હતું તેથી પણ તેની વિશિષ્ટતા છે સૌંદર્ય અને ઔદાર્ય (૧) દેવલોક પક્ષે સ્થૂળ અને (૨) મંદિર પક્ષે માનસિક સમજવા એ રીતે આ શ્લેષ ઘણો અર્થસૂચક છે

૨ સનાતન નિર્ણિત અનાદિ, જુનો

૩ ભાવીભદ્રાત્મા જેનું નજીકના ભવિષ્યમાં સારૂ થવાનું હોય છે તેને 'ભાવી ભદ્રાત્મા' કહેવામાં આવે છે

તે ત્રણેને મધુર વાક્યથી ધર્મલાભ[1] કહ્યો અને પ્રેમથી બોલાવ્યા. પછી તેઓ જમીનપર બેસી ગયા.

શત્રુમર્દન રાજાનું ઉદ્યાનાગમન

હવે સૂરિમહારાજ ઉદ્યાનમાં પધાર્યા છે એ વાત લોકો પાસેથી જિનભક્ત સુબુદ્ધિમંત્રીએ જાણી એટલે મુનિવંદન કરવા માટે તૈયાર થયા અને શત્રુમર્દનરાજાને પણ પ્રેરણા કરતાં તેણે કહ્યું 'સાધુ મહાત્માના પાદવંદનથી જેઓ આ જન્મમાં પોતાના આત્માના પાપપંક (કચરા) ને ધોઈ નાખે છે તેઓ મહા ભાગ્યવાન્ છે અને તેઓ ખરેખર ડહાપણવાળા છે.' સુબુદ્ધિમંત્રીનાં આવાં વચન સાંભળીને મદનકંદળી અને બીજી અંતઃપુરની રાણીઓ સહિત શત્રુમર્દનરાજા આચાર્યમહારાજને વાંદવા માટે ઉદ્યાન તરફ જવા સારૂ બહાર નીકળ્યો. રાજાને એ પ્રમાણે ઉદ્યાનમાં જતા જોઈને નગરના લોકોને અને સૈન્યને પણ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું અને તેઓ પણ રાજાની પછવાડે ઉદ્યાન તરફ ચાલ્યા.[2] સૈન્ય સહિત શત્રુમર્દન રાજા ઉદ્યાનમાં આવેલા ચૈત્યમાં બિરાજમાન શ્રીયુગાદિદેવને પગે પડ્યા અને અંતઃકરણમાં ઘણો હર્ષ લાવીને પ્રબોધનરતિ આચાર્યને વંદના કરી તેમજ બીજા સર્વ સાધુઓને નમસ્કાર કર્યા. પછી ગુરૂમહારાજે અને સાધુઓએ તેને આશીર્વાદ[3] દીધો ત્યારે વિનયથી પોતાનું માથું નમાવીને રાજા જમીનપર બેઠો.

સુબુદ્ધિની પૂજા અને સ્તુતિ

સુબુદ્ધિમંત્રીએ પણ યુગાદિપ્રભુના ચૈત્યમાં આવી તીર્થંકર ભગવંતના પદકમળમાં નમસ્કાર કર્યો અને દેવપૂજનસંબંધી ક્રિયાઓ બહુ વિચારણાપૂર્વક કરી. તેમાં ધૂપદીપાદિવડે દેવપૂજન કરતી વખતે

---

૧ ધર્મલાભ. સાધુને કોઇ વંદન કરે ત્યારે તેઓ 'ધર્મલાભ' એટલા અક્ષર બોલે છે. એ જૈન પરિભાષાનો શબ્દ છે. એનો આશય ઘણો ગંભીર છે. વંદન કરનારને ધર્મનો લાભ-ધર્મની પ્રાપ્તિ થાઓ એવો આશીર્વાદ છે અને ધર્મ એ સર્વસ્વ હોઇ પ્રાણીને સંસારથી ઉંચે લાવનાર છે.

૨ આગેવાનનું અનુકરણ. આગેવાન પુરૂષને લોકો હમેશા અનુસરે છે. કોઇ વિસ્મયથી અને કોઈ કૌતુકથી પણ તેના કાર્યોને અનુસરે છે અને આમ હોવાથી આગેવાન પુરૂષોએ પોતાનો વ્યવહાર સ્વ અને પરના હિત ખાતર બહુ ઉંચા પ્રકારનો રાખવાની ખાસ જરૂર છે. महाजनो येन गत स पन्था ।

૩ આશીર્વાદમાં સાધુઓ 'ધર્મલાભ' એટલું જ કહે છે. સંસારસમુદ્રથી તારનાર ધર્મ તને મળો એ મહા પ્રશસ્ય આશિષ્ છે. જુઓ ઉપરની નોટ નં. ૧.

ભક્તિથી તેના સર્વ અંગોમા એક પ્રકારનો અપૂર્વ ઉત્સાહ ઉત્પન્ન થયો વળી તેણે તીર્થંકરમહારાજને જમીનપર હાથ અને પગ લગાડીને વંદન કર્યું (પંચાંગ પ્રણામ કર્યા) તે વખતે તેના મનમા ભાવના થઇ આવી કે આ પ્રાણીને સંસારઅરણ્યમા તીર્થંકરમહારાજના દર્શન કે વંદનનો લાભ મળવો અત્યંત મુશ્કેલ છે આ ભાવના એવી અપૂર્વ હૃદયસ્પર્શી થઇ કે તેનાથી તેનુ મન બહુ નિર્મળ થઇ ગયુ આનંદ-જળથી તેની આંખો ભરાઇ ગઇ અને તે નેત્રજળવડે તેણે પોતાના પાપરૂપ મેલને ધોઇ નાખ્યો ત્યારપછી ભગવાનના બિંબ ઉપર દૃષ્ટિ સ્થાપન કરીને પંચાંગ પ્રણામ (ખમાસમણ) ને છેડે પોતે જમીનપર બેઠો અને ભક્તિપૂર્વક શક્રસ્તવ[1] બોલ્યો. પછી હાથથી આંગળીઓને અંદર અંદર કમળના ડોડવા પેઠે મેળવી બે હાથની કોણીઓને પેટ ઉપર સ્થાપન કરીને-યોગમુદ્રાપૂર્વક[2] એકાગ્ર ચિત્ત કરી—લય લગાવીને અતિ મધુર વાણીથી ભુવનદિન શ્રી યુગાદિનાથની સ્તુતિ [3]અનન્ય મનવડે તે કરવા લાગ્યો

સુબુદ્ધિ મંત્રીએ કરેલી યુગાદિદેવની સ્તુતિ

"હે જગદાનંદ[4] ! (જગતને આનંદ આપનાર !) મોક્ષમાર્ગ
"વિધાયક ! (સર્વ કર્મ થી મુક્તિ મેળવવાનો માર્ગ બતાવનાર !) તમને
"નમસ્કાર છે હે જિનેંદ્ર ! વિદિતઅશેષભાવ ![5] (જેમને સર્વ ભાવો
"જણાયલા છે તેવા હે પ્રભુ !) [6]સદ્ભાવનાયક ! (સુંદર ભાવોને

---

૧ **શક્રસ્તવ** નમુથ્થુણં-એ શક્રસ્તવના નામથી ઓળખાય છે, એમા તીર્થંકર મહારાજની સ્તુતિ છે

૨ **યોગમુદ્રા** દેવવંદન ભાષ્યમા યોગમુદ્રાનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે બતાવેલુ છે બન્ને હાથની દશ આંગળીઓને માહોમાહે અંતરીત કરીને બન્ને હાથોને કમળના ડોડવાના આકાર પેઠે જોડવા અને બન્ને હાથની કોણીઓને પેટ ઉપર લગાડવી (દેવવંદન ભાષ્ય-ગાથા ૧૫ મી)

૩ **અનન્ય મન** એકચિત્ત બીજી જગોએ—જ્યા ત્યા—નહિ ભમતુ મન

૪ **જગદાનંદ, મોક્ષમાર્ગવિધાયક** મોક્ષમા કોઇ પણ પ્રકારનુ દુખ નથી, નિરંતર આત્માનંદ વર્તે છે-તે માર્ગને બતાવનાર તીર્થંકરમહારાજ હોવાથી તે જગતને આનંદ આપનાર છે

૫ **વિદિતઅશેષભાવ** થઈ ગયેલા થતા અને થવાના સર્વ ભાવોને જાણનાર પ્રભુ છે, તેઓથી કોઇ ભાવ અજાણ્યો નથી, અને તેવા અદ્ભુત જ્ઞાનબળને કારણે તેઓ નમનને યોગ્ય છે

૬ **સદ્ભાવ** તેઓ હમેશ સદ્ભાવવાળા છે અને સદ્ભાવોના બતાવનાર છે ખરાબ ભાવ તેઓ બતાવતા નથી, જો કે સર્વ ભાવોને તેઓ જાણે છે ખરા લોકનાયક ઇંદ્ર કે ચક્રવર્તી તો સ્થૂળ નાયક છે, ભાવ ઉપર તેઓનુ આધિપત્ય નથી, તેથી પ્રભુની ઇંદ્રાદિકથી પણ વિશેષતા છે એ ભાવ અત્ર બતાવ્યો છે

" ગતાવનાર !) તમને નમસ્કાર છે અહો પ્રલીનઅશેષસસાર
" વિસ્તાર[1] ! હે પરમેશ્વર ! તમને નમસ્કાર છે હે વચનાતીત[2] !
" ત્રણુ લોકના શેખર[3] ! તમને નમસ્કાર છે સસાર સમુદ્રમા ડૂબતા
" અનત પ્રાણીઓને તારનાર[4] ! મહા ભયકર સસારરૂપ અટવીના
" સાર્થવાહ[5] ! તમને નમસ્કાર છે હે પ્રભુ ! અનત
" પરમાનદપૂર્ણ ધામ (મોક્ષ) મા રહેલ આપશ્રીને લોકો ભક્તિથી[6]
" અહીં સાક્ષાત્ જુએ છે જો એમ ન હોય તો હે પ્રભુ !
" તમારી મૂર્તિની સ્તુતિ કરનારા પ્રાણીઓના પોતાના મનમા
" જેવો પ્રમોદ[7] આવે છે તેવો આનદ ત્રણુ ભુવનમા બીજા
" કોઇ પણુ પદાર્થમા કેમ ન આવે ? આપની મૂર્તિમા મને
" તો આપનો સાક્ષાત્કાર જણાય છે હે નાથ ! જ્યા સુધી
" સસારી પ્રાણીઓના ચિત્તમા આપશ્રી હોતા નથી ત્યાં સુધી જ

---

૧ **પ્રલીનઅશેષસસારવિસ્તાર** સસારનો સર્વ વિસ્તાર-દેવ મનુષ્ય નિર્યચ નારક ગતિના સર્વ દુઃખો જેઓના નાશ પામી ગયા છે અને તેથી જે પરમ ઐશ્વર્યને પ્રાપ્ત થયા છે ઐશ્વર્ય છતા ઉપાધિનો નાશ થયો છે એ તેમની વિશેષતા છે

૨ **વચનાતીત** પ્રભુમા એટલા બધા ગુણો છે કે વચનોથી તેનુ વર્ણન કરવુ અશક્ય છે હજારો જીભથી કરોડો વર્ષ સુધી તેમના ગુણોનુ વર્ણન કરવામા આવે તો પણ તેમના ગુણો પૂર્ણ કહેવાય નહિ તેથી તેઓને 'વચનથી અતીત' કહ્યા છે

૩ **ત્રણુ લોકના શેખર** લોકોમા તેમના જેવા કોઈ ન હોવાથી સર્વના મસ્તકપર જેમ મુગટ રહે તેમ તેઓ લોકોના શેખર તુલ્ય છે

૪ **તારનાર** સમુદ્રમા ડૂબતા પ્રાણીઓને બચાવવાનુ કામ ઘણુ વિકટ છે પ્રભુનુ ' **નિર્યામક** ' વિશેષણ છે તેનો આ વિસ્તાર છે

૫ **સાર્થવાહ** ભયકર જગલમા ફાડી ખાનારા જનાવરો તેમજ લુટારાનો મોટો ભય હોય છે આવી અટવી સાર્થવાહના સથવારા વગર ઓળગી શકાતી નથી સસારઅટવીમા વિકારોનો તેવોજ આકરા ભય છે એ ભયકર અટવીમાથી પ્રાણીને પ્રભુ યોગ્ય માર્ગે દોરી જઇને અટવીને બીજે છેડે મૂકે છે પ્રભુના ' **સાર્થવાહ** ' વિશેષણપર આ વિસ્તાર છે

૬ **ભક્તિથી સાક્ષાત્કાર** આપ તો મોક્ષમા બિરાજમાન છો પણ ભક્તિપૂર્વક આપને નમનારા લોકો અહીં—આ સસારમા પણ આપને જુએ છે મૂર્તિપૂજાનો આ ચમત્કાર છે અને ભક્તિયોગનુ માહાત્મ્ય સમજનારા તે બાબત પોતાના ખ્યાલમા બરાબર લાવી શકે છે

૭ **પ્રમોદ** દ્રવ્યના નિમિત્તથી ભાવ કેવા પ્રકારના થાય છે તે એક વખત અમૃતક્રિયાનો અનુભવ કરતી વખતે જ ખબર પડે મહાસુદરીનુ શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાન્ત અહીં વિચારવા યોગ્ય છે

" પાપના પરમાણુઓ (પાપ કર્મના ઉદય) નો તાપ તેઓના હૃદયમા
" રહે છે પરંતુ જેવા આપશ્રી પ્રાણીઓના ચિત્તમા વાસ કરો છો કે
" તુરત જ પ્રાણીના પાપપરમાણુઓ (પાપકર્મો) એકદમ નાશ
" પામી જાય છે, તેઓના સર્વ પાપપંક[1] ધોવાઇ જાય છે અને તેઓ
" ઉપર સદ્ભાવ અમૃતનું સિંચન થઈ તેઓને નિરંતર અપૂર્વ
" આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે જે બિચારાઓને ઉકળાટમા શાંતિ કરનાર
" અને અનાથ દશામા સનાથ બનાવનાર આપનો આશ્રય હોતો નથી,
" જેમના હૃદયમા આપ સ્થાન પામતા નથી, તેઓ બાપડા રાગાદિ
" ચોરોવડે કેમ ન લુટાય[2] ? આપશ્રીને નિઃશંક[3] મનથી ગ્રહણ
" કરીને અને મદ મત્સર વિગેરે ષડ્રિપુને ગળે પગ મૂકીને (તેનો
" નાશ કરીને) પ્રાણીઓ મોક્ષ ચાલ્યા જાય છે જો અહિંસા[4] રૂપ
" હાથનો ટેકો આપીને આપ પ્રાણીઓને ઉંચા લાવત નહિ તો આખુ
" જગત્ નરકરૂપ અંધકારમય ભયંકર કુવામા પડી ગયુ હોત ભવ્ય
" પ્રાણીઓને તમારૂ શરીર અત્યંત સુંદર, સર્વ ક્લેશથી રહિત,
" વિકાર વગરનુ અને બહુ મનોહર લાગે છે, તેને જોતા પ્રાણીને
" તુરત જણાઇ જાય છે કે હે વીતરાગ પ્રભો ! આપ પોતે અનંત વી
" ર્યયુક્ત અને સર્વજ્ઞ છતા અભવ્ય પ્રાણીઓને તેવા લાગતા નથી,
" તેનુ કારણ તેઓનુ પોતાનુ પાપચરિત્ર[5] છે પાપી માણસોની

---

૧ **પાપપંક** પાપરૂપી કચરો ભક્તિજળથી ધોવાઇ જાય છે, અને સારા પાણીનો છટકાવ થાય છે રસ્તો કે આગણું સાફ કરવા માટે પ્રથમ કચરો કાઢવામા આવે છે અને પછી પાણી છંટાય છે

૨ **રાગાદિ ચોરની લુંટ** ચોર પાસેથી ચોરી મૂકાવવા માટે મજબૂત શાસન કરનાર રાજા હોવો જોઈએ, જેના ભયથી ચોરો નાસી જાય રાગાદિ ચોર પર પ્રભુનો એવો ધાક બેસી ગયો છે કે તે જ્યા હોય ત્યા **રાગ દ્વેષ વિગેરે ચોરટાઓ** રહી જ શકે નહિ **મહાગોપ** વિશેષણ અહીં સાર્થક થાય છે

૩ **શંકા વગરનુ મન અને રિપુપર જય** મોક્ષ જવા માટે બે બાબત કરવાની બતાવી (૧) **શંકા વગર દેવપર શ્રદ્ધા** રાખવી, (૨) **ષડ્રિપુપર પગ દેવો દર્શન** અને **ચારિત્રનો** ઉત્કૃષ્ટ વિષય અહીં બતાવી દીધો છે

૪ **અહિંસા હાથનો ટેકો** કુવામા પડનારને પડતા બચાવી લેવા માટે હાથના ટેકાની જરૂર છે પાપમય જગત્ નરકમા જાય તેને ટેકો અહિંસાના ઉપદેશ રૂપ હાથથી ભગવાને આપ્યો अहिंसा परमो धर्मः । એ **જૈનધર્મનો મુદ્રાલેખ છે–તે** વાત અહીં વધારે સ્પષ્ટ કરી છે '**મહામાહણ**' વિશેષણ અહીં સાર્થ થાય છે

૫ **પાપચરિત્ર** કોઇ અંધ માણસ સૂર્ય ન દેખી શકે તો તેમા સૂર્યનો

" દૃષ્ટિમાં વિકાર હોવાથી તેઓ શુદ્ધ રૂપને તથાસ્વરૂપે જોઇ શકતા
" નથી હે પ્રભુ ! રાગ[1] દ્વેષ અને મહામોહને સૂચવનાર અનુક્રમે
" હાસ્ય, શસ્ત્ર, વિલાસથી વિયુક્ત અને અક્ષમાળા વિગેરેથી રહિત હે
" નિષ્પાપ પવિત્ર નાથ ! તમને નમસ્કાર છે હે પ્રભુ ! તમે અનંત ગુણોથી
" ભરપૂર છો, તેથી તમારી સ્તુતિ હું શી રીતે કરી શકું ? હું તો
" મંદ બુદ્ધિવાળો છું, પરંતુ આપ પ્રત્યે ગાઢ સદ્ભાવથી હું બંધાયો
" છું વળી મારા મનમાં જે શુભ ભાવનાઓ છે અને જેને હું પ્રગટ
" બોલી શકતો નથી, તે તમે પોતેજ સારી રીતે જાણો છો, તો
' હવે કૃપા કરીને ભવપરંપરાનો છેદ કરનારી તમારી નિશ્ચળ ભક્તિ
" મારા ઉપર દયા કરીને મને ભવે ભવ જરૂર આપજો "

આવી રીતે ત્રિલોકનાથ શ્રી યુગાદિદેવની સ્તુતિ કરી ઉભા થઇ જિનમુદ્રા[2] ધારણ કરી ફરીવાર પંચાંગ ક્ષમાશ્રમણાદિપૂર્વક વંદન કરી આખરે મુક્તાશુક્તિમુદ્રા[3] ધારણ કરીને અતિ સુંદર રીતે જયવિયરાય સ્તોત્રથી તેમણે પ્રભુની સ્તુતિ કરીને નમસ્કાર કર્યા

દોષ નથી તે નિયમ પ્રમાણે **અભવ્યનું અધમ ચરિત્ર પ્રભુને સત્ય સ્વરૂપે જોઈ શકતું નથી**

૧ હાસ્ય શસ્ત્ર વિલાસ અક્ષમાળા રાગને સૂચવનાર હાસ્ય દ્વેષને સૂચવનાર શસ્ત્ર અને મોહને સૂચવનાર વિલાસ પ્રભુને હોતા નથી મતલબ તેઓ હાસ્ય અને વિલાસ જેવા સ્થૂળ ભાવ વગરના છે તેનાથી તથા શસ્ત્રથી રહિત છે અને તેથી સ્થૂળ સાંસારિક પ્રાણીઓથી ઉંચી હદે ગયેલા છે તેને જાપ કરવા લાયક અન્ય દેવ કોઇ નથી એ ભાવ અક્ષમાળાની ગેરહાજરી બતાવે છે

૨ જિનમુદ્રા દેવવંદનભાષ્યમાં જિનમુદ્રાનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે આપ્યું છે ' ચાર આંગળ જેટલું અંતર બે પગના આગળના ભાગમાં અને તેથી કાંઈક ન્યૂન અંતર પાછળના ભાગમાં રાખી બંને પગે સીધા ઉભા રહેવું—એમ કરવાથી **જિનમુદ્રા** થાય છે (દેવવંદનભાષ્ય—ગાથા ૧૬ મી)

૩ મુક્તાશુક્તિ મુદ્રા તેનું સ્વરૂપ આપતાં કહે છે કે હાથની આંગળીને અન્યોન્ય આંતર્યા વગર બંને હાથ પોલા ભેગા રાખીને લલાટસ્થળે (કપાળે) સ્થાપવા અથવા અન્ય આચાર્યોના મત પ્રમાણે લલાટથી દૂર રાખવા તેને **મુક્તાશુક્તિ મુદ્રા** કહે છે (દેવવંદનભાષ્ય—ગાથા ૧૭ મી) ભાષ્યકારના મત પ્રમાણે પંચાંગ પ્રણામ અને સ્તવપાઠ (નમુત્થુણં) વિગેરે ' યોગમુદ્રા ' થી કરવામાં આવે છે એમાં હાથની દશે આંગળીઓને માંહોમાંહે આંતરી કમળના ડોડવાની જેમ બંને હાથ રાખી હાથની કોણીઓ પેટપર રાખવામાં આવે છે (સદર ગાથા ૧૫ મી) બાદશાવર્ત વંદન અને કાઉસગ્ગ જિનમુદ્રાથી કરાય છે અને ત્રણે પ્રણિધાન (જાવંત કેવી સાહૂ જાવંતિ ચેઇયાઇં અને જયવિયરાય) મુક્તાશુક્તિ મુદ્રાથી કરાય છે (સદર ગાથા ૧૮ મી)

આ સુકૃત્યથી તે મ ત્રીશ્વર પોતાના આત્માને બહુ કૃતાર્થ-ધન્ય-ભાગ્ય શાળી સમજવા લાગ્યો અને પછી આન દના આસુવડે આચાર્યમહારાજના ચરણકમળને સી ચન કરતા ગુરૂમહારાજને તેણે દોષમાત્રનો નાશ કરનાર દ્વાદશાવર્ત વ દન[1] કર્યું મનમા સમતાભાવ લાવીને પ્રસ ગને અનુરૂપ બાકીના સર્વ સાધુઓને તેણે ભક્તિપૂર્વક નમસ્કાર કર્યા અને સૂરિમહારાજે તથા સાધુઓએ તેને 'ધર્મલાભ' આપ્યો ત્યારપછી એ સુબુદ્ધિમ ત્રી ક્ષુદ્ર-જીવરહિત-પોતાને યોગ્ય જમીન પર બેઠો અને તેણે તે વખતે સૂરિમહારાજને સુખશાતા પૂછી

સૂરિમહારાજનો ઉપદેશ

હવે આચાર્યમહારાજે વિશેષ પ્રકારે ધર્મદેશના દેવા માડી દેશના દરમ્યાન તેઓએ પ્રથમ આ સ સારનુ નિર્ગુણપણુ બતાવ્યુ, તેમા બતાવી આપ્યુ કે આ સ સાર મહા કનિષ્ઠ છે, ખાસ તજવા યોગ્ય છે, તેમા કોઇ પણ પ્રકારનો લાભ કે વાસ્તવિક આન દ જરા પણ નથી અને તે એકદર રીતે આત્માને ઘણુ નુકશાન કરનાર છે એ સ સારને વધારનાર અને તેનુ ખરેખરૂ કારણ કર્મો છે ત કર્મો મિથ્યાત્વ (અશ્રદ્ધા અને અજ્ઞાન), અવિરતિ (ત્યાગનો અભાવ), કષાય (ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ વિગેરે) અને યોગ (મન, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિ) ને લઇને આત્મા સાથે બ ધાય છે, તેથી ખરેખરી રીતે એ સ સારનુ કારણ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગ જ છે વળી જો પ્રાણી બરાબર પુરૂષાર્થ કરે છે તો તે સર્વ કર્મથી મુક્તિ મેળવી નિર્વાણ પામી શકે છે અને ત્યારપછી તેને એકસરખો અહર્નિશ આન દ જ પ્રાપ્ત થાય છે અને ત્યાથી ફરીને કદિ પણ સ સારમા પાછા આવવાનુ થતુ નથી એ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રાણીએ કેવી પ્રવૃત્તિઓ આદરવી, તેમા કેવા કેવા સાધનો યોજવા તે પણ બતાવ્યુ આવી રીતે સ સારનુ નિર્ગુણપણુ, કર્મહેતુપર વિચારણાવિવેચનયુક્ત લબાણ દેશના નિર્વાણની મહત્તા અને તે પ્રાપ્ત કરવાના સાધનોપરત્વે આપી મુનિ મહારાજ શ્રી પ્રબોધનરતિ આચાર્યની અમૃતના સિ ચન જેવી આ મધુર દેશના સાભળીને પ્રાણીઓ માનસિક સ તાપરહિત થઇ ગયા અને તેઓના મનમા આન દ આન દ વ્યાપી રહ્યો

---

૧ ગુરૂમહારાજને ત્રણ પ્રકારના વ દન થાય છે ફિટ્ટા વ દન, થોભ વ દન અને **દ્વાદશાવર્ત વ દન** (જુઓ ગુરૂવ દન ભાષ્ય) એ ત્રણે વ દનનુ ટુકામા સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે છે મસ્તક નમાવી બે હાથ જોડી પ્રણામ કરવાથી ફિટ્ટા વ દન થાય છે બે હાથ બે જાનુ અને મસ્તક એ પાચે અગોને સ પૂર્ણ નમાવી બે વખત પ્રણામ કરવાથી થોભ વ દન થાય છે **દ્વાદશાવર્ત વ દન** બે વાદણા દેવાથી થાય છે (ગુરૂવ દન ભાષ્ય ગાથા ૧ અને ૪)

પ્રકરણ ૧૨ મું.

ચાર પ્રકારના પુરૂષો.[1]

શત્રુમર્દન રાજાએ પોતાના તેજસ્વી નખોના કિરણોથી પ્રકાશિત અંજલી જોડી બન્ને હાથો કમળના ડોડાની જેમ મેળવી પોતાના મસ્તક સુધી લાવીને (હાથ જોડી નમસ્કાર કરીને) સૂરિમહારાજને પૂછયું "ભગવન્! સુખની વાન્છા કરનાર પ્રાણીએ આ સંસારમાં સર્વ સંપત્તિને પ્રાપ્ત કરાવનાર કઈ વસ્તુ અતિ પ્રયત્નથી પણ મેળવવી જોઇએ ?"

સુખ કેમ મળી શકે ?

આચાર્ય—"રાજન્! આ સંસારમાં પ્રાણીએ ગમે તેટલો "પ્રયાસ કરીને સર્વજ્ઞમહારાજે બતાવેલો ધર્મ આ "ચરવો જોઇએ, કારણ કે ધર્મ દ્રવ્ય મેળવી આપે "છે, મનની સર્વ કામનાઓ પૂર્ણ કરે છે અને "છેવટ સંસારથી મુક્તિ પણ અપાવે છે એવી રીતે "ધર્મ સર્વ પુરૂષાર્થને સાધનાર હોવાથી તે ખાસ આદરવા યોગ્ય છે "એ ધર્મ અનંત સુખથી ભરપૂર મોક્ષમાં પણ પ્રાણીને લઇ જાય છે "અને પ્રાણી સંસારમાં હોય ત્યાં સુધી પ્રસંગવશાત્ તેને સુખ પણ "મેળવી આપે છે"

શત્રુમર્દન—"જો એમ છે તો સર્વ સુખના સાધનભૂત તે ધર્મને પ્રાણીઓ કેમ આચરતા નહિ હોય ? અને તેમ છતાં વળી સુખ મેળવવાની ઇચ્છા રાખીને પ્રાણીઓ શા માટે કલેશ પામતા હશે?"

---

[1] આ પ્રકરણની દરેક વાત બહુજ વિચારી સમજવા યોગ્ય છે આખું પ્રકરણ ડબલ ઈનવર્ટેડ કોમામાં અને બ્લાક ટાઈપમાં છે એમ ગણવું

આચાર્યે બતાવેલુ ઇંદ્રિયોનુ સ્વરૂપ
ઇંદ્રિયદમનથી સુખ અને તેની દુર્જયતા
સુખસાધન છતા ધર્મદૂરીકરણમા કારણો

આચાર્ય—"રાજન્! સુખ મેળવવાની ઇચ્છા જલ્દી થઇ શકે
"તેવી છે પણ ધર્મસાધન જલ્દી થઇ શકે તેવુ નથી, કારણ જે પ્રા
"ણીઓ પોતાની પાચે ઇંદ્રિયોના સમૂહને જીતી લે છે તેઓ જ તેને
"(ધર્મને) સાધી શકે છે હવે એ ઇંદ્રિયો અનાદિ ભવચક્રમા પરિ
"ભ્રમણ કરતા બહુ બળવાન્ થઇ ગયેલી હોય છે, તેથી દુર્બુદ્ધિવાળા
"પ્રાણીઓ એને સાધારણ રીતે જીતી શકે તેમ નથી આ પ્રમાણે
"હોવાથી એવા પ્રાણીઓ માત્ર સુખ મેળવવાની ઇચ્છા કરે છે
"પણ તેને પ્રાપ્ત કરી આપનાર ધર્મને આદરતા નથી, ઉલટા
"ધર્મથી દૂર નાસતા ફરે છે

શત્રુમર્દન—"સુખ મેળવવાની ઇચ્છાવાળા પ્રાણીઓ જે
ઇંદ્રિયોનો જય કરવા અશક્ત થાય છે, જેનો જય કરી શકતા નથી
અને ધર્મથી દૂર નાસે છે, તે ઇંદ્રિયો કઇ કઇ છે અને કેવા સ્વરૂપ
વાળી છે? અને તે શા માટે દુર્જય (દુખે કરીને-મુશ્કેલીથી જીતી
શકાય તેવી) છે? એ સર્વ હકીકત હુ બરાબર સાભળવા ઇચ્છુ છુ
તો આપ કૃપા કરીને મને સમજાવશો."

આચાર્ય—"સ્પર્શન, જીહ્વા, નાક, આખ અને કાન એ પાચને
"ઇંદ્રિયો કહેવામા આવે છે જ્યારે પોતાને પસદ આવે તેવો
"સ્પર્શ થાય ત્યારે આનદ આવે અને પોતાના મનને ન ગમે તેવો
"સ્પર્શ થાય ત્યારે દુખ થાય-દ્વેષ થાય, એવી રીતે સારો સ્વાદ મળે
"ત્યારે જીભને ગમે કડવો સ્વાદ આવે ત્યારે થુકવાનુ મન થાય,
"એ જ પ્રકારે સર્વ ઇંદ્રિયોના સબધમા સમજી લેવુ નાકનુ કામ
"સુઘવાનુ છે, આખનુ કામ જોવાનુ છે અને કાનનુ કામ સાભળવાનુ
"છે તે પાચે ઇંદ્રિયોને ઇષ્ટ વિષય મળે ત્યારે આનદ થાય છે અને
"અનિષ્ટ સયોગે દરેક ઇંદ્રિયને દ્વેષ થાય છે પાચે ઇંદ્રિયનુ આ સ્વરૂપ
"છે તમારા પ્રથમ પ્રશ્નનો એ ઉત્તર સમજવો ત્યારપછી તમે બીજો
"સવાલ એ કર્યો છે કે 'એ ઇંદ્રિયો દુર્જય શા માટે છે? તેના સબધમા
"તમને હકીકત કહુ છુ તે ખરાબર ધ્યાન રાખીને સાભળો કેટલાક
"માણસો એવા બળવાન હોય છે કે લડાઇમા હજારો યોદ્ધાઓને મારે
"પડે અને મદોન્મત્ત હાથીઓને પણ વશ કરી શકે આવા બળ

"વાળા પુરૂષોને પણ ઇંદ્રિયો જીતી લે છે ઇંદ્ર વિગેરે મહા શક્તિ
"વાળા પ્રાણીઓ ત્રણે ભુવનને પોતાની શક્તિથી એક આંગળી
"ઉપર નચાવી શકે છે તેવા જોરાવર પ્રાણીઓને પણ ઇંદ્રિયો એક
"ક્ષણવારમા પોતાને વશ કરી લે છે મોટા દેવ તરીકે ઓળખાતા
"બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર (શિવ) જેવાને પણ એ ઇંદ્રિયો
'પોતાને વશ કરી લે છે, તે એટલે સુધી કે તેઓ ઇંદ્રિયોના દાસ
'થઇને રહે છે[1] સર્વ શાસ્ત્રોમા પ્રવીણ હોય અને પરમાર્થના જાણ
"કાર હોય એવા પ્રાણીઓ ઉપર પણ જ્યારે ઇંદ્રિયો પોતાનુ સામ્રા
"જ્ય ચલાવે છે, ત્યારે તેઓ નાના બાળકોની પેઠે વર્તે છે એ ઇંદ્રિયો
'દેવતા, મનુષ્ય અને અસુરોથી ભરેલા ત્રણે લોકને પોતાના બળથી
"રાક તુલ્ય માને છે, તેની જરાએ દરકાર કરતી નથી અને તેની તરફ
"તિરસ્કારની નજરથી જુએ છે તેટલા માટે હે રાજન્ ! એ ઇ
"ંદ્રિયો દુર્જય છે એમ મે કહ્યુ છે, એ હવે તમારા સમજવામા
"બરાબર આવ્યુ હશે !"

ત્યાર પછી મનીષીની હકીકત જ્ઞાનથી જાણીને સૂરિમહારાજ સર્વને બોધ આપવા સારૂ બોલવા લાગ્યા, તે વખતે તેઓની દંતપંક્તિમાથી નીકળતા કિરણોવડે જાણે તેઓના હોઠ રંગાઇ ગયા હોય તેવા લાગતા હતા સૂરિ મહારાજ આગળ બોલ્યા કે "હે રાજન !
'સર્વ ઇંદ્રિયોની તો શી વાત કરૂ ? પણ એક સ્પર્શેદ્રિય પણ લોકોમા
"મહા બળવાળી થઇને રહે છે તે એટલી બધી બળવાન છે કે તેને
"એકલીને જીતવાને જગતના અનંત જીવો સમર્થ થઈ શકતા નથી,
"જ્યારે તે એકલી સ્થાવર અને જંગમ (સ્થિર અને ચાલતા) ત્રણે
"લોકને જીતીને પોતાના કબજામા લઇ શકે છે અને તેઓને પોતાને
"વશ રાખે છે"

સ્પર્શેદ્રિયનો જય કરનાર પુરૂષો

શત્રુમર્દન—"મહારાજ ! એ સ્પર્શેદ્રિયને જીતનાર કોઇ પણ મનુષ્ય હશે કે આ ત્રણ ભુવનમા એ ઇંદ્રિયનો જય કરનાર કોઇ પણ પ્રાણી હયાત હશેજ નહિ ?"

આચાર્ય—"રાજન્ ! સ્પર્શેદ્રિયપર જય મેળવનાર પુરૂષો

---

1 બ્રહ્માનો તિલોત્તમા સાથેનો પ્રસંગ, કૃષ્ણનો અનેક ગોપીઓ સાથેનો પ્રસંગ અને શંકરનો તાપસી સાથેનો પ્રસંગ તેઓ ઇંદ્રિયનુ દાસત્વ કેવી રીતે સ્વીકારી ચૂક્યા હતા તે બતાવી આપે છે જુઓ ચોથા પ્રસ્તાવનુ પરિશિષ્ટ નં ૨ તથા કામદેવના વર્ણન માટે પ્ર ૪ પ્ર ૧૪

"દુનિયામા છે જ નહિ એમ તો ન જ કહેવાય, પણ તેનાપર જય
"મેળવનાર બહુ થોડા છે એમ કહી શકાય એ સ્પર્શેન્દ્રિયપર જય
"કરનારા પ્રાણીઓ બહુ થોડા હોય છે તેનુ કારણ હુ તને કહી સભ
"ળાવુ છુ તે ધ્યાન રાખીને સાભળ આ ભુવનમા [1]જઘન્ય, મધ્યમ
"ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટતમ-એમ ચાર પ્રકારના પુરૂષો હોય છે આ ચારે
"પ્રકારના પુરૂષોનુ સ્વરૂપ તને કહુ છુ તે બરાબર ધ્યાનમા લેવા
"યોગ્ય છે

(૧) ઉત્તમોત્તમ પ્રાણીઓનુ સ્વરૂપ

"એ ચાર પ્રકારના પ્રાણીઓમા જે ઉત્તમોત્તમ (ઉત્કૃષ્ટતમ)
"પુરૂષો કહ્યા છે તેનુ સ્વરૂપ પ્રથમ કહુ છુ તે સાભળો અનાદિ કા
"ળથી આ પ્રાણીનો ઇંદ્રિયો સાથે સબધ ચાલતો આવેલો છે પ્રત્યેક
"ભવમા પ્રાણી ઇંદ્રિયની લાલનાપાલના કરતો આવ્યો છે અને તેથી
"તેને તે બહુ વહાલી લાગતી આવી છે તેનુ બરાબર સ્વરૂપ જ્યારે
"ઉત્તમોત્તમ પ્રાણીને સર્વજ્ઞમહારાજના બતાવેલા વિશુદ્ધ આગમોના
"સબધથી જણાય છે ત્યારે તેવો પ્રાણી જેને આપણે 'ઉત્કૃષ્ટતમ'
"વિભાગમા જણાવ્યો છે તેના સમજવામા આવે છે કે એ ઇંદ્રિયો
"અને ખાસ કરીને પ્રસ્તુત સ્પર્શેન્દ્રિય બહુ દોષોનુ સ્થાન છે અને
"અનેક દોષોને ઉત્પન્ન કરનાર છે એટલુ જણાયા પછી વળી વધારે
"તપાસ કરતા તેમને માલુમ પડે છે કે એ ઇંદ્રિયને મહાત્મા પુરૂ
"ષોએ તિરસ્કારી કાઢેલ છે એટલુ જણાતા પોતાના મનમા સતોષ
"લાવીને પોતે ગૃહસ્થ અવસ્થામા હોય તો પણ વસ્તુતત્ત્વ બરાબર
"ઓળખીને સ્પર્શેન્દ્રિયની લોલુપતામા પડી કોઈ પણ પ્રકારનુ અણ
"ઘટતુ આચરણ કરતા નથી વળી આગળ ચાલતા એવા પ્રાણીઓને
"જિનાગમનો વિશેષ બોધ થાય છે અને શાસનમા સ્થિરતા પ્રાપ્ત
"થાય છે ત્યારે તેઓ સ્પર્શેન્દ્રિય સાથે પોતાને જે કાઇ સબધ રહ્યો
"હોય તે સર્વ તોડી નાખે છે અને ભાગવતી દીક્ષા લઇ મનને અ
"ત્યત નિર્મળ કરી સતોષભાવ ધારણ કરી તદ્દન સ્પૃહા વગરના-
"ઇચ્છા વગરના થઇ જાય છે અને તેવી સ્થિતિમા તેઓને સ્પર્શન
"તરફ કોઈ ઇચ્છા કે વલણ જરા પણ થતુ નથી ત્યારપછી તેઓ
"ભયકર સસારઅટવીથી ખેદ પામી પાપ વગરના થઇ મનમા મહા
"સત્વ ધારણ કરી સ્પર્શનને જે પ્રતિકૂળ બાબતો હોય તેની જ સે
"વના કરે છે, પણ સ્પર્શનને જે વાત ગમતી હોય-જે તેને અનુકૂળ
"હોય તેની સેવના કરતા નથી, તેવી વસ્તુ આદરતા નથી અને તેની

---

[1] કનિષ્ઠ, મધ્યમ, ઉત્તમ અને ઉત્તમોત્તમ

" સાથે સંબંધ રાખતા નથી, ત્યારપછી તેઓ ભૂમિ ઉપર શયન
" કરે છે પણ કોમળ શય્યાને શોધતા નથી, તેઓ પોતાના માથા
" પરના, મૂછના તથા દાઢીના વાળનો લોચ કરે છે પણ તેને સારી
" રીતે ઓળતા નથી અને તેને દુઃખ ન થાય તેવી રીતે હજામત (હજા-
" મત) કરાવતા નથી આવી રીતે અનેક પ્રકારના સ્પર્શનને પ્રતિકૂળ
" શારીરિક કલેશોને તેઓ ખુશીથી આદરે છે અને સ્પર્શેન્દ્રિયને સુખ
" થાય તેવી બાબતોની જરા પણ ઇચ્છા રાખતા ન હોવાથી તેઓને
" કલેશોથી જરા પણ આકુળતા થતી નથી એ પ્રમાણે સર્વ
" કર્મોથી થતા કલેશોનો નાશ કરીને સ્પર્શેન્દ્રિયપર સંપૂર્ણ જય
" મેળવી તેઓ આખરે નિવૃત્તિનગરી (મોક્ષ) મા ચાલ્યા જાય
" છે જ્યા ગયા પછી તેઓને કોઇ પણ પ્રકારનો કલેશ કદિ થઇ
" શકતો નથી આવી રીતે તેઓ સ્પર્શેન્દ્રિયપર સંપૂર્ણ જય મેળવે
" છે આવા પ્રકારના પ્રાણીઓને વિચક્ષણ મનુષ્યો ' ઉત્કૃષ્ટતમ '
" (ઉત્તમોત્તમ) વર્ગના મનુષ્યો કહે છે અને જેઓ એ પ્રમાણે વર્તે
" છે તે મહા ભાગ્યવાન્ હોય છે, પણ એટલી વાત ખરી છે કે એવા
" ઉત્કૃષ્ટતમ વર્ગના પ્રાણીઓ જગતમા વિરલા (બહુ થોડા) હોય છે "

ઉપદેશથી જૂદી જુદી અસર

ભગવાન્ આચાર્યમહારાજ શ્રી પ્રબોધનરતિના આવા વચન સાંભળીને સુંદર મનવાળા મનીષીના મનમા વિચાર[1] થયો કે આ ભગવાને જેવું સ્પર્શેન્દ્રિયનું સ્વરૂપ હમણા કહી બતાવ્યું અને તેમા જણાવ્યું કે એ સ્પર્શેન્દ્રિય અત્યંત આકરી છે તેવું જ સ્વરૂપ બોધ અને પ્રભાવે મને અગાઉ [2]સ્પર્શનનું કહ્યું હતું તે વખતે મને જણાવ્યું હતું એ મહા બળવાળો મેનાની સ્પર્શન અંતરંગ નગરમા વસનાર છે આ ઉપરથી એમ સમજાય છે કે હમણા આચાર્યમહારાજે જે સ્પર્શેન્દ્રિયનું વર્ણન કર્યું તે પુરુષના આકારમા સ્પર્શન અમને સર્વને છેતરે છે આ વાત બરાબર તેમજ હોવી જોઇએ, નહિ

મનીષીના વિશુદ્ધ વિચારો

1 વિચારશીલ મનીષી પોતાના મનમા જ વિચાર કરી સ્વયં બોધ પામે છે સુજ્ઞ સરલ મહાત્માઓનો એ જ માર્ગ છે એને બળવાન્ નિમિત્ત મળે કે તુરત એ રસ્તે આવી જાય છે બાહ્ય પ્રેરણાની એને વિશેષ જરૂર રહેતી નથી

2 બોધ અને પ્રભાવે કહેલા સ્પર્શનના સ્વરૂપ માટે જુઓ ઉપર-આ પ્રસ્તાવનું પ્રકરણ ૪થું અહીં તે હકીકતનો ઉપનય મનીષી પોતે જ બહુ સારી રીતે ઉતારે છે બિહુર બાળ અને મનીષીની વાર્તા કહેવા માંડી ત્યારથી જ આ વિસ્તાર શરૂ થાય છે બિહુરની વાર્તા પ્રકરણ ત્રીજાથી શરૂ થાય છે

તો આવી રીતે કેમ હોઇ શકે ? વળી ભગવાને જે ‘ઉત્તમોત્તમ’ પુરુષોનુ વર્ણન કર્યું તેવુ જ વર્ણન ભવજતુનુ મારી પાસે સ્પર્શને કર્યું હતુ [1] અને તેજ વખતે તેણે જણાવ્યુ હતુ કે સદાગમના બળથી એ સ્પર્શનનો પૂર્વનો મિત્ર ભવજતુ પોતાના પ્રિયમિત્રનો (સ્પર્શનનો) તિરસ્કાર કરીને સતોષની મદદ વડે નિવૃતિ નગરીએ ચાલ્યો ગયો અને તેણે વધારે જણાવ્યુ હતુ કે પોતે (સ્પર્શન) તેના ખેદમા ગળામા ફાસો નાખી આપઘાત કરતો હતો બોધ અને પ્રભાવે મને અગાઉ જે હકીકત કહી હતી તે અને અત્યારે પ્રબોધનરતિ મહારાજ જે હકીકત કહે છે તે એક બીજાની સાથે મેળવવાથી એમા રહસ્ય શુ છે તે બરાબર સમજાઇ જાય છે, માટે આ બાબતમા હવે કાઇ સદેહ રહેતો નથી હવે બાકીના ત્રણે પુરુષોની હકીકત સાભળી સર્વ રહસ્ય જાણી લઉ આ સૂરિમહારાજ પોતાની વિશાળ જ્ઞાન દૃષ્ટિથી સ્થાવર અને જગમ ત્રણ લોકના સર્વ ભાવોને બરાબર જાણે છે અને તેઓ સર્વ પ્રકારની શકાઓનુ નિરાકરણ કરવાને સમર્થ છે

મધ્યમબુદ્ધિની મનીષા

આશ્ચર્યયુક્ત દૃષ્ટિથી અને મનનપૂર્વક મનીષી જ્યારે આ પ્રમાણે પોતાના મનમા વિચાર કરતો હતો ત્યારે મધ્યમબુદ્ધિએ તેના તરફ પોતાનુ ચિત્ત આપીને પુછ્યુ “ ભાઇ મનીષી ! તુ તારા મનમા કાઇ ઊંડો વિચાર કરતો હોય એમ જણાય છે શુ કાઇ તારા સમજવામા નવીન તત્ત્વની હકીકત આવી છે ? ”

મનીષી—“ આ મહાત્મા મુનિમહારાજ ચોખા શબ્દોમા બધી વાત કરે છે તો પણ ભાઇ ! શુ તારા સમજવામા હજુ મુદ્દાની વાત આવી નથી ? મને તો જરા પણ શકા વગર એમ લાગે છે કે આ મહાત્માએ જેવુ સ્પર્શેન્દ્રિયનુ વર્ણન કર્યું તેવો જ સ્પર્શન પણ હતો ”

આ પ્રમાણે વાત સાભળી ત્યારે મધ્યમબુદ્ધિને આશ્ચર્ય લાગ્યુ અને તેથી સ્પર્શન અને સ્પર્શેન્દ્રિય એકસરખા કેવી રીતે હોઇ શકે ? એવો સવાલ તેણે પૂછ્યો, તેના જવાબમા મનીષીએ તેનુ કારણ પોતાના મનમા હતુ તે સર્વ તેને કહી [2] સભળાવ્યુ અને તેમા તેણે સ્પ

---

[1] જુઓ પ્રકરણ ૩ જુ ત્યા ભવજતુના પ્રસગની વાર્તા સાથે જ બાળનુ કથાનક શરૂ થાય છે

[2] મૂળ હકીકત તો એમ છે કે વ્યવહાર મધ્યમબુદ્ધિના મનમા મનીષી (જાણવાની ઇચ્છા) થવાથી તે સ્વરૂપ તે સમજી ગયો અને બાળનુ લક્ષ્ય ત્યા ન હોવાથી તે સમજ્યો નહિ યાદ રાખવાનુ છે કે બાળ મનીષી અને મધ્યમબુદ્ધિ એક રીતે અતરગ રાજ્યના પાત્રો છે બાળનુ લક્ષ્ય ન હોવાથી—તે બાળ સમજ્યો નહિ તે આપણે તુરતમા જોશુ

શ્રોત્રેંદ્રિય અને સ્પર્શન એક કેવી રીતે છે તે ભનજ તુનો સંબંધ બતાવી સ્પષ્ટ કરી આપ્યું

બાળના તુચ્છ વિચારો

તે વખતે બિચારો [1]બાળ તો પાપકર્મના જોરથી ચારે દિશામાં આમ તેમ જોયા કરતો હતો અને ગુરૂમહારાજ હિતના વચન બોલતા હતા તે તરફ તદ્દન અનાદર બતાવતો હતો હવે તે વખતે આચાર્યમહારાજના મુખમાંથી નિકળતી અમૃત જેવી વાણીનું પાન કરતી મહા સ્વરૂપવાળી અને વિશાળ આંખોવાળી મદનકંદળી રાણી જે રાજાની સમીપે જ બેઠી હતી તેના ઉપર બાળની પાપી નજર ગઈ, એટલે તુરત જ તેના મનમાં વિચાર થયો કે મારી હૃદયવલ્લભા મદનકંદળી પણ અહીં જ આવેલી જણાય છે ને શું ?

બાળદૃષ્ટિએ મદનકંદળી

અહાહા ! સોનાની જેવી કાંતિને ધારણ કરતું તેનું શુદ્ધ શરીર દેખવા માત્રથીજ તેની સંપૂર્ણ કોમળતા-નાજુકતા બતાવી આપે છે ! તેના બન્ને પગો જેની અંદરની શિરાઓ દેખાતી નથી, જે કાચબાની પીઠ જેવા ઉન્નત (ઉપસેલા) છે અને જે ઘણા ઉત્તમ પ્રકારના અને સરખા છે તે [2]રક્ત કમળની જેવી શોભા આપે છે એ મદનકંદળીના બન્ને સાથળો કામદેવના મંદિરમાં જાણે [3]તોરણનો આકાર ધારણ કરતા હોય તેમ ઘણા સુંદર દેખાવાથી બહુ શોભા આપે છે, એ સુંદર સ્ત્રીના નિતંબ ઉપર આવી રહેલી [4]મેખલાવડે જાણે કામદેવરૂપી હાથી બંધાઈ ગયો હોય એમ જણાય છે અને તે તેની સામું જોનારને અમૃતનું પાન કરાવે છે

---

૧ મુનિ ઉપદેશ આપે છે ત્યારે બાળ જેવો વર્તાવ કરે છે તે વિચારવા યોગ્ય છે ઉપદેશ વખતે આવી દશા બાળજીવોની થઈ આવે છે તે પર ધ્યાન આપવું ઉપયોગ રાખવાથી આ બાબતો સુધરી શકે છે

૨ મદનકંદળીના પગ રાતા કમળની જેવા દેદીપ્યમાન કાંતિવાળા છે, તેની નસો દેખાતી નથી તે કાચબાની પીઠની માફક ઉપસી આવેલ અને ઘટ છે રાતા કમળને પદ્મ કહેવામાં આવે છે આખું વાક્ય શ્લેષ છે **શિરા** (૧) નાડી (૨) નસ, રસા

૩ **તોરણ** એ સુંદરીના સાથળો માનની જેમ અર્ધચંદ્રાકાર છે તે જાણે કામદેવના મંદિરમાં તોરણ લટકાવી દીધું હોય તેવા લાગે છે **તોરણ** (૧) કમાન (૨) તોરણ

૪ **મેખલા** કંદોરો-સ્ત્રીઓ કેડ ઉપર પહેરે છે એ જાણે મન્મથમાતંગને (કામદેવરૂપ હાથીને) બાંધવાની વિશાળ સાંકળ હોય તેવી શોભા આપે છે **મેખલા** (૧) કટિસૂત્ર કંદોરો (૨) હાથીને બાંધવાની સાંકળ

[1]એ નમણી સ્ત્રીની સુંદર કેડ ઉપરના ભારથી કૃશ થઇ ગયેલી અને [2]ત્રિવલયથી શોભતી તેમજ રોમરાજીને ધારણ કરતી અતિ સુંદર દેખાય છે [3]સત્કામરસની વાવડી જેવી તેની નાભિ (ડુંટી) અતિ મનોહર લાગે છે અને સજ્જન પુરુષોના હૃદય જેવી અતિ ગંભીર[4] જણાય છે એના સ્તનો કઠીન ગોળ, પુષ્ટ, પાણીના કુંભનો[5] (કળશનો) આકાર ધારણ કરનારા, અને અતિ સુંદર છે અહાહા ! સુકુમાર, મનોહર અને મહા પુણ્યથી મળી શકે તેવી અતિ રમણીય એની બે [6]બાહુલતા છે સુંદર રૂપ ધારણ કરનારા એ સુંદરીના કર (કાંડા થી જાણે રાતા અશોકના નવીન, સુંદર [7]રક્ત પત્રવો પણ જીતાઇ ગયા હોય એમ મને લાગે છે તેની ગોળાકાર ડોક ઉપર [8]ત્રણ રેખાઓ

---

૧ અથવા જઘાયુગ્મ અને મન્મથ હાથીને જૂદા લેવા જઘાયુગ્મ તોરણનો આકાર (આવો) ધારણ કરે છે મેખલાના કલાપથી બાંધેલા હાથી જેવુ તેનુ નિત અબિબ અમૃત જેવુ લાગે છે કાનને જીભને અથવા આંખને સારૂ લાગે તે સર્વ ' અમૃતાયતે ' એમ કહેવાય છે અહીં આંખને સારૂ લાગે છે એમ સમજવુ (આ નોટ પૃ ૪૮૦ના છેલ્લા વાકયને અંગે છે)

૨ ત્રિવલય માસ અને ચરબીને લીધે થતા પેટના વાટા ગોળાકાર હોય છે અને કામી જનોને બહુ સુંદર દેખાય છે કૃશતામા પણ સૌંદર્ય છે ભાર—શરીરના ઉપરના ભાગનો અને વલયપક્ષે માસ ચરબીનો સમજવો મોહદૃષ્ટિએ સર્વ વસ્તુ સુંદર દેખાય છે કેડને બદલે ઉદર શબ્દ વાપરવાની સૂચના થઇ છે કારણમા જણાવાય છે કે ત્રિવળી ઉદર ઉપર હોય છે અને સ્ત્રી સબંધે 'કૃશોદરી' વિશેષણ પણ વપરાય છે તેથી અહીં ઉદરની પ્રશંસા જણાય છે આ સૂચના પણ વિચારણીય છે

૩ **સત્કામ રસ** (૧) કામદેવનો રસ, (૨) શુભ કાર્ય કરવાની પ્રીતિનો રસ

૪ **ગંભીર** (૧) ઉંડી, (૨) વિશાળ

૫ **પાણીના કુંભ** સાથે બધા શ્લેષો છે બરાબર મળતા આવી જશે બા ચવાથી સ્પષ્ટ થાય તેવા સર્વ શબ્દો છે

૬ **લતા** સાથે સર્વ વિશેષણો શ્લેષ છે **સુકુમાર** (૧) નાજુક (૨) લતા પક્ષે કુમળી **પુણ્ય** (૧) શુભ કર્મ, (૨) ઉત્તમ કામ, મહેનત

૭ અશોક વૃક્ષના પાંદડા લાલ હોય છે તેની સાથે શ્લેષ છે **નવીન** (૧) અપૂર્વ, (૨) હમ તમા પ્રાપ્ત થયેલા કર એટલે અહીં કાંડુ સમજવુ અને **હાથ** એટલે ખભાથી શરૂ કરીને આખો હાથ સમજવો કર એટલે hand અને હાથ એટલે Arm સમજવા આખા હાથને ઉપર લતા સાથે સરખાવ્યા અને માંગના રંગના વખાણ કર્યા

૮ **ત્રણરેખા** સુંદર ગોળ ડોકની નીચે ત્રણ વલય-રેખાઓ કુદરતી રીતે પડે છે તે પુષ્ટ અને સરખા શરીરવાળાને જોવાથી જણાઈ આવશે નમણી સ્ત્રીઓની ડોક બરાબર ગોળ હોય છે અને તેને જોઇને બાળ જેવા જીવો બહુ આનંદ પામે છે **રેખા** (૧) ત્રણ વલય, (૨) કિરતાર પક્ષે લેખની રેખાઓ ગળામા ત્રણ રેખા પડતી હોય તે બહુ સારી ગણાય છે અને જાણે કિરતારે સારા લેખ લખ્યા હોય તેને સૂચવે છે—આ વ્યવહારૂ શ્લેષ છે

બહુ સુંદર રીતે પડે છે તે જાણે-ત્રણ લોકનો જય સૂચવનાર તરીકે કિરતારે કરી હોય તેના જેવી લાગે છે અધર (નીચેનો હોઠ) અતિ કોમળ સુંદર[1] અને વર્ણમા જાણે [2]પરવાળાનો ખંડ હોય તેવા અત્યંત લાલ જણાય છે નિર્મળ સુકોમળ ગાલમાથી નીકળતો પ્રકાશ અતિ મનોહર છે મોગરાની કળીઓનો આકાર ધારણ કરનાર તેના મોઢામા આવી રહેલા દાંતો વિલાસ કરતા કિરણોનો જાણે ઢગલો હોય નહિ એવા સુંદર દેખાય છે[3] અને તેના જેવા સુંદર દાંતો ત્રણ ભુવનમા કોઈ પણ સ્થાને જોવામા આવતા નથી. એની બન્ને આંખો કાંઈક ધોળી અને કાંઈક શ્યામ, વિસ્તારવાળી લાલ પંક્તિ-રેખાથી શોભતી અને સૂક્ષ્મ પાંપણવાળી હોવાથી અતિ આનંદ આપે છે તે મધુર સ્ત્રીની નાકની દાંડી ઉંચી છે તેની બન્ને ભમરો લાંબી અને સુકોમળ બાલવાળી છે એનુ કપાળ સુંદર સેંથાવાળા બાલથી બહુ આકર્ષક લાગે છે એના બે કાન બનાવીને [4]પ્રજાપતિને પણ પોતાના મનમા અભિમાન આવ્યુ હશે કે તેના કાનો પણ તેના શરીરના રૂપ ગુણને અનુસારજ બન્યા છે સુંદર તેલથી ઓગળેલો આ સૌદર્યની નિધાન પદ્મણીનો સ્નિગ્ધ ચોટલો (અંબોડો) ઘણો આકર્ષક જણાય છે અને તેમા ભરેલા માલતીના ફૂલોની સુગંધથી ખેંચાયેલા ભમરાઓ[5] તેની પાસે આવ્યા કરે છે, તેથી તેની શોભામા બહુ વધારો થાય છે ખરેખર, કાનને પ્રિય લાગે અને મંમથ (કામદેવ) ને જાગ્રત કરે તેવા તેના વચન સાભળીને પોતાને સ્વર તેની પાસે કાંઈ નથી એવા વિચારથી કોયલ[6] શરમાઈ ગઈ હોય એમ મને તો લાગે છે દુનિયામાથી

---

૧ સુંદરને માટે પેશલ શબ્દ વાપર્યો છે જે શ્લેષ છે (૧) નાજુક-હોઠ પક્ષે (૨) સુંદર નરમ-પરવાળા પક્ષે

૨ પરવાળાનો રંગ ખુલતો રાતો (લાલ) હોય છે જે ચક્ષુને પ્રિય લાગે છે

૩ મતલબ કહેવાની એ છે કે એના દાંતો તદ્દન સ્વચ્છ અને મેલ વગરના હતા કિરણ બને જગોએ અલંકારિક રીતેજ વપરાયેલ છે

૪ પ્રજાપતિ બ્રહ્મા શરીરની રચના તે બનાવે છે એ લૌકિક માન્યતાપર આ રૂપક છે આ હકીકત જૈનમતને અનુકૂળ નથી પણ બાળ જેવા જીવોના મુખમા બરાબર બંધબેસતી આવે છે

૫ ભમરાઓ માલતી-જાઈના ફૂલો આસપાસ ઘણો ગણગણાટ કરે છે એ જાતિના પુષ્પોની વેણી મદનકંદળીએ અંબોડામા નાખેલ હોવાને લીધે ત્યા પણ ભમરાઓ ગણગણાટ કરી તેના સૌદર્યમા બાળની દૃષ્ટિએ વધારો કરે છે

૬ સ્વરની મધુરતા કોયલમા સવિશેષ હોય છે તેથી પણ મદનકંદળીનો સ્વર વધારે મધુર છે એમ કહેવાનો અત્ર આશય છે

વીણી વીણીને સારામા સારા પરમાણુઓ એકઠા કરીને આ અતિ રમ ણીય પક્ષ્મણીનુ રૂપ બ્રહ્માએ ઘડ્યુ હોય એમ ચોખ્ખુ જણાય છે, કારણ કે જો તેમ ન હોય તો આવુ સુદર રૂપ કયાથી હોઇ શકે? જેવુ એનુ રૂપ સુદર છે તેવો એનો સ્પર્શ પણ કોમળ હોવો જ જોઇએ એમા જરા પણ શકા જેવુ મને લાગતુ નથી, અમૃતના કુડમા જરા પણ કડવાશ હોવાનો સભવ જ કેમ હોઇ શકે? એ અતિ ચપળ આખોવાળી મારૂ મન હરણ કરનારી સ્નેહસરિતા મારી સામુ આડી નજરે વાર-વાર જુએ છે તેથી તે પણ મારી ઇચ્છા કરતી હશે એમ અનુમાન થાય છે' આવી જાતના વિપરિત વિચારથી બાળનુ મન આકુળવ્યાકુળ થઇ ગયુ અને ભવિષ્યમા પોતાને સુદરીસસર્ગથી થનારા (કલ્પિત) સુખના ખોટા ખ્યાલમા તે તદ્દન મૂઢ જેવો થઇ ગયો

ઉત્તમ પ્રાણીનુ સ્વરૂપ

સૂરિમહારાજે પોતાનો ઉપદેશ આગળ ચલાવ્યો-" રાજન્! " મે તને ઉત્તમોત્તમ પુરૂષોનુ સ્વરૂપ કહી સભળાવ્યુ તે તારા સમ " જવામા આવ્યુ હશે. હવે હુ બીજા ઉત્તમ વર્ગના મનુષ્યોનુ તારી " પાસે વર્ણન કરી બતાવુ છુ તે બરાબર ધ્યાન રાખીને સાભળ."

સૂરિમહારાજે આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે મનીષીએ વિચાર કર્યો કે-અહો! આ વાત બહુ સારી થઈ સૂરિમહારાજથી આ હકીકત બરાબર સારી રીતે સમજાશે તે વખતે તેણે મધ્યમબુદ્ધિને પણ સૂચના કરી કે સૂરિમહારાજ જે કાઇ કહે તે બરાબર ધ્યાન રાખીને સાભળવુ અને સમજવુ ત્યાર પછી સૂરિમહારાજે આગળ ચલાવ્યુ —

"મનુષ્ય જન્મ પ્રાપ્ત કરીને જે પ્રાણીઓ સ્પર્શેંદ્રિયને શત્રુ તરીકે " ઓળખી જાય છે તેને ઉત્તમ પ્રાણીઓ સમજવા. આ વર્ગના પ્રાણી " ઓનુ ભવિષ્યમા સારૂ થવાનુ હોવાથી તેઓના મનમા નિર્ણય " થાય છે કે એ સ્પર્શેંદ્રિય પ્રાણીઓને જરા પણ લાભ કરનારી નથી " ત્યારપછી તેઓ બોધ અને પ્રભાવદ્વારા જ્યારે એ સ્પર્શેંદ્રિયના " મૂળની હકીકત સબધી બરાબર તપાસ કરે છે, ત્યારે અસલ " સ્થિતિમા એ ઇંદ્રિય કોણ છે તેની તેઓને બરાબર ખબર પડે છે " આવી રીતે એ સ્પર્શેંદ્રિયનુ મૂળ શુ છે એ જ્યારે તેઓના જાણ " વામા આવે છે ત્યારે તેઓ સમજે છે કે એ ઇંદ્રિય તો નિરતર " પ્રાણીઓને છેતરવાનુ જ કામ કરનારી છે આ હકીકત તેઓના " જાણવામા આવ્યા પછી તેઓ નિરતર તેના સબધમા શકા રાખ્યા " કરે છે, તેનાથી ચેતતા રહે છે અને તેનો કદિ પણ વિશ્વાસ કરતા

' નથી, એટલું જ નહિ પણ પોતાની ઇચ્છા ઉપર અંકુશ રાખીને તે
" સ્પર્શેન્દ્રિયને અનુકૂળ થઇ પડે એવું કાંઇ પણ આચરણ બનતા સુધી
" કરતા નથી અને એ પ્રમાણે કરવાથી એ વિચક્ષણ પ્રાણીઓ કદિ
" દોષોને (પાપને) વહોરી લેતા નથી શરીર ધર્મ કરવાનું સાધન છે
" તેથી તેને ટકાવી રાખવા પૂરતું તેઓ સ્પર્શેન્દ્રિયને અનુકૂળ વર્તન
" કરે છે, પરંતુ તેમાં તેઓની જરાપણ આસક્તિ ન હોવાને લીધે
" તેઓ જરા પણ હેરાન થતા નથી, એટલું જ નહિ પણ ઉલટા સુખના
" ભાજન થાય છે આવા પ્રકારના મનુષ્યો આ લોકમાં પણ મોટી
" કીર્તિને પ્રાપ્ત કરે છે, તેઓના વર્તનની સર્વત્ર પ્રશંસા થાય છે અને
" તેઓનો આશય ઘણો ચોખ્ખો અને મેલ વગરનો હોવાથી પરભ
' વમાં તેઓ સ્વર્ગ અને મોક્ષસુખના માર્ગની નજીકમાં આવી જાય
" છે આ બાબતમાં તેઓને પ્રેરણા કરનાર ગુરૂમહારાજ તો માત્ર
" નામના જ તેઓના સંબંધમાં કારણભૂત થાય છે, બાકી વાસ્તવિક
" રીતે તો તેઓ મોક્ષમાર્ગ તરફ પ્રયાણ પોતાની મેળે જ કરે છે
' આવા પ્રાણીઓ પોતે મોક્ષમાર્ગ તરફ પ્રયાણ કરે છે એટલું જ
' નહિ પણ તે માર્ગ તરફ બીજાઓને પણ સાથે લઇ જાય છે તેઓ
' પોતાના વચનથી અન્યને પણ બતાવી આપે છે કે આત્માને શુભ
" (હિત) કરનાર માર્ગ જો કોઇ પણ હોય તો તે એ જ માર્ગ છે
" કોઇ બાળ જીવો તેઓના આવા વચન સાંભળીને સન્માર્ગ તરફ
' આદર કરતા નથી તો તેઓ તરફ આવા ઉત્તમ પુરૂષો અનાદરની
' નજરથી જુએ છે, તેની સાથેનો પરિચય બંધ કરે છે અને પોતાના
" વિશુદ્ધ માર્ગમાં વ્યાકુળ થયા વગર આગળ વધ્યા કરે છે આવા
" મહાબુદ્ધિશાળી મનુષ્યો સ્વાભાવિક રીતે જ દેવપૂજન, આચાર્ય (ગુરૂ)
' ના ગુણનું બહુમાન, તપસ્વીનું વૈયાવચ્ચ તેમજ યોગ્ય વર્તનવાળા
' મહાપુરૂષોની પૂજા અને સત્કાર કરવામાં આસક્ત હોય છે અને
" તેમને એવા પ્રકારના કાર્યો કરવામાં બહુજ આનંદ આવે છે "

સૂરિમહારાજે આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપ્યો ત્યારે મનીષીના મનમાં વિચાર ઉઠ્યો કે પ્રબોધનરતિ આચાર્યમહારાજે ઉત્તમ મનુષ્યનું જે સ્વરૂપ કહ્યું તેવું મેં કાંઇ જાતે અનુભવ્યું હોય એમ મને લાગે છે, તે જ વખતે મધ્યમબુદ્ધિએ પણ વિચાર કર્યો કે આચાર્યમહારાજે ઉત્તમ પુરૂષોનું જે વર્ણન કર્યું છે તે સર્વ મનીષીમાં જોવામાં આવે છે એમ મને લાગે છે સૂરિમહારાજે પોતાની ઉપદેશધારા આગળ ચલાવી —

ઉત્તમ મનુષ્યોના લક્ષણપર મનીષીની વિચારણા

મધ્યમ પ્રાણીનુ સ્વરૂપ

" શત્રુમર્દન રાજન્ ! તમારી પાસે મે ઉત્કૃષ્ટ વર્ગના મનુષ્યોનુ
" વર્ણન કરી બતાવ્યુ હવે ત્રીજા મધ્યમ વર્ગના પુરૂષોનુ વર્ણન કરી
" બતાવુ છુ તે તમે ધ્યાન રાખીને સાભળો. જેઓ આ મનુષ્ય-
" જન્મ પ્રાપ્ત કરીને સ્પર્શેન્દ્રિયનુ સ્વરૂપ મધ્યમબુદ્ધિવડે—સામાન્ય
" નજરથી જોઇ શકે છે તેઓને મધ્યમ પ્રાણીઓ સમજવા. આ
" વર્ગના પ્રાણીઓ સ્પર્શેન્દ્રિયને પ્રાપ્ત કરીને તેના સુખમા આસક્ત
" થઇ જાય છે, વળી કોઇ વિદ્વાન્ મનુષ્ય તેઓને તે ઇંદ્રિયોનુ સ્વરૂપ
" કેવુ છે અને તેના ભોગના ફળ કેવા છે તે સબધમા ઉપદેશ આપે
" છે ત્યારે તેઓનુ મન ડોળાય છે તેઓને વિચાર થાય છે કે—આ
" વિચિત્ર સસારમા કરવુ શુ ? એક બાજુ જોઇએ છીએ તો અનેક
" પ્રાણીઓ ઇંદ્રિયના ભોગોની પ્રશસા કરે છે અને ઘણા પ્રાણીઓ બહુ
" આનદપૂર્વક તેની સેવના કરે છે, વળી કેટલાક શાત જીવો સર્વ પ્ર
" કારની સ્પૃહાનો ત્યાગ કરીને આ ભોગોની નિદા કરે છે, ત્યારે
" આવી ઘુચમા આપણે કયો માર્ગ લેવો ? આ કાઇ સમજાતુ નથી
" આવા આના વિચાર કરીને તેઓ સદેહમા પડી જાય છે, અને
" બેમાથી એકે નિર્ણયપર આવી શકતા નથી છેવટે જ્યારે તેઓને
" એકે માર્ગ સૂજતો નથી ત્યારે તેઓ એ સબધમા કાળક્ષેપ કરે છે
" (કાઇ પણ નિર્ણય કર્યા વગર વખત કાઢે છે) અને વિચારે છે કે
" આ બાજુએ કે પેલી બાજુએ ઢળી જવા પહેલા જરા વખત પસાર
" થવા દેવો આગળ ઉપર થઇ રહેશે મનુષ્યના જેવા કર્મ હોય છે
" તેવી તેઓને બુદ્ધિ થાય છે, ડાહ્યા કે સુજ્ઞ મનુષ્યો કહી ગયા છે કે
" ' બુદ્ધિ કર્માનુસારિણી ' એટલે શુભાશુભ કર્મને અનુસાર બુદ્ધિ
" થાય છે આવી ડોલાયમાન સ્થિતિમા તેઓ સ્પર્શેન્દ્રિયને અતિ
" સુખની હેતુભૂત તો સમજે છે અને તેને અનુકૂળ સર્વ આચરણ
" કરે છે પણ તેમા ઘણા આસક્ત બની જતા નથી સ્પર્શેન્દ્રિયને
" વશ થઇ જઇને તેઓ લોકવિરૂદ્ધ કોઇ પણ આચરણ કરી નાખતા
" નથી તેથી તેઓને મોટુ દુ ખ કે પીડા આવી પડતી નથી તેઓને
" ડાહ્યા મનુષ્યો જે કાઇ શિખામણ આપે છે તે સર્વ તેઓ બહુ સારી
" રીતે સાભળે છે અને સમજે છે, પણ તેઓએ કદિ દુ ખ જોયેલુ ન
" હોવાને લીધે તેવા વિચક્ષણ પુરૂષોના ઉપદેશ પ્રમાણે આચરણ કરતા
" નથી વળી તેઓ બાળ જીવની સાથે સ્નેહમા પડી જઇને તેઓની
" દોસ્તી કરી બેસે છે અને તેવા સબધને પરિણામે કોઇ કોઇ વાર
" ભયકર દુ ખ પણ પામે છે આવા પ્રકારની ભાઇબધીને લીધે

" અને ગુણને કલ કલગાટનાગ હોય છે તેઓ મહામોહમા પડી ગયેલા
" હોવાથી તેઓનુ હિત હૃદયમા ધારણ કરીને કોઇ તેઓને સન્માર્ગનો
" ઉપદેશ કરે છે તો તેઓ તે હકીકતને કદિ પણ સાભળતા નથી
" અને કદિ સાભળે છે તો તેને કબૂલ કરતા નથી "

જઘન્યના લક્ષણ પર વિચારણા.

મુનિમહારાજ આચાર્યશ્રી પ્રબોધનરતિના આ વાકયો સાભળીને મનીષી તથા મધ્યમબુદ્ધિએ પોતાના મનમા વિચાર કર્યો કે સૂરિમહારાજે અતિ પ્રકટ શબ્દોમા સ્પર્શેન્દ્રિયમા આસક્ત જીવો જેને જઘન્ય વર્ગના ગણવામા આવ્યા છે તેનુ જે વર્ણન કર્યુ તે સર્વ ખુલ્લી રીતે આ ઠામ દેખાઇ આવે છે અને ખરેખર ! આ સૂરિમહારાજ જે કહે છે તે તદ્દન સાચુ જણાય છે, કારણ કે પોતાના જ્ઞાનમા બેઠુ ન હોય-જે બરાબર તેઓએ જ્ઞાનદૃષ્ટિથી જોયુ ન હોય તે કદિ તેઓ બોલતા નથી

હવે પેલા બાળે તો સૂરિમહારાજે જે ઉપદેશ આપ્યો અને હકીકત સમજાવી તેના તરફ જરા પણ ધ્યાન આપ્યુ નહિ, તે તો રાણી મદનકદળી ઉપર આસક્ત થઇને તેણીની તરફ જ જોઇ રહ્યો હતો અને તેની સાથે વિલાસ કરવાના વિચારમાજ મસ્ત થઇ ગયો હતો.

સૂરિમહારાજે પોતાના ઉપદેશનો ઉપસહાર કરતા જણાવ્યુ " રાજન શત્રુમર્દન ! મે તમને અહીં જઘન્યવર્ગના પ્રાણીઓનુ વર્ણન " કરી બતાવ્યુ તે તમારા સમજવામા આવ્યુ હશે, તેના સબધમા ' તમને વિશેષ એટલુ જણાવવાનુ કે આવા પ્રકારના જઘન્ય વર્ગના " પ્રાણીઓ આ ભુવનમા બહુ હોય છે અને બાકીના ત્રણે વર્ગના " (ઉત્તમોત્તમ, ઉત્તમ અને મધ્યમ) પ્રાણીઓ તો ત્રણ ભુવનમા પણ " બહુ થોડા હોય છે એમ કહેવાનુ કારણ એ છે કે ત્રણ ભુવનમા સ્પર્શે " ન્દ્રિયને જીતનાર પ્રાણીઓ બહુ વિરલ (ઓછા) હોય છે "

શત્રુમર્દન—" કયા હેતુને લઇને જીવ ધર્મ આચરી શકતો નહિ હોય ? એ બાબતનો મે આપને પ્રશ્ન કર્યો[૧] હતો તે સબધમા આપે આ હકીકત કહીને મારી તે શકા દૂર કરી છે તે માટે હુ આપનો આભાર માનુ છુ "

ચાર પ્રકારના પ્રાણીઓ પર વિવેચન

એ અવસરે સુબુદ્ધિ મત્રી બોલ્યો કે " મહારાજ ! આપસાહેબે જઘન્ય મધ્યમ, ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટતમ એ ચાર વર્ગના પ્રાણીઓનુ

---

[૧] જુઓ પૃષ્ઠ ૪૭૪ ત્યા આ પ્રશ્ન સૂરિમહારાજને રાજાએ કર્યો હતો

સ્વરૂપ પશ્ચાનુપૂર્વીથી[1] અમને હાલ બતાવ્યુ તે સબધમા મારે આપ શ્રીને એટલુ પૂછવાનુ છે કે એ જૂદા જા । પ્રકારના સ્વરૂપવાળા પ્રાણીઓ પોતાની પ્રકૃતિથીજ એવા હોય છે કે[2] એ પ્રાણીઓનુ એવા પ્રકારનુ સ્વરૂપ કરનાર કોઇ બીજુ કારણ છે તે આપશ્રી સમજાવો ”

આચાર્ય—"મહામત્રી! સાભળ પ્રાણીઓનુ એવુ જૂદા જૂદા પ્રકારનુ સ્વરૂપ થાય છે તે કાઇ સ્વાભાવિક થતુ નથી પણ કારણને લઇને થાય છે એ ચાર વિભાગમા જે પ્રથમ ઉત્કૃષ્ટતમ વિભાગના પ્રાણીઓ કહ્યા તેઓ ઉત્કૃષ્ટ (ઉત્તમ) વિભાગના પ્રાણીઓ કરતા એકજ બાબતમા જૂદા પડી શકે છે અને તે બાબત એ છે કે તેઓને (ઉત્કૃષ્ટતમ વિભાગવાળા પ્રાણીઓને) પોતાનુ કાર્ય સિદ્ધ થઇ ચૂકેલુ હોય છે બાકી ઉત્કૃષ્ટતમ અને ઉત્તમ વર્ગના પ્રાણીઓ વચ્ચે વસ્તુત કાઇ ભેદ નથી ઉત્તમ વર્ગના પ્રાણીઓ મનુ-ષ્યભવ પ્રાપ્ત કરી, ભવસ્વરૂપ જાણી, મોક્ષમાર્ગ ઓળખી તેનુ સેવન કરે છે અને તેવડે કર્મજાળને કાપી નાખી, સ્પર્શેંદ્રિયનો ત્યાગ કરી મોક્ષ પામે છે ત્યારે તે જ ઉત્કૃષ્ટ મનુષ્યોને ઉત્કૃષ્ટતમ વર્ગના પ્રાણીઓ કહેવામા આવે છે ત્યારપછી એ વર્ગના પ્રાણીઓની સ્થિતિ સ્વ સ્વરૂપે મોક્ષમા થાય છે આ અવસ્થાની અપેક્ષાએ જોઇએ તો તેને ઉત્પન્ન કરનાર કોઇ નથી, તેટલા માટે ઉત્કૃષ્ટતમ વિભાગના પ્રાણીઓના કોઇ માતા પિતા હોતા નથી બાકી સસારમા રહેલા પેલા જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ વર્ગના પ્રાણીઓ તેવા પ્રકારના પોતાના ભિન્ન ભિન્ન કર્મોને લીધે થાય છે, તેથી તેઓને ઉત્પન્ન કરનાર તેઓના પિતા તરીકે કર્મવિલાસ રાજા ગણાય છે એ કર્મ ત્રણ પ્રકારના હોય છે શુભ, અશુભ (અકુશળ) અને સામાન્ય પ્રકારના તેમા જે કર્મપદ્ધતિ શુભ હોવાથી સુદર લાગે તે શુભસુન્દરી રૂપ માતા મનુષ્યવર્ગમા ઉત્કૃષ્ટ વર્ગના લોકોને જન્મ આપે છે, જે કર્મપદ્ધતિ અકુશળ(અશુભ) હોવાથી અસુદર–ખરાબ લાગે તે અકુશળમાળારૂપ માતા મનુષ્ય વર્ગમા જઘન્ય વર્ગના પુત્રોને જન્મ આપે છે અને જે કર્મપદ્ધતિ શુભ અશુભ મિશ્રિત હોવાથી સામાન્ય રૂપવાળી છે તે સામાન્યરૂપા માતા મધ્યમ વર્ગના પ્રાણીઓને મનુષ્ય તરીકે જન્મ આપે છે ”

---

૧ પશ્ચાનુપૂર્વી ઉલટા ક્રમમા એટલે પ્રથમ ઉત્કૃષ્ટતમ વર્ગના પ્રાણીનુ અને છેવટે જઘન્યવર્ગના પ્રાણીનુ સ્વરૂપ

૨ અહીં બ રો એ સોસા વાળા નવા ખામ ભાગનુ પૃ ૩૧૧ શરૂ થાય છે

તે પર મનીષીએ કરેલી વિચારણા

મનીષીએ આ અદ્ભુત હકીકત સાંભળીને તે પર વિચાર કરવા માંડ્યો–' અહો આ આચાર્યમહારાજે તો ઉત્કૃષ્ટ મધ્યમ અને જઘન્ય મનુષ્યો ગુણથી અમારી સમાન રૂપવાળા છે એટલું જ નહિ પણ ચારિત્રથી પણ અમારી જેવા જ હોય છે એમ બરાબર બતાવી આપ્યું, તેથી આ વાત તો અમને ત્રણે ભાઈઓને બરાબર મળતી આવે છે વળી એ મહાત્માએ માતપિતા સંબંધી જે હકીકત કહી તે પણ અમને બરાબર બંધબેસતી આવે છે, તેથી ખરેખર, એ ત્રણે સ્વરૂપવાળા અમે ત્રણે બંધુઓ જ હોઈશું એમ મને તો ચોક્કસ લાગે છે સ્પર્શને મને અગાઉ જણાવ્યું હતું કે પેલો[1] ભવજંતુ તેનો તિરસ્કાર કરીને નિર્વૃત્તિનગરીમાં ચાલ્યો ગયો, તે વખતે તેના કોઈ મા કે બાપ છે એમ તેણે મને કહ્યું નહોતું આટલા ઉપરથી મારા મનમાં એમ નિશ્ચય થાય છે કે તે ભવજંતુ હતો તેને જ ઉત્કૃષ્ટતમ વિભાગમાં મૂકવો જોઈએ અમારા ત્રણે ભાઈઓનો પિતા કર્મવિલાસ રાજા છે અને ભગવાને જણાવ્યું તેમ અમારી માતાઓ જૂદી જૂદી છે, તેથી મને એમ અનુમાન થાય છે કે જઘન્ય વર્ગનો પ્રાણી તે બાળ, મધ્યમવર્ગનો મધ્યમબુદ્ધિ અને ઉત્કૃષ્ટ વર્ગનો પ્રાણી તે હું પોતે પણ હજુ વધારે વાત સાંભળતા ચોક્કસ નિર્ણય પર અવાશે '

ચાર વર્ગના પુરૂષોની વર્ગમાં સ્થિતિ

આવી રીતે મનીષી પોતાના મનમાં વિચાર કરતો હતો તે વખતે સુબુદ્ધિ મંત્રીશ્વરે[2] વળી બીજો પ્રશ્ન કર્યો–"ભગવન્ ! ચાર વર્ગના જૂદા જૂદા પ્રકારના પ્રાણીઓ આપશ્રીએ બતાવ્યા તે હુમેશા એના ને એના રહેનારા કે તેઓમાં કાંઈ રૂપપરાવર્તન થઈ શકે ખરૂં ? એટલે કે એક વર્ગના પ્રાણીઓ બીજા વર્ગમાં જઈ શકે એવું કાંઈ બની શકે કે નહિ ? તે આપ મને સમજાવો "

આચાર્ય—"ઉત્કૃષ્ટતમ વિભાગવાળા પ્રાણીઓનું સ્વરૂપ તો સ્થિત છે, તેઓ કદિ બીજી સ્થિતિ પામતા નથી અને જે વર્ગમાં અને સુખમાં તેઓ છે તેમાં જ નિત્ય રહે છે બાકી બીજા ત્રણ વર્ગનું રૂપ

---

૧ જુઓ પૃષ્ઠ ૭૭૮,

૨ આ પ્રમાણે સુબુદ્ધિ પ્રશ્ન કહે છે વિગેરે હકીકત નરવાહન[?] કુમારને સ્પર્શનનું બળ અને સોબતની અસર બતાવવા વિદુર કહે છે અને આખી વાર્તા સંસારીજીવ સદાગમ સંમુખ કહી બતાવે છે અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને તે કહે છે અને પાસે મહાવિરાગી[?] અને ભવ્યપુરૂષ બેઠા છે તે સાંભળે છે

અનિત્ય છે, કારણ કે તેઓને કર્મવિલાસ રાજાને આધિન રહેવુ પડે છે એ કર્મવિલાસ રાજા બહુ વિષમ (અવ્યવસ્થિત) પ્રકૃતિનો છે, તેથી ઉત્કૃષ્ટ વર્ગના પ્રાણીઓને પણ કોઇ વાર મધ્યમ બનાવી મૂકે છે અને કોઇ વાર તો તદ્દન જઘન્ય પણ બનાવી મૂકે છે, વળી મધ્યમ વર્ગના પ્રાણીને તે કોઇ વાર ઉત્કૃષ્ટ બનાવે છે અને કોઇ વાર તદ્દન જઘન્ય બનાવી દે છે, તેમજ જઘન્ય વર્ગના પ્રાણીઓને કોઇ વાર મધ્યમ બનાવે છે અને કોઈ વાર ઉત્કૃષ્ટ પણ બનાવે છે સ્થિતિ આ પ્રમાણે હોવાથી જેઓ કર્મવિલાસ રાજાના પજામાથી છૂટી ગયા હોય તેઓનુ જ એકસરખુ રૂપ હમેશ માટે રહે છે, બાકી બીજાઓનુ તેમ રહી શકતુ નથી ”

મનીષીએ વિચાર કરવા માડયો કે ‘આ સર્વ હકીકત પણ અમારા (ત્રણ ભાઈઓના સબધમા) અને ભવજતુના સબધમા બરાબર બધબેસતી આવી જાય છે એનુ કારણ એ જણાય છે કે અમારો પિતા બહુ વિષમ પ્રકૃતિવાળો છે, એમણે પોતે જ મને એક વખત કહ્યુ હતુ કે તે પ્રતિકૂળ હોય ત્યારે પ્રાણીને જેવુ બને છે તેવુ જ બાળને બન્યુ છે પોતાનો છોકરો પગ ઉલટે માર્ગે ચાલતો હોય તો તેને પણ જે રાજા યોગ્ય રીતે હુ ખપર પરા આપી યોગ્ય શિક્ષા કરે છે તે રાજા બીજા માણસો ઉપર કેમ આસક્તિ રાખે? તે બીજાને ન્યાલ કરી દે કે છોડી દે અથવા તેઓપર મમતા રાખે એમ ધારવુ તદ્દન ભૂલભરેલુ જ છે’

ઉત્કૃષ્ટતમ વર્ગની પ્રાપ્તિનો ઉપાય

સુબુદ્ધિ—‘ ભગવન્ ! આપે જે ઉત્કૃષ્ટતમ વર્ગના પ્રાણીઓ કહ્યા તે કોના પ્રભાવથી તેવા થાય છે ? ”

આચાર્ય—“ એ વર્ગના પ્રાણીઓ કોઇ બીજાના પ્રભાવથી તેવા થતા નથી પણ પોતાના જ વીર્યથી-પોતાનીજ શક્તિથી તેવા થાય છે ”

સુબુદ્ધિ—“એવા પ્રકારનુ વીર્ય ઉત્પન્ન કરવાનો ઉપાય શો ? તે આપ કૃપા કરીને બતાવો ”

આચાર્ય—“ શ્રી જિનેશ્વર મહારાજે બતાવેલી દીક્ષા અગીકાર કરવી અને તેને ભાવપૂર્વક પાળવી એજ એવા પ્રકારની વીર્યપ્રાપ્તિનો ઉપાય છે ”

મનીષીએ પોતાના મનમા વિચાર કર્યો કે જો એમ જ હોય તો મારે પણ ઉત્કૃષ્ટતમ વિભાગના પ્રાણી થવુ છે સસારની આવા પ્રકારની વિડબનાઓ અને પીડાઓ શા માટે સહન કરવી જોઇએ ? એમા

લાભ શો છે ? એથી અર્થ શો સરે છે ? માટે મારે એ દીક્ષા લેવી તે જ ઉચિત છે આ પ્રમાણે વિચાર કરતા કરતા મનીષીના મનમા દીક્ષા લેવાના પરિણામ દૃઢ થતા ગયા આચાર્યમહારાજ અને સુબુદ્ધિમંત્રીની અરસપરસ વાત સાભળીને મધ્યમબુદ્ધિને પણ દીક્ષા લેવાના પરિણામ થયા. માત્ર એવુ નૈષ્ઠિક[1] અનુષ્ઠાન પોતે કરી શકશે કે નહિ તે સબધી પોતાના મનમા વિચાર કરતો હતો

સુબુદ્ધિ—" અમને જે ગૃહસ્થધર્મ અગાઉ આપે બતાવ્યો હતો તે એવા પ્રકારના વીર્યને પ્રકટ કરવાનુ કારણ થાય કે નહિ ? "

ગૃહસ્થ ધર્મ અને દીક્ષાની સરખામણી

આચાર્ય—" પરપરાએ ગૃહસ્થધર્મ પણ એવા પ્રકારના વીર્યને પ્રકટ કરવાનુ કારણ થાય ખરો પરતુ સાક્ષાત્ કારણ તો ન થાય, કારણકે એ ગૃહસ્થ ધર્મ મધ્યમ પ્રકારના પ્રાણીઓને યોગ્ય છે એ ધર્મનુ સારી રીતે સેવન કરવામા આવ્યુ હોય તો તે મધ્યમ વર્ગના પ્રાણીને ઉત્કૃષ્ટ વર્ગનો બનાવવામા ઘણો સાધનભૂત થાય છે અને તેથી પરપરાએ તે ઉત્કૃષ્ટતમ વિભાગમા પણ પ્રાણીને લઈ જાય છે આટલા માટે એને પરપરાએ કારણભૂત કહેવામા આવ્યો છે બાકી સર્વ ક્લેશોનો નાશ કરનારી અને સીધી રીતે સસારનો વિચ્છેદ કરનારી પવિત્ર ભાગવતી દીક્ષા તો દુર્લભ્ય જ છે એ વાતમા જરા પણ સદેહ જેવુ નથી આ પ્રમાણે હકીકત છે છતા મત્રીશ્વર ! ગૃહસ્થધર્મ પણ સસારને ઘણો ઓછો કરી નાખનાર છે અને તેટલા માટે આ સસારસમુદ્રમા તેને પણ અતિ દુર્લભ સમજવો આ સર્વ હકીકત કહેવાનો પરમાર્થ એ છે કે ભગવાનના મતની દીક્ષા પ્રાણીને અતિશય વીર્યના યોગવડે તેજ ભવના ઉત્કૃષ્ટતમ વિભાગમા લાવી મૂકે છે, જ્યારે ગૃહસ્થધર્મ લબાણથી[2] ધીમે ધીમે તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરાવે છે "

આ હકીકત સાભળીને [3]મધ્યમબુદ્ધિએ પોતાના મનમા વિચાર કર્યો કે તીર્થંકરમહારાજે બતાવેલો આ ગૃહસ્થધર્મ મારે હાલ આદરવો એ ઠીક જણાય છે

—※○○○○※—

૧ નૈષ્ઠિક અનુષ્ઠાન દૃઢ નિયમસરનુ એક વખત આદર્યા પછી આખા જીવન પર્યંત તેવી જ સ્થિતિ રહે તેને નૈષ્ઠિક અનુષ્ઠાન કહે છે બાળપણથી બ્રહ્મચારી હોઈ આખી જીદગી બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરે છે તેને નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી કહેવામા આવે છે

૨ સાત આઠ ભવે ૩ મધ્યમબુદ્ધિ આવી રીતે કાળક્ષેપ કર્યા કરે છે, ત્રણે ભાઈઓના વર્તનમા અને નિશ્ચયમા કેટલો ફેર પડે છે તે ધ્યાનમા રાખવા યોગ્ય છે

પ્રકરણ ૧૩ મું

બાળનું અધમ વર્તન–તે પર વિચારણા.

બાળ આખી ઉપદેશશ્રેણી દરમ્યાન અકુશળમાળા અને સ્પર્શનના તાબામાં હતો, તેણે ઉપદેશનો એક પણ અક્ષર ધ્યાન રાખીને સાંભળ્યો નહિ, તેની ચિત્તવૃત્તિ વધારે વધારે અસ્થિર થતી ચાલી અને તેના મનમાં અનેક પ્રકારના સંકલ્પવિકલ્પો[1] ચાલવા લાગ્યા એ તો રાણી મદનકંદળીની સામું જોતો જાય અને મનમાં વિચારતો જાય કે–અહો ! આ સુંદરીનું શું મનોહર રૂપ છે ! અહો ! તેનું કેવું સુકુમારપણું છે ! વળી એ મદનકંદળી રાણી પણ મારા ઉપર ઘણો પ્રેમ રાખતી જણાય છે ! એનો મારા ઉપર રાગ ચોક્કસ જણાય છે, કારણકે તે વારંવાર આડી આંખે મારા તરફ જોયા કરે છે ! ખરેખર, એ ગૌરાંગીના નાજુક અંગોના સ્પર્શનું સુખ અનુભવવાથી હવે જરૂર મારો જન્મ સફળ થશે એમ મને લાગે છે ! આવા આવા વિચાર કરતા છેવટે બાળ આત્મસ્વરૂપ ભૂલી ગયો અને ગમે તે ભોગે મદનકંદળીના સ્પર્શનનું સુખ મેળવવાની તેને દૃઢ ઇચ્છા થઇ માણસો જ્યારે અધમ માર્ગ ઉપર ઉતરી પડે છે ત્યારે પછી આવળા માણસની પેઠે કાર્ય અકાર્યનો કાંઇ પણ વિચાર કરી શકતા નથી, એ તો જાણે તેઓને ભૂત વળગ્યું હોય તેમ અંધારામાં ઝુકાવી દે છે એવી સ્થિતિમાં વર્તતો બાળ હજારો લોકો જોઇ રહ્યા છે, રાજા પોતે હાજર છે, ગુરુમહારાજ તેમજ

બાળનું અત્યંત અધમ વર્તન

---

[1] આવી ગંભીર દેશના ચાલતી હોય અતિ વિદ્વાન આચાર્ય સમીપમાં હોય અનેક મનુષ્યો અને ખુદ રાજાની પણ હાજરી હોય, છતા ઇંદ્રિયલુબ્ધ પ્રાણીઓનું વર્તન તેમજ તેમના વિચારો કેવા થાય છે તે લક્ષ્યમાં લઇ વિચારવા યોગ્ય છે

પોતાના મોટા ભાઈઓ વિગેરે બેઠા છે અને મોટો જનસમુદાય ઉપદેશધારા ઝીલી રહ્યો છે એ ન વિચારતા મદનકંદળી ઉપર આંખો અને મન સ્થિર કરીને લથડતે પગે તેની તરફ દોડ્યો લોકોમા તો આ હકીકત જોઈને મોટો હાહારવ થઈ ગયો 'અરે આ શુ ? એ કોણ ? આવા પવિત્ર સ્થાને અધમ આચરણ કરનાર એ દુષ્ટ પાપી કોણ છે ?' વિગેરે વિગેરે અવાજો હાજર રહેલા જનસમુદાયમાથી થવા લાગ્યા.

મદનકંદળી પર બાળનો ધમારો

બાળ તો તે કોઈની દરકાર ન કરતા મદનકંદળી રાણીની નજીક આવી પહોંચ્યો. શત્રુમર્દન રાજાએ એકદમ તેને જોઈ લીધો અને તેનો ઇરાદો કેવો છે ? તે તેની દૃષ્ટિના વિકારથી જાણી લીધો આ ચેલો પાપી બાળ જ છે એમ રાજાએ તેને ઓળખી લીધો રાજાની આંખો કોપથી લાલ થઈ ગઈ મોઢુ ભયંકર થઈ ગયુ અને મુખમાથી તેણે હુંકાર[1] કર્યો તે વખતે બાળે અગાઉ પણ આવા અધમ કાર્યોના મરણાંત દુ ખદાયી ફળોનો અનુભવ કરેલો હતો, તેથી તેના મનમા મોટો ભય ઉત્પન્ન થઈ ગયો અને તેને લીધે તેનો મદનજ્વર[2] એકદમ ઉતરી ગયો, શરીરપર કાઈક ચેતના આવી અને મુખપર દીનતા દેખાવા લાગી તરતજ પાછે મ્હોઢે તેણે નાસવા માંડ્યુ પણ તેના સાધાઓ ઢીલા થઈ ગયા શરીર ગારોગારો થઈ ગયુ અને ગતિ અટકી પડી તો પણ જેમ તેમ કરીને તે થોડા પગલા ચાલ્યો ત્યા તેનુ આખુ શરીર ધ્રૂજતુ હોવાથી તે જમીનપર પડી ગયો તે વખતે સ્પર્શન (તેના શરીરમાથી બહાર નીકળી) પ્રગટ થયો અને ભગવાનના અવગ્રહથી[3] બહાર નીકળી દૂર જઈ બેઠો અને ત્યા રહીને શુ થાય છે તે જોવા લાગ્યો લોકોમા જે હાહાકાર ઉઠ્યો હતો તે જરા શાંત થયો બાળના આવા અત્યંત અધમ આચરણથી તેના બન્ને ભાઈઓ (મનીષી અને મધ્યમબુદ્ધિ) મનમા શરમાયા રાજાને તો વિચાર થયો કે આવા નિર્માલ્ય (માલ વગરના-દમવગરના-અધમ પ્રાણી) ઉપર કોપ શુ કરવો ? એનાને શિક્ષા કરવી એ મરેલાને મારના બરાબર છે

---

૧ હુંકાર ' હ હ એવો અવાજ-કોઈ અન્ય માણસ ખરાબ કામ કરતો જોવામા આવે ત્યારે જોનારથી થઈ જાય છે તે

૨ મદનજ્વર કામની દશ અવસ્થાઓમાની એક અવસ્થા

૩ અવગ્રહ ગુરુ સમક્ષ પુરો સાડા ત્રણ હાથ દૂર બેસે તેને 'અવગ્રહ' કહે છે

બાળના અધમવર્તનની વિચિત્રતાપર પ્રશ્ન
તેનુ અતરગ કારણ બતાવવાનો આચાર્યનો પ્રયત્ન
બાળનુ ભવિષ્ય અને છેવટનો ભયકર રખડપાટો

હવે શત્રુમર્દન રાજાએ બાળના સબધમા આચાર્યમહારાજને સવાલ કર્યો "ભગવન્ ! આ પુરૂષનુ ચરિત્ર તો ભારે અલૌકિક જણાય છે ! તેનાપર વિચારણા કરવી પણ અશકય છે અને જેઓના અનુભવમા દુનિયાના અનેક માણસોના ચરિત્રો આવેલા છે તેવાઓને પણ એની હકીકત માનતા આચકો આવે તેવુ તેનુ વિચિત્ર વર્તન છે આ પ્રાણીએ પૂર્વ કાળમા કેવા પ્રકારનુ આચરણ કર્યુ હતુ અને હાલ તેના મનમા શા વિચારો ચાલે છે તે જ્ઞાનદૃષ્ટિથી આપશ્રી તો પ્રત્યક્ષ જાણી શકો છો, કારણ કે ત્રણ ભુવનના સર્વ બનાવો આપશ્રીને તો હસ્તામળક[1] જેવા છે, પણ મને તો એમા બહુ આશ્ચર્ય લાગે છે એણે અગાઉ જે વર્તન કર્યુ હતુ તે તો કદાચ વિચિત્રતાને યોગે સત્ત્વવાળા પ્રાણીઓને પણ સભવે, પણ અત્યારે મે એનુ ચરિત્ર જોયુ તે તો નજરોનજર જોવા છતા પણ ઇદ્રજાળની પેઠે માનવા લાયક લાગતુ નથી અને નજરે જોયેલી હકીકતપર પણ શકા આણે છે એનુ કારણ એમ છે કે રાગવિગેરે સર્પોનો સહાર કરનાર આપ જેવા [2]ગરૂડની સમક્ષ અતિ અધમ પ્રાણીઓ પણ આવુ આચરણ કેમ કરી શકે ? એવા પ્રકારનુ કાર્ય કરવાનો અધ્યવસાય પણ કેવી રીતે સભવી શકે ?"

(રાજશકા અને પ્રશ્ન)

આચાર્ય—"રાજન્ ! એ સબધમા જરા પણ આશ્ચર્ય પામવા જેવુ નથી, કારણ કે એ બાપડાનો એમા કાઇ દોષ નથી"

શત્રુમર્દન—"ત્યારે એમા કોનો દોષ છે?"

આચાર્ય—"બાળના શરીરમાથી નીકળીને દૂર જઇ પેલો પુરૂષ બેઠો છે તેને તમે બરાબર જોયો ?"

શત્રુમર્દન—"હાજી ! એ પુરૂષને બરાબર જોયો"

---

૧ હસ્તામળક—હાથમા રહેલુ આમળુ જેમ બરાબર જોઈ શકાય છે બરાબર દેખી શકાય છે—તેવા પ્રત્યક્ષ

૨ રાગસર્પના ગરૂડ સર્પને ગરૂડ પક્ષી ચાચમા ઉપાડી મારી નાખે છે રાગરૂપ સર્પને મુનિમહારાજ જ્ઞાનરૂપ ચુંચમા ઉપાડી સહારી નાખે છે તેનો નાશ કરે છે

આચાર્ય—"એ પુરૂષ જે દૂર બેઠો છે તેનો એ સર્વ દોષ છે બાળે અગાઉ જે આચરણ કર્યું હતું તે પણ એના જ પંજામાં સપડાઇ એને તાબે થઇને કર્યું હતું એક વખત એ દૂર બેઠેલા પુરૂષના સપાટામાં આવી કોઈ પણ પ્રાણી એને વશ પડી જાય છે એટલે પછી એવું જગતમાં કોઇ પણ પાપ નથી કે જે તે ન આચરે એને વશ પડનાર પ્રાણીની એવી પરાધીન સ્થિતિ થઇ જાય છે, તેથી બાળના સંબંધમાં કાંઈ અલૌકિક બન્યું હોય, વિચારણા ન થઈ શકે તેવું બન્યું હોય માની ન શકાય તેવું બન્યું હોય એમ તમારે ધારવું નહિ એ દૂર બેઠેલા પુરૂષને વશ પડવાના આ સર્વ સાધારણ પરિણામ છે"

શત્રુમર્દન—"જો તેમજ હોય તો શરીરની અંદર રહેલા અને પોતાના આત્માને જ અનર્થ ઉપજાવનારા આવા અધમ પુરૂષને બાળ શા માટે પોતાના શરીરમાં ધારણ કરી રાખતો હશે ?"

આચાર્ય—"એ શરીરની અંદર રહેલો પુરૂષ એટલો બધો ખરાબ છે એમ એ તો આ (બાળ) બાપડો જાણતો નથી ! બીજું એ અંદર રહેલો પુરૂષ બાળનો મહા દુશ્મન છે છતાં એ તેના સ્વભાવને ન જાણી શકવાથી તેને પોતાના ભાઇ જેવો ગણે છે અને તેના ઉપર બહુ પ્રેમ રાખે છે !"

શત્રુમર્દન—'આવી ખોટી માન્યતા થવાનું કારણ શું ?"

આચાર્ય—'એ બાળના શરીરમાં યોગશક્તિવડે એની માતા અકુશળમાળાએ પ્રવેશ કર્યો છે એ અકુશળમાળા આ સર્વ ખોટી માન્યતાનું કારણ છે અમે હમણા જે સ્પર્શેંદ્રિયના સંબંધમાં તે ઘણી મુશ્કેલીથી જીતી શકાય તેવી છે એમ વિસ્તારથી વર્ણન કરી ગયા એ સ્વરૂપ જ આ સ્પર્શન નામનો બાળનો પાપી મિત્ર છે અને એ સ્પર્શન કે જે સ્પર્શેંદ્રિયનું મૂર્તિમાન્ રૂપ છે તે જ પેલો દૂર જઇ બેઠો છે અમે જે ચાર પ્રકારના પ્રાણીઓનું ઉપર વર્ણન હમણા કરી બતાવ્યું તેમાંના જઘન્ય વર્ગનો પ્રાણી આ બાળ છે, અને અકુશળ (અશુભ) કર્મની માળા (હાર) રૂપ એ જ નામની (અકુશળમાળા નામની) તેની માતા છે આ પ્રમાણે હોવાથી હવે કઈ વાત એના સંબંધમાં સંભવી ન શકે ? વળી રાજન્ ! તમે પૂછ્યું કે ભગવાનની સમક્ષ એવા અતિ દુષ્ટ અધ્યવસાય પ્રાણીને કેમ ઉદ્ભવી શકે ? તેના સંબંધમાં કહેવાનું કે તમારે એમાં પણ જરાએ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી,

બાળના મિત્ર અને માતા

કારણ કે પ્રાણીના કર્મ બે પ્રકારના હોય છે [1]સોપક્રમ અને નિરૂપક્રમ આમા જે સોપક્રમ કર્મો છે તેનો કોઇ મહાત્મા પુરૂષના સંયોગથી કે તેવા બીજા કોઇ કારણથી ક્ષયોપશમ થાય છે પણ જે નિરૂપક્રમ કર્મો છે તેનો તેવી રીતે ક્ષયોપશમ થતો નથી એવા નિરૂપક્રમ કર્મોને વશ પડેલા પ્રાણીઓ મહાત્માઓની સમક્ષ ગમે તેવા ખરાબ કાર્યો કરે તેને કોણ વારી શકે છે? દાખલા તરીકે ભગવાન્ મહાત્મા શ્રી તીર્થંકર દેવ જેઓના પુણ્યસમૂહનો વિચાર કરવો પણ અત્યંત મુશ્કેલ છે તેઓ જ્યારે [2]ગંધહસ્તીની માફક આ પૃથ્વી તળપર વિચરતા હોય છે તે વખતે જેમ ગંધહસ્તીની ગંધથી બીજા હાથીઓ દૂર નાસી જાય છે તેમ સાધારણ હલકા પ્રકારના હાથીઓ જેવા દુષ્કાળ, ઉપદ્રવ, લડાઇ, મહામારી, વેર વિગેરે સર્વ [3]સો યોજન થી પણ દૂર ભાગી જાય છે, એવા મહાત્મા ભગવાનની પાસે પણ જે ક્ષુદ્ર પ્રાણીઓ નિરૂપક્રમ કર્મના પાસથી બંધાયલા હોય છે તેઓ શાંત તો થઇ શકતા નથી, એટલું જ નહિ પણ ઉલટા ભગવાનની જ ઉપર અતિ અધમ પ્રકારના ઉપદ્રવો કરવા તૈયાર થઇ જાય છે શાસ્ત્રમા આપણે ગોવાળીઆ,[4] સંગમ[5] વિગેરે અત્યંત પાપીઓના ચરિત્રો સાંભળીએ છીએ તે પરથી જણાયછે કે એવા પાપીઓ ભગવાનને પોતાને પણ મહાઉપસર્ગો પોતાના પાપકર્મના જોરથી કરે છે એવા મહાત્મા ભગવાન્ શ્રી તીર્થંકર દેવ જ્યા વિચરતા હોય છે ત્યા દેવતાઓ [6]સ

સોપક્રમ નિ-રૂપક્રમ કર્મો

---

૧ **સોપક્રમ** ઉપક્રમ લાગવાથી-અમુક નિમિત્તો મળવાથી પોતાનુ ફળ આપ્યા વિના જેનો વિનાશ થાય તેવા કર્મો અને **નિરૂપક્રમ** કર્મો તે જેને અસર ન થઇ શકે જે તેજ રૂપે ફળ આપે તેવા કર્મો

૨ **ગંધહસ્તી** જ્યારે પૃથ્વીપર ફરે છે ત્યારે તેની ગંધથી બીજા હાથીઓ નાસતા ફરે છે

૩ ભગવાન્ વિચરતા હોય તેની આસપાસ સો યોજનથી કાંઈ વધારે ભાગમા કોઈ પણ પ્રકારના કુદરતી ઉપદ્રવો થતા નથી એ તેમના **અતિશયનુ** જોર છે

૪ **ગોવાળીઓ** કાનમા ખીલા ઠોકનાર અને પ્રભુના પગ પર ખીર રાંધનાર ગોવાળીઆનુ દૃષ્ટાન્ત પ્રસિદ્ધ છે (જુઓ મહાવીર ચરિત્ર-સર્ગ ચોથો શ્લોક ૬૧૮-૬૪-,

૫ **સંગમ** છ માસ સુધી વાંચતા કે સાંભળતા પણ આંસુ પડાવે તેવા સર્વથી ભારે ઉપદ્રવ-ઉપસર્ગ કરનાર સંગમના પરિષહો બહુ ભયંકર હતા (જુઓ ત્રિષષ્ટિ શલાકા પુરૂષ ચરિત્રના દશમા પર્વનો સર્ગ ચોથો શ્લોક ૧૬૪-૩૨૯)

૬ **સમવસરણ** એનુ વર્ણન ખાસ વાચવા યોગ્ય છે (જુઓ ત્રિષષ્ટિ શ પુ ચરિત્ર આદીશ્વર ચરિત્ર સર્ગ ત્રીજો શ્લોક ૬૨૩-૪૫૮)

મવસરણ કરે છે, તેઓ ચાર સિંહાસન પર ચતુર્મુખે[1] ખી રાજેલા દેખાય છે, તેઓની મૂર્તિ માત્રના દેખવાથી જ (એટલે તે ઓને જોવાથી જ) પ્રાણીઓના રાગદ્વેષ ગળી જાય છે, કર્મના જાળા ઓ તૂટી પડે છે, વૈર સ મ ધ શાત થઇ જાય છે, સ્નેહના પાસો કપાઇ જાય છે અને ખોટી બાબત સાચા તરીકે સમજાણી હોય તેવો ભ્રમ દૂર થઇ જાય છે, છતા અભવ્ય હોવાને લીધે અથવા નિરૂપક્રમ કર્મોના આકરા આવરણને લીધે કેટલાક પ્રાણીઓના અ ત કરણમા વિવેકકિ રણનો પ્રસાર થઈ શકતો નથી અને તેને લીધે તેવા પ્રાણીઓને ભગ વાનની નજીકમા હોવા છતા ઉપર જણાવ્યો તેવો કોઇ પણ પ્રકારનો લાભનો એક અ શ પણ થતો નથી એટલુ જ નહિ પણ ભગવાનને ઉદ્દેશીને તેઓના મનમા એવા એવા ખ્યાલો થાય છે કે અહો! આની ઇંદ્રજાળ મહાઅદ્ભૂત દેખાય છે! અરે! એનુ લોકોને છેતરવાનુ ચાતુર્ય તો જુઓ! અરે! લોકોની અક્કલ તો જુઓ કે તેઓ ઇંદ્રજાળ રચવામા કુશળ, જૂઠા અને વાચાળ મનુષ્યથી છેતરાઇ જાય છે! આ પ્રમાણે તીર્થંકરમહારાજના સ બ ધમા અને તેઓશ્રીની નજીકમા પણ ખરાબ આચરણ કરનારા અધમ પ્રાણીઓ હોય છે, તેટલા માટે હે રાજન્! એ બાળે મારી સમક્ષ એવુ આચરણ કર્યું અથવા તો ખરાબ આચરણ કરવાનો અધ્યવસાય (વિચાર) કર્યો તેમા કાઇ અત્ય ત અદ્ભુત વાત બની નથી એ બાળના શરીરમા અકુશળમાળા નિરૂપક્રમપણે વર્તે છે અને તે તેની માતા થાય છે તે બ્હાને તેની તદ્દન નજીક રહે છે, અને એ પોતાના પાપી મિત્ર સ્પર્શનને અ ગી કાર કરીને ચાલે છે તેથી તેનુ આવુ પરિણામ આવે તેમા તારે જરા પણ વિસ્મય પામવા જેવુ નથી ”

સુબુદ્ધિ—‘ ભગવાનના આગમના શ્રવણાદિકથી જે પ્રાણીઓની બુદ્ધિ નિર્મળ થયેલી છે તેઓને આ વાતમા જરા પણ નવાઇ જેવુ લાગતુ નથી નિરૂપક્રમ કર્મોનુ એવા જ પ્રકારનુ પરિણામ થાય છે એ બાબતમા જરા પણ શ કા જેવુ નથી, પર તુ અમારા મહારાજા (શત્રુમર્દ ન) તો આપશ્રીના પ્રભાવથી હવે એવી બાબતોમા નિપુણ થતા જાય છે, તેઓએ તો હજુ એવી બાબતો સમજવાની શરૂઆત જ કરી છે, તેથી તેઓ આપસાહેબ સાથે આ પ્રમાણે પ્રશ્નવાર્તા કરી રહ્યા છે ”

---

[1] અતિશયને લીધે ચાર મુખે બેઠેલા દેખાય છે ખુદ ભગવાન પોતે પૂર્વા ભિમુખ બેસે છે, એનુ વિસ્તૃત વર્ણન છઠ્ઠા પ્રસ્તાવમા આવશે (જુઓ પ્ર ૬ પ્ર ૧૫)

શત્રુમર્દન—"મારા બુદ્ધિશાળી મંત્રી ! તે બરાબર અવસરને યોગ્ય સત્ય વાત કરી !" પછી આચાર્ય તરફ ફરી રાજાએ કહ્યું 'સાહેબ ! એ બાળની છેવટે શી સ્થિતિ થશે અને તેના શા હાલ થશે તે મને કહી બતાવવા કૃપા કરો"

બાળ સબંધી છેવટનો પ્રશ્ન

આચાર્ય—"તમારા ક્રોધનું પરિણામ તે સમજતો હોવાથી તેના હૃદયમા ભય પેસી ગયેલો છે તેથી તે (બાળ) હાલ જરા પણ હાલતો ચાલતો નથી અહીંથી જેવા તમે બહાર જશો કે પાછી તેને તેની અસલ સંજ્ઞા પ્રાપ્ત થશે અને એવી સ્થિતિ થતા જ વળી પાછા પેલા સ્પર્શન અને અકુશળમાળા તેના ઉપર પોતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપન કરશે ત્યારપછી તમારા ભયને લીધે કોઇ પણ બીજા પ્રદેશમા ચાલ્યા જવાના વિચારથી તે નાસતો નાસતો અનેક પ્રકારના કલેશો સહન કરીને કોલ્લાક નામના સંનિવેશ (ગામડા)મા જઈ પહોંચશે ત્યા કર્મપૂરક નામના ગામની નજીકના ભાગમા જ્યારે તે જઇ પહોંચશે ત્યારે રસ્તાના થાકને લીધે તેને ઘણી તૃષા લાગશે, તે વખતે દૂરથી તે એક મોટું તળાવ જોશે. તળાવને જોઇને પાણી પીવાને માટે તથા ન્હાવાને માટે તે તે તરફ જશે એ ત્યા જઈ પહોંચશે તે પહેલા એજ તળાવ પાસે એક ચંડાળ અને તેની સ્ત્રી આવી પહોંચેલા હશે એ બેમાથી ચંડાળ તે વખતે તળાવને કાંઠે આવેલા ઝાડો પર રહેલા પક્ષીઓનો શિકાર કરવામા રોકાઇ ગયેલો હશે અને ત્યા કોઇ માણસ નથી એમ ધારી ચાડાળણી તળાવમા ન્હાવા માટે ઉતરશે ચાડાળણી જેવી તળાવમા ઉતરી રહેશે તે જ વખતે બાળ તે તળાવની પાસે આવી પહોંચશે તેને તળાવને કાંઠે આવી રહેલો જોઇ માતંગી (ચાડાળણી) પોતાના મનમા વિચાર કરશે કે 'આ તો કોઇ [1]સ્પર્શ્ય વર્ગનો પુરુષ દેખાય છે તેથી સરોવરમા ઉતરવાનો એ અપરાધ કરેલો હોવાને લીધે જરૂર તે મારી સાથે કલેશ કરશે.' એવી બીકથી તે (ચાડાળણી) પાણીમા ડૂબકી મારી જશે અને કમળના જથ્થામા છુપાઈને તે પાણીમા સ્થિર ઊભી રહેશે. પેલો બાળ પણ ન્હાવા માટે પાણીમા પડશે અને અજાણતા જ ચાડાળણીની નજીક

આચાર્યે કહેલું બાળનું ભવિષ્ય

[1] ચાડાળને અસ્પર્શ્ય વર્ગના ગણવામા આવતા હતા અને આવે છે ઢેડ અને ચંડાળ સિવાય બાકીના હિંદુઓ સ્પર્શ્ય ગણાય છે એ વાતની યોગ્યાયોગ્યતાપર અત્ર વિચાર કરવાનો પ્રસંગ નથી અસ્પર્શ્ય વર્ગનો મનુષ્ય તળાવમા ન્હાઈ શકે નહિ, કાર પાણી અપવિત્ર થાય એ એવી માન્યતા છે

જઈ પહોંચશે, અને તેની સાથે તેનો ભેટો થઈ જશે આ ગને તે વખતે તેના અ ગનો સ્પર્શ થશે અને સ્પર્શ થતા જ માત ગી ઉપર આ ગુ લ પટપણુ પ્રગટ થશે. પેલી સ્ત્રી તુરતજ તેને જણાવશે કે પોતે તો ચ ડાળની સ્ત્રી છે, એમ છતા પણ જોર વાપરીને-બળાત્કાર કરીને બાળ તેના શરીરપર તૂટી પડશે, જે વખતે ચાડાળ સ્ત્રી હાહારવ કરીને બૂમો પાડવા લાગશે. તેની બુમ સાભળીને ક્રોધમા આવેલો ચાડાળ વૃક્ષો માથી બહાર આવી તેની તરફ દોડશે અને દૂરથી જ બાળને અને પોતાની સ્ત્રીને એવી અવસ્થામા જોશે. તે વખતે તેઓને એવી અવ સ્થામા જોઈને બાળની ઉપર પેલા ચાડાળનો ક્રોધ સળગી ઉઠશે, એટલે તુરત જ પોતાના ધનુષ્યમા તે બાણુ જોડશે અને 'અરે અધમ પુરૂષ ! તારૂ પુરૂષાતન બતાવ ! આવુ બાયલા જેવુ કાર્ય કરતા શરમ ન આવી ? ' એ પ્રમાણે બોલતો ચાડાળ તેને બાણ મારશે. બાળ તો તેને જોઈને જ ધ્રુજવા મ ડી જશે અને તેના એકજ બાણુથી તે પૂરો થઈ જશે ત્યાથી નીકળીને અનેક કુયોનિમા (ખરાબ જગોએ) જન્મ લેશે, વળી મરીને નરકમા જશે અને એવુ એવું તેના મ બ ધમા અન ત વાર થશે એવી રીતે અન ત કાળ સુધી અત્ય ત અધમ અવસ્થામા રહી સ સારચક્રમા તે રખડ્યા કરશે અને અનેક પ્રકારના દુ ખો ચિત્રવિ ચિત્ર આકારમા તીવ્રપણે સહન કર્યા કરશે "

પ્રકરણ ૧૪ મું.

અપ્રમાદ યંત્ર-મનીષી.

આચાર્ય શ્રી પ્રબોધનરતિએ બાળનુ ચરિત્ર તથા ભવિષ્ય વર્ણવ્યુ અને તેના કારણો જણાવ્યા તેને અંગે શત્રુમર્દન રાજાને ઘણા સવાલો થયા નિજવિલસિત ઉદ્યાનમા તેજ પ્રસંગે ત્યારપછી રાજા, આચાર્ય અને મંત્રી વચ્ચે નીચે પ્રમાણે પ્રશ્નોત્તર અને ખુલાસાઓ થયા એ આખો પ્રસંગ બરાબર લક્ષ્યમા રાખવા યોગ્ય છે (વિદુરે નંદિવર્ધનને કહેવા માડેલી વાર્તા આગળ ચલાવતા તે કહે છે કે —)

શત્રુમર્દન—"ભગવન્! અકુશળમાળા માતા અને સ્પર્શન મિત્ર તો ઘણા ભયંકર જણાય છે, કારણ કે બાળને જે દુખો પડ્યા અને પડશે તે સર્વનુ કારણ તેઓ બે જ છે"

આચાર્ય—"રાજન્! એની વાત શી કરવી? એના ભયંકરપણાની તો હદ આવી રહી છે!"

સુબુદ્ધિ—"ભગવન્! એ અકુશળમાળા અને સ્પર્શન એ બાળ ઉપર જ પોતાનો પ્રભાવ ચલાવતા હશે કે બીજા પ્રાણીઓ ઉપર પણ તેઓની શક્તિ ચાલતી હશે?"

આચાર્ય—"મહામંત્રી! એ બન્નેનુ જોર પ્રત્યેક પ્રાણી ઉપર ચાલે છે અહીં તફાવત માત્ર એટલો છે કે બાળ ઉપર તેઓનુ એટલુ બધુ જોર ચાલતુ હતુ કે તેઓનુ રૂપ તદ્દન ઉઘાડુ જણાઇ આવતુ હતુ, બાકી પરમાર્થથી વિચાર કરવામા આવે તો કર્મવાળા સર્વ સંસારી જીવો ઉપર તે બન્નેનો પ્રભાવ ચાલે છે, કારણ કે અકુશળમાળા તે યોગિની (જોગણ) અને સ્પર્શન તે યોગી છે[1] કોઇ વખત વ્યક્ત રૂપવાળા થવુ અને કોઇ વખત અદૃશ્ય થઇ જવુ એવી શક્તિ તો યોગીઓમા હોય છે જ, અને તેથી આ બન્નેને[2] યોગીના વર્ગમા મૂકવામા આવ્યા છે"

---

૧ અનેક પ્રસંગે પૂર્વે વાર્તામા તેઓએ પોતાની યોગશક્તિ બતાવી છે દાખલા તરીકે જુઓ આ પ્રસ્તાવનુ પ્રકરણ ૫ મુ પૃષ્ઠ ૪૦૦-૪૦૩

૨ આ કટાક્ષ વચન છે

શત્રુમર્દન—"ત્યારે શું સાહેબ! અમે દેખી શકીએ તેવી રીતે પણ તેઓનો પ્રભાવ હોઇ શકે છે? થઇ શકે છે? અમારા ઉપર પણ તેનું જોર ચાલે છે?"

આચાર્ય—"હા! તમારા ઉપર પણ તેનો પ્રભાવ હોઇ શકે છે અને જોર ચાલી શકે છે અને તે છે જ"

સ્પર્શન અકુશળમાળાને દેશનિકાલનો હુકમ
રાજાએ કરેલા આદેશનું અવ્યવહારૂપણું
અંતરંગ લોકો સાથે કામ લેવાના માર્ગ

શત્રુમર્દન (રાજા મંત્રી તરફ જોઇ બોલ્યો)—'મંત્રી! જ્યાં સુધી આ બન્ને પાપીઓનું મર્દન કર્યું નથી (તેઓને હરાવી દીધા નથી-તેમનો નાશ કર્યો નથી) ત્યાં સુધી મારી શત્રુમર્દનતા[1] કેમ કહેવાય? તેટલા માટે જોકે ભગવાનની સમક્ષ એવું બોલવું યોગ્ય નથી, છતાં દુષ્ટનો નિગ્રહ કરવો-પાપીઓને દાબી દેવા એ રાજાનો ધર્મ છે, તેથી હું તને આ પ્રમાણે કહું છું તે તું બરાબર સાંભળ"

સુબુદ્ધિ—"સાહેબ! ફરમાવો"

શત્રુમર્દન—"આચાર્યમહારાજે જણાવ્યું કે એ સ્પર્શન અને અકુશળમાળા બન્ને પેલા બાળની સાથે જવાના છે એ પ્રમાણે હોવાથી હવે આપણે તેઓનો વધ કરવાની કાંઇ જરૂર નથી, જ્યારે તેઓ પોતાથી જ ચાલ્યા જવાના છે ત્યારે આપણે તેઓને મારી નાખવાની શી જરૂર છે? માત્ર તું તેઓને ફરમાવી દે કે 'મારા રાજ્યની બહાર નીકળી જઇને તમારે દૂરથી પણ દૂર (બને તેટલું દૂર) ચાલ્યા જવું અને આ પુરૂષ (બાળ) મરી જાય ત્યારે પણ તમારે અમારા દેશમાં દાખલ થવું નહિ-પાછા આ તરફ કદિ પણ આવવું નહિ જો તમે આ આજ્ઞાનો ભંગ કરશો તો પછી તમને દેહાન્તદંડની શિક્ષા કરવામાં આવશે.' આવા પ્રકારનો હુકમ કરવા છતાં પણ કદાચ તેઓ મારા દેશમાં પાછા પ્રવેશ કરે તો પછી તારે જરા પણ વિચાર કર્યાં વગર તે બન્નેને લોહયંત્રમાં[2] ઘાલીને પીલી નાખવા તે બન્ને એટલા બધા ખરાબ છે કે ગમે તેટલું રડે-રાડો પાડે કે બુમો પાડે તો પણ તેઓના ઉપર તારે કિંચિત્ પણ દયા લાવવી નહિ"

---

૧ શત્રુમર્દન શત્રુનું મર્દન કરે-તેઓને ચોળી નાખે તે શત્રુમર્દન રાજાના નામનો એ અર્થ છે અને તેને તે સાર્થ કરવા માગે છે

૨ લોહયંત્ર લોઢાનું યંત્ર-પ્રેસ ઘાણી જેવું હોય છે

સુબુદ્ધિ મંત્રીએ વિચાર કર્યો કે-'રાજાની એ બન્ને ઉપર ઘણી અવકૃપા થઇ છે અને તેના આવેશમાં આવીને રાજા આ પ્રમાણે હુકમ કરે છે. રાજા અત્યારે એટલા બધા આવેશમાં આવી ગયેલા છે કે જ્યારે મને પોતાની પાસે રાખ્યો ત્યારે મને વચન આપ્યું હતું કે 'કોઇ પણ હિંસાના કામમાં જોડાવાનું મને ફરમાવવામાં આવશે નહિ' એ વચન પણ તેઓ ભૂલી ગયા જણાય છે. વારૂ, પણ આચાર્ય મહારાજ આ જ હકીકતપરથી રાજાને પ્રતિબોધ કરવાનું કારણ શોધી કાઢશે, મારે તો રાજાની આજ્ઞા માથે ચઢાવવી એ જ ઉચિત વાત છે.' એ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરી સુબુદ્ધિ[1] મંત્રી બોલ્યો. "જેવો મહારાજા સાહેબનો હુકમ!" આટલું બોલી સુબુદ્ધિ મંત્રી પેલા સ્પર્શન અને અકુશળમાળાને રાજાનો હુકમ નિવેદન કરવા સારૂ જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો.

તે વખતે આચાર્ય મહારાજ બોલ્યા "એ બન્નેના સંબંધમાં એવી આજ્ઞા કરવાથી સર્યું! તેઓને મૂળમાંથી ઉખેડી નાખવાનો આ ઉપાય નથી, કારણ કે સ્પર્શન અને અકુશળમાળા અંતરંગ જાતિના છે અને અંતરંગ લોક ઉપર લોહયંત્ર કે ફાંસી કે બીજી કોઈ પણ હથિયારો ચાલતા નથી. બહારના કોઇ પણ શસ્ત્રો-હથિયારો તેઓ સુધી પહોંચી જ શકતા નથી."

નરમર્દન-"ત્યારે સાહેબ! એ બન્નેનો નાશ કરવાનો શો ઉપાય છે? તે કહો."

સ્પર્શનને ઉન્મૂલન કરનાનો સાચો ઉપાય

અપ્રમાદ યંત્ર

આચાર્ય-"અંતરંગમાં એક અપ્રમાદ[2] નામનું યંત્ર છે તે એ સ્પર્શન અને અકુશળમાળાનો નાશ કરે તેવું છે. આ અહીં જે

---

૧ સુબુદ્ધિ મંત્રી-એ રાજાનું જ Conscience છે એ [illegible]

૨ પ્રમાદ સમયમે ગોયમ મ કરે પ્રમાદ [illegible] છે (જુઓ પ્રથમ પ્રસ્તાવ-પરિશિષ્ટ ક નો૦ ૪ પૃ [illegible]) [illegible] આત્મજાગૃતિમાં એક સમય પણ પ્રમાદ ન કરવો [illegible] કરવા તત્પર રહેવું એ રૂપ 'અપ્રમાદ-પ્રમાદનો [illegible] છે. પ્રમાદ આઠ પ્રકારના બતાવ્યા છે [૧] અજ્ઞાન [૨] [illegible] [૩] [illegible] [૪] રાગ [૫] દ્વેષ, [illegible] -વિસ્મરણ [૭] [illegible] [૮] [illegible] પ્રણિધાન-મને [illegible]

સાધુઓ માગી પાસે છે તેઓ પેલા બન્નેનો નાશ કરવા માટે અને તેનુ ચૂર્ણ કરી નાખવા માટે તે યત્રને નિરંતર વહન કરે છે "

શત્રુમર્દન—" એ અપ્રમાદરૂપ યત્ર આપે કહ્યુ તેની સાથે બીજો કયા કયા પ્રકારનો સામાન હોય છે—એ યત્રના ઉપકરણો[1] કેવા કેવા હોય છે ? "

આચાર્ય—" એ ઉપકરણોને આ સાધુઓ નિરંતર પોતાની સાથે જ રાખે છે અને તેનુ દરેક ક્ષણે અનુશીલન[2] કરે છે "

શત્રુમર્દન—" સાહેબ ! સાધુઓ વળી એ ઉપકરણોનુ કેવી રીતે અનુશીલન કરે છે ? "

આચાર્ય—"આ મુનિઓ[3] જીવે ત્યા સુધી (જીવિતપર્યંત) બીજા " પ્રાણીઓને જરા પણ પીડા ઉપજાવતા નથી, એક જરા પણ અસત્ય " વચન બોલતા નથી, એક દાતને ખોતરવાની સળી " જેટલી પણ પારકી વસ્તુ વગર દીધી લેતા નથી, " નવગુપ્તિ[4] યુક્ત બ્રહ્મચર્યને ધારણ કરે છે, સર્વથા " પરિગ્રહનો ત્યાગ કરે છે, ધર્મના ઉપકરણો ઉપર " તથા પોતાના શરીર ઉપર પણ જરાએ મમતા કરતા નથી, રાત્રીએ

અપ્રમાદ યત્રથી રૂપ ર્શનને દામવાના કાર્યની ઘટના

1 ઉપકરણ વસ્તુઓ જિનકલ્પી અને સ્થવિરકલ્પીના ઉપકરણ માટે જુઓ પ્રકરણ રત્નાકર ભાગ ત્રીજામા છાપેલ પ્રવચનસારોદ્ધાર ગ્રંથના દ્વાર ૬૦ અને ૬૧ પૃષ્ઠ ૧૩૩ થી ૧૪૪

૨ અનુશીલન વારવારનો અભ્યાસ ક્ષણ ક્ષણનુ આચરણ

૩ આ અપ્રમાદ યત્રનુ સ્વરૂપ ગ્રંથકર્તાએ પોતે જ તૈયાર કર્યું છે, તે કોઇ બેરો નથી પણ સાધુચર્યારૂપ નિયમો યુક્તિસર ગોઠવ્યા છે

૪ નવગુપ્તિ બ્રહ્મચર્યરૂપ કલ્પવૃક્ષના રક્ષણ માટે વાડરૂપ નવગુપ્તિ આ પ્રકારે બતાવી છે તે આ પ્રમાણે છે

(આ પુરૂષ આશ્રયી લખેલ છે સ્ત્રીઓએ સ્ત્રીના સ્થાને પુરૂષ શબ્દ સમજી લેવો

૧ પશુ નપુંસક કે સ્ત્રીથી રહિત સ્થાનકે રહેવુ
૨ સ્ત્રી સબધી વાર્તા રાગ સહિત કરવી નહિ
૩ સ્ત્રી જે આસને બેઠી હોય ત્યા બે ઘડી સુધી બેસવુ નહિ
૪ સ્ત્રીના અંગોપાગ રાગપૂર્વક ધારી ધારીને જોવા નહિ
૫ ભીંતને આંતરે સ્ત્રી પુરૂષ સુતા હોય અથવા કામભોગની વાતો કરતા હોય ત્યા સુવુ કે બેસવુ નહિ
૬ પૂર્વઅવસ્થામા પોતે કામભોગ સેવ્યા હોય તે યાદ કરવા નહિ
૭ સરસ માદક આહાર લેવો નહિ
૮ નિરસ આહાર પણ વધારે પ્રમાણમાં તો લેવો નહિ
૯ શરીરની શોભા-વિભૂષા કરવી નહિ

" [૧]ચારે પ્રકારના આહારનો સર્વથા ત્યાગ કરે છે, દિવસના સર્વ
" પ્રકારના [૨]દોષ વગરનો અને શાસ્ત્રમાં વર્ણવેલો અને સંયમયાત્રા
" બરાબર વહન કરવા માટે જોઇએ તેટલો જ શુદ્ધ આહારાદિ લે છે,
" પોતાનું આચરણ પાંચ સમિતિ[૩] અને ત્રણ ગુપ્તિથી બરાબર યુક્ત
" રાખે છે, અનેક પ્રકારના અભિગ્રહો[૪] લઇને બહાદુરીથી આગળ

---

૧ ચાર આહાર **અશન** (રાંધેલી વસ્તુઓ), **પાન** (પાણી), **ખાદીમ** (મીઠાઇ-ફળાદિ) અને **સ્વાદીમ** (પાન સોપારી વિગેરે મુખવાસ) આ ચાર પ્રકારનો આહાર કહેવાય છે ચઉવિહાર કરનાર એ ચારે પ્રકારના આહારનો રાત્રીએ ત્યાગ કરે છે

૨ આહાર દોષ આહારને અંગે ૪૨ દોષો મુનિએ વર્જવા જોઇએ તેની વિગત માટે જુઓ પ્રવચનસારોદ્ધાર દ્વાર ૬૫-૬૬-૧૧૨ આગળ ચોથા પ્રસ્તાવના ચોથા પરિશિષ્ટમાં તે લખ્યા છે

૩ પાંચસમિતિ ત્રણગુપ્તિ સાધુએ સદૈવ પાંચ સમિતિ અને ત્રણગુપ્તિ પાળવી જોઇએ એને આઠ **પ્રવચનમાતા** કહેવામાં આવે છે તે નીચે પ્રમાણે છે

ઇર્યાસમિતિ—ચાલતી વખત ચાર હાથ પ્રમાણ આગળ ભૂમિ જોઇને ચાલવું

ભાષાસમિતિ—વિચારીને સત્ય-પ્રિય-હિત અને પથ્ય વચન બોલવું

એષણાસમિતિ—આહાર પાણી વિગેરે નિરવદ્ય લેવા (૪૨ દોષરહિત લેવા)

આદાનભંડમતનિક્ષેપણાસમિતિ—કોઇપણ વસ્તુ લેતા, મૂકતા, ફેરવતા પ્રમાર્જન કરી જીવોની યતના કરવી

પારિષ્ઠાપનિકા સમિતિ—વસ્તુ નાખી દેતા ભવિષ્યમાં જીવોત્પત્તિ ન થાય તેવી તેની સ્થિતિ કરી જીવરહિત ભૂમિએ તેનો નિક્ષેપ કરવો

મનોગુપ્તિ—મનપર મજબુત અંકુશ **વચનગુપ્તિ**—વચનપર યોગ્ય અંકુશ

કાયગુપ્તિ—શરીરની પ્રવૃત્તિપર રીતસરનો કાબુ

એ આઠ પ્રવચનમાતા સાધુએ આખો વખત ધ્યાનમાં રાખી પાળવાની છે બાહ્ય અને અંતરંગ સર્વ પ્રવૃત્તિ ઉપર તેથી ઘણો અંકુશ આવી જાય છે (શ્રાવકને એ પ્રવચનમાતા સામાયિક પોસહ વખતે તો જરૂર પાળવી એવો આદેશ છે)

૪ અભિગ્રહ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવથી સાધુઓ જૂદા જૂદા પ્રકારના અભિગ્રહ (નિયમ) લે છે ૧ અમુક વસ્તુ અમુક મનુષ્ય આપે તોજ લેવી નહિ તો તપમાં વધારો કરવો તે દ્રવ્યાભિગ્રહ ૨ ભિક્ષાની ભૂમિ અથવા ઘરની સંખ્યા સંબંધી નિયમ તે ક્ષેત્રાભિગ્રહ ૩ અમુક વખતેજ ભિક્ષા માટે ભ્રમણ કરવું તે કાળાભિગ્રહ ૪ આપનારની સ્થિતિ પર આધાર તે ભાવાભિગ્રહ જેમકે રડતી બેઠેલી, ઉભેલી, ગાતી વિગેરે વીરપરમાત્માનો વિગતવાર અભિગ્રહ વિચારવા યોગ્ય છે તેમનો રાજ્યબાળા દાસી થયેલી, ઉમરા ઉપર બેઠેલી, પગમાં બેડી, સુપડાના ખૂણામાં બાકળા લઇને ભિક્ષાચરો નિવૃત્ત થયા હોય એવા અવસરે આંખમાં આંસુ સાથે વહોરાવે તો ખપે આવો અભિગ્રહ છ માસે પૂરો થયો હતો આમાં

" વધતા જાય છે, [1]અકલ્યાણ મિત્રનો જરા પણ સબંધ કરતા
" નથી, સજ્જન પુરૂષો જાણે પોતારૂપ જ હોય તેવો સદ્ભાવ
" તેઓ તરફ બતાવે છે, પોતાને યોગ્ય જે [2]સ્થિતિ હોય તેનું જરા
" પણ ઉલ્લંઘન કરતા નથી, [3]લોકમાર્ગની-વ્યવહાર પક્ષની અપેક્ષા
" નિરંતર ધ્યાનમાં રાખ્યા કરે છે, ગુરૂમહારાજના વર્ગને-[4]વડીલ
" વર્ગને સારી રીતે માન આપે છે, તેઓ (વડીલો) જેવા પ્રકારની
" આજ્ઞા કરે તે અનુસાર ચાલે છે-વર્તે છે, ભગવાનના આગમનું
" સારી રીતે શ્રવણ[5] કરે છે, મહાયત્નપૂર્વક વ્રતોની ભાવના ભાવે
" છે દ્રવ્ય (બાહ્ય) આપત્તિ આવી પડે ત્યારે ઘણી ધીરજ ધારણ
" કરે છે ભવિષ્યમાં પોતાને કોઇ પણ પ્રકારના દુઃખ પડવાના હોય
" તેનો પ્રથમથી વિચાર કરીને તેનો ઉપાય સમજણ પહોંચે ત્યાં
" સુધી કરી રાખે છે, પોતાને અપ્રાપ્ત જ્ઞાનાદિ યોગોની પ્રાપ્તિ માટે
" વારંવાર પ્રયત્ન કરે છે, પોતાના ચિત્તનો પ્રવાહ કર્મબંધને માર્ગે ન

ચારે પ્રકારના અભિગ્રહનો સમાવેશ થાય છે અનેક પ્રકારે એકદત્તી આદિ તથા અન્ય વસ્તુના અભિગ્રહો હાલ પણ સાધુઓ કરતા જોવામાં આવે છે

૧ **અકલ્યાણમિત્ર**—પોતાનું શ્રેય ન થાય-ખરાબ થાય તેવા કોઈપણ પ્રકારના સબંધ સાધુઓ જોડતા નથી સુંદર સંયોગો સાથે સુયોગ થાય તેને શાસ્ત્રકાર યોગાવંચકપણું કહે છે

૨ એટલે સાધુના ૨૭ ગુણો પાળવામાં અને વિકસાવવામાં અપ્રમાદી રહે છે અને પોતાની સ્થિતિને યોગ્ય ન હોય એવું જરા પણ આચરણ આચરતા નથી

૩ **લોકમાર્ગ** મતલબ એ છે કે એકદમ નિશ્ચયમાર્ગી થઇ જતા નથી વ્યવહાર ઉપર પણ બરાબર નજર રાખે છે સાધુ એકાંત નિશ્ચયમાર્ગી થઈ જાય તો તે પોતાની જાતને અને શાસનને ઘણું નુકસાન કરી નાખે વ્યવહાર ન લોપવા માટે શાસ્ત્રમાં વારંવાર વિસ્તારથી કહેવામાં આવ્યું છે પ્રો. હર્મન જેકોબીવાળી બુકમાં અપેક્ષન્ત લોકમાર્ગ એવો પાઠ છે તેનો આ અર્થ કર્યો છે અન્યત્ર નાપેક્ષતિ લોકમાર્ગં એવો પાઠ છે લોકમાર્ગની અપેક્ષા રાખતા નથી **લોકમાર્ગ** શબ્દાદિ ઈષ્ટ વિષયમાં પ્રવૃત્તિ અને ન ગમે તેવાની ત્યાગ બુદ્ધિ એ માર્ગ મુનિને ન ઘટે મતલબ તેઓને શબ્દાદિ ઈષ્ટ અનિષ્ટ વિષયો તરફ રાગદ્વેષનો જે પ્રચલિત માર્ગ છે તે ન હોય

૪ **વાડલને માન** વિનયના (૫૨) પ્રકાર પ્ર સા પ્રથના ૬૫ મા દ્વારમાં બતાવ્યા છે તેમાં તીર્થંકરાદિ તેર પ્રકારના વડીલોની આશાતના ન કરવી, બની શકે તેટલી ભક્તિ કરવી અંતરમથી બહુમાન કરવું અને તેઓની કીર્તિનો પ્રસાર કરવો-એ ચાર બાબતપર ખાસ ધ્યાન આપવું વિનયનો એ માર્ગ છે અને તે પ્રકારે ૧૩ ને ચાર ગુણા કરતા વિનયના (૫૨) ભેદ થાય છે (પૃ ૧૫૯-૧૬૦ સટીક ગ્રંથ)

૫ **શ્રવણ** સાંભળવું તે શ્રવણની મુખ્યતા કરવાનું કારણ સાંપ્રદાયિક જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ તે દ્વારાજ થાય છે તે છે

" જાય તે બહુ લક્ષ્યપૂર્વક ધ્યાનમા રાખે છે, મનનુ વલણુ તેવા માર્ગે
" જાય તે પહેલા તેની સામેનો ઉપાય પોતે તૈયાર કરી મૂકે છે, [1]અસ
" ગપણાના અભ્યાસમા આસક્ત રહીને આખો વખત મનને નિર્મળ
" રાખ્યા કરે છે, યોગમાર્ગનો અભ્યાસ કરે છે, પરમાત્માને પોતાના
" ચિત્તમા સ્થાપન કરે છે, તેના ઉપર પોતાની ધારણા[2] બર બર
" બાધે છે, બહારની કોઇ પણ બાબતો પોતાને વિક્ષેપ કરે એમ કદિ
" થવા દેતા નથી, પરમાત્મા ઉપર એકતાન લાગે તેવા પ્રકારનુ પો-
" તાના અ ત કરણનુ વલણુ કરી દે છે, યોગની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવા
" માટે યત્ન કરે છે, શુક્લધ્યાન આ રે છે, પોતાનો અ ત્મા શરીર
" અને ઇદ્રિયથી તદ્દન જૂદો છે એમ જુએ છે, ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારની
" સમાધિ પ્રાપ્ત કરે છે અને પોતાનુ વર્તન એકદરે એવુ વિશુદ્ધ
" કરી નાખે છે અને માનસિક નિર્મળતા એટલી ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારની
" સાધે છે કે શરીરમા રહ્યા છતા પણ મોક્ષના સુખનુ ભાજન પોતાને
" બનાવે છે

અ તરગ શત્રુઓને દાબનાર કોણુ

" એવી રીતે હે રાજન્ ! ઉપર ગણાવ્યા તે પ્રમાણે પરપીડા
" વર્જનથી માડીને છેલ્લા મોક્ષનું ભાજન આત્માને
" બનાવવા સુધીના અપ્રમાદયત્રના સર્વ ઉપકરણો
" મુનિઓ દરેક ક્ષણે ઉપયોગમા લે છે અને મુનિ
" જેમ જેમ એ ઉપકરણોનો વધારે ને વધારે
' ઉપયોગ કરે છે તેમ તેમ અપ્રમાદયત્ર વધારે મજબુત થતુ જાય
" છે, તેઓ આવી રીતે અપ્રમાદયત્રને મજબુત બનાવે છે તેને લીધે
" પેલા સ્પર્શન, અકુશળમાળા તથા તેના જેવા બીજા જે અ તર ગના
" દુષ્ટ લોકો હોય છે તેઓને પીલી નાખવાને તેઓ પૂરતી શક્તિવાળા
" થાય છે અને એ અપ્રમાદયત્રથી જો દુષ્ટ અ તરગ લોકોને એક વાર
" પીલી નાખ્યા હોય તો પછી તેઓ કદિ પણ પ્રકટ થઇ શકતા નથી,
" તેથી હે રાજન્ ! તમારા મનમા એ દુષ્ટ લોકોને પીલી નાખવાનો
" ખરેખરો વિચાર થયો હોય તો તમારે ઉપર જણાવ્યુ તેવુ અપ્ર
" માદયત્ર ધારણ કરવુ અને તમારા પોતાના જોર (વીર્ય-શક્તિ)
" ઉપર આધાર રાખી તમારે જાતે જ તેઓને પીલી નાખવા એ કામ
" મા તમારે મત્રીને હુકમ આપવો યોગ્ય નથી કદાચ કોઇ બીજા
" માણસો એને પીલી આપે તો તેથી તેઓ પરમાર્થથી બરાબર

---

૧ અસ ગપણુ ચિત્તને કોઈ પણ સાસારિક વસ્તુમા ચોટવા ન દેવુ તે અસ ગપણુ

૨ ધારણા યોગનુ છઠ્ઠુ અ ગ છે વિસ્તાર માટે જુઓ જૈન દૃષ્ટિએ યોગ પૃ ૧૩૦

" પીલાતા નથી બીજો પ્રાણી પીલે તો તેના સબધમાં તેઓ પીલાય
" છે, પણ તેથી તમને તેનો લાભ મળતો નથી. તમારે તેમને તમારા
" સબધમાં પીલવા હોય તો તમારા પોતાના બળનો જ ઉપયોગ
" કરવો જોઇએ "

અપ્રમાદયત્ર અને ભાવદીક્ષાનો સબધ
મનીષીના દીક્ષા લેવાના પરિણામ
ભગવાનનો જવાબ અને નિર્ધાર

આચાર્યમહારાજ પ્રબોધનરતિ આ પ્રમાણે ગજાને ઉપદેશ આપી રહ્યા હતા તે વખતે ભગવાનના વચનરૂપ પવનથી કર્મરૂપ કાષ્ઠને બાળી નાખે તેવો શુભપરિણામરૂપ અગ્નિ મનીષીના મનમાં વધારે સળગ્યો પોતાની ઉન્નતિ કરવાના વિચારો વધારે દૃઢ થયા, પણ ભગવાને અગાઉ દીક્ષા લેવાની વાત કહી અને પછવાડે અપ્રમાદયત્રની વાત કરી તે બન્નેનો સબધ તે બરાબર સમજ્યો નહિ, તેથી પોતાનો સદેહ પૂછવા માટે હાથ જોડીને તેણે ભગવાનને આ પ્રમાણે વિજ્ઞપ્તિ કરી 'ભગવન્! આપે પ્રથમ એમ કહ્યુ કે ભાવદીક્ષા લેવાથી આત્મબળનો ઘણો વધારો થાય છે અને તેથી પુરૂષનુ ઉત્કૃષ્ટપણુ સધાય છે અને છેવટે આપે દુષ્ટ અતરગ લોકોને દાબી દેવાને સમર્થ અને પોતાના વીર્યપર આધાર રાખતુ અપ્રમાદયત્ર બતાવ્યુ-ત્યારે એ ભાવદીક્ષા અને અપ્રમાદયત્ર એ બન્નેમાં અરસપરસ શો તફાવત છે? તે જણાવવા કૃપા કરો "

આચાર્ય—" તે બન્નેમાં જરા પણ તફાવત નથી, માત્ર શબ્દનોજ ભેદ છે ટુકામાં કહીએ તો અપ્રમાદયત્ર એજ ભગવાનના મતની ભાવદીક્ષા સમજવી "

મનીષી—" જો એમજ હોય તો ભગવન્! હુ તે ભાવદીક્ષાને યોગ્ય હોઉં તો મને તે જરૂર આપવા કૃપા કરો "

આચાર્ય—' તુ તેને સર્વ પ્રકારે યોગ્ય છે, તને તે સર્વ પ્રકારે અવશ્ય આપવામાં આવશે "

મનીષી સાથે શત્રુમર્દન રાજાની ઓળખાણ
અતરગ રાજ્યને અગે રાજાની નવી ચિંતા
ગૃહસ્થ ધર્મની ઓળખાણ અને નિર્ણય

શત્રુમર્દન—' ભગવન્! મે અનેક મોટી લડાઇમાં સાહસ કરી મોટા પરાક્રમી તરીકે નામ મેળવ્યુ છે તેવાને આપની પાસેથી સાભ
' અપ્રમાદયત્રની હકીકત સાભળીને તેનુ અનુષ્ઠાન કરવાની સુરક્ષે

લીથી મનમા મૂજ ઉત્પન્ન થાય છે! ત્યારે આ મહાત્મા કોણ છે? ક્યાથી આવેલા છે? તેઓને તો જાણે મોટુ મહારાજ્ય જીતવાની ઇચ્છા થઇ હોય તેમ આનદથી તે અપ્રમાદયંત્રને આદરવાની ઇચ્છા થઇ છે, એ મહાપુરૂષ કોણ છે?"

આચાર્ય—"એનુ નામ મનીષી છે અને તે આ ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરનો જ રહેનાર છે"

રાજા શત્રુમર્દને પોતાના મનમા વિચાર કર્યો કે 'જ્યારે પેલા પાપી બાળને મે મારી નાખવાનો હુકમ કર્યો હતો તે વખતે લોકોને મનીષી નામના તેના ભાઇની પ્રશસા કરતા સાભળ્યા હતા તેઓ એમ બોલતા હતા કે 'અહો! એક જ બાપના બે દીકરા છે, છતા આ બાળ અને મનીષી વચ્ચેનો તફાવત તો જુઓ! એકનુ આવુ ખરાબ વર્તન છે તેથી તે સર્વ પ્રકારે તિરસ્કારને યોગ્ય છે, ત્યારે બીજો મહાત્મા છે અને સર્વ રીતે પ્રશસાને પાત્ર છે આ તેજ મનીષી હોવો જોઇએ તો સાથે સાથે એના સબધનો ખુલાસો પણ આચાય મહારાજને પૂછી લઉ' આ પ્રમાણે પોતાના મનમા વિચાર કરીને રાજા શત્રુમર્દન બોલ્યા "મહારાજ! આ નગરમા એના માબાપ કોણ છે અને તેના બીજા સગાસબધીઓ કોણ છે?"

આચાર્ય—"આ ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરનો સ્વામી કર્મવિલાસ નામનો મોટો રાજા છે તે આ મનીષીનો પિતા થાય છે અને તેને શુભસુંદરી નામની પટ્ટરાણી છે તે આ મનીષીની માતા થાય છે વળી તે જ કર્મવિલાસ રાજાને એક બીજી અકુશળમાળા નામની સ્ત્રી છે તેનો પેલો બાળ નામનો પુત્ર છે વળી મનીષીની પાસે એક બીજો પુરૂષ ઉભો છે તે સ રહુ રાજાની એક ત્રીજી સામાન્યરૂપા નામની રાણી છે તેનો દીકરો મધ્યમબુદ્ધિ છે એના સગાઓમાથી આટલા હાલ તો અહીં છે બાકીના એના ઘણા સગાઓ તો દેશાતરમા છે, તેની વાર્તા કરવાનુ હાલ આપણને કાઇ પ્રયોજન નથી"

શત્રુમર્દન—"[1]ત્યારે મહારાજ! શુ આ ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરનો ભોક્તા (સ્વામી) એ કર્મવિલાસ છે? હુ નહિ?"

---

૧ પોતાની ઉપર વાત આવી ત્યા મૂળ બાબતને મૂકી દઇ પ્રાણી કેવો બીજા સવાલ પર ઉતરી જાય છે તેનુ આ દૃષ્ટાન્ત છે અહીં મનીષીની વાત પૂછતા રાજ્યપર વાત આવી એટલે મનીષીની વાત અદ્ધર લટકી ગઇ અને રાજા કોણ છે? તે વાત ચાલી મનુષ્ય સ્વભાવ જ એવો છે પગ નીચે રેલો આવે ત્યારે એનુ અસલ સ્વરૂપ પ્રકટે છે

આચાર્ય—"તમે નહિ "

શત્રુમર્દન—' તે કેવી રીતે ?

આચાર્ય—"સાભળો —

અ તરગ રાજ્યની પરિક્રિયા
કર્મવિલાસનુ અખ ડ સામ્રાજ્ય,
બુદ્ધિદષ્ટિએ તેનુ સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ

" એનુ કારણ એ છે કે એ કર્મવિલાસ મહારાજ જે જે હુકમો કરે છે તે તે સર્વ ભયથી ક પિત થઇ ગયેલા મનવાળા સર્વ નગરવાસીઓ કદિ પણ ઉલ્લ ઘી શકતા નથી, જે જે હુકમ તે મહારાજા ફરમાવે છે તેમા જરા પણ ફેરફાર કરવાની તેઓ હિંમત પણ કરી શકતા નથી તારૂ પોતાનુ રાજ્ય તારી પાસેથી હરણ કરી લેવુ હોય, બીજા કોઇને આપી દેવુ હોય કે તને પોતાને રાજા તરીકે ચાલુ રાખવો હોય તે સર્વ કાર્ય કરવાને તે કર્મવિલાસ રાજા સમર્થ છે એ સર્વ બાબતમા તારો હુકમ ચાલી શકતો નથી, પણ તે રાજાનો હુકમ ચાલે છે તેટલા માટે આ નગરીનો પરમાર્થથી તે કર્મવિલાસ જ રાજા છે રાજાઓ આજ્ઞા કરી શકે હુકમ ફરમાવી શકે અને તેનો બરાબર અમલ થઇ શકે તેમા તેઓની મોટાઇ છે જો રાજા આજ્ઞા કરી શકતો ન હોય અથવા તેનો અમલ થતો ન હોય તો તેનામા પ્રભુપણુ રહી શકતુ નથી "

પ્રભુત્વની વ્યાખ્યા

શત્રુમર્દ ન—"ભગવન્ ! જો આપ કહો છો તેમ તે કર્મવિલાસ આ નગરનો રાજા હોય તો પછી તે અહીં દેખાતો કેમ નથી ? "

આચાર્ય—' એ કર્મવિલાસ રાજા અહીં દેખાતો નથી તેનુ કારણ તુ સાભળ એ કર્મવિલાસ અ તરગનો મોટો રાજા હોવાથી તારા જેવાને તે કદિ દેખાતો નથી જે અ તરગ લોક છે તેમની પ્રકૃતિ એના પ્રકારની હોય છે કે તેઓ ગુપ્ત રૂપે અ દર રહીને સર્વ કાર્યો કરે છે ધીરજવાળા બહાદુર પ્રાણીઓ તેના અ તરગ લોકને બુદ્ધિદષ્ટિથી માત્ર જોઇ શકે છે અને બીજા પ્રાણીઓના સબ ધમા પણ તેઓને પ્રકટ થયેલા તેઓ સ્પષ્ટ રીતે જોઇ શકે છે તારે આ હકીકતને લઇને કાઇ પણ ખેદ લાવવાની (દીલગીરી કરવાની) જરૂર નથી, કારણ કે એ રાજાએ તને એકલાને જ જીતેલો છે એમ નથી, પણ આ સસારના ઉદરમા રહેનારા પ્રાય સર્વ પ્રાણીઓને એ કર્મવિલાસ રાજાએ પોતાની શક્તિથી વશ કરી લીધેલા છે"

વાતનુ રહસ્ય સમજી જઇને સુબુદ્ધિમંત્રીએ [illegible] કહ્યુ "મહારાજ ! આચાર્યમહારાજે હમણા જે [illegible] તેને મે પણ બરાબર ઓળખી લીધો છે [illegible] સારી રીતે તે રાજાનુ સ્વરૂપ કહી સમજાવીને [illegible] (આચાર્યશ્રીએ) જ અગાઉ એ રાજાનુ સ્વરૂપ [illegible] સબધમા ચિંતા કરવાની જરૂર નથી"

ગૃહસ્થધર્મનુ સ્વરૂપ અને [illegible]

આ પ્રમાણે વાતચીત ચાલતી હતી તે [illegible] મધ્યમબુદ્ધિએ પોતાનુ મસ્તક નમાવી આચાર્ય [illegible] વિનયપૂર્વક પૂછ્યુ "ભગવન્ ! આપે થોડા વખત પહેલા [illegible] ગૃહસ્થનો ધર્મ સસારને ઓછો કરનાર છે, તો તે ધર્મ [illegible] ય હોઉ તો મને તે આપો "

આચાર્ય—"ભગવાનના મતની ભાવદીક્ષા [illegible] ભળીને તારા જેવા જે કોઇ તેને આદરવાને શક્તિમાન [illegible] ગૃહસ્થધર્મનો આદર કરવો એ બરાબર ઉચિત [illegible] લાયક છે"

શત્રુમર્દન—"ભગવન્ ! એ 'ગૃહસ્થધર્મ' [illegible] મને પણ કૃપા કરીને સમજાવો ! મારે તે સમજવું [illegible]

આચાર્ય—"જો એમ છે તો રાજન્ ! [illegible] સાભળ"

થવાથી રાજાને પણ દેશવિરતિ[1] ગ્રહણ કરવાના ભાવ થયા તેના મનમાં એમ આવ્યું કે 'આવો ગૃહસ્થધર્મ તો આપણા જેવાથી પણ થઇ શકે ખરો' આ પ્રમાણે વિચાર કરીને શત્રુમર્દન રાજા બોલ્યા, "ભગવન્! આપે વર્ણન કર્યો તેવા પ્રકારનો ગૃહસ્થધર્મ મને પણ આપીને મારા ઉપર અનુગ્રહ કરો."

આચાર્ય મહારાજે ઉત્તરમાં કહ્યું–"રાજન! તે ધર્મ તમને સારી રીતે આપું છું." પછી આચાર્યમહારાજે શત્રુમર્દન રાજાને અને મધ્યમબુદ્ધિને ગૃહસ્થધર્મ વિધિપૂર્વક આપ્યો.[2]

આવે છે સાધુના પાંચ મહાવ્રત કરતા એ ઘણા ઓછા છે, પણ પગથીઆ જેવા છે જૂદી જૂદી દિશાઓમાં કેટલે દૂર જવું તેનું પ્રમાણ કરવું, (દિગ્વ્રત) ખાવાની વસ્તુઓમાં વિવેકપૂર્વક ત્યાગભાવ કરવો રાત્રીભોજન કરવું નહિ અને કર્માદાનના વ્યાપાર કરવા નહિ (ભોગોપભોગ વ્રત) અને રાજકથા સ્ત્રીકથા કરવી નાટક જેવા પ્રમાદાચરણ સેવવું વિગેરે નકામા પાપો સેવવા નહિ (અનર્થદંડ)—એ ત્રણ ગુણવ્રત કહેવાય છે બે ઘડી સ્થીર ચિત્તે બેસી જ્ઞાન મેળવવું કે ધ્યાન કરવું (સામાયિકવ્રત) અમુક વખત માટે સર્વ વસ્તુ તથા દિશાઓનો સંક્ષેપ કરવો (દેશાવગાસિકવ્રત) ચાર કે આઠ પહોર સાધુધર્મની ભાવના કરી સંસારથી દૂર રહેવું (પૌષધવ્રત) અને અતિથિ સાધુની યોગ્ય આદરપૂર્વક જરૂરીઆતો પૂરી પાડવી (અતિથિસંવિભાગવ્રત) આ ચારને **શિક્ષાવ્રત** કહેવામાં આવે છે વિસ્તાર માટે જુઓ બારવ્રતની ટીપ

૧ દેશવિરતિ થોડા ત્યાગ કરવાનો નિયમ ધરવો તેને **દેશવિરતિ** કહે છે સાધુ **'સર્વવિરતિ'** હોય છે કારણ તેઓ બાહ્ય સંસર્ગનો સર્વથા ત્યાગ કરવાનો નિયમ (પચ્ચખ્ખાણ) કરે છે દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ વચ્ચેનો આ તફાવત બરાબર ધ્યાનમાં રાખવો

૨ વિધિ ગૃહસ્થધર્મ આપવાનો વિધિ કર્યો એટલે **બારવ્રત** ઉચ્ચરાવ્યા એમ સમજાય છે ગૃહસ્થધર્મનો વિષય ઉપર કહેલો છે તેનો નિર્ણય થયા પછી તેનો વિધિપૂર્વક આદર થાય છે ગુરૂસાક્ષીએ તે સર્વ થાય છે તેનો વિધિ અનેક ગ્રંથોમાં બતાવવામાં આવેલ છે જુઓ શ્રાદ્ધવિધિ

પ્રકરણ ૧૫ મું.

શત્રુમર્દનાદિનો આંતર પ્રમોદ.

આચાર્ય મહારાજ પ્રબોધનરતિ મનીષીને દીક્ષા દેવા તૈયાર થતા તે વખતે શત્રુમર્દન રાજાએ આચાર્યના પગમા પડીને વિજ્ઞપ્તિ કરી “ભગવન્ ! આ મનીષીએ ભાવથી તો ભગવાનના મતની દીક્ષા [illegible] જ લીધી છે, તેથી તે ખરેખર કૃતકૃત્ય થઈ [illegible] છે એ મનીષીને ઉદ્દેશીને અમારો સતોષ જાહેર કરવાને માટે અમે તેનો દીક્ષા મહોત્સવ કરવાની ઇચ્છા રાખીએ છીએ તો તેમ [illegible] આપ અમને આજ્ઞા આપો !’

દ્રવ્યસ્તવ અને ગુરુઓ

શત્રુમર્દન રાજાની આવી માગણી સાભળીને આચાર્ય મહારાજ મૌન રહ્યા તે વખતે સુબુદ્ધિ મત્રીએ રાજાને કહ્યુ “ [illegible] [1]દ્રવ્યસ્તવમા પ્રવૃત્તિ કરવાની હોય ત્યારે ગુરુમહારાજ [illegible] એવી બાબતમા આદેશ આપવાનો ભગવાનનો અધિકાર [illegible] જેવાએ દ્રવ્યસ્તવ યોગ્ય અવસર જોઈને ઉચિત [illegible] કરવુ જોઈએ તેઓશ્રી તો માત્ર દ્રવ્યસ્તવની અનુમોદના [illegible] બીજા કોઈ દ્રવ્યસ્તવ કરે તો તે હકીકતને તેન [illegible] બતાવે છે, તેના વખાણ કરે છે, તેને યોગ્ય સ્થાન [illegible] સૂચના-ભલામણ કરે છે એવા દ્રવ્યસ્તવને યોગ્ય ઉપદેશ [illegible] આપે છે દાખલા તરીકે તેઓ ઉપદેશના ગર્ભમા [illegible] મોટા [illegible] ઉપર દેવની પૂજા કરવા યોગ્ય છે, દેવની પૂજા [illegible] નો વ્યય કરવ

૧ દ્રવ્યસ્તવ સ્થૂળ વ્યવહાર ધર્મનુ સ્થાન [illegible] સાધનો કરવાનો પ્રકાર દ્રવ્યપૂજા ગુરુને [illegible] આહારદાન [illegible] વિગેરેનો ‘દ્રવ્યસ્તવ’મા સમાવેશ થાય છે

માટે બીજુ વધારે ઊ ચુ કોઇ પણ સ્થાન નથી માટે આવી બાબતમા ઘટતુ હોય-યોગ્ય લાગતુ હોય તે આપ જાતે જ ઠરો ! ગુરૂમહારાજ એ મ ળ ી ા આપે ન હ આપણે મનીષીને વિનતિ કરીએ કે દીક્ષા લેવામા ત જરા ઢીલ કરે જેથી દ્રવ્યસ્તવ-મહોત્સવ આપ કરી શકશો ' શત્રુમર્દન રાજાએ તેમ કરવાની સ મતિ બતાવી

ત્યારપ ી યોગ્ય માનપૂર્વક રાજા અને મ ત્રીએ મનીષીને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે, ' અમારો વિચાર દીક્ષાનો મહોત્સવ કરવાનો છે તેથી થોડો વખત દીક્ષા લેવામા વિલ બ કરો ' મનીષીએ પોતાના મનમા વિચાર કર્યો કે ' આવી ધર્મની બાબતમા વખત કાઢવો એ ઠીક નથી, છતા મોટા માણસો કોઇ બાબતમા આદરપૂર્વક વિજ્ઞપ્તિ કરે તેમને ના પાડવી એ પણ અવિવેક ગણાય અને અવિવેક ક વાનુ પણ પોતાથી બને તેવુ નથી ' એવા વિચારથી તેણે રાજા તથા મ ત્રીની માગણી સ્વીકારી [૧]

અત્ય ત ઉચ્ચ પ્રકારની દ્રવ્ય શુદ્ધિ જિનમ દિરે રચના
પરમાત્માના બિ બનુ સિ હાસનમા સ્થાપન
મનીષીને સ્નાન પરમાત્માને અભિષેક
અભિષેકમા ચારિત્રને અગ્રસ્થાન
૨ ય નરેનો પ્રભુભક્તિ કરતા

ત્યારપછી રાજાએ પોતાના સર્વ મ ત્રીઓને એકદમ કામે લગાડી દીધા અને કામ જલ્દી કરવા માટે સર્વને ઘણી સ્પષ્ટ રીતે હુકમો આપી દીધા તે સર્વ મ ત્રી સામ તોએ આખા જિનમ દિરની ચારે તરફ અને ઉપર એવા સુ દર પડદાઓ લટકાવી દીધા કે મ દિરમા કોઇ પણ પ્રકારે ગરમી થાય નહિ, તડકો લાગ નહિ અને તેની શોભામા હાનિ થાય નહિ કસ્તુરી, કેશર, ચ દન અને કપૂરનુ મિશ્રણ કરી તે મ દિર અને આગણાનું તળિયું સુ દર લેપથી અતિ સુશોભિત કરી દીધુ ગુ જારવ કરતા ભમરાઓથી સેવાતા સ ગીતનો સુ દર સ્વર આપનાર પાચ જાતિના અતિ સુગ ધી ફૂલો મ દિરમા ઘુ ટણ સુધી પાથરી દીધા અત્ય ત કિંમતી વસ્ત્રનો ચ દરવો બ ધાવી દીધો, જેને સોનાના થાભલા મૂકીને તેની ઉપર સ્થિત કર્યો, તે ચ દરવા નીચે મણિના દર્પણો અને નાનો નાના કાચ લટકાવી દીધા અને તેની ચોતરફ વધારે શોભા માટે મોતીની માળાઓ લટકાવી દીધી. ચારે બાજુએ એટલા રત્નો

[૧] આમા દ્રવ્યસ્તવને અ ગે ગુરુ કર્તવ્ય તથા મનીષીનુ આતર ઔદાર્ય અને દાક્ષિણ્ય અનુકરણીય છે વિ ારણીય છે પ્રસ ગ છે

લટકાવી દીધા કે તેને લઇને અ ધકાર સાથેનો સ બ ધ તો તદ્દન દૂર જ થઇ ગયો અને કૃષ્ણાગરુનો ધૂપ એટલો સુ દર અને સારી રીતે કરવામા આવ્યો કે ત્યા કોઇ પણ પ્રકારની દુર્ગંધની વાસ પણ રહી શકે નહિ પડોપાહડી જેવા સુગ ધી દ્રવ્યના ફેલાવાથી તેમજ ઘુંટેલા કેવડાની સુ દર ગ ધથી તે જિનમ દિરની અ દર બહાર તથા આસપાસ સર્વત્ર દેવલોકથી પણ વધારે સુગ ધ આવવા લાગી અને તેમા સુ દર સ્ત્રીઓ સ્નાન કરવા લાગી આવી રીતે સઘળી સામગ્રિ તૈયાર કરીને દેવપૂજન માટે તે જિનમ દિરને સારી રીતે શણગારી દીધુ એટલામા અનેક દેવતાઓ પારિજાતક,[1] મ દાર,[2] નમેરૂ,[3] હરિચ દન,[4] સ તાનક[5] અને અનેક પ્રકારના કમળોથી વિમાને ભરી નભસ્તળને પ્રકાશિત કરતા અને દુ દુભિ આદિ સ્વર્ગીય વાજિંત્રો વગાડતા જિનમ દિર તરફ વાજતે ગાજતે આવ્યા તેઓને એવી સારી રીતે પ્રભુભક્તિ માટે તૈયાર થયેલા જોઇ લોકો તેઓની સામે જોઇ રહ્યા અને તેઓ અત્ય ત આન-દમા આવી જગદ્ગુરૂ શ્રી જિનેશ્વર દેવની પૂજા કરવા માટે તૈયાર થઇ ગયા. તેઓએ વિચિત્ર પ્રકારના ર ગરાગપૂર્વક એવી સરસ રીતે પૂજા કરવાની ગોઠવણ કરી કે લોકો તેઓની સામુ આખ ફરકાવ્યા વગર લાબા વખત સુધી જોઇજ રહ્યા અને તે એટલુ બારિકીથી અનિમેષ પણે જોવા લાગ્યા કે જાણે તેઓ ખરેખર દેવતા જ હોય તેવા શોભવા લાગ્યા[6] ત્યારપછી અન તગુણ આન દથી ચિત્તમા ભરપૂર થઇ જઇને રાજાએ સર્વ લોકોની સાથે તે દેવતાઓની સારી વાણીવડે સ્તુતિ કરી તેમને આન દ પમાડ્યો અને સુ દર સિ હાસન ઉપર એટલે મેરૂપર્વત જેવા ઉંચા ભદ્રાસનમા જિનેન્દ્ર ભગવાનના બિ બને પધ-રાવ્યુ અને વિધિપૂર્વક સ્નાત્ર મહોત્સવની તૈયારી કરી

મનીષીને ઉત્તમ પ્રકારે સ્નાન કરાવવામા આવ્યુ, [illegible] પહેરાવવામા આવ્યા, મુકુટ અને બાજુબ ધ તેના અ ગપર [illegible] કરાવ્યા, ગોરૂચ દનથી તેને વિલેપન કર્યું, તેના ગળામા [illegible]

---

૧ પારિજાતક પારિજાત નામનુ દેવલોકનુ ઝાડ

૨ મ દાર પારિભદ્ર નામનુ દેવલોકનુ ઝાડ

૩ નમેરૂ સુરપુન્નાગ નામનુ દેવલોકનુ ઝાડ

૪ હરિચ દન કેશર　　૫ સ તાનક કલ્પવૃક્ષ

૬ દેવતાઓની આખ ઉઘાડ-બ ધ થતી નથી, [illegible] પણ અહીં આખો મ[illegible] ન હોવાથી દેવતા જેવા [illegible]

મધ્યનો હાર નાખવામાં આવ્યો, કાનમાં કુંડળ એવા સુંદર નાખવામાં આવ્યાં કે જેથી તેના ગાલ ઉપર પણ તેનો પ્રકાશ પડવા લાગ્યો અને જાણે ઇંદ્ર હોય તેવો સુંદર તેને મંત્રીઓએ વસ્ત્રાભૂષણ વિગેરેથી બનાવી દીધો, છતાં મનીષિના બહારના સર્વ વિકારો તદ્દન શાંત થઇ ગયા હતા અને મન પણ તદ્દન પવિત્ર થઈ ગયું હતું. તેવા મનીષીને દેખીને 'એ અમારામાં સર્વથી મોટા છે—મહાભાગ્યશાળી છે, એ અમારો નાયક છે, એ પૂજન કરવાને યોગ્ય છે. એણે અત્યંત મુશ્કેલ ભગવતી દીક્ષા લેવાને અંતઃકરણથી નિર્ણય કર્યો છે' એમ બોલતા બોલતા રાજા વિગેરેએ જિનસ્નાત્ર કરવાના કાર્યમાં તેને પ્રથમ સ્થાને[1] સ્થાપન કર્યો અને સુંદર તીર્થોના જળથી ભરેલ, સુવર્ણનો બનાવેલ, મનને હરણ કરે તેવો, સુંદર ધર્મના સારરૂપ મુનિના હૃદય જેવો નિર્મળ, ગોરૂચંદન અને દિવ્ય કમળોથી આચ્છાદિત મુખવાળો અને જેની ચોતરફ સુંદર ચંદનના હાથ લગાડેલા છે એવો સંસારનો છેદ કરનાર દિવ્ય કુંભ (કનક કળશ) રાજા શત્રુમર્દને પોતે મનીષીને આપ્યો. મનમાં અત્યંત આનંદ લાવીને આખા શરીરે રોમાંચપૂર્વક ભક્તિ કરવા તત્પર થયેલા શત્રુમર્દન રાજાએ બીજો જળકળશ પોતાના હાથમાં લીધો. તે વખતે પેલો મધ્યમબુદ્ધિ અને શત્રુમર્દન રાજાનો કુંવર સુલોચન પણ ભગવાનને અભિષેક કરવાને તયાર થઇ ગયા અને તેઓ પણ રાજાની સાથે જોડાયા. ચંદ્રની જેવી અત્યંત સ્વચ્છ કાંતિને ધારણ કરનાર ચામર હાથમાં લઇને ભગવાનની સામી બાજુએ મદનકંદળી ઉભી રહી. એ મદનકંદળીની સાથે એક રુક્માવતી નામની તેના જેવા જ આકારવાળી સ્ત્રીને રાજાએ બીજો ચામર લઇને મદનકંદળીની બાજુમાં ઉભી રાખી. મનમાં અત્યંત આનંદપૂર્વક અને બીજાને આનંદ વધારે તેવું વર્તન કરનાર સુબુદ્ધિ મંત્રી મુખપર મુખકોશ બાંધીને પોતાના હાથમાં ધૂપધાણું લઇ રાણીની આગળના ભાગમાં ઉભો રહ્યો. ત્યાર પછી પૂજાને લગતા બીજા પરચુરણ કાર્યોમાં યોગ્ય મોટા મંત્રીઓ અને મુખ્ય નાગરિકોને યોગ્યતાનુસાર રાજાએ ગોઠવી દીધા.

ખરેખર! આ સંસારમાં શક્ર પણ જેની નોકર તરીકે સેવા કરે છે તેના ભગવાનના મંદિરમાં જે પ્રાણીઓ નોકરપણું-ભક્તિ કરતાં સ્વીકારે છે તેઓ ખરેખરા ભાગ્યશાળી છે, તેઓનો જન્મ સફળ થયો છે,

1 પોતાના કરતાં પણ ઉંચું સ્થાન તેને યોગ્ય રીતે રાજાએ આપ્યું. સ્નાત્રમાં ચારિત્રના અનુસાર ક્રમ રાખવામાં આવે છે. ચારિત્ર લેનારને ઉદ્દેશીને આ મહોત્સવ હોવાથી તેની જ મુખ્યતા હોય.

તેઓનુ સમૃદ્ધ થવુ પણુ સાર્થક છે, તેઓ કળા, ગાયન કે વિજ્ઞાનના સાચા અભ્યાસી છે, તેઓ ખરેખરા દ્રવ્યવાળા છે, તેઓ ખરેખરા રૂપવાળા છે, તેઓ સાચા ગુણ્વીગ છે, તેઓ પોતાના કુળને ભૂષણુ જેવા છે, તેઓ સર્વગુણુમ પૂર્ણ છે, તેઓ ત્રણુ ભુવનમા પ્રશસાને પાત્ર છે અને તેઓનુ ભવિષ્યમા સાચેસાચુ કલ્યાણુ થવાનુ છે

અભિષેક વર્ણુન

ત્યારપછી ભગવાનના અભિષેકનો મહોત્સવ શરૂ થયો દેવતાઓના દુદુભિનાદ જેવા વાજીત્રોના અવાજો ચારે દિશાઓને પૂરવા લાગ્યા. પ્રૌઢ અવાજ કરતા ઢોલના પ્રતિઘોષ સાથે પડછદો પાડનાર શરણાઇના વિવિધ પ્રકારના અવાજ મનુષ્યોના કાનને બહેરા કરી મૂકવા લાગ્યા કાસીનો અવાજ ઉચ્ચાર કરતા રવ (અવાજ)થી મિશ્ર અ-વ્યક્ત અને મધુર મોટા ઘોષ સાથે ચોતરફ ફેલાઇ રહ્યો શાતિના અતિ સુદર સુખરસનો અનુભવ કરાવે તેવા, ભગવાનના ઉત્તમ ગુણોના વર્ણુનથી ભરેલા અને સાભળવાથી હૃદયમા ઘણો આનદ ઉત્પન્ન કરે તેવા ગીતો વચ્ચે વચ્ચે ગવાવા લાગ્યા સર્વજ્ઞ મહારાજે બતાવેલા વચનોને ઉન્નત કરે તેવા અને રાગદ્વેષ વિગેરે ભયકર સર્પોને જાગુલી મત્ર જેવા અર્થભાવયુક્ત મોટા મોટા સ્તોત્રો શુદ્ધ અને ગભીર અવાજથી વચ્ચે વચ્ચે બોલાવા લાગ્યા જુદી જુદી ઇદ્રિયોના તેમજ હાથ પગના હલનચલન/ઠેકા/પૂર્વક અનેક પ્રકારના નાચો અતકરણુના પ્રમોદને સૂચવતા નચાવા લાગ્યા એવી રીતે મેરૂપર્વત ઉપર જેમ દેવતાઓ અને અસુરો ભગવાનનો અભિષેક અત્યત ઠાઠપૂર્વક કરે છે તેવી રીતે પ્રભુનો અભિષેક મહોત્સવ કરીને શત્રુમર્દન રાજાએ તથા બીજા સર્વેએ શ્રી આદિનાથ પ્રભુ જેઓ મૂળનાયક હતા તેમની તથા અન્ય સઘળા જિનેશ્વર ભગવાનના બિબોની વિશેષ પ્રકારે પૂજાભક્તિ કરી, તેમજ તે વખતે કરવા યોગ્ય બાકીના સર્વ યથોચિત કૃત્યો કરીને સર્વ સાધુઓને વદન કર્યુ, પુષ્કળ દાન આપવામા આવ્યુ, સાધર્મી બધુઓને ખાસ કરીને વિશેષ સન્માન આપવામા આવ્યુ ત્યારપછી મનીષીને પોતાના મુકામપર લઇ જવાને માટે પોતાનો જયકુજર નામનો હાથી મગાવી તેના ઉપર મનીષીને બેસાડવામા આવ્યો રાજાએ પોતે તેની પછવાડે બેસી છત્ર ધારણુ કર્યુ અને તે વખતે આખા શરીરમા હર્ષના રોમાચપૂર્વક રાજાએ મોટે સ્વરે આ પ્રમાણે ઉદ્દ્ઘોષણા કરી "અરે સામતો અને મત્રીઓ! તમે સાભળો આ મમાન્મા 'ભત્ર' છે તે વગર શકે પ્રાણીની મોટામા મોટી તાત્ત્વિક સપત્તિ છે, આત્મિક મિલ્કત છે અને

રાજાએ કરેલી યોગ્ય ઉદ્ઘોષણા

તે પ્રમાણે સર્વજ્ઞમહારાજ વારંવાર કહી ગયા છે[1] તેથી આ સંસારમાં અહીં જે પ્રાણીનું સત્ત્વ સર્વથી વધારે પ્રકાશે છે તે સર્વ રાજા થવાને અને સર્વ પર પોતાની પ્રભુતા સ્થાપન કરવાને વાસ્તવિક રીતે હકદાર થાય છે આ પ્રમાણે હોવાથી ઘણી પ્રગતિ કરાવે તેવા ઉત્કર્ષને સાધનાર આ મહાત્મા મનીષીનું માહાત્મ્ય કેટલું છે તે તમે સર્વેએ સારી રીતે સ્પષ્ટપણે જોઇ લીધું છે જુઓ, જ્યારે ભગવાને પેલા અપ્રમાદયંત્રની વાત કરી ત્યારે તે બહુ આકરૂં પડશે અને જાળવવું ઘણું મુશ્કેલ પડશે, એ વિચારથી મને પણ ત્રાસ થયો હતો, તે તમારા સર્વના ધ્યાનમાં છે એવું યંત્ર પોતાને આપવા માટે આ મહાત્માએ તુરત જ ભગવાન પાસે વિનતિ કરી એ સર્વ તમારા લક્ષ્યમાં હશે તેટલા માટે એનામાં અસાધારણ સત્ત્વ-આત્મિક વીર્ય છે એમાં જરા પણ શંકા જેવું નથી. આપણા સર્વના ઉપર ઉપકાર કરવાની બુદ્ધિથી જ્યાંસુધી તે ઘરમાં રહે, આપણી સાથે રહે, ત્યાં સુધી તે આપણો સ્વામી છે, તે આપણો દેવ છે, તે આપણો ગુરૂ છે, તે આપણો પિતા છે, એમ ધારીને એવા વડીલ તરીકે આપણે સર્વેએ તેની સાથે વર્તન કરવું, અત્યારે હું પોતે અને તમે સઘળાઓ તેની વિનયપૂર્વક સેવા કરી આપણા આત્માને નિર્મળ કરીએ ઉત્તમનો વિનય કરવાથી આત્માના[2] પાપો ધોવાઇ જાય છે માટે તેમ કરવું આપણને સર્વને યોગ્ય છે" રાજાના આવા વચન સાંભળી અત્યંત પ્રમોદમાં આવી સર્વ સામંતો, મંત્રીઓ અને નગરજનો બોલવા લાગ્યા કે—"આપસાહેબ કહો છો તે તદ્દન યોગ્ય છે અને આપ સરખા રાજા કહે તે કોને પસંદ ન આવે? આપનું વચન અમને સર્વને પ્રમાણ છે"

મનીષીના હૃદયમાં શુભસુંદરી

મનીષીનો નગરપ્રવેશ અને હર્ષ

સભાસ્થાનપ્રવેશ, સ્નાન, ભોજન

આ પ્રમાણે વાત ચાલતી હતી તે વખતે મનીષીના શરીરમાં યોગશક્તિદ્વારા રહેલી તેની માતા શુભસુંદરી વધારે વિકાસ પામી અને પોતાની યોગશક્તિ વધારે બતાવવા લાગી. તે વખતે મનીષીના મનમાં અત્યંત આનંદ થયો. સાધારણ મનુષ્યોને સંસારમાં કોઇ

---

૧ પોતાનું સત્ત્વ પ્રકટ કરવું એ સ્પષ્ટપણે-શંકા વગર-વિરોધ વગર આ સંસારમાં મોટી સંપત્તિ છે

૨ રાજા આ સર્વ અભ્યુત્થાન પ્રાપ્ત થવાના પ્રમોદથી બોલે છે તે હમણાજ સ્પષ્ટ થશે

પણ જગોએ મળવી તદ્દન અશકય એવી આત્મિક તેમજ બહિર્ લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરીને અને રાજાના સામતોથી તથા મત્રીઓથી પર વરીને તે વખતે મનીષી વધારે શોભવા લાગ્યો તે વખતે સુબુદ્ધિમત્રી તેની વધારે વધારે સ્તુતિ કરવા લાગ્યો મધ્યમબુદ્ધિ પણ તે પ્રસગે મનીષીની સાથે હાથી ઉપર આરૂઢ થયો હતો. પછી હાથી ઉપર આરૂઢ થયેલ અને રાજાથી છત્ર કરાયેલ મનીષી એવી રીતે નગરના દરવાજા સુધી આવી પહોચ્યો.

નગરવાસી જનોએ આખા શહેરમા મોટી ધ્વજાઓ બાધી દીધી હતી, દુકાનોને અત્યત સુદર રીતે શણગારી હતી અને સર્વ મુખ્ય રસ્તાઓ પાણીનો છટકાવ કરીને તથા કચરો દૂર કરીને સુદર કરી દીધા હતા એવી રીતે નગરને શણગારીને, ઉજ્જ્વળ સુદર વસ્ત્રો પહેરીને શહેરીઓ મનીષીને લેવા માટે અત્યત હર્ષપૂર્વક સામા આવ્યા તેઓએ અનેક પ્રકારે સ્તુતિ કરીને તેને (મનીષીને) નગરમા પ્રવેશ કરાવ્યો. તેઓ સર્વ બોલવા લાગ્યા કે આ મનીષી ખરેખર ધન્ય છે, નસીબદાર છે, ભાગ્યશાળી છે, મહાત્મા છે, મનુષ્યોમા અતિ ઉત્તમ છે, એનો જ જન્મ ખરેખરો સફળ છે, એણે પૃથ્વીને પણ શોભાવી છે, દિપાવી છે અને એના જેવા મહાત્માનો અમારા નગરમા જન્મ થવાથી અમે પણ ખરેખરા નસીબદાર થયા છીએ, કારણકે નસીબ વગરના પ્રાણીઓ કદિ રત્નપુજના સબધમા આવી શકતા નથી, તેઓને કદિ રત્નપુજ મળી શકતો નથી. ”

ત્યારપછી પોતાના દેવ જેવા રૂપથી અનેક સ્ત્રીઓના નેત્રોને અત્યત આનદ આપતો અને દ્રવ્યાર્થી પ્રાણીઓને મોટુ દાન આપતો તેમજ પોતાની સારી રીતભાતથી વિશુદ્ધ ધર્મમા પ્રાણીઓનો પક્ષપાત કરાવતો મનીષીકુમાર આખા નગરમા ફર્યો. લોકોના મોટા સમૂહની વચ્ચે થઈને આખા નગરમા ભ્રમણ કરી અનુક્રમે તે રાજમદિરમા આવી પહોચ્યો રાજમદિરને પણ રત્નરાશિથી એવુ સુદર બનાવી દીધુ હતુ કે તેની છાયાથી (રત્નના તેજથી) જાણે આકાશમા ઇદ્રનુ ધનુષ્ય બધાઈ ગયુ હોય નહિ ! એવુ સુદર અને રગબેરગી તે દેખાતુ હતુ રાજમદિરમા પ્રવેશ કરતા રાજપરિવારના અનેક માણસોએ તેમજ ખુદ શત્રુમર્દન રાજાએ કુમારનુ બહુ સન્માન કર્યુ અને અનેક યુવાન રસિક લલનાઓએ પોતાની ચપળ આખોથી તેને વધાવી લીધો. રાજમદિરમા તે વખત ગીતો અને નાચો એટલા ચાલતા હતા કે જાણે તે મદિર દેવતાઓનુ સ્થાન કે ઇદ્રભુવન હોય તેવુ શોભતુ હતુ

પછી દેવભુવનમા ઇદ્રની માફક નિરાકદ્દરે સભાસ્થાનમા બેસી...

કુમારે સર્વને આનદ આપ્યો, મનમા જરા પણ અભિમાન લાવ્યા વગર જો કે પોતાને કોઇ પણ પ્રકારનો રાગ નહોતો તો પણ રાજાને સતોષ આપવાના હેતુથી રાજસભામાથી ઉઠીને મનીષી મજ્જનશાળા (સ્નાનગૃહ) મા ગયો સ્નાનગૃહમા રાણી મદનકદળીએ અત્યત ગૌરવપૂર્વક જાણે કે પોતાનો અતિ વહાલો ભાઇનો દીકરો હોય તેમ તેના શરીરને ચોળીને સ્નાન કરાવ્યુ, વળી અતપુરની બીજી રાણીઓ તેમજ દાસીઓ જેઓ સ્નાનસબધી સર્વ કાર્યમા ઘણી પ્રવીણ હતી તેઓ મીઠા મધુર અવાજ કરતી તેની ચોતરફ વીંટાઇ વળી હીરા પાના રત્ન અને માણેકની કાતિથી ગોભી રહેતી સુદર વાવડીના નિર્મળ પાણીમા મનીષીએ ત્યારપછી સ્નાન કર્યું

પછી સર્પની કાચળી જેવા ઝીણા અને તદ્દન સફેદ સુદર વસ્ત્રો શરીરપર ધારણ કરીને મનીષી મનોહર દેવભુવનમા ગયા એ દેવમદિરમા સુબુદ્ધિ મત્રીએ ચિત્તને અત્યત આનદ આપે તેવી રચના કરાવેલી હતી મનીષી ઘણા વખતથી માર્ગપર તો આવી ગયેલ હતો, તેના હૃદયમા પરમાર્થ દૃષ્ટિએ જિનપરમાત્માનુ સ્વરૂપ આળેખાઇ ગયુ હતુ, છતા તે દિવસે પ્રબોધનરતિ આચાર્યના ઉપદેશથી વીતરાગનુ સ્વરૂપ વિશેષે કરીને તેને પ્રાપ્ત થયુ હતુ, વધારે સ્પષ્ટ થયુ હતુ, તેથી તે દિવસે રાગ દ્વેષ અને મોહના ઝેરનો નાશ કરનાર ભગવાનના દેહસ્થ અને પરબ્રહ્મ સ્વરૂપપર સ્થિર ચિત્તે તેણે વધારે ને વધારે વિચાર કર્યો

જિનમદિરમા એવી રીતે દ્રવ્ય અને ભાવ પૂજન કરીને બહાર નીકળ્યા પછી માણસો ઓછા થતા ગયા મનીષીકુમારને ત્યારપછી ભોજનમડપમા લઇ જવામા આવ્યા ત્યા પ્રથમથી સુદર ભોજનની સર્વ સામગ્રિઓ અને સાધનો તૈયાર કરવામા આવ્યા હતા અનેક પ્રકારના મનને અને જીભને આનદ આપે તેવા ખાવાના તથા પીવાના પદાર્થોને ગોઠવીને પીરસી રાખ્યા હતા રાજા મનીષીને તે બતાવતા ગયા અને મનીષી રાજાને સારૂ લાગે તેટલા ખાતર પોતાને ખપે તેવા આહારને તે વખતે વાપરવા લાગ્યા, પરતુ તેમા તેને રાગ તથા પ્રીતિ જરા પણ હતી નહિ, જેથી તેની સ્વસ્થતા તો વૃદ્ધિ પામતી જ રહી એવી સ્થિતિમા આહાર લઇને મનીષીકુમાર ઉભા થયા

ત્યારપછી રાજાના અત્યત આગ્રહથી તેણે પાચ સુગન્ધી વસ્તુઓથી મિશ્ર તબોળ લીધુ તેના શરીરપર ચદન કસ્તુરી ને કેશરનુ વિલેપન કરવામા આવ્યું, શરીરપર સુદર અલકારો અને ઉંચી જાતના વસ્ત્રો તેણે ધારણ કર્યા, સુગધીથી ભમરાઓને પણ પોતાની તરફ ખેચે તેવી સુગધી

પુષ્પોની માળાઓ ગળામાં પહેરી અને તેવી રીતે તૈયાર થયા પછી રાજાએ મનીષીને મહા મૂલ્યવાન સિંહાસનપર બેસાડ્યો.

ત્યારપછી અનેક સામંતો આવીને તેના ચરણમાં નમન કરી ગયા, તેમના મુકુટમાં રહેલ રત્નની પ્રભાથી મનીષીના પગ લાલ દેખાવા લાગ્યા. તે વખતે મોટા સ્વરથી બંદીલોકો-ભાટચારણો તેની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. આવી રીતે ગુણવાનને (મનીષીને) યોગ્ય સ્થાન[1] આપીને રાજા શત્રુમર્દન પોતાના મનમાં બહુજ રાજી થયા અને પછી સુબુદ્ધિ મંત્રીને કહેવા લાગ્યા.

સુબુદ્ધિને અભિનંદન.

રાજા શત્રુમર્દન કહે છે—"મિત્ર[2]! આજે અમને આ કલ્યાણપરંપરા પ્રાપ્ત થઈ છે તે સર્વ તારે લીધે છે. એમાં તારો ખરેખરો પ્રતાપ છે, કારણ કે ભગવાનને વંદન કરવા માટે તે જ અમને પ્રેરણા કરી હતી. જો! તારે લીધે મેં આજે ત્રણ જગતને આનંદ આપનાર નાથને જોયા અને ભક્તિપૂર્વક અત્યંત આનંદ સાથે તે ત્રણ ભુવનના નાથ આદીશ્વર ભગવાનને વંદન કર્યું, તેમની પૂજા કરી, તેમનો સ્નાત્રમહોત્સવ કર્યો, વળી કલ્પવૃક્ષ જેવા આચાર્ય પ્રબોધનરતિ મહારાજને પણ આનંદપૂર્વક જોયા-તેમને વંદન કર્યું, વળી વધારામાં સંસારથી મુક્ત કરે તેવો ભગવાનનો ધર્મ પણ મને પ્રાપ્ત થયો, વળી આવા મહાપુરુષ (મનીષી) સાથે મારે મળવાનું પણ થયું અને એણે તો ખરેખર અમારા હૃદયમાં ખરેખરો ઉત્સવ કરી દીધો છે. આ પ્રમાણે તું કરે એમાં નવાઈ પણ શું છે? કારણકે મહાત્મા પુરુષો તો પરમાણીઓને હમેશા સંતોષના વધારનાર જ થાય છે, તેઓનું પોતાનું કાર્ય એજ છે કે તેઓ બીજા માણસને પ્રીતિ ઉપજાવે. પુણ્યવાન પ્રાણીઓના સંબંધમાં તેમણે એમ કરવું એ તો તદ્દન યોગ્ય જ છે, પણ મારે માટે તે ઘણું નવાઈ જેવું છે! નહિ તો ક્યાં [3]ચંડાળ

---

૧ રાજાએ મનીષીને પોતાથી પણ વધારે માન આપીને આવો માણસ રાજાથી પણ વધારે યોગ્ય છે એમ બતાવી આપ્યું.

૨ રાજા મંત્રીને 'મિત્ર' કહે છે તે ખાસ વિચારણીય છે. નોકર સાથે આવો સંબંધ રાખવો જોઈએ. સુબુદ્ધિ અંતરંગ રાજ્યે રાજાની સદસદ્વિવેકશક્તિ (conscience) છે તે પણ ધ્યાનમાં રાખવું.

૩ ચંડાળ અતિ નિર્ધનાવસ્થામાં હોય છે તેથી આવું પ્રમાણ રત્ન તેની પાસે હોય તે ઘણી નવાઈની વાત ગણાય. તેમ રાજા વિચારે છે મારા જેવા પુણ્યહીનને આવી વસ્તુ પ્રાપ્ત થઈ એ મોટી વાત.

અને કયા તલનું મોઢું આપું ? અહો ! મિત્ર વત્સલ ! તેં આ પ્રમાણે કરીને મને તો કલ્યાણપરંપરા પ્રાપ્ત કરાવી દીધી છે લોકોમાં એમ કહેવાય છે કે મંત્રી હમેશા રાજાનું હિત કરે છે તે પ્રમાણે તારું મંત્રીપણું બરાબર સાર્થક થયું છે વળી તારું નામ સુબુદ્ધિ છે તે પણ બરાબર નામ પ્રમાણે ગુણવાળું થયું છે ખરેખર! તને આ બાબતમાં ઘણી સાબાશી ઘટે છે "

સુબુદ્ધિ મંત્રીએ જવાબમાં કહ્યું ' મહારાજ ! આપ એ પ્રમાણે કહો નહિ અમારા જેવાનું જીવતર [1]તમારા પુણ્યના જોરથી ચાલે છે, તો તેવા નોકર માણસને માટે આપ આટલી બધી માનની લાગણી બતાવો છો તે યોગ્ય નથી આવી આવી સુંદર બાબતો આપને મેળવી આપનાર અમે તે કોણ ? એવી કલ્યાણપરંપરા પ્રાપ્ત કરવાને દેવ પોતે જ યોગ્ય છો [2]નિર્મળ આકાશમાં પ્રકાશ કરતી સુંદર નક્ષત્ર પદ્ધતિ જોઇને કોઇને આશ્ચર્યબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થતી જ નથી, મતલબ આકાશ જો વાદળા વગરનું હોય છે તો તેમાં અનેક નક્ષત્રો અને તારાઓ સ્પષ્ટપણે દેખાય જ છે; નિર્મળ આકાશનો જ એ પ્રતાપ છે [3]'

મનીષી—" મહારાજ ! પ્રભુની તમારા ઉપર કૃપા થઈ છે તો અત્યારે તમને જે કલ્યાણ પ્રાપ્ત થયું છે તે તો કોઇ માત્ર છે ? તમારા હૃદયરૂપ નિર્મળ આકાશમાં અનન્ત જ્ઞાનરૂપ સૂર્યનો ઉદય થવાનો છે તેનો હજુ આ તો અરૂણોદય છે એમ સમજો. કેવળ-જ્ઞાનરૂપ સૂર્યના ઉદયને પરિણામે પરમ પદ (મોક્ષ)ના કલ્પનાતીત આનંદનો યોગ થશે તેની આગાહી કરનાર તરીકે હજુ તો તમને માત્ર શરૂઆતની સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થઇ તેનો આ સઘળો પ્રમોદ ઉત્પન્ન થયો છે, પરંતુ એ તો હજુ પ્રાથમિક છે બાકી જ્યારે તમારા નિર્મળ અંતઃકરણરૂપ આકાશમાં કેવળાલોક રૂપ સૂર્યનો પ્રકાશ થશે ત્યારે તો તમને અદ્ભુત કલ્યાણ પ્રાપ્ત થશે હજુ તો તેની શરૂઆતજ થઈ છે "

છે क होम्व क तिलाद्दक्म् એ વાક્પ્રયોગ (Idiom) છે કયા રાજા ભોજ અને કયા ગાગો તેલી એવા તેનો અર્થ સંબંધ૫રથી જણાય છે ગરીબને ઘેર ઘેસનું આધણ હોય ત્યાં વળી માલમસાલા તે ક્યાંથી હોય ! આવો ભાવ રહેલો છે

૧ સુબુદ્ધિ મંત્રી એ રાજાની પોતાનીજ સદ્અસદ્વિવેકશક્તિ (conscience) છે એમ ઉપર જણાવ્યું છે તે અહિં વધારે સ્પષ્ટ થાય છે

૨ નિર્મળ આકાશપ્રદેશમાં સુંદર નક્ષત્રપદ્ધતિ સંભવિત જ છે, રાજાને નિર્મળ આકાશ સાથે અત્ર સરખાવેલ છે

૩ આપનો આત્મા પવિત્ર છે તેથી તેમાં આ સર્વ કલ્યાણપરંપરા પ્રગટ થાય તે સ્વાભાવિક છે

શત્રુમર્દન—" ખરેખર, નાથ[1] ! મારાપર મોટી કૃપા થઇ છે ! આપ કહો છો એમા કશો સંદેહ નથી આપના અનુચરોને કઇ વસ્તુ પ્રાપ્ત થઇ શકે તેમ નથી ? " (ત્યારપછી સુબુદ્ધિ મંત્રી તરફ ફરી રાજાએ કહ્યુ) " મંત્રી ! આ મહાત્મા મનીષી હજુ તો આજે જ ખરેખરા ઉપદેશ પામ્યા છે અને જાગૃત થયા છે, છ । એમનામા કેટલો વિવેક અને ઊંડી સમજણ આવી ગઇ છે તે તો તુ જો ! "

મંત્રી—" મહારાજ ! એમા નવાઇ જેવુ શુ છે ? તેમનુ નામ જ મનીષી છે તે સર્વ રીતે યોગ્ય છે 'મનીષી' એટલે બુદ્ધિ ચાતુર્ય વાળા મહાપુરૂષો એ તો આપ જાણો છો એવા મહાત્માઓ તો જન્મથીજ જાગૃત થયેલા અને ઊંડી સમજણવાળા જ હોય છે તેઓને જાગૃત કરવામા ગુરૂઓ તો માત્ર નિમિત્તભુત જ થાય છે, બાકી વાસ્તવિક રીતે તો તેઓ સ્વત બોધ પામી જાય છે "

[1] યોગ્ય પ્રાણીને જ્યારે સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે તેનામા કેવુ નિર્મળ ગુણાનુરાગીપણુ આવે છે તે આ શત્રુમર્દન રાજા મનીષીની સાથે જે વચનોનો પ્રયોગ કરે છે તેનાથી જાણી શકાય છે

અને કયા તલનું મોટું માપું ? અહો મિત્ર વત્સલ ! તેં આ પ્રમાણે કરીને મને તો કલ્યાણપરંપરા પ્રાપ્ત કરાવી દીધી છે લોકોમાં એમ કહેવાય છે કે મંત્રી હંમેશા રાજાનું હિત કરે છે તે પ્રમાણે તારું મંત્રીપણું બરાબર સાર્થક થયું છે વળી તારું નામ સુબુદ્ધિ છે તે પણ બરાબર નામ પ્રમાણે ગુણવાળું થયું છે ખરેખર! તને આ બાબતમાં ઘણી સાબાશી ઘટે છે "

સુબુદ્ધિ મંત્રીએ જવાબમાં કહ્યું "મહારાજ ! આપ એ પ્રમાણે કહો નહિ અમારા જેવાનું જીવતર [1]તમારા પુણ્યના જોરથી ચાલે છે, તો તેવા નોકર માણસને માટે આપ આટલી બધી માનની લાગણી બતાવો છો તે યોગ્ય નથી આવી આવી સુંદર બાબતો આપને મેળવી આપનાર અમે તે કોણ ? એવી કલ્યાણપરંપરા પ્રાપ્ત કરવાને દેવ પોતે જ યોગ્ય છો [2]નિર્મળ આકાશમાં પ્રકાશ કરતી સુંદર નક્ષત્ર પદ્ધતિ જોઇને કોઇને આશ્ચર્યબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થતી જ નથી, મતલબ આકાશ જો વાદળા વગરનું હોય છે તો તેમાં અનેક નક્ષત્રો અને તારાઓ સ્પષ્ટપણે દેખાય જ છે, નિર્મળ આકાશનો જ એ પ્રતાપ છે [3]"

મનીષી—"મહારાજ ! પ્રભુની તમારા ઉપર કૃપા થઈ છે તો અત્યારે તમને જે કલ્યાણ પ્રાપ્ત થયું છે તે તો કોણ માત્ર છે ? તમારા હૃદયરૂપ નિર્મળ આકાશમાં અનન્ત જ્ઞાનરૂપ સૂર્યનો ઉદય થવાનો છે તેનો હજુ આ તો અરૂણોદય છે એમ સમજો. કેવળ-જ્ઞાનરૂપ સૂર્યના ઉદયને પરિણામે પરમ પદ (મોક્ષ)ના કલ્પનાતીત આનંદનો યોગ થશે તેની આગાહી કરનાર તરીકે હજુ તો તમને માત્ર શરૂઆતની સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થઇ તેનો આ સઘળો પ્રમોદ ઉત્પન્ન થયો છે, પરંતુ એ તો હજુ પ્રાથમિક છે બાકી જ્યારે તમારા નિર્મળ અંતઃકરણરૂપ આકાશમાં કેવળાલોક રૂપ સૂર્યનો પ્રકાશ થશે ત્યારે તો તમને અદ્‌ભુત કલ્યાણ પ્રાપ્ત થશે હજુ તો તેની શરૂઆતજ થઈ છે"

છે क्व होम्य क्व तिलाल्कम् એ વાક્પ્રયોગ(Idiom) છે કયાં રાજા ભોજ અને કયાં ગાંગો તેલી એવો તેનો અર્થ સંબંધપરથી જણાય છે ગરીબને ઘેર ઘેંસનું આંધણ હોય ત્યાં વળી માલમસાલા તે કયાંથી હોય ? આવો ભાવ રહેલો છે

૧ સુબુદ્ધિ મંત્રી એ રાજાની પોતાનીજ સદ્‌અસદ્‌વિવેકશક્તિ (conscience) છે એમ ઉપર જણાવ્યું છે તે અહિં વધારે સ્પષ્ટ થાય છે

૨ નિર્મળ આકાશપ્રદેશમાં સુંદર નક્ષત્રપદ્ધતિ સંભવિત જ છે રાજાને નિર્મળ આકાશ સાથે અત્ર સરખાવેલ છે

૩ આપનો આત્મા પવિત્ર છે તેથી તેમાં આ સર્વ કલ્યાણપરંપરા પ્રગટ થાય તે સ્વાભાવિક છે

શત્રુમર્દન—" ખરેખર, નાથ[1] ! મારાપર મોટી કૃપા થઇ છે ! આપ કહો છો એમા કશો સંદેહ નથી આપના અનુચરોને કઇ વસ્તુ પ્રાપ્ત થઇ શકે તેમ નથી ? " (ત્યારપછી સુબુદ્ધિ મંત્રી તરફ ફરી રાજાએ કહ્યુ) " મંત્રી ! આ મહાત્મા મનીષી હજુ તો આજે જ ખરેખરા ઉપદેશ પામ્યા છે અને જાગૃત થયા છે, છ । એમનામા કેટલો વિવેક અને ઊંડી સમજણ આવી ગઇ છે તે તો તુ જો ! "

મંત્રી—" મહારાજ ! એમા નવાઇ જેવુ શુ છે ? તેમનુ નામ જ મનીષી છે તે સર્વ રીતે યોગ્ય છે 'મનીષી' એટલે બુદ્ધિ ચાતુર્ય-વાળા મહાપુરૂષો એ તો આપ જાણો છો એવા મહાત્માઓ તો જન્મથીજ જાગૃત થયેલા અને ઊંડી સમજણવાળા જ હોય છે તેઓને જાગૃત કરવામા ગુરૂઓ તો માત્ર નિમિત્તભૂત જ થાય છે, બાકી વાસ્તવિક રીતે તો તેઓ સ્વત બોધ પામી જાય છે "

1 યોગ્ય પ્રાણીને જ્યારે સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે તેનામા કેવુ નિર્મળ ગુણાનુરાગીપણુ આવે છે તે આ શત્રુમર્દન રાજા મનીષીની સાથે જે વચનોનો પ્રયોગ કરે છે તેનાથી જાણી શકાય છે

પ્રકરણ ૧૬ મું

નિજવિલસિતઉદ્યાનપ્રભાવ.

મનીષીને મહોત્સવપૂર્વક અગાઉ જણાવ્યા પ્રમાણે રાજમદિરમા પ્રવેશ કરાવ્યો તેજ વખતે રાજાના હુકમથી સબુદ્ધિ મત્રીએ મધ્યમબુદ્ધિને પણ પોતાનો સાધર્મીભાઇ જાણીને આત્મીય સદનમા (પોતાના ઘરમા)[1] પ્રવેશ કરાવ્યો હતો [2]મધ્યમબુદ્ધિ ત્યા આવ્યો તે સબધમા તેણે ઘણો આનદ બતાવ્યો હતો અને ઉચિત દાનો પણ આપવામા આવ્યા હતા મત્રીના આત્મસદનમા આવ્યા પછી મધ્યમબુદ્ધિએ સ્નાન કરી લીધુ, ભોજન કર્યું, પાનસોપારી ખાધા, શરીરે વિલેપન કર્યું, શરીરપર અલકારો ધારણ કર્યા, યોગ્ય શરીરશોભા કરી, શરીરપર માળા ધારણ કરી સુબુદ્ધિ અને તેના પરિવારના મનુષ્યોના પ્રેમથી ભરેલા મીઠા સ્તુતિના વચનો સાભળીને તેના સરળ હૃદયને ઘણો આનદ થયો એ પ્રમાણે બધુ કામ પરવારીને તે પણ રાજસભામા તે વખતે આવી પહોચ્યો તેણે આવતાની સાથે જ યોગ્ય માનપૂર્વક મનીષીને નમસ્કાર કર્યો અને તેના સિહાસનની બાજુમા એક મોટી બેઠક તેને આપવામા આવી તેની ઉપર તે બેઠો

મધ્યમબુદ્ધિ આગમન

મધ્યમબુદ્ધિનો પણ ઉપકાર
રાજાનો મધ્યમ જનોમા ગણના,
મનીષી મધ્યમ જનોની તુલના

---

૧ સુબુદ્ધિ-આત્મીય સદન-વિગેરે શબ્દો બહુ ગૂઢ અર્થમા અત્ર વપરાય લા છે તે વિચારતા સમજાઇ જશે

૨ સુબુદ્ધિ સદ્અસદ્વિવેકશક્તિ છે અને મધ્યમ વર્તન રાજાનુ છે તેનુ રૂપક સ્વરૂપ મધ્યમબુદ્ધિ છે આ વાત સાથે એ પણ ધ્યાનમા રાખવુ કે આ સર્વ વાર્તા વિદુર નદિવર્ધન કુમાર પાસે સગતિના પરિણામ બતાવવા સારુ કહે છે અને શ.ાગમ પાસે સસારીજીવ પોતાનો અનુભવ કહી બતાવે છે

મધ્યમ બુદ્ધિને ઉદ્દેશીને શત્રુમર્દનરાજાએ સુબુદ્ધિમત્રીને કહ્યુ "મિત્ર ! આ મધ્યમબુદ્ધિએ પણ અમારા ઉપર ઘણો ઉપકાર કર્યો છે"

સુબુદ્ધિ—"તે કેવી રીતે ?"

શત્રુમર્દન—"સાભળ આચાર્યમહારાજે આજે જ્યારે અપ્રમાદયત્રના સબધમા [1]ઉપદેશ આપ્યો ત્યારે ભયકર લડાઇના મેદાનમા બીકણ માણસ જેવો આકુળવ્યાકુળ થઇ જાય તેના જેવી વ્યાકુળતા મને થઇ આવી હતી, કારણ કે મને તે વખતે એમ લાગ્યુ હતુ કે એ અપ્રમાદયત્રને ગ્રહણ કરીને તદનુસાર વર્તન કરવુ તે મારા જેવા માટે ઘણુ મુશ્કેલ હતુ, તે વખતે આ મધ્યમબુદ્ધિ ભાઇએ આચાર્યભગવાનને ગૃહસ્થધર્મ પોતાને આપવાની માગણી કરી અને તે મારાથી પણ ગ્રહણ થઇ શકે તેવા પ્રકારનો છે એવી બુદ્ધિ મારામા ઉત્પન્ન કરીને મને આશ્વાસન આપ્યું અને મારી વ્યાકુળતા દૂર કરી ગૃહસ્થધર્મ અગીકાર કરવાથી મારા મનમા પણ ઘણી ધીરજ આવી, મને મોટો ટેકો મળ્યો અને મારા ચિત્તમા ઘણો આનદ થયો તે સર્વનુ કારણ એ મધ્યમબુદ્ધિની સૂચના અને પ્રશ્ન હતા એથી એણે પણ મારા ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે"

સુબુદ્ધિ—"એ મધ્યમબુદ્ધિ યથાર્થ નામવાળો છે લોકોમા એવી કહેવત પણ છે કે સમાન ગુણ, વર્તન, સુખ અને દુખવાળાનેજ પ્રાયે દોસ્તી થાય છે એનુ વર્તન મધ્યમ પ્રકારનુ હોવાથી તે મધ્યમ સ્થિતિના માણસોને આશ્વાસન આપે તે ઉચિત છે"

રાજાએ પોતાના મનમા વિચાર કર્યો કે–અહો ! મારા મનમા અત્યારસુધી એવુ મિથ્યા અભિમાન હતુ કે હુ રાજા છુ તેથી સર્વ પુરુષોમા શ્રેષ્ઠ છુ અને અત્યારે આ સુબુદ્ધિ મત્રીએ યુક્તિપૂર્વક વાત કરીને [2]અર્થાપત્તિથી મને મધ્યમ જનની[3] ગણનામા મૂકી આપ્યો ખરેખર, મારા મિથ્યા અભિમાનને ધિક્કાર છે ! અને એવુ અભિમાન કરનાર મને પણ ધિક્કાર છે ! અથવા તો ખરેખર વસ્તુસ્થિતિ એવીજ છે તો પછી મારે તેમા દિલગીર થવા જેવુ નથી, કારણ કે મોટો હાથી

---

૧ જુઓ પૃષ્ઠ ૫૧૧ ત્યા મધ્યમબુદ્ધિએ ગૃહસ્થધર્મ સબધી પ્રશ્ન આચાર્યને કર્યો છે

૨ By inference અનુમાન ઉપરથી,

૩ **મધ્યમજન** સામાન્ય માણસ બહુ ઉચો નહિ અને તદ્દન માલ વગરનો નહિ વચલા વર્ગનો મનુષ્ય

ત્યાસુધી જ શૂરવીર અને ત્રાસ આપનાર દેખાય છે કે જ્યાસુધી વિકરાળ દાઢવાળો સિંહ દેખાવ આપતો નથી, પણ જેવી હાથીને દૂરથી સિંહની ગંધ પણ આવે છે કે તુરત તે ધ્રુજી ઉઠે છે અને પછી તે બીકણ બાયલા જેવો લાગે છે આ પ્રમાણે હોવાથી મનીષીની અપેક્ષાએ તો મારી મધ્યમરૂપતા યોગ્ય જ છે એ મહાભાગ્યશાળી માણસ ખરેખરો સિંહ છે અને તેની અપેક્ષાએ તો મારા જેવા બીકણ હાથીઓ જ છે, તેથી મારે આ બાબતમા દિલગીરી કરવી યોગ્ય નથી; કારણ કે ઉત્તમ પુરૂષની ગણનામા નહિ તો મધ્યમ પુરૂષોની ગણનામા આવવુ તે પણ મારા જેવા પ્રાણીઓ માટે તો મોટુ સદ્‌ભાગ્ય ગણાય મધ્યમ વર્ગનો અશક્ત પ્રાણી હોય અને કદિ પોતાના કાર્યો પૂરા કરે તો સર્વોત્તમ થઇ શકે, પણ જઘન્ય હોય તે તો કદિ એકદમ સર્વોત્તમ થઇ શકતો નથી મારા મનમા અગાઉ હુ સર્વોત્તમ છુ એવુ એક જ મિથ્યા અભિમાન નહોતુ, પણ બીજી ઘણી બાબતોના મિથ્યા અભિમાનો હતા પણ હવે તેની ચિંતા કરવાથી ફળ શુ ?

ધર્માનુષ્ઠાનમા નિમિત્તની ઉપકારિતા
નિજવિલસિત ઉદ્યાનનો મહા પ્રભાવ
વ્યક્તિભેદ વિચિત્ર પ્રકારનો ક્ષેત્રસ્વભાવ

રાજા આ પ્રમાણે વિચાર કરતો હતો તે વખતે સુબુદ્ધિ મંત્રી બોલ્યો " આપના ઉપર એ મોટો ઉપકાર કરનાર છે એ વિચાર આપે બહુ સારો કર્યો, કારણ કે જૈનધર્મના અનુષ્ઠાનની પ્રવૃત્તિ કરવામા જે કોઈ જરા માત્ર પણ નિમિત્તભૂત થાય તેના જેવો મોટો ઉપકાર કરનાર આ દુનિયામા બીજો કોઈ પ્રાણી નથી "

શત્રુમર્દન—" ખરેખર, એ બાબત તુ કહે છે તે જ પ્રમાણે છે હવે એક બીજી વાત કહુ મારા મનમા એક વિચાર વાર વાર આવ્યા કરે છે આચાર્યમહારાજના વચનને સભારી તેનુ નિરાકરણ મારા મનમા વાર વાર કર્યા કરૂ છુ તો પણ ભિક્ષા માગનાર લાજ વગરના બ્રાહ્મણની પેઠે વાર વાર તે વિચાર મારા મનમા આવ્યા જ કરે છે હવે એ મારી શંકા તારે દૂર કરવી જોઇએ "

સુબુદ્ધિ—" તે વિચાર કેવા પ્રકારનો છે તે જણાવવા આપ કૃપા કરશો ? "

શત્રુમર્દન—" સાભળ ! આપણે આજે સવારે જ્યારે પ્રમોદશેખર ચૈત્યમા દાખલ થયા કે તુરત મારા મનમા જે કાંઇ કલહ કે કાસ

વિગેરે હતા તે સર્વ દૂર થઇ ગયા, રાજ્યના કાર્યો કરવા રૂપ ચિતા-પિશાચીને જાણે કોઇએ ઉખેડી નાખી હોય તેમ અદૃશ્ય થઇ ગઇ, મોહની સર્વ જાળો ત્રુટી ગયા જેવી થઇ ગઇ, પ્રબળ રાગરૂપ અગ્નિ જાણે ઓલવાઇ ગયો હોય તેવો થઇ ગયો, દ્વેષરૂપ વૈતાળ નાશી ગયા જેવો થઇ ગયો, વિપરીત (વસ્તુને ઉલટી સમજાવનાર) દુરાગ્રહરૂપ ભૂત જાણે પલાયન કરી ગયો હોય તેમ થઇ ગયુ, આખા શરીર ઉપર જાણે અમૃતનો વરસાદ વરસ્યો હોય એવી શાતિ થઇ ગઇ અને હૃદય જાણે સુખસાગરમા ડૂબી ગયુ હોય તેમ એકક્ષણ માત્રમા અનુભવ થવા લાગ્યો આ સર્વ હકીકત મે જાતે અનુભવી હતી ત્યાર પછી ભુવનગુરૂ આદિનાથને પ્રણામ કર્યા, ગુરૂમહારાજને ચરણે નમસ્કાર કર્યા અને મુનિરાજોને વદના કરી તેમજ ભગવાનના વચન સાભળ્યા, તે વખતે જે અનુપમ આનદનો મે આજે સવારે અનુભવ કર્યો તે વાણીથી કહી શકાય તેવો નથી આવા અપ્રતિમ જૈન મદિરમા, એવા અચિત્ય પ્રભાવવાળા ગુરૂમહારાજ પાસે હોવા છતા, તેઓ રાગનું ઝેર શમાવવા વૈરાગ્ય માર્ગના ઉપદેશ કરતા છતા, શાત ચિત્તવાળા તપસ્વી લોક પાસે હોવા છતા અને માણસોનો એટલો મોટો સમુદાય હાજર હોવા છતા પણ પેલા બાળને અત્યત અધમ આચરણ કરવાનો અધ્યવસાય કેવી રીતે થયો હશે ?"

સુબુદ્ધિ—"એ મદિરમા આપસાહેબે પ્રવેશ કર્યો કે તુરત આપને એક ક્ષણવારમા ન કલ્પી શકાય તેવા ગુણોનો આવિર્ભાવ થયો એમ આપસાહેબે કહ્યુ તેમા કાઇ નવાઇ જેવુ નથી, એ ભગવાનના મદિરનુ નામ જ [1]પ્રમોદશેખર છે એ મદિર તેવા ગુણ સમુદાયોનુ કારણ જ હોવાથી તેમા પ્રવેશ કરતા એવા ગુણો આવિર્ભાવ પામે તે સ્વાભાવિક છે, તેથી આપને જે અનુભવ થયો છે તેમા જરા પણ નવાઇ પામવા જેવુ નથી પણ આવા પ્રકારના સયોગો છતા બાળના મનમા અતિ તુચ્છ અધ્યવસાય કેમ થયો એમ આપે પૂછ્યુ તેનુ કારણ તો આચાર્યભગવાને અગાઉ જ જણાવી દીધુ છે વળી તેના સબધનુ (તેનુ) નામ વિચારવાથીજ એ બાબતની શકા તો દૂર થઇ જાય છે તેનુ નામ બાળ છે અને પાપને આદરવાની સર્વ સામગ્રી હાજર હોય છતા બાળ જીવો પાપનુ આચરણ કરે છે એ બાળપ્રકૃતિનો સ્વભાવ છે વળી ભગવાનના કથનો વિચારતા એ પણ સમજાય તેમ છે કે પ્રાણીને શુભ અથવા અશુભ પરિણામો થાય

[1] જુઓ પૃષ્ઠ ૪૬૬

છે તેમા તેને [1]દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને ભવની અપેક્ષા રહે છે એટલે પ્રાણીને જે વિચારો, અધ્યવસાયો કે પરિણતિ થાય તેમા એ પાચે બાબતો ઉપયોગી ભાગ ભજવે છે બાળને તે વખતે જે અધ્યવસાય થયો તે ક્ષેત્રને લઇને થયો હતો એમ મને લાગે છે "

શત્રુમર્દન—" જો ક્ષેત્રના ઉપર તુ આટલો બધો ભાર મૂકતો હો તો ગુણોની ખાણ સમાન એ જૈનમંદિર તો પવિત્રમા પવિત્ર ક્ષેત્ર હતુ ! અને એ જ ક્ષેત્રમા એ બનાવ બન્યો, તો આવુ સુદર ક્ષેત્ર બાળના સબધમા એવા અશુભ પરિણામ ઉત્પન્ન કરવાનુ કારણ કેવી રીતે થઇ શકે ?"

સુબુદ્ધિ—" મહારાજ ! એમા મંદિરનો દોષ નહોતો, પણ ઉદ્યાન (ઉપવન) નો દોષ હતો, દેવમંદિર પણ ઉદ્યાનમા આવી રહેલું છે, તેથી ઉદ્યાન [2]સામાન્ય ક્ષેત્ર છે અને એ ઉદ્યાન બાળના અશુદ્ધ અધ્યવસાયનુ કારણ છે "

શત્રુમર્દન—" જો એ ઉદ્યાન ખરાબ અધ્યવસાયનુ કારણ હોય તો અમે પણ તેજ ઉદ્યાનમા હતા તો અમને તે ખરાબ અધ્યવસાયનુ કારણ કેમ ન થયુ ?"

સુબુદ્ધિ—" એ [3]ઉદ્યાન ઘણુ વિચિત્ર સ્વભાવવાળુ છે અને જૂદા જૂદા માણસોને અગે તે અનેક પ્રકારના પરિણામો નિપજાવનાર-કામો કરાવનાર થઇ શકે છે એ પ્રમાણે હોવાથીજ તેનુ નામ [4]નિજવિલસિત પાડવામા આવ્યુ છે તે જૂદા જૂદા પ્રકારના [5]સહકારી કારણોને લઇને ભિન્નભિન્ન પ્રાણીમા જૂદા જૂદા પ્રકારના [6]વિલસિત પ્રકટ કરે છે

---

1 દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ ભવ દ્રવ્ય એટલે વસ્તુ પોતે ક્ષેત્ર એટલે સ્થાન કાળ એટલે સમય ભાવ એટલે સયોગો અને ભવ એટલે એક જન્મ અને મરણ વચ્ચેનો સમય (તેના સયોગો સાથ એટલે ગતિ અને ત્યા વદ્યોગ્ય નામકર્મો વિગેરે)

2 Common ground

3 એ ઉદ્યાનનુ નામજ **નિજવિલસિત** છે દરેક પ્રાણીનો વિલાસ જૂદા પ્રકારનો હોય છે તેથી આવિર્ભાવ પણ પ્રથક્ પ્રથક્ થાય છે આજુબાજુની વસ્તુઓ વિલાસ અને વિકાસ સાથે પરિણમી જાય છે અને તેને સહકારી કારણ ગણવામા આવે છે

4 તેના વર્ણન માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૪૬૭

5 **સહકારી** સાથના મદદ કરનાર

6 **વિલસિત** લીલા ગમ્મત

સહકારી કારણો સર્વની જરૂરીઆત

એના આપણે પ્રત્યક્ષ દાખલા જોઇએ. બાળની સાથે સ્પર્શન મિત્ર અને અકુશળમાળા હતા તેથી તેના જોવામા જ્યારે મદનકદળી આવી ત્યારે તે ઉદ્યાને તેના મનમા મદનકદળી સાથે વિષયભોગ ભોગવવાના અને એને લગતા બીજા વિચારો ઉત્પન્ન કર્યા અહીં સ્પર્શન અને અકુશળમાળાનો સહયોગ અને મદનકદળીનુ દર્શન સહકારી કારણો સમજવા મનીષી, મધ્યમબુદ્ધિ અને આપના જેવા પુણ્યશાળી વિશિષ્ટ પુરૂષોને જ્યારે સૂરિમહારાજના પાદપ્રણમનનો અવસર મળ્યો ત્યારે તે જ ક્ષેત્રે (ઉદ્યાને) તમારા મનમા સર્વવિરતિ દેશવિરતિ અગીકાર કરવાની અને એવી બીજી ઉત્તમ ભાવનાઓ ઉત્પન્ન કરી અહીં સૂરિપાદપ્રણામ સહકારી કારણ સમજવુ જો કે કોઇ પણ કાર્ય થવામા [1]દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, સ્વભાવ, કર્મ, નિયતિ, પુરૂષકાર વિગેરે કારણો કેટલાક પ્રકટપણે અને કેટલાક અપ્રકટપણે સર્વ એક સાથે મળીને જ તે કાર્યના કારણપણાને પામે છે અને તેઓમાનુ માત્ર એક જ કારણ સ્વતત્ર રીતે કોઈ દિવસ પણ કોઇ કાર્યનુ કારણ થઇ શકતુ નથી, સર્વ સાથે હોય ત્યારે જ કાર્યની નિષ્પત્તિ થાય છે, છતા

એક કારણની ઉપચારથી મુખ્યતા

પણ એકને અગે વાત ચાલતી હોય અને તેની મુખ્યતા હોય તો સર્વમાથી તેને એક મુખ્ય કારણ તરીકે કહી શકાય છે ખરીરીતે તો સર્વ કારણો એકઠા થાય ત્યારે જ કાર્ય થાય છે, પણ અમુક અમુક અપેક્ષાએ એક એકની મુખ્યતા દેખાઇ આવે છે એ વખતે ઉદ્યાનના વિચિત્ર પ્રકારના ભાવો હૃદયપર વધારે અસર કરનાર હોવાથી ક્ષેત્રનુ કારણ તરીકે મુખ્યપણે આપની પાસે નિવેદન કર્યું છે

શત્રુમર્દન—“ મિત્ર ! એ વાત તો તે બહુ સારી કરી હવે એક બીજી વાત તને પૂછુ ! આચાર્યમહારાજની પાસે પેલા કર્મવિલાસ રાજા સબધી વાત નીકળી ત્યારે તે કહ્યુ હતુ [2]કે તુ તેનુ બધુ સ્વ-

---

[1] કારણો કોઈ પણ કાર્ય થવા માટે પાચ કારણ એકઠા મળવા જોઇએ કાળ પરિપક્વ થવો જોઇએ વસ્તુનો તે **સ્વભાવ** જોઇએ, વસ્તુ તે પ્રકારે બનતી હોવી જોઇએ ભવિતવ્યતા—કર્મ તેવા પ્રકારનુ હોવુ જોઇએ અને તે માટેનો ઉદ્યોગ હોવો જોઇએ એ પાચમાથી એક પણ કારણ મદ હોય તો કોઈ કામ થઇ શકતુ નથી દ્રવ્ય ક્ષેત્રનો સમાવેશ સ્વભાવમા થઇ જાય છે મૂળ મુખ્ય કારણો પાચ છે કાળ સ્વભાવ, નિયતિ (ભવિતવ્યતા) કર્મ અને ઉદ્યોગ

[2] જુઓ પૃષ્ઠ ૫૧૧ ત્યા સક્ષેપમા આચાર્યે કર્મવિલાસનુ સ્વરૂપ કહ્યુ હતુ, પછી વધારે સ્વરૂપ જણાવવાનુ સુબુદ્ધિમત્રીએ રાજાને વચન આપ્યુ હતુ.

રૂપ સારી રીતે જાણે છે અને આગળ ઉપર તે મને તું કહી સંભળાવીશ તેનું સ્વરૂપ હવે તું મને જણાવ મને તે સાંભળવાની તીવ્ર ઇચ્છા તે વખતથી થયેલી છે '

સુબુદ્ધિ—' જો આપની એવી ઇચ્છા હોય તો આપ [1]એકાંતમાં બેસો એટલે આપની સાથે વાત કરૂં

કર્મવિલાસ રાજાનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ
તેના આખા પરિવારપર વિચારણા
સ્પર્શેન્દ્રિય સંબંધ અને ગુરૂના ઉપદેશનું રહસ્ય

ત્યાર પછી મનીષીની રજા લઇને રાજા તથા મંત્રી રાજસભામાંથી ઊઠીને બાજુના એકાંત ઓરડામાં ગયા, ત્યાં સુબુદ્ધિ મંત્રીએ કહેવા માંડયું ' રાજન્ ! આચાર્યમહારાજે જે વાત કરી તેનો પરમાર્થ આ પ્રમાણે હતો જે આપ ધ્યાન રાખીને સાંભળો તમને યાદ હશે કે ભગવાન આચાર્ય મહારાજે [2]ચાર પ્રકારના પુરૂષો બતાવ્યા હતા તેમાં જે પ્રથમ ઉત્કૃષ્ટતમ વર્ગના પુરૂષો છે તે સર્વ કર્મના પ્રપંચથી રહિત હોવાથી તેઓને સિદ્ધ અથવા 'મુક્ત' કહેવામાં આવે છે ત્યાર પછી જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ જીવો કહ્યા તે અનુક્રમે બાળ, મધ્યમબુદ્ધિ અને મનીષી (બુદ્ધિશાળી) સમજવા. હવે આચાર્યમહારાજે જે કર્મવિલાસ રાજાની વાત કરી હતી તે પ્રાણીઓના એવા પ્રકારના જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ રૂપનો જનક પોતપોતાના કર્મનો ઉદય [3]સમજવો એ કર્મોની બહુ જબરી શક્તિ છે અને તેજ સંબંધમાં આચાર્યમહારાજ પાસે વાત થઈ હતી, બીજા કોઇના સંબંધમાં નહિ એ રાજાની શુભ અશુભ અને મિશ્ર (શુભાશુભ) એવી ત્રણ પ્રકારની પરિણતિ છે એ ત્રણે પ્રકારની વૃત્તિઓને અનુક્રમે શુભસુંદરી, અકુશળમાળા અને સામાન્યરૂપાનું નામ આપીને

---

૧ આવા ઉત્તમ વિચારો અને ખાસ કરીને સ્વરૂપ જ્ઞાન એકાંતમાં ચોક્કસ થાય છે ચિત્તની એકાગ્રતા એકાંત વગર થવી લગભગ અશક્ય છે રાજાને પોતાની સુબુદ્ધિ સાથે એકાગ્રતા કરી નિર્ણયપર આવવું છે

૨ ચાર પ્રકારના પુરૂષોનો હેવાલ આ પ્રસ્તાવનાં ૧૨ મા મા પૃષ્ઠ ૪૭૭ થી શરૂ થાય ૭ અને તેનું વર્ણન પૃષ્ઠ ૪૮૮ સુધી ચાલેલ છે તે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા લાયક છે

૩ એટલે કર્મ એ ત્રણ વર્ગના પ્રાણીઓના પિતા થયા બાળ, મધ્યમબુદ્ધિ અને મનીષીના પિતા કર્મવિલાસ છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે જુઓ પૃ ૪૭૪ જનક એટલે પિતા-ઉત્પન્ન કરનાર

એને મનીષી બાળ અને મધ્યબુદ્ધિની માતાઓ તરીકે બતાવવા મા આવી છે, કારણ કે એ ત્રણ વર્ગના પુરૂષોને એવા સ્વરૂપમા તે જ માતાઓ (પત્નિતિઓ) જન્મ આપે છે ”

શત્રુમર્દન—“ ત્યારે બાળ જીવોનો મિત્ર કોણ છે ? તે પણ તુ મને જણાવ ”

સુબુદ્ધિ—“ સર્વ અનર્થને ઉત્પન્ન કરનાર પેલો દૂર ઊભો છે તે સ્પર્શેન્દ્રિય નામનો તેઓનો મિત્ર સમજવો ”

આતર વિચારણા

શત્રુમર્દન રાજાએ આ હકીકત સાભળી પોતાના મનમા વિચાર કર્યો કે–અહો ! ભગવાને આ સર્વ વાત કહી તે મે પણ સાભળી હતી, પણ તે સબધનો ભાવાર્થ સારી રીતે જાણી શકયો નહોતો આ સુબુદ્ધિએ પોતાના મનમા વિચાર કરીને હકીકતનો મેળ બરાબર મેળવ્યો છે મને એમ લાગ છે કે એવા પ્રકારનો મારો માર્ગ બતાવનાર અને બોધ આપનાર ખગ સાધુઓ સાથે સુબુદ્ધિને લાબા વખતથી પરિચય છે તે કારણને લઇને જ તે આ હકીકત બરાબર સમજી ગયો અહાહા ! એણે કેવી મજાની અને સરળ શબ્દોમા વાત કરી ! ભગવાને પણ કેવી યુક્તિથી નામ આપ્યા વગર અન્ય રીતિએ આ મનીષી વિગેરે સર્વના ચરિત્રો કહી દીધા હતા ! તેઓએ પણ બહુ સુદર રીતે દેશના દીધી હતી ! પણ તેમા આશ્ચર્ય પામવા જેવુ શુ છે ? તેઓનુ નામ જ પ્રબોધનરતિ છે, એટલે તેઓને અન્ય પ્રાણીઓને બોધ આપવામા જ આનદ આવે તે તેઓના નામને બરાબર યોગ્ય છે

મનીષીને વિલબ કરવા રાજાની માગણી
સુબુદ્ધિનો દીક્ષા સબધી વિચારણીય જવાબ.
ગુણ પક્ષપાત અને યોગ્ય સ્નેહના પરિણામો

રાજાએ સુબુદ્ધિ મત્રીને કહ્યુ “ મિત્ર ! હવે તારે વધારે તસ્દી લેવાની જરૂર નથી એ હકીકત તો મારા સમજવામા બરોબર આવી ગઇ હવે હુ તને એક બીજી વાત કરૂ છુ, સાભળ ! જો આ મનીષી વિષયોની સાથે સબધ કરી થોડો વખત સસારમા રહે તો ત્યારપછી અમે પણ તેની સાથે દીક્ષા લઇએ. એનુ કારણ એ છે કે જ્યારથી મે એને જોયો છે ત્યારથી જ એના ઉપર મને ઘણો સ્નેહ ઉત્પન્ન થયો છે તેથી તેનાથી છુટા પડતા જાણે તેનો વિરહ સહન જ નહિ થઇ શકે એમ ધારીને હૃદય તેની પાસેથી ખસતુ જ નથી, એને જોતા જોતા અને એના વદનકમળને નિરખતા નિરખતા નેત્ર પાછા હઠી શકતા

નથી—આ પ્રમાણે હોવાથી એનો વિરહ એક ક્ષણવાર પણ સહન કરવાની મારામા શક્તિ નથી એને આવી રીતે છોડી શકાય તેમ નથી અને જે પ્રમાણે તે ચારિત્ર લેવા તૈયાર થઇ ગયો છે તે પ્રમાણે ચારિત્ર ગ્રહણ કરવાને અમને અત્યારે પરિણામ ઉત્પન્ન થતા નથી, માટે તેની પાસે તુ પ્રેમથી માગણી કર, ઉત્તમ શબ્દ (સગીત) વિગેરે વિશિષ્ટ ભોગોનુ સ્વરૂપ તેની પાસે રજુ કર તેને એમ જણાવી દે કે એ શબ્દ વિગેરે ભોગોનો હવે તે જ ખરેખરો સ્વામી છે તેને વજ્ર (હીરો), ઇંદ્રનીલ (પન્નુ) મહાનીલ (એક જાતનો મણિ), કર્કેતન (રત્ન), પદ્મરાગ (માણેક), (મરકત) (લીલો મણિ), વૈડૂર્ય (રત્ન), ચદ્રકાન્ત (મણિ), પુષ્પરાગ (પોખરાજ) વિગેરે અમૂલ્ય રત્નો આપણી પાસે છે તે બતાવ, દેવતાઓની અપ્સરાઓને પણ ભૂલાવે તેવી સુદર રૂપવત કન્યાઓ તેને દેખાડ અને એવુ એવુ સર્વ તેના સબધમા ગોઠવીને તેને સસાર તરફ એવા પ્રકારનો લોભ લગાડી દે કે જેથી તે કાઇ પણ વધારે વિચાર ન કરતા કેટલોક કાળ સસારમા રહી આપણી હોશ પૂરી કરે."

વિષયાનુકૂળતા કરવાની સૂચના

સુબુદ્ધિ—" જેવો મહારાજાનો હુકમ ! પણ આ બાબતમા મારે આપસાહેબને જરા પ્રાર્થના કરવાની છે તે યોગ્ય હોય કે અયોગ્ય હોય તો પણ તેને માટે આપે મને ક્ષમા આપવી પડશે "

શત્રુમર્દન—" તુ તો હવે મને સાચો અને સાચો ઉપદેશ આપનાર થયો છે, તેથી તને તો મારા ઉપર મોટો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો છે એમ કહી શકાય, કારણ કે ઉપદેશદાનથી તુ મારો ગુરૂ થયો અને હુ તારો શિષ્ય થયો હવે તારે મારા સબધમા કાઇ પણ સભ્રમ (વિચાર-મુઝવણ) કરવાનો હોય જ નહિ તારા મનમા જે કાઇ હોય તે જરા પણ વિકલ્પ કર્યા વિના તુ વગર વિલબે કહે."

સુબુદ્ધિ—" જો એમ છે તો સાભળો આપ સાહેબે પ્રથમ કહ્યુ કે આપને મનીષી ઉપર ઘણો જ પ્રેમ આવે છે તે વાત તદ્દન યોગ્ય છે અને બનવાજોગ છે, કારણ કે મહા પુરૂષો હમેશા ગુણવાન્ તરફ જરૂર પક્ષપાત રાખે છે એના પ્રકારનો પક્ષપાત પાપના સમૂહને દળી નાખે છે, સારા આશયને વધારે પ્રકટ કરે છે સજ્જનપણાને જન્મ આપે છે આબરૂને વધારે છે, ધર્મને એકઠો કરે છે અને તેમ એવો પક્ષપાત) કરનારની મોક્ષમા જવાની યોગ્યતા છે એમ આપે છે ત્યારપછી આપશ્રીએ કહ્યુ કે કોઇ પણ રીતે તેને

(મનીષીને) લોભમા નાખીને કેટલોક વખત સસારમા રાખવો, પરતુ તે વાત મને બીલકુલ યોગ્ય લાગતી નથી એમ કર વાથી તેના ઉપર તમે વાસ્તવિક સ્નેહ બતાવતા નથી, પણ તેના દુશ્મનની ગરજ સારો છો, કારણ કે [1]આ સસાર મહા ભયકર જગલ-વન જેવો છે, તેમાથી કોઇ બહાર નીકળી જવાની ઇચ્છાથી આખા જગતનુ હિત કરનાર જૈન મતમા વિશેષ પ્રવૃત્તિ કરના મનથી, વચનથી અને કાયાથી ઉદ્યમ કરતો હોય તો તેને જે પ્રાણી વધારે ઉત્સાહ આપે તેજ સ્નેહ સબધથી પ્રેરાયેલ તેનો ખરેખરો બધુ છે એમ સમજવુ, અને ખોટા સ્નેહના મોહથી જે પ્રાણી એવી રીતે સસારમાથી નીકળી જવાની ઇચ્છા કરનારને વારે-અટકાવે તે ખરેખરી રીતે તેનુ અહિત કરનારો હોવાથી પરમાર્થથી તે તેનો શત્રુ છે-દુશ્મન છે એમ સમજવુ એ મનીષી પોતાનું હિત કરવા તૈયાર થયો છે તેને તમારે વારવો નહિ, અટકાવવો નહિ એ પ્રમાણે કરશો (એને નહિ અટકાવો) તો જ આપે ખરો સ્નેહ કર્યો ગણાશે. વળી એક બીજી પણ વાત આપને કહુ મનીષીને લોભાવવા માટે તમે [2]પાર્થિવ તો શુ પણ કદાચ મોટા [3]દૈવી વિષયો લાવો અને તે સબધમા હજારો પ્રયત્ન કરો તો પણ તેને ચળાવવો અશકય જ છે એનો હેતુ એ છે કે એ મહાત્મા મનીષીને વિષયોરૂપ વિષ (ઝેર)ના વિષમ (ભયકર) વિપાકને સમજાવનાર ભગવાનના વચન ઉપર સારી રીતે નિર્ણિત થયેલ વિશિષ્ટ બોધ થઇ ગયેલો છે, તેના હૃદયસરોવરમા સર્વ પ્રકારની પાપરૂપ કલુષતાને ધોઇ નાખનાર વિવેકરત્ન સ્ફુરાયમાન થયુ છે, વસ્તુઓના યથાયોગ્ય સ્વરૂપને જણાવનાર સમ્યગ્દર્શન તેના આત્મામા વધારે ઉલ્લાસ પામ્યુ છે અને સર્વ દોષોથી મૂકાવે તેવા ચરણ (ચારિત્ર) ધર્મને ગ્રહણ કરવાના પરિણામ તેને થઇ ગયા છે ભગવાનની કૃપાથી જ્યારે પ્રાણીમા એવા મહાકલ્યાણ કરનાર ગુણસમૂહો જાગ્રત થાય છે ત્યારે પછી તેનુ ચિત્ત વિષયમા રમણ કરતુ જ નથી, આખો સસારનો પ્રપચ તદ્દન ત્યાગ કરવા યોગ્ય તેને લાગે છે આખા જગતના વિલાસો ઇંદ્રજાળ જેવા ખોટા અને ટુકો વખત રહેનારા દેખાય છે અને ઇષ્ટ (વહાલાઓ)નો સબધ થોડીવાર રહેનારો હોવાથી સ્વપ્ન

સુબુદ્ધિનો જવાબ, દીક્ષાની મહત્તા

---

[1] દીક્ષા લેવા ઉત્સુક થયેલાની સામે પડનારે આ વાત ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે

[2] પાર્થિવ આ પૃથ્વી પરના-સાદા

[3] દૈવી દેવલોકના-અસાધારણ

જેવા તેને લાગે છે તેને મોક્ષમાર્ગ સાધવાની જે પ્રબળ બુદ્ધિ થઇ હોય છે તે બીજા કોઇના કહેવાથી પ્રલયકાળે પણ નાશ પામતી નથી એ આપે ચોક્કસ સમજવુ આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી મહારાજ ! જો આપણે એને સસારમા રહેવા માટે લલચાવવા પ્રયત્ન કરશુ તો તેની પાસે આપણા ઉપર મોહની કેટલી સત્તા ચાલે છે તેનો પ્રકટ પુરાવો રજુ કરશુ, બાકી તમે તેમા જે ધારણા રાખી છે તે કદિ પણ સિદ્ધ થવાની જરા પણ આશા નથી. માટે આવા ખોટા પ્રયત્નથી સર્યું !”

શત્રુમર્દન—“જો એમ જ હોય તો પછી અત્યારે અવસરને યોગ્ય આપણે શુ કરવુ જોઇએ તે તુ મને જણાવ ”

સુબુદ્ધિ—“એને માટે દીક્ષા લેવાનો સારો દિવસ જોવરાવીને તે દિવસને લગતા દિવસોએ વધારે પ્રમોદ થાય એવા ધાર્મિક મહોત્સવો કરો અને એ સ ઘ ધમા બને તેટલો આદર બતાવો ’

શત્રુમર્દન—“તે તો સર્વ તુ સારી રીતે જાણે છે, માટે જેમ યોગ્ય લાગે તેમ કર ”

પ્રકરણ ૧૭ મું.

નિષ્ક્રમણોત્સવ-દીક્ષા-દેશના.

સિદ્ધાર્થ નામના જોશીને શત્રુમર્દન રાજાએ બોલાવ્યો જોશી તુરત આવ્યો અને રાજસભામા દાખલ થયો તે આવી પહોચતા રાજાએ તેને આસન આપ્યુ, યોગ્ય ક્રિયા ઉપચાર કરવામા આવ્યા અને પછી તેને બોલાવવાનુ પ્રયોજન કહી સભળાવ્યુ અને દીક્ષામહોત્સવ માટે શુભ મુહૂર્ત પૂછ્યુ

નિમિત્તિયાએ આપેલ મુહૂર્ત

જોશીએ ત્યારપછી ગણતરી કરીને કહ્યુ કે ' આજથી નવમે દિવસે ચાલુ માસના ચાલુ પખવાડીઆની શુદ તેરશ ને શુક્રવારે ચદ્રમાનો ઉત્તરાભાદ્રપદ નક્ષત્ર સાથે યોગ થાય છે ત વખતે મહાકલ્યાણ કરનાર શિવદિનયોગ થાય છે અને તે દિવસે સૂર્ય ઉગ્યા પછી [1]સવા બે પહોર ગયે વૃષલગ્ન માન ગ્રહો શુભ સ્થાને આવેલા હોય તેવુ એકાન્ત નિરવદ્ય થાય છે, શુભ કાર્ય કરવાનો તે બહુ સુદર સમય છે, માટે તે વખતે તેને ચારિત્ર ગ્રહણ કરાવવુ ' રાજાને અને મત્રીને તે હકીકત ઘણી પસદ આવી અને તે મુહૂર્ત્ત તેઓએ સ્વીકાર્યુ જોશીની યોગ્ય પૂજાદિ કરી તેને વિદાય કરવામાં આવ્યો અને તે દિવસ આનદમા પસાર થઇ ગયો.

અઠ્ઠાઇ મહોત્સવ

બીજા દિવસથી માડીને રાજાએ પ્રમોદશેખર ચૈત્યમા તેમજ નગરમા આવેલા બીજા વિશાળ જૈન દેરાસરોમા દેવતાઓને પણ દેવભુવનોનુ સૌંદર્ય ભૂલાવે તેવો મોટો મહોત્સવ મડાવ્યો, તેમજ જેને જે જોઇએ તે લ્યો લ્યો-એવી મોટી ઘોષણાપૂર્વક મોટા મોટા દાન આપવામા આવ્યા એ મહોત્સવના આઠે દિવસ મનીષીને મોટા

---

૧ સૂર્યોદયથી દશ ... ઘડી, બપોર લગભગ પોણે બાગે

જયકુંજર નામના હાથીપર બેસાડી નગરના ત્રીક, [1]ચોક અને ચત્વરમાં ફેરવવામાં આવ્યો તે વખતે રાજા પોતે તેની આગળ મંત્રી ગ્રામ લોકસહિત પગે ચાલતો હતો, તેથી જાણે ઇંદ્રમહારાજ ઐરાવત હાથીપર આરૂઢ થયા હોય એવી મનીષીની શોભા લાગતી હતી અને તે વખતે બહુ મૂલ્યવાન્ વસ્ત્રાભૂષણોથી દેવતા સમાન શોભતા શહેરીઓ અનેક પ્રકારે તેની સ્તુતિ કરતા હતા આવી રીતે મનીષીને આખા નગરમાં ફેરવીને શત્રુમર્દન રાજાએ અપ્રતિમ વિલાસોનો તેને અનુભવ કરાવ્યો.

ગુણપ્રતાપ

એ પ્રમાણે મહોત્સવ ચાલતા આઠમો દિવસ આવી પહોંચ્યો રાજસભામાં જૂદા જૂદા સર્વ માણસોને સન્માન આપતા વિનોદપૂર્વક પ્રથમના બે પહોર પસાર થયા સૂર્યનું ચરિત્ર જાણે મનીષીનું ચરિત્ર જ સૂચવતું હોય નહિ તેમ તે વખતે સમય જણાવનાર (ઘંટ વગાડનાર પહેરેગીર) દરવાને જણાવ્યું "લોકોમાં અંધકાર દૂર કરીને અને બુદ્ધિમાન પ્રાણીઓને આનંદ ઉપજાવીને આ સૂર્ય હવે સર્વને મસ્તકે આવ્યો છે તે એમ સ્પષ્ટપણે જણાવે છે કે જેમ વધતા વધતા [2]પ્રતાપથી (વધારે તાપથી) હું સર્વની ઉપર આવી રહ્યો છું, તેવી રીતે પોતાના ગુણથી સર્વ પ્રાણીઓ લોકોની ઉપર આવી શકે છે-સર્વની ઉપર પોતાનું આધિપત્ય સ્થાપન કરી શકે છે"

નિષ્ક્રમણ મહોત્સવ

સમય જણાવનારના આવા શબ્દો સાંભળી શત્રુમર્દનરાજાએ સુબુદ્ધિ મંત્રી વિગેરેને ઉદ્દેશીને કહ્યું, "અહો! મુહૂર્તનો વખત હવે નજીક આવી પહોંચ્યો છે, તેથી હવે આચાર્યમહારાજ પાસે જવાની સામગ્રી એકદમ તૈયાર કરો" સુબુદ્ધિ મંત્રીએ કહ્યું "મહારાજ! જાણે મનીષીની પુણ્યપરિપાટિ હોય તેમ આપની સર્વ સામગ્રી તૈયાર જ છે સોના જેવા ઉજ્જવળ રથો જેને ઘોડા જોડવામાં આવ્યા છે તે ઘણઘણ અવાજ કરતા તૈયાર થઇને ચાલવા મંડી ગયા છે એની

સુબુદ્ધિની બાહ્ય સામગ્રીની યોજના

---

[1] ત્રીક ચત્વર, ચોક ત્રણ રસ્તા મળે તેને ત્રીક અને ચાર એકઠા મળે તેને ચત્વર કહે છે અને ખુલ્લી જગાઓ હોય તેને ચોક કહે છે

[2] પ્રતાપ શ્લેષ છે (૧) સૂર્ય સબંધે સખ્ત તાપ અને (૨) મનીષી સબંધે તેજ-ક્રાંતિ

પછવાડે રાજપુરૂષોથી બીરાજમાન સખ્યાતીત હાથીઓ જાણે રાજ દ્વાર પામે આવીને ઘન ગર્જારવ કરતો હોય તેમ ગર્જારવ કરતા ડોલી રહ્યા છે તેની પછવાડે જેના ઉપર સુદર અશ્વારો બેસી ગયા છે અને જેઓના મોઢા કાઇક ચાલતા જણાય છે તેવા ભરોડવાળી ડોકવાળા સેકડો ઘોડાઓ આકાશને જાણે પી જતા હોય તેવો દેખાવ આપતા હેષારવ કરી રહ્યા છે ત્યારપછી આજના બનાવ સબધી હકીકત જાણી લઇને મદમસ્ત પાયદળ લશ્કર સુદર વેશ પહેરીને આવેલુ ચાલી રહ્યુ છે તે જાણે ક્ષીરસમુદ્રનુ જળ હોય તેના જેવુ શોભે છે સુદર રત્નના આભૂષણો ધારણ કરીને તેમજ સુદર દ્રવ્યસમૂહ સાથે લઇ સુદર લોચનવાળી સ્ત્રીપુરૂષોના ટોળા ચાલી નીકળ્યા છે મહાત્મા મનીષીના મોટા પુણ્યથી ખેચાઇને અનેક દેવતાઓ આકાશમાર્ગમા આવી આકાશને શોભાવી રહ્યા છે આ બાજુએ નગરના લોકો કૌતુકથી અહીં મોટી સખ્યામા આવી પહોચ્યા છે અને હર્ષના તરગમા એવા આવી ગયા છે કે જાણે સમુદ્રમા મોટો ક્ષોભ થયો હોય તેવો દેખાવ થઇ રહ્યો છે, અથવા તો મારી પાસેથી હકીકત સાભળીને અને મનીષીના ગુણથી રીઝી જઇને તેમજ આપનો અભિપ્રાય જાણી જઇને પછી કોણ માણસ વાકો રહે ? આવી બાબતમા તો સર્વને હોશથી ભાગ લેવાનુ મન થાયજ એમા કાઇ શક જેવુ નથી, માટે હવે આપ સાહેબે પણ ઉઠવુ જોઇએ ”

નિજ વિનિર્મિત ઉદ્યાનને માર્ગે

સુબુદ્ધિ મત્રીના આવા વચન સાભળી રાજા તેમજ મનીષી બન્ને ઉભા થયા અને દરવાજા પાસે આવી પહોચ્યા એક મુખ્ય રથ જેમા ઘૂઘરીઓના જાળ ચોતરફ વિસ્તાર પામ્યા હતા તેમા મનીષી બેઠા એવી રીતે સુદર સુખરૂપ આસન ઉપર મનીષીકુમાર બીરાજમાન [1] થયા ત્યારે તેના માથા ઉપર પહેરવેલા મુકુટના કિરણોથી તેના મસ્તકનો ભાગ જગરગાઇ જતો જણાતો હતો, તેના કાનમા પહેરેલા કુડળો દોલાયમાન થઇ રહ્યા હતા, તેની છાતી ઉપર ઘણા મોટા ઉત્તમ મોતીઓની માળા શોભી રહી હતી, તેના હાથમા કડા અને બાજુબધો સુદર કાતિને ધારણ કરી રહ્યા હતા અતિ સુગધી

૧ મૂળ ગ્રથમા આ વાક્ય ઘણુ મોટુ તદ્દન વિચિત્ર રચના અને અદ્ભુત કાવ્યચાતુર્ય દર્શાવનાર વાક્ય છે ઘણો વિચાર અભ્યાસ અને તપાસ કરી તેનુ અવતરણ કર્યું છે એમા કાઇક જરૂરી ફેરફાર આ આવૃત્તિમા કર્યો છે હજુ પણ મૂળ વાક્ય વિચારવા યોગ્ય રહે છે

ત બોળ અને અ ગવિલેપનથી તેની બાહ્ય ઇંદ્રિયોને પ્રસન્ન કરવામા આવી હતી, તેના શરીરપર તદ્દન સ્વચ્છ અને મહા મૂલ્યવાળા દિવ્ય વસ્ત્રો શોભી રહ્યા હતા, તેના શરીરપર ઉંચી નીચી થતી જૂદા જૂદા પ્રકારની ફુલોની માળા શોભી રહી હતી, દરેક પ્રેમી માણસના મનોર થને પૂરે તેના પ્રકારનુ તેનુ રૂપ થયુ હતુ, મહારાજા શત્રુમર્દન તેના રથના સારથી થઇને રથને ચલાવી રહ્યા હતા, તેના માથા ઉપર તેના યશ જેવુ શ્વેત છત્ર ધારણ કરવામા આવ્યુ હતુ, સુદર સ્ત્રીઓના હાથમા ધારણ કરેલા ચ દ્રની નિર્મળ કૌમુદીના કિરણો જેના તદ્દન સ ફેદ ચામરો તેની બાજુમા વીંઝાતા હતા, બદીજનો મોટા સ્વરથી સ્તુતિ કરતા સાથે ચાલતા હતા, બીજી બાજુએ જરા દૂર આનદરસ થી ભરપૂર વિલાસ કરનારી નાયિકાઓ નૃત્ય કરતી સાથે ચાલતી હતી, સુદર વાજિંત્રોમાથી નીકળતો મધુર સ્વર ચોતરફ ફેલાઇ સર્વ દિશા ઓને બહેરી કરી મૂકતો હતો, કિન્નર (ગાયન કરનાર)નો મોટો સમૂ હ ગાન કરતો સાથે ચાલતો હતો, તેની સાથે દેવતાઓ હર્ષાતિરેકથી સિહનાદજેવા મોટા શબ્દો કરતા આકાશમા ચાલતા હતા, નગરના અનેક લોકો વખાણ કરતા સાથે ચાલતા હતા, નગરવાસી સ્ત્રીઓ પો તાના સુખ બારીમાથી બહાર કાઢીને તેની સામુ જોઇ રહી હતી, કેટ લીક તો તેને દેવકુમાર જેવો માનીને કૌતુકથી તેની સામુ જ જોઇ રહી હતી અને તેને નીરખી નીરખીને જોવામા પોતાની જાતને ભાગ્યશાળી માનતી હતી, કેટલીક સ્ત્રીઓ એના પોતાને દર્શન થવાથી અતિ હર્ષ મા આવી ગઇ હતી, કેટલીક સ્ત્રીઓએ એ પોતાની સામી નજર કરશે તેવા ખ્યાલથી અનુપમ શૃગાર ધારણ કર્યો હતો, કેટલીક મદનના રસથી પરવશ થઇ નાના પ્રકારના વિલાસ કરવામા મશગુલ થઇ હતી અને પોતાને જોવાની ઉત્કઠાથી મને પાછળ કરીને આ સ્ત્રી પોતે એને જોવામા તત્પર થઇ છે એમ કેટલીક સ્ત્રીઓ પરસ્પર ઇર્ષ્યા કરતી હતી અને પોતાના વડીલો પોતાને એવી રીતે બારીએથી જોતા જોઇ જશે તે વિચારથી જરા શરમાઇ જતી દેખાતી હતી તેમજ આવો રૂપસૌંદર્યવાળો મનુષ્ય સસાર છોડી જશે એ વિચારથી દિલગીર પણ થતી હતી અને જે સસારમાથી આના જેવો રૂપાળો પુરુષ ચાલ્યો જાય છે તેવા સસારનુ કામ પણ શુ છે એવા વૈરાગ્યના રસમા કેટલીક સ્ત્રીઓ લીન થતી હતી આવીરીતે નગરવાસી સ્ત્રીઓ પોતાના હૃદયમા રહેલા અનેક પ્રકારના રસોને અને ભાવોને બતાવતી બારીમાથી તેને અભિનદન દેતી હતી, આકાશમા તેની સાથે દેવસુંદરીઓ અને અપ્સરાઓ ચાલ તી હતી, તેની પછવાડેના બીજા રથમા તેના જેવા રૂપવાળો અને જાણે

ગયું અને તેને પોતાને પણ ચારિત્ર (દીક્ષા) લેવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ એ ઉત્તમ ઇચ્છા ઉદ્યાનમાં આવતા તુરત જ તેણે સુબુદ્ધિ મંત્રીશ્વરને મધ્યમબુદ્ધિને, રાણી મદનકંદળીને અને સર્વ સામંતોને કહી સંભળાવી મહાત્મા પુરૂષોના પડખા સેવવાનો અચિંત્ય પ્રભાવ હોવાને લીધે, કર્મનો ક્ષયોપશમ વિચિત્ર રીતે કામ કરતો હોવાને લીધે અને મનીષીના અકૃત્રિમ ગુણો તરફ રંજિત થઈ ગયેલા હોવાને લીધે તે સર્વનું આત્મવીર્ય પણ ઉછળ્યું, તેથી તેઓએ રાજાનો અભિપ્રાય જાણીને જવાબમાં કહ્યું કે "સાહેબ ! આપે બહુ સારી વાત કરી, તમારા જેવાએ તેમ જ કરવું યોગ્ય છે, કારણ કે વિવેકી પ્રાણીઓને આ નિઃસાર સંસારમાં બીજું કાંઈ પણ શ્રેષ્ઠ જણાતું જ નથી પ્રભુ ! આ સંસારમાં જો કોઈ પણ વસ્તુ રમણીય હોય, વખાણ કરવા યોગ્ય હોય, સારભૂત હોય, ગ્રહણ કરવા યોગ્ય હોય કે સુંદર હોય તો તત્ત્વજ્ઞાનનું સ્વરૂપ બરાબર સમજનારા વિશાળ બુદ્ધિવાળા મહાપુરૂષો કે જે આપ જેવાને પણ પૂજ્ય છે તેઓ સંસારનો શામાટે ત્યાગ કરે ? આવા મોટા બુદ્ધિશાળી પુરૂષો કેદખાનાના જેવા આ સંસારનો ત્યાગ કરતા જણાયા છે તેથી એમ સહજ જણાઈ આવે છે કે આ સંસારમાં સાર જેવું કાંઈ પણ નથી આવો સંસાર કે જે અનેક પ્રકારના મોટા ભયોને વારંવાર ઉત્પન્ન કર્યા કરે છે તેનો જ્યારે મનીષી પણ ત્યાગ કરે છે ત્યારે જાણી વિચારી, સમજીને ડાહ્યા માણસોએ તેમાં પડી રહેવું યોગ્ય નથી અમે સર્વેએ મનીષીનું ચિત્ત બરાબર અભ્યાસ કરીને હમણા હમણા જોયું છે તેથી હવે અમારૂં મન પણ સંસાર તરફ રમણ કરતું નથી જેવી રીતે તેના પ્રભાવથી દીક્ષા લેવાના વિચારો કરવા અમે હોંશવાળા થયા છીએ તેવી જ રીતે તેના વડે જ અમે સર્વ કાર્ય સંપાદન કરશું અને તેનાવડે જ પરિપૂર્ણતા પામશું એમ અમને લાગે છે, તેથી ભગવાન્ શ્રી જિનેશ્વર દેવના મતની અત્યંત નિર્મળ અને સંસારનો છેદ કરનાર દીક્ષા અમે પણ લેવા ઈચ્છીએ છીએ તેથી તેને માટે આપશ્રી અમને રજા આપો "

નિશ્ચય અને પ્રસંગાનુરૂપ ભાષણ

શત્રુમર્દન રાજા—"ધન્ય છે તમારા વિવેકને ! અને ધન્ય છે તમારા ગંભીર ચિત્તને ! તમારૂં વચનચાતુર્ય તેમજ આત્મબળ ખરેખર વખાણને પાત્ર છે તમે બહુ સારો વિચાર કર્યો છે અને આવા વચન બોલી તમે મને પણ બહુ સારો ઉત્સાહ આપ્યો છે

સર્વ સામાન્ય ધન્યવાદ.

વળી તમે આમ એક ક્ષણવારમા મોહ પીંજરાને તોડી નાખ્યુ તે બહુ ઉત્તમ કર્યું છે ”

એવી રીતે સર્વને સામાન્ય રીતે ઉદ્દેશીને ધન્યવાદ આપ્યા પછી શત્રુમર્દન રાજાએ વધારે હર્ષમા આવી એક એકને ઉદ્દેશીને કહેવા માડ્યુ પ્રથમ સુબુદ્ધિ મત્રીને ઉદ્દેશીને કહ્યુ, “ અહો મારા મિત્ર ! તને તો સસારનો સ્વભાવ સારી રીતે જણાયલો હતો અને આટલો વખત તુ સસારમા માત્ર મારે માટે મારી રાહ જોઇને જ રહ્યો હતો, તારે સસારમા પડ્યા રહેવાનુ બીજુ કારણ પણ શુ હોઇ શકે ? કેમકે એક પ્રાણીને રાજ્યનો લાભ મળવાનો સભવ હોય તો તે કદી ચાડાળપણુ સ્વીકારે ખરો ? ખરેખર મિત્ર ! તે બહુ સારૂ કર્યું છે, મારા ઉપર મોટી કૃપા કરી છે અને આ પ્રમાણે અત્યાર સુધી આચરણ કરીને તેમજ હવે મારી સાથે દીક્ષા લેવાનો નિશ્ચય બતાવીને આપણી મૈત્રી સાચી હતી એમ બરાબર બતાવી આપ્યુ છે ”

સુબુદ્ધિને

મધ્યમબુદ્ધિ તરફ નજર કરીને શત્રુમર્દનરાજાએ પોતાનુ સભાષણ આગળ ચલાવ્યુ, “ભાઇ ! તારે તો પ્રથમથી જ મનીષી સાથે સોબત હોવાથી તુ તો ખરેખરો ભાગ્યશાળી છે જે પ્રાણીને કલ્પવૃક્ષની પ્રાપ્તિ થાય તેને પછી કોઇ જાતનુ દુખ ખરેખર રહેતુ જ નથી હાલમા વળી એના ચારિત્ર લેવાના વિષય ઉપર વધારે ધ્યાન આપવાથી તેને અનુસરવાનો વિચાર કરીને તુ પણ તારા ભાઇ જેવો છે એમ તે બતાવી આપ્યુ છે તે ઘણુ સારૂ કર્યું છે આપણા વૃદ્ધો કહે છે કે ‘મા ચારૂ જેનુ છેતર માડ ’ એ કહેવત તને બરાબર લાગુ પડે છે ”

મધ્યમબુદ્ધિને.

ત્યારપછી રાણી મદનકદળીને ઉદ્દેશીને રાજાએ કહેવા માડ્યુ ‘ રાણી ! સુવર્ણ અને પદ્મકમળ જેવુ તમારૂ ચિત્ત ખરેખર અતિ સુદર અને નાજુક છે તેવા મનને લઇને જ તમે આ વાતનો સ્વીકાર કર્યો છે લોકોમા તમને મારી વહેવારૂ રીતે ધર્મપત્ની (સ્ત્રી) કહેવામા આવતા હતા તે વાત ધર્મની બાબતમા પણ મારી સાથે જોડાવાનો વિચાર કરીને-ખરેખરૂ કર્તવ્ય કરી બતાવીને આજે તમે સત્ય કરી આપી છે તેટલા માટે દેવી ! તમે ઘણો સારો નિર્ણય કર્યો છે સસારકારાગૃહમા સપડાઇ ગયેલા જીવોને માટે એનાથી વધારે સારૂ બીજુ કોઈ પણ કાર્ય નથી ”

મદનકદળીને

તે વખતે પોતાના સામન્તોમાથી અને નગરવાસી વિગેરેમાથી પણ જે જે દીક્ષા લેવા માટે ભાવથી તૈયાર થઇ ગયા હતા તે તે દરેકને મધુર વાકયથી રાજાએ ઉત્સાહ દેવા માડયો રાજા બોલ્યા "અહો ! તમે જેઓ પરમાત્માના મતની ઉત્તમ દીક્ષા લેવા તૈયાર થયા છે તે સર્વ ખરે ખરા ભાગ્યશાળી છો, મહાત્મા છો, ઉત્તમ મનુષ્યો છો અને કૃતકૃત્ય છો ! તમે સર્વ બહુ સારૂ કરો છો તમારા જેવાએ એમ કરવુ તે તદ્દન યોગ્ય છે, તમે આ લોકમા મારા ખરેખરા[1] ભાઇઓ છો "

સર્વ સામાન્ય પ્રત્યે

સુલોચનને રાજ્ય-સર્વની દીક્ષા

તે વખતે પોતાના પુત્ર સુલોચનકુમારને પોતાના સર્વ રાજ્યચિહ્નો (દડ, છત્ર છડી વિગેરે) સોપી દઇને તેને રાજ્યગાદી ઉપર સ્થાપન કરવામા આવ્યો રાજયચિહ્નો સોપ્યા એજ ગાદી સોપ્યા બરાબર ગણવામા આવ્યુ તે સિવાય બીજા પોતાને કરવાના કામો હતા તે સર્વ તુરતમા આટોપી લઇને રાજા જિનમદિરમા આવ્યા, પછી બાકીના બીજા સર્વ કાર્યો કરીને અને જગદ્ગુરૂ શ્રી જિનેશ્વર દેવની પૂજા કરીને સર્વેએ ગુરૂમહારાજ પાસે આવી પોતાના વિચાર ગુરૂ મહારાજ શ્રીપ્રબોધનરતિ આચાર્યને જણાવ્યા ગુરૂ મહારાજે બહુ મધુર શબ્દોમા મીઠાશથી કહ્યુ કે "આ બાબતમા હવે જરા પણ વિલબ કરી સસારમા રહેવુ ઠીક નથી" પછી કેટલાક મુદર શબ્દોવડે સર્વને ધન્યવાદ આપ્યો અને જેમના પાપો ધોવાઇ ગયેલા હતા એવા ગુરૂમહારાજે જૈન આગમમા બતાવેલી વિધિ પ્રમાણે સર્વને દીક્ષા આપી તે વખતે સર્વનો વૈરાગ્ય વધારવા માટે અને તે પ્રમાણે કરવુ [2]શાસ્ત્રાનુસાર હોવાથી આચાર્યમહારાજે ટુકી દેશના આપી

આચાર્ય મહારાજની દેશના

' આદિ અને અત વગરનો આ સસાર જેમા જન્મમરણ વાર ' વાર થતા હોવાથી જે ઘણો ભયકર છે તેમા તીર્થકર મહા "રાજના મતની દીક્ષા લેવી તે પ્રાણીને માટે ઘણુ મુશ્કેલ છે એ " દીક્ષા અત્યત નિર્મળ છે અને મન વચન કાયાના સર્વ સાવદ્ય

---

૧ નિર્વ્યાજ શબ્દ અત્રે મૂળમા છે જેનામાંથી કૃત્રિમ ભાવ નાશ પામી ગયો છે તેવા

૨ તે પ્રમાણે કરવાનો કલ્પ ' હોવાથી વૈરાગ્યમા સ્થિર કરવા એ ગુરૂ મહારાજની ફરજ છે

" યેગોપર અ કુશ આણુનાર છે એ અત્ય ત દુર્લભ દીક્ષા જ્યા સુધી
" પ્રાણીને ઉદયમા આવતી નથી, જ્યા સુધી પ્રાણી તેનો લાભ મેળવી
" શકતો નથી, ત્યાસુધી આ સ સારમા તેને અનેક પ્રકારના પારા
" વાર દુ ખો થાય છે, ત્યાસુધી રાગ દ્વેષ અને તેના ભયકર પરિ
" ણામો તેનાપર પોતાની અસર બતાવ્યા કરે છે, ત્યા સુધી કર્મો
" પોતાનો પ્રભાવ તેનાપર સ્પષ્ટપણે દાખવ્યા કરે છે, ત્યા સુધી
" જન્મ મરણના ફેરા થયા કરે છે, ત્યા સુધી અનેક પ્રકારની આપ-
" ત્તિઓ આવ્યા કરે છે, ત્યા સુધી અનેક પ્રકારની પીડાઓ અને
" ઉપાધિઓ થયા કરે છે, ત્યા સુધી પ્રાણી બીજા માણસો પાસે ગરીબ
" રાક-બાપડો-બિચારો થઈને બોલે છે, ત્યા સુધી દુર્ગતિમા જઇ
" અનેક દુ ખો સહન કરવાનો સ ભવ રહે છે, ત્યા સુધી અનેક પ્રકા
" રના રોગો થાય છે અને ત્યા સુધી અનેક પ્રકારના કલેશોથી ભરપૂર
" ભયકર સ સારસમુદ્રને અવકાશ મળ્યા કરે છે જ્યારે કર્મ માર્ગ
" આપે અને લોકનાથ શ્રી ભગવાનદેવની કૃપા થાય ત્યારે તીર્થ કર
' મહારાજ શ્રી જિનેશ્વર દેવની બતાવેલી દીક્ષા પ્રાણીને પ્રાપ્ત થાય છે
" અને પછી પ્રાણીના સર્વ પાપો ધોવાઈ જતા જાય છે, તેથી પ્રાણી
" છેવટે જ્યા સર્વ પ્રકારનો આનદ નિરતર વર્તી રહેલ છે અને
" દુનિયાના સર્વ કલેશોની જ્યા ગ ધ પણ નથી એવી ઉત્તમોત્તમ
' ગતિએ પહોચી જાય છે અને ત્યારપછી મે જે ભયકર ઉપદ્રવોનુ
" અગાઉ વર્ણન કર્યું તેવી સ સાર મ બ ધી સર્વ ઉપાધિઓ તેનાથી
" દૂર ચાલી જાય છે જે પ્રાણીઓ દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે તેઓ આ
' સ સારમા પણ ખરેખર અમૃત રસનુ પાન કરે છે, તેઓને આ ભ
" વમા પણ કોઇ પ્રકારની અડચણ થતી નથી અને તેઓ સુખથી ભર
" પૂર રહે છે ભગવાન્ શ્રી જિનેશ્વર દેવના મતની આવી દીક્ષા આજે
' તમને પ્રાપ્ત થઇ છે, તમે તે રાજીખુશીથી સ્વીકારી છે અને તેમ
' કરીને આ ભવસમુદ્રમા પ્રાણીએ જે ખાસ પ્રાપ્ત કરના યોગ્ય છે તે
" તમે પ્રાપ્ત કર્યુ છે મારે તમને ખાસ ભલામણ કરીને કહેવાનુ એ
" જ છે કે હવે તમારે સર્વ પ્રમાદ છોડી દઈને એ દીક્ષા પાળના
' માટે અને આત્માની પ્રગતિ કરવા માટે વારવાર આખી જીદગી
" સુધી પ્રયત્ન કર્યા કરવો, કારણ કે દીક્ષા લીધી હોય છતા પણ કમ
" ભાગ્યવાળા અધમ પુરૂષો પ્રમાદવશ થવાથી તેનો પાર પામી
" શકતા નથી જે પ્રાણીઓ મનુષ્યોમા ઉત્તમ હોય છે તેજ તેનો પાર
" પામે છે "

ગુરૂમહારાજની આ પ્રમાણેની દેશના સાભળ્યા પછી સર્વેએ

એક સાથે ગુરૂમહારાજને કહ્યું " સાહેબ ! આપ અમને આજ્ઞા આપો, આપનો હુકમ[1] ઉઠાવવા તૈયાર છીએ "

રાજર્ષિ શત્રુમર્દનનું શંકાસમાધાન
શુભસુંદરી ને અકુશલમાળાના પુત્રો
સામાન્યરૂપાના બાળકોની મોટી સંખ્યા
કર્મવિલાસના પુત્રોના ત્રણ પ્રકાર
કર્તવ્યપ્રેરણા અને યોગ્ય સ્પષ્ટીકરણ

તે વખતે પોતાના મુખ ઉપર મુહપત્તિ[2] રાખીને અત્યંત આનંદમાં આવી શત્રુમર્દન સાધુએ આચાર્યમહારાજને સવાલ કર્યો "હે પ્રભુ ! મનીષીનું ચિત્ત ઘણું વિશાળ નિર્મળ, ધીર, ગંભીર ઉદાર દયાતત્પર, ચિંતા વગરનું, દ્વેષના સંબંધ વગરનું, અચંચળ, જગતને આનંદ આપનાર અને ટુંકામાં કહીએ તો વાણીથી જેનું વર્ણન ન કરી શકાય તેવું છે તો તેવું ચિત્ત શું બીજા કોઇનું હોય ખરૂં ! અહો ! એનું સુંદર ચિત્ત જોઇને અને તેનું વર્તન વિલોકીને અમારા સર્વ સાંસારિક બંધનો શિથિલ થઇ ગયા અને આ ભયંકર સંસાર કારાગૃહમાંથી સર્વ મુક્ત થઇ ગયા ! પ્રભુ ! એવું ચિત્ત કોઇનું હોય ખરૂં કે નહિ તે અમને સમજાવો."

ગુરૂમહારાજ બોલ્યા " એ મનીષીની માતા શુભસુંદરીનું નામ તો તમે અગાઉ સાંભળ્યું છે એ શુભસુંદરીના જેટલા છોકરા છે તે સર્વેનું એવા જ પ્રકારનું નિર્મળ મન હોય છે "

રાજા પોતે તો હવે તેનું તત્ત્વ કાંઈક કાંઈક સમજી ગયો હતો, તો પણ ભોળા લોકોને બોધ થવા માટે મસ્તક નમાવીને શત્રુમર્દન

---

૧ દીક્ષા લીધા પછી કોઇ પણ કાર્ય પોતાની મરજીથી કરી શકાતું નથી ગુરૂમહારાજની પ્રત્યેક કાર્ય માટે અને સામાન્ય ચાલુ બાબત માટે આજ્ઞા લેવી પડે છે એ સંપ્રદાય અનુસાર ઇચ્છામો ખમાસમણી એટલે ' આપ આજ્ઞા કરો ' ' હું આપનાથી અનુશાસન કરાવવા ઇચ્છું છું ' એમ કરી શિષ્ય દરરોજ આદેશો માગે છે નિયંત્રણા માટે આ રિવાજ બહુ ઉપયોગી છે

૨ મુખવસ્ત્રિકા મુખની પાસે હાથમાં નાનું વસ્ત્ર જીવદયા વિગેરે અનેક વિશાળ હેતુથી રાખવામાં આવે છે તેને મુહપત્તિ કહેવામાં આવે છે વધારે અપભ્રંશ થતાં તેને મોમતી પણ કહેવામાં આવે છે તેનું પ્રમાણ ૧૬ અંગુળનું ચોરસ હોય છે તેને પડ વાળીને રાખવામાં આવે છે

સાધુએ ફરીને સવાલ કર્યો " ત્યારે શું મહારાજ ! શુભસુંદરીના પુત્રો એ શુભસુંદરીને વળી ઘણાએ છોકરાઓ છે ? અમે તો એના આ એક જ છોકરાને (મનીષીને) ઓળખીએ છીએ અને તે તેને એકનો એક જ છોકરો છે એમ જાણીએ છીએ "

ગુરૂમહારાજ તેના જવાબમા કહેવા લાગ્યા " એ શુભસુંદરીને તો ઘણાએ છોકરા છે આ ત્રિભુવનમા જે જે પ્રાણીઓ મનીષી જેવા દેખાય છે તે સર્વ શુભસુંદરીના છોકરાઓ છે એમા જરા પણ શકા જેવુ નથી આ દુનિયામા જે પ્રાણીઓ ઉત્તમ છે, જેઓ મહા સત્ત્વવાળા પ્રાણીઓને માર્ગે ચાલનારા છે, તેઓ મનીષી જેવા શુભસુંદરીના જ બચ્ચાઓ છે એમ જાણવુ "

શત્રુમર્દન રાજર્ષિ—" ત્યારે મહારાજ ! આપે પેલા બાળની માતા અકુશળમાળાનુ વર્ણન કર્યું તેને પણ બાળ સિવાય બીજા પુત્રો હશે ?"

ગુરૂ મહારાજ—" હા, તેને પણ ઘણા છોકરા છે આ ત્રિભુવનમા અધમ, ક્લિષ્ટ, હલકા સ્વભાવના મનુષ્યો જે જે જણાય તે તે સર્વે અકુશળમાળાના છોકરાઓ છે એમ સમજવુ બાળના જેવુ અધમ આચરણ કરે તેટલા ઉપરથી તેમને ઓળખી લેવા કે તેઓ અકુશળમાળાના દીકરાઓ છે "

અકુશળમાળાના પુત્રો

શત્રુમર્દન રાજર્ષિ—" સામાન્યરૂપાને પણ મધ્યમબુદ્ધિ જેવા બીજા છોકરાઓ હશે ?

ગુરૂ મહારાજ—" અરે, એ સામાન્યરૂપાને તો ઘણાએ છોકરાઓ છે આ દુનિયામા કેટલાક મનીષી જેવા અત્યુત્તમ ચરિત્રવાળા હોય છે અને કેટલાક બાળજેવા અત્યત અધમ ચરિત્રવાળા હોય છે, તે સિવાયના બીજા બધા પ્રાણીઓ એ મધ્યમબુદ્ધિના જ ભાઇઓ છે એમ સમજવુ જેઓ મધ્યમબુદ્ધિ જેવા હોઇ કાંઇક મલીન પ્રકારના આચારોને અમલમા મૂકનારા હોય છે તેવા આ ત્રિભુવનમા રહેલાં પ્રાણીઓ સામાન્યરૂપાના બાળકો છે એમ સમજવુ મનીષી અને બાળ જેવા જીવોની સાથે સરખાવતા જો આવા મધ્યમબુદ્ધિ જેવા જીવોની ગણતરી કરવામા આવી હોય તો તે અનતગણી વધારે થાય તેમ છે, તેથી મે તમને ઉપર જણાવ્યુ કે એ સામાન્યરૂપાને તો ઘણા છોકરાઓ છે "

સામાન્યરૂપાના પુત્રો

શત્રુમર્દન રાજર્ષિ—" જ્યારે એમ છે તો ભગવન્ ! મારા મનમા એક વિચાર સ્ફુરે છે આપ કહો છો તે વાતનો સાર તો એ થયો કે કર્મવિલાસ રાજાએ ત્રણ સ્ત્રીઓથી જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ પ્રકારના પ્રાણીઓ ઉત્પન્ન કર્યા તેવી રીતે તો આ આખુ જગત કર્મવિલાસ મહારાજનુ કુટુ બીજ થયુ ! એ વાત બરાબર છે?"

કર્મવિલાસનો પરિવાર

ગુરૂમહારાજ—" તમે જે કહ્યુ તે તદ્દન બરાબર છે તમે તેનો ભાવ બરાબર સમજી ગયા છો તમારા જેવાની બુદ્ધિ તુરત જ ખરા રસ્તાપર આવી જાય છે એમા હકીકત એમ છે કે સર્વ યોનિઓમા જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ વર્ગના પ્રાણીઓ હોય છે તો ખરા, પરંતુ તેઓ પોતાના ખરા રૂપમા મનુષ્યપણામાજ વ્યક્ત થાય છે મનુષ્યપણામા તો એ આખુ કુટુબ સર્વત્ર સ્પષ્ટ જણાઇ રહ્યુ છે

" હવે સમજુ માણસે શુ કરવુ જોઇએ તે સબધમા સક્ષેપથી મુદ્દાની હકીકત કહી બતાવુ તે તમે સાભળો બાળનુ ચરિત્ર તદ્દન ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે, તેથી તેના જેવુ આચરણ કોઇએ કરવુ નહિ અને તેની સાથે વધારે સમાગમ પણ કરવો નહિ જે પ્રાણી સુખ ઇચ્છતો હોય તેણે મનીષીના ચરિત્રનો આદર કરવો અને તેના જેવા થવા પ્રયત્ન કરવો એમ કહેવાનો હેતુ એ છે કે ઘણા ખરા જીવો બહુધા મધ્યમબુદ્ધિ જેવા હોય છે અને તેઓ જો રીતસરનુ વર્તન અને અનુષ્ઠાન કરે તો મનીષી (બુદ્ધિવત ઉત્તમ વર્ગના પ્રાણી) પ્રયત્નથી થઇ શકે છે એટલા માટે જ હે ભવ્ય પ્રાણીઓ ! તમને વારવાર કહેવામા આવ્યુ હતુ કે મારા વચનને અનુસરીને તમારે મનીષીના ચરિત્રનુ અનુસરણ કરવુ અને ખાસ પ્રયત્ન કરીને તમારે પાપમિત્રનો પરિચય છોડી દેવો, કારણ કે એ સ્પર્શનની સાથેના સબધને લીધે બાળ આખરે વિનાશ પામ્યો અને તેનો ત્યાગ કરનાથી આ મનીષી લોકોમા સુસ્પષ્ટ પ્રસિદ્ધ મોટાઈ મેળવીને આખરે મોક્ષને સાધનારો થયો આ પ્રમાણે હોવાથી પોતાનુ હિત ઇચ્છનાર પ્રાણીએ પવિત્ર મિત્રો સાથે સોબત કરવી. મનમા અતઃકરણપૂર્વક સમજવુ કે એવી પવિત્ર માણસો સાથેની મૈત્રી આ ભવમા અને પરભવમા સર્વ પ્રકારની સપત્તિઓને પ્રાપ્ત કરવાના હેતુભૂત છે કોઈ પણ ખરાબ માણસ સાથે સોબત કરવી તે આ ભવમા પણ દુઃખને માટે થાય છે અને સારા માણસ સાથે સોબત કરવી તે સુખને માટે થાય છે એ બન્ને હકીકત તમે મધ્યમબુદ્ધિના સબધમા બહુ સારી રીતે જોઇ છે જુઓ, જ્યા સુધી એણે બાળનો

કર્તવ્યોપદેશ

પરિચય રાખ્યો-બાળની સોબત કરી ત્યાંજ સુધીજ તે અનેક પ્રકારના દુ ખો સહન કરવાને યોગ્ય થયો અને જ્યારથી એણે મનીષીનો પરિચય વધાર્યો અને તેની સાથેજ સોબત કરવા માડી ત્યારથી તેને આનદ આનદ થવા લાગ્યો આ પ્રમાણે હકીકત સમજીને તમારે નિશ્ચય કરવો જોઇએ કે બહિર ગ પ્રદેશમા તેમજ અ તર ગ પ્રદેશમા તમારે દુર્જનની સોબત કરવી નહિ અને સોબત માત્ર સજ્જનની સાથે જ કરવી"[1]

આવા જિનેશ્વરદેવના શાસનના અપ્રતીમ અને અત્ય ત મનોહર શબ્દો સાભળીને ઘણા પ્રાણીઓ બોધ પામી ગયા અને ધર્મ કરવા તત્પર થઇ ગયા. પછી દેવતાઓ પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા સુલોચન કુમાર રાજ્યાસનારૂઢ થઇને રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો અને આચાર્યમહારાજ પોતાના પ્રથમના તેમજ નવીન શિષ્યોને સાથે લઇને અન્યત્ર વિહાર કરી ગયા

જિનાગમમા બતાવેલા માર્ગે ઘણો કાળ ચાલીને જ્યારે અ ત સમય નજીક આવ્યો ત્યારે સર્વ વિધિવડે જ્ઞાનઅગ્નિથી, ધ્યાનઅગ્નિથી, તપઅગ્નિથી, વીર્યના ઉપયોગરૂપ અગ્નિથી, સર્વ પાપો બાળી નાખીને મનીષીએ શરીરરૂપ પીંજરૂ મૂકી દઇ મોક્ષ (નિર્વૃતિનગર) પ્રાપ્ત કર્યું મધ્યમબુદ્ધિ અને તેના જેવા બીજા મધ્યમ પ્રકારના પ્રયાસ કરનારા રાજા વિગેરે પ્રાણીઓ હતા તેઓના કર્મો ઘણા ઓછાં અને આછા થઇ ગયા અને તેવા સર્વ સાધુઓ દેવલોકે ગયા (તે હવે પછી મોક્ષે જશે) બાળના સ બ ધમા ભગવાને પ્રથમથી ભવિષ્ય ભાખ્યુ હતુ કે તે ચાડાળને હાથે મરીને નરકમા પડશે એમ જ બન્યું મુનિમહારાજનુ ભવિષ્ય વચન કદિ ખોટુ પડતુ જ નથી

* * * *
* * * * *

સ્પર્શન કથાનક સ પૂર્ણ[2]

---

૧ આ પ્રમાણે આચાર્ય પ્રબોધનરતિ શત્રુમર્દન વિગેરેને ઉપદેશ આપે છે કુસ ગ ન કરવાના દૃષ્ટાન્ત તરીકે આ સર્વ વાર્તા વિદુર કુમાર ન દિવર્ધન પાસે કહી રહ્યો છે-સ સારનુ સ્વરૂપ બતાવતા સ સારીજીવ પોતાની સર્વ હકીક્ત સદાગમ સમક્ષ અગૃહિતસ કેતા, પ્રજ્ઞાવિશાળા અને ભવ્યપુરૂષની હાજરીમા કહી બતાવે છે

૨ આ સ્પર્શનની વાર્તા પૃ -૭૪ થી શરૂ થઈ છે વિદુરે તે વાર્તા કુમાર ન દિવર્ધન સમક્ષ કહેવા માડી હતી તે અત્ર પૂર્ણ થાય છે હવે સબધ પૃ ૩૭૩ થી ચાલુ છે

પ્રકરણ ૧૮ મું

કનકશેખર.

સ્પર્શનની વાર્તા પ્રસંગથી થતા ગેરફાયદા બતાવવા માટે વિદુરે પ્રકરણ ત્રીજાથી શરૂ કરી હતી જ્યારે વિદુરને રાજાએ નંદિવર્ધન કુમારની પાસે બીજીવાર મોકલ્યો ત્યારે તેને કુમારે પૂછ્યું હતું કે ગઇ કાલે કેમ દેખાયો નહિ ? તેના જવાબમા પોતે એક આશ્ચર્યકારક વાર્તા સાભળવામા રોકાઇ જવાનુ કહ્યુ, એટલે કુમારે એ વાત કહેવાનુ કહેવાથી વિદુરે સ્પર્શનની વાત શરૂ કરી હતી તે વાત પૂરી થયા પછી વિદુર અને રાજકુમાર નંદિવર્ધન વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઇ —[1]

કથાનકની કુમારપર અસર

વિદુર—"કુમારશ્રી ! મે ગઇ કાલે આ વાર્તા સાભળી, તે જરા મોટી હોવાથી મારો તો આખો દિવસ તે સાભળવામા ચાલ્યો ગયો, તેથી હુ આપની પાસે આવી શક્યો નહિ તે ક્ષમા કરશો"

નંદિવર્ધન—"ભાઇ ! બહુ સારૂ કર્યું, વાર્તા બહુ મજાની છે ! સાભળતા તેમા બહુ રસ જામે છે અને વળી સાથે બોધ પણ મળે છે ખરેખર ! પાપી મિત્રો સાથે સોબત કરવી એ બહુ ખરાબ છે જુઓને ! પેલા બાળે સ્પર્શન જેવા દુષ્ટ મિત્ર સાથે દોસ્તી કરી તો તેને આ ભવમા અને પરભવમા અનેક પ્રકારની પીડાઓ-ઉપાધિઓ અને દુખપર દુખ જ પ્રાપ્ત થયા ! એ દુખોનુ કારણ એવી ખરાબ સોબત જ હતુ, બીજુ કાઇ પણ નહિ"

વિદુરે પોતાના મનમા વિચાર કર્યો કે ચાલો ! એક વાત તો

---

[1] હવે વાર્તા ચાલે છે તે સસારીજીવ (નંદિવર્ધન)ની છે સસારીજીવ પોતેજ તે કહી સમજાવે છે અને હવે જ્યા જ્યા પહેલા પુરૂષ આવે ત્યા ત્યા તે તે વખતના સસારીજીવના ભવને અગે તેને પોતાને ઉદ્દેશીને અગાઉ માફક છે એમ સમજવુ આ પ્રસ્તાવમા પ્રથમ પુરૂષનો હવે ઉપયોગ થાય ત્યારે તે નંદિવર્ધન માટે સમજવો

ઠીક થઈ! આ કુમાર કથાનો હેતુ અને આશય તથા તેનો સાર ખરા બર સમજ્યો તો જણાય છે! હવે મારે કદાચ તેને વધારે કહેવુ પડશે તો તે સાભળશે એમ લાગે છે જોઇએ તો ખરા, શો રગ થાય છે તે!

સમજ્યો તો ખરો, પણ પથ્થર ઉપર પાણી
આવેશના કબજામા, વૈશ્વાનરના તાબામા
વિદુરને તમાચો, વડાનો આહાર–તેની અસર

હવે તે વખતે મારી નજીકમા જ પેલો વૈશ્વાનર મિત્ર ઉભો હતો તેણે મે (નદિવર્ધન કુમારે) વિદુરને જે વચન કહ્યુ તે સાભ ળ્યુ અને સાભળતા જ તેને અટકો વાગ્યો હોય તેમ તે વિચારવા લાગ્યો કે અરે! આ વિદુર તો બહુ ઉંધી વાત બોલવા લાગ્યો જણાય છે! એણે તો એને બરાબર પાઠ પઢાવી દીધા! એ કાઇ સારી વાત ન થઇ એ બેનો વધારે પરિચય થાય તે મારે માટે જરાપણ સારૂ નથી એ વિદુર ઘણો ખટકબોલો અને ઉંડી હકીકત સમજનારો છે અને તેથી મારૂ ખરૂ સ્વરૂપ કુમારને જરૂર જણાવી દેશે તો તે બહુ ભુડુ થશે

વિદુરે મનમા વિચાર કરીને કુમારને જવાબ આપ્યો "બરાબર છે! તમે વાત તો બરાબર સમજી ગયા જણાઓ છો વળી એક બીજી વાત તમને કહુ તે સાભળો આ પ્રાણીને એવી ટેવ પડી ગયેલી હોય છે કે જ્યારે કોઇ પણ ઠેકાણે તે કાઇ જુએ છે અથવા સાભળે છે ત્યારે તે બનતા સુધી તે બાબતને પોતાની બાબતમા જોડી દઇને વિચાર કરે છે, તેથી મે પણ એ વાર્તા સાભળીને મારા મનમા વિચાર કર્યો હતો કે રાજકુમાર નદિવર્ધનને પણ કોઇ પાપી મિત્રનો સબધ ન થાય તો બહુ જ સારૂ થાય."

નદિવર્ધન—"એવી બાબતમા ભદ્ર! તારે વિચાર શામાટે કરવો પડ્યો? મારી પાસે કોઈ પાપી મિત્રના સબધની ગધ અત્યારે છે નહિ અને ભવિષ્યમા કદિ થવાની પણ નથી"

વિદુર—"અમારી પણ આપની પાસે એજ વિજ્ઞપ્તિ છે"

આ પ્રમાણે કહીને પછી વિદુર મારા[1] કાનની નજીક આવ્યો અને જરા ધીમે ધીમે કોઇ બાજુમા ન સાભળે તેમ કહેવા લાગ્યો "જુઓ! ભાઇ! એક વાત તમને કહેવાની છે પેલો વૈશ્વાનર છે તે લોકોના કહેવા

શુભ સૂચના

[1] નદિવર્ધનના છેલ્લા પૃષ્ટની નોટ જુઓ

પ્રમાણે ઘણી ખરાબ પ્રકૃતિવાળો સંભળાય છે, માટે તમારે તેની બરાબર પરીક્ષા કરવી. જેવી રીતે સ્પર્શનની સોબતથી બાળને અનેક અનર્થો પ્રાપ્ત થયા તેવી રીતે એ વૈશ્વાનર આપને અનર્થનું કારણ ન થાય એ બાબત આપે ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવા યોગ્ય છે "

આવેશમાં વિવેકનુ ભાન ભૂલી ગયો

આ હકીકત સાભળીને તદ્દન નજીકમા રહેલા વૈશ્વાનર મિત્રે મારી સામુ ઇરાદાપૂર્વક જોયુ તેના મુખ ઉપરથી હુ સમજી ગયો કે વિદુરના વચનથી તેના મનમા ઘણુ દુ ખ લાગ્યુ છે અગાઉ તેણે એક સજ્ઞા (નિશાની) મને સમજાવી રાખી હતી તેવી નિશાની સૂચનારૂપે મને તેણે (વૈશ્વાનરે) કરી અને મને ક્રૂરચિત્ત નામનુ એક વડુ આપી દીધુ અને મે પણ તે જ વખતે તે વડુ ખાઇ લીધુ જેવુ એ વડુ મે ખાધુ કે તુરતજ તેના પ્રભાવથી મારો અંતરનો તાપ એકદમ વધવા લાગ્યો આખા શરીરપર ગુસ્સાને લીધે પરસેવાની ઝરીઓ વળી ગઇ, આખુ શરીર ક્રોધને લીધે ચણોઠી જેવુ લાલચોળ બની ગયુ, દાતોવડે હોઠ દબાઇને આવેશનો ભાવ બતાવવા લાગ્યા અને કપાળ ઉપર ક્રોધની કરચલીઓ[1] વળી ગઇ અને મુખ અતિ ભયંકર દેખાવા લાગ્યુ તે વખતે મારા મિત્ર વૈશ્વાનરે આપેલા પેલા વડાના પ્રભાવથી હુ એટલો બધો તેને વશ થઇ ગયો કે મે પાપીએ વિદુરનો મારાપર એટલો પ્રેમ અને એટલી વત્સલતા હતા તેને વિસારી દીધા, તેણે જે કહ્યુ હતુ તે મારા હિત ખાતર જ કહ્યુ હતુ તે વાતને પણ હું ભૂલી ગયો તેની સાથે ઘણા વખતનો સબધ હતો તે ગણ્યો નહિ, તેની સાથે સ્નેહભાવ હતો તેનો ત્યાગ કરી દીધો, દુર્જનપણુ સ્વીકારી લીધુ અને અત્યંત કઠોર વચનોવડે વિદુરનો તિરસ્કાર કરતા[2] હુ બોલ્યો—" અરે દુરાત્મા ! લાજ વગરના ! શુ તુ મને બાળ[3] જેવો ગણે છે ? અને શુ પેલા ન કલ્પી શકાય તેવા પ્રભાવવાળા અને મારા ઉપર અનેક પ્રકારના ઉપકાર કરનાર અંતરગમા રહેલા મારા હૃદયવત્સલ વૈશ્વાનરને તુ પેલા દુષ્ટ પાપી સ્પર્શન જેવો ગણે છે ? "

---

૧ જ્યારે ક્રોધ થાય છે ત્યારે શરીરનો આવો જ દેખાવ થાય છે ક્રોધ કરનારનુ નિરીક્ષણ કરવાથી તે બરાબર જોઈ શકાશે

૨ નો જેકોબીએ છપાવેલા રો એ સો નો ખાસ ભાગ અહીં પૂરો થાય છે હવે પ્રથમના છાપેલા ભાગનુ પૃ ૩૪૧ અહીંથી શરૂ થાય છે

૩ સ્પર્શનના દૃષ્ટાન્તનો અધમ પાત્ર એની કથા હમણાજ પૂરી થઇ છે તે કથાપાત્રને ઉદ્દેશીને આ વાત છે

વિદુરે એનો કાંઈ જવાબ આપ્યો નહિ અને તેથી એટલો બધો ગુસ્સો ચઢ્યો કે તેનો ગાલ તોડી નાખે એવો એક તમાચો મે તેને લગાવી દીનો અને એક મોટું પાટિયું ઉપાડીને તેને મારવા દોડ્યો, એટલે ભયથી તેનું આખું શરીર ધ્રૂજવા લાગ્યું અને બીકમા ને બીકમા તે નાસવા લાગ્યો ભાગીને તે મારા પિતાશ્રી પાસે ગયો અને તેમને સર્વ હકીકત કહી સભળાવી તે વખતે અત્યત દિલગીરી સાથે મારા પિતાશ્રીએ પોતાના મનમા નિશ્ચય કર્યો કે 'હવે છોકરો (હું પોતે) વૈશ્વાનરની સોબત છોડે એ અશક્ય લાગે છે જે થાય તે ખરૂ, આપણે તો હવે એ બાબતમા મૌન જ ધારણ કરવું' આવો નિર્ણય મારા પિતા પદ્મરાજાએ પોતાના મનમા કર્યો

નદિવર્ધનનું યૌવન

હવે આ બાજુએ બાકીની કળાનો અભ્યાસ મે થોડા વખતમા પૂરો કર્યો, એટલે એક સારો દિવસ શોધીને તે દિવસે મારા શિક્ષાગુરૂની કળાશાળામાથી મારા પિતાશ્રી પદ્મરાજા મને પોતાની પાસે લઈ ગયા, મારા પિતાએ કળાચાર્યની પૂજા કરી અનેક પ્રકારના મોટા દાનો તેને આપ્યા અને મારા કળાગ્રહણની સમાપ્તિ સબધી મોટો ઉત્સવ કર્યો મારા પિતાએ, માતાએ અને બાકીના સર્વ લોકોએ મને અભ્યાસ પૂરો કરવા માટે ધન્યવાદ આપ્યો મારે માટે એક જૂદો રાજમહેલ તૈયાર કરવામા આવ્યો હતો ત્યા 'તને સુખ થાય તેમ રહેજે' એમ કહી મારે માટે જૂદા માણસોની નિમણૂક કરી આપી અને મારા ભોગ ઉપભોગ માટે જે જે વસ્તુઓ જોઈએ તે તે સર્વ પૂરી પાડવાની વ્યવસ્થા કરવામા આવી

યૌવન વર્ણન

દેવકુમારની પેઠે અનેક પ્રકારના આનદનો અનુભવ કરતો હું રાજમદિરમા રહેવા લાગ્યો અનુક્રમે ત્રણ ભુવનને લોભમા[1] નાખે તેવો સમુદ્રનો જાણે અમૃતરસ હોય, સર્વ લોકની આંખોને [2]આનદ આપનાર રાત્રીને સમયે થયેલ જાણે ચદ્રનો ઉદય હોય, અનેક પ્રકારના રાગના[3] વિકારોથી વાકું થયેલ ચોમાસાના વખતનું જાણે મેઘધનુષ્ય

---

૧ લોભ શ્લેષ છે (૧) સાગર પક્ષે—આકાક્ષા પ્રાપ્તિની ઇચ્છા, (૨) યૌવન પક્ષે આસક્તિ.

૨ આનદ શ્લેષ છે (૧) ચદ્રોદય પક્ષે—ખુશી (૨) યૌવન પક્ષે—હર્ષ

૩ રાગ. શ્લેષ છે (૧) મેઘધનુષ્ય પક્ષે—રગ મેઘધનુષ્યમા ઘણા રગો સ્પષ્ટ દેખાય છે, (૨) યૌવન પક્ષે—પ્રેમ

હોય અને જાણે કામદેવના હથિયારરૂપ કલ્પવૃક્ષના ફૂલોનો[1] સમૂહ હોય તેવુ, કમળના વનમા સુદર લાલ[2] રંગવાળો જાણે સૂર્યનો ઉદય થયો હોય તેવુ દેખાતુ, અને મોરના વિવિધ પ્રકારના નાચ અને વિલાસનો કલાપ હોય તેવુ યૌવન મને પ્રાપ્ત થયુ, મારી યુવાવસ્થાનો તે વખતે આરભ થયો, મારૂ શરીર તેથી ઘણુ સુંદર અને આકર્ષક થયુ, મારી છાતીનો ભાગ વધારે પહોળો થયો, સાથળો બન્ને ભરાઇ ગયા, કેડનો ભાગ પાતળો થવા લાગ્યો, નિતબનો ભાગ વધારે સ્થૂળ થવા લાગ્યો, જાણે મારો પોતાનો પ્રતાપ હોય તેમ શરીરપર રોમ-બાલની પક્તિઓ ફૂટી નીકળી, આંખોમા નિર્મળપણુ આવ્યુ, બન્ને હાથો વધારે દીર્ઘ થયા, અને એ જુવાનીના જોરથી કામદેવે પણ આવીને મારા અતકરણમા નિવાસ કર્યો

હુ મારા જૂના રાજભુવનમાથી બહાર નીકળીને દરરોજ સવારે બપોરે અને સાજે વડીલોને વદન કરવા રાજકુળમા જતો હતો એવી રીતે એક દિવસ હુ મારા માતાપિતા પાસે સવારમા ગયો અને તેમને બન્નેને પગે પડી નમસ્કાર કર્યા તેઓએ મને આશીર્વાદ આપ્યો તેમની પાસે હુ થોડો વખત બેઠો ત્યારપછી તેઓની રજા લઇ હુ મારા રાજભુવનમા આવ્યો અને મારા સિંહાસન ઉપર બેઠો

કનકશેખરનુ જયસ્થળ નગરે આગમન

તે વખતે રાજકુળમાથી એકાએક મોટો અવાજ ઉઠ્યો એ કોલાહળ શેનો હતો તેની મને ખબર ન હોવાથી એવા અકાળે થયેલા કોળાહળ માટે મારા મનમા કાઇક સભ્રમ થવા માડ્યો અને તે કોલાહળ તરફ જવાની હુ ઇચ્છા કરવા ગયો, તેવામા તો ધવળ નામનો બળવાન્ સેનાપતિ રાજકુળમાથી નીકળી મારી તરફ આવતો દેખાયો તે મારી નજીક આવ્યો અને મને નમસ્કાર કરીને કહેવા લાગ્યો—

પિતાનો સદેશો

"કુમાર! દેવ (પદ્મરાજા) આપને આ પ્રમાણે સદેશો કહેવરાવે છે તે સાભળો તુ જેવો આજ સવારે (હમણા) અમારી પાસેથી નીકળીને બહાર ગયો તેવો જ એક દૂત અમારી પાસે આવ્યો અને

---

[1] ફૂલ શ્લેષ છે (૧) કલ્પવૃક્ષ પક્ષે-પુષ્પ અને (૨) યૌવન પક્ષે-નાજુકતાનુ

[2] રગ શ્લેષ છે જુઓ નોટ ન ૩ અગાઉના પૃષ્ઠમા

જુવાની યુવાવસ્થા સદુપયોગ થાય તો તેનુ નામ જોબન કહે, થાય તો તેનુ નામ ગદ્ધાપચ્ચીશી કહેવાય છે

તેણે જણાવ્યુ કે રાજા કનકચુડનો પુત્ર કનકશેખર કુશાવર્તપુર નગરથી પોતાના પિતાએ કરેલા અપમાનને લીધે રીસાઇને નીકળ્યો છે તે અહીંથી માત્ર એક ગાઉ દૂર આવેલા મલયનદન નામના વનમા આવી પહોચ્યો છે માટે હવે યોગ્ય લાગે તેમ મારે કરવુ તે આપણે ઘેર પરોણા તરીકે આવતો હોવાથી, નજીકનો સગો હોવાથી અને મોટો માણુસ હોવાથી તેને સામા તેડવા જવુ સર્વ ગીતે યોગ્ય છે અને જરૂરનુ છે આ વિચાર સભામા બેઠેલા સર્વ સભ્યોને જણાવી હુ પોતે તેને તેડી લાવવા માટે તેની સામે જાઉં છુ અને કુમારે પણ તુરત જ સામા આવવુ ' આ પ્રમાણે કહીને મને આપને બોલાવવા માટે પિતાશ્રીએ મોકલ્યો છે માટે આપસાહેબ હવે સત્વર પધારો "

મોટાના સગપણ

' પિતાશ્રીનો જેવો હુકમ '-એમ કહીને હુ પણ મારા પરિવારને લઇને ચાલ્યો અને પિતાશ્રીની સવારી ભેગો થઇ ગયો પછી પેલા ધવળ સેનાપતિને મે પૂછ્યુ કે ' આ કનકશેખર અમારો સગો કેવી રીતે થાય છે?' ધવળે કહ્યુ ' કુમાર સાહેબ! આપની માતા નદા અને એ કુમારના પિતા કનકચુડ સગા ભાઇ-બહેન થાય, તેથી એ કનકશેખર આપના મામાનો દિકરો છે તેથી તે તમારો ભાઇ થાય '

પ્રવેશ અને આતિથ્ય

આ પ્રમાણે વાત કરતા કરતા અમે સર્વ કનકશેખરની નજીક આવી પહોચ્યા તે માગ પિતાશ્રીને પગે પડ્યો. પછી હુ અને મારા પિતા બન્ને તેને પ્રેમથી ભેટ્યા એક બીજાને યોગ્ય ગૌરવ અરસપરસ કર્યું પછી બહુ આનદ સાથે કનકશેખરને જયસ્થળ નગરમા પ્રવેશ કરાવ્યો મારા પિતાએ અને માતાએ કનકશેખરને કહ્યુ -'વત્સ! બહુ સારૂ કર્યું તારૂ મુખકમળ અમને બતાવીને કલ્પી પણ ન શકાય એવો આનદ અમને ઉત્પન્ન કર્યો આ રાજ્ય તારા પિતાનુ જ છે એમ સમજવુ અને અહીં રહેવામા તારે જરા પણ સંકોચ રાખવો નહિ ' મારા માતાપિતાના આવા વચન સાભળી કનકશેખર બહુ રાજી થયો, અને તે વચનોને વધાવી લીધા મારા મહેલની નજીકમા એક સુદર પ્રાસાદ કનકશેખરને રહેવા સારૂ પિતાશ્રીએ આપ્યો તે ત્યા આનદથી રહ્યો ધીમેધીમે તેને મારા ઉપર સ્નેહ વધતો ગયો અને તેને મારામા વિશ્વાસ પણ બેસતો ગયો.

હોય અને જાણે કામદેવના હથિયારરૂપ કલ્પવૃક્ષના ફૂલોનો[1] સમૂહ હોય તેવું, કમળના વનમાં સુંદર લાલ[2] રંગવાળો જાણે સૂર્યનો ઉદય થયો હોય તેવું દેખાતું, અને મોરના વિવિધ પ્રકારના નાચ અને વિલાસનો કલાપ હોય તેવું યૌવન મને પ્રાપ્ત થયું, મારી યુવાવસ્થાનો તે વખતે આરંભ થયો, મારૂં શરીર તેથી ઘણું સુંદર અને આકર્ષક થયું, મારી છાતીનો ભાગ વધારે પહોળો થયો, સાથળો બન્ને ભરાઇ ગયા, કેડનો ભાગ પાતળો થવા લાગ્યો, નિતંબનો ભાગ વધારે સ્થૂળ થવા લાગ્યો, જાણે મારો પોતાનો પ્રતાપ હોય તેમ શરીરપર રોમ-આલની પંક્તિઓ ફૂટી નીકળી, આંખોમાં નિર્મળપણું આવ્યું, બન્ને હાથો વધારે દીર્ઘ થયા, અને એ જુવાનીના જોરથી કામદેવે પણ આવીને મારા અંતઃકરણમાં નિવાસ કર્યો.

હું મારા જુદા રાજભુવનમાંથી બહાર નીકળીને દરરોજ સવારે બપોરે અને સાંજે વડીલોને વંદન કરવા રાજકુળમાં જતો હતો. એવી રીતે એક દિવસ હું મારા માતાપિતા પાસે સવારમાં ગયો અને તેમને બન્નેને પગે પડી નમસ્કાર કર્યા. તેઓએ મને આશીર્વાદ આપ્યો. તેમની પાસે હું થોડો વખત બેઠો. ત્યારપછી તેઓની રજા લઇ હું મારા રાજભુવનમાં આવ્યો અને મારા સિંહાસન ઉપર બેઠો.

કનકશેખરનું જયસ્થળ નગરે આગમન

તે વખતે રાજકુળમાંથી એકાએક મોટો અવાજ ઉઠ્યો. એ કોળાહળ શેનો હતો તેની મને ખબર ન હોવાથી એવા અકાળે થયેલા કોળાહળ માટે મારા મનમાં કાંઇક સંભ્રમ થવા માંડ્યો અને તે કોળાહળ તરફ જવાની હું ઇચ્છા કરવા ગયો, તેવામાં તો સ્થળ નામનો બળવાન્ સેનાપતિ રાજકુળમાંથી નીકળી મારી તરફ આવતો દેખાયો. તે મારી નજીક આવ્યો અને મને નમસ્કાર કરીને કહેવા લાગ્યો—

પિતાનો સંદેશો

"કુમાર! દેવ (પદ્મરાજા) આપને આ પ્રમાણે સંદેશો કહેવરાવે છે તે સાંભળો. તું જેવો આજ સવારે (હમણાં) અમારી પાસેથી નીકળીને બહાર ગયો તેવો જ એક દૂત અમારી પાસે આવ્યો અને

---

૧ ફૂલ શ્લેષ છે (૧) કલ્પવૃક્ષ પક્ષે-પુષ્પ અને (૨) યૌવન પક્ષે-નાજુકતાનું રૂપક.

૨ રંગ શ્લેષ છે. જુઓ નોટ નં. ૩ અગાઉના પૃષ્ઠમાં.

૩ યૌવન જુવાની યુવાવસ્થા, સદુપયોગ થાય તો તેનું નામ 'જોબન' કહેવાય છે. દુરુપયોગ થાય તો તેનું નામ 'ગદ્ધાપચ્ચીશી' કહેવાય છે.

તેણે જણાવ્યું કે રાજા કનકચુડનો પુત્ર કનકશેખર કુશાવર્તપુર નગરથી પોતાના પિતાએ કરેલા અપમાનને લીધે રીસાઇને નીકળ્યો છે તે અહીંથી માત્ર એક ગાઉ દૂર આવેલા મલયનંદન નામના વનમાં આવી પહોંચ્યો છે માટે હવે યોગ્ય લાગે તેમ મારે કરવું તે આપણે ઘેર પરોણા તરીકે આવતો હોવાથી, નજીકનો સગો હોવાથી અને મોટો માણસ હોવાથી તેને સામા તેડવા જવું સર્વ રીતે યોગ્ય છે અને જરૂરનું છે આ વિચાર સભામાં બેઠેલા સર્વ મંત્રીઓને જણાવી હું પોતે તેને તેડી લાવવા માટે તેની સામે જાઉં છું અને કુમારે પણ તુરત જ સામા આવવું ' આ પ્રમાણે કહીને મને આપને બોલાવવા માટે પિતાશ્રીએ મોકલ્યો છે માટે આપસાહેબ હવે સત્વર પધારો "

મોટાના સગપણ

' પિતાશ્રીનો જેવો હુકમ '-એમ કહીને હું પણ મારા પરિવારને લઇને ચાલ્યો અને પિતાશ્રીની સવારી ભેગો થઇ ગયો પછી પેલા ધવળ સેનાપતિને મેં પૂછ્યું કે ' આ કનકશેખર અમારો સગો કેવી રીતે થાય છે ?' ધવળે કહ્યું ' કુમાર સાહેબ ! આપની માતા નંદા અને એ કુમારના પિતા કનકચૂડ સગા ભાઇ-બહેન થાય, તેથી એ કનકશેખર આપના મામાનો દિકરો છે તેથી તે તમારો ભાઇ થાય '

પ્રવેશ અને આદરાતિથ્ય

આ પ્રમાણે વાત કરતા કરતા અમે સર્વ કનકશેખરની નજીક આવી પહોંચ્યા તે મારા પિતાશ્રીને પગે પડ્યો પછી હું અને મારા પિતા બન્ને તેને પ્રેમથી ભેટ્યા. એક બીજાને યોગ્ય ગૌરવ અરસપરસ કર્યું પછી બહુ આનંદ સાથે કનકશેખરને જયસ્થળ નગરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો, મારા પિતાએ અને માતાએ કનકશેખરને કહ્યું --'વત્સ! બહુ સારૂં કર્યું તારૂં મુખકમળ અમને બતાવીને કલ્પી પણ ન શકાય એવો આનંદ અમને ઉત્પન્ન કર્યો આ રાજ્ય તારા પિતાનું જ છે એમ સમજવું અને અહીં રહેવામાં તારે જરા પણ સંકોચ રાખવો નહિ ' મારા માતાપિતાના આવા વચન સાંભળી કનકશેખર બહુ રાજી થયો, અને તે વચનોને વધાવી લીધા મારા મહેલની નજીકમાં એક સુંદર પ્રાસાદ કનકશેખરને રહેવા સારૂ પિતાશ્રીએ આપ્યો તે ત્યાં આનંદથી રહ્યો ધીમેધીમે તેને મારા ઉપર સ્નેહ વધતો ગયો અને તેને મારામાં વિશ્વાસ પણ બેસતો ગયો.

પ્રકરણ ૧૯ મુ

ખટપટી દુર્મુખ અને કનકશેખર.

કનકશેખર જયસ્થળ નગરમા મારી સાથે આનદથી રહેતો હતો તે વિશેષ સ્વસ્થ થયા પછી એક દિવસ અમે બન્ને એકલા બેઠા હતા તે વખતે મે કનકશેખરને પૂછ્યુ—" મારા સાભળવામા એમ આવ્યુ છે કે તારા પિતાએ તારૂ અપમાન[1] કર્યું તેથી અપમાનને લઇને તારે અહીં આવવુ પડ્યુ છે, તો તારા પિતાએ તારૂ કેવુ અને શા સારૂ અપમાન કર્યું તે હકીકત સાભળવાની મારી ઇચ્છા છે " કનકશેખરે કહ્યુ–' સાભળ—

કનકશેખરની પૂર્વ વાર્તા
શમાવહ ઉદ્યાનમા દત્તમુનિ
આત્મકર્મકથન અને આદર

મારા પિતા કનકચૂડ અને મારી માતા ચૂતમજરી મને અનેક પ્રકારના લાલન પાલન કરીને લાડ લડાવતા હતા, અને કુમાર અવસ્થાનો લાભ લેતો હુ નિર્દોષપણે કુશાવર્તનગરમા આનદ કરતો હતો એક દિવસ મારા મિત્રો સાથે રમત કરતો કરતો હુ નદનવન સમાન શમાવહ[2] નામના બગિચામા પહોચી ગયો ત્યા સાધુઓને બેસવા યોગ્ય જગ્યાએ રક્ત અશોક વૃક્ષની નીચે એક અત્યત શાત મહાત્મા –મહા ભાગ્યવાન્ મુનિમહાશયને મે જોયા તેઓ ક્ષીર સમુદ્રની જેવા અત્યત ગભીર, મેરૂ પર્વતની જેવા સ્થિર, સૂર્યની જેવા મહા તેજસ્વી અને શુદ્ધ સ્ફટિક રત્નની જેવા નિર્મળ દેખાતા

---

૧ **અપમાન** અહીં અસલમા અભિમાન શબ્દ છે તેનો ભાવ ગર્વ થાય રીસાઈને અપમાનને અગે રાજ્યવારસો મોસાળ કે ફઈને ત્યા જવાના ઘણા દાખલા બને છે અને બનેલા સાભળ્યા છે તેને અનુસારે આ વાત સમાવે છે

૨ **શમાવહ** શમ એટલે શાતિ–તેને લાવનાર **નિજવિલસિત** ઉદ્યાનમા અનુભવ થાય છે અહીં શમ-પ્રશમને લાવનાર આ બગિચો છે

હતા તેમને જોઇને કુદરતી રીતે મને તેમના ઉપર ભક્તિ ઉત્પન્ન થઇ, એટલે હુ તેમની નજીક ગયો, તેમને મે વંદન કર્યું અને પછી જીવજતુ વગરની શુદ્ધ જમીન જોઇને હુ તેની ઉપર બેઠો મારા મિત્રો મારી સાથે રમત કરવા આવ્યા હતા તેઓ પણ મુનિમહારાજને નમસ્કાર કરીને મારી આજુમા વિનયપૂર્વક મસ્તક નમાવીને બેઠા

એ સાધુમહારાજનુ નામ દત્ત હતુ તેઓએ પોતાનુ ધ્યાન પૂરૂ કરીને અમને સર્વને ધર્મલાભનો આશીર્વાદ આપ્યો અને બધાઓની સાથે યોગ્ય સભાષણ કર્યું તેઓના મધુર વચનપર પ્રીતિ ઉત્પન્ન થવાથી મે નમ્રપણે તેઓશ્રીને કહ્યુ 'ભગવન્! તમારા દર્શનમા ધર્મ કેવા પ્રકારનો બતાવ્યો છે?' આવો મારો પ્રશ્ન સાભળીને અત્યત સુદર સ્વરથી મારા અને સર્વના મનને આનદ પમાડતા તે મુનિમહારાજે જિનેશ્વર ભગવાનનો ધર્મ કાઇક વિગત સાથે અમને સર્વને કહી સભળાવ્યો. એમા પણ તેઓશ્રીએ પ્રથમ સાધુધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો અને ત્યારપછી વિસ્તારપૂર્વક શ્રાવકધર્મપર વિવેચન કર્યું તેમણે કહ્યુ કે 'શ્રાવકનો ધર્મ કલ્પવૃક્ષ જેવો છે સમ્યગ્દર્શન[1] એ કલ્પવૃક્ષનુ મૂળ છે, બારવ્રતરૂપ એ વૃક્ષને સ્કધ (થડ) છે, શમ, સવેગ, નિર્વેદ, આસ્તિક્ય અને અનુકપા એ વૃક્ષની નાની શાખાઓ છે, એના ફળો મહાન છે-વિગેરે' તે સાભળીને એવા પ્રકારનો ગૃહસ્થધર્મ મે અને મારા મિત્રોએ તે વખતે ગ્રહણ કર્યો પછી મુનિમહારાજ અન્યત્ર વિહાર કરી ગયા હુ પણ ઘરે આવીને ગૃહસ્થધર્મનુ પ્રતિપાલન કરવા લાગ્યો

અતિ ઉપયોગી પ્રશ્ન

તે દત્ત મુનિમહારાજ જેમણે મને ગૃહસ્થધર્મ આપ્યો હતો તેઓ થોડા વખત પછી ફરતા ફરતા પાછા અમારા નગરની નજીકમા આવ્યા ધર્મ મેળવવાની તીવ્ર ઇચ્છાથી અને અન્ય અન્ય શ્રાવકોની સોબતથી હુ જરા ધર્મની બાબતમા પ્રવીણ થઇ ગયો હતો. હુ નગરની બહાર ઉદ્યાનમા તેમની પાસે ગયો, તે મુનિમહારાજને વદન કર્યું અને પછી ગુરૂમહારાજને પૂછ્યુ કે 'સાહેબ! જૈન શાસનનો સાર શો છે? તેનુ ખરેખરૂ રહસ્ય શુ છે તે મને સમજાવો.'

જૈન ધર્મનો સાર

ગુરૂ મહારાજે ઉત્તરમા કહ્યુ—"(૧) અહિસા (૨) ધ્યાનયોગ "(૩) રાગ વિગેરે દુશ્મનોપર અકુશ અને (૪) સાધર્મી બધુઓ-"પર પ્રેમ એ જૈન આગમનો સાર છે"

---

[1] સમ્યગ્દર્શન શુદ્ધ દેવ, ગુરૂ અને ધર્મપર અવિરુખલિત શ્રદ્ધા

સારપર વિચારણા

ગુરૂમહારાજનો આવો જવાબ સાભળીને (કનકશેખરકુમાર કહે છે કે) મે મારા મનમા વિચાર કર્યો કે મારા જેવો પ્રાણી સર્વ પ્રકારના આરભ સમારભમા પ્રવૃત્તિ કરી રહેલો છે તેને પ્રાણીની સર્વથા હિ સા ન કરવી એ તો ઘણુ મુશ્કેલ કામ છે, લગભગ અશક્ય જેવુ છે ત્યારપછી ગુરૂમહારાજે ધ્યાનયોગ માટે ભલામણ કરી, પણ મારી જેવા જીવો તો વિષયની લાલસામા મુઝાઇ રહેલા હોય છે અને ધ્યાનયોગ તો સ્થિર મન હોય તો જ સાધી શકાય તેવો છે, તેથી મારા જેવા માટે તો તે પણ દૂરથી દૂર-વધારે દૂર જાય છે ત્યારપછી ગુરૂમહારાજે રાગ વિગેરે શત્રુઓનો નિગ્રહ કરવાની વાત કરી પણ એ તો જે પ્રાણીઓ તત્ત્વપરાયણ હોય અને જરા પણ પ્રમાદ કરનારા ન હોય તેઓથી જ સાધી શકાય છે મારા જેવાથી રાગાદિ ઉપર વિજય મેળવવાનુ પણ બની શકે તેમ મને લાગતુ નથી. ત્યારપછી સ્વધર્મી (સાધર્મી) બધુઓપર પ્રીતિ રાખવી-પ્રેમ રાખવો અને તેઓનુ વાત્સલ્ય કરવુ એ છેલ્લી સૂચના મહાત્મા ગુરૂમહારાજે કરી તે કદાચ મારા જેવાથી બની શકે તેવુ મને લાગ્યુ; તેથી હવે મારે એ બાબતમા મારી શક્તિ હોય તેટલો પ્રયત્ન જરૂર કરવો એમ મે નિરધાર કર્યો, કારણ જે પ્રાણી પોતાનુ હિત ઇચ્છતો હોય તેણે સારભૂત બાબત સમજીને તેનુ અનુષ્ઠાન કરવુ જોઇએ આ નિશ્ચય કરીને તેમજ ગુરૂમહારાજને વારવાર વદન કરીને મારા સવેગ રગને વૃદ્ધિ પમાડતો હુ રાજમદિરમા આવ્યો

વિચારણાનુ પરિણામ

[1]સાધર્મીવાત્સલ્ય (કનકશેખરકૃત)

મારા પિતાશ્રીને હુ એકનો એક પુત્ર હોવાથી પોતાના જીવ કરતા પણ મને તે વધારે ચાહતા હતા મારા પિતાની મારા ઉપર ઘણી કૃપા હોવાને લીધે મારી જે ઇચ્છા થાય તે પૂરી પાડવાને સમર્થ હતા, છતા પણ હુ તો રાજ્યનીતિને અને વિનયને અનુ

---

૧ સાધર્મીવાત્સલ્ય કોમના આગેવાન ધર્મીષ્ટ ભાવીભદ્રોએ આ વિભાગ બરાબર વિચારવા યોગ્ય છે ખરૂ સાધર્મીવાત્સલ્ય કયા છે તે સમજનાર અને બનાવનાર બહુ અલ્પ હોય છે તેથી આવા ગ્રથોમાથી તે સમજવુ વિશેષ યોગ્ય થશે યાદ રાખવુ કે આ ધર્મનો સાર છે અત્યારે ઘણા ફાફા મારવામા આવે છે પણ રહસ્યને પકડવામા ખેચતાણ થાય છે ઉપકારી પૂર્વપુરૂષો સાચી વાત લખી ગયા છે તે સમજવી જરૂરી છે મો. ગિ. કા

સરીને જ કામ લેનારો હતો, કદિ પણ ઉતાવળો થઇ જતો નહોતો રાજ્યનિયમને અનુસરીને મે એક દિવસ મારા પિતાને નમીને કહ્યુ 'પિતાજી ! જૈનધર્મને અનુસરનારાઓનુ બની શકે તેટલુ વાત્સલ્ય કરવાની હુ ઇચ્છા રાખુ છુ તો તેમ કરવા માટે આપ મને રજા આપશો "મારી સાથે પિતાજી પણ જૈનશાસન તરફ ભદ્રકભાવ[1] ધારણ કરનારા થયા હતા, તેથી તેમને મારી એ પ્રાર્થના પસદ આવી. તેઓએ જવાબમા કહ્યુ ' વત્સ ! આ રાજ્ય તારૂ છે, મારૂ જીવન પણ તારે લઇને જ છે, તેથી તને ઇચ્છા થઈ હોય તે ખુશીથી કર, એમા તારે મને પૂછવાની જરૂર નથી " પિતાશ્રીનો આવો અનુકૂળ જવાબ સાભળીને મને ઘણો આનદ થયો અને હુ તેઓશ્રીને પગે પડ્યો અને ' ઘણી કૃપા કરી ' એમ બોલતો મનમાં રાજી થવા લાગ્યો ત્યારપછી નવકાર મત્રને ધારણ કરનાર મારા આખા દેશમા ગમે તે હોય, પછી તે [2]અત્યજ હોય કે બીજો ગમે તેવો હોય તે મારો ભાઈ છે એમ હુ માનવા લાગ્યો અને તેમના તરફ ઘણા પ્રેમથી જોવા લાગ્યો, તેમને જોઇએ તેટલુ ખાનપાન[3] આપીને, વસ્ત્રો આપીને, આભૂષણો આપીને, જવાહીર આપીને અને દ્રવ્ય આપીને તેઓને રાજી રાખવા લાગ્યો વળી તે ઉપરાત મે આખા દેશમા ડાંડી પીટાવી કે ' જે કોઇ જૈનધર્મનો પાળનાર હશે એટલે કે જિનેશ્વર ભગવાનને નમસ્કાર કરનાર જે કોઇ હશે તેની પાસેથી કોઇ પણ પ્રકારનો કર લેવામા આવશે નહિ, તેમને માથેથી કરનો બોજો માફ કરવામા આવ્યો છે ' વળી મે ઉદ્ઘોષણા કરાવી તેમા વિશેષ એમ પણ જણાવ્યુ કે ' સાધુઓ મારા પરમાત્મા છે સાધ્વીઓ મારી પરમ દેવીઓ છે, શ્રાવકો મારા ગુરૂ છે ' આવી રીતે મે સ્પષ્ટપણે સર્વ હકીકત જાહેર કરી ત્યાર પછી તીર્થંકરમહારાજના શાસન તરફ જે કોઇ ભક્તિભાવ બતાવે

સાધર્મી પ્રેમ

તેના તરફ આનદજળથી ભરેલી આખોએ જોઇ તેમની બહુ બહુ પ્રકારે હુ સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. તે વખત પછી જૈનધર્મ પાળનાગ સજ્જન પુરૂષોની સાથે યાત્રા કરવામા સ્નાત્રમહોત્સવ કરવામા

---

૧ ભદ્રકભાવ તે ધર્મ સારો છે એવી ભાવના

૨ અત્યજ શુદ્ર–હલકા વર્ગનો મનુષ્ય આટલા ઉપરથી એમ વાગી શકાય છે કે નમસ્કાર મત્રનો ધારણ કરનાર ગમે તે જૈન હોય તેના તરફ બધુભાવ રાખવાનો છે આ વાત ખાસ વિચારવા જેવી છે મૂળ ગ્રથમાજ અત્યજ શબ્દ વાપરેલો છે

૩ ખાનપાન, સાધર્મીવાત્સલ્યમા જમણનો નિષેધ નથી જણાતો પણ માત્ર જમણવારને સાધર્મીવાત્સલ્ય ગણવામા આવતુ ન હોતુ વળી જરૂર હોય ત્યા ખાનપાન અપાતુ—આ સર્વ પ્રકાર ખાસ લક્ષ્યમા રાખવા જેવા છે

તથા મોટા દાન દેવામા વધારે પ્રમોદ (હર્ષ) લાવીને પ્રવૃત્તિ કરવા લાગ્યો. જેઓ નવા નવા જૈનધર્મમા આવ્યા તેમની ભાવનાપૂર્વક મે વિશેષ પ્રકારે પૂજા (સેવા) કરવા માડી [1] અને ધર્મમા વિશેષ તત્પર જોઇને લોકો પણ ધર્મતત્પર વધારે વધારે થવા લાગ્યા કહેવત છે કે 'યથા રાજા તથા પ્રજા ' જેવા રાજા હોય છે તેવી રૈયત થાય છે-થતી જાય છે

ખટપટીની જાળ,
ખળભુજગનો ક્રમ,
રાજાના કાનમા ઝેર

કનકશેખર નંદિવર્ધનને પોતાની વાત આગળ ચલાવતા કહે છે કે આવી રીતે (મને) જૈન શાસન ઉપર અત્યત રાગવાળો જોઇને અમારો દુર્મુખ નામનો કારભારી-અમાત્ય હતો તે મારી ઉપર ઘણો દ્વેષ કરવા લાગ્યો. એ અત્યત અહિત કરનાર દુરાત્મા ઘણો પક્કો અને લુચ્ચો હતો તેણે પિતાજી કનકચૂડને એકાતમા એક વખત કહ્યું ' સાહેબ ! અમે તો આપના થકી છીએ. ' આ પ્રમાણે રાજા સાથે પોતાનો એકીભાવ બતાવી તેણે પોતાના હૃદયની વાત કહેવા માડી " સાહેબ ! આવી રીતે રાજ્યને નભાવવુ ઘણુ મુશ્કેલ થઇ પડશે એમ જણાય છે, કારણ કે કુમારસાહેબે તો પ્રજાલોકને તદ્દન ઉદ્ધત બનાવી દીધેલા છે લોકોને માથે જ્યા સુધી કર આપવાની બીક હોય છે ત્યા સુધી તેઓ હદને ઉલ્લઘી જતા નથી, પણ જ્યારે એકવાર કર આપવાની બીકથી તેઓને મુક્ત કરવામા આવે છે ત્યારે તેઓ તદ્દન છુટા થઇ જાય છે અને છુટો માણસ સર્વ અનર્થો કરે છે જેવી રીતે નિરકુશ હાથી આડે અવળે રસ્તે ચાલ્યો જતો હોય તે અકુશના[2] ભયથી ઠેકાણે આવે છે તેવી રીતે નિરકુશ[3] લોકો દડના[4] ભયથી ઠેકાણે આવે છે જ્યારે લોકો પોતાની મરજીમા આવે તેમ આડા અવળા વર્તે છે અને આર્ય પુરૂષોને યોગ્ય ન હોય તેવા કામ કરે છે ત્યારે રાજાના પ્રતાપની હાનિ થાય છે અને તે તેને ઘણુ હલકુ લગાડનાર થઇ પડે છે વળી

૧ સેવાધર્મ નવીન ધર્મ સ્વીકારનારને ખાસ સગવડ કરી આપવાની જરૂર છે જેથી નવીન આવનાર ધર્મમા સ્થીર થઇ જાય Missionary Spirit જૈનમા કેટલો હતો તે અત્યારે ઘટતી જતી વસ્તીના વખતમા ખાસ વિચારવા જેવુ છે

૨ અકુશ શ્લેષ છે (૧) હાથી પક્ષે-આકડી (૨) મનુષ્ય પક્ષે- દબાણ

૩ નિરકુશ-છુટા

૪ દડ-શ્લેષ છે (૧) હાથી પક્ષે-અકુશ-આકડી (૨) મનુષ્યપક્ષે ' રાજ્ય '

એક બીજી પણ વાત કહુ તે સાભળો—હાલ જે ઘણા લોકો જૈન મતમા આવીને ગ્હેલા છે અને પોતાને જૈન તરીકે કહેવરાવે છે તે બધા કુમાર સાહેબની મહેરબાની મેળવવાને માટે એ ધધો લઇ બેઠેલા છે, કેમકે તેઓ સાહેબની મહેરબાની મેળવવા માટે કયો વિચાર વાન્ મનુષ્ય એવી રીતે આચરણ ન કરે ? માટે સાહેબ જુઓ! જ્યારે લોકો ઉપરના કર માફ કરવામા આવે ત્યારે તેઓ પોતાના મનમા આવે તેવુ આચરણ કરનારા થાય છે, ત્યારે પછી તમે રાજા શેના રહ્યા અને આજ્ઞા વગર રાજ્ય પણ કયા રહ્યુ ? તેટલા માટે રાજ્ય નીતિને અગે હાલ જે અસાધારણ રસ્તો કુમારે લીધો છે તે કોઇપણ રીતે ઠીક હોય તેમ અમને લાગતુ નથી ”

વિશાળ હૃદયી ભોળા પિતા.

દુર્મુખની આવી વાત સાભળીને પિતાશ્રીએ તેને કહ્યુ કે “ જો એમ હોય તો તારે (દુર્મુખે) જાતે કુમારને મળીને આ હકીકત કુમારને જણાવવી, હુ પોતે તો એ બાબતમા કુમારને કાઈ પણ કહી શકુ તેમ નથી ” આ પ્રમાણે દુર્મુખને પિતાએ જણાવી દીધુ, પિતા તદ્દન સરળ હતા, પણ જે વાત સાભળે તેની તેમનાપર તુરત છાપ પડી જતી હતી દુર્મુખથી તેઓ દોરવાઇ ગયા,

દુર્મુખની રાજ્યનીતિ
કનકની વિશાળ નીતિ
ખટપટીની ઉઘાડી ઢકાઇ

પિતાની રજા લઇને દુર્મુખ મારી પાસે આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો-‘ જેવી રીતે સૂર્ય પોતાના કરવડે[1] આખા જગતનુ તત્ત્વ ખેચી લઇને તેજના જોરથી આખા ભુમડળને વ્યાપીને જગતની ઉપર રહે છે તેવી રીતે સૂર્યનો આકાર ધારણ કર નાર રાજા કરદ્વારા જગતનુ તત્ત્વ ખેચી લઇને પો તાના પ્રતાપથી પૃથ્વીતળ પર વ્યાપીને લોકોને માથે બેસે છે, અર્થાત્ લોકોપર રાજ્ય કરના જોરથી

કૌટિલ્ય ન્યતત્ર

જ કરે છે[2] જે રાજા સાધારણ લોકોને તાબે થઇ જાય છે, તેઓને વશ પડ્યો રહે છે, તેનુ તે વળી રાજ્ય કેવુ ? અને એવા નબળા રાજાની આજ્ઞાથી ન્યાય પણ કેવો મળે ? જ્યારે રાજા તરફથી દડ[3] થવાનો

---

૧ કર શ્લેષ છે (૧) સૂર્ય પક્ષે-કિરણ (૨) રાજા પક્ષે-વેરો, (ટેકસ)

૨ કરનો આ મુદ્દો (Principle of Taxation) તદ્દન વિચિત્ર છે રાજ્યના દૈવી હક સ્વીકારનારા આવી દલીલ કરતા હશે પણ ઘણુ ખરૂ તો દુર્મુખના મુખને શોભે તેવીજ-આ દલીલ લાગે છે   ૩ ગુન્હા માટે સજા

ભય લોકોને માથેથી નીકળી જાય છે એટલે પછી લોકો અ કુશ વગરના થઈ જાય છે અને પછી ખરાબ આચરણને માર્ગે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે છે આ પ્રમાણે હોવાથી કર લઇને અને સજા કરીને લોકોને જે રાજા પ્રથમથી જ અનુશાસન કરી શકતો નથી જે રાજા કર અને દ ડદ્વારા રાજ્યનો નિભાવ કરી શકતો નથી તેણે પરમાર્થથી વાસ્ત વિક રીતે ધર્મનો નાશ કર્યો છે એમ સમજવુ કુમાર! આપ અત્યારે જે રસ્તો લઇ બેઠા છો તેમા રાજધર્મનો નાશ થાય છે, માટે મે તમને જે હકીકત કહી છે તે જાણી-વિચારી-સમજીને તમારા જેવાએ ખોટુ સ્વામીવાત્સલ્ય કરવુ યોગ્ય નથી ”

દુર્મુખના આવા વિચારો સાભળી કોપને લીધે મારૂ મન વિહ્વળ થઇ ગયુ, તો પણ ઉપર ઉપરથી મારો કોપ શમાવી દઇ આકાર ગોપવીને મે [૧] તેને જવાબ આપ્યો “ આર્ય ! જો હુ કોઇ પાપી કે લુચ્ચા લોકો તરફ સન્માન બતાવતો હોઉં કે તેઓની પૂજા કરતો હોઉં તો તમે બોલો છો તે બોલવુ યોગ્ય ગણાય, પર તુ જે પ્રાણીઓમા ગુણો એટલી હદ સુધી વૃદ્ધિ પામ્યા હોય છે કે જે તેને લીધે દેવતાઓને પણ પૂજનિક હોય, તેઓને જ્યારે યથેચ્છ દાનમાન વિગેરે આપવા મા આવે ત્યારે તેઓના સ બ ધમા આવુ વચન બોલવુ ઘટતુ નથી [૨] એ જિનમતને અનુસરનારા લોકો તો સ્વભાવથીજ ચોરી, પરદારા ગમન વિગેરે સર્વ દુષ્ટ વર્તનોથી પાછા હઠી જઇને વગર કહ્યે પોતાથી જ સારે રસ્તે ચાલે છે-એવા મહાત્મા પુરૂષોનો દ ડ શામાટે કરવો ? એવા મનુષ્યોને સજા કરવાની જેઓની બુદ્ધિ થાય તેઓજ ખરેખરા સજાને પાત્ર છે જે પ્રાણીઓનુ રક્ષણ કરવાની જરૂર પડતી હોય, જેની ચોકી કરવી પડતી હોય તેઓના માથા ઉપર કરનો બોજો ના ખવો ઉચિત ગણાય, પર તુ જૈન લોકો તો પોતાના ગુણોથીજ રક્ષા યેલા છે, તેથી તેઓના ઉપર કરનો બોજો પાડવો ઉચિત નથી રાજા ઓએ તેટલા માટે તેવા લોકોનુ દાસત્વ છોડીને બીજુ કાઇપણ કરવુ ઉચિત નથી અને અમે પણ તેમજ કરીએ છીએ મતલબ-જૈન-

કુમારનુ તત્ર કર વાનુ ધોરણ

---

૧ કનકશેખર કુમાર જયસ્થળ નગરે પોતાને રીસાઇને આવવાનુ કારણ નદિવર્ધનને કહે છે

૨ કુમાર જવાબ દેવામા ધીમે ધીમે કેવો મક્કમ થતો આવે છે તે વિચા રવા યોગ્ય છે

છે કે પ્રથમ એણે મારી સાથે વાત કરી ત્યારે ઘણુ વિચારીને કહેતો હોય તેવી રીતે સલાહ આપવા માડી અને ત્યારપછી જ્યારે તેનો મારો જવાબ સાભળ્યો ત્યારે વાત ઉડાવવાનો પ્રયત્ન આદર્યો અને બાજી ફેરવી નાખી. તેથી તેનો આશય જાણવાની જરૂર છે"–આ પ્રમાણે વિચારીને મારી પાસે એક ઘણો યુક્તિવાળો ચતુર નામનો ભરોસાદાર વિશ્વાસુ ચાકર હતો તેને આ સર્વ વાત સમજાવીને તપાસ કરવા સારૂ મોકલ્યો એ ચતુર કેટલાક દિવસ ગયા પછી મારી પાસે આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે ' સાહેબ ! આપની પાસેથી નીકળીને હુ દુર્મુખની પાસે ગયો, તેનો કેટલોક વિનય કરીને તેને રાજી કર્યો અને આખરે હુ તેની નોકરીમા જોડાઇ તેનો અગરક્ષક[1] થયો. પછી ત્યા શુ થાય છે તે જોવા લાગ્યો. દુર્મુખે સર્વ સ્થાનકેથી મુખ્ય આગેવાન શ્રાવકોને પોતાની પાસે બોલાવીને તેઓને કહ્યુ " અરે ! કનકશેખર કુમાર તો ખોટા ધર્મના ઝનુનમા આવી જઇને જાણે કોઇ ભૂત તેને વળગ્યુ હોય તેમ રાજ્યનો નાશ કરવા ઉભા થયા છે તેથી હવે પછી કુમાર તમને કાઇ દાનમા આપે તે અને રાજ્ય ભાગનો જે કાઇ કર તમારી પાસે વસુલ કરવાનો રાજ્યને હક્ક થાય તે બન્ને દાન અને કર તમારે ખાનગી રીતે મને આપી જવા અને એ હકીકત તમારે ભૂલેચુકે પણ કુમારને જણાવવી નહિ જો એમ કર વામા તમે જરા પણ ગફલતી કરશો તો જીવના જશો." દુર્મુખની આ આજ્ઞા શ્રાવકલોકોએ માથે ચઢાવી અને તેઓ અમાત્યની પાસેથી બહાર નીકળ્યા

કનકશેખર કુમાર નદિવર્ધન પાસે આગળ વાત જણાવતા કહેવા લાગ્યો કે ચતુરની આ હકીકત સાભળીને મે તે વખતે ચતુરને પૂછ્યુ " પિતાજીને આ હકીકતની ખબર પડી છે ? " ચતુરે કહ્યુ " હા જી ! પિતાજીને એ સર્વ હકીકતની ખબર પડી છે " ત્યારે વળી મે પૂછ્યુ, " કોની પાસેથી એ સર્વ વાત પિતાજીએ જાણી ? " ચતુરે જવાબમા મને કહ્યુ "એ દુર્મુખની પાસેથી જ સર્વ હકીકત પિતાજીએ જાણી છે " [2]ત્યારે વળી મે તેને વધારે પૂછ્યુ 'પિતાજીએ એ હકીકત સાભળીને શુ કર્યુ ?" ચતુરે જવાબ આપ્યો—" પિતાજીએ એ વાત સાભળીને કાઇ કર્યુ નહિ, માત્ર આખ આડા કાન કર્યા " આ સર્વ હકીકત સાભળીને મે મારા મનમા વિચાર કર્યો કે " જો પિતાજીની આજ્ઞા વગર પોતાના જોરથી જ દુર્મુખ આવુ વર્તન કરતો હોત તો તો તેની ધૃષ્ટતાનું

[1] બોડી ગાર્ડ

[2] રા એ સો વાળા મૂળ પુસ્તકનુ પત્ર પૃ ૩૫૧ શરૂ થાય છે

ફળ બરાબર ચખાડી આપત, પણ કોઈ અન્ય માણસ કોઇ કાર્ય કરે અને તેનો નિષેધ કરવામા ન આવે તો તેમા સમતિ જ ગણાય છે अनुमतमप्रतिषिद्धम् એવો નિયમ હોવાથી પિતાજીએ આ બાબતમા આખ આડા કાન કર્યા અને દુર્મુખને એવુ કામ કરતા વાર્યો નહિ તેથી પિતાજીની પણ એ બાબતમા સમતિ જ જણાય છે માટે મારે હવે શુ કરવુ ? કેમકે ભગવાને કહ્યું છે કે માતા પિતાના ઉપકારનો બદલો અતિ દુષ્કર છે માટે ભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણે પિતાજી સાથે લડવુ તો યોગ્ય નથી અને હાલ જે કામ ચાલવા લાગ્યુ છે-શ્રાવકોપર કર અને દડની હકીકત ફરી ગોઠવાઇ છે તેને તેવા આકારમા હુ કોઇ રીતે જોઇ શકુ તેમ નથી, તેથી અહીંથી ચાલ્યા જવુ એ જ સારૂ છે" આ પ્રમાણે વિચાર કરીને કોઇને પણ જણાવ્યા વગર માત્ર થોડા ખાસ મિત્રોને સાથે લઇને હુ ત્યાથી નીકળી ગયો અને અહીં આવ્યો. ભાઇ નદિવર્ધન ! આ પ્રમાણે પિતાએ મારૂ અપમાન કર્યુ છે એ વાત તારા સમજવામા આવી ગઇ હશે.[1]"

× × ×

---

૧ જયસ્થળ નગરમા નદિવર્ધન પાસે કનકશેખરે આ પ્રમાણે પોતાના અપમાનની કથા કહી સભળાવી તે પૃ ૫૫૪ થી શરૂ થયેલ છે આ સર્વ હકીકત સસારીજીવ સદાગમ આગળ કહે છે તે બીજા પ્રસ્તાવથી ચાલુ છે

પ્રકરણ ૨૦ મું

વિમલાનના અને રત્નવતી.

નદિવર્ધન કુમારે કનકશેખરની પૂર્વવાર્તા સાભળી સહાનુભૂતિ દર્શાવતા કહ્યુ “ભાઇ! તે જણાવ્યુ તેવા સયોગોમા ત્યાથી ચાલી નીકળવાનુ કામ તો તે બહુ સારૂ કર્યું ! જેઓ પોતાનુ સ્વમાન શું છે તે સમજતા હોય તેવા પુરૂષોએ માનની હાનિ કરનારના સબધમા વધારે વખત રહેવુ કોઇ પણ રીતે યોગ્ય નથી લોકોમા કહેવાય છે કે —

<u>સ્વમાનના વિચાર</u>

[1]“ તેજનો ભડાર સૂર્ય [2]અધકારને દૂર કરીને લોકોના મનને ઉત્સવ કરી શકે છે ત્યા સુધી જ તે આકાશમા રહે છે, જ્યારે તે મોટા અધકારનો ઉદય નજરે જુએ છે ત્યારે બીજા કોઇ સમુદ્રમા જઇને રાહ જુએ છે (અને વળી લાગ આવે છે ત્યારે અધકારનો નાશ કરીને પોતાના પૂર જોરમા પ્રકાશે છે) ”

કનકશેખરને પાછા તેડવા આવેલા દૂતો

મે આવા વચનો જ્યારે કનકશેખરને કહ્યા ત્યારે તે બહુ ખુશી થયો. આવી રીતે અમે સર્વ પ્રકારના આનદ અને વાર્તાવિનોદ કરતા હતા તેવી રીતે દશ રાતદિવસ પસાર થઇ ગયા

પછી અગ્યારમે દિવસે મારા વાસભુવનમા અમે બ ને બેઠા હતા તે વખતે મારા પિતાશ્રી તરફથી સદેશો લઇને એક માણસ આવ્યો

---

१ भास्करस्तावदवास्ते गगन तेजसा निधि,
निर्धूय तिमिर यावत्कुरुते स जनोत्सवम् ।
यदा तु लक्षयत्यथ तमसोऽपि महोदयम्,
तदा परसमुद्रादौ गत्वा काल प्रतीक्षते ।

૨ આ આખી અન્યોક્તિ છે અધકારનો ઉદય થાય છે ત્યારે સૂર્ય સમુદ્રમા પેસી જાય છે અહીં અધકાર સાથે દુર્મુખ સૂર્ય સાથે કનકશેખર, પરસમુદ્ર સાથે જયસ્થળ નગર અને રાહ જેવાની વાત સામાન્ય સમજવી

અને અમને બન્નેને પ્રણામ કરીને તેણે કહ્યું " મહારાજા સાહેબે
આપ બન્ને રાજકુમારોને આજ્ઞા કરી છે કે તમારે બન્નેએ મહારાજા
પાસે તુરત આવવુ " " જેવો પિતાશ્રીનો હુકમ ! " એમ કહી અમે
બન્ને પિતાશ્રીની પાસે જવા સારૂ નીકળ્યા અમે હજુ પિતાશ્રી સન્મુખ
પહોચીએ છીએ ત્યા તો પિતાશ્રીના સભામડપમાથી ત્રણ પ્રધાન
પુરૂષો એકદમ ઉતાવળા બહાર આવ્યા, તેઓની આખોમાથી હર્ષના
એટલા આસુ નીકળતા હતા કે તેના પ્રવાહથી તેઓની આખો ભીંજાઇ
ગઇ હતી તેઓ કનકશેખરના પગમા પડયા તરતજ આશ્ચર્યપૂર્વક
' અરે આ કયાથી ? આ તો પોતાના પરિવાર સહિત સુમતિ, વરાગ
અને કેસરી છે !' એમ બોલતા બોલતા કનકશેખરે તેઓને સ્નેહપૂર્વક
ઉભા કર્યા અને તેને ભેટી પડ્યો મે પૂછયુ કે ' કુમાર ! એ કોણ
છે ? ' તેના જવાબમા કનકશેખર કુમારે જણાવ્યુ કે ' એ તો મારા
પિતાના મોટા પ્રધાનો છે ' અરસ્પરસ પ્રણામ થઇ ગયા પછી અમે
સર્વે પિતાશ્રી પાસે રાજસભામા આવ્યા અને ત્યા બેઠા

પદ્મરાજાએ કહેલો દૂતનો સદેશો

પછી મારા પિતાશ્રી પદ્મરાજાએ કનકશેખરને કહ્યુ " ભાઇ
કનકશેખર ! આ તારા પિતાના મત્રીઓએ મને જે વાત કરી છે તે
સાભળ ' તેઓ જણાવે છે કે પિતાજીને (કનકચૂડરાજાને) કાઇ પણ
હકીકત જણાવ્યા વગર કુમાર (કનકશેખર) ઘરની બહાર નીકળી
ગયા પછી તુરતમા જ નોકર ચાકરો પાસેથી તેઓ
કનકશેખરના જવાથી શ્રીને ખબર પડી કે રાજકુમાર મદિરમા કોઇ ઠેકાણે
માતપિતાની દશા દેખાતા નથી એ હકીકત સાભળતા જ જાણે તેઓ
ઉપર કોઇએ અકસ્માત્ વજ્રનો પ્રહાર કર્યો હોય,
જાણે તેઓનો ચૂરેચૂરો થઈ જતો હોય, જાણે તેઓ પરવશ થઇ ગયા
હોય, જાણે ગાડા થઇ ગયા હોય, જાણે મૂર્છા પામી ગયા હોય, તેમ
કાઈ પણ ચેતના વગરના થઇ ગયા અને રાણી ચૂતમજરી પણ અત્યત
મુઝાઇ જઇને જાણે મરી ગયા હોય એમ બે ઘડી તો સ્તબ્ધ થઇને
પડી જ રહ્યા. ત્યારપછી પાસેના માણસોએ તેઓને કેટલોએ પવન
નાખ્યો, ચદનના વિલેપન કર્યા અને એવા એવા બીજા ઉપચારો
કર્યા ત્યારે તેઓને કાઇક ચૈતન્ય આવ્યુ અને તેઓની મૂર્છા વળી
ત્યારપછી ' અરેરે પુત્ર ! તુ ક્યા ગયો ? કયા ગયો ? ' એમ મહારાજા
અને દેવી વિલાપ કરવા લાગ્યા અને તેઓને વિલાપ કરતા જોઇને
નોકર ચાકર ભાયાતો તથા આખુ રાજસ્થાન આક્રદ કરવા લાગ્યુ,
તેથી મોટો હાહાકાર થઇ રહ્યો તે વખતે રાજાનુ કારભારીમડળ

એકઠુ થઇ ગયુ અને તેઓએ રાજાને ધીરજ દેવા માડી તેઓએ કહ્યુ કે–' મહારાજ ! આપ કરો છો તે કાઇ કુમારને મળવાનો ઉપાય નથી, માટે દિલગીરી છોડી દો, ધીરજ રાખો અને કુમારને શોધવાનો પ્રયત્ન કરો. ' રાજાએ તેઓનુ તે વચન જરા પણ સાભળ્યુ જ નહિ અન પોતે વધારે વધારે દિલગીરી કરવા લાગ્યા

કુમારનો પત્તો અને દુર્મુખને દેશવટો

" ' એવી હકીકત જોઇને કુમારના સેવક ચતુરે પોતાના મનમા વિચાર કર્યો કે–રાજા એટલો બધો શોક અત્યારે કરે છે કે જો એમને એમ ચાલશે તો જરૂર એમના પ્રાણ જશે, માટે હવે એ બાબતમા બેદરકારી રાખવી ઠીક નથી–એવો વિચાર કરીને તે તુરત જ રાજાને પગે પડ્યો અને ' કુમાર અહીંથી મારણુમર બહાર ચાલ્યા ગયા છે ' એટલી હકીકત જણાવી. ' કુમાર હજુ ચોક્કસ જીવે છે '–એટલી ખાત્રી થતા જ રાજાને ફરી વાર શુદ્ધિ આવી પછી તેમણે ચતુરને પૂછ્યુ કે 'કુમાર શામાટે અને ક્યા ગયો છે ?' ચતુરે ઉત્તરમા જણાવ્યુ કે ' અહીંથી ચાલ્યા જવાનુ કારણ મને કુમારશ્રીએ જણાવ્યુ નથી બાકી જરા ચતુર (ડાહ્યો) હોવાથી મે તે ક્યા ગયા છે તે જાણી લીધુ છે, તેટલા ઉપરથી અટકળ કરીને કહુ છુ કે એ જયસ્થળ નગરે પોતાની ફોઇ પાસે ગયેલા હશે નંદાભા (નદિવર્ધનની માતા) ઉપર કુમારને બહુ પ્રેમ છે અને પદ્મરાજા ઉપર પણ તેમને બહુ હેત છે કુમારની સાથે મારે વધારે પરિચય હોવાથી આટલી હકીકત હુ અટકળથી ધારૂ છુ અને મને ખાત્રી છે કે જો તે અહીંથી ચાલ્યા જાય તો તેના મનને સતોષ મળે તેવુ સ્થાન નદાભાનુ રાજ્ય જ છે, સિવાય બીજી કોઇ જગ્યાએ કુમારશ્રી જાય એમ મને લાગતુ નથી ' રાજાએ તે વખતે ચતુરના વખાણ કરીને તેને ઇનામમા મોટુ દાન આપ્યુ રાજાને તપાસ કરતા જણાયુ કે એ સર્વ અનર્થનુ કારણ પેલો દુર્મુખ મત્રી જ છે એટલે તેના આખા કુટુબ સાથે તેને પોતાના દેશથી બહાર કાઢી મૂકયો વળી તે જ વખતે પિતાશ્રી કનકચુડરાજાએ તથા દેવી ચૂતમજરીએ પ્રતિજ્ઞા કરી કે ' જ્યાસુધી આપણે કુમારનુ મ્હોઢુ જોઇએ નહિ ત્યાસુધી આપણે આહાર લેવો નહિ અને શરીર ન્હાવુ ધોવુ કે બીજા કાઇ પણ સસ્કાર કરવા નહિ '

" '[1]હવે વળી તેજ દિવસે એક દૂત[2] ત્યા (કુશાવર્તપુરમા) આવી

૧ કનકચૂડના દૂતોએ પોતાને જણાવેલી હકીકત પદ્મરાજા કનકશેખર કુમાર પાસે કરી સભળાવે છે અને નદિવર્ધન બાજુમા બેસી સાભળે છે

૨ આ દૂતનુ નામ વિકટ છે તે પ્રકરણ ૨૩ મા જણાશે

પહોચ્યો તેણે ગીતસર નમસ્કારાદિનો વિવેક કરીને કનકચૂડરાજાને વિજ્ઞપ્તિ કરી જણાવ્યુ કે ' દેવ ! વિશાળા નામની નગરી છે, ત્યા નદન નામના રાજા રાજ્ય કરે છે, તેમને પ્રભાવતી અને પદ્માવતી નામની બે રાણીઓ છે તે બન્ને રાણી ઓથી રાજાને બે પુત્રીઓ થઇ છે, તેઓના નામ અનુક્રમે વિમળાનના અને રત્નવતી છે હવે એ

વિશાળાથી આવેલો દૂત

રાજાની બે રાણીઓ પૈકી પ્રભાવતી રાણીનો ભાઇ પ્રભાકર નામનો કનકપુરનો રાજા છે, તેને બધુસુદરી નામની રાણી છે તેનાથી તેને વિભાકર નામનો પુત્ર થયો છે એ ભાઈબહેન પ્રભાકર અને પ્રભાવતીને ત્યા અનુક્રમે વિભાકર અને વિમલાનના જન્મ્યા તે પહેલા તેઓ બન્નેએ એવી કબુલાત કરી હતી કે જો આપણા બન્નેમાથી કોઇને દીકરી થાય અને બીજાને દીકરા આવે તો એકે પોતાની દીકરી બીજાના દીકરાને પરણાવવી ત્યારપછી રાણી પ્રભાવતી જેને વિશાળા નગરીના નદન રાજા સાથે પરણાવ્યા હતા તેમને વિમલાનના નામની દીકરી થઇ અને તેના ભાઇ પ્રભાકરને વિભાકર નામનો પુત્ર થયો. તેથી ઉપર જણાવેલી શરત પ્રમાણે વિભાકર અને વિમલાનનાનુ જન્મ પહેલા વેવિશાળ થઇ ચૂકયુ હતુ અને વિમલાનના વિભાકરને દેવાઇ ગયેલી હતી. હવે એ વિમલાનનાએ એક વખતે બન્દીજનોના મુખેથી કુમાર કનકશેખરનુ નામ સાભળ્યુ, તે સ થે બદીજનો તેના અનેક ગુણો માટે બહુ મોટેથી વખાણ કરતા હતા તે તેણે સાભળ્યા કનકશેખર[1] કુમારના એવા વખાણ સાભળીને વિમલાનનાને તેના ઉપર ઘણો રાગ ઉત્પન્ન થયો તેથી જાણે પોતાના ટોળાથી છૂટી પડી ગયેલી હરણી હોય પોતાના સહચર (પતિ) થી વિયોગ પામેલી ચક્રવાકી[2] હોય, સ્વર્ગલોકમાથી બહાર કાઢી મૂકેલી જાણે દેવાગના હોય, માનસ સરોવરની અતિ ઉત્કઠાવાળી દૂર ગયેલી [3]કલહસી હોય, જુગટુ રમનારી સ્ત્રી જાણે તેના સાધન વગરની થઇ ગઇ હોય, તેવી રીતે તે તદ્દન શુન્ય હૃદયવાળી થઈ ગઇ અને અત્યત મુઝવણમા આવી પડી હોય તેવી જ

---

૧ વિશાળા નગરીના દૂતો કનકશેખરના પિતા પાસે વાત કહે છે તે ચાલુ છે કનકશેખરની પાસે તેના પિતાના દૂતોએ કરેલી વાત પદ્મરાજા કરી સભળાવે છે નદિવર્ધન કુમાર હાજર છે-આખી વાર્તા સસારીજીવ સદાગમ સમક્ષ કહી સભળાવે છ

૨ ચક્રવાક અને તેની સ્ત્રી નિરતર સાથજ રહે છે અને વિયોગ થાય ત્યાર આરથી રચ્યા કરે છે

૩ હસો માનસ સરોવર પર જ રહે છે ત્યાથી દૂર જાય તે તેમને ગમતુ નથી, તેઓ બીજે રહી શકતા નથી

ણાવા લાગી, પછી તો તે વીણા પણ વગાડે નહિ, દડો ઉડાડવાની રમત કરે નહિ, [1]પત્રછેદાદિ રમત કરે નહિ, ચિત્રકળા તથા બીજી કળાઓ પર જરા પણ લક્ષ્ય આપે નહિ, શરીર ઉપર શણુગાર સજે નહિ, કોઇ કાંઇ પૂછે તો તેને કાંઇ ઉત્તર આપે નહિ, દિવસ છે કે રાત છે તે કાંઇ જાણે નહિ, માત્ર જાણે પોતે જોગણ (યોગિની)[2] હોય તેમ આંખોને જરા પણ હલાવ્યા ચલાવ્યા કે મટમટાવ્યા વગર કોઇને પણ અવલંબન કર્યા વગર નિશ્ચળ આંખે કોઇ વસ્તુનું ધ્યાન કરીને બેસી રહેવા લાગી આવી હકીકત જોઇને માણસો સર્વ ગભરાઇ ગયા, પણ આવો મોટો ફેર

તેમણે વર્ણવેલી વિમલાનનાની સ્થિતિ અને તેના કારણો

ફાર એકદમ શા કારણે થઇ ગયો તે સમજી શક્યા નહિ હવે રત્નવતી સર્વદા પ્રેમપૂર્વક તેની નજીક રહેતી હોવાથી તેને વિચાર કરતા કરતા તેના ખ્યાલમાં આવ્યું કે-કુમાર શ્રી કનકશેખરનું નામ સાંભળ્યા પછી બહેનની આવી સ્થિતિ એકાએક થઇ આવી છે-તેટલા ઉપરથી ચોક્કસ એમજ લાગે છે કે એ કનકશેખરે આ બહેનનું મન ચોર્યું હશે. માટે આપણે વખત વિચારીને આ હકીકત પિતાજી નંદન રાજાને જણાવવી કે જેથી બહેનના ચિત્તને ચોરવાનો[3] ગુન્હો કરનારને એ રાજા અવશ્ય પકડી પાડી બરાબર સપાટામાં લે-(કારણ ચોરને પકડવો એ રાજધર્મ છે)-એ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેઓએ સર્વ હકીકત નંદનરાજાને જણાવી પિતાએ વિચાર કર્યો કે-એની માએ (પોતાની સ્ત્રી પ્રભાવતીએ) તો એને જન્મ પહેલા વિભાકર સાથે વેવિશાળ સંબંધથી જોડી દીધી છે, પણ જો હાલ હું એ દીકરીના સંબંધમાં કાંઇ નહિ કરૂં તો એના પ્રાણ રહેવા પણ મુશ્કેલ છે, માટે એ સ્વયંવરાને કનકશેખર પાસે મોકલાવી દઉં-એ એની મેળે કનકશેખરને વરશે (પરણશે), આવી અવસ્થામાં તેના સંબંધમાં વખત કાઢવો ઠીક નથી પછવાડેથી વિભાકરને સંભાળી

વ્યવહારૂ પિતા

લેવાશે-આવો વિચાર કરી તેઓ તુરત જ વિમલાનનાના પાસે આવી કહેવા લાગ્યા દીકરી ! જરા ધીરી થા, દીલગીર ન થા, તું કુશાવર્તનગરે કનકશેખર પાસે જા ' એ પ્રમાણે મધુર વચનથી દીકરીને વાત કરીને

---

૧ પત્રછેદ શરીર પર મેંદી કે ચંદનના ચિત્રો કાઢવા-આવી રમત જણાય છે

૨ યોગિની સાલંબન કે નિરાલંબન ધ્યાન કરે છે ત્યારે આવી એકાગ્રવૃત્તિ કરે છે સાધ્યમાં ફેર છે પણ બાહ્ય વર્તન તો યોગિની જેવું જ છે

૩ અહીં ચોરી અલંકારિક અર્થમાં સમજવાની છે

નંદન રાજાએ તેને કુશાવર્તપુરે મોકલવાનો હુકમ કર્યો એ વખતે વિમલાનનાની બ્હેન રત્નવતીએ પણ પિતાને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે "પિતાજી! હું મારી બ્હેન વિમલાનના વગર એક ક્ષણ પણ રહી શકું તેમ નથી, માટે આપ રજા આપો તો હું પણ બ્હેનની સાથે જઉં માત્ર વાત એટલી કે હું કનકશેખરને વરીને મારી બ્હેનની શોક નહિ થાઉં!

રત્નવતીનો નિર્ણય

સ્ત્રીઓમાં અરસ્પરસ ગમે તેટલો પ્રેમ હોય પણ જો તેઓને શોક તરીકેનો સંબંધ થાય તો સ્નેહ જરૂર તૂટી જાય છે માટે વિમલાનનાના પતિના કોઇ વહાલા મિત્રની હું સ્ત્રી થઇશ' રત્નવતીના આવા વિચારો સાભળી નંદનરાજાએ કહ્યું-'દીકરી! તને ગમે તે કર મને ખાતરી છે કે મારી દીકરી પોતાની જાતે કદિ પણ અનુચિત કામ કરશે જ નહિ' રત્નવતીએ પિતાની હુકીકત માથે ચઢાવી અને તે પણ વિમલાનનાની સાથે ચાલી નીકળી [1]ત્યાથી રાતદિવસ પ્રયાણ કરતા, મહારાજ! વિમલાનના અને રત્નવતી આજે અહીં આવી પહોચ્યા છે અને નગરની બહાર બગીચામા રોકાયા છે આ હકીકત આપ મહારાજાને નિવેદન કરવા તેમણે મને મોકલ્યો છે હવે આપ તે બાબતમા યોગ્ય લાગે તેમ ફરમાવો '

"[2]મહારાજા કનકચૂડે આ હકીકત સાભળી એટલે એમને એક તરફથી ઘણો હર્ષ થયો અને બીજી તરફથી અત્યંત ખેદ થયો પછી ચાર પ્રધાનમાના શૂરસેનને તેમણે આજ્ઞા કરી કે તેણે આવેલી કન્યાઓને સારો ઉતારો આપવો અને તેની યોગ્ય ખાતર બરદાસ્ત કરવી અને અમને સુમતિ વરાંગ અને કેસરીને બોલાવીને આ પ્રમાણે કહ્યું 'અરે પ્રધાનો! નંદનરાજાની બે દીકરીઓ આપણે ત્યા આવી રીતે કુમારને અને તેના મિત્રને વરવા માટે આવી છે તે ઘણા આનંદની વાત થઇ છે, પણ અત્યારે કનકશેખર કુમારનો વિરહ હોવાથી તે વાત વિરહની અગ્નિમા જાણે વધારામા ઘી હોમાતુ હોય તેવી લાગે છે માટે તમે ત્રણે જયસ્થળ નગર (પદ્મરાજાની રાજધાનીએ) જાઓ મને ખાત્રી છે

દૂતપ્રેષણ

[1] નંદનરાજાના દૂતે કનકચૂડ રાજાને એ સર્વ વાત કહેલ છે તે કનકચૂડના પ્રધાનોએ પદ્મરાજાને કહેલ છે તે સર્વ વાત કનકશેખર અને નંદિવર્ધન પાસે પદ્મરાજા તેજ શબ્દોમા કહી સંભળાવે છે

[2] કનકચૂડના પ્રધાનોએ રજુ કરેલી હકીકત મહારાજા પદ્મરાજા કનકશેખર કુમારને આગળ જણાવતા કહે છે

કે કુમાર ત્યાં જ ગયેલ છે. તમે મારા બનેવી પદ્મરાજાને મારી અવસ્થા કેવી થઇ છે અને કન્યાઓ (વિમલાનના અને રત્નવતી) અહીં આવેલી છે તે સબંધી વિગતવાર સમાચાર નિવેદન કરો. મને ચોક્કસ ખાત્રી છે કે એ બન્ને કારણો સમજી જઇને પદ્મરાજા કનકશેખર કુમારને તુરત અહીં મોકલી આપશે. વળી તમારે પદ્મ રાજાની રજા મેળવીને કુમાર નંદિવર્ધનને પણ અહીં સાથે તેડતા આવવો, કારણ કે મારા વિચાર પ્રમાણે રત્નવતીનો વર થવાને તેજ યોગ્ય છે.' કનકચૂડ રાજાના આવા વચનો સાંભળી (દૂતો કહે છે કે) અમે તેની આજ્ઞા માથે ચઢાવી આ હેતુથી[1] અમે અત્રે આવ્યા છીએ.

"કુમાર કનકશેખર[2]! આ પ્રમાણે તારા પિતાના ત્રણ પ્રધાનોએ અમને લંબાણથી હકીકત કહી સંભળાવી છે. આ પ્રમાણે હોવાથી હવે તું અહીંથી સત્વર જા. જો કે તેમ થવાથી તારો વિરહ અમને થશે તે અમારૂં હૃદય કબુલ કરે તેમ નથી અને તેથી અમે મ્હોઢે બોલી શકીએ તેમ નથી, તોપણ જવાનું કારણ પ્રબળ હોવાથી અને હકીકત ગંભીર હોવાથી અમારે દિલગીરી સાથે કહેવું પડે છે કે તમારે હવે જરા પણ વખત અહીં કાઢવો નહિ. અહીંથી એકદમ કુશાવર્તનગરે જવું અને તમારે બન્નેએ સર્વ પ્રકારે કનકચૂડરાજાના મનને-આનંદ ઉપજાવવો."

બન્ને કુમારોનું પ્રયાણ

પિતાશ્રીનો એવો હુકમ સાંભળીને એમ થવાથી અમારો બંનેનો પરસ્પર વિયોગ થશે નહિ એટલે પિતાએ આજ્ઞા પણ બહુ સારી કરી-એવું વિચારતા મેં અને કુમાર કનકશેખરે પિતાશ્રીને કહ્યું-'જેવી પિતાશ્રીની આજ્ઞા.' એ જ વખતે પિતાશ્રીએ આનંદમાં આવીને પ્રયાણ કરવા યોગ્ય ચતુરંગ સેનાને તૈયાર કરવાનો હુકમ આપ્યો અને તેના ઉપર પ્રધાન પુરૂષોની નીમણુંક કરી આપી અને પ્રયાણ યોગ્ય ઉચિત મંગળો કરીને અમને બન્નેને વિદાય કર્યા. મેં જ્યારે પ્રયાણ કર્યું ત્યારે મારી સાથે મારા અંતરંગ રાજ્યમાં રહેલા વૈશ્વાનરે પણ મારી સાથે જ પ્રયાણ કર્યું. તેની સાથે વળી ગુપ્ત રૂપે પુણ્યોદય મિત્રે પણ સાથે જ પ્રયાણ કર્યું. આવી રીતે પ્રયાણ કરતા કરતા અમે કેટલોક રસ્તો કાપી નાખ્યો.

---

૧ કનકચૂડના પ્રધાનોએ કહેલી હકીકત પદ્મરાજા ને કનકશેખર પાસે ફરી કહે છે. જુઓ પૃ. ૫૬૪. ૨ સદર પ્રધાનોએ કહેલી વાત પૂરી કરીને હવે પદ્મરાજા પોતે કનકશેખર કુમારને કહે છે.

પ્રકરણ ૨૧ મું

[1] રૌદ્રચિત્તનગરે હિંસા સાથે લગ્ન.

આમે ચાલતા ચાલતા રૌદ્રચિત્ત નામના નગરમા આવી પહોચ્યા તે નગરનુ વર્ણન તેમજ તેના અધિરાજ અને તેના નજીકના પરિવારનું વર્ણન ખાસ ધ્યાનમા રાખવા યોગ્ય છે બહુ વિચારણીય હોવાથી અત્ર વિસ્તારથી તે આપવામા આવ્યુ છે

રૌદ્રચિત્ત નગર

એક ચોરની પલ્લી જેવુ રૌદ્રચિત્ત નામનુ અતરગ નગર છે તે દુષ્ટ લોકોને રહેવાનુ સ્થાન છે, અનર્થ રૂપ વેતાળોની જન્મભૂમિ છે નરકનુ દ્વાર છે અને આખા ભુવનને સતાપના કારણભૂત છે

કોઇને રેસી નાખવા, કોઇના માથા કાપી નાખવા, કોઇને યત્રમા પીલીને દાબી દેવા, કોઇને મારી નાખવા-આવા આવા જે ભાવો પ્રાણીઓને ભયકર સતાપ ઉત્પન્ન કરનાર છે તે ભાવ રૂપ લોકો એ રૌદ્રચિત્ત નગરમા સદાને માટે રહેતા હોવાથી એ નગરને ' દુષ્ટ લોકોને રહેવાનુ સ્થાન ' કહેવામા આવ્યુ છે

કલહની વૃદ્ધિ, પ્રીતિનો છેદ, વૈરનુ સાધણ, માબાપને અને છોકરા વિગેરેને મારવામા નિષ્ઠુરતા વિગેરે વિગેરે અનેક અનર્થો જે લોકોમા માનવા પણ મુશ્કેલ પડે તેવા હોય છે તે કોઇ પણ જાતના આચકા વગર આ રૌદ્રચિત્ત નગરમા પ્રાપ્ત થાય છે તેટલા માટે એ નગરને ' અનર્થ રૂપ વેતાળોની જન્મભૂમિ ' કહેવામા આવ્યુ છે

હવે તે નગરને ' નરકનુ દ્વાર ' શા માટે કહેવામા આવ્યુ છે

---

૧ આની સાથે ચિત્તસૌંદર્ય નગર શુભપરિણામ રાજા નિષ્પ્રકપતા દેવી અને શાન્તિકુમારીનુ વર્ણન સરખાવો જુવો પૃ ૩૬૨ થી ૩૬૭ (પ્ર [illegible])

તેનુ કારણ કહે છે પોતાના પાપના બોજાથી જે પ્રાણીઓ નરકના ખાડામા ઉતરી જાય છે તે પ્રથમ આ અત્યત અધમ નગરમા (રૌદ્રચિત્ત નગરમા) પ્રવેશ કરે છે નિર્મળ મનવાળા પ્રાણીઓ તેટલા ઉપરથી એમ સમજી ગયા છે કે તે નરકમા દાખલ થવાનો માર્ગ છે અને તેટલા માટે જ તેને 'નરકનુ બારણુ' કહીને વર્ણવવામા આવેલ છે

એ રૌદ્રચિત્ત નગરમા જે અત્યત અધમ કાર્ય કરનાર પ્રાણીઓ રહે છે તેઓ જાતેજ ભયકર દુખો પોતાને શરીરે હાથે કરીને વહોરી લે છે અને બીજા પ્રાણીઓને અનેક પ્રકારના દુખો આપે છે તેથી એ નગરને 'આખા ભુવનને સતાપનુ કારણભૂત' કહેવામાં આવ્યુ છે

વધારે વર્ણન શુ કરવુ ? ત્રણ ભુવનમા આ રૌદ્રચિત્તપુર જેવુ કોઇ પણ ખરાબમા ખરાબ નગર બીજુ નથી

દુષ્ટાભિસન્ધિ રાજા

એ રૌદ્રચિત્ત નગરમા ચોરોને એકઠા કરનાર, સારા માણસોનો મોટો દુશ્મન, સ્વભાવથીજ ઉધી (વિપરીત) પ્રકૃતિવાળો અને નીતિના રસ્તાઓનો લોપ કરનારો લગભગ ચોર જેવો દુષ્ટાભિસન્ધિ નામનો રાજા રાજ્ય કરે છે

આ દુનિયામા માન, ઉગ્ર ક્રોધ અહકાર લુચ્ચાઇ, લપટતા વિગેરે જે અતરગ રાજ્યમા રહેવા મોટા ચોરો છે તે સર્વ એ દુષ્ટાભિસન્ધિ રાજાની સેવા સ્વીકારે છે આ પ્રમાણે અતરગ રાજ્યમા રહેલા ચોરોને તે રાજા સારી રીતે પોષણ (આશ્રય) આપતો હોવાથી તેને 'ચોરને એકઠા કરનાર' કહેવામા આવ્યો છે

સત્ય વચન (ઉચ્ચાર), શૌચ (બાહ્ય અને અતરની પવિત્રતા), તપ, જ્ઞાન, ઇદ્રિયસયમ પ્રશમ (શાતિ) વિગેરે આ લોકમા સારા વર્તનવાળા આબરૂદાર લોકો છે તે સર્વને મૂળથી ઉખેડી નાખવાના કામમા તે દુષ્ટાભિસન્ધિ રાજા નિરતર તૈયાર રહે છે એટલા માટે તેને 'સારા માણસોના મોટા દુશ્મન' તરીકે વર્ણવવામા આવેલો છે

પ્રાણીઓએ બહુ વરસો સુધી ખાસ મહેનત લઇને જે કાઇ ધર્મધ્યાન એકઠુ કર્યુ હોય, તેના શુભ પરિણામો પ્રાપ્ત કર્યા હોય, તે સર્વને એ રાજા અત્યત ભયકર હોઇને એક ક્ષણવારમા

બાળી નાખે છે અને સરળ લોકો એને સંતોષ આપવાનો-એની ઇચ્છાઓ પૂરી પાડવાનો કાંઇ ઉપાય યોજી પણ શકતા નથી તેટલા માટે તેને 'સ્વભાનથીજ ઉંધી પ્રકૃતિવાળો ' કહેવામા આવ્યો છે

આ સંસારમા જ્યા સુધી દુષ્ટાભિસન્ધિ રાજા વચ્ચે પડી નીતિનો વિયોગ કરાવતો નથી ત્યા સુધી દુનિયામા નીતિ ચાલે છે, પણ જ્યારે એ મહારાજા પ્રગટ થાય છે એટલે નીતિ અને ધર્મ કોઇ બીજે જ સ્થાનકે પલાયન કરી જાય છે, તેથી બુદ્ધિમાન અનુભવીઓએ તેને 'નીતિના રસ્તાઓના લોપ કરનાર' તરીકે વર્ણવેલો છે

નિષ્કરૂણતા રાણી

પારકી પીડાઓને નહિ જાણનારી, પાપના રસ્તાઓમા કુશળ, ચોર લોકો ઉપર પ્રેમ રાખનારી અને પોતાના પતિ ઉપર અનુરક્ત (આસક્ત) તેમજ પૂતના[1] જેવી નિર્દય (તે દુષ્ટાભિસન્ધિ મહારાજાને) નિષ્કરૂણતા નામની મહાદેવી છે

સદરહુ દુષ્ટાભિસન્ધિ રાજા લોકોને જૂદા જૂદા પ્રકારની કદર્થનાઓ ઉપજાવ્યા કરે છે તે વખતે તેવી રીતે પીડા પામતા લોકોને જોઇને તેઓની ઉપર દયા લાવવાને બદલે આ રાણી મોટેથી હસે છે અને લોકોને પીડા પામતા જોઇને વધારે રાજી થાય છે અને તેમ કરીને તેઓને ઉલટી વધારે પીડા ઉપજાવે છે માટે તે મહાદેવીને 'પારકી પીડાઓને નહિ જાણનારી' તરીકે વર્ણવવામા આવી છે

આખોનુ ફોડી નાખવુ, મસ્તકનો છેદ કરવો, નાક કાન કાપી નાખવા, ચામડી ઉતારી નાખવી, અંગ તોડી નાખવા, ખેરના લાકડાની જેમ શરીરને કૂટવુ-એ અને એવા એવા પ્રાણીઓને પીડા આપવાના બીજા જે જે પ્રકારો છે તે સર્વમા એ મહાદેવીએ ઘણી ઉસ્તાદી મેળવેલી હોવાથી તે દેવીને 'પાપના રસ્તાઓમા કુશળ' તરીકે વર્ણવવામા આવી છે

આખા ભુવનને મોટો સંતાપ કરનારા અને પરદ્રોહ[2] વિગેરે અધમ ચેષ્ટાઓ કરનારા દુષ્ટ અને ખળ લોકો એ રૌદ્રચિત્ત નગરમા

---

૧ પૂતના કંસરાજાની ધાવ માતા એક રાક્ષસી

૨ પરદ્રોહ અ[illegible] ચિંતવન વૈર પૂર્વક અપકાર

રહે છે તે સર્વે ઉપર એ મહાદેવીનો ઘણો પ્રેમ છે અને તેને પોતે પોતાના ખાસ જમાદારો બનાવે છે તેથી 'ચોર લોકો ઉપર પ્રેમ રાખનારી ' તરીકે એ મહાદેવીને વર્ણવવામા આવેલી છે

પોતાના પતિમા પરાયણ તે મહાદેવી દુષ્ટાભિસન્ધિ રાજાને પરમાત્મા જેવો ગણે છે અને તેની તેહનાતમા રાતદિવસ હાજર રહે છે, તેનુ શરીર કે તેનુ પડખુ કદિપણ છોડતી નથી અને તેના બળને એકઠુ કરી આપે છે–તેટલા માટે તે મહાદેવીને ' પોતાના પતિ ઉપર અનુરક્ત ' તરીકે ઉપર વર્ણવવામા આવી છે

હિંસા દીકરી

એ નિષ્કરૂણતા મહાદેવીને એ રૌદ્રચિત્તપુરની હીન સમૃદ્ધિમા ઘણો મોટો વધારો કરનારી, તે નગરમા રહેનારા લોકોનો મોટો ચાહ મેળવનારી, માત પિતા તરફ વિનયવાળી અને રૂપમા ઘણીજ ભયકર આકૃતિવાળી સાક્ષાત્ જાણે કાળકૂટ ઝેરની જ બનાવેલી હોય તેવી એક હિંસા નામની દીકરી છે

જ્યારથી એ દીકરીનો જન્મ થયો છે ત્યારથી રૌદ્રચિત્તપુર નગર આગળ વધવા માડ્યુ, રાજા શરીરે રૂષ્ટ પુષ્ટ થયો, મહાદેવી પણ પુષ્ટ થયા તેટલા માટે એ કન્યાને ' રૌદ્રચિત્તપુરની હીન સમૃદ્ધિમા ઘણો મોટો વધારો કરનારી ' તરીકે વર્ણવવામા આવી છે

'[1]ઇર્ષ્યા, દ્વેષ, મત્સર, ક્રોધીપણુ, અશાતિ વિગેરે વિગેરે એ રૌદ્રચિત્તપુરના મોટા મોટા શહેરીઓ પ્રસિદ્ધ કીર્તિવાળા અને જાણીતા હતા, તેઓને મહારાજાની આ હિંસા નામની દીકરી ઘણો આનદ આપનારી જણાતી હતી, એકના ખોળામાથી ઉઠીને બીજા શહેરીના ખોળામા તે બેસી જતી હતી અને એક શહેરી તેને પોતાના હાથપરથી બીજાના હાથપર આપતો હતો આવી રીતે એક ખોળાથી બીજામા અને એક હાથથી બીજા હાથમા જ્યારે તે જતી ત્યારે તે લોકો તેને વહાલથી ચુબન કરતા હતા અને તેવી રીતે નગરજનોમા પોતાની હોશ પ્રમાણે તે ફરતી હતી, તેટલા માટે તે નગરમા રહેનાર લોકોનો મોટો ચાહ મેળવનાર ' તે હતી એમ કહેવામા આવ્યુ છે

---

૧ ઇર્ષ્યા વિગેરે એ નગરના શહેરીઓ-નગરવાસી જનોના નામો છે

દુષ્ટાભિસન્ધિ રાજા સેને કાઇ પણ હુકમ કરે તેનો તે દીકરી કદિ પણ અનાદર કરતી નહોતી અને નિષ્કરૂણતા માતા જે કાઇ ફરમાવે તેને પણ બરાબર અનુસરતી હતી પોતાના મા બાપની બની શકે તેટલી ચાકરી કરવા તે નિરતર તત્પર રહેતી હતી તેટલા માટે તેને ' માતપિતા તરફ વિનયવાળી ' કહેવામા આવી છે

હવે તે હિસા પુત્રીને ' રૂપમા ઘણીજ ભયકર આકૃતિવાળી ' શામાટે કહેવામા આવી છે તેનુ કારણ કહુ છુ તે સાભળો એ દીકરીનુ નામ જ એટલુ ભયકર છે કે તે સાભળવાથી સર્વ લોકોના મનમા ત્રાસ અને કપ થઈ જાય તો પછી તેને જ્યારે સાક્ષાત્ નજરે જુએ ત્યારે તો તે કેટલી ભયકર લાગતી હશે તેનો ખ્યાલ તમે જ કરો પોતાનુ માથુ નીચુ કરીને તેનાવડે પ્રાણીને ધક્કો મારી નરકરૂપ મહા ઉંડા ભયકર ખાડામા નાખી દે છે અને ત્યા પ્રાણીને અનત સતાપનુ કારણ બને છે એ સર્વ પ્રકારના પાપનુ મૂળ છે, સર્વ ધર્મનો નાશ કરનારી છે, એ અતરમા તાપ લાવનારી છે અને એની શાસ્ત્રકારોએ વારવાર નિદા કરેલી છે ઘણુ શુ કહેવુ ! ટુકામા કહીએ તો જેવી ભયકર આકૃતિવાળી એ હિસા દીકરી છે તેના જેટલી ભયકર આ દુનિયામા બીજી કોઇ સ્રી નથી

તામસચિત્ત નગરનો પરિવાર

હવે એક તામસચિત્ત[1] નામનુ બીજુ અતરગ નગર છે ત્યા મહામોહ નરપતિનો દ્વેષગજેન્દ્ર નામનો છોકરો રહે છે અગાઉ વાર્તામા એમ કહેવામા આવ્યુ હતુ કે મારો મિત્ર વૈશ્વાનર અવિવેકિતા નામની[2] બ્રાહ્મણીનો દીકરો છે એ અવિવેકિતા બ્રાહ્મણી આ દ્વેષગજેન્દ્રની સ્રી થાય છે, મતલબ મારો વૈશ્વાનર મિત્ર આ દ્વેષગજેન્દ્રનો દીકરો થાય છે હવે વાત એમ બની હતી કે મારો મિત્ર વૈશ્વાનર જ્યારે એ અવિવેકિતાના પેટમા ગર્ભમા હતો ત્યારે કોઇ કારણને લઇને એ અવિ-

---

૧ અહી રૌદ્રચિત્તપુર અને તામસચિત્ત નગરની સ્પષ્ટતા વાચનારે કરી લેવી રૌદ્રચિત્ત નગરમા હિસાને લગતી વાતો આવશે એનો દુષ્ટાભિસન્ધિ રાજા ક્રૂર છે કરૂણા વગરની નિષ્કરૂણતા રાણી છે અને હિસા દીકરી છે એ પ્રથમ પાપસ્થાનકને ઉદ્દેશે છે તામસચિત્ત નગરમા ક્રોધ-પ્રથમ કષાય મુખ્યપણે વર્તે છે અને તેની સર્વ હકીકત એ નગરને અગે આવશે વૈશ્વાનર એ ક્રોધ છે અહી હિસા અને ક્રોધના વિષયને સાથે લીધેલ છે એ ધ્યાનમા રાખવુ

૨ જુઓ અગાઉ પૃ ૩૪૧

વેકિતા દેવી પોતાના તામસચિત્ત નગરથી નીકળીને રૌદ્રચિત્ત નગરમા આવી હતી એ તામસચિત્ત નગર કેવુ છે, એ દ્વેષગજેન્દ્ર રાજા કેવો છે, તેની અવિવેકિતા રાણી કેવી છે અને તામસચિત્ત નગરથી રૌદ્રચિત્તપુર નગરમા એ અવિવેકિતાને જવાનુ કારણ શુ બન્યુ હતુ તે સર્વ અમે આગળ જતા કહીશુ [1] ભદ્રે અગૃહીતસકેતે[2] ! આ બધી હકીકતની મને તે વખતે તો જરા ખબર પણ પડી નહોતી અને મને એ વાતની ગધ પણ આવી નહોતી, આ સદાગમ મહાત્માની કૃપાથી હમણા એ સર્વ હકીકત મારા સમજવામા આવી છે તે હુ તને કહુ છુ વાત ઘણી આશ્ચર્ય ઉપજાવે અને વિચારમા નાખી દે તેવી છે તેથી તે બરાબર સાભળજે અને પછી વિચારજે

હિસા સાથે નન્દિવર્ધનનુ લગ્ન

એ અવિવેકિતા રૌદ્રચિત્ત નગરમા આવીને કેટલોક વખત રહી તેને દુષ્ટાભિસન્ધિ રાજા સાથે વધારે ગાઢ પરિચય થયો અસલમા વાત એમ હતી આ દુષ્ટાભિસન્ધિ રાજા જે પલ્લીપતિ હતો તે અવિવેકિતાના પતિ દ્વેષગજેન્દ્રનો ખાસ સબધી હતો તેથી તે રાણી અવિવેકિતાનો દાસ હોય તેમ વર્તતો હતો હુ જ્યારે [3]મનુજગતિ નગરીમા આવ્યો છુ એમ એ અવિવેકિતા રાણીને ખબર પડી ત્યારે તેને મારા ઉપર ઘણો પ્રેમ હોવાથી રૌદ્રચિત્ત નગરથી નીકળીને તે મારી પાસે મનુજગતિ નગરીમા આવી પહોચી અને જે દિવસે મારો જન્મ થયો તે જ દિવસે તેણે વૈશ્વાનર નામના પુત્રને જન્મ આપ્યો જેમ હુ વધતો ગયો તેમ તે વૈશ્વાનર પણ મોટો થવા લાગ્યો જ્યારે વૈશ્વાનર સમજણો થયો ત્યારે પોતાના સ્નેહીઓ સબધીઓ કોણ કોણ હતા તે સર્વ હકીકત અવિવેકિતાએ તેને કહી બતાવી હતી વૈશ્વાનર મારી સાથે જ રહેતો.

સબધ-દર્શન

હવે અમે જ્યારે કુશાવર્તપુરે જવા માટે પ્રયાણ કરતા અરધેક રસ્તે આવ્યા ત્યારે મારા પ્રિય મિત્ર વૈશ્વાનરના મનમા એવી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ કે-આ નન્દિવર્ધન કુમારને રૌદ્રચિત્ત નગરે લઇ જઉ અને મહેનત કરી દુષ્ટાભિસન્ધિને સમજાવી તેની હિસા નામની

વૈશ્વાનર સાથે રૌદ્રચિત્તપુરે

---

[1] જુઓ પ્રસ્તાવ ચોથો પ્રકરણ આઠમુ ત્યા દ્વેષગજેન્દ્રનુ વર્ણન પણ આવશે
[2] સસારીજીવ સદાગમ સમક્ષ પોતાની વાત અગૃહીતસકેતાને ઉદ્દેશીને કહે છે
[3] એ રીતે જ્યારે હુ મનુષ્ય થયો ત્યારે અવિવેક અને ક્રોધ સાથે જ જન્મ્યા જુઓ પૃ ૩૪૬

દીકરીનુ લગ્ન મારા તે મિત્ર સાથે કરાવી આપુ જો એ બન્નેના લગ્ન થઇ જાય તો મારા સર્વ (ધારેલા) કાર્યો કરતા કુમાર જરા પણ આ ચકો ખાય નહિ અને મારૂ કામ બરાબર સિદ્ધ થઇ જાય-આ પ્રમાણે પોતાના મનમા વિચાર કરીને તેણે મને કહ્યુ કે 'ચાલો, આપણે રૌદ્રચિત્ત નગરે જઇએ' મે જવાબમા કહ્યુ કે 'ભલે ! પણ કનકશેખર વિગેરેને પણ સાથે લઇએ' વૈશ્વાનરે કહ્યુ 'એ નગરમા તેઓ પ્રવેશ કરી શકશે નહિ, કારણ કે રૌદ્રચિત્ત નગર અ તરગમા આવેલુ છે, તેથી તારા સગા સ્નેહી કે માણસો વગર માત્ર મારી મદદથી જ ત્યા તુ એકલો જઇ શકીશ' આવા તેના વચન સાભળીને કુમાર (હુ પોતે) તેનુ વચન ઉત્થાપી શકતો ન હોવાને લીધે, તેના ઉપર મારો ઘણો સ્નેહ હોવાને લીધે, મારૂ મન અજ્ઞાનમા તરબોળ થયેલુ હોવાને લીધે, તે માણસ મારો ખરેખરો દુશ્મન છે એ હકીકત હુ તે વખતે સમજતો ન હોવાને લીધે, પોતાના આત્માનુ ખરૂ હિત અને અહિત શેમા અને કયા રહ્યુ છે તેનો મને તે વખતે વિચાર ન હોવાને લીધે અને ભવિષ્યમા એથી કેટલા ત્રાસો અને દુર્ગતિઓ થશે તે પ્રથમથી જાણેલ ન હોવાને લીધે હે અગૃહીતસ કેતા ! હુ મારા મિત્ર વૈશ્વાનર સાથે રૌદ્રચિત્ત નગરે ગયો, ત્યા મે મહારાજા દુષ્ટાભિસન્ધિને જોયા, વૈશ્વાનરે તેની સાથે વાતચીત કરીને તેની કન્યા હિ સા સાથે મારા વિવાહનુ નક્કી કર્યુ અને અનુક્રમે અમારા (મારા અને હિ-સાના) લગ્ન થયા લગ્નને યોગ્ય જે ઉચિત ક્રિયાઓ કરવી જોઇએ તે સર્વ તે વખતે કરવામા આવી

હિ સાપ્રેમી નન્દિવર્ધન
પ્રેમ વધારવાના ઉપાયો
ઉપાયની સાધનાના પરિણામો

આ રીતે દુષ્ટાભિસન્ધિ રાજાએ મને પરણાવીને વિદાય કર્યો ત્યાથી વૈશ્વાનર અને હિ સા બન્નેને સાથે લઇને હુ કનકશેખર અને અમારા લશ્કર ભેગો થઇ ગયો. ત્યા જતા રસ્તામા અત્ય ત આન દમા આવી જઇ વૈશ્વાનરે મારી સાથે વાતો કરવા માડી

વૈશ્વાનર—"મિત્ર નન્દિવર્ધન ! હુ આજે ખરેખરો ભાગ્યશાળી થયો!"

નન્દિવર્ધન—(હુ પોતે)—"તે કેવી રીતે ?"

વૈશ્વાનર—"તુ આ હિ સા દેવીને પરણ્યો તે બહુ સારૂ કામ થઇ ગયુ ! હવે તને મારી એક જ વધારે પ્રાર્થના છે કે કોઇ પણ રીતે હવે તે તારા ઉપર ઘણી પ્રેમવાળી રહે અને તે પ્રેમ ચાલુ રહે તેવી રીતે તારે નિર તર વર્તવુ"

નંદિવર્ધન—"એ હિંસાદેવી મારા ઉપર ઘણી અનુરક્ત (પ્રેમવાળી) રહે તેનો ઉપાય શો છે ?"

વૈશ્વાનર—"કોઇ પણ પ્રાણીએ અપરાધ કર્યો હોય કે ન કર્યો હોય પરંતુ તેને મારી નાખવામાં તારે જરા પણ વિચાર કરવો નહિ-દયા લાવવી નહિ-એ હિંસા દેવીને પોતાપર આસક્ત કરવાનો પ્રથમ ઉપાય છે"

નંદિવર્ધન—"એમ ધારો કે હિંસાદેવીનો મારા પર ઘણો પ્રેમ થાય અને તે મારા ઉપર આસક્ત રહે તો પછી તેનું પરિણામ શું આવે ?"

વૈશ્વાનર—'અરે ભાઇ નંદિવર્ધન ! મારા કરતાએ એનો પ્રભાવ તો ઘણો જબરો છે ! વાત એમ છે કે જ્યારે હું પુરૂષના અંતરંગ રાજ્યમાં આવું છું ત્યારે તો પ્રાણી લાલચોળ તેજસ્વી બની જાય છે તેના જોરથી તે બીજા પ્રાણીઓ ઉપર માત્ર ત્રાસ[1] બેસાડી શકે છે પરંતુ આ હિંસા જો પ્રાણી ઉપર આસક્ત થઇ ખૂબ પ્રેમથી ભેટી પડે તો તેનો પ્રભાવ ઘણો વધારે હોવાથી દર્શન માત્રથી જ તે પ્રાણીના [2]પ્રાણનો નાશ કરે છે તેટલા માટે ગમે તેમ કરીને એ (હિંસા) તારા ઉપર વધારે પ્રસન્ન થાય એમ વર્તવા મારી વિનંતિ છે"

નંદિવર્ધન—"વારૂ, એમ વર્તીશ"

વૈશ્વાનર—"ઘણી મહેરબાની !"

શિકારમાં પ્રવૃત્તિ

ત્યાર પછી રસ્તે ચાલતાં હરણ સુવર, સાબર, શરભ (એક જાતના મૃગ), સારંગ (હરણની જાત) વિગેરે જંગલમાં રહેનારા અનેક જનાવરોને ઇચ્છા પ્રમાણે હું મારવા લાગ્યો એ જનાવરોને એટલી મોટી સંખ્યામાં મારવા લાગ્યો કે કોઇવાર સેંકડો અને કોઇવાર હજારોનો નાશ કરવા લાગ્યો તેમ કરવામાં મારો હેતુ મારા દોસ્તદાર વૈશ્વાનરની શિખામણ પ્રમાણે ચાલવાનો હતો એ પ્રમાણે કરવાથી મારી નવપરિણિત સ્ત્રી હિંસાદેવી મારી ઉપર ઘણી રાજી થઇ અને મારાપર આસક્ત ચિત્તવાળી થઇ, છેવટે વાત એટલે સુધી વધી પડી કે મને જોઇને પ્રાણીમાત્ર ત્રાસથી ધ્રૂજવા લાગ્યા અને કોઇ કોઇ જીવોના તો પ્રાણ મને જોઇને જ નીકળી જવા લાગ્યા આથી મારા મિત્ર વૈશ્વાનરે મને હિંસાનો પ્રભાવ કહ્યો હતો તે પ્રમાણે દર્શન માત્રથી તે અન્યના પ્રાણનો નાશ કરશે તે વાતમાં મને હવે બરાબર વિશ્વાસ પડ્યો.

---

[1] ક્રોધથી સામા પ્રાણી ઉપર ધાક બેસે છે

[2] હિંસાના પરિણામે પ્રાણ ચાલ્યા જાય છે

પ્રકરણ ૨૨ મું

અ બરીષ બહારવટીઆનો નાશ અને લગ્ન.

ક નકશેખર અને હુ (ન ન્દિ'ર્દન) લશ્કર સાથે આગળ ચાલતા ચાલતા કનકચૂડ (કનકશેખરના પિતા-કુશાવર્તપુરના રાજા) ના દેશના સિમાડા લગભગ આવી પહોચ્યા ત્યા એક વિષમકૂટ નામનો પર્વત હતો એ પર્વત ઉપર મહારાજ કનકચડના રાજ્યને મોટો ઉપદ્રવ કરનાર અ બરીષ[1] નામના બહારવટીઆ વસતા હતા તે બહારવટીઆઓને અગાઉ કનકચૂડરાજાએ ઘણા પ્રકારની પીડાઓ ઉત્પન્ન કરી હતી અને તેમને બહુ ત્રાસ આપ્યો હતો તે બાબતનુ તે બહારવટીઆ ઘણુ વૈર રાખતા હતા અને તે તૃપ્ત કરવાનો પ્રસ ગ શોધતા હતા તેઓને ખબર પડી કે પોતાના દુશ્મન કનકચડ રાજાનો પાટવી કુમાર કન-શેખર એ રસ્તે થઇને કુશાવર્તપુરે જવાનો છે એટલે તુરતજ તેઓ રસ્તો રોકીને બેઠા અમારૂ અને એ બહારવટીઆનુ લશ્કર એક બીજાની નજીક થઇ ગયુ એટલે તુરતજ કલકલ શબ્દ કરતા બહારવટીઆ અમારા લશ્કરપર તુટી પડ્યા તે વખતે અમારા લશ્કર અને બહારવટીઆના મોટા ટોળા વચ્ચે લડાઇ શરૂ થઇ

વિષમકૂટ
અ બરીષો

ભય કર લડાઇ

તે વખતે એક પછી એક આવી પડતા તીરોના વરસાદથી વીંધાયલા હાથીઓના કુ ભસ્થળમાથી નીકળતા શ્વેત મોતીના ઢગલાથી જમીનનો સર્વ ભાગ ઢકાઇ ગયો

તે યુદ્ધ મોટા તળાવ[2] જેવુ લાગતુ હતુ-તે યુદ્ધરૂપ તળાવમા

---

[1] અ બરીષનો અર્થ પસ્તાવો થાય છે તે નામના પરમાધામી છે મતલબ અ ધમ જાતના માણસોને આ શબ્દ લાગુ પડે છે

[2] તળાવનુ રૂપક બરાબર વિચારવા યોગ્ય છે તેના કમળ જળ અને હસને બરાબર ઘટાવ્યા છે

લડનારા વીર યોદ્ધાના પડેલા માથાઓ રક્ત કમળની નકલ કરી રહ્યા હતા તેમા લોહીરૂપ લાલ પાણી ભરેલુ દેખાતુ હતુ અને તેમા દંડો, અસ્ત્રો (ફેંકવાના હથિયારો) અને છત્રના સમૂહો હંસ જેવા દેખાતા હતા–એવુ એ તળાવ જેવુ યુદ્ધ બ ને પક્ષ વચ્ચે ચાલતુ હતુ

પ્રવરસેન બહારવટીઆની હાર

તે વખતે બહારવટીઆઓ બહુ મોટી સ ખ્યામા હોવાથી કનક શેખર વિગેરે લગભગ હારી જવાની અણીપર આવી ગયા પર તુ તુ રતમાજ એ બહારવટીઆઓના ઉપરી પ્રવરસેન નામના પલ્લીપતિ સાથે મારે[1] લડાઇ ચાલી, તે વખતે મારા મિત્ર વૈશ્વાનરે મને દૂરથી સ જ્ઞા (ઇસારત) કરી એટલે તેની સૂચના પ્રમાણે મે ક્રૂરચિત્ત નામનુ એક વડુ ખાઇ લીધુ [2] તેને પરિણામે મારા ચિત્તમા જે અ દરનો સ તાપ (ક્રોધ) હતો તેમા ઘણો વધારો થઇ ગયો અને મારૂ કપાળ ભ્રકુટિના તરંગોથી શોભવા લાગ્યુ તેમજ આખા શરીરે પરસેવા સાથે જુસ્સો દેખાવા લાગ્યો તે પ્રવરસેન તીર બાજી (ધનુર્વેદ) મા ઘણોજ કુશળ હતો, તરવારથી પટ્ટાબાજી ખેલવામા સુસ પન્ન સાહસવાળો હતો, સર્વ ફેંકવાના હથિયારો (અસ્ત્રો) નો ઉપયોગ કરવાની કળા મા ઘણો નિપુણ હતો, શસ્ત્રવિદ્યાના ગર્વવાળો હતો અને દેવતાની તેના ઉપર કૃપા હોવાથી સર્વ રીતે બળવાન્ ગણાતો હતો. પ્રવરસેન ની આટલી બધી ખ્યાતિ છતા મારી બાજુમા મારો મિત્ર પુણ્યોદય રહેલો હોવાથી તે પલ્લીપતિ મારી તરફ ગમે તેટલા તીરો મારે પણ તેમાનુ એક પણ મને લાગતુ નહોતુ, તેના મ ત્રેલા શસ્ત્રો મારા ઉપર કશો પ્રભાવ બતાવી શકતા નહિ, તેની વિદ્યા મારા ઉપર કાઇ અસર કરી શકતી નહિ અને તેના બે લાવેલા દેવતાઓ પણ મારા સ બ ધમા કાઇ પણ કરી શકતા નહિ આવો મારા પુણ્યોદય મિત્રનો પ્ર ભાવ[3] હોવા છતા હુ તો મારા મનમા માનતો હતો કે અહો ! મિત્ર વૈશ્વાનરના વડાનો પ્રભાવ તો જુઓ ! તેની નજરમાત્રથી આ મારા શત્રુઓ મારી સામે નજર નાખવાની પણ હિમ્મત કરી શકતા નથી મારા

વૈશ્વાનરની અસર તળે

૧ નંદિવર્ધન કુમાર પોતાની વાર્તા અગૃહીતસ કેતાને ઉદ્દેશીને સદાગમ સમક્ષ કહે છે તે સ સારીજીવના નામથી ઓળખાનાર અત્યારે ન દીવર્ધન છે

૨ અહી હિંસા અને ક્રોધ બ ને એક સાથે પોતાની અસર બતાવે છે ક્રોધ થતા ચિત્ત ક્રૂર થઈ જાય છે તે દરરોજના અનુભવનો વિષય છે

૩ પુણ્યનો ઉદય પ્રાણી સમજી શકતો નથી કાતો તે પોતાની બહાદૂરી સમજે છે અથવા તેવા વિકારને શુભ ઉદયનુ કારણ સમજે છે

ઉપર તે વખતે વૈશ્વાનરના વડાએ બરાબર અસર કરી તેના પરિણામે આખરે પ્રવરસેનનું ધનુષ્ય ભાગી ગયું અને તેના બાકીના સર્વ શસ્ત્રો નાશ પામી ગયા એટલે તે પોતાના હાથમાં ઝગમગતી તરવાર લઇને રથમાંથી નીચે ઉતર્યો અને મારી સામે આવ્યો.

હિંસાદેવીની અસર તળે

તે વખતે મારી નવપરિણીત પત્ની શ્રીમતી હિંસાદેવી જે મારી બાજુમાં હતી તેણે મારી તરફ નજર કરી એટલે મારા પરિણામો ઘણાજ ભયંકર (રૌદ્ર) થઈ ગયા અને મારા કાન સુધી એંચીને મેં અર્ધચન્દ્ર જાતિનું બાણ પ્રવરસેનપર છોડયું, જે બાણે સામા આવતા પ્રવરસેનનું માથું ઉડાવી દીધું, તે વખતે અમારા લશ્કરમાં આનંદનો હર્ષધ્વનિ ફેલાઇ રહ્યો, દેવતાઓએ મારા ઉપર આકાશમાંથી ફુલની વૃષ્ટિ કરી, સુગંધી જળનો વરસાદ થયો અને દુંદુભિઓ વાગવા માંડી, તેમજ ચારે તરફ ' જય જય ' શબ્દનો નાદ વ્યાપી રહ્યો. પોતાનો ઉપરી મરાઇ જતાં પ્રવરસેનનું લશ્કર નાઉમેદ થઇ ગયું અને લડાઇ બંધ કરીને તે સર્વ લશ્કર મારે શરણે આવ્યું મેં એ સર્વ ચોર લોકોનો સત્કાર કર્યો એટલે લડાઇ બંધ થઇ, સુલેહશાંતિ પ્રકટ થઇ અને સર્વ બહારવટીઆઓએ મારી નોકરીનો સ્વીકાર કર્યો

પુણ્યોદયનું સર્ન માન હિંસાદેવીને !

મેં મારા મનમાં તે વખતે વિચાર કર્યો કે 'અહો ! હિંસાદેવીની શક્તિ તો ભારે જબરી જણાય છે ! જુઓ તો ખરા ! એણે હજુ મારી તરફ જરા નજર કરી ત્યાં તો રસ્તો આટલો બધો સરળ થઇ ગયો અને મારી આબરૂ આટલી બધી વધી પડી કે જેથી ચોર લોકો (દુશ્મન છતાં) પણ મારી નોકરીમાં રાજી ખુશીથી જોડાઇ ગયા !' કનકશેખરે પણ એ મારા નવીન નોકરવર્ગને યોગ્ય સન્માન આપ્યું

કનકચૂડનો આનંદ અને મહોત્સવ
વિમલાનના–કનકશેખર લગ્ન
નંદિવર્ધન–રત્નવતી લગ્ન

અમે ત્યારપછી તુરત વિષમકુટ પર્વતથી આગળ પ્રયાણ કર્યું અને અનુક્રમે સર્વ કુશાવર્તપુરે આવી પહોંચ્યા.

કનકચૂડ રાજા પોતાના પુત્ર કનકશેખરના આવી પહોંચવાની ખબર પડતાં ઘણા આનંદમાં આવી ગયા અને મને સાથે જોઇને વધારે સંતોષ પામ્યા આનંદને ઉજવવાને માટે રાજાએ મહોત્સવ કર્યો અને પોતાના સંબંધીવર્ગનું યોગ્ય સન્માન કર્યું.

નિમલાનના અને રત્નવતીના વિવાહ માટે એક દિવસ મુકરર કરવામા આવ્યો અનુક્રમે તે દિવસ આવી પહોચ્યો. લગ્નને યોગ્ય સર્વ ક્રિયાઓ કરવામા આવી. મોટા મોટા દાન દેવામા આવ્યા લો કોનુ યોગ્ય સન્માન કરવામા આવ્યુ, યોગ્ય પ્રકારના કુળાચારો કર વામા આવ્યા. માન્યવર મહાપુરૂષોની યોગ્ય સેવા ચાકરી કરવામા આવી આખા શહેરમા ખાવા પીવા, ગાવા બજાવવા અને લહેર કરવાની પ્રવૃત્તિઓ ચાલી રહી અને એવા આનદની વચ્ચે કનકશેખર વિમલાનનાને પરણ્યો અને મારા રત્નવતી સાથે લગ્ન થયા

પ્રકરણ ૨૩ મું

વિભાકર સાથે મહાયુદ્ધ.

લ અને યોગ્ય કર્તવ્યો પુરા થઇ ગયા, વિવાહનો આનદ પસાર થઇ ગયો અને તે વાતને ત્રણ દિવસ થઇ ગયા પછી વિમલાનના અને રત્નવતીએ અગાઉ કુશાવર્ત નગર જોયેલુ ન હોવાને લીધે, તે પ્રદેશ ઘણો સુદર અને આકર્ષક હોવાને લીધે, જુવાનીના ઉછાળામા નવુ જોવા જાણવાનુ કુતૂહલ સાધારણ રીતે સર્વમા વધારે થતુ હોવાને લીધે, તે બન્ને રાજ્યભાયાનુ

ઓચીંતુ હરણ

મણે અમારામા ઘણો વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરેલો હોવાને લીધે, અમારી રજા લઇને નગર જોવા માટે માણ સોને સાથે લઇને બન્ને સ્ત્રીઓ બહાર ફરવા માટે નીકળી પડી, તેઓએ ઘણી નવાઈ જેવી હકીકત જોઇ અને તેઓના મનમા ઘણો આનદ થઇ ગયો, આખરે તેઓ ફરતા ફરતા ચુતચૂચુક નામના બગિચામા આવી પહોચ્યા અને તેની અદર દાખલ થઇ ક્રીડા કરવા લાગ્યા. હુ અને કનકશેખર તો તે વખતે કનકચૂડ રાજાની રાજ્યસભામા બેઠા હતા, એવામા એકાએક મોટો કોળાહળ ઉઠયો અને દાસીઓ મોટેથી પોકાર કરવા લાગી. રાજસભા આથી વિચારમા પડી ગઇ તરતજ સભા બરખાસ્ત કર વામા આવી તે વખતે ‘ કોઇ નિમલાનના અને રત્નનતીને હરી જાય છે ઉપાડી જાય છે’ એવા પોકારો થવા લાગ્યા

તેજ વખતે અમારૂ લશ્કર એકદમ તૈયાર કરાવવામા આવ્યુ અને અમે તેની[૧] પુઠ પકડી

---

૧ કોની ? તે હજુ માઈ જાણુવુ નથી

વિભાકરનું મોટું લશ્કર
સમરસેન અને દ્રુમની સહાય
મહાયુદ્ધનું અદ્‌ભૂત વર્ણન

હરણ કરનારનો પત્તો

જે લશ્કર વિમલાનના અને રત્નવતીને ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે હરી ગયું હતું તે ઘણા દિવસની કુચને લઇને થાકી ગયેલું હોવાને લીધે અને અમારૂ લશ્કર ઘણું તેજી અને ઉત્સાહવાળું હોવાને લીધે અમારા લશ્કરે દુશ્મનના લશ્કરની કેટલેક દૂર સુધી પુંઠ પકડી તેને (સામેના લશ્કરને) પકડી પાડ્યું અમે દૂરથી વિભાકર રાજાના નામની બિરૂદાવળીઓ ભાટ લોકોને મુખે ઉંચેથી બોલાતી સાંભળી એટલે નિરધાર કર્યો કે 'અહો! આતો કનકપુર નિવાસી પ્રભાકર અને બંધુસુંદરીનો દીકરો વિભાકર જેની સાથે પ્રભાવતીએ વિમલાનનાને જન્મ અગાઉ વરાવી દીધી હતી તેજ આવી પહોંચ્યો જણાય છે¹ ' પદ્મરાજા પાસે કનકચૂડના મંત્રીઓ આવ્યા ત્યારે તેમણે આ વાત બહુ સારી રીતે વિગતવાર જણાવી હતી એ પાપી આપણી અવજ્ઞા કરીને બન્ને કુળવધૂઓનું હરણ કરી જાય છે માટે ચાલો! એની તો બરાબર ખબર લેવી જોઇએ!' હું આવો વિચાર મારા મનમાં કરતો હતો તે વખતે મારા વૈશ્વાનર મિત્રે મને સંજ્ઞા કરી, એટલે તેની સૂચના અનુસાર મે ક્રૂરચિત્ત નામનું એક વડું ખાઇ લીધું એ વડાના પરિણામે મારી મનોવૃત્તિ ઘણી તેજસ્વી થઇ ગઇ તેની અસર તળે હું બોલ્યો—"અરે અધમ નીચ લુચ્ચા વિભાકર! પારકી સ્ત્રીઓના ચોર! બાયલા! ક્યાં ભાગતો ફરે છે? જરા માણસ થા! પુરૂષાતન અંગીકાર કર અને હીચકારાપણું છોડી દઇ સામો આવ!"

ત્રિભેટો

આવા તિરસ્કારના વચન સાંભળીને ગંગાનો પ્રવાહ જેમ ત્રણ² બાજુએથી વહન કરે છે તેમ દુશ્મનનું લશ્કર અમારી તરફ ત્રણ બાજુએથી વ્યૂહરચનાના આકારમાં ફરી વળ્યું એ ત્રણે લશ્કરના ત્રણ નાયકો પણ

---

૧ આ હકીકત નંદન રાજાના દૂતે (વિકટે) અગાઉ કનકચૂડને જણાવી હતી અને તે સર્વ વાત કનકચૂડ રાજાના ત્રણ મંત્રીઓએ પદ્મરાજાને જણાવી હતી અને પદ્મ રાજાએ તે સર્વ વાત નંદિવર્ધન અને કનકશેખર સન્મુખ કહી સંભળાવી હતી જુઓ પૃ ૫૬૫

૨ પ્રયાગ પાસે ત્રિવેણી સંગમ થાય છે ત્યાં ઉત્તર તરફથી ગંગા દક્ષિણથી યમુના અને વચ્ચે સરસ્વતી એમ ત્રણ પ્રવાહો એકઠા થાય છે તેના પર આ ઉત્પ્રેક્ષા છે

જૂદા જૂદા જણાવા લાગ્યા એટલે હુ પોતે, મહારાજા કનકચૂડ અને બધુ કનકશેખર એ ત્રણે સામેના ત્રણે સૈન્યનાયકની સાથે લડવાને તૈયાર થઇ ગયા

અગાઉ કનકચૂડ રાજાને બન્ને કન્યાઓ આવી પહોચી છે એ હકીકત જાહેર કરવાને જે દૂત[1] આવ્યો હતો તે આ વખત મારી બાજુમા જ હતો, તેને મે પૂછ્યુ "અરે વિકટ ! આ ત્રણ સરદારો આપણી સામે જૂદા જૂદા લડવા આવ્યા છે તે કોણ છે ? તેમને તુ ઓળખે છે ?" વિકટે જવાબમા કહ્યુ "હાજી ! હુ બરાબર ઓળખુ છુ આ આપ સાહિબની બરાબર સામે અને દુશ્મનના લશ્કરની ડાબી બાજુએ આવી રહેલ છે તે કલિગ દેશનો રાજા સમરસેન છે એના જોર ઉપર જ આ મોટી લડાઇ વિભાકરે આદરી છે એ સમરસેન પાસે લશ્કરનુ બળ ઘણુ મોટુ હોવાથી વિભાકરના પિતા પ્રભાકરનો જાણે તે સરદાર (સ્વામી) હોય તેવી રીતે વર્તે છે મહારાજા કનકચૂડની બરાબર સામે અને દુશ્મનના લશ્કરની વચ્ચે આવી રહેલ છે તે વિભાકરનો મામો વગ દેશનો અધિપતિ મહારાજા દ્રુમ છે ત્યારપછી ત્રીજો જમણા હાથપર આવી રહેલ કનકશેખરની સામે લડવા ઊભેલો જણાય છે તે વિભાકર પોતે છે"

દુશ્મનના નાયકોની ઓળખાણ

વિકટ આ પ્રમાણે ઓળખાણ આપતો હતો ત્યા તો પરસ્પર લડાઇ શરૂ થઇ ગઇ તીરના જાળાઓ દ્રષ્ટિપથને ઢાકી દેવા લાગ્યા, પથના રોકાણને લીધે લડવૈયાઓ આકુળ વ્યાકુળ થવા લાગ્યા કરોડો લડવૈયાઓ હાથીઓના કુભસ્થળોને તોડી નાખવા લાગ્યા, હાથીઓના શરીરો તટનો વિભ્રમ ઉત્પન્ન કરવા લાગ્યા, સુદર હાથીઓની હારો સુદર રીતે રચાયલી દેખાવા લાગી, એ હાથીઓની હારમા વચ્ચે આવી ગયેલા બીકણ માણસોની ચીસો સભળાવા લાગી, મોટા કોળાહળના અવાજોએ પર્વતો અને દિશાઓના ખાલી ભાગો પૂરી દીધા, સુદર શસ્ત્રોને સામેથી આવતા અટકાવવાને રાજાઓ પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરવા લાગ્યા, રાજાઓ મદોન્મત્ત વૈરી સમુદાયનો ભેદ કરવા લાગ્યા જુદા જુદા સમુદાયનો જય આકાશમા ચાલનારા (દેવ અને વિદ્યાધરો) દૂરથી પોકારવા લાગ્યા, પોતપોતાનો વિજય કરવાના કામમા અત્યત

યુદ્ધ વર્ણન

---

[1] આ દૂતની હકીકત પૃ ૫૬૬ મા આવે છે

આસક્ત થયેલા સે કડો યોદ્ધાઓથી યુદ્ધ શોભવા લાગ્યું, [illegible]
ઘોડાઓ મરણ શરણ થતા દેખાવા લાગ્યા, હાથમાથી [illegible]
સમૂહથી રથો ભાગના લાગ્યા, દુશ્મનના રથો ભાગવાથી [illegible]
થવા લાગ્યો, બળવાન મહાયોદ્ધાઓ મોટેથી સિંહના [illegible]
અને તે વખતે મોટો લાલ રંગનો લોહીની નદીનો પ્રવાહ [illegible]

આવી રીતે મોટી લડાઇ ચાલતી હતી તેવામાં [illegible]
રીને દુશ્મનો અમારા ઉપર મોટા જોરથી તૂટી પડ્યા [illegible]
ણામે અમારા લશ્કરમા ભંગાણ પડ્યુ એ ભંગાણ [illegible]
લશ્કરે આનંદનો અવાજ કર્યો [illegible]

સમરસેન પડ્યો

પણ પાછા હઠયા નહિ અમારા [illegible]
(કનકચૂડ કનકશેખર અને હું [illegible]
ર્ન) સામી બાજુના ત્રણે નાયકો (દ્રુમ, વિભા[illegible]
અત્યંત નજીક આવી પહોચ્યા તે વખતે [illegible]
વાર ફરીને ઇશારત કરી એટલે ક્રૂરચિત્ત નામનું [illegible]
ખાઇ લીધુ જેને લઇને મારા પરિણામ ઘણા [illegible]
સામે તે વખતે સમરસેન રાજા લડતો હતો, તેણે [illegible]
સામે આક્ષેપપૂર્વક બોલાવ્યો અને આહ્વાહન [illegible]
કવાના હથિયારોનો વરસાદ વરસાવી મૂક્યો [illegible]
મારી સાથે હોવાને લીધે તેનુ એક અસ્ત્ર પણ [illegible] નિત્ર
ભાવ બતાવી શક્યુ નહિ વળી તે વખતે [illegible]
તરફ નજર કરી તેથી મારા પરિણામ અને [illegible] મારી
ગયા તે વખતે દુશ્મનને મારી નાખે તેવી [illegible]
લીધી અને તેના વડે સમરસેનને ઘાયલ કર્યો [illegible]
સેન પંચત્વને પામી ગયો સમરસેન પડ્યો [illegible] સમર-
મોટું ભંગાણ પડ્યુ [illegible]

સમરસેનનુ લશ્કર પાછુ હઠતાં જ [illegible]
તે મહારાજ કનક[illegible]

દ્રુમનો વધ

તેના તરફ ફરીને હું [illegible]
માટે પિતાજીને (વીજ્ઞ) [illegible] ! તને
જરૂર છે ? શિયાળ અને સિંહની [illegible] આપવાની
મારી સામો આવી જા, મારા [illegible] ! [illegible]
[illegible] લાગીને [illegible]

૧ શક્તિ એક

મારી તરફ વળ્યો તે વખતે વળી હિંસાદેવીએ મારી તરફ નજર કરી. તે વખતે દૂરથીજ તેના ઉપર મેં અર્ધચંદ્ર બાણ ફેંક્યું, જેણે તે દ્રુમ રાજાનું માથું ઉડાવી દીધું એટલે તેના લશ્કરમાં પણ ભંગાણ પડ્યું બધે રાજાઓ ઉપર આવી રીતે મેં વિજય મેળવ્યો તેથી આકાશમાં રહેલા સિદ્ધો, અને વિદ્યાધરો બીજાઓએ જયજય શબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યો.

વિભાકરની હાર

હવે બીજી બાજુ વિભાકર હતો તે બંધુ કનકશેખરની સાથે લડતો હતો. શરૂઆતમાં અનેક પ્રકારના તીરોનો વરસાદ વરસાવ્યા પછી તેણે કનકશેખર ઉપર અગ્ન્યસ્ત્ર સર્પાસ્ત્ર વિગેરે મંત્રિત અસ્ત્રો મૂકવા માંડ્યા, પણ તેની સામે વારુણાસ્ત્ર ગારૂડાસ્ત્ર વિગેરે મૂકીને કનકશેખરે એ સર્વનું યથાયોગ્ય નિવારણ કર્યું તે વખતે પોતાના હાથમાં તરવાર લઈને વિભાકર રથમાંથી નીચે ઉતર્યો. રથમાં બેઠેલો જમીનપર ચાલનાર સાથે યુદ્ધ કરે તે વ્યાજબી ન હોવાથી કનકશેખર પણ હાથમાં તરવાર લઈ તુરત પોતાના રથમાંથી[1] જમીનપર ઉતરી આવ્યો. પછી અનેક પ્રકારની કુશળ પટ્ટાબાજી ખેલતા અને [2]મર્મભાગ ઉપર પ્રહાર કરવાની અનુકૂળતા શોધતા અને સામેના પ્રહારોની વંચના કરી પોતાની જાતને બચાવતા તેઓની તરવાર સાથેની પટ્ટાબાજી ઘણા વખત સુધી ચાલી, છેવટે કનકશેખરે લાગ જોઈને એક ઝટકો વિભાકરના ખભા ઉપર લગાવી દીધો જેના જોરથી વિભાકર જમીનપર પડી ગયો અને તેને મૂર્છા આવી ગઇ તે વખતે કનકશેખરના લશ્કરમાં આનંદનો ધ્વનિ થઇ રહ્યો, પરંતુ મહાનુભાવ કનકશેખરે તેને [3] અટકાવી દઇને વિભાકરના શરીર ઉપર પવન અને પાણી સીંચાવી મૂર્છા વાળવા પ્રયત્ન કર્યો અને કહ્યું " અહો ! રાજપુત્ર ! ધન્ય છે તને ! ખરેખર તે પુરૂષપણાનો-નરપણાનો ત્યાગ કર્યોજ નહિ, દીનતા અંગીકાર કરી નહિ તારા વડીલોની-પૂર્વ પુરૂષોની સ્થિતિ વધારે ઉજ્જવળ કરી બતાવી અને તારૂં પોતાનું નામ ચંદ્રમાં[4] લખાવી દીધું ! માટે ઉઠ અને લડવા તૈયાર થા '

૧ અગાઉ ધર્મયુદ્ધ જ ચાલતા હતા તે આ ઉપરથી જણાય છે બેદરકારી કે બીજી કોઇ દુશ્મનની નબળાઇનો લાભ લેવો તેને હીચકારાપણું મનાતું હતું અર્વાચીન કાળના યુદ્ધમાં આ સર્વ વિચારો બદલાઈ ગયા દેખાય છે

૨ મર્મભાગ શરીરનો નાજુક ભાગ

૩ આ બીજી ધર્મભાવના પણ વિચારવા યોગ્ય છે પડેલા પર પ્રહાર કરવો એ ધર્મયુદ્ધના નિયમોથી વિરૂદ્ધ છે

૪ ચંદ્ર ઉપર નામ લખાવવું એટલે નામ અમર કરવું

નિભાકરને પોતાના મનમા કનકશેખરનાજીવની મોટાઇ માટે, ગભીર પણા માટે, શૂરાતન માટે અને સુદર વચનોચ્ચાર માટે અત્યત બહુમાન થયુ અને પછી મોટેથી બોલ્યો "આર્ય ! હવે લડવાથી સર્યું ! ખરેખર, તમે મને આજે તરવારથી તો જીત્યો છે એટલુ જ નહિ પણ પોતાના સુદર ચારિત્ર (વર્તન) થી પણ જીતી લીધો છે" આવા સુદર વચનો સાભળીને કનકશેખરે નિભાકરને જાણે તે પોતાનો પરમ બધુ હોય તેમ કરીને પોતાના રથમા બેસાડ્યો અને સુદર વચનોથી તેને બોલાવ્યો આ પ્રમાણે થતા લડાઇ પૂરી થઇ દુશ્મનનુ આખુ લશ્કર કનકશેખરના સેવકરૂપ થઇ ગયુ લડાઇમા શુ થશે ? તેના વિચારથી આખા શરીર ભયથી ધ્રૂજતી વિમલાનના અને રત્નવતીને તે વખતે ત્યા લાવવામા આવ્યા, તેઓને મધુર વાક્યોથી શાત કરવામા આવ્યા અને મહારાજ કનકચૂડે જાતેજ તે બન્નેને તેઓના પતિના રથોમા બેસાડ્યા આવી રીતે વિજયપતાકા મેળવીને અમે પાછા કુશાવર્તનગરમા પ્રવેશ કરવા તૈયાર થયા

ખાનદાન વર્તન

વિજયપતાકા

જીત સાથે નગર પ્રવેશ
વિજયનુ માન નદિવર્ધનને
નદિવર્ધનના મનની સ્થિતિ

સર્વથી આગળ ઇદ્રનીપેઠે શોભતા ગજકનકચૂડ હાથીની અબાડીપર બેસી પુષ્કલ દાન આપતા આપતા પોતાના રાજમદિરમા દાખલ થયા તેની પછવાડે બધુ કનકશેખર આનદમા આવી ગયેલા લોકોની હર્ષમિશ્રિત નજર નીચે થઇને પોતાના મહેલમા ગયો. તેની પછવાડે રત્નવતીની સાથે રથમા બેસીને ધીમે ધીમે હુ મારા ઉતારા તરફ જતો હતો તે વખતે નગરની સ્ત્રીઓમા થતી વાતચિતના ધ્વનિ મારે કાને આવવા લાગ્યા. તેઓ આજની જયથી માન ઉપર હોશથી આવા શબ્દોમા જાહેર કરતી હતી-" અહો ! સમરસેન અને દ્રુમ જેવા મોટા રાજાઓ જેની સામે લડી શકે તેવા સામા મહો આ દુનિયામા કોઇ નથી, તેવાઓને પણ જીતનાર આ રાજકુમાર નદિવર્ધનને ખરો ધન્યવાદ ઘટે છે ધન્ય છે એના શૂરવીરપણાને ! ધન્ય છે એની શક્તિને ! શાબાશ છે એના કુશળપણાને અને ધન્ય છે તેના ગુણોને ! ખરેખર, આ નદિવર્ધન સાધારણ મનુષ્ય નથી પણ કોઇ દેવાશી પુરૂષ જણાય છે ! આ રત્નવતીને એની ભાર્યા (પત્ની) થવાનો વખત આવ્યો છે તે ખરેખર ભાગ્યશાળી છે અને આપણે તેને આજે આપણી નજરે જોઇએ છીએ તેથી આપણે પણ ખરેખરા ભાગ્યશાળી

જ છીએ, અથવા તો આ સાહસ કરનાર બળવાન પરાક્રમી મહાનુભાવ નદિવર્ધને અહીં પધારીને આપણા નગરને અલકૃત કર્યું છે, શોભાવ્યુ છે, તેથી આપણુ આખુ નગર ભાગ્યશાળી થયુ છે ”

લોકોમા આવી આવી વાતો ચાલતી હતી તે સાભળતા મારા મનમા મહામોહને લઈને નીચે પ્રમાણે વિચારો આવવા લાગ્યા — અહો મારા મનને અત્યત આનદ આપનાર અને મારી ઉન્નતિ કરનાર, સાધારણ રીતે મળવો મુશ્કેલ, આવો સારો પ્રવાદ (લોકવાયકા-સામાન્ય અભિપ્રાય) મારા સબધમા લોકોમા ચાલવા લાગ્યો છે તેનુ ખરેખર કારણ મારૂ અનેક પ્રકારે હિત કરનાર મારો પરમ ઇષ્ટ મિત્ર વૈશ્વાનર જ છે તેમા જરા પણ શકા જેવુ નથી, છતા મારે એટલુ તો માનવુ જ જોઈએ કે મારી વહાલી પત્ની હિંસાએ મારી સામે જોઈને પ્રેરણા કરી તેને લઈ ને જ આ સર્વ મને મળ્યુ છે ધન્ય છે મારી હિંસાદેવીના પ્રભાવને ! શાબાશ છે એના મારા ઉપર આસક્તપણાને ! વાહવાહ છે એ મારી પ્રિયાના કલ્યાણ કરવાના ગુણને ! અને રગ છે એના સર્વત્ર ગુણગ્રાહીપણાને ! ખરેખર ! મારા સુજ્ઞ ઇષ્ટ પ્રિય મિત્ર વૈશ્વાનર જેવુ એ મારી વહાલી સ્ત્રીનુ લગ્ન થયા પહેલા વર્ણન કર્યું હતુ તેવી જ તે ભલી અને ગુણ કરનારી નીવડી છે એમા જરા પણ શકા જેવુ નથી અહો અગૃહીતસકેતા[1] ! ખરેખરી વાત તો એમ હતી કે આ સર્વ અનુકૂળ પરિણામ નિપજાવનાર મારો ગુપ્ત મિત્ર પુણ્યોદય હતો, પરતુ તે વખતે પાપથી મારૂ મન ઘેરાઇ ગયેલુ હોવાને લીધે પરમાર્થથી મને ખરૂ હિત કરનાર મારો મિત્ર પુણ્યોદય છે તે વાત મારા ધ્યાનમા પણ ન આવી અને મે તે જાણવાની તસ્દી પણ ન લીધી

[2]આવી રીતે મિત્ર વૈશ્વાનર અને પ્રિયા હિંસામા અત્યત આસક્ત રહી ઉપર જણાવ્યા તેવા વિચારો કરતો તેઓ તરફ હુ વધારે વધારે દોરાવા લાગ્યો અને તે સિવાય બીજી કોઇ પણ વાત જાણે જાણતો જ ન હોઉં તેમ દિનરાત પસાર કરવા લાગ્યો આવી રીતે બજારમા થઇને લોકોના દિલમા થતા ચમત્કાર સાભળતો મારો રથ દરબારગઢના નજીક આવી પહોચ્યો

---

૧ નદિવર્ધન સસારીજીવ તરીકે અગૃહીતસકેતા પાસે વાત કરતા અત્ર લે છે વાનો યાદ છે

૨ નકુમાર એ સસારીજીવ તરીકે પોતાનુ ચારિત્ર સદાગમ આગળ ઉદ્દેશીને કહેતા આગળ ચલાવે છે

પ્રકરણ ૨૪ મું

કનકમ જરી.

સુહ્મ લોકોના રાજા[1] જયવર્માની દીકરી દેવી મલયમ જરી નામની મહારાજા કનકચૂડની વહાલી રાણી હતી એ રાણીથી મહારાજા કનકચૂડને કામદેવની પેટી જેવી એક કનકમ જરી નામની પુત્રી થઇ હતી, તે સર્વ સૌ દ ર્યનુ જાણે મ દિર હોય તવી સુ દર દેખાતી હતી

તારામૈત્ર

મારો રથ જેવો રાજગઢ તરફ આવી પહોચ્યો તેવો જ કનકમ જરીએ ગોખમા ઉભા ઉભા મને દૂરથી જેયો અને મને જેતા જ કામદેવના બાણથી તે વિ ધાઇ ગઇ હુ પણ સાધારણ રીતે કુતૂહળથી ચારે તરફ જેયા કરતો હતો જેતા જેતા એ ગોખ તરફ મે નજર કરી એટલે તે અતિ આશ્ચર્યણીય કન્યા મારી નજરે પડી બની ગયુ એવુ કે મારી અને કનકમ જરીની દૃષ્ટિ બરાબર મળી ગઇ, તારામૈત્રક થઇ ગયુ અને ક્ષણવાર તો મારી નજર પણ ત્યા એવી ચોટી ગઈ કે જાણે તેને ખીલાવડે જડી લીધી હોય તેમ કનકમ જરીની આખની કીકીઓ સાથે એકરૂપ થઈ ગઇ તેણીએ પણ આખનુ મટકુ માર્યા સિવાય મારી દૃષ્ટિ સાથે પોતાની નજર મેળવી અને જાણે તે મારી દૃષ્ટિનુ પાન કરતી હોય તેમ ઉભી જ રહી તેના શરીર ઉપર આવતા પરસેવાથી, અ ગોમા ઉપજતી ધ્રૂજથી અને સ્પષ્ટ જણાતા રોમાચથી તેના શરીરમા કામદેવ વ્યાપી ગયો હોય એમ ચોખ્ખુ જણાવા લાગ્યુ

---

[1] સુહ્મ એક દેશના લોકોનુ નામ છે કાલિદાસ સુહ્મ માટે કહે છે કે आत्मा सरक्षिन सुह्मैर्वृत्तिमाश्रित्य वैतसीम् (રઘુ ૪ ૩૫) આ સુહ્મ દેશ વ ગ ની પશ્ચિમે આવેલો હતો, તેની રાજધાની અત્યારે મેદિની ૫ુરના કાઠાપર 'તમલુક છે તે હોવી જેઇએ (

સારથિની અવલોકના

આવી રીતે અમારી આખો મળી અમારૂ તારામૈનક થયુ અને તે હકીકતથી અમને આન દ થયો તે સર્વ બહુ સારી રીતે મારા તેતલિ નામનો સારથિ[1] (રથ હાકનાર) જોઇ ગયો અને તેનુ રહસ્ય તેના સમજવામા આવી ગયુ રથ હાકનારે એ બનાવ પોતાની આખોએ જોઇને મનમા વિચાર કર્યો કે–અહો ! મહારાજન દિવર્ધન અને કુવરી કનકમ જરીને આવી રીતે અરસ્પરસ પ્રેમ થાય તો તો તે ખરેખર રતિ અને કામદેવના સ બ ધ જેવા યોગ્ય ગણાય તેમ છે, પર તુ લોકોના દેખતા આ ન દિવર્ધ ન જો તેની સામે વધારે વખત એકી નજરે જોઇ રહેશે તો લોકો તેના હીન સત્ત્વપણાની ખોટી વાતો કરશે અને તેને લઇને એની હલકાઇ થશે વળી કદાચ રત્નવતીને[2] પણ એ કારણથી ઇર્ષ્યા કરવાનો પ્રસ ગ પ્રાપ્ત થશે માટે મારે આ બાબતમા બેદરકારી કરી મારા અન્નદાતાનુ ખરાબ થાય તેમ થવા દેવુ ન જોઇએ–આવા વિચારને પરિણામે સારથિએ ડચકારો કરી રથને એક દમ ચલાવ્યો

મુશ્કેલીએ માર્ગ પૂરો કર્યો

કનકમ જરીને ધારી ધારીને જોતા જાણે હુ લાવણ્યરૂપ અમૃતના કાદવમા ચોટી ગયો હોઉં અથવા તો મારી દષ્ટિ કપો લના રોમાચ રૂપ કાટામા લાગી રહી હોય અથવા તો કામદેવના બાણની સળીઓથી જડાઇ ગઇ હોય અથવા તો તેના સૌભાગ્યના ગુણોથી સીવાઇ ગઇ હોય એવુ મને લાગતું હતુ એવા રસથી તેને જોઇ રહેલ મારી દષ્ટિને ગમે તેમ કરી મહા મુશ્કેલીએ પાછી ખેચીને મહામુશીબતે હુ મારે મ દિરે તો આવી પહોચ્યો પણ મારૂ હૃદય તો કનકમ જરીમા જ મૂકતો આવ્યો

ન દિવર્ધનની વિરહ સ્થિતિ
મનની તીવ્ર વ્યાકુળતા
ઉંઘ વગરની રાત્રિ

---

૧ સારથિ રથ હાકનાર ઘણા કુશળ હોય એ એના લક્ષણ બાબતમા મત્સ્યપુરાણમા કહ્યુ છે કે નિમિત્ત અને શુકન જાણનાર ઘોડાની શિક્ષામા કુશળ યોગની દવામા ઘણો પ્રવીણ જમીન (topo maph u) ના ભાગોથી માહિત ગાર સ્વામીભક્ત ઘણો ઉત્સાહી પ્રિય બોલનાર શૂરવીર અને વિદ્વાન્–સારથિમા એટલા ગુણો હોય છે કૃષ્ણનુ સારથિપણુ સુપ્રસિદ્ધ છે આ પ્રકરણમાજ સારથિ પોતાની કુશળતા બતાવી આપશે

૨ ન દિવર્ધનની ભાર્યા જેની સાથે હમણાજ તેના લગ્ન થયા છે અને જેનુ હરણ થયુ હતુ તે

મારે મંદિરે આવીને મારૂં હૃદય શૂન્ય હોવા છતાં દિવસયોગ્ય સર્વ કાર્યો જેમ તેમ આટોપી લઇ હું મારા ઉતારાના મંદિરના ઉપરલે માળે ચઢ્યો ત્યાં ગયા પછી મારા સર્વ નોકર ચાકરોને રજા આપી દીધી અને મારા પલંગમાં એકલો પડી રહ્યો. તે વખતે મને એક પછી એક વિચાર કનકમંજરીના સંબંધમાં આવવા લાગ્યા, અનેક તર્કવિતર્ક થવા લાગ્યા, સંકલ્પજાળ ઘુંચાવા લાગી અને તેવા કલ્પનાંતરમાં હું એટલો બધો અટવાઇ ગયો કે મને ખબર પડી નહિ કે હું તે ગયો છું કે આવ્યો છું ! હું તે ત્યાં બેઠો છું કે અહિં બેઠો છું ! એકલો છું કે મારા પરિવાર નોકર ચાકરો સાથે છું ! મને સમજાયું નહિં કે હું તે ઉંઘું છું કે જાગું છું ! હું તે રડું છું કે હસું છું ! કે આ તે સુખ થાય છે કે દુઃખ થાય છે ! આ તે પ્રેમને માટે આતુરતા છે કે કોઇ જાતનો રોગ થયો છે ! આ તે મોટો ઓચ્છવ થઇ રહ્યો છે કે માથે કોઇ મોટી આપત્તિ આવી પડી છે ! અરે મને એટલી પણ ખબર ન પડી કે આ તે રાત છે કે દિવસ છે ! હું તે જીવતો છું છું કે મરણ પામી ગયો છું ! વળી મને સહજ ચેતના (CCD-CICIUSIDC 3) આવી ત્યારે હું વિચારવા લાગ્યો કે 'અરેરે ! હવે હું ક્યાં જાઉં ? શું કરૂં ? શું સાંભળું ? શું જોઉં ? શું બોલું ? અને કોને કહું ? આ મારા દુઃખનો ઉપાય શું કરૂં ?'

આવી રીતે મારા મનમાં અત્યંત વ્યાકુળતા થતી હતી, ને મારા સર્વ નોકરોને અંદર આવવા સખ્ત મનાઇ કરી હતી અને હું જરીક વાર એક પડખે અને જરીક વાર બીજે પડખે આળોટતો હતો અને મનમાં મુંઝાતો હતો એમ નારકીની જેમ સખ્ત દુઃખને સહન કરતો હું આખી રાત શય્યામાં પડી રહ્યો, પણ આખી રાતમાં મને એક ક્ષણ વાર પણ ઉંઘ આવી નહિ, મેં આંખનું મટકું પણ માર્યું નહિ અને તેવા દુઃખમાં આખી રાત પસાર થઇ પ્રભાત થતાં સૂર્યનો ઉદય થયો પણ રાત્રી જેવા જ દુઃખમાં બીજા દિવસની પણ શરૂઆત થઇ બાંધ્યો પહોર પણ પસાર થયો

સારથિએ કરેલો સીધો પ્રશ્ન
કુમારનો ગોટાળીઓ જવાબ
વ્યાધિનો સારથિદર્શિત ઉપાય

તે વખતે મારો સારથિ તેતલિ ... ઘણો માનીતો નોકર હોવા ... કોઇએ ... મહેલમાં આવ્યો. તે ... કાવ્યો નહિ. તે મારી ... મારી પાસે આવતાં બેઠો, પછી હાથ ... ઓ અને ...

જાણો છો કે નીચ પુરુષોમા ચપળતા ઘણી હોય છે, તેવી ચપળતાને અનુસરીને મારે આપને કાઇ વિનતિ કરવાની ઇચ્છા છે તે સારી હોય કે ખરાબ હોય પણ આપ સાહેબ જરૂર તે સાભળવા મારા ઉપર મહેરબાની કરશો મે (નરવાહન કુમારે) જવાબ આપ્યો " ભદ્ર તેતલિ ! તારે જે કહેવુ હોય તે બહુ સુખેથી વિશ્વાસપૂર્વક કહે તારે માટે કોઇ જાતનો વાધો હોય જ નહિ આટલુ સામાન્ય વિવેકસરનુ વચન[1] બોલવાની પણ તારે જરૂર નહોતી " ત્યારપછી અમારી બન્નેની વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચિત થઇ —

તેતલિ—" જો એમ છે તો સાહેબ ! બરાબર સાભળો મે આપના બીજા નોકરો પાસેથી સાભળ્યુ કે આપ શ્રી રથમાથી ગઇ કાલે ઉતર્યા ત્યારથી કોણ જાણે શા કારણથી ઘણા ઉદ્વેગમા પડી ગયા છો, ઘણી ચિંતા કરો છો, નોકરચાકરોને પોતાની પાસે આવવાની પણ આપે તદ્દન મનાઇ કરી છે અને આપ પલગમા પડી રહ્યા છો કાલે તો આપે મોટો વિજય મેળવ્યો અને આજે આવી સ્થિતિ થઇ, તે તો ઘણુ વિચિત્ર કહેવાય ! મારે પણ સાહેબ ! એવુ થયુ, રથના ઘોડા છોડ્યા પછી તેની સારવાર કરવામા કાલનો બાકીનો દિવસ પસાર થઇ ગયો રાત્રી પડી ત્યારે મારા મનમા ચિ તા થઇ કે મારા અન્નદાતા ને આટલો બધો ઉદ્વેગ થઇ ગયો છે તેનુ કારણ શુ હોવુ જોઇએ ? આવા પ્રકારની ચિ તામા ને ચિ તામા મે ઉદ્વેગના કારણ સ બ ધી ઘણો વિચાર કર્યો પણ મને કાઇ સૂજ પડી નહિ એજ ચિ તામા મે આ ખી રાત પસાર કરી સવારે ઉઠીને હુ અહીં આવતો હતો ત્યા તો વળી એક મોટુ કારણ[2] આવી પડ્યુ તે કામ પતાવવામા જરા વખત રોકાઇને હુ આપસાહેબ સમક્ષ હાજર થયો છુ આપના શરીરની કુશળતા ઉપર અમારા જેવાનુ તો જીવતર લટકેલુ હોય છે, તેથી આ અધમ કિંકર (નોકર)ને મહેરબાની કરીને આપની આવી શરીરસ્થિતિ થઇ જવાનુ કારણ જણાવવાની કૃપા કરો.'

આ પ્રમાણે બોલતો મારા સારથી મારે પગે પડ્યો તે વખતે મે મારા મનમા વિચાર કર્યો કે—આનો (તેતલિનો) મારા ઉપર ખરે

---

[1] માકૂર્ચશોભા—એટલે દાઢીની શોભા ઠરેલા દાઢીવાળા માણસો ડાહ્યુ વિવેકસરનુ બોલે તે ઉપર ઉપરના વાણીના આડબર માટે આ શબ્દ વપરાય છે અ દર વાતમા દમ ન હોય અને માણસ દાઢી જબરી રાખે તેવો ઉપર ઉપરનો દક્ષ હોય તે માટે આ શબ્દ વપરાય છે વિવેકસરના વચન માટે આ શબ્દ મૂળમા વપરાયેલો લાગે છે

[2] આ કારણ શુ હતુ તે તેતલિ પોતેજ આગળ જણાવશે

ખો ભક્તિભાવ છે અને એની બોલવાની કુશળતા પણ ઘણી સારી છે માટે જે હકીકત વાસ્તવિક રીતે બની છે તે એને બરાબર જણાવવી જોઇએ-છતા મદન (કામદેવ) નો વિકાર અને તેનો પ્રભાવ વિચિત્ર હોવાથી સીધો જવાબ આપવાને બદલે મે તેને નીચે પ્રમાણે જવાબ આપ્યો

નદિવર્દ્ધન—"ભલા તેતલિ ! મારા શરીરની અને મનની આવી સ્થિતિ થવાનુ કારણ શુ છે તે મને બરાબર સમજાતુ નથી માત્ર મને એટલુ યાદ છે કે બજારનો રસ્તો પૂરો કરીને રાજમાર્ગ તરફ તુ રથને ગઇ કાલે લઈ આવ્યો અને ત્યા તે રથને કેટલોક વખત ઉભો રાખ્યો ત્યારથી મારા સર્વ અવયવો તૂટી જાય છે, અદરનો તાપ(તાવ) વધારે વધારે જોર કરતો જાય છે રાજ્યભુવન જાણે સળગી ઊઠયુ હોય તેમ લાગે છે, લોકો બોલે છે તે પણ જરાએ ગમતુ નથી, મનમા હાયવોય થયા કરે છે, નકામી ચિતા થયા કરે છે અને હૃદય જાણે તદ્દન શૂન્ય થઇ ગયુ હોય તેમ લાગે છે અત્યારે તો મારી સ્થિતિ એવી થઇ ગઇ છે કે આ દુ ખ શુ છે તે મને સમજાતુ નથી અને તેનો કોઇ ઉપાય પણ મને સૂજતો નથી ! "

તેતલિ—" જો એમજ હોય તો તો આ દુ ખ શુ છે અને તેનુ ઓષધ શુ છે તે બન્ને મારા સમજવામા આવી ગયા છે આપસાહેબે હવે એ સબધમા જરા પણ ચિતા કરવી નહિ "

નદિવર્દ્ધન—" તે કેવી રીતે ? "

તેતલિ—" આપને જે દુ ખ થયુ છે તેનુ કારણ નજરબધી છે, ચક્ષુદોષ છે "

નદિવર્દ્ધન—" મને કોની નજર લાગી છે ? "

તેતલિ—" આપે એને જ જોઇ છે કે નહિ તેની મને બરાબર ખબર નથી, પરતુ રાજકુળના છેલ્લા મહેલમા એક મોટી[1] છોકરી અડધી આડી આખે આપસાહેબના તરફ ઇરાદાપૂર્વક ઘણા વખત સુધી જોઇ રહી હતી તેને મે બરાબર જોઇ હતી એ તો વાકી નજરે આપના અગ ઉપાગ જોયા જ કરતી હતી તેથી જરૂર નિશ્ચય થાય છે કે આપને જે દુ ખ થયુ છે તે એ છોકરીની દ્રષ્ટિનો જ દોષ છે સાહેબ ! જેઓ હલકા સ્વભાવના હોય છે તેઓની નજર બહુ ભયકર અને વક્ર હોય છે "

---

૧ સારથિ ધણો પક્કો છે એ યુક્તિસર હકીકત લઇ આવે છે એનો પ્રેમ અને વિનય વખાણવા યોગ્ય છે

મે મારા મનમા વિચાર કર્યો કે-' આ તેતલિ ઘણો પકો (તાલી મબાજ) જણાય છે એ મારા મનનો ભાવ બરાબર સમજી ગયો છે એણે મારી વહાલીને ઘણા વખત સુધી બગાબર જોઇ છે તેથી તે તો ખરો ભાગ્યશાળી ગણાય તેમ છે વળી તેણે હમણા જ મને જણાવ્યુ કે મારા દુખનુ ઔષધ પણ એને મળી ગયુ છે તેથી મારા કામવિકારના તાવને દૂર કરનાર પેલી કન્યાને તે જરૂર મારે માટે મેળવી આપશે એમા મને સદેહ લાગતો નથી ખરેખર એણે આજે મારો જીવ બચાવ્યો છે, આ પ્રમાણે વિચાર કરીને મે (નદિવર્ધનને) તેને મારા પલગપર જોરથી બેસાડયો [1] ત્યારપછી મે તેને નીચે પ્રમાણે કહ્યુ

નદિવર્ધન—' વાહ તેતલિ ! તે મારા રોગનુ કારણ તો ભલુ શોધી કાઢ્યુ ! હવે તેનુ ઔષધ શુ કરવાનુ ધાર્યુ છે તે કહે "

સારથિનો આડો જવાબ

તેતલિ—' જ્યારે કોઇની નજર લાગી હોય ત્યારે તેના આ ઉપાય છે એક તો વૃદ્ધ હુશીયાર ડોશીઓને બોલાવી તેમની પાસે [2]મીઠુ ઉતરાવવુ, મત્રમા કુશળ માણસો પાસે[3] અપમાર્જન કરાવવુ, રાખની રક્ષા કરવી,[4] કાડાને (દોરા) બાધવા, અને બીજા ભૂતિકર્મના પ્રસગો હાથ ધરવા વળી લોકોમા એવી વાત પણ કહેવાય છે કે ગમે તેવી સખત ડાકણ વળગી હોય પણ જો તેને બરાબર ગાળગલોચથી ધમકાવી કાઢી હોય તો તેનુ જોર એકદમ નરમ પડી જાય છે, માટે તે છોકરીની પાસે જઇને તેને ખૂબ આકરા વચનો સભળાવીને તેને સારી રીતે તુચ્છકારવી અને તેને ધમકાવવી તેને મરા જેવાએ કહેવુ કે ' અરે વામલોચના ! તે અમારા પ્રભુ (શેઠ દેવ) ઉપર વક્ર દ્રષ્ટિ કરી છે અને અત્યારે ડાહીડમરી થઇને બેસી ગઇ છે, પણ યાદ રાખજે કે અમારા પ્રભુનો એક વાળ પણ

---

૧ કોઈ નોકર વર્ગના માણસને પોતાની શય્યાપર બેસાડવો તે તેને મોટુ માન આપવા તુલ્ય ગણાતુ હતુ

૨ **મીઠુ ઉતારવુ** લવણ-લૂણ ઉતારીને અગ્નિમા નાખે છે તેથી દૃષ્ટિદોષ ચાલ્યો જાય છે એવી ઘરડાઓની માન્યતા છે

૩ **અપમાર્જન** મત્રથી અમુક બાબત દૂર ફેકી દેવામા આવે છે તેને વાળી ઝુડીને સાફ કરવામા આવે છે

૪ **રાખની રક્ષા** રાખ કાનની બાજુમા લગાડવામા આવે છે તેથી લાગેલો નજરદોષ મટી જાય છે અને નવી નજર લાગતી નથી એવી વૃદ્ધોની માન્યતા હાલ પણ જોવામા આવે છે

વાકો થયો તો તારી જીદગી એક ઘડિ પણ ટકનાર નથી ' આ પ્રમાણે કરશો કરાવશો એટલે આપને જે એ છોકરીની નજર લાગી છે તેનો દોષ એકદમ દૂર થઇ જશે આપના પૂછવાથી આપના વ્યાધિનુ ઔષધ મે આપને જણાવ્યુ છે "

નન્દિવર્ધન—(હસીને)--" હવે મશ્કરીની વાત જવા દે ! ભાઇ તેતલિ ! મારા દુ ખને દૂર કરવાનો ખરો ઉપાય તે જે શોધી રાખ્યો હોય તે હવે મને બરાબર કહે "

તેતલિ—"સાહેબ ! આપના મનમા આટલો બધો ઉદ્વેગ થતો હોય તે વખતે જો તે ઉદ્વેગનુ ખરૂ ઔષધ અમને મળ્યુ ન હોય તો આપની ચિ તાના વખતમા આપની પાસે આનદથી વાત કરવાની અમારા જેવામા તાકાત પણ હોય ખરી ! માટે આપસાહેબ જરાપણ ચિ તા કરશો નહિ આપની ઇચ્છા સર્વ પૂર્ણ થઇ ચૂકી છે આપસાહેબના મનમા જે ઉદ્વેગ થાય છે તે દૂર કરવા માટે જ આટલી મશ્કરી કરવાનુ સાહસ વહોર્યુ છે "

નન્દિવર્ધન—' મારી ઇચ્છા કેવી રીતે પૂર્ણ થઇ ચૂકી છે તે મને તુ હવે બરાબર જલ્દી કહે "

તેતલિ—" પ્રભુ ! મે અહીં આવતાવેતજ આપને કહ્યુ હતુ કે હુ અહીં આવતો હતો તે વખતે મને મોટુ કારણ[1] આવી પડ્યુ હતુ તેને લઇને આજનો અડધો પહોર માગે તે કામમા પસાર થઇ ગયો

ઇષ્ટસિદ્ધિનો સાચો માર્ગ

એ જે કારણ આવી પડ્યુ હતુ તે આપશ્રીની ઇચ્છાને પાર પાડવાને લગતુ જ હતુ નહિ તો એવા કામને મોટુ કામ એમ મારાથી કહીજ કેમ શકાય ? હકીકત એમ છે કે રાણી મલયમ જરી (કનકચૂડ રાજાની રાણી) ની ખાસ સ બધવાળી કપિ જલા નામની દાસી છે તેને મારી સાથે ઓળખાણ છે આજે સવારે હુ હજુ તો મારી પથારીમાથી ઉઠ્યો નહોતો ત્યા તો મારા ઘરમા આવીને તે જોરથી પોકાર કરવા લાગી ' વત્સ ! બચાવ બચાવ !! ' એના ભયનુ કારણ મારા સમજવામા જરા પણ આવ્યુ નહિ, તેથી મે તેને (કપિ જલાને) પૂછ્યુ ' બાઇ કપિ જલા ! તને કોનાથી ભય પ્રાપ્ત થયો છે ? ' ત્યારે તેણે જવાબમા કહ્યુ કે ' મને કામદેવ તરફથી ભય થયો છે ' મે તેને જવાબ આપ્યો ' અરે તારૂ શરીર તો ખરેખર સ્મશાનનો વિભ્રમ ઉત્પન્ન કરે તેવુ છે તારા માથા ઉપરના કુ કુમવર્ણા પીળા પળિયા સ્મશાનમા ચિતાની જ્વાળાનો ભ્રમ ઉત્પન્ન કરે તેવા છે, સ્મશાન જેમ

---

૧ જુઓ પૃષ્ઠ ૫૮૨

શિયાળના રૂદનથી ભયકર લાગે છે તેમ તારૂ શરીર ખડખડતા હાડકાના અવાજથી ભયકર લાગે છે, તારા શરીરમા એટલા બધા વળીયા, કાળા ચાઠા અને જાળાઓ છે કે તેથી તે અતિ ભયકર હોઇ સર્વને બીક લગાડે છે અને લાબા માસ વગરના મડદા જેવા લટકતા જાડા સ્તનથી તે જોનારને ચીડ ઉત્પન્ન કરે તેવુ છે એવુ સ્મશાન જેવુ તારૂ શરીર જોઇને મને તો ખાતરી છે કે ખૂદ કામદેવ પોતે પણ બીકણુ માણુસની પેઠે રાડ પાડીને તારાથી તો દૂર ભાગી જાય અને તુ કહે છે કે કામદેવથી તને ભય થયો છે! અરે! તને તે કામદેવથી શુ ભય થવાનો હતો? એ તો તારી નજીક પણ આવે નહિ!" ત્યારપછી કપિજલા અને મારી વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાત થઇ —

મદનમજરીની કામવિહ્વલ સ્થિતિ
મુઝવણ–બાહ્ય ઉપાયની નિષ્ફળતા
સાચો ઉપાય, મેળાપ અને ગોઠવણ

"કપિજલા—'અરે જુઠ્ઠા દોઢડાહ્યા! તુ જાણી જોઇને મારા કહેવાનો ભાવાર્થ સમજતો નથી અથવા નહિ સમજવાનો ઢોગ કરે છે! ત્યારે મારે હવે તને ચોખ્ખે ચોખ્ખુ સમજાવી દેવુ પડશે જો સાભળ! મને કામદેવથી કેવી રીતે ભય થયો છે તે હુ તને કહી સભળાવુ'

[1]તેતલિ— હા હા! તુ મને બરાબર જણાવ'

"કપિજલા—'જો! તુ સારી રીતે જાણે છે કે મલયમજરી નામની મારી શેઠાણી છે જે મહારાજા કનકચૂડની રાણી છે તેને એક કનકમજરી નામની દીકરી છે'

કનકમજરીના નામ પર ગાંડો થયેલો નદિવર્ધન

(તેતલિએ કનકમજરીનુ નામ દીધુ, એ સાભળતા નદિવર્ધનની જમણી આખ સ્ફુરવા લાગી, હોઠ ઉંચાનીચા થવા લાગ્યા, હૃદયમા લોહી વધારે જોરથી ચાલવા લાગ્યુ તેથી તે ધડક ધડક થવા લાગ્યુ, આખા શરીરપર રોમાચ ખડા થઇ ગયા અને મનમા જે ઉદ્વેગ થતો હતો તે જાણે ચાલ્યો ગયો નદિવર્ધને પોતાના મનમા વિચાર કર્યો કે પોતાના મનમા જે પ્રિયતમાએ વાસ કર્યો છે તે જ આ કનકમજરી જણાય છે, તેથી નદિવર્ધને બહુ ઉત્સાહમા આવી જઇ વચ્ચે કહી દીધુ 'પછી પછી–વાત આગળ ચલાવ!' કપિજલાએ

---

[1] તેતલિ સારથી આ સર્વ વાત નદિવર્ધન પાસે કહી સભળાવે છે તે બરાબર વાચવી તે વાત આગળ ચાલે છે

તને આગળ શુ કહ્યું ? ' તેતલિ નદિવર્ધનનો ભાવ સમજી ગયો તેથી તેણે પોતાના મનમા વિચાર કર્યો કે 'અહો ! વહાલીના નામોચ્ચારરૂપ મત્રનો મહિમા તો ભારે જણાય છે ! ' ત્યારપછી કપિજલાએ પોતાને જે વાત કરી હતી તેનુ અનુસધાન મેળવતા સારથિએ વાત આગળ ચલાવી

"કપિજલા—' ભાઇ તેતલિ ! એ કનકમજરી મારા સ્તનનુ પાન કરીને મોટી થઇ છે એટલે હુ તેની ધાવમાતા છુ મને તેના ઉપર એટલો બધો પ્રેમ છે કે જાણે તે મારૂ હૃદય હોય, અરે જાણે મારૂ સર્વસ્વ જ હોય અને સ્વરૂપથી જાણે મારાથી કોઇ પણ પ્રકારે જૂદી ન હોય તેવી મને તે લાગે છે અત્યારે એ બાપડી કામદેવથી પીડાય છે એ કનકમજરીને કામદેવથી જે ભય થાય છે તે પરમાર્થથી મને પોતાને જ ભય છે તેથી મે તને કહ્યું કે ' કામદેવથી મને ભય થયો છે ' હવે મારા કહેવાનો આશય તુ સમજ્યો ? '

(કપિજલાએ કહેલી કનકમજરીની આવી સ્થિતિની હકીકત સાભળતા નદિવર્ધન એકદમ ઉભો થયો, તરવાર મ્યાનમાથી ખેચી કાઢી અને મોટેથી બોલવા લાગ્યો ' અરે ખુની લુચ્ચા પાપી કામદેવ ! હરામખોર ! મારી વહાલીનો છેડો છોડી દે ! જરા પુરૂષાત

કામદેવપર નદિવર્ધનનો કોપ

ન ધારણ કર યાદ રાખજે કે હવે તારૂ જીવતર જરા વખત પણ ટકવાનુ નથી ' આમ કહી તરવાર ફેરવતો નદિવર્ધન પલગમાથી એકદમ ઉઠ્યો તેને (અને નદિવર્ધનને) શાત કરતો તેતલિ (સારથિ) કહેવા લાગ્યો " અરે સાહેબ ! આટલો બધો આવેશ ન કરો આપ દયાળુ દેવ જ્યા સુધી વિદ્યમાન છો ત્યા સુધી કુમારી કનકમજરીને પાપી કામદેવ તરફથી કે બીજા કોઇ પણ તરફથી ભયની ગધ પણ આવવાની નથી એ ચોક્કસ વાત છે આ તો કથાનક–વાર્તા માત્ર છે તેથી પછવાડે શુ બન્યુ તે સર્વ આપ સાભળો ' તેતલિના આવા વચન સાભળીને, નદિવર્ધન કહે છે કે, મને જરા શાતિ થઇ મારી ચેતના ઠેકાણે આવી અને હુ પાછો શય્યાપર બેઠો. પછી કપિજલા અને તેતલિ વચ્ચે જે વધારે વાતચીત થઇ હતી તે આગળ ચલાવતા સારથિ બોલ્યો

' તેતલિ—' અરે કપિજલા ! શુ કારણને લઇને કનકમજરી ઉપર પેલો કામદેવ આટલુ બધુ જોર પછાડી રહ્યો છે ? "

" કુપિજલા—' જો તેતલિ ! સાભળ ગઇ કાલે વિમલાનના અને રત્નવતીને હરણ કરવાનો બનાવ બન્યો તે તો તારા ધ્યાનમા હશે. ત્યારપછી મહારાજા કનકચૂડ અને દુશ્મનો વચ્ચે મોટી લડાઇ થઇ લડાઇમા મહારાજા કનકચૂડ, કુમાર કનકશેખર અને નદિવર્ધનનો જય થયો અને તેઓ જયધ્વજ સાથે નગરમા પ્રવેશ કરતા હતા તે વખતે મને કાઇક કુતુહળ થવાથી હુ બજારમા તેમને જોવા ગઇ હતી તેમનો નગરપ્રવેશમહોત્સવ થઇ રહ્યો એટલે હુ પાછી કનકમજરીના મદિરે આવી અને ઉપરને માળે ગઇ ત્યા જઇને જોઉં છુ તો કનકમજરી બારીમા ઉભી હતી, રસ્તા ઉપર તેનુ મોઢુ આવી રહેલુ હતુ, તેની દૃષ્ટિની હીલચાલ તદ્દન બધ થઇ ગઇ હતી નજર શૂન્ય થઇ ગઇ હતી અને જાણે તેને ચિત્રમા ચિતરેલી હોય અથવા તો પત્થરની ઘડી કાઢેલી હોય અથવા તો યોગ સાધેલી પરમ યોગિની હોય, તેમ તેના શરીરના સર્વ અગ ઉપાગ અને અવયવોની ચેષ્ટા તદ્દન બધ પડી ગયેલી જણાતી હતી આવી વિચિત્ર સ્થિતિ તદ્દન મદ દશામા બારીમા ઉભી રહેલી કનકમજરીને જોઇને આ તે એને શુ થઇ ગયુ હશે ? એમ વિચાર કરતા ગભરાટમા ' અરે પુત્રિ ! કનકમજરી !', [1]એમ વારવાર મે તેને બોલાવી, પરતુ ઓછા નમીબવાળી મને એ કુવરીએ કાઇ પણ ઉત્તર આપ્યો નહિ તે વખતે ત્યા એક કદલિકા નામની નાની દાસી ઉભી હતી તેને મે પૂછ્યુ ' ભદ્રે કદલિકા ! શા કારણથી કુવરી કનકમજરીની આવી અવસ્થા થઇ ગઇ છે?' કદલિકાએ જવાબમા કહ્યુ ' માજી ' મને તો ખબર પડતી નથી, માત્ર જ્યારે રસ્તા ઉપર થઇને કુમાર નદિવર્ધન પસાર થયા અને એ કુવરીસાહેબના જોવામા આવ્યા તે વખતે જાણે કુવરીસાહેબ બહુ હરખાઇ ગયા હોય, જાણે તેમને અનેક મહામૂલ્યવાન રત્નોની પ્રાપ્તિ થઇ ગઇ હોય, જાણે તેમના શરીરપર અમૃતનુ સિચન થયુ હોય, જાણે તેમને કોઇ મોટો ઉદય પ્રાપ્ત થઇ ગયો હોય, તેમ વર્ણન ન થઇ શકે એવા રસમા ન્હાતા તેમને મે જોયા હતા અને જ્યારે તે કુમાર તેની નજરથી દૂર થઇ ગયા ત્યારથી તેમની આવી અવસ્થા થઇ ગઇ છે ' આ હકીકત સાભળીને જો આનો બરાબર ઉપાય કરવામા નહિ આવે

કનકમજરીની શરીર સ્થિતિ

---

૧ બેગાલ રો એ સો વાળા છાપેલ પુસ્તકનુ પૃ ૭૬

તો શોકથી વ્યાકુળ થઇને કુવરી જરૂર મરી જશે એવા વિચારથી તુરત જ [1]મે હાહારવ કરી મૂકયો મારો જબરો પોકાર સાભળીને કુવરીની માતા મલયમજરી ત્યા તરત આવી પહોચ્યા તેમણે પણ 'અરે કપિજલા! આ શુ છે? શુ છે?' એમ પૂછ્યુ અને કનકમજરીની સામુ જોઇને તે પણ વિલાપ કવા લાગ્યા ત્યા હાહારવનો મોટો પોકાર થયેલો હોવાથી, કનકમજરીના હૃદયમા પોતાની માતા ઉપર ઘણો પ્રેમ હોવાથી તેમજ તેણે વિનયગુણનો સારી રીતે અભ્યાસ કરેલો હોવાથી તેને જરા ચેતના આવી, તેણે શરીરને જરા મરડયુ, અને બગાસા ખાવા માડયા પછી મલયમજરીએ કુવરીને પોતાના ખોળામા બેસાડી અને પૂછવા માડયુ 'દીકરી કનકમજરી' તને શુ થાય છે?' કનકમજરીએ જવાબ આપ્યો, 'માતાજી' મને બીજી કાઇ પણ ખબર પડતી નથી મારા શરીરને માત્ર દાહજ્વર[2] પીડા કરે છે' અમે તો સર્વ આકુળવ્યાકુળ થઇ ગયા હતા તેથી તેના શરીર ઉપર ચદનનુ વિલેપન કરવા લાગ્યા, કપૂરના ઠડા પાણીના છાટણાયુક્ત પખાદ્વારા તેના અગ અને અવયવપર ઠડો પવન નાખવા લાગ્યા, તેના શરીર પર ઠડો તાડછાનો પખો લઇને ઠડક કરવા લાગ્યા, નાગરવેલના પાનની બીડીઓમા કપૂર નાખીને વારવાર તેને આપવા લાગ્યા અને બીજી અનેક પ્રકારે તેને ટાઢક કરવા લાગ્યા તે વખતે સૂર્ય આથમી ગયો, રાત્રીનો પતિ ચન્દ્ર ઉદય પામ્યો અને ચાદનીએ આકાશને ભીંજાવી દીધુ તે વખતે મે (કપિજલાએ) માતા મલયમજરીને કહ્યુ 'બા' આ સ્થાન બધીઆર હોઇને જરા વધારે ગરમ છે, માટે કુવરીને જરા વધારે હવાવાળા ઉઘાડા સ્થાનમા લઇ જઇએ તો વધારે સારૂ' રાણીનો તેમ કરવાનો હુકમ થવાથી તે રાજમહેલની અગાશી જે વિશાળ હિમાચળ પર્વતની શિલાનો વિભ્રમ ઉત્પન્ન કરે તેવી હતી અને જેમા

બાહ્ય ઠડા ઉપચારો

---

[1] કપિજલા દાસી આ વાત તેતલિ સારથીને કહે છે-તેતલિ તે વાત ન હિવર્ધન કુમારને કહે છે અને સસારીજીવ પોતાનો અનુભવ સદાગમ સમક્ષ કહે છે

[2] દાહજ્વર સખ્ત તાવ

અમૃતના જેવો ધોળો ચાંદનીનો પ્રકાશ પડેલો શોભી રહ્યો હતો ત્યાં હાથનો ટેકો આપીને કનકમંજરીને લઇ ગયા અને ત્યાં ઠંડા કમળના પાંદડાઓની શય્યા તેને માટે તૈયાર કરાવી તેના ઉપર તેને સુવાડીને તેના બન્ને હાથ ઉપર કમળની નાળના વલયો બાંધ્યા, તેની છાતી ઉપર સિંદુવાર (નગોડ)[1] વૃક્ષના પુષ્પનો હાર બાંધ્યો તેને સ્પર્શ કરવાને માટે એવા ઠંડા [2]મણિઓ તેની પાસે લાવવામાં આવ્યા કે જેને પાણીમાં મૂકવાથી સરોવરનું જળ પણ ઠરી જાય ઉપરાંત એ પ્રદેશ જ એવો સુંદર હતો કે ત્યાં બળવાન્ માણસોના પણ રોમાંચ ઉભા થાય અને દાંત કચકચાવે તેવો તીક્ષ્ણ ઠંડો પવન સતત વાયા કરે –આવી સુંદર શીતળ અગાશીમાં કનકમંજરીને લાવ્યા પછી મલયમંજરીએ તેને પૂછ્યું 'દીકરી કનકમંજરી! હવે તને ગરમીની જે પીડા થતી હતી અને દાહજ્વરની જે બળતરા થતી હતી તે કાંઇ મટી ?'

"કનકમંજરીએ માતાને જવાબ આપ્યો નહિ માતાજી ! મટી નથી હવે મારૂં મરણ આવ્યું છે, કેમકે હવે તો ઉલટું મને એમ લાગે છે કે મને જેટલી બળતરા થતી હતી તેના કરતા અનંતગણી વધારે થઇ ગઇ છે આ પેલો ચંદ્રમા આકાશમાં લટકી રહ્યો છે તે જાણે ખેરના અંગારાનો મોટો ઢગલો હોય નહિ તેમ મારી તરફ બળતી જ્વાળા ફેંકતો જણાય છે, ચંદ્રની ચંદ્રિકા મોટા જ્વાળાના સમુદાય જેવી જણાય છે, આકાશમાં આવી રહેલા તારાઓ જાણે અગ્નિના છૂટા છૂટા હજારો અબજો તણખાઓ હોય તેવા જણાય છે, આ કમળના દાંડાઓનું બીછાનું જાણે મને બાળી મૂકતું હોય એમ લાગે છે અને [1]સિંદુવારનો હાર મને ઉભી ને ઉભી સળગાવી મૂકતો જણાય છે અરે !

કનકમંજરીને વધારે પીડા.

---

[1] **સિંદુવાર** ભાષામાં નગોડના ઝાડ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે એનું નગોડીનું તેલ થાય છે

[2] **ઠંડા મણિ** એવા રત્ન આવતા હતા કે જેને હાથમાં લેવાથી ઠંડક થઈ જાય જેને સરોવરમાં મૂકવાથી આખા સરોવરનું પાણી ઠરી જાય થીજી જાય, બરફ થઈ જાય આવા ઠંડા મણિ હાલ જોવામાં આવતા નથી.

મા ! હુ તને શુ કહુ, મારુ આખુ શરીર જાણે અગ્નિનો પિંડ હોય નહિ તેવુ સળગતુ લાગે છે '

કનકમજરીનો આવો નહિ ધારેલો જવાબ સાભળી મલયમજરીએ કહ્યુ ' કપિજલા ! આ તે શુ ? મારી દીકરીને આવો સખ્ત દાહજ્વર એકદમ થઇ આવ્યો તેનુ કારણ કાઇ તરા ધારવામા આવે છે ? ' તે વખતે મે (કપિજલાએ) મલયમજરીની પાસે જઇ તેના કાનમા કલ્લિકાએ મને જે વાત કરી હતી તે કહી સભળાવી

વ્યાધિનુ કારણ

એ વાત સાભળીને મલયમજરીએ જવાબમા કહ્યુ ' જો એમજ હોય તો પછી આ અવસરે આપણે શુ કરવુ યોગ્ય ગણાય ? ' એજ વખતે રસ્તામા રાજમાર્ગ ઉપર કોઇએ શબ્દ કર્યો ' અરે ! એ કામ તો સિદ્ધ થયુ હવે વિલબ કરવાની જરૂર નથી '

તે વખતે આનદમા આવી મે કહ્યુ ' અરે બા સાહેબ ! તમે રસ્તા ઉપરથી અચાનક પોતાની મેળે નીકળી પડેલો કોઇનો શબ્દ સાભળ્યો ? ' મલયમજરીએ કહ્યુ ' હા, બરાબર સાભળ્યો ! ' મે (કપિજલાએ) કહ્યુ ' જો એમજ હોય તો કુવરી કનકમજરીની ઇચ્છા જરૂર પૂરી થઇ જ એમ સમજવુ [૧] વળી અત્યારે મારી ડાબી આખ પણ ફરકે છે, માટે મને તો એ બાબતમા જરા પણ શકા લાગતી નથી '

મલયમજરીએ જવાબમા કહ્યુ ' એમા શકા લાવવા જેવુ શુ છે ? એ કામ તો જરૂર સિદ્ધ થશે '

હવે કનકમજરીને મણિમજરી નામની મોટી બહેન હતી, તે તે વખતે મહેલની અગાશીમા આવીને અત્યત આનદમા ગરકાવ થયેલી અમારી સામે બેઠી.

જ્ઞાનના સિદ્ધિનો વિષમ માર્ગ

મે (કપિજલાએ) મણિમજરીને કહ્યુ ' બીજાના સુખદુઃખની તારા મનપર જરા પણ અસર થતી જણાતી નથી, તેથી તુ ઘણી કઠોર જણાય છે ' તેના જવાબમા મણિમજરીએ કહ્યુ ' એમ શ

૧ ' શુકનથી શબ્દ સાભળ્યા ' એનુ આ ઉદાહરણ છે બોલનારને કહેવુ એ નથી, પણ સામાની ધારણાને અનુકૂળ શબ્દો બોલ્યો એ શુકન ગણાય '

માટે કહે છે ?' મે કહ્યુ 'અરે શુ તુ જોતી નથી કે અમે સર્વ આટલા બધા દિલગીર અવસ્થામા છીએ અને તુ આનંદમા ગરકાવ થઇને બેઠી છે ! તને કાઇ લાગતુ પણ નથી ?'

મણિમંજરી—'અરરે ! શુ કરૂ ? મારા હર્ષનુ કારણ એટલુ મોટુ છે કે હુ ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરૂ છુ છતા હુ તેને કોઇ રીતે છુપાવી શકતી નથી '

મે પૂછ્યુ 'ત્યારે વળી એવુ તે શુ આનંદનુ કારણ છે તે તો કહે !'

મણિમંજરી—'હુ આજે પિતાજીની પાસે ગઇ હતી તેમણે મને લાડથી બોલાવીને પોતાના ખોળામા બેસાડી તે વખતે ભાઇ કનકશેખર[૧] પણ પિતાજીની પાસેજ હતા, તેને પિતાશ્રીએ આ પ્રમાણે કહ્યુ —

'ભાઈ કનકશેખર ! તુ જાણે છે કે અમરસેન અને દ્રુમ બન્ને મહા બળવાન્ હતા, છતા તેમને કુમાર નંદિવર્ધને એક સપાટામા મારી નાખ્યા તે કાંઈ સાધારણ વાત ન કહેવાય ! એટલા ઉપરથી જણાય છે કે કુમાર નંદિવર્ધન કાઇ સાધારણ પુરૂષ નથી એણે એથી આપણા ઉપર એટલો મોટો પાડ કર્યો છે કે આપણે કુમાર નંદિવર્ધનને તેના બદલામા આ પણી જીંદગી આપીએ તો પણ પૂરતો બદલો વળે નહિ, તેથી મારો આ પ્રમાણે વિચાર થાય છે કે મણિમંજરી અને કનકમંજરી મારી બન્ને પુત્રીઓ મને મારા જીવ કરતા પણ વધારે વહાલી છે, એમાથી[૨] આ મણિમંજરીને તો નંદિવર્ધનના મોટા ભાઇ શીલવર્ધન સાથે અગાઉથી આપણે આપી ચુકયા છીએ. માટે કનકમંજરીને આપણે નંદિવર્ધન સાથે પરણાવીએ '

કનકમંજરીના વિવાહ માટે પિતાના વિચારો

કનકશેખરે પિતાશ્રીના યોગ્ય વિચારો સાભળી જવાબમા કહ્યુ ' પિતાશ્રીએ ઘણો યોગ્ય વિચાર કર્યો છે આપ અવસરોચિત શુ કરવુ તે બરાબર સારી રીતે જાણો છો, માટે આપણે બહેનને નંદિવર્ધન સાથે જરૂર પર

---

૧ આ મણિમંજરી તે કનકશેખરની બહેન થાય અને કનકચૂડ રાજાની દીકરી થાય

૨ પોતાના ખોળામા બેઠેલી (તે વખતે)

ણાવવી ' આ પ્રમાણે વાતચીત કરી બાપ દીકરાએ-રાજા અને કુંવરે-પોતાના મનમા નિર્ણય કર્યો કે બહેન કનકમજરીના લગ્ન કુમાર નદિવર્ધન સાથે કરવા

(મણિમજરી કપિંજલાને આગળ કહે છે કે) ' આ પ્રમાણે પિતાજી અને ભાઇ કનકશેખર વાત કરતા હતા તે વખતે હુ પિતાજીના ખોળામાથી ઉઠી ઉભી થઈ અને અહીં આવવા લાગી આવતા આવતા મે (મણિમજરીએ) મનમાં વિચાર કર્યો કે ' અહો ! હુ ખરી ભાગ્યશાળી છુ, મારે દૈવની અનુકૂળતા પણ સર્વ બહુ સારી થઇ ગઇ ! પિતાશ્રીના વિચાર કરીને કાર્ય કરવાના નિર્ણયને પણ રગ છે ! અને ભાઇ કનકશેખરના વિનયગુણને પણ રગ છે ! હવે તો મારી બહેન કનકમજરી અને મારે આખી જીદગી સુધી સાથે રહેવાનુ થશે' અને અમે બન્ને સાથે રહીને અનેક પ્રકારની આનદની લહેરો કરશુ ' આવા આવા વિચારોને પરિણામે મને એટલો બધો આનદ થઇ ગયો છે કે તે બહાર પણ જણાઇ આવે છે મને અત્યારે મનમા જે બહુ આનદ થઇ આવે છે તેનુ કારણ કપિજલા ! હવે તારા સમજવામા બરાબર આવ્યુ હશે '

મણિમજરીની આ વાત સાભળીને માતા મધ્યમજરીએ કહ્યુ ' અરે કપિજલા ! નિમિત્ત રૂપ શબ્દ આપણે હમણા સાભળ્યો તેમા કાર્યસિદ્ધિ બતાવી હતી, તે વધારે વખત પસાર કર્યા વગર પોતાનુ સાફલ્ય બતાવે છે '

મે (કપિજલાએ) જવાબમા કહ્યુ 'એમા શો શક છે ? એવી અચાનક વાણી જરૂર ભવિષ્ય સૂચવનારી દૈવીવાણીજ હોય છે હવે દીકરી કનકમજરી ! તુ દિલગીરી છોડી દે, અને ધીરજ ધારણ કર તારી ઇચ્છા છે તે હવે બરાબર સિદ્ધ થઇ ચૂકી છે એમ સમજ તને જે દાહજ્વરની બળતરા થઇ આવી છે તેનુ કારણ હવે દૂર થઇ ગયુ છે પુત્રીવત્સલ પિતા કનકચૂડે તેને અત્યાર અગાઉ જ તારા હૃદયને આનદ કરનાર તારા હૃદયના નાથ કુમાર નદિવર્ધનને આપી દીધી છે '

આ હકીકત સાભળીને હે તેતલિ ![1] કનકમજરીને પોતાના હૃદયમા

---

[1] તેતલિ સારથિ આગળ આ સર્વ વાત કપિજલા કહે છે અને તે રથિ કુમાર નદિવર્ધન પાસે કહી સભળાવે છે

કનકમંજરીનો અવિશ્વાસ

કાંઇક વિશ્વાસ પણ આવ્યો અને નિરાંત વળી ગઇ, તો પણ કામદેવની રીતભાત હમેશા આડી અવળી હોવાથી મારા સામું જોઇ ભવા ચઢાવીને મને ઠપકો આપતી હોય તેમ કહેવા લાગી ' અરેરે માડી ! આવા ખોટા ખોટા વચનો બોલીને મને કેમ ઠગો છો ? મારૂં મસ્તક પણ હમણાં ત્રૂટી જાય છે, માટે આવું ઢંગધડા વગરનું-ઠેકાણા વગરનું બોલવાથી સર્યું ' મલયમંજરીની માતાએ કહ્યું ' દીકરી ! એવું બોલ નહિ વાત તદ્દન સાચી છે, બાપુ ! તારે એથી[1] જુદી હકીકતનો ખ્યાલ પણ કરવો નહિ '

'અરે ! મારા એવા નસીબ તે ક્યાથી હોય ?' એમ ધીમે ધીમે મનમા બોલતી કનકમંજરી નીચું મોઢું કરીને ઉભી રહી અમે આખી રાત્રી કનકમંજરી પાસે પોતાના પતિમા અત્યંત આસક્ત સતી સ્ત્રીઓના ચરિત્ર કહેવામા પસાર કરી અને તેમ કરીને તેને વિનોદ ઉત્પન્ન કરવાનો ઘણો પ્રયત્ન કર્યો અરે ભાઇ તેતલિ ! અત્યારે સવાર પડી છે તો પણ હજુ કનકમંજરીનો દાહજ્વર શાંત થતો નથી આથી મે (કપિંજલાએ) મારા મનમા વિચાર કર્યો કે-આને રીતસર (પાણિગ્રહણ પ્રસંગે) નંદિવર્ધનના દર્શન થશે તેટલા વખતમા તો કદાચ આ કુંવરી જરૂર મરવા પડશે અથવા મરી જશે, માટે ચાલ, તેતલિને જ મળુ કુમારને તેના ઉપર સારો પ્રેમ છે તેથી તે કુમારને વિજ્ઞપ્તિ કરી શકશે અને કોઇ રીતે તેને કુમારના આજ જ દર્શન થાય તો તેનો બચાવ થઇ શકશે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને હે તેતલિ[2] ! હું તારી સમીપે સવારના પહોરમા આવી છું આ પ્રમાણે હોવાથી હે તેતલિ ! મે તને કહ્યું કે કામદેવ મને મોટો ભય ઉત્પન્ન કરે છે તે મારી વાત તો તે બરાબર જાણી, હવે તું કહે તેમ કરીએ '

---

૧ માતાની ભાષા મિશ્ર છે કહેવાનો આશય બેવડો છે ભોળું વચન છે

૨ કપિંજલાએ પૃ ૫૯૬ થી કનકમંજરીની શારીરિક સ્થિતિ સંબંધી હકીકત સારથિને કહેવા માંડી હતી તે તુરતમા પૂર્ણ થઇ સારથિએ તે સર્વ વાત કુમાર નંદિવર્ધનને કહેવા માંડી હતી તે ધ્યાનમા રાખવું

મે તેને (કપિંજલાને) જવાબ આપ્યો ' અરે ! કપિંજલા ! જો કે અમારા કુમારસાહેબને [1]સર્વ ઇંદ્રિયો વશ છે અને જો કે તેઓ સ્ત્રીને તૃણતુલ્ય ગણે છે, કારણ કે પોતે મહા પુરૂષ છે, છતા હુ તારી ખાતર તેમને વિજ્ઞપ્તિ કરીશ કે તેમણે પોતાનુ દર્શન આપીને રાજકુવરીના પ્રાણ બચાવવા તારે અને કુવરીએ રતિમન્મથ નામના બગિચામા અમારા કુમારને મળવા માટે આવવુ '

વરવધૂના મેળાપ-સ્થાનનો સકેત

કપિજલા મારી આ હકીકત સાભળીને બોલી ' ઘણો ઉપકાર થયો, આપનો અત કરણથી આભાર માનુ છુ '

" મહારાજ નદિવર્ધન ![2] આ પ્રમાણે કહીને કપિંજલા મારે પગે પડી, મારો ઘણો ઘણો આભાર માન્યો અને કુવરીના મદિર તરફ ગઈ અને હુ અહીં આવ્યો, તેથી આપશ્રીને જે વ્યાધિ થયો છે તેનુ આ ઔષધ પણ હુ સાથે લેતો આવ્યો છુ [3] "

નન્દિવર્ધન (હુ)—"ભલે તેતલિ ! ભલે ! તે બહુ સારૂ કર્યું ! કેવી રીતે બોલવુ તે પણ તુ સારી રીતે જાણે છે "

ચતુર સારથિને યોગ્ય ઇનામ

આ પ્રમાણે કહીને તેના ગળામા મે મારો હાર કાઢી પહેરાવી દીધો અને તેના હાથમા મારા કડા અને બાજુબધ પહેરાવી દીધા તેતલિએ કહ્યું " સાહેબ ! આ તુચ્છ દાસ ઉપર આટલી બધી કૃપા આપસાહેબે કરી તે ઉચિત લાગતુ નથી " મે જવાબમા કહ્યું કે " ભાઈ તેતલિ ! પ્રાણ બચાવનાર હુશિયાર વૈદ્યને તો જે આપીએ તે થોડુ ગણાય ! એમા વળી ઉચિત નથી એમ કહેવાનુ તે પ્રયોજન હોઇ શકે ખરૂ ? માટે તારે જરા પણ બોલવુ નહિ હવે તુ મારા જીવ તરથી-મારા પ્રાણથી જરા પણ જૂદો નથી એમ તારે સમજવુ '

---

૧ આ ચની પાસે પોતાના શેઠની આબરૂ નોકર કેવી વધારે છે તે સારથિના દૃષ્ટાન્તથી સમજવા યોગ્ય છે ખરી વાત તે જાણતો હતો કે શેઠને પણ પરણવાની એટલી જ ગરજ છે

૨ વાત આગળ ચલાવતા રથકાર નદિવર્ધન કુમારને કહે છે

૩ જુઓ પૃ ૫૯૩—ત્યા રથકારે કહ્યું છે કે તેને વ્યાધિનિદાન અને ઓ[illegible] બન્ને મળી ગયા છે અહીં તે વ બરાબર ૨૫૪ થઇ

કનકમંજરીનું પાણિગ્રહણ

આ પ્રમાણે તેતલિ સાથે હું વાત કરતો હતો ત્યાં વિમલ નામનો કનકચૂડ રાજાનો અમાત્ય મારા મંદિરના દરવાજા પાસે આવી પહોંચ્યો. પ્રતિહારિણીએ ખબર આપ્યા કે અમાત્ય વિમળ આવેલા છે. તુરત જ સારથિને મેં બાજુના આસન ઉપર બેસાડ્યો. દ્વારપાળે પછી અમાત્યને મારી પાસે રજુ કર્યો, તેણે મને યોગ્ય પ્રણામ કર્યા અને કહ્યું "કુમારશ્રી! મહારાજા કનકચૂડે મને એક કામ માટે આપની પાસે અત્યારે મોકલ્યો છે. મારી સાથે કહેવરાવ્યું છે કે 'મારે મારા જીવતરથી પણ વધારે વહાલી કનકમંજરી નામની દીકરી છે, મારા આગ્રહથી કૃપા કરીને કુમારે તેની સાથે પોતાનું વેવિશાળ સ્વીકારવું અને તેમ કરીને તેને રાજી કરવી."

અમાત્યના રાજ્ય તરફના આવા વચન સાંભળીને મેં તેતલિ સામું જોયું. તેણે કહ્યું "આપસાહેબે મહારાજા કનકચૂડની સર્વ આજ્ઞા દેવના હુકમ તરીકે ઉપાડી લેવી જોઈએ, માટે આવી પ્રેમપ્રાર્થના તેમણે આપશ્રીને કરી છે તેનો આપે અવશ્ય સ્વીકાર કરવો."

મેં જવાબ આપ્યો "તું જે કહે છે તે મારે કબુલ છે." એટલે મારો મોટો ઉપકાર માનીને વિમળ અમાત્ય ત્યાંથી વિદાય થયો. પછી તેતલિએ મને કહ્યું "હવે આપસાહેબ રતિમન્મથ નામના બગિચામાં પધારો. જો વધારે વખત જશે તો રાજકુંવરી કનકમંજરીનું મન ઉંચું થશે, તેમ ન થવું જોઈએ." હું (નંદિવર્ધન) તેની વાતને સંમત થયો.

રતિમન્મથ બગિચામાં મુગ્ધાની દશા

ત્યારપછી તેને સાથે લઈને હું રતિમન્મથ નામના બગિચા તરફ જવા ચાલ્યો. ઇંદ્રના નંદનવનને પણ શોભામાં હસી કાઢે તેવો તે બગિચો મેં જોયો. ત્યાં કનકમંજરીના દર્શનની આશાથી હું ચંપકની હારોમાં, કેળના સમૂહમાં, [1]માધવી લતાના સમુદાયમાં, કેવડાના વિભાગોમાં, દ્રાક્ષના માંડવામાં, અશોકના વનોમાં, લવલીના[2]

આશામાં નિરાશા

---

[1] માધવી લતા મોગરાનો વેલો.

[2] લવલી એક જાતનું ઝાડ.

ઉંડા ભાગોમા, નાગરવેલના આરામગૃહોમા, કમળના સરોવરોની પાળ ઉપર અને બીજી ઘણી સુંદર જગ્યોએ ફર્યો, વારવાર તની તે જગ્યોએ ગયો, પરંતુ એ મૃગનયનાને મે કોઇ પણ સ્થાને જોઈ નહિ તે વખતે મારા મનમા વિચાર આવ્યો કે–'જરૂર તેતલિએ મને છેતર્યો જણાય છે ! અમાત્ય વિમળ મારી પાસે આવીને કન્યાનુ પાણિ ગ્રહણ કરવાનુ કહી ગયો તે પણ તેતલિનો માયાપ્રપંચ હોવો જોઇએ એવી અદ્ભુત નવયૌવનાના દર્શન કરવા જેટલુ પણ નસીબ મારા જેવાને ક્યાથી હોય !'

શોકગ્રસ્ત સુંદરી.

આવા આના અસ્વસ્થ વિચારો હુ કરતો હતો તેવામા બગિચાના ઉંડા ભાગમાથી ઝાંઝરનો મધુર અવાજ મારા સાંભળવામા આવ્યો એ વખતે હુ તેતલિની બાજુએથી ખસી જઇને જે ઉંડાણમાથી તે અવાજ આવતો હતો ત્યા ગયો તો દૂરથી વાસના ઝાડની નીચે જાણે સ્વર્ગથી ભ્રષ્ટ થઇને આવી પહોચેની કોઇ દેવાગના હોય, અથવા તો પોતાના ઘરમાથી બહાર કાઢી મૂકેલી મહા રૂપવંત નાગ કન્યા હોય, અથવા કામદેવના વિરહથી શોકમા આવી પડેલી સાક્ષાત રતિ હોય તેવી શોકમા પડેલી કનકમંજરીને મે ઉભેલી જોઇ

સુંદરીના ઉદ્ગારો

દૂરથી જોતા મને જણાયુ કે તે ચપળ નજરે ચારે દિશાઓ તરફ જોઈ રહી છે પણ તેના જોવામા કોઇ મનુષ્ય આવતુ નથી આખરે તે બોલતી સભળાઇ, “ અહો વનદેવતાઓ ! તમે સાક્ષી રહેજો તેતલિએ મારી ધાવમાતા પાસે કબુલ કર્યું હતુ કે મારા ઇષ્ટ હૃદયનાથને તુરત તે મારી પાસે લઇ આવશે, વળી આ રતિમન્મથ બગિચામા મળવાનો સંકેત પણ તેણે જ કર્યો હતો એ [1]ઘરડી બિલાડીએ (કપિંજલાએ) મને ઠગીને અહીં આણી છે હવે અહીં તો તે માણસ (મારા હૃદયનાથ) મળતા નથી એટલે પોતે તેને શોધવા જવાનુ બ્હાનુ કાઢીને તે ડોકરી અહીંથી છટકી ગઇ છે મને એકલીને અહીં મૂકીને ક્યાક ચાલી ગઇ છે તેનો પત્તો પણ લાગતો નથી મોટી ઇંદ્રજાળની રચના કરવામા ચતુર એ કપિંજલાએ મને આજે આવી રીતે ઠગી

૧ 'હળવુ લોહી હવાલદારનુ' એ કહેવત વિચારવા યોગ્ય છે નદિવર્ધને પણ રથકારનો વાંક કાઢ્યો હતો કનકમંજરી તો ધાવમાતા ઉપર આકરા શબ્દોની પુષ્પવૃષ્ટિ પણ કરે છે સાધનસંપન્ન અને આશ્રિતોનો આ સબંધ દરરોજના અનુભવનો વિષય છે

છે અરેરે ! હુ એક તો મારા હૃદયનાથ પ્રેમમૂર્ત્તિના વિરહથી બળી ગયેલી છુ અને વળી મારા સ્નેહી સ બ ધીઓથી પણ વિખુટી પડી ! આવી મ દભાગ્યવાળી સ્ત્રીએ જીવતર ધારણ કરવાનુ શુ પ્રયોજન છે? આપ વનદેવતાઓની કૃપાથી હુ એટલુ માગુ છુ કે આવતા ભવમા પણ એ જ હૃદયનાથ મારા પતિ થાઓ ! " આ પ્રમાણે બોલતી તે કનકમ જરી એક રાફડા ઉપર ચઢી અને તમાલ વૃક્ષની ડાળી સાથે દોરડુ બાધ્યુ, અને તેની ઉપર પોતાની ડોકને બાધીને લટકાવી. પછી જેવુ પોતાનુ શરીર લટકાવવા જાય છે ત્યા તો 'અરે સુ દરિ ! સાહસ ન કર, સાહસ ન કર' એમ બોલતો હુ તેની પાસે પહોચી ગયો અને ડાબા હાથથી તેની કેડનો ભાગ પકડીને તેના પડતા શરીરને મે થો ભાવી રાખ્યુ અને જમણા હાથે છરીવડે પાસ તોડી નાખ્યો

કનકમ જરીને જીવિત દાન

મારી વહાલીને પછી મે પવન નાખ્યો અને તેને જ્યારે જરા આશ્વાસન મળ્યું ત્યારે હુ બોલ્યો ' અરે દેવિ ! આવુ અઘટિત શુ આદરી બેઠા છો ! આ મનુષ્ય તમારે આધીન છે, માટે સર્વ પ્રકારના ક્લેશ દુ ખ કે વિષાદને છોડી દો '

આખરે દપતી મળાપ
યોગ્ય લજ્જા અને પ્રેમ
આશ્વાસન અને શાતિ

તે વખતે કનકમ જરીની આખો કાઇક મીંચાતી અને કાઇક ચપળ મારા જોવામા આવી તે મારા સામુ જો રહી હતી અને તેનુ સ્વરૂપ જોઇએ તો જાણે ને અનેક પ્રકારના રસોને[1] એક સાથે અનુભવતી હોય, અને જાણે મહારાજ કામદેવના ચિહ્નો વ્યક્ત કરતી હોય તેવુ લાગતુ હતુ અને એક દર તેનુ સ્વરૂપ એવુ અગાધ જણાતુ હતુ કે જાણે યોગીઓની વાણીવડે તેનુ વર્ણન થવુ અશક્ય હતુ પોતે તદ્દન એકલી હોવાથી કાઇક તેને બીક લાગતી હતી અને તે જ પુરુષ છે એવા વિચારથી તેને આન દ થતો હતો. એ અહીં આવી જગ્યાએ પોતાની મેળે કેવી રીતે આવી પહોચ્યા હશે તે બાબતની તેના મનમા શ કા થયા કરતી હતી, એ ઘણા સ્વરૂપવાન છે એ વિચારથી તેના મનમા જરા ગભરાટ થતો હતો, પોતેજ ચાલી ચલાવીને અહીં આવી પહોચી હતી તે વિચારથી તેના મનમા

---

૧ અનેક પ્રકારના રસોનો અહેવાલ આની પછીના વાક્યમા જોઈ શકાશે કેટલા રસો મિશ્ર થાય છે તે ખાસ વિચારવા જેવુ છે

લજ્જા થતી હતી, પોતે અહી એકાતમા આવી રહી છે તેના ખ્યાલથી ચારે દિશાઓમા ચપળતાથી આખો ફેરવતી હતી પોતાને આ જ જગલમા મળવાનો સકેત કર્યો હતો એ વિચારથી તેના મનમા કાઇક વિશ્વાસ પણ આવતો હતો, પોતે ફાસો ખાઇને આપઘાત કરતી હતી તે એ જોઇ ગયા છે એ ખ્યાલથી તે મનમા વિલખી પડી ગઇ હતી, તેના આખા શરીરપર થયેલા સુદર પરસેવાના જળથી તે ન્હાઇ ગઇ હતી તેથી સમુદ્રનુ મન્થન કરીને જાણે તુરતમાજ બહાર કાઢેલી [1]લક્ષ્મી હોય તેવી તે દેખાતી હતી,[2] તેના શરીર ઉપર વાર વાર રોમાચ ખડા થતા હતા તેથી તે કદબના પુષ્પસમૂહનુ આચરણ કરતી હોય તેવી સુદર દેખાતી હતી, પ્રથમ મેળાપના સ્વભાવિક ગભરાટને લીવે તેના સર્વ અવયવો એટલા બધા ધ્રૂજતા હતા કે જાણે પવનના જોરથી ઝાડની માજર જેમ ડોલતી હોય તેમ તેનુ આખુ શરીર બીકથી થરથર કપતુ હતુ અને તેની આખો બધ થઇ ગઇ હતી, તે જરા પણ હાલતી ચાલતી નહોતી તેથી જાણે તે આનદના દરિયામા ડૂબી ગઇ હોય એમ લાગતુ હતુ

આવી સ્થિતિમા કનકમજરી લજ્જાના જોરથી ન સમજાય તેવા અસ્પષ્ટ અક્ષરો બોલતી દેખાઇ 'અરે ! કઠોર હૃદયવાળા ! મને છોડ ! છોડ ! તારે મારૂ કશુ પણ કામ નથી ' આ પ્રમાણે બોલીને મારા હાથમાથી છટકી જવનો તેણે પ્રયત્ન કરવા માડ્યો તેનો એવો પ્રયત્ન જોઇને મે તેને દુર્વા (ધરો) ઉગેલી હતી તેના ઉપર બેસાડી હુ તેની નજીકમા બરાબર તેની સામે બેઠો અને પછી બોલવા લાગ્યો ' અરે સુદરિ ! હવે શરમ છોડી દે, ક્રોધને શાન્ત કર, હુ તો તારા હુકમને તાબે છુ, તેના ઉપર તારે આટલો બધો ક્રોધ કરવો યોગ્ય નથી ' હુ એવી રીતે બોલતો હતો તે વખતે તેને કાઇક બોલવાનો વિચાર તો થયો, પણ ઘણો માનસિક પ્રયત્ન કરવા છતા શરમને લઇને તે મારી સાથે કાઇ બોલી શકી નહિ માત્ર તેની ચમકતી દતપક્તિના કિરણોથી રગાતા ઓષ્ઠબિબ અને સ્ફુરાયમાન થતા કપોલ એના હૃદયના આનદનુ સૂચવન કરતા હતા, પણ બહ્ય રીતે તો ડાબા હાથના અગુઠાથી જમીનને ખણતી કાઇક નીચુ મોઢુ કરીને તે બેસી જ રહી. વળી મે ભાષણ આગળ ચલાવ્યુ —

નદિવર્ધનના પ્રેમવચન.

---

[1] દરીઆમાથી ચૌદ રત્નો દેવોએ દતકથા પ્રમાણે કાઢયા તેમા પ્રથમ રત્ન લક્ષ્મી હતુ

[2] દરીઆમાથી તુરતની કાઢેલી લક્ષ્મીના આખા શરીરપર જળ હોય તે સ્વાભાવિક છે

" અરે સુંદરિ ! તું તારા મનના સંકલ્પ વિકલ્પો હવે છોડી
વહાલી ! મારા હૃદયથી, મારા જીવતરથી, મારા શરીરથી પ
તું મને ઘણી જ વહાલી છે. આ ત્રણ ભુવનમાં મારા હૃદય
તારા સિવાય બીજો કોઇ આધાર નથી. અહો પદ્મલોચના !
તારા અંતરંગના પ્રેમ રૂપ મૂલ્ય આપીને આજથી મને વેચા
લઇ લીધો છે તેથી આજથી હું તારા પગ ધોનારો તારો સા
નોકર છું એમ સમજ. હું તને ખાત્રી આપું છું કે હું કઠ
હૃદયવાળો નથી, માત્ર આપણી બાબતમાં કોઇ કઠોર હોય
તે વિધિ (લેખ લખનાર અથવા નસીબ-કર્મ) જ છે કે જે
સુલોચના ! મને તારા મુખકમળના દર્શનમાં અન્તર
નાખ્યા કરે છે."

જ્યારે રાજકુંવરીએ મારા આ વાક્યો સાંભળ્યા ત્યારે પોતા
અંતઃકરણમાં અત્યંત પ્રસન્ન થવાથી તે જાણે કોઇ અતિ સુંદર મ
રસના મસમુદ્રમાં ડુબી ગઇ હોય એમ જણાવા લાગ્યું. એ કુંવરી જા
તદ્દન બીજી જ હોય તેવી થઇ ગઇ. જાણે તેનાપર અમૃતનો વરસ
વરસ્યો હોય, જાણે તેને કોઇએ સુખસાગરમાં ઝબોળી દીધી હોય,
જાણે તેને મોટું રાજ્ય પ્રાપ્ત થયું હોય તેવો આનંદ તેના ચહેરા
દેખાવા લાગ્યો.

મંજરી । પિતાનું આહ્વાન

રંગમાં ભંગ અને ગમન

મદનવિચારમાં માનેલી શાંતિ

આવી રસાવગાઢતા ચાલતી હતી ત્યાં મને શોધવા નીકળી પડે
કપિંજલા જૂદા જૂદા બગિચાના વિભાગમાં શોધીને અમે હતા
વિભાગની નજીક આવી પહોંચી.

પહેલા તેણે તેતલિ (સારથિ) ને જોયો એટલે તુરત જ બો
ઉઠી "મિત્ર ! ભલે પધાર્યા ! પણ આપણા કુમ
ક્યાં છે ? " તેતલિએ જવાબમાં જણાવ્યું કે ' કુમ
(નંદિવર્ધન-હું પોતે) આ વૃક્ષલતાના ગહન ભાગ
આવેલા બગિચામાં ગયા છે ' આવી વાતચીત થયા પ

સારથિ અને કપિંજલા

તેઓ બંને અમે જે જગ્યાએ હતા તે તરફ આવવા ચાલ્યા. અમારું જોડ
તેઓએ દૂરથી જોયું એટલે તેમને બહુજ આનંદ થયો. કપિંજલા બો
" અહો ! જે દેવે આવું સુંદર યોગ્ય અનુરૂપ જોડલું મેળવી આ
તેને નમસ્કાર હો ! " તેતલિ બોલ્યો "અરે કપિંજલા ! કામ

(મન્મથ) અને રતિ એ બન્નેના જેવો આ બન્નેનો (નદિવર્ધન અને કનકમજરીનો) અહીં આ બગિચામા આજે યોગ થયો તેથી આ ઉદ્યાનનુ રતિમન્મથ નામ છે તે આજે બરાબર સાચા અર્થવાળુ થયુ અત્યાર સુધી એનુ નામ હતુ તે તો નકામુ હતુ, અર્થ વગરનુ હતુ, જૂઠુ હતુ " આ પ્રમાણે વાત કરતા કરતા કપિજલા અને તતલિ અમે હતા તે બગિચાના વિભાગની નજીક આવી પહોચ્યા

એમને જોઇને કનકમજરી એકદમ ઉભી થઇ ગઇ એટલે કપિ-જલાએ કહ્યું ' દીકરી ! બહેન ! બેસી જા ! ગભરાવાનુ કાઇ પણ કારણ નથી ' પછી અમે ચારે સ્નેહથી ભરપૂર અને હાસ્યયુકત વિશ્વાસની વાતો કરતા દુર્વાના ઘાસ ઉપર થોડી વાર બેઠા

કચુકી યોગન્ધર

એ પ્રમાણે અમારી આનદની વાતો ચાલતી હતી તેવામા યોગન્ધર નામનો કન્યાના અતપુરનો નોકર (કચુકી) ત્યા આવી પહોચ્યો તેણે મને પ્રણામ કરીને કનક-મજરીને એકદમ બોલાવી એટલે કપિજલાએ કચુકીને પૂછ્યુ ' ભાઇ યોગન્ધર ! આવી રીતે એક-દમ કુવરીને બોલાવવાનુ શુ કારણ છે ? ' જવાબમા કચુકીએ કહ્યુ " મહારાજાસાહેબે (કનકચૂડે) સાભળ્યુ કે બહેનને શરીરે રાત્રે સારૂ નહોતુ, તેથી પ્રભાતમા જ કુવરીને જોવા માટે તેઓશ્રી પધાર્યા હતા. કુવરીના મદિરમા જોતા ત્યા કુવરીસાહેબ તેઓશ્રીને મળ્યા નહિ, તેથી મહારાજાસાહેબ વ્યાકુળ થયા અને મને બોલાવીને હુકમ કર્યો કે ' અરે કચુકી ! તુ જા અને કુવરી જ્યા હોય ત્યાથી તેનો પત્તો મેળવીને તેને મારી પાસે લઈ આવ " આટલા માટે હુ કુવરીસાહેબને બોલાવવા આવ્યો છુ " પિતાનુ વચન કદિ પણ ઉલ્લઘી શકાય નહિ તેમ કનકમજરી માનતી હોવાથી મારા તરફ વારવાર વાકી નજરે જોતી અને આળસ મરડતી વગરમને કપિજલાની સાથે ત્યાથી નીકળી અને મારી નજરથી દૂર થઇ

સ્નેહ સ્મરણો

કનકમજરી ત્યાથી વિદાય થયા પછી તેતલિએ મને કહ્યુ "પ્રભુ ! અહીં હવે વધારે વખત રહેવાની જરૂર નથી " ત્યાર પછી કનકમજરીનો બનાવટી કોપવાળો ચહેરો, " અરે કઠોર હૃદયવાળા ! મને છોડ છોડ ! " એવા તેના વચનો, વિલાસ કરતા દાતોના કિરણથી રગાયલા તેના હોઠો, અતરગમા રહેલ હર્ષને બતાવતુ નિર્મળ કપોળનુ સ્ફુરાયમાનપણુ, અતરગના પ્રેમને સૂચવનાર લજ્જાપૂર્વક પગના અગુઠાથી તેનુ જમીનનુ ખણવુ, આડુ અવળુ જોવાના બહાને અતકરણની ઉડી અભિ

લાષાને બતાવનાર તેનુ મારી સાસુ જોવુ, અને એવી એવી બીજી મન્મથમંજરી સબધી બનેલી અનેક વાતો જો કે મદનના તીવ્ર દાહને વધારનાર હતી તો પણ મોહને લઈને હુ તેને દાહને શમાવનાર અમૃત જેવી માનતો હોઈને તેને મનમા વારવાર યાદ કરતો મારા મદિરે પહોચ્યો દિવસને યોગ્ય મે સર્વ કામ ત્યારપછી પતાવી દીધુ

લગ્ન

બરાબર મધ્યાન્હે દાસી કદલિકા મારી પાસે મારે મદિરે આવી અને મને કહેવા લાગી "પ્રભુ! મહારાજા સાહેબ કનકચૂડે મારી સાથે કહેવરાવ્યુ છે કે 'મે આજે જોશીને બોલાવી લગ્નનો દિવસ પૂછ્યો તો જણાય છે કે આજ સાજે લગ્ન બહુ સારૂ આવે છે" આવાં કદલિકાના વચન સાભળીને હુ રતિસમુદ્રમા ડુબી ગયો અને આવા વધામણીના સમાચાર લાવવા માટે મે કદલિકાને મોટુ ઈનામ આપ્યુ થોડો વખત થયો ત્યા તો હાથમા સોનાના કળશો લઈને સ્ત્રીઓ આવી પહોચી અને તેમણે મને સ્નાન કરાવ્યુ પછી મગળ માટે મારે હાથે હસ્તસૂત્ર[1] બાધ્યુ ત્યારપછી મોટા મોટા દાન આપવામા આવ્યા બદીખાનામાથી કેદીઓને છોડી દેવામા આવ્યા, નગરદેવતાનુ પૂજન કરવામા આવ્યુ, વડીલ પુરૂષોનુ યોગ્ય સન્માન કરવામા આવ્યુ બજારમા ખાસ શોભા કરવામા આવી, મોટા રસ્તાઓ વાળી ઝુડીને સાફ કરવામા આવ્યા, સ્નેહીજનોને પૂરતો સતોષ આપવામા આવ્યો વળી તે પ્રસગે રાજમાતાઓ ગીતો ગાવા લાગી અતપુરની દાસીઓ નાચવા લાગી, રાજ્યવલ્લભ પુરૂષો વિનાસ કરવા લાગ્યા આવા વાતાવરણમા તે વખતે અત્યત આનદ સાથે મહા આડબર પૂર્વક હુ રાજ્યભુવનમા દાખલ થયો પોખણાના અવસરે મુસલતાડના[2] (સાબેલુ મારવુ–અથડાવવુ) વિગેરે જે જે આચારો થતા હતા તે તે સર્વ કરવામા આવ્યા

રાજાનો સદેશો અને તેજ દિવસે લગ્ન.

ત્યારપછી મને લગ્નમડપમા ખાસ રચેલા માતૃગૃહ (માયરા)

---

૧ હાથ મીંઢળ બાધવામા આવે છે તેને **મગળસૂત્ર** કહેવામા આવે છે

૨ **મુસલતાડના** વર તથા કન્યાના કુટુબના રિવાજ પ્રમાણે આવા અનેક આચારો કરવા પ્રચલિત છે વરને માતૃગૃહમા પ્રવેશ કરાવવા અગાઉ પોખણાને અવસરે વરની સાસુ તેની સામે સાબેલુ ત્રાક વિગેરે ધરે છે મુસલતાડનામા કપા (સાબેલુ) મારવાનો દેખાવ કરે છે એવીજ રીતે કોરડા મારવાનો રિવાજ પણ અન્યત્ર સાભળ્યો છે

કનકમજરીનો હસ્તમેળાપ

મા દાખલ કરવામા આવ્યો ત્યા મહામોહથી જેના વિવેકચક્ષુઓ ઢંકાઇ ગયા છે એવા મે અતિ આનદપૂર્વક કનકમજરીને જોઇ તેના અતિશય રૂપને લીધે તે દેવાગનાને[૧] પણ ઝાખી પાડી દેતી હતી, ઇન્દ્રિયજન્ય વિલાસોની બાબતમા મદનપ્રિયા રતિથી પણ વધી જાય તેવી દેખાતી હતી, તેના કેશના ગુચ્છા, લાબા જણાતા હતા, નવીન રક્તપલ્લવ જેવા તેના હોઠ હતા, તેના સુઘટ્ટ ગોળ મટોળ સ્તનો ચક્રવાક ચક્રવાકીના જોડલાનો ભ્રમ ઉત્પન્ન કરતા હતા, તેના નાકની ડાડી બરાબર ઘાટસર માપવાળી અને યોગ્ય આકારમા આવી રહેલી જણાતી હતી, રાતા અશોકની નવીન ફુટેલી ડાડી જેવા આકારવાળા તેના હાથો અત્યત દીપતા હતા, તેની આખો રાતા કમળના પાદડા જેવી સુદર દેખાતી હતી, હાથીની સુઢના આકારને ધારણ કરનારી તેની જાઘો અત્યત મનોહર લાગતી હતી, તેના નિતબો અત્યત વિસ્તારવાળા દેખાતા હતા, તેની કેડના ભાગમા પેટ ઉપર ત્રિવલી પડતી હતી, તેના અબોડાના બાલ તદ્દન કાળા, ચીકાશદાર અને ગુચ્છાદાર હતા, તેના બન્ને પગો જાણે જમીનપર ઉગેલ કમળનુ જોડલુ હોય તેવા શોભતા હતા આવુ તેનુ રૂપ જોઇને મારા વિવેકનેત્રો બધ થઇ ગયા, તેને લીધે મને એમ લાગ્યુ કે જાણે તે કામદેવના રસની તળાવડી છે, જાણે સુખની મોટી રાશિ છે, જાણે રતિનો નિધાન (ભડાર) છે, અને રૂપ અને આનદરત્નોની ખાણ છે આવી મુનિઓના મનને પણ પોતાની તરફ આકર્ષી શકે તેવી સુદર અવસ્થાનો અનુભવ કરાવતી કનકમજરી મારા જોવામા આવી પછી અત્યત આનદપૂર્વક મુખ્ય જ્યોતિષી (જોશી) ના કહેવા પ્રમાણે અમારો હસ્તમેળાપ કરવામા આવ્યો, ચકો (મગળફેરા) ફેરવવામા આવ્યા, વિધિ પ્રમાણે આચારો કરવામા આવ્યા, લોકોના ઉપચાર-ઉજાણી વિગેરે કરવામા આવ્યા એમ અત્યત આડબરપૂર્વક અમારો લગ્નનો યજ્ઞ પૂર્ણ થયો પછી ખાસ વાસભુવન કે જે શોભામા દેવભુવનને પણ હસી કાઢે તેવુ હતુ અને જ્યા કનકમજરી રહેતી હતી ત્યા પ્રેમરૂપ અમૃતસમુદ્રમા ડુબકી મારતો હુ દાખલ થયો. અમારો અરસ્પરસનો પ્રેમ વધતો ગયો અને તેવી રીતે અમે કેટલાક દિવસો એ વાસભુવનમા અત્યત આનદમા પસાર કર્યા.

---

૧ મૂળપાઠ અમરવધૂ છે તેનો આ અર્થ છે પ્રો જેકોબી ચામરવધૂ લખે છે તેનો અર્થ ચામર ઉપાડનાર સ્ત્રીઓ થાય છે ચામર વીજનાર સ્ત્રીઓ હમેશા ઘણી સુન્દર હોય છે વેશ્યા જાતિમાથી સુન્દર સ્ત્રીઓને તે કામ માટે પસદ કઇને રાખવામા આવે છે

પ્રકરણ ૨૫ મુ

હિંસાની અસર તળે.

અમારી સાથે લડનાર વિભાકર[1]ને લડાઇમા ઘા વાગ્યા હતા તે હવે રૂઝાઇ ગયા હતા, તેનુ શરીર પણ સુધરી ગયુ હતુ, તેને મારા ઉપર સારો સ્નેહ બધાઇ ગયો હતો અને મારામા વિશ્વાસ પણ ઉત્પન્ન થયો હતો તેને થોડા દિવસ રાખીને ઘણા માનપૂર્વક તેના પરિવાર સાથે તેના દેશ તરફ મહારાજા કનકચૂડે વિદાય કર્યો. બીજા વીરસેન[2] વિગેરે અબરીષ જાતિના ચોરો હતા તેઓ તેઓના નાયક પ્રવરસેનના મરવાથી મારા દાસ થઇને મારી સાથે રહ્યા હતા. તેઓને પણ યોગ્ય સન્માન આપીને તેઓના સ્થાન તરફ વિદાય કરી દીધા હવે મારા મનમા કોઇ પણ પ્રકારની ચિંતા રહી નહોતી, મને કોઇ તરફથી સતાપ થાય એવો ભય પણ ન હતો-એવા સર્વથા અનુકૂળ સયોગોમા મારી પ્રેમાળ ભાર્યાઓ-રત્નવતી અને કનકમજરીની સાથે આનદસમુદ્રમા કલ્લોલ કરતો કનકચૂડ રાજાના કુશાવર્ત્તપુર નગરમા હુ કેટલોક વખત રહ્યો.

શત્રુઓને યોગ્ય માન

નદિવર્ધનની ખોટી સમજણ
હિંસાદેવીના ખોટા માનપાન
પુણ્યોદયનુ તદ્દન વિસ્મરણ

આવી રીતે મને સર્વ પ્રકારે આનદ થતો હતો તેનુ ખરેખરૂ કારણ તો મારો મિત્ર પુણ્યોદય જ હતો, પરતુ મહામોહને લઇને મારૂ મન તદ્દન અધકારમય દશામા આથડતુ હોવાને લીધે મને તો હમેશા એમજ લાગતુ હતુ કે અહો ! હિંસા ભાર્યા અને મિત્ર વૈશ્વાનરનો પ્રભાવ તો જુઓ ! એ બન્નેના પ્રભાવથી આવી કનકમજરી જેવી

---

[1] જુઓ આ પ્રસ્તાવનુ પ્રકરણ ૨૩ મુ

[2] પ્રવરસેનને લડાઇમા નદિવર્ધને માર્યો હતો. જુઓ આ પ્રસ્તાવનુ પ્રકરણ ૨૨ મુ ત્યારપછી અબરીષ ચોરોનો નાયક વીરસેન થયો હશે એમ જણાય છે

સુદર ભાયા જે ખરેખર ઉપમા ન આપી શકાય તેવા આનદરૂપ અમૃત રસના કૂપ જેવી છે તેની પ્રાપ્તિ થઇ મહારાજા કનકચૂડે મણિમ જરીને પોતે જ કહ્યુ હતુ કે દ્રુમ અને સમરસેન બન્ને ઘણા બળવાન યોદ્ધાઓ હતા છતા તેઓને રમતમાત્રમા કુમાર નદિવર્ધને (મે) પાડી દીધા, તેટલા માટે તેની સાથે કુવરી કનકમ જરીના લગ્ન કરવા જોઇએ આ વાત મણિમ જરીએ કપિજલાને કહી હતી, કપિજલાએ સારથિને કહી હતી અને સારથિએ મને કહી હતી [1] હવે એ દ્રુમ અને સમરસેન જેવા મહારથીઓને મે હિસાદેવી અને વૈશ્વાનર મિત્રના પ્રભાવથીજ મારી હઠાવ્યા એમા જરા પણ શક નથી તેટલા માટે મને આ કનકમ જરી અપાવનાર ખરેખરા તો એ હિસા અને વૈશ્વાનર જ છે તેઓનો મારા ઉપર મોટો ઉપકાર છે આવા આવા વિચાર કરતા મારા મનમા હિસા અને વૈશ્વાનર ઉપર સ્નેહ વધારે વધારે વધતો ગયો

પ્રથમ વૈશ્વાનર લગ્આત ગી

વૈશ્વાનર મિત્રપર અત્યત પ્રેમ હોવાને લીધે તે મને નિરતર ક્રૂરચિત્ત નામના વડા ખાવા માટે આપતો હતો અને હુ તે દરરોજ ખાતો હતો તેને લઇને મારામા ચડપણાનો-કઠોરતાનો ભાવ આવવા લાગ્યો, અસહિષ્ણુતા દેખાવા લાગી, ઉગ્ર ભય કરતા જણાવા લાગી, અને ક્રૂરતા તો મને હાડોહાડ વ્યાપી ગઇ ટુકામા કહુ તો મારૂ પોતાનુ સ્વરૂપ[2] તે વખતે લય પામી ગયુ અને હુ ખરેખરો વૈશ્વાનરરૂપ થઇ ગયો વાત આગળ જતા તો એટલી વધી ગઇ કે પછી મારે પેલા વડા ખાવાની પણ જરૂર રહી નહિ હુ તો સર્વદા ક્રોધથી ધમધમતો રહી જો કોઇ મારી સાથે હિતની વાતો કરે તો તેને પણ ઉધડો લઈ લઉં, અને મારા નોકર ચાકરોને પણ વાક વગર મારવા મડી જાઉં વૈશ્વાનરે મારી આવી સ્થિતિ કરી મૂકી

શિકારનુ વ્યસન

પછી હિસાદેવીનો પ્રભાવ

અનુક્રમે હિસાદેવીએ પોતાનો વધારે પ્રભાવ દેખાડવા માડ્યો મને વારવાર ભેટી ભેટીને તેણે મને શિકારનો શોખ લગાડ્યો અને પરિણામે દરરોજ અનેક જીવોનો હુ વધ કરવા લાગ્યો મને શિકારનુ વ્યસન[3] પડ્યુ છે એ વાતની ભાઇ કનકશેખરને ખબર પડી

---

[1] જુઓ પૃ ૫૩૯–૫૪૦

[2] અસલ સ્વરૂપે જીવ ... દર્શન ચારિત્રાદિ ગુણ રૂપ છે

[3] વ્યસન, એ ...

એટલે તેને વિચાર થયો કે "અહો ! આ નંદિવર્ધનનું વર્તન તો ભારે ગોટાળા ભરેલું જણાય છે ? એમ કેમ થયું હશે ? એ નંદિવર્ધન સ્વરૂપે સુંદર છે, ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો છે, મહા શૂર વીર છે, ભણેલો ગણેલો છે, મહારથી છે, છતાં તે પ્રાણીઓના આનંદમાં જરા પણ વધારો કરતો નથી, કારણ કે હિંસાદેવીએ એની સાથે આલિંગન કર્યું છે અને વૈશ્વાનરના પ્રેમમાં એ પડ્યો છે, તેથી બીજા પ્રાણીઓને નિરંતર હેરાન કર્યા કરે છે અને ધર્મથી તો દૂરને દૂર જતો જાય છે, પરંતુ મારો એ બંધુ છે તેથી મારે તેની ઉપેક્ષા કરવી ઉચિત નથી તેના હિતનું વચન તેને કહું અને તે પ્રમાણે જો તે વર્તન કરે તો તેનું બહુ સારૂં થાય, પણ વખત છે ને એકલા કહેવાથી એ મારી શિખામણ માન્ય ન કરે, માટે મારે એને જે કાંઇ કહેવું તે પિતાશ્રીની સમક્ષ જ કહેવું, જેથી તે કાંઇ નહિ તો પિતાશ્રીની લજ્જા ખાતર પણ સીધે રસ્તે આવી જશે માટે પિતાશ્રીની સમક્ષ તેને એવી રીતે કહું કે જેને પરિણામે તે હિંસા અને વૈશ્વાનરનો ત્યાગ કરી ગુણનો આદર કરે"

કનકશેખરના યોગ્ય વિચારો

રાજસભામાં નંદિવર્ધન
ક્રોધથી છરી ખેંચી કાઢની,
અવગણના અને તિરસ્કાર

કનકશેખર

ત્યારપછી પોતાના પિતા મહારાજા કનકચૂડને એ વાત જણાવી દીધી ત્યાર પછી એક દિવસ હું રાજસભામાં ગયો ત્યાં મહારાજાને નમસ્કાર કરી તેમની પાસે બેઠો કનકચૂડ રાજાએ વખત જોઇને મારાં વખાણ કર્યાં તે વખતે કનકશેખર બોલ્યો " પિતાજી ! આપ કહો છો તેમ સર્વ રીતે [1]સ્વરૂપથી તો આ નંદિવર્ધન ભાઇ વખાણને યોગ્ય છે, માત્ર તેના સુંદર રૂપમાં મને તો એક જ વાતનો વાંધો લાગે છે અને તે એ છે કે તે સજ્જન પુરૂષો જેની નિંદા કરે તેવાઓની કુસોબત કરે છે " મહારાજા કનકચૂડે પૂછ્યું " વળી એવી તે કોની કુસોબત તેને લાગેલી છે ? " તેના જવાબમાં કનકશેખરે કહ્યું " તાત ! સ્વરૂપથી એકંદરે સર્વ પ્રકારના ઉપતાપને ઉત્પન્ન કરનાર અનેક અનર્થોનો હેતુભૂત એક વૈશ્વાનર નામનો તેને નાનપણનો મિત્ર છે વળી જેનું નામ સાંભળવા માત્રથી પણ આખી દુનિયાને મોટો ત્રાસ ઉત્પન્ન કરનાર અને મોટું પાપ

કનકશેખરની સાચી શિખામણ

---

1 શ્લેષ છે **સ્વરૂપ**-તેનું પોતાનું આત્મિક રૂપ અને વાસ્તવિક બાહ્ય રૂપ

બધાવનાર હિંસા નામની તેને અંતરંગ પત્ની છે આ બન્નેની સાથે સબંધ કરવાથી એનામાં મધળા ગુણોની શોભા હોય તો પણ કાસકુસુમ (શેરડીના ફુલ)ની[1] ઉજ્જવળતાની પેઠે સર્વ નિષ્ફળ છે" કનકચૂડ મહારાજા બોલ્યા "જો એમ હોય તો તે એ બન્ને પાપીઓનો ત્યાગ કરવો એ જ સારૂ છે તેવા સાથે સબંધ રાખવામાં લાભ નથી, કારણ કે જે માણસ પોતાનુ હિત ઇચ્છતો હોય તેણે એવો મિત્ર કરવો જોઇએ કે જે આ ભવમાં અને પરભવમાં હિત કરે અને બન્ને લોકને સુધારે તેમજ ઉભય લોકનો વિનાશ ન કરે વળી સ્વહિતેચ્છુ માણસે એવી જ સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવુ જોઇએ કે જે લોકોને આનંદ આપે અને ધર્મસાધન કરવામાં વધારે કારણભૂત બને, પરંતુ જે સ્ત્રીની ચેષ્ટા મૂળથી ખરાબ હોય તેની સાથે કદિ સબંધ કરવો ન જોઇએ"

હુ તો હમેશા ક્રોધાગ્નિથી ધમધમેલો રહેતો હતો, તે અગ્નિમાં મહારાજ કનકચૂડ અને કુમાર કનકશેખરના વચનથી ઘી હોમાણુ, એટલે મારો ક્રોધાગ્નિ વધારે સળગી ઉઠયો તેના જોસથી મે મારૂ માથુ હલાવ્યુ, જમીનપર હાથ પછાડયા, પ્રલયકાળ વખતે થાય તેવો મોટો હુંકાર કર્યો અને ભયંકર રીતે ચકળવકળ થતી નજરે રાજા અને રાજકુવર તરફ જોયા પછી રાજા કનકચૂડને ઉદ્દેશીને મોટેથી કહ્યુ "અરે મૃતક[2]! મારા જીવતર જેવા વૈશ્વાનર અને હિંસાને તુ પાપી કહેનાર કોણુ થાય છે? તને આટલુ પણ ભાન નથી

શીખામણ આપ　કે કોની કૃપાથી આ રાજ તને પાછુ મળ્યુ છે?
નાગપર ઉગ્ર ક્રોધ　જો આ મારો મિત્ર વૈશ્વાનર ન હોત તો તારો બાપ

પણ મહા સમર્થ બળવાન સમરસેનને અને દ્રુમને મારી નાખવાને કદિ પણ શક્તિવાન થાત ખરો? અરે! તેઓમાથી એકને પણ મારી હઠાવે તેવો તારી પાસે કોણ છે? તે તો તુ મને બતાવ" પછી કુમાર કનકશેખરને ઉદ્દેશીને મે કહ્યુ 'અરે નીચ ચંડાળ! શુ તુ મારાથી પણ મોટો પંડિત થઇ ગયો છે કે અત્યારે મને શિખામણ દેવાને નીકળી આવ્યો છે?"

આ બનાવ નજરે જોઇને અને મારા વચન સાભળીને રાજા કનકચૂડને તો મોટુ આશ્ચર્ય થઈ આવ્યુ અને કુમાર કનકશેખરે કાંઇક પોતાનુ મોઢુ મલકાવ્યુ તેઓના મુખપર આવો રંગ

---

[1] કાસકુસુમ શેરડીના ફુલ ધોળા હોય છે પણ કાંઇ પણ ઉપયોગમા આવતા નથી, તદ્દન નકામા હોયછે [2] મૃતક મડદુ બાયલાને ઉદ્દેશીને કહેવાતો શબ્દ

જોઇને મે મારા મનમા વિચાર કર્યો કે—અહો ! આ તો મને ગણતા પણ નથી ! તે જ વખતે મે ચમકતી છરી ખેચી કાઢી અને મોટેથી કહ્યુ “ અરે ઘરમા બેસીને વાતો કરનારા બાયલાઓ ! તમે જુઓ ! જરાક વારમા મારો અને મારા મિત્ર વૈશ્વાનરનો કેવો ચમત્કાર છે તેની વાનકી તમને હમણાજ બતાવુ છુ તમારા હાથમા તમારે જોઇએ તે હથિયાર લઇ તૈયાર થાઓ ”

કનકશેખર પર ધસારો

તે વખતે હાથમા ઉઘાડી છરી અને મોટેથી બોલવાને લીધે ફાટી જતી જીભવાળો સાક્ષાત યમરાજ સમાન મને જોઇને રાજસભાના સભ્યો તો સર્વ દૂર થઇ ગયા—આઘાપાછા થઇ ગયા મહારાજા કનકચૂડ અને કુમાર કનકશેખર તો પોતાના સ્થાનથી જરા પણ હાલ્યા ચાલ્યા નહિ તે વખતે પુણ્યોદય હજુ મારી સાથે હોવાને લીધે અને મહારાજા કનકચૂડ તથા કુમાર કનકશેખરનો પ્રતાપ ઘણો હોવાને લીધે તેમજ ભવિતવ્યતાનો યોગ પણ તેવા પ્રકારનો હોવાને લીધે કોઇના ઉપર ઘા કર્યા વગર હુ રાજસભાસ્થાનમાથી બહાર નીકળી ગયો અને મારે મદિરે આવ્યો ત્યારપછી મહારાજા કનકચૂડે અને તેના કુમારે મારા વિષે અવગણના કરી દીધી અને હુ પણ તે બન્નેને મારા દુશ્મન જેવા લેખવવા લાગ્યો અમારા વચ્ચે જે સાધારણ લોકવ્યવહાર હોવો જોઇએ તે પણ તુટી ગયો

કનકચૂડ કનકશેખર સાથે શત્રુતા

—✻(◎)✻—

પ્રકરણ ૨૬ મું

પુણ્યોદયથી વંગાધિપતિપર વિજય

કનકચૂડ મહારાજા અને કનકશેખર સાથે મારે લગભગ અબોલા થયા, કોઇ પણ પ્રકારનો વ્યવહાર રહ્યો નહિ અને હુ તે નગર છોડી જવાનો વિચાર કરતો હતો તે દરમ્યાન તુરતમાજ મારા પિતાના નગર જયસ્થળથી દારુણક નામનો દૂત આવ્યો મે તેને બરાબર ઓળખ્યા પછી તેણે મને વાત કહેવા માડી અમારી વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઇ

જયસ્થળના સમાચાર

દૂત—“કુમારશ્રી ! મને પ્રધાનોએ આપશ્રીની પાસે મોકલ્યો છે ”

મારા મનમા તે વખતે શકા થઇ કે અરે ! આ દૂતને પિતાશ્રીએ ન મોકલ્યો અને પ્રધાનોએ મારી પાસે મોકલ્યો તેનુ શુ કારણ હશે ? આવી શકા મારા મનમા થવાથી મે તેને પૂછ્યુ — “ અરે દારૂણુક ! પિતાજી તો ક્ષેમકુશળ છે ને ?”

દૂત—“ હાજી પિતાજી તો કુશળ છે વાત એમ છે કે [૧]વગ દેશનો યવન નામનો રાજા છે જે આપના ધ્યાનમા હશે તેણે આવીને પોતાના મોટા બળથી આપણા નગરની ચારે તરફ મોટો ઘેરો ઘાલ્યો છે, આપણા ગઢની બહારનો આપણો આખો પ્રદેશ તેણે જીતી લીધો છે, આપણા અનેક સ્થાનકો સર કર્યા છે અને આપણે ઘાસ અને ખોરાકનો જ્યા સગ્રહ કર્યો હતો તે સ્થાનો પણ તેણે તોડી નાખ્યા છે એ યવનરાજને હઠાવવાનો ઉપાય કોઇ પણ હાથમા રહ્યો નહિ તેથી તમારા પિતાજી (પદ્મરાજા) ક્ષીરસમુદ્રના જેવા ગભીર હૃદયવાળા હોવા છતા પણ થોડા ઘણા વિહ્વળ થઇ ગયા, મત્રીઓ બધા વિષાદ પામી ગયા, પ્રધાનોના મન ઉંચા થઇ ગયા, નગરલોકો સર્વ ત્રાસ પામી ગયા, અરે સાહેબ ! કેટલી વાત કહુ ? હવે શુ થશે એ વિચારમા આખુ નગર દૈવને શરણે પડી ગયુ બધા લોકો ‘નશીબ જે કરે તે જોવાશે’ એવો વિચાર કરવા લાગ્યા તે વખતે મત્રીએ અને પ્રધાનોએ[૨] મળીને ઘણો વિચાર કર્યા પછી નિશ્ચય કર્યો કે ‘ આ યવનરાજ જેવા મોટા શત્રુને તો કુમાર નદિવર્ધન જ ઉખેડીને ફેંકી દઇ શકે, બીજા કોઇનામા એવા પ્રકારની શક્તિ જોવામા આવતી નથી ’ મત્રીઓમા પછી નીચે પ્રમાણે સલાહ[3] થઇ —

મતિધન—‘ હાલ જે વિચાર (નિર્ણય) ઉપર આપણે આવ્યા છીએ તે મહારાજા પદ્મરાજાને જણાવવો ’

બુદ્ધિવિશાળ—‘ નહિ ! નહિ ! આ વાત મહારાજાને તો જણાવવી જ નહિ ’

મતિધન—‘ કેમ ! એમ કરવામા શો વાંધો છે ?’

બુદ્ધિવિશાળ—‘ પદ્મરાજાને પોતાના પુત્ર ઉપર ઘણો પ્રેમ છે તેથી આવા સકટના વખતમા પોતાનો પુત્ર અહીં આવે તે વાત રાગને લીધે કદાચ તેમને (મહારાજાને) પસદ

---

૧ પૂર્વ બગાળાનો પ્રદેશ

૨ પદ્મરાજાના ચાર કાઉન્સીલરો હતા તેઓના નામ અનુક્રમે મતિધન બુદ્ધિવિશાળ, પ્રજ્ઞાકર અને સર્વચિતક હતા

3 Pourparler

નહિ આવે, તેટલા માટે આ હકીકત મહારાજાને ન જ જણાવવી એ વધારે સારૂ છે'

પ્રજ્ઞા ૨—' અરે મતિધન ! આ બુદ્ધિવિશાળે જે વાત કરી છે તે બહુ વિચારવા યોગ્ય છે અને તે વાત મને તો ખરે ખરી જણાય છે એ બાબતમા ઘણા વિકલ્પો કરવામા શુ ફળ છે ? મારા વિચાર પ્રમાણે તો મહારાજાને કાંઈ પણ ખબર આપ્યા વગર ખાનગી રીતેજ દૂતને કુમારની પાસે મોકલી આપવો અને તેને સર્વ સમાચાર જણાવી તેઓ શ્રીને અહીં જલ્દી તેડાવી મગાવવા, જેથી સર્વત્ર એકદમ શાંતિ ફેલાઇ જાય'

મતિધન—' ભલે એમ કરવુ '

મહારાજ નંદિવર્ધન ! આ પ્રમાણે પ્રધાનવર્ગમા વાતચીત થયા પછી સર્વરોચક પ્રધાને મને આપની પાસે મોકલ્યો છે"

નંદિવર્ધનનુ જયસ્થળ તરફ પ્રયાણ
વૈશ્વાનરની સતત બળવાન અસર
વડાના પ્રયોગની જરૂર ન રહી

દૂતની આટલી વાત સાભળી એટલે મારા શરીરમા રહેલ વૈશ્વાનર મિત્ર જાગૃત થઇ ગયો વળી પોતાને ઘણી સારી તક મળશે એ વિચારથી મારી હિંસાદેવી પણ ખૂબ હસી મે મોટેથી કહ્યુ "અરે લશ્કરને ઉપડવાની ભેરી વગાડો ! કુચ કરવા માટે રણશીંગડુ ફુંકો ! [1]ચારે પ્રકારની મારી સેનાને તૈયાર કરો !" મારી આવી ઇચ્છા જાણીને મારા અધિકારીઓએ એકદમ સર્વ તૈયારી કરી દીધી મારા તમામ લશ્કરને તૈયાર કરીને હુ તેની સાથે ચાલી નીકળ્યો મે ક્રોધને વશ થઇને મહારાજા કનકચૂડને કે કુમાર કનકશેખરને એક શબ્દ પણ કહેવરાવ્યો નહિ માત્ર કનકમંજરી ઉપર પ્રેમ હોવાને લીધે મણિમંજરી અમારી સાથે આવવા તયાર થઇ અમે તો દરમજલે કુચમુકામ કરતા ઘણા જલ્દી જયસ્થળનગરની સમીપ બહુ થોડા દિવસોમા આવી પહોચ્યા

ત્યાર પછી મે વૈશ્વાનર મિત્રને કહ્યુ "મિત્ર ! મારામા હવે તો આખો વખત તેજ[2] રહ્યા જ કરે છે તેથી વડાનો પ્રયોગ કરવાની તો

---

[1] ચાર પ્રકારની સેનાને ચતુરંગ સેના કહે છે તેમા હાથી રથ, હયદળ (Cavalry) અને પાયદળ (Infantry)નો સમાવેશ થાય છે

[2] તેજ ક્રોધ-રોષ

મને કાઇ જરૂર પણ પડતી નથી, અગાઉ તેજ લાવવા માટે વડુ લેવુ પડતુ હતુ આટલો બધો ફેરફાર થઇ જવાનુ શુ કારણ હશે?" વશ્વાનરે મને જવાબ આપ્યો "મિત્ર! કૃત્રિમતા વગરની ભક્તિને અમે તાબે થઇ જઇએ છીએ અને ખોટી ભક્તિની અમે બહુ થોડી દરકાર કરીએ છીએ કુમારની અમારા ઉપર અ ત કરણની ઉંડી ભક્તિ છે મારા વીર્યથી થયેલા એ ક્રૂરચિત્ત નામના વડા જે પ્રાણીની અમારાપર ભક્તિ હોય છે તેઓનાજ ચિત્તમા પ્રવેશ કરે છે આવી રીતે તારા ચિત્તમા ગયેલા વડા હવે તો તારી સાથે તન્મય થઇ ગયા છે, તુ અને વડા એકરૂપ થઇ ગયા છો, તેથી ટુકામા કહુ તો હવે તો મિત્ર! તુ વડાના પ્રતાપથી વીર્યની બાબતમા લગભગ તદ્દન મારા જેવોજ થઇ ગયો છે વળી મારા વચનને અનુસરીને આ હિ સાદેવી પણ તને સાક્ષાત્ મળી ગઇ છે અને તારા જેવી જ થઇ ગઇ છે તારૂ શરીર વૈશ્વાનરમય અને તુ પોતે હિ સામય થઇ ગયો છે તારે હવે કોઇ પણ પ્રકારનો સ દેહ રાખવો નહિ " મે તેને જવાબ આપ્યો "એક સ દેહ હજુ પણ છે "

વ ગરાજ સાથે મહાયુદ્ધ—વર્ણન

અમારી બે વચ્ચે આવી વાતચીત ચાલતી હતી ત્યા તો દુશ્મનોનુ લશ્કર અમારી નજરે દેખાવા લાગ્યુ એ લશ્કરે પણ અમારૂ લશ્કર દૂરથી જોઇ લીધુ તુરત જ દુશ્મનનુ લશ્કર વ્યૂહના આકારમા ગોઠવાઇ ગયુ અને અમારી સાથે લડવા માટે સામે આવવા લાગ્યુ અમારા લશ્કરની અને દુશ્મનના લશ્કરની વચ્ચે તે વખતે જ મોટુ તુમુલ યુદ્ધ શરૂ થયુ રથના ઘુઘરાના મોટા અવાજોથી તે ગાજવા લાગ્યુ, હાથીઓની મોટી ગર્જનાથી વિકરાળ દેખાવા લાગ્યુ, મોટા ઘોડાઓના હેષારવથી (ખોખારાથી) ઉગ્ર દેખાવા લાગ્યુ અને પાયદળના અવાજથી તે ભય કર દેખાવા લાગ્યુ થોડીવારમા તો [1]રથ નીચેના ચક્રો અને કુવરો ભાગી જવા લાગ્યા, મોટા મોટા મદોન્મત્ત હાથીઓ ભેદાઇ જવા લાગ્યા, ઘોડાની પ ક્તિઓ [2]નાથ વગરની થઇ જવા લાગી, પાયદળ લશ્કરના માથાઓ ધડોધડ પડવા લાગ્યા, લશ્કર ઓછુ અને ઓછુ થવા લાગ્યુ, આકાશમા દેવ અને દાનવો પણ નાસભાગ કરવા મ ડી ગયા, માથા પડચા છતા ધડો

---

૧ ચક્રકુબર શબ્દ મળમા છે એ ધુસરી સાથે જોડવામા આવતુ રથનુ એક અવયવ છે તેના ઉપર રથ હાકનાર બેસે છે લોકભાષામા તેને ' કુવ કહેવામા આવે છે

૨ તેની ઉપર બેસનાર ઘોડેસ્વાર

હાથમા તરવાર લઇને અહીં તહીં રણક્ષેત્રમા નાચવા લાગ્યા આવી રીતે લડતા લડતા યવનરાજે અમારી સેનાને હઠાવી દીધી તે વખતે તેના લશ્કરમા જય શબ્દનો કોળાહળ થયો, એટલે હુ એકલો તેની સામે ગયો યવનરાજ પણ એકલો જ મારી સામે લડવાને આવ્યો લડવાની ગડમથલમા અમારા બન્નેના રથો એકદમ ઘણા નજીક આવી ગયા તે વખતે ઉધના આગળના ભાગ ઉપર ઉભા રહીને મે એક મોટો કૂદકો માર્યો અને હુ તેના રથમા પડ્યો. પડતાની સાથે જ યવનરાજનુ માથુ મારે હાથેજ મે કાપી નાખ્યું તે વખતે અમારૂ લશ્કર જે પાછુ હઠતુ જતુ હતુ તેણે મોટો સતોષસૂચક જયજયારવ કર્યો અને મારી તરફ પાછુ ફર્યું."

માતાપિતા અને નાગરિકો સાથે હર્ષમેળાપ

તે વખતે દેવતાઓ, ગાંધર્વો અને રાક્ષસો મારા પરાક્રમનુ વર્ણન કરતા સુગન્ધી જળ અને ફૂલનો મારા ઉપર વરસાદ વરસાવવા લાગ્યા સામી બાજુના લશ્કરના નાયકનો નાશ થયેલો હોવાને લીધે તે આખુ લશ્કર જરા પણ મુશ્કેલી વગર મારા હુકમતળે આવી ગયુ મારા પિતા તથા માતા આ સમાચાર સાભળીને નગર બહાર નીકળીને મને મળવા આવ્યા સાથે પોતાના આખા બધુવર્ગને પણ તેડતા આવ્યા અને નગરવાસી જનો પોતાના બાળકોને લઇને મને ધન્યવાદ આપવા ત્યા હાજર થઇ ગયા.

તે વખતે રથમાથી ઉતરીને હુ પિતાજીને પગે પડ્યો પિતાએ મારે ખભે હાથ મૂકીને મને ઉભો કર્યો હર્ષના આસુ વર્ષાવતા મને પિતાજી ભેટી પડ્યા અને મારા મસ્તકને વાર વાર ચુબન કરવા લાગ્યા [૧] તે વખતે મે દૂરથી મારા માતાજીને જોયા એટલે તુરત જ હુ તેમને પગે પડ્યો તેઓ મને ભેટ્યા, મારા મસ્તકે ચુબન કર્યું અને આખમા હર્ષના અશ્રુ લાવતા તેઓ ગદ્ગદ્ વાણીથી મને કહેવા લાગ્યા 'ભાઇ! તારી માતાનુ હૃદય તો ખરેખર વજ્રની શિલાના કટકાથી ઘડાયેલુ હોય એમ જણાય છે કારણ કે તારો આટલા બધા વખતથી વિયોગ થયો છતા હજુ સુધી તેના સે કડો ટુકડા થઇ ગયા નથી અહોહો! અહિ તો પ્રાણી જેમ ગર્ભાવાસમા સપડાઇ જાય તેમ અમે

૧ પુત્ર અથવા નાની વયના માણસ ઉપર વાત્સલ્ય દર્શાવવા માટે તેનુ મસ્તક સુઘવાની રીત અત્યારે પણ બગાળમા પ્રવર્તે છે આ રિવાજ પહેલા સર્વત્ર પ્રચલિત હતો એમ ઘણા કથાપ્રસગોમા જોવામા આવ્યુ છે એવીજ રીતે મસ્તકને ચુબન કરવાનો રીવાજ પણ માન આપવાને અગે વાત્સલ્ય બતાવે છે

સર્વે નગરરોધમા સપડાઈ ગયા હતા તેમાથી અમને સર્વને તે આજે છોડાવ્યા અહો ! માગ આયુષ્યથી[1] પણ તુ વધારે જીવ !'

મારી માતુશ્રીના આવા લાગણીના શબ્દો સાભળીને હુ જરા શરમાઈ ગયો અને મે કાઇક નીચે જમીન તરફ જોયુ અમે સર્વે ત્યારપછી રથમા આરૂઢ થયા

જીત સાથે જયસ્થળમા પ્રવેશ

શત્રુને એવી રીતે મારી હઠાવવાથી અને મારો મેળાપ થવાથી રાજપુરૂષો ઘણા હરખમા આવી ગયા અને શત્રુનાશથી પોતાને થયેલો આનદ અનેક રીતે બતાવવા લાગ્યા કોઇ દાન આપવા લાગ્યા, કોઇ અતરની હોશથી ગાયન કરવા લાગ્યા, કોઇ ભેરીના મોટા અવાજ સાથે આનદપૂર્વક નાચવા લાગ્યા, કેટલાક મધુર હર્ષનાદ કરવા લાગ્યા, કેટલાક મોટેથી જય જય સ્વર કરવા લાગ્યા, કેટલાક કેસર અને સુખડનુ ચૂર્ણ હાથમા લઇને ઉડાવવા લાગ્યા, કેટલાક રત્નોનો વરસાદ વરસાવવા લાગ્યા, કેટલાક અરસપરસ પ્રેમથી વળગીને પૂર્ણપાત્રોને[2] હોશથી લઇ જવા લાગ્યા, નગરના લોકો સર્વ રાજી રાજી થઇ ગયા, કુબડા અને વામન લોકો નાચવા-કુદવા લાગ્યા અને અતપુરના હજુરીઆઓ ઊચા ઊચા હાથ કરીને નૃત્ય કરવા લાગ્યા આવી રીતે અત્યત આનદપૂર્વક પિતાના રાજનગરમા (જયસ્થળ નગરમા) મારો પ્રવેશ થયો હુ ત્યારપછી થોડો વખત રાજસ્થાનમા રોકાઇને પછી મારે મદિરે ગયો

વૈશ્વાનર અને હિસામા વધારે આસક્તિ
મનોવિકાર તજે શત્રુ મિત્રનો નિર્ણય
પુણ્યોદય તરફ ગભીર બેદરકારી

મારા મદિરમા ગયા પછી ત્યા દિવસને યોગ્ય સર્વ કર્તવ્યો કર્યા. અનેક પ્રકારના મહાન અને અદ્ભુત બનાવો બનેલા હોવાથી મારા મનમા ઘણો આનદ થયો ત્યારપછી આનદમા ને આનદમા કનકમજરી સાથે રાત્રીએ શય્યામા સુતો સુતો મહામોહને વશ થઇને હુ મારા મનમા વિચાર કરવા લાગ્યો કે ' અહો ! મારા મિત્ર

[1] મારૂ બાકીનુ આયુષ્ય તને આપી દઉ જેથી તારા આયુષ્ય કરતા પણ તેટલો વધારે જીવ આવો ભાવ છે

[2] **પૂર્ણપાત્ર** અત્યત આનદને પ્રસગે સારા સમાચાર લાવનારને સુદર વસ્તુઓ એક પાત્રમા ભરી ભેટ આપવામાં આવે છે તેને 'પૂર્ણપાત્ર કહેવામા આવે છ આપ્ટે

મહાત્મા વૈશ્વાનરનો પ્રભાવ તો કાંઈ અલૌકિક જણાય છે! તેણે મને ઉત્સાહ આપ્યો અને પ્રેરણા કરી તેને લઇને મારા સબધમા આટલી કલ્યાણપરપરા થઇ આવી તેને લઇને અને તેની પ્રેરણાથી હુ અહી આ યો, મારામા આટલુ બધુ તેજ પ્રગટ થયુ, મારા પિતા માતાને આટલો બધો સતોષ થયો અને મે વિજયપતાકા પ્રાપ્ત કરી! અને વળી મહાદેવી હિ સાનો પ્રભાવ પણ અજબ છે! તે તો એક નજર માત્ર કરીને ઘણી ઉતાવળથી શત્રુઓનો કચ્ચરઘાણ કરી નાખે છે! આ મહાદેવી હિસા જેટલુ પ્રત્યક્ષ ફળ આપે છે તેનાથી વધારે પ્રભાવવાળી વૃદ્ધિનુ કોઇ અન્ય કારણ હોય એમ મને લાગતુ નથી' આવી રીતે વિચાર કરીને હુ વૈશ્વાનર અને હિસાદેવીમા વધારે વધાર આસક્ત થવા લાગ્યો અને ત વખતે મે મારા મનમા નિર્ણય કર્યો કે એ બન્ને (મિત્ર વશ્વાનર અને દેવી હિસા) મારા ખરેખરા સગા છે, એ મારા મોટા દેવતા છે અને તે બન્ને મારૂ ખરેખરૂ હિત કરનારા છે વળી વધારે એ પણ નિશ્ચય થયો કે જે કોઇ પ્રાણી એ બન્નેની પ્રશસા કરે તેને જ મારો ખરો બધુ સમજવો અને તે જ મારો ખરો મિત્ર થઇ શકે જે મૂર્ખ પ્રાણી એ બન્ને ઉપર દ્વેષ રાખે તેને મારો ખરેખરો દુશ્મન સમજવો કમનશીબે મહામોહને વશ થઇને હુ તે વખતે જાણતો નહોતો કે સર્વ પ્રકારનો મને જે લાભ મળ્યો છે તે બધો મારા પુ યો ય મિત્રના યોગને લીધે મળ્યો છે આવી રીતે હિસા અને વૈશ્વાનરમા આસક્ત થ ને અને પુણ્યોદયથી ઉલટી દિશાએ કામ કરવા માડીને હુ ધર્મમાર્ગથી-સાચા શુદ્ધ સરળ માર્ગથી વધારે ને વધારે દૂર થવા લાગ્યો

પ્રકરણ ૨૭ મું

દયાકુમારી

માતપિતાના સન્માનપૂર્વક અને નાગરિકોના પ્રેમ વચ્ચે નગરમા પ્રવેશ કરી આખો દિવસ આનદમા અને વહાલી હિમાના વિચારમા પૂરો કર્યો. તેજ રાત્રિએ થોડુ ઉંઘ્યા પછી રાત જ્યારે થોડી બાકી રહી ત્યારે મારા મનમા પાછુ પાપ પ્રગટ થયું એટલે મારા પિતાશ્રીને અને માતુશ્રીને રીતસર પ્રભાતવદન કર્યા વગર જ હુ અટવી (જગલ) મા ચાલ્યો ગયો આખા દિવસમા મે અનેક નાના મોટા પ્રાણીઓનો શિકાર કર્યો અને સધ્યાનો વખત થયો એટલે હુ મારે મદિરે પાછો ફર્યો.

મૃગયાની લત

પિતાના વિચારો

વિદુરની સૂચના

નિમિત્તકનો જોસ

લગભગ આજને વખતે પિતાજીએ વિદુરને પૂછ્યુ કે "ભાઈ વિદુર! આજે કુમાર આખો દિવસ કેમ દેખાયો જ નહિ? જરા તપાસ તો કર" જવાબમા વિદુરે કહ્યુ "પ્રભુ! હુ મારી કુમારશ્રી સાથેની જુની દોસ્તી[1] યાદ કરીને આજે સવારે જ કુમારને મળવા ગયો હતો ત્યા કુમારશ્રીના નોકરવર્ગે મને જણાવ્યુ કે કુમાર તો થોડી રાત્રી બાકી હતી ત્યારના શિકાર કરવા માટે અટવીમા ચાલ્યા ગયા હતા ત્યારે મે કુમારના હજુરીઆઓને પૂછ્યુ કે 'મૃગયા કરવાને કુમારશ્રી આજે જ ગયા છે કે દરરોજ તે માટે જગલમા જાય છે?' તેના જવાબમા મને નોકરે જણાવ્યુ કે, 'જે દિવસથી કુમાર અહીંથી વિદાય થઈને રસ્તામા હિસાદેવીને પરણ્યા ત્યારથી દરરોજ શિકાર કરવા જાય છે

[1] વાચનારને યાદ હશે કે સ્પર્શનની આખી કથા કુમાર નદીવર્ધન પાસે કહેનાર આ વિદુરજ હતો

શિકાર કરવા ન જાય તે દિવસ તેઓને જરા પણ ચેન પડતુ નથી અને વાત એટલે સુધી વધી ગઇ છે કે આ મૃગયા કરવાનો શોખ કુમારને પોતાના પ્રાણથી પણ વધારે વહાલો થઇ પડ્યો છે ' મહારાજ[1]! આ પ્રમાણે હકીકત સાભળીને મે મારા મનમા વિચાર કર્યો કે અહો ! આ તો હવે અમને મદભાગીઓને સજ્જડ ફટકો માર્યો ! મા વૈશ્વાનરનો ફટકો શ્રા મનમા તે વખતે આ કહેવત યાદ આવી ગઇ ઉદરની પીઠ ઉપર જે સમાઇ ન શકે તે તેને ગળે બ ધાવવામા આવે છે[2] અરેરે કુમારને પેલા પાપી મિત્ર વૈશ્વાનર સાથે યોગ થયો તેને પરિણામે અમે ઉદ્વેગમા તો પડેલા હતા જ અને વળી આ સાક્ષાત મરકી જેવી હિંસાદેવી કુમારશ્રીની ભાર્યા થઇ પડી ! હવે અમારે કરવુ શુ ? આ બાબતના વિચારમા જ આજનો મારો આખો દિવસ પસાર થઇ ગયો મહારાજ ! આ કારણથી કુમાર આપની પાસે આજ આવ્યા નથી એમ જણાય છે ”

મહારાજ પદ્મરાજાએ વિદુરનો આવો જવાબ સાભળી વિચારમા પડી જઇ કહ્યુ “ વિદુર ! આ શિકારનો શોખ મહા પાપનુ કારણ છે અને તેમ હોવાથી જ અમારા વ શના કોઇ પણ રાજાએ તેવો શોખ અત્યાર સુધી કર્યો નથી. માટે જો કોઇ પણ પ્રકારે કરીને એ શિકારના શોખના કારણ તરીકે રહેલી પેલી તેની હિંસા નામની સ્ત્રીને કુમારથી દૂર કરાય તો બહુ સારૂ થાય ! ”

વિદુરે જવાબમા મારા પિતાજીને કહ્યુ ' સાહેબ ! પેલા વૈશ્વાનરની પેઠે એ હિંસાદેવી પણ અ તરગ રાજ્યમા રહેતી હોવાને લીધે એકદમ આપણાથી પહોચી શકાય તેવી નથી એ મોટી પચાતની બાબત છે પરંતુ સાહેબ ! આજે એમ સાભળ્યુ છે કે પેલો[3] જિનમતજ્ઞ નિમિત્તિઓ હતો તે અહીં ફરીવાર આવેલ છે જો આપની ઇચ્છા હોય તો તેનેજ બોલાવીને પૂછીએ કે હવે આ બાબતમા આપણે શુ કરવુ ઉચિત છે, ” રાજાએ જણાવ્યુ કે ' ત્યારે તો તે નિમિત્તીઆને અહીં જ બોલાવો ”

---

૧ વિદુર પદ્મરાજા પાસે વાત કરે છે

૨ જેટલો મોટો ઘટની પીઠપર નખાય તેટલો નાખે પછી વધે તો તેને ગળે લટકાવી દેવામા આવે વૈશ્વાનરે પણ આજ રસ્તો લીધો જણાય છે પોતે બનતુ નુકશાન કર્યું અને વધારામા વળી આ હિંસાદેવીને કુમારને ગળે વળગાડી (પરણાવી)–આવો ભાવાર્થ છે यत्करभस्य पृष्ठे न माति तत्कण्ठे निबध्यते એને મળતી ગુજરાતી કહેવત ધ્યાનમા આવતી નથી

૩ જિનમતજ્ઞ નિમિત્તીઆના પૂર્વવર્ણન માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૩૬૦–૧

નિમિત્તીઆએ શિકારનો બતાવેલ ઉપાય

રાજાના હુકમ પ્રમાણે નિદ્રૂ જિનમતજ્ઞ નિમિત્તીઆને બોલાવવા ગયો અને થોડા વખતમા તેને બોલાવીને પાછો આવ્યો. રાજાએ (મારા પિતાએ) નિમિત્તીઆને યોગ્ય પ્રણામ કરી, યથોચિત માન આપીને તેને બોલાવવાનુ કારણ કહી સભળાવ્યુ નિમિત્તીઆએ બુદ્ધિનાડિનો સચાર બરાબર તપાસીને પછી વિચારપૂર્વક તાતને કહ્યુ "મહારાજ! આ બાબતમા એક ઘણો સારો ઉપાય છે જો એ પ્રમાણે બની આવે તો કુમારને જે સ્રી ઉપર આટલો બધો પ્રેમ લાગ્યો છે તે મહા અનર્થ કરનાર હિસા દેવી પોતાની મેળેજ દૂર નાસી જાય "

પદ્મરાજા-"એ ઉપાય શો છે તે આય ! આપ અમને સમજાવો "

નિમિત્તીઓ—"મે આપની સમક્ષ અગાઉ જ કહ્યુ હતુ કે સર્વ ઉપદ્રવથી રહિત, સર્વ ગુણોનુ નિવાસસ્થાન, કલ્યાણપર પરાનુ કારણ અને મ દભાગીઓને મળવુ મુશ્કેલ એક ચિત્તસૌન્દર્ય[1] નામનુ નગર છે તે નગરમા લોકોનુ હિત કરનાર, દુષ્ટોનો નિગ્રહ કરવામા મહા ઉદ્યોગી, સારા માણસોનુ પરિપાલન કરવામા ખાસ ધ્યાન આપનાર અને કોશ તથા દ ડથી સમૃદ્ધ થયેલ શુભપરિણામ[2] નામનો રાજા છે એ રાજાને ક્ષાન્તિ નામની પુત્રીને જન્મ આપનાર નિષ્પ્રકપતા[3] નામની દેવીનુ પ્રથમ વર્ણન કર્યું હતુ તેવીજ તે મહારાજાનેએક બીજી ચારુતા નામની રાણી છે તે લોકોના હિતને કરનારી, સર્વ શાસ્ત્ર અને તેના અર્થની કસોટિ જેવી, માન અનુષ્ઠાનોને પ્રવર્તાવનારી અને પાપથી દૂર રહેનારી છે

ચારુતા રાણી

જ્યા સુધી પ્રાણી એ ચારુતાદેવીનું સમ્યગ પ્રકારે સેવન કરતા નથી ત્યા સુધી જ આ સ સારમા તેઓ સર્વ પ્રકારના દુ ખો ભોગવે છે અને ત્યા સુધીજ તેઓ સ્વર્ગ અને મોક્ષનો સુ દર માર્ગ પામી શકતા નથી-પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી જ્યારે પ્રાણીઓ એ મહાદેવીની વિધાનપૂર્વક સારી રીતે સેવના કરે છે

---

૧ ચિત્તસૌન્દર્યના વર્ણન માટે જુઓ પૃ ૩૬૧-૨

૨ શુભપરિણામ રાજાના વિ તાર વર્ણન માટે જુઓ પૃ ૩૬૨-૩

૩ ક્ષાન્તિના વર્ણન માટે જુઓ પ ૩૬૧-૭, નિષ્પ્રકપતાના વર્ણન માટે જુઓ પૃ ૩૬૩-૫

ત્યારે તેઓ અનેક પ્રકારના કલ્યાણસમૂહને પ્રાપ્ત કરીને આખરે જરૂર મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે આટલા માટે એ ચારૂતા દેવી 'લોકોના હિતને કરનારી ' છે એમ ઉપર જણાવવામા આવ્યુ છે

અન્ય દર્શનોમા અને જૈન દર્શનમા (લૌકિક અને લોકોત્તર દર્શનમા) મહાત્મા પુરૂષોને સંસારસાગરથી પાર ઉતારનાર જે જે શાસ્ત્રો છે તે સર્વમા બુદ્ધિશાળી તત્ત્વવિચારકોએ આ મહાદેવીને આદરવા યોગ્ય વ્યક્તિ તરીકે વાર વાર વર્ણવેલી છે- એટલે તત્ત્વજ્ઞ શાસ્ત્રકારો ભલામણ કરે છે કે એ દેવીનો સર્વેએ આદર કરવો તેટલા માટે જ તે ચારૂતા દેવીને સર્વ શાસ્ત્રના અર્થની કસોટિ કરાવે તેવી કહેવામા આવી છે, મતલબ કહેવાની એ છે કે એ દેવીની ગેરહાજરી હોય તો શાસ્ત્રની સર્વ બાબત અસદ્‌બુદ્ધિના સમૂહ જેવી લાગે છે અમુક શાસ્ત્ર તત્ત્વને બરા બર બતાવે છે કે નહિ તેની કસોટિ એ દેવીની બાબતમા તે શાસ્ત્રે શુ કહ્યુ છે તે પરથી થાય છે આથી તે દેવીને ' સર્વ શાસ્ત્ર અને તેના અર્થની કસોટિ જેવી ' કહેવામા આવી છે

લોકોમા દાન, શીલ, તપ, ધ્યાન, ગુરૂપૂજા, શમ, દમ વિગેરે સારા અનુષ્ઠાનો-શુભ કાર્યો ગણાય છે તે સર્વને એ મહાદેવી પોતાના બળથી પ્રગટ કરાવે છે-પ્રવર્તાવે છે, તેટલા માટે તેને ' સારા અનુષ્ઠાનોને પ્રવર્તાવનારી ' કહેવામા આવી છે

આ લોકમા કામ (વિષયેચ્છા), ક્રોધ, ભય, દ્રોહ (વિશ્વાસ ઘાત), મોહ, મત્સર (અદેખાઇ), વિભ્રમ (ભ્રાંતિ), શઠતા (લુચ્ચાઇ), ચાડીઆપણુ, રાગ વિગેરે જે જે પાપના હેતુઓ છે એટલે જે સર્વથી પાપ બધાય છે તે અને આ ચારૂતાદેવી કદિ એક સાથે ત્રણ ભુવનમા કોઇપણ સ્થળે રહેતા નથી તેથી એ ચારૂતાદેવીને 'પાપથી દૂર રહેનારી ' કહેવામા આવી છે

દયાકુમારી

એ શુભપરિણામ રાજાને સદરહુ ચારૂતાદેવીથી એક દયા નામની પુત્રી થયેલી છે, જે દુનિયાને આનંદનુ કારણ છે રૂપથી ઘણી જ સુંદર છે, સગા સબંધીઓને ઘણી વહાલી છે અને આનંદ પરંપરાનુ કારણ હોઇને સ્ત્રી છતા મુનિઓના હૃદયમા પણ નિરંતર રહેનારી છે

આ સંસારભુવનમા સર્વે ચરાચર પ્રાણીઓ હમેશા દુઃખને અને મરણને કદિ પણ ઇચ્છતા નથી, દરેક પ્રાણી અંતઃકરણથી

ઇચ્છે છે કે તેને કોઇ પણ પ્ર ારનુ સ્થૂળ કે માનસિક દુ ખ ન થાઓ અને મરણ ન થાઓ આ દયાકુમારી પ્રાણીઓના દુ ખ અને મરણને અટકાવે છે તેથી અનિષ્ટને અટકાવનાર હોવાથી તે ' દુનિયાને આનદનુ કારણ છે ' એવુ વિશેષણ તેને આપવામા આવ્યુ છે

એ દયાના મુખમાથી વારવાર ' ભય પામો નહિ-ભય પામો નહિ ' એવા શબ્દો નિરતર નીકળ્યા કરે છે, તેનુ મુખ અત્યત ઉત્તમ અને ચદ્રના આકારને ધારણ કરનારૂ છે, વળી તેને સદાન[1] અને દુ ખત્રાણ[2] નામના સુદર કઠીન સ્તનો છે, ખૂબ વિસ્તીર્ણ અને જગતને આનદ આપે તેવો શમ[3] નામનો કેડની નીચેનો ભાગ છે અથવા ટુકામા કહીએ તો સામા પ્રાણીને પસદ ન પડે તેવો તેના શરીરનો કોઈ પણ ભાગ નથી તેટલા માટે મહાત્મા પુરૂષોએ તેને ' રૂપથી ઘણી જ સુદર છે ' એમ કહીને વર્ણવી છે

ત્યારપછી તે દયાકુમારી ' સગા સબધીઓને ઘણી વહાલી છે ' એમ કહેવામા આવ્યુ તેનુ કારણ સાભળો એ દયાના સગા સબધીઓમા ક્ષાતિ[4], શુભ પરિણામ, ચારૂતા, નિષ્પ્રકપતા, શૌચ, સતોષ અને ધૈર્ય વિગેરે છે, તેઓને એ હૃદયમા રહીને બહુ જ આનદ આપ્યા કરે છે તેટલા માટે પોતાના બધુવર્ગને એ ઘણી વહાલી છે એમ કહેવામા આવ્યુ છે

સ્વર્ગલોકમા મનુષ્યલોકમા અને છેવટે મોક્ષમા જે કાઇ સુખની શ્રેણી છે તે સર્વ દયાતત્પર પ્રાણીઓના હાથમા જ હોય છે તેટલા માટે તે કન્યા ' આનદ પરપરાનુ કારણ છે ' એમ કહેવામા આવ્યુ છે અને તે પ્રમાણે હોવાથી તે સ્ત્રી છતા પણ મહામુનિઓના હૃદયમા નિરતર રહેનારી છે એમ સમજવુ

---

૧ સદાન સુદર દાનો આપવા તે

૨ દુ ખત્રાણ દુ ખથી બચાવ

૩ શમ શાતિ, પ્રશમ

૪ ક્ષાતિ દયાની બહેન થાય છે, શુભપરિણામ ' રાજા એના પિતા થાય છે, ચારૂતા ' એની સગી માતા છે ' નિષ્પ્રકપતા એની ઓરમાન માતા છે-આ સર્વ દયાનો બધુવર્ગ છે સતોષ વિગેરે સાથેનુ તેનુ સગપણ ચોથા પ્રસ્તાવમા જણાશે

દયાની ઉપાદેયતા

જિનમતજ્ઞ નિમિત્તીઓ આગળ કહે છે કે "લોકમાં દયા ખરે ખર હિત કરનારી છે, દયા સર્વ ગુણોને ખેંચી લાવનારી છે, દયા ધર્મનું સર્વસ્વ છે, દયા દોષોને કાપી નાખનારી છે, હૃદયમાં થતા સર્વ સંતાપને શાંત કરવાની શક્તિને ધારણ કરનારી છે અને એ જેનામાં હોય છે તેને અનેક પ્રકારની દુશ્મનાવટની પરંપરા કદિ પ્રાપ્ત થતી નથી એનું કેટલું વર્ણન કરવું ? એ કમળપત્રના જેવી આંખો વાળી દયાકુમારી એટલા ગુણો ધારણ કરે છે કે તેનું સંપૂર્ણ વર્ણન કોણ કરી શકે ? મહારાજ ! મારે તમને કહેવાની મતલબ એ છે કે આ દુનિયામાં હિંસાને નાશ કરવાનો એક સિવાય બીજો કોઈ પણ અન્ય ઉપાય નથી અને તે એજ છે કે જ્યારે ધીરવીર કુમાર એ દયા કુમારી સાથે લગ્ન કરશે એટલે તુરત જ તેની પેલી દુષ્ટ ભાર્યા હિંસા નાશ પામી જશે-ભાગી જશે. જુઓ, મહારાજ ! એ હિંસા તો મહા પાપી છે અને બળું બળું થઈ રહેલી છે ત્યારે પેલી દયાકુમારી તો મહાશુદ્ધ છે અને બરફના જેવી ઠંડી છે એ હિંસા અને દયામાં અગ્નિ અને જળ તેટલો તફાવત છે "

દયા સાથે લગ્નની ચિંતા

જિનમતજ્ઞ નિમિત્તીઆના આવા વચન સાંભળીને રાજાએ પૂછ્યું "આર્ય ! ત્યારે કુમાર નંદિવર્ધન એ કન્યા સાથે ક્યારે પરણશે ?"

નિમિત્તીઓ—"મહારાજ ! જ્યારે શુભપરિણામ રાજા પોતાની દીકરીને તમારા છોકરા સાથે પરણાવવા ઇચ્છશે ત્યારે "

પદ્મરાજા—"ત્યારે એ શુભપરિણામ રાજા ક્યારે પોતાની દીકરી તેને આપશે ?"

નિમિત્તીઓ—"જ્યારે તે રાજા કુમાર તરફ સીધો ચાલશે ત્યારે અથવા કુમારને તે શુભપરિણામ રાજા અનુકૂળ થશે ત્યારે "

પદ્મરાજા—"ત્યારે એ શુભપરિણામ રાજા કુમારને અનુકૂળ થાય એનો કાંઇ ઉપાય ખરો કે નહિ ?"

નિમિત્તીઓ—"મેં તમને અગાઉ જ જણાવ્યું છે કે એ શુભ પરિણામ રાજાને અનુકૂળ કરી શકે તેવો કોઇ હોય તો તેનો ઉપરી

નિમિત્તીઓ—" મૌન ધારણ કરવું અને તેની (નંદિવર્ધન) તરફ ઉપેક્ષા રાખવી "

પદ્મરાજા—" એ વાત ખરી, પણ પોતાના દીકરા તરફ કાંઇ બેદરકારી રાખી શકાય? અને તે રહી શકે પણ ખરી ? "

નિમિત્તીઓ—" તો તમે બીજું કરી પણ શું શકશો? જો કુમારને હાલ ઉપદ્રવ થાય છે તે બહારના-સ્થૂળ દેશમાં થતો હોત, આપણે તેને સ્પર્શ કરી શકીએ કે પકડી શકીએ તેવા કોઇ બહારના પ્રાણી તરફથી તેને હેરાનગતિ થતી હોત, તો તો તમે તે સંબંધમાં બેદરકારી ન કરો તે યોગ્ય કહેવાય, પણ આ તો અંતરંગનો ઉપદ્રવ છે, માટે તમે હાલ એ સંબંધમાં ઉપેક્ષા રાખશો તો પણ તમને કોઇ પણ પ્રકારનો ઠપકો રહેશે નહિ અને તે સંબંધમાં દરકાર કરીને તમે કાંઇ કરી શકો તેમ પણ નથી "

પદ્મરાજા—" જેવી આપની આજ્ઞા ! "

ત્યારપછી રાજાએ જિનમતજ્ઞ નિમિત્તીઆની પૂજા કરી તેને ત્યાંથી વિદાય કર્યો

પ્રકરણ ૨૮ મું

વૈશ્વાનરહિંસાની ભયંકર અસર તળે.

ઉપરની[1] વાતચીત થયાને કેટલાક દિવસો વ્યતીત થયા એક વખત રાજાના મનમાં વિચાર થયો કે કુમાર નંદિવર્ધનને [2]યુવરાજપદે સ્થાપન કરવો, તે વાત તેણે પોતાના સરદારોને કરી એટલે તેઓએ સ્વીકારી લીધી ત્યારપછી તેને માટે સારો દિવસ મુકરર કરવામાં આવ્યો અને તે દિવસ માટે યુવરાજપદે સ્થાપન કરવાની સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરવામાં આવી (નંદિવર્ધન કહે છે કે) મને તે માટે રાજસભામાં બોલાવવામાં આવ્યો મારે માટે એક સુંદર ભદ્રાસન તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું સર્વ સામંતો એકઠા થયા, નગરના આગેવાન શહેરીઓ પણ સર્વ હાજર થઇ ગયા, સર્વ પ્રકારના મંગળોચ્ચાર કરવામાં આવ્યા, દરેક જાતની માગમાં સારી ચીજો વાપરવા માટે કાઢવામાં આવી અને અંતઃપુરની સર્વ સ્ત્રીઓ વિગેરે પણ ત્યાં હાજર થઇ ગઇ

યુવરાજ્યની તૈયારી

---

[1] અહીંથી નંદિવર્ધનના ચરિત્રમાં મોટો ફેરફાર થાય છે, પુણ્યોદયનું જોર ઘટતું જાય છે, તેની શક્તિ મંદ પડતી જાય છે પાપમાં પડેલો માણસ એક પછી એક કેટલાં પાપો કરે છે તે હવે જોવાનું છે શેકસપીયરના Macbeth ના નાટકમાં આવોજ પ્રસ્તાવ બને છે એક ખુન કર્યા પછી ઘણા ખૂનો કરવા તરફ મેકબેથ દોરવાય છે આગળ ચરિત્ર વાંચતા મનોવિકારનું જોર કેવું છે તે બરાબર જણાશે અને ત્યાં બરાબર જોવાશે કે अधोऽध पाताना भवति विनिपातो शतमुख । નીચે પડવા માંડ્યા પછી પાર વિનાનું પડવાનું થાય છે આ ચરિત્ર બરાબર સમજીને ધ્યાનમાં લેવાનું છે

[2] યુવરાજપદ રાજાની પછી ગાદીએ બેસનારનું પદ અગાઉ મહોત્સવ પૂર્વક આપવામાં આવતું હતું યુવરાજ નિર્માણ થઇ જાય તેથી રાજાના મરણ વખતે અવ્યવસ્થા થતી અટકી જાય છે ઘણા રાજાઓ વાનપ્રસ્થ થતા યુવરાજને રાજ્યપદ આપી દેતા હતા વિલાયતમાં યુવરાજને 'પ્રીન્સ ઓફ વેલ્સ' કહે છે

મદનમંજૂષાના વેવિશાળ માટે કહેણ
નજીવી બાબતમાં ક્રોધ, પ્રધાનનું ખૂન
પુણ્યોદયનું પલાયન, અનર્થપરંપરા

એ વખતે[1] પ્રતિહારી અંદર દાખલ થઈ અને મારા પિતા મહારાજ પદ્મરાજને પગે પડી અને બન્ને હાથનો સંપુટ બનાવી પોતાના કપાળે લગાડ્યો–મતલબ રાજાને પગે લાગી પ્રણામ કરી બોલી "દેવ! અરિદમન રાજાનો સ્ફુટવચન નામનો મોટો પ્રધાન આપશ્રીને મળવા માગે છે અને હાલ તે બહારના દરવાજા પર ઉભેલ છે, તેના સંબંધમાં દેવનો જેવો હુકમ!" રાજાએ તેને સભાસ્થાનમાં પ્રવેશ કરાવવાનો હુકમ આપ્યા એટલે સ્ફુટવચનને લઈને પ્રતિહારી અંદર આવી, દૂતે મારા પિતાને નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે કહ્યું "

પાણિગ્રહણ માટે કહેણ

મહારાજ! મેં હમણા જ સાંભળ્યું કે આજે અત્યારે રાજકુમાર નંદિવર્ધનને યુવરાજપદે સ્થાપન કરવાનો મહોત્સવ ચાલે છે, તેથી અત્યારે બહુ સારૂં મુહૂર્ત છે એમ ધારીને જે કામ માટે હું અહીં આવ્યો છું તેને માટે એકદમ ઉતાવળથી રાજસભામાં હું દાખલ થયો છું "

પદ્મરાજ—" એ તો બહુ સારૂં કર્યું, હવે તમારૂં અહીં આવવાનું પ્રયોજન શું છે તે જણાવો "

સ્ફુટવચન દૂત—" આપશ્રીના સારી રીતે જાણવામાં છે કે શાર્દૂલપુરમાં પ્રાતઃસ્મરણીય અરિદમન નામના રાજા છે તેમને કામદેવની સ્ત્રી રતિના રૂપને પણ જીતી લે તેવી રતિચૂલા નામની મહારાણી છે, તે રાણીથી રાજાને એક મદનમંજૂષા નામની પુત્રી થઈ છે જે ન ચિંતવી શકાય તેવા અનેક ગુણોની પેટી હોય તેવી શોભી રહી છે એ મદનમંજૂષાએ લોકોમાં ચાલતી નંદિવર્ધન કુમારના પરાક્રમની ઘણી વાતો સાંભળી તેથી તેને કુમારશ્રી ઉપર ઘણો જ પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો એટલે તેને પરણવાનો પોતાના મનમાં કુંવરીએ નિશ્ચય કર્યો ત્યાર પછી પોતાનો જે અભિપ્રાય થયો તે તેણે પોતાની માતા રતિચૂલાને જણાવ્યો અને તેની માએ તે મહારાજ અરિદમનને જણાવ્યો આ પ્રમાણે હકીકત બન્યા પછી પોતાની કુંવરી મદનમંજૂષા કુમારશ્રી

---

૧ ' આદર્યાં અધવચ રહે '–લીધેલો કોળીઓ હાથમાં જ રહી જાય એનો આ બરાબર દાખલો છે સર્વ સામગ્રી યુવરાજપદની હાજર છતાં તે વાત રહી જાય છે અને નજીવા કારણમાં ખૂનો થાય છે તે હવે જોશો

વેવિશાળની મા ગણીનો સ્વીકાર

નદિવર્ધન વેરે આપવાના ઉદ્દેશથી મહારાજા અરિદમને મને આપની પાસે મોકલ્યો છે હવે આ પ્રમાણેની મારી વિનતિ સાભળીને આપશ્રી તે સબધી યોગ્ય હુકમ ફરમાવો!"

સ્ફુટવચનના આવા વચન સાભળી મારા પિતા પદ્મરાજાએ મતિધન મત્રીની સામુ જોયુ મતિધન મત્રીએ કહ્યું 'મહારાજ ! અરિદમન તો ખરેખર એક પ્રભાવશાળી મહાન્ વ્યક્તિ છે ! આપશ્રીનો અને તેમનો સબધ થાય તે સર્વ રીતે યોગ્ય છે, માટે જે માગણી સ્ફુટવચને કરી છે તેનો આપ સ્વીકાર કરો એમ મારી પણ વિનતિ છે' મત્રીની આ પ્રમાણે સલાહ મળવાથી મારા પિતાશ્રીએ તેમ કરવાની હા પાડી અર્થાત્ વેવિશાળ કબૂલ કર્યું

રગમા ભગ

*તે વખતે ×મે કહ્યુ 'અરે સ્ફુટવચન ! અહીંથી તમારૂ શાર્દૂલપુર કેટલુ દૂર !"

સ્ફુટવચન—"સાહેબ ! અમારૂ શાર્દૂલપુર ૨૫૦ યોજન દૂર છે"

નદિવર્ધન (હુ પોતે)—"એ વાત ખોટી છે તમારે એમ ન કહેવુ જોઇએ"

સ્ફુટવચન—"ત્યારે કેટલુ દૂર છે તે આપશ્રી પોતે જ કહો."

નદિવર્ધન—"અઢીસો યોજનમા એક ગાઉ[1] ઓછુ'

સ્ફુટવચન—"એમ ધારવાનુ આપ પાસે શુ કારણ છે?"

નદિવર્ધન—"હુ જ્યારે નાનો હતો ત્યારે મે સાભળ્યુ હતુ"

સ્ફુટવચન—"આપે એ હકીકત બરાબર જાણી નથી"

નદિવર્ધન—"ત્યારે તુ કહે છે તે સાચુ અને હુ કહુ છુ તે ખોટુ એમ માનવાનુ તારી પાસે શુ કારણ છે?"

સ્ફુટવચન—'મે મારા પગલાથી બરાબર ગણતરી કાઢેલી છે"

નદિવર્ધન—"ભરોસાદાર માણસો પાસેથી મે પણ નિશ્ચય કર્યો છે કે તુ જે કહે છે તે તદ્દન ખોટુ છે અને મારૂ કહેવુ તે સબધમા છે તે બરાબર સાચુ છે"

---

* અહીં બે રા એ સોસાયટિવાળા મૂળ છાપેલ પુસ્તકનુ પૃ ૪૦૧ શરૂ થાય છે

× નદિવર્ધને-આખી વાતો નદિવર્ધન કહે છે તે ધ્યાનમા રાખવુ

૧ ગાઉને માટે ગવ્યુત શબ્દ છે બે ગાઉનો એક ગવ્યુત થાય છે આઠ હજાર હાથનો અથવા ૨૦૦૦ ધનુષ્યનો એક કોસ ચાર કોસનો એક યોજન યોજન લગભગ આઠથી નવ માઈલ થાય છે

મદનમંજૂષાના વેવિશાળ માટે કહેણ
નજીવી બાબતમાં ક્રોધ, પ્રધાનનું ખૂન
પુણ્યોદયનું પલાયન, અનર્થપરંપરા

એ વખતે[1] પ્રતિહારી અંદર દાખલ થઈ અને મારા પિતા મહારાજ પદ્મરાજને પગે પડી અને બન્ને હાથનો સંપુટ બનાવી પોતાના કપાળે લગાડ્યો-મતલબ રાજાને પગે લાગી પ્રણામ કરી બોલી "દેવ! અરિદમન રાજાનો સ્ફુટવચન નામનો મોટો પ્રધાન આપશ્રીને મળવા માગે છે અને હાલ તે બહારના દરવાજા પર ઉભેલ છે, તેના સંબંધમાં દેવનો જેવો હુકમ!" રાજાએ તેને સભાસ્થાનમાં પ્રવેશ કરાવવાનો હુકમ આપ્યો એટલે સ્ફુટવચનને લઈને પ્રતિહારી અંદર આવી, દૂતે મારા પિતાને નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે કહ્યું "મહારાજ! મેં હમણા જ સાંભળ્યું કે આજે અત્યારે રાજકુમાર નંદિવર્ધનને યુવરાજપદે સ્થાપન કરવાનો મહોત્સવ ચાલે છે, તેથી અત્યારે બહુ સારૂં મુહૂર્ત છે એમ ધારીને જે કામ માટે હું અહીં આવ્યો છું તેને માટે એકદમ ઉતાવળથી રાજસભામાં હું દાખલ થયો છું."

પાણિગ્રહણ માટે કહેણ

પદ્મરાજ—"એ તો બહુ સારૂં કર્યું, હવે તમારૂં અહીં આવવાનું પ્રયોજન શું છે તે જણાવો."

સ્ફુટવચન દૂત—'આપશ્રીના સારી રીતે જાણવામાં છે કે શાર્દૂલપુરમાં પ્રાતઃસ્મરણીય અરિદમન નામના રાજા છે તેમને કામદેવની સ્ત્રી રતિના રૂપને પણ જીતી લે તેવી રતિચૂલા નામની મહારાણી છે, તે રાણીથી રાજાને એક મદનમંજૂષા નામની પુત્રી થઈ છે જે ન ચિંતવી શકાય તેવા અનેક ગુણોની પેટી હોય તેવી શોભી રહી છે એ મદનમંજૂષાએ લોકોમાં ચાલતી નંદિવર્ધન કુમારના પરાક્રમની ઘણી વાતો સાંભળી તેથી તેને કુમારશ્રી ઉપર ઘણો જ પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો એટલે તેને પરણવાનો પોતાના મનમાં કુંવરીએ નિશ્ચય કર્યો ત્યાર પછી પોતાનો જે અભિપ્રાય થયો તે તેણે પોતાની માતા રતિચૂલાને જણાવ્યો અને તેની માએ તે મહારાજ અરિદમનને જણાવ્યો આ પ્રમાણે હકીકત બન્યા પછી પોતાની કુંવરી મદનમંજૂષા કુમારશ્રી

---

૧ 'આદર્યાં અધવચ રહે'-લીધેલો કોળીઓ હાથમાં જ રહી જાય એનો આ બરાબર દાખલો છે સર્વ સામગ્રી યુવરાજપદની હાજર છતાં તે વાત રહી જાય છે અને નજીવા કારણમાં ખૂનો થાય છે તે હવે જોયો

વેવિશાળની મા
ગણીનો સ્વીકાર

નરવિર્ધન વેરે આપવાના ઉદ્દેશથી મહારાજે અરિદમનને મને આપની પાસે મોકલ્યો છે. હવે આ પ્રમાણેની મારી વિનતિ સાંભળીને આપ તે સબંધી યોગ્ય હુકમ ફરમાવો!"

સ્ફુટવચનના આવા વચન સાભળી મારા પિતા પદ્મરાજે મતિધન મત્રીની સામુ જોયુ મતિધન મત્રીએ કહ્યું 'મહારાજ! અરિદમન તો ખરેખર એક પ્રભાવશાળી મહાન્ વ્યક્તિ છે! આપણે તેમની સાથે તેમનો સબધ થાય તે સર્વ રીતે યોગ્ય છે, માટે જે માગણી ચને કરી છે તેનો આપ સ્વીકાર કરો એમ મારી પણ વિનતિ છે મત્રીની આ પ્રમાણે સલાહ મળવાથી મારા પિતાશ્રીએ તેને હા પાડી અથાત્ વેવિશાળ કબૂલ કર્યું

રગમા ભગ

*તે વખતે ×મે કહ્યુ 'અરે સ્ફુટવચન! અહીંથી શાર્દૂલપુર કેટલુ દૂર!"

સ્ફુટવચન—"સાહેબ! અમારૂ શાર્દૂલપુર ૨૫૦ યોજન દૂર છે"

નરવિર્ધન (હુ પોતે)—"એ વાત ખોટી છે [illegible] કહેવુ જોઇએ"

સ્ફુટવચન—"ત્યારે કેટલુ દૂર છે તે આપશ્રી જ કહો"

નરવિર્ધન—"અઢીસો યોજનમા એક ગાઉ [illegible]"

સ્ફુટવચન—"એમ ધારવાનુ આપ પાસે શુ [illegible]"

નરવિર્ધન—"હુ જ્યારે નાનો હતો ત્યારે [illegible]"

સ્ફુટવચન—"આપે એ હકીકત બરાબર [illegible]"

નરવિર્ધન—"ત્યારે તુ કહે છે તે સાચુ [illegible] ખોટુ એમ માનવાનુ તારી પાસે શુ કારણ છે? [illegible] ને

સ્ફુટવચન—'મે મારા પગલાથી બરાબર [illegible]

નરવિર્ધન—"ભરોસાદાર માણસો [illegible] છે" કર્યો છે કે તુ જે કહે છે તે તદ્દન ખોટુ છે અને [illegible] નિશ્ચય ધમા છે તે બરાબર સાચુ છે" [illegible] ને સબ-

---

* અહીં બે [illegible] રો એ સોસાયટિવાળા મૂળ [illegible] ૪૦૧ [illegible] થાય છે

× નરવિર્ધને-આખી વાતો નરવિર્ધન [illegible]

૧ ગાઉને માટે ગવ્યુત શબ્દ છે બે ક્રોસનો [illegible] ગવ્યુત [illegible] આર હાથનો અથવા ૨૦૦૦ ધનુષ્યનો એક ક્રોસ [illegible] થાય છે [illegible] લગભગ આઠથી નવ માઈલ

સ્ફુટવચન—" કુમારશ્રી ! આપને કોઇએ બરાબર છેતર્યા જ ણાય છે મે જે માપ કર્યું છે તેમા તલના ફોતરાનો ત્રીજો ભાગ પણ વધારે કે ઘટાડે થઇ શકે તેવુ નથી એવુ એ ચોક્કસ માપ છે અને મે ત જાતે કર્યું છે એમા જરા પણ ફેરફાર કદિ થવો સભવિત નથી "

પુણ્યો ય રીસાયો

'આ તો હરામખોર રાજસભામા લોકોના દેખતા મને જૂઠો પાડે છે' એવો મારા મનમા વિચાર આવતા વૈશ્વાનરે ઝણઝણાટી કરી હિસાદેવી જરા હસી અને પોતાની યોગશક્તિ મારાપર ચલાવી અને તુરત જ એ બન્નેએ મારા શરીરમા પ્રવેશ કર્યો તેથી જાણે પ્રલય કાળનો સાક્ષાત્ અગ્નિ જ હોઉં તેવો હુ થઇ ગયો, મારૂ શરીર લાલ ચોળ થઇ ગયુ, આખોમાથી અગારા નીકળવા લાગ્યા શરીર ધ્રુજવા લાગ્યુ અને મ્યાનમાથી સૂર્યકિરણના સમૂહ જેવી ભયકર તરવાર મે ખેચી કાઢી તે વખતે પુ ો યે વિચાર કર્યો કે ' હવે આપણો વખત પૂરો થઇ ગયો, ભવિતવ્યતાના હુકમથી અત્યાર સુધી તો હુ અહીં રહ્યો અને તેના હુકમનુ પાલન કર્યુ પરતુ હવે નદિવર્ધન કુમાર પોતાના સબધને જરા પણ યોગ્ય[1] રહ્યો નથી માટે હવે તો પોતે અહીંથી ચાલ્યા જવુ મારૂ છે ' આ પ્રમાણે વિચાર કરીને પુણ્યોદય નામનો મારો ખાસ મિત્ર મારી પાસેથી તે વખતે ચાલ્યો ગયો

ખૂનપર ચડેલો નદિવર્ધન

મે તો આવેશમા આવી જઇને સભાજનોના હાહારવને ન ગણકારતા, સભાજનોની દેખતા જ આ કર્તવ્ય છે ક નહિ તેનો જરા પણ વિચાર કર્યા વગર, તરવારના એક ઝટકાથી સ્ફુટવચનના શરીરના બે ટુકડા કરી નાખ્યા

સ્ફુટવચનનુ રાજસભામા ખૂન.

તે વખતે મારા પિતાશ્રી પદ્મરાજા જેઓ રાજ્યાસનપર બીરાજમાન થયા હતા તેઓ "અરે અરે ! પુત્ર ! તુ આ શુ કાર્ય કરી રહ્યો છે? અરે તે બહુ ભુડુ કર્યું !" એમ બોલતા સિહાસનપરથી ઉભા થઇ ગયા અને એકદમ મારી તરફ આવવા લાગ્યા પિતાશ્રીને મારી તરફ

---

1 પૂર્વ પુણ્ય હતુ તે વાપરી ખાધુ, તેમા વધારો કર્યો નહિ તેથી તે પૂરૂ થયુ એટલે સર્વ રાજસત્તા અધિકાર અને અનુકૂળતાઓ એક પછી એક જવા લાગ્યા પાપનો અનુબધ કરાવે તેવા 'પાપાનુબધી પુણ્ય' નો ઉદય હોય ત્યારે આ પ્રમાણે થાય છે

પિતાનુ ખૂન

આવતા જોઈને મે વિચાર કર્યો કે આ (મારા પિતા) પણ એના જેવા જ દુરાત્મા જણાય છે! અને તે જ કારણને લીધે તેઓ મારા કાર્યને અકાર્ય તરીકે જ ગણાવે છે! તેઓ જો એના પક્ષકાર ન હોત તો મારા કામને કોઈ માણસ પણ વખોડત નહિ'–આમ વિચારીને ઉઘાડી તરવાર લઈને હુ મારા પિતા તરફ દોડ્યો રાજસભામા મારા અભિષેક માટે હાજર થયેલા સખ્યાબધ રાજપુરુષો અને નાગરીક લોકોએ તો ચારે તરફથી હાહાકાર કરી મૂક્યો અને ચોતરફ મોટી ગડબડ થઈ ગઈ મે પણ તે વખતે મારો પુત્રધર્મ[1] વિસારી દીધો, પદ્મરાજા મારા પિતા થાય છે તે વાત ભૂલી ગયો, તેઓનો મારા ઉપર કેટલો બધો સ્નેહ હતો તેની પણ ગણના કરી નહિ, તેઓનો મારા ઉપર કેટલો મોટો ઉપકાર હતો તે વાત પણ લક્ષ્યમા લીધી નહિ અને હુ જે અકાર્ય કરવા મડ્યો છુ તેથી મને આગળ કેટલુ દુખ પડશે તેનો પણ વિચાર કર્યો નહિ હુ તો તે વખતે વૈશ્વાનર મિત્ર અને હિંસાદેવીને એટલો બધો વશ થઈ ગયો કે જાણે હુ કર્મચડાળ[2] હોઉં તેવો બની ગયો અને પિતાજી હજુ તો કાઈક તેવા જ પ્રકારનુ વધારે બોલવા જતા હતા તેવામા તો તરવારના એક ઝાટકાથી મે તેઓનુ મસ્તક પણ ઉડાડી દીધુ

માતાની ઉપર તરવારનો પ્રહાર

તે વખતે "અરે દીકરા! દીકરા! સાહસ કર નહિ! સાહસ કર નહિ! અરે લોકો! રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો!!" એ પ્રમાણે ઘણા ઉંચા સ્વરથી કરૂણસ્વરે બોલતી મારી માતા મારા હાથમાથી તરવાર છોડાવવા સારૂ ઉતાવળથી આવીને મારે હાથે વળગી પડી. મે તે વખતે વિચાર કર્યો કે 'મારા શત્રુને મારવા તત્પર થયેલા મારી ઉપર આવી મૂર્ખાઈ ભરેલી રીતે લપ્પન છપ્પન કરનાર મારી માતા પણ ખરેખર મારી દુશ્મન જ છે' આવો સાહસ ભરેલો વિચાર કરીને મારી માતાના શરીરના પણ તરવારથી બે ટુકડા મે તે જ વખતે કરી નાખ્યા

તે વખતે મારો ભાઈ શીલવર્ધન જેની સાથે મારી સાળી

---

૧ પુત્રધર્મ પુત્રની પિતા તરફની ફરજ

૨ કર્મચડાળ ચડાળને ઘરે જન્મે તે જાતિચડાળ કહેવાય છે, અધમ કર્મ કરે તે કર્મચડાળ કહેવાય છે

શીતવર્ધન મણિમંજરી અને રત્નવતીના ખૂન.

મણિમંજરીનું[1] લગ્ન કરવામાં આવ્યું હતું તે, તથા મણિમંજરી અને મારી ભાર્યા રત્નવતી અનુક્રમે મને કહેવા લાગ્યા 'હે ભાઇ! હે કુમાર! હે આર્યપુત્ર! આ તમે શું આદરી બેઠા છો?' આ પ્રમાણે બોલતા મને અકાર્ય કરવાથી અટકાવવાને માટે તે ત્રણે જણા એક સાથે મારે હાથે વળગી પડ્યા મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે આ સર્વે દુરાત્મા(પાપી)ઓએ મારી વિરૂદ્ધ એકસરખો ખોટો વિચાર કરેલો જણાય છે એ વિચારથી મારો ક્રોધ વધારે ઉછળ્યો, હું વધારે ગરમ થયો અને તે ત્રણેને એક એક તરવારના ઘાથી એક સાથે જમરાજાના મંદિરે પહોંચાડી દીધા

કનકમંજરીનું ખૂન

તે વખતે આવો અઘટિત બનાવ જોઇને 'અરે આર્યપુત્ર! આ શું? આ શું?' એ પ્રમાણે વિલાપ કરતી મારી સર્વથી વધારે વહાલી પત્ની કનકમંજરી ત્યાં આવી પહોંચી મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે 'આ અધમ સ્ત્રી આવા શબ્દો બોલે છે તેથી જરૂર તે પણ શત્રુને જ મળી ગયેલી હોવી જોઇએ અહો! મારૂં હૃદય[2] પણ અત્યારે તો મારૂં શત્રુ થઇ ગયેલ જણાય છે! એ પણ અયોગ્ય સ્થળે વાત્સલ્ય કરવા દોરવાઇ ગઇ છે તો તેના એવા મૂર્ખાઇ ભરેલા વત્સળભાવને દૂર કરવો જ જોઇએ' આ વિચારને પરિણામે કનકમંજરી ઉપર પ્રેમ હતો તે ગળી ગયો, તેનો વિરહ સહન થઇ શકશે કે નહિ તે વાત સ્મૃતિમાંથી નીકળી ગઇ, તેની સાથે એકાંતમાં કેવી મીઠી વાતો કરી હતી અને તેને કેવા કેવા વચનો આપ્યા હતા તેની હૃદયમાં સ્ફુરણા પણ થઇ નહિ, તેની સાથે અનેક પ્રકારના કામભોગના સુખો ભોગવ્યા હતા તે સર્વ ભૂલી ગયો અને તેની ઉપર ઉપમા ન આપી શકાય તેવો પ્રેમનો બંધ હતો તે સંબંધી જરા પણ વિચાર ન કર્યો વૈશ્વાનરે મારી બુદ્ધિને તે વખતે એટલી અંધ બનાવી દીધી હતી અને મારા હૃદયમાં હિંસાદેવીએ એવું પ્રબળ સ્થાન લીધું હતું કે

---

૧ કુશાવર્તપુરના કનકચૂડ રાજાની મોટી દીકરી કનકમંજરીની મોટી બહેન

૨ નંદિવર્ધનને હૃદયને સ્થાને કનકમંજરીને ગણી હતી અને તેના પર તેને સર્વથી વધારે પ્રેમ હતો યોગ એવો બન્યો કે સર્વ સંબંધીઓ એક સાથે સભામાં હાજર હતા અને આવેશપર ચઢેલા નંદિવર્ધનને વિચાર કરવાનો અવકાશ હતો નહિ વૈશ્વાનરની આ અસરમાં જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી અવલોકન કરવાથી અથવા વિચારણાથી આ વાત ચોક્કસ જણાઇ આવે તેમ છે

આગળ પાછળનો જરા પણ વિચાર ન કરતા બાપડી કનકમજરીને પણ તે જ વખતે મે તરવારના ઘાથી મારી નાખી

બીજા અનેક ભયકર ખૂનો

એ વખતે ધમાધમમા મારી કેડ ઉપર પહેરેલુ વસ્ત્ર (ધોતીઉં) છૂટી ગયુ અને જમીનપર પડયુ વળી મારૂ ઉત્તરીય વસ્ત્ર (ઓઢવાનુ વસ્ત્ર) હતુ તે પણ જમીનપર પડી ગયુ, એને પરિણામે હુ જન્મ્યો ત્યારે હતો તેવો થઇ ગયો-મતલબ તદ્દન નાગો થઇ ગયો વળી માગ બાલ પણ છૂટા થઇ ગયા તેથી જાણે સાક્ષાત્ વેતાળ જ હોઉ તેવો હુ દેખાવા લાગ્યો મને આવો વૈતાળ જેવો વિચિત્ર પ્રકારનો જોઇને દૂર રમત કરતા છોકરાઓ તાણી તાણીને મશ્કરી કરતા ખડ ખડ હસવા લાગ્યા અને તેઓએ કિલકિલાટ કરી મૂક્યો આથી વળી હુ વધારે ગુસ્સે થયો અને એ છોકરાઓને મારવા માટે તેના તરફ દોડ્યો તે વખતે મારા ભાઈઓ બહેનો સગાસબધીઓ અને સામતો સર્વે મને એકી સાથે અટકાવવા માટે વળગી પડ્યા પરતુ યમરાજા જેમ સર્વની ઉપર એક સરખી રીતે જુએ તેમ તે સર્વને હણતો હણતો હુ કેટલેક દૂર નીકળી ગયો અને રસ્તે જતા જરા પણ સામે થવાની નિશાની બતાવે તેને મારી નાખતો ગયો છેવટે મારી સામે લોકો ઘણા થયેલા હોવાથી [1]જગલી હાથીની પેઠે મને ઘણા પ્રકારે મુઝવીને મહા મુશ્કેલીએ આખરે પકડી લીધો, મારી પાસેથી ભયકર તરવાર ખુચવી લીધી અને મારા હાથોને પછવાડે લઇને મને પાચમોડીએ બાધ્યો. પછી નહિ બોલવા જેવા ખરાબ વચનો બોલતા મને કેદખાનામા નાખ્યો

એક માસ કેદખાનામા
અકસ્માત છુટકારો
નગરદાહ, નાસભાગ

લોકોએ મને સખ્ત બધને બાધી કેદખાનામા પૂર્યો અને તેના બારણા મજબૂત બધ કરી દીધા પછી લોકો મને અનેક પ્રકારના વિનયવચનો[2] સભળાવવા લાગ્યા તેનાથી સળગી જતો, ન સાભળી

---

૧ જગલી હાથીને પકડવા હોય ત્યારે તેને ખૂબ રગડાવે છે, ઘણા પ્રકારે કટાળો આપે છે અને પછી તેને યુક્તિથી ખાડામા નાખીને કે ચીપીઆઓ પગમા નાખીને પકડી લે છે

૨ મશ્કરીમા પણ વિનયના વચનો બોલાય છે જેમકે કેમ બાદશાહેબ' વિગેરે

શકાય તેવી ભાષામા આડુ અવળુ બોલતો કેદખા
નાના બારણા સાથે માથુ અફાળતો, ક્ષુધાથી પાતળો
પડેલો, તૃષાથી હેરાન થતો, અતરના સતાપથી
બળી જતો, નિદ્રાથી દૂર થયેલો, નારકીની પેઠે અનેક
પ્રકારના દુખ ખમતો-એજ સ્થિતિમા એક માસ સુધી કેદખાનામા
રહ્યો કોઇએ મારા બધન જરા પણ છોડ્યા નહિ અને મારી તરફ
નજર પણ કરી નહિ સર્વેએ મારો અનાદર કર્યો. મહા દુખમા એ
સર્વ કાળ મે ત્યા પસાર કર્યો.

સતાપમા ગરકાવ

આવી રીતે ભુખ્યો અને તરસ્યો એક માસ સુધી કેદખાનામા
રહેવાથી હુ તદ્દન ક્ષીણ થઇ ગયો એક દિવસ લગ
ભગ મધ્યરાત્રીએ મને એક વાર અત્યત ક્ષીણતાને
પરિણામે જરા ઉંઘ આવી તે વખતે ઉંદર આવીને
મારે હાથે તથા પગે બાધેલા બધનને કાતરી નાખ્યુ
તેથી હુ છૂટો થઇ ગયો મે તુરત જ કેદખાનાના બારણા ઉઘાડ્યા અને
બહાર નીકળી આવ્યો તે વખતે ખબર પડી કે મને રાજમહેલમા જ
કેદ કરવામા આવ્યો હતો.

ભુખ્યો અને તરસ્યો

મધ્યરાત્રી હોવાથી ચોકીદાર વિગેરે સર્વ સુઇ ગયા હતા કોઇ
હાલતુ ચાલતુ પણ ન હોતુ મે તે વખતે વિચાર
કર્યો કે-'આ આખુ રાજકુળ અને આખુ નગર અ
ત્યારે મારૂ ખરેખર દુશ્મન થઇ ગયુ છે એ સર્વે
લોકોએ મને અનેક પ્રકારના દુખો દેવામા કાઇ
બાકી રાખી નથી'-આમ વિચારૂ છુ તેવામા મારા અતરમા રહેલા
મારા વૈશ્વાનર મિત્રે ઝણઝણાટી કરી અને હિસાએ આનદમા આવી
જઇ હોકારો કર્યો, એટલે એ બન્નેનુ મારામા જોર વધી ગયુ તે
વખતે નજીકમા એક અગ્નિનો કુડ સળગી રહ્યો હતો તે મારા જોવામા
આવ્યો, એટલે મે વિચાર કર્યો કે-'અહો ! શત્રુને મારવાનો ઉપાય
તો અહીં હાજર છે ! હવે એટલુ જ કરવાનુ છે કે એક શકોરૂ લઇને
તેમા અગારા ભરી લઉ અને પછી તેમાથી થોડા રાજમહેલમા અને
થોડા નગરના બીજા ભાગોમા મૂકી દઉ, ખાસ કરીને જલદી સળગી
ઉઠે તેના ઇધનવાળા સ્થાનકો શોધીને તેમા જ અગ્નિ લગાવી દઉ કે
જેથી થોડા અગારાથી પણ ધારેલ કામ થઇ જાય આમ કરવાથી
આખુ રાજકુળ અને આખુ નગર બન્ને પોતાની મેળે જ નાશ પામી
જશે ' આવો અધમ વિચાર કરીને મે તે જ પ્રમાણે કર્યું એક

ક્રોધીએ આવેશમા નગર સળગાવ્યુ

દમ સળગી ઉઠે તેવા સ્થાનો રાજકુળમા તથા આખા નગરમા હુ જાણતો હતો, તેને ચારે બાજુએથી મે સળગાવી મૂક્યા તેથી એટલી મોટી અગ્નિ સળગી ઉઠી કે હુ પણ નગરમાથી બળતો બળતો માત્ર ભવિતવ્યતાના યોગથી જ બહાર નીકળી શક્યો હુ બહાર નીકળતો હતો તે વખતે નગરના લોકોનો મોટો અરેરાટીનો અવાજ મારા સાભળવામા આવ્યો સુભટ લોકો બોલવા લાગ્યા કે 'અરે દોડો, દોડો!' તેઓના મનમા કાઇક એવી પણ શકા આવી કે દુશ્મનના લશ્કરે એ અતિ અધમ કાર્ય કર્યુ છે એ વખતે મારૂ શરીર તદ્દન ક્ષીણ થઇ ગયેલ હોવાને લીને અને શરીરની ક્ષીણતાની અસર મનપર પણ થતી હોવાને લીધે આખરે હુ મારી સર્વ ધીરજ ખોઇ બેઠો [1]

પ્રકરણ ૨૯ મું

ખૂનીક્રોધીનો રખડપાટો.

આખા જયસ્થળ નગરને સળગાવી મૂક્યું તેથી મારા મનમા પણ ભય ઉત્પન્ન થયો અને જગલ તરફ મે નાસવા માડ્યુ નાસતા નાસતા મે મોટા જગલમા પ્રવેશ કર્યો પછી મને બહુ પીડાઓ થઇ કાટાઓથી હુ વીંધાણો, ખીલાઓથી ઘાયલ થયો, રસ્તો ભૂલી ગયો, ખોટે રસ્તે ચઢી ગયો, ઉચા ઢોળાવપરથી ખસી પડ્યો, ઉધે માથે નીચા પ્રદેશમા પડ્યો, મારા અગોપાગ ભાગીને ચૂરેચૂરા થઇ ગયા અને મને એટલુ સખ્ત વાગ્યુ કે પડ્યા પછી ઉઠવાની શકિત પણ મારામા રહી નહિ

ચોરની પલ્લીમા

એવી રીતે હુ મહા અટવીમા પડેલો હતો તે વખતે ત્યા ચોરો આવ્યા તેઓએ મને એવી અવસ્થામા પડેલો જોયો તેઓ મને જોઇને બોલવા લાગ્યા કે–'અરે! આ તો જાડા પાડા જેવી કાયાવાળો માણસ જણાય છે, માટે એને લઇ જઇને કોઇ સારી જગ્યાએ વેચશુ

---

[1] નદિવર્ધને આખુ ગામ સળગાવ્યુ તે બાઢો થઇ ગયુ હતુ એક માણસ પણ બચવા પામ્યા ન હોતો તે આગળ કથા પરથી જણાશે જુઓ પ્ર ૩ પ્ર ૩૭૦

તો એનુ ઘણુ મૂલ આવશે, માટે ચાલો એને ઉપાડીને આપણા સ્વામી (પલ્લીપતિ) પાસે લઇ જઇએ!' ચોરાને આ પ્રમાણે બોલતા સાભળીને મારા મનમા કાઇક ઠ ડા પડેલો વૈશ્વાનર (મિત્ર) એકદમ સળગી ઉઠ્યો અને હુ બેઠો થઇ ગયો એટલે ચોરામાના એકે કહ્યુ 'અરે ભાઇએ! આનો વિચાર ખરાબ જણાય છે, તે આપણી સાથે લડવા માગે છે અથવા ભાગી જવા માગે છે, માટે એને એકદમ બાધી લો નહિ તો એને પકડવો મુશ્કેલ થઇ પડશે' પછી ચોરાએ મને ધનુષ્યની સોટિવડે મારી પેઠે કૂટયો, ખબ માર માર્યો અને પછવાડે હાથ કરીને મને પાચમોડીએ બાધી લીધો, હુ મ્હોઢામાથી ગાળો દીધા કરતો હતો તેથી મારૂ મ્હોઢુ પણ બાધી લીધુ પછી ત્યાથી મને ઉપાડ્યો, મારા શરીર પર તદ્દન ફાટેલુ તૂટેલુ જીરણુ કપડુ ઓઢાડ્યુ અને વારવાર ગોદા મારતા, ધમકી આપતા અને દમ દેતા તેઓ

કનકપુરના સીમાડામા

મને કનકપુર[1] નગરની નજીકમા આવેલી ભીમનિકેતન નામની ચોરની પલ્લીમા લઇ ગયા. ત્યા મને રણવીર નામના પલ્લીપતિની પાસે રજુ કરવામા આવ્યો, પલ્લીપતિએ હુકમ આપ્યો કે-"અરે! આ માણસને બહુ સારી રીતે ખવરાવો પીવરાવો, તેમ કરવાથી જો તે પાડા જેવો જાડો થશે તો તેના પસા બહુ વધારે આવશે" ચોરના સ્વામીની આવી આજ્ઞા માથે ચઢાવીને એક ચોર મને પોતાને ઘરે લઇ ગયો.

ક્રોધીની દ-વી જીભ

તે ચોરે મને પોતાને ઘરે લઇ જઇને મારે મ્હોઢેથી બ ધ છોડ્યા અને મને મોકળો કર્યો એટલે હુ તો મ્હોઢામાથી મમો ચચો બોલવા મ ડી પડ્યો તેથી તે ચોર મારા ઉપર ઘણો જ ગુસ્સે થયો, તેણે મને લાકડીઓથી ખૂબ ઠોક્યો, માત્ર પોતાના સ્વામીએ મને સોપેલો હોવાથી જ મારી નાખ્યો નહિ મારી બોલીમા કડવાશ તો એટલી હતી કે તે સાભળીને મને કોઇ પણ માણસ જરૂર મારી જ નાખે માત્ર મારી કડવી બોલીને લઇને તેણે મને તદ્દન તુચ્છ ભોજન આપવા માડ્યુ આથી હુ વધારે ને વધારે ભૂખ્યો રહેતો હોવાથી તદ્દન લેવાઇ ગયો અને મારા મ્હો ઉપર પણ દીનતા આવી ગઈ પહેલા

---

૧ કનકપુર અગાઉ આ નગરનો રાજા પ્રભાકર હતો વિભાકર આ નગરના રાજાનો તે વખતે વારસ હતો વિભાકરની સાથ વિમલાનનાના સબધમા મોટ યુદ્ધ થયુ હતુ તે માટ જુઓ આ પ્રસ્તાવનુ પ્રકરણ ૨૩ મુ

તો તે તુચ્છ ભોજન[1] આપતો તે ખાવાનીમે ચોખ્ખી ના પાડી, પણ અંતે ભુખને લીધે તે પણ મે ખાવા માડયુ પણ એવા કળથી વિગેરે તુચ્છ અન્નથી મારૂ પેટ કાઇ ભરાયુ નહિ તેથી નિરંતર મનનો ઉદ્વેગ પણ વધવા લાગ્યો

ભુખના દુ ખમા

આવી રીતે ભુખમા અને દુ ખમા મારા કેટલાક દિવસો પસાર થઇ ગયા અને હુ દુબળો થતો ગયો એક દિવસે પલ્લીપતિ રણવીરે હુ કેટલો જાડો થયો છુ ? વિગેરે પ્રશ્ન મારા પાલન કરનાર ચોરને પુછયા તેના જવાબમા તેણે જણાવ્યુ કે ' સાહેબ, એનાપર મહેનત તો ઘણી કરવામા આવે છે, પણ કોઇ રીતે એનામા બળ વધતુ નથી " ત્યારપછી ભુખમા અને દુ ખમા તે ચોરને ઘેર એજ રીતે હુ ઘણો વખત રહ્યો

ગ્રન્થ૬૩

એક વખત ચોરો ઉપર કનકપુર નગરથી લશ્કર ચઢી આવ્યુ, જેની ખબર ચોરોને પડતા તેઓ પલ્લીમાથી ભાગી ગયા રાજાના હુકમથી તે પલ્લીને લુટી લેવામા આવી–કબજે કરવામા આવી અને જેટલા પકડી શકાયા તેટલા ચોરોને પકડી લેવામા આવ્યા પકડાયલા સર્વને કનકપુર લઇ જવામા આવ્યા. હુ પણ પકડાઇ જનારાઓમાનો એક હતો

વિભાકર સમક્ષ નંદિવર્ધન
માન આપનાર પર ક્રોધ
ઉપકાર કરનારનુ ખૂન

કનકપુરે

મને એક ચોર તરીકે મહારાજા વિભાકર પાસે કનકપુરનગરમા રજુ કરવામા આવ્યો. વિભાકર મને જોતા જ કાઇક ઓળખી ગયો અને પોતાના મનમા વિચાર કરવા લાગ્યો કે 'અરે આ તે શી નવાઇ! આ પુરૂષના શરીરપર માત્ર હાડકા અને ચામડી જ રહ્યા છે જેથી ઝાડના બળેલા ઠુઠા જેવો થઇ રહ્યો છે, તોપણ તે બરાબર કુમાર નંદિવર્ધનનો આકાર ધારણ કરે છે અને જાણે તેજ હોય તેવો દેખાય છે તેનુ કારણ શુ હશે ! ' આવો વિચાર કરીને પછી તેણે નખથી મા

---

[1] કળથી તુચ્છ ભોજન તરીકે ઓળખાય છે, સર્વથી અધમ દાણો છે અને માણસો દુકાળ જેવા પ્રસંગ વગર ખુશીથી તે ખાતા નથી

ડીને શિખા પર્યંત મને ધારી ધારીને જોયો એમ કરતા તેના મનમા ખાત્રી થઇ ગઇ કે આ તો કુમાર નંદિવર્ધન જ છે આખરે ઓળખ્યો વળી તેણે વિચાર કર્યો કે–'અહીં નંદિવર્ધન કુમાર આવા આકારમા આવે એવો સંભવ પણ જણાતો નથી પણ ખરેખર નસીબની રીતો કાંઈ ઓરજ પ્રકારની છે! એને (કર્મને-વિધિને-નસીબને) વશ પડેલા પ્રાણીઓના સંબંધમા શું શું નથી બનતું? જે મોટા રાજાને પગે અનેક વિધાત્રીના લેખ મુગટધારી રાજાઓ નમસ્કાર કરી તેના પગની પૂજા કરે છે અને જે કાંઇ પણ વચન બોલે તે પ્રત્યેકને લોકો 'જય દેવ, જય દેવ!' એવા શબ્દોથી વધાવી લે છે, તે જ રાજા તે જ ભવમા નસીબને લઇને ભીખારીનો આકાર ધારણ કરીને અનેક પ્રકારના દુઃખ પામતો જોવામા આવે છે–માટે આ હાડપિંજર થઇ ગયેલો પુરૂષ મને તો કુમાર નંદિવર્ધન જ લાગે છે તેમા જરા પણ શક નથી–' એવો વિચાર કર્યા પછી પોતે મારી સાથે અગાઉ જે સ્નેહભાવ[1] કર્યો હતો તે યાદ કર્યો અને તેથી આંખમાથી ગાલ પર ઝરતા આનંદના આંસુના પ્રવાહ સાથે વિભાકર સિંહાસનપરથી ઉઠીને મને ભેટી પડ્યો. તે વખતે એ બનાવની વિચિત્રતા જોઇને આખું રાજકુળ આશ્ચર્યમા ગરકાવ થઇ ગયું

વિભાકર નરપતિએ તો મને પોતાના સિંહાસનપર અરધું આસન આપીને પોતાની સાથે બેસાડ્યો અને પછી મને પૂછયું[2] મિત્ર! આ તે શું?" વિભાકરના પૂછવાથી મેં તેને મારૂં સર્વ ચરિત્ર કહી સંભળાવ્યું તે સાંભળીને વિભાકર બોલ્યો "અરે ભાઇ! તેં આ તારા માતા પિતા વિગેરેને મારી નાખવાનું તદ્દન દયા વગરનું કામ કર્યું તે

---

૧ વિભાકરે લડાઈનો પ્રસંગ યાદ ન કરતા સ્નેહભાવ યાદ કર્યો તે તેની મોટાઈ બતાવે છે તેના મહામપટ્ટો નંદિવર્ધને કર્યા હતા અને તેથી તેઓ વચ્ચે સ્નેહભાવ થયો હતો જુઓ પૃ ૬૧૪ વળી નંદિવર્ધને તેને માનપૂર્વક કુશાવર્ત નગરથી વિદાય કર્યો હતો વિભાકર સારી પ્રકૃતિનો રાજા જણાય છે લડાઇ પ્રસંગે વિભાકર રાજ્યવારસ હતો તેના પિતા પ્રભાકર રાજા તે વખતે રાજ્ય કરતા હતા તે ધ્યાનમા રાખવું

૨ પાપી માણસને કોઇ તેના પાપની કથા પૂછે તો તેને પોતાની ઉપર ક્રોધ આવતો નથી પણ પૂછનાર પર ક્રોધ આવે છે નંદિવર્ધનને આવા પ્રકારનો ક્રોધ હવે સર્વ પૂછનાર પર આવશે તે કથામા જોઇશું પાપીઓના સંબંધમા એવું જ થાય છે

તો કાંઇ ઠીક કર્યું નહિ જો ભાઇ! એ ભયંકર કામને પરિણામે તને આ ભવમાં જ આટલો તો ક્લેશ પ્રાપ્ત થયો (અને પરભવમાં શું થશે તેની તો તને ખબર પણ નથી) એ સર્વ એ અકાર્યનું ફળ છે ” વિભાકરના આવા હિતવચન સાંભળતાં જ મારા મનમાં રહેલો વૈશ્વાનર અને હિંસા જાગ્રત થઇ ગયા અને મેં વિચાર કર્યો કે ખરેખર આ વિભાકર પણ મારા શત્રુનાશના કાર્યને અકાર્ય માને છે તેથી તે પણ મારો દુશ્મન જ જણાય છે એટલે તુરત જ તેને મારી નાખવાનો મારા મનમાં નિર્ણય થઇ ગયો પરંતુ મારું શરીર ઘણું દુબળું થઇ ગયેલું હોવાને લીધે, વિભાકરનો રાજ્યપ્રતાપ ઘણો મોટો હોવાને લીધે, નજીકમાં રાજપુરુષોનો મોટો સમૂહ હાજર હોવાને લીધે, તેમજ મારી પાસે શસ્ત્ર ન હોવાને લીધે મેં વિભાકર રાજા પર પ્રહાર કર્યો નહિ, પરંતુ મારું મ્હોઢું તદ્દન [1]બગાડી દીધું વિભાકર મારો અભિપ્રાય સમજી ગયો તેના ધ્યાનમાં આવી ગયું કે જે વાત ચાલે છે તે મને જરા પણ પસંદ આવતી નથી તો પછી એ વાત ફરીવાર યાદ કરીને કુમાર નંદિવર્ધનને શા માટે સંતાપ આપવો? એ વિચારને પરિણામે એ બાબતની વાતચીત વિભાકર રાજાએ બંધ કરી દીધી

હિત કરનાર પર ક્રોધ

ત્યારપછી તે જ વખતે વિભાકર રાજાએ પોતાના સામંત અને સરદારોને આજ્ઞા કરી ‘ આ નંદિવર્ધન કુમાર મારૂં પોતાનું શરીર જ છે, મારૂં જીવતર છે, મારૂં સર્વસ્વ છે, તે મારો સગો છે, મારો ભાઇ છે, મારે પૂજવા યોગ્ય છે, એના દર્શનથી આજે મને ઘણો આનંદ થઇ ગયો છે, માટે સ્નેહીજન મળે ત્યારે આપણે જે પ્રમાણે મોટા મહોત્સવ કરીએ છીએ તે પ્રમાણે સર્વ કરાવો ’ તેઓએ રાજ્ય આજ્ઞા માથે ચઢાવી ત્યારપછી રાજકુળમાં મોટો આનંદ પ્રસરી રહ્યો, મને વિધિપૂર્વક ન્હવરાવવામાં આવ્યો, મને દિવ્ય વસ્ત્રાભરણો પહેરાવવામાં આવ્યાં, અત્યંત સુંદર ભોજન મને જમાડવામાં આવ્યું, મારા આખા શરીરપર સુગંધી પદાર્થોનું વિલેપન કરવામાં આવ્યું મારા શરીરપર મહા મૂલ્યવાળા અલંકારો ધારણ કરાવવામાં આવ્યા અને છેવટે

નંદિવર્ધનને મોટું સન્માન

---

[1] કોઇ વાત ન ગમે ત્યારે મ્હોઢાને ‘ અરીઠું ’ કરવામાં આવે છે તેવા મુખ પરથી જ કોઇ જાણી શકે કે આ ભાઇને આ વાત ગમતી નથી એવી મ્હોઢાની આકૃતિ તેવે પ્રસંગે થઇ જાય છે

[1]વિભાકર રાજાએ પોતાને હાથે મને મનોહર સુંદર પાન આપ્યું વિભાકર રાજાએ આટલું આટલું મારે માટે કર્યું, પરંતુ મારા મનમાં તો એમજ લાગ્યા કરતું હતું કે 'અહો! આણે મને એમ કહ્યું કે મારા માતાપિતા વિગેરેને મેં મારી નાખ્યા તે વાત ઠીક કરી નહિ, માટે લાગ આવે તો એ પાપીને મારી નાખું !' આવા ભયંકર વિચારને લીધે મારૂં મન એટલું ડોળાઇ ગયું હતું કે મને તે રાજા જાતે આટલું બધું માન આપતો હતો તેના તરફ મારૂં મન પણ ગયું નહિ ત્યાર પછી ભોજનશાળામાંથી બહાર નીકળીને અમે સર્વે બેસવાના દિવાનખાનામાં આવ્યા ત્યાં વિભાકર રાજાના મંત્રી મતિશેખરે વાત ઉપાડી ' અરે પ્રાતઃસ્મરણીય મહારાજા પ્રભાકર[2] દેવલોક ગયા તેની તો આપને ખબર પડી હશે ? " મેં જવાબમાં માથું ધુણાવ્યું (જણાવ્યું કે હા, એ સમાચાર થોડા વખત પહેલાં જાણ્યા હતા) તે વખતે વિભાકરની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં અને મુખેથી બોલ્યો " મિત્ર! પિતા તો પરલોકમાં ગયા! હવે તારે પિતાનું સ્થાન લેવું જોઇએ તેથી આ રાજ્ય, અમે સર્વે, આ સર્વ પ્રધાનમંડળ અને પ્રજામંડળ જે પિતાની કૃપામાં લહેર કરતું હતું તે સર્વ તારા નોકર છે અને તારી સેવામાં હાજર છે તારી મરજીમાં આવે તેવી રીતે સર્વની સાથે તું કામ લે!" આટલી સુંદર અને ઉદાર પ્રાર્થના વિભાકરે મને કરી, પરંતુ વૈશ્વાનરને હમેશા કોઇ પણ પ્રકારનો ગુણ હોતો જ નથી તેથી હું તો જરા પણ આભાર માનવાને બદલે મૌન ધારણ કરીને ચૂપ બેસી રહ્યો.

ઉદાત્ત ઉદારતા

હવે એવી રીતે આનંદ વિલાસમાં તે દિવસ આખો પસાર થઇ ગયો, રાત્રીની શરૂઆતમાં રાજ્યમંડળ ભરાતું હતું તે પ્રમાણે ભરાઇને વિસર્જન થયું ત્યારપછી પોતાની પ્રેમી સ્ત્રીઓને આવવાનો નિષેધ કરીને મારા ઉપર અત્યંત પ્રેમ હોવાને લીધે [3]વાસભુવનમાં આવેલી મહા મૂલ્યવાળી એક જ શય્યામાં વિભાકર રાજા

વિભાકરનું દ્યૂત

---

૧ રાજા જાતે પાન આપે તે સર્વથી મોટું માન ગણાય છે

૨ પ્રભાકર વિભાકર રાજાના પિતા કનકશેખર સાથે લડાઈ થઇ ત્યારે પ્રભાકર રાજા જીવતા હતા તે વખતે વિભાકર રાજ્યવારસ-યુવરાજ હતો. જુઓ પૃ ૫૮૪

૩ વાસભુવન સુવાનો ઓરડો

મારી સાથે સુતો અરે અગૃહિતસ કેતા ! તે વખતે હિ સા અને વૈશ્વા નરે મારા મનને એટલુ ચકડોળે ચઢાવ્યુ હતુ કે સરળ હૃદયવાળો વિભાકર રાજા જેને મારા ઉપર આટલો બધો પ્રેમ અને વિશ્વાસ હતા તેને મે પાપીએ રાત્રીમા ઉઠીને નીચે પટકી પાડ્યો અને મારી નાખ્યો ત્યારપછી માત્ર શરીરપર એક જ વસ્ત્ર પહેરીને હુ કનકપુર નગરથી બહાર નીકળી ગયો

કનકચૂડનો આદર
કનકશેખરનો પ્રશ્ન
ખૂનનો પ્રયત્ન-બચાવ

કુશાવર્તપુરે

ભય કર રાત્રીમા એકલો બહાર નીકળી હુ મોટી અટવીમા આવી ચઢ્યો ત્યા મે અનેક પ્રકારના દુ ખો સહન કર્યા અનેક પ્રકારના કલેશો ખમતો છેવટે હુ [1]કુશાવર્તપુરે આવી પહોચ્યો બહાર ઉદ્યાનમા રહ્યો ત્યા મને કનકશેખરના નોકર ચાકરોએ જોઇ લીધો, તેથી તેણે મારા આવવાના સમાચાર મહારાજા કનકચૂડને અને યુવરાજ કનકશેખરને આપ્યા તેઓએ મનમા વિચાર કર્યો કે 'નદિવર્ધન કુમાર એકલો જ અહીં આવ્યો છે તેનુ કાઇ પણ કારણ હોવુ જોઇએ' તેઓ પોતાના ખાસ માણસના પરિવારને સાથે લઇને બન્ને મારી પાસે આવ્યા ઉચિત માન અરસ્પરસ આપ્યુ લીધુ ત્યારપછી હુ અને કનકશેખર ઉત્સારકમા[2] સાથે બેઠા પછી તેણે મને એકલા [3]આવવાનુ કારણ પૂછ્યુ મને વિચાર થયો કે આને પણ મારૂ ચરિત્ર પસદ આવતુ હોય એમ જણાતુ નથી, માટે એવાને તે પોતાની વાત શા માટે કરવી જોઇએ ? તેથી મે કનકશેખરને કહ્યુ 'એ વાત જવા દે, એમા કાઇ દમ નથી' કનકશેખરને આવો જવાબ જરા વિચિત્ર લાગ્યો તેથી વળી બોલ્યો 'અરે ભાઇ ! મને પણ તારી વાત ન કહેવાય ? તુ શુ મારાથી આટલી બધી જૂદાઇ રાખે છે ?' મે જવાબમા કહ્યુ ના' એ વાત તો કહેવાનો જ નથી' ત્યારે વળી વધારે આગ્રહ કરીને કન-

---

[1] કુશાવર્તપુર કનકચૂડરાજાની રાજધાની કનકશેખરનુ નગર જ્યા રહી નદિવર્ધને લડાઇમા જીત મેળવી હતી અને કનકશેખરની બહેન કનકમજરીને પરણ્યો હતો તે તેના મામાનુ શહેર

[2] ઉત્સારક એકાત ગોખડો હવેલીની બહાર રવેશ મુકતો હોય તેમા નાળીયા નાખી Balcony જેવી બેસવાની જગ્યા ઉત્સારકનો અર્થ ઓસરી પણ થાય છે

[3] હજી સુધી જયસ્થળ નગરનો દાહ, કનકમજરી તથા વેવાહઓના ખૂનોની વાત કુશાવર્તપુર પહોચી નથી એમ જણાય છે

શેખરે કહ્યુ ' ભાઇ ! તારે એ વાત તો મને કરવી જ પડશે, એ વાત તુ મને નહિ કહે ત્યા સુધી મારા જીવને ચેન પડે તેમ નથી ' ' મે વાત કહેવાની ના કહી તો પણ આ હજુ સમજતો નથી અને મારા હુકમને માન આપતો નથી' એ વિચારથી વશ્વાનર અને હિસા મારા મનમા રહ્યા રહ્યા હીલચાલ કરવા મડી ગયા તે વખતે કનકશેખરની કેડમાથી જમની જીભ જેવી ચમકતી છરી મે ખેચી લીધી અને કનકશેખરને મારવા માટે તે ઉગામી તે વખતે ' અરે આ શુ ? ' એમ બોલતા કનકચૂડ મહારાજા વિગેરે સર્વ દોડતા આવી પહોચ્યા અને મોટો કોળાહળ થઇ ગયો તે વખતે કનકશેખરના ગુણથી ખેચાઇ આ વેલા નજીક રહેલા દેવતાએ મને થભી દીધો અને સર્વના દેખતા મને ઉપાડીને આકાશમાર્ગે ફેકયો અને તે દેશની હદ ઉપરના ભાગમા નાખ્યો

ચોગેએ ઓળખ્યો
તેમના સભાળવી કોર
પર્યાલોચન અને ત્યાગ

<u>અબરીષ ચોરપલ્લીમા</u>

દેવતાએ ત્યાથી [1]અબરીષ જાતિના વીરસેન વિગેરે ચોગેની પલ્લીમા મને નાખ્યો મારા હાથમા છરી રહી ગઇ છે અને તે કોઇને મારવા માટે મે ઉગામેલી છે એવી અવસ્થામા તેઓએ (ચોરોએ અને ચોરના નાયકે) મને જોયો અને જોતાવેતજ તેઓએ મને ઓળખી લીધો તેઓ સવ એક વખત મારા નોકર થઇ રહ્યા હતા તેથી મને જોતા જ એકદમ મારે પગે પડ્યા અને હકીકત શી છે એમ આતુરતાથી પૂછવા લાગ્યા હુ તેઓને કાઇ જવાબ આપી શકયો નહિ તેથી ચોરોને ઘણી નવાઇ લાગી તેઓ મારે બેસવાને માટે આસન લઇ આવ્યા, પણ તેના ઉપર મારાથી બેસી પણ શકાયુ નહિ તેઓને મનમા દીનતા આવી એટલે તે વખતે દેવતાએ મને થભી દીધો હતો તેમાથી ચોરો પર કરૂણા કરી (મને) છૂટો કર્યો. દેવતાએ છૂટો કર્યો એટલે મારા અગોપાગ હાલવા ચાલવા માડ્યા, જે હકીકત જોઇને ચોરોને ઘણો આનદ થયો

દેવતાએ બધન માથી છોડ્યો

[1] જયસ્થળથી કુશાવર્તપુરે આવતા આ અબરીષ ચોરા સાથે નદિવર્ધનને લડાઇ થઇ હતી જેમા તેણે ઘણુ શૂરાતન દેખાડ્યુ હતુ અને સર્વ ચોરોને પોતાના નોકર બનાવ્યા હતા જુઓ પૃષ્ઠ ૫૭૯-૫૮૨ (પ્રકરણ ૨૨)

તેઓએ પછી મને આસનપર બેસાડયો અને આ સર્વ હકીકત કેમ બની આવી તે સબધી પ્રેમપૂર્વક પૂછવા લાગ્યા

પ્રેમીના પ્રશ્ન પર અધ ક્રોધ

મે મારા મનમા વિચાર કર્યો કે 'આ તો ભારે પચાત થઈ ! જ્યા જઈએ છીએ ત્યા આવા પારકી ચિંતામા બળનારા અને ઉપર ઉપરથી હેત–વત્સળતા બતાવનારા લોકો મળે છે અને જરા પણ સુખે બેસવા દેતા નથી ' ચોરોને ફરીવાર પણ મે જવાબ ન આપ્યો તો પણ તેઓ ફરી ફરીને તે જ હકીકત પૂછવા લાગ્યા આથી મને ઘણો કટાળો આવ્યો અદર રહેલ હિંસા અને વૈશ્વાનર તે વખતે તૈયાર થઈ ગયા એટલે કેટલાક ચોરોને મે ઠાર કરી નાખ્યા આવો પ્રત્યક્ષ અણઘટતો બનાવ જોઈને ત્યા તો મોટો કોળાહળ થઈ ગયો ચોરો મારી સામે ઘણી મોટી સખ્યામા હોવાથી તેઓએ મારા હાથમાથી છરી લઈ લીધી અને પોતાની જાતને ભય લાગતો હોવાથી તેઓએ મને બાધી લીધો.

હવે તે વખતે સૂર્ય અસ્ત થયો, સર્વ જગ્યાએ અધારૂ પસર્યું ચોરોએ એકઠા મળીને વિચાર કર્યો કે 'આ નદિવર્ધને અગાઉ આપણા ઉપરી નાયક [1]અમરસેનને મારી નાખ્યો હતો અને હાલમા આપણા કેટલાક આગેવાન મુખ્ય ચોરોને મારી નાખ્યા છે તેથી જણાય છે કે તે હજુ આપણો પૂર્વકાળનો (જુનો) દુશ્મન જ છે આપણે તેની સર્વ હકીકત સારી છે એમ ગણીને તેના દાસ થઈને રહ્યા હતા, લોકોમા એને આપણા સ્વામી તરીકે જણાવ્યો હતો અને એ વાત દૂર દેશાતરમા પણ પહોચાડી દીધી હતી, તેથી જો હવે તેને આપણે મારી નાખશુ તો દુનિયામા આપણો ઘણો અવર્ણવાદ બોલાશે, અને જેમ અગ્નિને પોટલામા બાધી ભારી શકાય નહિ તેમ તેને રાખવો પણ અશક્ય છે,[2] માટે દૂર પ્રદેશમા લઈ જઈને એને છોડી દેવો એજ વધારે સારૂ છે' એમ તેઓએ અદર અદર વિચાર કરીને નિર્ણય કર્યો પછી તેઓએ મને ગાડામા નાખી ગાડા સાથેજ જકડીને બાધ્યો

ગરત્વનો આરાકા

---

૧ વિષમકૂટ પર લડાઈમા અમરસેન નાયકને નદિવર્ધને માર્યો હતો જુઓ પૃ ૫૮૧ અમરસેન પછી વીરસેન નાયકપણાને આવ્યો હતો

૨ અગ્નિનુ પોટલુ બાધી શકાતુ નથી, તે તો પોટલામા હોય તો પણ બધાનો જ નાશ છે તેમ નદિવર્ધનને ચાર બાજુથી બાધીને રાખવો એ પણ બને તેવુ નથી એવો ભાવ જણાય છે

અને મારા મ્હોઢા ઉપર સખ્ત વસ્ત્ર બાંધવામાં આવ્યું. એ ગાડાની સાથે મનોવેગી અને પવનવેગી બળદ જોડવામાં આવ્યા અને ગાડા સાથે કેટલાક માણસોને પણ મોકલ્યા. અમારૂં ગાડું ચાલ્યું અને રાત્રીમાં જ અમે બાર જોજન ભૂમિને ઉલંઘી ગયા. એવી રીતે મંજલ દરમંજલ કુચ કરતા અમે સર્વે [1]શાર્દૂળપુર નગરી નજીક આવી પહોંચ્યાં. તે નગરની બહાર એક મળવિલય[2] નામનું ઉદ્યાન હતું ત્યાં ચોરોએ મને મૂકી દીધો અને ગાડું લઇને તેઓ સર્વ પોતાની પલ્લી તરફ પાછા વિદાય થયા.

શાર્દૂલપુરને પાદરે.

[3]થોડા વખતમાં ત્યાં અચાનક ઠંડો પવન વાવા લાગ્યો. પ્રાણીઓમાં જન્મથી સહજ વૈર હતું તે પણ તેઓએ છોડી દીધું, આખા જંગલમાં (ઉદ્યાનમાં) વિશાળ પૃથ્વીની લક્ષ્મી જાણે આવીને વસી હોય તેવું વિકસ્વર તે થઇ ગયું, સર્વે ઋતુઓ એક કાળે ત્યાં સાથે જ ઉતરી આવી, પક્ષીનાં ટોળેટોળાં આનંદકલ્લોલ કરવા લાગ્યાં,ભમરાઓ સરલ તાલમાં મનને હરણ કરે તેવો અવાજ કરવા લાગ્યા, તે પ્રદેશમાં બહુ તાપ ન લાગે અને પ્રકાશ ઘણો થાય તેવી રીતે સૂર્ય ઉદ્યોત કરવા લાગ્યો. આવી રીતે આખી કુદરત એવી અનુકૂળ થતી જણાઇ કે મારૂં મન પણ જરા એ બાબત તરફ ખેંચાયું અને મારા મનમાં થતો સંતાપ કાંઇક ઓછો થયો.

---

૧ જે **શાર્દૂલપુરના અરિદમન** રાજાએ **સ્ફુટવચન** પ્રધાનને પોતાની પુત્રી નંદિવર્ધનને આપવા સારૂ જયસ્થળ નગરે મોકલ્યો હતો તેજ આ નગર છે. જુઓ પૃ. ૬૩૪.

૨ **મલવિલય: મલ** એટલે અજ્ઞાનનો મેલ તેનો **વિલય** એટલે નાશ. સ્થાનની પવિત્રતાથી જ જ્યાં અજ્ઞાનમેલનો નાશ થાય તેવી જગ્યા.

૩ મહાત્મા પુરૂષોના પગલાં થાય ત્યાં કુદરત આવી રીતે અનુકળ થઈ જાય છે. આ મહાત્મા કોણ છે તે હાલ તુરતમાંજ જોવામાં આવશે.

પ્રકરણ ૩૦ મું.*

મલવિલય ઉદ્યાનમાં વિવેકકેવળી.

મલવિલય ઉદ્યાનમાં તે વખતે અનેક દેવો આવી પહોંચ્યા. તેઓએ શરીરપર ધારણ કરેલા આભૂષણોની પ્રભાના પ્રવાહવડે દિશાઓમાં પ્રકાશ પડતો હતો. તેઓએ ઉદ્યાનની જમીન સાફ કરી નાખી, સુગંધી જળનો ચારે તરફ છંટકાવ કર્યો, પાંચે વર્ણનાં સુંદર મનોહર ફૂલો ચારે તરફ પાથરી દીધાં, એક વિશાળ અને રમણીય રત્નજડિત ભૂમિકાને તૈયાર કરી દીધી, તેના ઉપર [1]સુવર્ણકમળની રચના કરી, તેના ઉપર દેવદુષ્ય (વસ્ત્ર) નો અતિ સુંદર ચંદરવો બાંધ્યો, તે ચંદરવાને મોતીઓની શેરો ચારે તરફ લટકાવી દીધી. એવી રીતે સર્વ સુંદર રચનાઓ દેવતાએ તૈયાર કરી દીધી.

વિવેક કેવળીનું ભદ્ર આગમન.

પછી અતિ ઉત્સુક દેવતાઓ માર્ગનું અવલોકન કરવા લાગ્યા. ત્યાં જાણે યથેષ્ટ [2]ફળ આપનાર હોવાથી સાક્ષાત્ કલ્પવૃક્ષ જ હોય નહિ, [3]સ્થિરતા ગુણે કરીને જાણે સાક્ષાત્ મેરૂપર્વત જ હોય નહિ, અનેક ગુણરત્નોની[4] ખાણ હોવાથી જાણે સાક્ષાત્ ક્ષીરસમુદ્ર જ હોય નહિ, શીતલેશ્ય[5] હોવા-

---

* આ અને આવતાં બે પ્રકરણો સાથેજ ગણવાના છે, માત્ર સગવડ ખાતર ત્રણ પ્રકરણ જૂદાં પાડવામાં આવ્યાં છે.

૧ તીર્થંકર મહારાજને માટે દેવો સમવસરણની રચના કરે છે, સામાન્ય કેવળી માટે ઇચ્છા થાય તો ભક્તિભાવથી દેવો કમળની રચનાં કરે છે. સામાન્ય કેવળીને સમવસરણ હોય નહિ એવો કલ્પ છે.

૨ **ફળ:** શ્લેષ છે. (૧) કલ્પવૃક્ષ પક્ષે સ્થૂળ વસ્તુ: (૨) આચાર્ય પક્ષે મોક્ષ સ્વર્ગ વિગેરે ફળ.

૩ **સ્થિરતા** શ્લેષ છે: (૧) મેરૂપર્વત પક્ષે-હાલે ચાલે નહિ તે ભાવ; (૨) આચાર્ય પક્ષે-ડગે નહિ તેવો નિશ્ચળ ગુણ.

૪ **રત્ન** શ્લેષ છે: (૧) સમુદ્રમાં રત્નો હોય છે; (૨) કેવળીમાં અનેક ગુણો સુપ્રસિદ્ધ છે.

૫ **શીતલેશ્ય** શ્લેષ છે: (૧) ચંદ્ર પક્ષે-ઠંડાપણાનો સ્વભાવ છે જેનો; (૨) આચાર્ય પક્ષે-શીતલેશ્યા-શાંત સ્વભાવવાળા

થી જાણે સાક્ષાત્ ચંદ્ર જ હોય નહિ, ઘણો પ્રતાપ[1] હોવાથી જાણે સાક્ષાત્ સૂર્ય જ હોય નહિ, મહા મુશ્કેલીએ પ્રાપ્ત થઇ શકે તેવા હોવાથી જાણે સાક્ષાત [2]ચિંતામણિ રત્ન જ હોય નહિ, અત્યંત નિર્મળ[3] હોવાથી જાણે સાક્ષાત્ સ્ફટિક રત્ન જ હોય નહિ, સર્વ[4]સહિષ્ણુતા વિભૂતિ હોવાને લીધે જાણે સાક્ષાત પૃથ્વીનો ભાગ જ હોય નહિ, કોઈનું અવલંબન[5] નહિ કરતા હોવાથી જાણે સાક્ષાત આકાશ જ હોય નહિ તેવા, કેવળજ્ઞાનરૂપ સૂર્યને ધારણ કરનાર [6]વિવેક નામના આચાર્ય મહારાજ ત્યાં પધાર્યા. ગંધહસ્તી[7] જેમ અનેક હાથીઓના ટોળાથી પરવરેલ હોય તેમ આ મહાધુરંધર આચાર્ય તેમના જેવા જ શાંતમૂર્તિ અનેક શિષ્યોથી પરવરેલા હતા. આચાર્યમહારાજ ત્યાં પધાર્યા એટલે તુરત જ કનકકમળ ઉપર તમને બીરાજમાન કરવામાં આવ્યા. ત્યાં આગળ હાથ જોડીને ઉભી રહેલી સભા તેઓશ્રીને યોગ્ય પ્રણામ નમસ્કાર-વંદના વિગેરે કરી રહી ત્યારપછી સર્વ જમીનપર બેસી ગયા. કેવળી ભગવાન્ વિવેકાચાર્યે ત્યારપછી વ્યાખ્યાન કરવાની શરૂઆત કરી.

તે વખતે ભગવાનના પ્રતાપને સહન નહિ કરી શકવાથી મારા શરીરમાંથી હિંસા અને વૈશ્વાનર બહાર નીકળી ગયા અને મારાથી દૂર જઇને મારી રાહ જોવા લાગ્યા.

---

૧ **પ્રતાપ** શ્લેષ છે: (૧) સૂર્ય પક્ષે-તાપ; (૨) કેવળી પક્ષે-તેજ,

૨ **ચિંતામણિ** રત્ન મળવું મુશ્કેલ છે, આવા મહાત્માનો યોગ થવો પણ ઘણો મુશ્કેલ છે.

૩ **નિર્મળ**શ્લેષ છે: (૧) સ્ફટિક પક્ષે-જેની આરપાર જોઈ શકાય તેવું; (૨) આચાર્ય પક્ષે-મેલ-દોષ વગરના.

૪ **સર્વસહિષ્ણુતા** શ્લેષ છે: (૧) જમીનપર ગમે તેનો બોજો મૂકવામાં આવે તે તે સહન કરે છે; તેને ખોદે, ભાંગે, તોડે, ફોડે તો પણ તે ગુસ્સે થતી નથી; (૨) આચાર્ય સર્વ પ્રકારના પરિષહો-ઉપસર્ગો સહન કરે છે તેથી જમીન પેઠે તેમનામાં પણ સર્વસહિષ્ણુતાનો ભાવ છે

૫ **અવલંબન** શ્લેષ છે. (૧) આકાશને કોઈના ટેકાનો ખપ નથી; (૨) આચાર્ય પોતાના જોરથી જ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે; કોઇના આલંબનની-ટેકાની અપેક્ષા રાખતા નથી.

૬ **વિવેક** આચાર્યને અહીં લઇ આવવામાં ગ્રંથકર્તાએ ઘણી ખુબી કરી છે, સારા ખરાબનું જ્ઞાન એટલે **વિવેક**. એ જ્ઞાનની પ્રાણીને ઘણી જ જરૂર છે અને તેના વગર સર્વ પ્રયાસ લગભગ નકામા જેવા જ થાય છે.

૭ **ગંધહસ્તી**. એવો પ્રભાવશાળી હોય છે કે તેની પછવાડે સેંકડો હાથીઓ પ્રેમથી ફર્યા જ કરે છે. ટોળાબંધ હાથણીઓનો તે પતિ હોય છે.

અરિદમન રાજાની સ્તુતિ.

હવે એ શાર્દૂલપુર નગરમાં અરિદમન નામનો રાજા હતો, તેણે લોકોને મુખેથી વિવેકાચાર્ય બહાર ઉદ્યાનમાં પધાર્યા છે એવા સમાચાર સાંભળ્યા એટલે કેવળી મહારાજને વંદન કરવા સારૂ તે નગર બહાર નીકળ્યો. પૂર્વે તેની જે દીકરી મદનમંજૂષાનું પાણિગ્રહણ કરવા સારૂ તેણે પોતાના પ્રધાન પુરૂષ સ્ફુટવચનને મારી પાસે મોકલ્યો હતો[1] તે કન્યા પણ તેની સાથે ત્યાં આવી હતી અને અરિદમન રાજાની રાણી અને મદનમંજૂષાની માતા રતિચૂલા પણ સાથે જ આવી હતી. અરિદમન રાજાએ રાજ્યનાં પાંચ ચિન્હો[2] બહાર છોડી દીધાં, કેવળી ઉપર મનમાં અત્યંત ભક્તિ દેખાડી અને ઉત્તરાસંગ[3] ધારણ કરી સૂરિમહારાજના અવગ્રહમાં તે દાખલ થયો. ત્યારપછી સૂરિમહારાજના ચરણમાં પંચાંગપ્રણામપૂર્વક નમસ્કાર કરીને પોતાના હાથ જોડી કપાળે લગાડી મુખેથી આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવા લાગ્યો.

"અજ્ઞાન રૂપ અંધકારનો નાશ કરનાર હે [4]સૂર્ય! રાગ રૂપ સંતાપનો નાશ કરનાર હે ચંદ્ર[5]! તમને નમસ્કાર છે. હે કરૂણાસમુદ્ર! તમારા પવિત્ર પગલાનું આજે દર્શન કરાવી, હે સંસારનો નાશ કરનાર! આપે અમને પાપથી મુક્ત કરી દીધાં છે. આજે જ ખરેખર મારો જન્મ થયો છે, આજે જ ખરેખરૂં રાજ્ય મને પ્રાપ્ત થયું છે, મારી શ્રવણેન્દ્રિય આજે જ સતેજ થઇ છે અને આંખો વડે આજે જ હું દેખતો થયો છું! કારણ કે સર્વ પ્રકારના સંતાપો અને પાપોરૂપ અજીર્ણને રેચ આપનાર અને મારા મહાભાગ્યને સૂચવનાર આજે આપશ્રીનું દર્શન મને થયું છે." સર્વ પાપોનો નાશ કરનાર મહાત્મા આચાર્ય મહારાજની આવા સુંદર શબ્દોમાં સ્તુતિ કર્યા પછી અરિદમન રાજાએ બીજા સર્વ સાધુઓને વંદના કરી અને ત્યારપછી નિર્જીવ ભૂમિ જોઇને પોતે જમીનપર બેઠો. તે વખતે સ્વર્ગ અને મોક્ષરૂપ વસ્તુઓને પ્રત્યક્ષ કરાવતા હોય તેવી રીતે આચાર્યમહા-

---

૧ જુઓ પૃષ્ઠ ૬૩૪.

૨ છત્ર, ચામર, પાદુકા, છડી અને તરવાર આ પાંચ રાજ્યચિન્હો છે. દેવવંદનભાષ્ય ગાથા ૨૧ મીમાં છડીને સ્થાને મુગટ કહેલ છે.

૩ ઉત્તરાસંગ: ખેસ જેવું વસ્ત્ર. મોટા માણસ પાસે જતી વખતે ઉત્તરાસંગ ધારણ કરવું જોઇએ એવો શિષ્ટાચાર છે.

૪ સૂર્ય અંધકારનો નાશ કરે છે; આચાર્ય અજ્ઞાન રૂપ અંધકારનો નાશ કરે છે.

૫ ચંદ્ર તાપનો નાશ કરે છે; આચાર્ય રાગદ્વેષ રૂપ સખ્ત તાપનો નાશ કરે છે.

રાજે તેમજ સર્વ સાધુએ રાજાને ધર્મલાભ દીધો. ત્યારપછી બીજા સવ લોકોએ આચાર્યમહારાજને અને મુનિઓને ભાવપૂર્વક વંદના કરી. સર્વ બેસી ગયા પછી લોકયાત્રા કરવા ઉદ્યુક્ત થયેલા આચાર્ય-મહારાજે દેશના દેવા માંડી.

વિવેકકેવળીની દેશના.

" અહો ભવ્ય પ્રાણીઓ ! કોઇ પણ પ્રકારનો થાક ખાધા વગર " અસ્ખલિતપણે પ્રાણી આ સંસારઅટવિમાં ભટકયા કરે છે. તેને " સર્વજ્ઞ મહારાજે બતાવેલ ધર્મની પ્રાપ્તિ થવી ઘણી જ મુશ્કેલ છે. " એમ કહેવાનું કારણ એ છે કે જ્ઞાનચક્ષુથી જોતાં આ સંસાર " અનાદિ છે, કાળ પણ [1]પ્રવાહથી અનાદિ છે અને જીવો પણ " અનાદિ છે. હવે એ પ્રાણીઓને અનાદિ કાળની રખડપટ્ટીમાં કોઇ " પણ વખત સર્વજ્ઞે બતાવેલા ધર્મની પ્રાપ્તિ થઇ હોતી નથી અને " તેને લઇને તેઓ બાપડા સંસારમાં રખડ્યા જ કરે છે અને તેમની " રખડપટ્ટીનો છેડો કદિ આવતો નથી. જો તેઓને કદિ પણ ધર્મની " પ્રાપ્તિ થઇ હોય તો પછી તેઓને સંસારમાં રહેવાનું જ શેનું હોય ? " અગ્નિના મેળાપમાં તરખલાનો સંભવ કે અસ્તિત્વ કયાંથી હોઇ શકે ? " તેટલા માટે હે રાજન્ ! તીર્થંકર મહારાજે બતાવેલ ધર્મ આ પ્રા-" ણીએ પૂર્વે કદિ પણ પ્રાપ્ત કર્યો નથી એવો ચોક્કસ નિર્ણય થાય છે " અને તે સંબંધમાં જરા પણ શંકા રહેતી નથી. જેવી રીતે મત્સ્યો " સમુદ્રમાં ડોળાયા કરે છે તેમ પ્રાણીઓ આ અનાદિ સંસારરૂપ સમુદ્ર " જે નિરંતર દુઃખથી ભરેલો છે તેમાં ડોળાયા કરે છે, અહીંથી તહીં " મત્સ્યની પેઠે ઘસડાયા કરે છે અને નિરંતર અટવાયા કરે છે; એવી " રીતે ભટકતાં જ્યારે સ્વકર્મનો અને ભવ્યપણાનો પરિપાક થાય, " મનુષ્યભવાદિ સામગ્રી મળી આવે, સમય (કાળ) ની અનુકૂળતા " થાય ત્યારે તેના ઉપર મહા કલ્યાણ કરનાર અચિંત્ય શ-" ક્તિવાળી પ્રભુની કૃપા થાય છે અને તેને પરિણામે મહા " મુશ્કેલીએ ભેદી શકાય તેવી [2]ગ્રંથીનો ભેદ કરીને (ગાંઠને " કાપી નાખીને) સર્વ કલેશનો નાશ કરનાર જિનેંદ્ર ભગવા-

---

૧ પ્રવાહથી અનાદિ છે એ વિચાર ઘણો તત્ત્વસૂચક છે; એમા Evolution બતાવ્યું છે અને આવો ફેરે પણ લોકોત્તર રહે એમ બતાવ્યું. પર્યાયાંતર થયા કરે છે એ વાત સમજવા જેવી છે જુઓ દ્રવ્યગુણપર્યાયનો રાસ. કાળની બાબતમાં સમયોનો ઉત્પત્તિ વિનાશ થયા કરે છે પરંતુ કાળદ્રવ્ય કાયમ રહે છે.

૨. અનાદિ મિથ્યાત્વની ગાંઠ. ગ્રંથિભેદ પર અન્યત્ર વિવેચન થઇ ગયું છે. જુઓ પૃ. ૮૬-૮૮ (પ્રથમ પ્રસ્તાવ).

"નના તત્ત્વનું દર્શન પ્રાણી પ્રાપ્ત કરે છે. ત્યાર બાદ પ્રાણી તીર્થંકર "મહારાજે બતાવેલ ગૃહસ્થધર્મનો અથવા સર્વ દુઃખનો નાશ કર"નાર સાધુધર્મનો સ્વીકાર કરે છે. આવા પ્રકારની સામગ્રી પ્રાણીને "મળવી ઘણી મુશ્કેલ છે અને તેટલા માટે[1]રાધાવેધનું સાધવું જેમ "ઘણું જ મુશ્કેલ છે તેમ ધર્મની પ્રાપ્તિ થવી તે પણ ઘણી જ મુશ્કે"લ છે એમ વારંવાર કહેવામાં આવ્યું છે, હવે જો તમને શુદ્ધ ધર્મ"ની પ્રાપ્તિ થઈ છે તો તેને પાળવામાં બને તેટલો ઉદ્યમ કરો અને "એ ધર્મની જેટલે અંશે પ્રાપ્તિ ન થઈ હોય તેટલે અંશે મેળવવાને "માટે હે ભદ્ર જીવો ! તમે પ્રયાસ કરો."

અરિદમને પૂછેલા નંદિવર્ધન સંબંધી સવાલો.

એ વખતે અરિદમન રાજાએ વિચાર કર્યો કે-'આ આચાર્ય ભગવાન તો કેવળજ્ઞાનરૂપ સાક્ષાત્ સૂર્ય છે, તેઓથી તો કોઇ પણ વાત અજાણી હોયજ નહિ, માટે આ ભગવાનને મારા મનમાં જે સંશય છે. તે પૂછી જોઉં. અથવા તો આચાર્યમહારાજને કેવળજ્ઞાન છે તો તેઓ મારા મનમાં રહેલો સંશય પોતે જાણે છે જ અને મને જે હકીકત જાણવાની ઇચ્છા થઇ છે તે પણ જાણે છે તો મારા ઉપર કૃપા કરીને સર્વ હકીકત ભગવાન પોતેજ કહી બતાવશે.' રાજા આ પ્રમાણે વિચારે છે તેવામાં ભવ્ય પ્રાણીઓને વિશુદ્ધ બોધ કરવાના ઉદ્દેશથી રાજાને સંબોધીને કેવળી ભગવાને કહ્યું:—

વિવેકાચાર્ય—"અરિદમન મહારાજા ! તમારા મનમાં જે સંદેહ છે તે વાણીથી પૂછો."

અરિદમન—"ભગવન્ ! હકીકત એમ છે કે આ નજીકમાં બેઠેલી મદનમંજૂષા નામની મારી દીકરી છે. તેનો સંબંધ પદ્મરાજના કુમાર નંદિવર્ધન સાથે કરવા માટે થોડા વખત પહેલ અહીંથી મારા એક સ્ફુટવચન નામના અધિકારીને જયસ્થળ નગરે મોકલ્યો હતો. તેને ગયાને ઘણો વખત થયા છતાં જ્યારે તે પાછો આવ્યો નહિ ત્યારે તેનું શું થયું તે સંબંધી તપાસ કરવાને અહીંથી મેં કેટલાક માણસોને જયસ્થળ નગરે મોકલ્યા. થોડા વખત પછી એ પ્રમાણે તપાસ કરવા મોકલેલા પુરૂષોએ પાછા આવીને જણાવ્યું કે 'એ જયસ્થળ નગર તો બળીને ભસ્મ થઇ ગયું છે અને તદન ભાંઠો થઇ ગયું છે.

જયસ્થળ નગરના સમાચાર.

---

[1] રાધાવેધઃ આડાં અવળાં ફરતાં ચાર ચાર ચક્રોની વચ્ચેથી નીચે તેલની કડામાં જોઇ બાણને એવી રીતે પસાર કરવું કે ચક્ર ઉપર રહેલ રાધા નામની પુતળીની ડાબી આંખને તે વીંધી નાખે આ પ્રયોગ ઘણો જ મુશ્કેલ છે.

અને દવથી બળેલું સ્થાનમાત્ર રહ્યું છે. તે જયસ્થળ[1] નગરની નજીકનાં નાનાં ગામો અને શહેરો પણ બળીને નાશ પામી ગયાં છે. તે સર્વ બળીને એનો એવો ભાઠો થઇ ગયેલ છે કે હાલ તે દેશ જાણે એક જંગલ હોય તેવુંજ દેખાય છે. ત્યાં તપાસ કરવા ગયેલા મારા માણસોને એક પણ એવો માણસ ન મળ્યો કે જેને એ સર્વ હકીકત કેમ બની કે શું થઇ ગયું તે સંબંધી સમાચાર પણ પૂછી શકાય ! આ પ્રમાણે હકીકત સાંભળીને મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે અહો અહો! આ તો મોટી ઉપાધિ ઉત્પન્ન થઇ ! અરે પણ આ પ્રમાણે થવાનું કારણ શું હશે ? અરે શું ત્યાં તે એકદમ અચાનક ઉત્પાત થયો હશે અને તેને પરિણામે અંગારાનો વરસાદ થયો હશે ! અથવા તો અગાઉ ગુસ્સે થયેલા કોઇ દેવતાએ એ નગરને બાળીને ભાઠો કરી નાંખ્યું હશે ! અથવા તો કોઇ તાપસાદિકે ક્રોધમાં આવી જઇને શાપ દઇને એ નગરને બાળી મૂક્યું હશે ! અથવા તો [2]ક્ષેમ અગ્નિવડે બળ્યું હશે કે ચોરોએ તેને બાળી મૂક્યું હશે ! આ હકીકતનું ખરેખરૂં સ્વરૂપ ન સમજવાથી મનમાં સંદેહ ઉત્પન્ન થયો. એ સંદેહ દૂર ન થવાથી શોક પામતો ઘણા વખતથી હું તે સંબંધી મુંઝવણમાં પડેલો હતો. હવે આપશ્રીના દર્શન થવાથી મારા શોકનો આજે નાશ થયો છે, પરંતુ મારા મનમાં જે સંદેહ ઉત્પન્ન થયો હતો તેનું હજી પણ નિવારણ થયું નથી; હવે આપસાહેબ મારો તે સંશય દૂર કરવા કૃપા કરો."

વિવેકાચાર્ય—"રાજન્ ! આ પર્ષદાની નજીક એક પુરૂષ બેઠેલો છે જેના હાથપગ પછવાડેથી મજબૂત બાંધેલા છે, જેના મ્હોઢા ઉપર મોટો ડૂચો મારવામાં આવેલો છે અને જે વાંકો વળી ગયેલો છે તેને તમે જુઓ છો ? "

અરિદમન—"હા સાહેબ ! એ પુરૂષને હું બરાબર જોઉં છું."

વિવેકાચાર્ય—"મહારાજ ! જયસ્થળનગર એ પુરૂષે બાળી નાખ્યું છે."

---

૧ નંદિવર્ધને જયસ્થળમાંથી નીકળતી વખતે આગ મૂકી હતી તેનું આવું પરિણામ આવ્યુ હતુ જુઓ પ્ર. ૩. પ્ર. ૨૯

૨ **ક્ષેમ અગ્નિ.**: કેટલાક લોકો દાવાનળ સળગાવવાને ' ધર્મદીપ ' કહે છે. સગાસ્નેહી મરતી વખત માને છે કે અમુક ધર્મદીપ કરશું. ધર્મદીપથી મરનારના આત્માનું શ્રેય થશે એમ તેઓ માને છે. આને ક્ષેમ અગ્નિ-ધર્મદીપ કહે છે. ચોરો ચોરી કરી આગ મૂકે છે અને લોકોનુ આગમા ધ્યાન રહે ત્યાં પોતે પલાયન કરી જાય છે તેવા પ્રકારનો અગ્નિ પણ અત્ર વર્ણવ્યો જણાય છે.

અરિદમન—" અહો ! સાહેબ ! એજ પુરૂષે જયસ્થળને સળગાવી દીધું ? ત્યારે મહારાજ ! એ પુરૂષ કોણ છે ?"

વિવેકાચાર્ય—" રાજન્ ! તમે જેને જમાઇ કરવા ધાર્યો હતો તે જ આ કુમાર નંદિવર્દ્ધન છે. "

અરિદમન—" અરે સાહેબ ! એ તે શું વાત ! શું નંદિવર્દ્ધને પોતે જ એ કામ કર્યું. ? આવા પ્રકારનું કામ એણે શા માટે કર્યું ? વળી અત્યારે તે આવી અત્યંત માઠી અવસ્થામાં શા કારણે આવી ગયેલો જણાય છે ? "

નંદિવર્ધનની કર્મકથા.

ત્યારપછી આચાર્ય ભગવાને સ્ફુટવચન પ્રધાન જયસ્થળનગરે પદ્મરાજાની સભામાં ગયો અને ત્યાં નંદિવર્ધન સાથે નજીવી બાબતમાં હોંસાતોંસી થઇ ત્યારથી માંડીને ચોરોએ બાંધી ઉપાડી શાર્દૂલપુર નગરની બહારના જંગલમાં મને છોડી દીધો ત્યાં સુધીની સર્વ વાતો વિગતવાર કહી સંભળાવી. મારૂં આવું ચિત્ર વિચિત્ર ચરિત્ર સાંભળીને રાજાને તેમજ આખી મંડળીને ઘણી નવાઇ લાગી. અરિદમન રાજાએ વિચાર કર્યો કે ' તેનું (નંદિવર્ધનનું) મ્હોઢું બાંધેલું છે તે છોડી નાંખું ? એના હાથો છૂટા કરૂં ? અથવા તો નહિ નહિ ! હમણાંજ આચાર્યમહારાજે એનું ચરિત્ર નિવેદન કર્યું છે, તે જોતાં એને હાલને હાલ છૂટો કરીશ તો અત્યારે જ તે કાંઇક નકામી ધમાધમ ઉભી કરીને કેવળી ભગવાન પાસે અમને આવી મજાની ધર્મકથા સાંભળવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે તેમાં કાંઇ વિઘ્ન ઉભું કરશે. માટે હાલ તો તે જેમ પડેલો છે તેમજ ગુરૂમહારાજની કથા ચાલે ત્યાં સુધી તેને રહેવા દેવો એ વધારે સારૂં છે. ધર્મકથાનું શ્રવણ પૂર્ણ થયા પછી તેના સંબંધમાં ઘટતું કરવામાં આવશે. જે પ્રાણીનું આવું અઘોર પાપચરિત્ર છે તેના ઉપર એકદમ વધારે પડતી દયા કરી દેવી તે પણ એક રીતે તદ્દન અયોગ્ય છે. હવે તો કેવળી ભગવાનને એક બીજો પણ સવાલ પૂછી લઉં.'

અરિદમનના નંદિવર્ધન સંબંધી વધારે પ્રશ્નો.

અરિદમન—" મહારાજ ! અમે તો અગાઉ કુમાર નંદિવર્દ્ધન માટે ઘણી સારી અને મોટી મોટી વાતો સાંભળી હતી અને તે મહા ગુણવાન્ છે એમ જાણવામાં આવ્યું હતું. અમે તો સાંભળ્યું હતું કે તે ઘણો બહાદુર છે, કાબેલ છે, ઠરેલ છે, સમજણવાળો છે, મહાસત્ત્વ વાન છે. ૮૯ ળો એ રૂપવંત છે, રાજનીતિનો જાણનાર છે,

સર્વ શાસ્ત્રોમાં પ્રવીણ છે, સર્વ ગુણોની લગભગ કસોટિ જેવો છે અને બહુ મોટી વિખ્યાતિ પામેલ અસાધારણ પુરૂષ છે—આવી આવી ઘણી વાતો તેના સંબંધમાં અમે સાંભળી હતી, છતાં એણે આવી અત્યંત અતિ પાપી ચેષ્ટા શા માટે કરી હશે તે કાંઇ સમજાતું નથી ? ”

વિવેકાચાર્ય—“ રાજન્ ! એ બાપડાનો એમાં કાંઈ પણ દોષ નથી, તમે એના જે જે ગુણોનું વર્ણન કર્યું તે સર્વ ગુણોથી યુક્ત તે પોતાના [1]સ્વરૂપથી છે. ”

અરિદમન—“ ત્યારે સાહેબ ! એવા ચરિત્ર માટે જો એનો કાંઇ દોષ નથી તો તે સર્વ દોષ કોનો છે ? તે આપ મને કૃપા કરીને સમજાવો. ”

વિવેકાચાર્ય—“ પેલા તેનાથી થોડે છેટે બે તદ્દન કાળા રૂપવાળા મનુષ્યો બેઠેલા છે તેનો એ સર્વ દોષ છે. ”

રાજાએ પોતાની આંખો વિકસ્વર કરીને મારા તરફ જોયું અને પછી દૂર બેઠેલા બે કાળા મનુષ્યો તરફ નજર કરીને તે બન્નેને ધારી ધારીને વારંવાર જોયા.

અરિદમન—“ મહારાજ ! દૂરથી જોતાં તો એ બે કાળા વર્ણના મનુષ્યોમાં એક પુરૂષ દેખાય છે અને બીજી સ્ત્રી દેખાય છે. ”

વિવેકાચાર્ય—“ તેં જોયું તે તદ્દન બરાબર છે ? ”

અરિદમન—“ મહારાજ એ પુરૂષ કોણ છે ? ”

વૈશ્વાનર હિંસાનું તાત્વિક સ્વરૂપ.

વિવેકાચાર્ય—“ રાજન્ ! એ પુરૂષ મહામોહ રાજાનો પૌત્ર (દીકરાનો દીકરો) થાય છે, અને દ્વેષગજેંદ્રનો પુત્ર (દીકરો) થાય છે, એની માતાનું નામ અવિવેકિતા છે અને એનું પોતાનું નામ વૈશ્વાનર કહેવાય છે, એનો જ્યારે દ્વેષગજેંદ્રને ઘરે અવિવેકીતાની કુક્ષીએ જન્મ થયો ત્યારે તો પ્રથમ ક્રોધ એવું નામ આપવામાં આવ્યું હતું, પણ ત્યારપછી એનામાં જેમ જેમ ગુણો (?) વધતા ગયા તેમ તેમ સંબંધીઓ સર્વને પસંદ આવે તેવું [2]ગુણાનુરૂપ “ વૈશ્વાનર ” નામ સ્થાપન કર્યું.”

અરિદમન—“ ત્યારે સાહેબ ! એ પુરૂષ સાથે બીજી સ્ત્રી બેઠેલી છે તે કોણ છે ? ”

---

૧ પોતાના સ્વરૂપે ચેતનમાં અનંત ગુણો છે. કર્મને લીધે ગુણપર આવરણ થાય છે.

૨ વૈશ્વાનર એટલે અગ્નિ. ક્રોધી માણસ નિરંતર બળ્યા જ કરે છે. ધમધમાટમાં જ રહે છે અને તેનો મગજ સર્વથા તેજ જ રહે છે,

વિવેકાચાર્ય—"દ્વેષગજેંદ્રનો સંબંધી એક દુષ્ટાભિસંધિ રાજા છે, તેની રાણી નિષ્કરૂણતા નામે છે, તની એ દીકરી છે. તનું નામ હિંસા છે."

અરિદમન—"આ નંદિવર્ધન કુમાર સાથે એ બન્નેનો (વૈશ્વાનર અને હિંસાનો) સંબંધ ક્યાંથી થયો છે?"

વિવેકાચાર્ય—"અરે એ બન્ને કુમાર નંદિવર્ધનના અંતરંગ રાજ્યમાં અનુક્રમે મિત્ર અને સ્રીપણે રહેલ છે. વૈશ્વાનર પોતાને તેના મિત્ર તરીકે જણાવે છે અને હિંસા તેની સ્રી થઇને રહી છે. નંદિવર્ધને પણ પોતાનું હૃદય એ બન્નેને એટલું બધું આપી દીધું છે કે તેનો સંબંધ થયા પછી અમુક બાબતમાં પોતાનો અર્થ સરે છે કે સરતો નથી તે વિચારતો નથી, અમુક બાબતમાં ધર્મ થાય છે કે અધર્મ થાય છે તેની દરકાર કરતો નથી, અમુક પદાર્થ ખાવા યોગ્ય છે કે નહિ તેનું લક્ષ્ય રાખતો નથી, અમુક પદાર્થ પીવા યોગ્ય છે કે નહિ તેની વિચારણા કરતો નથી, અમુક બાબત બોલવા યોગ્ય છે કે નહિ તે જાણતો નથી, અમુક સ્રી તરફ જવા યોગ્ય છે કે નહિ* તેની તુલના કરતો નથી અને અમુક કાર્ય કરવાથી પરિણામે પોતાને કેટલું હિત થશે અથવા કેટલું નુકસાન થશે તેનો વિવેક કરતો નથી—આવી સ્થિતિ થયા પછી પોતામાં કેટલાક ગુણોને અમલમાં મુકવાની ટેવ તેણે પાડેલી હતી તેને પણ તે ભૂલી ગયો છે, અને તેનો આત્મા જાણે સર્વ દોષોનો જ સમુદાય હોય તેવો થઇ ગયો છે. એને હૃદયમાં ધારણ કરવાથી નંદિવર્ધન પોતાની નાની વયમાં સાથે અભ્યાસ કરનાર નિરપરાધી[1] બાળકોને અનેક પ્રકારના ત્રાસ આપતો હતો, અભ્યાસ કરાવનાર [2]કળાચાર્યને વારંવાર દમ દેતો હતો અને હિતોપદેશ આપનાર [3]વિદુરને પણ તેણે એક વખત તમાચો મારી દીધો હતો. ખરાબ સંગતમાં પડવાથી બાળકાળમાં આવા ધંધા કર્યા પછી જ્યારે તે જુવાનીમાં આવ્યો ત્યારે તો એ બન્નેની સોબતથી અનેક પ્રાણીઓનો [4]ઘાણ કાઢી નાખ્યો હતો, મોટી મોટી [5]લડાઇઓ કરીને આખી દુનિયાને

(માર્જિન: હિંસા વૈશ્વાનરકૃત વિપર્યાસ.)

---

* અમુક કોઇપણ સ્રી સાથે કેવા પ્રકારનો વ્યવહાર રાખવો તેનો વિચાર.

૧ જુઓ પૃ. ૩૫૧. (ચાલુ પ્રસ્તાવ–પ્રક. ૧લું)

૨ જુઓ પૃ. ૩૫૨. (સદર)

૩ જુઓ પૃ. ૫૫૧. (ચાલુ પ્રસ્તાવ પ્ર. ૧૮ મું)

૪ જુઓ પૃ. ૫૭૯. (ચાલુ પ્રસ્તાવ પ્ર. ૧૯ મું)

૫ વિશ્વમકૂટપર લડાઇ માટે જુઓ પૃ. ૫૭૯; સમરસેન દ્રુમ સાથે લડાઈ માટે જુઓ પૃ. ૫૮૪–૫. (પ્ર. ૩. પ્ર. ૧૯.)

મોટો સંતાપ ઉત્પન્ન કર્યો હતો. એ બંનેને વશ થવાથી તેણે પોતાની ઉપર અત્યંત ઉપકાર કરનાર પોતાના તદ્દન નજીકના સગા સંબંધીઓને પણ મારી નાખ્યા, પોતાના ઉપર પ્રેમ રાખનાર મહારાજા કનકચૂડ[1] અને કુમારશ્રી કનકશેખરની અવગણના કરી, એણે સ્ફુટવચનની સાથે અકાળે મિથ્યાવિવાદ કર્યો, કારણ વગર તેને મારી નાખ્યો, તેમજ પોતાના માતા પિતા ભાઇ બ્હેન[2] અને છેવટે પોતાની અત્યંત પ્રિય સ્ત્રીનાં ખુન કર્યાં, આખા નગરને સળગાવી મૂક્યું અને સ્નેહથી ભરપૂર મિત્ર[3] અને નોકરને[4] મારી નાખ્યા. આ સર્વ હકીકત તો તમે હમણાં જ સાંભળી છે. આ સર્વ દોષસમૂહ જે અત્યારે નંદિવર્ધનમાં દેખાય છે તે સર્વનું કારણ તેનો પેલો વૈશ્વાનર જે મિત્ર થઇને રહ્યો છે અને હિંસા જે તેની સ્ત્રી થઇને રહેલી છે તે એ જ છે. એમાં આ બાપડા નંદિવર્ધન કુમારનો કાંઇ દોષ નથી; એ તો પોતાનાં અસલ સ્વરૂપે અનંત જ્ઞાનનું સ્થાન છે, અનંત દર્શનનું ભાજન છે, અનંત વીર્યનું પાત્ર છે, અનંત સુખનું ઠેકાણું છે અને અગણિત ગુણોનું વાસભુવન છે! એ બાપડો પોતાનું આવું સુંદર આત્મસ્વરૂપ છે તેને અત્યારે જાણતો નથી અને તેને લઇનેજ આવા અત્યંત પાપી મિત્ર અને સ્ત્રી જેણે તેના સ્વરૂપમાં આટલો મોટો ફેરફાર કરી નાખ્યો છે તેની સોબતમાં પડી જઇને તેઓને તાબે રહે છે અને તેવી અવસ્થામાં રહીને અનેક દુઃખપરંપરાના કારણભૂત અનર્થપરંપરાનું સેવન કરે છે."

મિત્ર ભાર્યા સોબતનો સમય.

અરિદમન—"મહારાજ! અમે સ્ફુટવચન પ્રધાનને અહીંથી અમારી દીકરીને આપવા સારૂ જયસ્થળ નગરે મોકલ્યો તે પહેલાં અમે ઘણા મનુષ્યોની પાસે સાંભળ્યું હતું કે જ્યારે એ નંદિવર્ધન કુમારનો જન્મ થયો ત્યારે પદ્મરાજાના આખા રાજકુળમાં ઘણોજ આનંદ થઇ રહ્યો હતો, રાજાના ભંડારમાં અને સમૃદ્ધિમાં ઘણો વધારો થયો હતો અને આખા નગરને ઘણો આનંદ થયો હતો. ત્યારપછી તે નં-

૧ જુઓ પૃ ૬૧૭. (પ્ર. ૩. પ્ર ૨૫.) રાજસભામાં કનકશેખરનું મોટું અપમાન કર્યું અને પૃ. ૬૨૭ મા કુશાવર્તપુર છોડતી વખતે તેમની રજા પણ ન લીધી (પ્ર ૩. પ્ર ૨૬) બીજી વખત આવ્યો ત્યારે તરવાર ફગાવી. જુઓ પૃ. ૬૪૮ (પ્ર. ૩. પ્ર. ૨૯)

૨ બ્હેન નંદિવર્ધનને હતી એવી મૂળ કથામાં હકીકત આવી નથી.

૩ આ વિભાકર રાજાના પ્રસંગને લઇને છે. જુઓ (પ્ર. ૩. પ્ર. ૨૯)

૪ પલ્લીપતિ રણવીર ઉપર કરેલ આક્રમણને સૂચવે છે. જુઓ પૃ. ૬૪૩. અંબરીષ ચોરોને તે વધારે લાગુ પડે છે જુઓ પૃ. ૬૪૮-૪૯. (પ્ર. ૩. પ્ર. ૨૯)

દિવર્ધન કુમાર મોટો થયો ત્યારે તે પ્રજાવર્ગને ઘણો આનંદ આપતો હતો, તેના ગુણોની વાતો ચારે તરફ ઘણી ફેલાણી હતી અને પોતાના પ્રતાપથી તેણે આખી દુનિયાને વશ કરી લીધી હતી, શત્રુઓપર ઘણી જીતો મેળવી હતી, વિજયપતાકા પ્રાપ્ત કરી હતી, યશનો ડંકો વગડાવ્યો હતો અને તેને લઇને આ પૃથ્વીતળપર એક સિંહની જેવું પરાક્રમ તેણે કરી બતાવ્યું હતું. છેવટે તેને સુખસમુદ્રમાં આનંદ કરતો સાંભળ્યો હતો. આવી આવી અનેક સુંદર વાતો કુમાર નંદિવર્ધનના સંબંધમાં અમે અગાઉ સાંભળી હતી, તેથી મહારાજ ! આ તેનો પાપી મિત્ર અને ક્રૂર ભાર્યા જે અત્યારે તેને આટલું બધું દુઃખ આપે છે તે તે વખતે તેની સાથે ન હોતા ? શું તેઓ હાલમાંજ તેના સંબંધમાં આવ્યા છે ? ”

વિવેકાચાર્ય—“ રાજન્ ! તે વખતે પણ આ મિત્ર અને ભાર્યા તો તેની સાથે જ હતા, પણ તે વખતે તેનું એટલું બધું ઠીક કહેવાતું હતું અને દેખાતું હતું તેનું એક બીજું કારણ હતું. ”

અરિદમન—“ સાહેબ ! તે શું કારણ હતું ? ”

વિવેકાચાર્ય—“ તે વખતે તેની સાથે એક પુણ્યોદય નામનો મિત્ર હતો જે નિરંતર કુમારની સાથે રહેતો હતો. પદ્મરાજાના આખા કુટુંબને આનંદ થયો અને બીજું જે જે સર્વ થયું, જેની તમે હમણા વાત કરી તે સર્વનું કારણ એ પુણ્યોદય મિત્ર હતો. જ્યાં તે હોય છે ત્યાં તે પોતાના પ્રભાવથી આનંદ આનંદ કરી મૂકે છે અને યશવિસ્તાર ચારે તરફ ફેલાવે છે; પણ કમનસીબે વાત એવી બની કે પુણ્યોદયથી એ સર્વ સારાં વાનાં થતાં હતાં છતાં મોહને વશ પડેલ હોવાથી કુમારને તે વાતની ખબર પડતી ન હોતી, એટલું જ નહિ પણ વાત એવી ઉંધી થતી હતી કે પુણ્યોદયના પ્રતાપથી તેને જે જે લાભ થાય, તેનું સારૂં થાય, તેની આબરૂ વધે, તે સર્વ તેના વૈશ્વાનર મિત્ર અને ભાર્યા હિંસાના પ્રતાપથી થયેલ છે એમ જ તે માનતો હતો. આથી પુણ્યોદય મિત્રને ધીમે ધીમે જણાયું કે આ ભાઇશ્રી કાંઇ તેનો ગુણ માને તેવા કે વધારે સમજણવાળા છે જ નહિ. આવા વિચારથી ધીમે ધીમે તે કુમાર ઉપરનો પ્રેમ ઓછો કરતો ગયો, તેનાથી ધીમે ધીમે દૂર થવા લાગ્યો અને જ્યારે આ નંદિવર્ધને વિનાકારણે રાજસભામાં સ્ફુટવચનનું માથું ઉડાવી દીધું ત્યારે તે એક દિશાએ [1]રસ્તો માપી

(પુણ્યોદયનું સહચરત્વ)

---

[1] જુઓ પ્ર. ૬૩૬-૭; ત્યાં પુણ્યોદય ચાલ્યો જાય છે તેનું વર્ણન આપ્યું છે. (પ્ર. ૩. પ્ર. ૨૯.)

ગયો અર્થાત્ તેનાથી તદ્દન છૂટો પડી ગયો. ત્યાર પછી તે પુણ્યોદય વગરનો થઇ પડયો. એટલે તો હિંસા અને વૈશ્વાનરે પોતાનો દોર એની ઉપર વધારે ચલાવવા માંડયો અને તેથી અનેક પ્રકારનાં પાપ કરાવીને તેના ઉપર આવા અનેક અનર્થના પ્રસંગો આણ્યા."

અરિદમન—"મહારાજ ત્યારે આ નંદિવર્ધનને એ હિંસા અને વૈશ્વાનરની સાથે કેટલા વખતથી સંબંધ થયેલો છે?"

વિવેકાચાર્ય—"એ નંદિવર્ધન કુમારને હિંસા અને વૈશ્વાનર સાથે અનાદિ કાળથી પરિચય છે. માત્ર પદ્મરાજાને ઘરે જ્યારે એનો જન્મ થયો ત્યારે પેલા બન્ને વધારે સ્પષ્ટ રીતે તેનામાં પ્રગટ થયાં. અગાઉ તે બન્ને છુપાઇને રહ્યા હતાં."

નંદિવર્ધનનું અનાદિ સ્વરૂપ

અરિદમન—"ત્યારે સાહેબ! આ નંદિવર્ધન કુમાર અનાદિ[1] કાળનો છે?"

વિવેકાચાર્ય—"હા, તેમજ છે."

અરિદમન—"ત્યારે એ પદ્મરાજાના પુત્ર તરીકે શા માટે પ્રસિદ્ધ થયો છે? અનાદિ કાળનો હોય તો પછી તે છે જ એમ કહેવું જોઇએ."

વિવેકાચાર્ય—"હું પદ્મરાજાનો પુત્ર છું એવું તેને મિથ્યા અભિમાન (ખોટું આત્મજ્ઞાન) થયું છે. એવા ખોટા અભિમાન ઉપર કોઇ પણ પ્રકારનો મદાર બાંધવો નહિ."

અરિદમન—"ત્યારે પરમાર્થથી આ નંદિવર્ધન કુમાર કોણ છે અને કોનો પુત્ર છે? તે આપ બરાબર સમજાવો."

વિવેકાચાર્ય—"અસલમાં આ નંદિવર્ધન કુમાર [2]અસંવ્યવહાર નગરનો રહેનારો છે અને તેથી તે અસંવ્યવહારી કુટુંબનો ગણાય છે. એનું [3]સંસારીજીવ નામ છે. કર્મપરિણામ મહારાજાના હુકમથી લોકસ્થિતિ[4] અને તન્નિયોગને અનુસરીને તેને પોતાની ભાર્યાભવિતવ્યતાએ[5]

---

૧ પ્રશ્ન બે પ્રકારનો છે. આત્મા તરીકે અથવા નંદિવર્ધન તરીકે. રાજાએ તો સામાન્ય પ્રશ્ન પૂછયો છે કે શું અનાદિકાળથી આ નંદિકુમાર છે?

૨ જુઓ પૃ. ૩૦૦.

૩ જુઓ પૃ. ૨૯૮.

૪ લોકસ્થિતિ અને તન્નિયોગ દૂતના કર્તવ્યપર પૃ. ૩૦૩ પર વિવેચન થઇ ગયું. ત્યાં આપેલી નોટ પણ જુઓ પૃ. ૩૦૪.

૫ જુઓ પૃ ૩૦૮. ત્યાં તેનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

સાથે અસંવ્યવહાર નગરથી બહાર કાઢયો છે[1] ત્યારથી એ એક ઠેકાણેથી બીજે અને બીજેથી ત્રીજે રખડયા કરે છે. આ પ્રમાણે તમારે તેના સંબંધમાં સમજવું."

અરિદમન—"સાહેબ! એ સર્વ કેવી રીતે થતું હશે અને એના સંબંધમાં કેવી રીતે થયું છે તે સર્વ વિસ્તારથી સાંભળવાની મને ઇચ્છા છે તો આપ કૃપા કરીને મને તે સર્વ કહો."

વિવેકાચાર્ય—"જો તારી ઇચ્છા છે તો બરાબર સાંભળ."

પછી આચાર્ય મહારાજે મારો સર્વ હેવાલ વિસ્તારથી અરિદમન રાજા સમક્ષ કહી સંભળાવ્યો. અરિદમનરાજા કેવળી તીર્થંકર ભગવાનના દર્શનથી પરિચિત હોવાને લીધે, બોધ ઘણો સ્પષ્ટ અને શુદ્ધ હોવાને લીધે, ભગવાનનાં વચન વિશ્વાસ ઉપજાવે તેવાં હોવાને લીધે, તેનો આત્મા લઘુકર્મી હોવાને લીધે, તથા થોડા વખતમાં તેનું કલ્યાણ થવાનું હોવાને લીધે તેને (રાજા અરિદમનને) મનમાં સ્ફુરણા થઇ આવી કે 'આચાર્ય મહારાજે કેવળજ્ઞાનથી નંદિવર્ધન સંબંધી અને તેના સંસાર-પરિભ્રમણ સંબંધી સર્વ હકીકત જાણી છે તે પ્રસંગને લઇને તે બ્હાને સર્વ ભવપ્રપંચ મને બતાવવા ઇચ્છા રાખી હોય એમ જણાય છે.

ભવપ્રપંચ.

આ પ્રમાણે વિશુદ્ધ આત્માને લીધે વિચાર કરી પછી તેણે ભગવાનને પૂછ્યું "સાહેબ! એ હકીકત જે પ્રમાણે મેં મારા મનમાં ધારી છે તે પ્રમાણે જ છે કે બીજી કોઇ રીતે છે?"

વિવેકાચાર્ય—"રાજન્! તે તે જ પ્રમાણે છે. તમારી બુદ્ધિ બરાબર રસ્તાપર આવી ગયેલી છે (માર્ગાનુસારિણી[2] થઇ ગઇ છે) તેથી હવે તમારી ધારણામાં ખોટી હકીકત આવવાનો સંભવ નથી."

---

૧ પૃષ્ઠ ૩૧૩ માં સંસારીજીવને અસંવ્યવહાર નગરથી બહાર કાઢવામા આવે છે તેનું વર્ણન વિસ્તારથી આપવામાં આવ્યું છે

૨ 'માર્ગાનુસારી' એ જૈનનો પારિભાષિક શબ્દ છે. સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ પહેલાં ખોટા રસ્તાપરથી સાચા રસ્તાપર આવે અને નીતિનિયમોનું પાલન કરે તેને માર્ગાનુસારી કહેવાનાં આવે છે. તેના ગુણો માટે જુઓ યોગશાસ્ત્ર (કર્તા શ્રીમાન્ હેમચંદ્રાચાર્ય) તથા શ્રી શ્રાદ્ધગુણવિવરણ ગ્રંથ.

પ્રકરણ ૩૧ મું.

ભવપ્રપંચ અને માનુષ્યધર્મ દુર્લભતા.

આચાર્ય શ્રી વિવેકકેવળીએ જ્યારે અરિદમનરાજાને જણાવ્યું કે તેની બુદ્ધિ માર્ગાનુસારિણી થઇ છે એટલે રાજાને ઘણો આનંદ થયો, તત્ત્વ સમજવાની વિશેષ જિજ્ઞાસા થઇ અને સન્મુખભાવમાં મોટો વધારો થયો. રાજાએ સવાલ કર્યો " સાહેબ ! આપશ્રીએ હમણા જે વાત જણાવી તે નંદિવર્ધનની ખાસ છે કે બીજા કોઇ પ્રાણીના સંબંધમાં પણ તેવું જ બને છે. " સવાલ પૂછવા પહેલાં જ રાજાના મનમાં ભવપ્રપંચનો ખ્યાલ થઇ ગયો હતો, જવાબ શું મળશે તેનું સહજ દર્શન થઇ ગયું હતું અને વિશેષ સ્પષ્ટતાની જરૂર હતી. આ અતિ મહત્વની બાબતપર આચાર્યશ્રીએ ત્યારપછી નીચે પ્રમાણે ખુલાસો કર્યો:—

પ્રાણીઓનો ઉત્ક્રાન્તિક્રમ.
મનુષ્યપણાની દુર્લભતા.
ભવપ્રપંચની વિચિત્રતા.
શુદ્ધ ધર્મપ્રાપ્તિની દુર્લભતા.

વિવેકાચાર્ય—" રાજન્ ! આ સંસારમાં રહેલા સર્વ પ્રાણી-
" ઓના સંબંધમાં એવા જ પ્રકારનો હેવાલ ઘણું ખરૂં બને છે. તે
" આ પ્રમાણે છે. સર્વ પ્રાણીઓ પ્રાયઃ અસંવ્યવહારિક રાશિમાં
" અનાદિકાળથી રહેતા હોય છે. પ્રાણી જ્યારે ત્યાં વસતા હોય છે
" ત્યારે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વિગેરે આશ્રવદ્વારો[1] તેના અંતરં-
" ગના સગા સંબંધીઓ હોય છે. વિશુદ્ધ જૈન આગમ ગ્રંથોમાં બતા-
" વેલાં અનુષ્ઠાન કરીને વિશુદ્ધ માર્ગપર આવી જેટલા પ્રાણીઓ કર્મથી
" મુક્તિ પામે છે-સિદ્ધ થાય છે તેટલાજ પ્રાણીઓ એ અસંવ્યવહાર
" જીવરાશિમાંથી બહાર નીકળે છે (વ્યવહાર રાશિમાં આવે છે) એ
" પ્રમાણે કેવળજ્ઞાનીનું વચન છે. એ અસંવ્યવહાર રાશિમાંથી બહાર
" નીકળેલા જીવો ઘણા કાળ સુધી એકેંદ્રિય જાતિમાં અનેક પ્રકારની
" વિડંબનાઓ પામતા હેરાનગતી ભોગવે છે, [2]વિકલેંદ્રિયમાં નાના પ્ર-

---

૧ જે દ્વારા કર્મ આવે.તે 'આશ્રવદ્વાર' કહેવાય છે.
૨ બેઇંદ્રિય, તેઇંદ્રિય અને ચૌરિંદ્રિય જીવોનુ સમુચ્ચય નામ ' વિકલેંદ્રિય ' છે.

" કારનાં નાટકો કરે છે અને પાંચ ઇંદ્રિયવાળી તિર્યંચોની જાતિમાં
" પરિભ્રમણ કરે છે, ત્યાં સર્વત્ર તે અનેક પ્રકારનાં દુઃખો સહન કરે છે,
" અનંત જૂદા જૂદા ભવમાં સહન કરવા માટે બંધાઇ ચૂકેલાં કર્મના
" જાળાંઓનાં પરિણામો ભોગવતાં વારંવાર નવાં નવાં રૂપો ભવિત-
" વ્યતાને યોગે ધારણ કરે છે, અરઘટ્ટઘટ્ટી (રેંટ)ના ન્યાયથી ઉપર
" નીચે[1] ભમ્યા કરે છે અને ત્યાં તેઓનાં સૂક્ષ્મ અને બાદર પર્યાપ્તા[2]
" અને અપર્યાપ્તા ઘણાં રૂપો થાય છે, અને વળી તેઓ કોઇ વખત
" પૃથ્વીનું રૂપ લે છે, કોઈ વખત પાણીનું (અપ્કાયનું) રૂપ લે છે,
" કોઇ વાર અગ્નિનું રૂપ લે છે, કોઇ વાર વાયુનો દેહ ધારણ કરે છે,
" કોઈ વાર વનસ્પતિનું શરીર ધારણ કરે છે, કોઇ વાર બેઇંદ્રિય થાય
" છે, કોઇ વાર ત્રણ ઇંદ્રિય ધારણ કરે છે, કોઇ વાર ચાર ઇંદ્રિયો ધારણ
" કરે છે, કોઇ વાર અસંજ્ઞી પંચેંદ્રિયમાં તિર્યંચ થાય છે, કોઇ વખત
" સંજ્ઞી પંચેંદ્રિય તિર્યંચ થાય છે, તિર્યંચ પંચેંદ્રિયમાં પણ કોઇવાર
" જળચારી (મત્સ્યાદિક) થાય છે, કોઇ વાર જમીનપર ચાલનાર સ્થ-
" ળચર[3] થાય છે, કોઇવાર આકાશચારી (પક્ષી)નું રૂપ લે છે–આવી
" રીતે જૂદાં જૂદાં રૂપો લઇને પ્રત્યેક સ્થાનમાં અનંતી વાર ભટકે છે.
" આવી રીતે અનેક જગ્યાએ વિચિત્ર રૂપોવડે ભટકતાં ભટકતાં, મહા-
" સમુદ્રમાં પડી ગયેલાને જેમ કદાચ રત્નદ્વીપની પ્રાપ્તિ થઇ જાય,
" મહારોગથી શરીર જર્જરીત થઇ ગયેલાને જેમ મહા ઔષધ (રામ-
" બાણ દવા)ની પ્રાપ્તિ થઇ જાય, ઝેરથી મોટી મૂછા પામેલાને કદાચ
" મંત્ર જાણનાર ગારૂડીનો જેમ યોગ થઇ જાય અથવા તો દારિદ્રથી
" ગભરાઇ ગયેલા–ઘેરાઇ ગયેલા પ્રાણીને જેમ અચાનક ચિંતામણિ
" રત્નની પ્રાપ્તિ થઇ જાય તે પ્રમાણે ઘણી મુશ્કેલીએ મળી શકે તેવો
" મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત થાય છે. ત્યાં પણ મોટા ધનના ભંડાર ઉપર જેમ
" વૈતાળો લાગુ પડી જાય છે તેમ મનુષ્યભવમાં હિંસા ક્રોધ વિગેરે વૈ-
" તાળો આ પ્રાણીને બહુ બહુ પ્રકારની હેરાનગતિઓ કરે છે. તેને લઇને
" મહામોહની મહાનિદ્રામાં પડી ગયેલા મનવાળા આવા નંદિવર્ધન

---

1 અહીં **ઉપર નીચે** શબ્દ અનેક અર્થવાચક છે, ઉચ્ચનીચ જાતિમાં, ઉ-ર્ધ્વલોકને અધોલોકમાં, જુદા જુદા ઉચ્ચનીચ ભવોમાં વિગેરે.

2 આહાર, શરીર, ઇંદ્રિય, શ્વાસોશ્વાસ ભાષા અને મન એ છ **પર્યાપ્તિ** છે. સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિ પૂરી કરનાર **પર્યાપ્તા** કહેવાય છે, પૂરી ન કરનાર **અપર્યાપ્તા** કહેવાય છે.

3 સ્થળચરમાં પણ ચાર પગે ચાલનાર, પેટ ઘસીને ચાલનાર, હાથવડે ચા-લનાર–એમ જુદાં જુદાં [illegible] કરે છે.

" જેવા રાંક પ્રાણીઓ તો તદ્દન હેરાન થઇ ભવ હારી જવા જેવા થઇ
" જાય છે, એટલું જ નહિ પણ કેટલાક ઊંચી હદના પ્રાણીઓ કે જેઓ
" તીર્થંકર મહારાજે બતાવેલ આ અનંત ભવ પ્રપંચ સારી રીતે સમ-
" જેતા હોય છે, જેઓનાં હૃદયમંદિરમાં જિનવચનરૂપ દીપકનો પ્રકાશ
" પડેલ છે, જેઓ તેને લઇને મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત થયો કેટલો મુશ્કેલ
" છે તે સમજતા હોય છે, જેઓ સંસારસાગરને તારનાર એક ધર્મ જ
" છે એમ બરાબર જાણતા હોય છે, જેઓ કાંઇક જાતિ અનુભવ થવાથી
" (સમ્યગ્જ્ઞાન યોગે) ભગવાને બતાવેલ ઉપદેશનો અર્થ જાણતા હોય છે
" અને જેઓએ પોતાના પરમ આનંદનું સ્થાન સિદ્ધ દશા-મોક્ષપદ
" છે એમ નિર્ણય કરેલો હોય છે, તેવાઓ પણ નાના બાળકની પેઠે બી-
" જાઓને ત્રાસ આપવા મંડી જાય છે, ગર્વથી હેરાન થઇ જાય છે, બીજા
" પ્રાણીઓને છેતરવા મંડી જાય છે, પૈસા પેદા કરવાના પ્રસંગ
" આવે ત્યારે રાજી થઇ જાય છે, અનેક પ્રાણીઓને મારી નાખે છે
" (મારવા પડે તેવો ધંધો કરે છે અથવા હણન કરે છે), ખોટું
" બોલે છે, પારકા પૈસા ઉચાપત કરે છે, ઇંદ્રિયના વિષયોનો ઉપભોગ
" કરવામાં આસક્ત બની જાય છે, મોટો સંગ્રહ (પરિગ્રહ) એકઠો
" કરે છે, રાત્રિભોજન કરે છે, [illegible]

[illegible]

" મતલબ એ છે કે આ દુર્લભ મનુષ્યભવ એવા પ્રાણીઓને કાંઇ પણ
" લાભ કરતો નથી એટલું જ નહિ પણ ઉલટો વધારે નુકશાન કરે છે.
" આ પ્રાણીએ મનુષ્યનો ભવ સંસારપરિભ્રમણમાં રખડતાં અનંતવાર
" પ્રાપ્ત કર્યો પરંતુ તે તે ભવોમાં વિશુદ્ધધર્મનું આરાધન ન કરવા-
" થી તેણે કાંઇ પણ સાધન સિદ્ધ કર્યું નહિ. આ પ્રમાણે હોવાથી
" ભગવાનના ધર્મની પ્રાપ્તિ થવી ઘણી મુશ્કેલ છે એમ અગાઉ પણ
" અમે જણાવ્યું છે.[1] એ હકીકત આ પ્રમાણે છે તે સાંભળો:-રાજન્!
" પદ્મરાગ, ઇંદ્રનીલ અને બીજા અનેક રત્નોથી ભરપૂર રાજ્યભુવન
" પ્રાપ્ત થવું સહેલું છે પણ જૈનેંદ્ર શાસનની પ્રાપ્તિ થવી તેથી પણ
" વધારે મુશ્કેલ છે. રાજ્યદંડ અને ખજાનાથી સમૃદ્ધિ (રાજલક્ષ્મી)
" પામેલું અને આખી દુનિયાપર નિષ્કંટક એકછત્ર રાજ્યપ્રાપ્ત થવું
" સહેલું છે પરંતુ તીર્થંકર મહારાજે બતાવેલ જૈનધર્મ પ્રાપ્ત થવો
" તેટલો સહેલો નથી. રાજન્! જ્યાં ઇંદ્રિય અને મન ભોગસામગ્રી
" ઓથી હમેશાં તૃપ્ત રહે છે એવું દેવપણું પ્રાપ્ત થવું સહેલું છે,
" પરંતુ પરમાત્માનો વિશુદ્ધ ધર્મ પ્રાપ્ત થવો ઘણો મુશ્કેલ છે.
" આ દુનિયામાં સર્વથી વધારે ઐશ્વર્ય ઇંદ્રનું ગણાય છે, કારણકે ભો-
" ગની સગવડવાળા દેવોનો પણ તે ઉપરી છે, એવું ઇંદ્રપણું તેની સર્વ
" ઋદ્ધિ અને અધિકાર સાથે સુખે પ્રાપ્ત થઇ શકે છે, પણ તેટલા સુખે-
" સહેલાઇએ તીર્થંકરનો બતાવેલો ધર્મ પ્રાપ્ત થઇ શકતો નથી.
" વળી હે રાજન્! રાજ્યભુવન, રાજ્યપ્રાપ્તિ, દેવભોગો કે ઇંદ્રપણું
" એ સર્વ ભાવો સંસારસુખનાં કારણભૂત છે જ્યારે કેવળી ભગવાને
" વિશુદ્ધ જ્ઞાનપૂર્વક બતાવેલ ધર્મ મોક્ષસુખનું કારણ છે. હવે એ
" સંસારસુખ અને મોક્ષસુખ એ બન્ને પ્રકારનાં સુખો વચ્ચે કાચ
" અને ચિંતામણિ રત્નમાં જેટલો આંતરો છે તેટલું અંતર છે; સંસાર-
" સુખમાં કાચ જેટલો ગુણ છે ત્યારે મોક્ષસુખમાં તેના પ્રમાણમાં
" ચિંતામણિ રત્નના ગુણો છે. જૈનધર્મની-સદ્ધર્મની પ્રાપ્તિ આ
" સંસારમાં થવી એ આવી દુર્લભ વસ્તુ છે, ત્યારે રાજન્! જેઓ
" આ ધર્મપ્રાપ્તિની કિંમત પોતાનાં હૃદયમાં બરાબર સમજતા હોય
" તેમણે સંસારની કઇ વસ્તુ સાથે તેની સરખામણી કરવી? મતલબ
" એ છે કે ધર્મપ્રાપ્તિ એ એવી ઉંચા પ્રકારની વસ્તુ છે કે આ દુનિ-
" યાની કોઇ ચીજ કે ભાવ સાથે તેની સરખામણી કરી શકાય નહિ.
" આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી રાજન્! મહા મુશ્કેલીએ આવો સં-

---

૧ જુઓ પૃ. ૬૫૫ માં બતાવેલો ઉપદેશ.

" સારનો વિસ્તાર ગમે તેમ કરીને ઓળંગી જઇ દુઃખે કરીને પ્રાપ્ત થઇ
" શકે એવું મનુષ્યપણું પ્રાપ્ત કરવું તે રાધાવેધને સાધવા જેવું મુશ્કેલ
" છે, તેને પ્રાપ્ત કરીને તેમ જ વળી કર્મનો નાશ કરનાર જિનેશ્વર
" ભગવાનનું શાસન પણ પ્રાપ્ત કરીને જે મૂર્ખ પ્રાણી હિંસા ક્રોધ
" અને તેવાંજ બીજાં પાપોમાં આનંદ પામે છે તે મહા ઉત્તમ ચિં-
" તામણિ રત્નને બદલે કાચને ગ્રહણ કરે છે, [1]ચંદન બાળીને તેના
" પાડેલા કોલસાનો વેપાર કરે છે, મહા સમુદ્રમાં એક ખીલાને માટે
" મોટા વહાણને ભાંગી નાખે છે, મહા ઉત્તમ વૈડુર્ય રત્નને અંદર પરો-
" વેલી દોરીની ખાતર તોડી નાખે છે, મોટી દેવઅર્પિત હાંડીને અગ્નિની
" ખાતર ભાંગી નાખે છે. અજ્ઞાનના દોષને લઇને આંબલીનો ઘડો
" રત્નની થાળીમાં ખાલી કરે છે, સોનાના હળથી જમીન ખેડીને આ-
" કોલીઆ મેળવવા સારૂ આકડાનાં બી જમીનમાં વાવે છે અને ચોતરફ
" કપૂરના કટકાઓ ફેંકી દઇને કોદરાનો વેપાર એ મૂર્ખ કરે છે અને
" મનમાં વળી તે બાબતમાં ગૌરવ લે છે. આ પ્રમાણે માનવાનું કારણ
" એ છે કે જે પ્રાણીનું ચિત્ત હિંસા ક્રોધ વિગેરે પાપોમાં આસક્ત
" હોય છે તેનાથી વિશુદ્ધ ધર્મ ગાઉનો ગાઉ દૂર જઇને બેસે છે, અને
" જે પ્રાણીનું મન પાપમાં પરોવાયલું હોય છે તેમજ જે એવા વિશુદ્ધ
" ધર્મથી રહિત હોય છે તે મોક્ષમાર્ગના અંશ સાથે જરા પણ જોડાઇ
" શકતો નથી-આ પ્રમાણે હોવાથી એવો પ્રાણી સંસારની વિચિત્રતા
" અને જૈનશાસનની દુઃપ્રાપ્યતા જાણતાં છતાં પણ આ મહા ભયંકર
" સંસારસમુદ્રમાં સંપૂર્ણ ડુબી જાય છે અને અનેક પ્રકારની હેરાન-
" ગતિ ભોગવે છે. પરિણામે તેનું જ્ઞાન તદ્દન નકામું થઇ પડે છે, જે
" પ્રમાણે આ નંદિવર્ધનના સંબંધમાં બરાબર બન્યું છે."

નંદિવર્ધનની બોધદુર્લભતા.
વૈશ્વાનરની અનંતાનુબંધી શત્રુતા.
અન્ય જીવો સાથે વૈશ્વાનરનો સંબંધ.

અરિદમન—" ત્યારે સાહેબ! આપશ્રીએ આટલો બધો વિસ્તાર-પૂર્વક સંસારનો પ્રપંચ કહી સંભળાવ્યો તે નંદિવર્ધન સાંભળે છે અને તેણે ક્રોધ તથા હિંસાનાં કડવાં પરિણામો જાતે પણ અનુભવ્યાં છે ત્યારે હવે તેને બોધ થયો હશે કે નહિ ? તેનામાં કાંઇ જાગૃતિ આવી હશે કે નહિ ? "

---

૧ ચંદનનાં લાકડાંના કોલસા પાડવા એ તો મૂર્ખાઇની હદ જ થઇ અને તે પણ વળી અંગારાના વેપાર માટે હોય ત્યારે મૂર્ખતા ઉપર શિખર ચઢે છે.

વિવેકાચાર્ય—"રાજન્ ! એને કોઇ પણ પ્રકારનો પ્રતિબોધ તો થયો જ નથી પણ હું આવા પ્રકારની વાતો કરૂં છું તેથી તેના મનમાં ઉલટો ઘણો ઉદ્વેગ ઉત્પન્ન થયો છે."

અરિદમન—"ત્યારે સાહેબ ! શું એ નંદિવર્ધન [1]અભવ્ય છે?"

વિવેકાચાર્ય—"રાજન્ ! એ અભવ્ય નથી, ભવ્ય છે. તે મારા વચન ઉપર જરા પણ પ્રતીતિ કરતો નથી, તેમજ તેનો આદર કરતો નથી તે તો તેના મિત્ર વૈશ્વાનર (ક્રોધ) નો દોષ છે.

અનંતાનુબંધી.

એ વૈશ્વાનરનો સંબંધ (પ્રેમ-ગાંઠ-અનુબંધ) અનંતકાળપર્યંતનો હોવાથી એ વૈશ્વાનરનું [2]અનંતાનુબંધી એવું ત્રીજું[3] નામ પણ આપવામાં આવ્યું છે. એ અનંતાનુબંધી વૈશ્વાનર અત્યારે તેનામાં જાગ્રત થયેલો હોવાથી અને તેના ઉપર તેની અત્યંત પ્રીતિ હોવાથી મારાં વચન તરફ તેને જરા પણ શાંતિ થતી નથી, તેનામાં તે અપ્રીતિ ઉત્પન્ન કરે છે અને હૃદયમાં દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે-આવા સંયોગોમાં એ બાપડાને પ્રબોધ કે પ્રતિબોધ શેનો થાય ! એ વૈશ્વાનરની સોબતને પરિણામે જુદે જુદે અનેક સ્થાનકે તેને હજુ રખડવાનું છે, ત્યાં તેને અનેક પ્રકારનાં વેરો બાંધવાનાં છે અને અનંત પ્રકારનાં દુઃખો અનુભવતાં તેનાં ભયંકર પરિણામો ચાખવાનાં છે."

અરિદમન—"ત્યારે સાહેબ ! એ વૈશ્વાનર તો એનો ખરેખરો મોટો દુશ્મન છે. એતો મિત્ર થઇ શત્રુની ગરજ સારે છે !"

વિવેકાચાર્ય—"એના શત્રુપણાની તો હદ થઇ છે ! એથી વધારે ખરાબ કરનાર કોણ હોય ?"

અરિદમન—"ત્યારે સાહેબ ! આ વૈશ્વાનર આ નંદિવર્ધનનો જ દોસ્તદાર થઇને રહ્યો છે કે બીજા કોઇનો પણ મિત્ર તે હશે ?"

વિવેકાચાર્ય—"રાજન્ ! જો તું આ પ્રશ્ન બહુ સ્પષ્ટ રીતે પૂછે છે તે પ્રમાણે તારે તેનો બરાબર ખુલાસો જાણવો હોય તો તને વિસ્તારથી તેની હકીકત કહી સંભળાવું, જેથી તારે ફરીવાર કાંઇ પૂછવાપણું જ રહે નહિ."

અરિદમન—"એમ કરો તો સાહેબ ! મારા ઉપર મોટી કૃપા થાય."

પ્રકરણ ૩૨ મું.

ત્રણ કુટુંબો.

અરિદમન રાજાનો સવાલ ઘણો મુદ્દાસરનો હતો, આખી પર્ષદા સવાલનો જવાબ સાંભળવા આતુર થઇ રહી હતી, વિવેક કેવળી મહારાજ પણ અત્યારે સર્વ હકીકત સ્ફુટ કરી સમજાવવા ઉદ્યુક્ત થયા હતા અને ચારે બાજુએથી જમાવટ બરાબર થઇ હતી. વિવેક કેવળીએ તે વખતે મધુર સ્વરે ત્રણ કુટુંબની હકીકત કહી સંભળાવી અને રાજાએ તે પર પ્રશ્નાવળિ કરી. તે આ પ્રમાણેઃ-

ત્રણ કુટુંબ વર્ણન.

ક્ષાંતિમાર્દવાદિ (અંતરંગ.)
ક્રોધ રાગદ્વેષાદિ (અંતરંગ)
માતાપિતા શરીરાદિ (બાહ્ય.)

વિવેકાચાર્ય—" રાજન્! આ સંસારમાં દરેક પ્રાણીને ત્રણ ત્રણ " કુટુંબો હોય છે તે આ પ્રમાણેઃ પ્રથમ કુટુંબમાં ક્ષાન્તિ, માર્દવ " (માનનો ત્યાગ), આર્જવ (સરળતા-માયાનો ત્યાગ), મુક્તિ (લોભનો " ત્યાગ), જ્ઞાન, દર્શન, વીર્ય, સુખ, સત્ય, શૌચ (પવિત્રતા-બાહ્ય અને " અભ્યંતર), તપ અને સંતોષ વિગેરે કુટુંબીઓ (ઘરના માણસો) " હોય છે; બીજા કુટુંબમાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ, મોહ, " અજ્ઞાન, શોક, ભય, અવિરતિ (વ્રત નિયમનો અભાવ) વિગેરે કુટું- " બીઓ (ઘરનાં માણસો) હોય છે; અને આ શરીર, તેને ઉત્પન્ન કર- " નાર સ્રીપુરૂષ (માતાપિતા) અને બીજા તેવાજ પ્રકારના લોકો (ભાઇ " બહેન વિગેરે) સંબંધી તરીકે હોય છે તે ત્રીજું કુટુંબ કહેવાય છે. " આ ત્રણ કુટુંબદ્વારા દરેક પ્રાણીનાં અસંખ્ય સગાં સંબંધીઓ " થાય છે.

" આમાં જે ક્ષાંતિ માર્દવ આર્જવ વિગેરે પ્રથમ કુટુંબ કહેવા- " માં આવ્યું તે પ્રાણીનું સ્વાભાવિક કુટુંબ છે, અનાદિકાળથી તેની " સાથે રહેલું હોય છે, તેનો કદિ છેડો આવતો નથી, સર્વથા નાશ

"થતો નથી, તે નિરંતર પ્રાણીનું હિત કરવામાં તત્પર રહે છે, તે
"કોઇ વખત છૂપાઇ જાય છે અને કોઈ વખત બહાર પ્રગટપણે નીકળી
"આવે છે-તેવો તેનો સ્વભાવ છે, તે અંતરંગમાં રહે છે અને પ્રાણીને
"તે મોક્ષપ્રાપ્તિ કરાવી આપે તેવી શક્તિવાળું છે, તેનું કારણ એ છે
"કે તે પોતાની પ્રકૃતિથી જ પ્રાણીને સ્વસ્થાનથી ઉંચે[1] લઇ જાય છે.
"(તેમને સંદ્ગુણી બનાવે છે.)

"ત્યારપછી ક્રોધ માન વિગેરે બીજું કુટુંબ પ્રાણીના સંબંધમાં
"કહેવામાં આવ્યું છે તે તદ્દન અસ્વાભાવિક છે, પરંતુ કમનસીબે હકી-
"કત એવી બને છે કે વસ્તુસ્વરૂપ નહિ સમજનાર પ્રાણી તેને જાણે
"પોતાનું સ્વાભાવિક કુટુંબ હોય તેમ માનીને તેના ઉપર ઘણો જ
"પ્રેમ રાખે છે; આ બીજા પ્રકારનું (ક્રોધ માન રાગ દ્વેષ રૂપ) કુટુંબ
"અભવ્યોના સંબંધમાં અનાદિકાળથી છે અને તેનો છેડો તેને કદિ-
"પણ આવે તેમ નથી તેથી અનંત છે. [2]કેટલાક ભવ્ય પ્રાણીઓને
"તે અનાદિકાળથી છે પણ તેનો છેડો નજીકમાં આવે તેવા સ્વભાવ-
"વાળું હોય છે; એ કુટુંબ કોઇપણ અપવાદ વગર એકાંતે પ્રાણીનું
"ઘણું જ અહિત કરનાર છે, પ્રથમ કુટુંબની પેઠે તે પણ કોઇ વખત
"છૂપાઇ જાય અને કોઈ વખત બહાર નીકળી પડે તેવા સ્વભાવવાળું
"છે અને અંતરંગમાં રહે છે; પ્રાણીને જેટલો બને તેટલો સંસાર-
"વૃદ્ધિનો લાભ કરાવી સંસારને વધારી આપવો તે તેનો ધર્મ છે, કારણ
"કે પ્રાણીને સ્વસ્થાનથી ઉચકીને નીચે પટકવા એ તેનો સ્વભાવ છે.
"(તેમને દુર્ગુણી બનાવે છે.)

"ત્યારપછી પ્રાણીનું [3]ત્રીજું કુટુંબ જે ઉપર કહેવામાં આવ્યું
"તે તો તદ્દન દેખીતી રીતે જ અસ્વભાવિક છે, તે તો થોડા વખત
"પહેલાં[4] શરૂ થયેલું હોય છે અને થોડા વખત પછી તેની સાથેના
"સંબંધનો છેડો આવનાર હોય છે અને તેથી તેનું અસ્તિત્વ તદ્દન
"અસ્થિર હોય છે, તે કોઇ પણ રીતે ચોક્કસ કે સ્થિર રહી શકતું નથી;
"ભવ્ય પ્રાણીને કોઇ વખત તે કુટુંબ હિત કરે છે અને કોઇ વખત

---

૧ ઉચ્ચગતિમાં, ઉચ્ચ ભાવમાં, આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં.

૨ સર્વ ભવ્યો મોક્ષ જવાના નથી, જેમને સામગ્રીનો સદ્ભાવજ થવાનો નથી, એવા અભવ્યની કોટિ વળગેલાને જાતિભવ્ય કહેવામાં આવે છે. આથી અહીં 'કેટલાક ભવ્ય' એવા શબ્દ વાપર્યો છે.

૩ આ ત્રીજા કુટુંબમાં પ્રાણીનું શરીર માબાપ તથા સગાસંબંધી અને કુટુંબી અન્ય માણસોનો સમાવેશ થાય છે. તેમાં તો વધઘટ થયા કરે છે અને મરણ વખતે સબંધનો એકદમ છેડો આવે છે.

૪ સાદિ સપર્યવસિત છે.

'અહિત પણ કરે છે. તેની ઉત્પત્તિ અને વિનાશ ધર્મ છે અને તે
'બહિરંગ પ્રદેશમાં જ વર્તતું હોય છે. ભવ્ય પ્રાણીને તે સંસાર
"અથવા મોક્ષનું કારણ થાય છે ત્યારે અભવ્ય પ્રાણીને માત્ર સંસારનું
"જ કારણ થાય છે. આ બાહ્ય કુટુંબ ઘણે ભાગે ઉપર જણાવેલા ક્રોધ
"માન વિગેરે બીજા કુટુંબને પોષનાર અને ટેકો આપનાર હોવાથી
"ઘણે ભાગે તો સંસારવૃદ્ધિનું જ કારણ બને છે; કદાચ કોઇ ભાગ્ય-
"વાન્ પ્રાણી ક્ષાંતિ માર્દવ વિગેરે પ્રથમના કુટુંબને અનુસરે છે
"તો ત્રીજું બાહ્ય કુટુંબ તેને પણ સહાય કરે છે. એ પ્રમાણે બને છે
"ત્યારે આ ત્રીજું બાહ્ય કુટુંબ મોક્ષનું કારણ પણ બને છે. રાજન્!
"આ પ્રમાણે હોવાથી બીજા પ્રકારના કુટુંબના એક અંગભૂત તરીકે
"રહેલો વૈશ્વાનર સર્વ સંસારીજીવોનો મિત્ર થઇને રહે છે અને તે જ
"કારણથી હિંસા સર્વ સંસારીજીવોની સ્ત્રી થાય છે. આ બાબતમાં
"જરા પણ સંદેહ કરવા જેવું નથી."

પ્રથમ કુટુંબજ દબાયલી સ્થિતિમાં.
તેના અનાદરનાં કારણોપર વિવેચન.
બીજા કુટુંબનો સહચાર સ્નેહ સંબંધ.

અરિદમન—"મહારાજ! આપે ક્ષાંતિ માર્દવાદિ પ્રથમ કુટુંબના સંબંધમાં કહ્યું કે તે પ્રાણીને સ્વાભાવિક કુટુંબ છે, પ્રાણીનું હિત કરનાર છે અને તેને મોક્ષમાં લઇ જવાનું કારણ બને છે; એમ છે ત્યારે પ્રાણીઓ એ કુટુંબનો બહુ પ્રેમપૂર્વક કેમ આદર કરતા નહિ હોય? વળી મહારાજ! પેલું ક્રોધમાન રાગદ્વેષ વિગેરે બીજું કુટુંબ જેના સંબંધમાં આપે જણાવ્યું કે તે પ્રાણીને તદ્દન અસ્વાભાવિક છે, એકાંતે તેનું અહિત કરનાર છે અને સંસારની વૃદ્ધિનું કારણ છે-એ પ્રમાણે છે, છતાં પ્રાણીઓ ઘણા પ્રેમપૂર્વક એવા અધમ કુટુંબની પોષણા શા માટે કરતાં હશે?"

અંતરંગ કુટુંબ અનદર પોષણનાં કારણો.

વિવેકાચાર્ય—"રાજન્! પ્રાણીઓ હિત કરનાર કુટુંબને કેમ
"બરાબર આદરતા નથી અને અહિત કરનારની વિશેષ પોષણા શા
"માટે કરે છે તેનું કારણ તું બરાબર સાંભળ. હકીકત એવી છે કે
"ક્ષમાશાંતિવિગેરે પ્રથમ કુટુંબ અને ક્રોધરાગાદિ બીજા કુટુંબ
"વચ્ચે અનાદિ કાળથી વૈર ચાલ્યા કરે છે. બન્ને કુટુંબો અંતરંગ મ-
"નોરાજ્યમાં રહેલા છે. પણ એવી લડાઇમાં બીજા અધમ કુટુંબવડે
"પ્રથમનું સારૂં કુટુંબ ઘણે ભાગે હારેલું જ રહે છે. આવી રીતે

" અનાદિ સંસારમાં બીજું કુટુંબ વધારે જોર મેળવી જાય છે અને
" પ્રથમનું કુટુંબ દબાઇ ગયેલી સ્થિતિમાં રહે છે; એને લઇને એ
' પ્રથમનું કુટુંબ એટલું છૂપાઇ જાય છે કે ભયથી તે પોતાનું દર્શન
" પણ પ્રાણીને કરાવી શકતું નથી; આથી તેનું સ્પષ્ટ દર્શન પ્રાણીને
" થતું નથી. હવે એવી રીતે એ અદ્ભુત અંતરંગ કુટુંબનાં દર્શન પણ
" ન થવાને લીધે તેનામાં કેટલા અને કેવા ગુણો છે તે આ પ્રાણીના
" જાણવામાં પણ આવતું નથી, અને એ પ્રમાણે થવાથી પ્રાણીનો તેના
" ઉપર પૂર્ણ આદરભાવ થતો નથી. આવું કુટુંબ પોતાના અંતરંગ
" રાજ્યમાં વર્તતું હોય છે, છતાં જાણે તેવું કોઇ કુટુંબ પોતામાં વ-
" સતું જ નથી એમ પ્રાણી માને છે. વાત એટલે સુધી વધી પડે છે કે
' અમારા જેવા એ અંતરંગમાં રહેલા વિશુદ્ધ કુટુંબના ગુણોનું વ-
" ર્ણન કરે છે તો તેની પણ કાંઇ ગણના કરવામાં આવતી નથી. આની
" સાથે વળી એવું બને છે કે તે બીજા પ્રકારનું અધમ કુટુંબ પેલા
' પ્રથમ પ્રકારના વિશુદ્ધ અંતરંગ કુટુંબને અનાદિ સંસારમાં મારી
" હઠાવી તેના ઉપર વિજયપતાકા મેળવે છે અને તેને પરિણામે પો-
' તાનો દોર વધારે મજબુતપણે ચલાવી પ્રાણીને દઢપણે વળગી રહે
" છે અને પ્રગટપણે પ્રત્યક્ષ થઈ તેનું ધણીરણી થઇ પડે છે-તેવી
" સ્થિતિમાં સ્પષ્ટ થાય છે. આથી પ્રાણીનાં દર્શન એ બીજા અધમ
' કુટુંબની સાથે દરરોજ થાય છે. દરરોજ સાથે રહેવાથી પ્રાણીને
" તેના ઉપર પ્રેમસંબંધ વધારે વધારે થતો જાય છે, તેને જોઇને
" પ્રાણીને મનમાં સંતોષ-આનંદ થાય છે, તેના ઉપર ઘણો વિશ્વાસ
" ઉત્પન્ન થાય છે અને તેની સાથે ગાઢ દોસ્તી સંબંધ ઉત્પન્ન થાય
" છે. આવી રીતે એ ક્રોધ તથા રાગ દ્વેષના સમૂહવાળા બીજા અધમ
" કુટુંબ ઉપર પ્રાણીની નિરંતર આસક્તિ વધતી જતી હોવાને પરિ-
" ણામે એનામાં જે અનેક દોષો હોય છે તે પ્રાણી જોઇ શકતો નથી
' અને પ્રેમને લઇને તેનામાં જે ગુણો નથી હોતા તે પણ તેનામાં
" છે એવો મિથ્યા આરોપ કરે છે. આ કારણને લઇને ખોટા પ્રેમને
" પરિણામે પ્રાણી એ દ્વિતીય અધમ કુટુંબની પોષણા વધારે ને
" વધારે કરતો જાય છે. વળી તે અંતઃકરણપૂર્વક માને છે કે આ
" અધમ કુટુંબ જ પોતાનું ખરેખરૂં સગું છે, તેથી તેના ઉપર
" પરમ પ્રેમપૂર્વક બંધુબુદ્ધિ તે પ્રગટ કરે છે અને અમારા જેવા (સા-
" ધુઓ-વિશુદ્ધ ઉપદેશકો) જો કદિ તે કુટુંબના દોષો તેની પાસે
" પ્રકાશમાં મૂકે છે તો ઉલટો અમારા જેવાને તે પોતાના દુશ્મન
" ગણે છે."

અંતરંગ કુટુંબના ગુણદોષના જ્ઞાનની જરૂર.

અરિદમન—" ક્ષાંતિ માર્દવાદિ વિશુદ્ધ અંતરંગ કુટુંબ અને ક્રોધ રાગાદિ અંતરંગ અધમ કુટુંબમાં રહેલા ગુણદોષોને બીચારા સ્પષ્ટ રીતે જાણે તો બહુ સારૂં થાય ! એથી એ બન્ને કુટુંબમાં રહેલો તફાવત પણ તેઓનાં ધ્યાનમાં આવે."

વિવેકાચાર્ય—"એથી વધારે સારૂં બીજું શું હોઇ શકે ? જે પ્રાણી પોતાનું સર્વથા કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છા રાખતો હોય તેણે અવશ્ય આ પહેલા અને બીજા પ્રકારના કુટુંબના ગુણદોષનું સવિશેષ જ્ઞાન કરવું જ જોઇએ. અમે પ્રાણીને ધર્મકથા કરવામાં-ઉપદેશ આપવામાં આ જ મુદ્દો ધ્યાનમાં રાખીએ છીએ.[1] જૂદી જૂદી ઉપદેશ પદ્ધતિથી પ્રાણી બન્ને અંતરંગ કુટુંબોને ઓળખે એ જ અમારા જેવા ઉપદેશકોનું સાધ્ય હોય છે. વાત એવી છે કે જ્યાં સુધી પ્રાણીમાં બરાબર યોગ્યતા આવતી નથી ત્યાં સુધી એ બન્ને કુટુંબ વચ્ચેનો તફાવત પ્રાણી કોઇ પણ રીતે જાણી શકતો નથી; આ કારણને લઇને જે પ્રાણીઓ અયોગ્ય હોય છે તેના સંબંધમાં અમે પણ ઉપેક્ષા કરીએ છીએ. વળી જો સર્વ પ્રાણીઓ આ અંતરંગમાં રહેલા બન્ને કુટુંબોનાં ગુણદોષો જાણી શકે--જાણી જાય તો આ સંસારનો મૂળથીજ ઉચ્છેદ થઇ જાય, કારણ કે બન્ને કુટુંબનાં ગુણદોષજ્ઞાનને પરિણામે બીજા અધમ કુટુંબનો તિરસ્કાર કરી તેને મારી હઠાવી સર્વ પ્રાણીઓ મોક્ષે જ ચાલ્યા જાય."

અરિદમન—"સર્વ પ્રાણીઓને એ બન્ને અંતરંગ કુટુંબોના ગુણદોષનું જ્ઞાન થવું અથવા કરાવવું એ ન થઇ શકે તેવી બાબત છે તેથી એ ચિંતા આપણે શું કામ કરવી જોઇએ ? અમે તો આપસાહેબની કૃપાથી એ બન્ને અંતરંગ કુટુંબના ગુણદોષો જાણી ગયા છીએ-સમજી ગયા છીએ, તેથી અમારૂં કાર્ય તો સિદ્ધ[2] થઇ ગયું છે. વ્યવહારમાં કહે છે કે બુદ્ધિમાન માણસમાં જેટલી શક્તિ હોય તેટલા પ્રમાણમાં તેણે બનતો પર ઉપકાર કરવો જોઇએ અને પરોપકાર કરવાની પોતામાં જો શક્તિ ન હોયતો પોતાનો સ્વાર્થ સાધવામાં ખૂબ આદર કરવો જોઇએ."

---

૧ આ કથા પણ એ જ ઉદ્દેશથી રચાયલી છે અને આખા જૈનશાસનનું રહસ્ય પણ એજ છે કે **સ્વને ઓળખો અને પરનો ત્યાગ કરો.** એના વિવેચનમાં શાસ્ત્રવિસ્તાર છે. ભા. ક.

૨ રાજા એમ સમજે છે કે જે જ્ઞાન બીજાને અશક્ય છે તે તેને થઈ ગયું તેથી હવે તે તો જરૂર મોક્ષ જવાનો છે. આટલી વાતપરથી રાજાના મનમાં એવો નિર્ણય થઇ ગયો જણાય છે.

જ્ઞાન સાથે વર્તનની જરૂરીઆત.

વિવેકાચાર્ય—" રાજન્ ! એકલું જ્ઞાન કાર્યસિદ્ધિ માટે પૂરતું નથી. "

અરિદમન—" જો બીજી કોઇ બાબતની જરૂરીઆત હોય તો આપસાહેબ તે પણ ફરમાવો. "

વિવેકાચાર્ય—" તે ઉપરાંત (જ્ઞાન ઉપરાંત) બીજી બે બાબત કરવાની છે, અને તે શ્રદ્ધાન (આસ્થા) અને અનુષ્ઠાન (ક્રિયા–વર્તન–ચારિત્ર) છે. આ બેમાંથી તમારામાં શ્રદ્ધાન તો છે, એટલે જે વાતો કહી તે સત્ય છે એવી પ્રતીતિ તમારા મનમાં છે; હવે તમારે તે પ્રમાણે અનુષ્ઠાન કરવાની જરૂર છે, એ જ્ઞાનના વિષયને વર્તનમાં મૂકવાની જરૂર છે. એમ કરશો એટલે તમારાં સર્વ મનોવાંછિત સિદ્ધ થશે એમાં જરા પણ સંદેહ જેવું નથી. રાજન્ ! તમારે એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે એ અનુષ્ઠાન કરવામાં તમારે ઘણાં નિર્દય[1] કામ કરવા પડશે. "

અનાદિ કુટુંબો વચ્ચે તુમુલ યુદ્ધ.
સામસામે લગાડેલા યોદ્ધાઓ અને શસ્ત્રો.
યુદ્ધમાં નિર્દય સંહાર અને પરિણામ.

અરિદમન—" મહારાજ ! એ કામ કેવા પ્રકારનાં છે ? "

વિવેકાચાર્ય—" એ કામ એવા પ્રકારનાં છે કે જેવાં કામ અમારા સર્વ સાધુઓ નિરંતર કર્યા જ કરે છે. "

અરિદમન—" સાધુઓ જે કામ નિરંતર કરે છે તે સાંભળવાની મને ઇચ્છા છે તો આપ કૃપા કરીને મને તે સર્વ કહો. "

વિવેકાચાર્ય—" રાજન્ ! સાંભળો ! આ સાધુઓને બીજા " અધમ કુટુંબ સાથે ઘણા વખતથી–અનાદિકાળથી સ્નેહ સંબંધ " લાગેલો હોય છે[1]; તેઓ તેની અધમતા સમજ્યા પછી તેઓ પ્રત્યે " જાતે અત્યંત ભયંકરપણું ધારણ કરી એ અધમ કુટુંબને પહેલા " વિશુદ્ધ કુટુંબ સાથે રાત દિવસ સંઘટ્ટ કરાવે છે, લડાવે છે અને " બન્ને વચ્ચે મોટો સંહાર જમાવે છે. એ બીજા પ્રકારનું કુટુંબ " જેનો દાદો મહામોહ નામનો છે અને જેનાથી એ કુટુંબ જન્મ્યું " છે, પ્રગટ થયું છે, તેને આ સાધુઓ જ્ઞાનને પરિણામે જ્ઞાનવડે જ " હણે છે, તેથી તેઓ ખરેખરા નિર્દય[2] ગણાય છે. એ અધમ કુટુંબ-" ના સર્વ તંત્ર ચલાવનાર મહા બળવાન્ રાગ નામનો સરદાર છે.

---

૧ આ નિર્દય શબ્દ બીજા અંતરંગ કુટુંબના વિનાશને અંગે વાપર્યો છે,
૨ મહામોહની નજરે.

" તેના આ સાધુઓ 'વૈરાગ્ય' નામના યંત્રવડે ચૂરેચૂરા કરી નાખે છે.
" વળી એ રાગની સાથેજ જન્મેલો તેનો દ્વેષ નામનો ભાઇ છે તેને એ
" નિર્દય સાધુઓ 'મૈત્રી' નામના તીરવડે દૂરથી હણી નાખે છે. વળી
" એ અધમ કુટુંબમાં વસનારા દ્વેષગજેંદ્રના પુત્ર અનાદિના સ્નેહાળ
" બંધુ ક્રોધને એ દયાવગરના સાધુઓ 'ક્ષમા'નામની કરવતવડે વહે-
" રી નાખે છે, જે વખતે ક્રોધ મોઢેથી રાડો પાડે છે. વળી દ્વેષગજેન્દ્ર-
" ને માન નામનો બીજો છોકરો છે જે ક્રોધ (વૈશ્વાનર)નો ભાઇ થાય
" છે; તેને 'માર્દવ' (માનત્યાગ, નમ્રતા) નામના ખડ્ગ (તરવાર) થી
" મારીને એ નિર્દય સાધુઓ પોતાના હાથ પણ ધોતા નથી. વળી
" તે દ્વેષગજેંદ્રની માયા નામની એક છોકરી છે તેને એ નિર્દય સા-
" ધુઓ 'આર્જવ' (સરળતા) નામના દંડાવડે સારી રીતે કુટી કાઢે છે
" અને લોભ નામના તેના એક સગા ભાઇના તો તેઓ 'મુક્તિ' (નિ-
" લોભતા-લોભત્યાગ) નામના કુહાડાથી ટુકડેટુકડા કરી નાંખે છે.
" વળી એ દયાવગરના મુનિઓ સર્વ પ્રકારના સ્નેહ કરાવવામાં ત-
" ત્પર કામ (સ્પર્શેન્દ્રિય વિષય) ને તો બન્ને હાથ વચ્ચે લઇને માકડ-
" ની પેઠે ચોળીનાખે છે. તેઓ અત્યંત આકરા 'સદ્ધ્યાન' નામના
" અગ્નિથી પોતાનાં સર્વ શોક સંબંધને બાળી દે છે અને એજ કુટું-
" બના માણસ પોતાની સાથે અનાદિકાળથી વાત્સલ્ય રાખનાર ભયને
" તેઓ નિર્ભય થઇ 'ધૈર્ય' નામના બાણવડે દૂરથીજ વીંધી નાખે છે.
" એ કુટુંબમાં વળી હાસ્ય, રતિ અને જુગુપ્સા [1] નામના કુટુંબીઓ
" વસે છે તેમજ અરતિ નામની એક ફઇબા પણ વસે છે; તે સર્વને
" એ સાધુઓ અત્યંત નિર્દયપણે વિવેકરૂપ શક્તિ વડે[2] મારી હઠાવે
" છે. વળી ત્યાં પાંચ ઇંદ્રિયો[3] નામના ભાઇભાંડુઓ રહેલા હોય છે તે-
" મને એ નિર્દય સાધુઓ પોતાના હાથમાં 'સંતોષ' નામનું મુદ્ગર
" લઇને ખંડોખંડ કરી મૂકે છે. આવી રીતે એ અંતરંગ અધમ કુટું-
" બમાં બીજા પણ જે કોઇ સગાવહાલાંઓ કે સંબંધીઓ હોય છે તે
" પ્રત્યેકને શોધી શોધીને તેની સામે યોગ્ય શસ્ત્રો ધારણ કરી સર્વને
" એ સાધુ નિર્દયપણે મારી હઠાવે છે અને જમીનપર પટકી પાડી ભોં-
" ભેગા કરે છે. આવી રીતે બીજા અધમ કુટુંબના માણસોને ત્રાસ આ-
" પવાની સાથેજ વળી એ સાધુઓ પ્રથમના વિશુદ્ધ કુટુંબના પ્રેમાળ

---

૧ જુગુપ્સાઃ દુગચ્છાર, તિરસ્કાર, કંટાળો, વિષ્ટાની ગંધ આવતાં સાધારણ માણસના મગજમાં જે વૃત્તિ થાય છે તે.

૨ શક્તિઃ એક જાતનું હથિયાર

૩ પાંચ ઇંદ્રિયોઃ સ્પર્શ, રસ, ગંધ, દર્શન અને શ્રવણ.

" સગાવહાલાંઓના બળમાં પુષ્ટિમાં તેમજ તેજમાં વધારો કર્યા કરે છે.
"[1]આવી રીતે પ્રથમનું કુટુંબ ઘણું પુષ્ટ થતું જતું હોવાને લીધે અને
" બીજાકુટુંબના સુદામ માણસો કેટલાક હણાઇ જવાથી તેમજ પુરુ-
" ષત્વહીન થવાથી હિંમત હારી જઈ નમાલા થઇ જતા હોવાને લીધે
" એ બીજા પ્રકારનું અધમ કુટુંબ પ્રથમ કુટુંબ ઉપર પોતાનો દોર
" ચલાવી શકતું નથી. વળી રાજન્! એ સાધુઓને તપાસ કરતાં
" ખબર પડી ગઇ હોય છે કે તેઓનું ત્રીજું બાહ્ય કુટુંબ છે તે બીજા
" અંતરંગ અધમ કુટુંબને પુષ્ટિ આપનાર છે એટલે એ સાધુઓએ
" ત્રીજા કુટુંબનો (સંસારી મા, બાપ, સ્ત્રી, પુત્ર, ભાઇ, બહેન
" વિગેરેનો) સર્વથા ત્યાગ જ કરી દીધો હોય છે. જ્યાં સુધી ત્રીજા
" બાહ્ય કુટુંબનો સર્વથા ત્યાગ કરવામાં આવે નહિ ત્યાં સુધી પ્રાણી
" બીજા અંતરંગ કુટુંબ ઉપર સર્વથા વિજય પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.
" તેટલા માટે હે રાજન્! જો તમારી પ્રબળ ઇચ્છા આ સંસારને મૂકી
" દેવાની થઇ હોય તો મેં તમને ઉપર કહી બતાવ્યું તેવું અત્યંત
" નિર્દય કામ કરવાનું તમે શરૂ કરો. તેમાં આટલી વાત ધ્યાનમાં
" રાખજો કે એક પણ બાજુએ વધારે પડતી રીતે ઢળ્યા વગર પોતાના
" અંતરાત્માને મધ્યસ્થ રાખી, જે નિર્દય કાર્યો કરવાને માટે મેં
" જણાવ્યું છે તે કરવાની પોતાની શક્તિ છે કે નહિ તેનો બરાબર
" વિચાર કરજો. મેં ઉપર જે અત્યંત નિર્દય કર્મો બીજા અંતરંગ
" કુટુંબને નબળા પાડવા માટેનાં જણાવ્યાં છે તે કેટલેક અંશે આ
" ઘાતકી સાધુઓ પોતાના અભ્યાસના બળથી કરે છે, બાકી બીજા
" દયાળુ ભાઈઓ[2] સંસારમાં આનંદ પામનારા હોય છે તેઓને
" આવાં કર્મના સંબંધમાં વિચાર કે ચિંતવન કરવું પણ બની શકે
" તેવું નથી તો પછી તેનાં આચરણની વાતજ શી કરવી? તેઓ એવા
" કર્મને વ્યવહારૂ આકારમાં કદિપણ મૂકી શકતાજ નથી.

" રાજન્! અહીં ત્રીજા બાહ્ય કુટુંબનો ત્યાગ કરવાની વાત કરી,
" બીજા અંતરંગમાં રહેલ અધમ કુટુંબનો ઘાત કરવા ભલામણ કરી
" અને પ્રથમના અંતરંગમાં રહેલ વિશુદ્ધ કુટુંબની પોષણા કરવાનો
" ઉપદેશ આપ્યો-એ ત્રણે બાબત બરાબર ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે
" અને એના ઉપર ખાસ શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય છે. એનું પરિજ્ઞાન કરીને
" અને એના ઉપર શ્રદ્ધા લાવીને તે પ્રમાણે અનુષ્ઠાન કરવામાં પોતાના
" વીર્યનો ઉપયોગ કરી અનેક મહાત્મા મુનિઓ આ સંસારપ્રપંચથી

---

૧ અહીં બેં. રો. એ. સોસાયટી વાળી બુકનું પૃ. ૪૨૬ શરૂ થાય છે.

૨ સંસારરસિક જીવો.

" મુક્ત થઇ ગયા છે, સર્વ દુઃખોથી દૂર થઇ ગયા છે અને પોતાના
" સ્વાભાવિક રૂપમાં આવી જઇ મોક્ષમાં રહ્યા રહ્યા આનંદ કરે છે.
" આ પ્રમાણે હોવાથી રાજન્ ! જે કર્મની અહીં વ્યાખ્યા કરી અને
" જેને માટે ઉપદેશ આપ્યો તે કરવાં વિશેષ કઠણ તો છે પણ
" પરિણામે ઘણાં સુંદર છે. આ પ્રમાણે હકીકત છે. હવે તમને યોગ્ય
" લાગે તેમ કરો. "

અનંત બાહ્યકુટુંબ સંબંધ.
મહામોહની રમત.
ત્યાગ પહેલાં તૈયારી.

અરિદમન—" સાહેબ ! આપે જણાવ્યું કે પ્રથમના બન્ને અંતરંગ કુટુંબો આ અનાદિ સંસારમાં અવિચ્છિન્ન પ્રવાહવાળા છે એટલે જેનો પ્રવાહ કદિ અટકતો નથી તેવા છે અને ત્રીજા કુટુંબને માટે આપશ્રીએ જણાવ્યું કે તેનો તો ઉત્પત્તિ અને વિનાશ વખતોવખત થયા કરે છે; ત્યારે સાહેબ ! આ જે ત્રીજું કુટુંબ છે તે તો દરેક ભવે નવું નવું થયા કરતું હશે ? "

વિવેકાચાર્ય—" રાજન્ ! એ ત્રીજું બાહ્ય કુટુંબ છે તે દરેક ભવમાં પ્રાણીને નવું નવું થયા જ કરે છે. "

અરિદમન—" મહારાજ ! જો એમ હોય તો આ અનાદિ સંસારમાં પ્રાણીએ અનંતાં કુટુંબોને અત્યાર અગાઉ પ્રાપ્ત કરીને છોડી દીધેલાં હોવા જોઇએ. "

વિવેકાચાર્ય—" રાજન્ ! તું કહે છે તેમજ છે. આ પ્રાણીએ બાહ્ય કુટુંબી તો અનંતાં કર્યાં અને છોડી દીધાં એ બાબતમાં જરા પણ સંશય જેવું નથી. હકીકતઃએવી છે કે આ સંસારમાં રખડપાટો કરનારા સર્વ જીવો લગભગ મુસાફર જેવા છે, મુસાફર જેમ માર્ગમાં ચાલતાં નવાં નવાં મુસાફરખાનામાં અન્ય અન્ય મુસાફરો સાથે ભેળો થાય છે અને વળી તેનાથી વિછૂટો પડે છે તેમ દરેક ભવમાં આ પ્રાણી અન્ય અન્ય શરીરોમાં પ્રવેશ કરી નવાં નવાં કુટુંબો સાથે સંબંધ જોડે છે અને પાછો તેમને છોડી દઇને બીજાં બીજાં શરીરોમાં ફરી ફરીને સંચાર કરે છે અને નવા કુટુંબો સાથે સંબંધ જોડે છે. "

અરિદમન—" જો સાહેબ ! એમ છે તો તો એ ત્રીજા કુટુંબ ઉપર સ્નેહ સંબંધ કરવો તે મહામોહની રમત જેવું છે. એવા અલ્પકાળ રહેનારા કુટુંબનો ત્યાગ જ્યારે જરૂર થવાનો જ છે ત્યારે તેના પર પ્રેમ-સ્નેહસંબંધ કેવી રીતે અને શા માટે કરવો ? છતાં મમતા-

ભાવ રહે છે તેથી તેમાં મહામોહનો (અજ્ઞાન દશાનો) હાથ હોવો જોઇએ. ”

વિવેકાચાર્ય—“ રાજન્ ! તમે બરાબર હકીકત જાણી છે. મહામોહ (અત્યંત અજ્ઞાન) વગર કોણ ડાહ્યો માણસ એવા પ્રકારની ચેષ્ટા કરે ? ”

અરિદમન—“ મારે આપને એક બીજો પણ સવાલ પૂછવાનો છે: ધારો કે કોઇ પ્રાણી પોતાનામાં બીજા અધમ અંતરંગ કુટુંબને મારી હઠાવવાની શક્તિ છે કે નહિ એ સંબંધના ગોટાળામાં પડી જાય અને તેથી કરીને તે અધમ કુટુંબનો નાશ કરવાને શક્તિમાન્ થાય નહિ તેવો પ્રાણી કદાચ ત્રીજા બાહ્ય કુટુંબનો ત્યાગ કરે તો તેને તેથી શું ફળ થાય ? આપે ઉપર જણાવ્યો તેવો મુક્તિપ્રાપ્તિનો લાભ તેને થાય કે નહિ ? તે આપ મને વિવેચનપૂર્વક જણાવો.”

વિવેકાચાર્ય—“ રાજન્ ! જે પ્રાણી બીજા અધમ અંતરંગ કુટુંબને મારી હઠાવતો નથી તે કદિ બીજા સંસારી બાહ્ય કુટુંબનો ત્યાગ કરે તો તેથી તેને માત્ર આત્મવિડંબના જ થાય છે. ત્રીજા કુટુંબનો ત્યાગ કરી આકુળવ્યાકુળપણું છોડી દઇ જે પ્રાણી બીજા અધમ કુટુંબને મારી હઠાવે છે તેનોજ ત્રીજા બાહ્ય કુટુંબનો ત્યાગ સફળ છે અને જો તેમ ન થાય તો તે તદ્દન નકામો અને નિષ્ફળ છે એ ધ્યાનમાં રાખવું.[૧]”

---

૧ સંસાર ત્યાગ કરી પાછા બીજા આકારમાં કષાય કે નોકષાયો કરવાં તે શાસ્ત્રકારની વિવેકદૃષ્ટિએ આત્મવિડંબના છે એ બાબત બહુ સમજવા યોગ્ય છે. ઘણીવાર માત્ર બાહ્યત્યાગમાં જ પરિપૂર્ણતા માનવામાં આવે છે.તેમણે આ વિવેક ધ્યાનમાં રાખવો. ત્યાગવગર મુક્તિ નથી પણ આત્માને છેતરવા જેવુ પાપ નથી. ત્યાગભાવનો દાવો કરનાર પાસેથી લોકો વિશુદ્ધ અંતરંગ આચરણની અપેક્ષા રાખે તે તદ્દન સ્વાભાવિક છે.

પ્રકરણ ૩૩ મું.

અરિદમનનું ઉત્થાન.

અરિદમન રાજાએ કેવળી મહારાજ વિવેકાચાર્ય પાસે સર્વ હકીકત સાંભળી, ત્રણ કુટુંબનાં સ્વરૂપ કર્તવ્યો અને અસર જાણ્યાં, તેમના વિશેષ જ્ઞાનની મહત્તા વિચારી, જ્ઞાન સાથે વર્તનની આવશ્યકતા ધ્યાનમાં લીધી, બાહ્ય કુટુંબની અનિત્યતા બરાબર ખ્યાલમાં લીધી અને જાતે સહૃદય હોવાથી ત્યાગના નિર્ણય પર આવી ગયો. નિર્ણયપર આવતાં પહેલા બધી હકીકત બરાબર સમજવા તેણે પ્રયત્ન કર્યો હતો, વિવેકકેવળી અને તેની વચ્ચે ત્યારપછી સભાસમક્ષ નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઇ.

તત્ત્વજ્ઞાનની આવશ્યકતા અને જરૂર.
અરિદમન રાજાનો ત્યાગ નિર્ણય
પ્રધાન પુરૂષોનું કાળોચિત કર્ત્તવ્ય.

અરિદમન—" આપના પ્રસંગથી આ સંસારનો પ્રપંચ ઘણો ભયંકર છે અને સંસારસમુદ્ર તરવો ઘણો મુશ્કેલ છે એ હકીકત મેં જાણી, આ સંસારયાત્રામાં મહા મુશ્કેલીએ મળી શકે તેવા મનુષ્યજન્મની પ્રાપ્તિ કરી, મોક્ષ--મુક્તિ સર્વ પ્રકારના આનંદથી ભરપૂર છે એમ તત્ત્વશ્રદ્ધાનપૂર્વક સમજણ પડી, એ મોક્ષને અપાવનાર શ્રી જિનેંદ્ર ભગવાનનું શાસન જ એવી ખબર પણ પડી, આપ જેવા પરોપકારી મહાત્માનો પ્રસંગ થવાથી ત્રણે કુટુંબનું સ્વરૂપ અને હેતુફળ વિગેરે બરાબર સમજવામાં આવ્યાં–આવા સંયોગો પ્રાપ્ત થયા પછી કોણ આત્મહિત ઇચ્છનાર ડાહ્યો માણસ પોતાના ખરેખરા બંધુ તરીકે થઇ રહેલા પ્રથમ અંતરંગ કુટુંબનું પોષણ બરાબર ન કરે? વળી કયો ડાહ્યો માણસ સર્વ આત્મશુદ્ધિને વિઘ્ન કરનાર, સર્વ દુઃખોને આણી આપનાર, શત્રુ તરીકે કાર્ય કરનાર બીજા અંતરંગ કુટુંબને મારી ન હઠાવે અને ત્રીજું બાહ્ય સંસારી કુટુંબ જેનો ત્યાગ કરવામાં ઘણું સુખ

છે અને જેનો ત્યાગ ન કરવાથી દુઃખના દરિયા આવી પડે છે તેનો ત્યાગ કયો ડાહ્યો માણસ ન કરે ? "

વિવેકાચાર્ય—" જે પ્રાણીને સંસારનો ભય લાગ્યો હોય અને જેના સમજવામાં સાચું તત્ત્વ આવી ગયું હોય તેણે એ ત્રણે કામો અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે. (પ્રથમ અંતરંગ કુટુંબનો સ્વીકાર-બીજા અંતરંગ કુટુંબપર વિજય અને ત્રીજા બાહ્ય કુટુંબનો ત્યાગ.) "

અરિદમન—" ત્યારે સાહેબ ! જેણે ખરું તત્ત્વ જાણ્યું ન હોય તેવા પ્રાણીને આપે કહ્યું તે પ્રમાણે પ્રગતિ કરવાનો કાંઇ અધિકાર આ સર્વજ્ઞશાસનમાં છે કે નહિ ? "

વિવેકાચાર્ય—" નહિ, રાજન્ ! બીલકુલ નહિ. "

રાજાએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે-મેં તો ગુરૂમહારાજ પાસેથી તત્ત્વ જાણ્યું છે અને તેના ઉપર મારી શ્રદ્ધા પણ બરાબર ચોંટી છે તેથી ગુરૂમહારાજે જે કામ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે તે કરવાનો અધિકાર મને પ્રાપ્ત થયો છે-આમ વિચારતાં રાજાને તે વખતે અવશ્ય વીર્યોલ્લાસ થયો, અંતરાત્માની પ્રસન્નતા થઇ અને તેથી તે ગુરૂમહારાજ કેવળી ભગવાન્ વિવેકાચાર્યને પગે પડ્યો અને હાથ જોડી આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો: " મહારાજ ! આપસાહેબની આજ્ઞા હોય તો આપશ્રીએ હમણા જે અત્યંત નિર્દય કામ કરવાની વાત કહી છે તે કામ કરવાની મારી ઇચ્છા છે ! "

વિવેકાચાર્ય—" મહાવીર્ય[1] ! તમારા જેવાએ તેમ કરવું યોગ્ય જ છે. તમે તત્ત્વ જાણ્યું છે અને તમને તેની ઉપર રૂચિ થઇ છે, તેથી તે બાબતમાં મારી પૂરેપૂરી સંમતિ છે. "

તે વખતે રાજા અરિદમને પોતાની બાજુમાં રહેલ વિમળમતિ મંત્રી ઉપર પોતાની નજર કરી;[2] એટલે વધારે નમ્રતા બતાવીને 'ફરમાવો સાહેબ ' એમ મંત્રીશ્વર બોલ્યા.

અરિદમન—" આર્ય ! મારે રાજ્ય, સગાંસંબંધી અને શરીરનો સંગ છોડી દેવો છે, આ આચાર્યમહારાજના ઉપદેશ પ્રમાણે રાગદ્વેષ વિગેરે કુટુંબીઓને મારી હઠાવવા છે, જ્ઞાન વિગેરે અંતરંગ વિશુદ્ધ કુટુંબની નિરંતર પોષણા કરવી છે અને સર્વજ્ઞશાસનની દીક્ષા લેવી છે તેથી આ વખતે જે કરવા યોગ્ય હોય તે સર્વ જલ્દી કરો. "

---

૧ મહાવીર્ય: પ્રબળ આત્મશક્તિને પ્રગટ કરી શકનાર.

૨ જાણે તેને કાંઇ કહેવું છે એવો ભાવ બતાવનારી મુખમુદ્રા.

વિમળમતિ—"જેવો દેવનો હુકમ! પરંતુ સાહેબ! મારે એકલાએ જ આ વખતે જે ઉચિત કરવાનું હોય તે કરવાનું છે એમ નથી પણ આ આપનું અંતઃપુર છે તેની અંદર રહેનાર સર્વેએ, આ આપનો સામંતવર્ગ છે તેમણે, તેમજ આપનો બીજો રાજ્યવર્ગ છે તેમણે અને સંક્ષેપમાં કહું તો આ આખી સભાએ આ વખતને ઉચિત કામ કરવાનું છે."

બુદ્ધિશાળી પ્રધાનનો અર્થસૂચક પ્રેરક જવાબ.

રાજાએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે 'મેં તો આ મંત્રીને એવો હુકમ કર્યો હતો કે-મારે દીક્ષા લેવાનો વિચાર છે તેથી તેને યોગ્ય જિનસ્નાત્ર, જિનપૂજા, દાન, મહોત્સવ વિગેરે જે કરવા યોગ્ય હોય તે સર્વ કરો, તેના જવાબમાં આ શું બોલે છે? એના બોલવામાં કોઇ ઊંડો ભાવાર્થ હોય એમ જણાય છે.' આમ વિચારીને રાજાએ મંત્રીને કહ્યું "આર્ય! અત્યારે જે જે કામો કરવાનાં છે તે તે સર્વ તારે જ કરવાનાં છે, તે કરવાં તે તારા અધિકારનો વિષય છે અને તું તે સર્વ કરી શકે તેટલી શક્તિવાળો છે; ત્યારે પછી તેં ગણાવ્યાં તે સર્વ બીજાં આ સમયને ઉચિત વળી બીજું તે શું કરવાના હતા?"

વિમળમતિ—"સાહેબ! આપસાહેબે જે કરવાનો આરંભ કર્યો છે તેવું અમારે સર્વેને પણ આ વખતે ઉચિત ગણાય તેથી તે અમારે સૌએ મળીને કરવું જોઇએ, બીજું કાંઇ નહિ. કારણ ન્યાય તો સર્વને માટે સરખો જ હોવો જોઇએ. ભગવાન્ આચાર્ય મહારાજે હમણા જ આપણને સર્વને સમજાવ્યું છે કે સર્વ જીવોના દરેકના ત્રણ ત્રણ કુટુંબ હોય છે. એ પ્રમાણે છે તેથી અમારે સર્વેને પણ આ વખતને ઉચિત એ જ છે એટલે કે પ્રથમ અંતરંગ કુટુંબ ક્ષમા માર્દવ આર્જવ વિગેરેની પોષણા કરવી જોઇએ, બીજા અંતરંગ કુટુંબ રાગદ્વેષનો વિનાશ કરવો જોઇએ અને ત્રીજા બાહ્ય કુટુંબનો ત્યાગ કરવો જોઇએ."

અરિદમન—"આર્ય! જો તમે કહો છો તેમ તે સર્વ પણ એ વાતને અંગીકાર કરતા હોય તો ઘણું સારૂં!"

વિમળમતિ—"આપ જે કર્તવ્ય કરવાના છો, તે સર્વને અત્યંત પથ્ય છે, યોગ્ય છે, શાંતિ આપનાર છે, તેથી તેઓ સર્વ તે આદરે તેમાં સવાલ જ શો છે?"

પ્રધાનનો આવો જવાબ સાંભળીને તે સભામાં જે કાયર

લઘુકર્મી જીવોનો રાજા સાથે સાગ.

જીવો હતા તેઓ પોતાના મનમાં ભયથી કંપવા લાગ્યા કે રખેને આ મંત્રી તેમને પરાણે દીક્ષા અપાવી દેશે; આથી બાયલા જેવા તે નિર્બળ પ્રાણીઓ ભયથી થરથરવા લાગ્યા, ભારેકર્મીઓ દ્વેષ કરવા લાગ્યા, નીચ પ્રકૃતિના જીવો હતા તે ત્યાંથી નાસી જવા લાગ્યા, વિષયમાં અત્યંત આસક્ત પ્રાણીઓ હતા તે મુંઝાઇ ગયા, જેઓ પોતાના મોટા કુટુંબની જાળમાં ફસાઇ ગયેલા હતા તેમને પરસેવાની ઝરીઓ આવી ગઈ, પણ જેઓ લઘુકર્મી હતા તેઓ બહુ રાજી થયા અને જેઓ ધીર અને શાંત પ્રકૃતિવાળા સમજુ પ્રાણીઓ હતા તે પ્રધાનના વચનપર વિચાર કરી તેને અનુસરવા સંબંધી યોગ્યાયોગ્યતાનો ખ્યાલ કરવા લાગ્યા. એવા લઘુકર્મી ધીર પ્રકૃતિવાળા પ્રાણીઓએ પ્રગટપણે કહ્યું કે "જે પ્રમાણે મહારાજાનો હુકમ થાય તે પ્રમાણે કરવા અમે સૌ તૈયાર છીએ. આવો સર્વ પ્રકારની સામગ્રીનો સંપૂર્ણ લાભ મળ્યા છતાં એવો કોણ મૂર્ખ હોય કે જે આવો સારો સથવારો છોડી દે?" રાજા આવાં વચનો સાંભળી પોતાના મનમાં ઘણો રાજી થયો.

પ્રમોદવર્ધનમાં મહોત્સવ.

પછી ત્યાં નજીકમાં પ્રમોદવર્ધન નામનું જિનમંદિર હતું ત્યાં રાજા અને બીજા સર્વ ગયા. ત્યાં એ અત્યંત વિશાળ દેરાસરમાં રહેલાં જિનબિંબોને સ્નાન કરાવવામાં આવ્યું, એટલે પ્રભુનો જન્માભિષેક કરવામાં આવ્યો. પછી પ્રભુની પૂજા કરવામાં આવી, અનેક પ્રકારનાં સુંદર મનોહારી મહાદાન આપવામાં આવ્યાં, કેદીઓને કેદખાનામાંથી છોડાવ્યા અને એવાં એવાં સમયોચિત સર્વ કામો કરવામાં આવ્યાં. એ અરિદમન રાજાને શ્રીધર નામનો પુત્ર હતો તેને નગરમાંથી ત્યાં

દીક્ષા.

બોલાવવામાં આવ્યો અને રાજાએ પોતાનું રાજ્ય તેને સોંપી દીધું. જૈનશાસ્ત્રમાં બતાવેલી વિધિ પ્રમાણે વિવેકાચાર્યે સર્વને (રાજા અને તેના સાથવાળાને) દીક્ષા આપી. ત્યારપછી આ સંસારના પ્રપંચપર વિશેષ વૈરાગ્ય આવે અને મોક્ષપ્રાપ્તિ કરવાની ઇચ્છામાં વધારો થાય તેવા પ્રકારની દેશના આચાર્યમહારાજે આપી. પછી દેવતાઓ વિગેરે દેશના સાંભળવા માટે અને જ્ઞાની આચાર્યને વંદન કરવા માટે આવ્યા હતા તે સર્વ પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા.

પ્રકરણ ૩૪ મું.

નંદિવર્ધન મરણ–ઉપસંહાર.

ઉપર જણાવેલ રીતે અરિદમન રાજાનો સંસારત્યાગ થઇ ગયો; તેનો પ્રકૃતિવર્ગ અને તેનું અંતઃપુર સર્વે તેમાં સામેલ થયા, સ્વરૂપદર્શન પ્રત્યક્ષ થયું, અનુકરણ કરવા યોગ્ય બનાવો મારી સામે બન્યા પણ હે અગૃહીતસંકેતા ![1] વિવેકાચાર્ય જ્ઞાનીમહારાજે અમૃત જેવાં વચનો કહ્યાં તેની એક જરા પણ અસર મારા ઉપર થઇ નહિ. થોડા વખતમાં જ પેલો વૈશ્વાનર મિત્ર અને હિંસાદેવી દૂર ગયા હતા તે પાછા મારી નજીકમાં આવ્યા અને બન્નેએ મારા શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો. અરિદમન રાજા દીક્ષા લેવાના હતા તેથી સર્વ મનુષ્યોને બંધનથી છૂટા કરવાનો હુકમ તેમણે રાજપુરૂષોને આપ્યો હતો, તેથી તેઓએ મને પણ બંધનથી મુક્ત કર્યો. મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે આ સાધુએ (વિવેકાચાર્યે) મને લોકમધ્યે નાહક વગોવ્યો. એવા વિચારથી મારા મનમાં તેમના ઉપર ઘણો ધમધમાટ થયો અને આવી રીતે જે સ્થાને લોકમાં વગોવણી થઇ હોય ત્યાં રહેવામાં લાભ શો ? એમ માનતો હું ત્યાંથી વિજયપુર નગર તરફ જવાને ચાલી નીકળ્યો અને તે નગર તરફનો કેટલોક રસ્તો ઓળંગી પણ ગયો.

બારેકર્મી નંદિવર્ધન.

ધરાધર સાથે લડાઇ–નંદિવર્ધનનું મરણ.

હવે એ વિજયપુર નગરના શિખરી નામના રાજાનો એક ધરાધર નામનો પુત્ર હતો. તેના ઉપર પણ વૈશ્વાનર અને હિંસાએ મારી પેઠે ઘણોજ દોર ચલાવેલો હોવાથી પિતાએ તે ધરાધરને પોતાના દેશથી બહાર કાઢી મૂકયો હતો. એ ધરાધર પણ મને મુસાફરીમાં એક જંગલમાં બરાબર સામે મળ્યો. મેં તેને વિજયપુર નગરનો રસ્તો પૂછ્યો, પરંતુ તે વખતે તેના મનમાં ઘણી વ્યાકુળતા હોવાથી મારૂં

1 સંસારીજીવ પોતાપર વીતેલી સર્વ વાર્તા સદાગમ સમક્ષ અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને કહે છે.

વચન તેના સાંભળવામાં આવ્યું નહિ. મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે 'આ ભાઇસાહેબ મારી તરફ કાંઇક અવગણનાની—બેદરકારીની નજરથી જુએ છે.' એ વિચારની સાથે જ મારા શરીરમાં રહેલ હિંસા અને વૈશ્વાનર ઉછળી પડ્યા એટલે તેની કેડમાંથી મેં છરી (જુમિઓ) ખેંચી લીધી. તેનામાં રહેલ વૈશ્વાનર પણ એકદમ જાગૃત થઇ જતાં તેણે પણ પોતાની તરવાર ખેંચી. અમે બન્નેએ એક બીજાને એક જ વખતે સખ્ત ઝાટકા માર્યા અને બન્નેનાં શરીરો ઘાયલ થયાં.

એ વખતે એક ભવમાં ચેદી શકાય તેવી જે ગોળી મારી અને તેની પાસે હતી તે બન્નેની એકસાથે છીર્ણ થઇ ગઇ—પૂરી થઇ ગઇ. તે વખતે ભવિતવ્યતાએ અમને બન્નેને એકેક નવી નવી ગોળી આપી.

છઠ્ઠી નારકીએ નંદિવર્ધન.

હવે એક પાપિષ્ઠનિવાસ[1] નામની નગરી છે. તેમાં એક બીજાની ઉપરાઉપર સાત પાડાઓ છે. એ નગરમાં પાપિષ્ઠ નામના કુળપુત્રો રહે છે, બીજા કોઇનો તે નગરીમાં નિવાસ થતો નથી. ભવિતવ્યતાએ આપેલી ગોળીની શક્તિથી મને અને ધરાધરને એ પાપિષ્ઠનિવાસ નગરીના તમઃપ્રભા[2] નામના છઠ્ઠા પાડામાં લઇ જવામાં આવ્યો અને ત્યાં રહેનાર કુળપુત્રનું રૂપ આપીને ત્યાંના રહેનાર તરીકે અમને સ્થાપન કર્યા. ત્યાં ગયા પછી અમારી બેની વચ્ચે વૈર ઘણું જ વધી ગયું. એક બીજાને અનેક પ્રકારે પ્રહાર કરતાં વારંવાર માર ખાતા અમે ત્યાં બાવીશ સાગરોપમ[3] સુધી રહ્યા અને અતિ મોટા દુઃખના દરિયામાં ડૂબી ગયા.

સંસારપરિભ્રમણ.

એટલો વખત પૂરો થયો ત્યારે વળી ભવિતવ્યતાએ અમને બન્નેને એક નવી ગોળી આપી અમને [4]પંચાક્ષનિવાસ નગરમાં પાછી લઇ

---

૧ **પાપિષ્ઠનિવાસઃ** સાત નરકનું સમુચ્ચય નામ છે. એનું વર્ણન ચોથા પ્રસ્તાવમાં આવશે.

૨ **તમઃપ્રભા** સાત નારકીને સાત પાડા—મોહોલ્લાનું રૂપ આપવામાં આવ્યું છે. **તમઃપ્રભા** નામની છઠ્ઠી નારકી છે.

૩ **સાગરોપમમાં** અસંખ્ય વરસો આવે છે. એના સમયના માન માટે જુઓ કર્મગ્રંથ ચોથો. આ ગ્રંથની પૃ. ૮૨ ની નોટમાં પણ કાંઇક હકીકત આપી છે.

૪ નારકી મરીને વળતે જ ભવે નારકી થાય નહિ. અન્યગતિમાં જઇ આવી પાછો નારકી થઈ શકે એવો નિયમ છે.

પ્રકરણ ૩૪ મું.

નંદિવર્ધન મરણ–ઉપસંહાર.

ઉપર જણાવેલ રીતે અરિદમન રાજાનો સંસારત્યાગ થઇ ગયો; તેનો પ્રકૃતિવર્ગ અને તેનું અંતઃપુર સર્વે તેમાં સામેલ થયા, સ્વરૂપદર્શન પ્રત્યક્ષ થયું, અનુકરણ કરવા યોગ્ય બનાવો મારી સામે બન્યા પણ હે અગૃહીતસંકેતા![1] વિવેકાચાર્ય જ્ઞાનીમહારાજે અમૃત જેવાં વચનો કહ્યાં તેની એક જરા પણ અસર મારા ઉપર થઇ નહિ. થોડા વખતમાં જ પેલો વૈશ્વાનર મિત્ર અને હિંસાદેવી દૂર ગયા હતા તે પાછા મારી નજીકમાં આવ્યા અને બન્નેએ મારા શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો. અરિદમન રાજા દીક્ષા લેવાના હતા તેથી સર્વ મનુષ્યોને બંધનથી છૂટા કરવાનો હુકમ તેમણે રાજપુરૂષોને આપ્યો હતો, તેથી તેઓએ મને પણ બંધનથી મુક્ત કર્યો. મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે આ સાધુએ (વિવેકાચાર્યે) મને લોકમધ્યે નાહક વગોવ્યો. એવા વિચારથી મારા મનમાં તેમના ઉપર ઘણો ધમધમાટ થયો અને આવી રીતે જે સ્થાને લોકમાં વગોવણી થઇ હોય ત્યાં રહેવામાં લાભ શો? એમ માનતો હું ત્યાંથી વિજયપુર નગર તરફ જવાને ચાલી નીકળ્યો અને તે નગર તરફનો કેટલીક રસ્તો ઓળંગી પણ ગયો.

ભારેકર્મી નંદિવર્ધન.

ધરાધર સાથે લડાઇ–નંદિવર્ધનનું મરણ.

હવે એ વિજયપુર નગરના શિખરી નામના રાજાનો એક ધરાધર નામનો પુત્ર હતો. તેના ઉપર પણ વૈશ્વાનર અને હિંસાએ મારી પેઠે ઘણોજ દોર ચલાવેલો હોવાથી પિતાએ તે ધરાધરને પોતાના દેશથી બહાર કાઢી મૂક્યો હતો. એ ધરાધર પણ મને મુસાફરીમાં એક જંગલમાં બરાબર સામે મળ્યો. મેં તેને વિજયપુર નગરનો રસ્તો પૂછ્યો, પરંતુ તે વખતે તેના મનમાં ઘણી વ્યાકુળતા હોવાથી મારૂં

[1] સંસારીજીવ પોતાપર વીતેલી સર્વ વાર્તા સદાગમ સમક્ષ અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને કહે છે.

વચન તેના સાંભળવામાં આવ્યું નહિ. મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે 'આ ભાઇસાહેબ મારી તરફ કાંઇક અવગણનાની–બેદરકારીની નજરથી જુએ છે.' એ વિચારની સાથે જ મારા શરીરમાં રહેલ હિંસા અને વૈશ્વાનર ઉછળી પડ્યા એટલે તેની કેડમાંથી મેં છરી (જુમિઓ) ખેંચી લીધી. તેનામાં રહેલ વૈશ્વાનર પણ એકદમ જાગૃત થઇ જતાં તેણે પણ પોતાની તરવાર ખેંચી. અમે બન્નેએ એક બીજાને એક જ વખતે સખ્ત ઝાટકા માર્યા અને બન્નેનાં શરીરો ઘાયલ થયાં.

એ વખતે એક ભવમાં વેદી શકાય તેવી જે ગોળી મારી અને તેની પાસે હતી તે બન્નેની એકસાથે જીર્ણ થઇ ગઇ–પૂરી થઇ ગઇ. તે વખતે ભવિતવ્યતાએ અમને બન્નેને એકેક નવી નવી ગોળી આપી.

છઠ્ઠી નારકીએ નંદિવર્ધન.

હવે એક પાપિષ્ઠનિવાસ[1] નામની નગરી છે. તેમાં એક બીજાની ઉપરાઉપર સાત પાડાઓ છે. એ નગરમાં પાપિષ્ઠ નામના કુળપુત્રો રહે છે, બીજા કોઇનો તે નગરીમાં નિવાસ થતો નથી. ભવિતવ્યતાએ આપેલી ગોળીની શક્તિથી મને અને ધરાધરને એ પાપિષ્ઠનિવાસ નગરીના તમઃપ્રભા[2] નામના છઠ્ઠા પાડામાં લઇ જવામાં આવ્યો અને ત્યાં રહેનાર કુળપુત્રનું રૂપ આપીને ત્યાંના રહેનાર તરીકે અમને સ્થાપન કર્યા. ત્યાં ગયા પછી અમારી બેની વચ્ચે વૈર ઘણું જ વધી ગયું. એક બીજાને અનેક પ્રકારે પ્રહાર કરતાં વારંવાર માર ખાતા અમે ત્યાં બાવીશ સાગરોપમ[3] સુધી રહ્યા અને અતિ મોટા દુઃખના દરિયામાં ડૂબી ગયા.

સંસારપરિભ્રમણ.

એટલો વખત પૂરો થયો ત્યારે વળી ભવિતવ્યતાએ અમને બન્નેને એક નવી ગોળી આપી અમને [4]પંચાક્ષનિવાસ નગરમાં પાછી લઇ

---

૧ પાપિષ્ઠનિવાસઃ સાત નરકનું સમુચ્ચય નામ છે. એનું વર્ણન ચોથા પ્રસ્તાવમાં આવશે.

૨ તમઃપ્રભા સાત નારકીને સાત પાડા–મોહોલ્લાનું રૂપ આપવામાં આવ્યું છે. તમઃપ્રભા નામની છઠ્ઠી નારકી છે.

૩ સાગરોપમમાં અસંખ્ય વરસો આવે છે. એના સમયના માન માટે જુઓ કર્મગ્રંથ ચોથો. આ ગ્રંથની પૃ. ૮૨ ની નોટમાં પણ કાંઇક હકીકત આપી છે.

૪ નારકી મરીને વળતે જ ભવે નારકી થાય નહિ. અન્યગતિમાં જન્મ પામી નારકી થઈ શકે એવો નિયમ છે.

આવી અને ત્યાં ગોળીના પ્રભાવથી અમારૂં બન્નેનું ગર્ભજ સર્પ (એરૂ) નું રૂપ થયું. ત્યાં પણ પૂર્વના વૈરને લીધે પરસ્પર અમારે બન્નેને મહાન્ ક્રોધનો ઉદય થયો અને અમે પરસ્પર યુદ્ધ કરવા લાગ્યા.

એવી રીતે લડતાં લડતાં અમને આપેલી ગોળી જીર્ણ થઇ ગઇ; એટલે પાછો નવી ગોળીનો પ્રયોગ કરીને ભવિતવ્યતા અમને બન્નેને એ પાપિષ્ઠનિવાસ નગરના ધુમપ્રભા[1] નામના પાંચમા પાડામાં લઇ ગઇ. અમે ત્યાં પણ અરસ્પરસ ખૂબ લડ્યા અને મહા દુઃખમાં અમારા સત્તર સાગરોપમ પસાર થયા. ત્યાં અનેક પ્રકારની તીવ્ર પીડાઓનો મારે અનુભવ કરવો પડ્યો.

ત્યાંથી વળી ભવિતવ્યતા અમને પંચાક્ષનિવાસ નગરમાં લઇ આવી અને ગોળીના પ્રયોગથી અમારૂં બન્નેનું સિંહનું રૂપ બનાવ્યું. સિંહ તરીકે પણ અમે ઘણું લડ્યા અને વૈરપરંપરા ચાલી.

એવી રીતે લડતાં લડતાં આખરે અમે જ્યારે સિંહનું રૂપ છોડી દીધું (મરણ પામ્યા) એટલે વળી પાપિષ્ઠનિવાસ નગરીમાં પંકપ્રભા[2] નામના ચોથા પાડામાં અમને ભવિતવ્યતા લઇ આવી. ત્યાં અમે બન્ને ક્રોધને સારી રીતે માર્ગ આપવા લાગ્યા. એવી રીતે અરસ્પરસ કુટાતાં પીટાતાં અમારા દશ સાગરોપમ ત્યાં પસાર થયા. જે દરમ્યાન વાણીથી કહેવું પણ મુશ્કેલ પડે તેવું દુઃખ અમે હાથે કરીને સહન કર્યું.

વળી ત્યાંથી ઉપાડીને અમને બન્નેને ભવિતવ્યતાએ બાજપક્ષીનું રૂપ આપ્યું, અમારા બન્નેમાં રહેલો વૈશ્વાનર તે વખતે એટલો બધો ઉછળી પડ્યો કે અમારે મોટી મોટી લડાઇઓ થઇ.

વળી ભવિતવ્યતા નવીન ગોળીનો પ્રયોગ કરીને પાપિષ્ઠનિવાસ નગરીના વાલુકાપ્રભા[3] નામના ત્રીજા પાડામાં અમને લઇ આવી. ત્યાં પણ અમે અનેક પ્રકારે એક બીજાને તાડના તર્જના કરતા એક એકના શરીરનો ચૂરેચૂરો કરી નાખતા હતા; એ ઉપરાંત ત્યાં ક્ષેત્રની પણ ઘણી પીડાઓ થઇ, વળી પરમાધામી[4] દેવતાઓએ ત્યાં અમને

---

૧ સર્પ પાંચમી નરક સુધી જ જાય છે. **ધુમ્રપ્રભા** પાચમી નારકી છે.

૨ સિંહ ચોથી નરક સુધી જ જાય છે. **પંકપ્રભા** ચોથી નારકી છે.

૩ પક્ષી ત્રીજી નરક સુધી જ જાય છે. **વાલુકાપ્રભા** ત્રીજી નારકી છે.

૪ પ્રથમની ત્રણ નારકીમાં એક અધમ જાતના અસુરો જેને **'પરમાધામી'** કહેવામાં આવે છે તેઓ નારકોને બહુ દુઃખ આપે છે, અન્યને દુઃખી જોઇ તેઓને તેમાં બહુ આનંદ આવે છે એ દેવો ચોથી નારકીથી હોતા નથી; છતાં ઉપરની નારકીમાં ક્ષેત્રવેદના અને અન્યોન્યકૃત વેદના ઉત્તરોત્તર બહુ વધતી જ જાય છે.

ઘણો ત્રાસ આપ્યો. એવા અનંત દુઃખો ખમતા અમારા સાત સાગરોપમ ત્યાં પસાર થયા.

ત્યારપછી વળી એક નવીન ગોળી આપીને ભવિતવ્યતા અમને પંચાક્ષનિવાસ નગરમાં લઇ આવી અને અમને તેણે નોળીઆનું રૂપ આપ્યું. આટલા અમે હેરાન થયા તો પણ એક બીજાપરનો અમારો ક્રોધ અને ઇર્ષ્યા જરા પણ ઓછા થયા નહિ. નોળીઆ તરીકે પણ એક બીજાને પરસ્પર પ્રહાર કરતા અમે અમારા શરીરને લોહીલોહાણુ બનાવી દેતા હતા.

એમ કરતાં કરતાં અમને આપેલી ગોળીઓ જીર્ણ થઇ એટલે વળી નવીન ગોળી તેણે (ભવિતવ્યતાએ) અમને આપી. વળી ત્યાંથી તે ગોળીના પ્રભાવથી પાપિષ્ઠનિવાસ નગરના શર્કરાપ્રભા[1] નામના બીજા પાડામાં ભવિતવ્યતા અમને લઇ આવી. ત્યાં વળી અમે બન્ને બીભત્સ રૂપ ધારણ કરી પરસ્પર એક બીજાનો ટોટો પીસતા હતા અને પરમાધામી દેવતાઓ પણ અમને અનેક પ્રકારની કદર્થના કરી ત્રાસ આપતા હતા, તેમજ ક્ષેત્રની વેદના પણ પારાવાર હતી; તેને અનુભવતાં અમે મહા મુશીબતે ત્રણ સાગરોપમનો કાળ ત્યાં પૂર્ણ કર્યો.

આવી રીતે એક વખત પાપિષ્ઠનિવાસ નગરથી પંચાક્ષનિવાસ નગરમાં અને ત્યાંથી વળી પાપિષ્ઠનિવાસ નગરમાં એમ અહીંથી ત્યાં અને ત્યાંથી અહીં ધક્કેલા ખાતાં અને પેલા વૈશ્વાનર સાથે વેર એડતાં ભવિતવ્યતાના યોગે મેં અનેક નવાં નવાં રૂપો ધારણ કર્યાં. અહો ભદ્રે અગૃહીતસંકેતે! એક ગોળી પૂરી થાય કે વળી કુતૂહળથી એક બીજી ગોળી કર્મપરિણામ રાજા તરફથી મને આપવામાં આવે અને ભવિતવ્યતા પણ એ ગોળી માટે એવી યોજના કરે કે મને [2]અસંવ્યવહાર નગર સિવાય બીજા સર્વ નગરોમાં વારંવાર રખડવું પડે. આવી રીતે ઘાણીના બળદની માફક અહીંથી તહીં અને તહીંથી અહીં એમ અનેક ચક્રો ફરતાં તેમ એક (અસંવ્યવહાર) નગર સિવાય સર્વત્ર રખડતાં પછડાતાં મારો અનંત કાળ ગયો.

*　　*　　*　　*　　*

---

૧ ભુજપરિસર્પ બીજી નરક સુધી જાય છે, **શર્કરાપ્રભા** બીજી નારકી છે. સાત નારકીઓનાં નામ આ પ્રમાણે છે: ઘમ્મા, વંશા, સેલા, અંજણા, રિઠ્ઠા, મઘા અને માઘવતી. તેઓનાં ગોત્રના નામ આ પ્રમાણે અનુક્રમે છે: (૧) રત્નપ્રભા. (૨) શર્કરાપ્રભા. (૩) વાલુકાપ્રભા. (૪) પંકપ્રભા. (૫) ધૂમપ્રભા. (૬) તમઃપ્રભા. (૭) તમસ્તમઃપ્રભા.

૨ પ્રાણી અસંવ્યવહાર નગરથી નીકળ્યા પછી પાછો નિગોદમાં જાય તો પણ તે વ્યવહારી કહેવાય છે, કારણ કે તેનો વ્યવહાર ચાલુ છે.

પ્રજ્ઞાવિશાલાની ચિંતવના.

આ પ્રમાણે સંસારીજીવ બોલતો હતો ત્યારે પ્રજ્ઞાવિશાલાએ વિચાર કર્યો કે ' એ ક્રોધ (વૈશ્વાનર) તો ઘણા ભયંકર (આકરા) રૂપ વાળો જણાય છે ! અને હિંસા તો વળી તેનાથી પણ વધારે ભયંકર જણાય છે ! દાખલા તરીકે આ મહા ભયંકર સંસારસમુદ્ર એ સંસારી જીવે[1] ઘણી મુશ્કેલીએ પાર ઉતરીને મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત કર્યો તોપણ પાછો એ વૈશ્વાનર તથા હિંસાને તાબે પડી જઇને તેણે સ્વતઃ જણાવ્યા તેવા મહા ભયંકર કર્મો કર્યાં, ભગવાનના વચનને પણ યોગ્ય માન આપ્યું નહિ, મનુષ્યનો આખો ભવ હારી ગયો, ઉલટી મોટી વેર (દુશ્મનાઇ) ની એણિઓ ઊભી કરી દીધી, પરિણામે સંસારસાગરમાં અનેક પ્રકારની વિડંબના પામ્યો, અનેક દુઃખસમૂહનો હાથે કરીને સ્વીકાર કર્યો. એ હિંસા અને વૈશ્વાનરની શત્રુતા અનુભવથી સિદ્ધ છે અને આગમ (શાસ્ત્ર) માં વારંવાર બતાવવામાં આવી છે એ બરાબર અનુભવાતાં છતાં પણ પ્રાણીઓ જાણે એનું સ્વરૂપ ન જાણતાં હોય તેમ પોતાના જ શત્રુ બની (આત્મવૈરી હોય) વળી પાછા તેજ ક્રોધ કરે છે અને તે જ હિંસા દેવીનું અનુવર્તન કરે છે. જેઓ આ પ્રમાણે જાણતાં છતાં એમ જ કર્યા કરે છે તે બાપડા જરૂર નંદિવર્ધનની જેવીજ અનર્થપરંપરા પામે છે અને પામશે. આ ચિંતાથી મારા મનમાં ઘણી આકુળતા થાય છે. '

* * * * *

---

[1] નંદિવર્ધને.

શ્વેતપુરમાં આહેર, પુણ્યોદયનું સહચરત્વ.

સંસારીજીવ અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને સદાગમ સમક્ષ ભવ્ય-પુરૂષ અને પ્રજ્ઞાવિશાલાની હાજરીમાં પોતાની વાતા આગળ ચલાવતાં બોલ્યો: ભદ્રે ! અગૃહીતસંકેતે ! એવી રીતે અનંત કાળ અનેક જગ્યાએ રખડાવીને એક વખત ભવિતવ્યતા મને શ્વેતપુર નામના નગરમાં લઇ ગઇ અને મને આહેરનું રૂપ આપ્યું. એ રૂપ ધારણ કર્યું તે વખતે પેલો વૈશ્વાનર મિત્ર હતો તે[1] છૂપાઇ ગયો અને હું કાંઇક શાંત રૂપવાળો થયો. તેથી મને કાંઇક દાન દેવાની બુદ્ધિ કુદરતી રીતે જ ઉત્પન્ન થઇ. જો કે વિશિષ્ટ પ્રકારના વર્તન (શીલ) ની પ્રક્રિયા ત્યાં કરવામાં આવી નહિ, ખાસ મોટા પ્રકારના સંયમનું અનુકરણ કરી શક્યો નહિ, તો પણ [2]ઘર્ષણઘૂર્ણન ન્યાયથી હું ત્યાં કાંઇક મધ્યમ ગુણવાળો થયો. મને આવી રીતે સુધરેલો જોઇ ભવિતવ્યતા મારી ઉપર પ્રસન્ન થઇ તેથી તેણે મારા પૂર્વના દોસ્તદાર પુણ્યોદયને પાછો જાગૃત કર્યો; અને મને સહચર (મિત્ર) તરીકે આપ્યો. વળી તેણે મને ઉઘાડી રીતે કહ્યું "આર્યપુત્ર! તમે હવે સિદ્ધાર્થપુર નગરે સીધાવો અને ત્યાં આનંદથી રહેજો. આ પુણ્યોદય તમારી સાથે ત્યાં આવશે અને તમારા મિત્ર અને સેવક તરીકે કામ કરશે." મેં મારી મક્કમ વિચારની ભાર્યાનું વચન સ્વીકાર્યું. તે વખતે એક ભવમાં ચાલે તેવી ગોળી[3] જીર્ણ થઇ જવાથી ભવિતવ્યતાએ મને એક બીજી આખા ભવ સુધી ચાલે તેવી નવીન ગોળી આપી.

*　　　*　　　*　　　*　　　*

---

૧ **વૈશ્વાનરનું છૂપાવું:** અહીં ક્રોધનો નાશ થયો નથી પણ ઉદયમાં બંધ થયો, સત્તામાં પડ્યો રહ્યો તેથી તે છૂપાઇ ગયો એમ કહ્યું. ક્રોધનો સર્વથા ઉદયમાંથી નાશ દશમે ગુણસ્થાનકે થાય છે અને સત્તામાંથી પણ દશમે નાશ થાય છે.

૨ **ઘર્ષણઘૂર્ણન ન્યાય:** નદીમાં ઘડાતા પીટાતા પથ્થર જેમ ગોળ થઇ જાય છે, કોઈ નદીના ગોળમટોળ પથ્થરને ઘડવા જવું નથી—તેને 'ઘર્ષણઘૂર્ણન ન્યાય' કહે છે, એવી રીતે પ્રાણી પણ વિકાસક્રમમાં અથડાતાં પછડાતાં ઠેકાણે આવતો જાય છે. એવા વિકાસમાં વખત ઘણો જ (અનંતો) જાય છે.

૩ **ગોળી:** એક ભવમાં વેદવા યોગ્ય કર્મનો સમૂહ.

અંતિમ નિવેદન.

भो भव्याः प्रविहाय मोहललितं युष्माभिराकर्ण्यता-
मेकान्तेन हित मदीयवचनं कृत्वा विशुद्धं मनः ।
राधावेधसमं कथञ्चिदतुल लब्ध्वापि मानुष्यकं
हिंसाक्रोधवशानुगैरिदमहो जीवैः पुरा हारितम् ॥

" અહો ભવ્ય પ્રાણીઓ ! તમારૂં સર્વનું એકાન્તે હિત થાય તેવું
" વચન કહું છું તે તમે મોહની ચેષ્ટાઓ છોડી દઇને મનને વિશુદ્ધ
" કરીને બરાબર સાંભળો. આ અતુલ મનુષ્યપણું જેની પ્રાપ્તિ થવી
" રાધાવેધ સાધવાની પેઠે ઘણી મુશ્કેલ છે, તે અનેક મુશીબતોને
" પરિણામે મેળવ્યા છતાં પ્રાણીઓ હિંસા અને ક્રોધને વશ પડીને
" અગાઉ ઘણી વખત હારી ગયા છે-મુશ્કેલીએ મેળવેલ મનુષ્યપણાનો
" કાંઇ પણ લાભ મેળવી શકયા નથી."

अनादिसंसारमहाप्रपञ्चे,
कचित्पुनः स्पर्शवशेन मूढैः ।
अनन्तवारान् परमार्थशून्यै-
र्विनाशितं मानुषजन्म जीवैः ॥

" વળી આ અનાદિ સંસારના મોટા પ્રપંચમાં કેટલાંક સ્થળોએ
" સ્પર્શેંદ્રિયને વશ થઇને અને પરમાર્થ દૃષ્ટિરહિત હોઇને આ મૂઢ
" પ્રાણીઓએ અનંતીવાર મનુષ્યપણું ગુમાવ્યું છે."

पतन्निर्वेदितमिह प्रकटं ततो भो-
स्तां स्पर्शकोपपरतापमतिं विहाय ।
शान्ताः कुरुध्वमधुना कुशलानुबन्ध-
महाय लंघयथ येन भवप्रपञ्चम् ।

"ઉપર પ્રમાણે હકીકત સ્પષ્ટ રીતે બતાવવામાં આવી છે તેથી
"સ્પર્શેંદ્રિયનું પારવશ્ય, કોપ (ક્રોધ) અને પરતાપ (હિંસા)ની
"બુદ્ધિ છોડી દઇને હવે તમે શાંત થાઓ અને પુણ્યબંધ કરો કે જેથી
"તમે આ સંસારનો પ્રપંચ શિઘ્ર ઓળંઘી શકો."

* * * * *

* * * * * *

इत्युपमितिभवप्रपञ्चायां कथायां क्रोधहिंसास्पर्शनेन्द्रियविपाकवर्णनस्तृतीयः प्रस्तावः ।

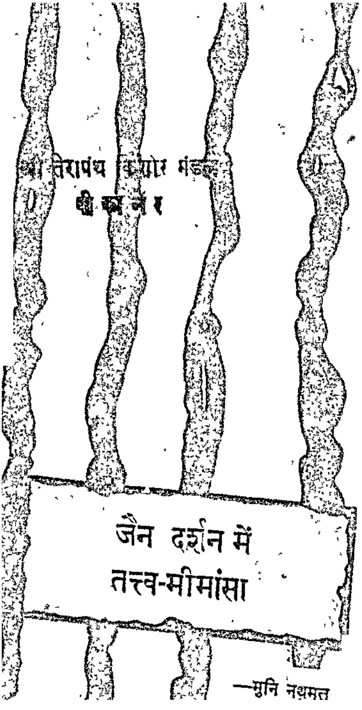

ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથામાં ત્રીજા પ્રસ્તાવમાં ક્રોધ, હિંસા
અને સ્પર્શેંદ્રિયના વિપાકનું વર્ણન કર્યું.

इति तृतीयः प्रस्तावः।

—मुनि नथमल